ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ
І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

КИЇВ — 1969

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ АН УРСР

9(С...)
190

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА СОВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
[illegible]
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
[illegible]
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИҢ ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

**Президиум Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик**

за большие успехи, достигнутые трудящимися Одесской области Украинской ССР в увеличении производства зерна, сахарной свеклы, мяса, молока и других сельскохозяйственных продуктов, за успешное выполнение социалистических обязательств по продаже государству в 1958 году 46 миллионов пудов хлеба, Указом от 14 ноября 1958 года наградил Одесскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА—КРЕМЛЬ 24 ноября 1958 г.

Вручення місту-герою Одесі ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» 30 жовтня 1965 р
Високу нагороду вручає член Президії ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС М. А. Суслов.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Ця книга — розповідь про історію та великі соціалістичні перетворення на Одещині за роки Радянської влади. У звершеннях, що невпізнанно змінили Причорноморський край, мов у краплині води, віддзеркалюється славний шлях боротьби і перемог, пройдений Радянською державою.

Разом з усіма народами колишньої Російської імперії трудящі Одещини самовіддано боролись за соціальне і національне визволення. В Одесі у 1875 році виникла перша в Росії робітнича політична організація — «Південноросійський союз робітників». У 1904 році одеські більшовики обрали В. І. Леніна своїм делегатом на III з'їзд РСДРП.

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру всесвітньої історії, повернула долю людства до соціалізму. З допомогою російського та інших народів нашої країни трудящі Одещини в січні 1918 року встановили Радянську владу і відстояли її в жорстокій боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Загальнонародне визнання здобула Одеса своєю героїчною обороною у дні Великої Вітчизняної війни. 73 дні стояв чорноморський бастіон на шляху гітлерівців, відбиваючи шалені атаки ворога. За цей подвиг Одеса поряд з Москвою, Ленінградом, Севастополем, Сталінградом, Києвом та фортецею-героєм Брестом удостоєна почесного звання міста-героя.

За роки Радянської влади трудящі Одещини, озброєні вченням В. І. Леніна, досягли небачених висот у розвитку економіки і культури. Верстати з програмованим пристроєм, гігантські крани, найдосконаліші плуги, сталевий дріт, преси і кабель, піаніно і кіноапарати, консерви і вина з одеською маркою експортуються до 67 країн світу.

Одеса — південні морські ворота країни. Судна Чорноморського й Дунайського пароплавств борознять моря й океани світу. Поряд з Одеським портом у роки семирічки виріс новий великий порт — Іллічівськ. Одеса — база антарктичного китобійного промислу — незабаром буде великою базою океанського риболовецького флоту. За роки Радянської влади вона стала всесоюзною здравницею, науково-дослідним, вузівським і культурно-мистецьким центром.

Одещина — край високорозвиненого соціалістичного сільського господарства, один з головних виноградарських районів республіки. У 1928 році на Одещині було створено першу в Радянському Союзі машинно-тракторну станцію. За Радянської влади у спраглі степи Причорномор'я проведено життєдайну воду. Тепер тут

зрошується понад сорок тисяч гектарів земель, найближчим часом площа зрошуваних сільськогосподарських угідь розшириться в кілька разів. У колгоспах області виросла ціла плеяда талановитих майстрів сільськогосподарського виробництва, прославлених ватажків колгоспного селянства, серед них — двічі Герої Соціалістичної Праці М. О. Посмітний, П. П. Ведута, Є. В. Блажевський.

За визначні досягнення в господарському і культурному розвитку Одеська область у 1958 році відзначена найвищою урядовою нагородою — орденом Леніна, у ювілейному році їй на вічне зберігання вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради СРСР та ВЦРПС.

У томі «Одеська область», що є частиною 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР», висвітлюються історія і сучасне життя міст і сіл області, віковічні нерозривні зв'язки трудящих півдня України з братніми народами, які в єдиній, дружній сім'ї під проводом Комуністичної партії борються за торжество ленінських ідеалів, за перемогу комунізму.

Південно-західна частина сучасної Одеської області, а саме — придунайські українські землі, двадцять два роки перебувала під чоботом румунських бояр і вояччини. Хазяйнування окупантів в Акерманському та Ізмаїльському повітах, як і по всій Бессарабії, призвело економіку цього краю до цілковитого занепаду, а трудящі маси — до нечуваних злиднів.

Великі успіхи, досягнуті трудящими цих районів після возз'єднання з Радянською Україною, переконливо свідчать про велику життєдайну силу ленінської національної політики, яка в умовах соціалістичного ладу забезпечує не лише політичне рівноправ'я, але й невпинне зростання економічного і культурного рівня населення.

У томі вміщено 62 нариси про міста, районні центри і найвизначніші населені пункти, а також 315 довідок про центри селищних і сільських Рад. У нарисах і довідках подано відомості про час заснування того чи іншого населеного пункту, первісні поселення на його території, походження назви, важливі історичні події тощо. Читачі дізнаються також про географічне розташування населеного пункту, про шляхи, що проходять через нього, про кількість населення, економіку, культуру, освіту, охорону здоров'я, про історичні та культурні пам'ятки.

Методологічною основою тому є твори класиків марксизму-ленінізму, рішення з'їздів і пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. При написанні тому досліджено велику кількість архівних документів і періодичних видань, історичних праць, широко використано матеріали центральних, республіканських і місцевих архівів, у т. ч. Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту історії партії ЦК КП України, Інституту історії партії ЦК КП Молдавії, Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва СРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві, Одеського обласного партійного архіву, Одеського обласного державного архіву та його філіалу в м. Ізмаїлі. В томі використані облікові та статистичні дані, а також відомості управлінь і відділів Одеського облвиконкому.

Велику допомогу авторам подали Державна історична бібліотека УРСР, Одеська наукова бібліотека ім. О. М. Горького, Одеський історико-краєзнавчий та Одеський археологічний музеї.

У створенні тому «Одеська область» взяли активну участь наукові працівники і викладачі Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, політехнічного та педагогічного інститутів, вищого інженерно-мореплавного училища, технологічного інституту ім. М. В. Ломоносова, інституту інженерів морського флоту, інженерно-будівельного інституту, сільськогосподарського інституту, медичного інституту ім. М. І. Пирогова, електротехнічного інституту зв'язку ім. О. С. Попова та інституту народного господарства.

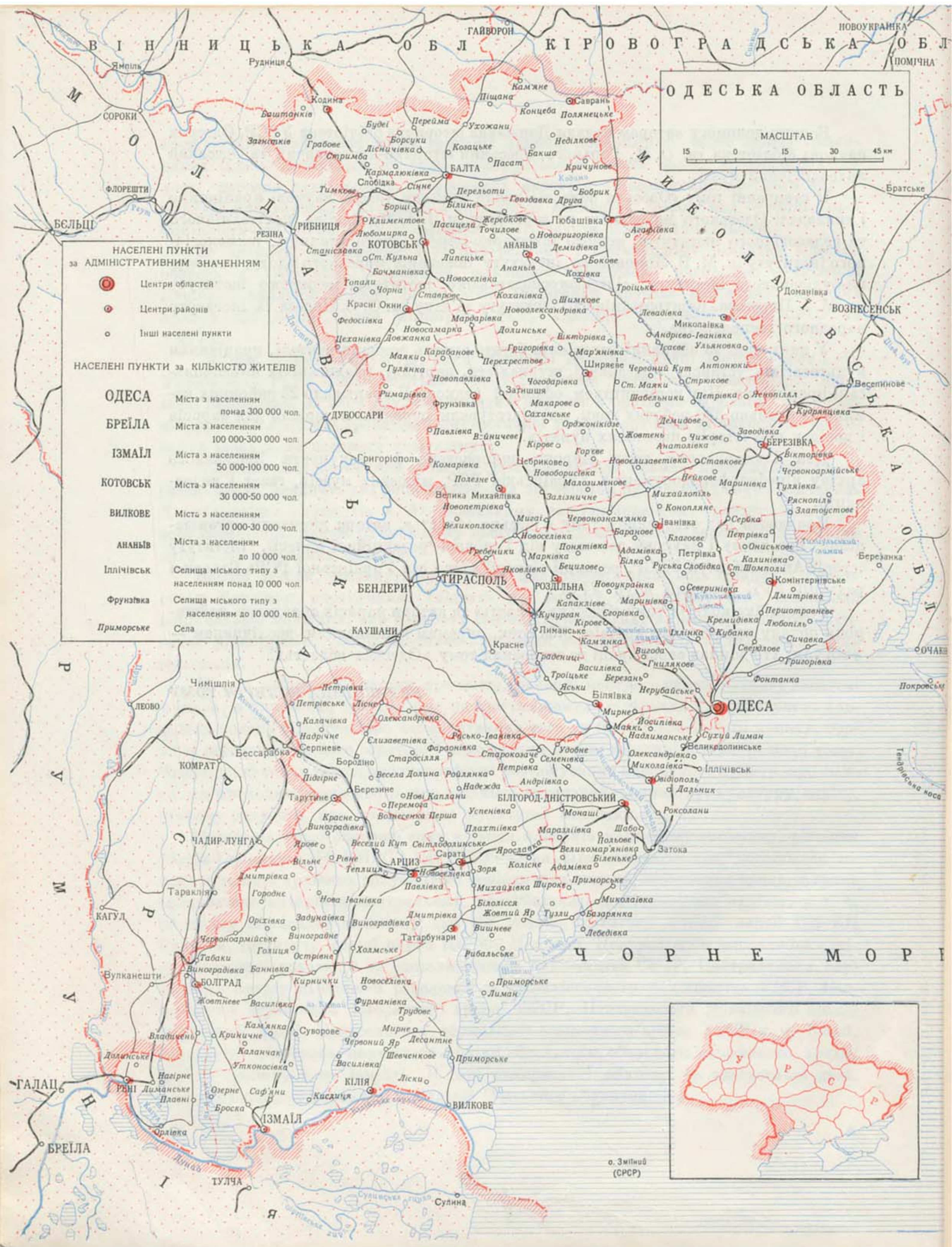
У виявленні та збиранні матеріалів багато зусиль доклали вчителі, працівники культосвітніх установ, краєзнавці, журналісти, партійні, радянські та комсомольські працівники. Під керівництвом обласної редколегії працювало 25 районних комісій та близько 350 робочих груп, які підготували первинні матеріали для нарисів і довідок про історію населених пунктів.

Для ілюстрування тому широко використано фотодокументи Державного архіву кінофотофонодокументів Української РСР, місцевих музеїв, газет і видавництв.

Працюючи над створенням тому «Одеська область», автори діставали організаційну, методичну і наукову допомогу від Головної редакційної колегії, Інституту історії Академії наук УРСР, редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції УРЕ Академії наук УРСР.

Редакційна колегія тому «Одеська область» та автори нарисів складають найщирішу подяку працівникам архівів, бібліотек, окремим краєзнавцям, дослідникам — усім тим, хто доклав своєї праці до створення тому «Одеська область».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ
МАСШТАБ
15 0 15 30 45 км
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ
Центри областей
Центри районів
Інші населені пункти
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ
ОДЕСА Міста з населенням понад 300 000 чол.
БРЕЇЛА Міста з населенням 100 000-300 000 чол.
ІЗМАЇЛ Міста з населенням 50 000-100 000 чол.
КОТОВСЬК Міста з населенням 30 000-50 000 чол.
ВИЛКОВЕ Міста з населенням 10 000-30 000 чол.
АНАНЬЇВ Міста з населенням до 10 000 чол.
Іллічівськ Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Фрунзівка Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Приморське Села
ВІННИЦЬКА ОБЛ
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛ
МОЛДАВСЬКА РСР
УКРАЇНСЬКА РСР
РУМУНІЯ
ЧОРНЕ МОРЕ
ГАЙВОРОН
НОВОУКРАЇНКА
ПОМІЧНА
Рудниця
Ямпіль
СОРОКИ
ФЛОРЕШТИ
БЕЛЬЦІ
РЕЗІНА
РИБНИЦЯ
ДУБОССАРИ
Григоріополь
БЕНДЕРИ
ТИРАСПОЛЬ
КАУШАНИ
Чимішлія
ЛЕОВО
КОМРАТ
ЧАДИР-ЛУНГА
Тараклія
КАГУЛ
Вулканешти
ГАЛАЦ
БРЕЇЛА
ТУЛЧА
Сулина
Кодима
Баштанків
Загнітків
Грабове
Будеї
Перейма
Борсуки
Лісничівка
Стримба
Кармалюківка
Слобідка
Тимкове
Сінне
БАЛТА
Піщана
Кам'яне
Саврань
Концеба
Полянецьке
Ухожани
Козацьке
Пасат
Бакша
Неділкове
Кричунове
Перельоти
Гвоздавка Друга
Бобрик
Борщі
Білине
Климентове
Пасицели
Жеребкове
Точилове
Любашівка
Новогригорівка
Любомирка
КОТОВСЬК
АНАНЬЇВ
Демидівка
Станіславка
Ст. Кульна
Липецьке
Бокове
Бочманівка
Ананьїв
Кохівка
Новоселівка
Агафіївка
Гопали
Чорна
Ставрове
Коханівка
Шимкове
Троїцьке
Красні Окни
Новоолександрівка
Федосіївка
Новосамарка
Мардарівка
Долинське
Вікторівка
Левадівка
Миколаївка
Андрієво-Іванівка
Цеханівка
Довжанка
Григорівка
Мар'янівка
Ісаєве
Ульяновка
Маяки
Карабанове
Перехрестове
Ширяєве
Антонюки
Гулянка
Новопавлівка
Чогодарівка
Червоний Кут
Стрюкове
Римарівка
Затишшя
Ст. Маяки
Фрунзівка
Макарове
Шабельники
Петрівка
Ленопілля
Саханське
Орджонікідзе
Павлівка
Войничеве
Жовтень
Демидове
Чижове
Заводівка
Кірове
Анатоліївка
БЕРЕЗІВКА
Горяєве
Цебрикове
Новоєлизаветівка
Ставкове
Вікторівка
Комарівка
Новоборисівка
Червоноармійське
Полезне
Малозименове
Вейкове
Маринівка
Гуляївка
Велика Михайлівка
Залізничне
Михайлопіль
Рясноліль
Новопетрівка
Коноплянe
Златоустове
Великоплоске
Мигаї
Червонознам'янка
Іванівка
Сербка
Новоселівка
Баранове
Благоєве
Петрівка
Понятівка
Онисьокове
Гребеники
Марківка
Адамівка
Петрівка
Калинівка
Березанка
Яковлівка
Білка
Руська Слобідка
Ст. Шомполи
Бецилове
Комінтернівське
РОЗДІЛЬНА
Новоукраїнка
Северинівка
Дмитрівка
Капаклієве
Маринівка
Першотравневе
Кучурган
Кірове
Єгорівка
Кремидівка
Любопіль
Лиманське
Кам'янка
Іллінка
Кубанка
Красне
Вигода
Свердлове
Сичавка
Граденици
Гниляково
Фонтанка
Григорівка
ОЧАКІВ
Василівка
Троїцьке
Березань
Покровське
Яськи
Нерубайське
Біляївка
ОДЕСА
Мирне
Маяки
Йосипівка
Надлиманське
Сухий Лиман
Великодолинське
Олександрівка
Миколаївка
Іллічівськ
Овідіополь
Дальник
Роксолани
Петрівка
Петрівське
Лісне
Олександрівка
Калачівка
Надрічне
Єлизаветівка
Расько-Іванівка
Фарапонівка
Старокозаче
Удобне
Семенівка
Бессарабка
Серпневе
Бородіно
Старосілля
Петрівка
Весела Долина
Ройлянка
Надежда
Андріївка
Підгірне
Березине
Нові Капланы
Перемога
БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ
Тарутине
Вознесенка Перша
Успенівка
Монаші
Красне
Виноградівка
Плахтіївка
Маразліївка
Шабо
Польове
Ярове
Веселий Кут
Світлодолинське
Сарата
Ярославка
Великомар'янівка
Біленьке
Затока
Вільне
Рівне
Теплиця
АРЦИЗ
Новоселівка
Зоря
Колісне
Адамівка
Дмитрівка
Павлівка
Михайлівка
Широке
Приморське
Городнє
Нова Іванівка
Білолісся
Миколаївка
Оріхівка
Задунаївка
Дмитрівка
Жовтий Яр
Тузли
Базарянка
Червоноармійське
Виноградне
Виноградівка
Вишневе
Лебедівка
Голиця
Острівне
Татарбунари
Холмське
Рибальське
Табаки
Виноградівка
Банніківка
БОЛГРАД
Кирнички
Новоселівка
Приморське
Жовтневе
Василівка
Лиман
Фурманівка
Трудове
Кам'янка
Владичень
Криничне
Суворове
Мирне
Десантне
Каланчак
Червоний Яр
Далинське
Утконосівка
Шевченкове
Приморське
Василівка
Нагірне
РЕНІ
Лиманське
Озерне
Саф'яни
КІЛІЯ
Ліски
Плавні
Броска
Кислиця
ВИЛКОВЕ
Орлівка
ІЗМАЇЛ
Дністер
Дунай
Тендрівська коса
Доманівка
ВОЗНЕСЕНСЬК
Братське
Весенинове
Кудрявцівка
о. Зміїний (СРСР)
У Р С Р

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

деська область розташована на південному заході Української РСР. Вона межує на сході з Миколаївською, на півночі — з Кіровоградською та Вінницькою областями УРСР, на заході — з Молдавською РСР, на півдні — з Румунією, на південному сході омивається Чорним морем.

Територія області — 33,3 тис. кв. кілометрів. Населення — 2284,2 тис. чоловік, густота — 68,6 чоловіка на 1 кв. км. В містах проживає 1228,7 тис., в селах — 1055,5 тис. чоловік. Основне населення — українці (55,5 проц.) і росіяни (21,7 проц.). Живуть тут також молдавани, болгари, євреї, гагаузи, албанці[1].

В області є 26 адміністративних районів, 13 міст, 26 селищ міського типу, 1239 сільських населених пунктів.

Територія Одещини дуже витягнена, з півночі на південь вона простяглася від 45° до 48° північної широти. Тому окремі її частини помітно відрізняються своїми природними умовами.

Більша частина області лежить на Причорноморській низовині, на північ і північний захід Одещини заходять відроги Подільської височини. Поверхня здебільшого рівнинна, з нахилом з північного заходу на південний схід, до узбережжя Чорного моря. Рівнину перетинають глибокі долини річок, яри та балки, особливо в межах відрогів Подільської височини, де різниця між рівнем вододілів і долин становить пересічно 100 м. Чим далі на південь, тим спокійніший, менш хвилястий рельєф.

Північна частина області розташована у лісостеповій зоні України, середня і південна — у степовій. У грунтовому покриві переважають звичайні і південні чорноземи. Лісів мало, більш-менш значні площі займають вони в лісостеповій зоні.

Клімат переважно теплий і посушливий. Середньорічна температура тут коливається від +7,7° на півночі області до +11,1° — на півдні. Безморозний період триває від 170 до 210 діб. Річна кількість опадів — від 350 мм на півдні до 460 мм на півночі. Природні умови сприятливі для вирощування найцінніших сільськогосподарських культур — озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, проса, соняшнику. В північній і центральній частинах області добре родять цукрові буряки, в південній частині широко розвинуто виноградарство.

По території області протікає чимало річок. Північну її частину займають басейни Савранки і Кодими — правих приток Південного Бугу, який тече по границі між Одещиною і Кіровоградщиною. На південному сході протікає Дністер, який впадає в Дністровський лиман — велике водоймище площею в 360 кв. км, розташоване в межах області. На півдні — нижня течія Дунаю та його Кілійське гирло, по яких проходить державний кордон між СРСР і Румунією. На лівобережжі нижнього Дунаю і в долині між Кілійським гирлом та Дністровським лиманом є чимало озер, серед них прісноводні — Кагул, Ялпуг, Катлабух і Китай та солоні — Сасик (Кун-

[1] Дані про кількість населення подаються за станом на 1 січня 1969 р.

Глиняний посуд (гумельницька культура, III—IV тисячоліття до н. е.), с. Озерне Ізмаїльського району. 1968 р.

дук), Шагани, Алібей, Бурнас і Будацьке. У східній частині морського узбережжя, крім Дністровського лиману, який сполучається з морем, розташовані закриті солоні лимани — Хаджибейський, Куяльницький та інші, багаті на цілющі грязі. Степи південної частини області перетинають зрошувальні канали, мережа яких стає дедалі густішою. В 1967 році водами Дунаю, Дністра зрошувалося на Одещині понад 40 тис. гектарів.

Люди на території сучасної Одещини живуть з найдавніших часів, принаймні не менш як 100 тис. років. Про це свідчать сліди стоянок кінця раннього палеоліту, виявлені в с. Іллінці за 20 км на північ від Одеси та в м. Білгороді-Дністровському[1].

По берегах невеликих річок Барабою, Кучургану, Тилігулу та на Дністрі знайдено залишки поселень і пізніших періодів кам'яного віку — часів мезоліту (15—8 тис. років тому, поселення біля сіл Познанки Першої Любашівського району, Михайлівки Саратського району) та неоліту (VI—IV тисячоліття до н. е., поселення біля селища Саврані).

В IV—III тисячоліттях до н. е. по берегах придунайських озер та приток Дністра проживали племена землеробів і скотарів, що, крім кам'яних, вже мали й мідні знаряддя праці. На території Одещини знайдено залишки близько 100 поселень цих племен. Найголовніші з них — у м. Болграді, біля с. Озерного Ізмаїльського району, в с. Нагірному поблизу м. Рені, в с. Олександрівці Кодимського району. Вони є визначними пам'ятками трипільської і гумельницької культур. На зламі III і II тисячоліть до н. е. Північно-Західне Причорномор'я населяли племена т. зв. усатівської культури, назва якої походить від с. Усатового, що під Одесою. В цьому селі виявлено залишки поселення, могильник, в якому було поховання зі зброєю, посудом, оздобами з міді, і плита з зображенням сцен мисливства. В кількох місцях недалеко від селища Татарбунар є кургани II тисячоліття до н. е.—пам'ятники ямної та зрубної культур доби бронзи.

Через безмежні степові простори Північного Причорномор'я пролягав шлях з Азії до Карпат, яким пересувались у давні часи численні племена кочівників. На початку I тисячоліття до н. е. тут з'явились кімерійці — перші з племен, що проживали на півдні сучасної України, назва їх зафіксована в письмових джерелах. Їм, ймовірно, належали виявлені тут поселення сабатинівської культури і скарби ливарників доби пізньої бронзи (скарб біля с. Маяків Краснооknянського району)[2]. Починаючи з VII по II століття до н. е. територія теперішньої Одеської області становила південно-західну частину земель, які античні географи називали Скіфією, а з II століття до н. е.— Сарматією. Найвизначнішими пам'ятками цього часу є поселення і могильник біля селища Миколаївки та городище біля с. Надлиманського Овідіопольського району, кілька поселень біля с. Крижанівки Комінтернівського району та с. Іллінки Біляївського району.

У VII столітті до н. е. в Північному Причорномор'ї виникли грецькі колонії. Найбільші з них — Тіра (на території нинішнього Білгорода-Дністровського) та Ніконій (поблизу с. Роксолан Овідіопольського району). В I столітті н. е. над грецькими містами Причорномор'я встановила владу Римська імперія, але її панування було недовгим. В III столітті н. е. колонії припинили своє існування.

У перші століття н. е., в період занепаду Римської імперії і утворення ранньофеодальних держав, Північне Причорномор'я переживало складний процес свого

[1] В. И. Красковский, П. И. Борисковский. Памятники древнейшей человеческой культуры Северо-Западного Причерноморья. Одесса, 1961, с. 13.

[2] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1. К., 1951, с. 12, 13, 40.

розвитку. В III столітті тут з'явилися готи, яких наприкінці IV століття витіснили гунни, а з кінця VI століття тут були авари. Спустошливі нашестя кочових племен гальмували економічний та культурний розвиток краю. І все ж осілі землероби не припиняли своєї господарської діяльності. Це були племена черняхівської культури (II—VI століття н. е.)— можливо, гілка ранніх слов'ян — антів. Їх поселення виявлено в північній частині Одещини (с. Кринички Балтського району, селище Фрунзівка). Працьовиті землероби і скотарі, вони разом з тим відзначались войовничістю і хоробрістю.

На берегах Чорного моря та вздовж лиманів розташовано чимало поселень перших століть н. е., де поряд з нащадками скіфів та сарматами проживали і племена черняхівської культури (поселення біля с. Киселового, поблизу Одеси).

Ще до утворення Київської Русі в Північно-Західному Причорномор'ї жили східнослов'янські племена: між Південним Бугом і Дністром — уличі, а між Нижнім Дністром і гирлами Дунаю — тиверці.

В наступні століття цей край ще не раз зазнавав спустошливого нашестя кочових племен — печенігів, половців та інших. Особливо трагічно склалась доля Причорномор'я в середині XIII століття, коли на Русь напали монголо-татарські орди. Значну частину населення завойовники винищили або взяли в полон, решту обклали великою даниною на користь хана і татарської знаті та примусили виконувати тяжкі повинності. Родючі землі були надовго перетворені на напівпустельні пасовиська. Настала доба тривалого господарського і культурного занепаду краю. Проте, і в ті дуже тяжкі часи все ж у деяких місцевостях Північно-Західного Причорномор'я зберігалося постійне руське населення. Про це свідчать письмові джерела. Так, 1347 роком датується згадка про руську єпархію в Білгороді; коли наприкінці XIV століття великий князь литовський Вітовт відняв у татар Південне Поділля і просувався далі до Чорного моря, він користувався підтримкою руського населення, що прагнуло позбутися монголо-татарського ярма. Панування над цим краєм переходить від Золотої Орди до литовських феодалів. В цей час на території нинішньої Одеської області й поблизу неї виникають поселення з російським і українським населенням: Качибей (він же Коцюбіїв, Кучикленов, Хаджибей) — на місці сучасної Одеси, Бужин — на Південному Бузі, Караул — на Нижньому Дністрі та інші.

В 20-х роках XV століття, внаслідок розпаду Золотої Орди, відособилось Кримське ханство. Влада його феодальних правителів простягалася і над Причорномор'ям. Тоді ж Буджак (південно-західна частина сучасної Одеської області, розташована між гирлами Дунаю і Дністра) підпав на кілька десятиліть під владу Молдавського князівства. В кінці XV століття Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Туреччини. З цього часу Північне Причорномор'я фактично стало плацдармом для нападу турків на сусідні землі. В багатьох стратегічно важливих пунктах — Кілії, Білгороді, Качибеї та ін.— розмістились турецькі гарнізони.

Знову почався тривалий період господарського і культурного занепаду краю. В причорноморських степах кочували ногайці Єдисанської, Єдичкульської і Білгородської орд, які вели примітивне скотарське господарство, нападали на поселення землеробів, продавали в рабство захоплених у полон людей. Залишилося свідчення турецького мандрівника середини XVII століття, в якому район між Дністром і Дніпром описано як «суворі пустинні місця, що нагадують гнилу пустку»[1]. Проте і тоді тут існували, щоправда, невеликі острівці землеробства. В Нижньому Придністров'ї виникло кілька сіл з українським і молдавським населенням, круг них були городи, виноградники, тютюнові плантації[2]. Поряд з містами-фортецями існували й інші поселення міського типу, як, наприклад, Хаджидер (нині Овідіополь).

---

[1] Э. Челеби. Книга путешествия, вып. 1. М., 1961, с. 107.
[2] Записки Одесского археологического общества, т. 1. Одесса, 1960, с. 354—360.

В середині XVIII століття знову почалося залюднення Північно-Західного Причорномор'я, перетвореного турецько-татарськими загарбниками в напівпустелю. З України і Росії сюди, на вільні родючі землі, стали прибувати гнані нестерпним кріпосницьким гнітом численні селяни-втікачі. Саме вони, оселившись тут, винесли на своїх плечах весь тягар первісного освоєння необжитих степових просторів, які згодом стали «житницею Європи». Це був справжній трудовий подвиг народних мас.

Нова глава в історії краю відкрилась тоді, коли він спільними силами російського й українського народів був визволений від турецько-татарського іга. Після успішного завершення російсько-турецької війни 1787—1791 рр., в якій поряд з суворовськими воїнами брали активну участь колишні запорізькі козаки, що вступили до Чорноморського війська, султанська Туреччина примушена була підписати Ясський мирний договір, за яким Росія закріпила за собою споконвічні слов'янські землі між Південним Бугом і Дністром, у т. ч. більшу частину території сучасної Одеської області. Відтоді заселення Північно-Західного Причорномор'я проходило значно інтенсивніше. Зростало населення і в іншій частині території нинішньої Одеської області — Буджацькому степу, особливо після того, як він разом з усією Бессарабією в 1812 році увійшов до складу Росії. Якщо на початку XIX століття на землях між Південним Бугом і Дністром та в Буджацькому степу проживало близько 30—40 тис. чоловік, то на початку другої половини того ж століття (1858 р.) тут налічувалось понад 700 тис. чоловік. Такого зростання населення за тих часів не було в жодній частині Росії. Цьому значно сприяли попит на внутрішньому і зовнішньому ринках на південноукраїнський хліб та інші сільськогосподарські продукти, швидкий розвиток причорноморських міст, що стали південними воротами держави, яка довго була відірвана від виходів на морські простори[1],— і насамперед Одеси.

Заснована в 1794 році на місці невеличкого селища Хаджибею, Одеса за кілька десятиліть виросла в одне з найбільших міст країни. В 1805 році вона стала центром новоутвореного Новоросійського генерал-губернаторства, яке охоплювало величезну територію[2]. Одеський порт швидко став одним з головних вузлів зовнішньоторговельних зв'язків Росії з країнами Європи та Близького Сходу.

В місті розвивалась промисловість. Населення Одеси в 1852 році становило близько 100 тис. чоловік[3]. У першій половині XIX століття почало відроджуватись життя й інших міст краю. Швидко заселявся Акерман (нині Білгород-Дністровський). В 1858 році питома вага міського населення у Новоросії становила 18,8 проц.— вдвоє більше, ніж по країні в цілому.

Але основою економічного життя краю було сільське господарство, яке швидко зростало за рахунок освоєння цілинних земель. Посівна площа степової частини України збільшилася протягом першої половини XIX століття більш ніж у сім разів, а збір зерна приблизно в десять разів[4]. Значна частина цього хліба йшла за кордон.

---

[1] Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1962 г. Минск, 1964, с. 368—378.

[2] До Новоросії входили землі, на яких нині розташовані більша частина Одеської області, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька і Кримська, частини Донецької та Луганської областей УРСР, частини Ростовської та Волгоградської областей і Ставропольського краю РРФСР. Ця територія ділилася на три губернії — Катеринославську, Таврійську і Херсонську, які були об'єднані в Новоросійське генерал-губернаторство. В 1828 році до нього приєднали і Бессарабську губернію, після чого воно стало називатися Новоросійським і Бессарабським генерал-губернаторством (існувало до 1874 р.). Херсонська губернія, яка включала й Одесу, ділилася на 6 повітів: Одеський, Тираспольський, Ананьївський, Єлисаветградський, Олександрійський і Херсонський. Сучасна Одеська область складається з території колишніх Одеського, Ананьївського і частини Тираспольського повітів Херсонської губернії, Акерманського й Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії та частини Балтського повіту Подільської губернії.

[3] Одесса. Очерк истории города-героя. Одесса, 1957, с. 37—39.

[4] В. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. К., 1959, с. 37—39.

Якщо в 1815 році з чорноморських портів було вивезено 563 тис. четвертей[1] пшениці, то в 1847 році — вже понад 5 млн. четвертей[2]; більша частина цього хліба йшла з Херсонської та Бессарабської губерній[3]. Велику роль у сільському господарстві відігравало вівчарство.

Обеліск на меридіані, відрізок якого від р. Дунаю до Льодовитого океану виміряли геометри Росії, Швеції і Норвегії в 1816—1852 рр. Село Стара Некрасівка Ізмаїльського району.

Проте в переважній своїй більшості землі ще залишались незайманими. Розвиток сільського господарства і всієї економіки Північного Причорномор'я, для якого відкрились такі широкі можливості після включення краю до Російської держави, надзвичайно гальмували кріпосницькі відносини. Землі, відвойовані у турецько-татарських загарбників кров'ю російських і українських трудящих, царський уряд щедро роздавав титулованій знаті, генералам, офіцерам, купцям. У 40-х роках XIX століття в Херсонській губернії поміщицькі володіння становили понад 68 проц. загальної площі. Разом з величезними степовими просторами стали власністю дворян-поміщиків і вільні хлібороби, зокрема колишні козаки Запорізької Січі, яких вони «знайшли» в подарованих їм латифундіях. Ці хлібороби були покріпачені. Але їх було порівняно мало. Тому поміщики, які володіли маєтками і в інших районах країни, перевозили сюди своїх кріпаків, а деякі купували селян «на вивіз». Внаслідок цього в першій половині XIX століття частина території сучасної Одеської області мала багато сіл з кріпацьким населенням. І все ж кількість кріпаків тут, порівняно з іншими районами країни, була невеликою. Якщо в «корінних» губерніях Росії та України поміщицькі селяни становили 60—70 проц. усього населення, то в Херсонській — тільки 31 процент[4].

Але кріпосницький гніт і тут був дуже тяжким. Зростання попиту внутрішнього і зовнішнього ринків на хліб спонукало поміщиків збільшувати виробництво зерна, головним чином пшениці, на продаж, і вони цього добивались посиленням експлуатації закріпаченого населення. Щороку зменшувались розміри селянських наділів і розширювались площі поміщицьких посівів. У середині XIX століття в Новоросії селянське землекористування складало всього 14,3 проц. загальної площі поміщицьких земель[5]. У той же час збільшувались розміри панщини. В середині XIX століття в Херсонській губернії під час польових робіт селян нерідко примушували відробляти панщину чотири-п'ять і навіть шість днів на тиждень[6]. А коли поміщикам було вигідно, вони продавали «своїх» селян. В газеті «Колокол», яку О. І. Герцен видавав у Лондоні, у вересні 1858 року (№ 22) писалося про те, що поміщиця села Курпиновичів Тираспольського повіту Клопотовська, щоб збільшити свої доходи, продавала 15—25-річних дівчат.

Понад половину сільського населення Причорномор'я становили державні селяни, які користувались державними землями. В Новоросії державними ставали ті селяни, які під час ревізії займалися землеробством не на поміщицьких землях.

---

[1] Четверть — міра сипких тіл, яка застосовувалась тоді в Росії, дорівнює 209,91 л., що становить приблизно 9—10 пудів зерна.

[2] В. Золотов. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX в. Ростов-на-Дону, 1963, с. 35—51.

[3] Ю. Янсон. Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе. СПб, 1870, с. 329.

[4] А. Тройницкий. Крепостное население России по X народной переписи. СПб, 1861, с. 49—50.

[5] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, с. 302.

[6] А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния, ч. 2. СПб, 1863, с. 304.

На території сучасної Одеської області найбільше їх було у прибузьких районах, а також у Буджацькому степу. Крім державного подушного податку, вони платили феодальний оброк у казну.

Державні селяни на півдні України були порівняно краще забезпечені землею, ніж у північних губерніях. Але в соціально-економічному відношенні вони не являли собою однорідну масу. Невідомий автор записки «О казенных крестьянах в Новороссийском крае» (1836 р.) писав, що «багатії захоплюють найкращі та найближчі ділянки землі і тримають своїх бідних побратимів у цілковитому поневоленні... Бідняки зовсім позбавлені засобів для засівання власної землі, розведення власної худоби, вони не мають змоги навіть розпоряджатись часом для своїх польових робіт, будучи зобов'язаними займатись цим по боргових претензіях, переважно у багатих»[1].

Існувала в тодішній Новоросії й така категорія селян, як десятинники. Це були особисто вільні хлібороби, здебільшого з міщанського стану, які за користування поміщицькою або державною землею платили регулярний податок — чинш.

Певну частину землеробського населення в Буджацькому степу становили колишні козаки. До початку російсько-турецької війни 1806—1812 рр. на землях між Нижнім Дністром і пониззям Дунаю опинилися десятки тисяч українців і росіян: козаки, які покинули Задунайську Січ, козаки, що залишили Донське і Чорноморське військо, селяни-кріпаки, що втекли з різних районів України, некрасовці — потомки донських козаків-розкольників, які свого часу оселились на захоплених Туреччиною землях. На початку 1807 року, після того, як російські війська, форсувавши Дністер, вступили на територію Бессарабії, царський уряд створив з місцевих жителів — колишніх російських підданих — Усть-Дунайське (Буджацьке) козацьке військо. Проте незабаром це військо було ліквідоване, але значна частина козаків залишилась у краї й оселилась на казенних землях[2]. У 1828 році в Буджаку було відновлене Дунайське козацьке військо (ліквідоване в 1868 році). Наділені землею козаки утворили в Буджацькому степу 11 станиць і хуторів.

Прагнучи якомога швидше освоїти Новоросію і разом з тим не бажаючи відкрити широкий доступ до тутешніх земель селянам з інших районів, щоб не порушити кріпосницьких «порядків», царський уряд став на шлях широкого залучення іноземних колоністів. Протягом першої половини XIX століття на території сучасної Одеської області, включаючи Буджак, було засновано близько 60 німецьких колоній[3]. Колоністи одержали щедрі земельні наділи (як правило, 60 десятин на двір), значні позички, різні пільги. На відміну від українського, російського і молдавського селянства, вони не обмежувались у громадянських правах. Все це поставило їх порівняно з іншими категоріями землеробського населення у привілейоване становище. Більшість з них використала це становище для експлуатації місцевих трудящих селян — українців, росіян, молдаван.

На території Одеської області було засновано також чимало болгарських колоній. Перші з них виникли на початку XIX століття, але переважну більшість їх утворили втікачі з Болгарії, які оселились тут після російсько-турецьких воєн 1806 — 1812 та 1828 — 1829 рр. і походу за Дунай на початку Кримської війни. У ході цих воєн російські війська просувались по території, заселеній болгарами, і користувались їх допомогою. Після того, рятуючись від помсти турків, багато болгар шукали притулку в Росії. Разом з ними переселилися сюди і значні групи гагаузів — тюркомовної народності, за культурою й побутом близької до болгар. Ще в 1819 році для болгарських і гагаузьких поселенців було виділено великий масив землі площею в півмільйона десятин з адміністративним центром у м. Болграді. До середини

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 313.
[2] «Український історичний журнал», 1964, № 2, с. 97—101; Питання історії народів СРСР (Збірник). Х., 1965, с. 129—136.
[3] А. Клаус. Наши колонии, т. 1. СПб, 1868, с. 22—42.

XIX століття існувало понад 60 болгарських і гагаузьких поселень, де проживало близько 12 тис. сімей [1].

Ще в передреформений період, в середині XIX століття, коли криза феодально-кріпосницької системи набула найбільшої гостроти, в поміщицьких маєтках і багатьох колоністських господарствах півдня України почала широко застосовуватись наймана робоча сила. Це були зубожілі селяни з північних губерній України і центрально-чорноземних губерній Росії, яких злидні гнали на Південь у пошуках заробітків. У 1859 році число офіціально зареєстрованих сільськогосподарських робітників-відхідників у Новоросії становило 100 тис. чоловік, але справжня кількість заробітчан у краї була в два-три рази більшою [2].

Основну масу землеробського населення кріпосницький лад довів до зубожіння. Він ніс з собою не тільки найжорстокішу експлуатацію селян з боку поміщиків і феодально-кріпосницької держави, а й обумовлював надзвичайно низький рівень землеробства. Врожаї були низькі. Частими були недороди. З 1799 по 1856 рік в Херсонській губернії неврожаї повторились 21 раз, тобто частіше одного разу за три роки [3].

Титульна сторінка «Одеського альманаха» на 1840 р.

В першій половині XIX століття в краї почало розвиватися культурне життя, але характер його розвитку за тих часів визначався умовами кріпосницького ладу. В Одесі існували учбові заклади, в яких навчались переважно діти дворян, купців і чиновників, працювала публічна бібліотека, створена в 1830 році зусиллями місцевої інтелігенції, виходила газета «Одесский вестник», випускались літературні альманахи, друкувались книжки. Діяли також наукові товариства — з 1828 року Товариство сільського господарства Південної Росії, з 1839 року Товариство історії та старожитностей. Почало розвиватись і театральне мистецтво. Незабутній слід у культурному житті Одеси залишило перебування в місті О. С. Пушкіна, який жив тут у 1823—1824 рр.

Але переважній більшості населення міста, і особливо сільському населенню, блага культури були недоступні. У селах майже не було ніяких шкіл, а про інші культурно-освітні установи годі й говорити.

Причорноморські степи були ареною боротьби селянства проти кріпацтва, яка мала тут свої особливості, обумовлені специфікою аграрних відносин у краї. В кінці XVIII і на початку XIX століття на землях між Південним Бугом і Дністром не раз спалахували заворушення селян, в основному втікачів-кріпаків, котрі знов опинились у кріпосницькій неволі після того, як ці землі були передані дворянам-поміщикам. Протягом багатьох років поміщицькі селяни Тираспольського повіту вперто добивалися, щоб їх перевели в стан державних селян. Державні ж селяни добивалися, щоб їх перевели на становище козаків [4]. У 1807 році в районі Балти вибухнуло повстання ратників 3-ї бригади Київської міліції, переведених у рекрути. Вони вимагали повернення колишніх козацьких прав. Повстання жорстоко придушили [5]. Того ж року з Херсонської та інших губерній багато селян-кріпаків втекло в Буджацький степ, щоб приписатись до Усть-Дунайського козацтва, яке тоді формувалось, і таким чином стати вільними. Ці масові втечі стривожили уряд,

[1] И. Мещерюк. Переселение болгар в Южную Бессарабию в 1828—1834 гг. Кишинев, 1965, с. 141.
[2] «Русский дневник», 1859, № 56.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 305.
[4] Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, сб. 5. М., 1962, с. 227.
[5] П. Т. Коломойцев. Генерал-лейтенант Сергей Алексеевич Тучков — основатель нынешнего города Измаила. Одесса, 1908, с. 24—25.

Відкриття залізниці Одеса — Балта у 1865 році. Літографія.

у якого, за словами одного з представників вищої царської адміністрації, виникло побоювання, що Усть-Дунайське військо стане «скопищем, подібним до того, яке колись на Дніпрі існувало і покійною государинею імператрицею знищено було», тобто щось подібне до Запорізької Січі. У липні 1807 року цар Олександр I наказав припинити формування Усть-Дунайського війська і вжити якнайрішучіших заходів до повернення втікачів у Росію. Для цього уряд відрядив кілька каральних загонів, які провели масові арешти козаків і селян-утікачів[1]. Багато селян-кріпаків, насильно переселених у Причорномор'я поміщиками з інших районів, вимагали, щоб їх повернули додому. Це було, зокрема, приводом до заворушень, які сталися в 1825 році в селах Демидівці і Завадівці Тираспольського повіту, де кріпаки відмовились виходити на панщинні роботи[2]. Боротьба проти кріпосницьких утисків часто набувала форми масових втеч в інші райони. Так, у 1839 році з Новоросії втекли в район Анапи 1759 селян-кріпаків[3]. В 1858 році в Одеському і Тираспольському повітах вибухнули масові селянські заворушення.

Довготривала боротьба проти кріпаччини на території Одещини знайшла свій вияв не тільки в стихійних селянських виступах. З Одесою була пов'язана діяльність декабристів, недарма цар Микола I напередодні повстання декабристів писав: «З усього видно, що в Одесі має бути гніздо революціонерів». Одеса була зв'язана з Кирило-Мефодіївським товариством, тут жив член товариства Н. Савич — друг Тараса Шевченка. Тісні зв'язки підтримували передові люди Одеси з О. І. Герценом і його «Колоколом». На сторінках герценівської газети не раз появлялись кореспонденції, в яких викривались злочини царських сатрапів і поміщиків Новоросійського краю.

Помітну роль відігравала Одещина в національно-визвольній боротьбі балканських народів проти турецького іга. У 1814 році в Одесі було засновано таємне товариство «Філіке Гетерія», яке очолювало підготовку до повстання в Греції. Згодом в Одесі, Акермані та Ізмаїлі формувалися загони греків, які на заклик «Гетерії» виступили на боротьбу за незалежність своєї батьківщини. В 50-х роках в Одесі виникло «Болгарське настоятельство» — організація, яка ставила собі за мету сприяти утворенню незалежної Болгарської держави з допомогою Росії.

Реформа 1861 року, знищивши особисту залежність селян від поміщиків і відкривши широкі можливості для розвитку капіталізму в сільському господарстві, в цілому відіграла позитивну роль у розвитку краю. Але вона не справдила сподівань селянства щодо землі й волі. В т. зв. новоросійських губерніях скасування кріпацтва провадилося відповідно до «Місцевого положення», але, як і в інших місцях, «визволення» було тут новим актом пограбування селян. Поміщикам було надано право зменшувати площі фактичних селянських наділів, і вони цим широко користувались. У Херсонській губернії поміщики відрізали для себе понад третину

---

[1] Питання історії народів СРСР (Збірник). Х., 1965, с. 129, 136; Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, сб. 5, с. 224, 257.

[2] Центральний державний архів давніх актів СРСР (далі — ЦДАДА СРСР), ф. 1267, оп. 6, спр. 111.

[3] Крестьянское движение в России в 1826—1849 гг. Сборник документов. М., 1961, с. 753.

земель, якими селяни користувались до реформи, і після «визволення» в Одеському повіті залишилось у селян пересічно по 4,7 десятини на ревізьку душу, Тираспольському — 3,7, Ананьївському — 3,5. За одержані наділи селяни платили викуп, а, як відомо, викупні ціни були здирницькі. В Херсонській губернії вартість усіх одержаних селянами наділів за ринковими цінами на землю, які існували в передреформені роки, дорівнювала 5,7 млн. крб., тобто пересічно по 14,69 крб. за десятину, а викупна сума була визначена в 11,3 млн. крб.— по 29,22 крб. за десятину. До придбання надільної землі шляхом укладення викупної угоди селяни залишались тимчасовозобов'язаними і мусили за право користуватися наділами відробляти панщину або платити поміщикам оброк. Значна частина селян (в Ананьївському повіті — 21,1, у Тираспольському — 13,2, Одеському — 19,6 проц.) одержала т. зв. дарчі наділи — без викупу, але вчетверо менші за т. зв. указні норми. Недарма ці наділи в народі прозвали злидарськими. Зовсім не одержали землі дворові селяни, під різними приводами позбавлені були наділів і чимало селян інших категорій.

Державні селяни, на яких згодом були поширені всі основні засади реформи 1861 року, все ж опинились у менш скрутному становищі, ніж колишні кріпаки. Їх земельні наділи становили в Херсонській губернії від 6,7 до 9,7 десятини на ревізьку душу і виплачували вони за них меншу суму. У привілейованому становищі були іноземні колоністи, які, маючи набагато більші ділянки землі, щорічно платили всього 16—55 коп. за десятину[1].

Реформа 1861 року, а також запроваджені після неї земська, судова, військова та інші реформи створили на півдні України дуже сприятливі умови для розвитку капіталізму. Для цього краю, якому так бракувало робочих рук, особливо велике значення мало те, що зі скасуванням кріпосництва були розірвані пута, які заважали вільному пересуванню народних мас і їх легальному осіданню на нових місцях. Як відзначав В. І. Ленін, «головною умовою, яка дала можливість швидко колонізувати Новоросію, було *падіння кріпосного права* в центрі Росії. Тільки переворот у центрі дав можливість швидко, широко, по-американському, заселити південь і індустріалізувати його»[2].

Перші десятиліття пореформеного періоду позначились тут швидким зростанням населення, головним чином за рахунок припливу ззовні. Якщо по Росії в цілому населення збільшилося з 1861 по 1897 рік приблизно на одну третину, то на території сучасної Одеської області за цей час воно зросло більше, ніж у два рази — з 700 тис. до 1600 тис. чоловік.

Одеса, де перед реформою було близько 100 тис. жителів, стала великим економічним центром і в 1897 році налічувала 404 тис. чоловік. За кількістю населення вона посіла (після Петербурга, Москви і Варшави) четверте місце в Росії. Тут бурхливо зростала промисловість, структура якої визначалась приморським положенням міста (підприємства по переробці продуктів, що йшли на експорт, та імпортної сировини і по обслуговуванню торговельного флоту), попитом сільського господарства краю на землеробські машини і знаряддя тощо. Наприкінці XIX століття в Одесі працювало 486 заводів і фабрик — у сім разів більше, ніж перед реформою,— і виробляли вони продукції на 59 млн. крб. за рік — у п'ятнадцять разів більше. Крім цих підприємств, у місті діяли численні ремісницькі фабрики та різні дрібні майстерні з найманою робочою силою[3].

У 60—90-х роках виникло чимало промислових підприємств, щоправда, здебільшого невеликих, у ряді повітових міст і містечок. Це були в основному підприємства по переробці сільськогосподарської сировини. В 1890 році на території

---

[1] Ю. Янсон. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах. СПб, 1877, с. 93—94.

[2] В. І. Ленін. Твори, т. 15, с. 62.

[3] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 56—57.

Печерні житла міської бідноти біля Одеси. Кінець XIX століття.

сучасної Одеської області (крім Одеси), не рахуючи невеликі сільські вітряки, діяло 38 млинів, які виробляли борошна на 850 тис. крб. У таких містах, як Ананьїв, Акерман, Болград, Рені, було по кілька млинів. У Татарбунарах, Тарутиному і деяких інших населених пунктах Задністров'я, в якому особливо широко було розвинене вівчарство, існували невеликі заводи, що виробляли грубе сукно і повсть з місцевої сировини. В Ізмаїлі діяли рибні заводи. В багатьох населених пунктах були цегельно-черепичні заводи. В наддністрянських і придунайських містах — Акермані, Маяках, Ізмаїлі, Рені та інших працювали лісопильні. В Сараті виник невеличкий завод землеробських знарядь, що належав німецьким колоністам.

Широко розвивались торгівля і транспорт. Через Одеський порт безперервним потоком йшла пшениця, експорт якої весь час зростав, вивозились цукор, спирт, а з-за кордону доставлялись джут і пробкова кора, бавовна, фрукти та інші товари. Далі, з розвитком промислового капіталізму в Росії, в експорті з'явились марганець, чавун, а в імпорті — промислове устаткування. Зовнішньоторговельний оборот Одеського порту, який до 1861 року становив близько 40 млн. крб., у 90-х роках збільшився до 100 мільйонів[1].

Зростав морський торговельний флот. Організоване ще в 50-х роках Російське товариство пароплавства і торгівлі (РОПИТ[2]), яке користувалося значною підтримкою уряду, мало в 1861 році 41 пароплав водотоннажністю 32 тис. тонн, а в 1874 році — 97 суден водотоннажністю 92 тис. тонн.

Жвава торгівля йшла й по Дунаю. Багато зерна вивозилось через дунайські порти в Одесу, а звідти значна його частина відправлялася за кордон. В Ізмаїлі після російсько-турецької війни 1877—78 рр., під час якої це місто було вчетверте взяте російськими військами, швидко відроджувався порт. У 1879 році через нього було відправлено 273 тис. четвертей пшениці, 139 тис. четвертей кукурудзи та інші сільськогосподарські продукти[3]. Чимало хліба та інших товарів вивозилось через порти Рені й Кілію. Річковий порт з кількома причалами діяв і в Акермані, розташованому на березі Дністровського лиману.

В розширенні торгівлі та розвитку економічного життя краю велика роль належала новозбудованим залізницям, які зв'язали Одесу з багатьма районами країни. В 1865 році почала діяти залізниця Одеса—Балта, яку в 1870 продовжили до Єлисаветграда (нині Кіровоград) і Крюкова (порт на правому березі Дніпра), а згодом з'єднали з залізницею, що вела на Харків. У 1876 році було встановлено залізничне сполучення між Одесою і Києвом, а згодом з Москвою і Петербургом. Одеса стала великим вузлом, який зв'язував морські й залізничні шляхи. Чимало населених пунктів, розташованих вздовж залізниці або поблизу неї, як, наприклад, Бірзула (нині Котовськ), Ананьїв, Балта, Роздільна та інші, стали значними торговельними містами і містечками.

З розвитком промисловості і транспорту зростав робітничий клас. У Причорномор'ї він формувався переважно з розорених селян, що масами прибували сюди

[1] Под флагом Родины. Очерки истории Черноморского пароходства. Одесса, 1967, с. 29.
[2] Русское общество пароходства и торговли.
[3] Газ. «Правда» (Одеса), 21 грудня 1879 р.

в пошуках заробітків. Більшість з них наймалась на сільськогосподарські роботи, а певна частина — на промислові підприємства, в порти, на залізницю. Наприкінці XIX століття в Одесі налічувалось понад 50 тис. робітників, з яких близько третини становили фабрично-заводські пролетарі, решту — портовики, залізничники, будівельники, робітники ремісницьких фабрик і дрібних майстерень, каменоломень, торговельних підприємств[1]. Чимало робітників було в Бірзулі, де в залізничному депо у 80-х роках працювало близько 700 чоловік, в Ізмаїлі, де тільки на рибних заводах було зайнято понад 500 чоловік, в Акермані та інших містах. Становище промислових робітників було тяжким. Їм доводилося працювати 12 і більше годин на добу, до того ж в умовах часом небезпечних для здоров'я і навіть для життя. Заробітна плата фабричного робітника в Одесі становила наприкінці XIX століття пересічно 223 крб. на рік, а жінки-робітниці — 129 крб.[2]. Такі мізерні розміри зарплати прирікали робітників та їх сім'ї на напівголодне існування, на жахливі житлові умови. Не кращим, а частіше ще гіршим було становище тих робітників, які працювали в порту та на ремісницьких підприємствах.

Хаджибейський лиманно-лікувальний заклад. Кінець XIX століття.

Великі зрушення в розвитку економіки і разом з тим багато горя трудящим масам приніс розвиток капіталізму на селі.

Після реформи 1861 року значно швидше, ніж раніш, освоювались і заселялись причорноморські степові простори. Виникло багато нових сіл, виселків і хуторів. Якщо в 1859 році в Херсонській губернії налічувалось 2869 населених пунктів, то на 1897 рік їх кількість зросла до 8110. Наприкінці 80-х років на території сучасної Одеської області в основному завершилось розорювання земель. У зв'язку з перетворенням пасовиськ на поля під посівні площі дуже скоротилося вівчарство, продукція якого (вовна) не витримувала конкуренції на зовнішніх ринках з боку балканської, а згодом і заокеанської вовни. Зате значно збільшилось виробництво пшениці й кукурудзи, попит на які дедалі зростав як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках. Перелогова система землеробства замінювалась нормальним для того часу трипіллям. Зростала площа під виноградниками. В деяких поміщицьких маєтках і господарствах місцевих багатіїв почали застосовувати різні машини і вдосконалені знаряддя праці, зокрема залізні плуги, борони, сівалки тощо. Загалом же землеробство велось надзвичайно примітивним способом і залишалось малопродуктивним. Урожаї були, як правило, низькі.

Майже половина всієї землі на Херсонщині залишалася власністю поміщиків, які здебільшого здавали її в оренду, а частково вели господарство по-капіталістичному. Поряд з поміщиками на селі виник новий експлуататорський клас — куркульство. Чим далі, тим глибше розшаровувалося селянство на два протилежні полюси — куркулів і сільських пролетарів.

Значна різниця в розмірах наділів між окремими групами селянства, якою характеризувалося селянське землеволодіння в перші пореформені роки, зберігалась і в наступні десятиліття, середня забезпеченість землею селянських дворів неухиль-

[1] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 56.
[2] Южнорусский альманах. Одесса, 1902, с. 29—42.

Трупа М. Л. Кропивницького в Одесі. Кінець XIX століття.

но зменшувалась. У Херсонській губернії перед реформою на одну ревізьку душу припадало 5,1 дес. землі, у 1880 році середній наділ становив 3,4, а в 1900 році вже тільки 2,2 дес.[1]. Це пересічно по всіх категоріях селян, але в більшості селянських дворів наділи були значно менші. До того ж куркулі мали, крім наділів, багато т. зв. приватновласницької землі, купленої у поміщиків чи в інших селян, тим часом як бідняцько-середняцькі господарства в кращому випадку могли купувати тільки невеликі ділянки. В 1862 році в Херсонській губернії селяни мали, крім наділів, 74 тис. десятин, а в 1902 році — 888 тис. десятин власної землі[2], більша частина якої належала порівняно нечисленній заможній верхівці села. На території сучасної Одеської області багато куркулів мали по 100 і більше десятин купленої землі. Значними площами землі володіли іноземні колоністи, особливо німецькі.

Великою була різниця між окремими групами селянства і щодо забезпеченості робочою худобою. На початку 90-х років серед селянських господарств Херсонської губернії безкінні становили 38,6 проц., з одним конем — 6,6, з двома кіньми — 32, з трьома і більше — 22,8 процента[3].

Малоземельні й безземельні селяни примушені були орендувати землю у поміщиків і куркулів на кабальних умовах. Орендна плата невпинно підвищувалась: якщо у 80-х роках XIX століття вона становила в Херсонській губернії 5—6 крб. за десятину, то на початку XX століття вона вже піднялась до 9—10 крб. Нерідко орендна плата за землю перевищувала вартість одержуваного з неї доходу. Широко практикувалась половинщина: орендарі-бідняки обробляли поміщицьку землю, а часом ще й засівали її своїм насінням за половину врожаю.

Обтяжена великими податками, викупними платежами за наділи, непомірно високою орендною платою, основна маса селянства голодувала, потрапляла в кабалу до глитаїв і поміщиків. Досить сказати, що лише по податках з надільних земель заборгованість селян Херсонської губернії в 1870—1900 рр. зросла з 1,2 до 1,7 млн. карбованців.

Розорені селяни наймались на роботу в сусідні поміщицькі і куркульські господарства, де їх, як і заробітчан, що приходили здалека, ждали тяжка виснажлива праця і злидарська заробітна плата. Чимало зубожілих селян йшло в місто і поповнювало ряди міського пролетаріату.

Друга половина XIX століття в краї, а особливо в Одесі, позначилась досить важливими подіями в розвитку освіти й культури. В 1865 році на базі Рішельєвського ліцею відкрився Новоросійський університет, в якому працювали славетні біологи І. М. Сєченов, І. І. Мечников, О. О. Ковалевський, фізик М. О. Умов та інші видатні вчені, що становили красу і гордість вітчизняної науки. В місті виходило кілька газет, журналів, альманахів, розширилась книговидавнича справа. Крім міського театру, для якого у 80-х роках було споруджено нове прекрасне приміщення, виникло ще два театри. В Одесі відкрилось кілька гімназій та інших середніх учбових

[1] Земледельческий центр и юг Европейской России. СПб, 1911, с. 47.
[2] Сельское хозяйство Украины. Х., 1923, с. 114—115; М. Рубач. К истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. К., 1956, с. 16.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 396.

закладів, десятки початкових шкіл. Були відкриті гімназії і в Ананьєві, Акермані, Ізмаїлі та деяких інших містах.

Але для широких трудящих мас шлях до освіти, як і раніш, був закритий. Навіть в Одесі, одному з найбільших культурних центрів країни, нижчі школи відвідувала лише третина дітей шкільного віку, а в гімназіях та інших середніх навчальних закладах взагалі було мало учнів, і переважну більшість їх становили сини і дочки поміщиків, фабрикантів, купців, чиновників. На селі ж половина населення не мала навчальних закладів за місцем мешкання. В Одеському повіті, наприклад, школи були тільки в 94 селах з 207, в Ананьївському — в 49 з 340. Основна маса населення була неписьменною. За даними перепису 1897 року, в Херсонській губернії письменних налічувалось тільки 25,9 проц., в Бессарабській — 15,5 процента.

В суспільно-політичному житті краю початок пореформеного періоду ознаменувався селянськими заворушеннями проти «голодної волі». В березні-травні 1861 року в Херсонській губернії відбулося 17 селянських виступів, якими було охоплено 38 сіл[1]. В Одеський повіт для придушення заколотів царські сатрапи послали дві роти солдатів[2]. Сутичка селян з солдатами відбулась і в с. Новопетрівці Ананьївського повіту. Багато тимчасово зобов'язаних селян рішуче відмовлялись підписати т. зв. уставні грамоти, в яких визначались їх нові поземельні й повинносні відносини з поміщиками. На укладення цих актів і запровадження їх у життя давався дворічний строк, проте до 19 лютого 1863 року в Херсонській губернії не підписали зазначених грамот 45,5 проц. від усієї кількості тимчасово зобов'язаних селян[3]. Усього протягом 60-х рр. у губернії відбулося 54 селянські виступи.

У другій половині XIX століття Одеса стала одним із центрів революційного руху. Цьому сприяв склад населення міста, в якому значна питома вага належала робітникам і ремісникам, наявність досить численного прошарку студентської молоді. Одеса посідала одне з перших місць у країні за кількістю передплатників журналу «Современник» у ті роки, коли, перебуваючи під впливом М. Г. Чернишевського і М. О. Добролюбова, він був бойовим органом революційної демократії. Через Одеський порт на Україну проникала з-за кордону революційна література. Значна її частина поширювалась в Одесі і в краї.

В 70—80-х роках, коли в революційному русі на Україні, як і в Росії в цілому, провідну роль відігравали народники, Одеса була одним з їх найважливіших опорних пунктів на півдні. Тут діяло чимало гуртків, що примикали до різних напрямів народництва, в них активну роботу провадили видатні діячі цього руху — А. І. Желябов (згодом один з керівників «Народної волі»), Ф. В. Волховський, який написав українською мовою брошуру «Правдиве слово до земляків», та інші. Народницькі гуртки існували і в деяких інших містах нинішньої Одеської області. У 80-х роках діяв такий гурток в Акермані[4]. В його діяльності брав участь один з найстаріших діячів революційного руху в Росії В. Л. Шанцер («Марат»), тоді народоволець, а згодом один з видатних діячів більшовицької партії. Був народницький гурток і в Ананьєві[5].

Найважливіші події в суспільно-політичному житті Одеси в 70—90-х роках XIX століття пов'язані з робітничим рухом, що розвивався на Україні як складова частина загальноросійського робітничого руху. Нестерпні умови життя і праці штовхали робітників на боротьбу проти жорстокої капіталістичної експлуатації, за підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня і т. ін. В першій половині 70-х років спалахнули страйки на ряді підприємств Одеси. В цих економічних страйках робітники здобули серйозні політичні уроки. Ініціатори страйку на кожуша-

---

[1] «Український історичний журнал», 1958, № 2, с. 51.

[2] Ф. Ястребов. Революционные демократы на Украине. К., 1960, с. 10.

[3] П. Зайончковський. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 года. М., 1958, с. 281.

[4] И. Г. Будак. Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев, 1959, с. 282.

[5] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1311, арк. 15—16, 32—33.

Д. І. Ульянов, агент ленінської «Искры» в Одесі. 1902 р.

ній фабриці в 1871 році були заарештовані і за наказом одеського градоначальника в адміністративному порядку вислані в Олонецьку губернію. Страйк на судноремонтному заводі Белліно-Фендеріха в 1875 році було придушено силами поліції і козачих загонів. Свідомі пролетарі дедалі більше переконувалися, що робітничий клас повинен боротися як проти капіталістів, так і проти царизму і що для цього йому необхідна своя власна політична організація.

У 1875 році в Одесі виник нелегальний «Південноросійський союз робітників», який об'єднав близько 200 чоловік. Це була перша в Росії і на Україні самостійна робітнича революційна організація. В своєму статуті, складеному під впливом написаного К. Марксом Статуту I Інтернаціоналу, вона ставила собі за мету визволення робітників з-під гніту капіталізму шляхом насильственого перевороту.

Хоча «Союз» проіснував недовго (його наприкінці 1875 року розгромили жандарми), він відіграв важливу роль в історії робітничого класу всієї країни.

В перший період російської соціал-демократії передові робітники Одеси підтримували зв'язок зі створеною за кордоном групою «Визволення праці», збирали кошти на допомогу її видавничої діяльності, одержували і вивчали надруковану нею літературу. В місті один за одним стали з'являтися марксистські гуртки. На початку 1894 року поліція заарештувала багатьох учасників марксистських гуртків. Значну їх частину вислали в різні місцевості під нагляд поліції, а найбільш активних пропагандистів засудили до тюремного ув'язнення на різні строки. Та незабаром замість розгромлених соціал-демократичних гуртків організувались нові.

В другій половині 90-х років XIX століття під впливом діяльності створеного В. І. Леніним у Петербурзі «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» соціал-демократи Одеси прагнуть до об'єднання своїх сил і переходу від вузькогурткової пропаганди до масової агітації серед робітників. Після кількох спроб у цьому напрямі, зірваних масовими арештами, в 1898 році соціал-демократичні гуртки і групи Одеси змогли об'єднатись в одну організацію під назвою «Агітаторське зібрання», на базі якої на початку 1900 року утворився Одеський комітет РСДРП.

Страйковий рух в Одесі протягом останньої чверті XIX століття не припинявся. Тричі за цей час страйкували вантажники порту, відбулися страйки на ряді промислових підприємств.

Не припинялись і антипоміщицькі виступи селян, які часом набирали дуже гострих форм. Так, у 1885 році селяни с. Чернечого Балтського повіту вчинили відчайдушний опір органам влади, які намагались провести розмежування поміщицьких і селянських земель на користь поміщика. Коли в село прибула рота солдатів, викликана для сприяння межовій комісії, близько 100 селянок напали на солдатів і припинили межові роботи. Тоді прибула ще одна рота солдатів на чолі з подільським губернатором, і тільки масові арешти примусили чернечан скоритись[1]. У 1891 році жителі села Яськів Одеського повіту захопили казенну лісову дачу під випас худоби. В 1898 році в Ананьївському повіті селяни захопили 167 десятин поміщицької землі[2]. Подібні заворушення були і в інших місцях.

Значно більшої гостроти набула класова боротьба в місті й на селі в подальші роки, напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції.

[1] Історія селянства УРСР, т. 1, с. 414—415.
[2] Крестьянское движение в России в 1890—1900 гг. Сб. документов. М., 1959, с. 47, 207, 214.

В Одеській соціал-демократичній організації, очолюваній створеним у 1900 році комітетом, з самого початку її існування точилась боротьба між послідовними революціонерами й опортуністами. «Економістам»-опортуністам протистояло міцне революційне ядро організації на чолі з передовими робітниками Головних залізничних майстерень І. Авдєєвим, Й. Кристаловським, П. Квачовим, І. Бланкенштейном, Ф. Голубковим та іншими. В жовтні 1901 року з організації виділилась «Південна революційна група соціал-демократів», яка твердо стояла на позиціях ленінської «Искры». Разом з місцевими іскрівцями в Одесі тоді працювали видатні агенти «Искры» Р. С. Землячка, Д. І. Ульянов та інші. Згодом іскрівцям, які здобули великий авторитет серед широких мас робітників, вдалось ідейно й організаційно розгромити «економістів» і добитись об'єднання всіх соціал-демократичних сил міста на ленінській платформі. В квітні 1903 року Одеський комітет РСДРП визнав ленінську «Искру» своїм керівним органом[1].

В. В. Воровський, член Південного бюро ЦК РСДРП та Одеського комітету РСДРП. 1904 р.

Влітку 1903 року одеський пролетаріат взяв найактивнішу участь у відомому загальному страйку на півдні Росії. В середині липня страйкували робітники всіх підприємств Одеси, вони вимагали скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати. В місті відбувались масові сходки, мітинги і демонстрації. Страйк був жорстоко придушений, сотні людей — заарештовано. Та незабаром знову вибухнули страйки на ряді підприємств.

Політична активність робітників ще вище піднеслась у 1904 році, коли тяжке становище трудящих стало ще нестерпнішим у зв'язку з російсько-японською війною. В листопаді і грудні відбулися багатолюдні демонстрації, їх учасники співали революційних пісень і вигукували гасла: «Геть самодержавство!», «Геть війну!».

Революційний рух охопив і робітників невеликих міст і селищ. У перші роки XX століття виникли соціал-демократична організація в Балті, соціал-демократичні гуртки в Акермані, Бірзулі, Ананьєві та ряді інших місць. Одеська партійна організація, з якою вони підтримували тісний зв'язок, надсилала до них пропагандистів і агітаторів, революційну літературу. Їх вплив на робітників дедалі посилювався. В Акермані в 1902 році робітники теслярських майстерень оголосили страйк, який закінчився перемогою. Успішний страйк провели в червні 1901 року робітники парових млинів у Кілії. Робітники Бірзульського залізничного депо в липні 1903 року одночасно з робітниками Одеси брали участь у загальному страйку на півдні Росії. В Балті в 1904 році 1 травня під керівництвом соціал-демократів була проведена маївка, а в серпні — сходка, спрямована проти російсько-японської війни.

Загострилась і боротьба селянства проти поміщиків. Цьому сприяла політична робота, яку розгорнули соціал-демократи на селі. Антипоміщицькі виступи селян часом супроводжувались сутичками з поліцією і військами. Так, у с. Янівці Одеського повіту в серпні 1903 року селяни відмовились возити хліб за 4 коп. з пуда, як хотів поміщик, і вимагали підвищити плату до 8 коп. Поміщик викликав козачий загін, справа закінчилась кривавою сутичкою, під час якої було вбито шість чоловік. Це викликало заворушення серед селян навколишніх сіл. У багатьох селах Херсонської губернії селяни відмовились платити податки і штрафи[2].

Під впливом революційної боротьби робітників і селян посилились революційні настрої серед прогресивної інтелігенції, зокрема передового студентства.

---

[1] Из истории Одесской партийной организации. Одесса, 1964, с. 37—44.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 457.

В ті роки встановились міцні зв'язки між Одеською соціал-демократичною організацією і В. І. Леніним, який приділяв її діяльності велику увагу, листувався з нею, допомагав конкретними вказівками і порадами, зміцнював її керівними кадрами. Після II з'їзду РСДРП, коли розгорнулась гостра боротьба між більшовиками-ленінцями і опортуністами-меншовиками, Одеський комітет партії одним з перших рішуче підтримав В. І. Леніна. В лютому 1904 року з ініціативи Одеського комітету, схваленої В. І. Леніним, в Одесі було створено Південне бюро ЦК РСДРП, яке розгорнуло велику роботу по зміцненню більшовицьких сил на півдні України, очолило їх боротьбу проти меншовиків, за скликання III з'їзду партії. До складу бюро ввійшли видатні партійні діячі В. В. Воровський, І. Х. Лалаянц, направлені на роботу в Одесу В. І. Леніним, і К. О. Левицький. Своїм делегатом на III з'їзд РСДРП одеські більшовики обрали В. І. Леніна.

Діяльність Одеської більшовицької організації проходила в дуже складних умовах. Сили її послаблювались безперервними арештами і репресіями. На кожному кроці своєї роботи по мобілізації мас на революційні виступи вони зустрічали опір меншовиків, есерів, бундівців та інших дрібнобуржуазних організацій. І все ж Одеса була одним з тих міст, де в 1905 році революційна боротьба набула особливо гострого характеру.

В травні припинили роботу 109 заводів і фабрик, страйкувало понад 10 тис. чоловік, а в червні все місто було охоплене загальним страйком, яким керували більшовики. На вулицях відбувались політичні демонстрації, в яких брали участь тисячі людей. На намагання поліції й козачих патрулів розігнати демонстрацію робітники відповіли спорудженням барикад і збройним опором. Були вбиті й поранені. І коли в ніч на 15 червня на Одеський рейд прибув під червоним прапором повсталий броненосець «Потьомкін», в місті створилися сприятливі умови для загального повстання об'єднаних сил революційних матросів та робітників і захоплення влади. Але ці можливості не були використані через дезорганізаторські дії меншовиків і бундівців та недостатню рішучість місцевих більшовиків. Царські власті швидко стягнули в Одесу війська з інших міст, знову почались масові арешти.

В жовтні 1905 року одеський пролетаріат включився в загальноросійський політичний страйк, ініціатором якого були пролетарі Москви. В листопаді в Одесі було утворено Раду робітничих депутатів, яка встановила восьмигодинний робочий день на підприємствах, створила комісію допомоги безробітним, оголосила свободу слова. На підприємствах виникли бойові робітничі дружини. У грудні в місті знову було оголошено загальний політичний страйк. Протягом 1906 року в Одесі відбулось 158 страйків, в яких брало участь близько 17 тис. робітників.

Масові політичні страйки, революційні демонстрації відбувались і в інших містах. В середині червня 1905 року, коли в Одесі спалахнув загальний страйк, в Ізмаїлі на знак солідарності з одеським пролетаріатом застрайкували моряки пароплава «Болгарія» та робітники ряду промислових підприємств міста. У загальноросійський жовтневий страйк слідом за пролетаріатом Одеси включились робітники Бірзули, Акермана, Ананьєва та інших міст. Кілька разів страйкували в 1905 році робітники Балти.

В роки першої російської революції на Одещині широко розгорнувся селянський рух. Влітку 1905 року прокотилась хвиля селянських страйків. У селах Северинівської, Курисово-Покровської, Антоново-Кодинцевської, Ряснопольської та ряду інших волостей Одеського повіту страйкарі вимагали від поміщиків підвищити плату за роботу в економіях, знизити орендну плату на землю, загрожуючи

Мандат В. І. Леніна на III з'їзд партії від Одеського комітету РСДРП.

14/IV Отъ Одесситки

Д. т.! Письмо ваше отъ 18/IV получено. Вотъ офиц. мандатъ. „О. к. на собраніи 20/IV 05 г. избралъ своимъ делегатомъ на 3-ій партійный съѣздъ тов. Ленина, которому и передаетъ свой мандатъ."

Од. К. Р. С-Д. Р. П.

в противному разі розгромити маєтки. В Ананьївському повіті селяни групами по кількасот чоловік переходили від маєтку до маєтку, ставили свої вимоги поміщикам і брали від них гарантійні зобов'язання про те, що ці вимоги виконуватимуться. В села, охоплені страйками, були направлені війська.

Одеська більшовицька організація дедалі посилювала свою роботу на селі, встановила зв'язки з біднотою багатьох сіл Херсонської губернії, відрядивши туди своїх агітаторів. У ряді сіл Одеського повіту — Завадівці, Колосівці, Березівці, Градівці та ін. члени Одеського комітету РСДРП організували підпільні осередки. Підпільні гуртки виникли і в селах інших повітів.

Під впливом більшовиків селяни починали ставити не тільки економічні, а й політичні вимоги. Так, селяни с. Троїцького Одеського повіту в поданій властям петиції за 114 підписами вимагали поділу поміщицької землі, поліпшення умов життя, права на освіту, припинення війни, ліквідації земств, волосних судів, адміністрації, звільнення з Сибіру політичних в'язнів, свободи друку, свободи слова, «скасування урядників і непотрібних жандармів». У багатьох селах виникли селянські комітети. Одеський повітовий з'їзд цих комітетів, який відбувся в жовтні, прийняв рішення, щоб селяни не платили податків, не давали рекрутів і готувались до повстання проти царизму.

З ініціативи одеських більшовиків у листопаді 1905 року була скликана в Одесі конференція сільських організацій РСДРП Херсонської губернії. Вона обрала губернський комітет для керівництва соціал-демократичною роботою на селі. В основу своєї діяльності комітет поклав резолюцію III з'їзду партії з аграрного питання, запропоновану В. І. Леніним. Під керівництвом губкому працювала розгалужена мережа повітових комітетів і сільських партійних осередків та гуртків. Губком мав свою друкарню, видавав газету «Листи до селян», листівки, які розповсюджувались спеціальними роз'їзними агітаторами. Члени губкому виїжджали в повіти налагоджувати роботу серед селян, широко залучали до неї сільську інтелігенцію — вчителів, лікарів тощо[1].

Під впливом революційних подій у країні і більшовицької пропаганди селянський рух дедалі активізувався. Все частіше й наполегливіше лунали вимоги про передачу поміщицьких земель селянам. У с. Курисово-Покровському Одеського повіту селяни на багатолюдному сході, що відбувся в листопаді 1905 року, вирішили наступною весною «самовільно нарізувати поміщицьку землю і при появі війська чинити збройний опір»[2]. Поділу поміщицької землі вимагали селяни багатьох інших сіл. У травні 1905 року відбулись страйки сільськогосподарських робітників і селянські заворушення в ряді сіл Ананьївського, Одеського та інших повітів. Не домігшись задоволення своїх вимог, селяни і батраки вдавались до помсти — громили, підпалювали поміщицькі економії. В огляді міністерства внутрішніх справ за 1905 рік відзначалося, що в Херсонській губернії «збитки від аграрних безпорядків» становлять 1 млн. 778 тис. крб.[3]. Багато поміщиків кидали свої маєтки або продавали їх за безцінь і втікали в міста та за кордон.

У ряді сіл розгорнулась боротьба між сільською біднотою і куркулями-експлуататорами. Так, у с. Журавлинці Балтського повіту за короткий строк було вчинено 20 підпалів, з них вісім у поміщицьких економіях, решта в господарствах місцевих куркулів[4].

Після поразки першої російської революції почалось жорстоке переслідування революціонерів, насамперед більшовиків. Були розгромлені Одеський комітет пар-

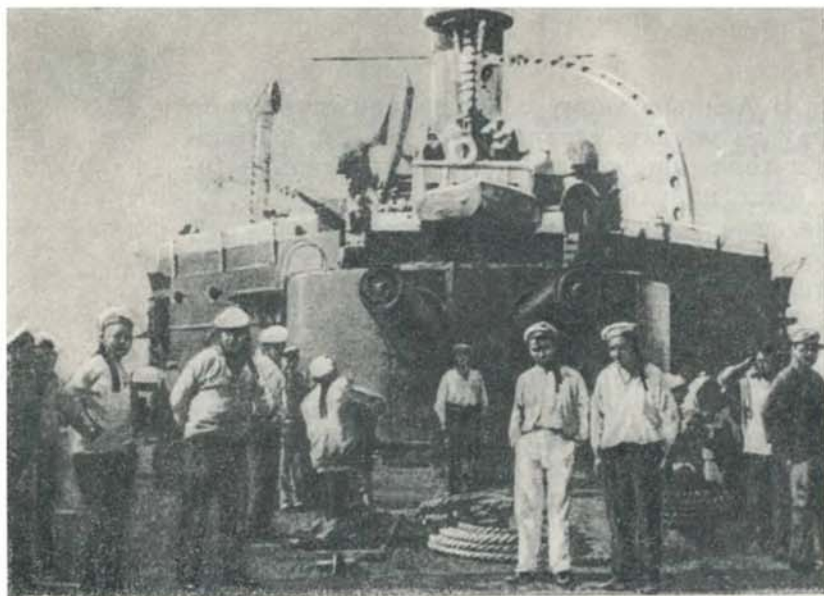
---

[1] Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. 146. Збірник, присвячений 50-річчю першої російської революції. Одеса, 1956, с. 63—67; Из истории Одесской партийной организации, с. 73—74.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1. К., 1955, с. 682.

[3] Общественное движение в России в начале XX в. СПб, 1910, с. 260—262.

[4] Из истории Одесской партийной организации, с. 91.

Група моряків з броненосця «Потьомкін». Червень 1905 р.

тії, губком сільських організацій РСДРП, більшість професійних спілок, організованих у 1905—1907 рр. Одеські підприємці масами звільняли з заводів і фабрик робітників — учасників революційного руху, а на їх місце брали чорносотенців з «Союзу істинно руських робітників[1]», що складався з люмпенів і штрейкбрехерів.

Промисловість на Одещині за перші 10—15 років XX століття зростала повільніше, ніж у попередні роки. У 1914 році в Одесі налічувалось 420 заводів і фабрик, на яких працювало 30 тис. робітників. Особливо уповільнилось промислове будівництво в невеликих містах.

Умови життя робітників стали ще гіршими, ніж були до першої російської революції. В Одесі в 1907 році налічувалось 8 тис. безробітних. На всіх підприємствах було відновлено 11—13-годинний робочий день. На багатьох з них була знижена заробітна плата. На джутовій фабриці, наприклад, середня заробітна плата робітників за місяць дорівнювала в 1913 році — 12 крб., на підприємствах хімічної промисловості — 9—10 крб.[2]. В порту за навантаження або вивантаження тисячі пудів у 1905—1906 рр. під тиском страйкової боротьби вантажників хазяї платили 28 крб., а в 1912 році знизили цю плату до 9 карбованців[3].

Дедалі гіршало становище трудового селянства. Здійснення столипінської аграрної реформи дало поштовх дальшому розвиткові капіталістичних відносин на селі. Ця реформа, як відомо, дала селянам право виділятися з общин, закріпляти свої земельні наділи у приватну власність. Цим правом скористалася в Херсонській губернії третина селян-общинників[4]. Багато з них зробили так тільки для того, щоб продати землю, а спонукала їх до цього нужда. Один із представників місцевої влади писав, що селяни продавали землю внаслідок «величезної кількості недоїмок, приватних боргів, простроченої позички. Покупцями в усіх випадках були як місцеві куркулі, так і різного роду особи — урядники, писарі і т. ін., одним словом всі, хто мав гроші і бажання купити землю»[5]. Внаслідок реформи значно зміцніли на селі позиції куркульства. В 1914 році господарства куркулів і колоністів займали в Херсонській губернії 17,7 проц. всієї земельної площі, поміщицькі маєтки — 15,7 проц.[6]. А сотні тисяч селянських господарств тіснились на невеликих ділянках, 11,4 проц. селян зовсім не мали землі. Дедалі відчутнішим ставав тут земельний голод. З краю, куди кількадесят років тому на необжиті землі прибували численні переселенці, тепер селяни масами виїжджали в інші райони в пошуках землі. З 1907 по 1914 рр. з Херсонської губернії переселилось на Далекий Схід, у Сибір та інші місця 140 тис. селян.

Але й ті земельні ділянки, які вони мали, багато селян не могли обробляти як слід, бо не було тяглової сили (38,6 проц. селянських дворів у 1917 році не мали ні-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 101, спр. 84 (ч. 12), арк. 39—42.
[2] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 106.
[3] Под флагом Родины. Очерки истории Черноморского пароходства, с. 94—95.
[4] С. Дубровский. Столыпинская земельная реформа. М., 1963, с. 575.
[5] Из истории рабочего класса и крестьянства СССР. М., 1959, с. 98.
[6] Земледельческий центр и юг Европейской России, с. 110.

якої робочої худоби)[1]. Удосконалені машини і знаряддя були доступні тільки заможним селянам. Загальний рівень агротехніки був дуже низький. Усе це, а також посушливий тутешній клімат спричинювали часті недороди. За останнє п'ятиріччя перед першою світовою війною (1909—1913) на території нинішньої Одеської області середній урожай зернових хлібів становив 54 пуди з десятини або 8,1 цнт з гектара[2]. Голод був частим гостем у селянських оселях.

В роки реакції, що настали після першої російської революції, на Одещині, як і по всій країні, революційний рух не припинявся. У винятково важких умовах більшовики Одеси відновили свою партійну організацію, вона жила і діяла, долаючи великі труднощі, ускладнені розкольницькими діями меншовиків-ліквідаторів і одзовістів. В Одесі в ті роки працювали В. В. Воровський, С. І. Гопнер, Ф. П. Ачканов, М. Д. Томас, А. В. Трофимов, В. О. Дьоготь та інші активні партійні діячі. Організація весь час підтримувала зв'язки з В. І. Леніним. З його дорученнями сюди приїздили такі партійні діячі, як Г. К. Орджонікідзе, С. І. Гусєв, Й. А. П'ятницький, П. Г. Смідович, С. В. Модестов, О. В. Шотман, В. Д. Вегман та інші. Більшовики провадили широку усну й друковану пропаганду, наполегливу організаторську роботу серед трудящих.

Під впливом більшовиків робітники продовжували страйкову боротьбу і в період найчорнішої реакції. Протягом 1907—1910 рр. дев'ять разів спалахували страйки на заводі РОПИТ, кілька раз припинялася за цей час робота в залізничних майстернях, на заводі Гена, джутовій фабриці, в порту.

Страйковий рух значно посилився в роки нового революційного піднесення. В серпні 1911 року застрайкували моряки всіх торговельних суден, що стояли в Одеському порту, і більшість вантажників. Страйк в Одесі підтримали робітники інших чорноморських портів та моряки ряду суден. Але охранці з допомогою провокаторів вдалося виявити керівників страйку і заарештувати. У цей же час завдано серйозного удару Одеській партійній організації — 13 активних її працівників було заарештовано. Проте в перші три місяці 1912 року на підприємствах Одеси відбулося 18 страйків. Масовим страйком відгукнулись робітники Одеси в квітні 1912 року на Ленський розстріл. Спалахували страйки на місцевих підприємствах і в наступні роки.

Не припинявся і селянський рух. У багатьох селах столипінська аграрна реформа зустріла різкий опір. В с. Антонівці Ананьївського повіту селянки не допускали проводити землемірні роботи. Вони лягали на землемірну стрічку, кричали, плакали, а потім винесли землеміра за межі своєї землі. Коли з'явилась поліція, в неї посипалося каміння. Внаслідок — убиті й поранені, масові арешти[3]. Подібні виступи були в інших селах. В 1912 році жандармські власті Одеси повідомляли про «підвищений» і навіть «загрозливий» настрій селян, про посилену агітацію в селах революціонерів, які повернулись з заслання[4].

Перша світова війна принесла народним масам нові незчисленні страждання. На Одещині, як і по всій країні, погіршилось економічне життя. Після того як Туреччина вступила у війну на боці Німеччини і чорноморські протоки було закрито, Одеський порт майже не діяв. Тисячі портовиків і моряків залишилися без роботи. Із промислових підприємств на повну потужність працювали тільки ті, які виконували військові замовлення. Незважаючи на те, що значна частина робітників була мобілізована на фронт, у місті було багато безробітних. Виникла продовольча криза, продукти харчування дорожчали з кожним днем. Тим часом як буржуазія наживалась на воєнних поставках і спекуляції продовольчими та іншими товарами, трудящі голодували.

---

[1] Підсумки вибіркового підрахунку сільськогосподарського перепису 1917 р. X., 1931, с. 107.
[2] Розповідь про звершення. Одещина за 50 радянських років. Одеса, 1967, с. 144.
[3] С. Дубровский. Столыпинская земельная реформа, с. 556.
[4] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 509.

Тяжкі випробування випали і на долю сільського населення. Внаслідок мобілізації чоловіків багато селянських дворів залишилось без годувальників. Потерпіли від цього насамперед бідняцькі господарства та частина середняцьких, які не мали змоги наймати робітників. Внаслідок реквізицій коней і волів набагато зменшилось поголів'я робочої худоби. В Херсонській губернії на воєнні потреби було забрано 250 тис. коней і 375 тис. голів великої рогатої худоби[1]. І цей удар був особливо відчутним для бідняцько-середняцької частини села. Внаслідок цього посівна площа бідняцьких господарств тут зменшилася за час війни на 12,8 проц., тоді як у куркульських вона навіть збільшилась на 3,8 процента[2].

Царські власті посилили репресії проти революційних робітників і особливо більшовиків, які виступали проти імперіалістичної війни. Тільки невеликій групі більшовиків-активістів Одеської організації пощастило уникнути арешту та мобілізації — Ф. Ачканову, П. Заславському, В. Рудницькому, Ф. Озолю та іншим. Їх зусиллями були створені нелегальні партійні осередки і гуртки на заводах РОПИТ, Гена, в порту, в залізничних майстернях та ряді інших підприємств. На допомогу одеським більшовикам надіслали своїх активістів Петроградський, Московський, Харківський комітети партії. Більшовики активно пропагували серед трудящих міста і солдатів розташованих тут військових частин заклики партії перетворити війну імперіалістичну у війну громадянську, поширювали написані В. І. Леніним «Проект резолюції Ціммервальдської лівої» та Маніфест ЦК РСДРП «Війна і російська соціал-демократія». Вони брали активну участь у підготовці і керівництві страйками. В 1915 році в Одесі відбулося 12 страйків, у 1916—26, деякі з них мали явно виражений політичний характер[3].

На селі обурення трудящих проти грабіжницької війни і царського самодержавства виливалось у масові протести. Влітку 1916 року під час сільськогосподарського перепису відбулися заворушення в 25 селах Балтського повіту і ряді сіл сусідніх повітів. Селяни вважали, що перепис проводиться з метою реквізиції їх майна на воєнні потреби та введення нових податків. В одному селі поліція заарештувала кількох активних учасників заворушень. Тоді натовп, озброєний кілками, сокирами та камінням, оточив приміщення, де перебували заарештовані, й вимагав від поліції звільнити їх. Поліція відкрила вогонь, одну селянку вбили, решту розігнали. З допомогою поліції, зібраної з усієї губернії, селянський рух придушили, багато учасників його було заарештовано[4]. В Одеському повіті — в селах Яськи, Градениці та інших більшовики і співчуваючі їм селяни провадили активну агітацію проти війни, за повалення самодержавства.

Всюди зростала ненависть до прогнилого царського режиму.

Звістка про розвал монархії Романових в лютому 1917 року за три дні — з 27 лютого по 1 березня 1917 року — облетіла майже всі міста і села Одещини. Почалась ліквідація органів царської адміністрації, суду і поліції. В Одесі, Ізмаїлі, Акермані, Ананьєві, Балті, в багатьох селах і містечках проходили демонстрації, мітинги. Їх учасники вимагали негайного припинення імперіалістичної війни, справедливого розв'язання аграрного питання, встановлення в країні демократичних свобод.

Слідом за Одесою, де 6 квітня було обрано Раду робітничих депутатів, такі ж Ради виникли в Балті, Акермані, Рені, Кілії, Бірзулі. З самого початку існування Одеської Ради робітничих депутатів при ній діяла селянська секція, яка стала організуючим центром Рад селянських депутатів на місцях. З метою дальшого революціонізування селянських мас ще наприкінці березня в села повітів було направлено 59 агітаційних (летючих) загонів[5]. Ці загони очолювали відомий більшовик А. В. Тро-

---

[1] Історія Української РСР, т. 1, с. 718.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 529.
[3] Из истории Одесской партийной организации, с. 123—130.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, спр. 1074, арк. 13; Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 540—541.
[5] Газ. «Правда», 29 березня 1917 р.

фимов (дід Трохим), бідняк з села Дальника Одеського повіту І. Безверхий та інші. Агітатори летючих загонів збирали сільські сходи, залучали до громадського життя жінок-селянок, втручались в укладання орендних договорів тощо[1]. З ініціативи селянської секції (її очолював А. В. Трофимов) 6—8 квітня в Одесі відбувся селянський з'їзд представників трьох губерній — Херсонської, Бессарабської і Подільської. 2 тис. делегатів висловились за негайне заорювання поміщицьких земель і ліквідацію кріпосницької форми оренди — половинщини[2].

Але не дрімала й буржуазія. Вона утворила в Одесі та в інших містах комітети громадських організацій, або, як їх називали, «громадські комітети». Саме на них спиралися губернські і повітові комісари Тимчасового уряду. Так на Одещині, як і в інших місцях країни, виникло двовладдя.

В селах і волостях виникли земельні комітети, в яких Тимчасовий уряд хотів бачити свою опору на селі. Хоч подекуди в цих комітетах і переважали есерівсько-куркульські елементи, але під тиском бідноти, фронтовиків, що поверталиcь з війни додому, вони змушені були підтримувати вимоги селянства щодо землі. В ряді сіл і волостей до переобраних земельних комітетів увійшли революційно настроєні селяни. Один з таких комітетів був утворений в Романо-Балківській волості Ананьївського повіту. Його очолив селянин-бідняк І. Д. Стрижак. Разом з колишніми наймитами І. Куликом та А. Гулою він у вересні 1917 року розподілив усі поміщицькі землі між селянами[3].

Поштовхом до дальшого революціонізування селянських мас стали рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б). У демонстрації в Одесі, яка відбулась 1 Травня 1917 року, взяли участь сотні селян з приміських сіл. Під впливом більшовицької агітації селяни Одеського повіту самочинно захоплювали і заорювали поміщицькі і церковні землі, а сільськогосподарські робітники вимагали підвищення оплати праці. В Акерманському повіті селяни з відома земельних комітетів заорали 17 тис. десятин землі, що належали княгині Гагаріній[4]. Цей крок земельних комітетів був підтриманий Акерманською Радою робітничих і солдатських депутатів. В. І. Ленін вказував, що Акерманська Рада діяла в цьому питанні, виходячи «з практичних міркувань»[5]. Особливого розмаху набув селянський рух в селах Малаєшти, Гулянці, Іллінці. Безземельні й малоземельні селяни захопили в поміщиці Абамелік 2700 десятин землі і заявили, що будуть самі її обробляти, бо земля належить трудовому народу[6]. В Ізмаїльському повіті селяни почали звозити додому хліб з поміщицьких економій.

Але воєнний стан, реакційні дії комісарів Тимчасового уряду стримували революційно-демократичний рух на Одещині. У травні 1917 року відбувся перший з'їзд Рад робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу. До обраного Центрального (по суті обласного) виконкому — Румчероду ввійшло багато есерів і меншовиків. Це певною мірою позначилось на дальшій діяльності Рад робітничих і Рад селянських депутатів Одещини[7].

Зрадницькій лінії угодовців, які заперечували дальше розгортання революції, більшовики протиставили ленінський курс боротьби за владу Рад. 19 червня 1917 року в житті трудящих Одещини сталася знаменна подія — більшовики утворили самостійну організацію. Вони налагодили випуск більшовицької газети «Голос пролетария», листівок і відозв до трудящих міст і сіл. Одночасно більшовики розгорнули

---

[1] Незабутні дні. Збірка спогадів. Одеса, 1957, с. 92.
[2] Газ. «Известия» (Одеса), 8 квітня 1917 р.
[3] Незабутні дні, с. 94—95.
[4] Газ. «Свободная Бессарабия», 26 червня 1917 р.
[5] В. І. Ленін. Твори, т. 24, с. 176.
[6] Газ. «Бессарабская жизнь», 4 листопада 1917 р.
[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Украні, т. 1. К., 1967. с. 80.

велику організаційну роботу по підготовці мас до соціалістичної революції, на заводах і фабриках почали організовуватись загони Червоної гвардії.

Стривожені розмахом народного руху за демократичні свободи, за землю, здійсненням робітничого контролю над виробництвом, одеська буржуазія і поміщики, щоб придушити виступи робітників і селян, вдались до термінових заходів. 20 липня великі землевласники, з'їхавшись на з'їзд, вимагали від Тимчасового уряду придушити виступи селян[1]. Але селянський рух ширився і міцнів. 3 серпня Союз землевласників півдня Росії повідомляв Тимчасовому урядові про самочинне захоплення земель селянами.

У боротьбі за землю селянам широку підтримку надавали робітники й солдати. Розквартирований в Одесі 49-й піхотний запасний полк вимагав негайно передати до рук Рад всю владу, а поміщицькі, удільні, монастирські землі — земельним комітетам. Такі ж вимоги ставили й моряки військових кораблів, що стояли в одеському порту, солдати авіаційного парку, 48 піхотного запасного полку та інших частин[2].

Звістка про жовтневі події в Петрограді надійшла на Одеський телеграф об 11 годині ранку 25 жовтня. Наступного дня Одеський більшовицький комітет звернувся до робітників, матросів і селян з відозвою, в якій закликав їх згуртуватись навколо партії більшовиків і Рад, покінчити з комісарами антинародного Тимчасового уряду[3]. Більшовики Одещини викривали угодовців, які засіли у виконкомах Рад робітничих і солдатських депутатів і вимагали створення «однорідної революційно-демократичної влади»[4].

Слідом за більшовиками Катеринослава, Харкова, Луганська комуністи Одещини (у вересні 1917 року кількісний склад парторганізації зріс до 3400 чоловік)[5] готували маси до збройного повстання проти націоналістичної Центральної ради. З цією метою в повітах і селах спішно формувались червоногвардійські загони. У Балті[6], Акермані[7], Бірзулі[8], Ананьєві[9] та інших місцях за участю Рад і під керівництвом більшовиків виникли червоногвардійські загони, кожний з яких пересічно налічував по 75—100 бійців. В листі до Одеської Ради робітничих і солдатських депутатів від 17 грудня члени Сичавської Ради селянських депутатів повідомляли про реквізицію 40 рушниць і багнетів «з метою боротьби за землю» і просили санкціонувати вже створену сільську Червону гвардію[10]. Одеська Рада подавала допомогу місцевим формуванням Червоної гвардії. До Березівки, в загін, який очолював більшовик С. Т. Лукашенко, Одеська Рада надіслала 150 гвинтівок, патрони, кулемет. В Балту з Одеси прибула група солдатів і матросів на чолі з більшовиками С. Сорокатим, О. Мішанчуком, Ю. Шаповалом. Вони привезли з собою багато зброї і військового спорядження[11]. У січні 1918 року балтські червоногвардійці роззброїли 269-й полк Центральної ради, причому частина розпропагованих солдатів перейшла на бік революції.

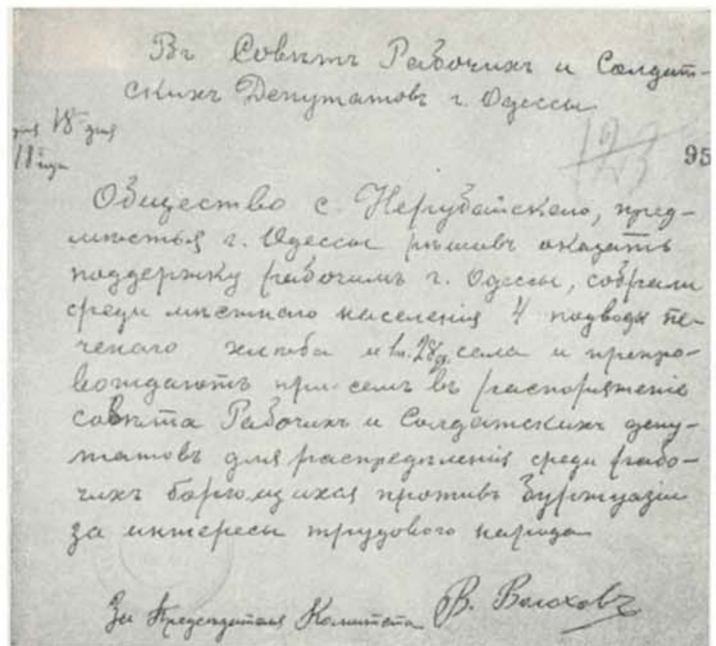
Одним з перших заходів новоствореної Червоної гвардії, місцевих Рад селянських депутатів став облік поміщицьких земель і контроль над їх господарствами. Так на Одещині почалося втілення в життя ленінського декрету про землю. Поміщики та куркулі чинили опір заходам селян-бідняків і червоногвардійців, вдаючись до збройних сутичок. Землевласники хутора Корчинського Ковалівської волості зустріли

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, К., 1967, с. 80.
[2] В борьбе за Октябрь. Сборник документов и материалов. Одесса, 1957, с. 70, 71, 79.
[3] Там же, с. 90.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, с. 214.
[5] Газ. «Голос пролетария» (Одеса), 30 вересня 1917 р.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 26, арк. 4.
[7] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 83, арк. 5.
[8] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів... К., 1957, с. 467.
[9] Там же, с. 469.
[10] З історії Одеської Червоної гвардії. Збірник документів. Одеса, 1932, с. 86.
[11] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, с. 414—415; Газ. «Известия» (Одеса), 15 січня 1918 р.

селянських представників пострілами з рушниць. Коли група селян Ананьївського повіту з'явилась до мастку поміщика Реміха, щоб облікувати реманент і землю, він вбив кількох селян. Під час сутички поміщика теж було вбито. Про повну підтримку Радянської влади, яка «боронить інтереси селян і виступає проти експлуататорів», заявили на сільському сході жителі с. Дальника Одеського повіту[1].

З кожним днем все глибшою ставала прірва між народними масами Одещини, які під проводом більшовиків готувались до боїв за владу Рад, і буржуазно-націоналістичною Центральною радою, що прагнула зберегти панування поміщиків і капіталістів на Україні. Для дальшого розвитку подій важливе значення мав II з'їзд Румчероду, що відбувся в Одесі 10—22 грудня 1917 року. Його делегати з великим піднесенням сприйняли телеграфне повідомлення від 14 грудня про те, що I Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив встановлення влади Рад на Україні. Від імені з'їзду П. Старостін оголосив вітальну телеграму в Харків, яка починалася словами: «Хай живе молода республіка Українська». На з'їзді після доповіді В. Володарського були прийняті більшовицькі резолюції з усіх головних питань революції і миру. Виконком Румчероду було оголошено єдиним верховним органом області. З'їзд зобов'язав земельні комітети Одещини керуватися в своїй роботі декретом про землю, прийнятим II Всеросійським з'їздом Рад.

Въ Совѣтъ Рабочихъ и Солдатскихъ Депутатовъ г. Одессы

95

Общество с. Нерубайскаго, предмѣстья г. Одессы рѣшивъ оказать поддержку рабочимъ г. Одессы, собрали среди мѣстнаго населенія 4 подводы печенаго хлѣба и [illegible] 28 ф. сала и препровождаютъ при семъ въ распоряженіе совѣта Рабочихъ и Солдатскихъ депутатовъ для распредѣленія среди рабочихъ борющихся противъ буржуазіи за интересы трудового народа

За Председателя Комитета В. [illegible]

Лист громади с. Нерубайського Раді робітничих та солдатських депутатів м. Одеси про надсилку хліба і сала робітникам Одеси. Січень 1918 р.

Підготовка до збройного повстання після II з'їзду Румчероду набула ще більшого розмаху. Органами влади на місцях, слідом за утворенням Одеського військово-революційного комітету, стали такі ж комітети в Балті, Тирасполі, Акермані, Ізмаїлі. Разом з Радами селянських депутатів військово-революційні комітети запроваджували ленінський декрет про землю, добивались переобрання тих земельних комітетів, де засіли куркулі[2].

Наприкінці грудня 1917 року і на початку січня 1918 року на Одещині відбулись запеклі бої за перемогу влади Рад. Відбивши атаки гайдамаків в Одесі, робітники міста 14 січня проголосили Радянську владу, але контрреволюція зробила спробу відновити старі порядки. Три дні трудящі міста, червоногвардійські загони вели бої за вокзал, телеграф, поштамт та інші важливі пункти. 17 січня Радянська влада в Одесі перемогла. Наступного дня, 18 січня, в Одесі було утворено Раднарком, який зосередив у своїх руках всю владу.

Слідом за Одесою Радянська влада була встановлена в Овідіополі, Тирасполі, Ананьєві, Бірзулі, Ізмаїлі, Акермані, Кілії, Вилковому. Першим кроком новоутворених Рад стало здійснення ленінського декрету про землю. 14 лютого 1918 року рішенням комісаріату в земельних справах були скасовані договори на оренду землі, селянам повернули орендні суми грошей. Розпочався розподіл землі на основі зрівняльного землекористування, причому в першу чергу її одержували безземельні та малоземельні селяни[1].

У здійсненні земельної політики Ради спирались на сільські партійні осередки, які виникали у волосних центрах та в окремих селах. У багатьох населених пунктах

[1] Газ. «Известия» (Одеса), 9 січня 1918 р.
[2] В борьбе за Октябрь, с. 105—106; газ. «Известия» (Одеса), 6 грудня 1917 р.
[3] Газ. «Известия» (Одеса), 16 лютого 1918 р.

Пролетаріи всѣхъ странъ, соединяйтесь!

ВОЗЗВАНІЕ.

От Фронтового комитета военныхъ организацій Р.С.-Д.Р.П. (большевиковъ) Румфронта.

Товарищи!

Надъ революціей нашей нависли тяжелыя тучи. Враги свободы румынскія банды—ополчились противъ русской революціи, желая здѣсь подавить революціонный порывъ, несущій вѣсть всему міру о благѣ и счастьѣ трудового народа, освобожденнаго отъ тяжкихъ путъ насильниковъ и жрецовъ мірового капитала.

Румынскія войска уже заняли большую часть Бессарабіи. Они притѣсняютъ крестьянъ, отнимаютъ у нихъ хлѣбъ, разстрѣливаютъ русскихъ солдатъ, устраиваютъ еврейскіе погромы. Они не задумываются придти и въ Одессу, гдѣ пролетаріатъ добился совѣтской власти,

Они придутъ, если мы не окажемъ мощнаго сопротивленія.

Но не допустятъ этого товарищи пролетаріи и граждане! Всѣ на защиту свободы!

Товарищи! Организуйте свои мощные ряды.

Записывайтесь въ кадры соціалистической арміи.

Съ оружіемъ въ рукахъ будемъ отражать удары насильниковъ.

Да здравствуетъ Совѣтская власть.

Да здравствуетъ народная соціалистическая армія.

Долой палачей, покушающихся на нашу великую революцію.

Фронтовой комитетъ Р.С.-Д. Р. П. (большев.) Румфронта.

Відозва фронтового комітету РСДРП(б) Румфронту до боротьби проти румунських загарбників. Січень 1918 р.

партійні осередки створювались при допомозі Одеської партійної організації. Так, у селах Усатовому, Нерубайському, Куяльнику їх організував комуніст М. Стрембицький, надісланий туди Пересипським райкомом партії. Петрівський партійний осередок Ананьївського повіту налічував понад 90 більшовиків і співчуваючих. Боєздатна партійна організація на чолі з місцевими комуністами К. Васильєвим і П. Костиркіним сформувалась в Ананьєві. Комуністичні групи утворились і в Біляївці, Маяках, Троїцькому та інших придністровських селах[1].

Однак над завоюваннями трудящих на Одещині нависла серйозна небезпека. У січні 1918 року, скориставшись воєнною слабкістю молодої Радянської держави, на територію Бессарабії вторглись війська боярської Румунії. В зв'язку з цим пленум ЦВК Румчероду оголосив мобілізацію в Одеському, Тираспольському, Херсонському, Акерманському і Бендерському повітах. У містах і селах створювались військові загони. В Татарбунарах озброєні селяни вчинили опір наступаючим румунам. Біля села Єнікіой місцеві жителі, озброївшись кілками, примусили тікати загарбників[2]. В Акермані виник Тимчасовий революційний комітет, який сформував Дністровський полк[3]. Виникли загони в Ізмаїлі, Рені, Вилковому, Кілії. Вони відважно бились з румунськими загарбниками, але під натиском переважаючих сил ворога, який мав артилерію, військові судна, робітники, солдати і матроси змушені були відступити. В січні 1918 року придунайські землі окупувала боярська Румунія.

Зловісні хмари нависли і над рештою території Одещини в зв'язку з австро-німецькою навалою, що почалась в лютому 1918 року. Як бойову програму дій сприйняли більшовики Одещини відозву В. І. Леніна «Соціалістична Вітчизна в небезпеці!». В Одесі був утворений Надзвичайний штаб по обороні міста. 24 лютого в Одесі оголосили військовий стан. 28 лютого в Акермані, Овідіополі, Маяках було оголошено загальну мобілізацію чоловіків у лави революційної армії віком від 18 до 40 років[4]. На початку березня червоноармійські загони і селянські дружини дали бій австронімецьким загарбникам під Слобідкою, Бірзулою і Балтою. Внаслідок цього темп наступу загарбників дещо уповільнився. Кількісно сили окупантів у багато раз переважали червоноармійські, тому 13 березня після кровопролитних боїв австронімецькі війська увірвались в Одесу.

Одещина опинилась під чоботом окупанта. В містах і селах почався розгнузданий терор. Усі націоналізовані підприємства були повернуті колишнім власникам. Особливо лютували окупанти в селах. У березні вони розігнали волосні земельні комітети в Ананьївському і Одеському повітах, заарештували членів Сичавського і Білчанського земельних комітетів Одеського повіту[5], влаштували масові екзекуції над селянами в селах Василівці, Косаревому, Варварівці, містечку Янівці.

---

[1] Борці за Жовтень. Одеса, 1957, с. 126; Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 631, арк. 1.
[2] Газ. «Голос революции» (орган Румчероду), 24 січня 1918 р.
[3] Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917—1920 гг. Сборник документов и материалов. Кишинев, 1967, с. 109.
[4] Газ. «Известия» (Одеса), 28 лютого 1918 р.
[5] Газ. «Известия» (Одеса), 22, 31 березня 1918 р.

І. К. Айвазовський. «Одеса вночі». Олія. 1846.

Окупанти відправляли на захід состави з хлібом, сировиною, устаткуванням заводів і фабрик. Це викликало у трудящих одностайний протест. В організації всенародної боротьби проти окупантів велику роль відіграли посланці ЦК партії — більшовики П. Онищенко, В. Бухарцева, М. Голубенко, С. Янковська. З допомогою місцевих більшовиків, і зокрема А. В. Трофимова, вони встановили зв'язки з комуністами-підпільниками Одещини і приступили до створення розгалуженої мережі партійних осередків та підпільно-партизанських груп[1].

Виняткове значення для консолідації народних сил на боротьбу з німецькими окупантами, згуртування партійних рядів мав І з'їзд Комуністичної партії більшовиків України, який відбувся в Москві 5—12 липня 1918 року. З'їзд дав чіткі настанови щодо тактики і стратегії більшовицької партії на тимчасово окупованій ворогом території України. Створений за рішенням з'їзду підпільний Одеський обком партії очолив визначний партійний діяч Ян Гамарник. В Одесі сформувались обласний військово-революційний комітет та повстанський штаб. Сюди була направлена нова група досвідчених партійних працівників. Це були стійкі ленінці, делегати з'їзду І. Ф. Смирнов (Микола Ласточкін), С. І. Соколовська, І. Є. Клименко, а також Л. І. Картвелішвілі, М. А. Лоладзе та інші.

Протягом липня—серпня на Одещині розгорнулась організаторська робота більшовиків по підготовці трудящих до збройного повстання.

В Тирасполі, Бендерах відбулися підпільні партійні конференції. Ананьївська повітова конференція обрала президію парткому в складі комуністів М. Данилова, І. Максименка, В. Дубецького. В усіх селах повіту були утворені партизанські групи, які в вересні об'єднались у зведений загін під командуванням С. Недолуженка. Балтський партійний комітет став організатором партизанського з'єднання під командуванням місцевого бідняка І. К. Дячишина, згодом героя громадянської війни. Партизанські загони були організовані в Придністров'ї, Анатоліївській і Тузлівській волостях.

Восени 1918 року на Одещині розгорнувся страйковий рух. Особливого розмаху він набув під час відзначення перших роковин Великого Жовтня. Поряд зі страйками, демонстраціями протесту проти окупантів все більшого поширення набули військові виступи. Впертими були бої в Балтському повіті.

Велике повстання розгорнулось у Придністров'ї, під час якого в Біляївці, Маяках, Яськах, Граденицях, Троїцькому було відновлено владу Рад[2].

Кожен день приносив нові вісті про переможні бої народних месників. В окупаційних військах пустили глибоке коріння революційні настрої. В листопаді партизанські загони посилили свої удари по військах окупантів. Найбільш сильні партизанські угруповання з Балти і Ананьєва, об'єднавшись, розгромили німецькі гарнізони в Любашівці, Ананьєві, Слобідці, Бірзулі. Масований удар по Роздільній і Тирасполю завдали партизани Маяків, Біляївки, Яськок. Внаслідок цього ворог змушений був ганебно тікати, залишаючи на своєму шляху багато військової техніки спорядження, боєприпасів[3]. Під тиском наступальних дій Червоної Армії, а також революції в Німеччині війська окупантів почали поспіхом залишати Україну.

Вигнання австро-німецьких окупантів з Одещини супроводилось відновленням Радянської влади на місцях. Замість ревкомів, як тимчасових органів, трудящі почали обирати Ради. Члени Рад й комуністи партійних осередків накреслювали заходи по відбудові господарства та розподілу поміщицьких земель серед найбіднішого селянства. Проте і цього разу мирний перепочинок виявився коротким — 26 листопада в Одесі ошвартувався англійський міноносець, а в наступні дні сюди прибули французькі, англійські, італійські та інші військові кораблі Антанти. Інтервентів підтримували російська контрреволюція та українська Директорія.

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 183.
[2] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг. Одесса, 1927, с. 14—17.
[3] Из истории Одесской партийной организации, с. 188.

Уже з перших днів інтервенції Одеський обласний комітет партії на чолі з М. Ласточкіним утворили військово-революційний комітет, який керував збройними силами — революційними дружинами, загонами міської та сільської бідноти, партизанським рухом у містах і повітах. У зверненні до населення більшовики закликали чинити опір англо-французьким інтервентам, озброювати населення, роздмухувати полум'я всенародної боротьби[1].

Обласком став організуючим центром трудящих Одещини в їх боротьбі з іноземною інтервенцією. В приміському селі Куяльнику тривало видання підпільної газети «Коммунист», розпочате ще в липні 1918 року, листівок та прокламацій, а коли за вказівкою ЦК РКП(б) при Одеському обласкомі було утворено «Іноземну колегію», в січні 1919 року було налагоджено вихід газети «Ле ' коммюніст» французькою мовою. Разом з одеськими більшовиками виняткову мужність і самопожертву в боротьбі проти ворога виявили іноземні комуністи, інтернаціоналісти-ленінці Жанна Лябурб, Альтер Залік, Михайло Бужор, Гелена Гржелякова, Стойко Ратков та інші.

Підпільна преса була могутньою зброєю проти інтервентів. Її поширювали не тільки на одеських заводах, у порту, на військових кораблях, а й у селах, військових частинах інтервентів, що дислокувались в містах і селах Одещини, зокрема в Березівці, Колосівці, Тирасполі. Велика роз'яснювальна робота більшовиків на місцях, страхіття інтервенції з її масовим безробіттям, вбивствами без суду і слідства — все це привело до широкого розгортання підпільно-партизанської боротьби на Одещині.

Партизанські загони, очолені комуністами, особливо вперту боротьбу вели за такі стратегічно важливі пункти, як Біляївка, Тирасполь, Березівка, Роздільна, Балта. За участю членів обласного комітету партії І. Клименка, Б. Гумперта, П. Онищенка, П. Болкуна в багатьох місцях формувались партизанські групи. Особливо активну діяльність розгорнув Приміський райком партії. У 25 селах Анатоліївської і Тузлівської волостей діяли партійні осередки. За рішенням підпільного обласного комітету в Антоново-Кодинцевській волості був утворений більшовицький комітет, який організував бойову дружину з місцевих бідняків у складі 75 чоловік[2]. Добре озброєні партизанські групи діяли в Сичавці, Визирці, Григорівці, а також у Суворівській, Петрівській, Іллінській волостях Одеського повіту. Партизанські загони відволікали на себе значні сили інтервентів; блокувавши Одесу, вони перешкоджали підвезенню туди продовольства.

Найбільшого розмаху набув підпільно-партизанський рух у Придністров'ї, районі, якому інтервенти відводили в своїх планах чималу стратегічну роль, бо тут проходила залізниця, що з'єднувала Одесу з Бессарабією і Румунією. Він був також основною базою постачання продовольством військ інтервентів. Саме тут одеські більшовики і створили один з найбільших центрів визвольного руху. Новоутворені ревкоми в Маяках, Яськах підтримували постійний зв'язок з Одеським обласним комітетом, вони організовували опорні партизанські загони, які потім стали резервом при організації революційних дружин в Овідіополі, Граденицях, Троїцькому. Наприкінці лютого в Біляївці спалахнуло народне повстання, викликане спробою денікінців реквізувати продовольчі запаси у місцевого населення. Партизани роззброїли загін білогвардійців, а також загін французьких солдатів, що прибув на допомогу білогвардійцям. Біляївських партизанів підтримали повстанці з Маяків і Яськок. Протягом 5 днів влада в цих селах перебувала в руках об'єднаного військово-революційного комітету. Тільки при допомозі артилерії інтервентам удалось придушити повстання і по-звірячому розправитись з селянами. Вони спалили десятки хат, розстріляли 8 робітників Біляївської водопровідної станції та понад 30 мирних жителів села Маяків.

[1] Одеський облдержархів, ф. Листівок і прокламацій, інв. № 2786.
[2] Из истории Одесской партийной организации, с. 203.

Незважаючи на тимчасову поразку, партизани Придністров'я не склали зброї. Вони встановили зв'язок з партизанськими групами Визирки, Коблевого, Сичавки, Дофинівки, разом з народними месниками Роздільної і Бірзули перешкоджали військовим перевезенням по залізниці.

Повстали проти інтервентів і селяни Тилігульської волості. У маєтку поміщика Сухомлинова вони заснували комуну, відновивши роботу Ради селянських депутатів. Їх підтримали трудящі селяни Тузлів та Нечаянного. Під час наступу частин Червоної Армії проти інтервентів (березень — початок квітня) повстанці приєднались до наступаючих, і створений ними загін одним з перших вступив в Одесу.

Командир Дунайської військової флотилії А. Г. Железняков (сидить першим зліва) та його бойові товариші. 1918 р.

У розгортанні масового визвольного руху велике значення мала обласна партійна конференція, що відбулась таємно 3—5 лютого в Одесі. В ній взяли участь 27 делегатів, які представляли майже двотисячний загін одеських комуністів. Конференція ухвалила активізувати партизанську боротьбу і ввела для всіх партійних організацій воєнний стан. Після цієї конференції в селах Одещини відбулись підпільні збори більшовиків і співчуваючих та засідання ревкомів. У прийнятих рішеннях наголошувалось на необхідності мобілізації всіх сил для збройного виступу проти інтервентів, допомоги Червоній Армії, яка з боями рухалась на південь України.

В березні 1919 року Одеська партійна організація зазнала відчутного удару — інтервентам та білогвардійцям вдалося заарештувати кількох членів «Іноземної колегії», які були розстріляні. Через два тижні був по-звірячому закатований голова обласного комітету партії І. Ф. Смирнов.

Та, незважаючи на ці втрати, Одеська більшовицька організація ні на мить не припиняла роботи по розкладанню іноземних військ і підготовці мас до збройного повстання. В березні почастішали випадки відмови французьких солдатів брати участь в боях проти частин Червоної Армії та партизанів. Так, зокрема, зробили солдати 175-го французького полку в районі Вознесенськ-Колосівка. Боєздатність інтервентських військ різко впала. В ході боїв за Колосівку та Березівку частини Червоної Армії і партизанські загони розгромили добірні війська французів і греків. Тільки вбитих і поранених тут було 2500 солдатів і офіцерів та захоплено трофеїв — кілька тисяч гвинтівок, 6 гармат, 50 кулеметів[1]. Особливо відзначився в боях під Березівкою бронепоїзд «Смерть Директорії», яким командував колишній матрос К. А. Чеклов. Артилеристи бронепоїзда підбили французький танк і полонили його екіпаж. Ще 4 танки захопив кавалерійський полк М. І. Урсулова[2]. Один з танків був відправлений у Москву В. І. Леніну. Про цей подарунок В. І. Ленін писав, що він «дорогий робітникам і селянам Росії як доказ геройства українських братів, дорогий також через те, що свідчить про повний крах Антанти, яка здавалась такою сильною»[3].

---

[1] Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України (Далі ПА ІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 4, спр. 203, арк. 205.

[2] Там же, ф. 59, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 35, с. 322.

Група французьких моряків, активних учасників революційних виступів в Одесі в період англо-французької інтервенції. 1919 р.

Запеклі, кровопролитні бої вели частини Червоної Армії і партизанські загони проти інтервентів на ближніх підступах до Одеси, в районі станції Сербка. 7 разів цей населений пункт переходив з рук у руки. Нарешті 31 березня на станції остаточно закріпились радянські війська. Але міст через річку був зруйнованим, тому селяни, щоб прискорити просування частин Червоної Армії до Одеси, під артилерійським обстрілом ворога терміново його відбудували. 3-го квітня радянські війська продовжували наступ на Одесу. В боях за станцію Кремидівка спільно з частинами Червоної Армії відважно бились тилігуло-березанські партизанські загони. Протягом 4—5 квітня радянські війська вибивали інтервентів і білогвардійців з приміських сіл, а 6 квітня Одесу було визволено. В наступних боях з інтервентськими військами частини Червоної Армії і партизани визволили 10 квітня Роздільну, захопивши 3 бронепоїзди, 65 кулеметів, 2 гармати і багато військового спорядження[1].

До одеської групи радянських військ входили 1-й зведений полк, колишні партизанські загони, перетворені в 1-й Ананьївський полк, кавалерійський дивізіон та інші частини[2]. 14 квітня полк ім. Шевченка зайняв станцію Кучурган, 18 квітня було визволено Тирасполь, 19-го — Овідіополь[3].

Відступаючи під ударами Червоної Армії і партизанських загонів, інтервенти та білогвардійці залили свій шлях кров'ю робітників і селян. Вони грабували села, через які проходили, вивозили звідти хліб, худобу, домашню птицю. При найменшій підозрі про зв'язок з партизанами місцевих жителів розстрілювали на місці[4].

В. І. Ленін, високо оцінюючи перемогу радянських військ і революційних мас над імперіалістами Заходу, писав: «Ця перемога, яку ми здобули, примусивши забрати англійські і французькі війська, була найголовнішою перемогою, яку ми здобули над Антантою. Ми у неї відняли її солдатів»[5].

Після вигнання англо-французьких інтервентів у містах і селах Одещини знову обрали Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до яких увійшли переважно комуністи або їм співчуваючі[6]. З метою якнайшвидшої відбудови господарства в квітні було утворено губраднаргосп, першим заходом якого стала націоналізація важливих галузей промисловості, приватних комерційних банків[7], великих майстерень і магазинів, налагодження виробництва військової продукції для потреб фронту. Багато уваги приділили раднаргосп і виконком Одеської Ради допомозі селу. Відновив свою роботу завод сільськогосподарських знарядь Гена (нині — завод ім. Жовтневої революції), посилився товарообмін між містом і селами[8].

З кожним днем міцнішали зв'язки робітничого класу з трудящим селянством. В цьому одеські комуністи керувались рішеннями VIII з'їзду РКП(б), новою про-

[1] ЦДАРА, ф. 178, оп. 2, спр. 3, арк. 36.
[2] Там же, ф. 174, оп. 3, спр. 10, арк. 28.
[3] Там же, ф. 178, оп. 2, спр. 3, арк. 42—47.
[4] В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов. Одесса, 1962, с. 121.
[5] В. І. Ленін. Твори, т. 30, с. 187.
[6] Газ. «Советская власть» (Одеса), 19 червня, 16 липня 1919 р.; газ. «Известия» (Одеса), 29 червня 1919 р.
[7] Газ. «Знамя борьбы», 1 травня 1919 р.
[8] Газ. «Известия» (Одеса), 8 червня 1919 р.

грамою партії, в яких були закладені основи соціалістичного будівництва, вказані конкретні шляхи подолання господарської розрухи, викликаної громадянською війною. У відповідь на турботу міста, яке подавало допомогу селу машинами, знаряддям, промисловими товарами, здійснювало разом з селянством класову політику в земельному питанні, селянство з великою щедрістю ділилось хлібом і продуктами харчування з бійцями Червоної Армії та трудящими міста. 15 червня 1919 року на Одещині розпочався тиждень допомоги фронтові, під час якого селяни відправили багато хліба та продовольства для Червоної Армії. Чимало продуктів харчування зібрали у фонд армії жителі Малого Буялика, Кутузового та Кубанки Барабойської волості [1]. Протягом червня—липня селяни Свято-Троїцької, Головлівської, Романобалківської, Ісаївської, Боківської волостей Ананьївського повіту зібрали 369 пудів борошна, 75 пудів жита, 130 пудів кукурудзи, 45 пудів гречки, 28 пудів проса та багато інших продуктів харчування [2].

Виявом революційної свідомості селянства Одещини стала організація комітетів бідноти і початок його переходу на шлях спільного обробітку землі. В червні—липні 1919 року в Ананьївському повіті виникло понад 50 комбідів, 70 комбідів налічувалось на кінець липня в Одеському повіті [3]. Комбіди були тоді органами влади на місцях. Вони проводили часткове розкуркулювання, виконували продрозверстку за класовим принципом, активно боролись проти бандитизму. В своїй діяльності вони спирались на допомогу комуністичних осередків, що сформувались у цей час в Березівці, Яськах, Холодній Балці, Добрій Надії, Софіївці, Буговому, Овідіополі та інших селах і волосних центрах [4].

Поступово налагоджувалось культурне життя. Незважаючи на труднощі громадянської війни, уряд Радянської України в червні 1919 року виділив 15 млн. крб. на потреби народної освіти. На Одещині були відкриті 33 пролетарські школи [5], дитячі клуби тощо. В липні Одеський губернський відділ народної освіти звернувся до всіх робітників і селян із закликом іти в школу, щоб здобувати освіту [6]. Питання народної освіти по-діловому обговорював Одеський повітовий з'їзд Рад селянських депутатів, почесним головою якого було обрано В. І. Леніна. На з'їзді, в роботі якого взяли участь 367 делегатів, приділялось багато уваги культурній змичці міста і села, організації хат-читален, бібліотек і народних театрів та поліпшенню роботи шкіл [7].

Для активізації культурно-масової роботи на селі велике значення мали організовані з ініціативи Одеської партійної організації спеціальні агітаційні поїзди. Перший такий поїзд (комісаром його був А. В. Трофимов) вийшов з Одеси 19 травня. Агітпоїзд мав літературу, досвідчених агітаторів, бригади артистів та музикантів [8], які виступали перед населенням у селах і на станціях. У червні 1919 року в села Одеського і Ананьївського повітів відправились агітаційні фургони, організовані політуправлінням Одеського військового округу [9]. Працівники агітпоїздів та агітфургонів організовували мітинги селян, залізничників, роз'яснювали політику Радянської влади в земельному і національному питаннях. Мітинги відбулись у Колосівці, Вознесенську, Ананьєві та в багатьох інших населених пунктах. Про культурне будівництво на селі, перші паростки колективного господарювання регулярно сповіщала газета «Красная деревня», що видавалась Одеським комітетом КП(б)У, починаючи з травня 1919 року.

---

[1] Газ. «Голос красноармейца», (Одеса), 23 червня 1919 р.; газ. «Известия» (Одеса), 3 липня 1919 р.
[2] Газ. «Одесский коммунист», 8 липня 1919 р.
[3] Одеська державна наукова бібліотека ім. Горького, ф. листівок, інв. № 6, арк. 6.
[4] В огне гражданской войны, с. 229—230.
[5] Одеський облдержархів, ф. Листівок і прокламацій, інв. № 2044.
[6] Там же, інв. № 2036.
[7] В огне гражданской войны, с. 462.
[8] Газ. «Голос красноармейца», 20 травня 1919 р.
[9] ЦДАРА, ф. 25885, оп. 1, спр. 1, арк. 67.

Перший губернський з'їзд Рад, який відбувся в Одесі 11—13 липня, обрав виконком у складі 25 членів, у т. ч. 18 комуністів. З'їзд розглянув питання про червоний терор у зв'язку з активізацією куркульського бандитизму, про завдання сучасного моменту, продовольче питання, військове питання. З усіх цих питань з'їзд прийняв більшовицькі резолюції.

Наприкінці липня 1919 року в німецьких колоніях Великій Акаржі, Бадені, Страсбурзі, Зельцях та інших, де куркулі становили близько 50 проц. усього населення, спалахнув куркульський заколот проти Радянської влади. Під час австро-німецької окупації та англо-французької інтервенції куркульські верховоди потай збирали зброю, боєприпаси, очікуючи слушного для виступу моменту. Увійшовши в змову з білогвардійськими офіцерами, вони й підняли повстання. У зв'язку з цим за рішенням губкому партії була утворена Рада оборони Одеського округу з надзвичайними повноваженнями. В містах і селах губернії з числа залізничників, моряків, партійного і радянського активу терміново формувались бойові дружини і комуністичні батальйони. Їх очолили більшовики А. Трофимов, П. Мізікевич, Б. Гумперт, М. Стрембицький та інші.

Внаслідок швидких і рішучих дій червоноармійських частин та бойових дружин до 5 серпня куркульський заколот було придушено. В боях з озвірілою куркульнею загинув перший червоний комендант Одеси П. Мізікевич та кілька його бойових товаришів [1].

Але білогвардійська загроза не минула — на південь України насувалась біла армія Денікіна. На заклик Одеської більшовицької організації трудящі приступили до створення добровільних загонів для боротьби з денікінськими бандами. Такі загони виникли в Ананьєві [2], Бірзулі, в селах Степанівці [3], Яськах [4], в Куртівській, Білчанській волостях Одеського повіту [5]; в Краснопільській волості того ж повіту був сформований червоноармійський полк. 350 червоноармійців Краснопільського полку билися з денікінцями на Дону [6]. Особливо посилилась мобілізація селян у Червону Армію після звернення В. І. Леніна до трудящих 9 липня «Всі на боротьбу з Денікіним». Ще в липні 1919 року ЦК КП(б)У створив Зафронтове бюро, яке очолило підпільну та повстанську боротьбу трудящих України під час денікінщини. Створений в Одесі ще до того, як місто захопили денікінці, підпільний партійний комітет у складі досвідчених партійних працівників П. Логинова, Л. Тарського, Р. Лучанської, О. Гордона, В. Лапіної зв'язався з іншими містами півдня України — Миколаєвом, Херсоном, також Ананьєвом, Балтою, Бірзулою [7]. Комітет мав у своєму розпорядженні 2 друкарні, 15 млн. крб. грошей [8]. При комітеті були створені воєнний відділ і «Червоний Хрест», через який подавалась допомога політичним в'язням, сім'ям жертв денікінського терору, а також відділи преси, що налагодив випуск у підпіллі газети «Одесский коммунист», та організаційний [9]. Активну роботу проводили в підпіллі О. В. Хворостін, Г. М. Панкратова, С. І. Соколовська, С. Б. Інгулов, П. С. Лазарєв та інші.

23 серпня 1919 року денікінці захопили Одесу і почали відновлювати царські порядки. Усі заводи і фабрики вони повернули старим власникам, селян зобов'язали сплатити по 200 крб. за кожну десятину землі, одержану від Радянської влади. Багато підприємств було закрито, а тисячі робітників лишилися без будь-яких засобів до існування. У вересні в Одесі налічувалось 40 тис. безробітних.

---

[1] Газ. «Известия» (Миколаїв), 3 серпня 1919 р.; газ. «Советская власть», 5 серпня 1919 р.
[2] Газ. «Известия» (Київ), 26 червня 1919 р.
[3] Газ. «Одесский коммунист», 11 і 15 липня 1919 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-913, оп. 1, спр. 1, арк. 137.
[5] Газ. «Советская власть», 26 липня 1919 р.
[6] Газ. «Известия» (Одеса), 22 червня 1919 р.
[7] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 76, арк. 22.
[8] Там же, спр. 26, арк. 25.
[9] Журн. «Літопис революції», 1929, № 2, с. 187.

Під керівництвом Одеського обласкому в містах і повітах наприкінці листопада — в грудні 1919 року проти денікінців розгорнувся широкий повстанський рух. Великого розмаху набув він в Ананьївському повіті. Тут під керівництвом підпільного партійного комітету на чолі з М. Даниловим і представника губкому І. Безверхого народні месники завдали білогвардійцям дошкульних ударів. Вони розгромили гарнізон в Ананьєві, взяли під контроль залізницю на лініях Жеребкове — Балта — Бірзула, і Бірзула — Роздільна, а пізніше захопили станції Березівку і Колосівку. Партизанським рухом у селі Маяках керував партійний осередок, вплив якого поширювався на Яськи, Граденицi, Троїцьке та інші села Придністров'я. Базою для підпільників Приміського району стали відомі одеські катакомби в районі сіл Усатового, Нерубайського, Куяльника. Партизани і підпільний ревком діяли в тісному контакті з Пересипським райкомом партії м. Одеси [1].

В залі засідань II з'їзду Рад Одеської губернії. 1920 р.

Для координації дій всіх партизансько-підпільних груп Одеський губком партії скликав 17 грудня 1919 року нараду секретарів комуністичних організацій губернії. Учасники наради накреслили конкретні шляхи дальшого розгортання народного руху проти денікінщини, посилення зв'язків місцевих комуністичних організацій з губкомом. Наближались вирішальні дні боротьби проти ворога. Денікінська контррозвідка особливо лютувала. В грудні було заарештовано начальника розвідки губкому КП(б)У О. В. Хворостіна. Його і ще кількох підпільників було розстріляно. В січні 1920 року білогвардійці розправились з 14 партійними працівниками, в т. ч. з П. Лазарєвим. В лапи контррозвідників потрапила група молодих підпільників, яка мала завдання організувати у Вознесенському повіті молодіжні партизанські загони. По «процесу 17-ти» дев'ятьох підпільників було засуджено до смертної кари, решту — до каторжних робіт.

Терор і вбивства комуністів, передових робітників і селян викликали хвилю народного протесту. Партизани Одеського, Ананьївського і Балтського повітів перейшли до червоного терору, посилили диверсії на залізниці, виводили з ладу транспортні засоби ворога. Посилився страйковий рух. Протягом трьох місяців (жовтень—грудень) в місті не працювали заводи і фабрики [2]. За прикладом селян Висуні і Баштанки, які вигнали денікінців і проголосили в себе Радянську республіку, селяни Тилігуло-Березанської волості та села Курисово-Покровського Одеського повіту розбили загони карателів-слащовців та відновили в себе Радянську владу [3].

Початок лютого 1920 року приніс Одещині жадану свободу. Наступаючі частини 41-ї дивізії, підсилені першою бригадою 45-ї дивізії і кавалерійською бригадою Г. І. Котовського, на світанку 7 лютого підійшли до Одеси. На заклик обласкому партії в місті розпочалось повстання робітників. Денікінці, не витримавши спільного удару червоноармійців і повсталих, почали в паніці відступати. До кінця лютого в містах і селах губернії остаточно перемогла Радянська влада. В Ананьївсько-

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 230—231.
[2] Газ. «Правда», 25 грудня 1919 р.
[3] Газ. «Одесский коммунист», 14 лютого 1920 р.

му, Балтському, Одеському повітах протягом березня-квітня відновили роботу ревкоми[1], до їх складу були обрані комуністи і співчуваючі Радянській владі[2].

У березні в Одесі відбувся з'їзд волосних ревкомів Одеського повіту, делегати якого одностайно заявили про те, що боротимуться «проти намагань куркулів і глитаїв роз'єднати Радянську Україну від Радянської Росії»[3]. 20—25 квітня в Одесі відбувся 2-й губернський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який обрав губвиконком. Делегати з'їзду (серед них було 102 комуністи і 26 співчуваючих) обрали В. І. Леніна почесним головою та надіслали вітання вождю революції в зв'язку з 50-річчям з дня його народження[4].

Губернський з'їзд Рад вжив заходів до здійснення на місцях Закону про землю, прийнятого Всеукраїнським ревкомом 5 лютого 1920 року. Ліквідовувалася поміщицька власність на землю і передавалася селянам без викупу. У здійсненні Закону винятково важливу роль відіграли комуністичні осередки та комітети незаможних селян. До червня 1920 року в Одеському повіті вже існувало 6 районних партійних комітетів, 25 комосередків. В Ананьївському повіті сформувалось 20 комуністичних осередків. Виникли партійні осередки і комнезами в Балтському, Вознесенському та інших повітах[5]. Особливо багато комнезамів виникло в липні—серпні. У жовтні 1920 року в Одеській губернії діяло 145 волосних та близько 1 тис. сільських комнезамів.

Комнезами, керовані губкомами і повіткомами партії, здійснили восени 1920 року «натиск на куркуля», внаслідок якого у куркулів було вилучено багато зброї, надлишків землі, хліба і реманенту, зміцнено союз робітників з селянською біднотою і середняками.

Після закінчення громадянської війни головним завданням Комуністичної партії, робітничого класу і всіх трудящих країни була відбудова зруйнованого народного господарства. В Одеській губернії[6] це завдання здійснювалось у винятково складних умовах.

За роки двох воєн та іноземної інтервенції народне господарство тут зазнало особливо важких руйнувань. Багато промислових підприємств Одеси та інших міст було виведено з ладу, чимало з них цілком зруйновано. Сотні заводів і фабрик не працювали через брак палива і сировини. Обсяг промислової продукції Одеси за 1920 рік був майже в 6 разів менший, ніж у 1913 році[7]. Картину жахливого занепаду являв морський транспорт. З усіх торговельних суден, які були на Чорному морі до початку громадянської війни, залишилось усього 5 проц., усі інші були потоплені або виведені в іноземні порти інтервентами та білогвардійцями[8]. Одеський порт завмер, його гідротехнічні споруди і склади були зруйновані. Розруха панувала і на залізниці. Десятки тисяч людей лишилися без роботи. Занедбано було і сільське господарство. В Одеській губернії за роки іноземної інтервенції та громадянської війни

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 103, арк. 85; спр. 139, арк. 349; ф. Р-914, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

[2] Газ. «Більшовик», 4 квітня 1920 р.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 2, с. 70.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 40, арк. 11.

[5] Газ. «Більшовик», 4 червня 1920 р.

[6] В травні 1919 року колишня Херсонська губернія була поділена на дві — Одеську і Херсонську (згодом Миколаївську). В лютому 1920 року до Одеської губернії був приєднаний майже весь Балтський повіт Подільської губернії. Після цього Одеська губернія складалась з 6 повітів — Одеського, Вознесенського, Тираспольського, Ананьївського, Балтського, Первомайського. В грудні 1922 року ліквідовано Миколаївську губернію, і тоді Миколаївський, Херсонський та Єлисаветградський повіти були включені до складу Одеської губернії. З березня 1923 року, згідно з новим адміністративним поділом, Одеська губернія складалася з 6 округів — Одеського, Миколаївського, Херсонського, Балтського, Первомайського, Єлисаветградського. В жовтні 1924 року в складі УРСР була утворена Молдавська АРСР, до якої ввійшли ряд районів Одеського і Балтського округів та м. Балта.

[7] Розповідь про звершення, с. 87.

[8] Под флагом Родины, с. 161.

Делегати Одеської губконференції КП(б)У. 1921 р.

посівна площа скоротилась більше ніж на одну третину, а вона й до того була значно меншою, ніж перед початком першої світової війни. Різко зменшилось поголів'я худоби.

Господарська розруха посилилась стихійним лихом, що спіткало країну в 1920—1921 рр. Від жорстокої посухи дуже потерпіли південні райони України, зокрема південні повіти Одеської губернії. Почався голод, а з ним різні епідемії.

На боротьбу з голодом Комуністична партія і Радянська влада мобілізували всі сили і ресурси. На Одещині, як і в інших місцях, роботу по допомозі голодуючим очолили партійні організації, які залучали до неї широкі кола громадськості — активістів профспілок, комнезамів, комсомолу, жіночих рад та ін. Питанням боротьби з голодом були присвячені губернська партійна конференція, скликана в липні 1921 року, і губернський з'їзд Рад, який відбувся в кінці того ж року. В повітах, волостях і селах губернії, які менше потерпіли від посухи, було організовано збирання продовольства і грошей у фонд голодуючим. Допомога надавалась не тільки голодуючому населенню своєї губернії, а й інших районів, які ще більше потерпіли від неврожаю. В Поволжя звідси було відправлено 93,6 тис. пудів продовольства, багато медикаментів.

В 1922 році становище на Одещині стало ще гіршим: голодуючих у губернії було понад півмільйона. Тоді боротьба з голодом набула широких масштабів. Особлива увага приділялась допомозі дітям. У губернії було відкрито 270 дитячих їдалень і 90 інтернатів. Щоб урятувати людей від голоду, Радянський уряд вдався і до такого заходу, як вилучення цінностей церков і монастирів для закупівлі хліба за кордоном. В Одеській губернії в церквах і монастирях для цієї мети було взято 200 фунтів срібла і 4 фунти золота.

Допомогу голодуючим подали трудящі ряду західних країн — Італії, Франції та інших. Близько чверті мільйона продовольчих пакетів надійшло в Одесу від місії відомого норвезького полярного дослідника Фрітьофа Нансена, який організував міжнародну допомогу голодуючим.

Тим часом вороги Радянської влади намагалися використати голод для боротьби проти молодої республіки Рад. Американська організація АРА під виглядом допомоги голодуючим провадила контрреволюційну і шпигунську діяльність. Амери-

Голова губернського відділу народної освіти В. П. Потьомкін. 1921 р.

канський міноносець, який прибув у лютому 1922 року в Одеський порт, став пунктом передавання по радіо за кордон розвідувальної інформації відділення АРА [1]. Своїми емісарами на Одещині адміністрація АРА призначила місцевих меншовиків і бундівців, які, роз'їжджаючи по селах начебто для організації допомоги голодуючим, насправді займались підривною роботою.

Ціною величезного напруження вдалось провести у 1922 році весняну посівну кампанію. Держава дала насіння. На допомогу селянам прийшли, робітники Одеси та інших міст губернії. На промислових підприємствах були організовані робітничі загони для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Разом з селянами на посівні роботи вийшли червоноармійці і командири розташованих у губернії 51-ї Перекопської та 15-ї Сиваської дивізій. Із засіяних полів того року зібрали непоганий урожай.

Внаслідок рішучих дій Радянської влади при активній підтримці трудового селянства, а особливо комнезамів, до кінця 1922 року було завершено розгром куркульських збройних банд.

Подолання голоду і ліквідація бандитизму дали можливість широко розгорнути роботи по відбудові народного господарства в губернії. Губернська партійна організація зайнялась перебудовою промисловості на новий лад.

В умовах гострої нестачі палива і сировини для промисловості з 207 діючих у 1920 році одеських підприємств на державному постачанні довелось залишити тільки 47, ті, які мали першорядне народногосподарське значення. Незабаром вони почали одержувати паливо і сировину з державних резервів і випускати продукцію. Частину середніх і дрібних заводів та фабрик було здано в оренду кооперативним об'єднанням, артілям і приватним особам. Отже, поруч з державним сектором у промисловості існували тоді кооперативний і приватний.

Робітники, відчувши себе господарями, працюючи не на капіталістів, а на свою пролетарську державу, виявляли у відбудові заводів та фабрик і налагодженні виробництва справжній героїзм і творчу ініціативу. Працювали не знаючи втоми, не рахуючись з часом, тисячі робітників виходили на комуністичні суботники у дні відпочинку.

Одне за одним відбудовувались і ставали до ладу зруйновані під час війни підприємства. Проте відбудовний період на Одещині завершився дещо пізніше, ніж у багатьох інших губерніях.

В 1925 році, коли країна вже впритул підійшла до довоєнного (1913 року) рівня виробництва, обсяг промислової продукції Одещини досяг тільки 60 проц. цього рівня. Але панівна роль і тут належала соціалістичному сектору, який дав того року 86,2 проц. усієї продукції.

Розвиток промисловості набув значно ширшого розмаху після того, як партія на XIV з'їзді взяла курс на індустріалізацію країни і в центрі уваги стало виробництво знарядь і засобів виробництва. Значно розширився обсяг продукції на всіх машинобудівних заводах, швидко розвивались інші галузі промисловості. Значного розвитку набула промислова кооперація, яка об'єднала в артілях багато колишніх кустарів і ремісників. У 1928 році обсяг валової продукції промисловості Одеси перевищив довоєнний рівень, причому 98,6 проц. дав соціалістичний сектор. Обсяг машинобудування порівняно з 1913 роком збільшився вдвоє. У два-три рази переви-

[1] Под флагом Родины, с. 166.

щила довоєнний рівень потужність взуттєвих фабрик, стали до ладу нові великі підприємства харчової промисловості [1].

На новій основі відбудовувалась у 20-х роках і економіка невеликих міст, які нині входять до складу Одеської області. В Балті на базі дрібних майстерень було створено меблеву, швейну, консервну фабрики, розширено виробництво продукції на шкірзаводі, організовано промислові артілі по виробництву терезів, цегли, черепиці, різних меблевих виробів, по переробці сільськогосподарської продукції. В Ананьєві стали до ладу цегельний завод, бойня, млинарські, олійницькі підприємства та промислові кооперативні артілі. В Бірзулі було створено цегельний завод і меблеву фабрику, реконструйовано олійню.

А. В. Іванов — голова Одеського губвиконкому в 1922—1924 рр.

Відроджувався морський транспорт на Чорному морі. Моряки і робітники з дна моря піднімали потоплені, знівечені кораблі і повертали їх до життя. Радянський уряд добився повернення частини торговельних суден, вивезених білогвардійцями. Флот поповнився також новими суднами. Своєю постановою від 1 квітня 1921 року Рада Праці і Оборони оголосила роботи по відродженню ряду морських портів, у т. ч. й Одеського, ударними. До 10-х роковин Жовтня порт було не тільки відроджено, а й збагачено новими капітальними спорудами — механізованими амбарами, кукурудзосушарнею, холодильником, портальними і плавучими кранами та іншими механізмами, які порівняно з дореволюційним часом набагато поліпшили його технічну оснащеність та значно полегшили працю портовиків. Відновилися зв'язки Одеси з багатьма радянськими та іноземними портами. В 1928 році вантажооборот Одеського порту вже наближався до мільйона тонн, але він ще набагато відставав від довоєнного.

Швидко загоював рани залізничний транспорт. Його відбудові було присвячено перший комуністичний суботник в Одесі, який відбувся 28 лютого 1920 року, через три тижні після визволення міста від денікінців. На суботник вийшло понад 15 тис. чоловік. Величезна заслуга у відбудові транспорту належала колективу Січневих залізничних майстерень, який з великим напруженням трудився над ремонтом паровозів, вагонів. У 1927 році ремонтували паровоз за 44 дні проти 90 днів у 1913 році, а вагон — за 6,5 днів проти 28.

З перших же років свого існування Радянська влада постійно піклувалася про поліпшення матеріально-побутових умов життя трудящих. Зростала заробітна плата робітників. У 1926 році вона в Одесі загалом досягла довоєнного рівня, а на ряді підприємств перевищила його. В 1927 році завдяки зниженню державних роздрібних цін реальна заробітна плата робітників і службовців зросла на 10 проц. Тисячі трудящих переселилися з підвалів, де вони раніше жили, в квартири багатіїв. Значні кошти витрачала держава на житлове будівництво, на благоустрій міста, особливо його робітничих околиць. Медична допомога стала безплатною і доступною для всіх. Розгорнули роботу одеські курорти, на яких дістали змогу лікуватись трудящі.

Великим злом все ще було безробіття. В 1927 році в місті налічувались десятки тисяч безробітних. Держава і профспілки виділяли на допомогу їм великі кошти, проте ліквідувати безробіття вдалось тільки в наступні роки.

Складним шляхом ішов розвиток сільського господарства. Радянська влада здійснила споконвічні мрії селян про землю. В Одеській губернії трудящим селянам

---

[1] Розповідь про звершення, с. 92.

було передано в безплатне користування 1 млн. 200 тис. десятин землі, які раніше належали поміщикам, церквам, монастирям та царській казні. Крім того, їм було передано близько 115 тис. десятин, конфіскованих у куркулів порядком вилучення надлишків землі. Насамперед наділялись землею бідняки та наймити. Норма наділу встановлювалась окремо по кожному повіту. Пересічно по губернії вона становила 1,7 десятини на їдця. Загальна площа землі, якою користувалися трудящі селяни губернії, розширилась більш ніж у півтора раза. З безземеллям і малоземеллям було покінчено[1].

Але освоїти одержану землю трудовому селянству, особливо біднякам, було не легко. Не вистачало робочої худоби, реманенту. В 1920 році на території, яка згодом увійшла до складу Одеського округу, в селянських господарствах налічувалось 115 тис. коней і волів, на 19 тис. менше, ніж було в 1913 році; в 1921 році, після передачі селянам господарського майна з ліквідованих поміщицьких маєтків, поголів'я робочої худоби в селянських господарствах зросло до 140 тис., але в 1922 році, внаслідок неврожаю і голоду, воно зменшилось до 61 тисячі[2].

Труднощі були великі, але Радянська держава робила все для того, щоб вивести сільське господарство з прориву. Найважливішим кроком у цьому напрямі був перехід до нової економічної політики, яку трудове селянство Одещини сприйняло схвально. В телеграмі, надісланій В. І. Леніну восени 1922 року, коли він був хворий, делегати з'їзду незаможних селян Богопільської волості Одеської губернії писали: ...«заслухавши доповідь... про Ваше здоров'я, шлемо Вам свій привіт і клянемося, що на грунті нової економічної політики будемо ще міцніше стояти за Радянську владу і Комуністичну партію, і просимо Вас після одужання знову стати в ряди нашої робітничо-селянської влади»[3].

Радянська держава надавала селянам-біднякам та середнякам грошові кредити. В 1925 році південностепові райони України знов спіткала посуха, тому навесні 1926 року не вистачало посівного матеріалу. Держава надала селянам Одеського округу порядком позички, крім значних грошових кредитів, 380 тис. пудів зерна. Загальна сума кредитів, відпущених державою в 1926/27 господарському році Одеському округу для розвитку сільського господарства, перевищила 4 млн. карбованців[4]. Село одержувало дедалі більше різних машин і знарядь. Для найбільш продуктивного їх використання були організовані прокатні пункти.

Значну роль у відбудові сільського господарства відігравала кооперація, яка за допомогою держави дедалі ширше розгортала свою діяльність на селі. В 1926 році сільськогосподарська кооперація об'єднувала понад 27 проц. селянських господарств Одеського округу, в 1927—32 проц.[5]. В багатьох селах діяли кредитні товариства і виробничі кооперативи, в яких селяни спільно використовували придбані машини і реманент, з появою тракторів виникли машинно-тракторні товариства. Діяли меліоративні, виноградарські та інші сільськогосподарські кооперативні товариства.

Статут сільськогосподарської артілі «Вольный труд» с. Міжлиманні хутори Одеського повіту. 1920 р.

Украинская Социалистическая Советская Республика

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

В ЕДИНЕНИИ СИЛА!

НОРМАЛЬНЫЙ УСТАВ (статут)

Трудовых Земледельческих Артелей.

Утвержденный Народным Комиссариатом Земледелия 19 мая 1920 года.

Название коллектива „Вольный труд"

Губернии Одесской

Уезда Одесского

Волости Хаджибейской

Села Междулиманные хутора

[1] Розповідь про звершення, с. 145; Обзор организации комитетов незаможных селян. Х., 1920, с. 23.

[2] А. М. Вайндрах. Основные черты экономики Одессы и Одесского округа. Одесса, 1927, с. 84—87.

[3] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, с. 124.

[4] Из истории Одесской партийной организации, с. 283—284.

[5] Газ. «Известия» (Одеса), 12 листопада 1927 р.

Учасники V Одеського губернського з'їзду КСМУ. 1923 р.

Було тоді на Одещині й чимало колгоспів. Вони почали виникати ще в 1920 році; в них об'єдналась найбільш свідома частина селянської бідноти і батрацтва, яка сміливо стала на незвіданий шлях колективного господарювання, цілком довірившн свою долю Комуністичній партії. У 1922 році колгоспів було 631 і об'єднували вони майже 10 тис. чоловік[1]. Багато з них в організаційному і господарському відношенні були дуже слабкими і не всі витримали іспит часом. Але частина з них швидко стала на ноги і почала виділятися рівнем агротехніки, організованістю. Одним з таких господарств була комуна, заснована в с. Мигаях Тираспольського повіту (нині Великомихайлівського району Одеської області) групою українців, прибулих з Канади, куди вони свого часу емігрували в пошуках роботи. Її досягнення привернули до себе увагу В. І. Леніна. В своєму листі, вміщеному в «Правде» 24 жовтня 1922 року, Володимир Ілліч писав про це і деякі інші передові колективні господарства: «Я звертаюсь з клопотанням до Президії ВЦВК про визнання найбільш видатних господарств зразковими і про подання їм спеціальної і екстраординарної допомоги, потрібної для сприятливого розвитку їх роботи»[2]. Рішенням Президії ВЦВК від 9 листопада 1922 року мигаївське колективне господарство було визнане зразковим, і комунари з гордістю назвали його «Агрикультурною зразковою комуною імені товариша Леніна». Широко відомим своїми успіхами став колгосп «Червона Україна» (згодом перейменований на артіль ім. Будьонного, а нині ім. XXI з'їзду КПРС), утворений на початку 1924 року в Березівському районі групою бідняків і батраків з с. Джугастрового на чолі з М. О. Посмітним, одним із зачинателів колгоспного руху на Україні. Таких господарств, щоправда, тоді було небагато, і взагалі питома вага колгоспів у сільському господарстві була в ті роки невеликою, бо ще не назріли умови для масового переходу селянства до колективного господарювання. Проте колгоспи двадцятих років відіграли помітну роль як піонери соціалізму на селі. Радянська влада подавала їм особливо велику допомогу.

Активну участь у всій роботі по відбудові сільського господарства брали комнезами, діяльності яких партійна організація Одещини приділяла непослабну увагу.

В 1927/28 році посівні площі в окрузі наблизились до довоєнних розмірів. Змінилась їх структура. Набагато розширились площі під озимими хлібами, головним чином пшеницею, яка займала понад половину всіх посівів. П'ята частина озимини

---

[1] Журн. «Хлебороб-коллективист» (Одеса), 1922, № 1, с. 8—9.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 33, с. 333.

Президія з'їзду голів сільрад Одещини, який відбувся 20 лютого 1925 р.

була засіяна по пару, в той час як до війни пари були рідкісним явищем, навіть у поміщицьких маєтках[1]. Значно розширились посіви технічних культур, а площа під виноградниками в 1928 році становила в окрузі 19 тис. десятин — вчетверо більше, ніж у 1914 році. Матеріально-побутові умови життя трудового селянства за ці роки помітно поліпшились.

Великі зрушення сталися за перше десятиріччя Радянської влади в культурному житті. Одним з головних завдань у галузі культурного будівництва була ліквідація неписьменності. Ця справа була в центрі уваги партійних і радянських органів, активну участь у ній брали профспілки, комсомол, комнезами, спеціально створене добровільне товариство «Геть неписьменність». Протягом 1923—1925 рр. у губернії навчилося грамоти понад 180 тис. чоловік[2].

Складним завданням була ліквідація дитячої безпритульності, яка за часів громадянської війни та голоду набула на Одещині великих розмірів. Піклування про дітей-сиріт взяла на себе Радянська держава, і в цьому їй допомагала громадськість, зокрема створене в 1921 році добровільне товариство «Друг дітей». Протягом 1921—1922 рр. в губернії було відкрито 350 дитячих будинків, в яких утримувалось близько 22 тис. дітей.

Предметом особливого піклування Радянської держави стала народна освіта. Швидко відбудовувались напівзруйновані за роки війни школи, утворювались нові. У школах було запроваджено навчання дітей рідною мовою. В 1928 році у початкових школах Одеси вчилося 87 проц. дітей шкільного віку, а в селах округу — близько 80 проц. Поряд з єдиною трудовою школою діяли десятки професійно-технічних шкіл та інших спеціальних середніх навчальних закладів.

Набагато розширилась мережа вищої освіти. В Одесі відкрились нові інститути,— політехнічний, сільськогосподарський, народного господарства, хіміко-фармацевтичний, медичний факультет університету став самостійним медичним інститутом; на базі інших факультетів університету було створено інститут народної освіти. Радянська влада відкрила двері трудящим у вищі учбові заклади. Для підготовки до вступу у вузи робітничої і селянської молоді, яка не мала можливості здобути середню освіту, були створені робітфаки. В 1924 році в Одесі налічувалось уже 12 тис. студентів, більшість яких становили трудящі, відряджені для навчання партійними і комсомольськими організаціями, профспілками і комнезамами.

Широко розгорнулась культурно-освітня робота серед трудящих. Центрами її в містах стали робітничі клуби, де влаштовувались лекції, спектаклі, концерти, працювали бібліотеки-читальні. В Одесі було організовано десятки таких клубів, вони розмістилися у кращих будинках міста. Робітничі клуби були відкриті також у Бірзулі, Березівці та ряді інших селищ. Швидко розширювалась мережа бібліотек.

Численні вогнища культури й освіти виникли в селах. Тут центрами політико-виховної роботи стали сільбуди. У 1925 році тільки в Одеському окрузі їх налічувалось понад 60. При них діяли різні гуртки — політосвітні, агрономічні, антирелігійні, літературні, музичні, драматичні, хорові, спортивні. Відкрилось багато

[1] А. М. Вайндрах. Основные черты экономики Одессы и Одесского округа, с. 68—69.
[2] Из истории Одесской партийной организации, с. 276.

сільських бібліотек. У 1925 році в губернії налічувалось їх близько ста. В багатьох з них почали працювати громадські бібліотекарі, які доставляли книжки читачам у найглухіші куточки[1]. У 185 селах губернії діяли хати-читальні.

Члени бюро Одеського губкому КП(б)У разом з М. В. Фрунзе, Д. З. Мануїльським та активом області. Одеса. 1925 р.

В культурному будівництві на селі найактивнішу участь брали робітничі колективи міських промислових підприємств. На Одещині активно діяло добровільне товариство «Культзмичка». Представники колективів заводів і фабрик, радянських установ систематично виїжджали в села, допомагали створювати культурно-освітні заклади, виступали з доповідями, лекціями і концертами, привозили книжки для сільських бібліотек і хат-читалень, музичні інструменти для хорових гуртків та інші подарунки.

В ці роки зріс інтерес широких трудящих мас до преси. Тираж газети «Известия» — органу Одеського губкому КП(б)У і губвиконкому — за кілька місяців — з травня по листопад 1922 року — збільшився втроє. Великими тиражами друкувались інші місцеві газети — селянська «Червоний степ» і комсомольська «Молодая гвардия», які почали виходити в 1923 році. Багатьох передплатників мали на Одещині «Правда», «Комуніст» та інші центральні і республіканські газети. У 20-х роках в Одесі виходив щотижневий літературний журнал «Шквал», видавались альманахи.

Буйним цвітом розквітало мистецтво, що так само стало здобутком народних мас. Перед трудящими широко розчинили двері Одеський оперний театр, Український драматичний театр, створений у 1925 році (театр ім. Жовтневої революції), відкриті в 1928 році російський та єврейський драматичні театри. По селах і містах округу виступав пересувний український «Робітничо-селянський театр», актори якого організували при сільбудах понад 70 драматичних і хорових гуртків[2]. У 20-х роках в Одесі були створені такі вогнища мистецтва як художнє об'єднання Товариство художників ім. К. К. Костанді, перша на Україні кіностудія художніх фільмів, кінематографічний технікум тощо.

Успіхи в господарському і культурному будівництві, досягнуті в роки відбудовного періоду, стали можливими внаслідок докорінних змін, внесених у суспільно-політичне життя встановленням і утвердженням Радянської влади та завдяки велетенській організаторській і політико-виховній роботі партійних організацій.

Одеська партійна організація вже з перших років мирного будівництва являла собою велику силу. Влітку 1921 року в губернії налічувалось 8746 членів і кандидатів у члени КП(б)У. Щоправда, незабаром під час масової чистки, яка почалась у другій половині 1921 року, їх число значно зменшилось. Але звільнившись від ідейно нестійких елементів, які виражали дрібнобуржуазні погляди, партійна організація зміцнила свій авторитет серед трудящих мас, і через два роки в губернії було вже більше комуністів, ніж у 1921 році перед чисткою. Під час ленінського призову, тобто за час з 15 лютого по 15 травня 1924 року, на Одещині в ряди партії вступило 3704 чол., а на 1 січня 1925 року губернська партійна організація налічувала 7827 членів партії та 6882 кандидати в члени партії. Більш як три чверті її загального складу становили робітники.

[1] Розповідь про звершення, с. 318—319.
[2] Из истории Одесской партийной организации, с. 307.

В 20-х роках в Одесі працювали такі партійні й державні діячі, як А. В. Іванов (голова губернського виконкому в 1922—1925 рр.), М. М. Майоров (секретар губкому КП(б)У в 1923, а згодом, у 30-х роках, секретар обкому партії), Ф. Д. Корнюшин (голова губпрофради в 1921—1923 рр., секретар губкому КП(б)У в 1924—1925 рр.), В. І. Чернявський (губернський прокурор у 1924—1926 рр., секретар окружкому партії в 1927—1929 рр.), В. П. Потьомкін (завідуючий губернським відділом народної освіти в 1921—1922 рр.).

Для подання допомоги місцевій партійній організації, радянським і господарським органам у розв'язанні важливих питань на Одещину за дорученням ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У приїздили в ті роки Ф. Е. Дзержинський, М. І, Калінін, Г. І. Петровський, А. В. Луначарський, М. І. Подвойський, М. М. Шверник, О. М. Ярославський.

Одеська парторганізація, вірна ленінським заповітам, провадила рішучу боротьбу проти будь-яких намагань збити партію з ленінського шляху. Під час загальнопартійної дискусії, яка відбувалась у грудні 1927 року, перед XV з'їздом ВКП(б), в Одесі за генеральну лінію партії проголосувало 99,1 проц. від загальної кількості членів міської партійної організації[1].

Багато уваги приділяла партійна організація зміцненню Рад, налагодженню їх діяльності. Навколо Рад створився широкий актив. Щоб залучити більше трудящих до обговорення питань радянського будівництва, міські та районні Ради проводили свої засідання на фабриках і заводах.

Під неослабною увагою партійної організації Одещини проходила діяльність сільських Рад. Куркулі, хоч і були позбавлені виборчого права, всіляко намагались впливати на роботу Рад, інколи залучаючи на свій бік поодиноких бідняків та середняків. Вибори до Рад були дуже важливою політичною кампанією. На допомогу сільським партійним організаціям, які тоді були ще нечисленними, і комітетам незаможних селян приїздили посланці міста — комуністи і передові робітники, які вели велику роз'яснювальну роботу серед селян. Куркульські намагання зустрічали рішучу відсіч. Так, у 1926 році серед новообраних депутатів сільрад по Одеському округу незаможники становили 47 проц. і середняки — 37 процентів.

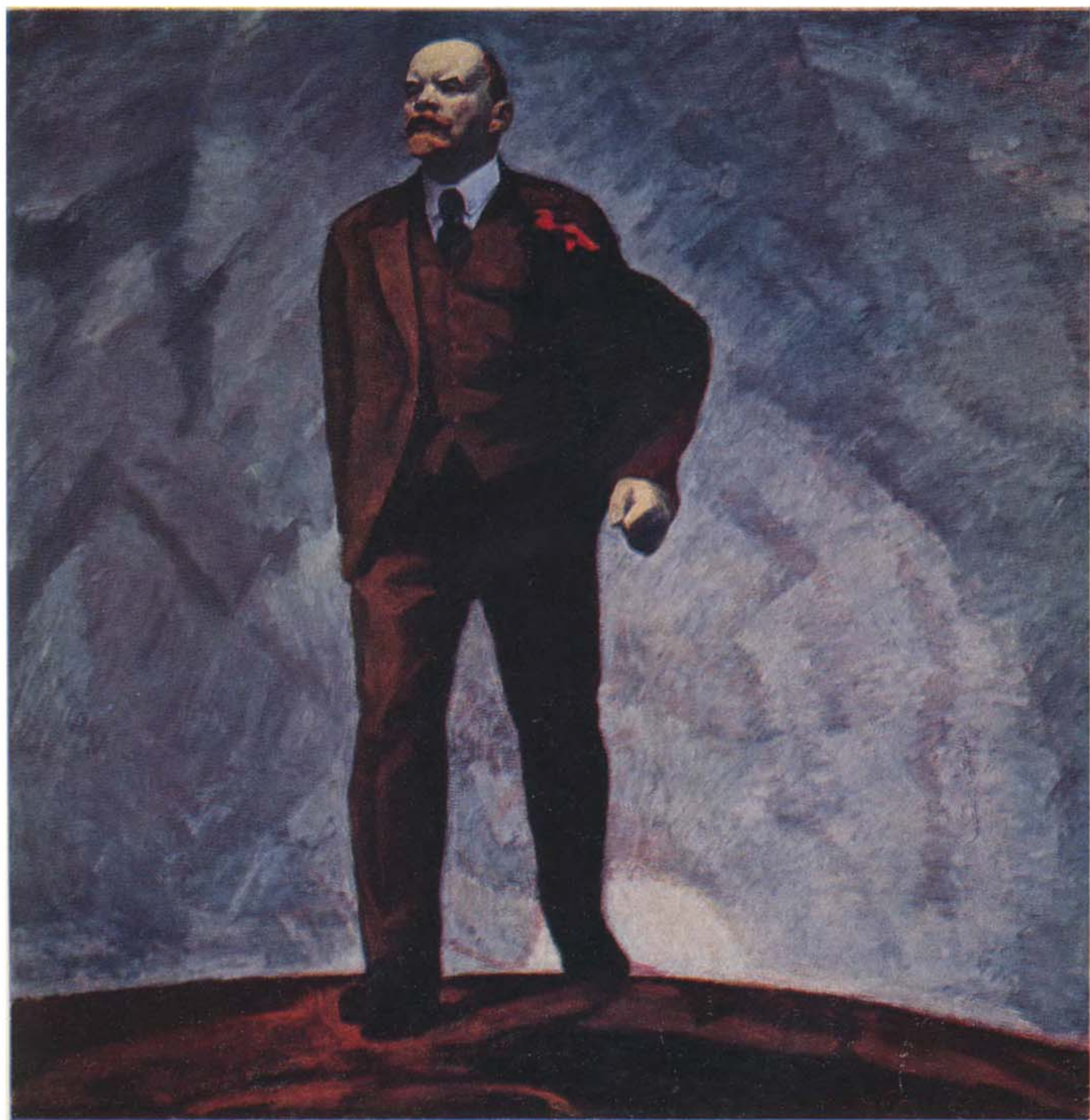
Багато трудящих залучалось до активної участі в суспільно-політичному житті через масові громадські організації: профспілки (які на початку 1925 року налічували в губернії близько 166 тис. чол.), комнезами (які в 1928 році в Одеському окрузі об'єднували 55 тис. чоловік) та комсомол (у 1927 році Одеська окружна комсомольська організація налічувала в своїх рядах близько 14 тис. чол.). Комсомольці разом з комуністами виступали застрільниками всіх починань у будівництві нового життя, показували зразки самовідданої праці на заводах і фабриках, у колгоспах, куди вони вступали першими, залучали молодь до громадської діяльності, піклувались про неї, її навчання, боролись проти релігійних забобонів.

Важливу роль відігравали жінвідділи при партійних органах і делегатські збори робітниць і селянок, які залучали тисячі трудящих жінок до будівництва нового життя. В Одеській губернії в 1924 році число жінок-делегаток досягло 3,5 тис. Різноманітним було коло їхньої діяльності: підвищення кваліфікації робітниць, працевлаштування безробітних жінок, створення дитячих ясел, залучення селянок до споживчої та виробничої кооперації, ліквідація неписьменності тощо. Багато тисяч трудящих Одещини брали активну участь у роботі оборонних, культурно-освітніх та інших добровільних громадських організацій.

Після закінчення відбудовного періоду настав період великих перетворень у всіх галузях економіки, побуту, культури.

Величезних змін зазнала промисловість. Уже в роки першої п'ятирічки — роки побудови фундаменту соціалізму — її розвиток набув бурхливих темпів. П'ятирічним планом розвитку народного господарства на Одещині (1928/1929—1932/1933 рр.) намічалось збільшити обсяг промислової продукції на 167,7 проц. та зни-

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 290.

М. М. Божій. «XX вік». Олія. 1967.

зити її собівартість на 28 проц. Розмір капіталовкладень у промисловість Одеси визначався сумою 77 млн. крб., з них половина — на нове будівництво.

За здійснення плану робітники взялися з великим ентузіазмом. Стаття В. І. Леніна «Як організувати соціалістичне змагання», вперше опублікована 20 січня 1929 року, і звернення про організацію соціалістичного змагання, прийняте XVI конференцією ВКП(б), знайшли палкий відгук серед трудящих Одещини. На підприємствах почали утворюватись ударні бригади і цехи. До середини 1930 року рух ударників охопив понад дві третини всіх робітників. Очолили цей масовий рух партійні, профспілкові та комсомольські організації. Багато уваги приділяли вони підвищенню кваліфікації робітників. У 1931 році кількість робітників, охоплених технічним навчанням, перевищила 33 тисячі.

Все це сприяло тому, що п'ятирічний план був виконаний достроково і з перевищенням. У 1932 році підприємства Одеси дали продукції на 661 млн. крб. Обсяг продукції промисловості міста зріс порівняно з першим роком п'ятирічки на 330 процентів.

За роки першої п'ятирічки тут було збудовано кілька великих підприємств та розширено і реконструйовано старі. Промисловість Одеси почала відігравати значну роль в економіці країни. Верстатами, виготовленими на заводі ім. Леніна, підйомними кранами з маркою заводу ім. Січневого повстання, вагами, зробленими на заводі ім. Старостіна, пресами, випущеними заводом ім. XVI партз'їзду, та іншими своїми виробами вона допомагала будувати соціалістичну індустрію в багатьох районах країни. Продукція одеської промисловості сприяла соціалістичній перебудові сільського господарства. З кожних чотирьох лемішних плугів тракторної тяги, випущених в СРСР у 1931 році, три були зроблені в Одесі, на заводі ім. Жовтневої революції; одеський завод «Червоний профінтерн» став найбільшим підприємством по виробництву тракторних деталей, а значна частина мінеральних добрив, що надходила на поля країни, виготовлялась на Одеському суперфосфатному заводі. Разом з тим Одеса розвивалась і далі як один з найбільших центрів легкої та харчової промисловості.

Значне місце відводилось Одесі та Одеській області[1] в другому п'ятирічному плані (1933—1937 рр.), основним економічним завданням якого було, як відомо, завершення технічної реконструкції народного господарства.

Нові великі завдання викликали нове піднесення серед робітників, інженерів і техніків. Обласна партійна організація спрямувала їх зусилля і енергію на краще оволодіння новою технікою, максимальне використання виробничих потужностей. Масовим стало змагання за підготовку і здачу громадсько-технічного екзамену. Коли восени 1935 року в країні виник стахановський рух, він знайшов на Одещині багатьох послідовників. Партійні, профспілкові та комсомольські організації широко пропагували прийоми роботи новаторів, і вже в жовтні 1935 року понад 2 тис. робітників і робітниць Одеси виконували по півтори-дві норми за зміну. Новатори брали шефство над відстаючими робітниками, передавали їм свій досвід.

Другу п'ятирічку промисловість Одеської області виконала до квітня 1937 року. Обсяг її валової продукції збільшився в 2,2 раза. Продуктивність праці зросла на 76 проц. За роки другої п'ятирічки в місті завершилась реконструкція заводів ім. Леніна, ім. Дзержинського, ім. Старостіна та ряду інших великих підприємств. Виросли нові підприємства — нафтопереробний і асфальтобетонний заводи, меблева і музична фабрики тощо. В 1937 році новозбудовані і реконструйовані підприємства Одеси давали понад дві третини всієї промислової продукції міста.

---

[1] В 1932 році було утворено Одеську область, до складу якої, крім Одеси, ввійшли міста Кіровоград, Миколаїв, Херсон і 46 районів. Після розукрупнення районів у 1935 році кількість їх в Одеській області збільшилась до 70. У 1937 році з Одеської області виділилась Миколаївська в складі трьох міст і 29 районів, а в 1939 році з Одеської області відійшли до новоорганізованої Кіровоградської 10 районів. У 1940 році в зв'язку з утворенням Молдавської РСР до Одеської області було приєднано 8 районів, які раніше входили до Молдавської АРСР.

Круто вгору піднімалась соціалістична промисловість Одещини і в роки третьої п'ятирічки. Здійснення накреслених планів наштовхувалось на ряд серйозних труднощів. У зв'язку з напруженням міжнародної обстановки Радянській державі доводилось тоді різко збільшувати витрати на зміцнення обороноздатності країни за рахунок витрат на мирне будівництво. На промислових підприємствах відчувалась нестача робочої сили, особливо кваліфікованої. Становище ускладнювалось тим, що в зв'язку з необгрунтованими репресіями проти керівних кадрів у той час на багатьох підприємствах на керівних посадах опинились малодосвідчені працівники. На подолання цих та інших труднощів і була скерована вся увага партійних організацій. Вони почали глибше займатися питаннями виконання виробничих планів, зміцнення трудової дисципліни, поширення передових прийомів праці, розстановки інженерно-технічних працівників тощо.

Незважаючи на труднощі, промисловість області значно випереджала накреслення третьої п'ятирічки. За планом середньорічний приріст її продукції мав дорівнювати 3,4 проц., фактично ж вона в 1938 році дала продукції на 19 проц. більше, ніж у 1937 році, в 1939 році — на 13,6 проц. більше, ніж у 1938 р., в 1940 році — на 6,1 проц. більше, ніж у попередньому.

За роки передвоєнних п'ятирічок промисловість Одеси зросла у вісім разів. Провідною її галуззю стало машинобудування. В 1940 році 140 металообробних заводів виробили продукції на 618 млн. крб., що становило понад третину всієї промислової продукції, випущеної в місті. Харчова промисловість, питома вага якої становила 26,8 проц., дала того року в п'ять разів більше продукції, ніж у 1913 році.

Роки перших п'ятирічок були також роками швидкого розвитку морського і залізничного транспорту. Чорноморський торговельний флот поповнювався вдосконаленими суднами, для нього була створена міцна судноремонтна база. В Одеському порту набагато підвищився рівень механізації вантажно-розвантажувальних робіт: у 1940 році він перевищив 60 проц. Моряки і портовики енергійно боролись за якнайраціональніше використання суден, прискорення вантажно-розвантажувальних робіт.

Все це сприяло збільшенню обсягу перевезень вантажів суднами Чорноморського пароплавства. В експорті переважали зерно, нафта, в імпорті — машини та устаткування для заводів. В останні передвоєнні роки на експорт вже йшла значна кількість машин з радянською маркою та різні вироби легкої і харчової промисловості. Це було наслідком розвитку народного господарства районів, які прилягають до Чорноморського басейну, та розширення зовнішньої торгівлі СРСР. Вантажооборот Одеського порту в 1937 році перевищив рівень 1913 року на 20 процентів.

Зразки справжнього героїзму і високої свідомості патріотичного та інтернаціонального обов'язку виявили багато моряків Чорноморського пароплавства під час боїв в Іспанії. У 1936—1938 рр. з Одеси один за одним відправлялись судна з продовольством, одягом, медикаментами для героїчного іспанського народу, купленими на кошти радянських людей. Кожен з цих рейсів був подвигом. На радянські судна нападали фашистські пірати, їх бомбардували фашистські стерв'ятники під час стоянки в іспанських портах, але радянські моряки з честю виконували свою благородну місію.

З кожним роком зростав і зміцнювався залізничний транспорт. Уже в 1931 році вантажооборот одеського вузла втроє перевищив довоєнний рівень[1], а в наступні роки він дедалі зростав. Цьому сприяло прагнення залізничників удосконалювати прийоми своєї праці. Багато з них, підхопивши ініціативу застрільників масового руху новаторів залізничного транспорту П. Ф. Кривоноса і М. О. Луніна, почали водити поїзди на великих швидкостях та по-новому експлуатувати локомотиви, ремонтуючи їх своїми силами.

Разючі зміни сталися у сільському господарстві та всьому укладі життя на селі.

---

[1] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 208.

Комунари «Агрикультурної зразкової комуни ім. Леніна» (с. Мигаї Великомихайлівського району) в день 1 Травня виходять на прополку посівів. 1929 р.

Після завершення відбудовного періоду стан у сільському господарстві, незважаючи на певні досягнення, залишався незадовільним. При всій тій великій допомозі, яку одержували від держави розпорошені дрібні селянські господарства, вони не могли обзавестись необхідним тяглом та реманентом, і все більше й більше дробились, бо сини виділялись з господарств батьків, одержували окремі наділи і заводили свої власні господарства. У 1926 році в Одеському окрузі 41,7 проц. всіх селянських господарств не мало зовсім тягла, у 17,6 проц. було по одній голові робочої худоби, у 33,3 проц.— по дві, а 7,4 проц.— по три і більше[1]. Близько 30 проц. не мали сільськогосподарського реманенту. Багатьом безтягловим і безреманентним біднякам доводилось здавати свою надільну землю в оренду куркулям або домовлятися з куркулями, щоб ті за плату обробляли своїм тяглом і реманентом їх ділянки. В обох випадках куркулі диктували біднякам кабальні умови.

Становище, яке склалось тоді в сільському господарстві, таїло небезпеку для пролетарської держави — дуже зменшилась його товарність. Переважна більшість трудящого селянства, яка до революції жила впроголодь, стала споживати більше хліба і менше продавати його. А куркулі ховали зерно, спекулювали ним, не хотіли продавати його державі. Плани державних заготівель хліба зривались, а це ставило під загрозу постачання продовольством міського населення. На Одещині, як і в багатьох інших районах країни, хлібозаготівлі в 1927 році різко скоротились. Становище ще більше ускладнилось у 1928 році, коли південь України знову спіткав недорід.

Назріла необхідність у перебудові сільського господарства на соціалістичних засадах, у масовому переході трудящого селянства на шлях колективної праці. На той час були вже й можливості для такого переходу.

Завдяки підтримці пролетарської держави на селі набула широкого розвитку кооперація різних форм. У 1927 році в Одеському окрузі сільськогосподарська кооперація об'єднувала близько третини селянських господарств. У кооперативних товариствах селяни-одноосібники привчались до громадського ведення своїх господарських справ, на власному досвіді переконувались у вигідності єднання, психологічно підготовлялися до переходу на шлях колективної праці.

Переконливо свідчили про переваги колективного господарювання досягнення колгоспів, створених у першій половині 20-х років. Так, у 1927 році середній урожай зернових колоскових культур — озимої та ярої пшениці, ячменю і вівса — в одноосібних господарствах Одеського округу становив 22 пуди з десятини, а в колгоспах — 46 пудів[2].

Шлях до масової колективізації прокладав і трактор, який у ті роки з'явився на селянських полях. В Одеському окрузі на початок 1927 року було 226 тракторів, частина яких належала радгоспам, а більшість — сільськогосподарським кооперативним товариствам і земельним громадам. Великої ролі в сільськогосподарському виробництві вони ще тоді не відігравали, бо їх було мало, але вони збуджували думку багатьох безкінних і однокінних селян, які розуміли, що із злиднів їх може витягнути колективно придбаний трактор. А досвід показував, що його можна до-

[1] А. М. Вайндрах. Основные черты экономики Одессы и Одесского округа, с. 93.
[2] Газ. «Червоний степ» (Одеса), 11 жовтня 1929 р.

Група учасників з'їзду колгоспників-ударників Березівського району. Березівка. 1933 р.

цільно використовувати тільки на великих масивах. У с. Сичавці Одеського округу кредитне товариство на кошти, відпущені Сільбанком, утворило прокатну станцію, яка придбала десять тракторів і почала за доступну плату обслуговувати маломіцні селянські господарства. Для бідняків це було великим полегшенням. Але незабаром сичавські кооператори виявили, що трактори і машини прокатної станції використовуються нераціонально, бо ними доводиться обробляти невеликі ділянки землі. Через те вартість польових робіт була в два — три рази більшою, ніж у радгоспах, де трактори працювали на великих масивах.

Важливим, можна сказати вирішальним, кроком уперед був почин радгоспу ім. Шевченка Березівського району Одеського округу, якому судилося відіграти історичну роль у соціалістичній перебудові сільського господарства не тільки на Одещині, а і в усій країні.

В сусідстві з радгоспом жили на хуторах переселенці з Київщини, Поділля та інших місць. З великим інтересом придивлялись вони до роботи тракторів на радгоспних полях і згодом стали клопотатися про те, щоб радгосп своїми тракторами допомагав їм обробляти їх землі. Прохання селян обговорили правління Укррадгоспоб'єднання і колегія Наркомзему УРСР і вирішили задовольнити його. Але оскільки обробляти тракторами невеликі земельні ділянки було явно недоцільно, переселенцям запропонували звести наділи в єдиний масив. Серед селян при обговоренні цієї пропозиції виникли палкі суперечки. Нарешті переселенці попросили для початку розорати тракторами цілину і перелоги, яких вони доти не обробляли. Навесні 1927 року виділена радгоспом колона з десяти тракторів виорала під пар усю цілину і перелоги на переселенських землях, а восени засіяли цю площу чистосортною пшеницею. Наслідки перевершили всі сподівання. Десяті роковини Жовтня хуторяни-переселенці відзначили рішучим кроком на шляху до соціалізму. Вони вирішили об'єднати всі свої земельні ділянки і створити велике усуспільнене господарство. Про це вони повідомили в листі до правління Укррадгоспоб'єднання, в якому писали: «... В цьому році в нашому районі селяни через відсутність дощів майже не сіяли озимини, а на тих землях, де посіяно, нема ще сходів. А на наших переселенських полях зеленіють сотні десятин прекрасної пшениці на парах, якої немає в найбагатших німецьких колоніях. Крім засіву озимої пшениці, трактори підняли на зяб усю площу під ярі. Тепер у нас немає жодної десятини землі, не піднятої або зданої в оренду. У нас немає жодного бідняка, який би не мав кількох десятин озимої на пару. Після тієї роботи тракторів, яку ми бачили, не хочемо більше вести бідняцьке дрібне господарство, а вирішили організувати усуспільнене тракторне господарство, в якому не буде окремих селянських клаптиків посівів»[1].

Цей лист 22 листопада 1927 року був надрукований у московській газеті «Известия», а 2 грудня текст його було повністю зачитано з трибуни XV з'їзду ВКП(б), який взяв курс на колективізацію сільського господарства. В політичному звіті ЦК партії з'їздові було дано схвальну оцінку ініціативі Укррадгоспоб'єднання і рад-

[1] Газ. «Известия», 22 листопада 1927 р.

госпу ім. Шевченка, які допомогли селянам перейти на шлях колективного обробітку землі, і висловлено побажання, щоб цей приклад було поширено.

Весною 1928 року радгосп на прохання багатьох сіл району організував 14 тракторних загонів. Вони обробляли великі масиви земельних громад, які перейшли на спільне господарювання. Влітку того ж року на базі тракторних загонів радгоспу була створена державна машинно-тракторна станція ім. Шевченка — перша в країні МТС. Вона мала близько ста тракторів і обслуговувала 26 сіл з загальною площею землі в 24 тисячі га. Її першим директором став агроном комуніст О. М. Маркевич, організатор усієї роботи радгоспу по допомозі селянам.

Наслідки першого ж року діяльності першої МТС були досить переконливими. За несприятливих погодних умов 1928 року урожай в усуспільнених господарствах, обслуговуваних станцією, становив 40—55 пудів — удвоє більше, ніж в одноосібних селянських господарствах Березівського району. Собівартість тракторної оранки в МТС виявилась майже в три рази меншою, ніж на Сичавській кооперативній прокатній станції, що обробляла дрібні ділянки окремих селянських господарств[1].

Того ж 1928 року були організовані в Одеському окрузі ще дві машинно-тракторні станції — Петрівська і Тилігуло-Березанська. Незабаром виникли машинно-тракторні станції в Красноокнянському й Ананьївському районах, які тоді входили до Молдавської Автономної РСР, а згодом були включені до складу Одеської області. Бідняки і тут зразу побачили, яку вигоду дає їм МТС: куркулі брали у них за обробіток землі своїм тяглом і реманентом по 28 крб. з десятини, а МТС — по 12 крб. 85 коп., причому обробляла вона набагато краще[2]. В першій половині 1929 року були організовані МТС і в ряді інших районів України.

В червні 1929 року Рада праці і оборони при Раднаркомі СРСР ухвалила постанову, в якій відзначила позитивні наслідки роботи МТС ім. Шевченка і визнала своєчасним приступити до широкого будівництва машинно-тракторних станцій «як одного з основних шляхів до перебудови індивідуальних селянських господарств на великі колективні господарства». Після того почалась організація МТС у різних районах країни, насамперед у степових, де природно-економічні умови найбільш сприятливі для виробництва зерна і де тоді найдоцільніше було зосереджувати основну масу тракторів. Ці райони і вели перед у переході на рейки колективного господарювання.

В 1929 році колективізація на селі набула масового характеру. Темпи її на Одещині стали особливо наростати восени, коли в ряді районів почали створювати нові машинно-тракторні станції. Організовувались нові колгоспи і в тих районах, де МТС ще не утворились. В колгоспи пішли не тільки бідняки, а й середняки.

Село бурхливо переживало цей великий перелом у своєму житті. Прихильників колективізації ставало дедалі більше, але чимало було й таких, які ніяк не могли ще перебороти в собі дрібновласницьку психологію. Комуністи й комсомольці розгорнули широку роз'яснювальну й організаторську роботу. На допомогу сільським партійним організаціям Одеський окружком КП(б)У в кінці 1929 року відрядив 300 комуністів. Значно посилилась діяльність сільських Рад і комнезамів. У багатьох селах виникли ініціативні групи по залученню селян-одноосібників у колгоспи.

Колгоспний рух охоплював цілі села, розгорталася суцільна колективізація. Цей рух зустрічав особливо жорстокий опір з боку куркулів, які провадили шалену агітацію проти колгоспів і МТС, пускали різні провокаційні чутки. Взяли вони на озброєння і релігію. Так, у Роздільнянському районі сектанти правили молебні «за ізбавленіє від трактора»[3]. Куркулі вдавались до терору. В с. Мошнягах Балтського району вбили голову комнезаму, активного сількора Якубовського. В Красноокнян-

---

[1] И. Адамовский, В. Грень. Первая МТС. М., 1957, с. 13—15.
[2] Л. А. Асипов. Молдавская областная партийная организация в борьбе за проведение коллективизации сельского хозяйства (1929—1932 гг.). Кишинев, 1963, с. 10.
[3] Газ. «Червоний степ», 13 грудня 1929 р.

ському і Кодимському районах антирадянські елементи, які пробрались у земельні органи, прищеплювали колгоспній худобі чуму та інші хвороби. В деяких селах Червоноповстанського (нині Біляївського) і Одеського районів куркулі організували відкриті антирадянські виступи.

Але це вже були передсмертні корчі класу сільської буржуазії. Якщо до того у ставленні до куркулів здійснювалась політика обмеження, щоб приборкувати їх експлуататорські тенденції, то наприкінці 1929 року Комуністична партія і Радянський уряд зробили поворот до політики ліквідації куркульства як класу на основі суцільної колективізації сільського господарства. Ця політика була здійснена при активній підтримці й участі трудящого селянства. Почалося масове розкуркулювання. У куркулів відбирали всю землю, коней, волів, машини та інше майно, нажите визиском. За постановами селянських сходів частину куркулів, особливо тих, які виділялись своїм активно ворожим ставленням до Радянської влади, висилали у віддалені райони країни.

В перші місяці 1930 року темпи колективізації значно зросли. На 10 березня в Одеському окрузі колгоспи об'єднували 88,8 проц. всієї кількості селянських господарств (по всій степовій зоні України процент колективізації тоді становив 71,7, а в цілому по республіці — 64,4)[1].

В процесі суцільної колективізації не обійшлось і без істотних хиб. Нерідко при створенні колгоспів порушувався ленінський принцип добровільності в цій справі. В гонитві за високими процентами колективізації деякі партійні й радянські працівники підмінювали копітку роз'яснювальну й організаторську роботу адмініструванням, а іноді й примусовими заходами. Де-не-де середнякам, які відмовлялися вступати в колгоспи, збільшували норми оподаткування, позбавляли виборчих прав і навіть конфісковували їх майно. Серйозною помилкою було й те, що в ряді випадків селянам нав'язували таку форму об'єднання, як комуна, тимчасом як практика показувала, що для основних мас селянства найбільш прийнятною формою колективного господарювання є артіль. Лівацькі перегини були використані куркульством для боротьби проти колгоспів, розкладницької роботи серед колгоспників.

Виправляючи ці помилки, Одеський окружком партії за вказівкою ЦК КП(б)У направив у села багатьох партійних і радянських працівників, які роз'яснили сільським комуністам і всім селянам справжню лінію партії в колгоспному будівництві.

Але ліквідація перегинів була складним процесом. Утвердження принципу добровільності в колективізації куркулі намагалися використати для агітації за вихід з колгоспів, і в багатьох випадках їм це вдалося. Почався відплив селян з колгоспів. На 1 травня 1930 року кількість колективізованих селянських господарств в Одеському окрузі зменшилась до 55,3 процента. В колгоспах залишились найбільш свідомі і стійкі прихильники колективізації.

Молодим колгоспам подавалась велика допомога кредитами, пільгами по сільськогосподарському податку, кадрами організаторів. Тільки в перші місяці 1930 року в села Одеського округу прибуло понад 600 двадцятип'ятитисячників. Посилили допомогу селу робітничі колективи Одеси та інших міст. У 1930 і 1931 рр. заводи відрядили для допомоги колгоспам у підготовці до сівби 448 робітничих бригад, які відремонтували 5 тис. різних машин і знарядь[2].

Весною 1930 року колгоспи Одещини, засіявши всі свої поля, освоїли понад 100 тис. га цілинних земель, які доти не оброблялись. Посівна площа всіх сільськогосподарських культур в окрузі досягла того року 953 тис. га — це було на 37 проц. більше, ніж у 1916 році[3]. Урожаї в колгоспах були вищі, ніж у одноосібників, і доходи більші. Як показали матеріали проведеного в Одеському окрузі суцільного

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. 2. К., 1965, с. 449.

[2] Из истории Одесской партийной организации, с. 325.

[3] Газ. «Черноморська комуна» (Одеса), 29 травня і 5 червня 1930 р.

бюджетного обстеження колгоспів та 100 одноосібних бідняцьких і середняцьких господарств, на один трудодень колгоспника припадало пересічно 3,65 крб. умовно чистого прибутку, в одноосібному середняцькому господарстві — лише 1,39 і бідняцькому — 1,31 карбованця.

Рішуча ліквідація допущених перекручень, перші успішні кроки молодих колективів вплинули на багатьох селян, які весною 1930 року вийшли з колгоспів. Восени того ж року в Одеському окрузі кількість колективізованих селянських господарств уже перевищила 60 проц. і приплив до колгоспів тривав далі. Наприкінці 1932 року на території Одеської області колгоспи об'єднували 85 проц. усіх селянських господарств і володіли 98 проц. посівних площ. Згодом майже всі селяни стали колгоспниками.

Суцільною колективізацією, однак, далеко ще не завершилась боротьба за утвердження нового укладу життя на селі. На шляху розвитку колгоспного ладу виникали значні труднощі. В той час не було ще чітко вироблених і практикою перевірених форм організації та оплати праці в колгоспах. Бракувало кваліфікованих організаторських і агрономічних кадрів. У багатьох колгоспах не було елементарної організованості, ігнорувався принцип матеріальної заінтересованості колгоспників у суспільній праці, а це призводило до знеосібки і безвідповідальності в роботі. Великої шкоди завдавали колгоспам ворожі недобитки — куркулі та інші антирадянські елементи, які, пробравшись у колгоспи, здебільшого на посади завгоспів, рахівників, комірників, вагарів, нищили худобу, псували машини, розкрадали хліб, заплутували облік. У колгоспі «Червоний шлях» Березівського району внаслідок шкідницьких дій куркулів, які орудували там, за короткий час було знищено десятки коней і корів та сотні овець.

На початку 30-х років колгоспи зустрілись також із значними труднощами, спричиненими недородом 1932 року та серйозними помилками, припущеними під час проведення хлібозаготівель тощо. Чимало колгоспів і в ті роки добре господарювали, акуратно виконували свої зобов'язання перед державою і забезпечували колгоспників значними доходами. Проте в більшості колгоспів урожаї були незадовільні, й на початку 1933 року виникли великі утруднення з посівним матеріалом, фуражем, продуктами харчування.

Але того ж 1933 року становище значно поліпшилось внаслідок серйозних заходів, вжитих Комуністичною партією і Радянським урядом для організаційно-господарського зміцнення колгоспів.

Одним з цих заходів було утворення політвідділів у МТС і радгоспах, для роботи в яких були направлені тисячі працівників з великим досвідом політичної та організаторської роботи. Разом з райкомами партії політвідділи за короткий час розгорнули енергійну діяльність по піднесенню сільського господарства. Вони допомогли колгоспам очиститись від ворожих елементів, які пролізли на різні посади, звільнитись від малопридатних і недосить енергійних працівників, що опинились на керівних посадах, і замінити їх кращими. Замість територіальних осередків, що об'єднували комуністів різних колгоспів, були створені колгоспні первинні партійні організації або кандидатські чи партійно-комсомольські групи на чолі з парторгами. Партійні сили були розставлені на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. Спираючись на пер-

Силосування в колгоспі «Червоний незаможник» Одеського району. 1936 р.

В залі засідань Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. На першому плані делегація Одеської області. Москва. 1935 р.

вині партійні й комсомольські організації та широкий колгоспний актив, політвідділи провадили велику політико-виховну роботу в колгоспах, виступали організаторами соціалістичного змагання, популяризували й поширювали досвід передовиків.

Для поліпшення організації праці та системи її оплати в колгоспах було вжито заходів по зміцненню постійних виробничих бригад, за якими закріплювались ділянки землі на весь строк сівозміни, тяглова сила та інвентар, створювались ланки всередині бригад, запроваджувались норми виробітку і розцінки робіт у трудоднях.

Ця організаторська робота та інші заходи, вжиті партією й урядом — введення нового порядку хлібозаготівель, за яким обов'язкові поставки обчислювалися з запланованої площі посіву зернових культур, велика допомога колгоспам насінням, машинами, продовольством і фуражем, посилення виробничого шефства промислових підприємств над селом — все це дало свої наслідки: 1933 рік став переломним. Сівбу в області було завершено на 20 днів раніше, ніж у попередньому році, вчасно проведено обробіток та прополювання не тільки просапних, а й колоскових культур. Завдяки цьому було вирощено врожай удвоє більший, ніж у попередньому році. Область виконала план хлібозаготівель достроково, здавши державі на 20 млн. пудів зерна більше, ніж у 1932 році. Колгоспи добре забезпечили себе насінням, фуражем, більшість їх видала на трудодень по кілька кілограмів хліба.

Того року в селах Одещини з'явились перші орденоносці, багато колгоспників за високі показники в роботі одержали звання ударників соціалістичних ланів.

Перші успіхи дали змогу взятися за піднесення рівня культури землеробства, підготовку масових сільськогосподарських кадрів, дальше поліпшення організації праці в колгоспах. Широко розгорнулось навчання трактористів і комбайнерів на спеціальних курсах, тисячі колгоспників набували агротехнічних і зоотехнічних знань у гуртках. Цим та іншим питанням організаційно-господарського зміцнення колгоспів неослабну увагу приділяв обком партії, який у ті роки очолював кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У Є. І. Вегер.

Наступні роки були періодом дальшого піднесення соціалістичного сільського господарства. Значною мірою цьому сприяло впровадження прийнятого в лютому 1935 року другим Всесоюзним з'їздом колгоспників-ударників нового примірного статуту сільськогосподарської артілі, який на Одещині, як і по всій країні, був гаряче схвалений колгоспниками.

З року в рік зростала технічна оснащеність МТС, колгоспів і радгоспів. Кількість тракторів на Одещині в 1937 році досягла 9 тис., тобто була майже вдвоє більшою, ніж у 1932-му. Основні роботи в рільництві були механізовані. Дедалі підвищувалась продуктивність праці в колгоспах. У 1935 році, коли за прикладом стахановців промисловості розгорнувся рух новаторів праці в сільському господарстві, на бурякових плантаціях області 300 ланок зібрали від 300 до 350 цнт коренів з гектара. У 1936 році в колгоспах області в змагання за високі врожаї зернових культур і цукрових буряків включились 350 рільничих бригад та понад 19 тис. ланок. В агротехнічних гуртках навчалось 118 тис. колгоспників і колгоспниць.

У багатьох колгоспах було організовано хати-лабораторії, які стали вогнищами боротьби за впровадження в сільське господарство досягнень науки і техніки, передового досвіду. Помітно піднялась трудова дисципліна. Кожен колгоспник пересічно виробив у 1936 році 225 трудоднів. Значно підвищився рівень агротехніки.

Внаслідок цього середній урожай зернових культур по області був у 1936 році в 2,5 раза вищий, ніж у 1934 році, а цукрових буряків — у 2,3 раза. В 1939 році на Одєщині було одержано найвищий на Україні урожай цукрових буряків — по 240 цнт з гектара пересічно по області. Помітно зміцнювалось громадське тваринництво. У 1939 році в області було створено близько тисячі нових тваринницьких ферм. Майже всі колгоспи мали молочнотоварні та свинарські ферми, а переважна більшість — і вівчарські. Поголів'я великої рогатої худоби зросло проти попереднього року на 152,5 проц., свиней — на 126 проц., овець і кіз — на 162 проценти.

Піднесенню колгоспного виробництва сприяло змагання за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. В 1939—1940 рр. це право здобуло багато передовиків сільського господарства Одещини. Широким показом демонстрували на виставці свої досягнення колгоспи ім. Будьонного Березівського району та ім. Жовтневої революції Одеського району.

1940 рік позначився новими успіхами в піднесенні сільського господарства. В більшості районів області було зібрано по 100 і більше пудів зерна з кожного гектара посівів та досягнуто нових значних успіхів у піднесенні продуктивності тваринництва. 1941 рік обіцяв бути ще кращим: у перші дні жнив у багатьох колгоспах зібрали по півтораста і більше пудів пшениці з гектара.

Соціалістична реконструкція народного господарства супроводилась піднесенням матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Міста забули про безробіття — воно було ліквідоване ще в роки першої п'ятирічки. Вже в 1931 році в Одесі, де за кілька років перед тим налічувалось 40 тис. безробітних, промислові підприємства, відчуваючи гостру нестачу робочої сили, почали організовувати набір робітників у селах за договорами з колгоспами. В 1939 році в Одесі проживало понад 600 тис. чоловік — удвоє більше, ніж на кінець громадянської війни. Та не тільки тут, а і в інших містах області спостерігалось швидке зростання чисельності робітників і службовців. Всього по Одеській області їх кількість у 1939 році була вчетверо більшою, ніж у 1924 році.

Неухильно зростала зарплата робітників, підвищувався їх життєвий рівень. Якщо населення Одеси за 18 років (1921—1939) зросло в 2 рази, то товарооборот тут зріс за 7 років у 3,5 раза — з 340 млн. крб. у 1932 до 1130 млн. крб. у 1939 році.

Поряд з турботою про високі темпи розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства Радянська держава навіть у роки першої п'ятирічки виділяла значні кошти на житлове і комунальне будівництво. В 30-х роках житлова площа Одеси збільшилась на сотні тисяч квадратних метрів. В місті було споруджено нову електростанцію, значно розширено водопровід і каналізаційну мережу, збудовано нові їдальні, фабрики-кухні тощо.

Суцільна колективізація сільського господарства назавжди звільнила трудове селянство від куркульської кабали й експлуатації. Зміцнення колгоспів відкрило можливості для всіх колгоспників стати заможними. З'явились колгоспи з мільйонними прибутками. У 1938 році їх було 9, а в 1940 році — 23. Зростали доходи всіх колгоспів і колгоспників. Так, у 1940 році грошові доходи колгоспників по Одеській області збільшились у порівнянні з попереднім роком на 21,5 процента.

Держава піклувалась про охорону здоров'я населення. В 1932 році в Одеській області було 6 тис. лікарняних ліжок, у містах і селах працювало 49 поліклінік, 280 амбулаторій, а всього лікувальних закладів налічувалось близько 900, і їх кількість рік у рік зростала.

Справді велетенськими зрушеннями позначались роки передвоєнних п'ятирічок у культурному житті. На кінець першої п'ятирічки була в основному ліквідована неписьменність серед дорослого населення. Всі діти шкільного віку були охоплені

школою. За роки перших двох п'ятирічок тут, як і по всій країні, було здійснено загальне обов'язкове початкове навчання в селах і семирічне в містах. В Одесі в третій п'ятирічці приступили до здійснення загальної середньої освіти. В містах і селах будувалися численні нові школи. Кількість середніх шкіл в області тільки протягом другої п'ятирічки збільшилась у 8,4 раза. В 1940/1941 навчальному році на Одещині було 1143 школи, в яких працювало близько 13 тис. учителів.

Для підростаючого покоління були створені також позашкільні освітньо-виховні заклади. В 1936 році в Одесі, в одному з найкращих будинків міста — колишньому палаці графа Воронцова — відкрився Палац піонерів. Згодом відкрилися палаци піонерів в інших містах і районних центрах — у 1941 році їх в області було 34. Працювали в Одесі обласний Будинок художнього виховання дітей, станція юних натуралістів, дитяча технічна станція.

Надзвичайно широкого розвитку набула вища освіта. В Одесі, де до революції були три вищі учбові заклади, в 1940/1941 навчальному році працювало 17 вузів, у яких навчалось понад 20 тис. студентів.

Вже в 30-х роках Одеса стала одним із визначних наукових центрів країни. У 1936 році тут був організований Український експериментальний інститут очних хвороб, де розгорнув свою наукову і лікарську діяльність видатний вчений академік В. П. Філатов. На базі Одеської сільськогосподарської станції в 1928 році був створений Український генетико-селекційний інститут, згодом реорганізований у Всесоюзний селекційно-генетичний інститут. Тут над розробкою важливих теоретичних питань агробіології і виведення цінних сортів сільськогосподарських культур плідно працювали академіки А. О. Сапєгін, Т. Д. Лисенко та інші вчені. Корисну для сільського господарства півдня України діяльність розгорнув створений у 1931 році на базі виноградної дослідної станції Український науково-дослідний інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова. Всього перед війною в Одесі діяло 20 науково-дослідних інститутів. Велика науково-дослідна робота проводилась у вузах. Важливе теоретичне і практичне значення мали роботи професора університету Є. А. Кирилова по вивченню проблем фотоелемента і напівпровідників, дослідження професора індустріального інституту В. О. Добровольського в галузі машинобудування.

Дальшого розвитку набуло мистецтво. В 1940 році в місті діяло 7 театрів, філармонія. Кілька пересувних театрів обслуговували трудящих області.

Все густішою ставала мережа культурно-освітніх закладів у містах і селах, а їх діяльність — усе змістовнішою й цікавішою. Зрослих культурних запитів колгоспників уже не задовольняли хати-читальні і сільбуди. Замість них у 30-х роках виникли районні будинки культури, колгоспні і радгоспні клуби, для яких у багатьох селах було збудовано нові приміщення з добре обладнаними сценами і залами для глядачів, кімнатами для роботи різних гуртків і бібліотеками. В 1941 році в Одесі діяли 56 клубів, у районних центрах — 33 будинки культури, а в селах області — 1070 клубів. Вони були не тільки місцями культурного дозвілля сотень тисяч трудящих, а й центрами політико-виховної роботи партійних і комсомольських організацій, масового технічного і агротехнічного навчання.

Зростала кількість бібліотек і їх книжкові фонди. В Одесі поруч з Державною науковою бібліотекою ім. Горького, яка налічувала понад 2 млн. книжок, виникла в 1934 році ще одна велика бібліотека — ім. Леніна. Було організовано чимало нових бібліотек — вузівських, районних, заводських тощо. В 1940 році місто мало 93 бібліотеки. В селах області працювало 650 бібліотек, які обслуговували сотні тисяч читачів.

У кілька разів зросло число читачів газет і журналів. Виходили три обласні газети — «Чорноморська комуна», «Большевистское знамя» (перейменоване згодом у «Знамя коммунизма»), «Молодая гвардия», галузеві — «Моряк» і «Черноморский гудок», 28 заводських, фабричних і вузівських багатотиражних газет, в усіх сільських районах видавались районні газети. Загальний тираж місцевих газет становив

чверть мільйона примірників. Центральних і республіканських газет і журналів передплачувалось в області майже півмільйона примірників.

Група вчителів-орденоносців Одеської області та Молдавської АРСР разом з М. І. Калініним. Москва. Кремль, 1939 р.

Успіхи в соціалістичному будівництві, культурна революція сприяли дедалі більшому піднесенню політичної свідомості й активності трудящих, їх згуртуванню навколо Комуністичної партії.

Політична зрілість і активність трудящих особливо виявилась під час всенародного обговорення проектів Конституції СРСР і Конституції УРСР. В Одесі в зборах по обговоренню цих найважливіших державних документів взяли участь 420 тис. чол., з них 7350 виступили зі своїми пропозиціями і доповненнями. Під час підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР агітаційно-масову роботу в області проводили близько 28 тис. чол., серед них значну частину становили безпартійні. В день виборів трудящі Одещини одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

У передвоєнні роки особливо посилився потяг передових робітників, колгоспників і кращих представників інтелігенції до Комуністичної партії. В рядах Одеської обласної партійної організації в травні 1938 року налічувалось близько 20 тис. членів і кандидатів у члени партії, в березні 1940 року — їх було вже 32 тис., а в квітні 1941 року — понад 38 тисяч[1].

Значно активізувалась діяльність таких громадських організацій, як Тсоавіахім, МОДР, Червоний Хрест. Багато тисяч трудящих області здавали норми на значок «Готовий до праці і оборони», навчались у гуртках по підготовці парашутистів, снайперів, кулеметників, медичних сестер, донорів тощо. Організовувались групи самозахисту, санітарні пости. Це був справжній рух радянських патріотів, які перед лицем загрози війни готувались до захисту соціалістичної Вітчизни.

Трудящі Одещини в передвоєнні роки внесли гідний вклад у будівництво соціалізму в нашій країні і разом з усіма радянськими людьми користувалися благами соціалістичного ладу. Але значна частина території сучасної Одеської області, а саме придунайські українські землі, які колись належали до Ізмаїльського і Акерманського повітів Бессарабської губернії, перебувала під гнітом іноземних загарбників.

Двадцять два роки стогнав цей край під чоботом румунських бояр і вояччини, які окупували його в 1918 році. Вони встановили тут режим соціального і національного гноблення, нестримного грабежу і кривавого терору. Хазяйнування окупантів в Акерманському та Ізмаїльському повітах, як і по всій Бессарабії, привело економіку краю до катастрофи, а трудящі маси — до злиднів. У селян румунські власті відібрали поміщицькі землі й майно, які передала їм Радянська влада, накладали на них непосильні податки. Поміщики, куркулі й монастирі володіли майже половиною, причому кращою половиною, всієї орної землі, а трудове селянство убожіло. В 1939 році серед 107 тис. селянських господарств Акерманського й Ізмаїльського повітів налічувалось 40 тис. безземельних і малоземельних, 47 тис. господарств не мали коней[2]. В містах справжнім бичем трудящих було безробіття, бо

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 363, 370.
[2] БСЭ. изд. 2-е. т. 17, с. 402.

більшість промислових підприємств не працювала. Реальну заробітну плату робітників фабриканти і заводчики знизили порівняно з 1913 роком на 60 проц., а робочий день збільшили до 12—14 годин. Голод і хвороби панували в робітничих і селянських оселях. Гнів і обурення населення викликала примусова румунізація. У школах дітей навчали тільки румунською мовою. Українська та російська мови, якими говорила переважна більшість населення, були заборонені[1].

Уряди Радянської Росії та Радянської України не раз висловлювали протест проти загарбання Бессарабії румунською правлячою клікою і заявляли, що ніколи не примиряться з незаконним відторгненням цієї частини радянської землі.

Не мирилися з цим і трудящі поневоленого краю. Вони на кожному кроці виявляли свою непокору окупантам, прагнення до воз'єднання з Радянською Україною. Селяни відмовлялися платити податки, робітники страйкували. Партизанські загони нападали на жандармські пости. Горіли склади з зерном, яке призначалося для вивезення в Румунію. Кожен революційний виступ викликав жорстокі репресії. Тисячі людей було закатовано в застінках сигуранци і в каторжних тюрмах. Але загарбникам не вдалося зламати опір трудящих.

Цей опір знайшов свій найяскравіший вияв у знаменитому Татарбунарському повстанні, яке спалахнуло у вересні 1924 року. Це був масовий революційний виступ. Підготувала його підпільна селянська революційна організація, очолювана комуністами. Румунський уряд кинув проти повстанців 10 полків піхоти з артилерією, жандармське військо. Повсталі селяни билися відважно, але надто переважаючими були збройні сили ворога. Румунська правляча кліка жорстоко розправилась з повстанцями.

Ще лютішим став боярський терор, але опір тривав. Невтомно і безстрашно діяло комуністичне підпілля. Ізмаїльський комітет партії видавав нелегальну газету «Красный Юг» та численні листівки, які закликали трудящих до боротьби. В лютому 1930 року сотні робітників і селян вийшли на вулиці Ізмаїла на організовану комуністами і комсомольцями демонстрацію. Війська розігнали демонстрацію, десятки її учасників були заарештовані і кинуті в тюрму. Але сміливий виступ залишив незабутній слід в умах і серцях людей. У 1938 році страйкували ізмаїльські портовики.

Трудящі багатостраждального краю прагнули визволення від соціального і національного гніту, і їх погляди були з надією звернені на схід.

В 1940 році Радянський уряд визнав необхідним і своєчасним приступити разом з Румунією до негайного розв'язання питання про повернення Бессарабії Радянському Союзу. Часи були зовсім інші, ніж тоді, коли румунські бояри загарбали чужу територію, військова слабкість СРСР давно відійшла в минуле, і королівська Румунія примушена була задовольнити справедливу вимогу СРСР. Бессарабія воз'єдналася з Радянським Союзом. Більша частина її території за Законом, ухваленим сесією Верховної Ради СРСР 2 серпня 1940 року, ввійшла до складу новоутвореної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки, а Ізмаїльський, Акерманський і Хотинський повіти, в яких переважало українське населення, приєднано до Радянської України. 7 серпня 1940 року була утворена в складі Української РСР Ізмаїльська область, до якої ввійшли Ізмаїльський і Акерманський повіти.

Безмежною була радість трудящих визволеного краю. Учасники загальноміського мітингу трудящих Ізмаїла в своїй резолюції заявили: «Ми переживаємо невимовну радість і щастя. Віднині й назавжди ми випрямились на весь зріст і на всю силу нашого голосу заявляємо всьому світові: «Ми — громадяни великого Радянського Союзу. Ми не мали своєї батьківщини, ми здобули свою справжню Батьківщину — Союз Радянських Соціалістичних Республік!»[2]. Такі були думки і почуття

---

[1] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение (1918—1940 гг.). Сборник документов и материалов. Одесса, 1967, с. 6, 268—269.

[2] Газ. «Придунайская правда» (Ізмаїл), 4 серпня 1940 р.

всіх трудящих придунайських українських земель. З установленням Радянської влади почалось тут нове життя. За короткий час сталися докорінні соціально-економічні та політичні зміни.

15 серпня 1940 року Президія Верховної Ради СРСР видала Указ про відновлення на території Бессарабії чинності радянських законів про націоналізацію землі. Поміщицьке землеволодіння було ліквідоване, куркульське землекористування істотно зменшилось, десятки тисяч безземельних і малоземельних селянських господарств одержали землю. Незабаром почалось будівництво перших колгоспів. Перехід трудового селянства до колективного господарювання тут набагато полегшувався великим досвідом, набутим на той час у колгоспному будівництві в СРСР, і величезною виробничо-технічною допомогою соціалістичної держави. В 1941 році на Ізмаїльщині об'єднались у колгоспи 27 тис. бідняцьких і середняцьких господарств. Було утворено 28 машинно-тракторних станцій, організовано ряд радгоспів. На полях області працювало понад 400 тракторів. У краї розгорнулось широке промислове будівництво. В 1940—1941 рр. з'явились рибоконсервний завод у Білгород-Дністровському, рибні заводи в Ізмаїлі, Вилковому, Кілії, Рені та ряд інших підприємств. Ожив транспорт. Прокладено було залізничну колію Ізмаїл — Арциз довжиною 85 км., відбудовано порти Ізмаїл, Кілія, Рені, Вилкове, Білгород-Дністровський. Відкрилось багато нових шкіл. Виникли клуби в містах і селах. І все це менш, ніж за один рік.

Мирне господарське і культурне будівництво перервала війна. Придунайським українським землям, недавно визволеним з-під іноземного гніту, судилось одними з перших прийняти на себе удар фашистських загарбників, які віроломно напали на нашу Батьківщину.

На світанку 22 червня 1941 року ворог обрушив шквал артилерійського вогню на прикордонні застави й оборонні об'єкти тодішньої Ізмаїльської області. В гирло Дунаю він скинув магнітні міни.

Було вжито негайних заходів для відсічі фашистським загарбникам.

В середині липня 24 ворожі дивізії і 15 бригад переважаючими силами розпочали наступ проти 18-ї, 9-ї армії і Приморської групи радянських військ. Жорстокі бої розгорнулись на Дунаї. Моряки Дунайської флотилії разом з воїнами 14-го стрілецького корпусу не тільки відбили атаки ворога, а й, просунувшись на його територію, захопили 720 полонених, 8 гармат, 30 кулеметів, понад 1 тис. гвинтівок тощо[1].

Після місяця тяжких кровопролитних боїв 22 липня 1941 року ворожі війська захопили Ізмаїл та ряд населених пунктів на лівому березі Дунаю. 23 липня ворог окупував Татарбунари й Арциз — важливий залізничний вузол, що з'єднував Одесу з Ізмаїлом і станцією Бессарабською.

З перших днів війни зазнав бомбардувань Акерман (Білгород-Дністровський), через який на Одесу провадилась евакуація людей, машин, худоби та різного майна. 25 липня противник, захопивши Білгород-Дністровський, вийшов на правий берег Дністровського лиману.

На початку серпня виникла безпосередня загроза Одесі. Фашистське командування зосередило на південній ділянці фронту 18 дивізій, планувало провести задуману операцію блискавично, зухвало призначивши на 10 серпня парад своїх військ в Одесі. Цей строк фашистському диктатору Румунії Антонеску довелось потім багато разів переносити на більш пізній.

Трудящі Одещини разом з усім народом піднялись на священну війну проти небезпечного і сильного ворога. Біля районних військових комісаріатів шикувалися величезні черги військовозобов'язаних та тих, що настійно просили відправити їх на фронт добровольцями.

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, с. 61, 80—81.

Комуністи і комсомольці були попереду. Протягом першого місяця війни тільки з Одеси по мобілізації і добровільно пішли в діючу армію близько 12 тис. членів і кандидатів у члени партії,— майже 60 проц. складу міської партійної організації. З комсомольської організації міста влилось в ряди захисників Батьківщини 40 тис. чоловік, у т. ч. 11 тис. добровольців[1].

Повсюдно в містах і селах виникали винищувальні батальйони та групи самозахисту. За прикладом Москви, Ленінграда та інших міст на Одещині почали створюватись загони народного ополчення. На 7 серпня тут налічувалось 80 тис. ополченців. Тільки з Одеси в регулярні війська пішло близько 30 тис. ополченців[2].

Овідіопольський батальйон народного ополчення, що складався з 450 бійців, з честю виконав доручення командування по переправі з Акермана на східний берег Дністровського лиману великої кількості населення, що евакуювалося з Ізмаїльської області, фабрично-заводського устаткування, зерна, худоби тощо. Ополченці Овідіополя разом з підрозділами 25-ї Чапаєвської стрілецької дивізії тримали оборону по східному берегу Дністра та лиману на 30-кілометровій ділянці. Вони при допомозі місцевих жителів виловили й знешкодили близько 400 ворожих диверсантів і парашутистів.

На початку серпня ополченці Овідіополя та Біляївки влилися в частини регулярних військ.

На воєнний лад перебудовувалась вся економіка області. Заводи, евакуювавши цінне обладнання, переключились на виготовлення зброї, боєприпасів та ремонт бойової техніки. Підприємства легкої промисловості безперебійно постачали армію обмундируванням і продовольством. Люди працювали не рахуючись з часом. На місце тих, хто пішов на фронт, ставали жінки, старики, підлітки.

Підприємства Одеси не тільки виконували, а й перевиконували державні завдання по випуску бронепоїздів, танків, мінометів і вогнеметів, гранат та іншого озброєння.

З великим напруженням під безперервним бомбардуванням, а пізніше й артобстрілом працювали одеські портовики, залізничники. Місто облетіла звістка про трудовий подвиг вантажників бригади І. Т. Никитюка, які без перепочинку 36 годин в порту розвантажували воєнні транспорти. По 100 і більше годин не залишали свого робочого місця паровозні бригади станції Одеса-Товарна комуніста В. О. Йовси та комсомольця Г. М. Гнатюка. Члени бригад відпочивали по черзі на робочому місці.

На початку липня почали надходити перші повідомлення про початок жнив у південних районах, які проходили у надзвичайно складних умовах, часто під обстрілом ворожих літаків, але при величезному патріотичному піднесенні колгоспників. Хлібороби колгоспу ім. Калініна Овідіопольського району скосили хліб за 10 днів. У районі розгорнувся патріотичний рух за дострокове виконання обов'язкових поставок державі хліба і м'яса. До Одеси вирушили червоні валки. Колгосп «Перша п'ятирічка» в ті дні виконав план м'ясоздачі в рахунок 1942 року.

Того року в районах області достигав високий врожай усіх культур. Газети повідомляли про великий намолот на прямому комбайнуванні навіть у колгоспах південної посушливої зони.[3].

Колгоспи північних районів області не встигли зібрати врожай, оскільки наприкінці липня — на початку серпня 1941 року на лінії Балта—Кодима розгорнулись жорстокі бої з фашистськими військами, Одесу було відрізано від північних районів області лінією фронту. Виникли труднощі в постачанні обложеного міста продовольством. 25 серпня була введена карткова система. Багато надій покладалося на приміські райони, які були в зоні оборони Одеси. Але тут не вистачало робо-

[1] С. А. Вольський. Величний подвиг. К., 1967, с. 19.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, т. 1, с. 101, 103.
[3] Газ. «Большевистское знамя», 13 липня 1941 р.

чих рук. Доводилося косити й молотити хліб уночі. На допомогу хліборобам Овідіопольського і Одеського Приміського районів прийшли робітники заводу ім. Жовтневої революції, студенти вузів і технікумів, службовці міста. Аж до останніх днів оборони міста з цих районів в Одесу прямували червоні валки з хлібом, м'ясом, овочами, фруктами та іншими продуктами. Тільки протягом двох днів — 15 і 16 вересня 1941 року колгоспи Овідіопольського району доставили в Одесу 900 тонн зерна. Чималу частину власних заощаджень внесли колгоспники в фонд оборони. Так, члени артілі «Чорноморська комуна» передали у фонд оборони 300 цнт зерна, 12 цнт м'яса, багато яєць, молока тощо[1].

Засідання Приміського підпільного райкому КП(б)У в катакомбах. Село Усатове. 1942 р.

В середині липня становище на Південному фронті ускладнилося. Ворожим силам, що налічували 24 дивізії та 15 бригад, протистояли тут 24 не повністю укомплектовані дивізії.

16 липня ворог захопив Кишинів. Утворилася загроза ізоляції Приморської групи військ від основних сил Південного фронту. В таких умовах командування вирішило перебазувати Дунайську флотилію в Одесу і Миколаїв, а 9-у армію та Приморську групу військ перекинути до 21 липня на лівий берег Дністра. Перед Приморською групою військ було поставлено завдання: «не допустити прориву ворога в напрямі Одеси, утримуючи її за всяких умов»[2].

19 липня Приморська група військ була перетворена на Окрему Приморську армію і зайняла оборону на ділянці від Григоріополя (на північ від Тирасполя) до Кароліно-Бугаза.

В перших числах серпня війська Південного фронту почали відходити на Чигирин, Знам'янку, Федорівку, Братське, Вознесенськ, Березівку, Благоєве, Біляївку.

Захопивши 3 серпня Первомайськ і Кіровоград, а 7-го Вознесенськ, ворог з півночі і сходу обходив Приморську армію, намагаючись відрізати її від основних сил Південного фронту, відтіснити до моря, знищити частинами і заволодіти Одесою.

Ставка Верховного Головнокомандування 5 серпня 1941 року наказала військам Південно-Західного напряму вдержувати місто[3]. З цього часу почалась героїчна оборона Одеси, яка тривала 73 дні. Вона вписала в історію Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу одну з найяскравіших і славних сторінок[4].

За бойові подвиги на Одеському плацдармі 14 радянських воїнів були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, 57 нагороджені орденом Леніна, 2100 — іншими орденами й медалями. Всі захисники Одеси — і військові і цивільні — нагороджені медаллю «За оборону Одеси».

За видатні заслуги перед Батьківщиною, мужність і героїзм, виявлені трудящими міста Одеси в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками і на ознаменування 20-річчя перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—

---

[1] Немеркнущий подвиг. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 25-летию героической обороны города Одессы в 1941 г. Одесса, 1966, с. 20.

[2] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 288, оп. 990, спр. 2, арк. 25.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2, М., 1961, с. 113.

[4] Про оборону Одеси див. розділ у нарисі про м. Одесу.

О. П. Петровський — перший секретар Одеського підпільного обкому КП(б)У в 1941— 1944 рр.

1945 рр., Президія Верховної Ради СРСР 8 травня 1965 року прийняла Указ про вручення місту-герою Одесі ордена Леніна і медалі «Золота Зірка».

Розчленовуючи Україну, Гітлер віддав боярській Румунії, крім Ізмаїльської і Чернівецької областей, також землі між Бугом і Дністром разом з одеським промисловим і транспортним районом. Румунський правитель Антонеску оголосив створення на цій території губернаторства «Трансністрія» (Задністров'я), куди ввійшла вся Одещина, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей та лівобережні райони Молдавської РСР. Центром «Трансністрії» спочатку був Тирасполь, а потім Одеса[1]. Окупаційний чиновницько-бюрократичний апарат одразу ж приступив до ліквідації соціалістичного ладу, пограбування наших багатств, знищення великої маси радянських людей і перетворення решти їх на рабів.

Для здійснення цих завдань було створено спеціальний апарат, в якому на 15 вересня 1942 року тільки на території Одеської області налічувалось 20 тис. фашистських чиновників.

Окупанти створили широку мережу розвідувальних і каральних органів. Головним з них була охранка — сигуранца. Паралельно існувало німецьке гестапо, яке контролювало діяльність румунської сигуранци.

Одещина покрилась концентраційними таборами, що являли собою організовану і старанно продуману форму масового знищення радянських людей. 19 жовтня фашисти в приміщенні порохових складів живцем спалили понад 25 тис. чоловік, поблизу радгоспу «Богданівка» Доманівського району окупанти влаштували табір смерті — єврейське гетто. В приміщення колишнього свинарника вони щоденно зганяли по 1500—2000 чоловіків, жінок і дітей, розстрілювали і спалювали на гігантських вогнищах. Тільки в цьому концтаборі фашисти розстріляли близько 52 тис. радянських громадян та понад 2 тис. чоловік живцем спалили в бараках[2].

Подібні табори смерті були і в Березівському та Гросулівському (тепер Великомихайлівському) районах. Всього окупанти в Одеській області розстріляли, закатували і спалили близько 200 тис. чоловік[3].

На території області для всіх громадян віком від 14 до 50 років було введено обов'язкову трудову повинність, а префектура Одеського району ввела її навіть для дітей віком від 7 до 12 років[4]. Трудова повинність, яка не оплачувалась, приносила окупантам 28 млн. марок річного зиску.

Окупанти грабували населення, вивозили в Румунію та Німеччину майно колгоспів і державних установ. З жовтня 1941 по 21 лютого 1942 року з Одеси вивезено 11 899 вагонів з різним устаткуванням і продуктами харчування, понад 500 тракторів[5].

За неповними даними окупанти тільки сільському господарству області заподіяли збитків на суму 493 млн. крб. Вони спалили й зруйнували 1587 колгоспних будівель, вивезли в Румунію 1741 трактор, 211 комбайнів, 4860 різних сільськогосподарських машин, 218 верстатів, 45 тис. коней, 88 тис. корів, 32 тис. свиней і 65 тис. овець[6].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., т. 1, с. 354.
[2] Сообщение Чрезвычайной Государственной комиссии о злодеяниях, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Одессе и в районах Одесской области. Одесса, 1944, с. 6.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., т. 1, с. 363.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-205, оп. 1, спр. 31, арк. 108.
[5] Там же, ф. Р-2377, оп. 1, спр. 39, арк. 11.
[6] Газ. «Радянська Україна», 6 червня 1944 р.

Політика окупантів у галузі сільського господарства була спрямована на максимальний визиск. На жителів наклали податок за землю, худобу, собак, димарі тощо. В селі були фактично встановлені кріпацькі порядки. Головною особою тут був фашистський урядовець, який називався «директором ферми», або «чиновником сільського господарства»; селян за найменшу провину нещадно били.

Члени т. зв. трудових громад, створених на базі колгоспів, об'єднувались у бригади по 20—30 чол., за кожною з яких закріплювалось 200 га землі для обробітку. Бригада одержувала насіння, яке після збирання врожаю мусила повернути з надлишком 25 проц. Решту врожаю вона мала здати на елеватор як обов'язкові поставки.

С. Ф. Лазарєв — перший секретар Приміського райкому КП(б)У в 1941—1944 рр.

Кожне господарство «трудової громади» зобов'язане було здати окупаційній владі 700 кг молока, 10 кг свинини, 16 кг баранини, 30 кг яловичини, від 2 до 10 штук курей, 300 штук яєць, 4 кг бринзи, 5 кг меду на рік. Невиконання поставок каралося тюремним ув'язненням на строк від 3 до 5 років з конфіскацією майна.

Крім «трудових громад», окупанти створювали т. зв. державні ферми, земля і майно яких вважались власністю Румунії. На держфермах повинні були працювати всі громадяни сіл в радіусі від 20 до 30 км протягом 6—10 днів на рік.

Для пропаганди расистської ідеології використовувалась фашистська преса, на сторінках якої велась боротьба проти матеріалістичного світогляду, проти найвеличнішого досягнення світової філософської думки — марксизму. Для боротьби проти наукового світогляду широко використовувалась церква. З Румунії в «Трансністрію» приїхало близько 10 тис. служителів релігійного культу, тут було відкрито понад 500 церков і молитовних будинків.

Більшість шкіл була закрита, решта переведена під контроль церкви. 60 тис. молитовників і листівок «Христианская жизнь», спеціально для цього випущених, закликали населення відмовитись від марксистсько-ленінського світогляду і стати «вірним сином чи дочкою святої церкви».

Правителі Румунії вживали всіх заходів для створення собі опори на селі. Вони звернулися до білоемігрантів, колишніх німецьких колоністів, що тепер мешкали в Румунії і Німеччині, з закликом оселитись на Україні. На квітень 1943 року близько 3300 «заможних селян» прибули на українську землю. Офіційно вони дістали назву «репатрійованих». Їм окупанти надавали кращі будинки, з яких виганяли місцевих жителів, залишаючи тих без будь-яких засобів до існування [1].

Радянські люди не мирилися з окупаційним режимом. Проти ненависного «нового порядку» розгорнулася всенародна боротьба. Її очолило комуністичне підпілля, сформоване обкомом партії ще під час оборони Одеси. Для керівництва підпіллям був залишений підпільний обком партії на чолі з О. П. Петровським та С. С. Сухарєвим. Обком КП(б) України не встиг створити розгалуженої мережі районних комітетів і партійних груп у районах. Підпільні райкоми були створені тільки в п'яти сільських районах: Березівському, Біляївському, Котовському, Овідіопольському та Одеському Приміському.

З перших днів окупації почали діяти чотири райкоми партії. Одеський Приміський (секретар С. Ф. Лазарєв) та Овідіопольський (І. Г. Ілюхин) базувалися в Усатівських катакомбах. У самому місті почав діяти Іллічівський райком, налагоджував роботу, переборюючи великі труднощі, Ворошиловський райком міста. Його секретар В. С. Клочек найнявся сторожем у приватний магазин. Незабаром йому

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2242, оп. 1, спр. 1093, арк. 21.

пощастило налагодити випуск листівок, організувати допомогу військовополоненим. У Воднотранспортному районі комуністи М. Г. Решетников, О. О. Третяк, І. І. Орлов, П. М. Козирєв, за дорученням тяжко хворого секретаря райкому І. М. Веденьєва, почали створювати підпільні групи та розгортати боротьбу проти ворога.

Одеське підпілля з перших же днів потрапило в скрутне становище, зазнавши великих втрат. На п'ятий день окупації міста сигуранца вислідила і заарештувала першого секретаря обкому О. П. Петровського. Цей арешт ставив під загрозу всю роботу, адже у першого секретаря були всі зв'язки з райкомами і підпільними групами. О. П. Петровський, обманувши ворога, вирвався з його пазурів і, законспірувавшись, встановив зв'язок з С. С. Сухарєвим та іншими підпільниками[1].

Було налагоджено випуск газети «Голос народу» та інформаційного бюлетеня «За Радянську Батьківщину», які розповсюджувались між підпільними групами.

У містах і селах області розгорнулася партизанська боротьба проти німецько-фашистських загарбників.

З 24 по 31 серпня підпільники Ширяєвого, Антонівки і Демидового зробили кілька нападів на ворожі обози, що доставляли боєприпаси на фронт. Під час одного з них було знищено 47 вантажних машин, 47 бензоцистерн, захоплено 42 кінні повозки з продовольством та вбито 120 ворожих солдатів і офіцерів[2].

З перших днів окупації в селах почали створюватись підпільно-патріотичні групи, керівниками яких були комуністи, комсомольці, безпартійні більшовики.

Особливого розмаху набули підпільна боротьба і партизанський рух в області після розгрому німців під Москвою. Повідомлення про цю визначну подію радянські люди зустріли з величезною радістю. Для патріотів окупованих районів вона стала ніби сигналом до посилення боротьби проти ворога.

В цей час секретар обкому О. П. Петровський вже мав широкі зв'язки з керівниками підпільних груп, які розгорнули досить активну діяльність, залучаючи до участі в підпільній роботі перевірених людей. На початку 1942 року виникла підпільна група в Балтському районі. Її організатором була Т. Б. Брагаренко (Фрідман), яка до війни працювала викладачем Одеського університету. Через керівника однієї з одеських підпільних груп учителя А. А. Осадчого вона зв'язалася з підпільним обкомом. Незабаром організація зросла до 50 чоловік. Вона мала зв'язок з групами в селах Андріяшівці, Немирівському, Бендзарах. Один з її учасників, у якого на квартирі жив румунський чиновник, регулярно слухав московські радіопередачі. Повідомлення Радянського інформбюро розмножувались і розповсюджувались серед населення. В розпорядженні організації, що мала базу в Лісничівському лісі, були гранати, гвинтівки, близько 3 тис. патронів тощо. Підпільники здійснювали диверсії, допомагали військовополоненим, псували устаткування й машини, влаштовували аварії поїздів.

В липні 1942 року утворилася велика підпільна організація в Березівському районі. Вона об'єднала підпільні групи сіл Вікторівки, Балайчука, Заводівки, Гуляївки, Карнагорового, Златоустового, Рясного поля та Петрівки[3]. Організація мала три радіоприймачі, а також бланки та печатку румун-

Робоча картка колишньої жительки с. Врадіївки Мокряк, вигнаної на каторжні роботи в Німеччину. Грудень 1942 р.

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., т. 1, с. 318.

[2] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов, т. 1. Одесса, 1947, с. 99.

[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 11, арк. 40.

ської жандармерії, 8 ручних, 2 станкові кулемети, 92 гвинтівки, автомат, 10 пістолетів, 10 ящиків з патронами, 4 ящики гранат[1].

Підпільні організації і групи виникли у Великій Михайлівці та Кодимі. В селах Будеї, Лисогірці, Котовцях Кодимського району діяла велика група під керівництвом В. В. Кривенцова.

Одну з груп у Савранському районі створили (1941 р.) вчитель Є. А. Благодир та лісничий О. О. Шелковников. 1942 року група, яка спочатку налічувала 15 чоловік, значно поповнилась робітниками лісгоспу та радянськими воїнами, які втекли з фашистського полону (Т. Я. Пичков, С. П. Потрашков, Ф. І. Мороз). Наприкінці року вона налічувала 100 чоловік[2]. Організація вже з перших днів розгорнула широку агітаційну роботу серед населення, готувалась до збройної боротьби; вона добула 64 гвинтівки, 12 пістолетів, кулемет, 8 кг вибухівки, 11 гранат тощо[3].

І. О. Кухаренко, командир партизанського загону «Буревісник». 1943 р.

Група самостійно діяла до осені 1942 року — часу, коли в Савранському районі було створено єдину підпільну патріотичну групу з центром у Саврані[4]. В червні 1943 року на території району висадилась парашутно-десантна група у складі 7 чоловік на чолі з І. О. Кухаренком. Підпільники Саврані спільно з прибулими розгорнули роботу по об'єднанню бойових груп у партизанський загін, який пізніше дістав назву «Буревісник» (командир І. О. Кухаренко, комісар В. О. Нестеренко). Підпільники послали в загін понад сто бійців озброєних кулеметами, автоматами, гвинтівками, гранатами, забезпечили його харчами, транспортом тощо. В листопаді 1943 року загін налічував 200 бійців, а в січні 1944 року — 700[5]. Тут були створені партійна організація у складі 45 комуністів-партизанів (парторг І. Г. Глотов) та комсомольська з 26 чоловік (комсорг П. О. Шарандак).

До лютого 1944 року загін, базуючись у Савранському лісі, провів понад 30 бойових операцій. В січні 1944 року дві роти та розвідники «Буревісника» під командуванням І. О. Кухаренка перебили охорону табору військовополонених, розташованого біля села Мазурового, визволили 480 радянських військовополонених, більшість яких потім влилась у «Буревісник».

Фашистське командування занепокоїли бойові дії «Буревісника», і воно вислало проти загону кілька підрозділів з артилерією мінометами, танками. 24 січня 1944 року близько двох тисяч карателів оточили Савранський ліс. Партизани дали їм рішучу відсіч і, прорвавши кільце оточення, перебрались у Голованівський ліс, де базувався партизанський загін «Південний». Через кілька днів, 29 січня, фашистське командування послало в Голованівський ліс на розправу з партизанами війська чисельністю близько 2 дивізій. Обидва партизанські загони знищили понад 1 тис. гітлерівських головорізів, захопили багато автомашин, кулеметів, гвинтівок, патронів. В бою зазнали великих втрат і партизани. Тільки «Буревісник» втратив понад 100 чоловік убитими та 150 пораненими[6]. Смертю хоробрих полягли капітан В. А. Рябчиков, керівник розвідки Герой Радянського Союзу О. Б. Тухов та інші.

Після бою партизани «Буревісника» групами проривалися на свої старі бази. Протягом березня 1944 року загін, допомагаючи наступаючим військам 2-го Українського фронту, відбив у противника 4 гармати, 50 ручних кулеметів, близько

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 32—33.
[2] Там же, спр. 1, арк. 55—61.
[3] Там же, спр. 23, арк. 13.
[4] Там же, спр. 21, арк. 1.
[5] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 175.
[6] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 1, арк. 63, 64.

500 гвинтівок та автоматів, 68 підвід з військовим майном, 4 автомашини, 3 радіостанції, 300 коней тощо. У квітні 1944 року загін подав велику допомогу частинам Червоної Армії під час форсування річки Південного Бугу. Бійці загону зберегли від зруйнування переправи через річку, 3 цукрових заводи, 10 великих млинів та багато інших об'єктів.

Сильним ударом для партійного підпілля був арешт протягом березня—квітня 1943 року 226 активних його працівників. 21 квітня 1943 року було заарештовано першого секретаря обкому О. П. Петровського, а 5 травня того ж року — другого секретаря С. С. Сухарєва. Але підпільні організації витримали і цей удар, вони мали вже певний досвід підпільної боротьби і керівництва партизанським рухом. Активну діяльність в цей час розгорнули численні партійні групи, які разом з позапартійними налічували 3 тис. чоловік. Партизани руйнували залізничні шляхи, мости, підривали состави, які йшли на фронт, висаджували в повітря ворожі склади, псували продукти тощо.

В 1944 році підпільники та партизанські загони виконували основне завдання, яке полягало в тому, щоб не дати ворогу під час відступу нищити й руйнувати народне добро. В цей період дії партизанів координувались з діями наступаючих частин Червоної Армії.

Фашистське командування намагалося перетворити річки Південний Буг і Дністер в укріплені рубежі. Партизани руйнували переправи, висаджували в повітря мости тощо.

Велику допомогу підпільникам та партизанам подала десантна група з 10 чоловік, очолена досвідченим чекістом В. Д. Авдєєвим (Чорноморським), скинута з літака в січні 1944 року біля с. Йосипівки Фрунзівського району. Залишивши в селі партизанську групу, Авдєєв з п'ятьма бойовими товаришами перебрався в Одесу. Тут він встановив зв'язок майже з усіма підпільними організаціями. Було розроблено план визволення міста ще до підходу радянських військ силами партизанів. Але масові арешти, які почались на початку березня, стали на перешкоді до здійснення цього плану. 2 березня гестапо вислідило Авдєєва. Під час арешту він був тяжко поранений і потрапив до лікарні, де покінчив життя самогубством[1].

В березні 1944 року війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала Р. Я. Малиновського вийшли на Південний Буг. Перегрупувавши сили, вони приготувались до наступного удару по 6-й німецькій та 3-й румунській арміях.

План радянського командування — форсувати Південний Буг біля Вознесенська, Нової Одеси, нанести удар у напрямі на Березівку, Роздільну, а потім охопити Одесу з північного заходу — почав здійснюватися наприкінці березня. В ніч на 31 березня кінно-механізовані групи непролазними шляхами пробивались до Березівки, в боях за яку брали участь 10-а гвардійська, 9-а і 30-а гвардійські кавалерійські дивізії та 4-й гвардійський механізований корпус. Після Березівки було визволено Роздільну; 5 і 6 квітня наші війська здобули Кучурган, а наступного дня розгорнулися бої за Біляївку і Маяки. Спеціально сформований штурмовий загін навальним ударом спочатку захопив водокачку, негайно її розмінував (тільки з машинного залу бійці вийняли 5 тонн вибухівки). Згодом було визволено обидва населені пункти.

В цей час 8-а гвардійська армія вийшла на ближні підступи до Одеси. Її передові частини оволоділи 7 квітня селищами Дачним та Холодною Балкою. 6-а армія, розвиваючи наступ понад лиманом, наближалась до Пересипу, де ворог мав досить вигідні позиції та добре укріплені перешийки між Одеською затокою, Куяльницьким і Хаджибеївським лиманами. Незважаючи на це, радянські воїни прорвали ворожу оборону. Увечері 9 квітня вони невеликими групами почали просочуватись у місто і зав'язали вуличні бої.

В боях за Одесу велику допомогу Червоній Армії подавали партизани Іллічів-

---

[1] М. Зотов. Наперекір смерті, с. 108—110.

Кавалерійські підрозділи генерал-лейтенанта І. О. Плієва переслідують ворога. Квітень 1944 р.

ського і Ленінського районів. Так, Куяльницький загін під командуванням Л. Ф. Горбеля 9 квітня з 5 години ранку до 19 годин вів запеклий бій з переважаючими силами окупантів, під час якого розгромив офіцерський обоз з 32 підвід, знищив групу підривників з 40 солдатів, яка намагалась висадити в повітря Хаджибейську дамбу[1]. Вздовж берега Чорного моря успішно розвивали наступ війська 5-ї ударної армії. Противник перепинив їй шлях, затопивши низовину водами Куяльницького лиману. Однак і цю перепону було подолано. Радянські війська охопили Одесу напівкільцем зі сходу, півночі і заходу. Ворогу лишився тільки один шлях на Сухий Лиман, Овідіополь, Кароліно-Бугаз. На південний захід потягнулись транспорти, навантажені награбованим добром. Навіть на гарматах були мішки. 30-а кавалерійська та 9-а гвардійська кавалерійська дивізії перепинили шлях відступу ворогові.

10 квітня 1944 року над визволеною Одесою замайорів червоний прапор.

В серпні почався розгром угруповання противника, що мало гучну назву «Південна Україна». Форсувавши лиман, наші війська прорвались до Акермана і після 4-годинного бою 22 серпня взяли його. В ніч на 24 серпня вони визволили місто Вилкове[2].

Жорстокі бої розгорнулися 22—25 серпня за Татарбунари. Тут потрапило в оточення багато ворожих військ, що відступали з Акермана.

Розвиваючи наступ у напрямі Дунаю, підрозділи 5-ї гвардійської бригади при підтримці кораблів Дунайської військової флотилії 26 серпня визволили Ізмаїл. Оточенням і розгромом на території Ізмаїльщини 3-ї румунської та 6-ї німецької армій у складі 25 дивізій і завершились героїчні наступальні бої по визволенню Одеської області.

Економіка Одещини зазнала під час окупації великих руйнувань. Було знищено численні заводи і фабрики, комунальні підприємства і житлові будинки, завдано величезної шкоди морському і залізничному транспорту, пограбовано колгоспи, МТС, радгоспи, спалено тисячі господарських будівель, зруйновано багато шкіл і клубів, лікарень і санаторіїв. Загальна сума збитків, заподіяних у роки окупації народному господарству Одещини, становила 24,5 млрд. крб.[3]. Здавалося, не одне десятиріччя потрібне буде для того, щоб відбудувати зруйноване. Але зусилля радянських людей у мирному будівництві, такі ж героїчні, як і на фронті, в боях за свободу і незалежність Батьківщини, зробили свою велику справу.

---

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 186—191.
[2] Ясско-Кишиневские Канны. М., 1964, с. 144, 158.
[3] Из истории Одесской партийной организации, с. 428.

Весняна сівба в колгоспі ім. Карла Лібкнехта Котовського району. 1945 р.

Робітники, серед яких переважну більшість тоді становили жінки, старики і підлітки, з небувалою енергією й ентузіазмом трудились над відродженням зруйнованих заводів і фабрик. У 1945 році на Одещині вже діяло близько 5 тис. державних і кооперативних промислових підприємств.

Широкого розмаху набула відбудова промисловості після прийняття Верховною Радою СРСР в березні 1946 року четвертого (першого післявоєнного) плану розвитку народного господарства СРСР, яким намічалися, зокрема, великі завдання по відбудові й дальшому розвитку промисловості Одещини. Обласна партійна організація розгорнула велику політико-виховну та організаторську діяльність щодо мобілізації всіх сил трудящих на нові подвиги в праці. 1946 року близько 30 тисяч агітаторів, серед них багато передовиків і новаторів, роз'яснювали трудівникам області завдання нової п'ятирічки. Комуністи й комсомольці були прикладом сумлінного ставлення до своїх обов'язків на всіх ділянках виробництва. Велику допомогу Одеській області, як і всій Радянській Україні, подали трудящі братніх республік. З Москви, Ленінграда, Уфи та інших міст прибували в Одесу ешелони з машинами, устаткуванням.

Виробничі колективи промислових підприємств Одещини стали активними учасниками всенародного соціалістичного змагання за дострокове виконання першої післявоєнної п'ятирічки. Багато робітників зобов'язались достроково виконати річні плани і п'ятирічку в цілому. В ті роки поширилась така форма соціалістичного змагання, як боротьба за впровадження швидкісних методів праці. Заспівувачем цього руху на Одещині став токар заводу радіально-свердлильних верстатів, комуніст Г. С. Нежевенко. Освоївши швидкісні методи обробки деталей, він навчив цього понад двісті верстатників. Незабаром рух раціоналізаторів-швидкісників набув масового характеру. Вже в 1947 році 1600 робітників підприємств Одеси справились з своїми п'ятирічними планами[1].

Промисловість області успішно виконала завдання першої післявоєнної п'ятирічки. Вже в 1948 році вона досягла довоєнного рівня виробництва, а до кінця п'ятирічки значно перевищила його. Валовий випуск продукції промисловості в області збільшився за п'ятиріччя в 3,6 раза. Таких темпів розвитку промисловість Одещини раніше не знала. Особливо великих успіхів досягла металообробна промисловість: обсяг її продукції на кінець п'ятирічки перевищив довоєнний рівень у 6 разів.

Усі промислові підприємства були не тільки відбудовані, а й розширені та оснащені новим, сучасним устаткуванням. Виросли нові підприємства різних галузей промисловості — заводи радіально-свердлильних верстатів, верстатобудівний ім. Кірова, автоскладальний, вітамінний, соковий, швейна фабрика «Молода гвардія» та ін. Виникла нова галузь промисловості — китобійний промисел. У 1946 році з Одеси вийшла в свій перший рейс китобійна флотилія «Слава», а вже в 1948 році радянські китобої виловили понад 1 тис. китів і виробили понад 12 тис. тонн харчового і промислового жиру та багато іншої цінної сировини. В четвертому і п'ятому рейсах було перевиконано всі планові завдання. Прославлені гарпунери О. М. Пур-

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 441.

гін, Г. О. Панов, М. М. Гниляк були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, велику групу китобоїв нагороджено орденами і медалями СРСР.

Багатьма новими промисловими підприємствами збагатилась Ізмаїльщина, територія якої згодом, у 1954 році, була приєднана до Одеської області. В Ізмаїлі за роки першої післявоєнної п'ятирічки споруджено судноремонтний і цегельний заводи, паротурбінну електростанцію, м'ясокомбінат, маслозавод, кондитерську фабрику, холодильник рибтресту.

Швидко відроджувався Чорноморський торговельний флот, який за час війни втратив більш як дві третини тоннажу. Внаслідок героїчних зусиль робітників і великої допомоги Радянського уряду за короткий час були відбудовані в Одеському порту ряд причалів і складів. Появились численні потужні крани. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки відбудований і реконструйований порт перевищив довоєнний рівень вантажообороту в півтора раза.

Новий великий крок вперед зробили промисловість і транспорт в період завершення будівництва соціалізму в нашій країні. Планом п'ятої п'ятирічки (1951—1955 рр.) було намічено підвищити загальний рівень промислового виробництва на Одещині на 70 процентів.

Обласна партійна організація мобілізувала робітників на використання всіх резервів для збільшення випуску продукції та зниження її собівартості. Одним з важливих резервів була ліквідація відставання ряду підприємств, незадовільна робота яких відзначалась у постанові ЦК КП(б)У від 24 травня 1951 року про роботу Одеського міського комітету партії. Керуючись цією постановою, обласний та міський комітети посилили контроль за виконанням місячних і квартальних планів кожним підприємством, глибоко вивчали причини відставання окремих заводів і фабрик, розробляли конкретні організаційно-технічні й партійно-політичні заходи щодо поліпшення їх роботи.

Одночасно з підтягуванням відстаючих заводів, фабрик і цехів обласна партійна організація наполегливо боролась за поширення передового досвіду, за дальше поліпшення роботи підприємств, добиваючись, щоб усі вони вийшли на нові рубежі технічного прогресу. На заводі «Червона гвардія» вперше в Одесі освоїли технологію точного відливання за виплавленими моделями і цим добились великої економії затрат часу і металу. Колектив верстатобудівного заводу ім. Кірова розпочав боротьбу за економію кольорових металів. З цією метою замінювались бронзові деталі біметалевими зі стальними заготовками, а невдовзі раціоналізатори заводів «Кінап» і «Поліграфмаш» знайшли можливість замінювати ряд деталей з кольорових металів пластмасовими. На джутовій фабриці у 1953 році було зекономлено сотні тонн волокна та вироблено із заощадженої сировини півмільйона мішків понад план. На швейній фабриці ім. Воровського вперше в країні запровадили багатофасонний секційний потік, завдяки чому стало можливим водночас шити на конвейєрі одяг різних видів і фасонів. Навесні 1953 року розгорнулося всенародне змагання на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, розпочате колективами Харківського тракторного заводу, МТС ім. Шевченка і колгоспу ім. Будьонного Березівського району на Одещині. Під час цього змагання було досягнуто помітних успіхів у використанні наявних резервів для збільшення виробництва продукції та зниження її собівартості.

План п'ятої п'ятирічки промисловість Одещини успішно виконала, 106 підприємств упорались з п'ятирічними завданнями достроково. Обсяг виробництва промислової продукції в області в 1955 році був у 2,3 раза більшим, ніж у 1940 році[1].

Значних успіхів у своєму розвитку досягла промисловість Одещини і в подальші роки. План 1956 року по випуску валової продукції був виконаний на 104 проц., продуктивність праці підвищилась порівняно з попереднім роком на 11 процентів. Перевиконано було і план 1957 року. Проте обласна партійна конференція,

---

[1] Дані стосуються Одеської області в межах після включення до її складу в лютому 1954 р. території колишньої Ізмаїльської області.

яка відбулась на початку 1958 року, відзначила істотні хиби в роботі промисловості, зокрема, звернула увагу на відставання ряду підприємств. Обласна парторганізація вжила дійових заходів до усунення цих недоліків. Особливо посилила роботу по пропаганді і впровадженню передового досвіду. Для обміну досвідом широко практикувались взаємні відвідування підприємств робітниками та інженерно-технічними працівниками колективів, які змагалися між собою. В промислових районах діяли технічні кабінети, скликались семінари по вивченню передових методів праці. Пожвавилась діяльність постійно діючих виробничих нарад, в роботі яких наприкінці 1958 року брали участь понад 20 тис. робітників, інженерів і техніків[1]. Промисловість області план 1958 року перевиконала.

Нові, ще більші завдання постали перед індустріальною Одещиною, коли країна під керівництвом Комуністичної партії перейшла до розгорнутого будівництва комунізму. Контрольними цифрами розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр., затвердженими XXI з'їздом КПРС, передбачались високі темпи дальшого зростання промислового виробництва. Обсяг капітальних вкладень на розширення наявних підприємств, будівництво нових заводів і фабрик та житлових будинків на Одещині був визначений у сумі 300 млн. карбованців.

Трудящі Одещини активно обговорювали контрольні цифри господарського плану на 1959—1965 рр. Вони внесли понад 5 тис. пропозицій, спрямованих на дальше підвищення продуктивності праці та піднесення народного господарства. Обласна конференція, що відбулась на початку 1959 року, підбивши підсумки цього обговорення, затвердила семирічний план розвитку народного господарства області.

Прагнення робітників та інженерно-технічних працівників успішно справитися з поставленими завданнями, внести відчутний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму породило нові, вищі форми соціалістичного змагання. Робітники Одещини активно включились у рух за комуністичну працю. Серед перших були бригада ковалів заводу ім. Січневого повстання, очолювана комуністом, депутатом Верховної Ради СРСР Д. Овсянніковим, комсомольсько-молодіжна бригада П. Романова на Ізмаїльському судноремонтному заводі, бригада З. Андрєєвої на Балтській швейній фабриці.

Розгортаючи змагання за здійснення планів семирічки, заводські й фабричні колективи під керівництвом партійних організацій спрямовували свої зусилля на дальше вдосконалення технології виробництва. Тільки за 1960 рік на підприємствах області було встановлено 220 нових автоматів і спеціальних агрегатних верстатів; стала до ладу 151 лінія потокового виробництва, в т. ч. 18 з автоматичним циклом роботи.

З новою силою розгорнувся рух за комуністичну працю в третьому році семирічки, під час підготовки до XXII з'їзду КПРС. Ширився він і в подальші роки. В 1963 році на Одещині цим рухом було охоплено 240 тис. робітників і службовців, 3195 бригад, виробничих дільниць і цехів та 756 підприємств. На той час почесне звання ударника комуністичної праці здобули близько 40 тис. передовиків виробництва, право називатися колективами комуністичної праці завоювали близько 7 тис. бригад, 927 цехів, 94 промислових підприємства, пароплавів і теплоходів. Першим в області підприємством комуністичної праці стала Одеська швейна фабрика ім. Воровського.

Дедалі ширше впроваджувались у виробництво механізація й автоматизація. За 1959—1964 рр. була здійснена комплексна механізація на 19 підприємствах і в 130 цехах, впроваджено 660 потокових ліній.

У роки семирічки було здійснено ряд заходів по спеціалізації й коопéруванню в промисловості. На ряді підприємств було звужено номенклатуру виробів з тим, щоб кожне з них спеціалізувати на масовому випуску певних видів, а то й одного виду продукції. Всього було створено 25 спеціалізованих підприємств.

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 478.

Піонерська колона біля пам'ятника В. І. Леніну 1 Травня 1968 р. Одеса

Пам'ятник матросам-потьомкінцям. Одеса

Скульптор В. Богданов. Архітектори· Ю. С. Лапін, М. М. Волков. Відкрито в 1965 році.

Значно розширились масштаби китобійного промислу. У 1959 році з Одеси вийшла в свій перший антарктичний рейс нова китобійна флотилія «Советская Украина». Незабаром обидві флотилії — «Слава» і «Советская Украина» були об'єднані й підпорядковані одному управлінню. В 1966 році цьому управлінню передали також ряд океанських риболовних суден і реорганізували його в Управління китобійного й океанського риболовного флоту.

Семирічний план промисловості Одещина виконала достроково, на початку листопада 1965 року. Обсяг виробництва валової продукції в усіх галузях зріс на 68 проц., зокрема, по машинобудуванню в 2,1 раза. Вартість основних виробничих фондів збільшилася вдвоє. У два рази зросла й енергоозброєність промисловості. Продуктивність праці підвищилась на 29—30 процентів. За роки семирічки машинобудівні підприємства області створили 746 сучасних зразків машин і устаткування. Чимало з них своєю якістю не поступалися перед кращими світовими зразками. Верстати з програмованим управлінням, зроблені на заводі ім. Кірова, дістали визнання не лише на підприємствах нашої країни, а й за її межами. Вони експортуються до 44 країн. На численних міжнародних виставках, де вони експонуються, їх достоїнство відзначено 80 золотими, срібними і бронзовими медалями. Підйомні крани з маркою «Січневець» своєю якістю перевершили аналогічні іноземні машини. Виліт стріли (а це дуже важливий показник) у крана К-255 становить 4,5 метра, тимчасом як у американських кранів «Лайма» він дорівнює 3,6.

Одним з важливих підсумків семирічки на Одещині є те, що промисловість тут швидко розвивалась не тільки в обласному центрі, а й в інших містах області. Значним промисловим центром став Ізмаїл. Судноремонтний завод, створений на базі старих майстерень, збагатився сучасним устаткуванням і став одним з передових підприємств Міністерства морського флоту СРСР. За роки семирічки тут виріс оснащений за останнім словом техніки целюлозний комбінат, який працює на місцевій сировині. Потужність його першої черги становить 25 тис. тонн целюлози на рік. На консервному заводі став до ладу новий автоматизований томатний цех, споруджено великий холодильник, внаслідок чого виробнича потужність підприємства збільшилась майже в 20 разів. В останньому році семирічки комбінат випустив понад 90 млн. банок овочевих консервів[1]. У Балті внаслідок концентрації і реконструкції швейного виробництва створено велику швейну фабрику, колектив якої налічує понад тисячу чоловік. За роки семирічки тут реконструйовано меблевий комбінат та інші підприємства. В Котовську створено великий комплексно механізований цукровий завод, спроможний переробити 25 тис. цнт буряків за добу, стали до ладу завод залізобетонних виробів, деревообробний комбінат. Споруджено нові підприємства та реконструйовано старі в Білгороді-Дністровському, Кодимі, Ананьєві.

Але в роботі промисловості області в той час мали місце й істотні недоліки. Деякі підприємства випускали продукцію низької якості, знизилась фондовіддача. Незважаючи на те, що виробничі фонди за семиріччя збільшились удвоє, фондовіддача знизилась з 3 крб. у 1958 році до 2 крб. 58 коп. у 1965 році[2]. Це пояснювалось незадовільним використанням виробничих потужностей та порушенням принципу матеріальної зацікавленості.

Для ліквідації цих та інших недоліків вирішальне значення мали рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС, здійснення яких стало великою рушійною силою дальшого піднесення промисловості

В 1966—1967 рр. на Одещині близько 200 заводів і фабрик перейшло на нову систему планування й економічного стимулювання. На цих підприємствах значно збільшився обсяг реалізованої продукції, майже на 25 проц. зросла сума прибутків, а внаслідок застосування передбачених економічною реформою заходів матеріаль-

[1] Газ. «Советский Измаил», 9 січня 1966 р.

[2] Некоторые теоретические вопросы коммунистического строительства в СССР. Одесса, 1967, с. 79.

ного заохочення помітно підвищилась заробітна плата робітників, інженерів і техніків.

Високими темпами розвивався в ті роки і транспорт. Чорноморський торговельний флот щороку поповнювався новими суднами, збудованими за останнім словом техніки на радянських та іноземних верфях. Тільки за роки семирічки його тоннаж збільшився в 2,5 раза. Дедалі поліпшувалась експлуатація суден. Флот став спроможним не тільки справлятись із перевезенням вантажів, необхідних для нашої країни, і підтримуванням зовнішньоторговельних зв'язків з десятками країн. За останні роки семирічки Чорноморське пароплавство дістало можливість здавати свої судна в оренду іноземним фрахтувальникам і одержувати за це чималі прибутки іноземною валютою.

Значно зріс пасажирський флот. В останній рік семирічки суднами Чорноморського пароплавства було перевезено 23 млн. пасажирів. Чорноморські експреси підтримували регулярне сполучення між Одесою й іншими радянськими портами на Чорному морі, також з Стамбулом, Бейрутом, Венецією, Марселем та іншими іноземними портами.

Вантажооборот Одеського порту в роки семирічки в кілька разів перевищив довоєнний рівень. Але потік вантажів настільки зріс, що виникла потреба спорудити поблизу Одеси ще один морський порт. Такий порт — Іллічівськ — і було збудовано на Сухому Лимані, за 30 км від Одеси. В 1965 році він обробив вантажів на 85 проц. більше, ніж Одеський порт.

Дуже важливою водною магістраллю, яка зв'язує СРСР з рядом країн, став у післявоєнні роки Дунай. Після вигнання фашистських окупантів з українських придунайських земель, у жовтні 1944 року було засновано Дунайське пароплавство з управлінням в Ізмаїлі. Вже через місяць після визволення Ізмаїла відремонтовані 120 суден перевозили зброю і боєприпаси, продовольство для військ 2-го і 3-го Українських фронтів та для югославських партизанів. За післявоєнні роки, а особливо за роки семирічки, радянський торговельний флот на Дунаї поповнився багатьма великотоннажними самохідними суднами, потужними штовхачами-буксирами, пасажирськими теплоходами. У 1967 році близько половини всіх перевезень по Дунаю, басейн якого лежить у межах 10 країн, припадало на радянське пароплавство[1].

[1] Розповідь про звершення, с. 263—264.

Порт Іллічівськ. Одеса, 1968 р.

Знатний ланковий артілі ім. Горького (с. Любомирка Котовського району) Є. В. Блажевський з членами ланки на кукурудзяному полі. 1949 р.

Загальний вантажооборот російських портів на Дунаї в 1913 році становив 600 тис. тонн. А в 1960 році в самому лише Ізмаїльському порту було оброблено 3195 тис. тонн вантажів. Невелика колись річкова пристань за роки Радянської влади стала першокласним механізованим морським портом. Внаслідок проведених великих днопоглиблювальних робіт, стало можливим швартувати до причалів не тільки річкові, а й морські судна. Причальний фронт значно розширено. Порт оснащено сучасною технікою — портальними, плавучими і гусеничними кранами. Ще в 1960 році механізація обробки вантажів досягла 99,8 процента. Великим механізованим морським портом став і Ренійський, вантажооборот якого за 20 років (1945—1964) збільшився у 17,5 разів. Докорінно реконструйовано Кілійський порт.

Велике шляхове будівництво розгорнулось у післявоєнний період. Якщо в 1947 році на території Одещини налічувалось тільки 606 км. шляхів з твердим покриттям, то в 1967 році їх було 3844, переважно заасфальтованих. Усі районні центри і більшість населених пунктів з'єднані тепер асфальтовими шляхами з Одесою та великими автомагістралями.

Великий шлях пройшло за післявоєнні роки сільське господарство Одещини. Зразу ж після вигнання окупантів по всіх селах сходилися селяни і селянки на збори, скликані райкомами партії, міркували, як найшвидше відбудувати колективні господарства, а насамперед обсіятися. Держава надала насіннєву позичку. Колгоспники із своїх убогих запасів, які вдалося уберегти від фашистських мародерів, зносили в артільні комори клунки зерна, щоб поповнити насіннєві фонди.

Основний тягар всіх цих робіт ліг на плечі жінок. І все ж більшість колгоспів і радгоспів Одещини в 1944 році не тільки виконала завдання по поставках сільськогосподарської сировини державі, але і внесла чимало хліба та інших продуктів у фонд оборони країни. У 1945 році посівна площа вже становила близько 70 проц. довоєнної.

По закінченні війни в села повернулись фронтовики, чиї руки знудьгувались за кермом трактора, плугом, сівалкою. В 1946 році посівна площа досягла вже 83,3 проц. довоєнних розмірів. Але внаслідок жорстокої посухи, яка вразила того року південні райони України, врожай у більшості колгоспів був дуже низький. Держава позичила тоді колгоспам Одещини 122 тис. тонн насіння й фуражу. Обласний і міські комітети партії організували в широких масштабах виробничу допомогу сільському господарству робітничих колективів заводів та фабрик. Майже всі промислові підприємства, крім плану по виробництву основної продукції, мали ще й замовлення земельних органів на запасні частини до тракторів і комбайнів, на різні сільськогосподарські знаряддя. Тільки за першу половину 1947 року одеські промислові підприємства виготовили запасні частини для сільськогосподарських машин на суму близько 4,5 млн. карбованців. Через те, що партійні організації на селі були тоді нечисленними, з міст у села області було направлено на постійну роботу близько 3200 комуністів. У 1947 році колгоспи області зібрали непоганий урожай. Було зроблено перші кроки у відновленні громадського тваринництва.

В наступному році врожайність і валовий збір зернових культур були на Одещині вищими, ніж у 1940. Цьому сприяли добрі погодні умови, а ще більшою мірою

Делегація селян з Угорської Народної Республіки в гостях у колгоспників артілі ім. Будьонного. Село Розквіт Берзівського району. 1950 р.

успіхи, досягнуті в політичному і в організаційно-господарському зміцненні колгоспів. План хлібозаготівель 1948 року область виконала достроково, колгоспи і радгоспи здали державі на мільйон пудів зерна більше, ніж в останній передвоєнний рік. Достроково було виконано і план розвитку громадського тваринництва, кількість великої рогатої худоби перевищила довоєнний рівень на 19 тис. голів.

Якщо після імперіалістичної та громадянської воєн Одещині потрібно було 9 років (1920—1928), щоб досягти досить низького передвоєнного рівня сільськогосподарського виробництва, то після Великої Вітчизняної війни всього за 4 роки (1945—1948) колгоспи області досягли й перевершили порівняно високий рівень 1940 року. В цьому виявились міць соціалістичної індустрії, переваги колгоспного ладу, сила дружби народів нашої країни, плоди велетенської роботи партії по перевихованню трудівників села в комуністичному дусі.

Багато передовиків сільського господарства домоглись рекордних урожаїв, і в селах Одещини з'явились перші Герої Соціалістичної Праці. Сільськогосподарська артіль ім. Будьонного Березівського району зібрала в 1948 році небувалий, як на той час, урожай озимої пшениці — пересічно по 27 цнт з га. За це були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці голова колгоспу М. О. Посмітний, бригадири П. Ведута, І. Черняк, ланкові С. Березовська, Н. Бойченко, Є. Ведута, О. Г. Козіна і С. Стоянова, механізатори МТС ім. Шевченка, які обслуговували цей колгосп, І. Внученко, М. Димов та І. Путенцов. Сорок три колгоспники і колгоспниці були нагороджені орденами і медалями СРСР.

Колгосп ім. Карла Маркса, що під Одесою, виростив у 1948 році по 127 цнт винограду з гектара. За ці успіхи звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно голові артілі М. П. Григор'єву, бригадиру Я. Т. Тарабаненку, ланковим М. Л. Варцун, Г. С. Риценко, З. М. Соколовій, Г. Г. Шехтер.

У Котовському районі одна з ланок колгоспу ім. Горького одержала в 1949 році по 69,9 цнт зерна кукурудзи з гектара, і всій країні стало відоме ім'я нового Героя Соціалістичної Праці ланкового Є. В. Блажевського. Через рік Котовський район прославився високими врожаями цукрових буряків (381 цнт з гектара) і озимої пшениці (понад 20 цнт на круг). Тоді звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно великій групі хліборобів — механізаторів, спеціалістів сільського господарства, керівних партійних і радянських працівників району, орденами і медалями були нагороджені сотні колгоспників і колгоспниць району. Високими урядовими нагородами була відзначена самовіддана праця багатьох трудівників сільського господарства і в інших районах області.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС було здійснено ряд важливих заходів для піднесення сільського господарства. Розміри обов'язкових поставок були дещо зменшені, а закупочні ціни на деякі сільськогосподарські продукти підвищені. Для матеріального заохочення людей в колгоспах почали видавати щомісячні грошові аванси, запроваджувати додаткову оплату за перевиконання планових завдань. Держава збільшила асигнування на сільське господарство. В МТС, радгоспи та колгоспи почало надходити набагато більше тракторів і машин. Тільки за 1954 і 1955 рр. область одержала 1900 тракторів, 1902 зернові і бурякозбиральні ком-

байни, також понад 4 тисячі інших машин.

Обласна партійна організація приділяла велику увагу зміцненню тих колгоспів, які відставали в своєму розвитку від інших. Це питання набуло особливої ваги після змін у територіальних межах області.

Вилов чорноморської скумбрії в рибоколгоспі ім. Шмідта. Одеса. 1967 р.

В лютому 1954 року до Одещини було включено всі райони колишньої Ізмаїльської області, водночас кілька районів відійшли до Миколаївської та Кіровоградської областей. На Ізмаїльщині, яка з 1918 до 1940 року знемагала під владою румунських бояр, а потім — з 1941 по 1944 рік — знову потрапила в ярмо фашистських загарбників, колгоспи в першій половині 50-х років були ще молоді, недосить міцні. Щоправда, розвивалися вони швидко, бо почали свій шлях тоді, коли в нашій країні вже був нагромаджений багатющий досвід колгоспного будівництва.

Обком партії направив у відстаючі колгоспи з міст і районних центрів сотні комуністів. Близько 150 з них стали головами колгоспів, секретарями колгоспних і радгоспних парторганізацій. Перший секретар Кілійського райкому партії В. З. Тур, агроном за освітою, очолив сільськогосподарську артіль ім. Татарбунарського повстання — одну з найвідсталіших у Татарбунарському районі. Незабаром він разом з партійною організацією та активом вивів артіль у число передових. Вона стала однією з наймiцніших й найбагатших в області й республіці, а її голова прославився як один з найкращих колгоспних вожаків і удостоївся звання Героя Соціалістичної Праці. З честю виконали доручення партії колишній завідуючий відділом райвиконкому В. В. Кудрявцев — голова колгоспу ім. Дзержинського Овідіопольського району, колишній секретар райкому партії, Б. К. Наливаний — голова колгоспу «Шляхом Леніна» Роздільнянського району і ряд інших комуністів, які очолили економічно слабкі господарства і допомогли їм подолати своє відставання. В машинно-тракторні станції, колгоспи і радгоспи Одещини добровільно перейшли працювати понад 400 інженерів і техніків.

Зміцненню колгоспів сприяло також їх укрупнення.

Рівень культури землеробства в колгоспах і радгоспах помітно зріс. У багатьох господарствах почали застосовувати глибоку оранку, більше вносити добрив на поля. Дедалі розширювалися сортові посіви, все більші площі займали нові високоврожайні сорти сільськогосподарських культур: за 1955—1959 рр. пересічний урожай зернових по області становив 16,8 цнт з га — майже в півтора раза більше, ніж у попередньому п'ятирічці. Значно збільшилося виробництво тваринницької продукції: м'яса — в півтора раза, молока — майже втроє.

Досягнення трудівників села були високо оцінені партією й урядом. За великі успіхи в розвитку сільського господарства наприкінці 1958 року Одеську область було нагороджено орденом Леніна. Десяти новаторам колгоспних і радгоспних ланів було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а голови колгоспів М. О. Посмітний, П. П. Ведута та ланковий-кукурудзовод Є. В. Блажевський були нагороджені другою золотою медаллю «Серп і Молот».

Тисячі й тисячі трактористів Одещини, запозичивши досвід знатного механізатора двічі Героя Соціалістичної праці О. В. Гіталова з сусідньої Кіровоградщини, почали вирощувати кукурудзу і соняшник без затрат ручної праці. Комплексна механізація вивільнила багато тисяч робочих рук від важкої праці на обробітку просапних культур і помітно зменшила собівартість продукції. У 1960 році на Одещині

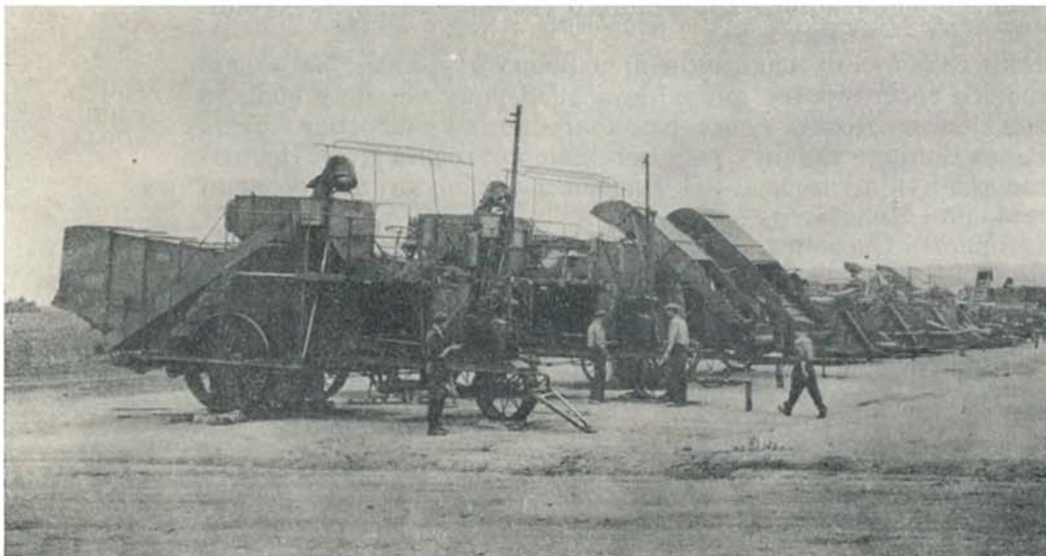
з ініціативи механізатора Саратського району комуніста Г. І. Бочевара серед трактористів поширився рух швидкісників. Щоб продуктивніше використовувати техніку, вони почали водити свої агрегати на підвищених швидкостях.

Більше почали застосовувати механізми в тваринництві. В цій справі добрий почин зробив свинар радгоспу «Красний» Тарутинського району І. П. Полішко. Механізувавши трудомісткі процеси, він почав працювати один замість п'ятьох. У 1950 році він відгодував 3350 свиней і здав 3200 цнт м'яса. Так трудився він і в наступні роки. За свій почин свинар-механізатор був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

З цінною ініціативою виступили відомі колгоспні вожаки — двічі Герої Соціалістичної Праці М. О. Посмітний і П. П. Ведута. Очолювані ними сільськогосподарські артілі ім. XXI з'їзду КПРС та ім. XXII з'їзду КПРС Березівського району взялися допомогти сусіднім колгоспам швидше подолати своє відставання. І шефство це було дійовим. Передові артілі виділили своїм підшефним по кілька голів племінної худоби, постачали високоякісне насіння. Одеський обком і Центральний Комітет КП України схвалили цей патріотичний почин. Незабаром над економічно слабкими господарствами шефствували десятки передових колгоспів і радгоспів Одещини.

І все ж загальний стан сільського господарства на Одещині, як і по країні в цілому, був у ті роки незадовільним. Урожайність підвищувалась надто повільно, а продуктивність тваринництва навіть знижувалась — намічені плани виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів не виконувались. Основною причиною були нові серйозні хиби, допущені в керівництві сільським господарством. Перед колгоспами і радгоспами ставилися великі завдання, але вони не підкріплювались необхідними економічними заходами. Часом ігнорувалися економічні закони соціалістичного господарювання, все ще порушувався принцип матеріальної зацікавленості колгоспників і робітників радгоспів у результатах своєї праці. Негативно відбився також суб'єктивізм у керівництві сільським господарством. Колгоспам і радгоспам давалися шаблонні рекомендації щодо структури посівних площ, агротехніки вирощування тієї чи іншої культури тощо. Надмірно розширялись посіви кукурудзи, безпідставно скорочувалися посівні площі інших цінних культур, зокрема озимої пшениці. Якщо під урожай 1954 року пшеницею було засіяно в області понад 773 тис. га, то в 1964 році — тільки 582 тисячі.

З цими хибами було рішуче покінчено після березневого Пленуму ЦК КПРС та квітневого Пленуму ЦК КП України, що відбулись у 1965 році. Перехід до нових твердих, помітно зменшених планів заготівель у колгоспах, підвищення закупочних цін, встановлення надбавок за надплановий продаж продуктів сприяли значному зміцненню економіки артілей. У 1965—1966 рр. колгоспи Одещини одержали за продаж державі зерна (включаючи надбавки за надплановий продаж) на 36 млн. 450 тис.

Комбайновий парк колгоспу ім. Жданова (с. Новоселівка) Великомихайлівського району перед виїздом у поле. 1967 р.

крб. більше, ніж одержали б за ту саму кількість зерна за цінами, що існували до 1965 року. Поліпшенню матеріального становища трудівників села сприяло також скасування необгрунтованих обмежень щодо утримання худоби в особистій власності колгоспників, робітників і службовців.

Академік ВАСГНІЛ Ф. Г. Кириченко і співробітники Всесоюзного селекційно-генетичного інституту перевіряють стан дослідної ділянки. 1966 р.

Благотворний вплив заходів, розроблених березневим Пленумом, швидко позначився на всьому ході розвитку сільського господарства Одещини. Середня врожайність зернових хлібів за 1965—1967 рр. порівняно з попередніми трьома роками (1962—1964) підвищилась на 6,2 цнт з га — більше, ніж на 36 проц. Збільшилось виробництво технічних культур, продуктів тваринництва.

Для дальшого піднесення сільського господарства Одещини, одержання високих і сталих урожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур винятково важливе значення мала постанова травневого (1966 р.) Пленуму ЦК КПРС про широкий розвиток меліорації. В галузі зрошення земель в області чимало було зроблено і в попередні роки. За післявоєнний час виникли Шкодогірська, Троїцько-Граденицька, Татарбунарська, Нижньодністровська, Кілійська-рисова зрошувальні системи. Чимало колгоспів побудували системи т. зв. малого зрошення. В 1967 році площа зрошуваних земель в області становила 46 тис. га. В зв'язку з рішеннями травневого Пленуму ЦК КПРС темпи водогосподарських робіт значно підвищились.

За післявоєнний час у колгоспах та радгоспах області виросла численна армія механізаторів та освічених керівників і організаторів сільського господарства. У 1966 році в області налічувалось 5700 спеціалістів сільського господарства — по 225 — 230 на район.

З великими досягненнями прийшло сільське господарство Одещини до 50-річного ювілею Радянської влади. В області тепер 431 колгосп і 103 радгоспи. На кожне з цих господарств припадає пересічно 4600 га сільськогосподарських угідь. Це високорозвинені інтенсивні господарства, оснащені сучасною технікою. На кінець 1967 року колгоспи і радгоспи мали 29 тис. тракторів (у переводі на 15-сильні) — пересічно понад 54,3 на господарство, понад 30,4 тис. електромоторів, загальна потужність яких перевищує 163,4 тис. кіловат.

Змінилась структура землеробства. До революції майже всі освоєні землі (їх площа була тоді на 300 тис. га меншою, ніж у 1967 році) засівались зерновими культурами.

В 1965—1967 рр. зернові культури займали лише половину всіх посівних площ колгоспів і радгоспів. Зате в багато разів розширились площі під технічними культурами — цукровими буряками і соняшником. Кормові культури, які до революції майже не вирощувались, у 1965—1967 рр. займали третину всіх посівних площ. Виноградники колгоспів і радгоспів області розкинулись на площі 96 тис. га, значно розширились площі під овочами і картоплею.

Не менш разючі зміни сталась у галузі тваринництва. Якщо в 1916 році на Одещині було 417 тис. голів великої рогатої худоби, то на початку 1967 року — 1099 тис.; поголів'я свиней збільшилось за цей час з 200 тис. до 1050 тис. Вирощування кормових культур на великих площах, поліпшення годівлі й умов утримання худоби, широке впровадження механізації трудомістких процесів на фермах

Академік В. П. Філатов у робочому кабінеті. 1953 р.

Будинок Державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького.

дало можливість значно підвищити продуктивність тваринництва. В 1967 році в області було вироблено на кожні 100 га сільгоспугідь 79,2 цнт м'яса, 285,7 цнт молока.

Сільськогосподарське виробництво стало високотоварним. У 1967 році колгоспи і радгоспи області здали державі 57,5 млн. пудів зерна — 48,2 проц. зібраного врожаю.

В післявоєнний період значно підвищився життєвий рівень трудящих. Про це, зокрема, свідчать результати проведеного в області вибіркового обслідування. Якщо в передвоєнному 1940 році робітничі родини витрачали на продукти харчування 63 проц. свого бюджету, то в 1965 році — тільки 44 проц., причому харчувалися значно краще: менше споживали хлібних продуктів, особливо з борошна грубого помелу, зате в 2,3 — 2,7 раза більше споживали м'яса, молока, яєць, цукру. Більшу частину бюджету витрачено на промислові товари; кожен член робітничої родини придбав пересічно за рік взуття шкіряного в 3,3 раза і тканин у 2,6 раза більше, ніж у 1940 році.

Щорік зростали доходи колгоспів. У 1967 році вони становили по області 480,4 млн. крб. З кожним роком зростала і оплата праці колгоспників. Якщо в 1964 році оплата одного людино-дня становила пересічно 2 крб. 10 коп. то в 1967 році вона зросла до 3 крб. 36 копійок.

Предметом особливої турботи партійних і радянських органів, усієї громадськості в перші післявоєнні роки була відбудова зруйнованого житлового фонду. Завдяки допомозі держави і зусиллям численних будівельників-добровольців ще до кінця 1944 року в Одесі відбудували 150 тис. кв. метрів житлової площі, причому понад половину — силами самого населення. В наступні роки, особливо в роки семирічки, широко розгорнулось нове житлове будівництво. Одесі стало тісно в її старих межах, і вона почала швидко обростати новими мікрорайонами.

Багато нових будинків, нові житлові масиви виросли в Ізмаїлі, Рені, Білгороді-Дністровському, Кілії, Болграді, Балті. З 1956 по 1965 рік житлова площа в містах і селищах міського типу збільшилась на 2570 тис. кв. метрів, у селах області було зведено близько 36 тис. нових житлових будинків[1].

Набагато розширилось комунальне господарство. Виникли численні нові магазини, ресторани, їдальні, буфети, чайні, різні підприємства і пункти побутового обслуговування.

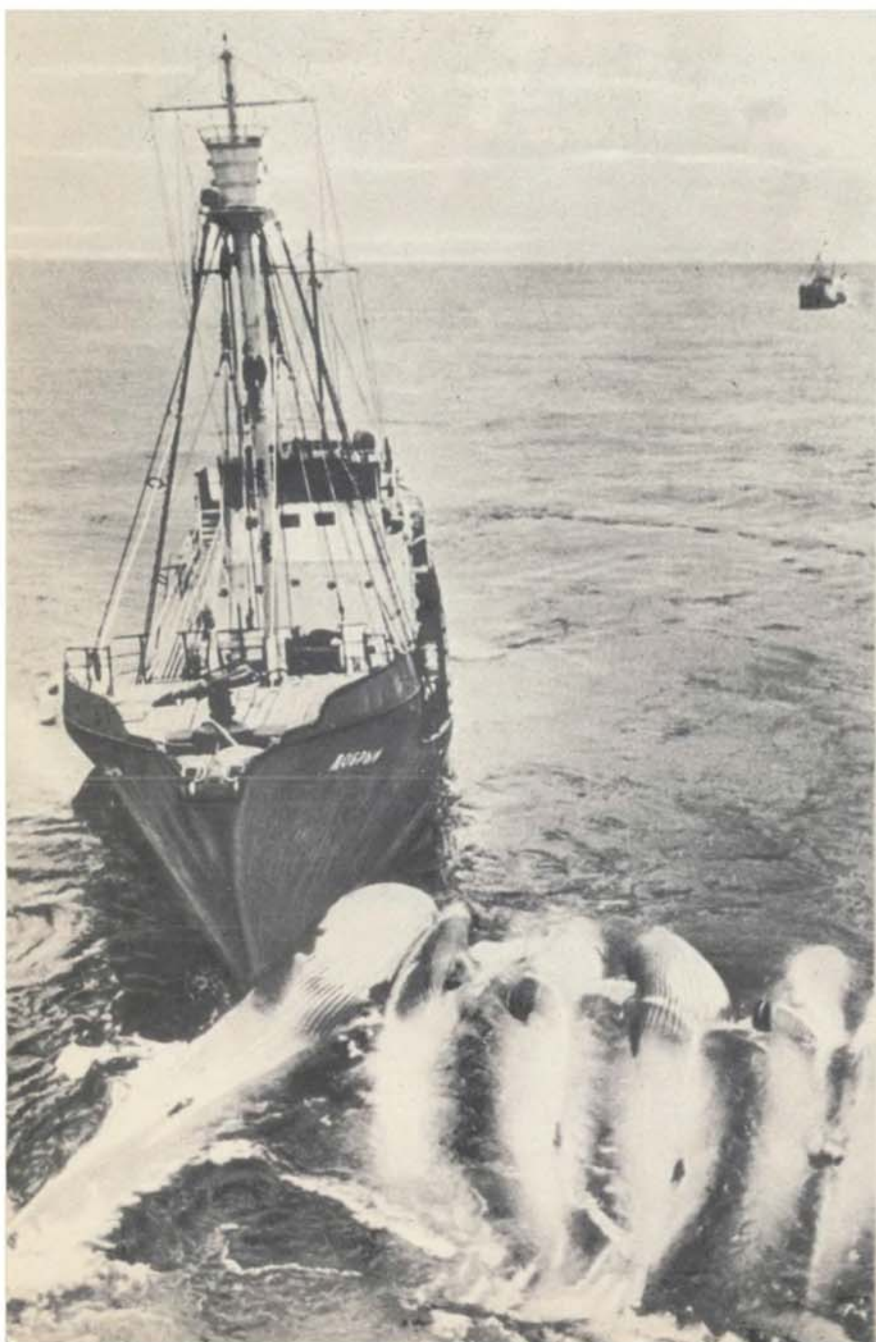
[1] Газ. «Чорноморська комуна», 17 лютого 1966 р.

Одеський морський вокзал. 1968 р.

Проводи китобійної флотилії «Советская Украина». Одеса. 1967 р.

Китобоєць буксує забитих китів. Антарктика. 1967 р.

В області створено багато нових лікарень та інших медичних закладів. Тільки за роки семирічки кількість ліжок у лікувально-профілактичних закладах Одещини збільшилась на 4125. Зріс загін медичних працівників. В 1966 році на Одещині на кожні 10 тис. чол. населення припадало близько 36 лікарів — вдвоє більше, ніж у 1940 році й у 9 разів більше, ніж у 1913 році.

Новими корпусами збагатилися одеські курорти. У 1966 році тут лікувалось і відпочивало понад 400 тис. чол. В літніх оздоровчих таборах зміцнювали здоров'я понад 40 тис. дітей і підлітків.

Великі досягнення має Одещина в галузі культури й освіти.

Вже в 1948 році було закінчено відбудову всіх початкових і середніх шкіл, які існували до війни. В 1949 році було здійснено перехід до загального обов'язкового семирічного навчання. З кожним роком шкільна мережа розширювалась. Тільки за роки семирічки споруджено 314 нових шкіл, 578 навчальних майстерень, 138 спортивних залів.

Народний художник СРСР, лауреат Ленінської премії М. М. Божій. 1967 р.

Особливо великі зрушення в цій справі сталися в задністровських районах області. Тут за часів панування румунських бояр існувало всього 153 школи, в т. ч. 7 середніх, і вчилося в них 45 612 учнів, переважно дітей багатіїв. Десятки тисяч дітей трудящих залишались поза школою. Серед дорослого населення налічувалось 100 тис. неписьменних і 63 тис. малописьменних. У 1967/1968 навчальному році в цих районах діяла вже 291 школа, в т. ч. 101 середня, учнів налічувалось понад 126 тис. Працювало 9 заочних середніх шкіл і 34 школи робітничої і сільської молоді, в яких навчалось 14 тис. чоловік. Ганебну спадщину недавнього минулого — неписьменність повністю ліквідовано.

Незабаром після війни відновили свою діяльність, а в подальші роки значно розширили її вищі навчальні заклади Одещини. На всіх відділеннях вузів — стаціонарних, вечірніх і заочних у 1967/1968 навчальному році навчалось 84 тис. студентів.

Істотних успіхів досягли в своїй роботі вчені науково-дослідних закладів і вузів. У Всесоюзному селекційно-генетичному інституті виведено ряд цінних сортів сільськогосподарських культур. Зокрема, значний теоретичний і практичний інтерес являють роботи академіка ВАСГНІЛ Ф. Г. Кириченка по створенню сортів нової для півдня України культури — озимої твердої пшениці. В Українському інституті очних хвороб академік В. П. Філатов і його учні розробили метод тканинної терапії, який дістав широке визнання. Цей науковий заклад, згодом перетворений на Український інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. акад. В. П. Філатова, після смерті В. П. Філатова очолила член-кореспондент Академії медичних наук СРСР Н. О. Пучковська. Група викладачів політехнічного інституту під керівництвом професора В. О. Добровольського сконструювала електронні ваги. Колектив астрономічної обсерваторії брав діяльну участь у здійсненні програми Міжнародного геофізичного року. Плідну діяльність розгорнули науково-дослідний інститут консервної промисловості, переведений сюди у 1956 році з Москви, і створений у 1957 році проектно-конструкторський інститут автоматизації харчової промисловості.

Післявоєнні роки були періодом відбудови і значного розширення мережі культурно-освітніх закладів. У 1967 році на Одещині діяло 1026 клубів і палаців культури, 1237 масових бібліотек з книжковим фондом 10 973 тис. томів. Мережа

Головний корпус Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

стаціонарних кінотеатрів і кіноустановок тільки за 1965—1966 рр. зросла майже вдвоє, в більшості кінотеатрів і палаців культури встановлено широкоекранну кіноапаратуру. В містах і селах області виникло багато нових вогнищ культури і мистецтва. Так, у 1965 році, поряд з 7 державними музеями, тут працювало понад 100 народних музеїв і музейних кімнат, 490 залів і кутків В. І. Леніна, революційної, трудової та бойової слави.

Поряд з діяльністю творчих колективів державних театрів і філармонії бурхливо розвивається художня самодіяльність. У містах і селах області в 1966 році діяло 8 тис. різних художніх колективів, в яких брало участь близько 100 тис. самодіяльних митців. 12 колективам присвоєно звання народних. Серед них музично-драматичні колективи Савранського й Ізмаїльського будинків культури, Одеського клубу трамвайників та інші. Почесних грамот Президії Верховної Ради УРСР удостоєні хоровий колектив колгоспу ім. Леніна села Шабо Білгород-Дністровського району та хорова академічна капела Одеського Палацу культури профспілок ім. Лесі Українки. На сцені Палацу з'їздів у Москві виступав у 1965 році етнографічний молдавський танцювальний колектив с. Озерного Ізмаїльського району. На республіканському і всесоюзному фестивалях, присвячених 50-річчю Радянської влади, самодіяльні колективи Одещини завоювали 5 золотих, 8 срібних і 15 бронзових медалей.

На Одещині виходять три обласні газети — «Чорноморська комуна», «Знамя коммунизма», «Комсомольська іскра», а також газети «Моряк», «Гудок», «Защитник Родины», 27 районних та міськрайонних газет, понад 60 заводських, фабричних, вузівських і колгоспних багатотиражок.

Група делегатів XXIII з'їзду КПРС від Одеської обласної партійної організації. Москва. Кремль. 1966 р.

Швидко зростала в післявоєнний час кількість передплатників центральних, республіканських і місцевих газет. В 1967 році на Одещині на кожну тисячу населення припадало 950 примірників періодичних видань — у 2,5 раза більше, ніж у 1960 році і в 5 разів більше, ніж перед війною.

Мільйони трудящих постійно слухають передачі обласного радіо. Тільки в селах області в 1967 році було 220 тис. радіоприймачів і 221 тис. радіоточок. В 1956 році в Одесі почала роботу студія телебачення. Згодом були створені ретранслятори в районних центрах Балті, Ананьєві, селищі Цебриковому Великомихайлівського району і селі Кам'янці Ізмаїльського району. У 1967 році передачі телестудії могли бачити жителі двох третин населених пунктів Одещини.

Розвивається книговидавнича справа. Видавництво «Маяк» випускає художні твори, літературу краєзнавчу, туристську та про передовий досвід. Загальний тираж книжок, виданих в Одесі за 1945—1966 рр., становить 20 млн. примірників.

Велику політико-виховну і культурно-освітню роботу провадить серед трудящих обласне відділення товариства «Знання», яке об'єднує численну армію діячів науки і культури. В 1967 році воно налічувало понад 25 тис. членів, серед них 11 академіків і членів-кореспондентів академій, 210 професорів, докторів наук, 1294 доценти, кандидати наук. Протягом року в містах області було прочитано 80 тис. лекцій і в селах — 133 тис., слухали їх 7,6 мільйона чоловік.

З радісними підсумками прийшли трудящі Одещини до славного піввікового ювілею Радянської влади. Готуючи гідну зустріч великому всенародному святу,

вони трудились у ювілейному році з особливим натхненням. У соціалістичне змагання включились всі трудові колективи Одещини. Промисловість області виконала план ювілейного року достроково і дала додатково на десятки мільйонів карбованців машин, мінеральних добрив, нафтопродуктів, товарів народного споживання. Перевиконали плани і свої соціалістичні зобов'язання підприємства транспорту і будівельні організації.

Колгоспи та радгоспи області при плані 778 тис. тонн засипали в засіки держави 952 тис. тонн. Такої кількості хліба Одещина ніколи раніше не здавала державі. З честю виконали свої ювілейні зобов'язання тваринники.

За всіма досягненнями, здобутими трудящими області протягом післявоєнних років — велика повсякденна діяльність обласної партійної організації, що значно зросла чисельно, загартувалась і зміцніла: в 1967 році тут було 3360 парторганізацій, які об'єднували 118 тис. членів і кандидатів у члени КПРС.

В боротьбі за дальше піднесення економіки й культури області місцеві партійні та радянські органи дістають постійну підтримку від ЦК КПРС, ЦК КП України, Ради Міністрів Союзу РСР та Уряду республіки.

Післявоєнного часу в різні роки першими секретарями Одеського обласного комітету партії були А. Г. Колибанов, О. І. Кириченко, О. О. Єпішев та інші. З 1961 року першим секретарем обкому працює член ЦК КПРС М. С. Синиця.

Значно посилилася діяльність Рад депутатів трудящих, підтримуваних численним активом. В обласній, міських, районних, селищних і сільських Радах області в 1967 році налічувалось, крім 18 300 депутатів, 110 тис. активістів, які брали діяльну участь у роботі комісій і секцій.

Комсомольська організація області об'єднувала в 1967 році близько 185 тис. юнаків та дівчат.

Міцно зріднена з трудящими області, партійна організація виховала славну плеяду героїв. На Одещині нині живуть і трудяться 114 Героїв Радянського Союзу, 118 Героїв Соціалістичної Праці, серед них 3 двічі Герої Соціалістичної Праці. Багато трудящих області нагороджено орденами й медалями СРСР. Високих нагород удостоєно чимало підприємств, колгоспів, радгоспів, установ, закладів. Ними по праву пишається Одещина. Це вони — творці її слави.

У дні святкування 50-річчя Радянської влади 13 підприємствам, організаціям, колгоспам і радгоспам Одещини були вручені на вічне зберігання пам'ятні Червоні прапори ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Чотири передові колективи нагороджено пам'ятними Червоними прапорами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради.

Готуючись до знаменного ювілею — 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудящі орденоносної Одещини беруть нові рубежі в розвитку економіки і культури, вносять свій гідний вклад у будівництво комунізму в нашій країні.

С. Я. БОРОВОЙ, С. П. ВІННИЦЬКИЙ, В. Т. КОЛОМІЙЧУК,
С. К. МЕЛЬНИК, В. Д. СЛУЦЬКИЙ

ОДЕ́СА

Одеса — місто обласного підпорядкування, центр Одеської області, один з найбільших промислових, наукових та культурних центрів Радянської України і Радянського Союзу, найбільший порт на Чорному морі. В місті шість районів: Жовтневий, Іллічівський, Київський, Ленінський, Приморський і Центральний. Територія міста становить 147,7 кв. км. Населення — 796,7 тис. чоловік.

На території сучасного міста людина жила з найдавніших часів. У період бронзи (2 тисячоліття до н. е.) тут проживали племена ямної та катакомбної культур. Про це свідчить розкопаний на Червоній Слобідці величезний курган. У VII столітті до н. е. на узбережжі Чорного моря виникли давньогрецькі поселення. Бухта, що була на відстані приблизно одноденного плавання між двома великими містами — Ольвією (на правому березі Дніпро-Бузького лиману) і Тірою (на території сучасного Білгорода-Дністровського), використовувалась мореплавцями для стоянки кораблів. На території теперішнього Приморського бульвару, Театральної площі і приміського курорту Лузанівки, а також на Жеваховій горі виявлено сліди грецьких поселень (V—III століття до н. е.), де жили рибалки, хлібороби та торговельно-ремісничий люд[1].

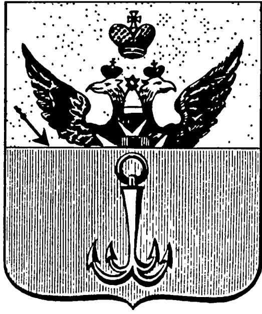
На території міста знайдено римські монети (II століття н. е.). У III—V століттях тут існували численні поселення, де проживали і племена черняхівської культури[2].

У V—VI століттях н. е. причорноморськими степами заволоділи кочові племена гуннів та аварів. Проте у річкових долинах продовжували існувати землеробські селища, які, очевидно, засновані ранніми слов'янами.

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, с. 42—44, 49, 50; Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 1, Одесса. 1957, с. 67—68.

[2] Журн. «Советская археология», XXIII, 1955, с. 250, 276.

Герб Одеси, 1798 р.

Кочові племена, а особливо монголо-татари, насильно відірвали Причорномор'я від Русі. Але в кінці XIV — на початку XV століття, коли Золота Орда занепала, владу над Північно-західним Причорномор'ям захопило велике князівство Литовське. Саме в цей час на місці сьогоднішньої Одеси виникло поселення Качибей (Коцюбіїв, Качикленов, Гаджибей та ін.). Перша згадка про нього відноситься до 1415 року, коли Качибей був уже порівняно значним портом, звідки вивозилося зерно. На терені Качибея був великий замок. Залишки його зберігалися до середини XVIII століття[1].

В кінці XV століття в Північному Причорномор'ї встановилась влада Кримського ханства — васала могутньої тоді Османської імперії. Але завойовники не змогли заселити і погосподарськи освоїти родючі землі. Це призвело до занепаду Качибея (в цей період його частіше згадують як Хаджибей). У другій половині XVIII століття турецький уряд розпочав поблизу Хаджибея будівництво фортеці Єні-Дунья. Місто знову почали заселяти українці, греки, вірмени тощо. З невеликої гавані, де було споруджено маяк, вивозили хліб, доставлений з Поділля та Придністров'я.

Під час другої російсько-турецької війни російські війська та загін козаків Чорноморського війська, сформований з колишніх запорожців, 14 вересня 1789 року оволоділи Хаджибеєм. Ясський мир (1791 р.) остаточно закріпив за Росією так звану Очаківську область, куди входив і район Хаджибея. За пропозицією великого російського полководця О. В. Суворова у Хаджибеї в 1793 році розпочалось будівництво фортеці.

У 1794 році почались роботи по спорудженню нового міста. Цей рік і вважається часом заснування Одеси. 27 травня 1794 року з'явився «височайший указ», в якому говорилось: «Уважая выгодное положение Хаджибея при Черном море и сопряженные с оным пользы, признали мы нужным устроить тамо военную гавань купно с купеческой пристанью». Керівництво всіма цими роботами покладалось і в майбутньому здійснювалось Суворовим — одним з головних засновників Одеси. Спеціально створена експедиція на чолі з Й. М. Дерібасом і талановитим інженером Ф. Деволаном мала за 5 років спорудити гавань і місто.

У 1795 році Хаджибей перейменували на Одесу за назвою грецької колонії Одесос, яка колись існувала поблизу згаданої території.

Заснування Одеси було одним з наслідків багатовікової боротьби українського і російського народів за повернення своїх споконвічних причорноморських земель.

Швидко зростало населення новоутвореного міста. Це зумовлювалось успішним господарським освоєнням малозаселених просторів Південної України, інтенсивним переселенням сюди українських і російських селян, що шукали порятунку від кріпосницького гніту, також ремісників і дрібних торговців з багатьох містечок Правобережної України та Білорусії. У 1803 році в місті вже проживало 9 тис. чол., у 1827 році — понад 32 тис., у 1836 році — 54 тис., а в 1858 році населення міста вже становило 104 тис. чоловік. За кількістю міського населення Одеса вийшла на третє місце в Росії. У 1805 році вона стала центром Новоросійського генерал-губернаторства, яке охоплювало всю Степову Україну, Приазов'я, Крим, а з 1828 року і Бессарабію. Але й після скасування Новоросійського генерал-губернаторства (1874 р.) Одеса залишалася центром військового, учбового, судового округів та ряду інших крайових установ.

Характеризуючи економічний розвиток Одеси дореформених часів, слід підкреслити, що вона стала південними воротами Російської держави. Одеський порт став основним виходом на зовнішні ринки для зростаючого потоку продукції сільського

---

[1] Записки Одесского археологического общества, т. 2 (35), 1967, с. 130—136.

господарства (зерна, вовни тощо) України та Бессарабії. Це зумовило специфіку господарського життя Одеси та її місце в економічному розвитку Росії.

В. І. Ленін відзначав, що вирішальну роль у соціально-економічному розвитку південних районів Росії відігравали їх тісні економічні зв'язки з великоруським центром. «Розвиток промисловості в центральній Росії,— писав В. І. Ленін.— і розвиток торговельного землеробства на окраїнах стоять у нерозривному зв'язку, створюють взаємно ринок один для одного»[1]

Світова господарська кон'юнктура виявилась дуже сприятливою для Одеси в перші роки її існування. Розвиток капіталізму в країнах Західної Європи і спустошливі війни початку XIX століття викликали винятково великий попит на російський хліб. Вантажооборот порту весь час зростав. Цьому сприяло й те, що з 1819 по 1859 рік Одеса була на становищі порто-франко, тобто містом, в межах якого дозволялись вільний безмитний продаж і зберігання іноземних товарів. Вулиці Старопортофранківська (тепер Комсомольська) і Новорибна (тепер Чижикова), які охоплювали місто напівкільцем, становили зовнішній кордон вільної зони. Режим порто-франко був разом з тим чималим гальмом на шляху промислового розвитку Одеси. Він призводив до однобічного розвитку господарського життя міста переважно як торговельного центру.

В Одесі вже на початку XIX століття з'явились деякі промислові підприємства. Виробляли вони в основному товари, що споживались у самому місті (борошно, макарони), або йшли на експорт (продукція салотопних, свічкових й інших заводів), та обслуговували судноплавство (канатні заводи, лісопильні тощо). У 1802 році в Одесі налічувалось 16 фабрик і 23 млини, на яких було зайнято 154 робітники; у 1837 році на 37 фабриках працювало 674 чоловіка[2].

Одеський порт у першій половині XIX століття.

Розвиток капіталізму в сільському господарстві півдня України, потреби порту сприяли виникненню тут більших підприємств, зокрема чавуноливарного заводу Рестеля (1844 р.), заводу сільськогосподарських машин Гена (1854 р.), судноремонтних майстерень РОПИТ (1858 р.), механічного заводу Белліно-Фендеріх (1860 р.). Однак на дрібних підприємствах та в ремісничих майстернях все ще було зайнято набагато більше робітників, ніж на фабриках. У 30-і роки тільки «мірників» пшениці налічувалось понад

Одне з перших підприємств Одеси — механічний завод Белліно-Фендеріх. 1860 р.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 216.
[2] Одеський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 62, арк. 37. А. Скальковский. Первое тридцатилетие Одессы. Одесса, 1837, с. 120—121.

200 чоловік. Чимало робітників обслуговувало порт. Вантажників і візників було не менш 3—4 тис. чоловік.

Специфіка господарського життя Одеси зумовила своєрідну класову структуру населення Одеси в дореформений період. Царська адміністрація з одного боку насаджувала кріпосницькі порядки у новозаселеному краї, а з другого — крізь пальці дивилась на легалізацію в місті кріпаків-утікачів. У перші роки існування Одеси до «міських обивателів» приписували людей без особливої перевірки станового походження. Так «на законній підставі» тут опинилось багато поміщицьких селян. Це змушений був визнати у 1819 році одеський градоначальник, який, щоправда, з деякими перебільшеннями, констатував: «Три чверті міщан та багато російських купців є збіглі кріпаки»[1]. В місто прибувало багато сезонних робітників. За даними Міністерства внутрішніх справ (1840 р.) до Одеської адресної експедиції, де мали реєструватись селяни, що прийшли в місто на тимчасові заробітки, зверталось щороку близько 16 тисяч чоловік[2].

Дворянський прошарок в Одесі був порівняно невеликий. Зате в місті утворилась економічно міцна і соціально-впливова буржуазна верхівка, що займалась переважно зовнішньою торгівлею та лихварсько-банкірськими операціями. До цієї верхівки примикали дрібнобуржуазні елементи, зв'язані з торгівлею, посередницькими операціями тощо.

В Одесі налічувалось чимало ремісників. У 1837 році в 25 цехах працювало 1290 майстрів і 2336 підмайстрів[3].

Одеська адміністрація ставилась особливо доброзичливо до іноземців — греків, французів, хорватів та інших. Однак іноземці становили досить значний прошарок тільки серед верхівки купецтва, а в загальній кількості населення посідали лише одну п'ятнадцяту частину.

Вже в перші десятиліття свого існування Одеса стає значним культурним центром. Так, на початку XIX століття в місті налічувалося кілька шкіл і пансіонатів, у 1817 році відкрився Рішельєвський ліцей, перетворений згодом (1865 р.) на Новоросійський університет. У 1830 році почала працювати міська публічна бібліотека (друга в країні за часом заснування — після Петербурзької), яка згодом перетворилась у найбільшу культурну установу, в справжній «вільний університет» для багатьох поколінь жителів міста. В 1839 році виникло Одеське товариство історії і старожитностей, яке за час свого існування видало 33 томи «Записок», створило багатющий археологічний музей, велику бібліотеку. Активну діяльність розгорнуло

Одеський (Рішельєвський) ліцей, відкритий у 1817 р.

Міський театр, збудований за проектом архітектора Тома де Томона у 1809 році.

[1] Ученые записки Саратовского университета, т. 20, 1948, с. 67—68.

[2] Журн. «Вопросы истории», 1955, № 9, с. 34.

[3] Одеський облдержархів, ф. 2, оп. 1. спр. 52, арк. 1.

засноване в 1839 році Одеське філармонічне товариство. В Одесі рано з'явилась періодична преса. Уже в 1820 році тут друкувався листок французькою мовою. В 1824 році починає виходити газета «Одесский вестник». Водночас місто стає центром книговидавничої справи. До 1861 року тут було надруковано понад 700 назв книжок, переважно з питань історії, економіки та природних умов Степової України[1]. «Одеські альманахи», що виходили починаючи з 40-х років, набули широкої популярності.

В першій половині XIX століття Одеса стає значним театрально-музичним центром. У відкритому в 1809 році міському театрі гастролювала італійська опера. Тут грали видатні драматичні трупи, на сцені можна було побачити корифеїв російського та українського театру М. С. Щепкіна, К. Т. Соленика, А. Є. Мартинова та інших.

Д. І. Менделєєв — викладач Рішельєвського ліцею в 60-х рр. XIX століття.

Понад рік (з 3 липня 1823 по 31 липня 1824 року) в Одесі жив О. С. Пушкін, який прибув сюди з Кишинева, де з 1820 року відбував заслання. Тут він закінчив «Бахчисарайський фонтан», почав поему «Цигани», написав перші глави «Євгенія Онєгіна» та багато чудових ліричних віршів.

Пушкіну належить поетично-образне і в той же час чітке за своєю конкретно-історичною характеристикою змалювання міста:

В курній Одесі жив тоді я...
Там довго небеса ясні,
Вітрил купецьких там білів
Весела зграя в далині;
Там дух Європи повіває,
І південь там розкішно сяє.
Племен і лиць різноманіть.

(Переклад М. Рильського)

Великий російський поет прибув до Одеси в розквіті своєї слави. Прогресивна інтелігенція міста шанувала його талант. Але зустрів тут поет і ворогів, насамперед в особі генерал-губернатора М. С. Воронцова, на клопотання якого вийшло «височайшеє» повеління увільнити Пушкіна від служби і зіслати в с. Михайловське. 31 липня 1824 року поет залишив Одесу, попрощавшись з нею своїм чудовим віршем «До моря».

В наступному році, з лютого по листопад, в Одесі у вигнанні жив видатний польський поет Адам Міцкевич. У першій половині XIX століття тут працювали російські письменники В. І. Туманський, А. Подолинський, письменниця О. Ган, літературознавець К. Зеленецький. В 1834 році вийшла в світ «Маруся. Повість віршована» (казка невідомого автора) — перша книжка українською мовою, надрукована в місті.

У дворянський період історії революційного руху в Росії та на Україні з Одесою були пов'язані імена багатьох декабристів. Тут довгий час жили декабристи П. І. Пестель, М. Ф. Орлов, М. С. Лунін, О. П. Юшневський, І. Г. Бурцев, С. Г. Волконський та інші. Уродженцями Одеси були декабристи брати О. В. та І. В. Поджіо, О. О. Корнілович, С. Н. і Н. Я. Булгарі. У розповсюдженні ідей декабристів помітну роль відіграли члени Кишинівського гуртка на чолі з М. Ф. Орловим та волелюбні

[1] Книга, сб 14. М., 1967, с. 155

Герой оборони Одеси прапорщик Щоголєв. 1854 р.

вірші О. С. Пушкіна, які в списках розповсюджувались серед передових людей міста. Тому одеситів підозрювали в «крамольних» настроях. Коли було викрито «змову» декабристів, цар Микола I стверджував: «З усього видно, що в Одесі має бути гніздо революціонерів»[1].

Помітне місце посідала Одеса дореформених часів в історії революційного та національно-визвольного руху грецького та південнослов'янських народів, спрямованого проти турецького іга. У 1814 році тут було засноване таємне товариство «Філіке Гетерія», яке відіграло визначну роль у підготовці повстання греків проти турецького панування. Сотні греків — жителів міста — на заклик товариства влилися в загони грецьких патріотів.

У 40—60 рр. Одеса була центром болгарського громадського і культурного руху. В місті існувало товариство «Одеське болгарське настоятельство», болгарською мовою тут видавалося більше книжкової продукції, ніж у самій Болгарії. У 1858—1860 рр. в Одесі жив і працював болгарський революціонер, поет і публіцист, один з видатних діячів болгарського національно-визвольного руху 50—60 рр. XIX століття проти турецького іга Г. Раковський. У 1863—66 рр. в Одеській гімназії вчився болгарський поет і політичний діяч Х. Ботев.

Під час Кримської війни Одеса опинилась у зоні бойових дій. 10 квітня 1854 року її бомбардувала англо-французька ескадра. Хоч Одеса і не мала укріплень постійного типу, але ворожий флот не зміг висадити десант з розвідниками, бо зустрів збройну відсіч з боку гарнізону. На всю країну прославилась своєю мужністю батарея під командуванням прапорщика Щоголєва, яка з чотирьох гармат вела протягом шести годин артилерійську дуель з 9 ворожими кораблями, підбивши три з них.

Свого часу О. С. Пушкін справедливо вказував на невпорядкованість молодого міста, влучно додаючи, що Одеса «влітку пісочниця, а взимку — чорнильниця». Проте невдовзі Одеса перетворилась на одне з упорядкованих міст, відоме не тільки своїм незрівнянним плануванням, а й чудовими архітектурними ансамблями. В першій половині XIX століття талановиті архітектори Боффо, Тома де Томон, Фраполі, Торічеллі, А. І. Мельников та інші прикрасили своїми творіннями вулиці і площі південного міста. В ці роки були збудовані сходи, що ведуть у порт, т. зв. Потьомкінські сходи, будинок біржі (пізніше міська дума, а в радянський час — міськвиконком), палац Потоцьких (тепер картинна галерея), т. зв. Сабанські казарми і багато інших неповторних споруд. У 1828 році Приморський бульвар прикрасив пам'ятник А.-Е. Рішельє, творіння знаменитого російського скульптора І. П. Мартоса. Центральні вулиці і підходи до порту покривались бруківкою, споруджувались тротуари. Але впорядковувались головним чином центральні вулиці, де мешкали привілейовані верстви населення. Околиці були брудні, забудовані невеликими, без будь-яких архітектурних прикрас будинками. Там не було ні бруківки, ні тротуарів.

Гострою залишалась проблема водопостачання. Лише заможні жителі мали змогу придбати питну воду доброї якості. Її привозили в бочках з далеких джерел. Більшість населення споживала воду з цистерн або напівгірку з міських колодязів.

Розвиток капіталізму в Росії, зокрема на Півдні України, в пореформений період сприяв швидкому зростанню населення Одеси. В 1861 році в місті було 115 тис. жителів, у 1892 році — 340 тис., в 1897 році — 403 тис. чоловік. Населення Одеси

[1] Н. Шильдер. Николай I, т. 1. СПб., 1903, с. 247.

Конка в Одесі. Кінець XIX століття.

зростало набагато швидше, ніж населення будь-якого міста Європейської Росії[1]. Вона була одним з найбільших портів країни (третім після Петербурга і Риги — за оборотом і другим після Петербурга — за розмірами вивезення вантажів).

Морський торговельний флот весь час зростав. Організоване ще в 50-х роках Російське товариство пароплавства і торгівлі, яке вже тоді користувалося значною підтримкою уряду, мало в 1861 році 41 пароплав водотоннажністю 32 тис. тонн, а в 1874 році — 97 суден водотоннажністю 92 тис. тонн.

Велику роль у господарському розвитку міста відіграло будівництво залізниць. У 1865 році відкрився рух по лінії Одеса—Балта. Це була перша залізниця на Україні. 1870 року Одеса з'єдналась залізницею з Єлисаветградом і Крюковим на Дніпрі, 1876 року — з Києвом, а далі — з Москвою і Петербургом. Це значно сприяло зростанню вантажообороту Одеського порту. Якщо в 1862 році вартість товарів, що пройшли через нього, становила 37 млн. крб., то в 1893 році — 128 млн. крб. Як і раніше, перше місце посідали хлібні вантажі, але почала зростати питома вага цукру, спирту. Серед імпортних товарів переважали бавовна, чай, джут, пробкова кора, фрукти, вина тощо.

У пореформений час в економіці Одеси чільне місце посіла промисловість. Крім підприємств, які виникли раніше, у післяреформений період тут з'явились нові — залізничні майстерні, Новоросійський машинобудівний завод, металургійний завод Шполянського та ряд інших. Якщо в 1896 році тут налічувалось 110 фабрик з продукцією 8,6 млн. крб., то в 1900 році було вже 486 фабрик з продукцією 59 млн. крб. Найбільш поширеними в цей період були підприємства харчової промисловості (24 проц. підприємств, 29 проц. робітників), металообробної (відповідно 17 проц. і 24 проц.), текстильної (9 проц. і 10 проц.) тощо.

На початку XX століття в місті налічувалось приблизно 20 тис. фабричних робітників[2]. Водночас тут було багато дрібних і найдрібніших підприємств кустарного типу, ремісничих майстерень. Так, у 1902 році у 7605 ремісників, об'єднаних ремісничою управою, працювало 13 тис. підмайстрів і понад 8 тис. учнів. Багато було і кустарів-надомників.

Найбільше робітників працювало в порту. В гарячий час, коли порт пропускав за сезон близько 100 млн. пудів зерна, число робітників зростало. У 1903 році одеський градоначальник сповіщав, що в місті з'явився особливий тип портових робітників-бездомників, яких налічується 20 тис. і які є дуже неспокійним елементом[3]. У порту з його порівняно широким попитом на сезонних робітників був досить значним люмпен-пролетарський прошарок.

Велику роль в економіці міста відігравала торгівля. За даними перепису 1897 року в цій галузі було зайнято 33 тис. чоловік. Невелику частину торговельного насе-

[1] А Рашин. Население России за 100 лет. М., 1956, с. 104, 110.
[2] Научные записки Одесского кредитно-экономического института, т. 9, 1957, с. 173 і далі.
[3] Ф. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX в. К., 1955, с. 147—148.

лення становила купецька «аристократія». В 1906 році купців першої гільдії налічувалось 190, другої — 847 чол[1]. Переважну кількість торговельних одиниць становили дрібні та найдрібніші крамнички, рундуки тощо. Хатня та дворова прислуга налічувала близько 30 тис. чоловік.

В. І. Ленін підкреслював, що Одеса була одним з найважливіших центрів тяжіння неземлеробських робітників. Він наводив свідчення одного з сучасників про те, що робітники «прямують до Одеси, минаючи інші ринки, сподіваючись мати тут кращі заробітки»[2].

Хоча пересічна заробітна плата одного працюючого в Одесі була дещо вищою, ніж у більшості міст України і Росії в цілому (в 1903 році — 285 крб. на рік), проте переважна більшість робітників жила в злиднях. Навіть за офіційними даними, робочий день тривав 11—12 годин, у торговельних службовців — 14—16 годин, на млинах, будівельних роботах, каменоломнях — по 18 годин. Ще важчим було становище ремісничих робітників і «надомників». Так, «заворочихи» (ті, що загортали цукерки в папірці) одержували з пуда продукції 25—40 коп., а могли загорнути цукерок за день не більш як півтора пуда[3].

Жахливими були житлові умови одеських «низів». Переважна більшість жила в жалюгідних трущобах, у густо заселених будинках, в «артільних квартирах». Портові робітники тулилися в нічліжках. Навіть офіційні особи змушені були констатувати, що в нічліжках люди «лежать майже один на одному».

Величезна скупченість населення в робітничих районах, антисанітарний стан, виснажлива праця, життя впроголодь — все це призводило до високої смертності трудящих. Якщо на одну тисячу жителів центральних кварталів міста вмирало 14—18 чол. на рік, то на робітничих околицях — Молдаванці — 24 чоловіка, Пересипу — 28 чоловік[4].

У центрі міста виростали десятки чудових будинків, багаті магазини, кафе. Приморські райони забудовувались дачами, виникли цілі вулиці особняків та вілл (Малий Фонтан, Французький бульвар, Маразліївська вулиця та інші). Разючим контрастом були робітничі райони міста — Молдаванка, Пересип, Слобідка-Романівка і особливо трущоби припортових кварталів.

В другій половині XIX століття в культурному житті міста сталися помітні зрушення. Як важливу подію цього періоду слід відзначити відкриття 1865 року Одеського (Новоросійського) університету, який розпочав свою діяльність у складі трьох факультетів — історико-філологічного, юридичного та фізико-математичного. З перших днів заснування університету тут працювало багато відомих російських учених — фізіолог І. М. Сєченов, бактеріолог І. І. Мечников, фізико-метеоролог О. В. Клосовський, ембріолог О. О. Ковалевський, знаменитий історик-візантиніст Ф. І. Успенський, мистецтвознавець, археолог Н. П. Кондаков, славісти В. М. Істрін, В. І. Григорович, Б. М. Ляпунов та інші. В 1871 році було засновано Одеську астрономічну обсерваторію, а в 1886 — першу в Росії бактеріологічну станцію.

Велике місце в розвитку культури належало театральному мистецтву. Оперний театр, збудований в 1887 році архітекторами Ф. Фелькнером і Г. Гельмером, прикрасив місто. Театр по праву

Житла ганчірників на звалищі. Друга половина XIX століття.

[1] Отчет Одесского комитета торговли и мануфактур за 1906 г., с. 7.

[2] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 202.

[3] Журн. «Восход», 1901, № 5, с. 77.

[4] Отчет о деятельности Петропавловского санитарного попечительства. Одесса, 1903, с. 3, 318.

М. І. Пирогов, попечитель Одеського учбового округу в 1856—1858 рр.

І. І. Мечников, професор Новоросійського університету.

І. М. Сєченов, професор Новоросійського університету.

належить до найкрасивіших театральних споруд світу. Зовнішня архітектура витримана в дусі віденського барокко. Особливо вдало вирішені внутрішні приміщення — зал для глядачів на 1700 місць, парадні бічні сходи, прикрашені колонами, бронзовими канделябрами тощо. На сцені оперного театру майже щороку виступав український театр, яким керував корифей української сцени М. Кропивницький. У складі його були славетні М. Заньковецька, П. Саксаганський і видатні російські актори. Періодично виступала італійська трупа.

Значну роль відігравала Одеса тих років у розвитку української літератури. В 80-х — 90-х роках тут вийшли десятки українських книжок, зокрема альманах «Нива», що став помітним явищем в українському літературному житті.

Багато років жив і працював в Одесі єврейський письменник просвітитель-демократ Менделе Мойхер-Сфорім, деякий час жив Шолом-Алейхем.

І в цей період з Одесою були зв'язані багато відомих політичних і культурних діячів Болгарії. У 1879—1880 рр. тут жив майбутній діяч міжнародного робітничого руху, засновник одного з перших марксистських гуртків у Росії, засновник і керівник Болгарської комуністичної партії Д. Благоєв та класик болгарської літератури І. Вазов.

Визначне місце посіла Одеса в історії революційного руху Росії у т. зв. різночинний період. Вона стала одним з центрів, через який герценівський «Колокол» проникав у Росію і розповсюджувався по всій країні. В Одесі О. Герцен мав постійних агентів і кореспондентів — публіциста С. Громеку, вчителя ліцею І. Ф. Міницького та інших[1]. На сторінках «Колокола» часто друкувалися матеріали про Одесу, в яких викривалось свавілля і зловживання адміністрації, зокрема генерал-губернатора Строганова та градоначальника барона Местмахера[2].

В кінці 50-х — на початку 60-х рр. в Одесі діяли кілька членів Харківсько-Київського таємного товариства, які поширювали серед інтелігенції міста герценівські видання, переслідуваний цензурою журнал «Современник» і різні листівки. З їх допомогою Герцен здійснював ідейне і почасти організаційне керівництво Харківсько-Київським товариством[3]. Тоді ж в Одесі таємно діяло Агентство Польського Центрального Національного комітету, яке відіграло певну роль у підготовці повстання 1863 року в Польщі і на Правобережній Україні[4].

[1] «Литературное наследство», т. 62, вып. 2, с. 109—112.

[2] Газ. «Колокол», 15 листопада 1859 р. (В цьому номері вміщено виключно матеріали про Одесу).

[3] Общественно-политическое движение на Украине в 1856—1862 гг. К., 1963, с. 42.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 810, спр. 185, арк. 36, 38.

Одеса відіграла важливу роль в історії народницького руху. В 70-х рр. XIX століття Ф. В. Волховський і С. Л. Чудновський організували гурток, до якого згодом увійшов студент Новоросійського університету, в майбутньому член Виконкому «Народної волі» А. І. Желябов. У другій половині 70-х років в Одесі утворився народницький пропагандистський гурток «бунтарів» у складі В. Дебагорія-Мокрієвича С. Чубарова та інших. У 1873 році серед одеських робітників провадив велику роботу активний діяч заводських гуртків у Петербурзі В. П. Обнорський. Великий вплив на молодь мав і революційний гурток І. Ковальського. Коли цей гурток викрила поліція, то при арешті І. Ковальський вчинив збройний опір, за що військовий суд засудив його до страти. В день винесення вироку (24 липня 1878 р.) відбулася відкрита політична демонстрація. В наступні роки одеські народницькі гуртки, відображаючи загальну кризу народництва, стали вдаватись до тактики індивідуального терору. В 1879 році була викрита група Д. Лизогуба, С. Чубарова, І. Давиденка та інших, яка готувала замах на царя. Трьох їх стратили, решту засудили до каторги. У 1882 році до Одеси прибув видатний революціонер С. М. Халтурін, один з засновників «Північного союзу російських робітників». Тут він вів пропаганду серед робітників і разом з своїм товаришем Н. А. Желваковим за рішенням керівників комітету «Народної волі» вбив одного з найлютіших царських сатрапів — військового прокурора Стрельникова. Халтуріна і Желвакова схопили і стратили.

Посилення експлуатації робітників на підприємствах викликало активізацію робітничого руху, яка спочатку виявлялася в страйках. Так, 1871 року страйкували робітники невеликої кожушної фабрики Фадєєва, в 1872 році відбувся страйк у ливарному цеху судноремонтного заводу РОПИТ, в 1875 році — на заводах Белліно-Фендеріха та Гульє-Бланшарда.

В 70-х роках в Одесі були зроблені перші кроки по залученню робітників до революційної боротьби і до соціалістичного руху. Весною 1875 року в Одесі виникла перша в країні робітнича революційно-політична організація «Південноросійський союз робітників», організований відомим революціонером Є. Й. Заславським.

Статут Союзу був вироблений під впливом статуту І Інтернаціоналу, написаного К. Марксом. В ньому вперше в історії російського революційного руху чітко формулювались думки про те, що робітникам для свого визволення треба об'єднатися, революційним шляхом повалити існуючий лад і знищити всілякі привілеї та переваги експлуататорів[1]. І хоч на статуті позначався ще певний вплив народницької ідеології, проте поява і діяльність Союзу знаменувала вже початок відходу від народництва до класово-пролетарської позиції. Союз об'єднав групи робітників кількох великих підприємств, насамперед залізничних майстерень і заводу Белліно-Фендеріха. Сходки відвідувало двісті, а за деякими даними — і більше робітників. Союз пропагував революційну літературу, виступав як організатор страйків. Проте проіснував він недовго. Наприкінці 1875 року його розгромили царські власті. Понад 60 членів Союзу було заарештовано, багатьох вислано, а 15 найактивніших діячів — Є. Заславського, ливарника Я. Рибицького, слюсаря Ф. Кравченка та інших — за вироком «Особого присутствия правительствующего Сената» було засуджено до каторги або поселення в Сибіру. Є. Заславського засудили до 10 років каторги, і він через 2,5 роки помер у тюрмі від туберкульозу.

Члени Союзу, які залишились на волі, у 1878 році зробили спробу відродити організацію. За їх участю відбулися страйки у залізничних майстернях, на ряді підприємств міста. В роковини проголошення Паризької комуни члени Союзу надіслали адрес французьким робітникам.

---

[1] Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 2. М., 1950, с. 104, 105.

Наляканий розмахом боротьби в період другої революційної ситуації, царський уряд організував в Одесі в 1879 році тимчасове генерал-губернаторство, наділене надзвичайними повноваженнями. Почались нові репресії. Відбулось багато судових процесів проти учасників революційних гуртків, зокрема «процес 28-и», тривали адміністративні висилання.

З настанням імперіалістичної стадії розвитку капіталізму в одеській промисловості відбувався інтенсивний процес концентрації виробництва, особливо на початку XX століття. Одеські підприємства збільшувались. Кількість фабрик і заводів, на яких було зайнято понад 500 робітників, зросла. Наприклад, на джутовій фабриці працювало понад 1200, на корковому заводі Арпса — близько тисячі робітників. У 1914 році на одеських фабриках і заводах працювало 30 тис. робітників. Провідне місце, як і раніше, займала харчова промисловість (млини, олійниці, цукрорафінадний завод, кондитерська, бісквітна, чайна фабрики тощо). Ряд одеських підприємств входив у всеросійські монополістичні об'єднання: завод Гена — в синдикат «Урожай», цукровий завод — в цукровий синдикат тощо.

В. І. Ленін — делегат III з'їзду РСДРП від Одеського більшовицького комітету. (Фото 1897 р.).

Чималу роль в економіці міста в ті роки відігравав іноземний капітал. Особливо сильними були його позиції в судноремонтній, пробковій промисловості та на підприємствах комунального господарства. В 1910 році одеську конку замінив трамвай, через три роки в місті з'явилась нова велика електростанція. Ці підприємства належали бельгійським капіталістам, які придбали відповідні концесії.

Перехід до монополістичної стадії капіталізму викликав дальше посилення експлуатації, загострення класової боротьби. Довгу і вперту боротьбу, наприклад, вели робітники морського транспорту проти великих пароплавних монополій, добиваючись поліпшення умов праці та визнання прав профспілки. У 1901 році відбулись страйки в залізничних майстернях, на тютюновій фабриці та на інших підприємствах міста.

Одеса стала важливим пунктом транспортування в Росію марксистської літератури. За кількістю виявленої і конфіскованої жандармами літератури вона посідала на Україні перше місце.

Все це сприяло посиленню пропаганди марксизму. У 1893 році група інтелігентів-пропагандистів — Ю. Стеклов, С. Волошкевич, Г. Циперович та інші — провадили в робітничих групах марксистську пропаганду. В наступному році у місті налічувалось 10 соціал-демократичних робітничих гуртків. Серед них особливо виділялись гуртки моряків, організатором яких був штурман далекого плавання І. М. Калашников; гурток робітників залізничних майстерень під керівництвом слюсаря Л. П. Яковлєва та гурток будівельників, яким керував І. Хохлов. У 1894 році активних членів гуртків та пропагандистів заарештували, багатьох засудили на каторгу, до заслання в Сибір.

Незважаючи на репресії, діяльність соціал-демократичних гуртків не припинялась. Арештованих пропагандистів замінив новий загін революціонерів. З'явилися нові гуртки, члени яких були організаторами нелегальних сходок у садах, трактирах тощо.

А. В. Трофимов

П. І. Старостін

Активні борці з самодержавством, більшовики-підпільники в 1905—1907 рр.

З початком пролетарського періоду у визвольному русі, головну роль в якому відігравав робітничий клас, історія революційної Одеси нерозривно пов'язується з ім'ям В. І. Леніна, який вважав Одесу одним з опорних пунктів революційного руху на півдні країни. В 1895 році пролетарі Одеси вперше відсвяткували І Травня[1]. На честь цього знаменного дня вони прийшли на маївку в Ботанічний сад. З яскравою політичною промовою виступив талановитий пропагандист муляр П. А. Аніконов.

Соціал-демократичні гуртки та групи у 1898 році об'єдналися в одну організацію «Агітаторське зібрання». На її основі 1900 року утворився Одеський комітет РСДРП, який вже з перших днів свого існування привернув увагу В. І. Леніна.

Робітничий рух в Одесі, як і в усій країні, загартовувався в непримиренній боротьбі з «економістами», меншовиками, бундівцями, есерами, анархістами та іншими опортуністами. В боротьбі з «економістами», які на деякий час посилили свої позиції в Одеській соціал-демократичній організації, революційному крилу, ядром якого були робітники І. Авдєєв, Й. Кристаловський, П. Квачов та інші, подала величезну допомогу ленінська «Искра» і насамперед такі її агенти і послідовні марксисти, як М. П. Білокопитова, Р. С. Землячка, Д. І. Ульянов, В. В. Воровський, Є. П. Матлахов, К. О. Левицький. З їх ініціативи в жовтні 1901 року з Одеського комітету виділилась Південна революційна група соціал-демократів[2], під керівництвом якої робітничий рух піднявся на вищий рівень.

Промислова криза 1900—1903 рр. погіршила і без того тяжке становище робітників, зросло безробіття. На ряді фабрик і заводів відбулися страйки, а 1 Травня 1902 року — масова демонстрація одеських трудящих. Страйковий рух, що прокотився в 1903 році на півдні країни, охопив і Одесу. У липні 1903 року місто стало ареною великого політичного страйку, застрільниками якого були робітники залізничних майстерень, каменоломень, джутової фабрики та інших підприємств. Керівником страйку виступив Одеський соціал-демократичний комітет іскрівського напряму, на чолі якого стояли Д. І. Ульянов, К. О. Левицький, Р. С. Землячка. 17 липня припинили роботу фабрики, заводи, торговельні підприємства, завмер порт, стали поїзди. Страйкувало понад 30 тис. робітників. Страйк тривав кілька днів, і тільки силами військ та поліції його вдалося придушити. Близько 300 найактивніших учасників було арештовано. Загальний політичний страйк зробив великий революціонізуючий вплив на робітничий клас і передову інтелігенцію Одеси, став прелюдією подій 1905—1907 років.

У горні революційних боїв, у безперервній ідейній боротьбі проти опортуністів-меншовиків гартувалась одеська більшовицька організація. В її ряди вливались передові робітники. У 1904 році вступив у партію робітник А. В. Трофимов, який пізніше став одним з керівників одеських пролетарів і вони з глибокою повагою

[1] Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов, т. 4, ч. 1. М 1961, с. 172.

[2] З історії Одеської партійної організації, с. 39.

називали його дідом Трохимом. Стали тоді більшовиками слюсар залізничних майстерень П. П. Мізікевич, моряк Г. П. Ачканов та його брат Ф. П. Ачканов. Наполегливо і сміливо вели маси до боротьби з самодержавством більшовики П. І. Старостін, М. О. Скрипник, Г. М. Слєпов та інші.

П. М. Матюшенко

Г. М. Вакуленчук

Керівники повстання на броненосці «Потьомкін».

Після II з'їзду партії Одеський комітет РСДРП став опорою В. І. Леніна в боротьбі з меншовиками. У лютому 1904 року в Одесі утворилося Південне бюро ЦК РСДРП, до складу якого ввійшли В. В. Воровський, І. Х. Лалаянц, К. О. Левицький. Воно об'єднало більшовицькі комітети півдня України в боротьбі за скликання III з'їзду партії. Одеському більшовицькому комітетові, який обрав В. І. Леніна своїм делегатом, належить особливо велика роль у підготовці і скликанні третього з'їзду партії.

В роки першої російської революції Одеса була одним з найбільших центрів революційного руху на Україні. Тут проходили багатолюдні мітинги і демонстрації, масові страйки, сутички з царськими військами.

Події 9 січня 1905 року знайшли широкий відгук в Одесі. Більшовики випустили прокламацію, в якій закликали до повалення самодержавства. 2 травня утворився міський страйковий комітет, одним з керівників якого був К. О. Левицький.

Особливого розмаху набули революційні події в червні 1905 року. Місто охопив загальний політичний страйк, застрільником якого виступив робітничий Пересип. Пізніше до нього приєднались робітники Молдаванки та інших районів. На вулицях з'явились барикади, відбулися збройні сутички з поліцією і козаками, було поранено багато робітників.

В розпалі боротьби на світанку 15 червня на Одеський рейд прибув повсталий броненосець «Потьомкін» з червоним прапором на щоглі. Робітники захоплено вітали революційний броненосець. Похорон матроса-більшовика Г. М. Вакуленчука, вбитого офіцером на кораблі, перетворився на грандіозну демонстрацію солідарності робітників і матросів.

В. І. Ленін, який перебував тоді в еміграції, вживав усіх можливих заходів, щоб допомогти повсталим морякам і одеському пролетаріату захопити владу в свої руки. Він розробив план розвитку повстання і направив з цією метою до Одеси більшовика М. І. Васильєва-Южина з глибоко продуманим планом практичних дій для дальшого розвитку повстання. Треба діяти рішуче, сміливо і швидко — в цьому полягала суть ленінського плану[1]. Але на час приїзду Васильєва-Южина повсталого броненосця тут не було — 18 червня він залишив одеський порт.

Власті, використавши вагання, нерішучість і помилки керівників повстання, влаштували криваву провокацію: вони підпалили порт і направили туди війська; під приводом боротьби з пожежею і крадіжками вони розстріляли сотні людей.

Незважаючи на поразку, повстання відіграло важливу роль у розвитку революції. «Повстання в Одесі,— писав В. І. Ленін,— і перехід на сторону революції броне-

[1] Див. М. И. Васильев-Южин. В огне первой революции. М., 1955, с. 47.

Учасники страйку вантажників Одеського порту 11 грудня 1905 р.

носця „Потьомкін“ ознаменували новий і великий крок вперед у розвитку революційного руху проти самодержавства»[1].

Нове піднесення революційної хвилі, що почалося восени 1905 року і переросло у Всеросійський політичний страйк, охопило й Одесу. Першими в боротьбу включилися залізничники. 12 жовтня жоден поїзд не вийшов з міста. До залізничників приєдналися робітники тютюнової та чаєрозважувальної фабрик.

17 жовтня більшовицький комітет випустив листівку «До всіх громадян», в якій розповідалось про перші барикадні бої одеських робітників[2]. Зростали і міцніли робітничі організації: страйкові комітети, професійні спілки. В листопаді 1905 року одеські робітники за прикладом робітників Москви та Петербурга почали створювати Ради. Перше засідання Одеської Ради відбулось 28 листопада. Проте більшість в ній захопили опортуністичні елементи, а це призвело до того, що Рада не стала органом збройної боротьби[3]. У грудні революційний рух у країні наблизився до збройного повстання. 10 грудня на заклик більшовиків одеські робітники розпочали страйк, який швидко охопив більшість підприємств міста. Більшовики боролися за переростання політичного страйку в збройне повстання, але силам реакції вдалося придушити страйк.

Масові репресії, що почалися ще під час загального страйку, призвели до припинення діяльності Ради, розгрому більшості профспілок, арештів і переслідування учасників революційного руху. Кілька раз зазнавав розгрому Одеський комітет РСДРП.

Після поразки революції капіталісти повели економічний наступ на трудящих. Вони скасували восьмигодинний робочий день, введений Радою робітничих депутатів. Про те, в яких винятково важких умовах доводилось працювати більшовикам Одеси, видно з т. зв. Картамишевської справи. 20 вересня 1907 року поліції стало відомо, що в будинку № 17 на Картамишевській вулиці зібралась міська партійна конференція. Випадково на цій вулиці був убитий пристав. Власті вирішили скористатися з цього, щоб звинуватити групу більшовиків у терорі і засудити їх до страти. Більшовикам удалося викрити провокацію. Все ж учасники міської конференції були засуджені до ув'язнення і адміністративного виселення.

Партійна організація намагалась організувати видання нелегальної газети «Одесский рабочий», але після випуску третього-четвертого номерів (1908 р.) друкарню розгромили.

Великих втрат зазнала Одеська організація в 1910 році, коли були заарештовані майже всі члени Одеського комітету РСДРП (В. В. Воровський, С. В. Модестов, Стоян Джоров та інші) і розгромлена підпільна більшовицька друкарня. У березні 1911 року відбувся суд над заарештованими («процес 22-х»), на якому 16 чол. було засуджено до каторги і тривалого тюремного ув'язнення.

Але й у тяжку пору реакції більшовики Одеси продовжували роботу по вихованню й організації трудящих мас за поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати. В 1907—1910 рр. робітники заводу РОПИТ страйкували 9 разів, заводу

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 8, с. 508.
[2] Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907). К., 1955, с. 285.
[3] З історії Одеської партійної організації, с. 81.

Гена — 7 разів. Часто виникали страйки в порту та на суднах торговельного флоту. Керували страйками здебільшого більшовики. Вони працювали у профспілках, видавали нелегальну літературу, прокламації. Одним з керівних діячів Одеського комітету в цей час був вірний ленінець В. В. Воровський, який уміло використовував легальну пресу для пропаганди більшовицьких ідей.

Діяльність одеських більшовиків значно пожвавилась у період нового революційного піднесення в країні. Посилився страйковий рух. Якщо в 1911 році зареєстровано 11 страйків, то тільки за 3 місяці 1912 року відбулося 18 страйків. В активізації робітників, їх згуртуванні навколо більшовицької партії важливу роль відіграла газета «Правда», яка мала тут багато читачів і постійно вміщувала інформації про життя робітничої Одеси. На Молдаванці, в кіоску, де продавалась «Правда», була одночасно організована явка підпільників-революціонерів. Більшовики використовували будь-яку нагоду, щоб посилити агітацію серед робітників. Під час виборів у IV Державну думу вони, підтримуючи робітничого кандидата — водопровідника М. Я. Романовського, водночас викривали антидемократичний характер виборчої системи та класову суть політики представників буржуазно-ліберальної опозиції.

Більшовики Одеси вели підготовку до скликання Південноросійської конференції. Але 9 червня 1912 року партійна організація зазнала великого удару. Було заарештовано керівне ядро і більшість активних працівників, у т. ч. В. Воровського, Б. Окольського та інших. Однак більшовики продовжували вести роботу в масах. Вони керували страйковим рухом, відновлювали партійні групи на великих підприємствах і в порту, боролись за керівництво в профспілках тощо.

Восени 1913 року в Одеській організації посилились позиції ленінців. Цьому значною мірою сприяв приїзд сюди за дорученням В. І. Леніна визначних більшовиків — В. Д. Вегмана і О. В. Шотмана. Однак нові арешти (в березні і квітні 1914 року) знову послабили партійну організацію. І все ж робітничий рух набирав сили. Тільки в липні 1914 року страйкували робітники майже 20 підприємств.

Спад революційної хвилі і розгул реакції в 1907—1910 рр. негативно позначились на культурному житті міста. Кількість студентів набагато зменшилась. У складі професури з'явилось чимало політичних ретроградів, бездар у науковому відношенні.

Різко змінився театральний репертуар. Тут почали переважати розважальні п'єси, зросла мережа кабаре та кафе-шантанів. Значний прошарок буржуазної інтелігенції вдався до містики, декадентства, пропаганди ідеї «мистецтво для мистецтва». Поряд з ліберально-буржуазними «Одесскими новостями» та «Одесским листком», в яких співробітничали відомі публіцисти і письменники, виходили бульварні листки типу «Одесская почта», реакційна газета «Русская речь» та багато інших.

Разом з тим під все зростаючим впливом ідей марксизму-ленінізму формувалась передова українська культура. В Одесі, як і повсюди в країні, йшла, за висловом В. І. Леніна, «боротьба двох культур», боротьба трудящих за народну, справді демократичну культуру. Одним з таких осередків демократичної культури стала публічна бібліотека. В 1907 році її перевели в нове приміщення, збудоване за проектом архітектора Ф. П. Нестурха. Бібліотека фактично перетворилась на своєрідний університет для демократич-

Мітинг солдатів Південно-західного фронту після повалення царського самодержавства. Березень 1917 р.

ної молоді. Велику роботу серед населення провадили представники прогресивної інтелігенції в Народній аудиторії. Тут ставились драматичні й оперні спектаклі, влаштовувались науково-популярні лекції. Приїжджали в місто видатні українські письменники Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, російські письменники О. І. Купрін та І. О. Бунін. На сцені виступали видатні театральні діячі країни: співаки П. І. Цесевич, Г. С. Пирогов, С. А. Крушельницька, І. О. Алчевський, драматичні актори І. Мамонтов-Дальський, П. М. Орленєв та інші.

Одеса в ці роки залишалась великим центром музичної освіти. Одеське музичне училище, перетворене 1914 року на консерваторію, очолював визначний музикант і диригент Д. Б. Климов. З стін училища вийшов ряд блискучих віртуозів-музикантів. В свій час училище закінчив видатний музикант-педагог П. С. Столярський, який виховав багато талановитих скрипалів. Його блискуча педагогічна діяльність особливо розкрилась у радянський період.

Широку популярність здобуло в країні і Одеське художнє училище, очолюване видатним художником і педагогом К. К. Костанді. Саме в Одесі виникло і плідно працювало Товариство південноросійських художників, що стояло на позиціях демократичного, реалістичного мистецтва. У роки першої світової війни в Одесі виходив єдиний тоді український журнал «Основа», де вперше надрукувався П. Г. Тичина.

Перша світова війна стала справжнім лихом для економіки міста. Як тільки Туреччина вступила у війну, зовнішня торгівля через Одесу майже зовсім припинилась. Внаслідок цього зросло безробіття серед робітників порту і моряків, набагато скоротилось виробництво підприємств, які працювали на експорт або переробляли імпортну сировину. З прифронтових районів у місто ринуло багато біженців, а це більше посилило житлову кризу. В 1916 році у війну вступила Румунія. Одеса стала основним тиловим центром Румунського фронту, місцем перебування різних воєнних установ.

Влада використовувала війну для нових репресій проти учасників революційного руху. Уже в серпні—вересні 1914 року з Одеси була вислана група соціал-демократів, переважно більшовиків. Арешти тривали до лютого 1917 року. Були розгромлені профспілки. Але, незважаючи на нові масові репресії, 1914—1915 рр. були відзначені посиленням революційного руху. Відбулися страйки в порту, на багатьох промислових підприємствах виникли нові революційні гуртки. У 1916 році посилилась робота по відновленню міської партійної організації. В цей час знову встановлюються зв'язки з більшовиками Петербурга, Москви, Харкова та інших пролетарських центрів. 5 травня 1916 року в місті сформувався керівний комітет РСДРП, до якого ввійшли В. Рудницький, А. Стариков, Г. Жукарін та інші більшовики. Він об'єднав дві фракції — більшовиків, здебільшого робітників великих підприємств, та групу меншовиків, головним чином кравців і друкарів; між ними точилась гостра внутріпартійна боротьба.

В травні 1916 року більшовики Одеси одержали з Києва твори В. І. Леніна: «Проект резолюції Ціммервальдської лівої», «Війна і російська соціал-демократія» тощо. Їх переписували і розповсюджували серед робітників[1].

Невтомне роз'яснення більшовиками на основі ленінського вчення характеру імперіалістичної війни призвело до зриву намагань втягнути робітників Одеси до т. зв. робітничої групи при військово-промисловому комітеті і цим визнати політику «класового миру» під час війни.

Наприкінці 1916 року наростає гостра загальнополітична криза. Ознаки революційної ситуації були наявні і в Одесі. З'явилась листівка, яка кликала покінчити революційним шляхом з імперіалістичною війною, повалити самодержавство. Закінчувалась вона закликом: «Геть капіталізм», «Хай живе соціалізм!»[2].

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 125.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России. Сборник документов и материалов. К., 1960, с. 644.

28 лютого 1917 року в Одесу надійшло телеграфне повідомлення про те, що в Петрограді скинуто царя, а 1 березня місто вже вирувало. Звістку про падіння царизму захоплено зустріли широкі маси трудящих. Стихійно виникали мітинги, на зборах робітники приймали резолюції з привітанням на адресу робітників і солдатів Петрограда, вимагали негайно ліквідувати місцеві органи царської влади, усунути її представників і звільнити з тюрем політичних в'язнів.

П. П. Шмідт — один з керівників Севастопольського збройного повстання 1905 р., уродженець Одеси. 1905 р.

Повідомлення про перехід влади до Тимчасового комітету Державної думи і створення в Петрограді Ради робітничих і солдатських депутатів місцеві газети опублікували 2 березня. Одеські робітники вирішили наслідувати приклад своїх петроградських товаришів. Того ж дня представники кількох заводів зібрались у їдальні по Виноградній вулиці і створили Тимчасовий робітничий комітет у складі 7 чоловік[1], на який покладався обов'язок провести вибори в Одеську Раду робітничих депутатів. Комітет звернувся з закликом до робітників міста обрати делегатів до Ради[2].

6 березня відкрилось перше засідання новообраної Ради робітничих депутатів, на якому були присутні 225 депутатів від заводів і фабрик та 18 представників армії і флоту. Учасники зборів обрали виконавчий комітет Одеської Ради робітничих депутатів і прийняли вітальну телеграму на ім'я Петроградської Ради[3]. В березні були обрані Пересипська, Залізнична, Слобідська, Дальницька і Олександрівська районні Ради. В середині березня були створені Одеська Рада солдатських і офіцерських депутатів та Одеська Рада матроських депутатів[4]. До керівництва останньої ввійшла група більшовиків. Але більшість у Радах належала угодовським партіям меншовиків, бундівців та есерів.

Революційні події в Одесі розвивались в органічному зв'язку з загальноросійськими подіями. В місті з-понад півмільйонним населенням була досить розвинена промисловість зі значним загоном робітничого класу, який пройшов сувору і багаторічну школу революційної боротьби. Разом з військовими і торговими моряками, які становили чималу питому вагу серед міського населення, пролетаріат Одеси являв собою велику революційну силу. Але разом з тим, у місті був досить значний прошарок — понад 50 тис. чоловік — великої та дрібної буржуазії. Тут скупчилось багато банкірських і посередницьких контор, торговельних і збутових підприємств. На житті міста позначалась також наявність значного прошарку люмпен-пролетаріату.

Ось чому після Лютневої буржуазно-демократичної революції в Одесі створилась надзвичайно складна обстановка. До складу т. зв. громадського комітету, який виник поряд з Радою робітничих депутатів, увійшли переважно представники буржуазії. Він став місцевим органом Тимчасового уряду, владу якого в Одесі здійснював спеціальний комісар і навколо якого групувались усі реакційні сили.

Отже, в Одесі, як і по всій країні, після Лютневої революції склалося двовладдя. Поряд з Радами існував орган буржуазії — громадський комітет, з яким змикались місцеві органи буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

---

[1] Газ. «Известия» (Одеса), 10 березня 1917 року.
[2] Там же.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 94, арк. 2—3.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, с. 242.

М. І. Чижиков, начальник одеської Червоної гвардії. 1917—1918 рр.

У травні 1917 року революційною творчістю мас на півдні України було утворено ще одну форму влади. На першому фронтовому і обласному з'їзді Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського округу було обрано Центральний виконавчий комітет Рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу (скорочено — Румчерод)[1], в якому спочатку керівництво захопили меншовики та есери і який заявив про свою підтримку Тимчасового уряду. У червні в Одесі утворилась буржуазно-націоналістична губерніальна рада, яка в дальшому, спираючись на деякі українізовані військові частини, почала претендувати на владу в місті.

Більшовицька організація Одеси, ослаблена репресіями царизму, спочатку була нечисленною — після Лютневої революції вийшли з підпілля всього близько 60 членів партії. І все ж вона провадила запеклу боротьбу проти буржуазних та дрібнобуржуазних партій, спілок і товариств.

Квітневі тези В. І. Леніна та рішення VII (Квітневої) конференції допомогли більшовикам Одеси правильно визначити свої позиції в питаннях ставлення до Тимчасового уряду, війни, угодовських партій та завоювання на свій бік робітничо-селянських мас. На час Квітневої конференції РСДРП(б) їх кількість зросла до 300. Велику допомогу одеським більшовикам подав Центральний Комітет партії, який направив до Одеси в різний час ряд досвідчених працівників, зокрема, П. І. Старостіна, О. К. Воронського, Л. І. Рузера, В. О. Дьогтя та інших.

З 5-го березня — часу створення об'єднаної соціал-демократичної організації, в якій провідну роль відігравали меншовики,— до 19-го червня, коли було обрано більшовицький загальноміський комітет (голова О. І. Хмельницький, секретар П. С. Заславський), в який увійшли й меншовики-інтернаціоналісти, більшовики зміцнювали свої позиції, поповнювали лави передовими робітниками, солдатами, матросами. На загальноміських зборах, де обирався комітет, взяло участь понад 600 чоловік[2]. 6 липня 1917 року вийшов перший номер більшовицької газети «Голос пролетарія» тиражем 8 тис. примірників[3].

Слідом за провідними пролетарськими центрами країни в Одесі почалося формування робітничої міліції — збройних сил пролетаріату, реорганізованої в квітні 1917 р. у Червону гвардію. На чолі одеської Червоної гвардії стояв робітник М. І. Чижиков. Активну участь в утворенні й керівництві Червоною гвардією брали більшовики Г. Слєпов, М. Томас, А. Трофимов, Г. Ачканов. У травні загони Червоної гвардії налічували понад тисячу бійців.

Велику увагу було приділено створенню нових, справді масових професійних спілок. В березні — квітні 1917 року в Одесі виникло 40 профспілок, які об'єднували 35 тис. робітників [4].

Більшовики взяли активну участь в організації першотравневої демонстрації, яка охопила понад 250 тис. трудящих. Вони несли гасла, що закликали до розширення завоювань революції[5].

---

[1] Хроніка революційних подій в Одесі. Одеса, 1958, с. 46, 55—56.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, с. 245; газ. «Голос пролетарія», 6 липня 1917 р.

[3] Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917—1920). Одеса, 1929, с. 25.

[4] З історії Одеської партійної організації, с. 137.

[5] Газ. «Известия» (Одеса), 20 травня 1917 р.

Активні борці за встановлення Радянської влади в Одесі.

В. Г. Юдовський

П. І. Кондренко

П. П. Мізікевич

В липні 1917 року в Одесі виникла Спілка соціалістичної робітничої молоді. В її статуті говорилось, що вона ставить собі за мету виховання робітничої молоді в дусі боротьби за визволення всіх поневолених від гніту капіталізму[1]. Одеська партійна організація посилила роботу по революційному вихованню молоді. Члени одеської Спілки соціалістичної робітничої молоді брали участь у боротьбі за встановлення Радянської влади.

В червні 1917 року в Одесі почала діяти військова група більшовиків, у якій активно працювали О. Холопов, Д. Гур'єв, М. Трюх. Вона налічувала близько 150 чоловік і проводила значну роботу серед військових частин одеського гарнізону[2].

Липневі події 1917 року в Петрограді ознаменувались крутим поворотом у розвитку революції. Закінчилось двовладдя. Одеські більшовики посилили боротьбу проти угодовців і підготовку мас до збройного повстання. Заколот Корнілова викликав обурення в масах. Загальноміський загін Червоної гвардії виріс до 2 тис. чоловік, виникли дружини на багатьох підприємствах, сформувалась окрема залізнична Червона гвардія. За активною участю більшовиків утворився тимчасовий революційний комітет, який, спираючись на Червону гвардію, вжив заходів аби запобігти виступу корніловців у місті. Рішучі дії залізничників Одеського вузла зірвали спробу генерала Щербачова перекинути з Румунського фронту контрреволюційні частини на допомогу Корнілову. В Одесі з ініціативи більшовиків на початку вересня відбулась багатолюдна демонстрація робітників, червоногвардійців, матросів і солдатів одеського гарнізону. Демонстрація пройшла під гаслами: «Геть війну!», «Геть смертну кару!», «Геть корніловців!».

У боротьбі за маси росла й гартувалась міська партійна організація. На початок жовтня 1917 року вона об'єднувала 3400 чоловік[3]. На більшості заводів і фабрик були створені партійні осередки. При часткових перевиборах до Рад, які проводились у травні і липні, в них все частіше обирали більшовиків, а висування і вибори делегатів на II Всеросійський з'їзд Рад показали, що переважна більшість робітників, солдатів і матросів йшли за більшовиками.

Звістку про переможне збройне повстання в Петрограді вже 25 жовтня, об 11 годині вечора, одержали на одеському центральному телеграфі[4]. На заводах, у вій-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 30, арк. 3.
[2] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1958, № 3, с. 152.
[3] З історії Одеської партійної організації, с. 153.
[4] Газ. «Известия» (Одеса), 26 жовтня 1917 р.

ськових частинах, на кораблях відбувались мітинги і збори. Трудящі палко вітали перемогу пролетарської революції. 27 жовтня в Народній аудиторії на Старопортофранківській вулиці відбулось об'єднане засідання Рад робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів, де більшістю голосів (265 проти 35) було прийнято більшовицьку резолюцію про підтримку збройного повстання в Петрограді і закликано всі революційні організації приступити до створення «твердої революційної влади Рад на місцях»[1]. Негайного переходу всієї влади до рук Рад вимагав і загально міський мітинг трудящих, а також моряки броненосця «Синоп», крейсера «Алмаз» та солдати 60-го і 49-го запасних полків.

Але встановити Радянську владу у жовтні 1917 року в Одесі не вдалося. Перешкодою до цього був опір російської і української буржуазії та угодовських партій. Фактично в місті знову встановилося двовладдя. Шлях до встановлення Радянської влади в місті лежав через продовження боротьби за маси і організаційно-технічну підготовку повстання. На допомогу одеським більшовикам Центральний Комітет партії за вказівкою В. І. Леніна на початку грудня 1917 року направив групу досвідчених партійних працівників на чолі з членом Президії ВЦВК В. Володарським. В цей час в Одесі вже працювали більшовики В. Юдовський, П. Старостін, О. Хмельницький, Г. Ачканов, А. Трофимов, П. Мізікевич, Б. Гумперт, П. Кондренко, П. Забудкін та інші[2].

Поворотним етапом у боротьбі одеських більшовиків за маси став II з'їзд Рад Румчероду, який проходив з 10 по 22 грудня 1917 року. З 1114 зареєстрованих делегатів 396 було більшовиків та 257 лівих есерів і меншовиків-інтернаціоналістів, які підтримували більшовиків[3]. На з'їзді розгорнулася гостра боротьба між більшовиками, з одного боку, і угодовцями та буржуазними націоналістами всіх мастей, з другого, які зазнали політичної поразки. Делегати схвалили діяльність Ради Народних Комісарів і створення Радянського уряду на Україні, прийняли резолюцію про перехід всієї влади до Рад на півдні. Делегати обрали новий ЦВК Румчероду на чолі з В. Юдовським.

Назрівав час збройного виступу трудящих міста за встановлення влади Рад. З ініціативи більшовиків 4 січня 1918 року на заводі РОПИТ відбулася конференція фабричних комітетів 49 найбільших підприємств, Румчероду, військових частин тощо. Вирішено було вжити всіх заходів, щоб Рада взяла владу в свої руки. Для керівництва підготовчою роботою було створено військово-революційний комітет у складі Г. Ачканова, М. Чижикова, А. Кривошеєва, С. Калініна, П. Кондренка, О. Холопова, П. Мізікевича та інших. Головою комітету став голова ЦВК Румчероду В. Юдовський. Завоювання влади в місті ревком призначив в ніч на 14 січня 1918 року. Збройні загони Червоної гвардії, що налічували понад 3 тис. бійців, також підрозділи солдатів і матросів зайняли найважливіші стратегічні пункти: телеграф, телефонну станцію, штаб військового округу, вокзал, державний банк, арсенал, заарештували ряд контрреволюційних діячів. 14 січня відбулось об'єднане засідання Рад робітничих, солдатських і матроських депутатів, яке оголосило Радянську владу в Одесі[4].

Але контрреволюційні сили вирішили будь-що не допустити переходу влади до Рад. На світанку 15 січня гайдамацькі частини та офіцерські загони, озброєні артилерією і броневиками, розпочали бойові дії проти революційних сил. 15—17 січня тривали кровопролитні вуличні бої. Разом з робітниками, червоногвардійцями і революційними солдатами одеського гарнізону на барикадах проти гайдамаків та юнкерів боролись моряки Чорноморського флоту, в авангарді яких був екіпаж крейсера «Алмаз» на чолі з матросом-більшовиком П. І. Кондренком. Ранком 17 січня

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 126-б, арк. 19.
[2] Там же, спр. 94, арк. 105—106.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 2, спр. 41, арк. 2.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 89, арк. 11.

представники розгромлених гайдамацьких куренів з'явилися до ревкому і заявили про повну капітуляцію. Так збройна боротьба трудящих закінчилася перемогою. В Одесі було встановлено Радянську владу[1]. Про це Румчерод телеграфно повідомив В. І. Леніна. 18 січня було створено крайовий Одеський Раднарком, головою якого став В. Г. Юдовський, а згодом — П. І. Старостін[2]. Було утворено 14 народних комісаріатів: праці, промисловості і торгівлі, пошти і телеграфу, продовольства, морських сил, освіти, фінансів, юстиції, охорони тощо. Комісаріат праці, очолений спочатку П. Старостіним, накреслив заходи для переведення промисловості з воєнного на мирне виробництво, ліквідації безробіття тощо. Був запроваджений 8-годинний робочий день, заборонено дитячу працю. Вводились робочий контроль над виробництвом, соціальне страхування робітників. Багато робітничих родин переселилося з вогких і темних підвалів у будинки буржуазії. Водночас радянські органи повели боротьбу з саботажниками, були надруковані постанови про націоналізацію великих підприємств, про боротьбу з спекуляцією, закриття реакційних газет. Серед перших націоналізованих підприємств були заводи РОПИТа і Гена. В повіти виїхали представники Одеського міського партійного комітету для роз'яснення селянству значення перемоги Радянської влади та розв'язання продовольчого питання.

Портові склади, зруйновані під час австро-німецької окупації. 1918 р.

Велику допомогу Одесі у відбудові зруйнованого війною господарства подав уряд Російської Федерації, виділивши для потреб міста 60 млн. крб. ЦК партії зміцнив партійну організацію досвідченими кадрами.

Діяльність Одеського Раднаркому проходила в складних умовах. Боярській Румунії вдалось захопити Бессарабію, включаючи Ізмаїльщину. Тому першорядного значення надавалось будівництву Червоної гвардії. 23 січня ЦВК Румчероду оголосив запис добровольців до Червоної гвардії. Одеська партійна організація провела партійну мобілізацію в армію[3].

В. І. Ленін уважно слідкував за подіями на півдні країни. В телеграмі 17 лютого, адресованій голові Румчероду В. Г. Юдовському, Народному Секретаріату Української республіки В. О. Антонову-Овсієнку, він повідомляв, що на російсько-румунський фронт кинуто Північну армію, що б'ється під Києвом. «Ми ні на хвилину не маємо сумніву,— вказував В. І. Ленін,— що доблесні герої визволення Києва виконають свій революційний обов'язок»[4].

Наприкінці лютого мирному будівництву нового життя почали загрожувати німецькі імперіалісти. У відповідь на відозву В. І. Леніна «Соціалістична Вітчизна в небезпеці!» трудящі Одеси стали на захист міста, яке 24-го лютого було оголошено на воєнному стані. Було створено третю Українську радянську армію під командуванням члена виконкому Румчероду П. С. Лазарєва. Захищала місто і дружина одеської Спілки соціалістичної робітничої молоді. Жорстокі бої з німецькими окупантами точилися в районі Бірзули і Балти. Проте під натиском переважаючих сил ворога радянські частини змушені були відступити. В ніч з 13 на 14 березня австро-німецькі війська захопили Одесу.

[1] Газ. «Голос пролетария», 18 (31) січня 1918 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 22, арк. 9-10.
[3] Октябрь и гражданская война в СССР. М., 1966, с. 986.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 36, с. 430.

Організатори і керівники підпільної боротьби під час англо-французької інтервенції.

І. Ф. Смирнов (М. Ласточкін)

С. І. Соколовська

І. Є. Клименко

Почався період масових пограбувань, насильства, жорстокого терору. Всі робітничі організації, профспілки були закриті, заборонялись будь-які збори, страйки. Більшовики пішли в підпілля. 3 травня 1918 року почала нелегально виходити газета «Голос пролетария», а з липня—«Коммунист» тиражем 6 тис. примірників. Друкувалися й поширювалися серед військ окупантів листівки німецькою та чеською мовами. Особливо посилилась робота одеської підпільної організації після І з'їзду Комуністичної партії більшовиків України, коли сюди прибули направлені ЦК КП(б)У партійні працівники Я. Б. Гамарник, І. М. Крейсберг, М. В. Голубенко, П. І. Онищенко та інші. Розгорнув діяльність обласний комітет партії, очолений Я. Б. Гамарником, та Військово-революційний комітет. Понад 2 місяці страйкували робітники канатного заводу і шкіряники. Страйкували пекарі, деревообробники, друкарі, кравці, вантажники. На авіаційному заводі робітники знищили 20 військових літаків, які мали одержати окупанти. Боротьба проти окупантів набула характеру всенародної визвольної війни. Під час Всеукраїнського залізничного страйку в Одесі страйкували 13 тис. залізничників. Під впливом революційних подій у Німеччині і широкого повстанського руху австро-німецькі окупанти в листопаді—грудні залишили Україну.

Та на зміну одним окупантам прийшли інші — англо-французькі інтервенти, які в цей час тут, на Чорноморському узбережжі, мали намір створити один з основних плацдармів для наступу на Радянську Росію. 26 листопада 1918 року військове судно кинуло якір в Одеському порту. Це був англійський міноносець. За ним прибули французькі, італійські, англійські воєнні кораблі. В останні дні листопада та протягом грудня до міста прибуло близько 30 тис. антантівських військ. З Єкатеринодара прибуло близько 10 тис. білогвардійців-денікінців під командою генерала Гришина-Алмазова, які вибили з міста петлюрівців. Почався новий розгул кривавого терору. В місті лютували численні контррозвідки. Вони хапали, катували і вбивали всіх, на кого падала тінь підозри в прихильності до Радянської влади. Запідозрених у більшовизмі за наказом командування окупаційних військ розстрілювали без суду і слідства. Панували холод і голод, безробіття набуло нечуваних розмірів. Збори, мітинги, діяльність громадських організацій були заборонені.

В цих жахливих умовах більшовики-підпільники розгорнули героїчну боротьбу проти інтервентів. Партія зміцнила одеську підпільну організацію надійними кадрами. Сюди були направлені досвідчені революціонери-професіонали І. Ф. Смирнов (підпільна кличка Микола Ласточкін), С. І. Соколовська, І. Є. Клименко, Л. Й. Картвелішвілі, Я. Л. Єлін, організатор і секретар французької комуністичної групи

Ж. Лябурб. (Фото 1918 р.)

Стойко Ратков. (Фото 1957 р.)

в Москві Жанна Лябурб, сербський комуніст Стойко Ратков та інші. На нелегальній конференції в грудні 1918 року головою обласного комітету партії обрали І. Ф. Смирнова, секретарем — С. І. Соколовську. Обласний комітет відновив діяльність міських і багатьох сільських підпільних партійних організацій. Завдяки великій агітаційній роботі серед трудящих мас, кількість членів партії безперервно зростала. Так, на час скликання підпільної обласної партійної конференції в лютому 1919 року в області налічувалось близько 2 тис. комуністів — у п'ять разів більше, ніж за 4 місяці до цього[1].

Одеський обком КП(б)У поширював свій вплив на всі міста півдня України, Криму і Бессарабії. Туди надсилались партійні працівники, нелегальна література, гроші[2].

Ще за кілька тижнів до висадки англо-французького десанту в катакомбах під Одесою почала працювати більшовицька друкарня, де під час окупації випускалась підпільна газета «Коммунист» тиражем 10 тис. примірників.

Підпільний обласний комітет партії більшовиків провадив велику роботу по об'єднанню всіх сил на боротьбу з інтервентами. Організовувались страйки робітників, створювались бойові робітничі загони й дружини. Для керівництва партизансько-повстанським рухом при обкомі був утворений ревком.

В грудні 1918 року за вказівкою ЦК РКП(б) при Одеському обласному комітеті партії для роботи в військах інтервентів була утворена підпільна агітаційно-пропагандистська організація — «Іноземна колегія»[3], до складу якої входили С. І. Соколовська, Я. Л. Єлін, В. О. Дьоготь, М. Штилівкер, француженка Жанна Лябурб, румун Альтер Залік, полька Гелена Гжелякова, серб Стойко Ратков та інші. Очолювала «Іноземну колегію» президія в складі трьох осіб: С. Соколовської, Ж. Лябурб і А. Заліка[4]. Низовими осередками (групами) колегії були національні об'єднання: французька (найбільш масова), польська, румунська, сербська, грецька та англійська. Агітатори «Іноземної колегії» проводили бесіди з солдатами і матросами, запрошували їх в сім'ї робітників. Під виглядом перекладачів, годинникарів, правильників бритв, електромонтерів, водопровідників вони пробиралися у військові частини, казарми та на кораблі інтервентів. Іноземна колегія видавала газету «Комуніст» французькою мовою. Під впливом більшовицької агітації і пропаганди у військах інтервентів зростало незадоволення проти інтервенції, яке переростало в масове обурення. Солдати і матроси відмовлялися виконувати накази генералів та офіцерів Через два місяці після початку окупації Одеси 500 французьких солдатів були заарештовані за те, що не тільки не хотіли більше воювати проти Радянської республіки, але й переконували своїх товаришів не воювати проти Рад[5]. 1 лютого 1919 року французькі солдати 58-го піхотного полку відмовилися виступити проти партизанів, які за завданням Одеського обласного комітету партії захопили

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, с. 254.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 280, арк. 2.
[3] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 27, арк. 42.
[4] Там же.
[5] ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 4, спр. 43, арк. 7.

Г. М. Панкратова (Нюра Палич), член Одеського підпільного губкому КП(б)У та редколегії газети «Одесский коммунист» під час денікінщини. (Фото 1923 р.).

ім. Тирасполь[1]. Революційні настрої серед солдатів і матросів Антанти дедалі посилювались. У березні 1919 року на багатьох кораблях французької ескадри утворилися групи революційної дії.

Це ще більше розлютило окупантів. 1 березня 1919 року французька і білогвардійська контррозвідки схопили Жанну Лябурб, Стойко Раткова, Якова Єліна, Михайла Штилівкера, Олександра Вінницького та інших. В ніч на 2 березня 1919 року їх розстріляли[2]. Тільки Стойко Раткову пощастило втекти.

Через два тижні було заарештовано керівника комуністичного підпілля І. Ф. Смирнова-Ласточкіна. Після жорстоких катувань його живим кинули в море, прив'язавши до ніг камінь.

Та ніякі звірства не допомогли ворогу. Відбувався розклад військ інтервентів: солдати відмовлялись воювати проти радянських військ. А тимчасом до Одеси наближалась Червона Армія. Все це примусило командування інтервентів віддати наказ почати 3 квітня евакуацію військ.

6 квітня 1919 року в Одесу вступили радянські війська. Становище в місті було винятково складним. Тут налічувалось близько 40 тис. безробітних, не було продуктів харчування, палива. Окупанти вивезли багато цінностей, в т. ч. 112 торговельних суден. Зупинились трамваї, не працювала електростанція, завмер порт. Партійні та господарські органи насамперед приступили до відбудови підприємств, що випускали продукцію для потреб фронту. За короткий час відкрилося 13 взуттєвих майстерень і 14 швейних фабрик. Почали працювати консервні і шкіряні заводи, суконна і тютюнова фабрики. Для армії виготовлялись похідні кухні, ліжка.

Міський партійний комітет організував навчання комуністів військовій справі. Робітники одеських заводів і фабрик у будь-яку годину на заклик партії шикувались у бойові ряди і зі зброєю в руках рушали на боротьбу проти ворогів Радянської влади. На кінець літа становище на фронті погіршало. Вороже кільце навколо Одеси стискувалось. Партія кинула клич: «Всі на боротьбу з Денікіним!». Наприкінці липня робітникам міста довелось витримати натиск 12-тисячної банди куркулів німецьких колоній, які під командою білогвардійських офіцерів наступали на місто, щоб розчистити дорогу денікінцям[3]. 23 серпня 1919 року денікінці висадили десант біля самого міста. На допомогу їм прийшов військовий флот Антанти. Проти білогвардійського десанту були кинуті сформовані з робітників Перша революційна дружина, бойовий загін комуністів тютюнової фабрики, комуністична дружина Молдаванського району, 1-й і 2-й комуністичні батальйони та курсанти командних курсів[4]. Майже добу боролися захисники Одеси проти денікінського десанту. Але озброєним до зубів білогвардійським частинам при підтримці суднової артилерії англійських кораблів 24 серпня 1919 року вдалось захопити місто.

Денікінці встановили режим терору і насильства. Були узаконені масові розстріли без суду, грабунки. З особливою люттю вони розправлялися з більшовиками. Були заборонені будь-які збори, закрито профспілки. Повернулись поміщики та фабриканти.

Однак боротьба точилась і в цих умовах. У глибокому підпіллі більшовики збирали і згуртовували революційні сили. Вони налагодили випуск нелегальної газети «Одесский коммунист», редактором якої був Т. Костров (О. Мартиновський),

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 59, арк. 116.
[2] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 27, арк. 8.
[3] Розповідь про звершення, с. 59.
[4] В огне гражданской войны, с. 314.

провели наради підпільників та партійні конференції. Працювали губернський, міський і районні комітети КП(б)У та обласний військово-революційний повстанський штаб, очолений колишнім командуючим третьою Українською радянською армією П. С. Лазарєвим.

Підпільною роботою керували секретар губкому С. І. Соколовська, В. Ф. Логінов, А. Г. Гордон, В. М. Лапіна, Р. М. Лучанська, Г. М. Панкратова та інші. У повстанському штабі, крім Лазарєва, працювали С. Б. Інгулов і О. В. Хворостін. На великих фабриках і заводах було створено близько 50 підпільних комуністичних осередків і комсомольських груп. Озброювались робітничі дружини. У січні 1920 року денікінська контррозвідка арештувала групу активних підпільників. Багатьох з них було страчено, в т. ч. П. С. Лазарєва і О. В. Хворостіна. Зазнала великих втрат міська комсомольська організація. За «процесом 17-ти» були розстріляні комуністи і комсомольці С. Дуніковський, І. Краснощокіна, В. Петренко, Я. Ройфман, Л. Співак, Д. Барська, М. Пельцман, П. Барг, Б. Михайлович. У передсмертному листі, переданому на волю товаришам, вони писали: «Бажаємо Вам успішно продовжувати нашу загальну справу. Вмираємо, але торжествуємо і вітаємо переможний наступ Червоної Армії. Сподіваємось і віримо в остаточне торжество ідеалів комунізму»[1].

Наприкінці 1919 і на початку 1920 року розпочався розгром армії Денікіна. На початку лютого 1920 року бої вже точилися на підступах до Одеси. Щоб полегшити наступ радянським військам, комуністи вирішили підняти в місті збройне повстання. Були приведені в бойову готовність всі підпільні робітничі дружини. Їм доручили охорону фабрик, заводів, залізниць. 7-го лютого 1920 року в Одесу вступили частини 41-ї та 45-ї дивізій. На вулицях Одеси зав'язались уперті вуличні бої. Англійські військові кораблі, що стояли на рейді, обстрілювали місто з суднової артилерії. Червона Армія перемогла. Вона захопила понад 100 гармат, 4 бронепоїзди, бронеавтомобілі та багато іншого військового спорядження. Було взято в полон 3 генерали, 200 офіцерів й близько трьох тисяч солдатів[2].

19 лютого 1920 року уряд Радянської України опублікував відозву, в якій говорилось, що після визволення Одеси територія Української Радянської Соціалістичної Республіки на величезному просторі очищена від білогвардійських військ і петлюрівських банд[3].

---

[1] Газ. «Правда», 25 квітня 1920 р.
[2] ЦПА ІМЛ, ф. 558, оп. 1, спр. 1469, арк. 1; спр. 1473, арк. 8.
[3] В. Коновалов. Схватка у Черного моря. Одесса, 1965, с. 247.

Учасники І губернського з'їзду комсомолу.

Відтоді Одеса назавжди стала радянською. Трудящі міста приступили до відбудови зруйнованого господарства. Але громадянська війна тривала. Червона Армія відбивала навалу військ буржуазно-поміщицької Польщі та білогвардійської армії барона Врангеля. Губком партії і губвиконком (з 1919 року Одеса стала губернським центром) звернулися до робітників і селян з відозвою «Всі на допомогу фронту!». В місті було проведено День червоного добровольця. Незабаром 772 комуністи і 1000 членів профспілок відправились на фронт. На багатьох фабриках і заводах трудящі щодня відробляли понад норму дві години у фонд допомоги червоному фронту. В обстановці важкої господарської розрухи доводилось відбудовувати фабрики й заводи, обсяг продукції яких становив у 1920 році тільки 18 проц. від довоєнного рівня[1]. Треба було відбудовувати все заново. Не працювала більшість підприємств, мовчав порт. За образним висловом К. Паустовського, «море лежало, як мертвий плат, без жодного пароплавного диму». Причали порту були повністю зруйновані. 95 проц. суден торговельного флоту інтервенти потопили або вивезли на Захід.

Героїчними зусиллями робітники повертали до життя заводи, фабрики, транспорт. У 1920 році в основному була закінчена націоналізація промисловості.

Рішення X з'їзду партії зустріли підтримку широких верств населення міста. Виконуючи їх, партійні організації та очолювані ними трудові колективи в небувало короткий строк піднімали господарство з руїн. Обмеженість матеріальних ресурсів змусила залишити на державному постачанні лише ті промислові підприємства, що мали першочергове народногосподарське значення. 69 дрібних і середніх підприємств було передано в аренду кооперативним об'єднанням, артілям та приватним особам. Багато заводів і фабрик були технічно переобладнані. Колишній невеличкий завод Гена перетворився на важливий завод ім. Жовтневої революції по випуску культиваторів, плугів, віялок, лемешів. На базі колишнього підприємства Белліно-Фендеріха був створений верстатобудівний завод ім. Леніна. Відновили й розширили виробництво продукції лакофарбовий завод, джутова фабрика, канатний завод, завод по будівництву вагонних і контрольних вагів, суперфосфатний та інші підприємства. У 1925 році централізовані підприємства дали продукції на суму 60 млн. крб., а підприємства місцевої промисловості — на суму 21 млн. крб., що становило близько 60 проц. довоєнного рівня. Відроджувався і Одеський порт. Відбудовувались причали, були споруджені 2 залізобетонні склади для зерна, нові елеватори. Розгорнулось будівництво холодильника місткістю близько 5 тис. тонн. Тільки протягом листопада 1923 року в Одеському порту побувало 32 іноземні пароплави і 101 судно каботажного плавання. В тому році обсяг вантажообороту досягнув 86 млн. карбованців.

Відбудова народного господарства супроводилась зміцненням соціалістичного сектора і витісненням приватно-капіталістичних елементів з економіки. Соціалістич-

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 240.

Бронепоїзд № 4, в складі команди якого багато робітників Одеси билися на фронтах громадянської війни. 1920 р.

ний сектор здобув вирішальну перемогу в усіх галузях господарства. В загальній продукції промисловості міста у 1925 році частка державних підприємств становила 86,2 проц. На них працювало 86,4 проц. від загальної кількості робітників міста. Значно зросла питома вага кооперативної промисловості.

Голова ВЦВК М. І. Калінін виступає на мітингу в Одесі. Березень 1922 р.

З великим піднесенням трудящі Одеси почали здійснювати курс партії на індустріалізацію, проголошений в 1925 році XIV з'їздом ВКП(б) та IX з'їздом КП(б)У. В перші роки індустріалізації в Одесі було покладено початок верстатобудуванню. У 1926 році завод ім. Леніна виготовив 113 металорізних верстатів, а завод ім. Жовтневої революції збільшив випуск продукції у 2,5 раза. До 10-х роковин Жовтня завод випустив мільйонний плуг. Великі роботи по розширенню, механізації та переустаткуванню проводились майже на всіх підприємствах міста. На місці кустарних майстерень у 1927 році виросло велике підприємство по виробництву потужних газогенераторів — завод «Червона гвардія». До колишнього заводу РОПИТ приєднали судноремонтні майстерні ім. Чижикова та частину території верстатобудівного заводу ім. Леніна, і він став великою базою судноремонту.

1928 рік був переломним для Одеси. Відбудовані і переобладнані підприємства перевищили дореволюційний рівень виробництва на 8 проц. Соціалістичний сектор промисловості вже становив 98,6 проц. Обсяг машинобудування порівняно з 1913 роком збільшився вдвоє. Цього року в Одесі працювало 200 укрупнених заводів і фабрик [1].

Організовуючи широкі маси трудящих на відбудову зруйнованого господарства, міська партійна організація ще більше зміцнила з ними зв'язки, ідейно й організаційно згуртувала свої лави. Вже на кінець 1920 року вона налічувала близько 2 тис. комуністів. Центральний Комітет партії подавав одеській організації велику допомогу. Для вирішення окремих господарських і організаційних питань до Одеси в 1921—1924 рр. приїжджали видатні діячі партії і Радянської держави Ф. Е. Дзержинський, М. І. Калінін, Г. І. Петровський, М. М. Шверник, А. В. Луначарський, М. І. Подвойський та інші. Багато сил і енергії віддали справі відбудови народного господарства і зміцненню партійних організацій більшовики А. І. Іванов, видатний революціонер і здібний організатор, голова губернського виконавчого комітету у 1922—1924 рр., В. Аверін, Й. Кристаловський, М. Майоров, В. Безсонов, П. Забудкін, А. Трофимов, П. Тарасов та інші.

Незважаючи на складність відбудовного періоду, міська партійна організація виявляла велику турботу про підвищення життєвого рівня трудящих. Здійснювались заходи по ліквідації безробіття і поданню допомоги безробітним, яких ще в 1924—25 рр. налічувалось близько 30 тис. чоловік.

Корінні зміни сталися і в культурному житті трудящих. Партійні і радянські органи розгорнули велику роботу по ліквідації неписьменності. З ініціативи В. П. Потьомкіна, який у 1921—22 рр. очолював губернський відділ народної освіти, було створено широку мережу професійно-технічного навчання підлітків, на колишніх дачах фабрикантів організовано будинки-інтернати для дітей-сиріт (на 5-й станції Великого Фонтану виникло дитяче містечко ім. Комінтерну). В 1925 році в Одесі навчалось понад 25 тис. дітей. Здійснювались серйозні заходи щодо перебудови та розвитку вищої школи. Для робітників і селян широко відкрились двері

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 284; Розповідь про звершення, с. 92.

вищих учбових закладів. На базі факультетів університету з 1921—22 рр. почали працювати інститути медичний, народного господарства та народної освіти. Виникло ряд нових інститутів: політехнічний (з 1918 р.), сільськогосподарський (з 1918 р.), технологічний (борошномельної промисловості, з 1922 р.), хіміко-фармацевтичний (1921 р.), також 22 технікуми та трирічні педагогічні курси. У 1923/1924 навчальному році у вузах і технікумах навчалось понад 12 тис. чоловік. Вчені Одеси зробили помітний вклад у становлення і розвиток молодої радянської науки. В 1924 році професор В. П. Філатов розробив метод пересадження роговиці, професор Г. К. Суслов опублікував кілька праць в галузі теоретичної механіки. В Одесі працювали відомі вчені Д. К. Третьяков, Л. І. Мандельштам, М. Д. Папалексі, О. І. Томсон та інші.

В місті виникли нові вогнища культури — загальнодоступні народні бібліотеки і клуби для трудящих, п'ять нових музеїв, народні театри «Массодрам» («Мастерская социалистической драмы», 1921), «Червоний факел» (1920 р.), «Райдрамтеатр», «Робсільтеатр», театральна студія «Березіль» (1924 р.). У 1925—26 рр. було відбудовано після пожежі театр опери та балету, а в 1925 році відкрито Український драматичний театр. У 1922 році організовано першу на Україні Одеську студію художніх фільмів (Чорноморська кінофабрика), яка поставила ряд популярних фільмів. На студії працювали видатний кінорежисер О. П. Довженко та письменник Ю. І. Яновський. Одеські митці випустили ряд популярних на той час фільмів, зокрема «Остап Бандура», «Укразія», «Т. Г. Шевченко» та інші.

Нова соціалістична ідеологія утверджувалась у боротьбі проти буржуазно-націоналістичних, модерністських та інших антинародних течій. У 1920—1922 рр. молоді письменники І. Микитенко, Е. Багрицький, Г. Захаров та інші створили гурток «Потоки Октября», а 1924 року тут виникла філія Спілки пролетарських письменників України «Гарт». Її керівником став І. Микитенко. Велику роль у становленні молодої радянської літератури відіграли твори В. Катаєва, І. Ільфа, Є. Петрова, І. Бабеля, К. Паустовського, С. Кірсанова та інших письменників, які починали в Одесі свою літературну діяльність. Пожвавленню літературного життя значно сприяли неодноразові приїзди в Одесу В. В. Маяковського. Молоді художники міста об'єднались у товариство ім. К. К. Костанді, яке відстоювало принципи соціалістичного реалізму.

В жовтні 1928 року трудящі Одеси приступили до виконання першого п'ятирічного плану. Передбачався першочерговий розвиток машинобудування: будівництво нових великих підприємств і реконструкція старих. У роки п'ятирічки одеські підприємства освоїли виробництво підйомних кранів і екскаваторів, тракторних плугів, запасних частин до тракторів, світлофорів та іншого устаткування для залізничного транспорту, вагонних вагів для металургійної промисловості, різноманітних верстатів тощо. Вся ця продукція раніше ввозилася з-за кордону.

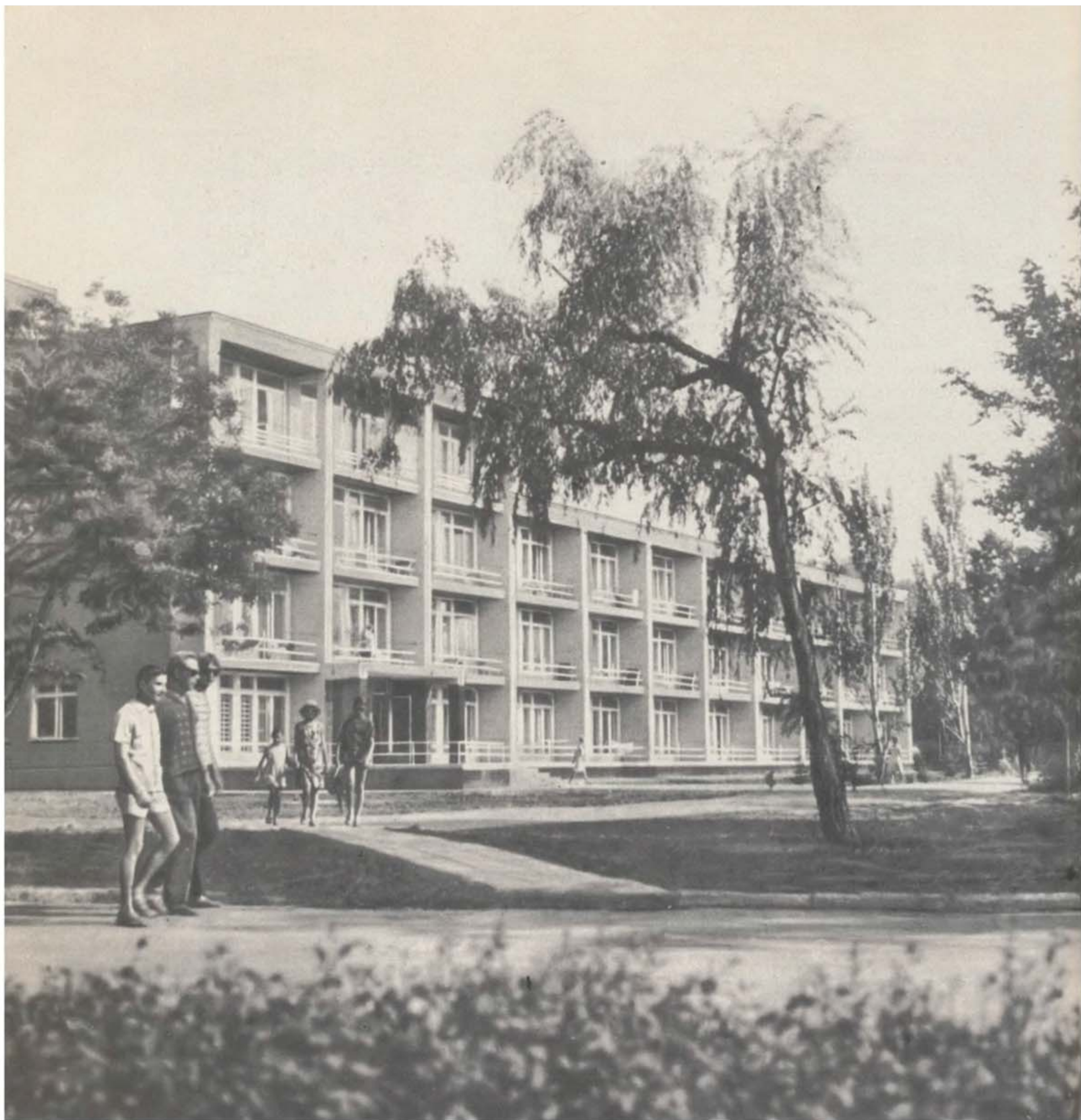
На всіх заводах і фабриках розгорнулося соціалістичне змагання за високі темпи в роботі, за підвищення продуктивності праці. Створювались ударні бригади, змагались між собою цехи, заводи, фабрики. В третьому році п'ятирічки у змаганні брали участь 42 тис. чол., працювали 242 ударні цехи, 2926 ударних і понад 1000 госпрозрахункових бригад. Розгортаючи соціалістичне змагання, Одеська партійна організація поповнювала свої ряди кращими кадровими робітниками-ударниками і передовою молоддю. В останньому році п'ятирічки вона налічувала понад 23 тис. комуністів, з них 65 проц. працювало безпосередньо на виробництві. Все це сприяло тому, що завдання першої п'ятирічки промисловість Одеси виконала за три роки. Вартість промислової продукції в 1931 році становила 580 млн. крб., або на 30 млн. більше, ніж намічалося планом[1], а в 1932 році — близько 661 млн. карбованців[2].

---

[1] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 206.
[2] З історії Одеської партійної організації, с. 324.

Одеський державний академічний театр опери і балету та інтер'єр театру. 1968 р.

Санаторій «Росія» в Одесі. Корпус № 7. 1968 р.

І. Е. Бабель

Е. Г. Багрицький

В. П. Катаєв

У грудні 1932 року Раднарком СРСР прийняв постанову про включення Одеси, як великого індустріально-портового й курортного центру, до списку міст першої черги реконструкції. Уряд виділив великі кошти на розвиток порту й промисловості, на комунальне й житлове будівництво.

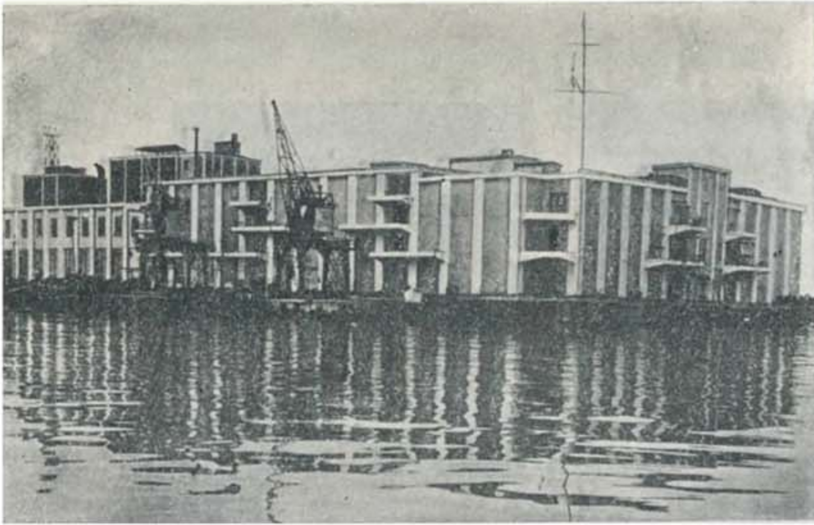
Комуністи, робітники промислових підприємств та радянська інтелігенція міста брали активну участь у соціалістичній перебудові села. З ініціативи окружної партійної організації в Одесі було створено робітниче шефське товариство, яке в 1929 році послало в села округу 47 шефських бригад. Вони допомагали новоствореним колгоспам готувати до сівби сільськогосподарський інвентар, налагоджувати облік, зміцнювати трудову дисципліну тощо. В сільських районах Одеського округу колгоспне будівництво зміцнювали понад 600 двадцятип'ятитисячників.

На новий ступінь піднялись трудова активність і творча ініціатива мас у роки другої (1933—1937 рр.) і мирні роки третьої п'ятирічок. Трудівники промисловості, що успішно опанували техніку, виступили ініціаторами руху новаторів виробництва. Вантажники порту А. Петраш і А. Хенкін прискорили роботи по навантаженню і розвантаженню суден у 4—5 разів. Коваль заводу ім. Січневого повстання І. Кожухар регулярно виконував по 3—4 змінні норми. Робітник взуттєвої фабрики М. Пастушок, змагаючись з ленінградським взуттьовиком Сметаніним, домігся рекордного виробітку. У жовтні 1935 року на підприємствах міста налічувалось понад 2 тис. стахановців.

Широкого розвитку набули в наступні роки такі форми змагання, як багатоверстатництво і сумісництво професій. До кінця 1939 року на 113 основних підприємствах Одеси працювало понад 27 тис. стахановців і 1250 багатоверстатників[1]. Завдяки трудовому ентузіазму робітників та інженерно-технічних працівників річний приріст промислової продукції одеських підприємств становив: у 1934 році — 10 проц., 1935 році — понад 20 проц., у 1936 році — близько 30 процентів.

Успішно виконувались господарські плани підприємств. План другої п'ятирічки підприємства Одеси завершили за 3,5 року. З перевиконанням йшла реалізація накреслень третьої п'ятирічки. Якщо в 1937 році вартість всієї промислової продукції становила 1,2 млрд. крб., то в 1940 році — близько 1,7 млрд. карбованців.

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 360.

Портовий холодильник — новобудова першої п'ятирічки. 1931 р.

У передвоєнні роки в Одесі з'явився ряд нових підприємств, в т. ч. електростанція, нафтопереробний і асфальтобетонний заводи, меблева фабрика тощо. Була завершена технічна реконструкція провідних заводів — ім. Січневого повстання, ім. Жовтневої революції, ім. Дзержинського. Одеський порт став одним із найпотужніших і добре впорядкованих транспортних підприємств країни з 50-а причалами, сучасними гідротехнічними спорудами, широкими молами; тут швартувались океанські пароплави водотоннажністю 12 і більше тисяч тонн.

Швидкими темпами розвивалось Чорноморське пароплавство, торговельний і пасажирський флот. Напередодні війни судна пароплавства «Україна», «Абхазія», «Вірменія» та інші перевозили понад 500 тис. пасажирів на рік.

Як великий адміністративний (в 1919—1925 рр.— губернський, в 1925—1932 рр.— окружний, а з 1932 р.— обласний) та індустріальний центр Одеса відіграла величезну роль у здійсненні політики Комуністичної партії на селі. Трудящі міста подали велику допомогу селянству в подоланні недороду і голоду в 1921—22 рр., у зміцненні комнезамів та проведенні колективізації.

За переписом 1939 року в місті проживало понад 600 тис. чоловік — в два рази більше, ніж у 1920 році. Партійна організація міста, міська і районні Ради депутатів трудящих приділяли велику увагу розвиткові міського господарства. Тільки за роки двох перших п'ятирічок було споруджено 410 будинків, 26 нових шкіл, введено в експлуатацію 200 тис. кв. метрів житлової площі. Новий водогін, реконструйовані електростанція, газовий завод дали змогу значно поліпшити постачання підприємств і жителів міста водою, електроенергією та газом.

Одеса, що здавна славилась своїми вулицями, площами, архітектурними ансамблями, стала ще кращою. Були закладені нові сади, сквери і парки, впорядковано пляжі, споруджено нові клуби, палаци культури. Напередодні війни зелена площа міста досягла 260 га. На місці старого Приморського саду виник Центральний парк культури і відпочинку ім. Т. Г. Шевченка з зеленим театром на 4 тис. місць, кінотеатром, водними станціями. Колишній пустир, т. зв. Куликове поле, був перетворений на красиву площу ім. Жовтневої революції. Площа стала місцем традиційних мітингів, парадів та демонстрацій трудящих.

Поліпшилось медичне обслуговування трудящих та їх сімей. Видатки на охорону здоров'я збільшились за роки Радянської влади в 25 разів. На кожні 10 тис. жителів міста припадало 42 лікарі — це в п'ять разів більше, ніж до революції. За роки передвоєнних п'ятирічок з'явились нові лікарні, амбулаторії, поліклініки. Одеса була відома як здравниця всесоюзного значення. Напередодні Великої Вітчизняної війни в мальовничих приморських місцях — Аркадії, Куяльнику, Люстдорфі тощо — розташувались 65 санаторіїв.

Великі зміни сталися в розвитку освіти. Всі діти шкільного віку були охоплені школою. В третій п'ятирічці почався перехід до загальної середньої освіти. В 1939 році у 128 школах міста навчалось понад 80 тис. дітей.

Одеса стала одним з великих вузівських центрів країни. Напередодні війни в 17 вищих учбових закладах навчалось понад 20 тис. студентів. Тільки за період 1938—40 рр. вузи дали країні близько 6,5 тис. спеціалістів вищої кваліфікації.

В місті працювало 20 науково-дослідних інститутів, у т. ч. Український експериментальний інститут очних хвороб, інститути селекційно-генетичний, виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова, бальнеології і курортології, протитуберкульозний, онкологічний та інші. У вузах і науково-дослідних інститутах міста працювали видатні радянські вчені — В. П. Філатов, М. О. Ясиновський, Є. А. Кирилов, В. О. Добровольський, К. П. Добролюбський, Г. І. Маркелов, П. І. Петренко-Критченко та багато інших.

Одеський цукрово-рафінадний завод ім. Благоєва, реконструйований у роки першої п'ятирічки. 1930 р.

Під керівництвом партійних організацій в місті бурхливо розвивались культура та мистецтво. В Одесі напередодні війни було 93 бібліотеки, в т. ч. наукова ім. О. М. Горького з фондом понад 2 млн. томів, а також 56 клубів, Палац піонерів (з 1936 року), Будинок вчених, 10 музеїв, 7 театрів, естрада, філармонія. В одеських театрах виступали видатні майстри сцени Ю. В. Шумський, Н. М. Ужвій, А. І. Крамаренко, Л. В. Мацієвська, Г. Ю. Мещерська, М. В. Гаккебуш, М. В. Коміссаров, В. С. Василько, Л. І. Бугова, І. Й. Твердохліб, М. Л. Ляров, П. М. Нятко, О. М. Благовидова, Ю. С. Кипоренко-Доманський. Колектив Одеського театру ім. Жовтневої революції створив ряд цікавих спектаклів, у т. ч. «Диктатура», «Дівчата нашої країни», «Соло на флейті» І. Микитенка, «Платон Кречет», «Загибель ескадри» О. Корнійчука та інші. В роботі театру і створенні спектаклів брали участь І. Микитенко (деякий час він завідував літературною частиною), О. Корнійчук, І. Бабель. Значних успіхів добилися колективи інших театрів міста. В 1936 році завершилося будівництво театру юного глядача, творчий колектив якого на чолі з М. В. Зайцевим поставив у довоєнні роки понад 30 спектаклів.

Майстри сцени активно допомагали колективам художньої самодіяльності міста. Особливою популярністю у жителів Одеси користувались капела бандуристів заводу ім. Жовтневої революції, хорова капела клубу ім. А. Іванова, домбровий ансамбль клубу друкарів.

Багате музичними традиціями місто виростило таких видатних діячів радянського мистецтва, як К. Ф. Данькевич, Д. Ф. Ойстрах, Е. Г. Гілельс. Вихованці Одеської консерваторії та музичної школи ім. Столярського завоювали ряд призів на всесвітніх музичних конкурсах у Брюсселі, Відні, Варшаві.

В Одесі видавались три обласні газети — «Чорноморська комуна» (до 1929 р.— «Известия»), «Большевистское знамя» (з 1938 р.), «Молодая гвардия» (з 1924 р.). Крім того, видавалась газета «Моряк» (для працівників морського транспорту), «Черноморский гудок» (для залізничників) та 28 заводських, фабричних і вузівських багатотиражок.

Одеське відділення Спілки письменників, в якому працювали С. Олійник, Г. Плоткін, Н. Лур'є та інші, випустило кілька літературно-художніх журналів і альманахів. У 30-і роки вийшли відомі твори з життя дореволюційної, революційної та радянської Одеси таких письменників, як В. Катаєв, І. Ільф та Є. Петров, І. Бабель, К. Паустовський, Е. Багрицький, Ю. Олеша. Ряд яскравих фільмів створила за роки п'ятирічок Чорноморська кінофабрика. Серед них — «Моряки», «Танкер Дербент», «Дочка моряка» та інші.

Партійна організація міста приділяла велику увагу вихованню мас у дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму. Гнівно протестуючи

Генерал-майор І. Ю. Петров, командир 25-ї чапаєвської дивізії, а з жовтня 1941 року — Приморської армії. 1941 р.

проти фашистської агресії в Іспанії в 1936—38 рр., трудящі Одеси подавали іспанському народові допомогу продовольством і медикаментами. Кращі екіпажі чорноморських суден «Нева», «Комсомол», «Кубань», «Зырянин», «Турксиб» доставляли іспанським республіканцям зброю, ліки, одяг, продукти харчування. На весь світ прославився мужністю молодіжний екіпаж теплохода «Комсомол». Це судно потопили фашистські пірати. Радянські моряки, незважаючи на тривале тюремне ув'язнення у франкістських застінках, не скорилися ворогові. За мужність і високий патріотизм Г. О. Мезенцев, А. М. Кульберг, Д. Ф. Камінський, М. І. Павленко, І. П. Гайдаєнко та інші моряки були нагороджені орденами Союзу РСР.

Трудящі міста з великим піднесенням брали участь у виборах до Верховної Ради СРСР (грудень 1937 року), до Верховної Ради УРСР (червень 1938 року) та до місцевих органів Радянської влади (грудень 1939 року). За кандидатів блоку комуністів і безпартійних голосували 98 проц. виборців. До верховних органів Радянської влади були обрані вантажник порту А. А. Хенкін, голова міської Ради депутатів трудящих І. К. Черниця, ливарник заводу ім. Леніна М. Ф. Михайличенко, машиніст М. І. Воробйов, академік В. П. Філатов та багато інших.

У третій п'ятирічці промисловість міста мала зробити новий крок вперед у своєму розвитку. Будувалась потужна теплоелектроцентраль, продовжувалась реконструкція ряду підприємств. Трудящі були сповнені рішимості завершити в 1941 році завдання третьої п'ятирічки. Однак їх плодотворну працю перервала війна з фашистською Німеччиною.

Настав один з найсуворіших і героїчних періодів в історії Одеси. На підприємствах і установах міста відбулись мітинги, де одесити дали урочисту клятву віддати всі сили на захист соціалістичної Батьківщини. Біля воєнкоматів вишиковувались великі черги. Комуністи й безпартійні, чоловіки й жінки, люди різних професій і віку вимагали негайного відправлення на фронт. У перші дні війни по мобілізації і добровільно пішло до армії і флоту 142 519 жителів Одеси та приміських районів[1].

Водночас розпочалось формування винищувальних батальйонів, а згодом — дружин народного ополчення. До 12 липня 1941 року в них налічувалось понад 55 тисяч чоловік[2].

Разом з тим здійснювалась перебудова промисловості на воєнний лад. Більшість робітників виконувала по 2—3 виробничі норми. Чоловіків, які пішли на фронт, замінили жінки. До верстатів стали 17 тис. радянських патріоток. Перейшли на воєнний стан портовики. Вони цілу добу провадили вантажно-розвантажувальні операції. В бойову готовність були приведені всі ланки місцевої протиповітряної оборони, організовано чергування груп самозахисту на підприємствах, в установах, житлових будинках.

Події на фронтах Вітчизняної війни, в т. ч. й на Південному фронті, набирали загрозливого характеру. На початку липня ворожі війська форсували річку Прут і швидко просувалися до Кишинева, а на початку серпня розгорнулись бої на Одеському напрямі. 5 серпня 1941 року Ставка Верховного Головнокомандування наказала командуванню Південно-західного напряму: «Одесу не здавати, обороняти

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 620, арк. 4—5.
[2] Газ. «Правда», 31 жовтня 1965 р.

до останньої можливості, залучаючи до справи Чорноморський флот»[1]. З цього часу почалась 73-денна героїчна оборона Одеси.

Фашистське командування прагнуло якомога швидше захопити місто та військово-морську базу і тим самим полегшити свої операції по розгрому радянських військ Південного фронту, Чорноморського флоту, оволодінню Донбасом, Кримом та Кавказом. Для захоплення Одеси німецько-румунські загарбники зосередили 4-у румунську армію, чисельність якої в ході боїв була доведена до 300 тис. чоловік[2]. Ворог мав перевагу в людському складі в шість, а в озброєнні — в п'ять разів.

Оборону Одеси здійснювала Окрема Приморська армія (командуючий — генерал-лейтенант Г. П. Софронов, а з 5 жовтня — генерал-майор І. Ю. Петров), Одеська військово-морська база (командир — контр-адмірал Г. В. Жуков) і значна частина головних сил Чорноморського флоту, яким командував віце-адмірал П. С. Октябрський.

Під керівництвом Одеської партійної організації провадилась велика робота по забезпеченню тривалої оборони міста. На будівництво оборонних рубежів вийшло близько 100 тис. чоловік. За неповними даними, в частини, що обороняли Одесу, влилося близько 30 тис. ополченців. Крім того, міські партійна та комсомольська організації послали на фронт 34 тис. комуністів і комсомольців[3].

На далеких підступах до міста розгорнулись жорстокі кровопролитні бої. Сила опору радянських військ зростала з кожним днем. 11 і 12 серпня наші війська відбили 9 великих атак противника, знищили чотири тисячі його солдатів і офіцерів, 14 танків, збили 7 літаків[4]. Полк морської піхоти під командуванням полковника Я. І. Осипова в одному з боїв розгромив велику ворожу частину і знищив 500 солдатів і офіцерів. По всьому фронту гриміла слава артилеристів майора М. В. Богданова, льотчиків майора Л. Л. Шестакова.

16 серпня фашистські війська перейшли в новий наступ. Атаки фашистських військ були безперервними, вони тривали вдень і вночі. Але радянські війська стояли насмерть. Ворожі дивізії, що наступали в першому ешелоні, втратили понад 50 проц. живої сили і бойової техніки[5].

В цих боях невмирущою славою вкрили свої прапори частини Приморської армії і Військово-Морського флоту. Гордістю захисників Одеси стали піхотинці Я. Г. Бреус і В. П. Симонок, артилеристи В. І. Барковський і М. В. Зінов'єв, льотчики С. О. Куниця і В. О. Сірогодський, кулеметники Н. А. Онілова і Й. Теміров, снайпер Л. М. Павличенко, командири бойових кораблів В. М. Єрошенко, Г. П. Негода та багато інших героїв оборони.

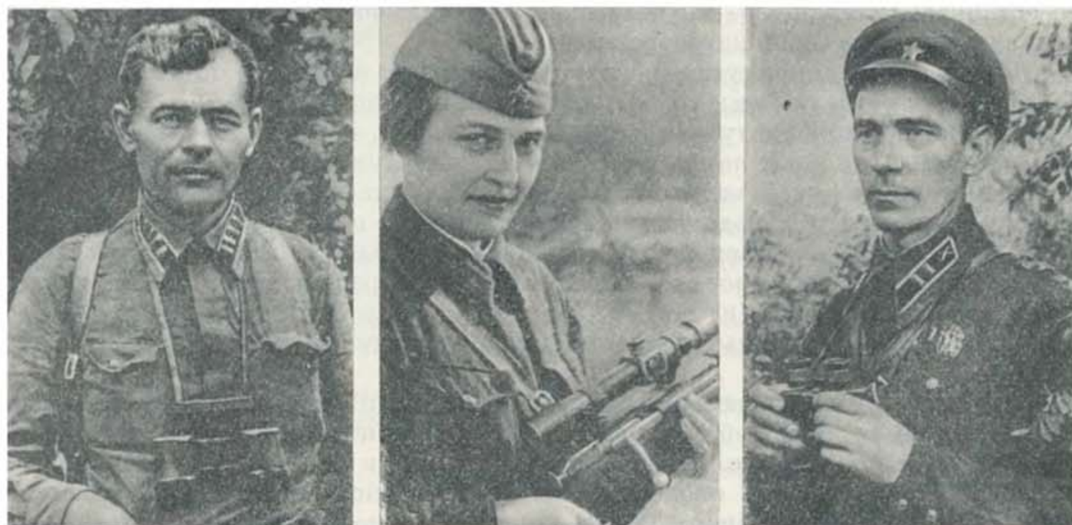
Під час кровопролитних боїв радянські війська також зазнали великих втрат. Фронт оборони був досить розтягнений. Виникла загроза його прориву. Тому радянське командування вирішило в ніч з 19 на 20 серпня відвести свої війська на ближні підступи до Одеси. В цей час обложена Одеса лишилась у глибокому ворожому тилу. Ставка Верховного Головнокомандування реорганізувала оборону міста, створивши Одеський оборонний район в складі окремої

Командуючий Одеським оборонним районом Г. В. Жуков (перший справа) на передовій. 1941 р.

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 2, с. 113.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, с. 217.
[3] Історія Української РСР, т. 2, с. 470.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, с. 219.
[5] Там же, с. 228.

Герої оборони Одеси (серпень-жовтень 1941 р.)

Полковник Я. І. Осипов. 1941 р.

Герой Радянського Союзу снайпер Л. М. Павличенко. 1941 р.

Герой Радянського Союзу, майор М. В. Богданов. 1941 р.

Приморської армії з прибулими поповненнями та сил військово-морської бази. Командуючим військами оборонного району було призначено контр-адмірала Г. В. Жукова.

Проти трьох радянських дивізій і зведеного загону військ східного сектора ворог сконцентрував 15 своїх дивізій[1].

20 серпня ворожі війська перейшли в наступ по всьому фронту. Створивши на окремих напрямах угруповання з 6—7 дивізій, ворог намагався прорвати лінію оборони наших військ. Удари завдавались одночасно по військах східного, західного і південного секторів оборони. Захисники міста виявляли виняткову стійкість у боротьбі. Вони не здавали без бою жодного метра рідної землі. В результаті сильних контратак військ східного сектора нові великі втрати понесли 15-а і 13-а ворожі дивізії. На західному секторі оборони була розгромлена 3-я піхотна дивізія противника. Радянські війська південного сектора обезкровили 1-у та 21-у піхотні дивізії ворога. Загарбники втратили 40 танків[2].

З 25 серпня ворог, потіснивши наші війська і наблизившись до міста зі сходу і північного заходу, розпочав безперервний артилерійський обстріл міста і порту. Під вогонь ворожої артилерії потрапили не тільки причали, портові споруди, під'їзні шляхи до них, але й прибережний фарватер. Одержавши донесення Військової Ради оборонного району про важке становище захисників Одеси, Ставка і командування Чорноморського флоту подали їм велику допомогу. Наприкінці серпня з тилу на Одеський фронт прибуло 10 маршових батальйонів (понад 9 тис. солдатів). Командування флоту на допомогу Одесі сформувало нові загони морської піхоти в кількості 1620 бійців. Всього за час оборони на допомогу захисникам міста прибуло понад 46 тис. бійців і командирів[3].

Успіх оборони міста великою мірою залежав від того, як повно будуть мобілізовані всі сили і місцеві ресурси. Величезну роботу по згуртуванню трудящих, мобілізації всіх засобів на відсіч ворогу провела Одеська партійна організація (секре-

---

[1] Матеріали Московського відділення Центрального Воєнно-Морського архіву СРСР, ф. 204, спр. 6772, арк. 24.

[2] Газ. «Красная звезда», 31 серпня 1941 р.

[3] Оборона Одессы. Краткий оперативно-тактический очерк. М., 1943, с. 66.

Герой Радянського Союзу кулеметниця Н. А. Онілова. 1941 р.

Керівник групи розвідників О. О. Нечипоренко, нагороджений орденом Леніна. 1941 р.

тар обкому партії А. Г. Колибанов, секретар міськкому партії Н. П. Гуревич). На зборах партійного активу міста, які відбулися 10 серпня, Одеська партійна організація оголосила себе повністю мобілізованою.

21 серпня 1941 року, в розпалі боїв, що розгорнулися на ближніх підступах до Одеси, обласний і міський комітети партії, виконкоми обласної і міської Рад депутатів трудящих опублікували звернення до всіх жителів Одеси. «Захист рідного міста,— говорилося в ньому,— справа всього населення. Разом з частинами Червоної Армії відстояти рідну землю, рідне місто — ось чого чекає і вимагає від нас Батьківщина»[1].

На фронт було відправлено 90 проц. комуністів, тобто майже всіх здатних носити зброю. На обліку в міській партійній організації залишилось 1908 членів і кандидатів у члени партії[2].

Незважаючи на безпосередню близькість фронту і евакуацію найбільш цінного фабрично-заводського устаткування, трудящі Одеси під керівництвом партійної організації день у день нарощували темпи випуску воєнної продукції для захисників міста. В другій половині серпня робітники заводів ім. Січневого повстання, ім. Жовтневої революції, ім. Петровського, ім. Дзержинського, судноремонтного та інших освоїли випуск танків (бронетракторів), мінометів, вогнеметів, збільшили виробництво протитанкових і протипіхотних мін.

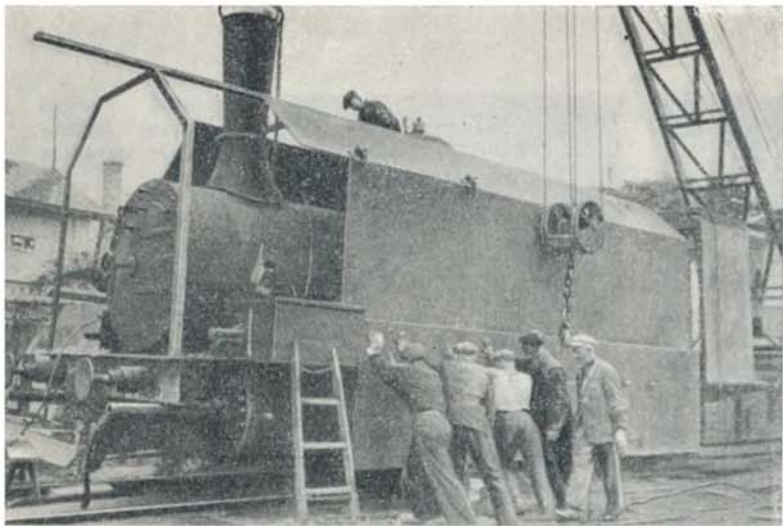
З повним навантаженням працювали для потреб фронту підприємства легкої і харчової промисловості. Чорноморський транспортний флот під постійним артилерійським обстрілом забезпечував доставку морським шляхом поповнення військ, боєприпасів, продовольства.

У жорстоких боях незмірно зросла воїнська майстерність захисників Одеси, щодня зростала сила ударів по ворогу. Тільки в першій половині вересня ворог втратив під стінами міста 50 тис. убитими, пораненими і полоненими[3].

Вороже командування спішно кидало в бій все нові й нові резерви. В середині вересня воно зосередило під Одесою 18 дивізій. Фашистам вдалося потіснити наші війська. Дедалі вужчим ставало кільце навколо Одеси. В зв'язку з відходом військ південного сектора на західний берег Сухого лиману утруднилось маневрування Чорноморського флоту і його підтримка військам оборонного району. За проханням Військової Ради оборонного району Ставка направила в Одесу 157-у стрілецьку дивізію під командуванням полковника Д. І. Томілова. Діставши підкріплення, захисники Одеси 22 вересня 1941 року завдали ворогові сильного комбінованого контрудару в районі села Григорівки. Силами морського десанту і військ східного сектора в складі 421-ї та 157-ї стрілецьких дивізій були розгромлені дві ворожі ди-

---

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 1, с. 67.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 620, арк. 2.
[3] Газ. «Правда», 26 вересня 1941 р.

Робітники заводу ім. Січневого повстання будують бронепоїзд. 1941 р.

Барикади на вулицях Одеси під час оборони міста. 1941 р.

візії. Лінія фронту відсунулась на 5—10 км на північний схід. Завдяки цьому припинився зі сходу ворожий артилерійський обстріл міста, порту і кораблів Чорноморського флоту, поліпшились умови доставки з тилу всього необхідного для захисників Одеси. Досягнутий успіх ще більше зміцнив бойовий дух військ і жителів міста.

Все це істотно вплинуло на хід бойових дій під Одесою. Через великі втрати противник послабив свій натиск на місто. Війська оборонного району були сповнені рішучості продовжувати оборону і в зимових умовах. Працювали школи, електростанції, трамвай, лікарні, культурно-освітні установи.

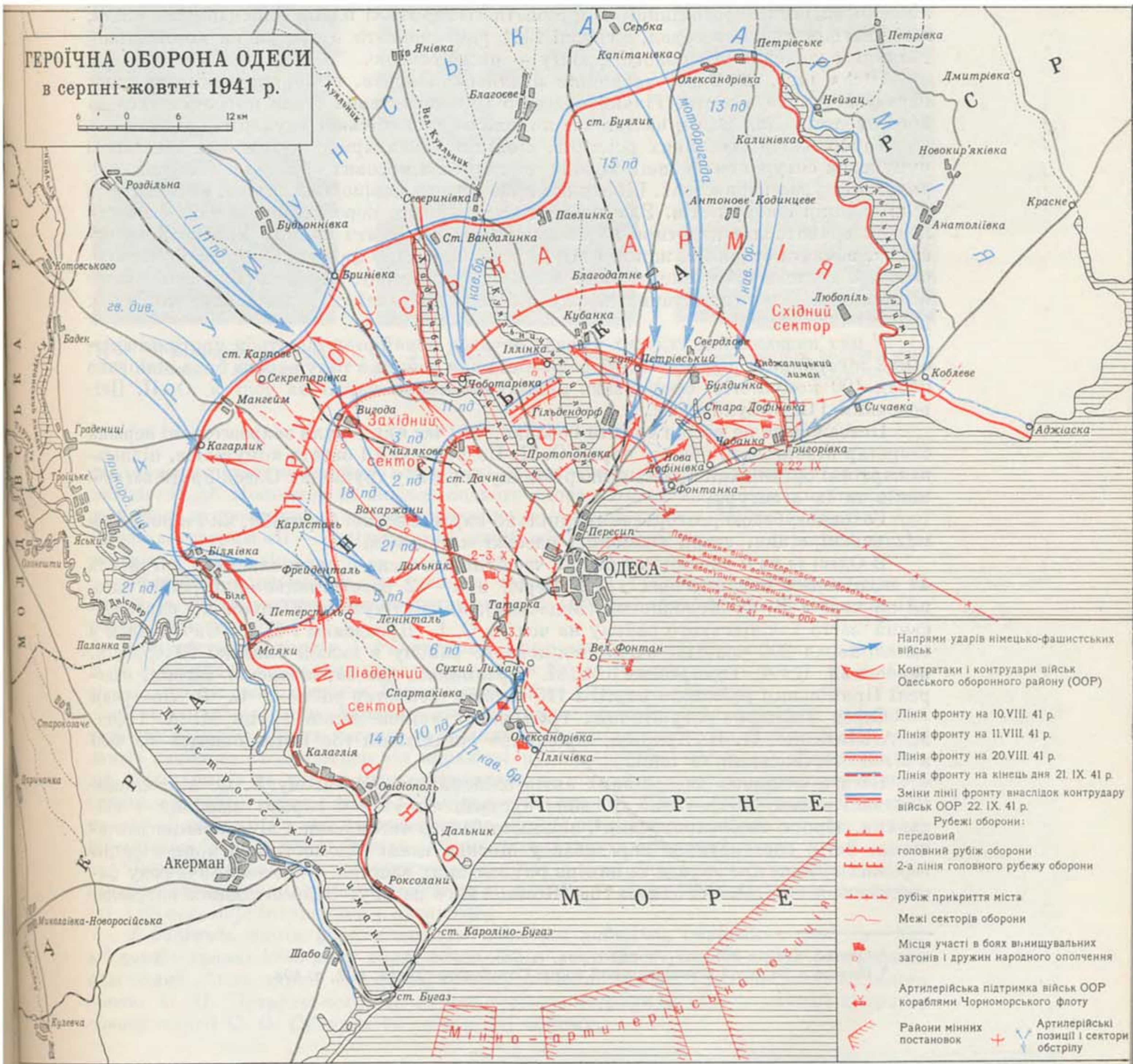
Але у зв'язку з ускладненням воєнної обстановки на півдні країни наприкінці вересня 1941 року Ставка віддала наказ у найкоротший строк евакуювати війська Одеського району на Кримський півострів[1].

Настала заключна стадія оборони Одеси — евакуація. Військові штаби Чорноморського флоту і Одеського оборонного району (контр-адмірал І. Д. Єлісєєв, генерал-майор Г. Д. Шишенін, полковник М. І. Крилов) розробили сміливий, глибоко продуманий план евакуації Одеси. У відповідності з цим планом протягом 15 днів, з 1 по 16 жовтня 1941 року, евакуацію було здійснено. В цей час захисники міста відбивали численні атаки противника. Водночас вони вантажили на кораблі та відправляли в Крим спочатку матеріальну частину, тилові підрозділи, а потім і основні сили. Так було евакуйовано 86 тис. бійців і командирів Приморської армії та Військово-морської бази, 15 тис. чоловік цивільного населення, 19 тис. тонн боєприпасів, 24 танки і танкетки, 16 бронемашин, 1158 автомашин, 500 автомобільних двигунів, 9725 тонн найцінніших обладнання одеських заводів і порту[2].

Евакуація морським шляхом таких значних сил була видатним досягненням радянського військового і військово-морського мистецтва. На Кримську дільницю радянсько-німецького фронту було перекинуто п'ять дивізій загартованих у боях радянських воїнів, які нагромадили великий досвід боротьби проти ворога. Це значною мірою обумовило стійку 250-денну оборону Севастополя.

2,5 місяця витримували відчайдушний натиск ворога героїчні захисники Одеси. Вони відтягли на себе 300-тисячну армію противника і в тяжких виснажливих боях

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 2, с. 117.
[2] «Военно-исторический журнал», 1964, № 3, с. 29.

ГЕРОЇЧНА ОБОРОНА ОДЕСИ
в серпні-жовтні 1941 р.
6 0 6 12 км
Напрями ударів німецько-фашистських військ
Контратаки і контрудари військ Одеського оборонного району (ООР)
Лінія фронту на 10.VIII. 41 р.
Лінія фронту на 11.VIII. 41 р.
Лінія фронту на 20.VIII. 41 р.
Лінія фронту на кінець дня 21. IX. 41 р.
Зміни лінії фронту внаслідок контрудару військ ООР 22. IX. 41 р.
Рубежі оборони:
передовий
головний рубіж оборони
2-а лінія головного рубежу оборони
рубіж прикриття міста
Межі секторів оборони
Місця участі в боях винищувальних загонів і дружин народного ополчення
Артилерійська підтримка військ ООР кораблями Чорноморського флоту
Райони мінних постановок
Артилерійські позиції і сектори обстрілу
ОДЕСА
Західний сектор
Південний сектор
Східний сектор
ЧОРНЕ МОРЕ
Мінно-артилерійська позиція
Евакуація військ і техніки ООР 1–16.X.41 р.
Сербка
Петрівка
Петрівське
Капітанівка
Олександрівка
Янівка
Дмитрівка
Благоєве
Нейзац
ст. Буялик
Калинівка
Новокир'янівка
Роздільна
Северинівка
Антонове
Кодинцеве
Красне
Павлинка
Анатоліївка
Будьоннівка
Ст. Вандалинка
Котовського
Бринівка
Благодатне
Любопіль
Кубанка
Бадек
ст. Карпове
Іллінка
Свердлове
Секретарівка
Чоботарівка
Булдинка
Коблеве
Мангейм
Вигода
Гільдендорф
Стара Дофінівка
Сичавка
Градениці
Кагарлик
Гниляково
Протопопівка
Чабанка
Григорівка
Аджіаска
Троїцьке
ст. Дачна
Нова Дофінівка
Фонтанка
Вакаржани
Карлсталь
Пересип
Яськи
Біляївка
Фрейденталь
Дальник
Біле
Петерсталь
Татарка
Ленінталь
Паланка
Маяки
Вел. Фонтан
Сухий Лиман
Спартаківка
Олександрівка
Іллічівка
Калаглія
Овідіополь
Дальник
Аккерман
Роксолани
ст. Кароліно-Бугаз
Шабо
ст. Бугаз
Старокозаче
Миколаївка-Новоросійська
Кузевка
Дністер
Дністровський лиман
Куяльницький лиман
Хаджибейський лиман
Аджалицький лиман
Вел. Куяльник
13 пд
15 пд
1 нав. бр.
11 пд
3 пд
2 пд
18 пд
21 пд
5 пд
6 пд
14 пд
10 пд
7 кав. бр.
гв. див.
22. IX
2–3. X
МОЛДАВСЬКА РСР
УКРАЇНСЬКА РСР
4 РУМУНСЬКА АРМІЯ
ПРИМОРСЬКА АРМІЯ
ОКРЕМА ПРИМОРСЬКА АРМІЯ

знесилили її. Тільки вбитими, пораненими й полоненими фашисти втратили майже 160 тис. солдатів і офіцерів. Самовіддана боротьба захисників Одеси допомогла Батьківщині виграти дорогоцінний час, зірвати гітлерівські плани блискавичної війни, щоб, нагромадивши резерви, в грудні 1941 року перейти в наступ на вирішальній ділянці радянсько-німецького фронту — під Москвою.

Після того, як Одесу залишили радянські війська, гітлерівці не наважились одразу вступити в місто. Тільки надвечір 16 жовтня вони стали просочуватися на його околиці. Для Одеси настав час лихоліття фашистської окупації.

Терор набув жахливих розмірів. Поліція і жандармерія, німецьке гестапо і румунська сигуранца та інші служби змагалися в масових облавах і обшуках, звірячих тортурах і вбивствах. Шпигуни і провокатори нишпорили скрізь, вистежуючи підпільників і комуністів. Вже на другий день свого перебування в місті фашисти почали вриватися в квартири мирних жителів, відбирати майно і продукти харчування, вбивати стариків, жінок і дітей. З кожним днем фашистський терор посилювався. На площах і вулицях міста з'явилися шибениці. Повішених не знімали по кілька днів. Тільки за останню декаду жовтня гітлерівці умертвили близько 28 тис. радянських людей[1].

У цих надзвичайно тяжких умовах почався новий етап боротьби проти фашистських загарбників. Ще під час оборони міста для роботи в тилу ворога було відібрано понад 100 комуністів, сформовано підпільний обком партії на чолі з О. П. Петровським і С. С. Сухаревим.

Незважаючи на масові арешти і облави, під час яких були заарештовані перший секретар підпільного обкому партії О. П. Петровський і багато комуністів, підпільні партійні організації очолили патріотичну боротьбу трудящих Одеси проти загарбників та їх агентури.

Головною базою розгортання підпільно-партизанської боротьби, як і в роки громадянської війни, стали знамениті одеські катакомби.

В Одесі та на її околицях у різний час було створено 5 партизанських загонів та 45 підпільних патріотичних груп. Серед них — 2 розвідувально-диверсійні загони на чолі з В. О. Молодцовим (Бадаєвим), які налічували 40 чоловік; партизанський загін Іллічівського району на чолі з С. І. Дроздовим і Д. І. Овчаренком у складі понад 200 чоловік; загін Ленінського району в складі близько 90 чоловік, керований К. А. Тимофєєвим і А. М. Терзиманом; два партизанські загони, створені Приміським райкомом партії з 115 чоловік (секретар райкому С. Ф. Лазарєв).

Серед підпільно-патріотичних груп найактивніше діяли групи М. А. Гефта, М. А. Литкіної, П. В. Кудріна, молодіжна організація «За Батьківщину» на чолі з Л. Я. Бачинським та інші.

Багато сміливих диверсійних актів здійснили бійці загону В. О. Молодцова. Восени і взимку 1941—1942 рр. вони пустили під укіс 4 ворожі ешелони з військами, зброєю та боєприпасами[2], знищили багато автомашин з військовими вантажами. Загін систематично передавав у Москву цінні відомості про концентрацію ворожих військ, про заходи та наміри окупаційних властей. В лютому 1942 року фашисти схопили В. О. Молодцова і ще 16 бійців його загону. Заарештованих катували,

[1] Одесса. Очерк истории города-героя, с. 255.
[2] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 198.

Стоимость 1 руб.
КАРТОЧКА НА ВОДУ
Фамилия, имя, отчество Малеванный Евгений
Домашний адрес ул. Тираспольская д. 15

Картка на воду, введена в Одесі в серпні 1941 р.

Герой Радянського Союзу В. О. Молодцов (Бадаєв).

В. Д. Авдєєв (Чорноморський) — керівник підпільної групи десантників.

Розвідник загону Бадаєва комсомолець Я. Я. Гордієнко. 1942.

але всі вони трималась стійко, з гідністю. Незважаючи на страшні знущання під час допитів, В. О. Молодцов не сказав жодного слова. Після винесення смертного вироку йому запропонували подати прохання про помилування. Мужній патріот тоді вперше заговорив: «Я — росіянин, і на своїй землі просити пощади у ворога не збираюсь!» — мовив він.

16-річний комсомолець, зв'язківець загону Я. Я. Гордієнко, теж засуджений до страти, в передсмертному листі писав матері: «Не падайте духом. Кріпіться. Перемога буде за нами» [1].

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили подвиг патріотів. В. О. Молодцову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Я. Я. Гордієнка нагороджено орденом Вітчизняної війни Першого ступеня.

Так само безстрашно боролись з фашистами комуністи та безпартійні радянські патріоти в складі інших загонів та підпільно-патріотичних груп. Понад 3 тис. окупантів знайшли свою смерть від караючої руки народних месників[2]. Ефективність дій підпільників та партизанів визначалась не тільки кількістю знищених ворогів і вчинених диверсійних актів, але й кількістю ворожих військ, яких вони відтягали на себе. В районі Одеси і приміських сіл гітлерівці протягом всього періоду окупації змушені були тримати близько 16 тисяч солдатів та офіцерів[3].

Одеські підпільники провадили агітаційну роботу серед солдатів ворожого гарнізону. Вони розпропагували і залучили на свій бік близько 180 словацьких солдатів, і ті зі зброєю перебазувались у катакомби.

У боротьбі проти ворога одеське підпілля добилося серйозних успіхів. Але в березні—травні 1943 року ворог завдав йому великих втрат. Фашисти розгромили підпільний обком партії. Вдруге було заарештовано першого секретаря підпільного обкому О. П. Петровського. В лабети гестапо потрапили також другий секретар обкому партії С. С. Сухарєв та зв'язківці обкому.

---

[1] Говорят погибшие герои. М., 1963, с. 153.
[2] Герои подполья. М., 1966, с. 382.
[3] Г. М а р ц и ш е к. Мы на своей земле. Одесса, 1960, с. 7.

Радянські автоматники на вулицях Одеси. 1944 р.

На початку 1944 року ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У подали одеському підпіллю велику допомогу. В місто була закинута парашутно-десантна група в складі 10 чоловік, яку очолював досвідчений підпільник В. Д. Авдєєв (Чорноморський). Йому пощастило встановити необхідні зв'язки, об'єднати і організаційно зміцнити більшість підпільних загонів і груп. Однак в розпалі цієї важливої роботи В. Д. Авдєєва було схоплено, і він загинув смертю героя.

В цей час Червона Армія з боями визволяла Правобережну Україну. 28 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту в кількох місцях форсували Південний Буг і почали наступ на Одесу. Через непрохідність доріг умови для бойових дій були несприятливими. На окремих ділянках бійці змушені були на собі перетягувати гармати і машини. Та незважаючи на це, бойовий порив і темпи наступу не зменшувались.

Німецько-фашистське командування намагалось будь-що утримати за собою Одесу, зосередивши тут дві армії. В березні 1944 року німці усунули румунську адміністрацію і повністю взяли місто під свій контроль. Гітлерівці готували новий жахливий злочин — вони замінували кращі житлові будинки, приміщення шкіл, лікарень, театрів, промислових установ, вокзал, порт. На випадок поразки фашисти вирішили знищити Одесу разом з населенням. Тільки навальний наступ радянських військ та бойові дії місцевих партизанів врятували місто від зруйнування, а населення — від смерті.

9 квітня зав'язались бої на околицях міста. В цих боях велику допомогу радянським військам подали партизани, які завдавали противнику відчутних ударів з тилу. Партизанські підрозділи, якими керували О. П. Баркалов, С. І. Дроздов, О. І. Лощенко, І. С. Кірсанов, Д. С. Гавшин та інші, у вуличних боях відрізали шляхи відступу ворога через Одесу на Тирасполь.

Партизани підбивали ворожі машини і влаштовували на вулицях «пробки», обстрілювали відступаючі ворожі війська, сіяли в їх рядах паніку. Радянські патріоти знищували фашистських підривників і факельників, охороняли промислові підприємства, пам'ятники культури. Понад 20 бойових операцій здійснили партизани Приміського району. Особливо відзначились вони в боях проти фашистських підривників у районі хаджибейської дамби, де фашисти, намагаючись перепинити шлях нашим військам до Одеси, замінували її, мали намір підірвати і затопити водами лиману робітниче передмістя — Пересип.

Однак здійснити цей намір перешкодили партизани, які під керівництвом секретаря райкому Л. Ф. Горбеля знищили в бою близько 50 підривників і цим врятували дамбу[1].

10 квітня 1944 року війська 3-го Українського фронту, яким командував уродженець Одеси генерал армії Р. Я. Малиновський, визволили місто. Над будинком Одеського театру опери та балету замайорів державний прапор Союзу РСР.

Під час боїв ворог втратив тільки вбитими і полоненими понад 37 тис. чоловік.

Жахливу картину являло собою місто в квітні 1944 року. Відступаючи під ударами Червоної Армії, ворог висадив у повітря провідні заводи Одеси — ім. Січневого повстання, ім. Жовтневої революції, ім. Дзержинського, судноремонтний

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 4, арк. 13.

№ 1, м'ясокомбінат, суконну та джутову фабрики. Лежав у руїнах морський порт, в купи руїн були перетворені десятки кварталів житлових будинків. В місті не було води, світла, не працював міський транспорт.

На загальноміському мітингу з нагоди визволення трудящі Одеси висловили безмежну подяку Центральному Комітету Комуністичної партії, Радянському урядові і воїнам-визволителям за своє визволення. Водночас вони поклялись віддати всі сили священній справі остаточного розгрому ненависного ворога[1].

Жителі Одеси свято виконали цю клятву. Трудовий порив охопив усіх одеситів. З руїн і попелу піднімали вони порт, промислові підприємства, електростанцію, міський транспорт, житлові будинки, заклади культури і охорони здоров'я. Поряд з відбудовними роботами трудящі міста подавали велику допомогу фронтові. Вони ремонтували бойову техніку, внесли в фонд оборони 8,5 млн. карбованців.

Разом з усією країною трудящі Одеси відзначали в травні 1945 року велику Перемогу. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили патріотичний подвиг одеситів у роки Великої Вітчизняної війни. 15 воїнів Радянської Армії і партизанів удостоєно звання Героя Радянського Союзу, понад 2 тис. чоловік нагороджено орденами. Усі захисники міста одержали медаль «За оборону Одеси».

Загальнонародним визнанням заслуг трудящих Одеси у Великій Вітчизняній війні є присвоєння місту найменування міста-героя. За видатні заслуги перед Радянською Батьківщиною, мужність і героїзм, виявлені трудящими Одеси в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, і на ознаменування перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—45 рр. місту-герою Одесі рішенням Уряду була вручена найвища нагорода Радянської держави — орден Леніна і медаль «Золота Зірка». У привітанні ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів Союзу РСР трудящим Одеси з нагоди 20-річчя визволення міста від фашистських загарбників відзначалось, що подвиг воїнів Радянської Армії і Чорноморського флоту, народних ополченців, партизанів, які обороняли і визволили місто, назавжди залишиться в пам'яті радянського народу.

Здавалось, потрібні будуть роки, десятиріччя, щоб вдихнути життя в мертві заводи і фабрики, транспорт, комунальне господарство. Але ентузіазм трудівників Одеси, керованих міською партійною організацією, безкорислива допомога всіх братніх народів Радянського Союзу швидко дали відчутні наслідки.

Щодня з Москви і Ленінграда, Сибіру і Уралу, з республік Середньої Азії та Закавказзя йшли залізничні ешелони з промисловим устаткуванням, будівельними матеріалами, сільськогосподарським знаряддям, насінням, худобою.

Не знаючи втоми, по-фронтовому трудились тисячі одеситів. У першу чергу відбудовували промисловість — на її продукцію чекав фронт. Одним з перших почав давати продукцію кранобудівний завод ім. Січневого повстання. Ворог повністю зруйнував це підприємство, знищивши 94 проц. виробничих потужностей. Та вже в травні 1944 року в цехах, очищених від битого скла, каменю, розпочався ремонт паровозів і вагонів.

Партизани виходять з катакомб для виконання бойового завдання.

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 3, с. 28.

Льотчики винищувального полку, удостоєні звання Героя Радянського Союзу за оборону Одеси.

І. Г. Корольов — В. О. Сірогодський — Л. Л. Шестаков

Фашисти зруйнували енергетичне господарство. Зусиллями групи січнівців — механіка В. Бобровського, машиніста С. Горєліка, електромонтера К. Мединського, інженера В. Хижнякова — спочатку пустили в дію дизель, а до нового 1945 року — заводську електростанцію.

Так само працювали й судноремонтники Одеси. На місці спаленого заводу за короткий час виникло фактично нове підприємство — судноремонтний завод № 1. Уже в перші дні квітня 1944 року сюди почав надходити метал з Магнітогорського металургійного комбінату, устаткування з Азербайджану. За почином заводських комуністів, які стали ініціаторами загальноміського змагання за якнайшвидшу відбудову народного господарства і ліквідацію наслідків ворожого хазяйнування, весь колектив став на ударну фронтову вахту. Незабаром біля заводських причалів почали швартуватись перші судна для ремонту. І знову, як у довоєнний час, судноремонтники здійснювали капітальний ремонт кораблів різного призначення. Колектив заводу в 1944 році завоював перше місце у всесоюзному соціалістичному змаганні і удостоївся перехідного Червоного прапора ВЦРПС та Наркомату морського флоту.

В морському порту були зруйновані всі причали, плавучі засоби, складські приміщення, заміновано фарватер, усі пакгаузи, спалено механізовані амбари. Загальна сума збитків становила 218 млн. карбованців. Окупанти похвалялись, що вивели з ладу порт на десятиліття. Але портовики на чолі з капітаном порту комуністом В. Ковалем своєю героїчною працею зробили майже неможливе. Вони працювали по дві-три зміни, а іноді й по кілька днів не виходили з порту. Особливо відзначились бригади О. Мойсєєнка, Ф. Чорного, Ф. Бреденка, М. Маклакової, М. Пантелеймонова, К. Шулешова та інших. Уже 7 жовтня 1944 року портовики прийняли 3 перші судна Чорноморського торговельного флоту. Визначною подією для колективу порту став день 11 квітня 1945 року, коли протягом однієї доби було оброблено понад 3 тис. тонн вантажів.

Наприкінці 1944 року до ладу стали 200 зруйнованих підприємств, міський водогін, пішов трамвай. Першого травня в місто прийшов перший поїзд Київ—Одеса. Так одесити самовідданою працею на відбудові міста після визволення примножили героїзм і самопожертву при його обороні.

В березні 1946 року трудящі міста приступили до виконання IV п'ятирічки, за роки якої вони мали досягти довоєнного рівня розвитку економіки і значно його перевищити. Перший рік п'ятирічки приніс добрі результати. Приріст машинобудівної продукції порівняно з 1945 роком становив 200,5 проц., харчової — 175, легкої

В. Т. Топольський М. Є. Асташкін Ю. Б. Рикачов О. Т. Череватенко

і місцевої — 240 проц. З ініціативи трудящих Одеси між містами-героями почалось змагання за економію сировини і матеріалів, за випуск продукції високої якості.

Зростали й міцніли зв'язки трудівників Одеси з жителями міст-героїв. За почином одеситів між ними розпочалась трудова перекличка. В листах дружби, що ними обмінювались ленінградці і одесити, сталінградці і севастопольці, яскраво виявлявся радянський патріотизм, незламна дружба народів.

Сотні бригад промислових підприємств Одеси розгорнули масове соціалістичне змагання. На всю республіку пролунав почин токаря заводу радіально-свердлильних верстатів комуніста Г. С. Нежевенка, який, досконало оволодівши верстатом, перейшов на швидкісні методи різання металу і за перших два роки п'ятирічки виконав 17 річних норм. Він поклав початок масовому впровадженню швидкісного різання металу на Україні. Великих успіхів у праці досягли розточувальник І. В. Постарнакевич і фрезерувальник Т. Н. Коротков (завод ім. Кірова), токар Й. Ф. Будулак (завод «Червона гвардія»), стернярка Д. М. Ващук (завод ім. Жовтневої революції) та багато інших.

У роки першої післявоєнної п'ятирічки трудівники Одеси повністю закінчили відбудовні роботи і зробили крок уперед по шляху дальшого розвитку промислового виробництва. Поряд з відбудовою та реконструкцією старих підприємств виникли нові великі заводи: автоскладальний, «Поліграфмаш», фрезерних верстатів ім. Кірова, консервносоковий, вітамінний. Відбувався процес якісних змін у промисловості. За роки п'ятирічки Одеса стала одним з центрів вітчизняного машино- і верстатобудування. Тут почали виробляти відомі в країні і далеко за її межами координатно-розточувальні, радіально-свердлильні верстати, крани на пневмоколісному ходу, електровагонваги для металургійної промисловості тощо.

Однією з провідних галузей в Одесі стала також хімічна промисловість. Збільшили обсяг продукції нафтопереробний, суперфосфатний та лакофарбовий заводи.

Післявоєнна п'ятирічка стала другим народженням Чорноморського пароплавства, тоннаж якого за роки війни зменшився втричі. Флот поповнювався суднами найновішої конструкції, почала зростати і вдосконалюватись судноремонтна база. З'явились нові міжнародні лінії, які брали свій початок в Одесі і йшли в країни народної демократії, в Індію, Бірму, Цейлон.

На кінець першої післявоєнної п'ятирічки промисловість Одеси перевищила довоєнний рівень. Понад 50 підприємств міста достроково завершили п'ятирічний план.

Льотчики винищувального полку, удостоєні звання Героя Радянського Союзу за оборону Одеси.

М. А. Верховець

С. О. Куниця

О. В. Алелюхін — двічі Герой Радянського Союзу.

Трудящі міста доклали багато зусиль, щоб відродити колишню славу Одеси як одного з найбільших культурно-наукових центрів країни і всесоюзної здравниці. Уже 1944 року в місті почали працювати сім вищих учбових закладів. Повернулись з евакуації і відновили наукову діяльність колективи інститутів очних хвороб ім. академіка Філатова та селекційно-генетичного.

Справжнім святом для трудівників міста стало відкриття 28 травня 1944 року сезону в улюбленому театрі — Одеському державному академічному театрі опери та балету. 23 вересня п'єсою О. Корнійчука «Партизани в степах України» розпочав свій перший післявоєнний сезон один з найстаріших театрів республіки — Одеський драматичний театр ім. Жовтневої революції.

З великим піднесенням приступили трудівники Одеси до реалізації 5-го п'ятирічного плану, за яким передбачалось піднести рівень промислового виробництва на 70 проц., у т. ч. рівень виробництва засобів виробництва на 80 проц., освоїти 300 нових видів верстатів, пресів, машин та іншого устаткування, збільшити виробництво металорізних верстатів майже вдвічі, сільськогосподарських машин — у півтора раза тощо[1].

На новому технічному рівні переозброювалась промисловість. Стали до ладу нові заводи: автогенного машинобудування, кабельний тощо. На кінець п'ятирічки обсяг промислового виробництва Одеси зріс в два рази. 106 підприємств державної і кооперативної промисловості достроково виконали п'ятирічку і були занесені на обласну Дошку пошани. Серед них — завод фрезерних верстатів ім. Кірова, радіально-свердлильних верстатів, сталевих і прядив'яних канатів, «Кінап», сталепрокатний ім. Дзержинського[2]. Значних успіхів добилось Чорноморське пароплавство.

За перше післявоєнне десятиліття в Одесі було відбудовано і споруджено понад 850 тис. кв. метрів житлової площі[3].

На кінець п'ятирічки в Одесі працювало 50 стаціонарних лікувальних закладів, понад 100 дитячих ясел, стали до ладу 72 санаторії та будинки відпочинку.

Після XX з'їзду КПРС творча ініціатива мас набула нового розмаху. Мало хто в місті раніше знав ім'я фрезерувальника заводу ім. Січневого повстання Г. М. Дубчака. Натхнений рішеннями з'їзду, комуніст за прикладом ленінградців став ініціатором нового патріотичного почину — складання особистого плану вдосконалення оброблюваних деталей і впровадження передових методів на своєму робочому

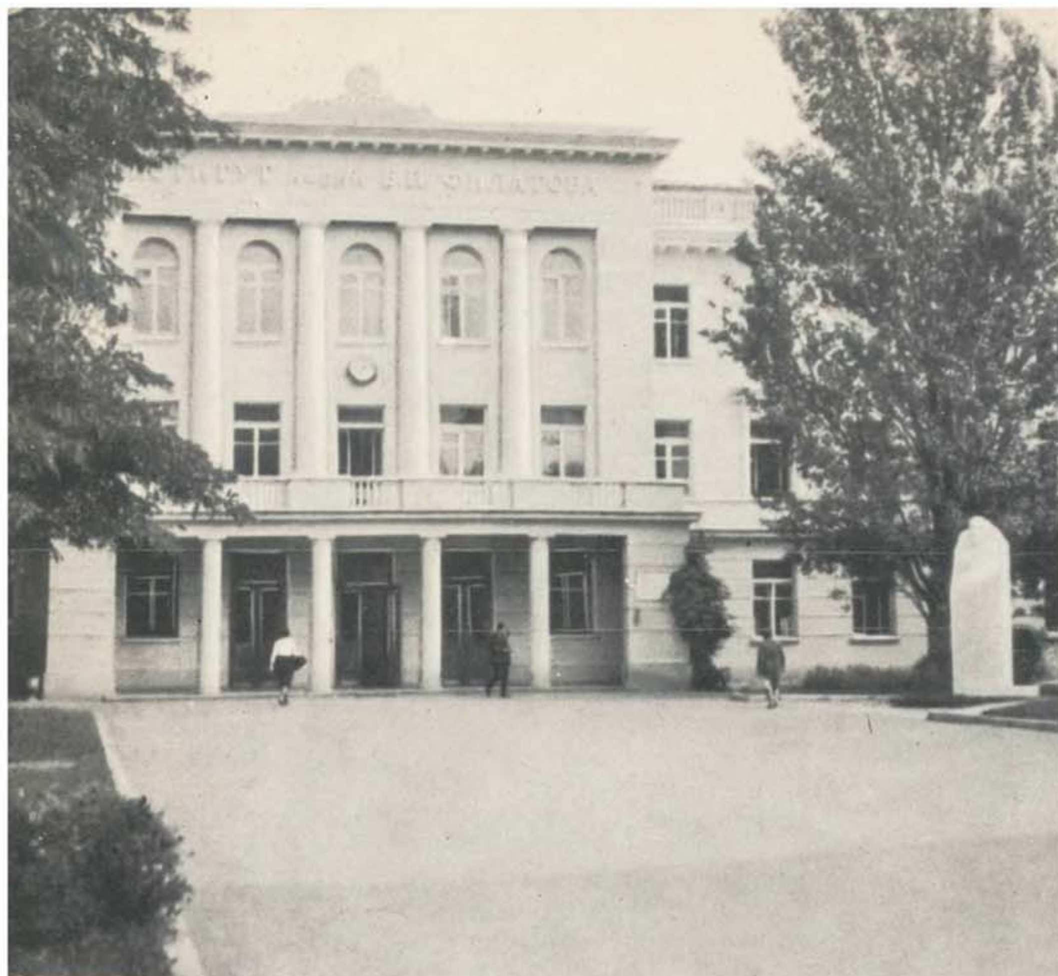
[1] З історії Одеської партійної організації, с. 465.
[2] Газ. «Большевистское знамя», 20 лютого 1955 р.
[3] Одесская область за 40 лет. Одесса, 1957, с. 59.

Пам'ятник Невідомому матросу в Одесі.

Скульптори:
П. В. Томілін.
М. І. Нарузецький.
Архітектор Г. В. Топуз.
Відкрито в 1960 році.

Одеса. Дерибасівська вулиця. 1968.

Український науково-дослідний експериментальний інститут очних хвороб ім. академіка В. П. Філатова. Одеса. 1967 р.

Одеський політехнічний інститут. 1967 р.

місці. Вже через місяць, завдяки виконанню особистого плану, Дубчак подвоїв випуск продукції. Невдовзі в механічному цеху, де працював передовий робітник, з'явилась дошка з написом: «Послідовники почину фрезерувальника Дубчака». Досвід новатора і його послідовників було впроваджено на багатьох підприємствах міста.

Важливою віхою на шляху створення матеріальнотехнічної бази комунізму став семирічний план розвитку народного господарства. Разом з усім радянським народом трудівники Одеси енергійно взялись за здійснення планів семирічки. Виняткова роль в цьому належала змаганню за комуністичне ставлення до праці, що розгорнулося в країні за почином робітників депо Москва-Сортувальна в листопаді 1958 року. Першою в це змагання включилась бригада ковалів заводу ім. Січневого повстання на чолі з депутатом Верховної Ради СРСР Д. В. Овсянниковим. Їй наслідували молодіжна бригада токарів заводу ім. Жовтневої революції В. Бронюка, джутівці бригади А. Трушковського, взуттєвики бригади В. Албеско. 12 грудня 1958 року в Одесі відбувся перший зліт членів бригад, що змагались за звання комуністичних. Учасники зльоту вирішили працювати високопродуктивно, впроваджувати нову техніку і технологію, підвищувати виробничу кваліфікацію, бути прикладом для інших у побуті, ставленні до громадського обов'язку. Вони закликали всіх трудівників міста-героя включитись у новий рух. У відповідь на це звернення вже на початку 1959 року в лави тих, хто змагався за звання колективів і ударників комуністичної праці, стало близько 10 тис. трудівників міста.

Семирічка покликала до життя нові резерви зростання промислового виробництва. Особливо великих успіхів добились верстатобудівники. В перших лавах технічного прогресу йшли трудівники заводу фрезерних верстатів ім. Кірова. На цьому молодому підприємстві виготовлено кращі в світі верстати з програмованим управлінням. Один з них удостоївся золотої медалі на Всесвітній виставці в Брюсселі.

Промислові вироби з маркою «Зроблено в Одесі» не раз експонувались на радянських і зарубіжних виставках. Велику золоту медаль Виставки досягнень народного господарства одержав дизельний пневмоколісний 16-тонний кран заводу ім. Січневого повстання, дипломи першого ступеня — алмазно-розточувальний верстат, нові плуги тощо.

За рівнем механізації Одеський порт вийшов на одно з перших місць у країні. Від його причалів у шістдесят країн світу йшли судна під радянським прапором. У роки семирічки в Одеському порту вперше почали обробляти судна за методом залізничний вагон — трюм. Творцями цього методу стали механізатори О. Данилов, М. Чурбакова, В. Турленко. Однак, дальше зростання товарообороту і вантажних операцій гальмували низькі виробничі потужності порту. Тому за рішенням уряду на Сухому Лимані, поблизу селища Іллічівська, восени 1957 року розпочалося будівництво нового порту. Одеський обком і міськком партії, парторганізація Одеського порту, радянські органи направили сюди найкращих спеціалістів, серед яких було багато комуністів і комсомольців, могутню техніку, будівельні матеріали. За короткий строк з дна лиману було піднято й вивезено 2 млн. кубометрів грунту. У 1958 році в новому порту, який названо Іллічівськом, засяяв вогонь маяка. 5 серпня тут кинуло якір перше судно — теплохід «Україна». А вже 1960 року Іллічівський порт за обсягом обробки вантажів випередив свого старшого співбрата. Коли в 1961 році сюди прибув з Кронштадта унікальний плавучий док, що здійснив небувалий у світовій практиці перехід з Балтики до Чорного моря, Іллічівськ став великою базою для ремонту суден. Він є також базою антарктичного китобійного і краболовецького флоту. Через Іллічівськ Радянський Союз підтримує торговельні зв'язки з 38 країнами світу.

В поточній п'ятирічці реконструюється Одеський морський порт. Від

Медаль «За оборону Одеси», встановлена 22 грудня 1942 р.

Підготовка плугів на заводі ім. Жовтневої революції до відправки в села. Одеса. 1946 р.

Знатний токар заводу радіально-свердлильних верстатів Г. Нежевенко знайомить сільських механізаторів з роботою нового високостійкого різця своєї конструкції. Одеса. 1954 р.

його причалів беруть початок 69 транспортних морських ліній до 92-х країн світу. В 1966 році Одеський порт нагороджено орденом Леніна. Великою подією для жителів Одеси та її численних гостей стало відкриття в 1968 році Одеського морського вокзалу, збудованого з скла й бетону. Це найкраща споруда подібного типу в країні.

Великого розвитку в семирічці набуло Чорноморське пароплавство. Кожні 12—15 днів до ладу ставало нове суховантажне чи нафтоналивне судно. На флоті виросли нові кадри. За почином екіпажа танкера «Свердловськ» розгорнулось басейнове змагання за комуністичну працю. Колектив цього судна першим на Чорному морі став комуністичним.

Радянські моряки гідно несуть прапор країни Рад в океанах і морях світу. Зарубіжна преса не раз повідомляла про мужність і відвагу радянських моряків, які, нехтуючи смертю, подавали допомогу іноземним морякам. У 1954 році світ облетіла звістка про мужність і патріотизм радянських моряків з танкера «Туапсе». Судно по-піратськи захопили чанкайшісти, його екіпаж 13 місяців перебував в нелюдських умовах. Але моряки вистояли у боротьбі з підступним ворогом.

За виняткову мужність, самовіддану працю в серпні 1960 року групу чорноморців удостоєно високих урядових нагород. Героєм Соціалістичної Праці став капітан дизельелектрохода «Росія» Д. І. Сорока, у роки війни командир теплохода «Тбілісі». Орден Леніна і медаль «Золота Зірка» одержала капітан Н. М. Кісса, жінка з сім'ї потомствених моряків, яка в роки Великої Вітчизняної війни, будучи штурманом теплохода «Анатолій Сєров», зробила не один рейс в обложену Одесу.

Звання Героя Соціалістичної Праці удостоїлась і група моряків-китобоїв із флотилії «Слава», яка вийшла в перший рейс у Антарктику восени 1946 року, а 28 січня 1947 року загарпунила першого кита. Китобійна флотилія «Советская Украина», збудована на Миколаївському суднобудівному заводі, вийшовши в перший промисловий рейс восени 1959 року, стала передовим підприємством по вилову океанських велетнів і завоювала звання колективу комуністичної праці. За подвиги в праці гарпунери Г. Панов, П. Пургін, О. Золотов, В. Тупиков нагороджені орденами Лені-

на і медаллю «Золота Зірка». Велику групу китобоїв нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

В цілому обсяг виробництва за 1959—1965 рр. збільшився на 75 проц., більше як на 30 проц. зросла продуктивність праці. Стали до ладу 35 нових заводів, у т. ч. шиноремонтний, цементний, молочний. Почали діяти 24 комплексно-механізованих підприємства і 72 цехи. За сім років було освоєно виробництво майже 700 нових зразків машин, верстатів і приладів.

Жовтневий (1964 р.) і вересневий (1965 р.) Пленуми ЦК КПРС допомогли трудівникам Одеси поставити на наукові рейки економіку, по-справжньому розв'язати творчу активність мас. Саме в цей час за ініціативою передових робітників у місті ширились нові починання. Краща свердлувальниця заводу ім. Січневого повстання В. Дєдова виступила ініціатором руху: «Поруч з тобою не повинно бути відстаючих». Її приклад наслідували десятки бригад комуністичної праці. Група новаторів Одеси, серед них Д. Овсянников, В. Дєдова, М. Бусько, Г. Нежевенко, О. Данилов та інші, звернулись через газету «Знамя коммунизма» з пропозицією відкрити народний рахунок комуністичних справ. На підприємствах міста широко розгорнулось змагання за чорноморський процент — економію кожної хвилини робочого часу, кожного кілограма і метра сировини, кожної копійки державних грошей.

Знаменною подією для всіх трудівників Одещини стало вручення 8 жовтня 1965 року місту-герою ордена Леніна і медалі «Золота Зірка». В ці святкові дні до Одеси прибули член Президії, секретар ЦК КПРС М. А. Суслов і член Президії ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест.

Приймаючи найвищу нагороду Вітчизни, перший секретар Одеського обкому партії М. С. Синиця від імені трудящих області запевнив Центральний Комітет КПРС і Радянський уряд, що робітники, колгоспники, трудова інтелігенція Одещини зроблять вагомий вклад у комуністичне будівництво, примножуватимуть славні революційні, бойові і трудові традиції нашого народу.

Успіхи, досягнуті трудівниками в ході виконання семирічного плану, закріплюються і примножуються в новій п'ятирічці. Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, трудівники Одеси розпочали змагання за втілення в життя нових накреслень Комуністичної партії і гідну зустріч 50-річного ювілею Радянської держави.

В новій п'ятирічці посиленими темпами розвивались верстатобудування, машинобудування та інші провідні галузі народного господарства. Вагомих наслідків досягли такі виробництва, як легка і харчова промисловість. Їх розвиток відбувався на новій технічній основі, завдяки автоматизації і комплексній механізації виробничих процесів.

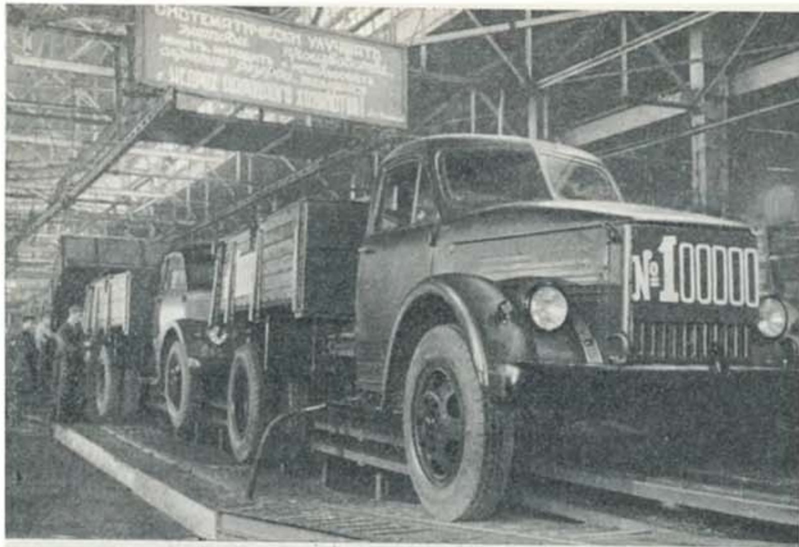
Колись, до революції, швейна фабрика являла собою дрібне, напівкустарне підприємство, де машини приводились в дію вручну. У роки семирічки в цехах швейного об'єднання ім. Воровського всі процеси були автоматизовані. Тут обладнано диспетчерське управління цехами, діє промислове телебачення, більшість операцій виконується на конвейєрах. Завдяки цьому на пошиття швейних виробів часу витрачається втроє-вчетверо менше, ніж на інших підприємствах країни. Головна фабрика об'єднання першою в місті завоювала звання колективу комуністичної праці.

Славиться своїми виробами трикотажна фабрика ім. Крупської. Її продукція не раз експонувалась на Всесоюзних та міжнародних виставках.

На новій технічній основі переозброєні п'ять шкіряних заводів, взуттєве об'єднання ім. Жовтневої революції. Завдяки впровадженню нових конвейєрів, погодинних графіків,

Золота медаль, одержана заводом ім. Кірова на Всесвітній виставці в Брюсселі за виготовлення верстата з програмованим управлінням. 1958 р.

Стотисячний автосамоскид на головному конвейєрі автоскладального заводу. Одеса. 1954 р.

Робітники заводу ім. Кірова передають верстати та обладнання механізаторам підшефного колгоспу. Одеса. 1959 р.

автоматичних пристроїв неухильно збільшується обсяг виробництва. Більшість працівників названих підприємств здобули вищу і середню спеціальну освіту.

У новій п'ятирічці мають значні досягнення підприємства харчової промисловості. На місці невеличкого заводу в центрі робітничого Пересипу виріс великий цукрорафінадний завод. Він перший в Одесі перейшов на нову систему планування і матеріального стимулювання. Невпинно нарощує свої виробничі потужності соковий завод ім. Леніна, який у 1967 році відзначив століття свого існування. Особливо популярні соки для дітей, що їх виготовляє завод.

Великих успіхів добились трудящі Одеси у ювілейному, 1967 році. За почином москвичів і ленінградців тут розгорнувся рух за економію сировини і матеріалів. У ювілейному рапорті робітничих колективів зазначалось, що тільки за один рік буде заощаджено 6 тис. тонн металу, 30 тис. тонн палива, 40 млн. квт-год. електроенергії.

В змагання за достойну зустріч 50-річчя Великого Жовтня включились усі трудівники міста-героя. Славу кращих здобули провідні колективи міста — заводи ім. Кірова, ім. Жовтневої революції, «Автогенмаш», радіально-свердлильних верстатів, пресів, «Холодмаш».

У ювілейному році особливо зміцнились дружні зв'язки робітників з колгоспним селянством області. Слідом за комуністичною взаємодопомогою, розпочатою з ініціативи прославлених голів колгоспів М. О. Посмітного та П. П. Ведути, набула нових рис шефська допомога міста селу. Кращі виробничі колективи — заводи ім. Жовтневої революції, цукрорафінадний, швейне об'єднання ім. Воровського зарекомендували себе і як відмінні шефи. За один тільки рік вони спорудили іригаційну систему для зрошення в колгоспах 2600 га землі, механізували 236 тваринницьких приміщень, обладнали 170 кормоцехів і кормокухонь, понад 200 польових станів і ремонтних майстерень. Колгоспи одержали від підприємств різних машин та запасних частин на суму 3,5 млн. карбованців.

Гідно відзначили трудящі Одеси 50-річний ювілей Радянської влади. Напередодні свята на площі ім. Жовтневої революції відбулось урочисте відкриття пам'ятника В. І. Леніну. Колективи заводів ім. Січневого повстання, ім. Жовтневої революції, ім. Старостіна, ім. Леніна, портового елеватора, швейного об'єднання

ім. Воровського, китобійної флотилії «Советская Украина» одержали пам'ятні червоні прапори ЦК КПРС, Ради Міністрів Союзу РСР, Президії Верховної Ради СРСР та ВЦРПС. Одну з провідних науково-лікувальних установ республіки — інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. академіка Філатова відзначено пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР та Укрпрофради.

Тринадцять колективів заводів, фабрик, транспортних та торговельних організацій міста вийшли переможцями в обласному змаганні. Всі вони нагороджені пам'ятними прапорами Одеського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради. 32 колективи промислових підприємств, транспорту та будівництва, учбових закладів і культурно-освітніх установ занесені в книгу Трудової слави Одеського обкому партії, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і обласної Ради професійних спілок.

Перед відправкою готової продукції на заводі ім. Січневого повстання.

Один з цехів швейного об'єднання ім. В. В. Воровського. Одеса, 1965 р.

Великими виробничими досягненнями зустріли славний ювілей Герої Соціалістичної Праці сталевар заводу ім. Січневого повстання М. Д. Залипаєв, токар заводу ім. Жовтневої революції Б. І. Шевченко, командир повітряного корабля З. Ф. Саломатіна, депутати Верховної Ради України боцман теплохода «Солнечногорск» В. І. Журавльов, шліфувальниця заводу радіально-свердлильних верстатів В. І. Родіонова, почесний громадянин міста-героя бригадир будівельників П. П. Столпирьов та багато інших.

Невпізнанно змінилась Одеса в післявоєнний час. Бурхливий розвиток промисловості, транспорту, культури благотворно позначився на вигляді міста. Ще кращою і більш упорядкованою, ніж до війни, стала Одеса. Цілими районами здійснюється тут житлове будівництво. Менш як за 10 років у південно-західному районі міста на площі 500 га виріс великий комплекс житлових кварталів (з населенням 125 тис. чоловік). Виникають нові масиви в районі Чубаївки, Дмитрівки, селищ Котовського та ім. Таїрова.

У травні 1966 року Урядом республіки затверджено генеральний план розвитку Одеси. Протягом 20—25 років тут виростуть висотні будинки, чудові архітектурні ансамблі та загальноміський центр з кількома секторами: громадським, культурно-побутовим, спортивним і торговельним. На рубежах героїчної оборони Одеси вже створено Зелений пояс Слави з багатьма монументальними спорудами, що увічнюють

Новий житловий масив. Вулиця космонавтів. Одеса. 1967 р.

подвиги захисників чорноморської твердині.

М'який клімат, тривалий купальний сезон, цілющі лиманські грязі здобули Одесі славу Всесоюзної здравниці. Останнім часом стали до ладу і будуються нові корпуси в санаторіях «Росія», «Аркадія», «Лермонтовський», у будинках відпочинку «Маяк», «Мирний», «Ударник» та інших. На одеських курортах щороку відпочивають і лікуються понад 400 тис. чоловік із різних куточків Радянського Союзу. За 60 км від Одеси, на Кароліно-Бугазі, створюються радянські «Золоті піски» з пансіонатами, кемпінгами, ресторанами, культурно-побутовими установами. Тут буде створено готельний комплекс на 10—15 тис. чоловік для іноземних туристів. Розвиваються і старі курортні райони. На Хаджибейському та Куяльницькому лиманах з їх всесвітньовідомими цілющими грязями будуються нові корпуси.

На березі Чорного моря, в Лузанівці, розкинулись корпуси Українського республіканського піонерського табору «Молода гвардія», де щороку понад 6 тис. хлопчиків і дівчаток набираються здоров'я, вчаться та займаються різними корисними справами.

На морських пляжах одночасно можуть відпочивати понад 200 тис. чоловік. Після відкриття дендропарку ім. Леніна, Зеленого поясу Слави, першої черги Ювілейного парку, багатьох бульварів і скверів набагато збільшилась зелена зона міста.

На приморських схилах Одеси здійснюються важливі роботи — будують протизсувні споруди, укріплюють прибережну зону. Фронт робіт простягся від Комсомольського пляжу до 16-ї станції Великого Фонтану. Вже зараз значно розширено зону пляжів, прокладено зручні шляхи, збудовано аеросолярії, павільйони побутового обслуговування, спортивні майданчики, шлюпкові станції.

Протягом останніх років Одеса прикрасилась багатьма пам'ятниками — символом революційної і трудової слави нашого народу. В одному з мальовничих куточків міста, на площі ім. К. Маркса, споруджено пам'ятник потьомкінцям, біля порту — пам'ятник керівникові повстання на легендарному броненосці Г. Вакуленчуку. В Центральному парку культури і відпочинку височить пам'ятник Невідомому матросові, прокладено Алею Слави. Неподалік — величний пам'ятник геніальному сину українського народу Т. Г. Шевченку.

Міська і 6 районних Рад депутатів трудящих, численні постійно діючі комісії, громадський актив невтомно дбають про поліпшення культурно-побутового обслуговування населення. В Одесі повністю розв'язана одвічна проблема питної води. Сюди прийшов шебелинський газ, завдяки чому більшість підприємств працює на газовому опаленні. Ним користується нині кожний третій житель міста. Дітищем післявоєнної Одеси є теплоцентраль.

Зростає транспорт чорноморського міста. В 1945 році на вулицях Одеси з'явився перший тролейбус. А зараз протяжність 10 тролейбусних маршрутів становить десятки кілометрів. Вагонами нової конструкції поповнився трамвайний парк. Нещодавно став до ладу чудовий пішохідний міст, що з'єднує Комсомольський і

Приморський бульвари. Одеса зв'язана і повітряними лініями з усіма великими містами нашої країни. З 1962 року діє найдовша в світі міжконтинентальна повітряна траса Одеса—Владивосток довжиною 11 тис. кілометрів.

У післявоєнні роки в місті відкрито багато їдалень, ресторани «Море», «Київ», «Ювілейний», «Золотий якір», кафе «Пурпурові вітрила», «Куманець» тощо.

Соціалістична Одеса — великий науковий і культурний центр Радянської України, її по праву називають містом студентів. Тут працюють 14 вищих учбових закладів і 36 науково-дослідних інститутів та інших установ. За кількістю вузів Одеса посідає п'яте місце в країні.

Державний університет ім. І. І. Мечникова, один з найстаріших у країні, на 9 факультетах якого навчаються 12 тис. студентів, у 1965 році відзначив своє сторіччя. За заслуги в розвитку вітчизняної науки і підготовку кадрів високої кваліфікації його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Тут працюють три члени-кореспонденти АН УРСР, 46 професорів і докторів наук, 266 доцентів і кандидатів наук. Книжковий фонд бібліотеки університету налічує понад 2,5 млн. томів книжок. При університеті працюють інститут фізики, астрономічна обсерваторія, ботанічний сад.

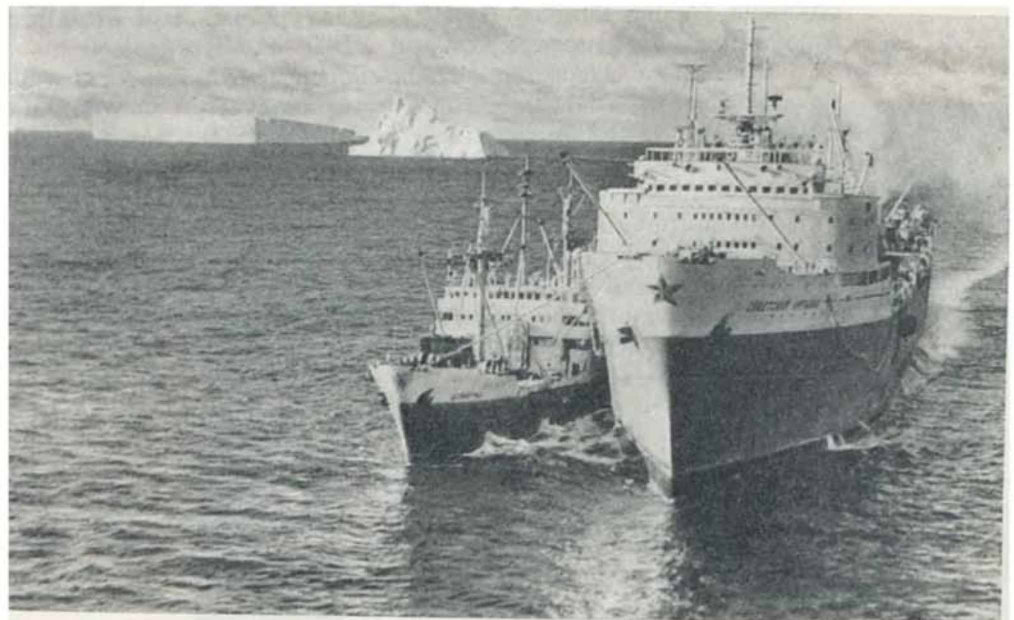
У березні 1968 року відзначив 50-річчя з дня заснування Одеський сільськогосподарський інститут. Він підготував для сільського господарства та наукових установ велику армію талановитих вчених і організаторів колгоспного виробництва. При інституті створено спеціальний факультет для підвищення кваліфікації сільськогосподарських кадрів. Лекції тут читають вчені і практики — Ф. Г. Кириченко, О. С. Мусійко, М. О. Посмітний, В. З. Тур та інші.

Політехнічний інститут готує технічні кадри різних професій. Тут навчаються понад 10 тис. студентів, у т. ч. сотні юнаків і дівчат з 22 зарубіжних країн світу.

Далеко за межами Одеси відомі навчальні центри по підготовці морських кадрів. Це — інститут інженерів морського флоту, вище інженерно-морське училище та середні учбові заклади, які готують фахівців для морського транспорту.

Великі досягнення мають учені науково-дослідних установ. Учені-селекціонери Всесоюзного селекційно-генетичного інституту академік ВАСГНІЛ Ф. Г. Кириченко і члени-кореспонденти цієї академії П. Х. Гаркавий та О. С. Мусійко удостоєні Ленінської премії, роботи академіка ВАСГНІЛ Д. О. Долгушина та інших відзначені Державною премією. Цієї високої нагороди був удостоєний і професор Одеського університету заслужений діяч науки УРСР Є. А. Кирилов. Його праці відкрили нові шляхи в галузі досліджень дії світла на солі срібла та інші проблеми фотографування.

Одеса стала великим центром наукової роботи в галузі виноградарства. Її здійснюють Український науково-дослідний інститут виноградарства й винороб-

Рефрижератор «Целиноград» біля китобази «Советская Украина». Антарктика. 1967 р.

Зустріч голови комуністичної партії Франції в Одеському порту. На передньому плані М. Торез (ліворуч) і перший секретар Одеського обкому КП України М. С. Синиця.

ства ім. В. Є. Таїрова, Всесоюзна науково-дослідна протифілоксерна станція та кафедра виноградарства Одеського сільськогосподарського інституту[1].

На весь світ відомий своїми працями, боротьбою за здоров'я людини інститут очних хвороб та тканинної терапії. Заснований видатним офтальмологом В. П. Філатовим, інститут за післявоєнний час добився чималих успіхів на шляху лікування очних хвороб. Під керівництвом учениці Філатова Героя Соціалістичної Праці професора Н. О. Пучковської в інституті розроблені нові методи лікування хворих.

Одеса — місто суцільної грамотності. Нині у 116 школах здобувають освіту понад 90 тис. дітей. Світло знань несе велика армія педагогів, яка налічує близько 5 тис. учителів. Десятьом з них присвоєне звання заслуженого вчителя школи Української РСР. У двадцятих роках в Одесі організувалась перша в республіці дитяча комуна ім. Комінтерну, що готувала молодих робітників. Тепер у місті діє широко розгалужена мережа професійно-технічних училищ. Тут щороку набувають фаху 10 тис. юнаків і дівчат.

Одеса пишається також здобутками в культурному житті. До послуг жителів міста і його численних гостей — шість театрів, філармонія, цирк, 18 кінотеатрів (у т. ч. тринадцять широкоекранних і один панорамний), 21 літній кінотеатр, 5 палаців культури і понад 50 робітничих і студентських клубів. Ще красивішим став Одеський академічний театр опери та балету. Над реставрацією унікальної споруди, на яку витрачено 4,5 млн. крб., трудились фахівці з Ленінграда, Києва та інших міст.

Широкого розвитку набули громадські засади в культосвітній роботі. Кращі митці шефствують над самодіяльними колективами міста, виховують у жителів естетичні смаки. Народним університетом у Палаці культури залізничників керує народна артистка УРСР Л .І. Бугова, ректором народного університету при Будинку вчених є композитор С. Д. Орфєєв. При Палаці культури ім. Лесі Українки працює клуб цікавих зустрічей і перший на Одещині Будинок атеїзму.

Самодіяльні колективи професійно-технічних училищ, залізничників, швейного об'єднання не раз завойовували перші місця в обласних і республіканських конкурсах та оглядах, а хор одеських студентів на Всесвітньому фестивалі молоді та студентів у Москві завоював золоту медаль. Далеко за межами області відома Заслужена хорова капела Палацу культури ім. Лесі Українки (художній керівник — заслужений працівник культури УРСР Г. Ліознов).

Мистецька Одеса пишається своїми земляками, які прославили місто на сценах багатьох театрів світу. У повоєнний час сузір'я мистецьких зірок поповнилось новими іменами. Це — народні артисти СРСР Є. Чавдар, колишній робітник заводу сталевих і прядив'яних канатів О. Кривченя, народна артистка РРФСР Г. Олійниченко, молодий артист М. Огренич, піаніст Є. Могилевський.

Повнокровним ідейно-художнім життям живуть театральні колективи Одеси. Різноманітний репертуар у театрі опери та балету. Тут ідуть опери «Загибель ескадри» В. Губаренка, «Жорстокість» В. Кравченка, балети місцевих авторів Ю. Знатокова «Княгиня Волконська» і Ю. Русинова «Дюймовочка» та інші. Один з найстаріших на Україні Одеський театр ім. Жовтневої революції вдало здійснює постановки

---

[1] Розповідь про звершення, с. 302—303.

радянської та зарубіжної класики. Тут тривалий час працював видатний український радянський актор і режисер, народний артист СРСР В. С. Василько.

Творчий колектив театру музичної комедії по праву вважається кращим у республіці. Його митці наполегливо розв'язують завдання створення сучасної радянської оперети. На сцені театру глядачі побачили такі героїко-патріотичні п'єси, як «На світанку» та «Четверо з вулиці Жанни», створені у співдружності композитором О. Сандлером і поетом Г. Плоткіним.

Провідні митці Радянського Союзу та зарубіжних країн охоче виступають перед вимогливим одеським глядачем. В залі філармонії, у міському саду, в Зеленому театрі парку культури і відпочинку, на багатьох літніх естрадах лунають пісні, музичні твори прославлених композиторів. Люблять одесити виступи своїх майстрів сцени — народної артистки СРСР Н. О. Ткаченко, народних артистів УРСР П. Михайлова, який створив незабутній образ В. І. Леніна, співачки Р. Сергієнко; ветерана української сцени І. Твердохліба, Г. Бабенка, О. Водяного, Л. Стасової, заслужених артистів УРСР Ю. Боженка, Г. Дранова, Є. Іванова, О. Луценка, В. Туз та інших.

Примножила довоєнну славу і Одеська студія художніх фільмів. Її фільми «Весна на Зарічній вулиці», «Два Федори», «Спрага», «Агент „Искры"» обійшли екрани багатьох країн. Користуються популярністю і фільми, створені за сценаріями місцевих авторів: І. Рядченка — «Координати невідомі», О. Батрова «Ти молодець, Аніто!», документальна кінострічка Ю. Усиченка «Одеса».

Серед культурно-освітніх установ помітне місце належить музеям Одеси. Один з найстаріших у країні — археологічний — є справжньою скарбницею історії Північного Причорномор'я. Три відділи — історії, літературний (Пушкінський) та природи — має історико-краєзнавчий музей. Численні твори образотворчого і прикладного мистецтва країн Західної Європи і Сходу експонуються в музеї західного і східного мистецтва. З 1965 року в Одесі існує єдиний у країні музей морського флоту СРСР. В його залах зібрано понад тисячу речових, документальних та інших експонатів, що характеризують розвиток вітчизняного мореплавства з найдавніших часів до наших днів. Унікальні твори українського та російського образотворчого мистецтва зібрано в картинній галереї. Тут також експонуються картини, створені викладачами і випускниками місцевого художнього училища імені Грекова — одного з найстаріших у країні. Подвиги героїв-підпільників увічнено в Музеї партизанської слави, експозиції якого розмістились у катакомбах села Нерубайського.

На заводах, в палацах культури, в кінотеатрах, на суднах далекого плавання — всюди можна побачити картини, написані одеськими художниками. 103 члени налічує Одеське відділення Спілки художників УРСР. Видатним з них по праву вважається народний художник Союзу РСР, депутат Верховної Ради СРСР М. М. Божій. Його картини — «Відмінниця Світлана Шипунова», «Медсестра», «Думи мої, думи...», «В. І. Ленін», «XX вік» не раз експонувались на всесоюзних і зарубіжних виставках. Плідно працюють у галузі образотворчого мистецтва В. Власов («Прикордонники», «Підводники»), А. Ацманчук («Дано наказ», «Солдат миру»), С. Божій («Соняшники») та інші.

Літературну естафету письменників революції несуть поети і прозаїки Одеси. Першою повоєнною збіркою віршів були «Мечі і струни» Є. Бандуренка (1946 р.). Десятки поетичних збірок одеських письменників І. Рядченка, Ю. Трусова, О. Уварова, В. Бершадського,

Виступ Саратовського академічного народного хору в дні декади російської літератури і мистецтва на Україні. Одеса, 1967 р.

В. Гетьмана, Г. Захарова, Б. Нечерди, В. Домріна вийшли у видавництвах Одеси, Києва, Москви. Поет І. Рядченко за збірку віршів «Навстречу ветрам» удостоївся першої премії на літературному конкурсі, присвяченому фестивалю молоді і студентів у Москві. В Одесі працює відомий гуморист В. Іванович. Його збірки — «Свиня на пасіці», «Перебендя посміхається», «Бичок-губернатор» витримали багато видань.

Різноманітна за жанрами, цікава за художнім втіленням проза повоєнної Одеси. Учасник славнозвісних подій на «Комсомоле» І. Гайдаєнко створив роман «Санта-Марія». Вдало розробляє морську тематику письменниця А. Зорич. Перший свій прозовий твір «Хаджибей» поет Ю. Трусов присвятив історії рідного міста. Учасник оборони Одеси Г. Карєв у романі «Пылающий берег» оспівує героїзм захисників чорноморської цитаделі під час Великої Вітчизняної війни. Про людей чорноморського краю цікаві твори написав письменник-нарисовець В. Лясковський.

Про життя трудівників сонячної Одеси, її соціальні та культурні здобутки розповідають три обласні, дві транспортні, близько тридцяти багатотиражних газет на підприємствах, у вузах, у порту. Одна з найстаріших на Україні — газета «Чорноморська комуна» до 50-річчя з дня виходу першого номера нагороджена орденом «Знак Пошани». Цій, а також обласній газеті «Знамя коммунизма» вручено медалі «За оборону Одеси». Найстаріша на морському транспорті газета «Моряк» відзначена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

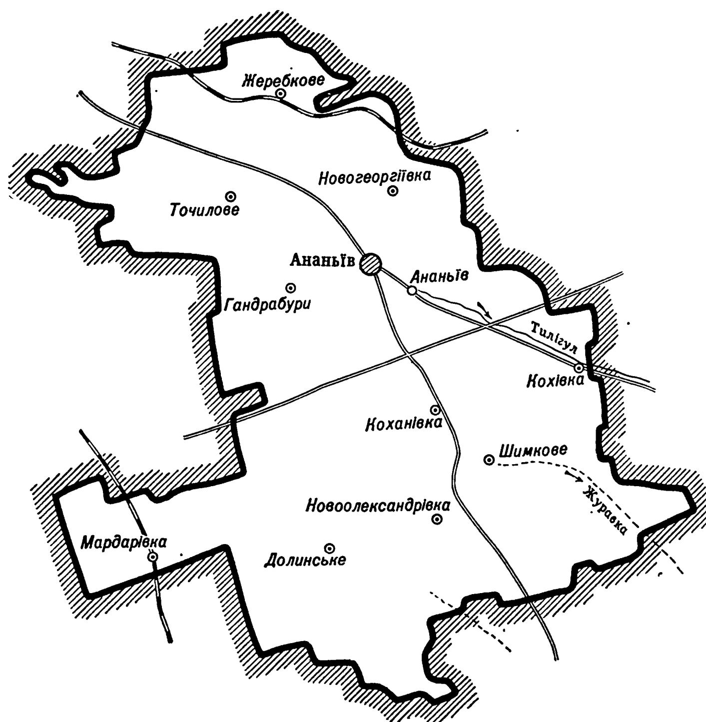
Важливим засобом ідеологічного впливу на маси є радіомовлення і телебачення. Понад двадцять мільйонів книжок випустило за післявоєнний час Одеське книжкове видавництво (з 1964 року — республіканське видавництво «Маяк»).

Міцніють, стають дедалі ширшими зв'язки Одеси з зарубіжними країнами. Як член Всесвітньої федерації споріднених міст, Одеса встановила дружні стосунки з Ліверпулем і Олександрією, Оулу і Марселем, Тріполі і Йокогамою, Сплітом і Генуєю. На справжні свята дружби та інтернаціонального єднання перетворюються обміни делегаціями між містами-побратимами Одесою, Варною й Сегедом. Давні зв'язки у судноремонтників, джутівців, харчовиків Одеси з жителями болгарського міста Варни. Жителі цих міст регулярно обмінюються передовим виробничим досвідом. Так, з допомогою трудівників міста-героя у Варні застосовують нові методи судноремонту.

До міст-побратимів часто приїздять одеські артисти, композитори, письменники тощо. Трудівники Варни й Сегеда теж бажані гості міста на Чорному морі. Зарубіжні друзі щиро захоплюються красою і величчю Одеси, її героїчною історією. В цьому захопленні — величезна повага до нашого працьовитого народу, до одеситів, які за 50 літ Радянської влади перетворили своє місто на один з провідних промислових і культурних центрів України, справжню перлину Причорномор'я.

С. Я. БОРОВОЙ, В. Г. КОНОВАЛОВ, П. П. ЛОПАТА, С. А. ВОЛЬСЬКИЙ, М. Ю. РАКОВСЬКИЙ, М. А. РУБІН

АНАНЬЇВСЬКИЙ РАЙОН

АНА́НЬЇВ

Ананьїв — місто, центр однойменного району. Відстань до залізничної станції Жеребкове 15 км, від Одеси, з якою він зв'язаний автобусним і авіаційним сполученням,— 170 км. Населення — 18,9 тис. чоловік.

Територія, на якій розташоване місто, була заселена з давніх часів. В околицях Ананьєва і села Боярки знайдено римські монети II століття нашої ери [1].

На початку XVIII століття на землі між Бугом і Дністром, що перебували тоді під владою Криму і Туреччини, переселялися біглі селяни з України, Росії, Молдавії та запорізька голота («сіромахи»). Наприкінці 50-х років XVIII століття в цьому краю вже існувало чимало поселень, відомих під назвою «ханські слободи». В їх числі була і Анані. За переказами, ця назва походить від імені першого поселенця запорізького козака Ананя. В історичних документах слобода вперше згадується у 1767 році в донесенні полковника А. Кайнаша. За Ясським мирним договором 1791 року цю територію приєднано до Російської імперії. У наступному році слободу Анані передано у казенне відомство [2]. Її жителі брали активну участь у боротьбі народів країни проти іноземних загарбників. У період Вітчизняної війни 1812 року ананьївці збирали кошти для спорядження загонів народного ополчення, які разом з регулярною армією боронили Росію від наполеонівської армії. Всього було передано 1,1 тис. крб. грішми, 180 четвертей хліба та 27 волів.

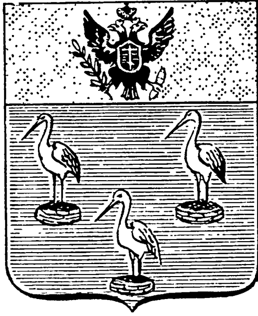
1834 року слобода Анані стала повітовим містом Херсонської губернії — Ананьєвом. Через десять років тут налічувалось 609 дворів з населенням 2770 чоловік [3]. У місті проживали переважно державні селяни і міщани. Але були й кріпаки

---

[1] М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України. К., 1959, с. 156.

[2] Материалы по оценке земель Херсонской губернии. Приложение к 5-му тому. Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг. Херсон, 1889, с. 19; ЦДАДА СРСР, ф. 1349, оп. 2, спр. 2049, арк 1.

[3] Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі ЦДВІА СРСР), ф. ВУА, спр. 19 155, арк. 3; «Журнал Министерства государственных имуществ», ч. 21, 1846, отд. 2, с. 98.

Герб м. Ананьєва. 1847 р.

(близько 600 чоловік). Важко жилося хліборобам. Землі вони мали обмаль, бо Ананьїв з усіх боків оточували поміщицькі володіння. У 1834 році державні селяни (2074 чоловіка) мали 2429 десятин, тобто 1,17 десятини на душу. З кожним роком збільшувались недоїмки з їх господарств і в середині XIX століття досягли 50 тис. крб. Втративши надію стягнути з бідноти борги, урядовці перевели селян у міщани, а їх землі передали міській управі [1].

Ще гіршою була доля поміщицьких селян. 3—4 дні на тиждень кріпаки працювали на поміщика, отже на своє господарство часу лишалося дуже мало. В середньому на 1 душу чоловічої статі припадало 3,25 десятини. Знаряддя праці були примітивними, грунт оброблявся погано. Не вистачало робочої худоби, добрив. Тому майже кожного другого року господарства кріпаків терпіли від неврожаїв.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян. В руках поміщиків залишилося 89,4 проц. всіх земель, а колишні кріпаки через високі викупні платежі (34 крб. за десятину) змогли придбати лише 167 десятин. У 27,4 проц. селянських дворів взагалі не було земельних наділів, а у 40 проц.— тяглової сили і продуктивної худоби [2]. Не маючи землі, селяни мусили орендувати її в міській управі на кабальних умовах — по 11—12 крб. за десятину. Орендна плата була найвищою в губернії. Такі великі гроші могли заплатити тільки куркулі, частина середняків, а біднякам лишалося одне — йти на ринки сільськогосподарських робітників в Голту, Бірзулу, Березівку. В другій половині XIX століття Ананьїв теж стає одним з таких ринків. Сюди приїздили поміщики не тільки з Ананьївського, але й з інших повітів, бо робочі руки тут були найдешевші. Якщо в Херсонській губернії в 70—80-х роках середня заробітна плата сільськогосподарського робітника за день становила 57 коп., то в Ананьївському повіті — 21,6 коп [3]. Особливо важко було знайти роботу взимку. Візникуванням — основним видом зимових заробітків — бідняки займатися не могли через відсутність коней і волів. Декому щастило влаштуватися в економіях, на кам'яних кар'єрах. Частина селян працювала на дрібних промислових підприємствах.

Кількість підприємств швидко зростала. Якщо в 40-х роках XIX століття в Ананьєві були сукновальня, що виробляла 700 аршин сукна на рік (на 2,3 тис. крб.) і 3 винокурні (обсяг виробництва — 7,9 тис. крб.) [4], то на кінець століття тут вже налічувалося близько 20 напівкустарних підприємств по переробці сільськогосподарської сировини. Серед них — свічково-салотопний і миловарний заводи, 3 фабрики фруктових і шипучих вод, 2 маслоробні, 5 цегельних заводів, тютюнова фабрика, 2 парові і 1 кінний млини. Ці підприємства випускали продукції на 16 тис. крб. на рік. Тут було зайнято 23 постійні робітники, а сезонних — значно більше. Зростає прошарок кваліфікованих робітників — слюсарів, ковалів. Власники підприємств запрошували на роботу інженерів і техніків [5].

Швидко розвивалась в Ананьєві і торгівля, зокрема, зерном. Серед міст Херсонської губернії за розвитком хліботоргівлі Ананьїв посідав 9 місце. Ярмарки тут відбувалися 2 рази на рік, базари — щодня. На них продавали зерно, борошно, городину, домашні промислові і ремісничі вироби. Міщани, що займалися торгівлею, крім

---

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб, 1865, с. 35.

[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1805б, арк. 163.

[3] Бюллетень о состоянии сельского хозяйства по Ананьевскому уезду за осенний и зимний периоды 1887/88 сельскохозяйственного года. Херсон, 1888, с. 6.

[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. Ремесло і мануфактура. К., 1959, с. 449.

[5] «Южно-русский альманах», 1898, с. 111, 112; Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1805б, арк. 165.

податків, сплачували побори — 60 крб. на рік, селяни вносили ще більш високу плату [1].

В Ананьєві відкрилися міський банк, позичково-ощадне товариство, агентство Бессарабсько-Таврійського банку, пошта й телеграф, друкарня. Тут було споруджено десятки нових будинків, зернові склади, бакалійні, галантерейні магазини, крамниці. Місто розкинулося на 10 верст вздовж річки Тилігулу. Збільшувалося його населення. Якщо в 1886 році тут проживало 14 130 чоловік (в т. ч. селян — 752, дворян — 690, міщан та купців — 12 688), то в 1897 році—вже 16 684 мешканці [2].

Швидке зростання населення змусило земство подбати про розширення лікарні, яка була відкрита у 1863 році. Наприкінці 70-х років число ліжок в ній збільшилося з 16 до 45. Але ця кількість аж ніяк не могла задовольнити потреби в медичній допомозі мешканців міста й повіту. В 1887 році на одного дільничного лікаря припадало 43 тис. жителів[3]. Царський уряд до краю обмежував асигнування на охорону здоров'я трудящих. Зате рік у рік зростали витрати на царських опричників. Так, у 1889 році на утримання поліції в Ананьєві витрачено 4422 крб., а на лікування жителів — всього 2260 карбованців.

Недостатніми були асигнування і на потреби освіти. Наприкінці XIX—на початку XX століття в місті діяли чоловіча і жіноча гімназії, 2 народні училища, 3 церковнопарафіяльні школи, єврейське початкове училище та реміснича школа. В них навчалось 997 учнів, тобто менше половини дітей шкільного віку[4]. У 80-х роках Ананьївська гімназія стала центром революційної молоді повіту. Тут з 1882 по 1884 р. існувала нелегальна бібліотека, діяв народницький гімназичний гурток. Його члени встановили зв'язки з Кишиневом. Звідти ананьївські гімназисти одержували заборонену літературу, зокрема програму, прийняту одеським з'їздом народницьких гуртків.

У серпні 1902 року в Ананьєві і повіті розгорнув революційну агітацію місцевий гурток інтелігентів, членами якого були колишні студенти І. Книжник, брати В. і Б. Волошини, волосний лікар М. Ширяєв та інші. Гуртківці одержували нелегальні видання, в т. ч. газету «Искра». Незабаром вони примкнули до революційної соціал-демократії. Великий вплив на їх діяльність мав Одеський комітет РСДРП, що стояв на позиціях ленінської «Искры». З Одеси прибували пропагандисти, надходила партійна література [5].

Для посилення революційної пропаганди соціал-демократи вміло використали події в ананьївській в'язниці в липні 1903 року. Тюремні наглядачі жорстоко побили групу політичних в'язнів, що намагалася втекти. На знак протесту інші в'язні закидали охорону камінням. Тюремне начальство притягло до судової відповідальності 15 чоловік. Дізнавшись про це з соціал-демократичної листівки, громадськість міста активно висловила своє обурення діями поліції.

Могутнім поштовхом до розгортання в Ананьєві боротьби проти самодержавства стали революційні події в країні 1905 року. В Ананьївському повіті посилився селянський рух. Цілковиту підтримку в місті знайшов виступ селян Петрівки, які на початку травня захопили поміщицькі посіви та сіножаті і вимагали зниження орендної плати за землю. Ананьївці відверто висловлювали своє співчуття учасникам аграрного руху.

Навесні 1905 року соціал-демократи активізували революційну агітацію. У травні в місті поширювалися листівки Одеського комітету РСДРП: «Дні револю-

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. СПб, 1910, с. 552; «Український історичний журнал», 1959, № 5, с. 44, 45.

[2] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 2. Одесса, 1960, с. 42.

[3] Сборник Херсонского земства, 1887, № 3, с. 3, 13, 16; «Южно-русский альманах», 1898, с. 111.

[4] «Южно-русский альманах», 1910, с. 98, 99.

[5] Г. Будак. Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период. Кишинев, 1959, с. 270, 279.

ції і голос фабрикантів», «Геть самодержавство! Хай живуть Установчі збори!», «Петербурзькі товариші кличуть нас приєднатися...» та інші. Наростання революційного руху в місті вимагало посилення організаторської роботи соціал-демократів, керівництва діями мас. З цією метою в червні 1905 року був оформлений міський осередок РСДРП, одним з організаторів якого став більшовик А. Чекунов. Внаслідок цього революційна робота в місті значно пожвавилася. На початку осені в Ананьїв прибув одеський робітник член РСДРП С. І. Острокуш. Він привіз нелегальну літературу і активно включився в пропагандистську діяльність[1].

19 жовтня у місті відбулася політична демонстрація, яка проходила під керівництвом соціал-демократів — І. С. Книжника, М. Ф. Зборовського, Т. І. Миронова та інших. Понад 3 тис. робітників, селян, службовців з червоними прапорами, співаючи «Марсельєзу», пройшли по місту. Потім відбувся мітинг. Промовці викривали облудну суть царського Маніфесту 17 жовтня, закликали маси ставати під революційні прапори. Демонстранти вимагали звільнення політичних в'язнів і всіх заарештованих за участь в аграрному русі[2].

Наляканий бурхливим розвитком подій у місті, херсонський губернатор 22 грудня 1905 року оголосив в Ананьєві і повіті стан «посиленої охорони». Одержавши військову підмогу з губернії, місцеві власті провели масові арешти. У грудні 1905—січні 1906 року вони кинули до в'язниці 49 соціал-демократів і активних учасників жовтневих подій. Це був серйозний удар. У січні 1907 року ув'язнено соціал-демократа Г. Ш. Герценштейна, який організовував таємні сходки, а також В. Р. Сербіна за таємне зберігання соціал-демократичної літератури, зокрема написаної В. І. Леніним листівки «Кого обирати до Державної думи?». У відповідь на численні арешти учні чоловічої гімназії навесні 1907 року виступили з протестом проти репресій властей[3].

Поширення нелегальної літератури серед населення міста тривало. Були розповсюджені відозви Херсонського губкому сільських організацій РСДРП «До всіх селян Херсонської губернії» та «Листи до селян». Під впливом соціал-демократичної пропаганди, спрямованої проти столипінської аграрної реформи, в ряді сіл повіту відбулися виступи бідноти проти проведення землемірних робіт, пов'язаних з виділенням куркулів на хутори. За допомогою військової сили місцеві власті придушили заворушення. Були вбиті і поранені[4]. На заклик революційної соціал-демократії прогресивна громадськість міста виступила з протестом проти кровопролиття.

Про зростання більшовицького впливу на маси і піднесення їх революційної свідомості свідчив той факт, що ананьївці в 1912 році включилися в кампанію по збиранню коштів для підтримки газети «Правда». В. І. Ленін назвав Ананьїв у числі 49 міст і населених пунктів, де було проведено групові грошові збори у фонд «Правды». В Ананьєві такі збори проводилися двічі.

Початок першої світової війни власті використали для розправи над «небезпечними» особами, що брали участь у революції 1905—1907 рр. Під час мобілізації в діючу армію їх в першу чергу відправляли на фронт.

Війна до краю загострила соціальні суперечності, погіршила і без того тяжке становище трудящих. Позбавлені робочих рук, тягла, занепадали селянські господарства. Закрилися заводи: цегельний, пивоварний, шипучих та фруктових вод. Зростало безробіття, піднялися ціни на продовольство, паливо, предмети широкого вжитку. Незважаючи на закони воєнного часу, народні маси дедалі рішучіше виступали проти світової бойні, проти самодержавного уряду, який прирік трудящих на злидні й страждання.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 232, арк. 411, 412, 421; спр. 233, арк. 70—70 зв.; ф. 14, оп. 1, спр. 82, арк. 33; В. Качинський. Селянський рух на Україні в роки 1905—07, ч. 1 (рік 1905). К., 1927, с. 211, 212.

[2] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 445, арк. 18—22.

[3] Там же, спр. 730, арк. 1; ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 5261, арк. 1—2.

[4] П. М. Першин. Нариси аграрної революції в Росії. К., 1959, с. 165.

Ананьївці щиро вітали перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції та повалення царизму. В місті відбулися масові маніфестації. Скориставшись з політичної незрілості широких мас, поміщики, торговці, підприємці в березні 1917 року створили Ананьївський тимчасовий комітет. Він заявив про цілковиту підтримку Тимчасового уряду і взяв курс на згортання революції[1]. Це, природно, викликало незадоволення робітників і селян. Повсюдно на підприємствах відбувались збори робітників, бурхливо проходили селянські сходки, на яких виступали матрос Я. В. Околотін і козак В. О. Лускін, прислані в Ананьїв Одеською Радою робітничих депутатів.

Незабаром губернський комітет партії направив до Ананьївського повіту свого представника солдата-комуніста І. Д. Стрижака[2]. Через місцевих залізничників було організовано доставку в Ананьїв інформаційних і директивних матеріалів.

Більшовики зуміли організувати маси. На початку квітня 1917 року в Ананьєві обрано орган влади трудящих — Раду робітничих депутатів. З її утворенням у місті виникло двовладдя. В цей же час під ідейним впливом більшовиків створюються селянські земельні комітети. Спираючись на підтримку ананьївських робітників, комітети почали самочинно забирати поміщицькі землі. В травні 1917 року Ананьївський селянський комітет встановив знижені ціни на оренду землі. В червні 1917 року селяни захопили поміщицькі пасовиська. У вересні в маєтки поміщиків послано комісарів земельних комітетів. До середини вересня 1917 року значна частина поміщицьких земель була явочним порядком розподілена між селянами[3]. Так втілювалась у життя ленінська ідея селянських комітетів як органів революційного розв'язання аграрного питання.

Влітку 1917 року для забезпечення населення продовольством Рада створила штаб по організації збирання врожаю на всіх землях, а також технічні дружини з агрономів, слюсарів, ковалів тощо. Рішенням штабу до збирання врожаю було залучено все працездатне населення міста віком від 16 до 50 років.

Поміщики спробували перейти у контрнаступ. Ананьївська повітова земельна управа скликала наприкінці вересня 1917 року повітову земельну нараду. Верховодили на ній есери і земці. Вони намагались протягти свою резолюцію про заборону селянам захоплювати поміщицькі землі. Однак більшовики І. Д. Стрижак, І. Скуртул, М. Задніпряний, В. Рутківський та інші, хоч і були в меншості, зуміли повести за собою делегатів-селян. Вони вимагали повної конфіскації поміщицьких земель.

На допомогу місцевим поміщикам Тимчасовий уряд кинув військові частини. Зокрема, в Ананьєві був розквартирований відкликаний з Південного фронту 12-й уланський Білгородський полк. У відповідь на це більшовики закликали трудящих створювати бойові дружини та загони Червоної гвардії. Колишній матрос-потьомкінець М. М. Данилов за завданням Ради організував червоногвардійський загін. Одночасно більшовики розгортають роботу серед солдатів. Організатором революційної пропаганди в уланському полку був рядовий М. М. Криворучко. В жовтні 1917 року більшовиків вже підтримувала значна частина солдатів[4].

Звістка про перемогу Жовтневої революції в Петрограді викликала палку радість у трудящих Ананьєва. Місцева Рада, керована більшовиками, оголосила себе єдиною владою в місті та повіті. Однак контрреволюція не склала зброї. Скориставшись з того, що в Ананьїв прибула перша козача дивізія, поміщики, міська буржуазія, куркулі з її допомогою 10 листопада 1917 року розігнали Ананьївську Раду і земельні комітети. Проте під керівництвом більшовиків трудящі Ананьєва, спираючись на місцевих червоногвардійців і озброєний загін, надісланий Херсонським

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 156, арк. 2; спр. 166, арк. 44; спр. 170, арк. 26.
[2] Там же, спр. 170, арк. 26.
[3] Там же, спр. 19, арк. 77; спр. 156, арк. 1, 43, 44, 52 зв., 68; Незабутні дні. Збірник спогадів, с. 94—95.
[4] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1, с. 76—78.

губревкомом, 15 листопада 1917 року відновили Радянську владу[1]. Насамперед Ананьївська Рада звільнила політичних в'язнів, розпустила повітову земельну управу. Новоутворені селянські земельні комітети приступили до розподілу землі між біднотою. Встановлено робітничий контроль на місцевих промислових підприємствах, вжито заходів до налагодження торгівлі і постачання населення всім необхідним.

Однак у лютому 1918 року на Україну вторглися австро-німецькі війська. Захопивши в березні Ананьїв, окупанти і місцеві контрреволюціонери розігнали Ананьївську Раду та земельні комітети. В місті введено комендантську годину, провадились масові арешти і облави. Більшовики пішли в глибоке підпілля. Вони очолили боротьбу з іноземними загарбниками і внутрішньою контрреволюцією. У травні 1918 року в Ананьєві відбулись нелегальні збори комуністів. Їх учасники обрали тимчасовий підпільний партійний комітет на чолі з М. М. Даниловим. До його складу ввійшли і представники Одеського комітету партії — солдати-фронтовики В. К. Дубецький та І. І. Максименко. Під керівництвом комітету за короткий час сформувались партизанські загони і групи в усіх 16 волостях Ананьївського повіту. Очолювали їх М. М. Данилов, В. К. Дубецький, Д. П. Стебловський та інші комуністи. З метою мобілізації більшовиків на виконання рішень І з'їзду КП(б)У в серпні 1918 року в Ананьєві нелегально скликано першу повітову більшовицьку конференцію. Вона ухвалила створити нові підпільні партійні організації, партизанські загони і перейти у рішучий наступ проти окупантів. Обраний на конференції повітовий комітет КП(б)У очолив М. М. Данилов[2].

Восени 1918 року за постановою підпільного повітового комітету більшість партизанських загонів та груп були злиті в 1-й Ананьївський радянський стрілецький полк під командуванням С. М. Недолуженка. Він налічував 3 тис. бійців і дивізіон кавалерії (600 чоловік). Полк став важливою ланкою 1-ї Південної радянської армії, що об'єднувала партизанські і повстанські загони Придністров'я. Ця армія відіграла значну роль у вигнанні німецьких окупантів, а потім у розгромі французьких і грецьких військ в районах Тирасполя та під Березівкою. Ананьївський полк громив банди білогвардійців на Одещині, в Молдавії, а згодом під Полтавою і на Харківщині. Подвиги ананьївців живуть в народній пам'яті. В Харківській області є село Ананьївка, назване на честь воїнів Ананьївського полку.

Коли в середині листопада 1918 року австро-німецькі війська залишили Ананьїв, місцева контрреволюція для боротьби з більшовиками створила добровільну офіцерську дружину. 26 листопада вона жорстоко придушила спроби населення визволити політичних в'язнів, а 4 грудня допомогла петлюрівцям захопити місто[3]. Трудящі почали боротьбу проти українських буржуазних націоналістів, яку очолило комуністичне підпілля.

В перших числах лютого 1919 року представник ананьївських більшовиків взяв участь у партійній конференції в Одесі, на якій було прийнято рішення оголосити всі партійні організації на воєнному стані і дано вказівку брати владу на місцях в свої руки. 20 лютого спільно з частинами Червоної Армії місцеві партизани розпочали бої проти петлюрівців за визволення Ананьєва. Він двічі переходив із рук у руки. В місті вибухнуло повстання робітників і селян. 3 березня 1919 року над Ананьєвим замайорів червоний прапор[4]. Після вигнання петлюрівців влада в місті перейшла до Ананьївського ревкому, який очолив робітник Одеського заводу Ропит, більшовик Ю. Й. Самбурський.

24 квітня 1919 року в Ананьєві відбулась друга повітова партійна конференція, в якій взяло участь 25 делегатів, а наступного дня відкрився перший Ананьївський

---

[1] В борьбе за Октябрь (март 1917 — январь 1918 р.). Сборник документов и материалов. Одесса, 1957, с. 105.

[2] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 55, арк. 5, 11, 12.

[3] ЦДІА УРСР, ф. Р-419, оп. 1, спр. 7355, арк. 1, 3—3 зв.

[4] Незабутні роки. К., 1965, с. 323—325; В огне гражданской войны, с. 157.

Активні учасники боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади в Ананьєві:

М. М. Данилов

В. К. Дубецький

С. М. Недолуженко

повітовий з'їзд Рад[1]. Відповідно до рекомендацій партконференції з'їзд ухвалив передати Радам усю владу на місцях і затвердив порядок виборів до них. З'їзд обрав повітовий виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на чолі з більшовиком Ю. Й. Самбурським. З травня 1919 року в Ананьєві почали виходити бюлетень ананьївського відділу РОСТА «Красный труд» і газета «Известия Ананьевского уездного исполкома и парткома».

З ініціативи більшовиків у травні 1919 року в місті створено перший комітет бідноти. Ананьївська Рада і комбід приступили до передачі селянам 11 тис. десятин землі. За активною участю комбідівців, а також членів більшовицького осередку Першого комуністичного загону Червоної Армії, дислокованого в Ананьєві, для дітей-сиріт та робітників Петрограда було зібрано 6 вагонів продовольства. Цей братерський дар прийняв від імені петроградських трудящих А. В. Луначарський[2]. Комбід виконав завдання повіткому партії про сформування особливого загону для боротьби з бандами отамана Козакова. Успішно проведено мобілізацію до Червоної Армії, яка боролась проти денікінців.

Улітку 1919 року становище в губернії різко загострилося. Під натиском переважаючих сил білогвардійців частини Червоної Армії змушені були відступити. В серпні ворогові вдалося захопити Ананьїв.

За завданням Одеського губкому КП(б)У в місті для організації боротьби з денікінцями була залишена підпільна партійна організація. Очолював її комітет, до складу якого ввійшли М. М. Данилов (голова, партійна кличка Зубинський), І. І. Максименко, В. К. Дубецький та інші, всього 7 чоловік. Підпільний більшовицький комітет до осені 1919 року відновив мережу партійних осередків, налагодив між ними зв'язок. На листопад 1919 року в партійній організації Ананьєва налічувалося 22 комуністи[3]. Їм вдалося встановити постійний контакт з Одеським підпільним губкомом КП(б)У. Представником губкому в ананьївському підпіллі був старий більшовик І. Безверхий (Шишков). З великої групи досвідчених членів партії, командированих ЦК РКП(б) на допомогу українській партійній організації, в Ананьїв надіслано К. Левицького (Ланге) і Олєгіну. Олєгіній вдалось влаштуватись секретарем у денікінську контррозвідку, завдяки чому підпільний партком знав про всі наміри ворога. На початку жовтня 1919 року сформовано піхотний і кінний партизанські загони на чолі з В. К. Дубецьким та І. І. Максименком.

---

[1] Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, рік XCVIII, т. 152, вип. 8. Одеса, 1962, с. 59.
[2] З історії Одеської партійної організації, с. 209.
[3] В огне гражданской войны, с. 328.

Підпільний більшовицький комітет 4 жовтня 1919 року звернувся з відозвою до трудящих Ананьєва, в якій закликав «не давати синів білогвардійській армії, не давати фуражу і продовольства, не сплачувати білогвардійцям податків, а взятися за зброю і разом з партизанами знищувати білогвардійщину та поміщиків»[1]. Листівки і відозви розклеювалися по всьому місту і розповсюджувалися в селах повіту.

6 жовтня 1919 року на нараді керівників партизанських загонів було вирішено розпочати виступ проти денікінців. 23 жовтня під селом Романівкою ананьївські партизани вщент розгромили каральний білогвардійський загін Солтира. Вони контролювали залізничну лінію Роздільна — Бірзула—Балта—Жеребкове і за короткий час висадили в повітря 12 ворожих ешелонів, знищили близько 3 тис. солдатів і офіцерів.

На початку 1920 року підпільний повітком КП(б)У висунув перед партизанами нові завдання: узгодивши свої дії з операціями Червоної Армії, завдавати ударів по білогвардійських тилах. Здійснюючи ці настанови, партизани в боях під Другою Миколаївкою розгромили київський офіцерський полк, а в районі Лукашівки—Сиротинки ще 2 денікінських полки. Цим самим було подано значну допомогу частинам 45-ї дивізії, якою командував Й. Е. Якір[2]. На 19 лютого 1920 року Ананьїв і вся територія повіту були визволені від денікінців. Так закінчився період підпілля і партизанської боротьби. Ананьївські більшовики з честю виконали завдання партії і відстояли Радянську владу.

10—13 березня 1920 року в місті відбувся з'їзд волосних революційних комітетів. Серед 106 його делегатів було 26 комуністів і 46 співчуваючих, 78 делегатів — селяни-бідняки. В роботі з'їзду брав участь Г. І. Котовський, бригада якого прибула в Ананьїв на початку того ж місяця. Делегати надіслали вітальну телеграму «будівникові пролетарського щастя В. І. Леніну»[3]. 8 квітня 1920 року в Ананьєві відбувся повітовий з'їзд Рад, який пройшов під керівництвом більшовиків. На ньому обрано виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Всі його 15 членів належали до Комуністичної партії. Головою повітвиконкому став Шавленко[4].

Ананьївській Раді і міській більшовицькій організації, що навесні 1920 року налічувала 47 членів і 12 кандидатів партії, доводилося починати радянське будівництво в надзвичайно складній обстановці. В повіті діяли численні куркульські і націоналістичні банди, які перешкоджали налагодженню нормального життя. 17 квітня банда Заболотного при підтримці місцевих петлюрівців захопила місто. Ананьївський загін самооборони (300 чоловік) відступив до залізничної станції Жеребкове. Перегрупувавшись, він розпочав наступ на Ананьїв. На допомогу Заболотному Тютюнник кинув 400 бандитів з 2 гарматами. У нерівному бою полягло 220 бійців-ананьївців, у т. ч. 31 комуніст. 8 днів бандити грабували, вбивали, тероризували жителів. Тільки 25 квітня 41-а стрілецька дивізія під командуванням Бардачевського навальною атакою розгромила банду Заболотного і визволила Ананьїв[5].

10 травня 1920 року відбулась повітова партійна конференція (36 делегатів). Вона зробила необхідні висновки з квітневих подій, обговорила чергові завдання і обрала повітовий комітет КП(б)У на чолі з Аносовим. Враховуючи складну обстановку в місті й повіті, Одеський губревком наприкінці червня ухвалив розпустити Ананьївський повітвиконком та створити ревком. Його головою призначено члена партії з 1916 року, учасника Жовтневого збройного повстання в Петрограді Л. І. Гро-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 55, арк. 17—23.
[2] Там же, арк. 24—29.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 101, арк. 68—69, 91, 98, 125—128, 147.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр, 101, арк. 160, 181—181зв.
[5] Там же, арк. 157—157зв.; ф. Р-99, оп. 4, спр. 6, арк. 27 ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 13, арк. 6.

хотова, а після його відкликання — Аносова (на початку вересня його вбили куркулі). Околиці міста було поділено на 4 дільниці, де також створено ревкоми.

Повітпартком та ревком вжили заходів до згуртування трудящого селянства навколо Радянської влади. З цією метою 13 червня 1920 року в Ананьєві скликано повітову безпартійну селянську конференцію. В ній взяло участь 140 делегатів від 20 волостей. Конференція закликала трудівників села активно включитися в боротьбу проти куркульських банд, обговорила доповіді з місць, питання про землеустрій та розвиток народної освіти. У зв'язку з навалою польських панів делегати ухвалили «влити в Червону Армію свіже поповнення й дати їй хліб по продовольчій розверстці». Ревкоми успішно провели мобілізацію. До 3 липня на польський фронт пішло близько 4 тис. чоловік. А в серпні почався набір «червоних добровольців проти Врангеля». Серед них налічувалося 12 комуністів Ананьєва[1].

Значну роль у вербуванні добровольців з бідноти відіграли 4 комнезами, створені в червні 1920 року . В них об'єдналось 1929 незаможників, які на своєму з'їзді (29 серпня — 1 вересня) одностайно підтримали всі заходи Радянської влади. Опорою партійного комітету в радянському будівництві стала повітова комсомольська організація, створена на конференції сільської молоді наприкінці липня 1920 року. Її очолила колишня підпільниця О. М. Корольова. На 1 серпня в місті було вже 70 комсомольців. Партком та ревком залучали до активної громадської роботи і жінок-трудівниць. 8 березня 1920 року в місті вперше відзначався Міжнародний жіночий день. 8 серпня 154 робітниці і селянки Ананьєва зібралися на свою першу конференцію.

Згуртувавши трудящих міста, повітком КП(б)У і ревком посилили боротьбу з куркульством. Для цього на початку серпня 1920 року було створено загін особливого призначення (ЧОП) та озброєно всіх комуністів. У другій половині серпня відбувся «Тиждень натиску на куркуля». На проведення цієї кампанії мобілізовано 25 проц. комуністів. Очолила їх повітова трійка. До 30 серпня у куркулів вилучили п'яту частину хліба, худоби, реманенту. Це дало можливість виконати продрозверстку. Селянство повіту здало державі 1,5 млн. пудів зерна і близько 2 тис. голів великої рогатої худоби. Серед незаможників було розподілено 1130 голів худоби, 1487 овець, 80 коней, 246 плугів, борони тощо.

Реквізиції викликали активізацію куркульського бандитизму. Однак об'єднаним силам чопівців, незаможників, яким на допомогу прийшли робітничі продзагони, загони 8-го трудового полку та окрема кавалерійська бригада Г. І. Котовського, вдалося знищити більшість куркульських банд в повіті. Було затримано 42 отамани, 17 з них розстріляно за вироком воєнно-революційного трибуналу[2].

24—25 вересня 1920 року в Ананьєві відбулася чергова повітова партійна конференція. Вона відзначила, що становище Радянської влади в місті й повіті міцне, і підкреслила велику заслугу в цьому ревкому та КНС. Конференція обрала повітком КП(б)У у складі Латаша (секретар), Алексєєва, Зеленіна та інших. На цей час в місті налічувалось 6 партійних осередків, які об'єднували 40 членів і 92 кандидатів у члени КП(б)У[3].

Під керівництвом комуністів трудящі Ананьєва приступили до мирного будівництва. За короткий час селяни одержали безплатно 89 проц. усіх поміщицьких земель з розрахунку 2 десятини на душу, тобто пересічно 8—10 десятин на сім'ю. Для допомоги селянам-біднякам ревкоми відкрили 14 кузень по ремонту сільськогосподарських знарядь, організували в місті кредитне товариство, яке видавало в тимчасове користування (для незаможників у першу чергу і на пільгових умовах) плуги,

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 4а-5; Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 86, арк. 50 зв.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 2, 13, 14; спр. 47, арк. 3, 11—15, 28 зв. 29; спр. 48, арк. 9.

[3] Там же, спр. 47, арк. 17, 24; спр. 119, арк. 13.

жатки, кукурудзяні молотарки тощо. Це дало можливість засіяти понад 46 тис. десятин землі[1].

Наприкінці 1920 року зроблено перші кроки по націоналізації промисловості — оголошено народною власністю 2 міські друкарні. Ревком запровадив відрахування з підприємств і установ у фонд допомоги безробітним, безплатні продпайки для найбідніших жителів міста. Для дітей відкрито садок і лікарню.

Поліпшення політичного і економічного становища в місті та повіті дало змогу повернутися до демократичних форм утворення органів Радянської влади. 15 січня 1921 року обрано 4 Ради на всіх дільницях міста, а наприкінці того ж місяця — виконком повітової Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у складі 15 членів і 5 кандидатів (всі комуністи)[2]. Повітвиконком і дільничні Ради мобілізували робітників і селян на подолання розрухи. Величезну роль у боротьбі трудящих за успішну відбудову господарства відіграли рішення X з'їзду РКП(б).

У квітні 1921 року в Ананьєві відбувся з'їзд комнезамів, який обговорив продовольче та земельне питання, а також завдання посівної кампанії. Його учасники висловили задоволення запровадженням продовольчого податку. На заклик з'їзду селяни активно взялися засівати поля. Велику допомогу хліборобам в проведенні посівної кампанії 1921 року подали червоноармійці розквартированої в Ананьєві 153-ї бригади 51-ї дивізії. Майже щодня 250—270 бійців працювало на полях бідняків. Всього за весняну посівну кампанію вони провели понад 60 суботників. Активність селян, допомога червоноармійців дали можливість засіяти понад план 3 тис. десятин землі[3].

Переборюючи труднощі, викликані неврожаєм 1921 року, трудящі Ананьєва з ініціативи комуністів і Ради подали посильну допомогу голодуючому населенню Поволжя. Туди було відправлено 38,9 тис. пудів продовольства — пшениці, м'яса тощо. В боротьбі з голодом активну участь брали жінки. З їх ініціативи у 1921 році в Ананьєві відкрився дитячий будинок для голодуючих дітей. Було запроваджено інститут жінделегаток (32 чол.), в місто і села виділені жіночі організатори. В радянських та партійних установах працювало понад 200 жінок, 6 з них закінчили місцеву партшколу.

Балтський повітовий комітет КП(б)У[4], міська партійна організація, яка в середині 1921 року налічувала в своєму складі 60 членів і 85 кандидатів партії, багато уваги приділяли відбудові місцевої промисловості. У 1921—1925 рр. в Ананьєві почали випускати продукцію цегельний завод, бойня, млин, маслоробня, заводи фруктових та шипучих вод, пивоварний. В місті й повіті було відкрито 30 майстерень по ремонту сільськогосподарських знарядь, а також 93 прокатні пункти[5]. Провадилась робота по кооперуванню ремісників. В 1922—1924 рр. у місті організовано 11 кооперативних товариств і артілей — «Мукомол», «Сукновальня», «Економія» та інші.

Внаслідок впровадження НЕПу пожвавили діяльність капіталістичні елементи. Як гриби після дощу, виростали дрібні приватновласницькі підприємства. У 1924 році в Ананьєві їх було 56. В них працювало 124 робітники. Те ж саме спостерігалось і в торгівлі. На кінець 1924 року в місті налічувалось 1 державне, 3 кооперативні і 207 приватних торговельних підприємств з загальним річним оборотом — 365 млн. крб. Все це вимагало від партійної організації і міської Ради наполегливої роботи по зміцненню державного і кооперативного секторів, обмеженню і поступовому витісненню непманів, а також згуртування робітників і послідовного захисту їх прав. Значну

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 101, арк. 100, 115.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 244, арк. 56.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 271, арк. 130, 132.

[4] У 1921 році Ананьївський повіт було ліквідовано. Ананьїв відійшов до Балтського повіту.

[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 214, арк. 58, 61; спр. 244, арк. 22, 42.

роль у цьому відіграли створені в 1921 році профспілки металістів, шкіряників, поліграфістів, харчовиків, швейників тощо[1].

Водночас міська Рада дбала про задоволення побутових запитів населення, поліпшення житлових умов трудящих. У 1921—1925 рр. на державні кошти було відремонтовано 808 квартир, полагоджено 27 мостів, забруковано 26 вулиць. Поновила роботу лікарня. Відкрилися комунальна перукарня, лазня, пральня, шевська та швацька майстерні. Велика увага приділялася влаштуванню безпритульних дітей. Ще в 1920 році для них в місті утворюється дитяче містечко. Через 4 роки на його базі відкрилось 6 дитячих будинків, де виховувалось 400 дітей.

Ананьїв. Традиційна зустріч колишніх червоних партизанів Ананьївського району з нагоди 10-ї річниці Великого Жовтня. 1927 р.

Вже в перші роки Радянської влади в Ананьєві набули досить широкого розвитку народна освіта та культура. Розгорнулась робота по ліквідації неписьменності. В 11 школах лікнепу навчалось понад 300 чоловік. У 1921 році відкрито народний університет, профтехшколу, трудову школу першого ступеня з 5 груп. У 1924 році в повіті вже налічувалось 25 шкіл, де навчалось близько 2,1 тис. дітей. З метою підготовки вчителів було організовано трирічні педагогічні курси і робітфак[2].

Починаючи з 1920 року, різноманітну роботу розгорнув Ананьївський політпросвіт, що обслуговував місто і село Валегоцулове. Лише за півроку він організував 20 спектаклів, концертів, вперше демонструвався кінофільм. Було створено 46 хатчиталень, в т. ч. і перша Ананьївська, розповсюджено 38 тис. примірників газет і 150 книжок. У травні розпочалися заняття в міській школі радянського будівництва. Діяли клуби — партійний, а також жіночий ім. Жовтневої революції.

Визначною культурною подією стало відкриття в 1923 році народного будинку ім. Леніна. Тут читались лекції, проводилися вечори відпочинку, працювали драматичний, хоровий, антирелігійний та інші гуртки. Через рік драматичний гурток перетворено на народний театр. Було створено симфонічний оркестр. Вогнищем культури стала також бібліотека для робітників і селян. Значний вплив на культурне життя Ананьєва мало перебування в місті з 1916 по 1923 рік видатного російського художника Є. І. Столиці — автора відомих картин «Художник В. В. Верещагін і адмірал С. О. Макаров», «Криголам „Єрмак" у полярних кригах», «Мавзолей вночі» та ін. Він проводив громадську роботу по згуртуванню художників України навколо Радянської влади. Отже, у відбудовний період жителі Ананьєва, який в 1923 році став районним центром[3], добилися значних успіхів у розвитку культури на нових, соціалістичних основах.

Поступово відроджувалося сільське господарство. Селяни вільно господарювали на націоналізованій землі. Однак більшості одноосібних господарств важко було подолати згубні наслідки імперіалістичної й громадянської війн, інтервенції та розрухи. Так, на початку 1923 року по Балтському округу, куди входив і Ананьїв,

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 5, спр. 34, арк. 99—109; ф. Р-559, оп. 1, спр. 271, арк. 133; ф. Р-969, оп. 1, спр. 146, арк. 105 зв.

[2] Там же, ф. Р-969, оп. 1, спр. 146, арк. 96; ф.Р-2106, оп. 1, спр. 100, арк. 65 зв.; спр. 102, арк. 35; ф. Р-150, оп. 1, спр. 35, арк. 102; ф. Р-969, оп. 1, спр. 146, арк. 96.

[3] У 1924 році Ананьївський район увійшов до складу Молдавської АРСР.

22 проц. селянських господарств не мали ніякої худоби, 54,2 проц.— робочої. Внаслідок низького рівня техніки та агротехніки хлібороби збирали мізерні врожаї — пересічно по 48 пудів озимої пшениці, 47 — жита, 51 — кукурудзи з десятини[1]. Саме життя підтверджувало думку В. І. Леніна, що одноосібникам із злиднів не вийти. Партія бачила вихід з цього становища в створенні великих колективних господарств. Однак такий перехід вимагав всебічної організаційної, технічної та ідеологічної підготовки.

Грунтуючись на вказівках партії, ананьївські більшовики розв'язували завдання колективізації поступово. Ще в 1919 році, незадовго до денікінської окупації, була створена перша сільськогосподарська артіль «Хутір Калістратівка». Однак проіснувала вона всього кілька місяців. У лютому 1920 року Ананьївський повітком КП(б)У знову поставив питання про організацію колективних господарств. У 1921—1922 рр. на околицях міста створено 2 ТСОЗи, а наступного року — ще 8. В них об'єдналося 498 селян, у т. ч. 307 працездатних. Вони обробляли 1128 десятин землі. Найбільшим й наймічнішим був ТСОЗ «Зірка» (800 десятин землі, 95 працездатних)[2]. Перші колективи зуміли в 1925—1928 рр. майже вдвоє піднести врожайність озимої пшениці (до 85—90 пудів з десятини), вирвати своїх членів з хижацьких пазурів куркулів. ТСОЗи спирались на допомогу держави, що відпустила їм на пільгових умовах коней, насіння та реманент.

Наприкінці 20-х років в Ананьєві назріли умови для суцільної колективізації. Виходячи з рішень XV з'їзду ВКП(б) і реальних місцевих умов, комуністи Ананьєва восени 1929 року організували перші 2 колгоспи — «Шлях до культурного господарства» і «Червоний орач», до яких вступили 80 бідняків, батраків і середняків. Наступного року на третій дільниці Ананьєва виник колгосп «Перше травня» (нині сільськогосподарська артіль «Правда»), який очолив Ф. З. Чабаненко.

Певною перешкодою на шляху колективізації стали окремі перекручення політики партії, що мали місце і в Ананьєві. Так, на початку 1932 року райком партії та райвиконком вимагали примусового усуспільнення всієї худоби і присадибних ділянок членів колгоспів. За допомогою ЦК КП(б)У ці помилки були виправлені[3].

Соціалістична перебудова сільського господарства відбувалася в умовах запеклої боротьби з куркульством. Восени 1931 року під час зборів селян третьої дільниці, де обговорювались питання організації колгоспу, пострілом через вікно убито уповноваженого райкому партії О. В. Григораша. Наступного дня куркулі вбили голову сільради першої дільниці М. Г. Гуцула. Та опір класових ворогів було зламано, багатьох з них розкуркулено і вислано за межі району.

На початок 1932 року колективізацію в Ананьєві завершено. Створено 13 колгоспів, які об'єднували 83,6 проц. селянських господарств і 93,7 проц. всієї орної землі[4]. У зміцненні молодих колгоспів важливу роль відіграла Ананьївська МТС, створена в 1929 році. В 1934 році її машинами було скошено 34,8 проц. зернових і обмолочено 87 проц. врожаю, зібраного колективними господарствами. Завдяки допомозі держави, повсякденному піклуванню партійних і радянських органів, зокрема політвідділу МТС, сумлінній праці колгоспників було досить швидко подолано численні труднощі, і колективні господарства почали успішно розвиватись. Так, артіль ім. XVII партз'їзду (до 1934 року «Червоний орач») за 8 передвоєнних років подвоїла і потроїла поголів'я худоби. Якщо в 1933 році вона мала 77 коней, 27 корів, 40 голів молодняка великої рогатої худоби, 7 свиней, то у 1940 році в ній налічувалося 160 коней, понад 80 корів, 150 голів молодняка, 370 свиней, 250 овець. Колгоспники заклали 40 га саду, виростили 100-пудовий врожай зернових. Грошовий

---

[1] Краткий статистический справочник Одесской губернии. Одесса, 1924, с. 46, 54.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 83, арк. 1.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 2, с. 703.
[4] Ради Одеської області в боротьбі за соціалістичне будівництво від І до II з'їзду Рад. 1932—1934 рр. Діаграми й таблиці, Одеса, 1935, табл. 6.

прибуток зріс з 160 тис. крб. до 950 тис. крб. За ці роки артіль збудувала тваринницькі приміщення, хату-лабораторію, клуб.

У колгоспі виросли нові люди — передовики і новатори. В 1939 році ланкові В. Драмашко, М. Норець та Л. Малюта збирали по 50—60 цнт кукурудзи та по 30—40 цнт проса з кожного га. Уряд високо оцінив трудовий подвиг молодих колгоспниць, нагородивши їх орденом Леніна. Комсомолка Віра Драмашко була обрана депутатом Верховної Ради Молдавської АРСР[1]. Сумлінно працювали і члени інших сільськогосподарських артілей. Труд колгоспників добре винагороджувався. У 1936—1940 рр. вони одержували по 4—6 кг хліба на трудодень. Кожна сім'я мала присадибну ділянку, корову, свиней.

За роки передвоєнних п'ятирічок значні зміни сталися в міській промисловості. В 1940 році в Ананьєві працювали цегельний, спиртовий і маслоробний заводи, 8 промислових артілей та райхарчокомбінат, на яких було зайнято близько 500 робітників і службовців. Ці підприємства спеціалізувалися, головним чином, на переробці сільськогосподарської сировини. Важливе значення для підвищення технічного рівня промислових підприємств мало введення в експлуатацію у 1939 році міської електростанції. В будинках трудящих засвітилися лампочки Ілліча. Зростало та впорядковувалося саме місто. Воно прикрасилося новими спорудами. На центральних вулицях прокладено тротуари. Почалось будівництво водопроводу. Діяв радіовузол.

Істотні зрушення мали місце і в культурному житті Ананьєва. До 1936 року було повністю ліквідовано неписьменність. В місті відкрилися 2 середні школи. Розширювалася мережа середніх спеціальних навчальних закладів. На базі педагогічних курсів було організовано школу, яка готувала вчителів початкових класів. Ще в 1933 році Ананьївське профтехучилище реорганізували в технікум механізації сільського господарства. Враховуючи зрослі потреби колгоспів та МТС в трактористах і комбайнерах, у 1934 році в місті відкрили школу механізації.

Чимало було зроблено для поліпшення культурного обслуговування населення. У 1936 році на базі народного будинку відкрився районний клуб, де працювало 6 гуртків художньої самодіяльності. В клубі виступали актори Одеси, Тирасполя та інших міст. З 1932 року українською і молдавською мовою почала виходити районна газета «Більшовицька перемога».

Великі масштаби господарського та культурного будівництва в місті вимагали посилення організаторської роботи партійних і радянських органів. З 1939 року в Ананьєві відновила діяльність міська Рада депутатів трудящих[2]. Напередодні війни, в 1940 році, Ананьївський район увійшов до складу Одеської області.

Коли німецько-фашистські орди 22 червня 1941 року вторглися в нашу країну, ананьївці, як і всі радянські люди, стали на захист своєї соціалістичної Вітчизни. Сотні жителів міста пішли на фронт. В Ананьєві сформували винищувальний батальйон. Понад тисяча жінок, підлітків будували за містом укріплення, копали протитанкові рови. Організовано йшла підготовка до евакуації населення, техніки МТС, майна колгоспів та підприємств.

Героїчно обороняли Ананьїв і села району частини 9-ї армії. Та 2 серпня 1941 року танкова група ворога прорвалася до Первомайська[3]. Щоб запобігти оточенню, наші війська змушені були відійти на південний схід. 7 серпня радянські частини залишили Ананьїв. В місто вдерлися гітлерівські загарбники. Його жителі відразу відчули на собі весь жах т. зв. нового порядку. Окупанти вдалися до масового знищення мирних жителів. На четвертому кілометрі шляху Ананьїв—Жеребкове фашисти розстріляли з кулеметів єврейське населення міста. За час окупації від рук ворога загинуло близько 2,5 тис. радянських людей[4]. Зокрема, загарбники

[1] Газ. «Соціалістичний наступ» (Троїцьке), 18 липня 1939 р.
[2] Міська Рада не працювала з 1924 року. Її функції були передані районній Раді.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, с. 213.
[4] Одеський облпартархів, ф. 55, оп. 2, спр. 3, арк. 20.

стратили місцевих жителів П. В. Григор'єва і Т. В. Гуревича за те, що вони подавали допомогу пораненим червоноармійцям.

Жорстокий терор не зламав ананьївців, а тільки подесятерив їх ненависть до окупантів. Жадібно читали жителі міста підпільні листівки, які надходили з сусіднього села Гандрабурів. Їх поширювали комуніст С. І. Мунтян, безпартійні В. Н. Кердивар, Ф. П. Лупуленко та інші патріоти. Вони зуміли зберегти радіоприймач і таємно ним користувалися. На їх заклик населення переховувало хліб, худобу, щоб вони не дісталися окупантам.

Під впливом успіхів Червоної Армії підпільна боротьба в місті поступово посилювалася. Після розгрому німецько-фашистських військ на Орловсько-Курській дузі активну роботу серед населення розгорнули комуніст В. М. Бондаренко, безпартійні С. Н. Вось, К. В. Кульчицький, М. П. Красовський та інші. Вони були зв'язані з одеським підпіллям, звідки одержували листівки, а також з балтськими партизанами. Та фашисти натрапили на слід патріотів. С. Н. Вось і К. В. Кульчицький були розстріляні.

У 1943 році в місті діяла підпільна комсомольська група, створена комуністами. До неї входило 8 чоловік — М. Д. Кучеренко (керівник), В. І. Буженко, Н. П. Вінницька, І. Г. Виноградов, М. П. Дроздов, В. С. Єрмоленко, П. Т. Кудашев, Б. П. Топор. Вони друкували на машинці листівки й розповсюджували їх в громадських місцях: у кінотеатрі, на ринку тощо. На початку травня М. П. Дроздова і І. Г. Виноградова було послано до балтських партизанів. Однак на станції Балта їх затримали фашисти. Під час обшуку в них знайшли зброю та підроблені перепустки. 18—20 травня були заарештовані всі підпільники. Лише двом з них — Б. П. Топору та П. Т. Кудашеву — вдалося втекти з тираспольської тюрми, куди після нелюдських катувань кинули комсомольців. Всі інші 3 квітня 1944 року були розстріляні. На стіні тюрми знайдено напис: «Вважати загиблим Васю Буженка, Одеська область, м. Ананьїв, Пролетарська, 10. Прощайте, мамо, тату і братику Коленько. Ваш син Вася Буженко. Цілую всіх. 3.IV.1944 року»[1].

В січні—березні 1944 року за завданням радянського командування в Ананьєві створено партизанську групу в складі Г. І. Негруцького, М. Д. Сніжинського, П. Д. Ткаченка і Г. Т. Чабаненка. Вона мала провадити розвідку в тилу ворога, передавати наступаючим радянським військам відомості про розташування гітлерівських частин і укріплень. Партизани організували в селах району підпільні диверсійні групи. Одна з них діяла в Долинському лісі. Їй вдалося перервати зв'язок між німецькими частинами, що врятувало Ананьїв від повного зруйнування.

Наближався час визволення. Наприкінці березня радянські війська форсували Південний Буг і закріпилися на його західному березі. Поблизу Любашівки — останнього рубежа перед Ананьєвом — фашисти чинили запеклий опір. Батареї Героя Радянського Союзу В. Коваленка, А. Кривенка і М. Семерчея відкрили по ворожих позиціях ураганний вогонь. В ніч на 31 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту розгромили гітлерівців і вийшли до річки Тилігулу[2].

Почався бій за Ананьїв. В ньому відзначились командир батареї Герой Радянського Союзу О. Лушников, розвідник капітан Черевичко, командир роти старший лейтенант С. Прокопчук, сержанти Богорад, Погорєлов та багато інших. 31 березня 1944 року Ананьїв було визволено. Руїни і попіл лишили після себе окупанти. Вони зруйнували 7 промислових підприємств, електростанцію, кінотеатр, середню школу № 1, 190 житлових будинків. Фашисти вивезли з міста 840 коней, 800 голів великої рогатої худоби, 1150 овець, 350 свиней, 2 тис. штук птиці. Загальні збитки досягли величезної суми — близько 35 млн. карбованців[3].

---

[1] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 3230, оп. 1, спр. 165, арк. 11—16. Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 144, арк. 29, 30, 80. Говорят погибшие герои, с. 411.

[2] «Український історичний журнал», 1964, № 2, с. 107.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 8, арк. 63—64.

Перед комуністами, міськрадою, всіма трудящими постали надзвичайно складні завдання — в найкоротший строк ліквідувати наслідки окупації, відновити нормальне життя міста, подати допомогу Червоній Армії. Самовіддано працювали жінки та молодь. На їх плечі ліг увесь тягар по вирощуванню й збиранню врожаю. Працювати доводилося в надзвичайно важких умовах. Адже на всі 50 колгоспів району лишилося всього 60 коней. Не було машин, насіння. Колгоспники з власних запасів зібрали для артільних полів 6027 цнт зернових, 515 цнт соняшнику, 4690 цнт картоплі. Грунт готували під посів лопатами, або ж використовуючи у запряжці корів. Збирали врожай також вручну. Завдяки самовідданій праці колгоспників косовицю зернових було закінчено за 13 робочих днів. План хлібозаготівель виконано на 200 проц. Намагаючись внести свій вклад в справу розгрому ворога, ананьївці здали у фонд Червоної Армії 6,9 тис. пудів хліба. Молодь міста першою в районі включилася в збирання коштів на будівництво торпедних катерів «Одеський комсомолець». Велику турботу виявляли міськрада, громадськість, жителі міста про сім'ї фронтовиків. З квітня 1944 року по травень 1945 року їм виділено 186 тис. крб., 35 тонн зерна, 15 тонн картоплі, 22 тонни овочів[1].

Поступово життя в місті нормалізувалося. Неоціненну допомогу колгоспам подали ЦК ВКП(б) і Радянський уряд. Уже на кінець 1944 року з інших областей країни в Ананьїв прибуло 600 голів великої рогатої худоби, трактори, комбайни тощо. 13 ананьївських колгоспів одержали 481 тис. крб. довгострокових кредитів для закупівлі худоби[2].

1 вересня 1944 року відкрилися двері всіх шкіл міста. Відновили роботу сільськогосподарський технікум і школа механізації. 3 серпня 1944 року вийшов перший післявоєнний номер районної газети «Більшовицька перемога» (тепер — «Радянське село»). На її сторінках друкувалося чимало матеріалів про бойові подвиги ананьївців на фронтах війни. Невмирущу славу здобув колишній випускник Ананьївської середньої школи № 1 льотчик-винищувач Є. П. Маріїнський. Він зробив сотні бойових вильотів, особисто і в групових боях збив 20 фашистських літаків. У травні 1945 року йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В партизанському загоні «Красное знамя» під Ленінградом воювала Н. С. Калюжна. В березні 1944 року під час бою з гітлерівцями біля села Воронячого Острова на Онезькому озері вона була поранена, але лишилася в строю. За цей бій її нагороджено медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» першого ступеня. Вона — кавалер орденів Червоної Зірки і Вітчизняної війни першого ступеня. У великій битві за незалежність любимої Батьківщини брали участь понад 3 тис. воїнів-ананьївців. Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни чимало з них повернулися до рідного міста і активно включилися у відбудову зруйнованого господарства.

В 1945 році комсомольці і позаспілкова молодь Ананьєва і сіл району розгорнули змагання під лозунгом: «Зберімо насіння і забезпечмо високий урожай! Забезпечмо швидкий і якісний ремонт сільськогосподарського інвентаря!». 2460 юнаків і дівчат працювали на колгоспних ланах. Було створено 26 комсомольсько-молодіжних ланок по збиранню врожаю, 35 — на сівбі озимини. Відзначаючи самовіддану роботу молодих патріотів по відродженню господарства колгоспів, ЦК ВЛКСМ у 1946 році нагородив Ананьївську районну комсомольську організацію Червоним прапором[3].

Наполеглива праця колгоспників, допомога соціалістичної держави машинами і кредитами дали можливість артілям Ананьєва вже у 1946 році повністю освоїти довоєнну посівну площу. Зростали врожаї зернових. Того ж року окремі ланки збирали по 25—30 цнт. Не забули колгоспи і про тваринництво. В 1946—1950 рр. спільними зусиллями колективу Ананьївської дільниці облсільбудтресту і колгоспників відбудовано і споруджено 9 корівників, 12 телятників, 4 свинарники та ін. госпо-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 49, спр. 40, арк. 10.
[2] Газ. «Більшовицька перемога» (Ананьїв), 30 березня 1950 р.
[3] Газ. «Більшовицька перемога», 21 січня і 8 квітня 1945 р.

дарські приміщення. Поголів'я великої рогатої худоби за 5 років зросло з 400 до 1000 голів. На кінець четвертої п'ятирічки сільгоспартілі Ананьєва перевершили довоєнний рівень виробництва[1]. Потреби дальшого розвитку колгоспного виробництва, більш ефективного використання техніки й ресурсів викликали необхідність укрупнення сільгоспартілей. Його здійснено в 1950—1953 рр. Замість 13 колгоспів, лишилося 2. Це дало змогу підвищити продуктивність колективних господарств. На 100 га одержано 14,2 цнт свинини, 192,8 цнт молока, 46,8 кг вовни, 2,9 тис. яєць.

Великих успіхів добилися трудівники Ананьєва у відродженні і дальшому розвитку місцевої промисловості. Вже у 1945—1946 рр. відновили роботу цегельний і маслозавод, 8 промартілей, які об'єдналися в райхарчокомбінат. У 1948 році дала струм міська електростанція, а через 2 роки розпочалося будівництво нової, більш потужної теплоелектростанції. Посилення електроозброєності позитивно вплинуло на економічні показники підприємств. За роки четвертої п'ятирічки обсяг промислової продукції міста зріс у 5,5 раза.

Наполегливо працювали ананьївці і на відбудові міського господарства. У 1945—1946 рр. вони підняли з руїн 100 будівель. Нарощувалися темпи житлового будівництва. Якщо у 1946 році споруджено 5 нових будинків, то в 1949 році — 109[2]. У 1947—1950 рр. жителі міста забрукували 4,2 тис. кв. метрів вулиць, збудували міст через річку Тилігул. Ананьїв прикрасився новим парком ім. Ленінського комсомолу. Вже в 1947 році була відновлена довоєнна торговельна мережа, а в 1950 році стали до ладу 2 нові магазини.

Чимало уваги приділялося питанням освіти і культури. В 1944—1946 рр. знову відкрито освітні і педагогічну школи, дитячі будинки. В 1946/47 навчальному році вперше після війни сіла за парти робітнича молодь. На початку 1949 року завершено відбудову однієї з кращих споруд міста — середньої школи № 1. Значною подією в культурному житті міста стало відкриття 3 вересня 1946 року районного клубу.

Новий крок вперед зробили ананьївці в 1951—1958 рр. Продуктивність праці в міській промисловості зросла за цей час на 186 процентів[3].

В роки семирічки і нової п'ятирічки трудящі Ананьєва домоглися дальшого розвитку місцевої промисловості, сільського господарства та культури. У 1959—1965 рр. реконструйовано Ананьївський промкомбінат, відкрито нові цехи — бондарний, цементно-піскової черепиці та ін. Завдяки цьому випуск продукції зріс у 1,5 раза. У 1966 році колектив підприємства вийшов переможцем у соціалістичному змаганні. 6 листопада, на місяць раніше взятого зобов'язання, він виконав річний план. Збільшився асортимент і обсяг валової продукції маслозаводу. Встановлення потокових ліній, холодильних камер, механізація виробничих процесів дали змогу підприємству за роки семирічки збільшити закупівлю молока в 1,3 раза, а виробництво масла — в 1,2 раза.

На цегельному заводі механізовано більшість процесів випалювання цегли. У 1960 році введено в експлуатацію 16-камерну випалювальну піч, потужністю 8 млн. штук цегли на рік. Лише за останній рік семирічки виробництво цегли зросло на 1200 тис. штук, собівартість 1 тисячі — знизилась на 1 крб. 8 коп. Водночас середньорічна зарплата робітників зросла майже на 40 крб.[4]. У 1966 році видав першу продукцію консервний комбінат, а вже у 1968 році його потужність досягла 3,6 млн. умовних банок на рік.

Добре працює колектив Ананьївського об'єднання «Сільгосптехніка», в складі якого є 31 ударник комуністичної праці. Гордістю підприємства є токар В. В. Неде-

---

[1] Газ. «Більшовицька перемога», 28 вересня 1950 р.

[2] Газ. «Більшовицька перемога», 23 березня 1947 р., 16 липня і 30 листопада 1950 р.

[3] Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. Одесса, 1960, с. 17, 29, 211, 264, 270, 314.

[4] Газ. «Знамя коммунизма», 19 січня 1966 р.

ва. Невтомний раціоналізатор, вона працює на швидкісних режимах, має власне клеймо. Їй одній з перших на підприємстві присвоєно звання ударника комуністичної праці. Трудящі міста тричі обирали її депутатом обласної Ради. В. В. Недєва — член республіканського комітету профспілки робітників та службовців сільського господарства і заготівель України. В 1966 році Радянський уряд нагородив її орденом «Знак Пошани».

Герой Соціалістичної Праці Т. М. Куликова серед тваринників. Ананьїв. 1967 р.

За останні роки значно піднесли свої виробничі та технічні показники і інші підприємства міста: хлібозавод, побутовий комбінат, «Міжколгоспбуд», ремонтно-будівельна дільниця, друкарня. Всього в Ананьєві працюють 13 промислових, будівельних і транспортних підприємств, на яких зайнято 2,1 тис. робітників і службовців. Обсяг валової промислової продукції становить 6,5 млн. крб. Запроваджуючи нову систему планування та матеріального стимулювання, місцева промисловість виконала план ювілейного року на 106 проц., випущено продукції понад план на 355,5 тис. карбованців.

Поряд з розвитком промисловості першорядну роль в економіці Ананьєва відіграє сільське господарство. На околицях міста розташовані колгоспи «Перемога» і «Правда», яким держава передала у вічне користування 13,5 тис. га землі, у т. ч. 8 тис. га орної. Це багатогалузеві господарства, тут добре розвинуто виробництво зернових і технічних культур, а також свинарство (артіль «Правда») і птахівництво (колгосп «Перемога»). Партійні організації колгоспів постійно дбають про залучення до керівництва господарством спеціалістів високої кваліфікації. Нині в обох артілях працюють 17 агрономів, ветлікарів, зоотехніків, механіків, економістів, які своєю працею сприяють піднесенню артільного виробництва. Колгоспи добре забезпечені технікою, тут налічується 61 трактор, 45 комбайнів, 27 вантажних автомашин. Більшість цієї техніки придбана у роки семирічки.

Серед механізаторів є чимало справжніх майстрів своєї справи. Кращим з них є бригадир тракторної бригади колгоспу «Перемога» комуніст Г. В. Лелиця. Керована ним бригада у 1965 році виростила по 28,4 цнт озимої пшениці на площі 631 га. Бригадир і його товариші завжди в пошуку, вони швидко підхоплюють досвід передових механізаторів області та республіки, рік у рік знижують собівартість продукції, домагаються підвищення врожайності, зводять до мінімуму ручну працю. Уряд високо оцінив самовіддану працю Г. В. Лелиці — в грудні 1965 року його нагороджено орденом Леніна. Загальною шаною користується послідовниця П. М. Ангеліної — О. Л. Мішуренко. Вона вже близько 30 років працює механізатором. У 1967 році її обрано депутатом районної Ради.

Великих успіхів добилися ананьївські тваринники. Так, свинарка артілі «Перемога» Т. М. Куликова протягом кількох років одержувала по 25—27 ділових поросят від кожної свиноматки. Вона вболівала за доручену їй справу, охоче передавала свій виробничий досвід молоді. Трудовий подвиг колгоспниці дістав найвищу оцінку партії та уряду. В 1958 році Т. М. Куликовій було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона і нині сумлінно працює в рідному колгоспі, керує фермою великої рогатої худоби.

В артілі «Перемога» тривалий час працювала дояркою В. В. Яськова. В 1963 році на пропозицію парткому комуністку Яськову було призначено завідуючою молочнотоварною фермою. Вона зуміла знайти стежку до людських сердець, організувала доярок на самовіддану працю. Керована нею ферма завоювала звання колективу

комуністичної праці. В 1965 році від кожної корови тут було надоєно по 3 тис. кг молока. У березні 1966 року Радянський уряд нагородив В. В. Яськову орденом «Знак Пошани». Комуністи Одещини гідно оцінили самовіддану працю В. В. Яськової і виявили їй високе довір'я, обравши делегатом XXIII з'їзду КПРС.

Завдяки наполегливій праці рільників, механізаторів, тваринників ананьївські артілі в 1966 році перевиконали плани виробництва і продажу державі зернових і технічних культур, м'яса і молока. У наступному році колгоспники Ананьєва працювали з особливим натхненням. Включившись у змагання на честь піввікового ювілею Радянської влади, вони зібрали пересічно по 20,2 цнт зернових з га та продали державі понад план 7534 цнт зерна. Успішно виконані плани виробництва й продажу продуктів тваринництва. На 100 га угідь вироблено по 44,7 цнт м'яса, понад 200 цнт молока, 26 кг вовни. Нині в артілі «Правда» на кожні 100 га земельних угідь припадає 39 голів великої рогатої худоби.

Успішний розвиток всіх галузей господарства сприяв значному зростанню доходів колгоспів. Так, в артілі «Правда» доход у ювілейному 1967 році зріс порівняно з 1964 роком на 476 тис. крб. і досяг 1,2 млн. крб. Економічне зміцнення колгоспів дало змогу піднести рівень матеріальної зацікавленості людей у результатах виробництва. Обидва господарства в 1967 році витратили на основну і додаткову оплату праці 1054,2 тис. крб., на пенсійне забезпечення колгоспників — 81 тис. крб. Тільки в артілі «Перемога» 1965 року пенсії одержували понад 300 ветеранів праці[1]. Підвищення доходів колгоспів дає змогу їх правлінням витрачати значні кошти на господарське і житлове будівництво. Дідівські хати поступаються місцем добротним цегляним будиночкам.

Не впізнати нині Ананьєва. За післявоєнні роки тут споруджено близько 900 будинків загальною площею 30 тис. кв. метрів. Новим у забудові міста є 2—4-поверхові споруди. 12 з них прикрасили вулиці Радянську, Леніна, Пролетарську, Пушкіна та інші. Розширено міський водопровід. Ним користуються мешканці 506 будинків. Успішно йде газифікація. За 1960—1966 роки кількість газових плит у квартирах збільшилась з 22 до 748. Великі роботи здійснили трудящі по озелененню міста. Зелена зона становить близько 200 гектарів.

Значного розвитку набула в Ананьєві державна і кооперативна торгівля. В місті є 60 торговельних закладів, у т. ч. 24 магазини і 15 підприємств громадського харчування. В 1965 році в Ананьєві стали до ладу двоповерховий універсальний магазин і ресторан «Супутник».

Мережа закладів охорони здоров'я включає центральну районну лікарню на 200 ліжок, протитуберкульозний диспансер на 65 ліжок, аптеку, 6 фельдшерсько-акушерських пунктів, пункт переливання крові, пологовий будинок. В усіх цих закладах працюють 45 лікарів і понад 140 чоловік середнього медичного персоналу. Багато років стоїть на варті здоров'я трудящих лікар-окуліст Р. А. Федоровська. З перших місяців Великої Вітчизняної війни вона, студентка IV курсу Одеського медичного інституту, пішла на фронт. Її бойовий шлях закінчився під Будапештом. В 1946 році з дипломом лікаря вона приїхала в Ананьїв і відтоді тут працює. В 1961 році Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Р. А. Федоровській почесне звання заслуженого лікаря Української РСР.

Розквітає культурне життя в Ананьєві. В місті є 4 середні, 5 восьмирічних і 3 початкові школи, середня школа-інтернат, спеціальний дитячий будинок № 8. Щодня за парти сідають 3,2 тис. дітей робітників, службовців та колгоспників. Навчально-виховну роботу в школах проводять 230 вчителів і вихователів.

49 років беззмінно працювала в середній школі № 2 заслужена вчителька УРСР, кавалер ордена Леніна О. В. Плонська (1875—1965 рр.). Сотні ананьївців зобов'язані їй своїми успіхами в житті та праці. Справжнім майстром педагогічної справи є вчителька В. О. Могильова. Вона — позаштатний інспектор Міністерства

---

[1] Газ. «Радянське село», 15 червня 1965 р.

освіти УРСР. Її ім'я занесено до районної Книги трудової слави. Відзначаючи самовіддану працю В. О. Могильової, Радянський уряд у 1966 році нагородив її орденом Трудового Червоного Прапора, а 27 серпня 1967 року їй присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР.

Велика і різноманітна виховна робота проводиться в школах міста. Десять років працює в школі-інтернаті інтернаціональний клуб. Тут як дорогі реліквії зберігаються листи і подарунки від видатних діячів міжнародного комуністичного руху — М. Тореза, В. Роше, В. Ульбріхта, Я. Кадара, Д. Ібаррурі, Л. Лонго. Кореспондентами клубу стали герой Шипки 112-річний К. В. Хруцький, мати Героїв Радянського Союзу Зої і Олександра Космодем'янських, космонавти Павло Попович та Валерій Биковський[1].

Видатний український композитор П. І. Ніщинський.

В Ананьєві працює семирічна музична школа. Сотні дітей трудівників міста здобувають тут музичну освіту. Силами викладачів цієї школи з 1965 року організований цикл лекцій-концертів для трудящих. Фахівців для народного господарства готують спеціальні навчальні заклади міста. Ананьївський сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку у 1960—1966 роках випустив понад тисячу бухгалтерів-плановиків для колгоспів Одещини. Професійно-технічне училище механізації сільського господарства за післявоєнні роки підготувало понад 12 тис. спеціалістів. Гордістю училища є його вихованці — Герої Соціалістичної Праці А. П. Корчинський, Д. Й. Мазур, Ф. С. Козачинський, які нині працюють в колгоспах Одеської області.

Центром культурного життя міста став районний Будинок культури. Лише в 1967 році в ньому було проведено 103 лекції, вистави і концерти, 22 тематичні вечори, які відвідали 64 тис. чоловік. При Будинку культури організовано 15 гуртків художньої самодіяльності. В них розвивають свої таланти понад 300 жителів міста. На базі цих гуртків створено агіткультбригаду, народний театр. Подарунком колективу театру до 50-річного ювілею Жовтня була постановка п'єси Є. Кравченка «Коли сходило сонце». У 1965 році при Будинку культури на громадських засадах відкрито балетну студію. Двічі на місяць проводяться заняття в народному університеті культури. В місті працює 2 зимові і літній кінотеатри на 1125 місць.

Другом і порадником трудівників міста стала книга. Широко пропагують літературу 11 бібліотек, які налічують понад 114 тис. томів. При районній бібліотеці з 1962 року на громадських засадах працює Клуб любителів поезії. Він об'єднує 38 чоловік. Члени клубу виступають із своїми віршами по міському радіомовленню, видають літературний листок «Молоді голоси». Член клубу вчитель Ф. І. Никифорчук друкує свої вірші в журналі «Перець».

Хвилюючою подією в житті міста стало відкриття у 1966 році Ананьївського історико-краєзнавчого музею, який діє на громадських засадах. Його експозиції відображають історію революційної боротьби та соціалістичних перетворень у місті. В музеї можна знайти цікаві матеріали про відомих діячів науки і культури, які народилися або жили і працювали в Ананьєві. Земляком ананьївців є лауреат Державної премії академік С. І. Вольфкович. Його праці з неорганічної хімії та технології знайшли широке визнання в усьому світі. Тривалий час в Ананьєві мешкав видатний український композитор і поет-перекладач П. І. Ніщинський. З 1875 по 1883 рік він викладав російську літературу, грецьку мову та співи в міських гімназіях. Саме тоді Ніщинський переклав на українську мову трагедію Софокла «Антігона», шосту пісню «Одіссеї» Гомера. Йому належить ряд оригінальних обробок народних пісень,

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 5 листопада 1966 р.

у т. ч. «Закувала та сива зозуля», «Байда», «Ой гук, мати, гук» та інші. Він створив музичну картину «Вечорниці» до вистави «Назар Стодоля». Музична творчість П. І. Ніщинського стала надбанням українського національного мистецтва.

В місті народилися й набули широкого визнання нові радянські обряди, звичаї. Це передусім — комсомольські весілля. В них вдало поєднуються старовинні українські весільні обряди і нові риси радянського побуту, радянської культури. Як правило, вони відбуваються в Будинку культури. Його прикрашають квітами і зеленню. Над сценою вивішується гасло: «Комунізм не лише в полі, на фабриці, він і вдома — за столом, у стосунках сім'ї, в побуті». Наречених зустрічають хлібом-сіллю, обсипають зерном, квітами. Під час весілля виконуються старовинні і радянські пісні. Після реєстрації шлюбу піонери випускають голубів, як символ миру й щастя.

Великого поширення набрали в місті урочисті проводи призовників до Радянської Армії, ветеранів праці — на заслужений відпочинок, вручення повнолітнім паспортів тощо. Як одна сім'я, дружно і радісно, відзначають ананьївці свята міжнародної солідарності трудящих — 1 Травня, роковини Великого Жовтня. З особливим піднесенням відсвяткували вони 50-річні ювілеї Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади на Україні. Як ніколи багатолюдними були урочисті збори й мітинги, святкові демонстрації 7 листопада і 25 грудня 1967 року. Вони завершилися масовими народними гуляннями. Щиро веселилися трудівники міста, і вони мали на це повне право, бо з честю виконали свої зобов'язання, взяті до знаменного ювілею. Добре попрацювали і робітники, і колгоспники, і інтелігенція. Особливу шану завоювали будівельники. У 1967 році вони виконали величезний план робіт. В центрі і на околицях виросли чотириповерховий адміністративний будинок, гуртожиток для робітників консервного заводу, кафе, побутовий комбінат, 10 багатоквартирних будинків. Житловий фонд тільки за один рік збільшився на 1535 кв. метрів. Закінчено будівництво нового лікувального корпусу районної лікарні, дитячих ясел на 50 місць.

Ананьївці доклали багато зусиль, щоб прикрасити рідне місто, зробити його більш впорядкованим. Було капітально відремонтовано 3 тис. кв. метрів бруківки, 2,8 тис. кв. метрів тротуарів. Збудовано 6 км електроліній, додатково встановлено по вулицях 100 світильників. Закладені нові парки і сквери площею 5,5 га, висаджено 12 тис. дерев і 22 тис. кущів.

Не було забуто і тих, хто поліг за честь і незалежність Батьківщини, за те, щоб щасливо і радісно жили люди на радянській землі. Трудящі спорудили пам'ятники землякам та комсомольцям, що загинули на фронтах Вітчизняної війни, встановили меморіальні дошки на братських могилах. Пам'ятні дошки є і на будинках, споруджених на честь ювілею.

Неоціненна заслуга в тому, що Ананьїв з кожним роком стає дедалі красивішим, впорядкованішим, належить райкому партії, райвиконкому, міській Раді, громадськості міста. За розробленим ними перспективним планом на кінець п'ятирічки в Ананьєві піднімуться сучасні споруди двоповерхового автовокзалу, широкоекранного кінотеатру на 400 місць, гуртожитку училища механізації, триповерхового готелю, міжколгоспної майстерні по ремонту автомобілів. Буде здано в експлуатацію нову лінію водопроводу довжиною 5 кілометрів тощо.

Натхненно працюють колгоспники, робітники, представники народної інтелігенції, щоб перетворити Ананьїв на місто комуністичної культури і побуту.

В. Г. АБРАМОВИЧ, В. І. БАСАЛАЄВ, А. С. СИДОРОВА

Ананьївський район утворено в 1923 році. Він розташований в північній частині області, межує на півночі з Балтським, на сході — Любашівським, на півдні — Ширяївським та Фрунзівським, на заході — Котовським районами Одеської області. Територія — 1,1 тис. кв. км. Населення — 56,7 тис. чоловік, з них: сільського — 48,1 тис. (84,8 проц.). Густота населення 51,5 чол. на 1 кв. км. Територію району перетинають 2 автомагістралі. На півночі проходить залізниця Борщі — Помічна. В районі є 41 населений пункт, що підпорядковані 1 міській та 12 сільським Радам.

В Ананьївському районі переважає сільськогосподарське виробництво, валова продукція якого становить 74,4 проц. Родючі, переважно чорноземні, грунти і тривалий безморозний період (175 діб) утворюють сприятливі умови для розвитку зернового господарства, культури цукрових буряків, розведення садів та виноградників. Близько двох третин території — 80,5 тис. га займають сільськогосподарські угіддя, з них орної землі — 63,8 тис. га (79,2 проц.), під садами та виноградниками — 2455 га (3 проц.). На 4-х тис. га розкинулися Байтальський та Жеребківський ліси.

В районі є 16 колгоспів і Жеребківська науково-дослідна сільськогосподарська станція. Вони вирощують озиму пшеницю та яровий ячмінь, з технічних культур — цукровий буряк і соняшник. Зернові культури займають понад 50 проц. посівної площі, технічні — 18 проц., кормові — понад 30 проц. Середня врожайність зернових культур у 1966—1968 рр. становила 23 цнт, озимої пшениці — 18,7 цнт; цукрових буряків — 210 цнт з гектара.

Важливою галуззю сільського господарства є тваринництво. Його валова продукція становить понад 40 проц. всього сільськогосподарського виробництва. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. На 1 січня 1969 року поголів'я великої рогатої худоби дорівнювало 40,3 тис. голів, в т. ч. корів 16,2 тис.; свиней 28,7 тис. На 100 га сільськогосподарських угідь припадало 50 голів великої рогатої худоби, вироблено 31,3 цнт яловичини і 226 цнт молока. На 100 га ріллі припадало 36,9 свині, вироблено 21,3 цнт свинини.

В районі розвинено також бджільництво. Вартість продукції сільського господарства у 1968 році становила понад 22 млн. карбованців.

Сільськогосподарське виробництво характеризується високим рівнем механізації. Вартість виробничих фондів в рослинництві і тваринництві становить 15 574 тис. крб. В колгоспах працює 499 тракторів і 282 комбайни. Оранка, збирання зернових та соняшнику механізовані на 100 проц., міжрядна обробка цукрових буряків — 91 проц., збирання — 93 проц.; очистка зерна — на 97 проц.; водопостачання тваринницьких ферм — на 76 проц. Район повністю електрифіковано. Його підключено до державної енергосистеми.

Серед сільських трудівників району є чимало передовиків колгоспного виробництва. За самовіддану працю в сільському господарстві високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 3 колгоспникам. Лише у 1966 році орденами та медалями Радянського Союзу нагороджено 160 членів сільськогосподарських артілей, з них орденом Леніна — 5, орденом Трудового Червоного Прапора — 20.

В районі є 14 промислових підприємств, які в 1968 році виробили продукції на 7,7 млн. крб. В промисловості зайнято 1143 робітників та службовців. Провідною галуззю є харчова промисловість. Найбільші підприємства — маслоробний та консервний заводи і харчокомбінат (Ананьїв).

Район має розгалужену торговельну сітку — 147 магазинів, 42 крамниці, працює 60 закладів громадського харчування. У 1968 році їх товарооборот перевищив 14,7 млн. карбованців.

В Ананьївському районі провадиться велике житлове будівництво. Протягом семирічки і трьох років нової п'ятирічки тут споруджено 2086 житлових будинків.

Населення району обслуговують 7 лікарень на 400 ліжок, 27 фельдшерсько-акушерських пунктів, 12 колгоспних пологових будинків. У них працює 58 лікарів

і 280 чоловік середнього медичного персоналу. Серед них — 1 заслужений лікар і 3 відмінники охорони здоров'я.

Добре налагоджено в районі культурну і освітню роботу. Тут є 13 середніх, 20 восьмирічних і 19 початкових шкіл, 3 школи робітничої та сільської молоді, бухгалтерський технікум. В школах та технікумі працює 679 педагогів, з них 3 заслужені вчителі, 17 відмінників народної освіти.

В населених пунктах налічується 38 бібліотек. Книжковий фонд їх перевищує 300 тис. примірників. У 1968 році населення передплачувало 923 примірники газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Радянське село» видається з 1932 року. В районі є 4 будинки культури та 26 клубів, при яких працює 2 народні університети культури і 230 гуртків художньої самодіяльності. Функціонує 49 кінотеатрів і стаціонарних кіноустановок.

В районі налічується 11,7 тис. фізкультурників, в т. ч. 2146 розрядників і один майстер спорту. Вони об'єднані в добровільне спортивне товариство «Колос».

Трудівники району протягом чотирьох років п'ятирічки домоглися чималих успіхів у розвитку господарства і культури. Нині вони наполегливо працюють над тим, щоб достроково виконати п'ятирічний план і гідно відзначити 100-річчя з дня народження великого Леніна.

ДОЛИ́НСЬКЕ

Долинське (до 1945 року — Валегоцулове) — село, центр однойменної сільради, якій підпорядковані населені пункти Байбузівка, Красне. Від Долинського до райцентру — 30 км, до найближчої залізничної станції Мардарівка, з якою село зв'язане шосейною дорогою,— 17 км. Населення — 9,1 тис. чоловік.

Долинське розташоване на південних схилах Волино-Подільської височини. Село перетинає вузька долина русла Великого Куяльника. В урочищі Глибокий Яр розкинувся дендрозаповідник місцевого значення. Грунти чорноземні.

Село виникло в другій половині XVIII століття[1]. Його перші жителі були вихідцями з Молдавії, які шукали тут порятунку від соціального і національного гніту з боку турецьких поневолювачів. Пізніше в селі з'явились втікачі-кріпаки з Північної України, запорізькі козаки («сіромахи») та гайдамаки з Побужжя і Вінниччини. Багато з них були учасниками стихійних виступів проти феодально-кріпосницької експлуатації. З-за Дністра сюди проникали гайдуки. Гайдуцький рух, що розвивався під впливом гайдамаків, був однією з форм класової боротьби селянства проти місцевих та іноземних гнобителів. Гайдуки, які наводили жах на поміщиків, часто розташовувалися табором в долині Великого Куяльника. Тому цю місцевість, а згодом і село, в народі почали називати Валя Гоцілуй, або Валя Гоцулове, що в перекладі з молдавської означає Долина відважних, сміливих[2].

За Ясським мирним договором між Росією і Туреччиною (1791 р.) територія між Дністром та Бугом відійшла до Росії. Намагаючись швидше освоїти ці землі, царський уряд почав роздавати їх поміщикам. Так з'явились тут землевласники, що володіли тисячами десятин. Одним з них був Унтілов, землі якого прилягали до села Валегоцулового. Він намагався покріпачити місцевих селян, але зустрів рішучий опір. Село залишилося державним поселенням. Це обумовило дещо кращі умови життя основної маси валегоцулівців порівняно з покріпаченими селянами, яких в селі налічувалось кілька десятків чоловік (17 господарств). Це видно хоча б з того, що на одну ревізьку душу припадало в середньому 3,25 дес., а державні селяни на душу

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, отд. 2. Одесса, 1848, с. 69.
[2] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 1, с. 33.

чоловічої статі мали понад 8 десятин. На той час (1791 р.) в селі проживало 773 чоловіка[1].

У 30-х рр. XIX століття населення зросло до 1562 чоловік. Селянські общини мали 14 тис. десятин землі, однак розподілялася вона не рівномірно. Багатії не тільки захопили більші і кращі наділи, але й через волосну управу здавали общинну землю в оренду стороннім особам. Як твердили сучасники, це робилося «без відповідної згоди не тільки переселенців малоросіян, але й більшої частини молдаван, особливо бідних. Внаслідок цього, селяни, потребуючи землі, змушені орендувати її у сусідніх поміщиків». Про скрутне становище переважної частини хліборобів свідчили великі недоїмки. Так, з 1827 по 1835 рік вони заборгували державі 79843 крб., у т. ч. українські поселяни — близько 16 тис. крб. Земська поліція забрала в селян за недоїмки майже всю худобу, а тих, хто її не мав, віддавала в рекрути[2].

Після реформи 1861 року економічне становище державних селян Валегоцулового навіть погіршало. Оброчний податок зріс на 15 проц.[3] Виявилися пограбованими родини кріпаків. Їх поміщики відпустили на волю без землі. Не було землі і у 18 господарств десятинників. Не маючи змоги прожити з землеробства, чимало селян Валегоцулового шукали додаткових засобів до існування в ремеслі і торгівлі. Вони набувають тут дедалі більшого значення. Валегоцулове, яке в 1847 році було віднесене до розряду містечок, у другій половині XIX століття перетворюється на значний центр ремесла, промислів і торгівлі. Тут виникає багато дрібних промислових підприємств. У 1886 році їх було 62 (парові млини, олійниці, кузні, крупорушки, оцетний і свічковий заводи тощо). У містечку налічувалося 38 крамниць, а всього торговельних підприємств — 130 (винарні, бакалійні та інші крамниці, пекарні, оптові склади тощо)[4]. Власники окремих крамниць ставали великими оптовими торговцями. Вони підпорядковували собі і жорстоко експлуатували ремісників. Одним з них був купець другої гільдії Кремгольд — власник шевських підприємств. Він постачав шевцям-ремісникам шкіру і доклад для пошиття чобіт, сплачуючи за роботу копійки, а потім з великою вигодою збував готовий товар у міста і військове відомство.

В останньому десятиріччі XIX століття основну масу населення становили колишні державні селяни. Їх налічувалося 6992 чоловіка (1337 господарств). Вони об'єднувались в сільську общину, якій належало 13 736 десятин землі. Майже половина общинників була малоземельною і безкінною. 459 господарств зовсім не мали орної землі, 203 — обробляли менше 3 десятин. 658 господарств не мали робочої худоби. У селян налічувалося всього 85 залізних і дерев'яних плугів, 811 борін, лише одні кінні граблі і 1717 коней. Не маючи ні землі, ні худоби, 171 господарство існувало, головним чином, за рахунок сторонніх заробітків. Одночасно міцніла заможна верхівка села. 217 господарств володіли від 10 до 100 і більше десятинами землі, 138 — мали від 5 до 18 голів робочої худоби, 273 — використовували працю двох і більше батраків[5]. З місцевих куркулів чи не найбагатшим вважався Чернет, який придбав капітал шляхом облудних махінацій. Будучи церковним старостою, він привласнив значну суму грошей, зібраних на будівництво церкви, і спорудив на них цегельний завод. Згодом він придбав 700 десятин землі, на якій працювали батраки за 15—20 коп. в день.

Куркульська кабала, експлуатація з боку місцевих купців та власників підприємств, соціальне розшарування приводили до загострення класової боротьби в містечку. Цьому сприяла революційна агітація. Під час першої російської бур-

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 52, оп. 1, спр. 507, арк. 6; оп. 2, спр. 18593, ч. 1, арк. 1; Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 170.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 43, спр. 26451, арк. 97—97зв.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 365.

[4] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 44, 125, 276—277; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, с. 118.

[5] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 402, 429.

жуазно-демократичної революції тут поширювалися листівки «До всіх громадян!», «Чого хочуть соціалісти, що йдуть під червоним прапором?».Вони закликали до боротьби проти царизму і поміщиків, проти російсько-японської війни. Активними їх поширювачами були робітник місцевого млина Ф. Ю. Бєлінський, що переселився у Валегоцулове з Балти, і вчитель земської школи Я. Т. Чегодар. Обидва вони мали зв'язки з ананьївськими соціал-демократами. У жовтні 1906 року Ф. Ю. Бєлінського було заарештовано і засуджено до тюремного ув'язнення. За повідомленням пристава, революційну агітацію серед населення провадив і місцевий селянин Г. П. Гульпа, якого також було кинуто до в'язниці[1].

Під впливом революційних подій в країні та більшовицької агітації у Валегоцуловому почались селянські заворушення. В грудні 1905 року велика група селян вирушила у повітове місто Ананьїв, вимагаючи землі. Їх було розігнано з допомогою військової сили, а в містечко для «втихомирення» надіслано солдатів 8-го Донського піхотного полку[2].

Революція 1905—1907 рр. зазнала поразки. Земельне питання лишилося не розв'язаним. На селі зростав земельний голод. На ньому наживалися поміщики і куркулі. Якщо у 1888 році 1 десятина коштувала 49 крб. 43 коп., то в 1908 році — 180 крб. 20 коп. Орендна плата відповідно зросла з 3 крб. 42 коп. до 7 крб. 25 коп. Отже, прикупити землю, або ж орендувати її селянська біднота не мала змоги. Все більше хліборобів розорялося і шукало заробітків поза сільським господарством.

З розвитком капіталізму село поступово втягувалось у торгівлю хлібом. Вона особливо активізувалася після прокладення шосейного шляху від Валегоцулового до залізничної станції Мардарівка (1903—1905 рр.). В містечку налічувалось 50 порівняно великих торговельних підприємств, загальний грошовий оборот яких перевищував 300 тис. крб. на рік. У Валегоцуловому, яке в 1910 році стало волосним центром, регулярно відбувалися ярмарки[3]. Тут діяли лікарня на 12 ліжок та земська школа на 130 учнів.

Перша світова війна негативно відбилася на господарському житті містечка, погіршила і без того тяжке становище трудящого населення. Більшість чоловіків було відправлено на фронт. Позбавлені робочих рук, коней, яких реквізували для армії, селянські господарства занепадали. Закривалися промислові і торговельні підприємства. Зростало безробіття. Розорення, злидні, голод, страхіття війни — усе це зумовлювало революціонізацію мас.

Дізнавшись про повалення царизму в лютому 1917 року, трудівники Валегоцулового 30 березня обрали Раду селянських депутатів. Паралельно з нею в містечку діяв Тимчасовий комітет — орган купців, поміщиків і духівництва. Рада вживала всіх можливих заходів до полегшення нестерпного становища населення. Вона примусила Тимчасовий комітет ухвалити постанову про зниження роздрібних цін на товари першої потреби від 30 до 45 проц. Однак торговці відмовилися її виконувати. Незабаром за наказом представника Одеського буржуазного громадського комітету, що прибув сюди із загоном урядових військ, постанову про зниження цін було скасовано[4]. Не задовольнили й вимогу селян щодо зниження орендної плати за землю та розв'язання земельного питання.

Класова боротьба загострювалась. Особливого розмаху вона набуває після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді і Москві. Революційно настроєні селяни Валегоцулового на чолі з комуністом-фронтовиком І. Т. Пояном почали здійснювати декрети II Всеросійського з'їзду Рад. Було розподілено близько 15 тис. десятин землі. В лютому 1918 року Рада, яку очолив І. Т. Поян, оголосила себе єдиною владою в селі. Тільки-но вона розгорнула роботу, як на початку березня

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 4272, арк. 5, 15; Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 499, арк. 2.

[2] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 499, арк. 1.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, с. 520.

[4] Одеський облдержархів, ф. 719, оп. 1, спр. 126, арк. 34.

1918 року село захопив австрійський загін. Разом з ним у Валегоцулове повернулися сини місцевих багатіїв — колишні царські офіцери. Спираючись на підтримку окупантів, офіцери та куркулі розігнали Раду селянських депутатів, заарештували І. Т. Пояна та інших радянських активістів.

Проте трудящі не склали зброї. 2 березня 1918 року в село за завданням Одеської більшовицької організації нелегально прибув уродженець цих місць комуніст Г. О. Дарієнко. Він створив підпільну бойову революційну групу, яка піднімала трудящих на боротьбу проти окупантів. У Коханівському лісі з найбільш активних, революційно настроєних робітників і селян був організований партизанський загін під командуванням місцевого комуніста І. М. Тарасенка. 14 березня 1918 року народні месники розбили загін австрійців і захопили 3 кулемети та кілька десятків гвинтівок. Того ж місяця були обеззброєні і солдати-січовики, причому 50 солдатів приєдналися до партизанів, а інші розійшлися по домівках.

У серпні 1918 року з ініціативи комуністів створюється перша молодіжна підпільна революційна група на чолі з І. Халімським. Так зародилася на селі комсомольська організація. Революційна молодь стала активним помічником більшовиків у боротьбі за владу Рад.

Наприкінці 1918 року австро-німецькі окупанти змушені були залишити Україну. Проте у Валегоцуловому місцева контрреволюція всіляко перешкоджала відновленню влади Рад. Згодом її опір було зламано. В січні 1919 року над селом знов замайорів червоний прапор. Головою новообраного волосного ревкому став Г. О. Дарієнко, його заступником — І. Т. Поян, який повернувся з тюрми. Волревком розгорнув активну діяльність по зміцненню революційного порядку, організації влади на місцях. Знов розпочався розподіл поміщицьких земель. Було вжито заходів до забезпечення населення речами першої потреби. Відкрилися крамниці і ремісничі майстерні.

Весною 1919 року в селі організовано комітет бідноти, який діяв під безпосереднім керівництвом ревкому. В травні цього ж року комбід взяв участь у формуванні повітового загону для боротьби проти банд отамана Козакова[1]. Багато уваги волревком приділив поповненню, озброєнню та обмундируванню Першого Ананьївського радянського полку. Цей полк брав участь у боротьбі проти білогвардійської армії Денікіна.

У вересні 1919 року денікінці захопили Валегоцулове. В селі для проведення підпільної роботи залишилося кілька більшовиків і, зокрема, Морозов (партійна кличка — Чалий). На заклик підпільників значна група селян вступила до партизанського загону, який очолив І. М. Тарасенко. Незабаром цей загін взяв участь у бойових операціях Червоної Армії, а потім влився до складу кавалерійської бригади Г. І. Котовського. В січні 1920 року спільними зусиллями червоноармійських частин та Ананьївського партизанського полку Валегоцулове було визволене від денікінців. Тоді ж розпочав свою діяльність волвиконком, на чолі якого став Г. О. Дарієнко.

Завдання зміцнення Радянської влади вимагали посилення партійного керівництва та політичної роботи серед населення. В лютому 1920 року в селі був створений партійний осередок, який мав 12 комуністів, обрано волпартком. Восени того ж року в партійній організації вже налічувалося 24 комуністи[2]. У зв'язку з посиленням куркульського бандитизму в повіті у квітні 1920 року у Валегоцуловому замість волвиконкому було створено волревком. Комуністи надіслали до нього чотирьох членів своєї організації. Ревком розгорнув роботу по створенню селянських загонів самооборони, мобілізації молоді до Червоної Армії та виконанню продрозверстки. Він спирався на комітет бідноти, який відновив свою діяльність в лютому

---

[1] Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Рік XCVIII, т. 152, вип. 8. Одеса, 1962, с. 59; газ. «Известия» (Одеса), 20 червня 1919 р.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 59, арк. 20.

Г. О. Дарієнко — голова Валегоцулівського волвиконкому (фото 1966 р.).

1920 року. Ревком і комбід, на чолі якого стояв К. Я. Титомир, продовжили розподіл землі між селянами, щоб забезпечити засів по 2—3 дес. на душу. Для участі в цій роботі до складу волосного земельного відділу були делеговані представники безземельного і малоземельного селянства[1].

У травні 1920 року на виконання постанови Українського уряду в селі організовується комітет незаможних селян. 13 червня представники незаможників Валегоцулового взяли участь в Ананьївській повітовій безпартійній селянській конференції і разом з іншими делегатами схвалили заходи по виконанню продрозверстки і посиленню боротьби з бандитизмом. У листопаді в селі налічувалося вже 3 КНС, які об'єднували 990 бідняків. Це була велика сила, надійна опора Радянської влади. Комнезамівці організували допомогу Червоній Армії. Так, 20 грудня 1920 року командуванню 459-го полку було передано 423 кожухи, чимало взуття і білизни, зібраних селянами. Для Червоної Армії у волості було заготовлено 120 тис. пудів зерна.

На основі рішення Ананьївського повітового комітету КП(б)У волосний партком та ревком у другій половині серпня 1920 року організували «Тиждень натиску на куркуля». До цієї роботи було залучено чверть особового складу партійної організації. У куркулів конфіскували 20 процентів реманенту і хліба. Значна частина зерна пішла в рахунок продрозверстки, а реманент і решту хліба було розподілено між незаможниками та сім'ями червоноармійців. Це дало можливість підготувати для засіву 900 десятин землі. Одночасно у куркулів вилучалася зброя[2].

Велику увагу партійні і радянські органи приділяли згуртуванню батрацтва. Наприкінці 1920 року було створено комітет профспілки Робітземлісу. Біднота і батраки залучалися до безпосередньої перевірки виконання радянських законів. Вони активно працювали в осередку Робітничо-селянської інспекції. На кінець року Радянська влада в селі значно зміцніла. Ревком вичерпав свої завдання. 15 січня 1921 року відбулися вибори сільради, а 19—21 січня було обрано волвиконком на чолі з комуністом Г. А. Дмитрашком. Секретарем волпарткому став С. І. Григоращенко[3].

Рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики та заміну продрозверстки продподатком трудящі села зустріли з задоволенням. Валегоцулівська волосна партійна конференція прийняла постанову «вітати нову економічну політику і неухильно проводити її в життя»[4]. Багатогранну діяльність розгорнули комуністи та сільрада Валегоцулового по відбудові господарства, піднесенню культури села. В квітні 1921 року всі землі були засіяні. Регулярно провадились суботники, під час яких селяни допомагали сім'ям червоноармійців обробляти їх ділянки, впорядковували вулиці тощо. Активну участь у суботниках брали 40 комсомольців села. Щоб забезпечити відбудову господарств незаможників, у Валегоцуловому протягом року (до квітня 1922 р.) було створено 8 ТСОЗів і розпочата робота по організації ще 6. Значну роль у розв'язанні цього складного завдання відіграв комі-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 47, арк. 19; спр. 48, арк. 15; Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 101, арк. 324; спр. 7, арк. 153.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 4 а, 5; спр. 119, арк. 4; спр. 47, арк. 3; спр. 14, арк. 2, 13.
[3] Там же, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 25; спр. 320, арк. 121зв.; спр. 119, арк. 5, 7.
[4] Г. В. Синица. Деятельность партийных организаций левобережных районов Молдавии в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.). Кишинев, 1963, с. 12.

тет селянської взаємодопомоги (1922—1926 рр.). З добровільних внесків він створив грошовий і насіннєвий фонди допомоги бідноті. Лише в 1922 році в розпорядженні комітету було 4 тис. пудів хліба. Відновили роботу млин, кузні, відкрилися крамниці. Сільрада залучала до відновлення діяльності місцевої промисловості приватний капітал. Так, 16 жовтня 1922 року було здано в оренду колишньому власникові олійню потужністю 100 пудів олії на добу[1].

Радянська влада дбала і про розвиток народної освіти. Особливу увагу було звернуто на ліквідацію неписьменності. У 5 пунктах лікнепу, 15 хатах-читальнях навчалось понад 1000 неписьменних. У 1920 році відкрилася початкова школа. Її директором став О. М. Закруткін — батько відомого радянського письменника В. О. Закруткіна. У наступні 2 роки почали працювати ще 5 шкіл. На 1 липня 1923 року в них навчалось 550 дітей. Педагогічний колектив складався з 14 вчителів[2].

Одночасно здійснюються необхідні заходи щодо охорони здоров'я трудящих та їх дітей: відновлює роботу лікарня, в 1921 році відкривається перший дитячий садок — «Будинок дитини». Над ним взяли шефство жінки-делегатки. Вони зорали для садка 15 дес. землі, реквізували в куркулів 337 пудів картоплі.

В ході боротьби за відбудову господарства і розвиток культури зростали і міцніли партійна та комсомольська організації. В середині 1922 року у Валегоцуловому було вже 2 осередки КП(б)У, які об'єднували 9 членів і 15 кандидатів партії. Кількість комсомольців збільшилася до 100 чоловік[3]. Зростали авторитет та провідна роль цих організацій на селі. Їх робота по ліквідації господарської розрухи і голоду 1921—1922 рр. ускладнювалася частими нападами куркульських банд, що діяли в Ананьївському повіті. Були вжиті необхідні заходи до їх розгрому. Уповноваженим по боротьбі з бандитизмом призначено К. Я. Титомира. З допомогою бійців Г. І. Котовського, а потім — чекістів з Бірзули наприкінці 1922 року в повіті було наведено порядок[4]. Керівника операцій по розгрому куркульських банд, червоного командира, більшовика П. О. Соколова було нагороджено Почесною грамотою ВУЦВК.

У 1923 році Валегоцулове стає центром новоутвореного району у складі Балтського округу. Це дало новий поштовх до розвитку господарства і культури на селі. Райком партії, райвиконком, сільрада провадили велику роботу по залученню селян до колективного господарювання, бо без цього не можна було добитися сталого розвитку сільського господарства, піднесення життєвого рівня селянства. При остаточному розподілі землі на працюючого члена сім'ї нарізалось 2,5—3 дес. (трудова норма), а непрацездатного — 1—1,5 десятини (споживча норма). Проте забезпечити кожне господарство тягловою силою, реманентом держава в той час не могла. Внаслідок імперіалістичної та громадянської воєн, післявоєнної розрухи п'ята частина господарств не мала ніякої худоби, більше половини — робочої худоби, а 47 проц.— корів[5]. Цим скористалися місцеві куркулі, щоб економічно закабалити незаможників і, таким чином, впливати на політичне життя села.

Комуністи роз'яснювали селянам, що протидіяти куркулям, піднести добробут трудівників села можна тільки колективними зусиллями. Невеличкі сільськогосподарські артілі у Валегоцуловому були створені у 1923 році і називалися «Вільна праця», «Новий шлях», «Прокопівка». Вони мали всього 341 га землі, 120 членів, у т. ч.— 59 працездатних. Це були перші ластівки колективного господарювання. Ремісники Валегоцулового об'єднуються у кредитно-ощадні та промислові кооперативи. В 1924 році створюється товариство по пропаганді передових методів у сіль-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 244, арк. 8; спр. 639, арк. 96; спр. 119, арк. 8; Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 399, арк. 54.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 639, арк. 96; Одеський облдержархів, ф. Р-150, оп. 1, спр. 39, арк. 103.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 367, арк. 2, 10; спр. 639, арк. 96.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 4, спр. 95, арк. 3.

[5] Там же, ф. Р-14, оп. 1, спр. 83, арк. 1; ф. Р-599, оп. 1, спр. 382, арк. 50; спр. 562, арк. 3.

ськогосподарському виробництві та поданню допомоги бідноті[1]. У 1927 році організується машинно-тяглове товариство. Ці кооперативи і товариства відіграли велику роль у підготовці соціалістичної перебудови села.

У 1929 році, після всебічного обговорення на зборах, найбільш свідомі селяни, головним чином незаможники, колишні червоноармійці, наймити, вирішили створити 2 сільськогосподарські артілі. Їх було названо ім. Бужора і «Друму спре лумі-не» («Шлях до світла»). Ці колгоспи очолили комуністи М. К. Цуркан та І. Ф. Кудренко. Згодом, у 1930—1932 рр., виникло ще 18 невеликих артілей.

Колективізація відбувалась в умовах гострої класової боротьби. Куркулі та їх прихвосні пролізали в колгоспи, щоб шкодити, підривати їх з середини. Вони кілька разів підпалювали приміщення правління колгоспу ім. Ворошилова, вчинили замах на уповноваженого райкому партії по колективізації Т. Є. Кульчицького. Та партійні і радянські органи з допомогою селян зломили опір куркульства. До 1934 року в селі повністю переміг колгоспний лад.

Протягом 30-х років сільськогосподарські артілі організаційно та економічно зміцніли. Велику допомогу в цьому подала їм Мардарівська МТС. Механізація польових робіт сприяла підвищенню врожайності, значно полегшила працю хліборобів. Уже в 1936 році сільгоспартілі Валегоцулового зібрали по 11,3 цнт. озимої пшениці і по 14,4 цнт ячменю з га. Того ж року на обласну Дошку пошани було занесено кращий колгосп «Молдова Роше». Саме тоді почала зростати слава ланкового цього господарства К. Х. Колчака. Члени його ланки в 1936—1938 рр. зібрали по 30—32 цнт озимої пшениці з га. Радянський уряд нагородив К. Х. Колчака орденом Леніна. Приклад стахановця запалив інших колгоспників. Ланкова артілі ім. Котовського Я. І. Дарієнко в 1938 році зібрала по 460 цнт цукрових буряків з га і незабаром стала першою п'ятисотенницею в селі.

Сумлінна праця колгоспників, велика організаційна та виховна робота комуністів сприяли дальшому піднесенню колективних господарств. У 1939—1940 рр. місцеві колгоспи одержували в середньому по 15,8—16,6 цнт зернових з га. Артілі «Правда», ім. Чкалова, ім. Котовського не раз були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Заможно стали жити люди. Колгоспники одержували на трудодень по 5—7 кг хліба. Так, стахановцю артілі ім. Постишева, колишньому наймитові Т. Бакумі, який виробив у 1937 році 518 трудоднів, було видано 258 пудів пшениці, 47 пудів жита, 38 пудів кукурудзи, 17 пудів соняшника, 700 крб. грішми[2].

Добре працювали промислові артілі Валегоцулового — бондарна, шевська, кравецька та килимова. Килими з національним орнаментом користувалися великим попитом в містах і селах Одеської, Вінницької областей та Молдавської АРСР.

Змінювався вигляд села. Було збудовано електростанцію, відкрито автобусну станцію, поштову філію. Село прикрасилось новими будинками. Вздовж забрукованих вулиць висадили дерева.

Велику увагу приділяла сільрада охороні здоров'я трудящих. Кількість ліжок в лікарні збільшилася до 25. Були створені санітарно-епідеміологічна та протималярійна станції.

Комуністи, комсомольці, радянський актив в 30-х рр. посилили культурно-виховну і освітню роботу на селі. Навчанням були охоплені всі діти шкільного віку. У 1936 році семирічка стала десятирічкою. Того ж року вперше прийняли дітей 3 молдавські і нова українська школи. А всього у Валегоцуловому налічувалося 11 шкіл. Чимало було зроблено для ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Влітку 1936 року школи лікнепу закінчило 315 колгоспників, у т. ч. 146 жінок.

Ще в 1924 році силами громадськості було споруджено клуб на 300 місць. На його

---

[1] Краткий статистический справочник Одесской губернии, с. 54.

[2] Газ. «Ударник соціалізму» (Долинське), 6 квітня 1936 р., 12 лютого, 3 грудня 1938 р., 7 листопада 1939 р.

сцені виступали місцеві музиканти-любителі. Провадились вечори відпочинку. Згодом тут почали діяти гуртки художньої самодіяльності, влаштовувалися вистави і концерти акторів-аматорів. З ініціативи сільради в селі обладнано радіовузол. Радіо, як і електрика, прийшли в сільські хати. У 30-х рр. гостинно відкрилися двері молодіжного клубу. З 1939 року розпочав роботу кінотеатр[1].

Культурно і заможно жили селяни. Але фашистська навала порушила мирне життя радянських людей. У перші ж дні Великої Вітчизняної війни сотні валегоцулівців пішли на фронт, а ті, що залишилися, будували оборонні укріплення. З місцевого активу був створений винищувальний батальйон. Та фронт наближався. Фашистська авіація бомбардувала село. Почалася евакуація державних установ і майна колгоспів.

7 серпня 1941 року після нетривалого, але запеклого бою наші частини залишили Валегоцулове. Настали жахливі дні окупації. Гітлерівці грабували колгоспи та населення, розстрілювали радянських патріотів. За час окупації від рук ворога загинуло 386 чоловік,[2] зокрема працівник маслоробні комуніст П. І. Бойченко, робітник млина А. М. Багрій, медсестра Л. Лисенко. Вони поховані у братській могилі поблизу Дубоссар. Фашисти влаштували справжнє полювання на юнаків і дівчат, яких відправляли до Німеччини.

Жителі чинили активний опір ворогові: ховали хліб, худобу, саботували заходи окупаційних властей тощо. Наприкінці січня 1944 року за завданням ананьївського підпілля майор Червоної Армії П. Д. Ткаченко організував у Валегоцулівському лісі партизанську групу. Вона мала станковий кулемет і гранати. Її члени вели роз'яснювальну роботу серед селян, палили заготовлене окупантами сіно, знищували склади продовольства. Найбільш значну акцію ця група здійснила під час наступу радянських частин на Ананьїв. Партизани перерізали лінію зв'язку і цим перешкодили гітлерівському командуванню віддати наказ спеціальним загонам знищення про цілковите зруйнування районного центру[3].

2 квітня 1944 року частини 2-го Українського фронту, зламавши опір відступаючого ворога, визволили Валегоцулове. Невтішну картину являло собою село. Окупанти зруйнували більшість громадських та господарських будівель, осель. Колгоспи залишилися без техніки, реманенту, худоби. Загарбники вивезли 825 коней, 585 голів великої рогатої худоби, 1500 овець, 513 свиней, 1130 штук птиці. За даними Надзвичайної державної комісії, загальна сума збитків перевищила 19 млн. карбованців[4].

Самовіддану працю трудівників села по відбудові господарства, допомозі фронту очолили партійна організація, яка в 1944 році налічувала 30 членів ВКП(б) та 7 кандидатів, і сільська Рада. Для першої весняної оранки було використано 15 коней, а також корови колгоспників. Одночасно розпочалась відбудова електростанції, шкіл, лікарні, пошти, клубу, радіовузла. Люди працювали не покладаючи рук. Визволення з фашистської неволі ніби подесятерило їх сили. Стійко переносячи матеріальні нестатки, вони допомагали Червоній Армії, теплою турботою оточували родини фронтовиків. Під час місячника допомоги сім'ям радянських воїнів трудівники села зібрали 24,4 тис. крб., 16,4 тис. кг зерна, 2,5 тис. кг соняшнику. З квітня по грудень 1944 року через спеціальну комісію сільради родини фронтовиків одержали близько 742 тис. крб. допомоги[5].

Радісно зустріло День Перемоги населення Долинського (село було перейменоване в 1945 році). Почали повертатися додому солдати. 1730 воїнів-долинчан були удостоєні орденів і медалей. Славою вкрив себе старший лейтенант М. Н. Вибранський в боях за визволення Одеси, Польщі і під час штурму Берліна. Його подвиги відзначені

[1] Газ. «Ударник соціалізму», 2 листопада 1936 р., 12 жовтня 1939 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 2086, оп. 1, спр. 4, арк. 18.
[3] Там же, ф. 11, оп. 45, спр. 144, арк. 10, 79.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 35.
[5] Одеський облпартархів, ф. 2086, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 3, 23.

У дитячому садку с. Долинського. 1967 р.

орденами Червоного Прапора, Олександра Невського, Червоної Зірки та багатьма медалями. Повним кавалером ордена Слави став хоробрий розвідник-долинчанин І. К. Мотрой. Долинським Маресьєвим називають жителі села комуніста П. М. Гоцуленка, який в боях за польське місто Ярославль у липні 1944 року втратив обидві ноги. Ось уже 17 років колишній воїн очолює молочно-товарну ферму. Трудові успіхи П. М. Гоцуленка відзначені орденом «Знак Пошани». Та не всім судилося повернутися в рідні місця. Багато долинчан полягло на полях війни. Серед них був командир роти О. І. Власенко. За мужність і відвагу, проявлені при штурмі Мелітополя в жовтні 1943 року, йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Долинчани свято шанують пам'ять загиблих воїнів. З любов'ю доглядають вони 2 братські могили радянських бійців і розстріляних окупантами місцевих жителів.

Після повернення фронтовиків значно зросла партійна організація села. У 1946 році вона вже налічувала 115 членів КПРС і 20 кандидатів[1]. Комуністи мобілізували долинчан на виконання планів післявоєнної п'ятирічки, на швидку відбудову господарства колгоспів. Уже восени 1947 року було освоєно довоєнну посівну площу. Зросла врожайність. Сільгоспартілі в середньому збирали по 10—12 цнт зернових з га, а передовики колгоспного виробництва — значно більше. Так, ланка М. Н. Григорищенко з артілі «Червоний степ» виростила у 1947 році 25-центнерний врожай озимої пшениці, а ланка О. Брагар з колгоспу ім. Фрунзе зібрала по 51 цнт зерна кукурудзи з га. На 1949 рік всі 18 сільгоспартілей Долинського відбудували свої господарства.

Швидкими темпами відроджувалася місцева промисловість. Вже у 1946 році відбудовано райпромкомбінат. Почали випускати продукцію — взуття, одяг, діжки — промартілі «Червона Молдавія» і «Новий шлях».

Сільрада багато уваги приділяла відновленню житлового фонду. Тільки в 1948 році було капітально відремонтовано 1320 кв. м житла. Поліпшувалось медичне, культурне і побутове обслуговування трудящих. У 1948 році на розвиток лікувальних закладів було витрачено майже один млн. крб.[2] Відновили роботу 11 шкіл. Почали працювати клуб, стаціонарні і пересувні кіноустановки. Жителі брали активну участь в озелененні села, впорядкуванні парку. Особливо відзначились учні шкіл. Вони висадили 10 тис. дерев і чагарників.

Отже, не минуло і п'яти років після закінчення війни, а долинчани вже в основному залікували рани, заподіяні селу німецько-фашистськими окупантами. Постало нове завдання — дальшого розвитку сільськогосподарських артілей. Організаційно-господарське зміцнення колгоспів, нова техніка, якою у дедалі зростаючих розмірах постачав село робітничий клас, укрупнення артілей — все це сприяло їх перетворенню на великі, економічно міцні господарства. У 1949—1958 роках було створено 3 багатогалузеві колгоспи: ім. Кірова, ім. Маркса та ім. Енгельса. Радянська держава закріпила за ними близько 20 тис. га землі. За роки семирічки вони

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 2086, оп. 1, спр. 71, арк. 1, 3; спр. 212, арк. 27.
[2] Там же, спр. 213, арк. 30, 33.

придбали 85 тракторів, 18 зернових комбайнів, 40 автомашин. У 1964 році село та колгоспи підключено до державної енергосистеми, що відкрило широкі можливості для електрифікації всіх галузей господарства. Дальшого розвитку набули допоміжні підприємства колгоспів. У них працюють 4 майстерні по ремонту сільгосптехніки, 2 крупорушки, 3 лісопилки, електрифікований вальцьовий млин. Значну допомогу подають колгоспам шефи. Колектив Одеського виробничого об'єднання будівельних матеріалів спорудив в артілі ім. Енгельса зрошувальну систему місцевого значення. На зрошувальній ділянці господарство збирає потрійні врожаї.

Клуб колгоспу ім. Кірова в с. Долинському. 1966 р.

Борючись за виконання рішень партії та уряду, долинські колгоспники домоглися чималих успіхів у розвитку зернового господарства. За семирічку врожайність зернових в артілях зросла більше ніж в півтора раза. 20 років працював в колгоспі ім. Кірова бригадир І. О. Маринат. Його бригада щороку виборювала високі врожаї— пересічно по 28 цнт зернових з га. 1966 року йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (у 1967 році І. О. Маринат помер). В останньому році семирічки тракторна бригада цієї артілі, очолювана В. Д. Ропотаном, одержала по 25,2 цнт озимої пшениці на площі 1235 га[1]. Їй одній з перших в Ананьївському районі присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці.

Дедалі більшого значення в економіці колгоспів набирають такі перспективні галузі господарства, як виноградарство, садівництво, городництво, шовківництво. В 1965 році артіль ім. Енгельса вдвічі перевиконала своє семирічне завдання по шовківництву.

Істотні зрушення сталися в розвиткові громадського тваринництва. Тільки в 1959—1965 рр. у господарствах збудовано і переобладнано 41 корівник, 20 телятників, 2 пташники, 6 кормоцехів. Половину усіх колгоспних ферм електрифіковано. Невпинно дбають долинчани про збільшення поголів'я худоби, поліпшення її породності. Так, в артілі ім. Кірова поголів'я великої рогатої худоби за 10 років (1958—1967) зросло у 7,6 раза, свиней — 4,5, овець — 2,8 раза. У колгоспах Долинського в ювілейному 1967 році одержано на 100 га землі по 40—50 цнт м'яса, 235—265 цнт молока, 16—29 кг вовни.

В районі і далеко за його межами лунає слава колективу свиноферми колгоспу ім. Енгельса, який очолює знатна свинарка артілі Г. К. Шумейко. Спираючись на досягнення науки та передового досвіду, тваринники в 1966 році одержали по 19 ділових поросят від кожної свиноматки. Самовіддана праця славної трудівниці Г. К. Шумейко відзначена вищою нагородою Батьківщини — орденом Леніна.

Тваринництво в долинських колгоспах перетворюється на економічно вигідну галузь господарства. В 1965—1966 рр. доходи від нього становили пересічно 40—57 проц. усіх загальноартільних прибутків.

Зміцнення громадського господарства зумовило зростання добробуту колгоспників. У 1966 році вони одержали на людино-день по 3,2—3,5 крб. Всі артілі запровадили грошову оплату. В трьох колгоспах асигнування на основну і додаткову

[1] Газ. «Радянське село», 4 листопада 1965 р.

оплату праці досягли майже 2 млн. крб. У другому році п'ятирічки тільки на пенсії витрачено 100 тис. карбованців.

Артілі Долинського добилися значних успіхів у розвитку господарства завдяки самовідданій праці колгоспних трудівників, серед яких перед ведуть комуністи і комсомольці. Більшість з них трудиться в рільничих і тракторних бригадах, на фермах. Так, у колгоспі ім. Енгельса безпосередньо на виробництві працюють 31 комуніст, 28 комсомольців.

Комуністи і комсомольці провадять велику громадську роботу. Найбільш достойні з них обрані депутатами сільради. Вони беруть активну участь в діяльності її комісій. Особливо плодотворно працює комісія по благоустрою села. У Долинському широким фронтом іде будівництво. За період з 1946 по 1966 рік тут споруджено 1200 нових цегляних будинків. В 1966 році викладено плитами 780 кв. м тротуарів, збудовано 2 нові мости, прокладено 2 км водопроводу. Милують око зелені парки і сквери.

Село повністю електрифіковане і радіофіковане. В ньому працюють промкомбінат, хлібозавод, олійня, колгоспний млин тощо. В 1967 році відкрито готель. Торгівля промисловими і продовольчими товарами здійснюється 30 магазинами, крамницями тощо. Їх товарооборот у 1967 році досяг майже 2,5 млн. карбованців.

Сільрада повсякденно дбає про поліпшення медичного обслуговування населення. Долинська дільнична лікарня — одна з кращих в районі. В селі обладнано 4 фельдшерсько-акушерські пункти, 2 пологові будинки, аптеку. Тут працюють 5 лікарів, 39 чоловік середнього медичного персоналу. У Долинському відкрито будинок для людей похилого віку та інвалідів праці, де на повному державному утриманні перебуває 185 чоловік.

Велику турботу виявляють долинчани про маленьких жителів села. В дитячих закладах виховуються 105 малят. Колгоспи щороку відкривають 20 сезонних садків і ясел, які утримуються переважно на артільні кошти. Тільки в колгоспі ім. Кірова на безплатному утриманні в 1966 році перебувало близько 200 дітей. Загальною повагою в селі оточені багатодітні жінки. З любов'ю говорять в Долинському про передову доярку колгоспу ім. Кірова матір-героїню У. С. Усенко, яка народила і виховала 10 дітей. Дві дочки працюють з Устиною Степанівною на фермі. Крім Усенко, в селі є ще 4 матері-героїні. Їх сім'ї живуть у достатку — дорослі трудяться, маленькі — вчаться.

Всі діти шкільного віку, а їх в селі 1730 чоловік, здобувають освіту у 2 середніх, 4 восьмирічних і 3 початкових школах. Педагогічний колектив складається з 116 вчителів. Після роботи сідають за парти понад 100 виробничників. 28 долинчан навчаються заочно у технікумах і вузах. Рік у рік зростає в селі загін інтелігенції. У 1967 році він налічував 220 чоловік — агрономів, інженерів, вчителів, лікарів тощо.

Село дало країні чимало видатних людей. Долинчани пишаються тим, що їх земляками є письменник П. С. Дарієнко, заслужена артистка Молдавської РСР Д. П. Дарієнко, відомий російський радянський письменник В. О. Закруткін.

Багате село на таланти. Їм є де проявити себе. У Будинку культури і в 4 сільських та колгоспних клубах працюють найрізноманітніші гуртки. Подивитися вистави, послухати концерти самодіяльних артистів збираються не тільки долинчани, а часто і жителі інших сіл. Люблять у Долинському й кіно. В селі працює стаціонарний широкоекранний кінотеатр на 240 місць, а влітку — сезонний кінотеатр на 300 місць.

Книга стала вірним другом і порадником трудівників села. У Долинському є 4 бібліотеки з книжковим фондом в 45 тис. примірників. При центральній сільській бібліотеці обладнано читальний зал. Майже кожна сім'я передплачує газети і журнали. Колгосп ім. Кірова видає свою багатотиражну газету «Кіровець» тиражем у 1 тис. примірників.

Добре налагоджено в селі спортивну роботу. До послуг молоді — 3 спортзали,

стадіон тощо. У 1967 році юнаки і дівчата спорудили ще один стадіон, на честь 50-річчя Великого Жовтня заклали парк площею 2,5 га і ставок.

Закінчується будівництво нового приміщення школи № 6, ще одного клубу, 2 магазинів. Споруджується типовий будинок ательє побутового обслуговування, прокладено 1,5 км водопроводу, асфальтуються тротуари.

Розквітає під сонцем Радянської влади село Долинське. Його трудівники назавжди зв'язали свою долю з колгоспним ладом, який створив необмежені можливості для дальшого розвитку соціалістичного сільського господарства, для поліпшення добробуту радянських людей.

В. Г. АБРАМОВИЧ, П. Т. БОНДАРЕНКО, Е. Я. ЛИПОВЕЦЬКИЙ

МАРДА́РІВКА

Мардарівка — село, центр однойменної сільради, якій підпорядковані населені пункти Перешори, Плоске, Топик; станція Одесько-Кишинівської залізниці. Розташована за 46 км від районного центру і зв'язана з ним автобусним сполученням. Населення — 1,9 тис. чоловік.

Село виникло десь наприкінці XVIII — на початку XIX століття. Його власником був відставний полковник Ромоданівсько-Лодиженського полку Курис, що багато років служив під командуванням О. В. Суворова[1]. Як і інші поміщики, Курис використовував у своїй економії працю селян-переселенців, головним чином українців та молдаван, яких він закріпачував. У 40-х роках XIX століття ці землі придбав Мардар. Тоді село і почало називатись Мардарівкою. Новий землевласник намагався підвищити прибутковість свого господарства шляхом застосування машин. Але головним джерелом збільшення виробництва зерна залишалась посилена експлуатація кріпосних селян. За жалюгідні наділи в 2—3 десятини, якими користувалися кріпаки, вони мали відробляти панщину по 3—4, а під час жнив і 5 днів на тиждень.

Після скасування кріпацтва в руках поміщиків лишилася більшість орної землі (3148 десятин). Селяни одержали всього по 2—4 десятини на ревізьку душу. Це була злиденна норма, що не забезпечувала прожиткового мінімуму. Тому селяни змушені були працювати на поміщицькій землі на кабальних умовах — від копи або поденно. Поміщик широко використовував працю поденників, які фактично перетворювалися на наймитів з наділом. Залежно від виконуваної роботи, пори року, віку та статі наймит одержував від 22 до 70 коп. за фактично необмежений робочий день. Пересічно річний заробіток становив у чоловіка — 60 крб., у жінки — 55 і у підлітка — 30—35 карбованців[2].

Поміщик закабаляв селян і при здачі землі в оренду. Орендна плата досягала 10—13 крб. з десятини на рік. Мардарівці орендували землю також за половину врожаю. За користування випасами вони сплачували землевласникові 4 крб. від корови і 2 крб. від коня на рік[3].

Дальший розвиток села зв'язаний з тим, що в 60-х роках XIX століття уряд розпочав будівництво залізниці Одеса—Балта. У 1865 році недалеко від Мардарівки було споруджено залізничну станцію, яка одержала ту саму назву. Це сприяло пожвавленню економічного життя села. В 80-х роках тут створюються перші дрібні підприємства по переробці місцевої сировини — олійня і цегельний завод, де виготовлялась також і черепиця. На олійні було встановлено локомобіль у 8 кінських сил та 2 преси. Її продуктивність становила 150 пудів олії на добу. Тут працювало 3 кваліфіковані робітники. Пізніше збудовано великий цегляний млин. Місцеві

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 8. Одесса, 1872, с. 278—280.
[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 46, 403; Сборник Херсонского земства, 1890, № 2, с. 83—84.
[3] Одеський облдержархів, ф. 99, оп. 1, спр. 399, арк. 45.

купці відкрили 3 крамниці бакалійних і промислових товарів. Одночасно вони торгували лісом, займалися лихварством. Майже всі селяни стали їх боржниками. Одним з найбагатших торговців і найжорстокіших експлуататорів був Цетнер. Він мав близько 500 десятин власної землі і ще орендував кілька сот десятин. Цей заповзятливий ділок займався виробництвом пшениці, цукрових буряків та відгодівлею худоби на продаж. Частину своєї землі на кабальних умовах він здавав в оренду селянам, які терпіли гострий земельний голод. У 90-х роках в Мардарівці налічувалося близько 40 селянських господарств, 19 з них зовсім не мали ріллі, 7 — ще й худоби, а 12 — робочої худоби. Це були справжні злидарі. Не зводили кінці з кінцями і 17 середняцьких господарств, які мали по 5—8 десятин землі, 1—2 голови робочої худоби. Тільки в куркульських господарствах було по 20—50 десятин землі. Користуючись працею наймитів, куркулі виробляли хліб на продаж[1].

Наприкінці XIX століття Мардарівка стає значним торговельним центром. У 1899 році через станцію було відправлено майже 1,5 млн. пудів хліба, переважно пшениці[2]. З метою розвитку хлібної торгівлі в 1903—1905 рр. споруджується шосейна дорога до містечка Валегоцулове (нині Долинське). В зв'язку з будівництвом залізниці та виникненням дрібних підприємств зросла кількість робітників на селі. Це в основному були розорені селяни, колишні батраки. Вони так само, як і хлібороби, зазнавали жорстокої експлуатації. Робочий день тривав по 10—12 годин, а одержували трударі всього 50—60 коп. Злидні, хвороби, неписьменність були долею робітників і селян. Люди страждали від темряви і безправ'я. В їх середовищі зростав протест проти існуючого суспільного ладу.

В роки першої російської буржуазно-демократичної революції в Мардарівці розгорнули агітацію ананьївські більшовики. 18 червня 1905 року в селі були знайдені революційні листівки «Загибель ескадри Рождественського», «До всіх громадян», а в ніч на 10 серпня — прокламації: «Листи до селян» та «Брати-селяни!». Жителі таємно збиралися невеличкими групами, уважно слухали письменних, що читали листівки, гаряче обговорювали земельне питання.

Велику роботу серед селян та робітників проводила місцева жителька О. М. Гортман (Ворошилова), одна з найстаріших членів більшовицької партії, яку царські сатрапи не раз заарештовували за революційну пропаганду. Але справа не обмежувалася тільки агітацією та розповсюдженням нелегальної літератури. Мали місце окремі виступи селян проти землевласників. Так, у вересні 1905 року група мардарівських жителів, протестуючи проти визиску поміщиків, вимагала перерозподілу землі. Їх підтримали батраки інших сіл. Цей виступ було придушено з допомогою загону драгунів. Багато селян опинилося у в'язниці. Драгуни ще довго залишались у Мардарівці, і населення змушене було їх утримувати. Але цього місцевим властям здалося замало. Вони організували єврейський погром.

У роки столипінської аграрної реформи посилилось розшарування селянства. Зруйнування селянської общини підірвало господарства бідняків і середняків. На противагу їм міцніла сільська буржуазія. Зосередивши в своїх руках кращі землі (куркульські господарства мали по 50—150 десятин), більшу частину тягла, реманент і насіння, багатії економічно підкорили собі селянську бідноту. Особливо ця економічна залежність посилилася в зв'язку з неврожаями і голодом 1911 і 1915 рр. За «позички» хлібом, насінням, «допомогу» тягловою силою куркулі примушували бідняків відробляти на своїй землі так само, як у тяжкі дні панщини.

Багато лиха завдала трудящим Мардарівки перша світова війна. Відразу ж 52 чоловіків забрали в армію. А потім — нові мобілізації. У 1916 році в Мардарівці налічувалось всього 473 жителі[3]. Позбавлені основної робочої сили, селянські господар-

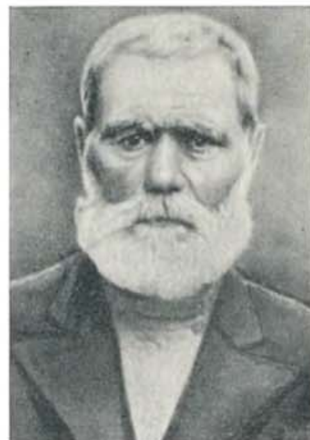
---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 49, 431.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, с. 520.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). Александрия, 1917, с. 261.

ства ще більше занепали. Становище селян погіршало і внаслідок дорожнечі на предмети першої потреби. Ціни зросли в 2—3 рази. В селі бракувало гасу, мила, солі, сірників. Важко було і з хлібом.

С. І. Горовий — активний учасник революційних подій в селі Мардарівці у 1917—1918 роках.

Лютнева буржуазно-демократична революція сколихнула селян. Зрозуміти хід подій в країні їм допомогли робітники Одеси. В Мардарівку 13 березня 1917 року прибули уповноважені селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів П. Горбовський та П. Максимов на чолі загону з 8 матросів. Загін обеззброїв урядників. На селянських зборах 16 і 20 березня 1917 року було викрито поліцая, який провадив контрреволюційну агітацію. За пропозицією жителів його вислали з Мардарівки. З допомогою представників Одеської Ради у березні був утворений селянський земельний комітет, який знизив орендну плату з 10—13 до 3 крб. за десятину[1]. Але через антинародну політику Тимчасового уряду земельне питання залишилось нерозв'язаним.

Незабаром після проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад Радянської влади на Україні влада в Мардарівці у січні 1918 року перейшла до ревкому, а потім до Ради, обраної на початку березня. Її очолив учасник революції 1905—1907 рр. С. І. Горовий. Та не встигла вона приступити до розподілу землі між селянами, як село окупували австро-німецькі війська. Відразу було розігнано і Раду і селянський земельний комітет[2]. Уникаючи арешту, С. І. Горовий та інші активісти переховувалися на хуторах. Єдиною владою в Мардарівці став німецький комендант станції. Спираючись на місцевих куркулів та торговців, він запровадив у селі режим грабежу і насильства. У селян забирали все — хліб, худобу, сіно, навіть одяг — і відправляли до Німеччини. Обурення трудящих зростало. Виявом ненависті до іноземних гнобителів було припинення залізничниками Мардарівки роботи в липні 1918 року, в дні загального страйку залізничників України.

Після вигнання австро-німецьких окупантів з України жителям Мардарівки довелося вести боротьбу з петлюрівцями. В складі Ананьївського партизанського загону вони брали участь і у визволенні Одеси від англо-французьких інтервентів.

24 лютого 1919 року робітники і селяни, керовані більшовиками, відновили Радянську владу в Мардарівці. Розпочала роботу сільська Рада на чолі з комуністом Я. І. Плековим. Було створено комітет бідноти, головою якого обрали С. І. Горового. В травні 1919 року комбідівці взяли участь у формуванні на території Ананьївського повіту загону для боротьби з бандою отамана Козакова. Рада і комбід приступили до попереднього розподілу землі між селянами, нарізаючи пересічно по 2 десятини на душу[3]. Хлібороби з великими труднощами засіяли свої наділи. Та повністю зібрати врожай їм не вдалося. В серпні 1919 року село захопили денікінці. Понад 6 місяців розбійничали в ньому білогвардійці. Лише в лютому 1920 року Червона Армія вибила їх з села. Тоді ж у Мардарівці було остаточно встановлено Радянську владу.

За допомогою досвідчених більшовиків — працівника Одеської транспортної ЧК А. Шинкарука та Я. І. Плекова — в квітні 1920 року в селі створено перший комсомольський осередок. До нього входило 9 чоловік, у т. ч. С. Морозов, М. Полянський та інші[4]. В умовах відсутності партійного осередку комсомольці стали надій-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 156, арк. 12, 73; спр. 115, арк. 188.
[2] В огне гражданской войны, с. 45.
[3] Газ. «Известия» (Одеса), 20 червня 1919 р.; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 15.
[4] Газ. «Молодежь Молдавии» (Кишинів), 28 жовтня 1958 р.

ною опорою сільської Ради в зміцненні народної влади, в боротьбі з куркульським бандитизмом. У квітні 1920 року куркулі Качурівської волості підняли повстання проти Радянської влади. Напавши на Мардарівку, вони жорстоко розправилися з місцевими активістами, вбили комсомольців І. Варзара та Г. Монастирського (поховані в селі Перешорах). У зв'язку із загрозливим становищем, що склалося у волостях повіту, у Мардарівку з Одеси приїхав уповноважений ЧК більшовик І. Ф. Рощин. Він очолив ревком, який був створений замість сільради[1]. На допомогу мардарівцям з Бірзули на бронепоїзді прибув загін чекістів. При підтримці місцевих селян він швидко ліквідував повстання. Слідом за цим комсомольці Мардарівки взяли участь в розгромі банди Хромого. Вони організували охорону народного майна на залізничній станції і складах, активно працювали у продовольчому загоні «Залізна мітла». Влітку 1920 року в осередку налічувалося вже 25 юнаків і дівчат. У колишньому будинку місцевого хліботорговця комсомольці відкрили клуб, випускали стіннівку «Громи контрреволюцію!»

Одночасно сільські активісти докладали великих зусиль до ліквідації неписьменності та малописьменності. В Мардарівці діяло кілька лікнепів, хата-читальня. На початку 20-х років відкрилася двокласна школа, перетворена незабаром у чотирикласну (58 учнів), а на 1 вересня 1923 року тут було вже 2 школи, в яких навчалося понад 120 дітей.

Плодотворну діяльність розгорнув комітет незаможників, створений у травні 1920 року. Під керівництвом сільревкому комнезамівці розподіляли землі між селянами. Мардарівці та жителі навколишніх сіл і хуторів одержали 3148 десятин землі.

На кінець 1920 року становище в селі стабілізувалося. Ревком вичерпав свої функції, і 15 січня 1921 року мардарівці обрали сільську Раду[2]. До її складу ввійшли також представники залізничників.

Головними завданнями Ради була мобілізація трудящих на відродження господарства, боротьба з голодом та його наслідками. Значна увага приділялася відновленню роботи залізничної станції. З ініціативи І. Ф. Рощина та Я. І. Плекова протягом 1921—1922 рр. тут було проведено кілька суботників по впорядкуванню колій і станційних приміщень. Основні ж свої зусилля сільрада та КНС зосередили на відбудові і розвитку селянських господарств. Однак комуністи розуміли, що одноосібникам не подолати злиднів. У 20-х роках понад половина селян не мала робочої худоби. Врожаї були низькі, пересічно по 19 пудів озимої і 14 пудів ярової пшениці, 18 пудів жита і 17 пудів кукурудзи з десятини[3]. Вихід з цього становища полягав у кооперуванні селянських господарств. Вже в 1922—1923 рр. в Мардарівці були організовані 3 товариства спільного обробітку землі. ТСОЗи одержали грошові та насінницькі позички на пільгових умовах.

Використовуючи досвід цих господарств, Рада приступила до створення сільськогосподарських артілей. Перший колгосп «Колоски» був створений 24 березня 1923 року з ініціативи місцевих бідняків Ш. Полянського та І. Дегтяренка. У квітні того ж року на хуторі Розмаринці організовано артіль «Відродження». Обидва господарства мали 170 десятин землі і об'єднували 83 чоловіка, в т. ч. 40 працездатних[4]. Районні органи Радянської влади виділяли колгоспам грошові позички для придбання інвентаря і робочої худоби.

Труднощі відбудовного періоду, соціалістичні перетворення на селі вимагали посилення партійного керівництва господарським будівництвом. Влітку 1924 року в Мардарівці створено сільський осередок КП(б)У. До його складу входило 8 членів і 3 кандидати в члени партії, зокрема К. Т. Бурсенко, І. Ф. Рощин та інші.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-861, оп. 1, спр. 1, арк. 41.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 25; спр. 244, арк. 56.
[3] Краткий статистический справочник Одесской губернии. Одесса, 1924, с. 46, 54.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 83, арк. 1.

Спираючись на ініціативу і підгримку мас, партійна організація та сільська Рада наприкінці 20-х років очолили колгоспний рух на селі. Вони розподілили село на десятихатки, закріпивши за кожною комуністів та безпартійний актив. Колективізація здійснювалася в боротьбі із запеклим опором класових ворогів, які залякували селян, провадили антирадянську агітацію. Тому Рада, спираючись на допомогу бідняків і середняків, виселила з села куркулів.

Завдання колективізації були розв'язані у 1929—1932 рр. В цей період утворюються ще 5 артілей: ім. Леніна, ім. Ворошилова, «Більшовик», «Єврей-хлібороб» та «Батрак». Колгоспи охопили 85,2 проц. селянських господарств, 91,6 проц. земельної площі.

Значну роль в організаційно-господарському зміцненні молодих сільськогосподарських артілей та розгортанні масово-політичної роботи серед колгоспників відіграла створена в 1932 році Мардарівська МТС. На колективні поля прийшли трактори. Вже в 1933 році МТС забезпечила збирання зернових у колгоспах на 34,8 проц. і молотьбу на 87 проц.[1] Мардарівська машинно-тракторна станція вважалася однією з кращих в області. Вона обслуговувала 52 колгоспи. У 1939 — 1940 рр. МТС налічувала 125 тракторів, 45 комбайнів «Комунар». Тут працювало 340 механізаторів. Приклад у роботі показували 30 комуністів і 150 комсомольців. Одним з кращих працівників станції був молодий комбайнер В. А. Філіпенко. В 1938 році він зібрав врожай на площі 562 га. Знатний комбайнер заробив за жнива 3574 крб. і чимало хліба. У 1939 році його нагороджено орденом «Знак Пошани»[2].

Постійна допомога з боку держави, самовіддана праця колгоспників забезпечили неухильне зростання громадського господарства. Однією з передових артілей у районі став колгосп «Більшовик». Рік у рік міцніла його економіка, збільшувалися доходи. Якщо в 1933 році він одержав 18,2 тис. крб. прибутку, то в 1935 році — 34,1 тис., в тому числі 14,2 тис. крб. дала молочно-товарна ферма і 7 тис. — свиноферма. За високі показники в розвиткові господарства колгосп був занесений на обласну Дошку пошани. В 1935 році члени артілі включились в стахановський рух. Комуніст Л. А. Силко домігся рекордного врожаю озимої пшениці, зібравши на площі 12 га по 42 цнт зерна. За свою самовіддану працю Л. А. Силко удостоєний ордена Леніна.

Міцніли й інші артілі, перетворюючись на багатогалузеві господарства. Колгосп ім. Леніна славився своїми буряководами. Ланкова К. Павловська в 1940 році одержала по 470 цнт цукрових буряків з га. Вона була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

На базі економічного зростання колгоспів у 1936—1940 рр. значно збільшилася оплата праці сільських трудівників. Вони одержували на трудодень по 3—5 кг пшениці.

Внаслідок швидкого зростання виробництва зерна в артілях постало питання про розширення мардарівського елеватора. Ці роботи почалися в 1936 році. Місткість елеватора зросла на 5 тис. тонн, було споруджено сушарню. На це будівництво держава витратила 176 тис. карбованців[3].

Злагоджено працював колектив залізничної станції Мардарівка. Загальною повагою користувався стахановець К. Д. Бурлаченко, який став переможцем соціалістичного змагання на честь XVIII з'їзду ВКП(б).

За роки соціалістичного будівництва село значно зросло. З Мардарівкою злились 6 навколишніх хуторів. Вона прикрасилася 30 новими добротними будинками. В хатах з'явилися сучасні меблі, патефони, радіо, засвітилися лампочки Ілліча. В селі розкинувся парк культури й відпочинку.

---

[1] Ради Одеської області в боротьбі за соціалістичне будівництво від I до II з'їзду Рад. 1932—1934 рр. Діаграми й таблиці, табл. 6 і 12.

[2] Газ. «Ударник соціалізму», 28 лютого 1939 р.

[3] Газ. «Ударник соціалізму», 12 березня 1936 р.

Росла й культура колгоспної Мардарівки. В 1930 році на базі однієї з початкових шкіл було відкрито семирічку. У 1934 році побудовано колгоспний клуб. Тут читались лекції для населення, виступали колективи художньої самодіяльності, демонструвались кінофільми. Клубна бібліотека у кожній тракторній бригаді організувала пересувки з творів радянських письменників. Активно працювала культбригада. Робота мардарівського клубу була визнана кращою у Валегоцулівському районі.

Мардарівці пишалися своїми успіхами в господарському і культурному будівництві. Але почалася війна, і їм довелося змінити знаряддя мирної праці на військову зброю. Багато жителів села пішло на фронт. Був створений винищувальний батальйон, бійці якого чергували на залізничній станції. Одночасно почалась евакуація матеріальних цінностей на схід країни.

7 серпня 1941 року фашисти вдерлися в Мардарівку. Як і повсюдно на тимчасово захопленій території, вони запровадили в селі режим кривавого насильства. Від рук ворогів загинув активний борець за Радянську владу С. І. Горовий, зазнав тортур у фашистській катівні орденоносець Л. А. Силко. Окупанти вивезли до Німеччини 34 жителів села. Однак загарбникам не вдалося зломити опір радянських людей. Патріоти несли в маси слово більшовицької правди, зміцнювали віру в неминуче й близьке визволення. Місцевий житель З. П. Печеров, приховавши від ворога батарейний приймач, регулярно слухав радіопередачі з Москви, а потім розповсюджував серед населення Мардарівки зведення Радянського інформбюро. У 1943 році залізничник І. Г. Любанський через провідників пасажирських поїздів одержував листівки з одеського підпілля, в яких висвітлювалось становище на фронтах, розповідалося про переможні бої радянських частин з фашистськими ордами, про визволення міст і сіл[1].

В рядах Червоної Армії проти ненависного ворога боролося близько 600 жителів Мардарівки. Багато з них удостоєні урядових нагород. Колишній кіномеханік села комуніст П. Р. Пальвинський у боях біля озера Балатон за вміле керівництво підрозділом був нагороджений орденом Олександра Невського. Груди відважного воїна прикрашають також 2 ордени Червоної Зірки і медалі. Самовіддано бився з ворогом безпартійний радянський патріот Г. І. Вакарчук. Захисник Одеси і Севастополя, він удостоєний ордена Червоної Зірки та кількох медалей. Чимало воїнів брали участь у визволенні рідної Одещини.

2 квітня 1944 року радянські війська вибили ворога з Мардарівки. У цих боях відзначились 348-й гвардійський ордена Кутузова стрілецький полк, 16-а мехбригада та інші частини.

Невтішну картину являло собою село після фашистської окупації. Техніка, інвентар, господарські приміщення колгоспів і МТС були пограбовані і знищені; залізнична станція, зерносховище, 73 житлові будинки перетворені на руїни. Окупанти вивезли з Мардарівки 988 коней, 950 голів великої рогатої худоби, 825 овець, понад 1 тис. свиней, близько 19 тис. голів птиці. Загальні збитки по населених пунктах, підпорядкованих сільраді, становили 36 млн. карбованців[2].

Переборюючи великі труднощі, налагоджували мардарівці діяльність колгоспів, підприємств та установ. Були полагоджені залізничні колії, відремонтовані станційні приміщення, а одну з споруд тимчасово переобладнали під вокзал. На початку квітня 1944 року відновила роботу машинно-тракторна станція. Її колектив очолила партійна організація в складі 8 чоловік. З ініціативи комуністів при МТС були створені курси механізаторів, де навчалося 74 чоловіка. У перший рік після визволення працівники станції відремонтували 26 тракторів, 14 комбайнів, 12 молотарок,

---

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 8 травня 1966 р.

[2] Хронологический справочник о временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками населенных пунктов Одесской области и освобождении их Советской Армией (1941—1944 годы). Одесса, 1949, с. 114.

11 тракторних сівалок та іншу техніку[1]. Спираючись на допомогу МТС, колгоспники почали відбудовувати артільні господарства. В 1944—1945 рр. були відремонтовані тваринницькі приміщення, громадські будівлі.

Особлива увага приділялась збільшенню поголів'я коней, бо не вистачало техніки і робочих рук. Лише в 1944 році план розвитку конярства було виконано на 126 проц. За півтора роки більше ніж наполовину зросло поголів'я великої рогатої худоби та овець. Борючись за виконання планів першої післявоєнної п'ятирічки, колгоспники Мардарівки в 1947 році повністю освоїли довоєнну посівну площу. Наступного року артілі зібрали по 13,5 цнт озимої пшениці, 22 цнт зерна кукурудзи, по 166 цнт цукрових буряків з га, перевиконали завдання щодо розвитку громадського тваринництва[2]. Того ж року колгоспи вперше за післявоєнний час повністю розрахувалися з державою по поставках хліба, м'яса, молока, вовни тощо. На кінець 1949 року досягла довоєнного рівня в перевезенні вантажів залізнична станція.

Повністю загоїло рани війни і село. Одержавши державні кредити, жителі Мардарівки в 1946—1950 рр. відбудували і спорудили 60 індивідуальних будинків. Відкрилися 3 магазини, почав працювати медичний пункт. На вулицях села посаджено близько 10 тис. дерев, впорядковано сільський парк.

Партійна організація і сільрада докладали великих зусиль щодо відбудови культурних закладів села. Семирічну школу, яка відновила свою роботу ще в квітні 1944 року, реорганізовано в середню. Завдяки роботі депутатської комісії та батьківського комітету діти-сироти одержували матеріальну допомогу, поза школою не залишалась жодна дитина шкільного віку.

Навесні 1945 року відкрився сільський клуб. Тоді ж організовано хоровий, драматичний та музичний гуртки. За короткий час клуб перетворився на зразковий культурно-освітній заклад. Його агіткультбригада регулярно виступала на польових станах, тваринницьких фермах Долинського району.

У 50-х роках значні зміни сталися в господарському житті села. З метою підвищення економічної ефективності артільного виробництва було проведено укрупнення колгоспів. Замість 7 дрібних господарств утворилася одна багатогалузева артіль ім. Леніна. Держава закріпила за нею 5322 га земель, в т. ч. 3396 га орної, 27 га садів, 45 га виноградників, 872 га пасовищ.

З 1963 року колгосп спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За роки семирічки тут збудовано 2 корівники, 15 телятників. За участю шефів — колективу Одеського заводу пресів — обладнано 3 кормокухні. Всі тваринницькі ферми електрифіковано, механізовано переробку кормів та водопостачання.

Поголів'я великої рогатої худоби з часу запровадження спеціалізації і до кінця семирічки зросло в 1,3 раза. Це дало можливість колгоспові в 1965 році збільшити продаж державі продукції тваринництва порівняно з 1958 роком по м'ясу в 20 разів і по молоку в 4 рази. В 1967 році в господарстві було на відгодівлі понад 2,6 тис. голів великої рогатої худоби, 1,6 тис. свиней, 1,1 тис. штук птиці. В ювілейному році колгосп продав державі 4682 цнт м'яса (131,5 проц.), 5663 цнт молока (257,4 проц. плану).

В артілі ім. Леніна виросло чимало передовиків виробництва. Краща доярка М. М. Кучерява систематично надоює від кожної закріпленої за нею корови понад 3 тис. кг молока. Вона нагороджена орденом «Знак Пошани». В колгоспі шанують подружжя тваринників М. О. та М. В. Парфьонових. В 1966 році вони одержали від кожної тварини по 620 грамів середньодобового приросту ваги при плані — 400 грамів.

Піднесення економіки господарства, створення сталої кормової бази для худоби тісно пов'язані з розвитком рільництва. І в цій справі колгосп добився чималих успіхів. Тут переглянуто структуру посівних площ, сівба провадиться насінням

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2026, оп. 2, спр. 4, арк. 18, 19, 23; Одеський облпартархів, ф. 2086, оп. 1, спр. 4, арк. 23.

[2] Одеський облпартархів, ф. 2086, оп. 1, спр. 212; арк. 9, 26; спр. 213, арк. 26, 28.

районованих і перспективних сортів, широко застосовують добрива. Для матеріального стимулювання людей запроваджено додаткову оплату. Все це дало можливість значно піднести врожайність сільськогосподарських культур. У 1967 році з кожного га посіву одержано зернових у середньому по 23,8 цнт, в т. ч. по 23,9 цнт озимої пшениці. Врожай цукрових буряків становив 266,5 цнт з га — більше, ніж в будь-якому колгоспі Ананьївського району. Рік у рік артіль збільшує продаж зерна державі. Лише в роки семирічки він зріс у 3 рази. А в 1967 році колгосп продав державі понад план 6,4 тис. цнт зернових. Члени артілі з честю виконали свої зобов'язання, взяті до 50-річного ювілею Радянської влади.

За успіхи в розвиткові господарства нагороджено орденами та медалями 23 колгоспників. В 1966—1967 рр. за трудові досягнення понад 50 передовиків відзначено грамотами обласних та районних організацій. Добрих результатів добилася рільнича бригада, яку очолює І. П. Павловський. Її колектив, вміло використовуючи техніку, добрива, досвід передовиків та поради вчених, в 1967 році одержав по 30,9 цнт озимої пшениці на кожному з 394 га посіву.

Про економічне піднесення колгоспу переконливо свідчить зростання доходів. Тільки за роки семирічки вони збільшились в 4 рази. В ювілейному році прибутки артілі перевищили 1 млн. крб. За той же час неподільний фонд зріс у 2,5 раза.

Зміцнення господарства благотворно позначається на добробуті колгоспників, збільшенні їх прибутків. В 1967 році артіль видала на людино-день по 3,34 крб., витративши на основну і додаткову оплату праці 543 тис. крб., або в 2,6 раза більше, ніж у 1964 році. У фонд пенсійного забезпечення за 1965—1967 рр. відраховано близько 90 тис. карбованців.

У великих успіхах колгоспу, який став одним з кращих в районі і занесений на обласну Дошку пошани[1], чимала заслуга голови правління І. Х. Антонюка і партійної організації. Колгоспна парторганізація налічує 39 комуністів, причому 33 з них працюють безпосередньо на виробництві. Тільки за останні 2 роки на роботу в комплексні бригади і на ферми було направлено 16 членів партії. Комуністи артілі проводять і велику громадську роботу. У 1967 році двоє з них обрані членами Ананьївського райкому КП України.

Самовіддано трудяться в колгоспних бригадах і на фермах 37 комсомольців. Заслуженим авторитетом користується профспілкова організація. Вона об'єднує 108 членів профспілки робітників і службовців сільського господарства та заготівель.

Плодотворну роботу проводить сільська Рада. Серед її депутатів — 11 колгоспників. Мардарівська сільрада — одна з кращих в районі. Вона неодноразово заносилася на районну Дошку пошани. За успіхи в господарському будівництві, зростанні культури і благоустрою села їй вручено перехідний Червоний прапор Ананьївського райкому партії та райвиконкому.

Депутати сільради активно працюють у постійних комісіях. Комісія по соціалістичній законності разом з комуністами і комсомольцями очолила роботу дружинників, розгорнула боротьбу за зразковий правопорядок на селі. Депутати сільради постійно дбають про благоустрій Мардарівки.

Рік у рік село змінює свій вигляд. Широким фронтом іде капітальне і житлове будівництво. У 1955 році споруджено нові приміщення залізничної станції. Її обладнано напівавтоблокуванням. Вантажооборот станції у 1967 році перевищив 92 тис. тонн. В 1964 році було реконструйовано хлібоприймальний пункт, внаслідок чого рівень механізації тут підвищився до 96 проц. Повністю механізовано і електрифіковано бурякоприймальний пункт. В ньому працюють 70 робітників і службовців. Колективи підприємств успішно виконали свої зобов'язання, взяті на честь славного ювілею — 50-річчя Радянської влади.

У післявоєнний період в Мардарівці споруджено близько 300 індивідуальних

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 29 квітня 1967 р.

житлових будинків, в основному з цегли і шлакобетону. Центр села забруковано. На вулицях висаджено понад 7 тис. дерев.

Багато уваги сільрада приділяє поліпшенню побутового і медичного обслуговування населення. Невпинно зростає торгівля промисловими та продовольчими товарами. Товарооборот 7 магазинів, чайної, 2 їдалень в 1967 році досяг майже 1,2 млн. крб. До послуг мардарівців — швейна та шевська майстерні тощо.

В селі є лікарняно-амбулаторний пункт, аптека. Працюють дитячий садок і дитячий комбінат на 106 дітей.

Відрадні зміни сталися в культурному житті села. До революції в Мардарівці не було школи. Тепер в селі працює десятирічка. В ній навчається 520 учнів. Її педагогічний колектив складається з 43 вчителів. Понад двадцять років працювала в місцевій школі вчителька В. Р. Майхровська (нині на пенсії). Вона навчила й виховала більше 5 тис. дітей. Односельчани знають її як активного громадського діяча, одного з організаторів колгоспу в с. Точилові, керівника жіночої ради, невтомного пропагандиста, депутата районної та сільської Рад. Самовіддану працю В. Р. Майхровської відзначено вищою нагородою Батьківщини — орденом Леніна.

Невпинно підвищується освітній рівень населення Мардарівки. 30 жителів мають вищу освіту, 100 — середню, 200 — неповну середню. 34 чоловіки навчаються заочно, в т. ч. 8 — у вищих учбових закладах. Загін сільської інтелігенції налічує понад 60 чоловік. Чимало уродженців Мардарівки стали технічними спеціалістами, вчителями, лікарями, громадськими діячами тощо. Так, сини колгоспниці М. В. Корні Віктор і Валерій, дід яких був наймитом і не вмів навіть розписатись, закінчили політехнічний інститут, працюють інженерами.

Великою повагою на селі користувався Г. Т. Ядвійчук (1893—1967 рр.). Другий механік легендарного крейсера «Аврора» Г. Т. Ядвійчук був учасником Жовтневого збройного повстання в Петрограді, не раз бачив і слухав В. І. Леніна. В 1917 році він вступив до лав ленінської партії і з того часу все життя гідно ніс високе звання комуніста. Учасник двох революцій, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, 25-тисячник, один з організаторів перших колгоспів, активний партійний і громадський діяч — такі славні віхи чудового життя більшовика.

В селі проживає старий комуніст Ф. Г. Надольський. Він часто виступає перед молоддю села із спогадами про те, як у 1921 році, навчаючись в Петроградській морській школі, разом з іншими курсантами брав участь у ліквідації контрреволюційного заколоту в Кронштадті.

Партійна організація села багато уваги приділяє лекційній пропаганді, удосконаленню форм і методів культурно-масової роботи. В клубі та 4 червоних кутках (в колгоспі і на залізничній станції) систематично провадяться цікаві тематичні вечори, виступають передовики виробництва, влаштовуються концерти самодіяльних артистів.

Велику культурну роботу проводять 2 сільські бібліотеки. Кожний третій житель села є їх постійним читачем. В Мардарівці в 1958 році відкрито кінотеатр на 300 місць. Тут демонструються і широкоекранні фільми. Для любителів фізичної культури в селі є спортивний майданчик.

На відзначення 50-річчя Великого Жовтня мардарівці почали споруджувати колгоспний Будинок культури, шосейний шлях до траси Полтава—Кишинів. На вулицях було висаджено близько 3 тис. декоративних і фруктових дерев.

Натхнені великими досягненнями нашої країни в будівництві комунізму, трудівники Мардарівки закладають і свою цеглину в його світлу будову.

В. Г. АБРАМОВИЧ, О. С. КОВАЛЬОВ, Т. О. САВІЛОВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД АНАНЬЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ГАНДРАБУ́РИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса — Помічна. Населення — 5141 чоловік.

В Гандрабурах — колгосп ім. Котовського тваринницького напряму, що володіє 9293 га землі, в т. ч. 5400 га орної. Це — одне з передових найбільших господарств Ананьївського району. У 1967 році тут зібрано з га по 22,8 цнт зернових, в т. ч. 23,6 цнт пшениці, по 26,6 цнт кукурудзи, по 28,9 цнт винограду і по 65,5 цнт овочів. На 100 га землі було одержано 212 цнт молока, 34 цнт м'яса. Механізована ланка І. С. Мороза виробила по 315 цнт з га цукрових буряків. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня сільгоспартіль занесена на районну Дошку пошани. У колгоспі працює великий загін орденоносців, серед яких нагороджені орденом Леніна бригадир городників В. П. Негрескул і голова правління В. В. Кондратенко.

З допоміжних підприємств працюють 4 ремонтні майстерні, 2 млини, пилорама, молочний пункт.

Є середня, восьмирічна і 4 початкові школи, бібліотека, клуб на 300 місць. Працює дільнична лікарня. Споруджено 600 нових будинків. До послуг жителів — шевська і швейна майстерні.

Група ініціаторів створення комсомольського осередку в с. Гандрабурах (зліва направо: О. Ф. Діордиця, І. В. Маковій, С. П. Кресюк, С. Жук). 1932 р.

Село Гандрабури виникло у 80-х роках XVIII століття. Під наглядом поліції в 1875—1876 рр. перебувала вчителька місцевої народної школи О. Архідиаконська, яка поширювала серед учителів заборонену літературу. У 1909 році селяни виступили проти столипінської реформи.

В околицях села виявлено поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.).

ЖЕРЕБКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру на залізничній лінії Одеса — Помічна. Населення — 3358 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Байтали, Михайлівка, Струтинка. В селі є великі поклади будівельного піску і глини.

Пасіка Жеребківської науково-дослідної станції. 1934 р.

Багатогалузевий колгосп ім. Ілліча має 7252 га земельної площі, в т. ч. 4040 га орної. Працюють млин, бурякопункт, цегельний завод. В 1967 році колгосп на площі 711 га зібрав пересічно по 24,7 цнт озимої пшениці, по 24,2 цнт озимого ячменю, по 46,7 цнт кукурудзи на зерно. На 100 га сільгоспугідь вироблено по 84 цнт м'яса.

В селі — 2 середні школи, середня школа сільської молоді, бібліотека, клуб. Працює лікарня на 35 ліжок. До послуг жителів побутовий комбінат.

Засноване Жеребкове в 1823 році. У 70—80-х роках XIX століття через село пролягла залізниця Одеса—Єлисаветград (нині Кіровоград) і було збудовано залізничну станцію Жеребкове. Восени 1905 року застрайкували робітники і вантажники залізниці, вимагаючи поліпшення умов праці і підвищення заробітної плати. У сусідньому с. Михайлівці селяни почали ділити поміщицьку землю. Але цей виступ був жорстоко придушений загоном козаків, а головні «бунтівники» І. Гордієнко та Ф. Чебан засічені на смерть.

Після Лютневої революції селяни Жеребкового захопили частину поміщицьких земель і відмовились сплачувати орендну плату. У 1918 році тут сформувався партизанський загін, який на станції Жеребкове захопив ворожий вагон зі зброєю. Наприкінці року загін влився в Ананьївський партизанський полк. За рішенням селянського сходу робітникам Петрограда було відправлено 6 вагонів зерна та інших продуктів. На початку 1920 року в селі виник партійний осередок.

У 1925 році була утворена науково-дослідна сільськогосподарська станція. В 1940 і 1941 рр.

за значні успіхи у впровадженні наукових досягнень у виробництво колектив її працівників брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Серед колгоспних передовиків відзначилася ланкова В. Л. Шалар, що в 1935 році була делегатом другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, в 1939 році — учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі організувався винищувальний загін, який ніс патрульну службу на залізничній станції, нафтобазі. За відвагу на фронті колгоспник О. М. Арсенюк удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

КОХАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса—Помічна. Населення — 1212 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Бондарі, Боярка, Калини, Новоселівка, Пасицели.

На території села розміщений колгосп «Україна» зернового і м'ясо-молочного напряму, який має 4875 га угідь, у т. ч. 3212 га орної землі. У 1967 році колгосп виробив на 100 га угідь 229 цнт молока і 45 цнт м'яса, виростив з га 22,4 цнт пшениці. Є млин, пилорама, ремонтна майстерня, відділення «Сільгосптехніка».

Сільська лікарня с. Коханівки. 1967 р.

В селі працюють середня школа, бібліотека, два клуби на 300 місць, дільнична лікарня на 30 ліжок. За післявоєнні роки споруджено 300 нових будинків.

Село засноване на початку XIX століття. У 1905 році селяни спалили поміщицьку садибу. Партійний і комсомольський осередки виникли в 1920 році. В с. Коханівці вперше на Одещині запроваджено новий обряд — комсомольські весілля.

Сільгоспартіль «Світлий шлях» (с. Пасицели), що була переможцем у соціалістичному змаганні на честь XXIII з'їзду КПРС, одержала перехідний Червоний прапор райкому КП України та райвиконкому. Бригадир комплексної бригади цього колгоспу К. П. Дорошенко удостоєна у 1966 році звання Героя Соціалістичної Праці.

КО́ХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Заплази на лінії Одеса — Помічна. Населення — 785 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великобоярка, Федорівка, Шелехове.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик» зернового і м'ясо-молочного напряму, якому належить 8807 га земельних угідь, в т. ч. 6598 га орної землі. Колгосп вирощує також тютюн. Є допоміжні підприємства — млин, ремонтні майстерні, лісопильня

Село має восьмирічну і початкову школи, бібліотеку, Будинок культури на 400 місць. Розбито парк ім. 50-річчя Великого Жовтня, а також висаджено 3,5 тис. декоративних і фруктових дерев.

Кохівка заснована у 50-х роках XIX століття переселенцями з західних областей України та півдня Росії. Під час боротьби з денікінцями в 1919 році кохівці організували партизанський загін, яким командували місцеві бідняки С. І. Адаменко та В. Т Сагал.

На території сільради, біля села Великобоярки, виявлено кургани з похованнями епохи бронзи та поселення черняхівської культури.

НОВОГЕО́РГІЇВКА (кол. Майнове, Братолюбівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса—Помічна. Населення — 2385 чоловік.

В селі є колгосп «Родина» — багатогалузеве господарство зерно-м'ясо-молочного напряму, яке має 5940 га земельних угідь, в т. ч. 3850 га орних. Господарство славиться в районі розвиненим шовківництвом. За успіхи у вирощуванні тутового шовкопряду ланкова О. С. Грабовська нагороджена у 1966 році орденом Леніна. З допоміжних підприємств — 2 млини і ремонтна майстерня. За післявоєнний час споруджено 250 будинків.

У селі працюють середня школа, бібліотека, Будинок культури на 520 місць. На околицях села висаджено 15 га лісу, в центрі розбито двогектарний фруктовий сад.

Новогеоргіївська сільська Рада в соціалістичному змаганні по благоустрою села та виконанню господарських планів нагороджена в 1967 році перехідним Червоним прапором Ананьївського райкому партії та райвиконкому.

Село виникло в 1820 році. Під час революції 1905—1907 рр. тут відбулися заворушення. Селяни вимагали розподілу поміщицької землі і вчинили збройний опір загонові поліцаїв, викликаному для придушення виступу.

Партійний осередок сформувався в 1920 році, комсомольський — в 1922 році. Одним з організаторів колгоспного руху в селі був одеський комуніст — 25-тисячник К. В. Малющенко.

Поблизу села знайдено кам'яну бабу кочівників IX—XI століть.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА (кол. Борщевське, Закревське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Мардарівка на лінії Одеса—Помічна. Населення — 900 чоловік. Сіль-

раді підпорядковані населені пункти Козаче, Новоіванівка, Перше Травня, Шевченкове.

На території села розміщений колгосп «Іскра» м'ясо-молочного напряму, що має 4430 га землі, в т. ч. 4400 га орної. З допоміжних підприємств — 3 ремонтні майстерні, крупорушка, пилорама.

За здобуті досягнення в підвищенні продуктивності тваринництва працівникам тваринницької ферми присвоєно звання колективу комуністичної праці.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць. За післявоєнні роки споруджено понад 60 житлових будинків. До послуг жителів шевська і кравецька майстерні.

Новоолександрівка виникла в XIX столітті.

Комсомольський осередок організований в 1920 році, партійний — в 1930 році.

ТОЧИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса—Помічна. Населення — 2467 чоловік. Поблизу села є поклади кварцового піску, з якого виробляють точила та інші господарські предмети.

На території села міститься колгосп «Шлях до комунізму» зерно-м'ясо-молочного напряму, який має 4114 га угідь, в т. ч. 2420 га орної землі.

За післявоєнний час споруджено 250 житлових будинків. До послуг жителів побутова майстерня.

В селі є дві школи — восьмирічна і початкова, бібліотека, клуб на 400 місць.

Точилове засноване на початку XIX століття. Під час громадянської війни місцевий житель-бідняк Т. Ф. Цуркан організував і очолив партизанський загін, який в 1919—1920 рр. влився в Ананьївський полк. Комсомольський осередок виник у 1920 році, партійний — у 1922 році.

ШИ́МКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса—Помічна. Населення — 800 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Амури, Вербове, Дружелюбівка, Новодачне, Романівка, Стародачне, Федотівка.

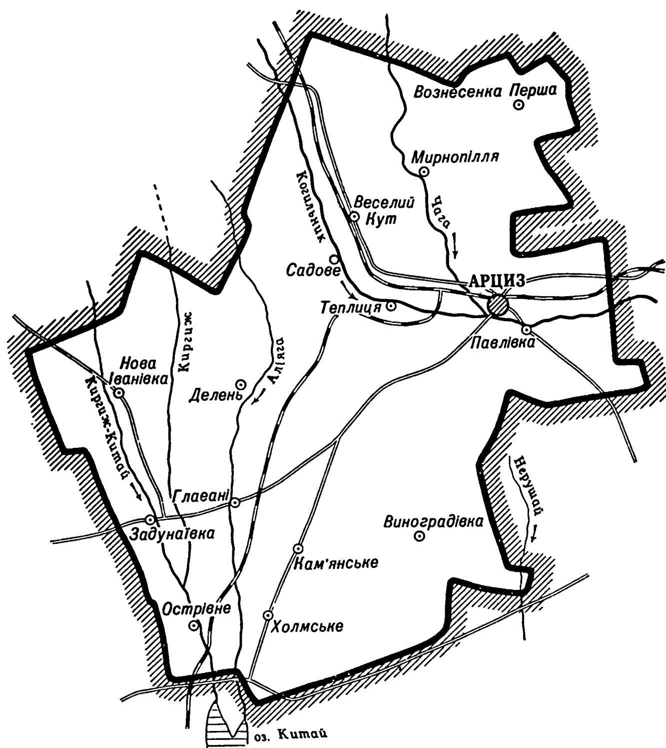
На території села розміщений колгосп ім. Щорса, що має 5030 га землі, в т. ч. 3620 га орної. Напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочної продукції. За 1967 рік в колгоспі було вироблено по 49 цнт м'яса на 100 га угідь.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць, аматорська кіностудія, фільм якої «Герої живуть серед нас» користується популярністю у сільських трудівників.

Шимкове засноване в 70-х роках XVIII століття. В 1905 році селяни розгромили поміщицьку економію. За це організаторів повстання було ув'язнено.

Комсомольська організація виникла у 1920 році.

АРЦИЗЬКИЙ РАЙОН

АРЦИЗ

Арциз — місто, центр однойменного району і вузлова залізнична станція, що сполучає Одесу з Ізмаїлом і станцією Бессарабська. Розташований у заплавах річок Когильника і Чаги за 160 км на південний захід від Одеси і за 84 км на північ від Ізмаїла. Населення — 14,6 тис. чол., переважно українці й росіяни, є також болгари, молдавани та інші національності. В околицях Арциза є поклади будівельних матеріалів: глина (червонобура), вапняк, пісковик; на глибині близько 3 км залягає нафта.

На території міста виявлено кілька поселень черняхівської культури, що належать до III—IV століть нашої ери[1].

Арциз засновано в 1816 році, назву дістав на честь перемоги російських військ над Наполеоном 8—9 березня 1814 року в Арсі, по-французьки Arcis. Перші поселенці були німці-колоністи[2]. Вони почали називати місто Арцизом. Крім німців, тут поселились і польські колоністи з колишнього Варшавського герцогства.

Кожна сім'я одержала від царського уряду по 50—60 десятин кращої землі, грошову позику для обзаведення господарством, будівельні матеріали тощо. Крім того, колоністи звільнялися на 50 років від податків і назавжди від рекрутчини, а місцева царська адміністрація зобов'язана була допомагати їм будувати оселі і навіть утримувати їх на свій кошт. Необхідний будівельний матеріал привозили з Оргіївського лісу та навколишніх каменоломень.

Користуючись цими пільгами і привілеями, поселенці швидко багатіли. В 1827 році Арциз став однією з найбагатших німецьких колоній, де було 139 родин, в яких налічувалося 660 чол. Їм належало 7420 десятин землі, 98 кам'яних і 14 цегляних будинків, вітряк, 96 колодязів; в їхніх господарствах налічувалось 272 коней, 1387 голів великої рогатої худоби, 466 овець тощо[3]. Основним заняттям населення було сільське господарство. Вирощували пшеницю, кукурудзу, ячмінь, розводили велику рогату худобу, овець, а також займалися садівництвом, виноградарством та різними промислами. На той час тут були закладені 123 виноградники і фруктові сади.

[1] История и археология юго-западных областей СССР. М., 1967, с. 199.
[2] П. Н. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание. СПб, 1892, с. 144.
[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака. Аккерман, 1899, с. 202—205.

Зростання товарності землеробства і скотарства сприяло розвиткові ремесла й торгівлі. Вже в 1859 році кожні два тижні відбувалися відомі арцизькі базари. Головними предметами торгівлі були коні, велика рогата худоба, вівці, а також вовна, зерно, ремісничі вироби тощо. Крім того, немало зерна й худоби колоністи вивозили через Кілію за кордон. За відсутністю зручних сухопутних шляхів між Арцизом і Кілією та іншими населеними пунктами, населення користувалося водними шляхами по Когильнику і Чазі.

В 1859 році в Арцизі налічувалося 157 дворів з населенням 1521 чол. Тут було 2 лютеранські молільні і 2 початкові школи з німецькою мовою навчання[1]. Однак, заможні німці-колоністи посилали своїх дітей навчатися в Саратську гімназію або у великі міста Росії й Німеччини.

За свідченням сучасників німці-колоністи трималися замкнуто, відособлено. Вони були винятково консервативними в своїх громадсько-політичних поглядах, обмежувались вузькими інтересами власного господарства.

Крім колоністів, у Арцизі проживало немало українців і росіян. Здебільшого це було бідне населення, що займалося ремеслом, хліборобством або працювало в господарствах німецьких колоністів. Для їхніх дітей також відкрили невеличку школу. В ній працював один учитель. Навчання обмежувалось вивченням азбуки, закону божого, читанням церковних книг, співами. Проте й цю школу мала змогу відвідувати лише незначна частина дітей.

Переважна більшість жителів не одержувала медичної допомоги. Для обслуговування населення Арциза і навколишніх сіл лише на початку XX століття було відкрито фельдшерський пункт (з одним фельдшером). У зв'язку з цим більшість жителів в разі хвороби зверталася до знахарів. Заможні німці-колоністи, як правило, привозили лікарів з Акермана, Ізмаїла або навіть з Одеси.

На початку XX століття Арциз став відомим ринком по збуту коней. Сюди приїздили купці з Туреччини, Франції, Польщі та інших країн. Часом турецькі купці протягом дня купували по 50—60 коней[2]. Особливо наживалися місцеві та іноземні купці в неврожайні роки, коли вони скуповували худобу за безцінь.

Як правило, в посушливі роки найбільше терпіли бідняцькі господарства. Вони збирали з десятини по 5—15 пудів зерна. Куркулі, застосовуючи сільськогосподарську техніку, і під час посух збирали по 50—60 пудів зерна з десятини. До того ж селяни мали невеликі наділи. Це примушувало їх орендувати землю у княгині Гагаріної, якій належало 17 тис. десятин, віддаючи їй більшу частину врожаю[3]. Щоб сплатити податки, бідняцькі родини брали на кабальних умовах за 12 і більше процентів річних позичку в куркулів. Важкою була доля і ремісничого населення — шевців, кравців, теслярів, столярів, ковалів та інших. Більшість з них працювала на приватних напівкустарних підприємствах. Умови праці були дуже важкі. При низькій оплаті робочий день тривав 12—14 годин.

У зв'язку з важким становищем селянство ставало на шлях боротьби проти експлуататорів-куркулів і лихварів. Біднота нападала на казенні і приватні трактири, крамниці. Найбільший такий напад відбувся в 1904 році[4]. Під час революції 1905—1907 рр. в Арцизі та навколишніх селах селяни відмовлялися платити податки.

На початку XX століття Арциз в економічному і торговельному відношеннях залишався відсталим. Його розвиток, як і сусідніх сіл, гальмувався відсутністю залізниць і шосейних шляхів. Лише в зв'язку з першою світовою війною в 1914 році почалося будівництво шосе, яке сполучило Арциз з Брієнами, Кілією і Дунаєм. Тоді бельгійська компанія почала прокладати залізничну колію Акерман—Бессарабська через Арциз. У 1916 році в місті побудовано залізничну станцію з своїм

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 3. Бессарабская область. СПб, 1861, с. 22.
[2] Газ. «Бессарабец», 16 листопада 1903 р.; 2 липня 1904 р.
[3] Газ. «Голос революции», 1 жовтня 1917 р.
[4] Газ. «Бессарабец», 20 липня 1904 р.

депо, де працював великий колектив робітників і службовців. У зв'язку з прокладенням залізниці споруджено залізничні майстерні, ткацьку фабрику, що належала братам Майснерам, паровий млин тощо.

Життя трудового населення в роки першої світової війни значно погіршало. Не вистачало багатьох продуктів харчування, підвищились ціни на найнеобхідніші промислові товари. Серед робітників і селян зростало незадоволення політикою царського уряду.

Трудящі Арциза з великою радістю зустріли звістку про повалення самодержавства в лютому 1917 року. Залізничники встановили зв'язки з Акерманською Радою робітничих і солдатських депутатів. Вони розповсюджували її друкований орган «Аккерманское слово», який закликав селян до повстання.

З великим піднесенням трудове населення Арциза привітало перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді. Наприкінці листопада 1917 року селянська біднота міста разом з бідняками навколишніх сіл приступила до розподілу поміщицької землі[1].

У січні 1918 року в Арцизі була встановлена Радянська влада. Рада селянських депутатів почала впроваджувати в життя перші ленінські декрети. Землі княгині Гагаріної і багатих німців-колоністів розподілили серед бідноти Арциза, Миколаївки, Олександрівки, Бородіна та інших сіл Акерманського повіту.

Коли війська боярської Румунії почали окупацію Бессарабії, майже півтора місяця партизанські загони уперто боролися за збереження здобутків революції. Вони діяли в районі Арциза, Сарати, Байрамчі та інших населених пунктів. Газета «Голос революции» за 1-е лютого 1918 року повідомляла, що не встигли румунські патрулі вступити в Арциз «як їх зустріли багнетами наші загони». Революційні солдати і партизани під керівництвом ревкому Акерманського повіту та командуванням комуніста Караджева героїчно захищали кожний метр рідної землі. «Нам краще померти за вільну Бессарабію,— заявляли борці за Радянську владу,— ніж жити під п'ятою румунських бояр»[2].

У запеклому бою за Арциз брали участь 1-й Акерманський кавалерійський полк під командуванням С. І. Моргайла і загін морської піхоти, що прибув на допомогу з Одеси від Румчероду. Було розгромлено кілька підрозділів ворожих військ і на деякий час припинено наступ на Акерман.

Наприкінці січня 1918 року румуно-боярські окупанти захопили Арциз. Вони почали відбирати в селян землю, грабувати їх майно. Окупаційні війська вимагали відшкодування «збитків» багатіям. Почалися нечувані утиски й знущання сигуранци та представників офіційної влади над населенням. Жандармерія жорстоко карала тих, кого запідозрювала в симпатіях до Радянської влади. Всіх, хто розмовляв українською або російською мовою, запідозрювали в більшовицьких настроях. Скрізь висіли таблички: «Розмовляйте тільки по-румунськи!»

Дика сваволя, масові пограбування та вивезення майже всіх продуктів до боярської Румунії призвели до нечуваних злиднів і голоду.

В 1918 році королівський уряд Румунії, намагаючись створити собі соціальну опору на селі в особі куркульства, оголосив проведення в Бессарабії т. зв. аграрної реформи, за якою багатіям поверталися всі землі, що були конфісковані в них після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Внаслідок цієї реформи більшість селянських земель перейшла у власність багатих колоністів. Розмір земельного наділу основної маси населення становив 2 десятини, а податки за одну десятину збільшилися в 16 раз. Зовсім без землі в Арцизькій волості лишилось 1258 селянських господарств. В той же час куркулі Самоїли, Готліби, Рудольфи мали по 80—100 десятин, а інші 42 багатії — по 40—60 десятин землі[3].

---

[1] И. Дыков. Хроника событий в Бессарабии в 1917 г. Кишинев, 1957, с. 74.
[2] Журн. «Красная Бессарабия», № 2, с. 28.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 309, оп. 1, спр. 5, арк. 10.

Сільська біднота змушена була орендувати в них землю, реманент або брати позички хлібом і грішми на кабальних умовах. Багато розорених безземельних та малоземельних селян йшли в найми. Користуючись підтримкою окупаційних властей, німці-колоністи ще жорстокіше експлуатували наймитів у своїх господарствах.

Зазнавала утисків рідна культура, освіта. В Арцизі діяло 2 початкові школи, де навчалися переважно діти заможних верств населення. Для окупантів існувало два клуби: румунський «Каммин культура» і німецький «Ферайн». У них розважалися офіцери, чиновники і багаті колоністи. Для бідноти вхід був заборонений. Газети і журнали одержували примар, поліцейські, попи, куркулі. З Татарбунар два рази на тиждень привозили 75 примірників німецьких газет. Багато надходило газет і румунською мовою: «Універсул», «Диминяца». З російських газет привозили кілька примірників «Бессарабского слова» і «Нашей речи». Був, правда, в Арцизі книжковий кіоск, куди з Акермана поступали й радянські газети. Проте румунська окупаційна влада через спеціальних агентів слідкувала за тими, хто купує «Правду» або «Известия». Читачі радянських видань перебували під постійним наглядом румунської жандармерії.

Селяни і робітники жили в антисанітарних умовах, майже не одержували медичної допомоги, бо на все місто був один лікар, 2 фельдшери та одна медична сестра.

Хоч окупанти намагалися відвернути трудящі маси від боротьби за соціальне і національне визволення і цим зміцнити своє панування, народ не припиняв виступів проти поневолювачів. Їх очолював Бессарабський обласний підпільний комітет Комуністичної партії. Комуністи провадили велику роботу по утворенню профспілкових і комсомольських організацій, МОДРу, нелегальних комітетів «Спілки революційних селян» (СРС). Комуніст Х. П. Рабінович організував серед молоді Арциза групу МОДРу, яка подавала матеріальну й моральну підтримку ув'язненим революціонерам та їхнім родинам. У 1925 році в місті Арцизі була створена підпільна комсомольська організація, а з числа революційно настроєної молоді — громадська організація «Червоний школяр». Активну участь у роботі комсомолу та громадських організацій брали С. Переверзєв, Б. Бурлак, Х. Верніков та інші[1].

Через створені організації комуністи провадили революційну пропаганду. В донесенні жандармської секції Арциза начальникові жандармського легіону міста Четатя-Албе (Білгород-Дністровський) від 15 квітня 1929 року повідомлялось, що в Арцизі розповсюджується підпільна газета «Красное Знамя» і що в селищі виявлено велику кількість книг і брошур більшовицького змісту.

Арцизька комуністична організація керувала комуністичними групами в навколишніх селах — Павлівці, Акмангіті, Татарбунарах, Ташлику, Вознесенці та в інших. За допомогою комсомольців комуністи розгорнули активну боротьбу проти окупантів. В підпільних друкарнях видавались газети і прокламації. Поблизу селища в каменоломнях і яругах відбувались наради, розроблялись методи боротьби з поневолювачами. Так, у лісі між Арцизом і Брієнами щороку відбувалися маївки, збиралися кошти для МОДРу, розповсюджувалась підпільна комуністична література. Особливо активно працювали в підпільних революційних організаціях колишні учасники Татарбунарського повстання Т. Савчук, І. Галузинський, М. Жулай, А. Шабун, Я. Лазар, А. Афанасьєв, брати Фарлазанські та багато інших.

У 1930 році сигуранца натрапила на слід підпільників в Арцизі. Під час арештів вони схопили С. Афанасьєва, Симона і Ісаака Брусенських, Х. П. Рабіновича, І. Вернікова, Никифора і Петра Йолких, Леонтія і Федора Козакових, Івана і Степана Тарасових[2], С. Гершберга і Д. Люблінського. Всіх їх кинули до в'язниці.

У 1934 році в Арцизі утворився підпільний партійний комітет[3]. Він закликав селян приступити до конфіскації поміщицьких земель та реманенту, доводив труля-

[1] Газ. «Ленинская искра» (Арциз), 11 квітня і 1 травня 1967 р.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 310, оп. 1, спр. 117, арк. 8—9.
[3] ЦДА МРСР, ф. 680, оп. 1, спр. 3817, арк. 260—264.

щим, що тільки соціалістична революція забезпечить їм громадянські права, допоможе скинути румунську буржуазію, розгорнув пропаганду проти війни та пригнічення національних меншостей, закликав їх домагатися відкриття шкіл рідною мовою.

Зростали революційні настрої серед залізничників арцизького вузла. В кінці 1934 року в жандармських матеріалах вказувалось на необхідність посилення нагляду над залізницею, для того, щоб уникнути незадоволення й «безпорядків» на цьому вузлі[1].

Влітку 1935 року сигуранца за допомогою провокаторів розкрила ряд підпільних груп в Акерманському повіті. Комуністів й комсомольців Арциза Б. Лісовську, Т. Леонідова, С. Лісовського, Я. Маламанта та інших посадили в тюрму. Всі вони були юнаки й дівчата віком від 19 до 24 років. Їх судили за співробітництво з МОДРом, розповсюдження серед населення комуністичної літератури, агітацію за возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом[2].

Незважаючи на розгром підпільних організацій, революційна боротьба не припинялася. Окупантам не вдалося викоренити нестримне прагнення до возз'єднання з Радянським Союзом. Протягом 22 років погляди трудящих були звернені до лівобережжя Дністра — туди, де їхні брати будували соціалістичне суспільство. І цей жаданий час прийшов 28 червня 1940 року.

Трудящі з радістю зустрічали свою армію-визволительку, частини якої ввійшли в місто. На майдані відбувся масовий мітинг, на який з червоними прапорами зібралось все трудяще населення. На мітингу обрали повноважний орган Радянської влади — сільську Раду, а її головою — В. І. Шкляра.

З утворенням Ізмаїльської області Арциз став адміністративним центром району. Партійна організація міста, в якій налічувалося 60 комуністів, спираючись на широкі маси трудящих, відіграла вирішальну роль у зміцненні Радянської влади. Велику допомогу в цьому їй подавали комсомольці.

Розпочався новий етап в історії Арциза — етап соціалістичних перетворень. Набули сили ленінські декрети про націоналізацію землі. Селяни одержали по 10 га на сім'ю. Стали державними залізниця, ткацька фабрика, млин, банк.

Оскільки більшість німців-колоністів у вересні — жовтні 1940 року виїхала до Німеччини, в Арциз прибули переселенці — 122 родини з Вінницької і 83 з Сумської та Волинської областей. Вони вже мали значний досвід колективного господарювання. Восени 1940 року з їх допомогою місцеве населення заснувало артіль ім. Комінтерну. Вона об'єднувала 179 господарств і мала 1173 га землі, 113 робочих коней, 259 голів великої рогатої худоби, 236 свиней, 355 овець тощо. Значну допомогу колгоспникам подавала МТС, створена в Арцизі наприкінці 1940 року.

Одночасно відбувалася перебудова та розширення дрібних підприємств — млина, олійні, пекарні тощо.

Влітку 1941 року напад гітлерівської Німеччини обірвав мирне будівництво. 52 жителі села влилися в ряди Червоної Армії[3], інші допомагали евакуювати майно, споруджували укріплення.

23 липня 1941 року в Арциз вдерлися фашистські війська. Настав зловісний час репресій і масового терору. Тут розквартирувався посилений загін румунської жандармерії, яка жорстоко переслідувала радянських людей. Вони виганяли з будинків під відкрите небо цілі сім'ї, інших розстрілювали. Розквартирований у місті окремий батальйон забирав хліб та інші продукти сільського господарства і відправляв до Румунії. Особливо нестерпним став терор у квітні — серпні 1944 року, коли Арцизький район окупанти оголосили прифронтовою зоною. Всіх «підозрілих» мешканців негайно виганяли з домівок, а їхнє майно конфісковували.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 153, оп. 1, спр. 586, арк. 1—7.
[2] Там же, ф. 145/580, оп. 1, спр. 3589, арк. 4—52.
[3] Там же, ф. 1695, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

10 серпня 1944 року війська 3-го Українського фронту завдали нищівного удару гітлерівській армії на південь від Бендер і разом з частинами 2-го Українського фронту вийшли на простори бессарабських степів. 29 серпня радянські війська підійшли до Арциза. 492-й стрілецький полк 320-ї дивізії розгромив румунсько-німецький гарнізон і визволив селище.

В боях за визволення Арциза полягли смертю хоробрих радянські воїни-гвардійці майор І. І. Фоменко, капітани І. Ф. Липовка і І. З. Биковський, лейтенанти М. М. Акімов, І. П. Дерв'ягін, молодший лейтенант І. Л. Клокун, старшина А. Ф. Альошкін, рядові П. Фесенко і В. А. Мурадин, С. М. Попов і М. З. Данильчук, А. М. Топчій і Д. В. Маслянников, О. Ф. Кузнєцов і Л. Хворостунов, В. Є. Мацула і В. Л. Мардиненко, М. І. Блєдновський, І. І. Веретенников, І. М. Боліков, Л. Чепрасов та багато інших[1]. На братній могилі, яку дбайливо доглядають жителі, встановлено монумент і викарбовано їх прізвища. Не в'януть квіти на могилі воїнів, що загинули, визволяючи українське радянське місто.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни багато жителів Арциза відзначені урядовими нагородами.

Окупанти завдали Арцизу великої матеріальної шкоди. Зруйнували і спалили суконну фабрику, маслозавод, механічні майстерні, дві школи, лікарню, клуб, млин, приміщення райкому партії, райвиконкому і парткабінету всього — 50 проц. будівель[2]. Фашисти зруйнували приміщення залізничної станції. В кюветах лежали обгорілі вагони з паровозами, уламки шпал, понівечені рейки, перетворені на купи брухту.

Потрібні були героїчні зусилля трудящих, щоб відновити зруйноване війною господарство. В перші ж дні після визволення відновили роботу райком партії, райвиконком, селищна Рада. Хоч первинні партійні організації району були нечисленні, але вони зуміли мобілізувати трудящих на розв'язування важливих завдань господарського і культурного будівництва. Уже протягом перших місяців після визволення під їх керівництвом трудящі націоналізували і конфіскували в поміщиків 5,4 тис. га землі. Значна частина куркульської землі (її налічувалося 48707 га) також була передана безземельним. Всього по району 2099 безземельних родин одержали 10962 га землі.

Чимало труднощів довелося подолати трудящому селянству під час відродження колгоспів. На перешкоді стали куркулі. Все ж у 1945 році був відновлений колгосп ім. Леніна в приміському селі Брієнах. Жителі самого Арциза об'єднувалися в земельну громаду, яка згодом перетворилася на ТСОЗ.

Колгоспники і робітники допомагали Червоній Армії. В 1945 році трудящі Арциза внесли у фонд оборони тисячі центнерів зерна, багато м'яса. Для допомоги червоноармійським сім'ям вони зібрали понад 120 тис. крб., разом з усіма трудящими країни надсилали подарунки бійцям Червоної Армії, здійснювали шефство над госпіталем.

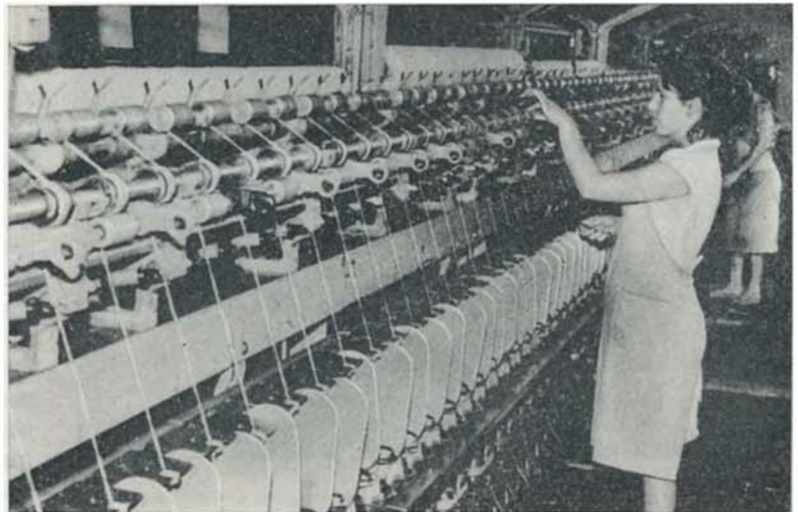
Багато зусиль доклали залізничники для відродження Арцизького вузла. Вже в 1944 році відбудували нафтосховище на 20 тонн пального та піскосушарню на 100 тонн, кузню, гідроколонку, водокачку, частину житлових приміщень. До серпня 1945 року було введено в дію головне депо, товарний, механічний та інші цехи. Створено базу для ремонту паровозів в депо, яке обслуговувало лінії Білгород-Дністровську, Ізмаїльську, Бессарабську.

Всі ці успіхи досягнуті завдяки широко розгорнутому соціалістичному змаганню. Немало залізничників виконували виробничі норми на 170—180 проц. У 1946 році в соціалістичному змаганні залізнична станція Арциз посіла друге місце на магістралі.

---

[1] Газ. «Вперед к коммунизму» (Арциз), 30 листопада 1961 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 7027, оп. 1, спр. 6, арк. 5, 30.

Трудящі Арциза відбудували і обладнали ткацьку фабрику «Освобожденный ткач» та інші підприємства. За допомогою держави протягом короткого часу робітники фабрики обновили старі і побудували нові цехи, повністю електрифікували виробництво. Велика робота в 1947 році проводилась по відновленню цегельного заводу, промкомбінату, хлібозаводу.

Прядильний цех побутового комбінату. Арциз. 1966 р.

Здійснювався благоустрій міста. Велика роль у його відродженні належала комсомольцям. Мобілізувавши молодь, вони впорядкували вулиці й двори, посадили сквер по вулиці 28 червня, відремонтували паркани, спорудили 3 артезіанські колодязі. В 1948 році на честь 30-х роковин ВЛКСМ на молодіжну вахту стали сотні юнаків і дівчат, які посадили 3 тис. декоративних дерев, впорядкували ринкові площі тощо.

Надаючи першорядного значення відбудові господарства, партійні організації Арциза очолили в 1950 році соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів, створення надпланових прибутків, за високу якість продукції. Колектив депо, де налічувалось 259 робітників, перевиконав план з усіх показників, домігся перевезення понад 170 тис. тонн вантажів, зекономивши 1,5 тис. тонн палива і понад 122 тис. крб.[1] На фабриці «Освобожденный ткач», обладнаній новими верстатами, робітники подвоїли виробництво прядива і значно розширили асортимент продукції. В 1951 році фабрика виробила тканин на 11 тис. метрів більше, ніж у 1950 році.

Розгорнулося будівництво спеціалізованого бавовняного заводу, що став до ладу 4 жовтня 1952 року. Це первенець бавовняно-очищувальної промисловості на Ізмаїльщині. Всі процеси, від подачі сировини з складів до навантаження готової продукції, повністю механізовані. Протягом 1953—1954 рр. на околиці Арциза збудовано маслосирзавод, потужністю в 5 тис. тонн продукції на рік. А неподалік споруджено птахом'ясокомбінат з відгодівельним, приймальним, холодильним і м'ясожировим цехами. Держава витратила на будівництво цього підприємства 8,5 млн. крб. Збудовано електростанцію потужністю у 200 кіловат.

Водночас з соціалістичною перебудовою господарства велика увага приділялася ліквідації ганебної спадщини царизму та боярської Румунії — неписьменності. В кінці 1944 року було відбудовано неповну середню і 4 початкові школи, охоплено навчанням всіх дітей шкільного віку. Все ж серед дорослого населення ще в 1950 році налічувалось 34,5 проц. неписьменних. З ініціативи селищної Ради виділили 20 учителів, яких прикріпили до дільниць. Заняття в школах лікнепу проводилось два рази на тиждень. У 1952 році була ліквідована неписьменність трудящих, а через 3 роки і малописьменність.

Осередком культури став відбудований районний Будинок культури, при якому працювали хоровий, танцювальний, драматичний, хореографічний та інші гуртки. В 1948 році створили ансамбль народних інструментів. Через рік в Будинку культури почала працювати бібліотека.

В 1952 році відбудовано зруйновану окупантами лікарню. Заново устатковані кабінети рентгеноскопії та фізіотерапевтичний.

Поступово мінявся вигляд міста. Виростали нові квартали житлових будинків,

[1] Газ. «Вперед к коммунизму», 9 липня 1955 р.

У міському сквері. Арциз. 1967 р.

культурні і громадські будівлі. Лише в 1951—1955 рр. споруджено 600 житлових будинків.

В процесі соціалістичного будівництва виростали нові люди. Колишній наймит І. Чевдар став помічником машиніста депо, а Д. Гулак, що прийшов 1944 року сюди без будь-якої кваліфікації, — машиністом. Як відмінного працівника й активіста машиніста Ф. Чорноморенка не раз обирали депутатом обласної Ради депутатів трудящих. За бездоганну роботу на транспорті нагороджені орденами Леніна машиніст Ф. М. Ченцов, черговий по депо В. В. Городник, інженер депо М. С. Норин, ревізор руху І. Г. Зельчук і приймальник паровозів А. А. Івашкін. Орденами Трудового Червоного Прапора нагороджені начальник паровозного депо В. І. Пашенцов, заступник начальника станції А. А. Кривошеїн та багато інших. Всього нагороджено орденами і медалями 40 чоловік.

Натхненні історичними рішеннями XX з'їзду КПРС, робітники, інженери, колгоспники Арциза ще з більшою енергією взялися за виконання нових державних планів, брали участь у подальшому розвиткові не тільки свого рідного міста, але й на новобудовах країни. В 1959 році 15 комсомольців-випускників середньої школи поїхали в Донбас на будівництво Одеської комсомольської шахти.

Напередодні XXII з'їзду КПРС виробничі колективи міста розгорнули змагання за комуністичне ставлення до праці. Першими в нього включилися робітники міськпромкомбінату, потім побуткомбінату та інших підприємств. Широкого розповсюдження набуло змагання і за «українську годину».

Рішення XXIII з'їзду КПРС сприяли піднесенню творчої ініціативи трудівників села. У соціалістичному змаганні брали участь бригади, зміни, дільниці й окремі робітники. Одночасно вносилося немало раціоналізаторських пропозицій, що сприяло підвищенню продуктивності праці.

Багато зусиль докладали робітники для переобладнання підприємств і їх устаткування сучасною технікою. Після закінчення будівництва колії Арциз—Ізмаїл замість паровозів почали курсувати тепловози. В ювілейному 1967 році переведення на тепловозну тягу всієї залізниці було остаточно завершено. У справжнє містечко механізації перетворилося районне об'єднання «Сільгосптехніка», створене ще в 1958 році. Всі його будівлі споруджені за типовими проектами. Об'єднання проводить великий обсяг робіт у районі. На маслосирзаводі, який став до ладу в 1950 році, внаслідок модернізації виробнича потужність підприємства доведена до 1000 тонн продукції на рік. Тут виробляються масло, сир, кефір, сметана, морозиво та інші молочні продукти. Також розширено виробничу потужність харчокомбінату, хлібоприймального пункту, міжколгоспної інкубаторної станції та птахокомбінату, що став переробляти протягом року 3 тис. тонн м'яса. З метою кращого обслуговування населення на комбінаті побутового обслуговування введено в дію нові цехи — пошиву та ремонту взуття, годинників, радіоприймачів, телевізорів тощо. Значні прибутки дають підприємства винозаводуправління, де працює понад 170 чол. Тут виготовляють вина Шато-Ікем, Десертне, Каберне, білий і червоний портвейни, а також сухі — Аліготе, Ркацителі, Шампанське, що стали широко відомі в країні.

За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади пам'ятними Червоними прапорами райкому партії та виконкому райради депутатів трудящих нагороджено харчокомбінат, відділення «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, швейну майстерню. За перемогу в змаганні між сіль-

ськими Радами Арцизькій селищній Раді депутатів трудящих присуджено перехідний Червоний прапор Одеського обкому КП України і Одеської обласної Ради депутатів трудящих.

Заняття гуртка авіамоделістів. Будинок піонерів. Арциз. 1967 р.

У місті є два радгоспи і колгосп. Радгосп «Комсомолець» має 781,8 га землі, в т. ч. під виноградом 358,8 га, під садами 123 і під зерновими культурами — 300 га. Від реалізації продукції в 1967 році одержано близько 266 тис. крб. прибутку. В радгоспі «Арцизький», загальна земельна площа якого становить 579 га, вирощують переважно зернові культури; під виноградники відведено лише 177 га. Колгосп «Родина» має 2509 га землі, в т. ч. 1734 га орної, головний напрям — тваринництво. Тут є понад 3,8 тис. голів свиней, 2 тис. овець. Друга галузь артільного господарства — хліборобство. В 1967 році на площі 400 га зібрано урожай озимої пшениці в середньому по 30,4 цнт з гектара. Неподільний фонд артілі перевищив 1,27 тис. карбованців.

За післявоєнні роки в Арцизі побудовані за типовими проектами десятки будинків адміністративного та житлового призначення, приміщення промислових підприємств. В ювілейному 1967 році близько 500 родин вселилися в нові квартири. За повоєнні роки виникло 36 добре впорядкованих нових вулиць, прокладено 10,7 км водопроводу, встановлено 56 водорозбірних колонок[1]. Чимало будинків міста газифіковано. Перспективним планом передбачено підключити місто до мережі Шебелинського газопроводу. Для задоволення зростаючих потреб населення побудовані нові магазини продовольчих товарів, пекарня, їдальня, ресторан, ательє тощо. Місто радіофіковане. Місцевий ретрансляційний вузол щодня передає новини Арциза, в яких беруть участь партійні і радянські працівники, передовики виробництва. Після введення в дію саратської ретрансляційної установки з 1964 року приймаються передачі одеського телевізійного центру.

Зростає купівельна спроможність трудящих. Так, в 1967 році магазини продали промислових товарів на суму 2899,4 тис. крб., а продовольчих — на 1865 тис. крб. Збільшився продаж таких товарів, як радіоприймачі, телевізори, електроприлади. В особистому користуванні населення є 98 легкових автомашин, 1,5 тис. мотоциклів і моторолерів, багато велосипедів, 832 телевізори, радіоли, пральні машини тощо.

Докорінно змінилось становище з охороною здоров'я. Тут працює міська і залізнична лікарні з поліклініками. Міська лікарня має 100 ліжок. При ній функціонує протитуберкульозний диспансер, жіноча і дитяча консультації, дитяча молочна кухня, санепідстанція. Подають допомогу хворим 30 лікарів і 66 медсестер. Під наглядом вихователів і медичних працівників знаходяться діти дошкільного віку. Для них збудовано 2 дитячих ясел на 300 місць, 2 дитсадки на 190 місць. Серед лікарів чимало ентузіастів своєї справи. Я. М. Білостоцький, який у 1912 році закінчив медичний факультет Новоросійського університету, працює лікарем уже шостий десяток років. Користується повагою молодий хірург В. П. Гогуленко, з 1963 року він уже зробив 1000 операцій. Понад 20 років працює акушерка М. Т. Задоєнко, яка в період Великої Вітчизняної війни брала активну участь в партизанському русі на Україні. Одна з найстаріших лікарів Н. Кисельова нагороджена орденом «Знак Пошани».

В місті є 5 шкіл — середня, 4 восьмирічні та філіал Саратської музичної школи. Учні середньої школи підтримують тісні зв'язки з школярами країн народної демок-

[1] Газ. «Ленинская искра», 8 лютого 1968 р.

ратії. При школі створено музей В. І. Леніна, музей інтернаціональної дружби. Виховують учнів 176 учителів, з яких 110 мають вищу освіту. За 25-річну сумлінну працю по вихованню дітей директор школи Т. Т. Мийнова нагороджена медаллю «За доблесну працю».

За роки Радянської влади в місті споруджено Будинок культури, 3 клуби з кіноустановками, Будинок піонерів, 4 бібліотеки.

Багато зроблено для озеленення міста. На правому березі Когильника силами молоді закладено парк ім. Ленінського комсомолу. Всього в місті під парками і скверами 44 га. Чарує своєю красою парк культури і відпочинку ім. 40 річчя ВЛКСМ. На його території побудовано зелений театр на 1000 місць і стадіон. В центрі парку — пам'ятники В. І. Леніну і радянським воїнам, що полягли в боях за визволення міста в роки Великої Вітчизняної війни. На честь 150-річчя з дня народження К. Маркса трудящі міста побудували вождеві міжнародного пролетаріату пам'ятник. На території маслосирзаводу встановлено пам'ятник В. І. Леніну до 98-ї річниці з дня його народження.

Невпізнанним став Арциз за роки Радянської влади. Ще кращим і більш благоустроєним він стане найближчим часом. На території лікарні будується новий корпус на 60 ліжок і хірургічне відділення. Зводяться адміністративне 4-поверхове приміщення райкому і райвиконкому та 4-поверхове нової середньої школи на 964 місця. Добрим подарунком буде для трудящих міста і району комбінат побутового обслуговування з майстернями і готель на 100 місць. Передбачено спорудження заводу залізобетонних конструкцій. Підприємство, де буде працювати 3000 робітників, займатиме 47 га. Поряд з ним виросте робітниче селище з багатоповерховими будівлями. В самому місті, обабіч вулиці Леніна, підіймуться 8-квартирні і 16-квартирні житлові будинки, буде збудована нова АТС, продовжена радіорелейна лінія. У зв'язку з виявленими покладами нафти тут намічено створити центр по її видобутку й первинній переробці.

Натхнені піклуванням Комуністичної партії за людей праці, трудящі міста докладають зусиль до того, щоб їхнє місто стало ще більш економічно розвинутим, красивішим і благоустроєним.

Я. Г. КАСЬЯН, Л. В. СВИРИДОВА, М. Т. ЧИЖЕВСЬКИЙ

Арцизький район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1940 році. Межує з Саратським, Татарбунарським, Кілійським, Ізмаїльським, Болградським районами області. Площа — 1278 кв. км. Населення — 60,3 тис. чол., у т. ч. сільського — 46,2 тис. чол. (76,6 проц.). Густота населення 47,1 чол. на 1 кв. км. Населених пунктів 25, які підпорядковані одній міській та 13 сільським Радам.

Територію району пересікає залізниця Одеса—Ізмаїл, від якої з Арцизу відгалужується залізниця на Кишинів. Район в різних напрямках перетинають багато автошляхів.

Рельєф місцевості в основному рівнинний. В грунтах переважають південні чорноземи. Безморозний період довготривалий (200 діб). Річна кількість опадів 400 мм. Природні умови сприятливі для культури зернових, соняшнику та винограду. На сільське господарство припадає 59,7 проц. продукції району.

Сільськогосподарські угіддя займають 108 354 га, з них орної землі — 87 258 га (80,5 проц.), під садами та виноградниками 8350 га (4,9 проц.). В районі є 7 радгоспів і 14 колгоспів. В сільському господарстві переважає вирощування зернових культур, що дають 53,7 проц. валової продукції сільськогосподарського виробництва.

Посівна площа в 1966 році становила 83 274 га, з них під зерновими культурами було 42 062 га (50,5 проц.), під технічними — 9825 га (11,8 проц.), під кормовими — 29 874 га (35,9 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця та кукурудза,

основна технічна культура — соняшник. Середня врожайність озимої пшениці з гектара за 1966—1968 рр. становила 23,1 цнт, кукурудзи (в зерні) — 27,3 цнт, соняшнику — 16,2 цнт, винограду — 42,8 центнера.

Герой Соціалістичної Праці П. А. Корнійчук. Село Виноградівка. 1967 р.

Вартість виробленої в 1966 році продукції тваринництва складала 13,4 млн. крб. або 46,3 проц. продукції всього сільського господарства. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Значне місце посідає вівчарство. В районі налічується понад 38,4 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 11,4 тис. корів; 64,0 тис. свиней, 67,8 тис. овець, 4630 бджолосімей. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 35,5 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 10,5 корів; 62,7 овець, 4,3 бджолосім'ї; на 100 га ріллі — 73,5 свиней. У 1966 році на 100 га угідь вироблено 24,3 цнт яловичини, у 1967 — 26,2 цнт. На сто га ріллі одержано свинини — у 1966 році 37,9 цнт, у 1967 — 45,9 центнера.

В районі є 897 тракторів і 320 комбайнів. Широко використовується електроенергія від державної мережі. Орні роботи, збирання зернових та соняшнику механізовані повністю, очистка зернових — на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 84 проценти.

В районі працює 12 підприємств, на яких зайнято 1692 робітники і службовці. Провідне місце посідає харчова промисловість, яка дає 71,4 проц. валової продукції. Найбільші з підприємств — винозаводоуправління, птахокомбінат та сирозавод.

Торговельна мережа включає 189 магазинів і палаток, працює 56 підприємств громадського харчування. За 1965—1967 рр. товарооборот складав 53 млн. карбованців.

Щороку зростає житлове будівництво. Лише за роки семирічки індивідуальні забудовники з допомогою держави й колгоспів спорудили 1,5 тис. будинків, а за 1966 рік — 230 будинків загальною площею 13 849 кв. метрів.

В районі є 8 лікарень на 425 ліжок, 20 фельдшерсько-акушерських пунктів, 7 колгоспних пологових будинків та інші заклади охорони здоров'я. В них працює 50 лікарів та 204 чоловіка середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади виросла велика шкільна мережа — 11 середніх, 15 восьмирічних, 3 початкові школи та 3 школи робітничої і сільської молоді. В них працює 684 вчителі, в т. ч. 12 відмінників народної освіти.

В районі 31 бібліотека з книжковим фондом 320 080 примірників. У 1967 році населення передплачувало по 860 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Ленинская искра» видається з 1950 року. В районі є 30 клубів та будинків культури, при яких працює 2 народні університети культури та 170 гуртків художньої самодіяльності, музична школа. Працює 7 радіовузлів та 29 стаціонарних кіноустановок.

Добровільні спортивні товариства «Трудрезерви», «Спартак» і «Колос» об'єднують понад 14 тис. фізкультурників, у т. ч. й 2350 спортсменів-розрядників.

ЗАДУНА́ЇВКА

Задунаївка — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на сході правого берега річки Киргижу, за 47 км від райцентру і за 9 км від залізничної станції Аліяга. Населення (переважно болгари) — 2,9 тис. чоловік.

Задунаївка заснована переселенцями з Болгарії в 1822 році. Оскільки болгари прийшли сюди з-за Дунаю, то й поселення своє вони назвали Задунаївкою[1]. Кожній родині наділялося по 60 десятин землі. В перші роки переселенці жили в хатах, стіни яких викладалися з саману. Більшість з них була навіть без вікон. Спочатку в селі налічувалось 40 дворів, де мешкало 260 чол., а в 1859 році було вже 105 дворів з населенням 718 чол. Тоді ж побудовано поштову станцію і православну церкву, за якою закріплювалося 120 десятин землі[2].

Основним заняттям населення було хліборобство. Тут вирощували кукурудзу — незамінний продукт харчування населення і корм для худоби — та пшеницю. Значне місце в господарстві посідали овочівництво, садівництво й виноградарство, а також м'ясо-молочне тваринництво і вівчарство.

В 1870 році в селі налічувалося 126 дворів і проживало 1,5 тис. чоловік. Селянські господарства мали 378 коней, 723 голови великої рогатої худоби, 3570 овець. Через 5 років кількість дворів збільшилась до 162. Їм належало 490 коней, 1070 голів великої рогатої худоби, 5680 овець[3]. Немало поголів'я належало місцевим багатіям.

У зв'язку з тим, що кількість населення збільшувалася, землю доводилося періодично перерозподіляти. Тільки в 1880—1896 рр. її перерозподіляли тричі. У 1896 році чоловіки одержали по 2,5 десятини орної землі, 0,25 десятини під виноградники, 0,5 десятини толоки, а жінки — лише половину цієї норми. Наприкінці XIX століття середній наділ на двір становив 8 десятин[4]. Сільські глитаї, користуючись з того, що незаможні селяни не мали чим обробляти землю, прибирали її до своїх рук. Так, куркуль Божков мав 32 десятини землі, Малев — 38, Себов — 33, Стоянов — 32 десятини. Куркулям належало також 7 млинів. За рахунок бідноти збагачувались і сільські крамарі.

Часто селянам доводилось переживати важкі роки, особливо під час неврожаїв, епідемій. Так, у 1883 році внаслідок посухи загинули посіви, а від епізоотії загинуло 18 коней, 40 голів великої рогатої худоби, 200 овець. Незважаючи на це, жителі змушені були сплачувати і подушний, і земельний податки. Крім того, кожна селянська родина сплачувала ще й прямі податки по 11 крб. 77 коп. на рік за кожну десятину землі[5].

Трудове селянство не мало доступу до знань і освіти. Відкриту в 1859 році церковнопарафіяльну школу хоч і відвідувало понад 70 дітей, але більшість з них, закінчивши її, не вміла навіть писати. Дещо покращали справи після того, як з вересня 1866 року дітей почав навчати Х. Ботев, пізніше видатний болгарський письменник та громадський діяч[6]. Це був перший народний учитель в селі. Хата Ф. П. Вакаренкова, в якій він мешкав, зберігається й досі як історична реліквія. Школу мали змогу відвідувати лише 30 учнів, хоч у селі налічувалося близько 1,5 тис. жителів. В святкові дні і вечорами Х. Ботев навчав грамоті і дорослих. Так, селяни І. Ф. Варенков та І. З. Златов, навчившись читати і рахувати, згодом стали землемірами і довгий час працювали в Задунаївці[7]. Хоч Х. Ботев працював тут трохи більше

[1] Атлас болгарских говоров в СССР, М., 1958, с. 12.
[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 3, с. 20; Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 624, оп. 1, спр. 6, арк. 121.
[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 365.
[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 4, оп. 1, спр. 583, арк. 1.
[5] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 365.
[6] История на България, т. 2. София, 1963, с. 363.
[7] Газ. «Колхозная правда» (Нова Іванівка), 26 грудня 1961 р.

3 місяців, але його короткочасне перебування залишило в Задунаївці найтепліші спогади, які з великою любов'ю передаються з покоління в покоління. Він допомагав доставляти з-за кордону заборонену літературу, підтримував зв'язки з революційними колами Росії. В Задунаївці Х. Ботев організував революційний гурток, члени якого закликали населення приєднатись до священної боротьби своїх братів за Дунаєм, що виступили за національні і громадянські права[1]. В 1867 році тут було організовано збір коштів на придбання зброї, щоб допомогти Болгарії в її національно-визвольній боротьбі проти турецького іга. Не раз Х. Ботев виступав перед селянами з закликами до боротьби проти царизму.

Христо Ботев. у 1866 р. працював учителем у Задунаївці.

З весни 1867 року він поперемінно жив то в Ізмаїлі, то в Болграді. Х. Ботев став ініціатором видання газети болгарською мовою під назвою «Ялпух», яка в 1873—1874 рр. поширювалася в Задунаївці. Він також написав для школярів підручники «Початкова граматика по вивченню болгарської мови» і «Болгарська мова».

На вимогу жителів нарешті у 1872 році Міністерство народної освіти відкрило в Задунаївці однокласне училище для хлопчиків на 122 місця. Для дівчаток при ньому було паралельне відділення ремісничих класів (рукоділля) на 27 місць[2]. На утримання нового навчального закладу земство відраховувало 320 крб. на рік[3]. У 1902 році училище було реорганізовано в двокласне з паралельним відділенням для дівчат. Відвідували школу здебільшого діти заможних селян та куркулів.

З 1865 року в селі почав працювати фельдшер[4].

В 1905 році в Задунаївці налічувалось 278 дворів і 2138 жителів. Становище переважної більшості селян було важким. У своїх спогадах активний учасник революційного підпілля на Ізмаїльщині С. Ф. Касса згадував: «Мій дід був наймитом. Батько теж не мав ні худоби, ні інвентаря. Щоб прогодувати своїх 11 дітей, він брав у багатіїв гроші під великі проценти та зерно для посіву. Лихварі відбирали у нас восени майже весь урожай»[5].

Революція 1905—1907 рр. знайшла широкий відгук серед жителів Задунаївки. В листопаді тут відбувся селянський з'їзд. Оскільки на ньому верховодили есери, опорою яких була заможна верхівка, з'їзд фактично усунувся від розв'язання аграрних питань в інтересах найширших верств селян. Це викликало обурення бідняків і наймитів Задунаївки, які підтримували членів соціал-демократичної групи в Болграді. Члени цієї групи М. Шишман, Б. Райнов та інші в січні 1906 року розповсюджували тут революційні прокламації, закликали підтримувати першу російську революцію і готуватись до повстання[6].

Напередодні першої світової війни активно працював серед селян учитель-більшовик Іван Хінев. Ще в 1910 році він провадив серед учнів села бесіди на революційні теми, викриваючи експлуататорську суть самодержавства і закликав до його повалення.

В роки першої імперіалістичної війни 150 чол. із Задунаївки відправили на війну, 50 чол. забрали на будівництво залізниці Акерман—Бессарабська, що з'єднувала бессарабські землі з Дунаєм. С. Касса, М. Бянов, М. Градесков, що працю-

[1] И. В. Травушкин. Болград. Одесса, 1963, с. 36.
[2] Вестник Бессарабского земства, Кишинев, 1885, № 12, с. 64.
[3] Газ. «Бессарабец», (Кишинев), 9 березня 1903 р.
[4] Записки Бессарабского областного статистического комитета, т. 2, 1867, с. 100.
[5] Трудове на Академията им. Г. С. Раковски. Обществени дисциплини, випуск 2. София, 1959, с. 67.
[6] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4099, арк. 193.

С. Ф. Касса — учасник революційного руху в Задунаївці в 1918—1940 рр.

вали на будівництві залізниці, познайомились з більшовиками Петрограда й Одеси. Тут вони вперше почули про Леніна, з захопленням читали «Окопну Правду».

Війна підірвала економіку селянських господарств. Люди вмирали з голоду і від пошестей. Посилювалась ненависть бідноти до існуючих порядків, до куркулів і лихварів, які збагачувались за рахунок нещадної експлуатації. Трудяще селянство дедалі рішучіше ставало на шлях боротьби проти війни й царизму. У вересні 1917 року С. Касса, П. Ненов і Г. Новак встановлюють зв'язок з більшовиками Болграда, готують трудящих села до повалення влади експлуататорів.

Велика Жовтнева соціалістична революція викликала серед селян Задунаївки нову хвилю боротьби проти експлуататорів. 10 січня 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Казенні, куркульські та церковні землі оголошувалися власністю трудящого селянства, почався їх розподіл між батраками, бідняками, проводились в життя інші декрети та постанови робітничо-селянського уряду.

При підтримці імперіалістичних держав боярська Румунія розпочала інтервенцію на південному сході країни. Жителі Задунаївки готувались до опору, створювали збройні загони. Керовані І. Хіневим, П. Йовчевим, вони організували виступ проти інтервентів. Та сили були нерівні. 25 січня 1918 року Задунаївка підпала під ярмо румуно-боярських окупантів. Загарбники з допомогою куркулів і колишніх чиновників відновили старі порядки, встановили військовий терор, спрямований проти тих, хто боровся і підтримував Радянську владу. Багатьох селян арештували і посадили в вогкі підвали. Окупанти відібрали в селян наділену їм Радянською владою землю, закрили школу, де навчання провадилось болгарською мовою. Вони силою забирали хліб, худобу, грабували винні підвали та домашнє майно. Великої шкоди зазнали селяни від потрав озимих та ярих культур ворожою кіннотою[1]. Коли ж вони намагалися скаржитись комендантові, той не хотів їх і слухати.

Та не підкорилися задунаївці ворогам. Зростав народний опір, виникали революційні гуртки. З них в лютому 1922 року М. Шишман створює підпільну революційну організацію. Для керівництва було обрано комітет, до якого ввійшли М. Терзі, В. Терзі, О. Георгієв, М. Ніколов і С. Ф. Касса[2]. Комітет розгорнув роботу по створенню революційних осередків у сусідніх болгарських селах — Главанах, Селі-Оглу (Холмському), Кот-Китаї (Островному), Гасан-Батирі (Виноградному), Новій Іванівці та інших. Члени організації збирали зброю, розповсюджували листівки, що надходили з Болграда й Ізмаїла, готували населення Задунаївки до повстання за возз'єднання з Радянською Батьківщиною.

У 1923 році сигуранца натрапила на слід організації, арештувала Г. Кальчева, Д. Ненова, С. Ф. Касса, П. Ташева та інших підпільників. Їх закували в кайдани і відправили до ізмаїльської тюрми, а потім до Кишинева. Понад півроку в одній камері кишинівської в'язниці перебували Г. Кальчев, Д. Ненов, С. Ф. Касса і П. Ташев разом з секретарем підпільного Бессарабського комітету партії П. Ткаченком. П. Ткаченко організував у камері політшколу. Ув'язнені вивчали праці В. І. Леніна «Що робити?», «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» та інші твори. П. Ткаченко роз'яснював цілі й завдання комуністів.

[1] Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции 1917—1920 гг., с. 243.

[2] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р. К., 1956, с. 41.

Після звільнення з тюрми в 1924 році С. Ф. Касса та інші члени підпільної організації повернулись до Задунаївки і почали готуватися до Татарбунарського повстання. В підвалі млина вони закопали розібрані кулемети. Підготовкою керував М. Шипман, який приїздив з Болграда в Задунаївку й зупинявся на нелегальній квартирі у І. І. Ротара. Але через передчасний виступ селян інших сіл вони не змогли взяти участь у Татарбунарському повстанні.

Жорстоко розправившись з повстанцями, румунський буржуазний уряд шукав собі опори серед місцевих куркулів і сприяв їх збагаченню за рахунок розорення бідняцтва. Користуючись безвихідним становищем бідняків, куркулі скуповували в них за безцінь землі. Це стало причиною того, що в 1925—1926 рр. 40 знедолених сімей, покинувши рідні краї, поїхали шукати щастя в Бразілії, Аргентіні, Уругваї. Немало з них через брак коштів так і не змогли повернутись на батьківщину.

У січні 1929 року Задунаївський підпільний революційний комітет одержав перший номер революційної газети «Рабоче-крестьянская правда», яку видавав Бессарабський підпільний комітет Комуністичної партії. Розповсюджував її в селі місцевий учитель Г. П. Бянов[1]. Газету читали потайки в селянських сім'ях. Але жандарми вислідили підпільників і в квітні 1929 року заарештували С. Ф. Кассу і засудили його на 5 років, посадивши до в'язниці Дофтана.

Значно погіршало становище селян у роки загальної світової економічної кризи 1929—1933 рр., коли за рахунок трудящих уряд намагався поправити становище казни. З селян стягували багато різних податків, у т. ч. грунтовий, мастковий, прибутковий, податок з обороту та інші. Внаслідок цього значна частина селянських земель за борги потрапила до місцевих куркулів Андонова, Стоянова, Тодорова, Божкова, Дебелица, Велева та інших. Кожен з них мав 30—50 десятин землі[2]. В той же час тут налічувалось 40 безкінних господарств. Куркулі брали в оренду землі, наймали на роботу за дешеву ціну батраків, закабалювали бідноту і забирали в неї майбутній урожай. Все це поглиблювало класові суперечності на селі і загострювало боротьбу бідноти проти куркульства.

Жителі Задунаївки, перебуваючи під тяжким гнітом румунських бояр та місцевих куркулів, з нетерпінням чекали допомоги Країни Рад в їх боротьбі за соціальне і національне визволення. Цей час настав 28 червня 1940 року, коли в село прийшла Червона Армія. Активісти разом з С. Ф. Кассою піднесли хліб-сіль командирові підрозділу Червоної Армії. На будинку колишньої примарії замайорів червоний прапор, з'явилися лозунги: «Хай живе Радянська влада!», «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

На зборах села обрали орган влади — сільську Раду. Головою її став С. Ф. Касса. Було проведено націоналізацію куркульських земель і розподілено їх серед бідняцьких господарств. Радянські органи взяли на облік майно сільської буржуазії, що втекла із Задунаївки, націоналізували млини, сховища, крамниці, комори, будинки, що належали експлуататорам.

Сільська Рада за допомогою активістів склала списки неписьменних, взяла на облік дітей шкільного віку. 15 вересня 1940 року почалось навчання в школі. Одночасно розгорнулася робота по ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. Місцевим вчителям допомагали педагоги, які приїхали з східних областей країни. Вони охоче ділилися з колегами своїм досвідом. В селі відкрили хату-читальню, клуб. Восени в клубі організували гурток по вивченню Статуту ВЛКСМ, а в січні 1941 року утворилася перша комсомольська організація з 9 чол. Секретарем її був А. І. Ротар.

11 березня 1941 року селяни, що виявили бажання вступити до колгоспу, зібралися на збори і вирішили створити колгосп під назвою «Серп і молот». До нього вступило 122 родини. Почин задунаївців знайшов широкий відгук у Ново-Іванівсько-

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4099, арк. 198.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 939, оп. 1, спр. 3, арк. 7, 27.

му районі, до якого в той час входило село. Райком партії підтримав ініціативу селян Задунаївки і звернувся з закликом про організацію колгоспів в усьому районі.

Колгосп «Серп і молот» мав тоді 1023 га землі, 113 коней, 64 вози, 42 плуги, 44 борони, 51 культиватор, 6 жниварок, 2 кукурудзяні сівалки. Держава допомогла артілі насінням, а також довгостроковою позикою. Навесні 1941 року на полях працювало 2 трактори.

Успішно була проведена весняна сівба, зрів перший колгоспний урожай. Главанська МТС виділила господарству молотарку і косарку. Колгоспники чекали жнив. Проте на Батьківщину напала фашистська Німеччина, а з нею і боярська Румунія. Вже в перші дні трудящі Задунаївки разом з усім радянським народом стали на захист своєї свободи і незалежності. Багато жителів пішло до лав Червоної Армії. Незважаючи на опір частин радянських військ, вранці 22 липня фашисти захопили село.

З перших днів окупації в приміщенні школи було розташовано примарію. Примарем окупанти призначили куркуля Ненова. Селяни були обкладені великими податками. В разі ж несвоєчасної сплати їх штрафували; коли й це не помагало, тоді опечатували скриню з речами або чіпляли замок і печатку на селянську хату і не знімали доти, аж поки її власник не сплачував податку. Виконуючи накази окупаційної влади, примар заборонив носити навіть національний болгарський одяг (червоний пояс тощо). В школі почалася румунізація. Болгарська мова була заборонена. Навчали тільки хлопців, а дівчаток не приймали. Основними предметами були румунська мова, закон божий, арифметика. Діти куркулів сиділи за партою в першому ряду, більш-менш заможні — в другому, а діти бідняків — займали останні ряди парт.

На тимчасово окупованій території почалися репресії, гоніння на колишніх активістів і членів колгоспу. Куркулі підняли голову; фашистська влада повернула їм землю. Колгоспне добро розтягли, урожай зібрали і відвезли до Румунії. Почала свою звірячу діяльність жандармерія, на поталу якій куркулі видали активістів С. Бянова, І. Тодорова, Г. Стоянова, Ф. Іванова. В концтаборі в Кишиневі до дня визволення просидів і Г. Іванов. П. Ротара, Ф. Лицкана, М. Станева та інших жандарми жорстоко побили. Коли наприкінці 1941 року в село повернулися сім'ї Д. Вакаренкова, С. Цвяткова, П. Петрова, М. Данчева, М. Ніколова, які не змогли евакуюватися в східні райони країни, жандарми не пустили їх в село, а поселили в степу в маленькій мазанці. Незважаючи на найсуворішу заборону румунських бояр, односельчани допомагали своїм землякам. Г. С. Ташев та інші, ризикуючи життям, потай добиралися до них і приносили продукти харчування й одяг. Лише через рік їм дозволили переселитися в село. Проте вони були під постійним наглядом сигуранци, їх весь час викликали на допит.

Та залякати радянських людей окупантам не вдалося. В селі була створена партизанська група, до якої входили Ф. І. Бянов, П. І. Петров, Г. Г. Стоянов, І. І. Тодоров, М. М. Луцкан, М. І. Станев, М. І. Данчев та інші[1]. Це були комуністи і безпартійні. Свою роботу вони спрямовували на нещадне розвінчування брехливої фашистської пропаганди, інформували населення про становище на фронтах, про героїчні битви Червоної Армії з ворогом.

Люди вірили в перемогу Радянської Армії, з нетерпінням чекали на її повернення. Комсомолець А. І. Ротар заховав колгоспний червоний прапор і зберігав його до часу визволення села. Він також зберіг портрет В. І. Леніна[2].

26 серпня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили Задунаївку. Почалося відродження села. З фронту поверталися воїни. За героїзм і відвагу 10 чол. нагороджені орденами і медалями. Серед них М. Г. Мігов, С. Ф. Касса та інші.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 1, арк. 105, 114, 115, 116.
[2] Там же, ф. 5451, оп. 1, спр. 2, арк. 15.

В селі 28 серпня 1944 року відбулися вибори до сільської Ради. При ній було створено земельну, торговельно-кооперативну, культурно-освітню та охорони здоров'я комісії. Сільська Рада провела значну роботу по відродженню життя. Ще в 1944 році було зібрано для дітей-сиріт, а також для дітей, батьки яких були в лавах Червоної Армії, 10 тис. крб.[1], відкрито школу, ясла, дитячий садок.

Виняткове місце в допомозі селянам стати на шлях колгоспного життя відіграло сільське споживче товариство, створене в березні 1945 року. Свою роботу воно спрямовувало на забезпечення населення продовольчими товарами, а також на залучення селянства до громадського виробництва.

Значну роботу провадила ініціативна група по відбудові колгоспу «Серп і молот», до якої входили В. М. Стоянов, В. Бянов, М. Станев — всього 18 чол. В артіль вступили 82 родини, головою правління обрали В. М. Стоянова.

В 1945 році в Задунаївці було засновано 2 товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи), а в 1946 році створено 2 колгоспи, в яких об'єдналося 320 господарств.

У відбудові громадського господарства та розвитку колгоспного виробництва активну участь брали комуністи і комсомольці. В 1946 році в селі організовано партійно-кандидатську групу, яка з 10 квітня 1947 року була перетворена на територіальну первинну парторганізацію. В цьому ж році утворилась комсомольська організація, що налічувала в своїх рядах 9 юнаків і дівчат. Силами комуністів, комсомольців і молоді було відремонтовано кузню, шевську майстерню, налагоджено роботу кар'єру. Значну увагу в селі приділяли культурно-освітній роботі. Почав працювати клуб, а при ньому драматичний і хоровий гуртки та гуртки по ліквідації неписьменності серед літніх людей і сільської молоді.

З великими труднощами відроджували задунаївці колгоспне господарство. В 1946 році оброблялося лише 25—30 проц. землі, оскільки в селі було тільки 2 трактори, 3 сівалки й 5 плугів. Кукурудзу і соняшник доводилось обробляти сапками, збирати також вручну. Урожаї спочатку були низькими, бо на гектар посівів припадала мізерна кількість органічних добрив, а мінеральних зовсім не було. Позначилася на врожаї 1946 року і посуха.

Партія та уряд подали трудівникам сільського господарства всебічну підтримку і допомогу, зокрема посівними матеріалами та грошовими кредитами. Безкорівним колгоспникам на придбання корів було видано кредит по 600 крб. на 3 роки. В 1947 році для членів артілей у селі було відкрито їдальню на 400 чоловік.

У Задунаївці ще в серпні 1947 року налічувалося понад 120 одноосібних господарств. Куркулі провадили оскаженілу агітацію проти колективізації. Комуністи М. Г. Мігов, К. Р. Онищенко та інші роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання, викривали куркульські ворожі дії. Куркулів, які чинили опір колективізації, шкодили артілі, зривали поставки державі, довелося розкуркулити і вислати.

З допомогою держави артілі поступово долали труднощі. В березні 1947 року посівна кампанія була завершена за 6—7 робочих днів. Колгоспники виростили непоганий урожай. Збільшувалися доходи від зернових культур і громадського тваринництва. Значні прибутки в 1947 році одержала артіль «Серп і молот» від шовківництва. Ініціативу по розведенню шовкопряда взяли на себе літні колгоспниці П. Терзі, О. Добрева і Н. Станчева. Зміцнення колгоспної економіки дало можливість підвищити оплату трудодня. У 1947 році члени артілей одержали на кожний трудодень по 2—2,5 кг зерна[2].

Крім того, вживалися заходи для покращання умов роботи школи та культурно-освітніх установ. В цьому значну допомогу подала держава. Протягом 1946—1947 рр. було обладнано шкільні приміщення, в яких навчалось 400 учнів.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-939, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 8, 16.

[2] Газ. «Придунайская правда», 23 березня 1947 р.

Одночасно партійна організація, сільська Рада приступили до ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Адже в селі, переважно серед дорослого населення, було 180 неписьменних і 60 — малописьменних. Утворювалися учбові групи по 10—15 чол. Неповна середня школа виділила 18 учителів для навчання неписьменних. Почала працювати хата-читальня, клуб. Налагоджувалося і медичне обслуговування населення. Для малят було відкрито троє дитячих ясел.

Матеріальна база колгоспу давала змогу розгорнути будівництво господарських та культосвітніх приміщень. В 1949 році в селі відкрили інкубаторну станцію, побудували пекарню, методом народної будови спорудили клуб, а через 2 роки сільську бібліотеку.

В 1956 році 3 колгоспи об'єднались в одне господарство ім. Христо Ботева. Укрупнення дало можливість повніше і раціональніше використовувати техніку, скоротити адміністративно-управлінські витрати. Все це сприяло дальшому економічному зміцненню господарства. За укрупненим колгоспом закріплювалося 7,8 тис. га землі, в т. ч. 5543 га орної. Колгосп закупив 16 тракторів, 4 комбайни, багато причепних машин та іншої техніки. В роки семирічки його технічна озброєність стала ще кращою. Село було підключено до державної електромережі. Це дало змогу не тільки електрифікувати будинки колгоспників, але й механізувати ряд трудомістких процесів сільського господарства, особливо на тваринницьких фермах.

У 1958 році в парторганізації артілі було обрано партійний комітет. Партійна організація налічувала 70 комуністів. Комсомольська організація виросла до 117 членів. Комуністи і комсомольці докладали багато зусиль до того, щоб якомога швидше підвищити врожайність зернових і технічних культур, зробити високопродуктивним тваринництво. Вони поставили перед собою завдання подолати відставання на тваринницьких фермах. Тут створюється партійна група. На ферми пішли комсомольці. З 109 членів ВЛКСМ у 1961 році понад 30 комсомольців працювали на фермах, зокрема І. Ташева, К. Діордієва, М. Димитрова, Н. Терзі та інші[1].

Березневий (1965 року) Пленум ЦК КПРС відкрив перед колгоспниками нові перспективи. Накреслені ним заходи, зокрема щодо підвищення матеріальної заінтересованості трудівників сільського господарства та введення нових закупівельних цін, сприяли дальшому зміцненню економіки колгоспу. Доходи від реалізації зернових культур у 1967 році становили 524 тис. крб. та 550 тис. крб. від тваринництва. Загальний прибуток від усіх галузей господарського виробництва в 1967 році перевищив 2 млн. карбованців.

Завдяки повсякденній турботі Комуністичної партії господарство Задунаївки за повоєнні роки стало високорозвинутим. Якщо середній урожай зернових у 1946 році становив 8,5 цнт з га, то в 1967 році — 22 цнт з га. Поголів'я рогатої худоби відповідно виросло з 284 до 1956 голів, у т. ч. корів з 28 до 437 голів. Колгосп має понад 1,5 тис. голів свиней української степової білої породи та понад 6,7 тис. овець цигайської породи. Машинний парк налічує 39 тракторів, у т. ч. 15 гусеничних, 6 комбайнів, 26 автомашин та багато іншої техніки.

Найближчим часом Задунаївка стане економічно ще більш міцнішою, ще кращою. Закінчується спорудження великого ставу, або, як його тут називають, «колгоспного моря». Правління артілі асигнувало на це 198 тис. крб. Площа дзеркала водоймища дорівнюватиме 88 га. Така споруда дасть можливість розводити дзеркальних коропів і за 4 роки окупити всі затрати. В 1968 році передбачено збудувати млин, нові приміщення школи, дитячих ясел, пекарні, комплекс будов для ССТ, будинок овочівників тощо.

Пишаються задунаївці своїми людьми, людьми трудової слави. 14 передовиків колгоспного виробництва за високі показники удостоєні урядових нагород, у т. ч. К. К. Б'янов, який працює понад 20 років свинарем, кукурудзовод Т. Ф. Загорець і доярка Ф. І. Михайлова нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора,

[1] Одеський облпартархів, ф. 7980, оп. 2, спр. 10, арк. 38.

I. З. Терзі і голова колгоспу С. Г. Ташев — орденом «Знак Пошани». 40 імен передовиків колгоспу занесені на Дошку пошани. Серед передовиків чільне місце посідає молодь, завзята, трудолюбива комсомолія.

З кожним роком поліпшується добробут, підвищується культурний рівень трудівників села. Багато споруджено нових будинків, а старі переобладнані. Старі саморобні меблі замінені новими полірованими. Колгоспники одягаються гарно, по-сучасному, а саморобний одяг став музейною рідкістю. Жителі мають легкові автомашини, 100 мотоциклів, 1000 велосипедів, багато радіоприймачів, понад 100 пральних машин. Кожний будинок радіофікований. До послуг задунаївців промтоварний, продуктовий і посудно-господарчий магазини. Їх річний товарооборот досягає 800 тис. карбованців.

А. І. Ротар розповідає дітям про те, як він під час Великої Вітчизняної війни врятував прапор рідного колгоспу. Задунаївка. 1967 р.

З 1961 року членам артілі надаються оплачувані відпустки. В 1964 році в селі збудовано молочну кухню, яка готує безплатне харчування для дітей ясельного віку.

Велику роботу в господарському і культурному житті проводить сільська Рада, при якій створено 6 постійних комісій. На засіданнях Ради розглядаються питання, спрямовані на успішне виконання планів сільськогосподарського виробництва і зобов'язань перед державою, піднесення матеріального добробуту й культури трудящих, озеленення і впорядкування рідного села.

Особливо великі зміни, порівняно з минулим, сталися в охороні здоров'я, розвитку освіти й культури. За часів панування румунських бояр у селі не було медичних установ, не вживалися ніякі заходи для профілактики захворювань. Серед населення були поширені трахома, туберкульоз, малярія. Смертність, особливо серед дітей, була дуже високою. Нині тут працюють лікарня на 25 ліжок, збудована колгоспом, поліклініка, пологовий будинок. При поліклініці є рентген-кабінет, амбулаторія. Задунаївську поліклініку і стаціонар по праву називають зразковими сільськими медичними установами. Тут створені всі умови для прийому і лікування хворих. У невеликій, але добре обладнаній операційній провадяться найскладніші хірургічні операції. Багатьом жителям Задунаївки та інших сіл повернув здоров'я хірург В. П. Федосьєв, учасник Великої Вітчизняної війни, за сумлінну роботу по обслуговуванню населення нагороджений орденом «Знак Пошани». Поліклініка і стаціонар села за зразкове обслуговування трудящих займають третє місце в області. До 50-річчя Радянської влади їм було присуджено диплом 3-го ступеня.

Велику роботу по оздоровленню дітей в літній період проводить жіноча рада, що об'єднує 17 жінок. Вона також бере участь в організації урочистих реєстрацій шлюбів, новонароджених. Реєстрація новонароджених перетворюється тут в радісне свято.

За роки Радянської влади в селі назавжди ліквідовано неписьменність. В 1956 році семирічну школу було реорганізовано в десятирічну, в ній навчаються близько 550 учнів. Школа, крім класних кімнат, має фізичний і хімічний кабінети, кабінет історії та суспільствознавства, спортивний зал. В селі працює школа колгоспної молоді. В обох школах — 35 учителів, з яких 20 мають вищу освіту.

За повоєнні роки 190 юнаків і дівчат села одержали середню, а 50 — вищу освіту. У вузах навчаються понад 20 чол., а 28 — в технікумах. Немало з тих, що здобули вищу або середню спеціальну освіту, працюють в рідному селі.

До 1940 року в селі не було бібліотеки. Тепер у двох бібліотеках села налічується 19 тис. примірників книг. Газети передплачувало лише 6—7 чол. Тепер кожна сім'я колгоспника передплачує газети і журнали, а всього в Задунаївку надходить понад 2,5 тис. примірників газет і журналів. Видання з Народної Республіки Болгарії одержують 180 сімей.

При середній школі в одній з кімнат відкрито музей великого болгарського революціонера і поета Х. Ботева. Тут розміщені матеріали про його революційну діяльність та перебування в Задунаївці, фотокопії газет «Тыпан» («Барабан»), «Будильник» і подарунок кооперативів з Болгарії — ювілейна медаль Х. Ботева.

В центрі села — великий двоповерховий Будинок культури на 800 місць, побудований в 1967 році на честь 50-річчя Великого Жовтня. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, учасники яких неодноразово брали участь у районних та обласних оглядах. Задунаївський хор молоді та вчителів користується великою популярністю в жителів села та поза його межами. Висока майстерність виконання, талановита інтерпретація народних мелодій, вбрання — все це приваблює шанувальників народного мистецтва. У виконанні хорового колективу часто звучать національні пісні. Особливо люблять задунаївці пісню про великого поета Болгарії Х. Ботева «Тихий білий Дунай», яку ще називають піснею Христо Ботева. Високу оцінку одержав на обласному огляді-фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Радянської влади, масовий танець хоро.

Артіль ім. Христо Ботева зв'язує багаторічна дружба з кооперативами Народної Республіки Болгарії. Листи з штемпелем «міжнародне» несуть теплі і задушевні слова привіту і побажань. Крім того, з братньої Болгарії Задунаївку часто відвідують делегації селян та інтелігенції. На запрошення болгарських друзів у липні 1966 року побувала делегація із Задунаївки, яка ознайомилася з досвідом роботи кооперативів Болгарії, розповіла про свої досягнення [1]. Також регулярно проводяться в селі місячники радянсько-болгарської дружби, які перетворюються на яскраву демонстрацію непорушної радянсько-болгарської дружби, боротьби за мир.

Багато уваги приділяється розвиткові фізкультури й спорту. Тут працюють спортивні секції: футбольна, волейбольна, класичної боротьби, баскетбольна, легкої і важкої атлетики.

Невпізнанно змінилася Задунаївка за роки Радянської влади. Чудове її сучасне, ще кращі перспективи на майбутнє.

М. Д. ДИХАН, М. Т. ЧИЖЕВСЬКИЙ

НОВА́ ІВА́НІВКА

Нова Іванівка (до 1940 року — Іванове, або Іванівка Болгарська) — село, центр сільської Ради. Розташована в глибокій долині вздовж лівого берега річки Киргиж-Китаю, за 54 км від районного центру і за 160 км від Одеси. Сполучена із залізничною станцією Аліяга двадцятикілометровою асфальтованою дорогою та авіалінією з Одесою. Населення — 3235 чоловік.

Виникнення Нової Іванівки пов'язане з переселенням на початку XIX століття задунайських болгар на територію Росії. Зупинившись у 1821—1822 рр. у долині річки Киргиж-Китаю, вони заснували село, назвавши його на честь головного попечителя задунайських поселенців Івана Микитовича Інзова — Іванове [2]. Одночасно село називали Іванівкою Болгарською. Переселенці одержали землю, на кілька років звільнялись від податків та військової служби. Спочатку вони займались скотарством, головним чином вівчарством, а потім і хліборобством. У 1827 році в селі

---

[1] Газ. «Роботническо дело» (орган ЦК Болгарської Комуністичної партії), 2 серпня 1966 р.

[2] А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, с. 31.

налічувалось 56 родин. Було 2 вітряки і водяний млин[1]. У 1832 році тут проживало вже 135 родин. На кожну з них припадало 40,7 десятини землі. Всього орної землі село мало 5940 десятин[2].

Поступово кількість населення збільшувалась. В 1845 році тут проживало 554 чол., в 1875 році — 1190 чол., що мешкали в 167 будинках. У селі було уже чимало кам'яних і саманних будівель, які витісняли дерев'яні хати і хворостяні селянські мазанки, вкриті здебільшого очеретом і соломою.

Селяни вирощували яру й озиму пшеницю, жито, овес, ячмінь, коноплі, льон, просо, а в 50—60 роках XIX століття почали розводити картоплю і кукурудзу. Площі під зерновими культурами постійно збільшувалися. Так, з 1869 по 1877 рік посіви ярої пшениці і кукурудзи зросли більш як у 2 рази. Землю обробляли примітивним знаряддям: дерев'яними боронами, сохами із залізним наконечником, мотиками. Проте й такого реманенту більшість господарств не мала, через що урожаї були низькими і біднота змушена йти в кабалу до багатіїв[3].

Досить розвиненим на той час було городництво і садівництво. В 1871 році під городами налічувалось 25, а під садами 50 десятин землі. Через 7 років площі городів збільшились в 4 рази, а садів — у півтора раза. Лише одного вина тут вироблялось в ті роки понад 2 тис. відер. Селяни самі виготовляли одяг, взуття, чинили шкури. На ручних ткацьких верстатах виробляли з овечої вовни сукно для верхнього одягу, з конопель та льону — білу тканину. Були в селі також ковалі, теслярі, бондарі, каменярі, кравці, шевці.

В Росії болгарські переселенці знайшли другу батьківщину. Коли країні загрожувала небезпека, вони, незважаючи на їх звільнення від військової служби, зі зброєю в руках ставали на її захист. В пам'яті жителів села збереглись імена односельчан — Р. Димитрова, Д. Васильєва, які брали участь у Кримській війні в складі болгарського загону, сформованого в м. Болграді. У воєнні роки населення Іванового виділяло для потреб армії велику кількість худоби, продуктів харчування і фуражу. Багато жителів перебувало в допоміжних загонах, які прокладали шляхи, будували мости, переправи та укріплення для російської армії[4]. Немало односельчан брали участь у російсько-турецькій війні 1877—1878 рр. У боях за Шипку загинув смертю хоробрих селянин З. Кискін. Георгіївським хрестом був нагороджений І. Куцарев.

Взимку 1877 року в селі квартирував Волинський піхотний полк і артилерійська батарея. Місцеве населення радо вітало російських солдатів, які йшли за Дунай, щоб визволити Болгарію від турецького ярма. Воно допомагало військовим частинам перевозити вантажі тощо.

У другій половині XIX століття, особливо в останній чверті, поглиблюється класове розшарування. Виділяється заможна верхівка і значно збільшується кількість малоземельних господарств. Бідняцькі і середняцькі господарства, що становили переважну більшість, через відсутність реманенту і тягла для обробітку землі часто збирали низькі врожаї. Так, середній урожай озимої пшениці в межах Акерманського повіту за 1881—1895 рр. становив 34,3 пуда, ярої пшениці 27,4, ячменю 49,1, вівса 34,8 і жита 32,2 пуда з десятини[5]. Оскільки сільська біднота не мала реманенту і тягла для обробітку землі, сільські багатії Тодорові, Станкові, Сербінові та інші за безцінь орендували їх наділи. Під час неврожаїв, які часто бували в Півден-

---

[1] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 453.

[2] И. Мещерюк. Переселение болгар в Южную Бессарабию в 1828—1834 гг. Кишинев, 1965, с. 140.

[3] ЦДА МРСР, ф. 151, оп. 1, спр. 94, арк. 243, 244; спр. 52, арк. 365, 366; спр. 10, арк. 209, 210.

[4] И. С. Иванов. Сборник статей о некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар. Кишинев, 1896, с. 36.

[5] К вопросу об устройствах на казенных землях Бессарабской губернии крестьянских хозяйств единоличного владения. Одесса, 1913, с. 1060.

ній Бессарабії, основна маса голодувала. Користуючись цим, куркулі позичали біднякам зерно за відробіток в їх господарствах.

Більшість селян була неписьменною. В однокласній школі, яка відкрилася в 1870 році, здебільшого навчались діти заможних селян. У 1877 році її відвідувало 60 учнів, які становили лише третину дітей шкільного віку. На народну освіту царизм виділяв мізерні кошти і школа утримувалась за рахунок селян. Так, у 1877 році сільська громада виділила на школу 450 крб., а держава — жодної копійки [1].

Медичне обслуговування було вкрай незадовільним. У 1870 році на весь Акерманський повіт, куди входило й Іванове, діяла лише одна лікарня на п'ять ліжок. Біднота лікувалася у знахарів. Тяжке матеріальне становище і відсутність медичного обслуговування спричинювали часті епідемії тифу, дифтериту, віспи. Смертність серед населення була високою.

В побуті жителі Іванового зберігали звичаї своїх болгарських предків. Кожний сільський двір — це була велика сім'я, члени якої залежали від найстарішого. Всі чоловіки з ранку до ночі працювали в полі, доглядали худобу. Жінки допомагали їм, а також вели хатнє господарство. Майже кожен змалку привчався до сільськогосподарської роботи і лише діти заможних батьків відвідували школу. Одяг жителів зберігав риси болгарського народного вбрання. В харчуванні переважали страви болгарської кухні. У святкові та недільні дні молодь збиралася в центрі села, на так званому мигдані, де танцювали, грали. Найулюбленішим танцем було болгарське «хоро», в якому брали участь хлопці, дівчата, а також літні люди. Часто на тому ж «мигдані» відбувались змагання з боротьби тощо. Іноді дівчата співали хороводних пісень. Осінніми та зимовими вечорами молодь збиралася на «седянках», займалася рукоділлям, співала пісень, розповідала казки.

Внаслідок класової диференціації, що особливо посилилася в кінці XIX — на початку XX століть, значна частина селянських господарств була розорена або потрапила в куркульську кабалу. До того ж становище безземельних або малоземельних родин погіршало у зв'язку з російсько-японською війною. Чимало чоловіків було відправлено на фронт. Г. Х. Ніколов, С. З. Недельчев, В. Н. Стоянов і багато інших загинули на полях Манчжурії, а їх сім'ї залишились без годувальників. В одній із кореспонденцій писалося, що «після довготривалого голоду взимку, наближалася весна, але нічого доброго вона не обіцяє. Скрізь чути нарікання, що землі немає, що худоба продана і нічим сіяти» [2].

Повертаючись з фронту, солдати розповідали односельчанам про великі втрати російських військ через нестачу зброї, бездарність командування, зраду іноземців-офіцерів. Від своїх земляків жителі дізнавались про численні виступи робітничого класу та селянства Росії зі зброєю в руках проти влади царя і поміщиків.

Під час першої російської революції пробудженню свідомості селян Іванового сприяла агітаційна робота, яка провадилась членами соціал-демократичних гуртків Болграда, Акермана, Кубею, Чийшії, що розповсюджували тут нелегальну літературу, листівки, організовували збори і мітинги протесту. Сюди не раз приїздив у 1905—1906 рр. член соціал-демократичного гуртка І. С. Хінев. Із закликами до боротьби за свої права виступав учитель з сусіднього села Нові Трояни Г. І. Матковський. Він брав участь у сходці селян Іванового і закликав їх бойкотувати царський маніфест від 17 жовтня 1905 року. Під впливом соціал-демократів селяни вимагали землі, усунення з посади ненависного волосного старшини Бошкова, надання більших прав та повноважень сільським сходкам, права навчання дітей рідною мовою тощо. Коли поставлені вимоги було відхилено, селяни бойкотували сходку, не корились урядникові й волосному начальству. Останні розцінювали це як бунт і погрожували драгунами. Однак селяни стояли на своєму. В лютому 1906 року на сільській сходці вони ухвалили постанову, в якій вимагали скликання Дер-

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 151, оп. 1, спр. 52, арк. 47, 378.
[2] Газ. «Бессарабская жизнь», 21 лютого 1906 р.

жавної думи на основі загальних, прямих і таємних виборів, забезпечення народові справжньої свободи слова, зборів, спілок і недоторканність особи, звільнення всіх політичних в'язнів, встановлення виборності урядових чиновників, суддів, чинів у армії, повернення солдат з Манчжурії, скорочення строків військової служби та поліпшення становища солдат. Одночасно селяни вимагали, щоб Дума прийняла закон про передачу їм у безплатне зрівняльне користування землю, встановила прогресивно-прибутковий податок і окремий податок на предмети розкоші, скасувавши непрямі податки, викупні платежі і недоїмки. До постанови було включено пункт про право кожної нації мати школи з рідною мовою викладання, суд і місцеве самоврядування, а також порушено питання про введення загального обов'язкового безплатного навчання в нижчих навчальних закладах та інше[1]. Під цією постановою підписалося 125 членів сільського сходу. Особи, що брали участь у сходці, пізніше не раз переслідувались поліцією та владою.

Столипінська аграрна реформа, зруйнувавши общинне землеволодіння, створила сприятливі умови для збагачення сільської буржуазії. З общини вийшло понад 60 проц. господарств. Більшість з них одержала землю, але не маючи ніяких засобів для її обробітку, змушена була продавати куркулям свої наділи. Процес обезземелення викликав нову хвилю незадоволення. Селяни перешкоджали здійсненню реформи, виступали проти насадження куркульства[2]. Класові суперечки на селі весь час загострювалися.

Ще більше погіршало становище в селі під час першої світової війни. Чоловіків було відправлено на фронт, з яких 44 загинули на війні. Скоротилися посіви пшениці, виноградники пошкодила філоксера, а такі галузі сільського господарства як бджільництво і шовківництво зовсім занепали[3]. В той же час значно зросли податки і реквізиції.

Після перемоги Лютневої революції боротьба за соціальне визволення посилилася. Особливо гострого характеру набула боротьба навколо земельного питання. На одних із зборів виступив член соціал-демократичної партії учитель з Чийшії І. С. Хінев. Звертаючись до бідноти, він говорив, що революція ще не закінчилась, що потрібно добитись землі, миру, справжньої волі. І. С. Хінев попередив селян, що всі партії, крім більшовицької, захищають інтереси не трудящих, а пануючих класів. Велику агітаційну роботу серед селян провадив житель сусіднього села Іссерлії С. Іджилов.

З радістю зустріли селяни-бідняки звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді та ленінські декрети про землю і мир. Селяни, що поверталися з фронту, також розповідали своїм односельчанам про боротьбу трудящих центральної Росії за владу Рад.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Трудящі Іванового обрали Раду селянських депутатів на чолі з ковалем А. Порфіровим, яка приступила до розподілу куркульських та церковних земель.

Наступ румуно-боярських військ на Бессарабію не дав змоги здійснити революційні перетворення в селі. Щоб дати відсіч інтервентам і захистити завоювання революції, жителі Іванового спільно з червоногвардійськими загонами сусідніх сіл Кубею, Кальчевого, Тараклії і Чийшії вступили в боротьбу з регулярною армією загарбників. Сили були нерівні, і наприкінці січня 1918 року Іванове окупували румуно-боярські війська.

Окупанти встановили жорстокий терор. Вони заборонили населенню збиратися групами, пізніше 9 години вечора виходити на вулицю, розмовляти в громадських місцях російською чи болгарською мовами. За найменшу підозру людей заарештовували, били. У селян забирали зерно, худобу для армії. Внаслідок цього багато

---

[1] Газ. «Бессарабская жизнь», 6 і 18 лютого, 26 липня і 27 вересня 1906 р.
[2] Газ. «Българска поща», 28 вересня 1912 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 677, арк. 138.

селянських господарств залишилися без насіння і робочої худоби. На товари першої необхідності було встановлено високі ціни.

Не змінилося становище і в наступні роки. В той час, коли більшість жителів перебувала в нестерпно важких умовах, багатіла сільська верхівка. Розширили свої земельні володіння куркулі Х. Джиганський, І. Попович, Ф. Сербинов, Н. Недов та інші[1]. В руках сільської буржуазії було зосереджено близько 35 проц. землі. Куркулі в усьому підтримували існуючий окупаційний режим, допомагаючи загарбникам розправлятися з селянами. Часто без будь-яких причин загони карателів заарештовували жителів, били, відбирали майно.

Але поставити народ на коліна окупантам не вдалося. Селяни Іванового відмовлялися виконувати накази адміністрації. Їх не лякали ні штрафи, ні тортури. А. Чичан, П. Петков, Х. Кискін, В. Димитров зуміли приховати зброю: 80 гвинтівок і патрони з тим, щоб пізніше їх можна було використати проти окупантів. Михайло і Микола Недови та інші відмовлялися здавати коней для королівського війська[2]. В. Іванов, С. Карапертов та інші врятували частину книг сільської бібліотеки — твори Пушкіна, Гоголя, Некрасова, Толстого — перед тим, як окупанти збирались їх знищити. Молодь села не хотіла служити королівській Румунії і втікала з армії. Напередодні виборів до румунського парламенту, що проходили в 1920 році, Н. Градинар, В. Недов та інші розклеїли в селі листівки, які закликали населення голосувати проти ставлеників буржуазної влади. Таємно доставляли в село листівки члени революційної організації Чийшії і Кубею І. Хінев та К. Іорданов[3].

На початку 1921 року в селі виник підпільний революційний комітет. Під його керівництвом створено, переважно з молоді, бойовий загін. Поширювалися листівки підпільного Бессарабського обласного комітету Комуністичної партії, які закликали бойкотувати розпорядження окупаційної влади[4]. Ризикуючи бути заарештованими, селяни читали підпільні видання Комуністичної партії та іншу літературу, що видавало міжнародне товариство допомоги робітникам (МТДР), а також радянські книги, журнали, газети.

Активний учасник Татарбунарського повстання А. В. Аргіров передав велику кількість пропагандистської літератури учителю І. А. Бахчевану, який розповсюджував її в Івановому, Главанях та інших селах[5].

Крім політичного безправ'я, переважна частина селян зазнавала економічного гніту. Лише зовсім безземельних родин тут налічувалося понад 30, які змушені були йти в найми до місцевих куркулів. Ті, що мали невеликі земельні наділи, ледве зводили кінці з кінцями. Для того, щоб сплатити податки, селяни часто брали позику у куркулів з розрахунку 36 проц. річних, потрапляючи до них у кабалу.

Незважаючи на окупаційний режим, селяни не втрачали надії на те, що час визволення неминучий. Це сталося 28 червня 1940 року. З вітальними гаслами і портретами В. І. Леніна зустрічали вони Червону Армію, свою визволительку. Радості не було меж.

В Іванове прийшло нове життя. Було обрано сільську Раду. Активну участь у відновленні Радянської влади в селі брали А. Черкес, І. Стоїлов, Х. П. Кискін, Г. Поглубко. Сільрада на чолі з головою А. Черкесом розподілила серед бідняків землю, конфісковану в куркулів. Біднота одержала кредити, позику на придбання насіння. Восени 1940 року в селі створено комсомольську організацію.

На початку 1941 року бідняки і середняки Нової Іванівки виявили бажання об'єднатися в колгосп. Було організовано ініціативну групу на чолі з Х. П. Кискі-

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 270, арк. 44; ф. 15, оп. 1, спр. 9, арк. 3, 4, 14, 35, 36; спр. 8, арк. 98—100.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 271, оп. 2, спр. 29.

[3] Листовки коммунистического подполья Бессарабии 1918—1940 гг. Кишинев, 1960, с. 31.

[4] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р., с. 44.

[5] Одеський облпартархів, ф. 3, оп. 3, спр. 33, арк. 8, 9.

ним. 26 лютого 1941 року 84 господарства заснували колгосп «Червоний прапор».

Матеріально-технічна і виробнича база господарства спочатку була слабкою. Артіль мала лише 762 га землі, в т. ч. орної — 546 га; 87 коней, 45 возів, 48 плугів, 42 борони, 22 віялки, 6 лобогрійок та інший інвентар. Держава допомогла артілі посівним матеріалом, виділила трактор, завдяки чому сівбу проведено своєчасно.

Багато селян-одноосібників, побачивши переваги колгоспного життя, почали подавати заяви про вступ до артілі. На весну 1941 року артіль об'єднувала 150 господарств.

Вручення колгоспникам Державного акту на вічне і безплатне користування землею. Нова Іванівка. 1950 р.

З встановленням Радянської влади відкрито школу, бібліотеку, дитячий садок, ясла. Почалась ліквідація неписьменності.

З перших днів Великої Вітчизняної війни селяни самовіддано працювали для потреб фронту — на будівництві оборонних споруд. Із західного боку села був насипаний земляний вал у 2,5 м заввишки і 1 км завдовжки. Колгоспники евакуювали в тил майно артілі, транспортні засоби передали в розпорядження військових частин.

Х. П. Кискін — сільський активіст. Працює заступником голови сільради на громадських засадах. Нова Іванівка. 1967 р.

22 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Нову Іванівку. Почались переслідування селян, особливо членів колгоспу. Багатьох з них — Х. П. Кискіна, В. Саріїва, Н. Градинара, І. Стоїлова та інших — окупанти заарештували. Понад 300 жителів вислали на роботи в Румунію. Землю, яку бідняки одержали за Радянської влади, відібрали. Але репресії загарбників не залякали селян. Вони відмовлялись виконувати накази окупаційних властей, читали радянські листівки. Молодь зберігала радянську літературу, комсомольські квитки[1]. Селяни вірили в те, що Червона Армія повернеться і визволить їх.

25 серпня 1944 року частини 3-го Українського фронту визволили село від німецько-румунських загарбників.

Відступаючи, окупанти знищили телефонно-телеграфну лінію, забрали майже всю худобу, що належала селянам. Вони також хотіли підірвати млин, але механік Нягулов перешкодив їм це зробити.

Після визволення бідняцькі родини одержали від держави кредити, на які закупили коней, корів, реманент.

Щоб допомогти Червоній Армії швидше розгромити ворога, жителі збирали гроші на ескадрилью «Ізмаїлець», на бронекатери для Дунайської військової флотилії, а також у фонд допомоги родинам фронтовиків, сиротам, пораненим бійцям.

У 1944 році в селі створено територіальну парторганізацію, що налічувала 4 комуністи. Відновила свою діяльність комсомольська організація. Комуністи і комсомольці виступили ініціаторами відбудови артілі. В серпні 1946 року відновлено кол-

[1] Одеський облпартархів, ф. 5451, оп. 1, спр. 4, арк. 6.

Колгоспна птахоферма. Нова Іванівка. 1951 р.

госп «Червоний прапор». Головою колгоспу обрали Х. П. Кискіна. На кінець 1946 року в Новій Іванівці вже було три колгоспи. Активну участь у їх організації брали Д. Куцарев, П. Петков, І. Станчев та інші.

Спочатку на шляху до зміцнення артілей було чимало труднощів: не вистачало тяглової сили, машин, реманенту. Завдала шкоди господарству й посуха 1946—1947 рр. Подолати їх можна було тільки за допомогою держави. За рахунок кредитів колгоспники придбали худобу, будівельні матеріали для спорудження тваринницьких ферм. У 1949 році артіль закупила ще 26 корів, 60 свиней, 40 овець. Збудували корівник і відгодівельний майданчик для свиней. Допоміжними галузями стали городництво та виноградарство. Хоча більшість робіт виконувалася вручну, все ж завдяки самовідданій праці колгоспників у 1948—1949 рр. на площі 60 га було вирощено по 20—25 цнт винограду з га. Збільшувалися доходи від овочівництва. В 1956 році три колгоспи об'єднались в одну артіль. Це дало можливість краще використовувати земельні угіддя.

Поступово збільшувалася кількість потужної сільськогосподарської техніки. У 1956 році на ланах артілі працювали 6 тракторів, 2 комбайни, 4 автомашини. Одночасно правління приділяло немало уваги підготовці механізаторів.

Наявність сільськогосподарської техніки і підготовлених кадрів дали можливість створити хорошу кормову базу, а тому збільшувалася продуктивність тваринництва. В 1956 році надої молока, в порівнянні з 1955 роком, зросли на 1043 літри від кожної фуражної корови.

Провідна роль у зміцненні економіки колгоспу належить партійній організації. Якщо в 1948 році вона налічувала 8 комуністів, то в 1967 році в її рядах було 89 комуністів, з яких 60 чоловік безпосередньо працювали у виробничій сфері колгоспу. Допомагають комуністам у вирішенні господарських питань комсомольці.

Зростала культура землеробства. В 1965 році вперше введено восьмипільну сівозміну в овочівництві. Це поліпшило родючість грунту. Для підвищення матеріальної зацікавленості овочівників з 1965 року почали застосовувати акордно-преміальну оплату.

За колгоспом «Червоний прапор» закріплено 6510 га землі, в т. ч. 5719 га угідь. Під зернові і технічні культури щорічно виділяється 4719 га. Під виноградниками — 287, садами — 54 га; сінокоси і пасовиська займають 1030 га, ліси і лісосмуги — 273 гектари.

З 1963 року село одержує електроенергію з Дубоссарської ГЕС, якою користуються колгоспники, а також приводяться в рух механізми колгоспного господарства: цех харчокомбінату, комбінат комунальних підприємств та два винзаводи — державний і колгоспний.

Господарство добре забезпечено сучасною технікою. На полях працюють 30 тракторів, 16 комбайнів, 13 автомашин. Виросли досвідчені кадри механізаторів. В артілі — 60 трактористів, 25 шоферів, технік-механік. Комбайнер М. Фумжі нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, його товариші В. Арнаут, К. Дуков, Н. Іванов, С. Іванов, Х. Куцарев та інші перевиконують виробничі плани і не раз їх портрети вміщували на районній Дошці пошани.

Зміцнення економіки колгоспу дало змогу поліпшити обробіток і удобрення грунтів. Внаслідок цього підвищилися врожаї. Хлібороби артілі в 1966—1967 рр. одержали в середньому кукурудзи в зерні по 32 цнт з га, зернових по 24,2 цнт, ви-

ноґраду майже по 36 цнт з га. В півтора раза підвищилась продуктивність праці. Помітних успіхів колгосп домігся в тваринництві. В 1966 році господарство мало 2075 голів великої рогатої худоби, 1969 свиней, 6256 овець. В порівнянні до 1954 року кількість корів збільшилась майже в 7 разів, свиней — в 2 рази, овець — в 4 рази. Збудовано 7 корівників з водопостачанням та підвісними дорогами, 3 телятники, 7 свинарників, кошару, пташник, кормоцех. У 1966—1967 рр. в середньому на 100 га угідь одержано по 175 цнт молока і по 52 цнт м'яса. Прибуток артілі в 1966 році становив 1 221 420 карбованців.

Великою повагою серед членів артілі користується свинар Г. Янев, який за самовіддану працю нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Сумлінна праця колгоспників добре оплачується і в 1966 році, в порівнянні з 1953 роком, значно збільшилась. Одночасно зросли більш як у 3 рази відрахування на культурно-побутові потреби.

В дитячих яслах і садку виховуються 265 дітей. Щороку за рахунок артілі багато колгоспників відпочивають і лікуються в будинках відпочинку та санаторіях.

Життя стало заможним, з колишніх глиняних хаток люди переселилися в кам'яні будинки під черепицею або шифером. Тільки за 1966 рік близько 30 колгоспників справили новосілля. Більшість сімей придбала сучасні меблі, радіоприймачі, пральні машини, холодильники, газові плити тощо. Село повністю радіофіковане.

Змінився і зовнішній вигляд Нової Іванівки. Центральна вулиця і тротуари заасфальтовані, проведено водопровід. Увечері освітлюються електрикою всі вулиці. В селі багато зелених насаджень, у т. ч. й великий парк, який впорядкували школярі та комсомольці. В центрі села встановлено бюсти К. Маркса і В. І. Леніна, пам'ятник радянському солдатові, а також обеліск у пам'ять жертв війни 1914—1918 рр. На околиці села збудовано стадіон. Є пошта, телефонна станція.

Зросла торговельна мережа. В селі 11 магазинів продовольчих та промислових товарів, 3 буфети, їдальня і комбінат побутового обслуговування. Товарообіг ССТ лише в 1966 році становив 1149 тис. карбованців.

Під час панування румунських бояр в селі був лише один фельдшер. Тепер тут побудовано лікарню на 150 ліжок, є протитуберкульозний диспансер, пологове відділення, працюють аптека і санепідстанція. Обслуговує їх достатня кількість медпрацівників.

Великі зміни за роки Радянської влади відбулися в розвитку освіти і культури. Тут працює середня школа, де навчаються 750 дітей. При школі є інтернат. 65 молодих колгоспників відвідують вечірню школу. Якщо в роки румунської окупації в селі було 5 учителів з середньою освітою, то тепер тут працюють 47 учителів, з них 13 з вищою освітою. Внаслідок цього зріс освітній рівень населення. Якщо до 1944 року серед чоловіків було 30 проц., а серед жінок — 70 проц. неписьменних, то за роки Радянської влади 260 громадян одержали середню, 43 — вищу та 400 — семирічну і восьмирічну освіту. Багато з них після закінчення вищих та спеціальних середніх навчальних закладів в Одесі, Києві, Кишиневі та в інших містах країни стали вчителями, лікарями, агрономами, науковими працівниками, офіцерами Радянської Армії. Немало вихованців школи після здобуття спеціальності працює в рідному селі. Так, К. Черкес став агрономом колгоспу, а М. Петкова — фармацевтом аптеки.

Отара асканійських овець на випасі. Нова Іванівка. 1967 р.

Колишній учень Новоіванівської школи В. Тарболинський став доктором хімічних наук і працює в Новосибірському філіалі Академії наук СРСР.

Кожна сім'я передплачує газети і журнали. Всього в село надходить 1750 примірників газет й 730 журналів, в той час як до 1940 року тут передплачувалося лише 10 примірників газет куркулями та румунською адміністрацією. Якщо до Радянської влади в шкільній бібліотеці була тільки 1 тис. книг та й то лише на румунській мові, то тепер є 3 бібліотеки, де налічується понад 49 тис. книг. Їх відвідує понад 2700 читачів. Крім цього, у багатьох жителів є власні бібліотеки.

В селі споруджено Будинок культури на 300 місць, є стаціонарна кіноустановка. 6 раз на тиждень тут демонструються кінофільми. В Будинку культури і на польових станах перед колгоспниками часто виступають з концертами учасники художньої самодіяльності. Лише танцювальний колектив налічує 30 чол. Пісні радянських композиторів та російські й українські народні пісні становлять репертуар молодіжного хору. В село також часто приїздять артисти одеських театрів та інших міст.

Добре налагоджена спортивно-масова робота. Тут налічується 200 фізкультурників. Команда борців, яку тренує майстер спорту СРСР Г. Арабаджі, не раз завойовувала призові місця на обласних та республіканських змаганнях. Новоіванівці гордяться й тим, що чемпіон УРСР, двічі учасник спартакіади народів СРСР І. Іванов та призер УРСР М. Недельчев — їх земляки-односельчани. Є в Новій Іванівці і спортивні судді республіканської категорії.

Перед трудящими села великі перспективи. Понад 100 комуністів і 250 комсомольців села разом з усіма колгоспниками спрямовують свої зусилля на те, щоб перетворити в життя історичні рішення XXIII з'їзду КПРС щодо дальшого піднесення сільського господарства. Головне їх завдання — найефективніше використати кожний гектар землі. Буде збудовано зрошувальну систему для поливу великих площ під овочами і кукурудзою. В господарстві працюватиме птахофабрика. Незабаром асфальтована дорога зв'яже Нову Іванівку з шосе Болград—Кишинів.

С. У. ВЕРЬОВКІН, Х. П. КИСКІН, К. О. ПОГЛУБКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД АРЦИЗЬКОГО РАЙОНУ

ВЕСЕ́ЛИЙ КУТ (до 1944 року — Париж) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Когильника, за 12 км від райцентру. Через село проходить залізнична лінія Бессарабка—Ізмаїл. В селі — залізнична станція Паризька. Населення — 2090 чоловік. Сільраді підпорядковане село Роща.

Місцевий радгосп «Першотравневий» має 8364 га землі, в т. ч. 5716 га орної та 1760 га пасовищ. Господарство м'ясо-молочного напряму спеціалізується на відгодівлі свиней та великої рогатої худоби. У радгоспі є 2 механічні і столярні майстерні, відділення «Сільгосптехніка». В селі — середня школа, заочна середня школа сільської молоді, клуб на 400 місць, бібліотека. Функціонує лікарня. Широко ведеться житлове будівництво. Тільки за останні 5 років збудовано понад 100 житлових будинків. Закладено парк «Юність».

Засноване село у 1816 році. Назву Париж одержало на честь перемоги Росії у війні 1812 року.

ВИНОГРА́ДІВКА (до 1948 року — Бургуджі) — село, центр сільської Ради. Розташована обабіч річки Дракулі, за 25 км від райцентру і за 15 км від залізничної станції Главані. Населення — 4500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Надеждівка і Плоцьк.

На території села — колгосп ім. Леніна, який

Вхід до центрального парку с. Виноградівки. 1967 р.

має 12 077 га землі, з них 10 141 га орної. Це багатогалузеве господарство зернового напряму з розвиненим виноградарством і садівництвом. Допоміжні підприємства — олійня, млин, хлібопекарня, столярна, ремонтна і механічна майстерні, є два виноробні пункти. В колгоспі працює понад 20 років знатний кукурудзовод — Герой Соціалістичної Праці ланковий П. А. Корнійчук, який одержав у 1965 році по 70 цнт качанів кукурудзи з га на площі 50 га. Кукурудзоводи його ланки Ф. С. Мигова, П. В. Секова, Ф. М. Йовчева нагороджені орденами Леніна.

У Виноградівці — середня школа і школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 500 місць. Працюють дві взуттєві і три швейні майстерні. Діє лікарня.

Село засноване у 1824—1829 рр. болгарами, що втікали з поневоленої турками Болгарії. Жителі села З. К. Мержан, М. Х. Мутовчийський, С. С. Мигов брали участь у Татарбунарському повстанні 1924 року.

В селі закладено парк, споруджено пам'ятник землякам, які загинули під час першої світової війни.

ВОЗНЕСЕ́НКА ПЕ́РША — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Арциз. Населення — 1648 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишняки і Новомирне.

На території села розташований колгосп ім. Котовського, який має 7496 га землі, з них 6145 га орної. Господарство зернового та м'ясо-молочного напряму. Функціонує державний виноробний пункт.

В селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня. Працює лекторська група товариства «Знання». За роки семирічки збудовано 150 нових будинків.

Вознесенка Перша була заснована в 1812 році переселенцями з Курської губернії.

У 1925 році в період румунської окупації в селі була створена підпільна революційна організація, яка мала зв'язки з більшовицьким підпіллям м. Арциза. Члени її провадили пропагандистську роботу, поширювали революційні листівки, збирали зброю, готуючись до повстання.

На честь 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною в селі споруджено пам'ятник учасникам Великої Вітчизняної війни, які загинули в боях за Батьківщину.

ГЛАВА́НІ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Аліяги, за 27 км від райцентру і за 2 км від залізничної станції Главані. Населення — 3391 чоловік.

На території села — колгосп ім. Калініна рільничо-тваринницького напряму, якому належить 6651 га землі, з них орної — 4889 га. Господарство має олійню, млин, виноробний та сепараторний пункти, пилораму, ремонтну майстерню. За успіхи у розвитку тваринництва завідуючий молочною фермою І. Г. Мавров у 1966 році нагороджений орденом Леніна. У селі розташоване відділення «Сільгосптехніка», а також завод будівельних матеріалів.

У Главанях — середня школа з консультаційним пунктом для заочників, бібліотека, клуб. Функціонує комбінат побутового обслуговування.

В центрі села — парк, споруджено стадіон. Село засноване в 1830 році болгарами, які переселилися з-за Дунаю.

ДЕЛЕ́НЬ (до 1944 року — Давлет-Агач) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Аліяги, за 20 км від райцентру і за 9 км

Виступ сільського хору. Село Делень. 1964 р.

від залізничної станції Давлет-Агач Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 3585 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новоселівка.

Місцевий колгосп «50 лет Октября» має 7251 га землі. Це багатогалузеве господарство; спеціалізується на тваринництві і вирощуванні зернових культур: озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, а також бобових і соняшнику. Добре розвинені садівництво і виноградарство. Допоміжні підприємства — олійня, млин, пилорама.

У Делені — середня школа, бібліотека, Будинок культури, відділення товариства «Знання», народний університет культури. Функціонує лікарня на 25 ліжок. Є в селі комбінат побутового обслуговування. За останні роки тут побудовано 275 житлових будинків.

Село засноване в 1830 році поблизу колишнього татарського поселення Давлет-Агач. Першими жителями села були задунайські болгари, що переселилися сюди після російсько-турецької війни 1828—1829 рр. Основним заняттям переселенців було добування каменю.

В період Великої Вітчизняної війни тут була створена підпільна комсомольська група, яка організовувала диверсії, поширювала листівки На чолі групи стояв секретар комсомольської організації С. І. Костров, один з перших комсомольців Бессарабії. Німці натрапили на слід організації, члени її були заарештовані, а С. І. Костров закатований

КАМ'ЯНСЬКЕ́ (до 1944 року — Ташлик) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Главані. Населення — 4500 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Прямобалка.

На території села — колгосп «Россия», якому належить 7272 га землі. в т. ч. 5150 га орної, 700 га садів і виноградників. Це багатогалузеве господарство рільничо-тваринницького напряму. У колгоспі є механічна майстерня, пункт по переробці винограду, молокопункт, млин, олійня, дільниця Главанського заводу будівельних матеріалів.

В Кам'янському — середня та восьмирічна школи, три бібліотеки, клуб на 300 місць. телевізійний ретранслятор. Працює лікарня. До послуг жителів — взуттєва і швейна майстерні.

За 1957—1967 роки тут споруджено 360 нових будинків.

Село Кам'янське засноване у 1813 році втікачами з Придністров'я і Таврії, які рятувалися від поміщицького гніту.

МИРНОПІ́ЛЛЯ (до 1944 року — Фріденталь) — село, центр сільської Ради. Розташоване в північно-західній частині району на березі річки Чаги (притока Когильника), за 10 км від райцентру і залізничної станції Арциз. Населення — 2178 чоловік.

В селі — сільгоспартіль «Іскра», яка має 6260 га землі, з них 4502 га орної. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. У 1967 році колгоспники виростили по 26,7 цнт пшениці, 41,5 цнт кукурудзи, 168,2 цнт овочів з га. Господарство має лісопильню, пасіку. Крім сільгоспартілі «Іскра», на території села міститься радгосп «Арцизький», що займається відгодівлею свиней та великої рогатої худоби. У радгоспі — 579 га землі; є млин.

В Мирнопіллі розташована дослідна станція Дніпропетровського науково-дослідного інституту кукурудзи.

Село має середню, дві восьмирічні школи і середню школу сільської молоді, 2 бібліотеки, 2 клуби. Мешканців села обслуговують кравецька і шевська майстерні.

Засноване село у 1834 році. Після визволення цього району від боярсько-румунської окупації в село прибули переселенці із Західної України та Вінницької області.

Загальною пошаною у земляків користується комуніст П. І. Кольцун, завідуючий вівцефермою колгоспу, який за героїзм, виявлений в роки Великої Вітчизняної війни, нагороджений трьома орденами Слави.

ОСТРІВНЕ́ (до 1947 року — Кот-Китай) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Киргиж-Китаю за 35 км від райцентру. Через село проходить залізниця Одеса — Ізмаїл Населення — 2325 чоловік

На території села розташований колгосп ім. Димитрова, який має 6333 га землі, з них орної — 4321 га. Господарство вирощує зернові і технічні культури, виноград, займається птахівництвом.

Колгоспники артілі ім. Димитрова уклали договір про соціалістичне змагання з сільськогосподарським кооперативом села Копривець Русенської округи Народної Республіки Болгарії.

У селі є восьмирічна школа з консультаційним пунктом для заочників, бібліотека, Будинок культури на 380 місць, працює народний університет культури. Жителі користуються послугами двох швейних майстерень.

Острівне засноване у 1817 році переселенцями з Болгарії. Провідною галуззю господарства тоді було тваринництво і шовківництво.

Під час боярсько-румунської окупації в селі виникла підпільна організація на чолі з вчителем І. А. Бахчеваном. У квітні 1929 року вона була розгромлена, І. А. Бахчевана заарештовано і заслано на каторгу. У 1930 році організація знов відроджується. Її члени розповсюджують листівки революційного змісту.

ПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Когильника, за 6 км від районного центру і залізничної станції Арциз. Через село проходить автомагістраль Арциз—Ізмаїл. Населення — 3330 чоловік. Сільраді підпорядковані села Долинівка і Зелена Балка.

У Павлівці розташований колгосп «Шлях Ілліча» рільничо-тваринницького напряму, який має 7211 га землі. Допоміжні господарства: млин-крупорушка, олійня, лісопильня, черепичний цех та ремонтна майстерня.

Ланковий А. П. Заволокін за успіхи у вирощуванні технічних культур нагороджений орденом Леніна. Трудящі району обрали його депутатом обласної Ради депутатів трудящих. Ланка Заволокіна у 1965 році була нагороджена бронзовою медаллю ВДНГ СРСР.

Село має середню школу, бібліотеку, клуб на 575 місць. Колектив художньої самодіяльності клубу на районному огляді 1965 року посів перше місце, а в 1966—1967 рр. нагороджувався грамотами Обласного управління культури. Місцевий художник-аквареліст В. В. Кулик — учасник обласних і республіканських виставок.

За останні роки збудовано 230 житлових будинків. До послуг населення — швейна та взуттєва майстерні.

Засноване село у 1821 році селянами Курської губернії, яких царський уряд переселив на південь Бессарабії.

У 1936 році, під час румуно-боярської окупації, у Павлівці була створена підпільна більшовицька організація, яка розповсюджувала листівки, вела роз'яснювальну роботу серед селян.

В околицях села — кургани часів бронзи (II тисячоліття до н. е.) та кургани кочових племен (XI—XIII століття).

ТЕПЛИ́ЦЯ (до 1940 року — Тепліце) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Когильника за 10 км від райцентру і залізничної станції Арциз. Повз село проходить автошлях Одеса — Ізмаїл. Населення — 2815 чоловік. Сільраді підпорядковане село Садове.

У селі — центральна садиба радгоспу «Дністровський», якому належить 8501 га земельних угідь. Основний напрям господарства — свинарство. В Теплиці працює також друга бригада колгоспу «Іскра», яка має 2600 га землі.

Село має середню школу з консультаційним пунктом для заочників, бібліотеку, два клуби. Драматичний гурток, який працює при клубі, протягом останніх п'яти років здобуває перше місце на районних оглядах самодіяльного мистецтва.

Існує у селі сільське професійно-технічне училище, яке готує трактористів, шоферів, механізаторів-тваринників і електромонтерів. До послуг жителів — лікарня. За останні роки в селі побудовано близько 100 житлових будинків. Тут містяться міжрадгоспна ветеринарно-бактеріологічна лабораторія.

Теплиця заснована у 1817—1818 роках. Після 1940 року сюди переселилися бідняки з навколишніх сіл і Західної України.

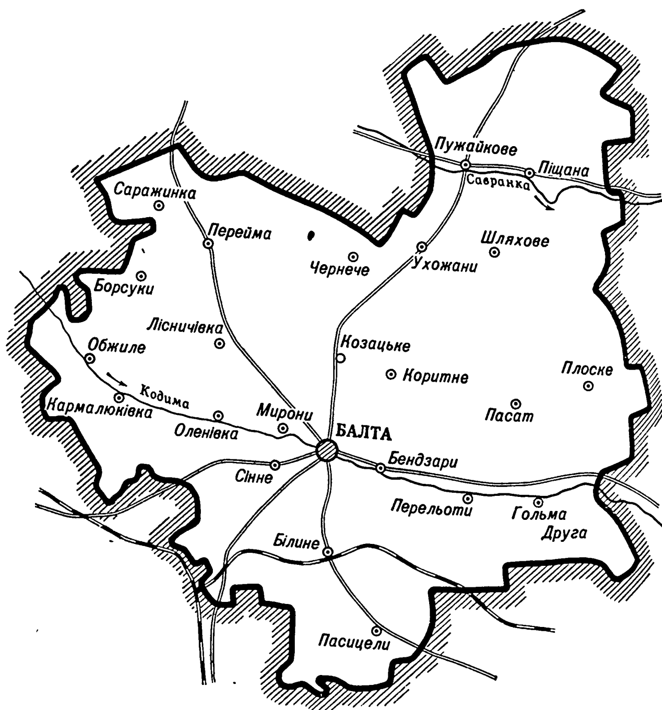
ХО́ЛМСЬКЕ (до 1944 року — Соліогло) — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Аліяги, за 30 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Аліяга. Населення — 3999 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Новохолмське.

На території села — колгосп «Знамя коммунизма», який має 9565 га землі, в т. ч. 7728 га орної. Господарство рільничо-тваринницького напряму з розвиненим виноградарством. Працюють допоміжні підприємства — ремонтні майстерні, млин, черепичний цех, пилорама.

В селі є середня школа і школа сільської молоді, клуб на 350 місць; швейна майстерня. За 1965—1967 рр. побудовано 100 житлових будинків.

Холмське засноване у 1830 році переселенцями з Болгарії.

БАЛТСЬКИЙ РАЙОН

БА́ЛТА

Балта — місто районного підпорядкування, центр однойменного району. Розташована на південно-східних відрогах Волино-Подільської височини, в долині річки Кодими, притоки Південного Бугу. Відстань до Одеси — 226 км, до залізничної станції Балта — 8 км. Населення — 20 тис. чоловік.

Зручне географічне положення, сприятливі природні умови південно-західного Причорномор'я — родючі землі, великі ліси, багаті на рибу річки —здавна приваблювали сюди людей. У IX—XI століттях ця територія, на якій жило слов'янське плем'я уличів, входила до складу Київської Русі. У другій половині XIV століття сюди прийшли литовські, а потім польські і турецькі загарбники. Кордон між володіннями Польщі і Туреччини проходив по річці Кодимі.

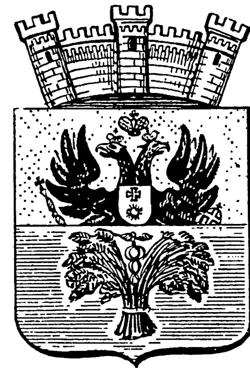
Десь у першій половині XVI століття на правому березі Кодими турки і кримські татари заснували фортецю Балту (балта́ по-турецьки — сокира). Вона стала форпостом турецьких завойовників у їх боротьбі проти Польщі. Біля фортеці виникла слобода, що почала розвиватись як торговельний і ремісничий центр. Сюди приїздили купці з Саксонії, Пруссії, Греції, Туреччини по пшеницю, хутро, худобу тощо.

У 1690—1695 рр. на високому лівому березі Кодими польський магнат князь Юзеф Любомирський руками кріпаків збудував фортецю, що мала захищати його володіння від нападу татарських та турецьких орд. Навколо неї виросло поселення, яке разом з фортецею дістало назву Юзефгрод.

У Балті і Юзефгроді селилися українські, російські, білоруські та польські кріпаки-втікачі, розкольники, учасники Булавінського повстання[1]. З півдня і заходу сюди приходили молдавани, євреї. Їх приваблювали пільги, які турецькі і польські феодали, прагнучи швидше заселити свої землі, надавали переселенцям. Після двох-трьох пільгових років нові мешканці потрапляли у цілковиту залежність від володарів цих земель. Жителі Балти платили ханові одну десяту «всякого достат-

[1] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 1, с. 27—29.

ку» і 14 видів податків. Ще в гіршому становищі опинилися поселенці Юзефгрода. Вони ставали кріпаками польських панів. Населення Балти та Юзефгрода займалося торгівлею, рільництвом, садівництвом, виноградарством, багато жителів вичинювало овчину, працювало на відхожих промислах.

Герб м. Балти. 1852 р.

В зв'язку з посиленням гніту з боку турецьких та польських феодалів селяни обох поселень не раз піднімались проти гнобителів. Наприкінці XVII століття боротьбу народних мас проти соціального та національного гніту, за возз'єднання Правобережної України з Росією очолив фастівський полковник Семен Палій. Одночасно він робив походи проти кримських татар і турків. У 1693 році війська Палія на річці Кодимі (поблизу Балти) розбили татарську орду, що йшла на Київ. Ця битва, в якій брали участь і мешканці Балти, увійшла в історію як битва на Кодимі.

Жителі Юзефгрода були активними учасниками селянського повстання 30-х років XVIII століття, яким керував сотник надвірних козаків князя Любомирського Верлан. Місцеві селяни подавали всіляку допомогу загонам гайдамаків і гайдуків, що формувалися в лісах навколо Балти, і самі билися в їх рядах проти гнобителів[1]. У 1768 році за участю балтських жителів загін С. Шила, посланий М. Залізняком, розгромив гарнізон Балти і оволодів містом.

Під час Прутського походу 1711 року та російсько-турецьких воєн другої половини XVIII століття через Балту проходили війська Петра I, чудо-богатирі О. В. Суворова. За Ясським мирним договором (1791 р.) територія між Південним Бугом і Дністром відійшла до Росії. Турецьку слободу Балту було включено до складу Катеринославського намісництва. Коли у 1793 році Правобережна Україна возз'єдналася з Лівобережною, російський уряд купив у князів Любомирських Юзефгрод. Його було перейменовано на Єленськ і підпорядковано Вознесенському намісництву. 26 вересня 1797 року обидва населені пункти, розділені тільки річкою Кодимою, об'єднано в одне місто — Балту, яка стала повітовим центром Подільської губернії[2]. У середині 1852 року затверджено герби міста і повіту.

В кінці XVIII століття населення Балти швидко зростало за рахунок переселенців з України і Росії. «Малоросіян, біглих з Росії розкольників... і всіх біглих від поміщиків... селити між Південним Бугом і Дністром» — говорилося в указі Катерини II[3]. Всі вони вважалися вільними поселенцями. Але незабаром поміщики, яким російський уряд роздавав тут землі, почали їх закріпачувати. Це викликало рішучу протидію народних мас. У листопаді-грудні 1807 року в Балті спалахнуло повстання ратників 3-ї бригади Київської міліції. Повстанці вимагали знищення кріпацтва, повернення ратникам козацьких прав. Царські власті жорстоко придушили цей антифеодальний виступ.

У 10—30-х роках на Поділлі раз у раз вибухали селянські повстання. Їх ватажок Устим Кармалюк часто бував у Балті. Тут він зустрічався зі своїми однодумцями, переховувався від переслідувань. На його заклик місцева біднота приєднялась до повстанців. Торговці ж, яким селянські заворушення перешкоджали займатися «честною комерцією», навіть давали гроші на їх придушення.

На початку XIX століття Балта стає одним з найбільших торговельних і ремісничих центрів України. Цьому сприяло її вигідне розташування — на важливому торговому шляху між Поділлям, Волинню, Київщиною та чорноморськими портами. В перших роках XIX століття в місті налічувалося вже близько 10 тис. жителів.

---

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9. Каменец-Подольский, 1901, с. 1.

[2] Сборник сведений о Подольской губернии, вып. 1. Каменец-Подольский, 1880, с. 10; У складі Подільської губернії Балта перебувала до 1920 року.

[3] Полное собрание законов Российской империи, т. 24, № 18163.

Архітектурна пам'ятка XVIII століття — Балтський собор.

Родин, що жили з сільського господарства, було 497. У місті працювало 113 ремісників, зокрема 44 кравці, 26 шевців, 10 майстрів срібного і мідного литва, 8 пекарів, 2 різники тощо. До привілейованого прошарку населення належали 19 сімей цехових і 9 купецьких родин (оборотний капітал — 100 тис. крб.). В Балті щороку проводилося 2 ярмарки. Тут торгували пшеницею, худобою, салом, вовною, шкірою і ремісничими виробами. Особливо зростає товарооборот ярмарків у 40—50 роках XIX століття. Так, у 1843 році тільки на травневий ярмарок було привезено товарів на 153 тис. крб., в 1846 — на 512 тис., в 1852 — на 732 тис. карбованців[1].

Поряд з торгівлею в місті продовжували розвиватися кустарна промисловість, ремесла. Заводів у 1860 році було 23, в т. ч. свічково-сальних — 6, салотопних — 8, миловарних — 2, пивоварний — 1, цегельних — 6. Ремісництвом займалось 437 чол. Багаті ремісники використовували найману працю, в т. ч. і дитячу[2].

Розвиток економіки обумовлював швидке зростання міста. В 1848 році тут налічувалось 2,1 тис. будинків. Було споруджено торговельні приміщення, аптеку, лікарню. На початку 50-х років у місті починає працювати двокласне училище. Відкривається театр для приїжджих артистів. Поштовий тракт зв'язує Балту з Одесою, Києвом, Петербургом.

Важливою віхою в історії розвитку міста стало спорудження в 1865 році залізниці Одеса—Балта протяжністю 207 верст. Це була одна з перших залізниць на Україні. Вона зв'язала південно-західні сільськогосподарські райони з Одеським портом. У 1868 році її продовжено до Єлисаветграда (нині Кіровоград). Із спорудженням залізниці значно збільшується товарооборот балтських ярмарків. У 1880 році тут було продано товарів на 1 млн. 721 тис. крб. Щороку через станцію Балта транспортувалось близько 100 тис. пудів зерна[3].

Але дальший розвиток залізничного будівництва, внаслідок чого Одеса була зв'язана з іншими зерновими районами країни, призвів до зменшення обороту балтських ярмарків. З 1900 року вони задовольняли лише потреби місцевого населення.

Наприкінці XIX — на початку XX століття дальшого розвитку в Балті набувають промислові напівкустарні підприємства. У 1897 році вони виробили продукції на 102 тис. крб. Тут були тютюнова фабрика, винокурний, пивоварний, 2 миловарні, свічковосальний, 2 свічкововоскових, 5 шкіряних, чавуноливарний, 8 цегельночерепичних, вапняний заводи. На кожному з них працювало від 2 до 25 чоловік. У 1903 році в Балті налічувалося 90 промислових робітників, в повіті — 544[4].

Тяжким і безрадісним було життя трудящих міста. Робітникам доводилось працювати по 12—16 годин на добу. Плату вони одержували мізерну — по 30—40 коп. на день і тільки висококваліфіковані майстри — близько 1 крб. До поганих умов праці і важкого матеріального становища прилучалися політичне безправ'я, постійна загроза безробіття і голоду. Штрафи досягали 50 коп. на зароблений карбованець. Не легшим було становище ремісників. Як правило, ремісник з сім'єю заробляв

---

[1] Сборник сведений о Подольской губернии, вып. 1, с. 52; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб, 1863, с. 201.
[2] Сборник сведений о Подольской губернии, вып. 1, с. 56.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 533, спр. 183, арк. 18.
[4] Там же, арк. 33.

108—110 крб. на рік, тоді як на покриття виробничих витрат і харчування йому потрібно було не менше 120—130 крб. Крім того, він мав сплачувати державні і місцеві податки, які рік у рік збільшувалися. Тільки за 3 роки (1890—1892) заборгованість населення по податках зросла з 24,3 тис. крб. до 30.5 тис. крб[1]. Більша частина цієї суми припадала на міську бідноту і, зокрема, ремісників, які перебивалися випадковими заробітками. Вони масами розорялися, поповнюючи ряди безробітних. Кількість незайманих робочих рук у Балті зростала також за рахунок селян повіту, яких безземелля примушувало йти на заробітки до міста. Так Балта поступово перетворилася на великий ринок робочої сили.

Населення міста зростало. На кінець XIX століття тут проживало понад 24 тис. чоловік, проти 13,9 тис. в 1861 році. Біднота мешкала в глинобитних мазанках, вкритих соломою. Таких жалюгідних осель в Балті було понад 4 тис. Кам'яних будинків, у яких розміщувалися місцеві установи і жили багатії, налічувалося всього 181. Вузькі і брудні вулиці не освітлювалися. Тільки центральні — Виноградна, Велика і Мала купецькі — мали гасові ліхтарі і були забруковані. Воду розвозили в бочках за плату. В місті часто спалахували пожежі, і тоді горіли цілі квартали. Так, у 1892 році збитки від вогню перевищили 56,7 тис. карбованців[2].

Терпіли жителі і від іншого стихійного лиха — повеней. В такі роки місто заливала вода, а багнюка, що застоювалася по кілька місяців, ставала розсадником епідемічних захворювань. Епідемії забирали в могилу велику кількість бідного люду і особливо дітей. Їх щороку помирало близько 40 проц. Медичне ж обслуговування населення було вкрай незадовільним. У місті діяла земська лікарня, в якій працювали фельдшер і аптекар. За 1890 рік тут лікувалось 6270 чоловік (з них 1630 селян). На їх утримання витрачено 1267 крб. 61 коп., тобто по 22 коп. на хворого[3]. Крім земської, у місті була єврейська лікарня. Заможним верствам медичну допомогу подавали приватні лікарі. Бідні ж мешканці не мали можливості платити їм високі гонорари.

Терпіли бідняки і від темряви. Здебільшого їхні діти зовсім не вчилися. В кращому разі вони рік або два відвідували церковнопарафіяльні школи, яких у місті було 2. У 1903 році в Балті відкрилася прогімназія (у 1910 році перетворена на гімназію) і вище початкове училище, але в них навчалися переважно діти із заможних сімей. Крім того, існувало єврейське однокласне училище. В кожному з цих освітніх закладів навчалося 120—150 учнів[4]. У місті працювала лише одна бібліотека. Зате було понад 20 церков і молитовних будинків, 2 в'язниці. З їх допомогою уряд намагався тримати населення в покорі. Але марні були ці намагання. Трудящі міста не стояли осторонь революційних подій.

Діяльність марксистських організацій в країні сприяла проникненню соціал-демократичних ідей і в Балту. На початку 1903 року професійний революціонер член РСДРП Я. Н. Бранденбурзький створює тут соціал-демократичну групу іскрівського напряму. Активними її членами були А. Якимов, А. Шаргородський, М. Кучерський та інші[5]. Соціал-демократи Балти не обмежувалися агітаційною роботою. Вже в середині липня 1903 року під їх керівництвом застрайкували шевські підмайстри і прикажчики. Страйкарі вимагали скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати. За шевцями виступили пекарі. Вони кілька разів кидали роботу і таки домоглися підвищення платні з 4 до 8 крб. на тиждень[6]. У 1904 році трудівники Балти під керівництвом соціал-демократів відзначили день 1 Травня. В серпні того ж року робітники провели сходку протесту проти російсько-японської війни.

[1] Обзор Подольской губернии за 1892 гг. Каменец-Подольский, 1892, с. 56.
[2] Там же, с. 83.
[3] Обзор Подольской губернии за 1890 г., с. 91—97, 135.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 707, оп. 153, спр. 33, арк. 1—93.
[5] 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине. Сборник материалов и воспоминаний, кн. 2. Одесса, 1926, с. 240—241.
[6] ЦДІА УРСР, ф. 301, оп. 1а, спр. 571, арк. 1—3, 22.

Я. Н. Бранденбурзький — засновник соціал-демократичної групи в м. Балті. 1903 р.

Поліція розігнала її і заарештувала 57 робітників, у т. ч. 13 жінок[1].

Настав січень 1905 року. Звістка про криваві події в Петербурзі дійшла і до Балти. Група РСДРП, в якій тоді працював видатний більшовик К. О. Левицький (партійна кличка Йосип Іванович), організувала в місті ряд політичних демонстрацій та мітингів на знак солідарності з трудящими столиці. У наступні місяці в Балті відбулися страйки робітників цукеркової та тютюнової фабрик, млинів.

Місцеві соціал-демократи поширювали серед трудівників політичну літературу, зокрема брошуру В. І. Леніна «До селянської бідноти», викривали грабіжницьку політику російського царизму, вели наполегливу боротьбу проти есерів та бундівців, що мали в Балті свої організації. Балтська група РСДРП встановила тісний зв'язок з Одеським соціал-демократичним комітетом і під його впливом рішуче відмежовувалася від меншовиків.

Керовані більшовиками трудящі Балти дедалі рішучіше піднімались на боротьбу проти самодержавства, капіталістів і поміщиків. Відбуваються страйки на шкіряному та пивоварному заводах, друкарні та інших підприємствах. Робітники ставили адміністрації не лише економічні, а й політичні вимоги. Повсюди виникали профспілки, страхові каси. Під впливом більшовиків у квітні 1905 року прикажчики міста, які досі працювали 16 годин на добу, явочним порядком встановили 12-годинний робочий день. У травні застрайкували й пекарі. Але власники пекарень за допомогою штрейкбрехерів зірвали цей страйк. У червні 1905 року пекарі і прикажчики знов кинули роботу[2]. 12 числа того ж місяця в Балті відбулася політична демонстрація. По місту були розповсюджені листівки під назвою «До балтських хлібопекарів», «До балтських прикажчиків», в яких група РСДРП пропонувала страйкарям домагатися скорочення робочого дня, окремого приміщення для відпочинку, підвищення заробітної плати на 20 проц., виплати її щотижня та ін. У листівках виставлялися вимоги політичних свобод, встановлення демократичної республіки. Страйкуючих підтримали робітники тютюнової і цукеркової фабрик, млинів. Цими виступами керували більшовики А. Якимов, М. Кучерський та інші[3].

Налякані розмахом революційної боротьби трудящих, царські сатрапи за допомогою військової сили розганяли демонстрантів, заарештовували керівників виступів і страйкарів. У липні було кинуто до в'язниці А. Якимова, М. Кучерського, А. Афанасьєва, А. Барсуцького та інших[4]. Передбачаючи неминучість сутичок з контрреволюцією, балтська група РСДРП у липні 1905 року створює загін робітничої самооборони. З Одеси надходила зброя.

У 1905 році завдяки активній діяльності балтських більшовиків аграрний рух в повіті набуває досить організованого характеру. Бідняцькі і середняцькі маси захоплювали поміщицькі землі, громили маєтки, вимагали від поміщиків повернення «відрізків», зниження орендної плати тощо. Селянські заворушення відбулися майже в усіх селах повіту. Особливо сильними вони були в Крутному, Коритному, Фернатії (нині Кармалюківка). В рапорті повітового справника генерал-губернатору від 22 серпня повідомлялось, що протягом 4 місяців у повіті відбувалися аграрні заворушення, причиною яких було селянське малоземелля[5].

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 3552.
[2] А. Зекцер. 1905 рік на Поділлі, ч. 2, Вінниця, 1929, с. 88.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 3922, арк. 1, 12.
[4] 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине, кн. 2, с. 250.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 635, спр. 20, арк. 66, 69.

19 жовтня 1905 року, коли в Балті стало відомо про царський маніфест, біля будинку громадських зборів відбувся мітинг. Промовці — більшовики Кібрик, Барсуцький та інші — закликали трудівників міста не вірити обіцянкам царя. Учасники мітингу прийняли більшовицьку резолюцію, в якій говорилось: «Так звана Державна дума є лише новою зброєю самодержавного уряду, і тому ми заявляємо про тверду рішимість продовжувати боротьбу проти царизму...»[1]

Щоб відвернути маси від революційної боротьби, місцеві власті і чорносотенці почали погроми єврейського населення. Погромників зупинили барикади, які були споруджені на вулицях міста бійцями робітничої самооборони. Цілий день 21 жовтня дружинники успішно відбивали атаки чорносотенців. Наступного дня в Балту прибув ескадрон драгунів. Дружини робітничої самооборони були розсіяні. По місту прокотилася нова хвиля арештів. Силою зброї придушено виступи селян. Тільки в селі Крутному до в'язниці кинуто 51 селянина. У 1906—1907 рр. революційний рух пішов на спад, але не припинився.

В роки реакції, а потім і нового революційного піднесення більшовики Балти для зміцнення зв'язку з масами провадили роботу в легальних робітничих організаціях, тримали зв'язки з селянами, скеровуючи їх боротьбу проти столипінщини. В 1910—1912 рр. балтська організація РСДРП і, зокрема, К. О. Левицький докладали багато зусиль, щоб вирвати трудівників міста і повіту з-під впливу меншовиків та есерів. У травні 1912 року балтські більшовики організували страйк протесту на цукерковій фабриці з приводу звірячого вбивства хазяїном робітниці Даші Яновської, яка виступила проти приниження гідності людини. До страйкарів приєднались робітники інших підприємств міста. Власті і на цей раз придушили виступ трудящих, але в листопаді 1913 року робітники цукеркової фабрики знов піднялися на боротьбу проти своїх гнобителів. Організаторів страйку було засуджено до тюремного ув'язнення[2].

Надзвичайно великого розмаху набирає класова боротьба трудящих міста і повіту з початком першої світової війни. У липні 1914 року сталися заворушення робітників та селян, які протестували проти відправлення на імперіалістичну бойню. Тільки у виступі 19 липня (1 серпня) взяло участь понад 500 жителів Балти. Поліцейські і філери доносили, що ці виступи — справа рук більшовицьких агітаторів. Особливо активну антивоєнну пропаганду балтські соціал-демократи провадили серед солдатів. У самому місті перебувало багато військ, які прийшли з бойових позицій на відпочинок або чекали відправлення на передову. Через станцію Балта на захід безперервним потоком прямували ешелони, йшли маршові роти. Під впливом роз'яснювальної роботи більшовиків солдати починали розуміти, що їх женуть вмирати за зростання баришів імперіалістів Росії і Заходу. 19—21 липня новобранці повіту, які направлялися на збірний пункт в Балту, відмовилися йти на фронт і «зчинили бунт»[3].

Під час війни більшовикам Балти довелось працювати в дуже складних умовах. Скориставшись законами воєнного часу, місцеві власті встановили суворий нагляд за «неблагонадійними». В 1916 році для огляду військових частин, що направлялися на фронт, у Балту приїздив Микола II. Перед його візитом була проведена масова чистка міста від революційних елементів. Від неї в першу чергу потерпіли більшовики. Але ті, яким вдалося уникнути арешту, агітували й далі проти війни, проти самодержавства[4].

2 березня 1917 року жителі Балти дізналися про повалення царизму. В місті стихійно виникли мітинги. Робітники вийшли на вулиці з червоними прапорами. В ряді місць відбулися сутички між демонстрантами і поліцією.

Ще деякий час у Балті єдиновладно діяла міська управа, що складалася переважно з царських чиновників і представників місцевого купецтва. Але 18 березня

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 3924; журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 4, с. 16.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 3, спр. 334, арк. 156, 179.
[3] Там же, оп. 1, спр. 6609, арк. 3, 11.
[4] Там же, оп. 3, спр. 318, арк. 180—219.

в Балті відбувся загальноміський мітинг, на якому робітники прийняли рішення про створення Ради робітничих депутатів. Було встановлено норми представництва— 1 делегат від 50 виборців. 21 березня загальні збори делегатів створили Балтську Раду робітничих депутатів на чолі з виконавчим бюро, накреслили план його діяльності. З прибуттям у Балту 269 стрілецького запасного полку в травні 1917 року до складу Ради увійшли делегати від солдатів. З цього часу вона почала називатись Радою робітничих і солдатських депутатів. Керівництво в ній захопили меншовики та есери, які скористалися дрібнобуржуазними настроями ремісників і нечисленністю пролетаріату міста. В зв'язку з цим більшовикам Л. Безносову і В. Мільштейну, обраним до Ради, працювати в ній було дуже важко, бо «всякий прояв більшовицьких тенденцій,— як згадував пізніше Л. Безносов,— оголошувався меншовиками та есерами проявом анархії»[1].

Для того, щоб успішно вести боротьбу за маси, проти угодовських партій, революційним силам міста необхідна була згуртована, бойова організація, і вони зробили все можливе, щоб її створити. З цією метою налагоджуються зв'язки з більшовицькими організаціями Одеси, Кам'янця-Подільського, Вінниці. Звідти надходила дійова допомога. В серпні 1917 року на зборах більшовиків міста було обрано партійний комітет і його бюро. З цього часу революційна робота в масах значно пожвавилася, посилилася боротьба за більшовизацію Рад. Партійна організація приділяла велику увагу розвиткові профспілкового руху. Вона допомагала профспілковим організаціям звільнятися від угодовців. Однією з форм боротьби більшовиків за пролетарські маси було створення шкіл грамоти для робітників. З травня 1917 року така школа регулярно працювала в Балті. В її організації активну участь взяв керівник місцевої профспілки пекарів більшовик Л. Безносов. Крім загальноосвітніх занять, з слухачами проводились бесіди про внутрішнє і зовнішнє становище країни, вивчались твори В. І. Леніна. Це була своєрідна школа політграмоти.

Велику допомогу Балтській більшовицькій організації в боротьбі за бідняцькі і середняцькі маси села подавала селянська секція Одеської Ради робітничих депутатів. Вона надіслала в Балтський повіт свого представника комуніста А. В. Трофимова (дід Трохим). Він роз'їжджав по селах і скеровував агітаційну роботу серед селян. Приїздив Трофимов і в Балту[2]. Його виступи, робота більшовиків сприяли посиленню аграрного руху в повіті, переходу селян до активних форм боротьби. Поміщик Курбатов у своїй скарзі міністру внутрішніх справ від 17 липня 1917 року писав, що жителі села Мошнягів забрали у нього 200 десятин ріллі, сінокоси, і просив вжити рішучих заходів. Про захоплення селянами поміщицьких земель, посівів, живого і мертвого інвентаря, запасів сіна скаржилися й інші землевласники південно-східної частини Балтського повіту.

Неабияке значення надавали більшовики боротьбі з українським буржуазним націоналізмом, який являв серйозну небезпеку справі революції. Проводячи шалену агітацію серед населення міста і повіту, вміло граючи на національних почуттях, націоналісти привернули на свою сторону деяку частину трудящих. Вони почали формувати свої військові з'єднання — гайдамаків. Розпропагувавши значну частину солдатів-українців 269-го полку, націоналісти втягнули їх в свої тенета. Цій пропаганді більшовики протиставили чітку класову лінію ленінської партії. Готуючись до боротьби за владу Рад, балтські більшовики на зборах робітників міста (серпень 1917 року) постановили створити загін Червоної гвардії, щоб у «необхідний момент він міг виступити проти існуючої влади»[3]. Червоногвардійський загін швидко зростав за рахунок робітників і солдатів, що перейшли на сторону більшовиків.

Революціонізація мас налякала місцеву буржуазію, і вона створює Комітет охорони спокою і порядку та збройний загін для боротьби з революцією. Він

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 26, арк. 1, 6, 14; Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк. 3; ЦДВІА СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 515.

[2] Балтський райдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк. 3.

налічував близько 100 шабель, мав гармату. Після липневих подій у Петрограді в Балті піднімають голову прихильники Корнілова. З усіх сусідніх повітів сюди збираються колишні офіцери царської армії, поміщики, куркульство. Більшовики, незважаючи на жорстоке переслідування, піднімали маси проти корніловців. Цю боротьбу очолив комітет, створений при Раді робітничих і солдатських депутатів.

Група червоногвардійців Балти, яка брала участь в боротьбі за встановлення Радянської влади у місті (кінець 1917 — початок 1918 рр.)

Під впливом більшовицької агітації солдати все частіше ставали на сторону бідняцьких і середняцьких мас села в їх боротьбі за землю. Так, у повідомленні начальника штабу Одеського військового округу від 26 жовтня говорилося, що взвод уланів, надісланий для встановлення порядку в містечку Крутному, підбурював селян до захоплення маєтку Андрієвського[1].

Авторитет більшовиків у місті день у день зростав. Це переконливо показали вибори до Балтської міської думи. Місцеві чорносотенці, намагаючись протягти до її складу своїх людей, тероризували і залякували населення. Їм навіть вдалося заарештувати і кинути до в'язниці начальника робітничої бойової дружини Боровського та члена Ради Л. Безносова[2]. Але ніщо не допомогло чорним силам. На заклик більшовиків революційно настроєні маси визволили ув'язнених, а контрреволюційних кандидатів у думу «прокатали на вороних». У вересні—жовтні в місті відбулися перевибори Ради. До її складу були обрані здебільшого більшовики, а також ті, що йшли за ними.

І ось залп легендарної «Аврори» сповістив світові про перемогу соціалістичної революції. Боротьба за владу Рад у Балті вступила в свій вирішальний етап. На початку грудня 1917 року сюди з Одеси прибула група революційних солдатів і матросів, в яку входили більшовики Ю. Шаповал, П. Астратонов, Є. Сорокатий та інші. Вони очолили боротьбу трудящих міста і повіту за владу Рад. Протягом грудня загін Червоної гвардії поповнився новими бійцями. З Одеси надходила зброя.

В ніч з 20 на 21 січня 1918 року червоногвардійці роззброїли військову частину Центральної ради і кілька загонів контрреволюціонерів. 21 січня влада в місті перейшла до більшовиків. У цей же день відбулося розширене засідання бюро Балтського партійного комітету, на якому створено ревком. До його складу увійшли А. Савранський, А. Меламуд, Л. Безносов, П. Астратонов та інші[3].

Становище в місті в цей час було дуже складним. Не вистачало продовольчих товарів, палива. Контрреволюційні сили не раз робили спроби придушити Радянську владу. В районі Балти діяла банда Маковецького, яка тероризувала населення. У січні —лютому 1918 року боярська Румунія, окупувавши Бессарабію, почала захоплювати територію на лівобережжі Дністра. Для боротьби проти інтервентів на початку 1918 року був створений укріпрайон Балта—Бірзула—Рибниця. На чолі його партія поставила А. Г. Железнякова[4]. Сюди було направлено 3-ю Українську радянську армію, яка разом з місцевими загонами Червоної гвардії завдала нищівного удару румунсько-боярським військам.

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 520, арк. 9.
[2] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 17, арк. 510.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк. 4.
[4] Балтський райдержархів, ф. 29, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

У лютому 1918 року німецькі імперіалісти, домовившись з Центральною радою, почали окупацію України. 6 березня в Балті одержали звістку про те, що на Одесу рухаються 22-й корпус австрійської армії і загони гайдамаків. Проти них виступили війська 3-ї Української армії і червоноармійські частини, сформовані в Балтському та інших повітах. В районі станції Слобідка ворогові було завдано раптового удару і відкинуто його до Рибниці. Це затримало просування окупантів на Одесу[1].

Скориставшись відсутністю в місті військових сил, які боролися з іноземними загарбниками, контрреволюційні елементи підняли в Балті повстання. Вони напали на готель «Петербург», де містились ревком, міський партійний комітет. Дві години більшовики з допомогою робітників відбивали атаки ворога. Але коли в бій вступив загін гайдамаків, вони змушені були відступити до залізничної станції Балта. Другого дня частини Червоної Армії визволили місто. Проте залишатись тут було небезпечно: на Балту прямували озброєні до зубів австро-німецькі війська.

8 березня 1918 року місто захопили інтервенти і їх прислужники — гайдамаки. Більшовики Балти змушені були тимчасово піти в підпілля, звідки вони організовували виступи населення проти окупантів, провадили революційну агітацію у військах противника.

Дисципліна в армії окупантів падала. В донесенні балтського старости від 13 березня повідомлялося, що солдати з австрійських ешелонів продавали і роздавали жителям навколишніх сіл гвинтівки, патрони, бомби. Внаслідок цього селяни поголовно озброїлися і під керівництвом більшовиків організували на станції Балта збройну демонстрацію, спрямовану проти окупаційних властей[2].

У квітні 1918 року балтським підпільникам вдалося встановити зв'язки з Одесою. Звідти в Балту надіслали групу комуністів на чолі з Ф. Крижанівським. З цього часу робота в Балтському підпіллі стає систематичною[3]. З кінця червня відновлюється діяльність партійної організації, налагоджуються зв'язки з селами. Особливо тісним був зв'язок з Березівкою, яка стала центром партизанського руху в повіті. За 12—20 км від неї проходили важливі залізничні магістралі Бірзула—Одеса, Бірзула—Київ. Крім того, недалеко від села розкинулися ліси. Тут і був сформований партизанський загін І. К. Дячишина. Через балтське підпілля партизани встановили зв'язки з Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу окупантів, створеним у квітні 1918 року. Для забезпечення партійного керівництва загоном Бюро направило до Березівки свого представника А. З. Кузнецова. У червні в Березівці відбулося спільне засідання Балтського підпільного партійного комітету і партійного керівництва загону, на якому створено повітовий повстанський комітет на чолі з І. К. Дячишиним і А. З. Кузнецовим. На цьому ж засіданні Ф. Крижанівського і Л. Безносова обрали делегатами на I з'їзд КП(б)У, який відбувся 5—12 липня 1918 року в Москві[4].

Після повернення їх в Балту було скликано нараду. Делегати поздоровили присутніх із створенням Комуністичної партії більшовиків України і розповіли про завдання, яке поставив з'їзд перед українськими комуністами,— готувати збройне повстання трудящих проти іноземних загарбників і внутрішньої контрреволюції. Після цієї наради підпільники ще енергійніше стали готуватися до боротьби з ворогами. Особливу увагу вони приділяли роботі по розкладанню військ окупантів і створенню нових повстанських загонів в селах повіту. На сторону партизанів переходили тисячі селян, силою мобілізованих до гетьманської армії.

Сили об'єднаного партизанського загону зростали. Кожний підрозділ цього загону носив назву свого села. Були тут Березівська, Обжилянська, Оленівська та інші роти. У вересні відбулася нарада в штабі І. К. Дячишина, де встановлено строки

---

[1] Газ. «Известия» (Одеса), 6 березня 1918 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1401, оп. 1, спр. 25, арк. 6—7.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк 7.
[4] Там же.

виступу проти ворога — 24 вересня 1918 року. Протягом кількох днів йшли запеклі бої з окупантами і гетьманцями в районі сіл Мошнягів і Фернатії. Перейшовши в наступ, партизани визволили західну частину повіту. 29 вересня вони вийшли на найближчі підступи до Балти. Зосередивши тут значні сили, народні месники 4 жовтня почали штурм міста. Того ж дня жителі Балти під керівництвом більшовиків підняли повстання. Вони роззброїли ескадрон державної варти і, оволодівши тюрмою, звільнили політичних в'язнів. На світанку 5 жовтня повстанці з'єдналися з партизанським загоном І. К. Дячишина. Над містом знов замайорів червоний прапор[1].

І. К. Дячишин — командир партизанського загону Балтського повіту (1918—1919 рр.)

Відразу ж було вжито заходів до сформування органів робітничо-селянської влади. Партизанський штаб організував нові загони з селян і робітників, які приходили в Балту з сусідніх повітів. Вони брали участь у визволенні від окупантів Любашівки, Ананьєва, Бірзули, а в листопаді у тісному контакті з партизанами Придністров'я здійснили похід на Роздільну, Тирасполь, Одесу.

Під ударами Червоної Армії з фронту і партизанів з тилу війська окупантів поспішно залишали територію України. Але на цьому боротьба не закінчилася. В середині листопада 1918 року замість збанкрутілого уряду гетьмана Скоропадського блок буржуазно-націоналістичних партій створив Директорію. В Балті, куди перебазувалися партизанські загони Дячишина, склалося своєрідне становище. Формально влада належала петлюрівцям, але фактично всі громадські установи перебували під військово-політичним контролем партизанської адміністрації і ревкому. Українські буржуазні націоналісти не раз організовували змови «для повалення влади більшовиків».

У першій половині січня 1919 року в Балтському повіті відбулося велике антипетлюрівське повстання селян. Після його придушення багато повстанців пішло в партизани. В районі Балти було створено 2 великі загони народних месників — Балтський і Тридубський. У кінці січня вони об'єднались і почали спільний наступ на залізничну станцію Балта.

Скупчення великих партизанських сил на важливій залізничній магістралі, по якій Директорія розраховувала підтримувати зв'язок з військами Антанти на півдні, серйозно схвилювало буржуазних націоналістів. В ніч на 3 лютого на станції Балта висадився петлюрівський полк. Вранці він вдерся у місто. Під час бою був поранений І. К. Дячишин. До рук ворога потрапило кілька більшовиків і серед них брат І. К. Дячишина — Михайло. Над ним жорстоко знущались. З 15 багнетними ранами його кинули в річку Кодиму, а решту ув'язнених розстріляли. Цілий місяць петлюрівці безчинствували в Балті: грабували населення, влаштовували єврейські погроми. Тільки 5 березня 1919 року партизанам вдалося оволодіти містом[2].

Наприкінці того ж місяця партизанський загін І. К. Дячишина, громлячи відступаючих петлюрівців, з'єднався з частинами Червоної Армії на станціях Кодима, Слобідка, Балта. Після визволення міста від військ Директорії тут створюється ревком (голова А. С. Пашкевич) і повітовий комітет більшовицької партії на чолі з Ф. Крижанівським. Становлення Радянської влади в повіті відбувалося в обстановці куркульських повстань та заколотів. Хижими круками навколо Балти кружляли куркульсько-націоналістичні банди Тютюнника, Заболотного, Гуляй-Біди, Волинця

[1] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1347, арк. 6.
[2] Там же, спр. 1052, арк. 1, 5.

та ін. Вони не раз вривались у місто, тероризували населення, вбивали комуністів, продармійців. Проти цих банд виступали партизани. В боях під Кодимою, Попелюхами та Балтою вони розгромили основні сили бандитів. У травні — липні в районі Одеси — Тирасполя — Бірзули формується 45-а стрілецька дивізія на чолі з Й. Е. Якіром. Основою для неї були загони народних месників, які діяли в цьому районі. З партизанів створено 401-й Балтський полк під командуванням І. К. Дячишина[1].

У липні 1919 року почався наступ денікінців. Під натиском переважаючих сил ворога частини 45-ї дивізії змушені були залишити Одещину. Вони відступали через Роздільну, Бірзулу, Балту, Умань і далі на Житомир. На станції Балта дивізія вивантажилася з ешелонів і далі йшла похідним маршем[2]. Після відступу червоноармійських частин у місті лишилась група підпільників, що мала розпочати роботу в тилу денікінців. За завданням партії в Балту в кінці липня приїхав більшовик М. Корнєв, який очолив Балтську підпільну партійну організацію, налагодив тісний зв'язок з Одеським комітетом КП(б)У і через нього з ЦК КП(б)У[3].

Комуністи провадили роботу по розкладанню військ ворога, широку пропаганду серед робітників і селян. Під впливом більшовицької агітації населення Балти відмовлялось іти в денікінську армію, зривало поставки продовольства. «Слова «добровольча армія»,— доповідали білогвардійські офіцери,— вимовляють з піною на губах». Золотопогонники змушені були визнати, що в селах Балтського повіту вплив більшовиків на селян дуже великий. Незабаром народні маси переходять до активної боротьби проти білогвардійської контрреволюції. «В містах Голті, Ольгополі, Вознесенську, Балті,— писала газета «Правда»...— почались масові повстання проти денікінців»[4]. Диктатура Денікіна хиталась під могутніми ударами Червоної Армії і повстанців.

Настав січень 1920 року. Червоноармійські частини, громлячи денікінців, підійшли до Балти. Їм на допомогу виступили партизани Балтського, Ананьївського та інших повітів. Об'єднавши свої сили, вони взяли під контроль залізничну магістраль Слобідка—Рибниця і відрізали відступаючим білогвардійцям шлях до Румунії. Незабаром в районі станції Слобідка партизани з'єднались з частинами 45-ї стрілецької дивізії і в її складі взяли участь у визволенні Балти. На початку лютого денікінців було вигнано з міста. Тут і в повіті остаточно встановлюється Радянська влада. В телеграмі голови Балтського повітового революційного комітету Одеському губревкому 17 лютого говорилося про створення органів Радянської влади в місті і повіті[5].

Приступили до роботи відділи ревкому — охорони здоров'я та народної освіти, соціального забезпечення, земвідділ, раднаргосп, військкомат. Для швидкої відбудови народного господарства Балтський ревком проводить мобілізацію всіх робітників-спеціалістів і направляє їх на роботу. В місті відкривається миловарний завод, артіль по ремонту сільськогосподарського інвентаря, розпочалася відбудова електростанції, шкірзаводу. Частина підприємств за відсутністю коштів на їх експлуатацію здавалась в оренду. За договором орендар зобов'язувався відремонтувати підприємство і розпочати випуск продукції[6]. Тут встановлювався робітничий контроль. Для відродження господарства і впорядкування міста влаштовувалися суботники. Перший з них був проведений 1-го Травня 1920 року.

Велике значення партійні і радянські органи надавали встановленню міцних зв'язків з селянством. Запроваджуючи в життя закон Всеукраїнського революцій-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 96, арк. 2.
[2] П. Бабенко. И. Э. Якир (очерк боевого пути). М., 1963, с. 32.
[3] В. Коновалов. Схватка у Черного моря. Одесса, 1965, с. 152.
[4] Газ. «Правда», 10 жовтня 1919 р.
[5] В огне гражданской войны, с. 365. У лютому 1920 року Балтський повіт було включено до складу новоутвореної Одеської губернії.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 399, арк. 11; спр. 22, арк. 11, 12.

ного комітету «Про землю» від 5 лютого 1920 року, Балтський ревком передав селянам без викупу всі поміщицькі та інші землі нетрудового користування. Для забезпечення безкінних господарств тяглом і реманентом в повіті створювались прокатні пункти. Було проведено двотижневу насіннєву розверстку, під час якої у куркулів вилучались лишки зерна і передавалися біднякам. В проведенні весняної сівби селянам допомагали бійці 51-ї Перекопської дивізії, що прибула в повіт для боротьби з бандитизмом. Весняні польові роботи було завершено успішно, засіяно 272 тис. десятин землі. Балтський революційний комітет розгорнув роботу по залученню селян до колективного обробітку землі. В 1920 році в повіті було створено 5 сільськогосподарських артілей, а в наступному році — ще 9 [1].

Серйозну увагу парторганізація і ревком приділяли підготовці виборів до Рад. З 20 березня почали працювати волосні та сільські виборчі комісії. Куркулі будь-що намагалися пролізти до радянських органів. Але під керівництвом більшовиків селяни давали їм рішучу відсіч. 6 квітня в Балті відкрився Перший повітовий з'їзд Рад, на якому були присутні 242 делегати. На ньому обрано повітвиконком в складі 15 чоловік, з них — 4 комуністи і 10 співчуваючих. З допомогою міської партійної організації, яка в листопаді 1920 року мала 215 комуністів, повітова Рада продовжила роботу по відбудові народного господарства, ліквідації розрухи[2].

Одним з головних завдань була організація комітетів незаможних селян — опори диктатури пролетаріату на селі. За активною участю КНС Рада і повітова парторганізація почали наступ на сільську буржуазію. З 20 серпня був оголошений «похід на куркуля»[3]. У сільських глитаїв відбиралися надлишки землі і інвентаря, які передавалися незаможникам.

Велика робота партійних і радянських органів на селі давала свої позитивні наслідки. Міцнів союз міських і сільських трудівників. Утворювалися комісії по проведенню місячника допомоги робітника селянинові. Комісії організовували по селах ремонтні і ковальські майстерні, лагодили шляхи тощо. Селяни в свою чергу постачали робітникам хліб.

У зв'язку з нападом на нашу країну польських інтервентів у місті і повіті проводились господарсько-політичні кампанії: «Тиждень зміцнення фронту», «Тиждень допомоги хворому і пораненому червоноармійцю» та інші. За «Тиждень зміцнення фронту», що відбувався 1—7 листопада 1920 року, в фонд Червоної Армії було зібрано 396 кожушків, 2000 пар білизни, 120 шинелей і понад 11 млн. крб. грішми[4]. Проводилася реквізиція теплих речей і лишків продовольства у буржуазії. Міські робітники віддали у фонд допомоги червоним бійцям частину свого і без того мізерного хлібного пайка. Багато комуністів влилося в ряди діючої армії.

Балтський повітовий з'їзд представників Рад і комнезамів, що відбувся в жовтні 1920 року, виніс постанову вважати всіх учасників з'їзду мобілізованими і готовими до відправлення на фронт[5]. Таке ж рішення прийняла комсомольська організація Балти і повіту. Вона почала утворюватися ще в 1919 році, але до 1920 року діяла періодично. Після закінчення боротьби з денікінщиною комуністи подбали про відновлення роботи свого бойового помічника. В другій половині серпня 52 делегати від комсомольців повіту зібралися на свій перший з'їзд. На ньому було утворено повітову комсомольську організацію, яка налічувала тоді 352 члени. В Балті було 85 комсомольців[6].

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 275, арк. 168; спр. 273, арк. 139; ф. Р-99, оп. 1, спр. 48, арк. 103.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—5, спр. 154, арк. 17; ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 11, арк. 50.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 13.
[4] Газ. «Известия» (Одеса), 5 червня 1920 р.; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 76, арк 26.
[5] Газ. «Вісті» (Вінниця), 28 жовтня 1920 р.
[6] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, с. 488—489; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 50, арк. 6, 10, 12.

Члени КСМУ поряд з комуністами брали активну участь в боротьбі проти куркульсько-націоналістичних банд, що протягом 1920—1921 рр. діяли в повіті. У цей тривожний час бандити вбили членів Балтської Ради П. Астратонова, В. Вайнштейна, Ф. Крижанівського, по-звірячому закололи вилами комсомолку К. Самойлову, порубали Є. Сорокатого і С. Ухожанського. «Найбільше зло,— писала 9 жовтня 1920 року газета „Большевик",— це надзвичайно розвинений бандитизм. Особливо лютували зграї Заболотного». На початку того ж року з числа членів КП(б)У і КСМУ був створений загін частин особливого призначення — ЧОП, яким керувала трійка по боротьбі з бандитизмом на чолі з керівником Балтської надзвичайної комісії С. П. Тарасовим. Проти бандитів активно діяла надіслана в Балту кавалерійська бригада на чолі з Г. І. Котовським. 5 травня в районі Крижополя котовці знищили зграю Тютюнника. У другій половині серпня великої поразки було завдано і банді Заболотного. Внаслідок активних дій бригади, загонів ЧОП, допомоги місцевого населення, а також амністії, яку у березні 1921 року проголосив V Всеукраїнський з'їзд Рад, бандитизм у повіті пішов на спад. У жовтні 1921 року в Балту добровільно з'явилися з повинною 200 бандитів на чолі з своїм «батьком» Малим[1]. Всього за 1921 рік перестали існувати 199 різних куркульських зграй. У січні 1922 року з бандитизмом в повіті було покінчено.

Безмірна віра трудящих в торжество ленінських ідей допомогла їм не тільки справитися з бандитизмом, а й успішно подолати величезні труднощі, пов'язані з розрухою і голодом. «Політичний стан в повіті непоганий,— читаємо в одному з документів того часу,— економічний стан задовільний. Політичний бандитизм не проявляється... Радянський апарат в повіті в організаційному відношенні зміцнів і справляється з своїми обов'язками. Сільське господарство відбудовується. Все це створює тверду економічну і політичну базу для Радянської влади в Балтському повіті»[2].

В 1921 році у зв'язку із запровадженням непу розгорнула діяльність споживспілка. Вона робила товарообмінні операції через сільські та міські споживчі організації. Цей товарообмін в якійсь мірі послаблював напружене становище з продовольством. У 1921 році в 14 волостях Балтського повіту був неврожай. 25 проц. господарств ледве повернули насіння. І все ж, незважаючи на важкий стан у повіті з хлібом, трудящі чим могли допомагали населенню губерній, які потерпіли від посухи. На підприємствах міста і по селах у фонд допомоги голодуючим збиралися продовольчі товари, кошти. Трудящі приймали до себе переселенців та їхніх дітей. Тільки в березні 1922 року в повіті розмістили 200 хлопчиків і дівчаток з Поволжя. Цього ж місяця в Балту приїхали М. І. Калінін і Г. І. Петровський. Виступаючи на мітингах та партзборах, вони закликали трудящих міста і повіту посилити допомогу голодуючим, боротися з розрухою, щоб якомога швидше вийти з продовольчої кризи[3].

У цей тяжкий час партійні і радянські органи роблять все можливе для поліпшення матеріального становища трудівників Балти. Міську бідноту поселяють в хороші квартири, розподіляють між нею промислові товари тощо. У 1923 році постійну допомогу від держави отримували 220 членів сімей червоноармійців і жертв білого терору[4].

Протягом 1920—1923 рр. чимало було зроблено в справі охорони здоров'я трудящих. До літа 1920 року в основному покінчили з епідеміями. Велику роль у цьому відіграв протиепідемічний загін, надісланий з Одеси. При його сприянні

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 15, арк. 1; спр. 50, арк. 23; Друга Одеська губернська партійна конференція КП(б)У. Стенографічний звіт. Одеса, 1921, № 3, с. 3; № 4, с. 9.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 35, арк. 47.

[3] Там же, ф. Р-87, оп. 1, спр. 1, арк. 42; ф. Р-99, оп. 4, спр. 45, арк. 96.

[4] Одеський облпартархів, ф. 559, оп. 1, спр. 315, арк. 22; Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 53, арк. 222.

споруджувалися лікарні, медпункти[1]. У 1923 році в повіті було вже 11 лікарень і 23 дільничні амбулаторії, працювали секція охорони дитинства, будинок для малят, ясла. В місті відкрито 10 будинків для безпритульних дітей. Цією роботою займався здебільшого жіночий відділ, створений при Балтському повітовому парткомі. В його організації дійову допомогу подав Одеський відділ по роботі серед жінок, яким керувала Г. М. Панкратова (згодом відомий історик). Жінки провадили роботу також в громадських їдальнях, дитячих яслах, школах.

Величезні труднощі довелося долати відділу народної освіти. За час громадянської війни багато шкільних будинків було зруйновано. Не вистачало підручників, зошитів, відчувалась гостра нестача вчителів. Незважаючи на це, у 1920 році дітей в школах вчилося більше, ніж до революції. Для підготовки педагогічних кадрів у Балті створено курси. У липні 1920 року в місті відбувся з'їзд учителів, на якому розроблено програму розвитку народної освіти в повіті. В Балті проводилося велике культурне будівництво. На початок 1923 року тут працювало вже 5 загальноосвітніх шкіл, 7 шкіл лікнепу. Було відкрито кілька бібліотек, 2 театри, музичну студію, міський музей. З 1920 року виходила повітова газета «Балтські вісті», яка пізніше стала називатись «Червоне село»[2].

Громадськість Балти дбала про те, щоб місто набуло впорядкованого, культурного вигляду. Відбудовувався житловий фонд, ремонтувалися шляхи. 12 квітня 1923 року трудівники Балти і найближчих сіл провели недільник. Його учасники надіслали телеграму В. І. Леніну, в якій писали: «Організовані в профспілки робітники м. Балти і незаможні селяни навколишніх сіл у кількості до двох тис. чоловік, що зібралися після проведення недільника... по закладанню парку Вашого імені, шлють Вам свій полум'яний привіт і палке побажання якнайшвидшого видужання і заняття свого поста у керма світової революції»[3].

Всім господарським і культурним будівництвом у місті і повіті керувала партійна організація, що в січні 1922 року налічувала 1130 членів і кандидатів партії. Урочисто відзначили трудящі Балти п'ятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. 250 активних учасників боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади були нагороджені грамотами «Герой-незаможник Одеської губернії». І. К. Дячишина та М. Корнєва представили до нагороди орденом Червоного Прапора. Зважаючи на великі заслуги І. К. Дячишина в боротьбі за владу Рад, Балтський повітовий виконком перейменував Балтську волость в Івано-Дячишинську[4].

У березні 1923 року за новим адміністративним поділом Балта стала центром однойменного округу і району. 24 листопада наступного року президія ВУЦВКу прийняла рішення про передачу Балтського району до новоутвореної Молдавської АРСР[5]. З того часу і по 1929 рік Балта була її столицею.

Комуністична партія і Радянський уряд подавали молодій республіці допомогу в піднесенні її економіки і культури. Величезні кошти асигнувались на розвиток промисловості, сільського господарства, на культурне будівництво. У 1925 році в Балті створено Молдавський промкомбінат, до якого увійшли 18 дрібних підприємств. Наступного року деревообробний цех промкомбінату перетворено в державну меблеву фабрику, яка на кінець другої п'ятирічки дала продукції на 1 млн. крб. У тому ж 1926 році кравецький цех комбінату реорганізовано в швейну фабрику. Значно розширюється шкірзавод. Артіль металевих виробів почала випускати терези. Став до ладу цегельний завод.

---

[1] Газ. «Коммунист», 20 липня 1921 р.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-5430, оп. 1, спр. 8, арк. 23; ф. Р-150, оп. 1, спр. 160, арк. 1; спр. 39, арк. 10, 19, 93.

[3] Трудящі України В. І. Леніну, с. 287.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 81, арк. 136; Газ. «Чорноморська комуна», 30 травня 1941 р.

[5] Газ. «Известия» (Одеса), 25 листопада 1924 р. Після визволення Бессарабії і утворення в 1940 році Молдавської РСР Балтський район знов увійшов до складу Одеської області.

Зростало і впорядковувалося місто. З'явилися нові будинки, вулиці забруковувалися, прокладалися тротуари. Став до ладу водопровід. В 1926 році почала працювати електроводолікарня, роком пізніше — пологовий будинок.

Розширюється сітка шкіл, відкриваються педагогічний технікум і радпартшкола. Місцева друкарня випускала підручники, політичну і художню літературу російською, українською та молдавською мовами. Виходила газета «Червоний орач» тиражем в 7,2 тис. примірників. Створюється молдавський національний театр, для якого побудували спеціальне приміщення (тепер — районний Будинок культури)[1].

У 1929 році столицю МАРСР було переведено до Тирасполя, але господарське і культурне будівництво в Балті не скорочувалося. Особливо виросла промисловість за роки передвоєнних п'ятирічок. На місці колишніх майстерень напівкустарного типу виникли нові фабрики, заводи, підприємства харчової промисловості. Так, у 30-х роках на базі артілі по виробництву терезів було створено завод. Значно розширилась швейна фабрика, де працювало 10 цехів. Стали до ладу хлібопекарний і миловарний заводи. У 1933 році шкіряний завод був повністю реконструйований. Почали працювати килимарна майстерня, 2 цегельні заводи і 3 нові млини, а у 1934 році — маслосирзавод.

Поряд з промисловістю розвивалося і сільське господарство, яким займалися жителі околиць Балти. В 1928—1930 рр. вони об'єдналися в колгоспи ім. Леніна та ім. Калініна. На червень 1932 року в Балтському районі вже було колективізовано близько 70 проц. бідняцько-середняцьких господарств, створено 90 колгоспів та 2 комуни. Працювало 2 МТС — Балтська і Піщанська.

У 1935 році на підприємствах та в колгоспах Балти поширюється стахановський рух. Сьомий зліт ударників Балтського району, що відбувся 1 листопада 1935 року, закликав «зробити методи Стаханова здобутком кожного робітника і колгоспника». Виконуючи настанову зльоту, трудящі розгорнули змагання за краще оволодіння технікою, збільшення випуску продукції тільки відмінної якості[2].

Багато праці трудівники доклали до перетворення Балти в квітуче соціалістичне місто. Розширювався житловий фонд, поліпшувалося побутове і медичне обслуговування населення. Перед війною в місті працювало 10 лікувальних закладів.

Зростала сітка шкіл. На початку 1939 року сотні юнаків і дівчат навчалися в учительському інституті, сільськогосподарському, будівельному та медичному технікумах, зооветшколі[3].

Мирне щасливе життя панувало в місті. І хоч війна невпинно наближалася до кордонів нашої країни, не хотілося вірити в її неминучість. Але на світанку 22 червня 1941 року вона прийшла в наш радянський дім.

З перших днів війни заклик партії «Все для фронту, все для перемоги!» став законом для трудящих Балти. Тисячі жителів добровольцями і по мобілізації пішли захищати Вітчизну від фашистських загарбників. А ті, що лишилися, працювали вдень і вночі, щоб дати фронтові все необхідне. Всі, від малого до старого, виходили копати окопи, протитанкові рови. У місті для боротьби з диверсантами створюється винищувальний батальйон. Роботами по перебудові народного господарства міста і району на воєнний лад, будівництвом оборонних споруд, евакуацією людей, техніки і худоби в глибокий тил керував райком партії на чолі з першим секретарем С. Ф. Булахом (загинув при обороні Севастополя)[4].

Незважаючи на те, що в Балті не було об'єктів стратегічного значення, фашисти вже через місяць після початку війни піддали місто бомбардуванню. В перших числах серпня велике угруповання ворога здійснило прорив фронту в районі Дубоссар.

---

[1] Радянська Молдавія. Тирасполь, 1939, с. 124, 226, 227, 239.
[2] Газ. «За соціалістичну перебудову» (Балта), 30 червня 1932 р., 1 листопада 1935 р., 2 червня 1936 р.
[3] Газ. «Чорноморська комуна», 30 травня 1941 р.
[4] П. Стряпкін. Балта, с. 70.

Фашистські війська, вклинившись в нашу оборону в районі Балти—Кодими, 5 серпня захопили місто. 5-а кавалерійська дивізія Червоної Армії під командуванням генерала П. А. Бєлова одержала наказ визволити Балту і цим відкрити нашим військам шлях на Первомайськ. 3 дні йшли запеклі бої. Будинок за будинком, вулицю за вулицею відбивали червоноармійці у ворога. Мешканці Балти допомагали радянським бійцям: вказували розташування вогневих точок противника, піклувалися про поранених. Загарбників було вибито з міста. Але через 2 дні обставини змусили наші війська відступити. Балта знову потрапила до рук фашистів.

Т. Б. Брагаренко — організатор партійного підпілля в м. Балті (1942—1943 рр.).

Тридцять два місяці тривала окупація. Територію між Бугом і Дністром Гітлер віддав на пограбування боярській Румунії. Тут було утворено т. зв. губернаторство Трансністрія. В місті діяли румунська сигуранца (таємна поліція), німецьке гестапо та італійська військова комендатура, які запроваджували в Балті і районі «новий порядок». Почалися масові арешти, знищення активістів і мирного населення. В перші ж дні окупації фашистські кати розстріляли 38 радянських військовополонених. На території допоміжного господарства зооветшколи вони закрили в конюшні і живцем спалили 80 чоловік. По дорозі на село Козацьке загарбники розстріляли 30 чоловік. У дворі нинішнього Будинку для старих фашистські недолюдки закатували 10 чоловіків і 5 жінок і серед них — вагітну. Гестапо і сигуранца створили гетто, куди зігнали єврейське населення не тільки Балти, але й навколишніх сіл. Всі ув'язнені були знищені[1].

Величезних збитків завдали загарбники народному господарству міста. Вони планомірно грабували промислові підприємства, культурно-побутові заклади, школи, лікарні. Тільки з шкірзаводу було вивезено обладнання, матеріалів та інших цінностей на 942,4 тис. крб., з меблевої фабрики — на 133;2 тис. крб. Матеріальна шкода, заподіяна ворогом Балті, перевищила 23 млн. карбованців[2].

Окупанти намагалися зробити з радянських людей слухняних рабів. Але безуспішно. Більшість жителів міста всіляко саботувала заходи ворога, уникала обов'язкової трудової повинності, як могла шкодила загарбникам.

У березні 1942 року викладач Одеського університету Т. Б. Брагаренко створила в місті підпільну антифашистську групу. Спочатку до неї входили 4 чоловіка — Т. Б. Брагаренко, М. В. Осокін, К. І. Сидоренко і О. Г. Шмальц. Але вже через кілька місяців число членів збільшилось до 42, а на 1 січня 1943 року їх стало 120[3]. Кожен з підпільників мав конкретне завдання. Так, колишній командир Червоної Армії Л. В. Якубовський був начальником штабу і готував підпілля до збройного виступу. І. М. Гук організовував диверсії на залізниці, В. М. Дерененко займався добуванням зброї і провадив агітаційну роботу серед румунських та італійських солдатів. В. М. Бабійчук створив на станції Балта групу, яка отруювала в ешелонах тварин, що вивозилися до Німеччини. Всією роботою підпільної організації керувало бюро в складі 5 чоловік[4]. Патріоти поширили свою діяльність і на села району. Підпільні групи були створені в Андріяшівці, Немирівському, Бендзарах, Лісничівці. Вони розповсюджували зведення Радянського інформбюро, антифашистські листівки, перешкоджали окупантам вивозити до Німеччини награбоване добро,

---

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов, т. 2, с. 54, 55; Газ. «Комунар» (Балта), 28 березня 1946 р.
[2] Газ. «Комунар», 15 березня 1945 р.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 46, спр. 9, арк. 1—3.
[4] М. І. Зотов. Наперекір смерті, с. 118—119.

чинили диверсії. На залізниці Одеса — Київ, між станціями Слобідка і Борщі, підпільники підірвали ешелон; на аеродромі біля села Перельотів вивели з ладу техніку; перешкоджали надходженню з району зерна і худоби. Представники балтської окупаційної адміністрації все частіше почали просити війська для боротьби проти народних месників[1].

Наприкінці 1943 року сигуранці вдалося натрапити на слід діючої в місті і селах району підпільної організації. Після нелюдських катувань в тираспольській і балтській в'язницях окупанти розстріляли 55 радянських патріотів — Т. Б. Брагаренко, Л. В. Якубовського, М. В. Осокіна, В. М. Дерененка та інших[2]. Це сталося 25 березня 1944 року, напередодні визволення Балти.

На початку березня 1944 року, коли радянські війська вийшли на береги Південного Бугу, гітлерівці усунули румунську окупаційну адміністрацію. Фашистські варвари довершили пограбування Балти. Та нарешті прийшов кінець їхньому пануванню.

В напрямі Балти просувалися 25-а гвардійська стрілецька дивізія Героя Радянського Союзу генерала Г. А. Криволапова і 94-а гвардійська ордена Суворова стрілецька дивізія Героя Радянського Союзу гвардії полковника Г. П. Шостацького. В ніч на 28 березня 1944 року наші частини підійшли до північних околиць Балти. Цілу добу тривав бій за місто. Його долю вирішила танкова бригада підполковника Горлача. Вона вийшла в тил гітлерівцям і відрізала їм шлях до станції Балта. Це викликало паніку в стані ворога, і він почав відступати. В боях за Балту відзначились танкісти — Герой Радянського Союзу гвардії майор А. М. Пінчук, гвардії майор В. Ф. Єфімов, старший лейтенант О. Г. Іванов та інші. В зведенні Радянського інформбюро від 29 березня 1944 року повідомлялось, що «в результаті штурму і жорстоких вуличних боїв радянські бійці розгромили німецький гарнізон і оволоділи містом Балтою. Лише окремим дрібним групам ворога вдалось втекти, кинувши всю свою бойову техніку. Взято кількасот полонених, серед яких багато есесівців. На вулицях Балти лишилося більше 2 тис. ворожих трупів».

Населення міста з радістю зустріло своїх визволителів і відразу ж подало наступаючим частинам Червоної Армії велику допомогу. Тисячі жителів на своїх плечах по бездоріжжю переносили снаряди, міни, ящики з набоями. Для воїнів-фронтовиків збирали подарунки.

В роки Великої Вітчизняної війни багато мешканців Балти і району зі зброєю в руках відстоювали свободу і незалежність нашої Батьківщини. За героїзм, виявлений у боях проти ворога, 7 жителям міста і сіл району присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Широко відоме ім'я підполковника В. А. Шиманського, який на чолі створеного ним партизанського загону в 1942 році виявив ставку Гітлера — «Вервольф» під Вінницею. Зв'язковою партизанського загону В. О. Молодцова (Бадаєва) в Одесі була балтська вчителька К. Ф. Васіна (її розстріляли фашисти). В цьому ж загоні воював колишній секретар Балтського райкому ЛКСМУ Мефтодовський[3].

Після відступу гітлерівців місто являло собою жахливу картину. На кожному кроці зруйновані і спалені будинки, воронки від снарядів і бомб. На заклик районної партійної організації трудящі Балти приступили до відродження господарства міста. Вони розчищали вулиці, ремонтували житла, відкопували сховані на початку війни верстати. Підтримавши ініціативу робітників шкіряного заводу, всі дорослі жителі Балти у вільний від основної роботи час працювали на відбудові промислових підприємств. У січні 1945 року почали випускати продукцію шкіряний і маслозавод, дала струм електростанція. Поряд з цим йшло відродження лікувальних і культурно-освітніх закладів, торговельних підприємств. Почалися заняття у 8 шко-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1983, оп. 1, спр. 78, арк. 8.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 9, арк. 3.
[3] Говорят погибшие герои. М., 1966, с. 325—326; Газ. «Народна трибуна», 9 травня 1965 р.

лах і педучилищі. Прийняли малят 2 дитячі будинки, садки, ясла. Розгорнув роботу Будинок культури. Відновлено випуск районної газети «Комунар».

Широкого розмаху набуло господарське будівництво в роки 4-ї (1-ї післявоєнної) п'ятирічки. Було налагоджено виробництво на швейній і меблевій фабриках. Враховуючи потреби сільського господарства, змінив свій профіль завод терезів. На його базі було створено обозний завод. У зв'язку з великою потребою в будівельних матеріалах організовано виробництво цегли, черепиці. Збільшували випуск товарів широкого вжитку промислові артілі. У березні 1946 року 24 підприємства міста дали продукції на 2,3 млн. карбованців[1].

У роки п'ятої п'ятирічки районна партійна організація спрямувала зусилля трудящих Балти на дальше підвищення продуктивності праці, краще використання наявних резервів кожним підприємством. Значна увага приділялась механізації трудомістких процесів. На кінець 1955 року промисловість міста порівняно з 1940 роком збільшила випуск продукції на 64 проценти.

В роки семирічки на всіх промислових підприємствах міста було проведено велику роботу по розширенню виробничих площ, нарощенню потужностей і оновленню основних фондів. Невідкладним питанням розвитку промисловості стала концентрація і спеціалізація виробництва. Протягом 1959—1962 рр. внаслідок реорганізації швейна фабрика перетворилася на досить велике спеціалізоване підприємство по випуску дитячого одягу. Реорганізації зазнали меблевий, цегельний та маслоробний заводи, харчокомбінат. Для поліпшення обслуговування населення всі дрібні підприємства об'єднано в побутовий комбінат. Підсумки роботи промисловості повністю підтвердили доцільність і економічну вигоду проведених заходів. За семирічку обсяг валової промислової продукції збільшився в 1,6 раза.

Добре закінчили трудящі міста Балти ювілейний 1967 рік. За обсягом промислової продукції підприємства виконали план на 107,4 проц. Значно зросла продуктивність праці. Добре працює хутрова фабрика (колишній овчинношубний завод). Це — сучасне підприємство з добре оснащеними цехами. Його робітники щокварталу перевиконують виробничі плани.

Швейну фабрику по праву називають передовим підприємством міста. По всій республіці і далеко за її межами знають дитячий одяг з маркою Балтської швейної фабрики. У 1967 році її колектив вийшов переможцем в обласному змаганні на честь піввікового ювілею Радянської влади. Його занесено на обласну Дошку пошани та в обласну Книгу трудової слави. Фабриці вручено перехідний Червоний прапор швейного об'єднання ім. Воровського і третю республіканську премію Міністерства легкої промисловості. На початку 1968 року їй було присвоєно звання підприємства комуністичної праці. За високі виробничі показники начальник цеху З. В. Гладишева, робітниці Т. І. Ясинська, З. П. Нікулічева, Г. П. Рудомйотова нагороджені значками «Відмінник соціалістичного змагання УРСР». 47 кращих робітників Балти удостоєні урядових нагород.

За 50 років Радянської влади Балта перетворилась на значний промисловий центр Одещини. До кінця п'ятирічки промисловість міста зробить великий крок вперед. Тут заплановано спорудити нове приміщення швейної фабрики. На ній працюватиме 1 тис. робітників. За рахунок реконструкції значно розширяться хутрова та меблева фабрики. Буде збудовано новий хлібозавод. Збільшать випуск продукції колективи цегельного і обозного підприємств, міськпобуткомбінату і харчокомбінату.

Величезну роботу по втіленню в життя цих планів проводить районна партійна організація, яка має в своїх лавах 2,4 тис. комуністів. Застрільниками багатьох корисних починань на підприємствах виступають комсомольці. Їх в районі налічується 5,7 тис. чоловік. Партійна і комсомольська організації, робітничі колективи міста подають велику допомогу колгоспам району, зокрема в спорудженні господар-

[1] Газ. «Комунар», 28 березня 1946 р.

Ансамбль бандуристів Балтського району. 1959 р.

ських будівель, в налагодженні культурно-масової роботи тощо.

Плідно працює Балтська міська Рада. Завдяки її піклуванню місто зростає і впорядковується. За післявоєнний період тут споруджено 1,4 тис. житлових будинків. Тільки за минулу семирічку 568 сімей одержали квартири. Трудящі міста з допомогою державного кредиту і на свої заощадження спорудили 775 добротних будинків. З'явились нові вулиці — Миру, ім. Суворова, Пархоменка, Ушакова, Кутузова та ін. Вони заасфальтовані, обсаджені кущами, деревами. В ювілейному році збудовано нове приміщення середньої школи №2, триповерховий готель, 28-квартирний будинок, універмаг, приміщення телефонної станції. Через річку Кодиму споруджено два залізобетонні мости. Балта зв'язана автобусним сполученням з Одесою, Кишиневом, Тирасполем і усіма селами району. Населення широко користується авіаційним і залізничним транспортом.

Зростає добробут жителів міста. Тільки за період 1960—1967 рр. оплата праці робітників збільшилась в 2 рази. Кожен третій мешканець є вкладником ощадних кас. Загальна сума вкладів трудящих становить понад 3,9 млн. крб. Із зростанням доходів населення підвищується його купівельна спроможність. Товарооборот сітки державної торгівлі у 1967 році перевищив 7 млн. крб., а споживчої кооперації — 13,5 млн. крб. Гордістю жителів міста є побутовий комбінат «Юність». Тут можна замовити наймодніший костюм, пальто, плаття, жіночі чобітки, відремонтувати взуття. Комбінат приймає замовлення на ремонт складної побутової техніки, квартир, виготовлення художньої вишивки тощо.

Невпинно поліпшується медичне обслуговування населення. В Балті є 6 лікарень на 455 ліжок. Хворих обслуговують 73 лікарі високої кваліфікації і 235 чоловік середнього медичного персоналу. Крім того, на промислових підприємствах діють 4 медичні пункти. Серед жителів великою шаною користуються заслужений лікар УРСР В. С. Решетко, а також О. М. Свинченко, В. М. Соколов та інші.

Великим піклуванням оточені маленькі жителі Балти. У місті працюють 7 дитячих дошкільних закладів, у яких виховується понад 1000 малюків.

Шкільна мережа Балти представлена чотирма десятирічками, чотирма восьмирічками, двома інтернатами, заочною школою. За станом на 1 січня 1968 року в них налічувалось понад 4 тис. учнів. До послуг школярів — добре обладнані навчальні кабінети, в яких є кіноапарати, магнітофони, епідіаскопи тощо. Діти працюють в технічних, історичних, літературних гуртках. Чимало школярів навчається в музичній і спортивній школах. Плодотворна виховна робота проводиться в Будинку піонерів та школярів. У школах трудяться 265 висококваліфікованих учителів і 50 вихователів. 45 педагогів є відмінниками народної освіти. Кваліфікованих вчителів молодших класів та піонервожатих готує Балтське педагогічне училище. З 1945 по 1968 рік з його стін вийшло понад 2,4 тис. педагогів, які працюють у школах республіки і країни.

Дедалі різноманітнішим і цікавішим стає культурне життя в місті. В Балті працюють народні університети культури, здоров'я, атеїзму та правових знань. Великою популярністю у жителів користується районний Будинок культури. З 1950 року тут працює драматичний колектив. Тепер йому присвоєно звання народного самодіяльного театру. В його репертуарі є чимало творів місцевих авторів — членів

літературного об'єднання, що існує при редакції районної газети «Народна трибуна». Музику на їхні вірші пишуть місцеві самодіяльні композитори. Неодноразовим учасником обласних і республіканських оглядів був ансамбль бандуристів, створений за ініціативою самодіяльного композитора вчителя-пенсіонера І. Я. Шаргородського.

Цікаву роботу проводять 14 бібліотек міста. Тут влаштовуються літературні диспути, вечори, встановлено стенди, де відвідувачі можуть познайомитися з працями своїх знатних земляків — видатного українського радянського вченого в галузі сільськогосподарського машинобудування Л. П. Крамаренка, письменника В. Г. Фінка, поета-гумориста С. Олійника; творами Е. Багрицького, К. Гордієнка та В. Катаєва, які певний час працювали в Балті. У бібліотеках завжди багато людей, і це природно, бо 11,6 тис. жителів є їх постійними читачами.

У побут трудівників міцно увійшли кіно, радіо, телебачення. В місті є два кінотеатри. Увечері багато сімей збирається перед екранами телевізорів подивитися виставу, послухати концерт, лекцію.

В усяку пору року улюбленим місцем відпочинку трудящих є столітній парк. У святкові дні та вечорами тут відбуваються масові гуляння, концерти художньої самодіяльності тощо.

Особливо урочисто відзначили трудівники Балти знаменну дату — 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Від малого до великого — всі жителі вийшли на святкову демонстрацію. А потім до пізнього вечора в місті відбувалися масові гуляння. Героями дня були 63 учасники соціалістичної революції, громадянської війни, старі комуністи, нагороджені орденами та медалями на честь піввікового ювілею Радянської влади.

Відсвяткувавши 50-річчя Великого Жовтня, трудівники Балти з новою енергією взялися за дальше виконання накреслень п'ятирічного плану. В ньому передбачено значний розвиток промисловості і самого міста. До кінця п'ятирічки розшириться житловий фонд Балти. 7 великих будинків буде зведено за рахунок державних капіталовкладень і 17 — за рахунок місцевих підприємств. Близько 500 осель збудують трудівники міста на власні кошти. Споруджуються поліклініка, Будинок Рад.

Щирі патріоти рідного міста, жителі Балти не шкодують сил і праці, щоб зробити його одним з кращих на Одещині.

Є. О. БОЙКО, Т. О. СВИСТУН

Балтський район утворено в 1923 році. Розташований в північній частині області, він межує на сході з Савранським та Любашівським, на півдні — Ананьївським, на заході — Кодимським районами Одеської області, а на півночі — з Чечельницьким та Бершадським районами Вінницької області. Територія — 1,3 тис. кв. км. Населення —77 тис. чоловік, більшість якого — 57 тис. чоловік (74 проц.) — проживає в сільській місцевості. Густота населення — 59,2 чол. на 1 кв. кілометр. В районі 45 населених пунктів, які підпорядковані 1 міській та 22 сільським Радам. Через територію району проходять залізнична лінія Борщі — Помічна, а також 6 автомобільних шляхів.

Грунти в районі в основному чорноземні; є 10 лісових масивів. В економіці переважає сільське господарство, яке дає 59,6 проц. валової продукції району. Понад дві третини території займають сільськогосподарські угіддя — 87,5 тис. га, з них орної землі — 74 тис. га (84,4 проц.), під садами та виноградниками — 3,9 тис. га (3,3 проц.). В районі є 1 радгосп і 29 колгоспів. На кожне з цих господарств в середньому припадає понад 2,9 тис. гектарів землі.

Посівна площа у 1968 році становила близько 73 тис. га, в т. ч. зернових культур 34,7 тис. га (47,5 проц.), технічних —15,5 тис. га (21,2 проц.), кормових — 21,8 тис. га (29,8 проц.). Площа довгорічних насаджень — 4 тис. гектарів.

Головні зернові культури — озима пшениця і кукурудза, технічні — цукрові буряки і соняшник. Середня врожайність сільськогосподарських культур за 1966—1968 рр.: зернових — 20,3 цнт з га, цукрових буряків — 228 цнт з гектара.

Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 43,5 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 13,8 корови; на 100 га ріллі — 35,8 свині.

У рослинництві і тваринництві широко використовується передова техніка. Оранка, збирання зернових та соняшнику механізовані на 100 проц., міжрядний обробіток цукрових буряків — на 91 проц., а їх збирання — на 93 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 76 проц. У 1968 році на колгоспних ланах працювало 595 тракторів і 351 комбайн. Район повністю електрифіковано від державної електромережі.

Значного розвитку в районі набула легка і харчова промисловість. Тут є 13 підприємств, які протягом 1968 року виробили продукції на 16,9 млн. крб. На них працює близько 3 тис. робітників та службовців. Найбільші підприємства: швейна та хутрова фабрики, меблевий комбінат, харчокомбінат і маслозавод. В районі виробляються також речі домашнього вжитку, будівельні матеріали.

В торговельній мережі налічується 268 магазинів та крамниць, працює 64 заклади громадського харчування. У 1968 році їх товарооборот становив 23,4 млн. карбованців.

В Балтському районі здійснюється велике житлове будівництво. За роки семирічки тут споруджено 1905 індивідуальних та комунальних будинків, а протягом 1966 року — 201 будинок загальною площею 16 250 кв. метрів. Багато житлової площі було здано в експлуатацію у 1967—1968 роках.

Мережа закладів охорони здоров'я налічує 11 лікарень на 585 ліжок, 31 фельдшерсько-акушерський пункт, 11 колгоспних пологових будинків та інші. В районі працюють 85 лікарів і 405 чоловік середнього медичного персоналу. Серед них заслужений лікар і 4 відмінники охорони здоров'я.

За післявоєнні роки значно виросла мережа закладів народної освіти. В районі є 14 середніх, 30 восьмирічних та 2 початкові школи, в яких навчається 13,2 тис. учнів. Працюють також 3 школи робітничої та сільської молоді, педучилище. Педагогічний колектив складається з 910 вчителів, серед них є 1 заслужений вчитель школи УРСР та 36 відмінників народної освіти.

В районі 59 бібліотек з книжковим фондом 300,8 тис. примірників. У 1968 році населення району передплатило 876 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета видається з 1923 року. В с. Пасицелах виходить колгоспна багатотиражна газета «Ленінець».

В районі налічується 7 будинків культури та 51 клуб, при яких працює 6 народних університетів культури і 265 гуртків художньої самодіяльності. Працює музична школа. Функціонує 57 стаціонарних кіноустановок. В районі 19 тис. фізкультурників, з них 2234 — спортсмени-розрядники. Працює добровільне спортивне товариство «Колос».

В районі проживають 3 Герої Радянського Союзу.

За самовіддану працю в сільському господарстві високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 3 колгоспникам. Лише в 1966 році за успіхи, досягнуті в громадському виробництві, орденами та медалями Радянського Союзу нагороджено 196 трудівників району, з них 4 — орденом Леніна, 20 — орденом Трудового Червоного Прапора.

Трудівники Балтського району — колгоспники, робітники, службовці — під керівництвом партійної організації докладають багато зусиль, щоб гідно зустріти знаменну дату 100-ліття від дня народження засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна.

ПІЩА́НА

Піщана — село, центр сільської Ради, якій підпорядкований населений пункт Гербине. Розташована на річці Савранці (притока Південного Бугу), за 25 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Балта. Населення — понад 5 тис. чоловік.

Заселення місцевості, де пізніше виникла Піщана, почалося ще у III—V століттях н. е. Про це свідчать залишки поселень черняхівської культури[1].

В другій половині XVI століття на острові, що лежав між двома рукавами річки Савранки, оселилися втікачі із захопленої Польщею Брацлавщини. З припливом нових жителів на правому березі річки було засновано населений пункт Цурканівку. Ця назва збереглась за частиною села до кінця XIX століття. У першій половині XVII століття поселення об'єдналися в одне село, яке швидко зростало. Вже в наступному столітті воно набрало вигляду містечка[2]. Назву «Піщана» село дістало від піщаних грунтів, на яких розташована його лівобережна частина.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі Піщаної в рядах Брацлавського полку брали активну участь у боротьбі проти шляхетської Польщі, за возз'єднання України з Росією. В лютому 1654 року вони прийняли присягу на вірність Російській державі[3]. Але в другій половині XVII століття Польща знов захопила землі між Бугом і Дністром. Піщану віддано поміщику Ржевуському, який у північно-західній частині села спорудив маєток-фортецю. Поряд з панськими хоромами особливо жалюгідний вигляд мали халупи сільської бідноти.

Населення Піщаної терпіло не лише від непомірно важкої панщини, що становила 4—5 днів на тиждень, поборів, національного гноблення, а й від турецько-татарських наскоків. Так, у 1777 році турецький загін, просуваючись на північ, спалив у селі багато хат, дерев'яну церкву, захопив у полон чимало жителів[4]. Ці напади тривали аж до кінця XVIII століття і припинились тільки з остаточним переходом земель Правобережжя до Російської держави. Під час російсько-турецької війни 1787—1791 рр. в східній частині села, що дістала назву Отаманівки, оселилося чимало чорноморських козаків.

За указом Павла I 1796 року козаків почали закріпачувати нарівні з селянами. В Піщаній та навколишніх селах землями володіли здебільшого польські поміщики. Селяни-кріпаки змушені були працювати на пана 220 днів на рік і відбувати т. зв. шарваркові повинності, тобто додаткові дні. Найбільш поширеними формами протесту проти феодального гноблення стали втечі селян від поміщиків, підпали маєтків тощо. Особливо активізувалися антикріпосницькі виступи в 10—30-х роках XIX століття, коли в цих місцях діяли загони Кармалюка. Ще й досі в народній пам'яті зберігається легенда про Кармалюкове джерело біля села.

Після придушення царизмом польського повстання 1830—1831 рр. панські маєтки на Правобережній Україні були конфісковані, а селяни переведені до розряду державних (казенних). Та їх становище лишилося важким. Потрапивши у феодальну залежність від держави, селяни Піщаної платили їй великі податки грішми і натурою, відбували тяжку гужову і шляхову повинності. До розорення і зубожіння селянських господарств призводили також і часті адміністративні переселення, що їх практикувала царська адміністрація. Так, у 1854 році мешканці Гербиного були силоміць переселені в Піщану, і тільки у 1866 році їм дозволили повернутись на старе місце. Становище селянства стало ще важчим під час Кримської війни. Мобілізація людей, реквізиції тяглової сили призводили до масового зубожіння жителів Піщаної.

---

[1] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 2. Одесса, 1959, с. 133.

[2] Офіціально містечком Піщана була затверджена лише в січні 1846 року. Тоді ж вона стала волосним центром (Городские поселения в Российской империи, т. 4. СПб, 1864, с. 95).

[3] Воссоединение Украины с Россией. Сборник документов, т. 3. М., 1954, с. 542.

[4] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, с. 56, 64.

Учні середньої школи с. Піщаної біля струмка Кармалюка. 1967 р.

«Особливим указом» 1863 року селяни західних областей Росії, в т. ч. і Правобережжя України, переводились у розряд власників. За указом державним селянам мали надавати по 9 десятин на селянський двір, або по 3,6 десятини на душу. Однак фактично піщанці одержали половинні наділи, тобто близько 1,5 десятини на ревізьку душу, а часто-густо подушний наділ, так званий «пайок», становив 0,72 десятини[1].

У пореформені часи і особливо в період імперіалізму розшарування селян Піщаної ставало дедалі глибшим. На початку XX століття із загальної кількості 6 тис. десятин землі близько $^3/_4$ перебувало в руках поміщика генерала Сніжка, церкви та місцевих багатіїв. Так, глитаї брати Твердохліби мали 900 десятин, Косий — 700. Розміри ж селянських подушних наділів здебільшого не перевищували 0,5—1 десятини. 80 проц. дворів не мали худоби[2]. Відсутність достатньої кількості землі примушувала селян орендувати її у куркулів або купувати в розстрочку у піщанського відділення Селянського банку. Не маючи можливості своєчасно сплатити борги, вони розорялися, а їхні наділи переходили у власність банку.

Боротьба селян за землю набирала дедалі гостріших форм. Влітку 1905 року чутка про захоплення ракулівськими селянами поміщицького лісу сколихнула бідняцькі маси Піщанської волості. В окремих селах запалали поміщицькі маєтки. В Піщаній було спалено скирти з хлібом у куркуля Косого. Наростала загроза загального виступу селян. Волосна управа і урядники вживали всіх заходів, щоб не допустити цього. В маєток генерала Сніжка на його прохання було надіслано військовий загін. За найбільш «неблагонадійними» встановлено ретельний нагляд.

У наступні роки для посилення боротьби з селянським рухом власті збільшують у Піщаній кількість урядників, розширюють штати волосного суду. Одночасно скорочуються і без того мізерні асигнування на народну освіту і охорону здоров'я. На все містечко, в якому проживало близько 5,2 тис. чоловік, були двокласне народне училище, школа грамоти для дівчаток (відкрилася в 1897 році) та 2 єврейські релігійні школи — «хедере». В усій Піщанській волості не було жодного лікаря. Возити хворих до Савранської лікарні бідняки не мали можливості. Їм доводилося звертатися по допомогу до фельдшера, який обслуговував населення всієї волості[3].

Особливо нестерпним стало життя піщанців під час імперіалістичної війни. Мобілізація та реквізиції розоряли і без того слабкі селянські господарства. З кожним днем зростали злидні і невдоволення. Місцеві власті використали закони воєнного часу, щоб розправитися з «неблагонадійними елементами». Серед «бунтівників», яких у першу чергу відправили на фронт, був і селянин-бідняк П. Х. Демченко, що провадив революційну роботу в Піщаній за завданням Балтської організації РСДРП.

Лютнева революція викликала політичне піднесення серед селян Піщаної. В містечко поверталися фронтовики, які розгорнули революційну роботу. Матрос-чорноморець С. С. Рубаха привіз з собою більшовицьку листівку, в якій давалася оцінка

---

[1] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. К., 1961, с. 79.

[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, с. 64; А. Крылов. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1905, с. 378.

[3] А. Крылов. Населенные места Подольской губернии, с. 540—542.

поточного моменту і висувались конкретні завдання по дальшому розгортанню революції. Листівку із захопленням читали не тільки піщанці, а й жителі навколишніх сіл.

У березні 1917 року перед населенням Піщаної виступили агітатори, надіслані сюди селянською секцією Одеської Ради робітничих та солдатських депутатів. 26 квітня 1917 року в Балтський повіт прибула комісія Одеської Ради. Її члени їздили по селах, знайомилися в них з станом справ. У Піщаній вони з'ясували, що тут по-старому заправляють старшина та писар, а новообране волосне управління фактично справ не приймало. 30 квітня було скликано волосний сход, на якому представник Одеської Ради розповів селянам про Лютневу революцію та завдання місцевого самоврядування[1].

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді дійшла до Піщаної на початку листопада. Та певний час тут ще утримувалася стара влада, яка спиралася на загін буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Повернення в Піщану солдатів-фронтовиків, зокрема П. X. Демченка і С. С. Рубахи, активізувало революційну боротьбу селянства. Спільними зусиллями бідняків-піщанців та Балтського повітового загону Червоної гвардії, що прибув їм на допомогу, контрреволюційні сили були розгромлені. У січні 1918 року в Піщаній встановилася Радянська влада. Головою волосного революційного комітету став П. X. Демченко[2]. Створюється піщанська народна міліція, начальником якої Балтський повітовий ревком призначив С. С. Рубаху.

Тільки-но радянські органи розгорнули роботу, як у березні в село вдерлися австро-німецькі інтервенти. Ревком змушений був перейти в підпілля. Куркулі і буржуазно-націоналістичне охвістя на чолі з Маковецьким вживали всіх заходів, щоб знищити радянських активістів. 1 серпня 1918 року ворогам вдалося схопити голову підпільного волосного ревкому П. Демченка і через кілька днів його було страчено. Але боротьбу продовжували М. Т. Скрипник, С. С. Рябчинський, Л. Г. Москалюк, Г. Бублешник та інші. Частина з них вступила до партизанського загону І. К. Дячишина, що діяв у повіті. Піщанці підтримували зв'язок з Балтським повітовим ревкомом через його представника Рудокваса (загинув у 1918 році від рук бандитів). В листопаді село було визволено від німецьких загарбників, а на початку наступного, 1919 року бідняки Піщаної, спираючись на допомогу червоноармійського загону, вигнали звідти і буржуазних націоналістів. Відновив роботу ревком. Проте контрреволюційні сили не давали можливості спокійно зайнятися мирним будівництвом.

Влітку 1919 року, ще до денікінської навали, піщанцям довелося вести запеклу боротьбу з бандитами отамана Волинця, які не раз вдиралися в село. Грабували та вбивали населення також банди Григор'єва, Зеленого та ін.[3] У серпні Піщану захопили білогвардійці. Разом з ними до свого маєтку повернувся і генерал Сніжко. Він відібрав у селян землю, худобу, реманент, обклав їх великими поборами. Тільки на початку 1920 року Червона Армія визволила село від денікінців. Проте піщанцям ще не раз доводилося братися за зброю, щоб боронитися від куркульських і націоналістичних банд. Боротьбу трудівників села проти розгулу бандитизму очолив Піщанський волосний ревком, створений у лютому 1920 року. В квітні його замінив волвиконком Ради селянських депутатів. У жовтні піщанці з допомогою червоноармійського загону дали відсіч зграї Заболотного, захопили полонених і зброю. В березні 1921 року на село напала велика банда, яка завдала значної шкоди Піщаній: спалила 15 будинків, пограбувала зсипний пункт тощо. Від рук бандитів загинуло 3 і поранено 17 жителів[4].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 141, арк. 18, 19 зв.
[2] Газ. «За комунізм», 10 грудня 1958 р.
[3] В огне гражданской войны, с. 218—219.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 70, арк. 98; ф. Р-99, оп. 4, спр. 19, арк. 52.

П. Х. Демченко — голова Піщанського волосного ревкому (1918 р.).

Незважаючи на напружене становище у волості, піщанці й далі активно допомагали Червоній Армії людьми і продовольством. В період боротьби з навалою панської Польщі і Врангелем волвиконком провів 1 липня 1920 року загальні збори селян Піщаної, на яких було зачитано Маніфест IV Всеукраїнського з'їзду Рад. Збори схвалили і прийняли рішення всіляко зміцнювати союз українського народу з російським і підтримувати Червону Армію. За «Тиждень зміцнення фронту», що відбувався з 1 по 7 листопада, жителі зібрали значну кількість хлібопродуктів, фуражу, одягу, білизни і відправили в діючі частини. Чималу роль в організованому проведенні «Тижня» відіграв комітет незаможних селян, створений у Піщаній в липні 1920 року. До його керівництва увійшли К. Гром, А. Безуглий, М. Богачук. Комнезам, що об'єднував понад 100 сімей, розгорнув велику роботу по забезпеченню бідноти реманентом, допомагав у проведенні сівби, збиранні врожаю тощо. Селяни-незаможники створили касу взаємодопомоги, до якої спочатку увійшло близько 20 селянських господарств[1].

Радянські органи, спираючись на бідноту та середняцький актив, почали розподіл землі між селянами. Колишні поміщицькі лани, а також надлишки землі та реманенту, конфісковані у куркулів, передавалися трудівникам. Селяни Піщаної самовіддано трудилися, відроджуючи розорене господарство, будуючи нове життя, нову культуру. Починаючи з 1920 року, в селі проводилась велика робота по реорганізації старої школи. Було створено 4-річну початкову та 7-річну трудову школи з навчанням рідною українською мовою[2]. Відкрилася також школа з єврейською мовою навчання. У 1921 році кількість учнів досягла вже 350, педагогічний колектив складався з 9 чоловік. Учителі-ентузіасти не тільки навчали дітей і дорослих грамоти, але й брали участь у створенні нової культури села. Вони організували кілька гуртків художньої самодіяльності, які влаштовували вистави та інсценізації п'єс на революційну тематику. Було відкрито бібліотеку.

Керівництво політичним і господарським життям у Піщанській волості здійснювала Балтська повітова партійна організація. Її представники часто приїздили в село. 19 січня 1924 року з ініціативи окружкому КП(б)У в Піщаній було проведено організаційні збори і створено партосередок, до якого увійшло 5 членів і 4 кандидати партії. Секретарем партосередку обрано І. В. Поноченюка[3]. Тоді ж, на початку 1924 року, в Піщаній виникає комсомольський осередок (секретар — П. Снісаренко). Він об'єднав 14 юнаків і дівчат. Ряди партійної і комсомольської організацій поповнювалися за рахунок найбільш свідомих селян-бідняків. Особливо багато заяв про прийом надійшло під час ленінського призову в партію. За 1924 рік партійний осередок Піщаної поповнився 9 комуністами. В березні 1924 року 30 чоловік з батрацької молоді були прийняті до лав КСМУ[4].

Комуністи і комсомольці розгорнули велику роботу по залученню селянства до соціалістичного будівництва, по політичному вихованню мас. Систематично, щотижня, провадились збори партійного осередку з участю широкого сільського активу. При сільбуді організовано гуртки політичної освіти.

Партійні і радянські органи проводили землевпорядкування, спираючись на

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 113, арк. 123; ф. Р-14, оп. 1, спр. 1, арк. 4; спр. 27, арк. 56, 57; ф. Р-719, оп. 1, спр. 143, арк. 27.

[2] Там же, ф. Р-99, оп. 1, спр. 85, арк. 7.

[3] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 1, оп. 1, спр. 28, арк. 7, 13.

[4] Там же, спр. 22, арк. 6, 7, 13.

КНС, залучали бідняків до різних форм кооперації. За ініціативою партосередку було проведено чистку споживчого товариства від куркульської агентури, переобрано керівництво. В правління та ревізійну комісію товариства, що налічувало на той час 129 членів, обрали селян-бідняків П. Матушевського, І. Кравченка, О. Остроуха та інших. У 1924 році в Піщаній було створено сільськогосподарське товариство «Біднота», що об'єднувало кілька десятків найбідніших селянських сімей. У вересні балтські районні партійні збори зобов'язали уповноваженого райземвідділом виділити для цього товариства землю та подати допомогу насінням[1].

Рік у рік сільськогосподарське товариство міцніло. Вже в 1929 році воно подавало бідноті значну допомогу в молотьбі. Того року бідняцькі господарства зібрали 22,5 тис. пудів зерна, а продали державі тільки 5 тис. пудів[2]. Подібна картина спостерігалася і в інших селах. Через низьку товарність селянських господарств держава щороку недоодержувала велику кількість хліба. Все гостріше поставало питання про необхідність соціалістичної перебудови сільського господарства.

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), Піщанський партійний осередок, сільвиконком у серпні 1929 року розгорнули велику роботу по залученню бідняцько-середняцьких мас до сільськогосподарських виробничих товариств. У січні 1930 року в Піщаній було організаційно оформлено перший колгосп. На зборах члени артілі одностайно вирішили назвати її ім'ям В. І. Леніна. Головою правління було обрано селянина-бідняка П. Т. Колісника. Вже на початку року про вступ до колгоспу подано близько 900 заяв.

Зі створенням колективного господарства роль Піщанського кущового партосередку, що поповнився ще 13 комуністами, значно посилилась. Навколо нього згуртувалося понад 100 чоловік колгоспного активу. Завдяки їх наполегливій роботі у 1931 році 72 проц. селянських господарств вступило до сільгоспартілі. Їй належало 3975 га землі з загальної кількості 6457 га[3]. Навесні 1932 року в Піщаній організовано ще 2, а на кінець 1932 і на початку 1933 року — ще 4 колгоспи. Колективізацію селянських господарств Піщаної було завершено.

Для допомоги сільгоспартілям у 1931 році було створено машинно-кінну станцію, на базі якої наступного року організовано Піщанську МТС. У 1937—1940 рр. МТС виконувала близько двох третин усіх робіт на колективних ланах.

Колгоспи рік у рік зміцнювали своє господарство. Між ними розгорнулося соціалістичне змагання. В боротьбу за високий урожай 1936 року включилась більшість бригад і ланок. Того року вони зібрали зернових по 19 цнт з га. Підвищувалася продуктивність худоби[4].

Успішно розвивалася місцева промисловість. За роки передвоєнних п'ятирічок в Піщаній стали до ладу спиртозавод, олійня, паровий млин та інші підприємства по переробці сільськогосподарської сировини. Добре працювали промислові артілі.

Партійні, комсомольські організації і радянські органи проводять велику роботу по упорядкуванню села, яке у 1935 році стало центром новоутвореного Піщанського району Молдавської АРСР[5]. У передвоєнні роки в Піщаній споруджено Будинок культури, насаджено парк, упорядковано вулиці. Побудовано приміщення середньої школи, що відкрилася в 1936 році. Кількість учнів зросла до 700.

20 вересня 1940 року в Піщаній поставлено пам'ятник засновнику Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну.

Значними виробничими успіхами почали трудівники Піщаної 1941 рік. Щедрий урожай дозрівав на артільних ланах. Але збирати його колгоспникам довелося вже

---

[1] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 1, оп. 1, спр. 22, арк. 8, 23; спр. 15, арк. 3, 4.
[2] Там же, спр. 16, арк. 1; спр. 343, арк. 9.
[3] Там же, спр. 353, арк. 29, 39, 45, 47; спр. 482, арк. 40.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2732, оп. 1, спр. 11, арк. 7—8.
[5] З кінця 1924 по липень 1940 року Піщана входила до Молдавської АРСР, а потім — до Одеської області. Піщанський район було ліквідовано у 1957 році.

у воєнний час. З початком Вітчизняної війни жителі села підпорядкували свою діяльність інтересам фронту. Вдень і вночі працювали люди, щоб якомога швидше закінчити сільськогосподарські роботи, здати державі хліб нового врожаю. Для Червоної Армії було відправлено багато машин, коней і продовольства. В її лави влилося близько 500 піщанців призовного віку. Але зі зброєю в руках захищати Вітчизну прагнули всі жителі села. Біля райвійськкомату стояли в черзі комуністи, комсомольці, безпартійні, чоловіки і жінки, люди різного віку і різних професій, які вимагали відправити їх на фронт добровольцями[1].

З наближенням загарбників почалася організована евакуація районних установ, населення. У східні райони вивозилися сільськогосподарські машини, громадська худоба тощо. 22 липня ворог бомбардував Піщану. Серед мирного населення з'явились перші поранені і вбиті. Але евакуаційні роботи продовжувалися аж до 27 липня, коли в село вдерлися війська гітлерівських і румуно-боярських загарбників.

Майже 32 місяці тривала окупація села. Вороги грабували колгоспне добро, палили селянські хати та громадські приміщення, розстрілювали мирних жителів. Від їх рук загинули У. Д. Косий, З. Дероплот, його дружина і дочка та багато інших. Але фашистський терор не зламав радянських людей. З перших днів окупації в селі почали формуватися партизанські і підпільні групи. Їх організаторами були місцеві жителі М Л. Безносюк та П. К. Байдан. Члени підпільних груп, в яких спочатку налічувалося 22 чоловіка, проводили роботу по розповсюдженню зведень Радянського інформбюро про становище на фронтах, готували людей до збройної боротьби з ворогом.

Після встановлення зв'язку з іншими селами до партизанських груп, які незабаром виросли в невеличкі загони, вливалися жителі навколишніх населених пунктів. Восени 1942 року до загону П. К. Байдана (кличка Чорний) входило вже 20 бійців, з них — 9 піщанців. В листопаді 1943 року партизанські групи, що діяли в прибузькій зоні, в т. ч. і загін Байдана, об'єдналися у великий партизанський загін «Буревісник», який став грозою для окупантів та їх прихвоснів[2]. Населення Піщаної активно підтримувало партизанів, допомагало їм в заготівлі продуктів харчування, медикаментів, переховувало і лікувало поранених.

В жорстокому бою, що вели з ворогами народні месники на території Ольгопільського району, в лютому 1944 року поліг смертю хоробрих житель Піщаної комсомолець А. К. Молокопой. Через кілька днів від руки зрадника загинув і командир Піщанського партизанського загону П. К. Байдан. Але інші патріоти боролись аж до підходу радянських військ.

10 березня 1944 року частини 2-го Українського фронту наблизилися до Піщаної. Ворог закріпився на західному березі річки Савранки. Протягом 8 днів, поки йшли запеклі бої за село, близько 150 мирних жителів загинуло від рук озвірілих окупантів. 18 березня 1944 року Піщана була остаточно визволена від ворога.

В боях за Піщану загинуло чимало бійців і офіцерів Червоної Армії. В центрі населеного пункту, серед парку, встановлено пам'ятник героям. На ньому викарбувані імена загиблих: гвардії майора 1-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії Ф. Г. Цибіна, ст. лейтенанта медслужби 8-ї гвардійської танкової бригади В. В. Приходька, ст. сержанта Ібрагіма Кантемирова та інших бійців і командирів. В дні революційних свят школярі проводять біля братської могили урочисті лінійки, прийом у піонери. Учні Піщанської восьмирічної школи № 3 листуються з рідними тих, хто віддав своє життя за визволення села.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії мужньо захищали рідну землю від фашистських загарбників чимало жителів Піщаної. Серед них — член КПРС з 1918 року учасник громадянської війни комісар Петрозаводського комуністичного полку М. П. Стафєєв. Всю війну пройшов з боями відважний тан-

[1] Газ. «Колгоспна правда» (Піщана), 24 червня 1941 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 45, арк. 91—95; спр. 23, арк. 1, 43—44.

кіст старший сержант О. О. Фурман. За проявлену мужність і відвагу він нагороджений орденами Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки і кількома медалями. Тепер колишній воїн працює механізатором у Піщанському колгоспі ім. Леніна. Уродженець Піщаної командир відділення кулеметників гвардії старший сержант К. П. Отаманюк в одному з боїв знищив близько трьох десятків фашистів. Славний воїн, удостоєний кількох урядових нагород, загинув смертю хоробрих.

Нині в селі трудиться багато учасників Великої Вітчизняної війни. Один з них — підполковник запасу Л. Г. Соколін — працює в Піщанській ветлікарні. У 1956 році йому присвоєно звання заслуженого ветеринарного лікаря Української РСР.

П. К. Байдан — командир Піщанського партизанського загону.

Про «Малу землю» під Новоросійськом, про те, як омивали її кров'ю, вкривали своїми тілами десантники, про героїв-воїнів розповідає тепер дітям учителька піщанської школи М. Л. Висоцька, яка брала участь у цих боях як медична сестра[1]. Розповідає вона й про те, скільки горя і страждань завдали окупанти жителям Піщаної, в які руїни перетворили село. Було спалено понад 100 житлових будинків, зруйновано 14 колгоспних та багато громадських приміщень, зокрема восьмирічну школу, основний корпус середньої школи. Окупанти висадили в повітря міст через річку Савранку, водяний і паровий млини, вивезли устаткування спиртозаводу та олійні, пограбували магазини і склади райспоживспілки, Піщанську МТС, тваринницькі ферми тощо. Колгоспам Піщаної було завдано збитків на мільйони карбованців[2].

З перших днів визволення жителі села взялися за відбудову зруйнованого господарства. Колгоспники відкопали сховані патріотами П. М. Злагодою і М. Г. Стеркулом частини трактора та іншого реманенту, і вже незабаром складені по гвинтику машини вийшли в поле. Але їх було мало. Сільськогосподарські роботи проводилися переважно вручну. Урожаї були невисокі. Великої шкоди господарству завдала посуха 1946 року. Переборюючи труднощі, колгоспники вже у 1947 році повністю освоїли всі оброблювані до 1941 року землі — близько 6 тис. гектарів.

Але гальмом на шляху успішного розвитку господарств була їх роздробленість. В 1950 році за бажанням колгоспників всі 7 артілей об'єдналися в одне велике багатогалузеве господарство. Укрупнену сільгоспартіль назвали ім'ям засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна. В колгоспі ім. Леніна тоді налічувалося понад 8,5 тис. га земельних угідь, в т. ч. орної землі — близько 6 тис. га, сіножатей, пасовищ, вигонів — 200 га, садів — 350, ягідників та виноградників — 284 га. Однак члени артілі не відразу зуміли продуктивно використати ці земельні багатства.

Важливе значення для піднесення економіки артілі мали рішення вересневого (1953) і наступних Пленумів ЦК КПРС з питань розвитку сільського господарства. Колгосп взяв курс на дальшу механізацію виробничих процесів, впровадження передового досвіду. З метою зміцнення виробничих ділянок партійна організація артілі направила туди комуністів. Т. Сивчук очолив рільничу бригаду, П. Скрипник став помічником бригадира, П. Атаманюк взяла шефство над молодими доярками. Авангардна роль комуністів, їх наполеглива праця разом з усіма трудівниками села сприяла піднесенню господарства.

[1] Газ. «Радянська Україна», 19 вересня 1962 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 8, арк. 174.

Вже у наступні 2 роки колгоспники добилися значних успіхів у розвитку громадського виробництва. Озимої пшениці зібрано по 18—22 цнт з га, виконано план збільшення поголів'я худоби[1]. За успіхи у розвитку рільництва і тваринництва колгосп здобув право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1956 року і був відзначений Головвиставкомом. Передовики артілі — голова правління І. О. Лисик, агроном Г. М. Джуринський, ланкова Н. П. Атаманюк та інші — одержали медалі виставки.

Рік у рік зростали прибутки колгоспу ім. Леніна. Так, в 1956 році вони досягли 4 млн. крб., а в наступному році вже перевищили 4,5 млн. крб. Проте в розвитку виробництва в 1958—1964 рр. спостерігались значні труднощі, викликані скороченням посівів провідних зернових культур, а також порушенням принципу матеріальної заінтересованості трудівників села у зміцненні громадського господарства. З особливим піднесенням приступили члени артілі до здійснення рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, спрямованих на дальше піднесення сільськогосподарського виробництва. У 1965 році валовий збір зерна в колгоспі ім. Леніна перевищив 60 тис. цнт, що становило по 22,6 цнт з га. Вироблено молока по 216 цнт на 100 га сільгоспугідь. Артіль перевиконала план продажу державі зерна (24,5 тис. цнт. замість 19,7 тис.), цукрових буряків (понад 11 тис. замість 10,8 тис.) та інших культур. За останні 3 роки семирічки майже вдвоє зріс прибуток колгоспу: з 784,2 тис. крб. у 1963 році до 1232,6 тис. крб. у 1965 році. Неподільні фонди збільшилися з 1527 тис. крб. до 1759 тис. крб. У ювілейному році вони перевищили 2 млн. карбованців.

Підвищення доходності господарства дає змогу невпинно зміцнювати матеріально-технічну базу артілі. У 1965 році загальна потужність машинного парку досягла 1500 кінських сил. У другому році нової п'ятирічки на колгоспних ланах працювало 43 трактори, 29 різних комбайнів та багато інших машин і механізмів. Зростання технічної оснащеності допомагає колгоспу успішно боротися з посухами, які є досить частим явищем на Одещині. Навіть за несприятливих погодних умов 1967 року артіль зібрала близько 50 тис. цнт зернових, з яких продала державі 26,4 тис. цнт. Молока було одержано 12,4 тис. цнт, м'яса — понад 1,9 тис. цнт.

У колгоспі проводиться широке капітальне будівництво. З 1950 по 1966 рік тут зведено понад два десятки великих приміщень різного призначення, в їх числі 17 типових ферм, 2 олійні, хлібопекарню тощо. У 1967 році артіль ім. В. І. Леніна почала спорудження консервного заводу потужністю 3 млн. умовних банок овочевих консервів та соків. На базі птахоферми створено птахофабрику. В найближчі роки буде збудовано цегельний завод, який вироблятиме 3—4 млн. штук цегли на рік[2].

Велику роль у розвитку господарства відіграє партійна організація села, яка налічує понад 60 комуністів. Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, вона направила дві третини свого складу на роботу в сферу матеріального виробництва (в рільництво — 20 комуністів, в тваринництво — 10, в механізовані ланки — 15). Із 100 комсомольців Піщаної майже всі працюють на ланах і фермах колгоспу. Члени КПРС і ВЛКСМ показують приклад сумлінної праці, запалюють на трудові подвиги інших. Щороку зростають лави передовиків. За досягнуті успіхи в розвитку господарства близько 50 колгоспників удостоєні урядових нагород. Серед кращих людей артілі, що завоювали честь і шану у своїх односельчан, ланкова О. О. Чечельницька, доярка В. Ф. Халус, бригадир тракторної бригади Г. З. Бадика та багато інших. Піднесенню колгоспного виробництва, запровадженню досягнень передової агротехніки велику увагу приділяли правління та голова колгоспу І. С. Пчелинський, нагороджений у 1965 році орденом Леніна. Великою повагою користуються колгоспний конюх В. Ф. Колісник, що майже 40 років від-

[1] Одеський облпартархів, ф. 1293, оп. 1, спр. 13, арк. 59, 60, 66; газ. «Колгоспна правда», 19 серпня 1954 р., 18 вересня 1955 р., 31 березня 1957 р.

[2] Газ. «Народна трибуна», 9 грудня 1967 р.

дав улюбленій праці, перший голова Піщанського колгоспу П. Т. Колісник, нині активний учасник громадської роботи на селі, та багато інших.

Сумлінна праця людей в колгоспі з кожним роком винагороджується все краще. Якщо грошова оплата трудодня в 1963 році становила 75 коп., то в 1967 ропі — понад 3 крб., отже, зросла в 4 рази, а порівняно з 1956 роком — в 10 разів. Це сприяло підвищенню матеріального добробуту і купівельної спроможності населення. За даними Піщанського сільського споживчого товариства, товарооборот з 1956 по 1964 рік зріс у 18 разів (з 78,8 тис. крб. до 1424,8 тис. крб.), а в 1966 році досяг майже 1,8 млн. крб. За останні 10—12 років трудящі Піщаної придбали 11 автомашин, 92 мотоцикли і мотопеди, 1200 велосипедів, близько 400 радіоприймачів та понад 200 телевізорів.

Підвищення добробуту колгоспників сприяло розгортанню індивідуального житлового будівництва. Тільки за 1963—1965 рр. споруджено 78 добротних будинків. Зусиллями місцевої Ради і правління колгоспу село повністю електрифіковане і радіофіковане.

Рік у рік поліпшується побутове і медичне обслуговування населення. Тут споруджено пекарню, чайну тощо. В селі працюють відділення Балтського побутового комбінату, лікарня на 50 ліжок. Дошкільні заклади обслуговують 230—250 малят.

Близько 1200 дітей мешканців Піщаної вчаться у 2 середніх і 2 восьмирічних школах. Крім того, в селі є школа-інтернат, де учні набувають спеціальностей столяра, шевця, штукатура тощо. Педагогічний колектив складається з 117 учителів. За післявоєнний час середню освіту здобули 750 піщанців, восьмирічну — 450.

Трудівники Піщаної завжди відчувають батьківське піклування Радянської влади і Комуністичної партії про кожну людину. Колгоспниця Ряба після загибелі на фронті чоловіка залишилась з трьома дітьми. Держава, колгосп подали допомогу чесній трудівниці. Всі діти здобули освіту. Тепер її син І. Д. Рябий — колгоспний зоотехнік, дочки — вчительки. Важка доля спіткала під час війни родину Скрипників. Батько загинув на фронті, мати померла від тяжкої хвороби. Лишилося четверо сиріт. Колгосп став їм замість батьків, оточив піклуванням і турботою, допоміг набути спеціальність. Павло, що працював на різних роботах в колгоспі і очолював комсомольську організацію, закінчив технікум сільського господарства, став агрономом. Його прийнято до лав КПРС. А коли партія покликала молодь на освоєння нових земель, П. Скрипник з сім'єю виїхав у Кустанайську область. Нині він працює агрономом в колгоспі ім. Чапаєва.

Партійна організація, сільрада дбають про якомога повніше задоволення зрослих культурних запитів та потреб населення. В селі працюють Будинок культури, літній кінотеатр, 3 колгоспні бригадні клуби, спортивний зал, 7 бібліотек. Місцеві книголюби зібрали власні бібліотечки, що налічують 600—800 примірників художньої та спеціальної літератури. В селі немає жодного двору, до якого листоноша щодня не приносив би газету, журнал.

Піщанці розвивають свої здібності і таланти в гуртках художньої самодіяльності. Вони не раз брали участь у районних та обласних оглядах самодіяльних колективів. Із змістовною програмою виступили самодіяльні митці села на районному конкурсі-огляді, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня.

Партійна організація є керівною і спрямовуючою силою в Піщаній. Під її керівництвом розв'язуються завдання розвитку господарства, піднесення культури, впорядкування і благоустрою села. Під її проводом трудящі Піщаної успішно здійснюють величні накреслення XXIII з'їзду КПРС, завдання п'ятирічного плану.

М. К. ГУЛЕВИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БАЛТСЬКОГО РАЙОНУ

БЕНДЗАРИ́ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру 4 км, до залізничної станції Балта на лінії Одеса—Харків — 7 км. Через село проходить шосе Балта — Гольма. Населення — 1370 чоловік. Сільраді підпорядковане село Андріяшівка.

Тут розташований колгосп ім. Гагаріна, який має 2848 га землі. Напрям господарства — рільництво і тваринництво. З допоміжних підприємств— млин, ремонтна майстерня.

Урожай цукрових буряків у 1967 році становив 243 цнт з га. Бригада механізаторів завоювала звання колективу комуністичної праці.

Є в селі бібліотека, восьмирічна школа, клуб на 400 місць. В 1964 році на районному огляді сільської художньої самодіяльності колектив цього клубу посів перше місце. За хорошу навчально-виховну роботу колектив школи занесено на районну та обласну Дошки пошани. Т. П. Боднар одержала звання заслуженого вчителя школи УРСР

За роки Радянської влади з села вийшло 24 вчителі, 4 кандидати наук, 4 інженери, 4 художники, 10 лікарів, 8 агрономів.

Село засноване в середині XVIII століття. Археологами виявлено поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та поселення, що існувало тут у II—V століттях н. ери.

БІЛИНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру. Населення — 2 тис чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Акулинівка, Відрада, Пашківка, Петрівка, Харитинівка.

В селі розташований колгосп «50 років Жовтня», спеціалізоване господарство по відгодівлі свиней та великої рогатої худоби. Його земельна площа— 3835 га, в т. ч. 2249 га ріллі. Тут розміщені: нафтобаза, калібрувальний завод, відгодівельний пункт.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 200 місць.

Вокзал с. Білинного. 1967 р.

Білине засноване в середині XIX століття під час будівництва залізниці Одеса—Балта.

Партійна організація утворилася в 1922, комсомольська — в 1924 році. В роки Великої Вітчизняної війни комсомольці та молодь села вели боротьбу з фашистами — підривали боєприпаси, пускали під укіс ворожі ешелони. Багато жителів були зв'язані з Балтською підпільною організацією, яку очолювала Т. Б. Брагаренко.

БОРСУКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Абомелікове на лінії Одеса—Київ. Населення — 1265 чоловік.

Місцевий колгосп «Ленінська іскра» володіє 2608 га земельної площі. Виробничий напрям господарства — рільництво та тваринництво. У 1967 році зібрано по 32,3 цнт кукурудзи, 209 цнт цукрових буряків з гектара.

Є восьмирічна школа, бібліотека. Хоровий гурток сільського клубу нагороджувався в 1963—1965 рр. грамотами на обласному огляді художньої самодіяльності. Здавна в Борсуках поширене ткацтво і вишивання. Ткалі О. В. Цимбалюк та Я. Д. Моргун брали участь в обласній виставці творів образотворчого мистецтва, присвяченій 50-річчю Великого Жовтня. Вони удостоєні дипломів першого ступеня.

В селі відкрито комбінат побутового обслуговування.

Перші відомості про село належать до другої половини XVIII століття. Його поселенцями були кріпаки, що тікали від своїх поміщиків.

У березні 1919 року партизанський загін І. К. Дячишина в районі сіл Борсуків, Переймо, Саражинки роззброїв петлюрівську частину.

ГО́ЛЬМА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Кодими, за 20 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Жеребкове на лінії Одеса—Помічна. Населення — 2055 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гольма Перша.

В селі розміщений рільничо-тваринницький колгосп «Зоря», який має 4721 га землі, з них 2947 га — орної.

Тут є середня школа, бібліотека, клуб, працює народний університет культури. Протягом 1959—1966 рр. споруджено понад 80 нових будинків.

Перші історичні відомості про Гольму датуються 1764 роком. Через село проходив чумацький шлях до Чорного моря.

У роки громадянської війни багато жителів пішло в партизанський загін І. К. Дячишина і бригаду Г. І. Котовського. Партійний осередок виник у лютому 1921 року. В 1923 році створено комсомольський осередок.

За подвиги у Великій Вітчизняній війні уродженець села М. М. Шуляченко нагороджений орденом Слави трьох ступенів.

На території сучасного села виявлено поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. ери).

КАРМАЛЮ́КІВКА (до 1952 року — Фернатія) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі ріки Кодими, за 18 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Слобідка на лінії Одеса—Київ. Через село протікає річка Стримба. Населення — 1076 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Євтодія і Зелений Гай.

В селі розташований колгосп «Слава» рільничо-тваринницького напряму, що має 3095 га землі, з них 1856 га — орної; з допоміжних підприємств — олійню, млин, пилораму.

Є середня школа, клуб, бібліотека.

Село, назване на честь народного ватажка Устима Кармалюка, засноване у XVIII столітті.

У листопаді 1918 року в селі був організований збройний загін, який разом з партизанами І. К. Дячишина вів боротьбу з бандами Заболотного, Тютюнника.

На території с. Євтодії виявлено поселення перших століть н. е. та слов'янське поховання IX—X століть.

КОРИ́ТНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Через село протікає річка Батіжок. Населення — 1814 чоловік. Сільраді підпорядковане село Козацьке.

В Коритному міститься колгосп «Заповіт Леніна», що володіє 3754 га землі, в т. ч. 2672 га — орної. Напрям господарства — виробництво зерна, цукрових буряків та тваринницької продукції. З допоміжних підприємств є млин, олійня.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

Коритне виникло в 1760 році. В 1904—1905 рр. тут точилася боротьба селян проти поміщиків. Бідняки палили маєтки, розбирали панську худобу, ділили землю. Вони тримали зв'язок з повстанцями Балти. В 1912—1914 рр. знову відбулися селянські заворушення. На території Коритного в 1919 році проходили бої з бандами Тютюнника, Заболотного. Революційний комітет разом з партизанським загоном І К. Дячишина розгромили в селі куркульський заколот.

У 1922 році виникла комсомольська організація.

Під час німецько-фашистської окупації в селі організувалося патріотичне підпілля. Його члени були зв'язані з Балтською підпільною організацією і розповсюджували листівки, що закликали саботувати розпорядження окупаційних властей, влаштовувати диверсійні акти.

В околицях села виявлено трипільське поселення (IV—III тисячоліття до н. ери).

ЛІСНИЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Балта на лінії Одеса — Харків. Населення — 1295 чоловік.

В селі — сільгоспартіль «Перемога», яка володіє 2525 га земельних угідь. Основний напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва. Займаються також бджільництвом, рибальством, шовківництвом. З допоміжних підприємств колгосп має млин, ремонтну майстерню.

На території Лісничівки розташоване лісництво. Щороку тут насаджують 100—110 га лісу.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

Село засноване в середині XVIII століття.

Під час громадянської війни на території села діяв партизанський загін І. К. Дячишина. Тут в 1921 році створено комсомольський осередок.

Під час німецько-фашистської окупації багато селян боролися в місцевому партизанському загоні, що діяв спільно з Балтською підпільною організацією.

МИРО́НИ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 4 км. Населення — 1037 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Калініна має 2532 га земельних угідь. Допоміжні підприємства — млин, кормопереробний цех. Сільгоспартіль займається хліборобством, тваринництвом, птахівництвом. В 1965 році колгосп за виробничі успіхи був занесений на районну Дошку пошани.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека.

За роки Радянської влади з села вийшло 45 вчителів, 16 інженерів, 22 медичні працівники.

Село Мирони засноване в 1758 році. Свою назву дістало від імені одного з учасників боротьби з турецькими загарбниками — Мирона.

У 1918 році в селі був організований загін, який входив до складу партизанського загону І. К. Дячишина.

На території села виявлено поселення черняхівської культури (II—VI століття н. ери).

ОБЖИ́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кодими, за 20 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Абомелікове на лінії Одеса—Київ. Населення — 1685 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка та Новопавлівка.

В селі знаходиться колгосп «Мирний», якому належить 3680 га земельної площі, з них 2523 га— орної. Господарство вирощує зернові, цукрові буряки, займається тваринництвом. Допоміжні підприємства — олійня, ремонтна майстерня. У 1965 році колгоспу було вручено перехідний Червоний прапор райкому партії та райвиконкому.

Село має бібліотеку, восьмирічну школу. Постійно діє народний університет культури. Працюють швейна і шевська майстерні.

Обжиле засноване в середині XVIII століття.

Жителі села брали активну участь у боротьбі з німецькими та румунськими окупантами під час громадянської війни. Розташоване в лісах сусіднє село Березівка стало важливим центром партизанської боротьби на Придністрянщині. Очолив партизанський рух місцевий наймит І. К. Дячишин. Активним організатором партизанської війни став також житель Березівки Ю. А. Шаповалов. Під керівництвом цих партизанів були створені загони, які базувалися в Березівці та Обжилому. У вересні 1918 р. партизани Дячишина розгромили гетьманський каральний загін в районі Обжилого. Після вигнання німецьких окупантів село залишалося важливим партизанським центром. В березні 1919 року партизанські загони розбили петлюрівців, які вчинили

напад на ці населені пункти. В 1920 році в Обжилому створено комсомольський осередок, у 1921 році — партійну організацію. Від рук бандитів у 1921 році загинув представник Одеського губкому партії В. А. Островидов. Його ім'ям названа одна з вулиць Одеси.

Село Березівка славиться традиційним мистецтвом своїх ткаль. Колгоспниці Є. П. Паюл, С. С. Підгаєцька, Ф. П. Боделан нагороджені дипломами 1 і 2 ступенів обласної виставки творів образотворчого та прикладного мистецтва, присвяченої 50-річчю Великого Жовтня. Самодіяльний колектив клубу цього села у 1959 і 1963 роках одержав Почесні грамоти.

Біля с. Березівки виявлено могильник з керамікою черняхівської культури.

ОЛЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кодими.

В колгоспній бібліотеці с. Оленівки. 1967 р.

Відстань до районного центру — 10 км, до залізничної станції Балта — 12 км. Населення — 1285 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мошняги і Семена-Карпівка.

На території Оленівки розташований колгосп «Москва», який має 2694 га земельної площі. Господарський напрям колгоспу — виробництво зерна і продуктів тваринництва. В 1967 році артіль зібрала з га по 34,9 цнт ячменю, 48,6 цнт кукурудзи, посівши одне з перших місць в районі по врожайності. Допоміжні підприємства — млин, олійня, деревообробна майстерня. Є відділення «Сільгосптехніка».

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб. У 1961 році за досягнуті успіхи в культурно-освітній роботі колективи бібліотеки і клубу були удостоєні звання «Бібліотеки відмінної роботи», «Клубу відмінної роботи».

Оленівка заснована в другій половині XVIII століття.

Під час революції 1905—1907 рр. тут були селянські заворушення. В 1918—1920 рр. жителі села в партизанських загонах І. К. Дячишина активно боролись за Радянську владу.

ПАСА́Т — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Новий Труд. Населення— 1613 чоловік.

У колгоспі ім. Котовського, виробничий напрям якого рільництво і тваринництво, 3911 га земельних угідь, з них 2729 га — орних. З допоміжних підприємств є млин, олійня, пилорама, ремонтна майстерня.

У 1967 році зібрано по 38,5 цнт винограду з га. Ф. Д. Піщанському та І. Й. Шурку присвоєно почесне звання «Знатний виноградар» і «Відмінний бджоляр».

Село має бібліотеку. При Будинку культури на 500 місць працює народний університет культури.

З 1950 по 1967 рр. споруджено понад 200 нових будинків. Відкрито комбінат побутового обслуговування.

Село Пасат засноване в середині XVIII століття. Його жителі брали активну участь у революції 1905—1907 рр.

В період Великої Вітчизняної війни група патріотів під керівництвом Д. Й. Мазура (нині Герой Соціалістичної Праці) входили в Балтську підпільну організацію і розповсюджували листівки, повідомляли населення про становище на фронтах.

ПАСИЦЕ́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Тилігулі, за 12 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Балта. Через село проходить шосе Ананьїв — Балта. Населення — 3545 чоловік.

В селі колгосп «Шлях до комунізму», який має 7013 га земельної площі, з них — 3919 га орної. Виробничий напрям артілей — рільництво і тваринництво З допоміжних підприємств — 2 млини, 2 олійні, лісопильня, ремонтні майстерні.

Тут є середня і восьмирічна школи, клуб на 300 місць, бібліотека. Функціонує лікарня. За 1959—1965 рр. в Пасицелах споруджено 159 будинків.

За роки Радянської влади вийшло з села 80 вчителів, 38 лікарів, 60 спеціалістів сільського господарства.

Село засноване в першій половині XVIII століття вихідцями з Молдавії. На цих землях селилися селяни-втікачі з Північного Поділля. В середині XIX століття село стало волосним центром.

Під час революції 1905—1907 рр. в Пасицелах виникла група соціал-демократів. У роки громадянської війни тут вів боротьбу з куркульськими бандами партизанський загін на чолі з Є. П. Ткачем.

Серед багатьох жителів села, учасників Великої Вітчизняної війни, звання Героя Радянського Союзу удостоєні В. І. Сорока, який відзначився при форсуванні Дунаю, і П. І. Чумак.

В Пасицелах народився відомий український радянський письменник С. І. Олійник.

ПЕРЕ́ЙМА — село, центр сільської Ради. Віддаль до районного центру — 18 км, до залізничної станції Абомелікове — 20 км. Через Перейму проходить шосе Балта—Ольгопіль—Вінниця. Населення — 1800 чоловік.

Колгосп «Росія» має 4216 га земельної площі, займається виробництвом зерна і м'ясо-молочної

продукції. Допоміжні підприємства — олійня, деревообробна і ремонтна майстерні.

Тут є середня школа, бібліотека. При сільському клубі працює народний університет культури.

З 1959 по 1965 рр. в селі зведено 58 житлових будинків, висаджено 7 тис. фруктових і 5 тис. декоративних дерев.

На могилі воїнів, які загинули під час громадянської та Великої Вітчизняної воєн, споруджено пам'ятник.

У 1957 році в центрі села, навколо пам'ятника В. І. Леніну, силами громадськості насаджено парк ім. 40-річчя Жовтня.

Село Перейма засноване в середині XVIII століття. Населення його брало активну участь у селянських заворушеннях, що розгорнулися по всій Україні в зв'язку з реформою 1861 року.

У середині 1920 року загін червоноармійців ліквідував у селі залишки куркульських банд. Комсомольська організація була утворена в 1921 році, партійний осередок — в 1924 році.

Багато жителів Переймы боролися проти німецько-фашистських окупантів у партизанському загоні «Буревісник».

ПЕРЕЛЬО́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Кодими, за 10 км від районного центру. Населення — 2431 чоловік. Сільраді підпорядковане село Немирівське.

Тут розташований колгосп «Червоний партизан» рільничо-тваринницького напряму, який має 4330 га земельної площі, в т. ч. 2657 га — орної. Із допоміжних підприємств працюють цегельний завод, олійня, деревообробна та ремонтні майстерні, млин, молочно-сепараторний пункт.

У селі — восьмирічна та середня школи, є клуб, народний університет культури, бібліотека. Учителька М. Н. Бондарчук удостоєна звання заслуженого вчителя школи УРСР.

До послуг жителів шевська і кравецька майстерні.

Перші відомості про село відносяться до 1764 року. Під час громадянської війни в селі діяв підпільний повстанський комітет під керівництвом посланців Одеського комітету партії М. Корнєва, К. Гонци.

Археологічні дослідження виявили залишки поселень трипільської (III тисячоліття до н. е.) та черняхівської (II—VI століття н. е.) культур.

ПЛО́СКЕ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 25 км, до залізничної станції Жеребкове — 15 км. Населення — 1960 чоловік.

В селі розміщений колгосп «Дружба» рільничо-тваринницького напряму, в користуванні якого 6 тис. га землі, в т. ч. 4521 га орної. Є допоміжні підприємства — млин, олійня, кузня.

Село має середню школу, бібліотеку, клуб, Будинок культури на 500 місць. За 1959—1966 рр. споруджено 300 нових будинків. Посаджено 10 тис. фруктових дерев. У 1967 році відкрито комбінат побутового обслуговування.

Перші відомості про село належать до середини XVIII століття. Під час революції 1905—1907 рр. в Плоскому мали місце селянські заворушення — селяни захопили поміщицьку землю та ліс. Під час громадянської війни жителі брали участь в загоні І. К. Дячишина та бригаді Г. І. Котовського.

Уродженцю села Н. Л. Кудрявцеву посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу за участь в обороні Одеси в роки Великої Вітчизняної війни.

ПУЖА́ЙКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Савранці, за 32 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Балта на лінії Одеса — Харків. Населення — 3385 чоловік. Сільраді підпорядковане село Савранське.

Багатогалузевий колгосп «Україна» має 5622 га земельних угідь, в т. ч. 3690 га орних; із допоміжних підприємств — млин, олійня, цегельний завод.

Є середня школа, школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури. У післявоєнний час збудовано 806 житлових будинків. За зразковий благоустрій село одержувало (1954—1956 рр.) перехідний Червоний прапор Одеської обласної Ради депутатів трудящих. Чимало трудівників Пужайкового, що славляться традиційною майстерністю вишивання рушників, були удостоєні дипломів II ступеня на обласній виставці прикладного і образотворчого мистецтва, присвяченій 50-річчю Великого Жовтня.

Пужайківці пишаються своїми односельчанами — заслуженим артистом Молдавської РСР М. Ф. Брезденюком, майстрами спорту П. Гарманчуком та С. Фоменком.

Засноване село на початку XVIII століття селянами-втікачами від панського ярма. Його жителі брали участь у виступі селян 1734 і Коліївщині 1768 року. На село у 1769 році напав великий татарський загін, з яким селяни вступили в бій. На знак протесту проти орендної плати під час революції 1905—1907 рр. селяни підпалили панський урожай. Багато жителів у роки громадянської війни воювали в бригаді Г. І. Котовського та в загоні І. К. Дячишина. У 1941 році в селі створилася підпільна група на чолі з комуністом Й. Д. Сосновєьким, яка в 1943 році приєдналася до партизанського загону ім. Жданова. Жителі в 1944 році зібрали свої заощадження на будівництво торпедного катера «Одеський комсомолець».

На території села знайдено бронзові знаряддя та зброю (серпи, сокиру, кинджал) періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.). Біля села виявлено могильник черняхівської культури (II—VI століття н. ери).

САРАЖИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Олександрівка. Населення — 2421 чоловік.

На території села розташований колгосп «Радянська Україна», який володіє 4434 га земельної площі. Багатогалузеве господарство займається рільництвом, тваринництвом, виноградарством. Допоміжні підприємства — млин, олійня, пилорама.

В селі є лікарня на 35 ліжок. Працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Саражинка заснована в середині XVIII століття селянами-втікачами від панського гніту.

В листопаді 1919 року в селі створився комсомольський, в 1922 році — партійний осередки.

СІННЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру на березі річки Зозульки, притоки Кодими. Населення — 1265 чоловік.

В селі розташований колгосп «Правда», багатогалузеве господарство, яке має 2331 га земельних угідь.

У 1967 році господарство виробило на 100 га угідь 267 цнт молока і зібрало з га 43,2 цнт кукурудзи, 250 цнт цукрових буряків.

Є восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека, народний університет культури.

Перші відомості про село відносяться до середини XVIII століття.

В роки громадянської війни в селі діяв партизанський загін, командиром якого був селянин К. Л. Балтян.

УХОЖА́НИ (до 1927 року — Новопіль) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смолянці, за 18 км від районного центру. Населення — 845 чоловік Сільраді підпорядковані населені пункти Крижовлин, Кринички, Червона Зірка.

Місцевий колгосп ім. XXIII з'їзду КПРС має 1800 га земельних угідь. Це багатогалузеве господарство займається рільництвом, тваринництвом, садівництвом, городництвом, шовківництвом.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому працює народний університет культури. За післявоєнні роки зведено 70 житлових будинків.

Село Ухожани виникло наприкінці XVIII століття. У відповідь на грабіжницькі умови реформи 1861 року в селі спалахнули селянські заворушення, придушені військовою силою.

У 1920 році утворився комсомольський осередок, першим секретарем якого був С. Ухожанський — делегат 3-го з'їзду КСМУ, член ЦК КСМУ. Він загинув у боротьбі з білобандитами. На його честь встановлено пам'ятник і з 1927 року село названо Ухожани.

Під час Великої Вітчизняної війни на території села діяла підпільна організація під керівництвом комуністки вчительки Г. А Гавенко. Це була одна з перших підпільних організацій в Одеській області. Її члени згодом приєднались до партизанського загону «Буревісник».

В околицях села Криничок виявлено поселення III—IV століть н. е. В пізніших поселеннях слов'ян (VIII—IX століття н. е.) знайдені залізні ножі, глиняний посуд, прикраси.

ЧЕРНЕ́ЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смілянці. Відстань до районного центру 16 км. Населення — 2225 чоловік. Сільраді підпорядковане село Волова.

Тут розмістилася центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, що має 4463 га земельних угідь, з них — 2805 — орних. Із допоміжних підприємств — 2 млини, олійня, пилорама. Це багатогалузеве господарство, в якому розвинені рільництво, тваринництво, а також городництво, садівництво, виноградарство, шовківництво.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб, народний університет культури. Працює лікарня на 25 ліжок. За післявоєнні роки зведено 390 житлових будинків.

Черноче засноване в другій половині XVII століття.

У травні 1885 року в зв'язку з розмежуванням селянських і поміщицьких земель сталися селянські заворушення, придушені військовим загоном.

В роки громадянської війни жителі села боролися з бандами Зеленого та Заболотного. У 1920 році в боротьбі з бандами загинув активіст голова КНС П. Г. Савченко. В селі споруджено йому пам'ятник.

За героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни житель села С. Д. Леоницький удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ШЛЯХОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Населення — 1025 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ракулове.

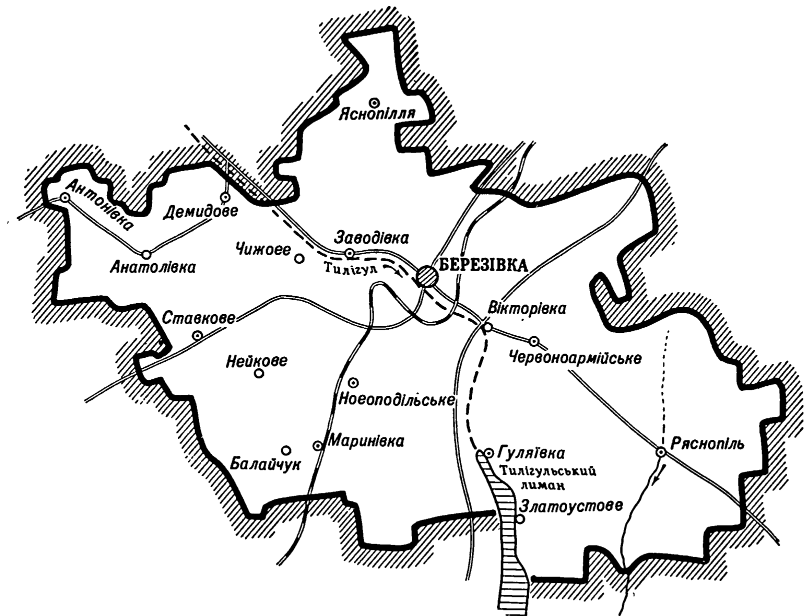
Місцевому колгоспу «Перше травня» належить 2197 га земельних угідь. Його виробничий напрям — рільництво та тваринництво. Допоміжні підприємства — цегельний завод, млин.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

Шляхове виникло в середині XVIII століття. Через цю місцевість проходив чумацький шлях від Умані до Одеси. Кабальні умови реформи 1861 року спричинилися до селянських виступів в селі, що були придушені. З новою силою розгорнулися селянські хвилювання під час революції 1905—1907 років.

У 1942 році тут діяла підпільна група, яка згодом влилася в партизанський загін «Буревісник».

БЕРЕЗІВСЬКИЙ РАЙОН

БЕРЕЗІВКА

Березівка — місто районного підпорядкування (до 1962 року селище міського типу), центр району, залізнична станція на лінії Одеса — Москва. Розташована на лівому березі річки Тилігулу, за 83 км від Одеси. Населення — 11,7 тис. чоловік. Березівській міській Раді підпорядковані населені пункти Вікторівка, Іванівка, Ланове, Роздол.

На території, де розташована сучасна Березівка, у XVIII столітті була стоянка чумаків, які їздили по сіль на Перекопські озера. Часом заснування Березівки вважається 1802 рік[1]. Заселили її селяни з України й центральних губерній Росії, які, рятуючись від кріпацтва, тікали на Південну Україну. Але тут вони потрапили в тяжку кабалу до поміщиків, які вже захопили вільні землі. За оренду землі селянам доводилось платити чинш. До 1884 року розмір чиншу не обмежувався законом, і це відкривало широкий простір для зловживань[2]. Обширні земельні володіння навколо містечка (26 тис. десятин угідь і 1,2 тис. десятин лісу) належали поміщикам фон-Рауху, І. Малаховському та іншим. За даними ревізії 1859 року, в Березівці налічувалось 107 дворів і 774 жителі[3]. Багато родючих земель належало німцям-колоністам та церкві. Селяни Березівки в цей час володіли тільки 10 проц. землі від загальної кількості.

Після реформи 1861 року колишні кріпаки за свою кров'ю і потом политу землю змушені були платити величезний викуп, що в кілька разів перевищував її вартість.

І все ж реформа, знищивши особисту залежність селян від поміщика, як і всюди, сприяла розвитку торгівлі, ремісництва. У 70-х роках у Березівці було багато ковалів, слюсарів, бондарів, шевців, кравців та інших. У 1875 році кількість населення збільшилася до 2,3 тис. чоловік[4].

Дореволюційна Березівка була одним з торговельних центрів Херсонщини, де заповзятливі комерсанти наживалися на перепродажу хліба, соняшнику, худоби. Напередодні першої світової війни вона мала близько 100 торгово-промислових підприємств і кількість населення досягала 7,6 тис. чоловік[5]. Відома вона була і як

[1] Россия. Полное географическое описание нашего Отечества, т. 14, с. 487.
[2] Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 175—176.
[3] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 79.
[4] Газ. «Одесский вестник», 1875, № 10.
[5] Новый энциклопедический словарь, т. 6, с. 81.

один з великих ринків по найму дешевої робочої сили. Сюди, на т. зв. троїцький ярмарок, наприкінці XIX століття сходились 5—7 тис. безземельних селян, шукаючи будь-якої роботи[1]. Це були бідняки, які не могли прожити з свого господарства. Близько 2 тис. з них взагалі не мали худоби, 1140 чоловік, за їх власним свідченням, «з'їли її в голодні роки», у 1040 — була деяка худоба, але випасати її не мали де.

Задовго до початку ярмарку тут збирались маклери, які набирали партії наймитів для поміщицьких економій. Вони намагалися купити наймитську працю якомога дешевше, бо від цього залежав розмір їх особистого заробітку. Укладаючи договори з строковими робітниками, агенти давали їм аванс для оплати податків та забезпечення деяких господарських потреб. Закабалені таким чином селяни, прибувши на місце роботи, ставали об'єктом жорстокої експлуатації. Місцеві поміщики, як правило, домовлялися між собою про загальне зниження плати сільськогосподарським робітникам[2].

Тяжкі умови життя викликали незадоволення трудящих Березівки, і вони не раз підіймались на боротьбу проти своїх гнобителів.

У червні 1905 року прокурор Одеського окружного суду повідомляв прокурора Одеської судової палати про заворушення на півдні Ананьївського повіту. Він писав, що не можна проїхати через Березівку в Одесу, бо шлях небезпечний, оскільки в південній частині Ананьївського повіту збираються натовпи бунтівників і безчинствують так, що поміщики і поліцаї змушені тікати[3].

Одеський комітет РСДРП посилав у Березівку та навколишні села Ананьївського повіту своїх агітаторів. Так, у грудні 1905 року сюди приїхав більшовик С. Дітман. У своїх виступах він закликав селян до повстання. Коли поліція заарештувала С. Дітмана, селяни силою визволили більшовицького агітатора[4].

Одеський комітет РСДРП розповсюджував також у Березівці революційні листівки та нелегальну літературу. Поліцейський справник доводив до відома властей, що в лютому 1906 року на базарній площі містечка він виявив газету «Известия Совета рабочих депутатов г. Одессы» та Програму Російської соціал-демократичної робітничої партії, прийняту на II з'їзді РСДРП[5]. У квітні того ж року жандарми виявили тут більшовицькі прокламації: „Листи до селян», «Новий Маніфест — нове безправ'я», «Чому цар розігнав Думу?», «Хто такі соціал-демократи?», «Геть царя!»[6].

Поразка революції 1905 — 1907 рр., столипінська аграрна реформа не послабили революційного руху березівців. Тому коли почалася перша світова війна, місцева влада намагалася збутися учасників революційних подій, відправивши їх позачергово на фронт.

Лютневу буржуазно-демократичну революцію населення Березівки зустріло масовими демонстраціями. За прикладом інших міст тут було створено Раду. Водночас виник і орган т. зв. самоврядування, до складу якого ввійшли українські буржуазні націоналісти та монархісти.

У містечку створився загін Червоної гвардії, одним з організаторів якого став посланець одеських більшовиків С. Т. Лукашенко[7]. Збори робітників і наймитів містечка, що відбулися наприкінці вересня 1917 року, винесли рішення про утворення військової секції Ради в складі Лукашенка, Мірошниченка, Атлашова, Коваленка та інших. Головою секції, або, як її називали, Військової Ради, обрали С. Т. Лукашенка. Одеський комітет РСДРП допоміг озброїти березівський червоногвардійський загін, надіславши йому 150 гвинтівок, патрони і кулемет.

---

[1] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба. К., 1955, с. 68.

[2] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, с. 210.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 318.

[4] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 444, арк. 8.

[5] Там же, спр. 318, арк. 80.

[6] Там же, арк. 133—135, 299.

[7] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, с. 414, 416.

Звістка про перемогу Жовтневого повстання в Петрограді дійшла до Березівки в перших числах листопада 1917 року. Зібравшись на мітинг 10 листопада, березівці гаряче вітали рішення II-го Всеросійського з'їзду Рад і схвалили його декрети про землю і мир. У резолюції мітингу сказано: «Бажаючи жити в єдиній сім'ї з російським трудовим народом, ми голосуємо за Радянську робітничо-селянську владу». Резолюція закінчувалася закликом: «Хай живе соціалістична революція!»

Щоб захистити завоювання Великого Жовтня, березівці вирішили реорганізувати червоногвардійський загін, розділивши його на три групи по 50 чоловік у кожній, а також виділити в розвідку 30 чоловік. Командиром і комісаром загону обрали Лукашенка, начальником штабу — Мірошниченка. Штаб загону встановив зв'язок з бригадою Г. І. Котовського і з його допомогою червоногвардійці вигнали з Березівки банду анархістки Марусі[1].

У березні 1918 року Березівку захопили австро-німецькі загарбники. В районі Березівки розгорнув бойову діяльність партизанський загін під командуванням С. Недолуженка, який протягом року виріс у партизанське з'єднання, що налічувало 1000 чоловік.

В період боротьби з англо-французькими інтервентами на початку 1919 року партизани здійснювали сміливі рейди по тилах ворога. Перше бойове хрещення з'єднання одержало в боях за Ананьїв. Пізніше в Тирасполі воно приєдналося до бригади Г. І. Котовського.

18 березня 1919 року 5-й полк 1-ї Задніпровської дивізії, 1-й Вознесенський полк у взаємодії з партизанами з фронту й тилу повели наступ на станцію Березівка. Вони оточили війська інтервентів і білогвардійські загони. В боях також брали участь полк ім. Леніна, сформований у Херсоні, робітничі дружини з Миколаєва та 15-й Радянський полк[2]. Трудящі Березівки як тільки могли допомагали радянським бійцям: вони доставляли на передову лінію продовольство і боєприпаси. В цих боях брав участь бронепоїзд «Смерть Директорії!», яким командував комуніст К. А. Чеклов. Червоноармійці причепили до паровоза цистерну, що стояла на станції Колосівка, і, завантаживши її піроксиліновими шашками й гранатами, пустили по схилу до станції Березівка, де стояли білогвардійські загони. Стався вибух надзвичайної сили. В повітря злетіло багато ворожих ешелонів. Після сильного артилерійського обстрілу і чотирьох багнетних атак інтервенти і білогвардійці, незважаючи на велику перевагу в живій силі й техніці, капітулювали[3]. 20 березня 1919 року командуючий Українським фронтом В. Антонов-Овсієнко телеграфував В. І. Леніну про велику перемогу радянських військ під Березівкою.

Відступаючи, інтервенти залишили на полі бою багато зброї, в т. ч. близько 1 тис. гвинтівок, 100 кулеметів, 4 гармати, бронепоїзд, 5 танків, 7 паровозів, 5 військових ешелонів та ще велику кількість військового спорядження[4]. Один з танків, захоплених під Березівкою, демонструвався в Москві на Красній площі під час першотравневого параду в 1919 році.

Посилаючи танк у Москву, герої-воїни, що визволили Березівку, писали В. І. Леніну: «Дорогий Володимире Іллічу!.. Робітники й селяни, не витримавши тяжкого гетьмано-петлюрівського гніту, скинули ярмо насильників і встановили Радянську владу. Голодний, босий і роздягнутий, блукаючи по болотах і лісах, провадив український партизан тяжку і нещадну боротьбу проти своїх ворогів. І ніякі знаряддя техніки та організованість ворогів робітничого класу не могли встояти проти революційного гніву повсталої бідноти... і сьогодні 2-а Українська Радянська Армія має щастя піднести Вам, дорогий учителю, одне з цих страхітливих знарядь... Саме

[1] А. А. Гончаров. Шел отряд по берегу. Одесса, 1963, с. 30, 31.

[2] Газ. «Степовий маяк» (Березівка), 2 вересня 1967 р.

[3] Г. М. Шевчук. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму (листопад 1918 — квітень 1919 р.). К., 1959, с. 151, 152.

[4] Труды Московского государственного историко-архивного института. М., 1957, т. 9, с. 52.

Танк, захоплений партизанами в боях з англо-французькими інтервентами під Березівкою в березні 1919 року.

Вам ми посилаємо один із танків, який буде найкращим доказом могутності пролетарської революції. Ми знаємо, ми віримо, що об'єднаними зусиллями Радянських республік ми зломимо чорну силу імперіалістів...»[1]

В. І. Ленін у телеграмі, надісланій штабу 2-ї Української радянської армії і всім бійцям цієї армії, писав з цього приводу: «Складаю найглибшу подяку товаришам Другої Української Радянської Армії з приводу присланого в подарунок танка. Цей подарунок дорогий нам усім, дорогий робітникам і селянам Росії, як доказ геройства українських братів, дорогий також через те, що свідчить про повний крах Антанти, яка здавалась такою сильною. Найкращий привіт і найпалкіші побажання успіху робітникам і селянам України та Українській Червоній Армії»[2].

Після визволення від інтервентів безземельних та малоземельних селян почали наділяти землею, організували продовольчу допомогу Червоній Армії, мобілізували людей на боротьбу з бандитизмом. Розгорнув роботу партійний осередок, який у червні 1919 року налічував 30 комуністів[3]. Очолив його П. Н. Ніколаєв, раніше він служив в 5-му Заамурському кінному полку, що діяв у районі Березівки. Однак радянське будівництво влітку 1919 року було перерване наступом денікінської армії. В серпні Березівку захопили білогвардійці, які хазяйнували тут майже півроку, грабуючи населення. На початку 1920 року на станції Березівка розгорнулись жорстокі бої. Кіннотники Котовського розгромили 45-й кінний денікінський полк, захопивши великі трофеї, і визволили місто[4]. Значну роль у боях відіграла комуністична дружина, командиром якої був І. І. Солоїд. Трудящі Березівки свято шанують пам'ять героїв-котовців. На будинку березівського вокзалу встановлена меморіальна дошка з написом: «Тут у перших числах лютого 1920 року відбулися великі бої бригади Г. І. Котовського з білогвардійцями».

Після розгрому білогвардійців трудящі Березівки приступили до відбудови народного господарства на соціалістичних засадах. У 1920 році створено ревком у складі Саввова (голова), Гордієнка, Зіміна, Тройна, Кошелева. Він спрямовував роботу на зміцнення Радянської влади, організацію добровільних загонів для боротьби з залишками банд. Ревком націоналізував промислові підприємства (чавуноливарний, консервний заводи, олійні, пекарні). За його рішенням було збудовано міст через річку Тилігул, відкрито лікарню, дитячий садок[5].

Пожвавилося і культурне життя. За рішенням Наркомосу 3 вересня 1920 року тут розпочали роботу 5 трудових шкіл, 4 початкові та одна профтехшкола. У школах навчалось 2332 учні[6]. Ревком розгорнув широку діяльність по ліквідації неписьменності. Вчителі та сільські активісти читали для населення лекції на різні теми, як «Праця і її виховне значення», «Таємниці неба», «Психологічні основи виховання»

[1] Трудящі України В. І. Леніну, с. 21.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 35, с. 322.
[3] В огне гражданской войны, с. 229, 260.
[4] Журн. «Літопис революції», 1929, № 4 (37), с. 282.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 138, 139.
[6] А. С. Бориневич. Города Одесской губернии. Статистический вестник, 1921, апрель—декабрь, № 7—15, с. 10.

тощо[1]. Було відкрито бібліотеку, в якій налічувалось понад 100 тис. книжок. Вона мала близько 800 постійних читачів. У серпні 1920 року в Березівці був створений комітет незаможних селян, членами якого стали 150 чол.[2] Березівська біднота обрала головою комітету Панайоті, секретарем Г. Рожкова. Ревком та КНС провели в життя ленінський Декрет про землю, організували допомогу сім'ям червоноармійців і бідняків. Велику роботу вони провели по здійсненню продрозверстки та по боротьбі з бандитизмом. Трудове селянство Березівського району вимагало ліквідації куркульства, яке шкодило радянському будівництву. Ревком та КНС очолили боротьбу проти куркулів, які ховали і гноїли хліб, щоб не здавати його державі[3]. На вимогу трудящих селян Березівки у куркульських господарств було відібрано лишки землі і реманенту та передано сільській бідноті. У жовтні 1920 року повітревком відзначив активістів—учасників походу на куркуля, в т. ч. голову Березівського ревкому А. Федорова[4].

З'їзд представників комнезамів Березівського району. 1925 р.

У 1921 році Березівський ревком передав свої повноваження міському виконавчому комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, обраному 28 січня. Першим головою виконкому був Р. Ф. Сокол[5].

У будівництві нового життя авангардна роль належала комуністам. Їм активно допомагали комсомольці. Комсомольська організація в Березівці виникла в 1920 році. Першим секретарем її була Т. Н. Біліловська. Активними комсомольцями того періоду були заступник голови КНС В. П. Дарпович, уповноважений по боротьбі з бандитизмом, дезертирством, спекуляцією Д. Синиченко, організатори художньої самодіяльності, піонерського і спортивного руху в районі Г. П. Плешаков, В. І. Кутовий, С. Т. Терещенко, Ф. М. Соколов та інші. Березівські комсомольці стали ініціаторами допомоги голодуючим Поволжя та інших місцевостей, які постраждали від посухи. 30 серпня 1921 року вони звернулися з відозвою: «Все для голодуючих Радянської республіки! Хай живе міжнародне об'єднання молоді!»[6]. День міжнародної солідарності 4 вересня 1921 року молоді березівці відзначили працею на відбудові залізниці. У березні 1923 року Березівка стала центром району.

Під керівництвом райкому партії та районної Ради трудящі активізували роботу по відбудові господарства. У відбудовний період були реконструйовані заводи механічно-чавунний, шкіряний, а також олійня, 3 млини, 3 пекарні, 7 кузень, 2 жерстяні і лудильні майстерні, 19 взуттєвих майстерень тощо. В цей же час у Березівці побудували електростанцію[7].

Партійна організація, КНС та міськвиконком з перших років відбудовного періоду приділяли велику увагу відродженню сільського господарства Березівки, де

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2122, оп. 1, спр. 12, арк. 10, 11, 13.
[2] Там же, ф. Р-813, оп. 1, спр. 2, арк. 8, 9, 12.
[3] Історія селянства УРСР, т. 2, с. 144.
[4] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1918—1920 рр.). Збірник документів і матеріалів, т, 1. К., 1957, с. 952.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-2123, оп. 1, спр. 13, арк. 27.
[6] Там же, ф. Р-2122, оп. 1, спр. 1, арк. 353.
[7] Газ. «Известия» (Одесса), 21 червня 1924 р.

в 1921 році з 8 тис. жителів[1] близько 2 тис. займалось сільським господарством. Всі вони обробляли 3200 десятин землі[2].

Вже в перші роки Радянської влади бідніше селянство Березівки зрозуміло, що ведення господарства на колективній основі — єдине, що допоможе позбутися злиднів. Загальні збори незаможних селян в лютому 1922 року ухвалили: «...вважати колективізацію сільського господарства єдиним заходом для підняття посівної площі і взагалі сільського господарства на необхідний рівень»[3]. Навколо питання про створення колективних господарств тут розгорнулася гостра класова боротьба. Куркулі та їх прихвосні будь-що намагались зірвати організацію таких господарств. Вони залякували селян, погрожували їм голодом, втратою землі і реманенту. Куркулі проникали в комітети незаможних селян та інші організації, провадили там підривну, антирадянську діяльність. У зв'язку з цим 1922 року була проведена чистка комнезаму.

Місцеві органи Радянської влади провадили велику роботу по охороні здоров'я трудящих та в галузі народної освіти. Медичне обслуговування населення в цей час забезпечувала лікарня на 33 ліжка, в якій працювало 3 лікарі. На початок 1921 року в місті працювали 3 семирічні школи та одна профтехшкола. До послуг населення було 2 бібліотеки, клуб, самодіяльний театр, кінотеатр, 3 хати-читальні, 2 дитячі садки[4].

В роки перших п'ятирічок трудящі Березівки досягли чималих успіхів у розвитку місцевої промисловості. На базі ремонтного заводу в 30-х роках виник промкомбінат, який існує й тепер. На цьому заводі в той час березівці відлили барельєф В. І. Леніна, який встановлено в Народному музеї Березівки[5]. У передвоєнні роки в селищі працювали елеватор, три млини, трикотажна фабрика, інкубаторна станція, автобаза, артіль «Трудівник», що випускала товари широкого вжитку, масло- і винзаводи, харчокомбінат.

На нових соціалістичних основах розвивалось сільське господарство Березівки. На XV з'їзді партії була дана висока оцінка роботи радгоспу ім. Шевченка Березівського району за організацію першої в країні МТС[6]. Вона була стимулом у справі організації колгоспів і МТС. У червні 1929 року Рада Праці і Оборони СРСР прийняла постанову «Про організацію машинно-тракторних станцій» та дала вказівку розпочати широке будівництво МТС, як одного з основних шляхів до об'єднання індивідуальних селянських господарств у великі колективні.

В листопаді 1929 року в Березівці почала працювати МТС. Трудящі району першими на Україні завершили суцільну колективізацію сільського господарства. Березівська МТС, колектив якої змагався з МТС ім. Шевченка, добилася високих урожаїв у колгоспах, які вона обслуговувала. Уже в 30-х роках 12 колгоспів стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У роки передвоєнних п'ятирічок в Березівці розгорнулось широке будівництво. Березівці спорудили великий елеватор, просторе приміщення міської лікарні, готель, понад 200 житлових будинків.

На початку 40-х років у місті працювали 2 середні, семирічна, 2 початкові школи та училище механізації сільського господарства. В 2 клубах та бібліотеках провадились тематичні вечори для молоді, читались лекції на суспільно-політичні теми, організовувались виставки тощо. Селище мало свій радіовузол, було повністю радіофіковане і електрифіковане.

---

[1] А. С. Бориневич. Города Одесской губернии. Статистический вестник, 1921, апрель—декабрь, № 7—12, с. 6, 12.

[2] А. С. Бориневич. Города Одесской губернии. Общий обзор. Одесса, 1922, с. 19, 28.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2122, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 26, 27.

[4] Міські селища УРСР. Збірник статистично-економічних відомостей. 1929, с. 146. Одеська округа, 1926, с. 4, 5, 21.

[5] Газ. «Знамя коммунизма», 27 лютого 1968 р.

[6] И. Т. Адамовский, В. И. Грень и др. Первая МТС, с. 10—12.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю радянських людей. З перших днів війни переважна більшість чоловіків призовного віку пішла до лав Червоної Армії. У серпні 1941 року почалися бої за Березівку. З боку Заводівки та Мостового сюди наступали колони моторизованої піхоти гітлерівців, танки. 10 серпня фашистські війська захопили Березівку.

Настали чорні дні окупації. Гітлерівці грабували населення. На вулицях Березівки один за одним з'являлись грізні накази.

Березівці не скорились окупантам. Влітку 1942 року тут виникла підпільна група, керівниками якої стали комуністи[1]. На першій нараді підпільників був вироблений план організації підпілля в Березівці та в районі.

Незабаром Березівська підпільна організація налічувала близько 100 чоловік, в т. ч. 9 комуністів та 11 комсомольців[2]. У роботі організації активну участь брали комуністи П. Н. Безродний, А. А. Сухонос, Д. О. Петруня, Є. О. Тубічко та інші[3], комсомольці В. Данилишин, керівник підпільної комсомольської групи І. Єліферов, І. Осадченко, О. Докієнко, Л. Тубічко, Н. Вдовиченко, Г. Кузьмина, В. Рожнов.

Вступаючи в підпільну організацію, кожен давав урочисту клятву. Ось рядки з клятви учасників молодіжної групи, що діяла в Березівці: «Клянусь незаперечно виконувати доручення партії, клянусь віддати своє життя за торжество нашої справи, за перемогу над фашистськими поневолювачами.Смерть фашистським загарбникам!»[4]. Маючи три радіоприймачі, підпільники друкували зведення Радянського інформбюро і розповсюджували їх. Підпільна організація мала печатку румунської жандармерії та бланки перепусток і паспортів. На озброєнні в неї було 8 ручних і 2 станкові кулемети, 92 гвинтівки, автомат.

Підпільники разом з партизанами здійснювали диверсії, перешкоджали вивозу в Німеччину продовольства і сільськогосподарської техніки. В. Данилишин разом з О. Докієнком пустили під укіс фашистський поїзд з воєнним вантажем[5]. В. Рожнов і І. Єліферов зуміли взяти зі складу жандармерії 15 гвинтівок, 5 автоматів, 4 ящики патронів, 2 ящики гранат. За дорученням парторганізації комсомолка Н. Вдовиченко тримала зв'язок з одеським підпіллям.

Поліція натрапила на слід організації. Почались арешти. В березні 1943 року 43 підпільники були розстріляні окупантами.

Але час розплати з ворогом невмолимо наближався. 31 березня 1944 року кінно-механізована група під командуванням двічі Героя Радянського Союзу генерала І. О. Плієва розпочала наступ на Березівку, яка займала важливе військово-стратегічне положення на підступах до Одеси. Фашистське командування кинуло сюди піхотні, танкові та артилерійські частини. Зав'язались запеклі бої. «Березівка була тим пунктом, до якого від Південного Бугу тяглися основні дороги. Через неї йшла залізниця від Вознесенська до Одеси»[6],— писав у своїх спогадах генерал І. О. Плієв.

На світанку передові частини 4-го гвардійського механізованого корпусу генерал-лейтенанта Т. І. Танасчишина та 10-а гвардійська кавалерійська дивізія під командуванням полковника Н. С. Шевчука атакували позиції ворога, водночас перетявши всі дороги, якими відступали фашистські війська

Розвідка у складі сержанта Маслова і гвардії єфрейтора Суботіна встановила, що в селищі зосереджено близько 2 батальйонів піхоти та понад 30 танків. Відважним воїнам довелося вступити в нерівний бій з ворогом. Сміливою атакою 9-а гвар-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 11, арк. 40.
[2] М. З о т о в. Наперекір смерті, с. 59, 60.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 11, арк. 141, 146.
[4] Газ. «Чорноморська комуна», 21 вересня 1958 р.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 103, спр. 11, арк. 41.
[6] «Военно-исторический журнал», 1964, № 4, с. 67, 68.

Центр міста Березівки. 1967 р.

дійська кавалерійська дивізія під командуванням генерала І. В. Тутарінова захопила залізничну станцію і з півдня вступила в Березівку. Тимчасом 30 кавалерійська дивізія генерала В. С. Головського форсувала Тилігул і обійшла Березівку з південного заходу. 4-й гвардійський корпус, що вступав у місто, фашисти зустріли сильним артилерійським вогнем. Після того, як гітлерівців вибили з населеного пункту, розвідників Суботіна і Маслова знайшли в зруйнованому будинку тяжко пораненими. За героїзм і мужність, виявлені при виконанні бойового завдання, Маслова і Суботіна нагороджено орденами.

Вранці 4 квітня 1944 року Березівку було назавжди визволено від німецько-фашистських загарбників. В боях за визволення Березівки смертю хоробрих загинув 31 березня 1944 року генерал-лейтенант Т. І. Танасчишин. Його іменем названо одну з вулиць міста.

Трудящі Березівського району свято шанують пам'ять своїх земляків. У міському парку споруджено монумент підпільникам та воїнам Радянської Армії, які загинули в боях за визволення Березівки від німецько-фашистських загарбників. На його гранітній плиті напис: «43 патріотам і комсомольцям Березівського району, що загинули від рук фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.)».

Радянський уряд високо оцінив самовіддану боротьбу березівських партизанів. Десятки з них нагороджені медалями «Партизанові Вітчизняної війни».

Багато жителів міста були учасниками боїв з німецькими фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Після визволення міста від фашистських загарбників трудівники Березівки приступили до відбудови народного господарства, зруйнованого німецько-фашистськими окупантами.

За кілька післявоєнних років вони підняли з руїн 150 житлових будинків. Засяяли вогні міської електростанції, відновила роботу Березівська МТС, яка вже в лютому 1945 року виконала річний план по ремонту сільськогосподарської техніки. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки відбудовано райпромкомбінат, залізничну станцію, елеватор. Почали випускати продукцію промкомбінат, маслозавод. Обсяг місцевої промисловості зріс за післявоєнний час (до 1959 року) у 4,5 раза[1].

Але не тільки були відбудовані старі підприємства, виникли й нові. Після 1946 року було організовано харчокомбінат. З 1948 року почалося масове будівництво житлових будинків. Господарство Березівки в 1949—1950 рр. досягло довоєнного рівня розвитку. Велика роль у розгортанні будівництва належала «Міжколгоспбуду», створеному в 50-х роках.

Березівці весь час упорядковували і прикрашали своє селище. У вільний від роботи час вони забрукували 3,5 тис. кв. метрів вулиць, висадили 110 тис. дерев і чагарників.

У роки семирічки економіка міста набула дальшого розвитку. Виникли такі під-

[1] Березівський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 13, арк. 18.

приємства і організації, як пересувна механізована будівельна колона, ремонтнобудівельна дільниця і автотранспортна контора райспоживспілки, комбінат побутового обслуговування тощо.

Обсяг виробництва валової продукції за цей час (1959—1965 рр.) зріс на 19,5 проц., чисельність робітників збільшилась в 1,7 раза. Середньорічний приріст валової продукції становив 2,8 проц. Обсяг валової продукції по місту за 1966 рік у грошовому обчисленні досяг 11 627 тис. карбованців.

За досягнуті показники у 1966 році колектив райпромкомбінату завоював перехідний Червоний прапор облвиконкому і обласної Ради профспілок з занесенням на обласну Дошку пошани[1].

Значних успіхів досягли робітники комбінату побутового обслуговування. В 1966 році план випуску валової продукції був виконаний на 121,3 проц. Тільки виїзні майстерні комбінату обслужили 44 населені пункти.

У післявоєнний час поліпшилось медичне обслуговування. У 1947 році тут відкрили районну лікарню на 50 ліжок, де працювало 12 лікарів. На кінець семирічки лікарня розширилась до 190 ліжок, тут працювало 29 лікарів. Наприкінці 50-х років при лікарні відкрились дитяче, терапевтичне відділення та протитуберкульозний диспансер, а на початку 60-х років — станція переливання крові і рентгенкабінет. З 1954 року в Березівці існує служба швидкої допомоги.

Учні Березівського сільськогосподарського училища на заняттях. 1957 р.

Борючись за відбудову промисловості і сільського господарства, партійна організація району багато уваги приділяла розвитку освіти й культури. У післявоєнний час тут побудували середню, восьмирічну та початкову школи. В 1951 році відкрився філіал Одеської музичної школи. З 1954 року в Березівці працює районний Будинок культури. В 1962 році відкрились клуби мисливця і риболова, медичних працівників та червоні кутки на підприємствах. На 1965 рік в місті налічувалось 8 кіноустановок, серед них одна для демонстрування широкоекранних фільмів.

В ювілейному році трудящі Березівки включилися у змагання за перетворення в життя історичних рішень XXIII з'їзду КПРС та завдань нової п'ятирічки. Все більшого розвитку набувало змагання за комуністичну працю. У 1967 році 180 чоловік виборюли почесне звання ударника комуністичної праці.

Підприємства міста виконали виробничий план ювілейного, 1967 року, перевершивши завдання по доходах та продуктивності праці.

На честь 50-річчя Великого Жовтня гідно несли трудову вахту робітники промкомбінату. Переможці змагання одержали перехідний Червоний прапор. Це підприємство має 5 цехів (ковальський, деревообробний, черепичний та інші). План 1967 року по випуску валової продукції комбінат виконав на 101 проц., а план зростання продуктивності праці — на 115 проц. Середньорічний виробіток на одного робітника порівняно з 1966 роком тут збільшився на 31 проц. Комбінат перевиконав планове завдання по зниженню собівартості товарної продукції. В 1967 році він добився понадпланового зниження собівартості на 2,9 проц. На підприємстві розгорнулась боротьба за підвищення культури виробництва. На початку 1968 року комбі-

[1] Газ. «Степовий маяк», 10 листопада 1966 р.

нат перейшов на нову систему планування та економічного стимулювання. Колектив удруге завоював перехідний Червоний прапор обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Значних успіхів добилися робітники птахофабрики. При річному плані продажу 750 тис. яєць птахофабрика здала державі близько 1 млн. яєць. За досягнуті успіхи працівники птахофабрики одержали перехідний Червоний прапор райкому Комуністичної партії України та виконкому райради[1].

На західній околиці міста розташований Березівський плодорозсадницький радгосп. Це господарство має 120 га земельних угідь і вирощує виноградні саджанці, а також різне насіння.

Широкого розмаху набуло житлове будівництво. За післявоєнні роки тут споруджено понад 1 тис. будинків загальною площею 40 тис. кв. метрів. У 1967 році індивідуальний житловий фонд міста становив понад 80 тис. кв. метрів. У місті виросли квартали 3—4-поверхових службових і житлових будинків, нові магазини. Виникли нові впорядковані вулиці — Селянська, Дачна, Пристанційна, Середня, Верхня[2]. В ювілейному році стали до ладу будинок побуту, автовокзал, універмаг, стадіон, нове 3-поверхове приміщення середньої школи на 960 учнів, приміщення районної дитячої бібліотеки, книгарні. Місто освітлюють лампи денного світла.

Значного розвитку набула державна і кооперативна торгівля. В місті діють 9 магазинів, 3 чайні, 6 їдалень, 3 кафе. В особистому користуванні жителів 45 автомашин, 120 мотоциклів, 2500 велосипедів, 2700 радіоприймачів, 550 телевізорів.

Медичне обслуговування населення здійснює лікарня на 220 ліжок, в якій працюють 30 лікарів і 70 працівників середнього медичного персоналу. При лікарні є амбулаторія, аптека, 3 фельдшерсько-акушерські пункти. Тут працюють висококваліфіковані лікарі М. Т. Левенець, М. І. Кондрашова. У місті відкрито однорічну школу акушерок.

Велика увага приділяється народній освіті. В Березівці працює 3 середні, восьмирічна і 3 початкові школи. В школах викладають 158 учителів, у т. ч. 5 відмінників народної освіти: В. Т. Ткаченко, В. В. Рагульський, В. І. Масловський, Є. Л. Суздалевич, Л. П. Мельниченко. В Березівці є також школа робітничої молоді та заочна середня школа, в яких здобувають середню освіту 1157 юнаків і дівчат. Фахівців для народного господарства готують профтехнічні училища — механізації сільського господарства та будівельне.

Велику культурно-масову роботу серед населення здійснюють 3 палаци культури і 2 клуби. В районному Палаці культури організовано Раду ветеранів, які виступають з лекціями перед трудящими. До складу Ради входять активні учасники громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Серед них — двічі Герої Соціалістичної Праці М. О. Посмітний, П. П. Ведута, ветерани С. М. Патковський, кандидат медичних наук комуніст з 1917 року І. С. Кондрашов, Д. М. Гнатишин та інші. Виступають з лекціями партійні та радянські працівники, вчені одеських вузів і лектори товариства «Знання». При Палаці культури організовано історико-краєзнавчий музей, в якому зібрано багато цікавого історичного матеріалу про місто і район. У фойє Палацу культури експонується виставка радянського живопису і графіки з фондів Одеського художнього музею.

У Березівці 38 партійних організацій, які об'єднують 628 комуністів; 25 комсомольських організацій налічують 943 комсомольці.

Місто має 6 бібліотек, книжковий фонд яких становить понад 50 тис. примірників. Відкрита районна дитяча бібліотека. У 1967 р. населення передплатило 9685 примірників газет і журналів, пересічно 835 примірників на кожну тисячу жителів. За досягнення в розвитку культури директора Березівського народного музею Г. Ю. Балабана нагороджено значком «Відмінник культури СРСР», а завідуючому

[1] Газ. «Степовий маяк», 3 серпня 1967 р.
[2] Газ. «Степовий маяк», 30 серпня 1966 р.

районним відділом культури Г. М. Шулянському присвоєно звання заслуженого працівника культури Української РСР.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції жителі Березівки насадили парк, спорудили пам'ятник В. І. Леніну, встановили обеліск Серпа та Молота. Указом Президії Верховної Ради СРСР за активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і в зв'язку з 50-річчям Жовтня орденами і медалями Радянського Союзу були нагороджені І. С. Кондрашов — орденом Трудового Червоного Прапора, І. І. Бичков і С. М. Патковський — орденом Червоної Зірки, Ж. Янсон — медаллю «За відвагу», К. П. Решетников, І. А. Ульянов і Д. А. Шевченко — медаллю «За бойові заслуги».

У Березівці живе Герой Соціалістичної Праці О. Г. Козіна.

Трудящі Березівки шанують пам'ять героїв. До кінця п'ятирічки буде споруджено пам'ятник героям-червоноармійцям, які загинули, визволяючи місто від білогвардійців у 1919 році, і пам'ятник-танк на честь 4-го гвардійського механізованого корпусу під командуванням генерала Т. І. Танасчишина.

В центрі міста біля 4-поверхового будинку Рад до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна буде споруджено новий пам'ятник вождю, як вираз глибокої любові до засновника Комуністичної партії і Радянської держави — країни, яка першою проклала шлях людству до світлого майбутнього — комунізму.

І. Л. БАЛА, І. А. СЕНЧЕНКО, Є. В. СИЗОНЕНКО

Березівський район розташований в центральній частині області. Утворено в 1923 році. Межує на півночі з Миколаївським, на північному заході — Ширяївським, на заході — Іванівським, на півдні — Комінтернівським районами Одеської області, а на сході — з Миколаївською областю. Його площа становить 1,637 кв. кілометрів. Населення — 46,8 тис. чоловік, з них сільського — 35,1 тис. чоловік. Густота населення — 28,5 чоловіка на 1 кв. кілометр. 72 населені пункти району підпорядковані міській та 11 сільським Радам.

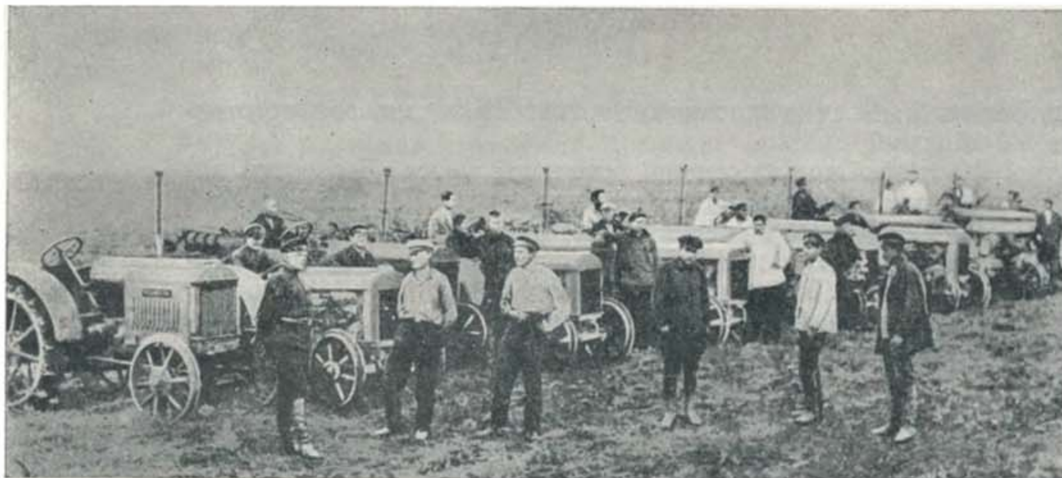
Район перетинають залізниця Одеса—Москва, а також 4 автотраси, які зв'язують його населені пункти з Одесою та іншими районами області.

Рельєф місцевості рівнинний, переважають чорноземні грунти. Безморозний період триває в середньому 180 діб. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, технічних та кормових культур. У Березівському районі розвинуте сільське господарство, яке займає 70,4 проц. валової продукції. Під сільськогосподарськими угіддями зайнято 143 356 га, з них орної землі 108 918 га, під садами і виноградниками 2667 га. Березівський район має 5 радгоспів та 22 колгоспи, на кожне з яких пересічно припадає по 5309 гектарів.

У сільськогосподарському виробництві переважає рослинництво, валова продукція якого у 1966 році дорівнювала 18 864 тис. крб.— 58,9 проц. валової продукції районного сільського господарства. Посівна площа становила 106 767 га, з яких зернові займали 52 346 га, технічні 14 390 га, кормові культури 38 697 га. Основна зернова культура — озима пшениця, технічні — соняшник та цукрові буряки; значне місце займає виноградарство.

У 1966—1968 роках середній врожай озимої пшениці становив 22 цнт з га, зібрано по 30,5 цнт винограду з га.

Вартість валової продукції тваринництва становила 13 190 тис. крб.— 41,1 проц. валової продукції всього районного сільського господарства. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 30,9 цнт яловичини, одержано 212 цнт молока; на 100 га ріллі вироблено 24,1 цнт свинини. В середньому в 1966 році вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 41 цнт м'яса, 192,5 цнт молока, припадає 44,2 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 12,3 корови, на 100 га ріллі 38,1 свині.

Перша тракторна колона в радгоспі ім. Шевченка Березівського району. 1927 р.

Матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів району налічує 949 тракторів і 376 комбайнів. Повністю механізовані орні роботи, збирання цукрових буряків і соняшнику; міжрядна обробка цукрових буряків механізована на 95 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 87 процентів.

Трудящі району пишаються своїми передовиками. Широко відомі в країні імена керівників колгоспного руху двічі Героїв Соціалістичної Праці М. О. Посмітного і П. П. Ведути та інших трудівників. За досягнуті успіхи в сільському господарстві тільки в 1966 році нагороджено 214 чоловік, з них орденом Леніна 14, орденом Трудового Червоного Прапора — 26. В районі — 7 Героїв Соціалістичної Праці.

Березівський район має 10 промислових підприємств, які за 1967 рік виробили продукції на суму 15 114 тис. крб. Переважає харчова промисловість, яка становить 89,4 проц. всієї промислової продукції. Найбільші виробництва — підприємства Березівського винзаводоуправління, сирзавод, харчокомбінат. У промисловості зайнято 834 робітники та службовці.

У районі є розгалужена торговельна мережа: 185 магазинів і крамниць, працюють 37 закладів громадського харчування.

У 1966 році в районі збудовано 222 житлові будинки загальною площею 10 650 кв. метрів. Протягом семирічки в селах споруджено 1839, в місті — 360 будинків.

У районі медичну допомогу забезпечують 7 лікарень на 295 ліжок та 26 фельдшерсько-акушерських пунктів. В них працюють 43 лікарі і 240 працівників середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади значно зросла шкільна мережа. В районі — 9 середніх, 22 восьмирічні і 11 початкових шкіл, а також 2 школи робітничої молоді та технікум. Тут працюють 605 вчителів, серед яких 1 заслужений вчитель школи УРСР, 5 відмінників народної освіти. В населених пунктах району — 30 бібліотек з книжковим фондом 218,9 тис. примірників. У 1967 році населення району передплачувало 957 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Степовий маяк» виходить з 1932 року. Район має 5 будинків культури та 44 клуби, при яких працюють 12 народних університетів культури; 70 кінотеатрів та стаціонарних кіноустановок. Район радіофікований і електрифікований. 2 спортивні товариства — «Трудрезерви» і «Колос» об'єднують 10 145 фізкультурників, серед яких 1785 спортсменів-розрядників.

У грудні 1918 року на території району виникли партизанські групи, які згодом об'єдналися в Тилігуло-Березанський партизанський полк на чолі з М. З. Панченком. Полк провадив активні бойові дії проти інтервентів та внутрішньої контрреволюції на території сусіднього Комінтернівського району, а також в Миколаївській області.

РОЗКВІТ

Розквіт (до 1930 року — Гладкий, Кусса, Гуза, до 1959 року — Будьоннівське) — село, що входить до Ставківської сільської Ради. Розташований за 35 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Рауxівка на лінії Одеса—Харків. Населення — 1067 чоловік.

Наприкінці XIX століття на місці сучасного Розквіту виник хутір Гладкий, який входив до Демидівської волості Тираспольського повіту Херсонської губернії. Хутір і навколишні землі належали німцю-колоністу Куссу. У 1898 році на хуторі було лише 3 двори, в яких проживав 21 чоловік. Напередодні Жовтневої революції тут налічувалось 7 дворів, панський будинок і 6 землянок[1], де проживали чабани разом з сім'ями та підпаски, що доглядали панські отари. Чабанів брали построково. Підпасків чабан наймав на власні кошти. Наймитська доля була тяжкою. Про ті часи розповідає колишній наймит, нині уславлений голова колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС М. О. Посмітний: «Платили мало, годували погано, а працювати доводилося від зорі до зорі». Змучені важкою працею, влітку 1914 року чабани під керівництвом М. Посмітного, П. Мороза та Л. Сулими організували страйк, вимагаючи поліпшення їх злиденного життя. Прибулі на хутір жандарми заарештували призвідників виступу і через деякий час відправили їх на фронт[2].

Встановлення Радянської влади на Одещині на початку 1918 року, перші її заходи показали хуторянам, що нова влада — їх захисник.

У лютому 1920 року в Гладкому остаточно встановилася Радянська влада. Повернувшись після закінчення громадянської війни додому, фронтовики поділили землю. Та обробляти її бідняцьким реманентом поодинці було не під силу. Тоді зібралися колишні наймити М. Посмітний, Л. Сулима, Ф. Музика, 4 брати Спірки, 2 брати Заворотнюки, 2 брати Барди, Ф. Коршемлюк та А. Яковлєв і вирішили об'єднатись, щоб разом обробляти землю. Так у 1924 році виник ТСОЗ «Червона Україна», головою якого обрано М. О. Посмітного. ТСОЗу належало 180 га землі, 20 коней, кілька плугів і дерев'яних борін та 2 косарки. Першого року зорали тільки 113 га землі, а вже наступного — освоїли всю площу[3]. Через деякий час на прохання тсозівців 550 га родючих угідь поблизу хутора Гладкого були передані артілі.

З цього часу власне й почалась історія соціалістичного села Розквіту, історія нинішнього колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС.

З 1925 року землі навколо хутора почали заселяти вихідці з густонаселених північних областей України. За два кілометри від Гладкого виник хутір Тараса Шевченка, заснований переселенцями з колишнього Ново-Шепелицького району Київської області. 17 родин цього хутора організували ТСОЗ «Земельна праця», головою якого обрали І. Г. Шевченка. Він з 11 років працював грабарем на залізницях, одержуючи за це мізерні гроші. В роки громадянської війни він був червоним кавалеристом[4]. На 310 га виділеної ТСОЗу землі господарство мало всього 20 коней. На кошти, одержані від держави, тсозівці придбали 3 сівалки та молотарку.

Восени 1926 року до хутора Гладкого прибули переселенці з Поділля. Вони організували артіль «Схід сонця», в якій об'єднались 80 чоловік. Колгосп мав 250 десятин землі, 5 однолемішних плугів, 3 дерев'яні і 3 залізні борони, 7 коней[5]. На одержані від держави гроші подоляни почали будувати за півтора кілометра від Гладкого

---

[1] Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду. Одесса, 1907, с. 22; Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 296.

[2] М. А. Посмитный. В Черноморских степях. М., 1961, с. 8, 20, 21.

[3] Газ. «Степовий маяк», 30 травня 1967 р.

[4] Газ. «Известия», 31 серпня 1967 р.

[5] Одеський облдержархів, ф. Р-1012, оп. 1, спр. 103, арк. 2, 4, 5, 7.

хати і громадські приміщення. Новий населений пункт дістав назву Федорівка, за ім'ям першого голови артілі Ф. Серкизюка. Комуніст з 1918 року, вчитель з села Жванець на Поділлі, він доклав багато зусиль, щоб створити колективне господарство. Багато працював з молоддю, залучаючи її до будівництва нового життя[1]. Новоствореним колективним господарствам держава надала сільськогосподарський кредит, за допомогою якого селяни могли придбати худобу, чистосортне насіння, нові машини. На початку 1926 року члени ТСОЗу «Червона Україна» вирішили придбати за рахунок кредиту трактор. До Одеси на курси трактористів вони послали І. Барду. У березні 1926 року новий трактор прибув на станцію Сербка. Коли ця звістка долинула до хутора, зустрічати його вийшли всі жителі[2]. Того року добре оброблене поле дало хороший урожай озимої пшениці.

Гірше йшли справи в переселенських артілях і товариствах. Кошти, що їх давала держава, витрачались на спорудження хат та на прожиток. Для обробітку всієї землі не вистачало робочих рук, через те частину її доводилося здавати в оренду заможним селянам. Таким колективам Об'єднання українських радгоспів запропонувало замість грошових кредитів обробляти землю тракторами[3].

У 1926 році вперше в Радянському Союзі на полях сучасного колгоспу XXI з'їзду КПРС почали працювати державні трактори з радгоспу ім. Шевченка, який, маючи на той час 10 тракторів «Красный путиловец», поклав початок майбутнім машинно-тракторним станціям. Трактори підняли цілину, по 5—6 разів переорювали її, засіяли чистосортним насінням. І хоч рік видався посушливим, на переселенських полях зеленіли сотні гектарів пшениці.

Поступово ленінські ідеї переходу роздрібнених господарств на колективний шлях розвитку втілювався в життя. У своєму листі, зачитаному з трибуни XV з'їзду партії, селяни хуторів Гладкого, Федорівки, Шевченка та інших писали: «...Після тієї роботи тракторів, яку ми бачили, ми не хочемо більше вести бідняцьке дрібне господарство, а вирішили організувати усуспільнене тракторне господарство, в якому не буде окремих селянських клаптиків посівів»[4]. Машинно-тракторні станції допомагали біднякам зміцнювати колективні господарства. Вже в 1928 році Шевченківська МТС, створена на базі радгоспу ім. Шевченка, вивела на колгоспні поля 68 тракторів.

Впровадження в сільське господарство потужної машинної техніки сприяло не тільки зміцненню колгоспів, але й їхньому дальшому укрупненню. Господарювання трьох сусідніх товариств на невеликих нивах виявилось нераціональним. Тому постало питання про об'єднання цих артілей. Роз'яснювальну роботу серед селян про переваги колективного господарювання провадили комуністи та бідняцько-середняцький актив села[5].

Помічниками комуністів стали члени комсомольського осередку, створеного в 1928 році. До складу осередку ввійшли В. О. Кучер (секретар), І. Й. Зарицький, О. Й. Зарицька, Ю. З. Білецька, М. Д. Курносенко. Комсомолка М. Барда стала першим у колгоспі працівником новоствореної тваринницької ферми[6]. На своїх зборах молодь прийняла рішення домогтися, щоб їх батьки першими вступили в артілі. Активному процесу колективізації чинили шалений опір куркулі.Однак селяни, очолювані комуністами і комсомольцями, перебороли його.

Після об'єднання товариство в 1929 році перейшло на Статут сільгоспартілі. Було усуспільнено тягло та реманент, збудовано велику стайню, воловню, комору, корівник, свинарник; молочно-товарна ферма мала 22 корови. За пропозицією будьон-

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 26 липня 1950 р., 27 травня 1967 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 3 лютого 1965 р.
[3] Газ. «Известия», 31 серпня 1967 р.
[4] Газ. «Известия», 22 листопада 1927 р.; XV съезд ВКП(б). Стенографический отчет, т. 1. М., 1961, с. 64, 65.
[5] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 198, арк. 32.
[6] Газ. «Молодь України», 28 квітня 1959 р.

нівця Л. Сулими колгосп назвали ім'ям С. М. Будьонного. Головою новоствореної артілі одностайно обрали голову ТСОЗу «Червона Україна» М. О. Посмітного.

В артілі були створені постійні бригади і ланки, налагоджено нормування праці, облік і контроль. Між бригадами і ланками розгорнулося соціалістичне змагання. В 1930 році комсомольці, кількість яких збільшилася майже втроє, організували ланку по вирощуванню високих врожаїв, і вона незмінно виходила переможцем у змаганні з іншими ланками. Про той час згадує комсомолка, член садововиноградної бригади О. Й. Зарицька, що вона вдень корів доїла, а ввечері півнорми кукурудзи обробляла. Комсомольці працювали вечорами до густих присмерків, падали під копиці і вже напівсонні наказували черговому: «Зійде місяць — буди», а на зорі першими підхоплювалися.

Приділялось багато уваги культурно-освітній роботі. В селі працювали бібліотека, хата-читальня, гуртки лікнепу, розповсюджувалися газети, політична література, влаштовувались масові читання, провадилась агрономічна та санітарно-медична пропаганда. Місцем проведення культурно-масової роботи в селі був клуб. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності та інші. Комсомольці випускали колгоспну стінгазету[1].

Переборюючи труднощі, сільськогосподарська артіль ім. Будьонного зростала й міцніла. В 1930—1931 рр. вона вийшла на перше місце в районі. Врожай зернових становив 17 цнт з га. На цей час господарство було вже відоме серед інших колгоспів. Уряд України вирішив мати 100 таких показових об'єднань, щоб на території кожного округу були зразкові господарства для допомоги іншим колгоспам[2].

На початку 1932 року до артілі ім. Будьонного приєднався ще ТСОЗ «Земельна праця».

У довоєнні роки колгосп ім. Будьонного перетворився на велике багатогалузеве господарство, яке мало значні досягнення в усіх галузях виробництва. Його успіхи в боротьбі за сталі врожаї зернових та інших сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності худоби вже тоді викликали великий інтерес в усіх колгоспах республіки.

Сюди за досвідом приїздили колгоспники з інших районів. З ініціативи комуністів у колгоспі постійно провадились агрозаняття, на яких передовики артілі знайомились з агротехнікою, вивчали досвід новаторів колгоспного виробництва.

З числа ентузіастів, засновників колгоспу, виросли здібні бригадири — рільники, садоводи, городники, тваринники. Колгоспні ферми у 1938 році налічували тисячу голів худоби. Корови-рекордистки знатної доярки О. Бірюкової давали по 4500 кг молока на рік. Бригади Ф. Музики, Л. Сулими, З. Бойченка вирощували по 200—220 пудів пшениці на кожному гектарі. Під керівництвом колгоспного виноградаря комуніста І. С. Коваленка, який впровадив кращі сорти на колгоспних виноградниках, зібрали з га по 100 цнт винограду, заклали колгоспний розсадник. Досвідчений хлібороб І. Г. Шевченко організував лабораторію, налагодив зв'язок з селекційним інститутом, пропагував наукові методи ведення господарства. Річний прибуток артілі за 1938 рік зріс до 415 тис. крб., а у 1940 році дорівнював 500 тис. крб. В цей час надходження від тваринництва становили третину загальних прибутків.

Заможно жили колгоспники, з року в рік вагомішим ставав трудодень. Середня оплата трудодня за 7 років (1933—1940) становила по 4,8 кг зерна та понад 4 крб. грішми[3]. Сім'я колгоспника С. Довгаленка у 1938 році одержала на трудодні 4366 крб. і 114 цнт хліба.

За досягнуті успіхи в розвитку всіх галузей господарства артіль була учасницею

[1] О. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929—1941 рр.). К., 1963, с. 16.

[2] І. І. Слинько. Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.). К., 1961, с. 57.

[3] Газ. «Большевистское знамя», 25 травня 1941 р.

М. О. Посмітний серед ветеранів колгоспу XXI з'їзду КПРС с. Розквіту: І. Й. Зарицький, Н. Г. Барда, І. Г. Шевченко, М. О. Посмітний).

Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—1941 рр. Право участі у виставці здобули всі бригадири, завідуючий хатою-лабораторією І. Г. Шевченко, передові колгоспники — всього 20 чоловік. Голова колгоспу М. О. Посмітний був у 1939 році нагороджений орденом «Знак Пошани».

Уродженець села Джугастрового, син селянина-бідняка, М. О. Посмітний з дитячих років наймитував у поміщиків і куркулів, юнаком брав участь у боротьбі з визискувачами. Батько М. О. Посмітного — О. Посмітний був головою Джугастрівського земельного комітету. З лютого 1924 року Макар Онисимович — беззмінний голова одного з перших у Радянському Союзі колгоспів. З 1931 року він — комуніст, в 1933 і 1935 рр. був учасником І і II Всесоюзних з'їздів колгоспників-ударників, обраний членом ВЦВК, а в 1936 році — учасник VIII надзвичайного з'їзду Рад, який прийняв нову Радянську Конституцію[1].

За роки існування колгоспу змінився степовий хутір, виросли його люди. Були побудовані нові господарські і житлові приміщення, поновилися засоби виробництва, транспорт. Зникли землянки хутора Федорівки, зник і сам хутір, злившись з Гладким. Колишні переселенці побудували кам'яні будинки. За три передвоєнні роки в селі побудували електростанцію, готель, школу, клуб; з господарських приміщень — великий корівник, олійню, млин, пробурили 2 артезіанські колодязі глибиною 127 метрів. Село радіофікували. До 1938 року в Будьоннівському була повністю ліквідована неписьменність. Ще радіснішим обіцяв бути наступний день. «Збудуємо клуб,— казали колгоспники,— хати... Нам не село, нам би місто збудувати. Шосейні шляхи прокласти. Трамваї щоб ходили... літаки літали»[2].

Та щастю людському перетяла шлях німецько-фашистська навала. Пішли на двобій з ворогом бригадири Ф. Музика, Л. Сулима, З. Бойченко, садівник І. Коваленко, С. Березовський — всього понад 120 трудівників артілі. Намолочений хліб і свиней здали армії. В глибокий тил погнав худобу старий І. Г. Шевченко. Колгоспниці разом з дітьми евакуювались на схід, де самовіддано працювали, щоб прискорити перемогу над ворогом. Останнім залишив колгосп його голова, комуніст М. О. Посмітний. З батьком пішли на фронт 4 його сини. Вони захищали Москву, бились під Вязьмою. В бою, як і в праці, були попереду. За мужність у боях з німецько-фашистськими окупантами М. О. Посмітний удостоєний 6 урядових нагород.

10 серпня 1941 року село окупували фашистські загарбники[3]. Вони вщент зруйнували колгоспне господарство, пограбували майно колгоспників. Настали чорні дні окупації. Восени 1942 року п'яні німецькі офіцери влаштували полювання на зайців і лисиць. Вони вигнали з хат 50 дідів, жінок та підлітків, щоб ті заганяли звірів. В цьому «полюванні» кілька селян було тяжко поранено, а В. Серкизюка вбито[4]. Гітлерівці вбили колгоспників І. Бірюка, Ф. Геонісіна. Та не могли вбити

[1] М. А. Посмитный. В Черноморских степях, с. 27, 28, 32, 35.
[2] Газ. «Молодая гвардия» (Одеса), 8 липня 1939 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, с. 413—414.
[4] Газ. «Большевистское знамя», 6 листопада 1946 р.

віру людей в Радянську владу, в Комуністичну партію. І. Черняк таємно встановив у млині приймач, слухав зведення Радінформбюро і розповідав односельчанам правду про події на фронтах. У день 26 роковин Великого Жовтня над селом пролетів радянський літак. Він скинув листівки, в яких повідомлялось про визволення Києва. 4 квітня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили с. Будьоннівське від фашистських загарбників. У 1952 році жителі перенесли останки воїнів, що полягли під час визволення села, і поховали у братській могилі в колгоспному парку. На могилі встановлено пам'ятник, а поряд обеліск, на якому вирізьблені імена 85 будьоннівців, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Пограбованим, спустошеним залишили фашистські окупанти багатий колись колгосп. Був знищений навіть сад, який з любов'ю виростили в посушливому степу колгоспники. Багато зусиль довелось докласти трудівникам артілі, щоб відбудувати господарство артілі. Найважчі роботи лягли на плечі жінок, бо чоловіки ще були на фронтах Вітчизняної війни. Жінки були і бригадирами, і завідуючими фермами, навіть машиністами. Єдиною тягловою силою було кілька корів, що дивом збереглись. У колгоспному господарстві залишилась свиноматка та троє скалічених коней[1].

І все ж колгоспники впорались з весняно-літніми польовими роботами, провели сівбу озимини. Хоч колгосп за підсумками року і посів останнє місце в районі, однак люди були окрилені надією на краще майбутнє.

Закінчилась війна. Почали прибувати воїни-односельчани. Радість межувала з горем. Не повернулись з фронту, загинули смертю хоробрих Ф. Музика, Л. Сулима, З. Бойченко. Не діждався своїх синів І. Г. Шевченко, осиротіли Серафима та Олександр Березовські, батько яких, колгоспний активіст, був одним з перших поселенців.

У листопаді 1945 року повернувся додому гвардії старший сержант М. О. Посмітний — учасник боїв під Сталінградом, штурму Берліна. Колгоспники знову обрали його головою артілі.

Поступово налагоджувалося мирне трудове життя. Велику допомогу артілі подала держава. Невдовзі після визволення села колгосп одержав будівельні матеріали, хімікати, мінеральні добрива, посівне насіння, кошти на придбання сільськогосподарської техніки.

Минув рік. Значні зрушення стались у колгоспі ім. Будьонного завдяки заходам організаційно-господарського характеру, правильній розстановці людей, впровадженню агротехніки. Комуністи і комсомольці виступили ініціаторами соціалістичного змагання. У посушливий 1946 рік тут відвоювали врожай, розрахувалися з державою, засипали насіння і по кілограму хліба та по 3 крб. 30 коп. видали колгоспникам на трудодень. Бригада Я. Кравця зібрала по 12 цнт проса з га, а кращі ланки, очолювані Н. Сокур і В. Зарицькою,— по 14 цнт. Доярка О. Бірюкова досягла рекордних надоїв. За свою працю вона одержала близько 15 тис. крб. грішми. На колгоспній фермі було близько 200 голів великої рогатої худоби. Відновлено вівчарські, свинарські ферми і пташники. У господарстві налічувалось 75 коней.

За перші післявоєнні роки будьоннівці відремонтували млин, їдальню, клуб, готель. В ці ж роки виникла партійна група, а з 1948 року — партійна організація, секретарем якої став І. М. Посмітний. Комсомольська організація налічувала 60 членів ЛКСМУ[2]. Комсомольці кинули заклик: взятися за найважчі ділянки виробництва. Секретар комсомольської організації колгоспу молода комуністка С. С. Березовська першою залишила контору, де працювала рахівником, і очолила ланку. В 1947 році розгорнулася боротьба за довоєнні врожаї. Озиму пшеницю посіяли чистосортним насінням на ранніх парах. Крім того, зорали всю площу на зяб. До весни добре підготувались. В колгоспі було 87 коней, воли. МТС надіслала новий трактор. У тому ж році колгосп досяг показників довоєнного часу. Він завоював першість по продуктивності тваринництва і врожаях не тільки в районі, але й в області.

---

[1] Журн. «Дружба народов», 1964, № 2, с. 211.

[2] Одеський облпартархів, ф. 3758, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.

Прийшов достаток у хату колгоспника. Трудівники заробили на трудодень по 10 крб. грішми та 4,5 кг зернових. Родина Я. Кравця одержала 540 пудів хліба, 100 пудів картоплі, 18 тис. крб. Сумлінною працею І. Стоянов заробив на трудодні 250 пудів хліба і 9600 крб. грошей[1]. У 1948 році в колгоспі зібрали по 30,3 цнт пшениці з га. Державі здали 11 тис. цнт зерна. Ланка Є. І. Ведути досягла високої врожайності озимої пшениці — 32,9 цнт з га, ланки Н. З. Бойченко — 32,5 цнт, С. С. Березовської та С. М. Стоянової по 30,6 цнт з га. Хороших показників (30,3 цнт з га) досягли бригадири П. П. Ведута та І. О. Черняк[2].

За ці успіхи 10 бригадирам і ланковим та голові колгоспу М. О. Посмітному було присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Велику групу колгоспників та спеціалістів сільського господарства уряд нагородив орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкових А. П. Білецьку, Є. П. Вальвак, Г. А. Яковлєву, колгоспників Н. Ф. Серкизюк, Л. О. Черняк, І. Г. Шевченка[3].

Успіхи у вирощуванні кормових культур створили умови для розвитку тваринництва. У 1949 році грошові прибутки від тваринництва досягли 650 тис. крб. проти 498 тис. у 1948 році. Невпинне зростання господарства, наслідки сумлінної праці примножували багатства колгоспу. Загальний доход артілі з 1 млн. крб. у 1947 році зріс до 1 млн. 983 тис. у 1949 році, майже вдвоє. Відрахування до неподільного фонду за ці роки з 30 тис. збільшились до 766,5 тис. карбованців.

Досвід будьоннівців поширювався серед інших господарств. Сюди все частіше приїздили делегації, щоб повчитися, як краще вести колгоспне господарство. У 1947 році будьоннівці висунули М. О. Посмітного кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР. Кандидатуру одного з зачинателів колгоспного руху на Україні, відомого організатора колгоспного будівництва підтримали трудівники інших сусідніх районів[4]. У 1950 році М. О. Посмітний був обраний депутатом Верховної Ради СРСР і членом її Президії.

В тому ж році до колгоспу ім. Будьонного приєдналась сусідня артіль «Червона зірка».

Господарство з кожним роком міцніло. Матеріальна база колгоспу дала змогу будувати господарські і культурно-освітні приміщення та житлові будинки. Велике будівництво розпочалось в селі ще в 1948—1949 рр. Тоді було побудовано електростанцію, яка забезпечувала село електрикою, цегельно-черепичний завод, олійню, млин, телятники, корівники, вівчарні, стайні, ковальську і столярні майстерні, нафтобазу. Високий рівень механізації в рільництві дав змогу затратити на виробництво одного центнера озимої пшениці тільки 0,8 трудодня, тоді як у 1946 році витрачалось 6,9 трудодня[5]. На тваринницьких фермах було запроваджено механізоване водопостачання.

У наступні роки колгосп ім. Будьонного зробив значний крок уперед по шляху економічного розвитку. У 1953 році в постанові жовтневого Пленуму ЦК КП України колгосп був відзначений в числі передових у республіці. Виробничі показники його досягли рівня завдань, поставлених вересневим (1953 р.) Пленумом ЦК КПРС. У 1954 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці будьоннівці демонстрували свої успіхи перед країною. Честь представляти колгосп випала Героям Соціалістичної Праці М. О. Посмітному, П. П. Ведуті, І. О. Черняку, завідуючому будинком сільгоспкультури колгоспу І. Г. Шевченку та іншим. У 1956 році право участі у ВСГВ завоювали працівники тваринницької ферми.

1957 рік був роком великої активності трудівників артілі. На честь 40-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції колгоспники взяли підвищені зобов'язання, готували трудові подарунки до знаменної дати.

---

[1] Газ. «Степова комуна» (Березівка), 12 лютого 1949 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 23 березня 1949 р.
[3] Газ. «Степова комуна», 10 квітня 1949 р.
[4] Газ. «Степова комуна», 12, 16 лютого 1947 р.
[5] Газ. «Большевистское знамя», 20 травня 1951 р.

Значну роль у розвитку соціалістичного змагання відіграла колгоспна багатотиражна газета, яка почала виходити у 1957 році. Вона стала трибуною партійної, комсомольської організацій та правління колгоспу, які спрямували трудові зусилля колгоспників на більш широке впровадження агротехніки, використання передового досвіду, на виконання передсвяткових зобов'язань. Велике позитивне значення мав безпосередній зв'язок комуністів з виробництвом.

До славетної дати колгоспники підійшли з великими трудовими досягненнями. Тільки зернових вони зібрали по 28,3 цнт з гектара.

Роки післявоєнних п'ятирічок були героїчними для трудівників колгоспу, роками боротьби за піднесення сільського господарства. Врожай зернових у колгоспі підвищився від 18 цнт з га у 1947 році до 30 цнт у 1958 році, виробництво м'яса на 100 га угідь з 40 цнт збільшилось до 124 цнт, молока — з 234 цнт до 507 цнт. Грошовий прибуток колгоспу зріс у 2,5 раза.

До 40-х роковин Радянської влади в селі було прокладено водопровід, побудовано хлібозавод, ковбасний та молочний цехи, винний підвал на 1 млн. літрів.

Колгосп у 1958 році став передовим господарством не тільки в області, а й у республіці. Рішенням Одеського обкому КП України та облвиконкому за господарські успіхи на честь 40-річчя Радянської влади на Україні колгоспу вручили перехідний Червоний прапор. Голові артілі М. О. Посмітному за видатні досягнення в розвитку сільського господарства вдруге присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. На вшанування ветерана колгоспного будівництва в село приїхали делегації міста-героя Одеси, сусідніх областей, республік. Високі урядові нагороди одержала велика група колгоспників. Ордена Леніна удостоєні доярка В. Л. Тодорова, секретар партійної організації В. М. Чечуков, головний агроном В. А. Бондаренко, бригадир П. С. Дяченко.

Після XXI та XXII з'їздів КПРС партійна організація і правління колгоспу стали приділяти ще більше уваги питанням виробництва — впровадженню комплексної механізації, широкому використанню добрив, збільшенню валових зборів зерна і продукції тваринництва.

На відзнаку історичних подій у житті радянського народу колгоспники вирішили змінити назву колгоспу, назвавши ім'ям XXI з'їзду КПРС. По-новому назвали і село — Розквіт. Ці назви сповнені глибокого змісту. Історія Розквіту — це історія соціалістичного будівництва села, свідчення тих можливостей, які відкриває колективне господарювання для розвитку продуктивних сил і побудови на цій основі комуністичного суспільства.

У роки семирічки партійна організація та правління колгоспу розробили найбільш ефективні форми організації виробництва і оплати праці, які відповідали конкретним умовам колгоспу. На відповідальні ділянки виробництва партійна організація направила комуністів, які очолили бригади, ланки: у рослинництві працювало 9 комуністів, у тваринництві — 7, на підсобних підприємствах та в будівництві — 12 членів КПРС.

Організаційні заходи, а також комплексна механізація і поліпшення агротехніки, насамперед, впровадження сталих сівозмін, високоефективний обробіток грунту та догляд за сівозмінами дали чудові наслідки.

Парники колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Розквіт. 1963 р.

---

[1] Газ. «Степовий маяк», 1, 7 січня 1965 р., 15 січня 1966 р.

Застосування мінеральних та органічних добрив дало можливість підвищити врожайність всіх культур. У 1965 році на кожний гектар оранки було внесено по 2 цнт мінеральних і по 3 тонни місцевих добрив, а під цукрові буряки — в 2—3 рази більше[1]. Протягом семирічки валовий збір зернових та зернобобових підвищився з 36 цнт до 48 цнт. Врожайність кукурудзи за ці роки зросла від 24,8 цнт з га до 41,6 цнт. У 1964 році комсомольська ланка Я. Голосова на площі 204 га зібрала по 59,6 цнт кукурудзи з кожного гектара. Цукрових буряків зібрали в 1965 році по 396 цнт з гектара[1].

Підвищенню всіх галузей колгоспного виробництва сприяла міцна технічна база. На початку семирічки колгосп мав 16 тракторів, 5 зернових комбайнів та інші сільськогосподарські машини. У 1967 році в господарстві вже налічувалось 35 тракторів, 18 комбайнів, десятки тракторних плугів, сівалок, культиваторів, 33 вантажні автомашини. Нині в артілі працюють 250 механізаторів і шоферів.

Завдяки поліпшенню кормової бази, запровадженню механізації, сумлінному догляду поголів'я худоби значно зросло і в 1965 році налічувало 1912 голів великої рогатої худоби, 2449 свиней тощо[2].

Досягнення колгоспу в економічному розвитку дало можливість розгорнути будівництво господарських, культурних та побутових об'єктів, житлових будинків. За роки семирічки тут побудували млинокомбінат, який, крім борошна всіх сортів, виробляє різні крупи; зерносклад, бондарний цех, телятники, доїльні майданчики, пташники, кузню. Тільки в 1965 році в селі споруджено плодоконсервний завод, склад для зберігання хімікатів, реконструйовано кормоцех, збудовано майданчики для відгодівлі свиней.

Втілюючи в життя рішення XXI з'їзду партії, члени артілі в травні 1961 року вирішили на основі комуністичної взаємодопомоги підтягнути відстаюче господарство— колгосп ім. Леніна. На загальних зборах двох артілей обговорили конкретні заходи взаємодопомоги. Був укладений договір, за яким намічалось виростити зернових пересічно 22—25 цнт, зерна кукурудзи 50 цнт, соняшнику — 18—20 цнт, проса — 20—30 цнт і цукрових буряків 250 цнт. Спеціалісти обох колгоспів разом з науковцями опорного пункту Всесоюзного науково-дослідного інституту економіки сільського господарства, відкритого в Розквіті у 1957 році, всебічно проаналізували підсумки виробничої діяльності колгоспу ім. Леніна, оцінили структуру посівних площ, підрахували собівартість продукції, виявили резерви зростання. Шефи сприяли застосуванню передових методів, якими вони користуються у своїй роботі, допомогли створити ланки комплексної механізації. Механізатори підшефного колгоспу вчились у цей час у кращих механізаторів Розквіту майстерності вирощування високих урожаїв.

Із своїх запасів розквітнянці виділили відстаючому господарству насіння кукурудзи, проса і озимих культур, а також виноградні саджанці на 10-гектарну площу. Через 2 роки колгосп ім. Леніна подолав відставання[3]. Це було початком нового руху за комуністичну взаємодопомогу. Його дружно підхопили на Одещині та за її межами. У 1961 році колгосп ім. XXI з'їзду першим у нашій країні завоював високе звання артілі комуністичної праці[4].

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС за своїм розвитком набагато випередив середній рівень колгоспів. Це економічно міцне, багатогалузеве господарство, що має 3700 га сільськогосподарських угідь. Загальна сума неподільного фонду становить 3 320 992 крб. На 1967 рік у рослинництві всі основні сільськогосподарські роботи механізовані. В тваринництві механізовано очищення приміщень і роздачу кормів. Значну допомогу подає артілі сільськогосподарська авіація. Літаки вносять

[1] М. О. Посмітний. Торжество Серпа і Молота. К., 1967, с. 100.
[2] Газ. «Степовий маяк», 12 січня 1965 р.
[3] Газ. «Степовий маяк», 28 січня 1965 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 82, арк. 7—8; ф. 11, оп. 72, спр. 39, арк. 24; газ. «Чорноморська комуна», 15 жовтня 1961 р.

добрива, ведуть боротьбу з шкідниками рослин.

У колгоспі ім. XXI з'їзду КПРС відбувається поєднання сільськогосподарської і промислової праці. Близько 500 робітників зайнято на підприємствах артілі — консервному, винному, молоко- і хлібозаводі, млині. На цих підприємствах більшість процесів механізована і автоматизована. З метою дальшого поглиблення механізації процесів виробництва в колгоспі створене конструкторське бюро, в складі якого — інженер-механік, інженер-енергетик, спеціалісти промислового і сільськогосподарського профілю.

На Розквітнянському колгоспному хлібозаводі. 1967 р.

Впровадження у колгоспне виробництво більш досконалих машин та найновіших досягнень агрономічної науки вимагає грунтовних знань, постійного навчання і підвищення кваліфікації людей. Багато механізаторів, тваринників навчаються без відриву від виробництва в сільськогосподарських інститутах і технікумах. На базі колгоспів ім. XXI та ім. XXII з'їздів КПРС організовано в 1964 році школу передового досвіду для бригадирів комплексних і тракторних бригад, завідуючих фермами. Слухачам читають лекції спеціалісти і передовики сільськогосподарського виробництва.

Велику роль у розвитку артілі відіграє колгоспна партійна організація. Яскравим свідченням її авторитету серед колгоспників є поповнення партійних лав кращими трудівниками. Якщо в 1946 році в колгоспі було 4 комуністи, то в 1968 році налічувалось уже 52. Багато уваги приділяє партійне бюро ідеологічному вихованню трудівників артілі і особливо молоді, дбає про добір і виховання кадрів. На головні ділянки виробництва тут висуваються найдостойніші колгоспники.

Колгоспна партійна організація виховала чудових майстрів землеробської праці, організаторів колгоспного виробництва, серед них — Герой Соціалістичної Праці, нині голова колгоспу «Правда» Іванівського району І. О. Черняк, Герой Соціалістичної Праці механізатор І. Я. Путенцов, двічі Герой Соціалістичної Праці колишній бригадир артілі ім. XXI з'їзду КПРС, а нині голова колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС П. П. Ведута, секретар партійного бюро В. М. Чечуков, обраний в 1967 році першим секретарем Біляївського райкому КП України.

Активну участь у всіх колгоспних справах бере комсомольська організація, яка налічує 74 комсомольці. Помічником партійної організації є також профспілкова організація, створена в 1965 році. В її складі — 219 колгоспників. Профспілкова організація турбується про оздоровлення колгоспників та членів їх сімей, подає матеріальну допомогу окремим колгоспникам тощо.

Діяльність всіх громадських організацій сприяє удосконаленню і розвитку колгоспної демократії, залученню колгоспників до управління господарством. Справжнім господарем життя колгоспу є загальноколгоспні збори, які вирішують важливі питання розвитку виробництва. На них обговорюються актуальні проблеми, приймаються колективні рішення про дальше розгортання змагання за комуністичну працю, встановлення пенсій ветеранам колгоспної праці, допомогу відстаючим сусідам. У 1958 році розквітнянці першими в республіці продали власних корів колгоспу і тепер безплатно, в міру потреби, одержують молоко.

На загальних зборах вирішуються питання нормування і оплати праці. В 1967 році колгосп перейшов на гарантовану грошову оплату. Середній щомісяч-

ний заробіток колгоспника становить 100—120 крб. Грошова оплата поєднується з натуроплатою. Запроваджене матеріальне стимулювання гарантує додаткову оплату за перевиконання планів, кращу якість і зниження собівартості продукції.

Поряд з питаннями загального розвитку господарства, зміцнення трудової дисципліни важливе місце посідають питання культурного і побутового характеру. Органом правління, партійної і комсомольської організацій є щотижнева радіогазета. Щоденно правління оголошує по радіо виробничі завдання на наступний день.

Докорінно змінився загальний вигляд села. У 1924 році серед степу знайшли тсозівці напівзруйнований будинок, 2 землянки і 2 акації. Тепер село потопає в садах. Архітектурним оформленням, ритмом життя воно мало чим відрізняється від районних центрів республіки. За планом реконструкції села, прийнятому в 1950 році, у Розквіті прокладені широкі заасфальтовані вулиці, освітлені увечері. Вздовж них висаджені ряди фруктових дерев. Споруджено 450 три-чотирикімнатні житлові будинки під шифером. Майже всі будинки газифіковані і радіофіковані.

Заможно і культурно живуть колгоспники. В їх особистому користуванні 30 легкових автомашин, 120 мотоциклів, майже в кожному будинку колгоспника—пральна і швейна машини. Про їх добробут свідчить сума товарообороту сільського споживчого товариства, яка за останні роки зросла у 4 рази порівняно з попередніми. В 1967 році в селі було 688 вкладників ощадкаси з сумою вкладів 610 тис. крб. або в 12,5 раза більше, ніж у 1953 році.

У 1965 році закінчено будівництво двоповерхової міжколгоспної лікарні на 50 ліжок з хірургічним, зубопротезним, гінекологічним, рентгенівським та іншими кабінетами. В лікарні є 2 операційні, стаціонар. Тут працюють 6 лікарів.

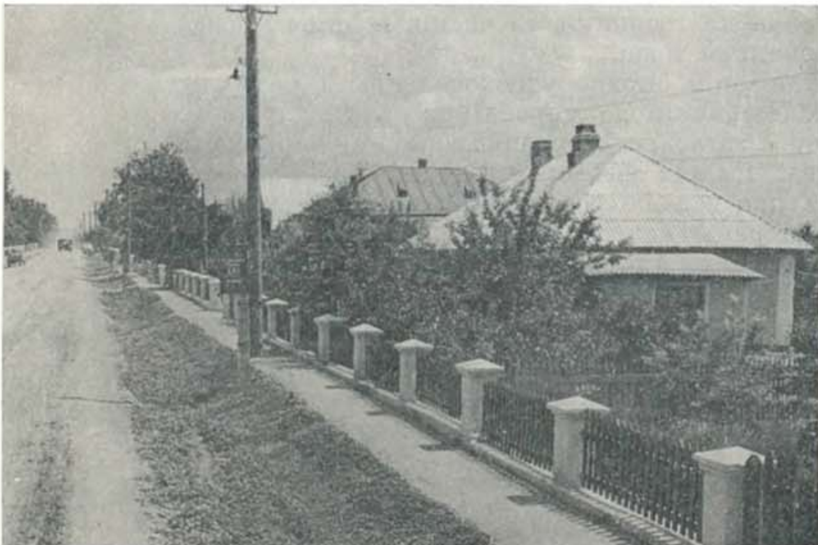
Всі літні колгоспники (150 чол.) одержують пенсії. У 1965 році в колгоспі створено пенсійну раду, яку очолює ветеран артілі І. Й. Зарицький. Протягом року літнім членам артілі виділяється 730 пудів хліба, 2900 кг молока, 10 тис. крб. У 1965 році колгосп відрахував у пенсійний фонд 42 тис. карбованців.

Колгоспники одержують оплачувані відпустки, мають можливість відпочивати по безплатних путівках у санаторіях та будинках відпочинку.

Колгосп постійно дбає про підростаюче покоління. На кошти артілі була споруджена двоповерхова середня школа, інтернат, обладнані учбові кабінети, спортивний зал, створено шкільний кінотеатр, відкрита музична школа. Піонерська організація школи провадить велику виховну роботу серед дітей. Піонери в 1967 році взяли участь у Всесоюзному огляді піонерських дружин «Сяйте, ленінські зорі» і зайняли одне з перших місць. Піонерська дружина нагороджена перехідним вимпелом. Школа по праву пишається своїми випускниками. 60 з них працюють на ланах і фермах: це — головний зоотехнік колгоспу комуніст М. Голосов, який без відриву від виробництва закінчив сільськогосподарський інститут і заочно вчиться в аспірантурі, доярка М. Сапункова, шофери В. Заворотнюк, В. Христюк, В. Кравченко. Вихованцем школи є перший в селі кандидат економічних наук В. М. Посмітний. У селі є також середня школа сільської молоді.

Зростає культурний рівень колгоспників. Жителі села у вільний від роботи час відпочивають у колгоспному Будинку культури. Тут працюють 8 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 166 колгоспників, читаються цікаві лекції, провадяться зустрічі

Нова вулиця у с. Розквіті. 1964 р.

з новаторами виробництва. Відвідують Розквіт колективи театрів і філармоній. Самодіяльному вокальному колективу села присвоєно звання народного хору. В 1961 році він посів перше місце на районному, а в 1962 році — на обласному огляді художньої самодіяльності. В березні 1964 року цей хор завоював перше місце серед сільських народних хорів на обласному огляді, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, і був нагороджений великою пам'ятною медаллю.

В селі працюють бібліотека, кінотеатр. Колгоспники мають власні бібліотечки. До послуг жителів книгарня, швейна майстерня, універмаг.

Про героїчну працю, історію села і колгоспу розповідає відкритий у 1964 році музей трудової слави. Тут зібрано понад 500 експонатів. У створенні музею брали участь учні школи, вчителі, ветерани колгоспної праці.

У побут розквітнянців увійшли нові радянські звичаї і обряди: свято першого снопа, посвячення в хлібороби тощо. Велике свято відбулось в селі у липні 1967 року. За успіхи в розвитку господарства прославленому колгоспу була вручена вища нагорода, яка увінчала благородну працю трьох поколінь,— орден Леніна. У жовтні сталася ще одна знаменна подія в житті колгоспу. З нагоди 50-річчя Великого Жовтня ордена Леніна колгосп ім. XXI з'їзду КПРС був нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР і ВЦРПС.

Урядові нагороди викликали нове трудове і політичне піднесення трудівників Розквіту, їх бажання працювати ще сумлінніше на благо Радянської Вітчизни, на благо справи комунізму.

Л. П. ЛАТИШЕВА, Г. М. ТРОФИМОВ.

СТАВКОВÉ

Ставкове (до 1945 року — Вейсове) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Данилівка, Котовське, Онорівка, Рівне, Розквіт та Червоний Агроном. Розташоване за 25 км від районного центру та за 16 км від залізничної станції Раухівка (на лінії Одеса — Москва). Населення — 1045 чоловік.

Вперше Ставкове згадується на початку XIX століття. Це був невеликий хутір, всього на 6 дворів, що належав генералові царської армії Вейсу, іменем якого і називався[1].

Селяни хутора були десятинниками і за користування поміщицькою землею платили десяту частину врожаю та одну вівцю. Крім того, вони відробляли поміщикові в жнива 12 днів безплатно і 7 — за мізерну плату[2].

Після реформи 1861 року селяни й надалі залишалися десятинниками, не маючи змоги викупити землю. Частка врожаю, яку вони віддавали поміщику, збільшилась до однієї п'ятої, а згодом до чверті і навіть третини. Своїми засобами вони повинні були звозити належну панові долю врожаю на його тік, а потім обмолочений хліб до залізничної станції. Селяни окремо платили поміщикові за клаптик землі під оселею, за випас худоби, утримання птиці і навіть за вулик, поставлений на панській землі. Жили вони в халупах, зліплених з глини, землі і соломи, вкритих бур'яном. Взимку в цих хатах тримали й худобу. За описом офіційних осіб губернського статистичного управління житла ці «являли собою самі лише голі стіни без вікон (рам), а іноді й без дверей»[3]. Чимало жителів не мали змоги побудувати навіть такого житла і наймали його в поміщика.

Землю селяни обробляли примітивним способом. Здебільшого її орали дерев'яним плугом, бо мало хто міг придбати залізний. За недостатністю тягла орали не глибше ніж на дев'ять—дванадцять сантиметрів, вручну розкидали насіння по не-

[1] ЦГВИА, ф. ВУА, спр. 18598, 1844, арк. 2.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 4, Херсон, 1889, с. 53, 158—159.
[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 4, с. 62—65, 156, 157.

обробленому полю і заорювали його («під скибу»). Поля майже не угноювались. Тому ґрунти так виснажувались, що ряд культур — пшениця «арнаута», просо, льон — зовсім вийшли із сівозміни. Все це призвело до того, що врожаї пшениці не перевищували 30, а кукурудзи — 40 пудів з десятини. Часто різні шкідники сільськогосподарських культур нищили й цей мізерний урожай.

Селяни, які не мали робочої худоби і не могли взяти землю в оренду, за харчі й мінімальну плату наймалися чабанами до поміщиків. У пошуках кращої долі вони часто залишали хутір. Багато з них йшло до Одеси: чоловіки — чорноробами в порт, жінки — служницями. Але піти з села було не так то й легко, бо кожного зв'язував поміщицький борг. Кількість жителів, що збільшилась в 60—70-х роках XIX століття за рахунок новоприбулих з інших місць, починаючи з кінця XIX і особливо на початку XX століття, дуже зменшилась. Якщо в 1895 році тут налічувалось 163 жителі[1], то в 1916 році всього 81[2].

Від поміщицької кабали, безпросвітних злиднів і темряви визволив селян Великий Жовтень. На хуторі було конфісковано поміщицьку землю та сільськогосподарський реманент. Але нашестя на Україну австро-німецьких інтервентів перервало розпочаті соціалістичні перетворення.

Героїчна боротьба трудящих мас за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, очолена Комуністичною партією, переконала жителів села, що правда за Леніним, за більшовиками, що тільки вони — справжні борці за щастя народу. Селяни с. Вейсового і в роки австро-німецької окупації та англо-французької інтервенції і під час денікінщини відстоювали завоювання Радянської влади. Вони ховали від своїх лютих ворогів продовольство, саботували виконання їх розпоряджень. На початку лютого 1920 року Червона Армія назавжди визволила Вейсове. На основі земельного закону УРСР від 5 лютого 1920 року селяни одержали по дві з чвертю десятини землі на кожного їдця.

В травні 1920 року в селі був створений комітет незаможних селян. Вейсівці взяли активну участь у виборах до сільської Ради. Комітет незаможників розгорнув велику роботу по виконанню продподатку, поданню допомоги Червоній Армії. Місцеві жителі І. Коваль, А. Бергель та інші пішли добровільно до лав Червоної Армії.

На кінець відбудовного періоду у Вейсовому сталися значні зрушення: зросли посівні площі, було запроваджено сівозміну, помітно збільшилась кількість робочої та продуктивної худоби. Сталися великі зміни і в галузі народної освіти. В дореволюційний час серед селян не було жодного письменного. Після перемоги Жовтня розгорнулась велика робота по ліквідації неписьменності серед дорослих. Відкрилась початкова школа для дітей шкільного віку.

В двадцятих роках в Березівському районі вперше на Одещині був організований радгосп ім. Т. Г. Шевченка. Великою подією не лише для радгоспу, а й всього округу було прибуття сюди перших тракторів. Радгосп вже в перші ж роки свого існування забезпечив більш високі врожаї, ніж в індивідуальних господарствах. Незважаючи на ворожу пропаганду куркулів, селяни день у день все більше переконувались у перевагах колективного господарювання.

Одними з перших по новому шляху пішли бідняки сусіднього села Джугастрового. Вони в січні 1924 року об'єдналися у товариство по спільному обробітку землі. За їх прикладом у 1929 році організувався ТСОЗ і у Вейсовому. Навесні 1930 року він перейшов на Статут сільгоспартілі, головою якої став І. Г. Шинецький.

У перевихованні селян, подоланні дрібновласницької психології велика роль належала створеному в 1930 році партійному осередку. Комуністи І. Г. Шинецький, К. А. Комар, Д. А. Гуральник, І. С. Коваленко стали активними провідниками генеральної лінії партії на селі. В центрі уваги осередку була боротьба за організаційне

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 352.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 264.

зміцнення колгоспу, підвищення продуктивності праці, своєчасне виконання плану хлібозаготівель. Партосередок спирався на сільських активістів — членів КНС та комсомольську організацію, створену в 1931 році. Першим секретарем її був С. Масловський.

В перші роки свого розвитку колгосп переживав значні труднощі: не було досвіду ведення великого господарства, не вистачало техніки. Поля при недостатній агрикультурі та обробітку давали низькі врожаї. Внаслідок недороду в 1932—1933 рр. мали місце продовольчі труднощі.

У зміцненні колгоспу велике значення мало впровадження в життя Статуту сільгоспартілі, розгортання соціалістичного змагання, допомога в обробітку землі машинно-тракторної станції ім. Шевченка, наполеглива організаторська робота партійного осередку.

У 1940 році на ланах артілі працювало чотири трактори та два комбайни. Запровадження постійних сівозмін і створення сортового насіннєвого фонду дали змогу покінчити з засміченістю полів. Був розширений посівний клин під озиму пшеницю. Широко практикувався метод яровізованих посівів зернових культур. Поліпшенню насінницької справи сприяла колгоспна хата-лабораторія. Виконуючи завдання, поставлені третім п'ятирічним планом перед трудівниками села про збільшення виробництва зерна, колгосп виростив у 1940 році по 90 пудів пшениці з гектара.

Великі зрушення сталися і в тваринництві. У відповідь на постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР «Про заходи щодо розвитку громадського тваринництва в колгоспах» комсомольці організували шефство над фермами. Школярі доглядали телят, вирощували кролів. У 1940 році в колгоспі вже налічувалось 40 корів та 70 свиней. Успіхи в розвитку господарства сприяли підвищенню матеріального добробуту і культурного рівня колгоспників. Згаданого року вони одержали на трудодень по 4 кг зерна та по карбованцю грішми.

В селі працювали школа, клуб, періодично демонструвались кінофільми.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирне життя і творчу працю колгоспників. Зібравшись на мітинг, вони рішуче заявили про свою готовність стати на захист Батьківщини. Всі трудові резерви, сільськогосподарську техніку і тягло колгоспники кинули на збирання врожаю та дострокове виконання державних поставок.

9 серпня 1941 року село окупували гітлерівські та румуно-боярські загарбники. Тут був створений жандармський пост, встановлено жорстокий окупаційний режим. Населенню категорично заборонялось переходити в інші населені пункти. Поліцаї били людей, знущались над їх гідністю.

Проте лютий терор не підірвав віру радянських людей в своє визволення. З уст в уста передавались зміст листівок і повідомлень Радянського інформбюро, які розповсюджували підпільники і партизани Одеси. Окупанти спробували організувати в селі т. зв. трудову общину на чолі з румунським чиновником, де запровадили рабську працю. Проте селяни ховали від ворогів продовольство, саботували заходи властей щодо сільськогосподарських робіт.

За час окупації села загарбники повністю зруйнували господарство артілі: вивезли сільськогосподарський реманент, забрали худобу, коней[1].

1 квітня 1944 року війська 4-го гвардійського механізованого корпусу 3-го Українського фронту визволили село від загарбників[2].

Після визволення села колгоспники, очолені партійною організацією, розгорнули велику роботу по відбудові господарства, долаючи величезні труднощі. В колгоспі не було насіння, інвентаря, не вистачало робочих рук. Селяни із власних мізерних запасів поповнювали насіннєвий фонд. Завдяки допомозі держави та самовідданій праці колгоспників артіль у 1944 році виконала зобов'язання по сільгосппоставках. Розпочалось навчання в школі. Поновив роботу клуб.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1403, оп. 4а, спр. 6, арк. 5.

[2] «Военно-исторический журнал», 1964, № 4, с. 68.

Поряд з відбудовою господарства і культури трудівники артілі прагнули допомогти Червоній Армії. Вони вносили в фонд оборони свої заощадження, облігації державних позик.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни жителі Вейсового поверталися до мирної праці. Повернувся в село і довоєнний голова колгоспу І. Ф. Кучеренко не один, а з фронтовим другом Я. С. Онохіним, уродженцем Кіровської області, який активно включився в колгоспне життя. Він виявив себе і великим трудівником, і здібним організатором. У 1946 році на звітно-виборних зборах колгоспники одностайно обрали його головою колгоспу. Спираючись на партійну організацію та колгоспних активістів бригадира тракторної бригади К. Г. Сомова, коваля В. Чепурняка, агронома МТС О. Федорова, бригадира будівельної бригади В. Нестерука та інших, Онохін незабаром вивів колгосп у число передових господарств району.

Основну увагу правління колгоспу звернуло на підвищення культури обробітку полів, зміцнення трудової дисципліни, ліквідацію порушень Статуту артілі, які полягали насамперед у неправильній витраті трудоднів, розбазарюванні громадських земель та колгоспної власності. Відстаючою ділянкою господарства тривалий час було тваринництво. Щоб створити ферми, правління провело контрактацію молодняка. Для побудови тваринницьких приміщень колгосп одержав кредит, відкрив поблизу села кам'яний кар'єр.

Колгосп с. Ставкового розташований по сусідству з передовою в республіці артіллю ім. Будьонного, яку очолює один з перших зачинателів колгоспного руху, двічі Герой Соціалістичної Праці М. О. Посмітний. За однакових географічних умов та обслуговуванні технікою МТС колгосп Ставкового ще відставав від сусідів. Тому правління артілі та партійна організація закликали колгоспників вивчати досвід артілі ім. Будьонного, вміло використовувати землю та засоби виробництва, берегти громадське добро. Це принесло величезну користь. Десятки членів колгоспу побували у сусідів. Вони стали пропагандистами передового досвіду і активно впроваджували його в колгоспне виробництво.

Часто приїздив у Ставкове і М. О. Посмітний. Він по-державному підійшов до потреб сусіднього колгоспу: вникав у всі ділянки виробництва, ділився досвідом роботи, виступав на колгоспних зборах, семінарах тощо.

День у день росла й міцніла дружба і товариська допомога між двома господарствами, а в 1949 році ставківці уклали з колгоспниками Розквіту договір на соціалістичне змагання.

Розгортаючи змагання, правління артілі та партійна організація, насамперед, звернули увагу на підвищення якості робіт. Щодня по радіо повідомлялись наслідки роботи ланок, бригад, підбивались підсумки змагання. Для кращих бригад і ланок були встановлені перехідні червоні вимпели.

У 1950 році ставківський колгосп об'єднався з артіллю ім. Петровського (с. Данилівка), а в 1952 році з артіллю ім. Чапаєва (с. Рівне). Значно зросла кількість працездатних колгоспників. Ще в 1949 році сюди переселились 32 сім'ї із західних областей України. В укрупненому колгоспі створились необхідні умови для більш продуктивного використання машинної техніки, зменшились адміністративно-господарські витрати, поліпшилось керівництво в бригадах, ланках, на фермах.

Створення багатогалузевого господарства дало змогу розвивати такі важливі галузі як виноградарство, садівництво, овочівництво. За порівняно короткий строк колгосп вийшов у лави передових не лише в районі, але й в області. Так, у 1952 році тут пересічно зібрали зернових по 29,55 цнт з га. Поголів'я великої рогатої худоби, свиней і овець збільшилось порівняно з 1950 роком у два рази.

Збільшення прибутків від рослинництва, тваринництва та інших галузей дало змогу артілі розширити капіталовкладення в господарство. Широко розгорнулося будівництво тваринницьких приміщень, господарських споруд, культурно-побутових закладів і житлових будинків. За короткий строк будівельна бригада спорудила 4 корівники, вівчарник, стайню, олійню, електростанцію, два артезіанські

колодязі, водонапірну башту, магазин, 76 нових будинків, медичний пункт, дитячі ясла тощо.

Двічі Герой Соціалістичної Праці П. П. Ведута. Ставкове. 1967 р.

За досягнення високих врожаїв зернових культур, розвиток тваринництва у 1952 році 17 працівників артілі було нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Орденом Леніна нагородили голову колгоспу Я. С. Онохіна, бригадира тракторної бригади К. Г. Сомова, механізатора О. Базарова, ланкову Н. М. Ацук; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкову Л. Красночубенко.

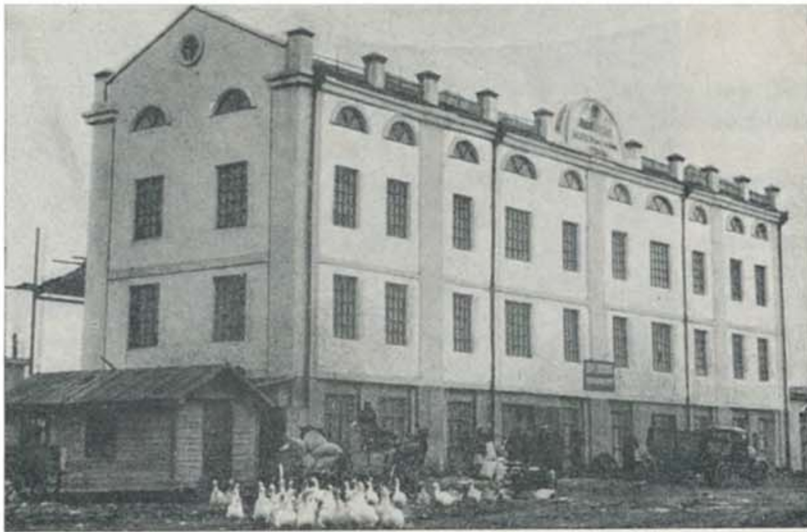
У 1954 році після тяжкої хвороби помер Я. С. Онохін. Своєю чесною працею він заслужив велику повагу колгоспників. В центрі села, де поховано Я. С. Онохіна, споруджено гранітний обеліск. Його іменем названо одну з кращих сільських вулиць. Після смерті Я. С. Онохіна головою колгоспу став вихованець М. О. Посмітного, бригадир колгоспу ім. Будьонного, Герой Соціалістичної Праці П. П. Ведута.

У боротьбі за піднесення сільського господарства велике значення мали правильна розстановка кадрів, підвищення зацікавленості трудівників артілі в результатах праці. Комуністи завжди були для всіх колгоспників прикладом. Вони сумлінно працювали, дбайливо ставились до колгоспної власності. Рільничі бригади, очолені комуністами І. Лебедком і Д. Шишляниковим, тракторна бригада на чолі з І. Я. Путенцовим, тваринницькі ферми, де працювали комуністи В. Гавиловський і і Н. М. Ацук, своєчасно і високоякісно справлялись з поставленими завданнями. Була введена додаткова оплата праці за перевиконання норм виробітку і надпланову продукцію. Доярка за перевиконання норми одержувала додатково три проценти заробітку, якщо вона працювала на фермі не менше року. Свинарка за кожне збережене порося одержувала 1 крб. Механізаторам, якщо вони дотримали всіх вимог по обробітку грунту і сіянні просапних культур, після появи сходів нараховували додатково 100 проц. трудоднів, а якщо були порушення, у них знімалось 50 проц. оплати. Цей принцип застосовувався і на інших роботах. При цьому додаткова оплата нараховувалась тільки виробничникам[1]. Зберігаючи повністю площу посіву озимої та ярої пшениці, як провідних, колгосп за рахунок зменшення посіву гороху, ячменю та інших культур значно розширив у 1955 році площу під кукурудзу, що сприяло зміцненню кормової бази для громадського тваринництва. В боротьбі за високий урожай кукурудзи колгосп застосував передові агротехнічні заходи. Посів провадився насінням районованого гібриду ВІР-42 та Одеської-10. Між трактористами і колгоспниками були укладені договори на соціалістичне змагання за зразкове проведення сівби та догляду за посівами. Все це дало можливість збирати високі врожаї цієї цінної кормової культури. Якщо в 1950 році її збирали 13,58 цнт з га (в зерні), то в 1955 році — 47,7 цнт, а ланки Лідії та Тетяни Похиленко зібрали по 651, центнера.

З року в рік колгосп збільшував урожаї соняшнику. Так, в 1952 році середній урожай досяг 21,41 цнт з га, а в 1955 році — 24,9 центнера.

Значних успіхів досягла артіль у розвитку тваринництва. По кількості поголів'я всіх видів тварин, крім корів, колгосп перебільшив норми, встановлені вересневим (1953 р.) Пленумом ЦК КПРС. Підвищилась продуктивність колгоспного стада. Щорічні надої молока на одну фуражну корову в 1955 році становили 3230 кг проти 1563 у 1950 році. За високі надої молока облвиконком присвоїв 38 дояркам звання

[1] Журн. «Комуніст України». 1963, № 7, с. 23—25.

Колгоспний млин у Ставковому. 1967 р.

кращої доярки області. Серед них — М. Гурська, яка надоїла від кожної корови по 4527 кг молока, К. Похиленко — по 4120 кг та інші. Прибутки від цієї галузі в 1955 році становили 37 проц. від загального доходу проти 16 проц. у 1950 році.

На основі збільшення врожайності і валових зборів зернових та інших культур, підвищення продуктивності громадського тваринництва значно виросла прибутковість всіх галузей господарства. Прибутки колгоспу в 1955 році порівняно з 1950 роком зросли на 235 процентів.

Збільшилась оплата трудодня. В 1955 році на трудодень було видано 3,4 кг зерна і 8,5 крб. грішми, тоді як у 1950 році колгоспники одержали 2 кг зерна та 2 крб. грішми.

У зміцненні економіки колгоспу велика роль належала МТС ім. Шевченка. Колгосп обслуговували дві тракторні бригади, очолювані відомими в Одеській області бригадирами — К. Г. Сомовим, двічі нагородженим орденом Леніна, та Героєм Соціалістичної Праці І. Я. Путенцовим. Це були механізатори, що виявляли багато творчої ініціативи в боротьбі за врожай. І. Я. Путенцов одним з перших підхопив досвід кубанських комбайнерів по груповому збиранню хліба комбайнами і почав застосовувати його на полях колгоспу.

У квітні 1956 року трудівники села гаряче відгукнулися на заклик ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР — вже в першому році шостої п'ятирічки збільшити виробництво сільськогосподарських продуктів. Підрахувавши свої можливості, колгоспники вирішили досягти рівня виробництва зернових і технічних культур, передбаченого перспективним планом на 1960 рік. За почином тамбовських колгоспників члени артілі включились у патріотичний рух за швидке піднесення тваринництва і досягли в цьому значних успіхів. У соціалістичному змаганні доярок області переможцем вийшла М. Д. Васильчук, яка надоїла понад 5 тис. кг молока від кожної корови[1].

Виконуючи взяті на честь 40-річчя Радянської влади соціалістичні зобов'язання, колгосп зібрав на площі 1430 га по 30 цнт озимої пшениці. На 100 га сільськогосподарських угідь кількість великої рогатої худоби порівняно з 1955 роком збільшилась на 11 голів, свиней — на 26 штук.

З 1959 року в колгоспі почали сіяти цукрові буряки. Спочатку були сумніви, що в посушливій зоні їх можна вирощувати. Але вже першого року на кожному гектарі вродило по 317 цнт, а окремі ланки зібрали по 400—450 центнерів[2]. Значно розширилась площа під виноградниками, садами, овочевими культурами.

Підготовка до XXII з'їзду партії викликала серед колгоспників нову хвилю трудового і політичного піднесення. Партійна організація широко розгорнула змагання за те, щоб до дня відкриття з'їзду завершити всі сільськогосподарські роботи, завоювати право носити високе звання колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. М. О. Посмітний та П. П. Ведута виступили в березні 1961 року ініціаторами шефства передових колгоспів над відстаючими[3]. Правління артілі підписало договір комуністичної взаємодопомоги з відстаючим сусіднім колгоспом ім. Б. Хмельницького (с. Нейкове).

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 479.
[2] В. П. Небилиця. Павло Ведута. К., 1960, с. 53.
[3] Газ. «Известия», 28 березня 1961 р.

Колгоспники сумлінною працею виконали взяті соціалістичні зобов'язання і в 1962 році завоювали право носити ім'я XXII з'їзду КПРС.

З кожним роком зростало господарство артілі. Взяті в 1966 році на честь XXIII з'їзду КПРС зобов'язання хлібороби артілі виконали успішно. Вони здали державі 12,5 тис. цнт пшениці, перевиконавши річне завдання[1].

В досягненні високих показників артілі визначна роль належить партійній та комсомольській організаціям. У 1967 році партійна організація налічувала 48 комуністів, комсомольська — 67 членів. Очолювана здібним організатором В. Ф. Васильчуком, партійна організація підпорядкувала всю масово-політичну роботу успішному здійсненню планових завдань. З її ініціативи всі бригади колгоспу перейшли на господарський розрахунок з впровадженням прогресивної оплати праці. Партійне бюро уважно стежить за здійсненням ленінського принципу матеріальної заінтересованості трудівників артілі. На засіданнях партбюро та партійних зборах систематично обговорюються звіти бригадирів, завідуючих фермами, та своєчасно подається допомога в їх роботі. Належна увага приділяється розгортанню соціалістичного змагання, наслідки якого висвітлюються в стінгазетах, повідомляються по радіо.

Велику роботу серед трудівників села проводить сільська Рада депутатів трудящих, переведена в 1955 році із с. Онорівки до Ставкового. При Раді, головою якої вже багато років обирається колишня ланкова колгоспу орденоносець Н. М. Ацук, працюють п'ять комісій: сільськогосподарська, культурно-освітня, будівництва, благоустрою, фінансово-бюджетна та соціалістичної законності.

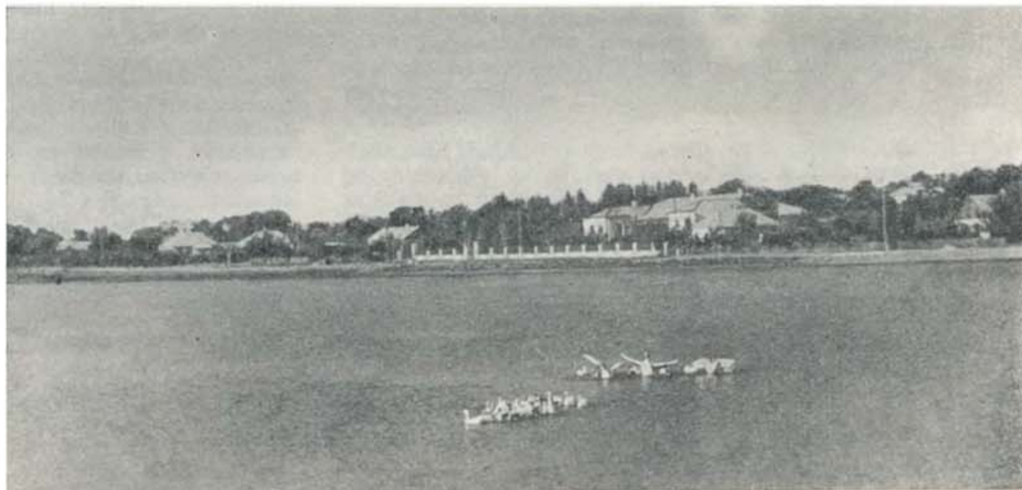
Комуністична партія та Радянський уряд високо оцінили трудові заслуги колгоспників. 36 членів артілі нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу. Серед них — двічі Герой Соціалістичної Праці депутат Верховної Ради УРСР голова колгоспу П. П. Ведута. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна ланкова Є. І. Ведута, орденом Леніна нагороджені доярки О. В. Четверикова, М. Д. Васильчук.

Великими трудовими досягненнями зустріли колгоспники 50-річчя Великого Жовтня. Урожай зернових з гектара тут становив 26,9 цнт, а озимої пшениці — 27,4 цнт. Тваринники артілі виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 72,4 цнт м'яса і по 311 цнт молока, що відповідно на 25 цнт і 138 цнт більше, ніж пересічно по району[2].

Це велике, багатогалузеве господарство займає 4350 га сільськогосподарських угідь, налічує на 8 фермах 2 тис. голів великої рогатої худоби, 3 тис. свиней, 1000 овець. Тваринництво механізоване. Для доїння корів встановлено 4 апарати типу «Волга». Машинний парк має 30 тракторів, 16 зернових, кукурудзозбиральних, бурякозбиральних і силосозбиральних комбайнів, 30 автомашин. На різних господарських об'єктах працюють 196 електромоторів. В колгоспі є допоміжні підприєм-

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 9 жовтня 1965 р.
[2] Газ. «Степовий маяк», 7 листопада 1967 р.

Загальний вигляд с. Ставкового. 1967 р.

ства: млин, виноробня, масло-, хлібо-, консервний заводи, олійня, лісопильня, кар'єр по добуванню будівельного каменю, 3 столярно-теслярські та деревообробні майстерні, 4 ремонтні майстерні.

Артіль ім. XXII з'їзду КПРС стала справжнім маяком колгоспного виробництва. Сюди приїздять, щоб запозичити досвід, багато делегацій з різних країв і областей країни. Часто відвідують колгосп і гості з-за кордону. За внесення великого вкладу в комуністичне будівництво і трудові звершення на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгосп нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Невпізнанним стало Ставкове за часи Радянської влади. На місці колишніх землянок виросли гарні кам'яні будинки, вкриті шифером, черепицею. В кожному будинку — водопровід, електрика, радіо. Село озеленене фруктовими та декоративними деревами. Біля ставка виріс парк площею 3 га. В центрі села споруджено пам'ятник воїнам Радянської Армії: боєць скорботно схилив голову над могилою загиблих у роки Великої Вітчизняної війни воїнів, прізвища яких викарбовані на мармурових дошках.

Члени артілі працюють дружно, живуть у достатку. В їх особистому користуванні понад 30 легкових автомашин, 88 мотоциклів, сотні велосипедів. В будинках колгоспників — телевізори, холодильники, пральні машини.

Незрівнянно виріс культурний рівень трудівників села. Діти ставківців навчаються в середній школі, збудованій колгоспом у 1957 році. Це двоповерхова будова з 15 просторими світлими класними кімнатами, з навчальними кабінетами, фізкультурним залом, учбовою майстернею на 20 місць, шкільною бібліотекою тощо. Колгоспна молодь без відриву від виробництва вчиться у вечірній школі. Понад 20 чоловік навчаються у вищих і спеціальних середніх учбових закладах. Нині в селі працюють 60 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. В надійних руках колгоспна техніка. Тут працюють 89 трактористів, комбайнерів, шоферів, електромонтерів та інших спеціалістів.

В селі побудовано Палац культури на 500 місць, де систематично демонструються кінофільми. Працюють гуртки художньої самодіяльності. Члени товариства «Знання» виступають тут з лекціями на різні теми. Частими гостями в селі бувають артисти театрів Одеси та інших міст.

У Палаці культури міститься й сільська бібліотека з багатим книжковим фондом. Бібліотеку відвідують 715 читачів, яким у 1966 році було видано 15 418 книжок, в т. ч. — 1483 книжки загальнополітичної літератури і 1284 — спеціальної сільськогосподарської.

В селі є дитячі ясла і садок, готель, пошта, колгоспний радіовузол. До послуг жителів 3 промтоварні і господарчий магазини, книгарня, їдальня, буфет.

З невеликого в дореволюційні часи хутора, де панували злидні і темнота, виросло нове соціалістичне село, історія якого яскраво відбиває торжество соціалістичного ладу, торжество ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції.

П. А. НЕКРАСОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БЕРЕЗІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНАТО́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від райцентру і за 28 км від станції Раухівка на лінії Одеса — Москва. Населення—738 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонівка, Веселе, Красне, Кринички і Шутове.

В селі міститься колгосп «Україна», який володіє 9372 га землі. Виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З 1963 по 1967 рр. артіль зібрала з га пересічно по 21,3 цнт пшениці, виробила по 42,2 цнт м'яса, 269 цнт молока на 100 га сільгоспугідь.

Є восьмирічна школа, Будинок культури на 500 місць.

З 1963 по 1968 рр. збудовано 150 житлових будинків, забруковано вулиці, відкрито побутовий пункт з шевським і швейним цехами.

У селі багато жінок-вишивальниць, художнє мистецтво яких визначається самобутністю і оригінальністю. Увійшли в побут жителів нові обряди: у День врожаю кращим механізаторам підносять паляниці, на яких відзначена кількість намолоченого хліба.

Анатолівка заснована в 1822 році переселенцями з Тамбовської та Рязанської губерній. В період громадянської війни селяни боролись з ворогами нашої країни в партизанському загоні П. О. Тимофєєва.

Біля с. Кринички знайдено поселення періоду бронзи (II тисячоліття до н. ери).

Поблизу села Антонівки розкопано поховання IV століття н. е. з золотою діадемою.

ГУЛЯ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу Тилігульського лиману. за 18 км на південь від районного центру і залізничної станції Березівка на лінії Одеса — Москва. Населення — 518 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовкове, Донська Балка, Златоустове, Малишівка, Мар'янівка, Одрадна Балка, Сахарове, Софіївка, Червоне.

У селі розташований колгосп ім. Калініна, що має 7913 га земельної площі, в т. ч. 4953 га орної. Провідні галузі виробництва — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. Артіль вирощує з га пересічно по 24 цнт зернових і по 35 цнт кукурудзи. Доярка Л. Т. Вирич за надої від кожної корови по 3500—4000 кг молока нагороджена орденом Леніна. З допоміжних підприємств господарство має млин, олійню, лісопильню, ремонтні майстерні.

Є восьмирічна школа, клуб на 150 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Гуляївка заснована у 1812 році. Під час революції 1905—1907 рр. в селі відбувалися мітинги і сходки, провадилася революційна пропаганда. Партійний осередок був створений у 1918 році з ініціативи комуніста І. Волкова, який загинув у серпні 1919 року під час куркульського заколоту. Його ім'ям названо село Танівка. На території Гуляївки формувався Тилігуло-Березанський полк, що увійшов до складу 45-ї дивізії Червоної Армії. У 1920 році тут організувався комсомольський осередок. Під час німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група на чолі з М. Ф. Вітюком, який загинув у 1945 році на фронті смертю героя. Жителі села під керівництвом підпільників не виходили на примусові роботи, ховали зерно. Гітлерівці знищили тут понад 300 чоловік.

На території Гуляївської сільради, біля села Софіївки виявлено рештки поселення перших віків н. е. та мармурову плиту з грецьким написом — присвятою ольвійських архонтів Ахіллу.

ДЕМИ́ДОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині Сухому Лозі, на правому березі річки Тилігулу, за 26 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Раухівка. Населення — 1660 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Галупів і Лукашівка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Росія», який має 8062 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5965 га орних. Господарство вирощує зернові, виноград, соняшник та займається м'ясо-молочним тваринництвом. З 1963 по 1967 рр. пересічно зібрано з га по 20 цнт пшениці, вироблено на 100 га угідь 232 цнт молока й 36,3 цнт м'яса. З допоміжних підприємств є млин, олійня, виноробний пункт, 3 ремонтні майстерні, каменоломня.

У селі — середня школа, 3 клуби, 3 бібліотеки. Тут відкрито історико-краєзнавчий музей, де зберігаються стародавні знаряддя праці, глиняні й залізні вироби, монети. Звання заслуженого вчителя школи УРСР одержав М. Т. Кузьмін.

Демидове виникло у 1822 році. У 1905—1906 рр. активну революційну пропаганду серед населення провадив учитель земської школи Л. О. Твердохліб. Заворушення селян набирали загрозливого характеру. Власті викликали у село взвод солдатів. Селяни Демидового виступали проти царату і в 1912 році.

У 1920 році учасник революції 1905—1907 рр. більшовик Ф. О. Шкарупієв організував партійний осередок. У 1921 році утворилася комсомольська організація. З 1923 по 1930 рр. Демидове було районним центром Одеської округи.

У траурні дні 1924 року на мітингу селяни вирішили встановити в селі пам'ятник В. І. Леніну, який і було споруджено в 1925 році.

На кургані біля села виявлено сарматську кам'яну статую воїна (II століття до н. е.— II століття н. ери).

ЗАВО́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тилігулу, за 9 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Березівка. Населення — 2180 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселинівка, Жовтнівка, Котовське, Михайло-Олександрівка, Солеварка, Чижове.

Олеко Дундич — герой громадянської війни.

У селі розміщений колгосп ім. Кірова, який має 6467 га землі, з них 3269 га орної. Напрям господарства — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. З 1963 по 1967 рр. вироблено пересічно на 100 га угідь по 43,1 цнт м'яса і вирощено пшениці по 20 цнт. З допоміжних підприємств працюють лісопильня, маслозавод, виноробний пункт, кам'яний кар'єр, столярна майстерня.

В Заводівці є середня школа, технікум механізації сільського господарства (з заочним відділенням), клуб, бібліотека. Відкрито краєзнавчий музей, картинну галерею. За 1959—1966 рр. споруджено понад 100 будинків. До послуг жителів села — шевська і швейна майстерні.

Село засноване в кінці XVIII століття кріпаками Чернігівської та інших губерній У 1905 році в Заводівці утворився марксистський гурток, який розгорнув агітаційну роботу серед селян.

Під час громадянської війни тут розташувалася бригада Сербської дивізії, в якій існувала революційна організація солдатів і офіцерів. В цій бригаді воювали за владу Рад югославські бійці-інтернаціоналісти О. Дундич, Юркович, Ковалевич, Грулович, Чанак, Ратков, Йосимович, Чопп. У 1917 році в селі також організувався партизанський загін, що влився в революційний 2-й Вознесенський полк, яким командував селянин з села Заводівки Г. Єфімов.

Під час тимчасової фашистської окупації в селі діяло комсомольське підпілля на чолі з С. Грицаком і В. Ковбасюком, закатованими гітлерівцями.

Уродженці П. В. Дрозденко (посмертно), М. Ф. Федоренко та І. В. Кондратенко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

На території сільради, біля села Чижового виявлено рештки поселення доби бронзи (II тис. до н. ери).

МАРИНІ́ВКА (Маринове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру та за 7 км від залізничної станції Раухівка. Населення — 1555 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Балайчук, Добре, Чорногірка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, який володіє 4728 га земельних угідь, в т. ч. 3596 га орних. Виробничий напрям— вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році колгосп виростив 30 цнт пшениці з га. Господарство обслуговує ветеринарний пункт. Колгосп має млин, виноробний пункт, лісопильню, кам'яний кар'єр, столярну і ремонтну майстерні. За виробничі успіхи механізатор І. О. Внученко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Ґерой Соціалістичної Праці І. О. Внученко розмовляє з молодими механізаторами. Маринівка. 1967 р.

Є середня школа, Будинок культури на 560 місць, при якому відкрито народний університет культури, бібліотека. У 1964 році на огляді художньої самодіяльності місцеві митці одержали районну та обласну грамоти. Функціонує лікарня. За останній час споруджено 347 нових будинків.

Село виникло в першій половині XIX століття. Значну частину маринівських земель купили німці-колоністи. Вони організували шалений опір встановленню Радянської влади. Біднота ж згуртувалася навколо комітету незаможних селян.

Під час Великої Вітчизняної війни в с. Балайчук виникла підпільна патріотична група, члени якої на окупованій фашистами території влаштовували диверсії, розповсюджували листівки, закликаючи боротись проти ворогів. Фашистам вдалось розкрити і стратити підпільників-патріотів.

На околицях села знайдені кам'яні знаряддя праці, бронзові стріли, римські монети. На одному з навколишніх курганів розкопана кам'яна баба — пам'ятник кочових племен IX—XI століть.

НОВОПОДІ́ЛЬСЬКЕ (до 1927 року — П'ятигорка)—село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північний захід від районного центру, за 3 км від залізничної станції Раухівка на лінії Одеса — Москва. Населення — 500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зброжківка, Донська Балка, Карнагорове, Косівка, Новоселівка, Степанівка.

На території села розташована бригада колгоспу ім Шевченка, господарство якого спеціалізується на відгодівлі свиней і великої рогатої худоби. Комплексна бригада має 1600 га орної землі, вирощує зернові культури, трави і коренеплоди. У 1967 році вирощено з га 27 цнт пшениці 26 цнт ячменю, 33 цнт вівса, 34 цнт кукурудзи. З 1963 по 1967 рр. вироблено пересічно на 100 га сільгоспугідь по 197,5 цнт м'яса.

Є лісопильня, столярні та ремонтні майстерні.

Тут працюють восьмирічна школа, Будинок культури на 500 місць. За 1959—1967 рр. зведено понад 120 житлових будинків.

Село славиться майстерністю жінок-вишивальниць.

Новоподільське виникло на початку XX століття. Під час тимчасової окупації фашисти пограбували село, а при відступі — спалили його.

РЯ́СНОПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Березівка. Населення — 1356 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зеленопілля, Іванівка, Оленівка Основа, Петрівка, Сухине.

Місцевому колгоспу «Іскра» належить 11 167 га сільгоспугідь, в т. ч. 7643 га орної землі. Напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році артіль виростила по 27,6 цнт пшениці і 34 цнт кукурудзи з га. Колгосп пересічно виробляє на 100 га сільськогосподарських угідь понад 186 цнт молока, по 42 цнт м'яса і 25 цнт зернових з гектара. Він посідає в районі одне з перших місць за врожайністю. З допоміжних підприємств є млин, 2 виноробні, цех безалкогольних напоїв, олійня, 6 виробничих майстерень. На території села розташоване відділення «Сільгосптехніка».

Село має середню школу, Будинок культури на 650 місць, при якому працює народний університет. Є лікарня на 25 ліжок. Створено один з перших в області історико-краєзнавчий музей. Ініціатор його заснування П. П. Лопата, доцент Одеського політехнічного інституту, уродженець села. За першість в змаганні між сільрадами по культурному будівництву голову виконкому сільради В. П. Кубренюка нагороджено медаллю «За трудову доблесть».

За 1965—1967 рр. в селі споруджено 65 будинків.

Перші історичні відомості про Ряснопіль стосуються кінця XVIII століття. У 1902 році в Ряснопільській волості існувала нелегальна революційна група, очолювана вчителем Петрівської земської школи М. Волковим, а з 1905 року — вчителькою цієї ж школи М. В. Зав'яловою. Група підтримувала зв'язок з підпільною більшовицькою організацією Одеси. Під час революції 1905—1907 рр. в селах Ряснополі, Петрівці сформувалися бойові селянські дружини. Селяни виступали з вимогою підвищення оплати праці. У січні 1906 року дружинники Ряснополя захопили поміщицьку економію. Виступ був придушений військовим загоном, а організатори його заарештовані і вислані до Сибіру.

Перша тракторна бригада колгоспу «Іскра». Ряснопіль. 1930 р.

Селяни Ряснополя в грудні 1917 року організували червоногвардійський загін, який згодом влився в Тилігуло-Березанський полк Червоної Армії.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна патріотична група, яку очолював голова колгоспу «Червоноармієць» (с. Основа) М. М. Рибалко. В 1943 році фашисти розстріляли 35 активістів — членів цієї групи. В центрі села споруджено пам'ятник загиблим партизанам і воїнам Радянської Армії. У Ряснопільському відділенні «Сільгосптехніка» працює кавалер двох орденів Слави Л. С. Береза.

На території Ряснополя знайдено кам'яну сокиру доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ЧЕРВОНОАРМІ́ЙСЬКЕ (до 1929 року — Ново-Кальчеве) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру та залізничної станції Березівка. Населення — 537 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Виноградне, Садове, Семихатки, Травневе, Улянівка, Шаци.

В селі розташована центральна садиба радгоспу ім. 17 партконференції, що має 12 680 га земельної площі, з них 10 140 га орної. Господарство м'ясо-молочного напряму. Пересічно радгосп за 1963—1967 рр. виробив на 100 га сільгоспугідь 95 цнт м'яса, 249 цнт молока, зібрав по 20 цнт пшениці з га. В 1966 році з га одержано по 32,6 цнт пшениці. Тут виростили нову культуру — топінамбур, яка дає багато зеленої маси для відгодівлі худоби. З допоміжних підприємств працюють лісопильня, столярна і ремонтна майстерні.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 400 місць, при якому діє група товариства «Знання». Стало традицією відмічати День урожаю, свято серпа і молота, проводити вечорниці з врученням передовим колгоспникам подарунків, поздоровлень.

Наприкінці XIX століття поміщики розпродали навколишні землі німецьким колоністам. В період громадянської війни тут відбувалися куркульські заколоти. Після встановлення Радянської влади цю територію в 20-х роках заселили переселенці з різних губерній України. У с. Виноградному, колишній німецькій колонії Вормс, німці-бідняки комуністи Ганс Кнодель, Генріх Вальтер, Емма Вайкум організували колгосп ім. Рози Люксембург та Карла Лібкнехта. В період фашистської окупації загарбники розстріляли їх та інших німецьких активістів, а село спалили. За післявоєнні роки воно відбудовано.

ШЕВЧЕ́НКОВЕ (до 1920 року — Ламзаки) — селище, центр селищної Ради, розташоване за 16 км на південний захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Рауховка. Населення — 471 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Нейкове і Чигирин.

На території селища розташувалось Березівське районне об'єднання «Сільгосптехніка», державна Березівська сортовипробувальна діль-

Перший тракторист Шевченківської МТС П. М. Малонога ділиться досвідом з механізаторами. 1967 р.

ниця, яка вивчає різні сорти зернових стосовно до умов району. Сортодільницею досліджені й вирощені пшениця Одеська-16, Безоста-1, кукурудза Вір-42, Одеська-10, що дають з року в рік високі і сталі врожаї.

Тут є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури, народний університет культури. Велика увага приділяється фізкультурі і спорту. Футбольна команда посідає одне з перших місць в районі. Крамниці, будинки міського типу, водопостачання свідчать про благоустрій селища. Воно засаджене плодовими і декоративними деревами. В центрі — красивий парк, в якому встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

На місці поміщицького хутора у 1920 році виник перший в Одеській окрузі радгосп ім. Шевченка. Серед його робітників були колишні наймити і демобілізовані червоноармійці П. М. Малонога і М. І. Албул. У 1925 році робітники ленінградського Путиловського заводу передали радгоспу перші 5 тракторів. На базі цієї тракторної колони радгоспу в 1928 році виникла перша в Радянському Союзі машинно-тракторна станція. Шевченківська МТС стала лабораторією, де створювався новий тип сільськогосподарського підприємства, що допомагав селянам стати на шлях колективізації. За досягнуті успіхи МТС у 1930 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1948 році в зв'язку з 20-річчям з дня заснування МТС — орденом Леніна.

Під час Великої Вітчизняної війни працівники МТС організували в 1943 році на тимчасово окупованій фашистами території партизанський загін.

Після визволення Березівського району від німецько-фашистських загарбників механізатори МТС показали зразки самовідданої праці. Бригада К. Г. Сомова за один сезон виробила по 2—3 річних норми на трактор.

За успіхи, досягнуті у 1952—1953 рр., 114 механізаторів стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Двоє ветеранів МТС — П. М. Малонога і К. Г. Сомов нагороджені орденом Леніна, бригадири тракторних бригад І. Я. Путенцов та І. О. Внученко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

ЯСНОПІ́ЛЛЯ (до 1944 року — Ліхтенфельд) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру і залізничної станції Березівка. Населення — 448 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кудрявка, Новогригорівка, Суха Верба, Червоноволодимирівка, Юркове.

У селі розміщений колгосп ім. XX з'їзду КПРС, який має 6346 га земельної площі, з них орної — 4954 га. Господарство вирощує зернові культури та займається м'ясо-молочним тваринництвом. За 1963—1967 рр. вироблено по 46 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. Є млин, лісопильня, ремонтна і столярна майстерні.

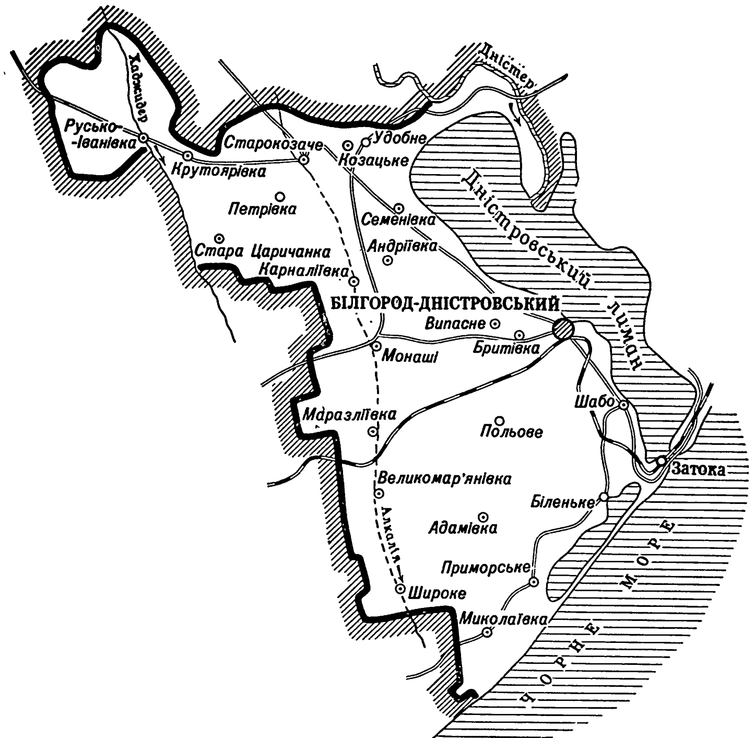
В Яснопіллі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село засноване в XIX столітті. Поміщик продав землю німецьким колоністам. У роки громадянської війни Ліхтенфельд був вогнищем куркульських заколотів.

У 1944 році в село прибули переселенці, переважно з Львівської області.

БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ РАЙОН

БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКИЙ

Білгород-Дністровський (до 9 серпня 1944 р. — Акерман) — місто обласного підпорядкування, центр однойменного району. Розташований на правому березі Дністровського лиману, за 20 км від Чорного моря і за 100 км від Одеси, з якою сполучений залізницею і автомагістраллю. Населення 29,6 тис. чоловік.

Білгород-Дністровський існує вже понад 2,5 тис. років, хоч найдавніші сліди людського життя на місці сучасного міста сягають у незапам'ятні часи. В 1963 році на подвір'ї лікарні залізничників знайдено кам'яні знаряддя праці далеких предків сучасної людини — неандертальців, які жили приблизно 100—35 тис. років тому. Виникнення сталих людських осель на берегах Дністровського лиману відноситься до епохи бронзи[1]. Десь за три тисячоліття тому племена, що жили на узбережжях лиману, мешкали в постійних житлах, уміли виготовляти залізні знаряддя праці та зброю, будували найпростіші човни. Вони знали первісне землеробство, тримали свійських тварин, ловили рибу. Пізніше, у середині 1 тисячоліття до н. е., на східному березі лиману жили скіфи, а на західному — гето-фракійські племена.

У VII столітті до н. е. багаті береги Дністровського лиману, як і північне узбережжя Чорного моря, привернули увагу древніх греків. Саме в ці часи у давній Греції серед племен відбувалося завершення розкладу родового ладу та формувалося класове суспільство. Земля, яка раніше була колективною родовою власністю, переходить у руки аристократичної верхівки. У зв'язку з цим багато греків, щоб уникнути класового гніту і в пошуках незайнятих земель, покидали свою батьківщину і відправлялися морем в далекі краї. Там, де порівняно нечисленні колоністи знаходили родючі землі і де до того ж верхівка місцевих племен була зацікавлена в обміні з іноземними купцями, виникали міста-колонії. Так, ще в VII столітті до н. е. із західного узбережжя Малої Азії почали переселятися греки, що осідали на південь від гирла Дунаю і на малесенькому острівці біля Дніпро-Бузького лиману

[1] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 5. Одесса, 1966, с. 226—234, 236.

Розкопки давнього міста Тіри у Білгороді-Дністровському. 1967 р.

(тепер о. Березань). У VI столітті до н. е. стали виникати порівняно великі міста на правому березі Бузького лиману (Ольвія), в т. ч. і на місці сучасного Білгорода-Дністровського. Спочатку місто мало назву Офіуса. Згодом його стали називати Тіра (від ріки Дністра, яку греки називали Тірас або Тіра)[1].

Археологічними розкопками, що провадяться АН УРСР за участю Одеського археологічного та Білгород-Дністровського краєзнавчого музеїв, встановлено, що стародавнє місто лежало там, де за середньовіччя була фортеця, а також на прилеглих вулицях сучасного міста. Виявлено деякі вулиці стародавньої Тіри, підвали та фундаменти будинків і майстерень, рештки водопроводу, знаряддя праці, прикраси, уламки древніх статуй, посуд тощо[2]. Інколи трапляються вирізьблені на мармурових плитах написи, окремі монети або скарби.

З кінця V століття до н. е. місто розбудовується, збільшується кількість населення, стають тіснішими його зв'язки з навколишніми племенами. З половини IV століття до н. е. тут карбувалися монети, спочатку срібні, згодом — мідні і навіть золоті[3]. На цей час припадає розквіт ремісництва й торгівлі.

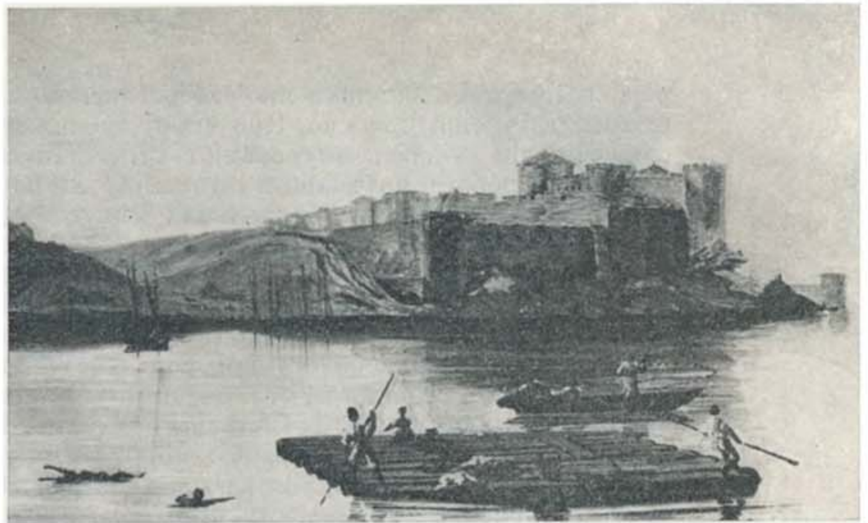
Тіра була незалежною рабовласницькою державою. Управляла нею колегія архонтів, яка щорічно переобиралася, а також рада і народні збори, право участі в яких належало усім вільним громадянам. Одначе вся влада належала рабовласницькій верхівці: землевласникам і купцям. Раби були позбавлені будь-яких прав.

У першій половині І століття до н. е. Тіра входила до складу Понтійської держави царя Мітрідата Євпатора, який намагався об'єднати країни Близького Сходу під своєю владою для опору римській агресії[4]. Після загибелі Мітрідата Тіра, як і Ольвія, десь в 50 році до н. е. була розграбована і зруйнована союзом гетських племен, що жили в басейні річки Пруту. На початку І століття н. е. місто було відбудоване[5]. У цей час на Нижньому Дунаї закріпилися римські легіони. На початку другої половини І століття Тіра визнала зверхність Риму, і на її монетах з'явилися зображення імператорів[6]. У II столітті Тіра була перетворена римлянами у форпост їх володінь на півночі. Римський уряд надавав місцевим багатим купцям право безмитної торгівлі, захищав їх своїми військами від нападу племен, міської бідноти і рабів. На рубежі II—III століть Тіра вже була порівняно великим містом, де поруч з греками і римлянами жило багато виходців з гето—фракійських та скіфо-сарматських племен; це підтверджується залишками матеріальної культури: знайденим посудом, прикрасами та іншими речовими пам'ятками.

Внаслідок кризи рабовласницького Риму, а також постійних воєн на північному кордоні імперії, що тривали у III столітті н. е., місто занепадає. Ймовірно, що воно було зруйноване під час нападу готського племінного союзу в 40-х роках III століття. У другій половині того ж століття Дністровський лиман вже використовувався племінними дружинами для підготовки морських походів проти південнопри-

[1] А. И. Фурманская. Античный город Тира. М., 1963, с. 40—50.
[2] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 2. К., 1949, с. 39—52; т. 5, 1955, с. 111—123.
[3] А. Н. Зограф. Монеты Тиры. М., 1957, с. 19—43.
[4] Журн. «Вестник древней истории», 1962, № 2, с. 95—102.
[5] Журн. «Вестник древней истории», 1955, № 2, с. 73—91.
[6] Т. Д. Златковская. Мезия в I—II веках н. э. М., 1951, с. 58.

чорноморських провінцій Римської держави. З цього часу на протязі кількох віків через степи Південної Бессарабії проходили гунни, авари, булгари та інші кочові племена.

Акерманська фортеця. Гравюра 1-ї половини XIX століття.

З VIII—IX століть розпочинається новий, слов'янський період історії міста. Ще в V—VI століттях пониззя Дунаю і величезна територія далі на схід були заселені слов'янськими племенами антів[1]. У другій половині I тисячоліття Дністро-Бузьке Причорномор'я заселяли східнослов'янські племена тиверців і уличів. Археологами відкрито багато їх селищ і укріплених городищ, які розміщувалися на схилах балок і лощин. Слов'янське місто того часу називалося Білгородом. Візантійці іменували його Левкополем, тобто Білим містом[2].

В часи Київської Русі Білгород, як слов'янське місто, відігравав особливе значення на її південних кордонах. Київські князі, вирушаючи в похід на Царград, поповнювали тут свої дружини людьми і запасалися провіантом. Через Білгород проходили дружини Олега, Ігоря, Святослава. Проте в останнє десятиріччя X століття південний кордон Русі перемістився далеко на північ, а у придністровських степах надовго закріпилися кочові тюркомовні племена: печеніги, половці, узи та інші.

В період феодальної роздробленості Київської Русі (XII—XIII століття) землі тиверців та уличів увійшли до складу Галицько-Волинського князівства. Ще більшого значення набув торговий шлях по Дністру до моря. У пониззі зростає кількість руського населення, підіймаються міста — Малий Галич, Берлад, Романів-торг, серед яких перше місце належало Білгороду[3]. Внаслідок монголо-татарської навали цей край зазнав великого спустошення. Степи Південної Бессарабії стали володіннями татарського хана Ногая.

На рубежі XIII—XIV століть Білгород потрапив під владу генуезьких купців, які після падіння в 1204 році Візантійської імперії закріпилися в Криму та в ряді місць на Чорноморському узбережжі. Генуезці вивозили з Подністров'я зерно, худобу, солону рибу, хутро, рабів. У Білгороді в часи їхнього панування почалося спорудження великого укріпленого замку. Генуезці стали називати місто Монкастро (Маврокастро). В часи правління молдавського господаря Олександра Доброго (1400—1432 рр.) Білгород увійшов до складу Молдавського князівства[4]. Місто, через яке вивозили сільськогосподарську сировину з Бессарабії та з західноукраїнських земель, налічувало у цей час близько 20 тис. мешканців — руських, молдаван, вірмен, греків, болгар, євреїв. Управляв ним поставлений князем урядовець, який контролював торгівлю, збирав мито тощо.

У середині XV століття Білгород був найбільшим містом Молдавії і вважався центром православ'я в князівстві. Під час тимчасового поділу молдавських земель у 40-х роках XV століття він став столицею Нижньої Молдавії і називався Четатя-Албе, тобто Біла фортеця. На цей час закінчуються спорудження величезної Білго-

[1] Материалы и исследования по археологии СССР. М., 1960, № 89, с. 139—179, 222—228.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 23, 1900, с. 91.
[3] Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв., ч. 1. М., 1953, с. 362—363, 715—717; ч. 2. М., 1953, с. 110—111.
[4] История Молдавии, т. 1. Кишинев, 1951, с. 88, 132, 134.

родської фортеці, залишки якої збереглися до нашого часу. Що тут побудували генуезці, встановити важко. Про спорудження стін з баштами і воротами за молдавських князів свідчать вмуровані в стіни написи — 1438, 1440 і 1454 рр. Ці великі будівельні роботи, які важким тягарем лягли на плечі пригнобленого люду, були зумовлені як загостренням феодальних міжусобиць між молдавськими князями, так і зростаючою загрозою з боку Туреччини. В 1420 році турецький флот зробив спробу захопити місто. Заволодівши в 1453 році Константинополем, в наступному році турки вдруге обстріляли Білгород з боку лиману[1]. Це був час, коли загроза турецького поневолення нависла над усією Південно-Східною Європою.

Першу справжню облогу білгородські стіни витримали в 1475 році. Через 9 років турецькі загарбники на чолі з султаном Баязетом II знову підійшли до міста, яке він називав ключем до усієї Польщі і Галичини. Разом з загонами підкореної Валахії і 50-тисячною Кримською ордою Менглі-Гірея вони обложили фортецю з суші. Після 16-денної облоги турки влітку 1484 року захопили Білгород штурмом. Місто було пограбоване і зруйноване, більшість його мешканців — вирізано або продано в рабство. З численного населення залишилося лише кілька сот рибалок з сім'ями. Слов'янську назву міста Білгород було замінено на Акерман, що по-турецьки означає Білий камінь, тобто Біла фортеця. У місті, як і в фортеці, постійно перебував великий турецький гарнізон.

З метою закріплення за собою цього багатого краю в середині XVI століття навколо міста турецький уряд розселив кочові ногайські племена. Вони систематично нападали на сусідні українські і молдавські землі, грабували жителів та гнали у неволю.

Понад три століття Білгород перебував під турецьким ярмом. Місцеве населення обкладалося непомірно великими податками. Завойовники зневажливо називали підвладних «райя» («худоба», «бидло») і всіляко плюндрували їх національні та релігійні традиції. Незважаючи на це, поневолене населення не припиняло боротьби за своє визволення. Не раз йому на допомогу приходили запорізькі козаки. Вперше козацьке військо з'явилося під Білгородом у 1541 році. Кількома десятиріччями пізніше, коли молдавський воєвода Іван Лютий (1572—1574 рр.) розпочав збройну боротьбу проти турків, йому допомагали запорожці. Так, один з козацьких загонів на чолі з Іваном Покотилом зайняв у 1574 році місто, але вибити турецькі війська з самої Акерманської фортеці не зміг, і через кілька днів козаки мусили відійти[2]. У 1595 році козацький загін знову оволодів містом, проте й на цей раз старовинна фортеця залишалася в руках турків[3].

Звичайно, що ці бойові походи козаків не могли прогнати завойовників, оскільки Туреччина була на той час ще досить сильною державою. Незважаючи на це, вони вселяли надію в серця поневоленого населення і демонстрували силу козацького війська.

У другій половині XVIII століття Росія почала боротьбу за визволення північного узбережжя Чорного моря. Незабаром після славетної перемоги при Кагулі бригадир Й. А. Ігельстрем 28 вересня 1770 року підійшов до Акермана і примусив турецький гарнізон капітулювати[4]. Однак за умовами миру 1774 року місто знову відійшло до Туреччини. Під час війни 1787—1791 рр. турецькі війська були деморалізовані новими успіхами російської армії. Після появи під стінами Акермана загону донських козаків на чолі з майбутнім героєм Вітчизняної війни 1812 року М. І. Платовим та підходу основних сил під командуванням Г. І. Потьомкіна 28 вересня 1789 ро-

---

[1] «Записки Одесского общества истории и древностей», т. 15, 1889, с. 508—538.

[2] Н. А. Мохов. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. Кишинев, 1961, с. 43—45, 48—49.

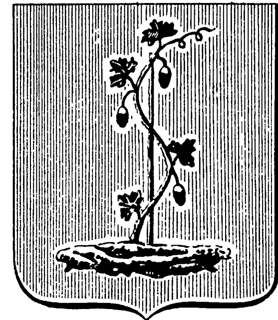
[3] Очерки истории СССР. Период феодализма (XVII в.). М., 1955, с. 715.

[4] А. Петров. Война России с Турцией и польскими конфедератами (1769—1772). СПб, 1866, с. 141, 161, 163, 165—167.

ку турки капітулювали вдруге[1]. За договором 1791 року місто знову відійшло до турецьких володінь.

На початку війни з Туреччиною 1806—1812 рр. до Акермана наблизився корпус А. Е. Рішельє. Турецький гарнізон 1 грудня 1806 року капітулював і стародавній Білгород відійшов до Росії.

Довготривале панування Туреччини призвело до того, що в Акермані в 1808 році залишилося тільки 476 будинків, у яких мешкало 1,7 тис. жителів[2].

Герб Білгорода-Дністровського. 1826 р.

Після визволення на родючі північно-східні придунайські землі прибували, тікаючи від кріпацтва і рекрутчини, селяни з українських і навіть далеких російських сіл. М. І. Кутузов у 1812 році підкреслював, що серед акерманців було дуже багато втікачів, які записувалися під вигаданими прізвищами до «міських обивателів»[3]. Становище таких втікачів добре змалював І. Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря». У 1816 році тут уже налічувалося 592 будинки і 4112 мешканців[4]. Здебільшого це були збіглі кріпаки.

Проте визволені землі потрапили до рук панівних класів. Царизм щедро роздавав їх чиновникам, офіцерам та іноземним колоністам.

Незважаючи на те, що Акерман був невеликим периферійним містом, він залучався до сфери тих подій, що відбувалися в суспільному і громадському житті Росії. На початку 20-х років XIX століття тут розпочала свою антикріпосницьку діяльність група майбутніх декабристів, зокрема В. Ф. Раєвський і М. Ф. Орлов[5]. Вони підтримували зв'язок з таємною організацією грецьких патріотів —гетерією. Ватажок гетерії А. Іпсіланті восени 1820 року навіть відвідав Акерман, де зустрічався з місцевими патріотами і прогресивними російськими офіцерами. 14—16 грудня 1821 року тут проїздом з Кишинева до Ізмаїла зупинявся О. С. Пушкін. Влітку 1825 року в Акермані перебував великий польський поет Адам Міцкевич. Він, як і Пушкін, був засланий царським урядом на південь Російської імперії.

У першій половині XIX століття Акерман, що став з 1818 року повітовим містом, набуває все більшого значення в економічному, адміністративному і культурному житті Росії. В 1826 році тут було близько 10 тис. жителів. Напередодні скасування кріпацтва Акерман вважався одним з найрозвиненіших міст Бессарабської губернії. В 1860 році з 1,5 тис. будинків 558 були кам'яні. Всього в місті на той час разом з передмістям Папушоєм (тепер частина Білгорода-Дністровського) налічувалося 25 393 мешканці, переважно українці і росіяни; крім них тут проживали молдавани, вірмени, греки, болгари, євреї та іноземні колоністи — німці і французи[6].

Розвивалися ремесло й торгівля. Тут було 486 ремісників (муляри, теслярі, шевці, бондарі, булочники, гончарі та інші), які здебільшого виготовляли товари для місцевого ринку. Розвиток виноградарства та рибальства на околицях міста і судноплавство по Дністру сприяли перетворенню Акермана на один з важливих центрів внутрішньої і навіть зовнішньої торгівлі. Тут було понад 200 крамниць. Щороку в місті відбувався ярмарок, на якому в окремі роки продавалося різних товарів на 10—20 тис. карбованців[7].

---

[1] А. Н. Петров. Вторая турецкая война в царствование Екатерины II. СПб, 1880, с. 80—84.

[2] Журн. «Архіви України», 1966, № 5, с. 21.

[3] «Український історичний журнал», 1966, № 2, с. 145.

[4] «Записки Одесского общества истории и древностей», т. 6, 1867, с. 300.

[5] И. Иовва. Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение. Кишинев, 1963, с. 83, 86—88.

[6] А. Защук. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, т. 2. СПб, 1862, с. 141—142.

[7] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 г. Кишинев, 1964, с. 187.

У зв'язку з розвитком міста в Акермані щороку зосереджувалося багато сезонних робітників, які наймалися на роботу в порту, в ремісників або на виноградниках. В праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін, говорячи про утворення робітничих ринків на півдні і південному сході царської Росії підкреслював, що в Бессарабській губернії ним стало місто Акерман[1].

У культурному відношенні Акерман в умовах царської дійсності залишався відсталим містом. У 1860 році тут діяли лише повітове училище з 53 учнями і 13 початкових шкіл, в яких навчалося 250 учнів, тоді як «питейних закладів» було 144.

В пореформений період Акерман відігравав помітну роль у революційній боротьбі та громадському житті. Через місто перевозилася з-за кордону нелегальна революційна література. У 1869 році тут переховувався від поліції відомий революціонер-народник С. Г. Нечаєв, який прибув сюди за рекомендацією видатного болгарського революціонера Христо Ботева.

Акерманці з співчуттям ставилися до визвольної боротьби болгарського народу. Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. багато з них добровільно вступали до болгарського ополчення. Провадилися збори грошей на допомогу пораненим.

Зростали революційні настрої серед населення. Так, у 1879 році начальник бессарабського губернського жандармського управління просив одеського генерал-губернатора посилити нагляд за містом, оскільки в ньому поширюється «революційна пропаганда». Це знаходить підтвердження у тому, що після вбивства Олександра II селянин Зозуля на акерманському базарі прилюдно висловив своє задоволення з цього приводу. Один з службовців акерманської міської управи після страти героїв-народовольців сказав, що з часом народ поставить їм пам'ятники. У 80-х роках XIX століття тут утворився народницький гурток[2].

Представником революційного народництва в Акермані на той час був В. Л. Шанцер (його називали — «Марат»). В роки навчання в акерманській гімназії він познайомився з революціонерами. За підпільну діяльність його заарештували, а через два місяці випустили під гласний нагляд поліції. Незважаючи на переслідування, він не поривав з місцевою організацією «Народної волі», агітував за боротьбу проти царату.

Наприкінці XIX та на початку XX століть у місті значно збільшилася кількість населення. Якщо в 1885 році тут налічувалося (разом з передмістями) 41 тис. мешканців, то в 1910 році — близько 50 тис.[3] Зростання відбувалося, головним чином, за рахунок сезонних робітників.

В Акермані на початку XX століття вже було понад 20 постійно діючих промислових підприємств, головним чином таких, що переробляли сільськогосподарську сировину. Серед них — 3 цукроварні заводи, 2 тютюнові фабрики, лісопильний, цегельний і гончарний заводи; на околицях міста працювало понад 70 млинів, вироблялося багато вина. Велике значення для міста мало будівництво порту з 5 причалами і великими складськими приміщеннями. У 1913—1914 рр. Акерман був з'єднаний залізницею з Кишиневом, а в 1916—1917 рр.— з Одесою.

Поступово змінювався і зовнішній вигляд центральної частини міста. Швидко зростає кількість забрукованих вулиць і кам'яних будинків. У 1902—1904 рр. прокладається міська залізниця на кінній тязі (конка). Були побудовані гімназії для хлопців і дівчат, п'ятикласне міське училище, театр. У центрі міста, яке називали Новим Акерманом, встановлюється вечірнє освітлення вулиць. Проте цими «благами цивілізації» в дореволюційному місті користувалася лише незначна частина населення. Поміщики, царські чиновники, верхівка європеїзованого купецтва, власники промислових підприємств — ось ті верстви, які жили в центрі міста і мали можливість здобути освіту. Тисячі трудящих Акермана жили в глиняних хатах і не могли не тільки дати шкільну освіту своїм дітям, але й прогодувати їх. Праця робітників

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 202.

[2] И. Г. Будак. Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период, с. 54—57, 188, 205.

[3] «Исторический вестник», т. CXXI, 1910, кн. 8, с. 639.

оплачувалася дуже низько, а робочий день практично не обмежувався, зокрема для сезонників, які сходилися до міста з сусідніх сіл.

На початку XX століття революційний рух трудящих міста піднявся на вищий ступінь. У 1901—1902 рр. тут виник перший соціал-демократичний гурток. Його члени провадили пропаганду серед робітників, ремісників, інтелігенції. Одеські соціал-демократи організаційно допомагали акерманському гуртку, надсилали літературу тощо. Гуртківці поширювали тут видання кишинівської підпільної друкарні, яка передруковувала окремі номери ленінської «Искры».[1] Під впливом революційної пропаганди перших акерманських соціал-демократів у 1902 році успішно пройшов страйк робітників теслярських майстерень. У 1903 році революційно настроєні робітники і учні відзначили 1 Травня, зібравшись на руїнах стародавньої фортеці. Зростанню революційної свідомості трудящих Акермана сприяло і розгортання антипоміщицького руху сільської бідноти в повіті.

Стаття В. І. Леніна «Початок революції в Росії», яку він написав, перебуваючи в Женеві, дійшла і до трудящих міста. 21 лютого 1905 року повний текст ленінської статті був надрукований одеськими більшовиками в Миколаєві і розповсюджений у Акермані. Акерманська поліція збилася з ніг, шукаючи підпільників, але знайти їх їй не вдалося.

2 травня 1905 року в Акермані розпочався страйк найманих робітників, що працювали на виноградниках. Їх підтримали булочники, до яких згодом приєдналися бондарі. Хоч страйкарі висували лише економічні вимоги (скорочення робочого дня, поліпшення умов праці), для того часу цей виступ мав велике значення — адже припинило роботу понад 1,5 тис. робітників. Налякані власники виноградників пішли на поступки.

Незважаючи на переслідування, робітники Акермана часто збиралися і обговорювали спільні питання класової боротьби. Як свідчать жандармські повідомлення, в літні місяці до міста приїздили робітники з Одеси, вони розповсюджували революційну літературу, провадили усну пропаганду.

Восени 1905 року боротьба трудящих Акермана активізувалася. 9 вересня застрайкували робітники заводів Аглицького і Шріра. Крім економічних вимог робітники висунули і політичні. Під час демонстрації 11 вересня страйкуючі вигукували перед міською управою «Геть царя!». Демонстрантів, що співали революційні пісні, розігнали посилені наряди поліції.

Під час загальноросійського політичного страйку 18 жовтня 1905 року в Акермані припинили роботу пекарі, підмайстри, прикажчики. Вперше в історії міста робітники з червоними прапорами пройшли від фортеці, де вони збиралися, до центру. Їх підтримали візники, водовози, поштові службовці, учні середніх учбових закладів також приєднувалися до них або влаштовували окремі мітинги. Залишивши роботу, до страйкуючих приєдналися робітники парової лісопильні та одного з найбільших млинів. У місті утворилася близька по своїй структурі до Рад виборна організація — комітет громадської безпеки. 20 жовтня більшість підприемств і порт знову припинили роботу.

Царські сатрапи вдалися до найжорстокіших та найпідступніших заходів, щоб придушити боротьбу трудящих Акермана. 23 жовтня в місті було оголошено військовий стан. При підтримці урядових установ погромницька організація «Союз Михаїла архангела» та інші декласовані елементи і переодягнені агенти організовували погроми, били робітників, службовців, гімназистів. Через малочисельність і недостатню організованість акерманських робітників, що майже не мали досвіду революційної боротьби, реакціонерам разом з горезвісним Пуришкевичем удалося придушити революційний рух у місті.

Незважаючи на розправу, робітники не припиняли революційної боротьби.

---

[1] Ю. Г. Иванов. Подпольные типографии ленинской «Искры» в России (1901—1903) Кишинев, 1962, с. 16, 18, 25, 30—34.

19 9-43

З 20 по 26 листопада відбувся страйк поштово-телеграфних службовців. У місті продовжувала роботу невелика соціал-демократична група, яка підтримувала зв'язки з одеськими більшовиками[1]. Під час виборів до 2-ї Державної думи тут поширювалися прокламації Одеського комітету РСДРП і окремі номери більшовицької преси.

В 1908 році існували нелегальні гуртки в акерманській гімназії. У квітні 1912 року робітники друкарні газети «Аккерманское слово», обурені ленським розстрілом, провели одноденний страйк.

Ще більш загострилася класова боротьба напередодні імперіалістичної війни. Обумовлювалося це тим, що в 1911 році 206 тис. десятин землі в Акерманському повіті знаходилося в руках іноземних колоністів. Щоб не вмерти з голоду, безземельні селяни змушені були за низьку плату найматися до них на роботу. Важке матеріальне становище спричиняло часті хвороби. На медичну допомогу не було надії. У всьому повіті працювало 17 лікарів (з них 8 в Акермані). Загалом на одного лікаря припадало 17588 чол., а на одне лікарняне ліжко 1,8 тис. чол. Більшість населення була неписьменною. З 30 тис. дітей шкільного віку відвідували школу лише 17 тисяч.

Велику увагу подіям у Бессарабії приділяла газета «Правда», в якій публікувалися повідомлення за 1912—1914 рр. про сутички селян з поліцією, поміщиками, куркулями в Акерманському повіті.

Під час імперіалістичної війни значний вплив на розгортання революційного руху в Акермані мало перебування військових частин, серед яких провадилася більшовицька агітація. В грудні 1916 року спалахнуло повстання солдат 12-го Кавказького стрілецького полку. Солдати виступили проти імперіалістичної війни, відмовились їхати на фронт, вчинили опір офіцерам і жандармерії. Озброєні гвинтівками, кулеметами, повстанці пройшли вулицями міста, звертаючись з революційними закликами до населення.

Після повалення царизму, 10 березня 1917 року в Акермані відбулася демонстрація під лозунгом «Геть тиранів, геть кайдани! Хай живе свобода!»[2]. В цьому ж місяці виникла Акерманська Рада робітничих і солдатських депутатів. Рада видавала газету «Аккерманское слово». Незважаючи на те, що в її складі було немало есерів і меншовиків, під тиском народу вона все ж здійснювала в місті свободу слова, друку і демонстрацій. У квітні Рада ухвалила рішення про реквізицію незасіяних поміщицьких земель. Земельні комітети почали їх розподіл серед селян[3]. Ці заходи підтримав, дізнавшись про події в Акерманському повіті, спрямовані на захоплення і розподіл між селянами поміщицьких земель після Лютневої революції В. І. Ленін на сторінках газети «Правды» від 5 травня 1917 року. «Акерманська Рада роб. і солд. депутатів, очевидно, виходить з практичних міркувань, вона, безсумнівно, близько і безпосередньо знає місцеві умови. Вона правильно враховує,що посіви треба збільшити що б то не стало і до найбільших меж»[4],— писав Ілліч у ті дні.

Трудящі Акермана разом з революційно настроєними солдатами заарештували пристава, обеззброїли поліцію, городових, замінили посадових осіб старої влади. На будівництві залізниці явочним порядком ввели 8-годинний робочий день. Залізничники зняли бюст Олександра II[5].

З великою радістю зустріли трудящі міста перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В грудні 1917 року при Акерманській Раді утворюється військово-революційний комітет на чолі з Карджаном, який приступив до проведення в життя рішень II Всеросійського з'їзду Рад.

Коли нависла загроза окупації з боку боярської Румунії, виконком Акерманської Ради робітничих і солдатських депутатів на початку лютого 1918 року ухвалив

---

[1] Из истории Одесской партийной организации, с. 101.
[2] Газ. «Бессарабская правда», 12 березня 1917 р.
[3] Газ. «Советская Бессарабия», 21 вересня 1917 р.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 24, с. 176.
[5] Газ. «Аккерманское слово», 28 березня 1917 р.

резолюцію, в якій закликав виступити проти загарбників. Революційні організації звернулися до мешканців міста з закликом вступати до Червоної гвардії, щоб захистити Батьківщину. 6 лютого 1918 року в газеті «Одесский листок» було надруковано розпорядження військового комісара Акерманського військово-революційного комітету С. Ф. Акімова: «Всім, хто одержав зброю, записатися в загони оборони у виконкомі!». 10 лютого 1918 року опубліковано резолюцію Ради «Центрофлота» та суднових берегових комітетів про збройний опір румунській буржуазії[1].

Сотні трудящих Акермана стали червоногвардійцями. У місті й тепер живе дехто з них. Це С. Ф. Козлов, О. Ф. Овсієнко та інші. Командиром полку 1-го соціалістичного червоногвардійського загону був В. П. Питомель (загинув в бою з білополяками в 1919 році). Командиром 1-го батальйону став К. А. Орловський. В боротьбі проти ворогів в роки громадянської війни брали активну участь член партії з 1904 року лікар Л. Х. Попов і З. Акерман (пізніше командував 1-м Саратовським кавалерійським полком).

Бої проти румуно-боярських військ проходили на заході міста. Сили були не рівні. 9 березня 1918 року Бессарабія, в т. ч. й Акерман, була загарбана. Більш як двадцятирічна окупація тяжко позначилася на розвиткові міста. Ради були ліквідовані, конфіскована поміщицька земля повернута колишнім власникам. Повернення землі поміщикам призвело до того, що більше ніж 2 тис. жителів були приречені на голодну смерть. Уся влада на місцях перейшла до рук окупаційних військ, жандармів, поліцаїв і чиновників, які своєю жорстокістю і самодурством намагалися перевершити навіть колишню турецьку адміністрацію. Залізничникам загарбники зменшили заробітну плату на 35 проц[2]. На селян і робітників наклали великі податки. Здійснювалася примусова румунізація населення, звільнялися з роботи всі вчителі, які не знали румунської мови або не бажали прийняти румунського підданства. Місто стали називати Четатя-Албе.

В 1919 році проти примусової румунізації виступили службовці поштового відділення, відмовляючись від роботи. Вчителі міста не присягли королівському урядові.

Виявляючи класову солідарність, Акерманський повітовий комітет більшовиків закликав робітників спільно з селянами боротися проти окупантів Під впливом комуністів трудящі згуртовано виступали проти грабування населення, перешкоджали вивезенню награбованого зерна в Румунію[3]. Ще в середині липня 1918 року приїхав з Одеси М. Михайлов для організації підтримки страйку залізничників. Утворилася ініціативна більшовицька група в складі Михайлова, Магдича, Андрієвської (Сасової), яка і організувала страйковий рух місцевих залізничників. Створено підпільний військово-революційний комітет, до якого ввійшли Сасов (голова), Філіпенко, Чорнобров, Задорожний, Андрієвська. Було визначено головні завдання підпільних груп по роботі серед залізничників, селян, обрано партком у складі Магдича, Бублія, Андрієвської, Левиної, Мейдмана.

Окупанти розкрили організацію і розгромили її. Ряд комуністів і співчуваючих заарештували. Загарбники розпочали судовий процес проти 108 бессарабських більшовиків. Багато з них було засуджено до страти або до різних строків ув'язнення[4].

Революційний рух налякав окупантів. В повіті і місті оголосили стан облоги. Проте підпільна боротьба за возз'єднання з молодою Радянською республікою і за відновлення Радянської влади не припинялася. Навесні 1921 року тут знову була створена комуністична організація в складі 17 чол., яка готувала повстання проти окупантів. У серпні всю групу заарештували. Тільки її керівникові А. Талмазану (Віхрєву) пощастило уникнути арешту і перебратися до Радянського Союзу.

---

[1] Філіал Одеського обласного державного архіву у м. Ізмаїлі, ф. 1172, оп. 1, спр. 1—3, арк. 1; спр 91, арк. 1.
[2] ЦДА МРСР, ф. 680, оп. 1, спр. 3419, арк. 768—770.
[3] Газ. «Правда», 23 червня 1918 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 167, арк. 6, 7, 9, 11; спр. 226, арк. 22—23; спр. 46, арк. 102.

Члени 4-ої бойової групи півдня Бессарабії. Тюремний знімок. Білгород-Дністровський. 1921 р.

У 1921 році для продовження революційної боротьби була створена «Південна бойова організація Бессарабії», яка налічувала кілька бойових груп. Очолював її І. Платов. Акерманська група під керівництвом Соктиса підірвала міст, нападала на жандармські пости, на сигуранцу. 5 вересня 1921 року 23 учасники групи були заарештовані. Серед них М. Котляренко, М. Максименко, керівник організації А. Талмазан. Соктису та іншим товаришам вдалося перебратися через лиман на радянську землю.

Під керівництвом Акерманського підпільного повітового комітету та його секретаря П. Алісова (Городецького) революціонери розповсюджували більшовицькі листівки, газети, що друкувалися підпільними друкарнями. В них розповідалася правда про В. І. Леніна, про Червону Армію, про перші успіхи молодої Радянської держави[1]. Найбільш відомими борцями проти окупантів були М. В. Стадзилов, Г. Мейдман, Н. Брофман, В. Білий, Л. Куликовський, М. Карлин, В. Абрамович, О. Хінкул, П. Кочерга, Л. Чорнобров, Л. Фрізман, В. Філоненко, В. Магдич, Л. Ліфшиць, А. Сасов та інші. Допомагали їм М. Михайлов — механік залізничного депо в Акермані, О. Доценко та інші робітники[2].

Підпільна організація друкувала та розповсюджувала листівки про тяжке матеріальне становище трудящих, закликала до боротьби з румунськими окупантами, розповсюджувала відозву Спілки революційних селян Бессарабії з закликом до єдності та боротьби проти поневолювачів. Внаслідок цього посилювалися авторитет і вплив революціонерів на трудове населення.

24 січня 1930 року як протест проти 12-річної окупації Бессарабії боярською Румунією було розповсюджено листівки Бессарабського обласного комітету Комуністичної партії та комітету комсомолу, в яких говорилося, що за цей час у Бессарабії було розстріляно 30 тис. чоловік, сотні людей пропали «безвісти», тисячі було відправлено на каторгу, 350 тис. втекло за кордон[3].

Не припинялася боротьба і в наступні роки. Для того, щоб розправитися з революціонерами, сигуранца вдалася до провокацій, вона підкидала більшовицьку літературу селянам. Потім це було використано для арештів 48 революціонерів. Сигуранца жорстоко розправлялася над арештованими, після чого багато з них назавжди залишилися скаліченими[4]. Коли почався т. зв. «процес 48» (тривав 20 днів), акерманці послали на суд понад 200 свідків — робітників та селян. Незважаючи на це, суд засудив 40 чол. (разом до 210 років каторги, до 20 млн. лей штрафу і позбавлення прав на десятки років). На знак протесту присутні на суді зустріли цей вирок співом «Інтернаціоналу». Політичні в'язні звернулися з відозвою до робітників та селян, в якій закликали до революційної боротьби проти окупантів. Вони писали: «Ми заявляємо перед трудящими усього світу, що ніякі тортури, ніякий терор, ніякі суди нас не залякають і не відвернуть нас від класової боротьби... Жодного ро-

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 403, арк. 188, 368, 370, 408, 431, 432, 540, 541, 556; спр. 368, арк. 1.
[2] ЦДА МРСР, ф. 32, оп. 1, спр. 4855, арк. 112.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 538, оп. 1, спр. 103, арк. 149—150; ф. 312, оп. 1, спр. 37, арк. 41.
[4] Газ. «Пролетарская правда», квітень 1932 р.

бітника, жодного селянина, жодної робітниці, жодної селянки, жодного солдата і матроса не мусить бути поза лавами революційної армії! Ми всі як один вступимо до революційних організацій! Ми глибоко віримо, що наш заклик дістане широкий відгук у ваших серцях, підбадьорить і загартує до подальшої боротьби»[1].

В липні 1934 року в Акермані знову відновила роботу комуністична організація, яка в березні 1935 року уже налічувала 67 чоловік і 300 співчуваючих. Комуністи закликали до об'єднання трудящих Бессарабії та Румунії в боротьбі проти класових ворогів, до конфіскації поміщицьких земель[2]. В наступні роки Акерманський партійний комітет розповсюджував листівки, що закликали до возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом. Він виступав у цих листівках проти імперіалістичної війни, до якої готувалася Румунія як сателіт фашистської Німеччини.

В роки окупації промисловість міста занепала. За цей час припинили своє існування 30 підприємств. Внаслідок цього тут щороку були тисячі безробітних. Тяжке матеріальне становище викликало протести робітників. В 1935 році відбулося кілька виступів залізничників.

28 червня 1940 року стало поворотним пунктом в історії Акермана, місто було визволене Червоною Армією. Акерман став важливим господарським та культурним центром новоутвореної Ізмаїльської області, яка увійшла до складу Української РСР. У місті на той час налічувалося 55 тис. жителів. З відновленням Рад вперше за багато років тут було ліквідовано безробіття, дитячу безпритульність. Уже через місяць після визволення роботу одержали близько 4 тис. чоловік.

Стали до ладу 19 держпідприємств, 17 підприємств промислової кооперації, в яких об'єдналися близько 1000 ремісників[3]. Почав роботу маслозавод. З 1 січня 1941 року була введена відрядна оплата, що стало серйозним стимулом для підвищення продуктивності праці. Широко розгорнулося соціалістичне змагання. Кращий стахановець артілі «Червоний меблевик» І. Соколов щомісяця виконував норму на 310 проц., робітник артілі «Червоний металіст» Б. І. Бродський — на 170 проц. У місті діяло 60 державних і кооперативних підприємств, на яких працювало близько 10 тис. чол., валовий випуск продукції становив 15 млн. 699 тис. крб. Працювали електростанція, порт і залізничний вузол.

За часів окупації у місті було 2 лікарні, де працювало 26 лікарів. У 1940 році тут уже діяло 5 лікарень, які обслуговували 72 лікарі.

За 22 роки окупації не було збудовано жодної школи. 20 тис. дітей робітників та бідноти не могли навчатися. З відновленням Радянської влади тут відкрито багато шкіл, учительський інститут з російською та українською мовами навчання, який після відкриття в Ізмаїлі учительського інституту був реорганізований у педагогічне училище.

Влітку 1941 року мирну працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини. Акерман одним з перших зазнав бомбардувань ворожої авіації. Гітлерівці бомбардували житла, порт, промислові підприємства. Розпочалася евакуація в тил країни заводського обладнання, машин, суден, худоби. Евакуювалися й жителі.

25 липня 1941 року Акерман окупували німецько-фашистські війська. Вони розстрілювали мирних жителів, багатьох вивозили в концтабори. Лише 28 липня 1941 року біля стін педучилища було розстріляно 50 чол. Багатьох жителів фашистські варвари розстрілювали в кам'яному кар'єрі, на території акерманської фортеці. Від їхніх рук загинули робітниця рибозаводу М. Донченко, столяр П. Сумневич, фельдшер Н. Пономарьов та багато інших. За роки окупації фашисти закатували або розстріляли близько 3 тис. чол.[4] Понад 10 тис. було насильно вивезено до Німеччини[5].

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 173, оп. 4, спр. 17, арк. 504.
[2] Там же, ф. 680, оп. 1, спр. 3817, арк. 260—264.
[3] Газ. «Придунайская правда», 11 лютого 1941 р.
[4] П. Авербух, Г. Криволап. Білгород-Дністровський. Одеса, 1967, с. 26.
[5] Одеський облпартархів, ф. 7190, оп. 1, спр. 2, арк. 5.

Незважаючи на жорстокий терор, радянські люди не корились окупантам. У місті була організована підпільна молодіжна група, яка потай слухала радіопередачі з Москви, розповідала народу правду про події на фронтах, про бойові успіхи партизанів. Фашисти натрапили на слід і 23 молодих патріотів заарештували. Найбільш активних членів групи — М. Жеку, Ф. Чаїрського, В. Богуцького засудили до розстрілу. Проте завдяки швидкому наступу Червоної Армії в'язні були звільнені і влилися до її лав.

У серпні 1944 року війська генерал-лейтенанта Шлєміна, полковника Нікітіна, полковника Власова, підполковника Смирнова, артилеристи генерал-майора артилерії Єрмаченкова, моряки контр-адмірала Горшкова та інші частини почали наступ за визволення Акермана. Для форсування лиману була створена оперативна група під командуванням генерал-майора Бахтіна. 22 серпня радянські війська штурмом оволоділи містом. З великою радістю трудящі зустрічали своїх визволителів.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 серпня 1945 року місту повернуто його історичну назву — Білгород, і його стали називати Білгород-Дністровський на відміну від одноименного міста в Курській області.

Частини Червоної Армії на марші після визволення Білгорода-Дністровського. 26 серпня 1944 р.

Парк Перемоги. Білгород-Дністровський. 1967 р.

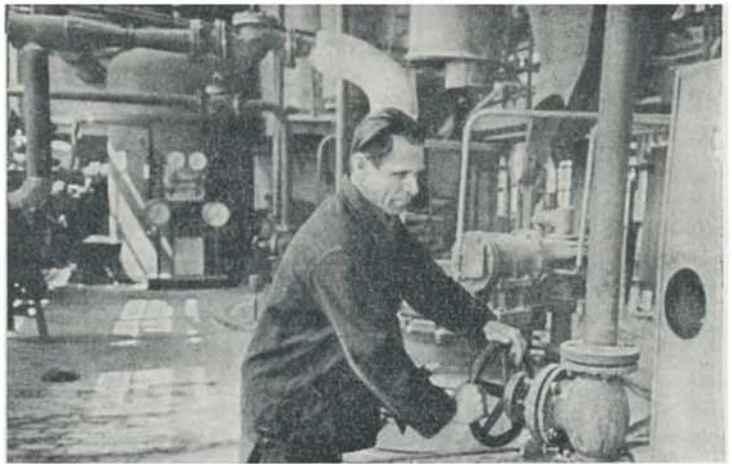

Після визволення міста трудящим довелося докласти багато зусиль для відродження його економічного і культурного життя. Окупанти спалили 17 підприємств, а решту зруйнували. Вони знищили 170 км залізничної колії, мости, вагони й паровози, вивезли обладнання порту[1]. Тільки комунальному господарству нанесено збитків на суму понад 100 млн. крб. Було зруйновано 1230 будинків, знищено 60 магазинів, 7 оптових баз, спалено 6 шкіл, кілька медичних установ і т. ін. Втрати, заподіяні фашистами господарству міста, становили 185,7 млн. карбованців.

23 серпня 1944 року виконком міської Ради депутатів трудящих, головою якого обрали М. Сергєєва, прийняв рішення про впровадження в життя радянських законів. Одночасно вживалися необхідні заходи для подання допомоги Червоній Армії з тим, щоб вона якомога швидше розгромила фашистських загарбників. Трудящі Білгорода-Дністровського, Старокозацького і Саратського районів за короткий час зібрали 8,8 млн. крб. на будівництво танкової колони «Ізмаїлець». Успішно проходило збирання коштів на

[1] Одеський облпартархів, ф. 7190, оп. 1, спр. 32, арк. 46, 50.

побудову танкової колони ім. Білгорода-Дністровського. Колективи рибоконсервного та лікеро-горілчаного заводів внесли відразу свій місячний заробіток — 30 тис. крб. До 26 грудня 1944 року трудящі міста зібрали у фонд оборони 750 тис. карбованців.

У гідролізному цеху Білгород-Дністровського рибоконсервного комбінату. 1967 р.

Завдяки самовідданій праці жителів міста, підприємства, що були менш зруйнованими, вступали в дію через кілька днів. На 5-й день почав працювати рибозавод, відновили роботу міський зв'язок, електростанція. У вересні 1944 року по залізниці пройшов перший поїзд, а на кінець року паровозне депо випустило з ремонту 68 паровозів. На осінь було відремонтовано 325 будинків, працювало 35 державних і кооперативних підприємств, установлено 3 міські і одну залізничну водокачки. За 1944 рік відбудовано 7 магазинів, 4 їдальні, почали працювати культурно-освітні заклади. Силами учителів, учнів і їх батьків було відремонтовано 11 шкіл, що дало змогу сісти за парти першого вересня 1180 учням.

Авангардну роль у відбудові народного господарства відігравали партійні організації, яким допомагали комсомольці. На 1 березня 1946 року в місті налічувалось 314 комуністів і 738 комсомольців. Вони були в перших лавах на відбудові зруйнованих та на будівництві нових підприємств. Комуністи очолювали змагання за перевиконання виробничих завдань. Уже в першому півріччі 1946 року консервний завод дав продукції в 7 разів більше, ніж за весь 1945 рік, а маслозавод — в 3 рази. На кінець четвертої п'ятирічки промисловість міста була повністю відбудована і продовжувала успішно розвиватись.

Розширювалася мережа культурно-освітніх і медичних установ. У 1951 — 1952 рр. тут діяли спеціальні середні учбові заклади. В місті працювало 6 стаціонарних медичних установ на 260 ліжок, 5 фельдшерських пунктів, станції — протиепідемічна, швидкої допомоги та інші.

Внаслідок дальшої реконструкції і значного розширення підприємства міста добились у 1953 році зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці на 11,4 проц., збільшили випуск валової продукції порівняно з 1952 роком на 21,1 проц. Із 3120 чоловік, які працювали в 1953 році на підприємствах міста, третину становили передовики виробництва. За досягнуті успіхи у виконанні виробничого плану 1953 року колективам міськхарчокомбінату, зеленгоспу, друкарні, контори зв'язку були вручені перехідні Червоні прапори облвиконкому та облпрофради. Капіталовкладення за роки п'ятирічки збільшились у півтора раза. За цей час у місті введено в дію комбінат будівельних матеріалів, електростанцію, будівельне управління № 6, м'ясокомбінат, млинозавод № 12, хлібозавод, рибоконсервний завод та інші промислові підприємства. Відбудовано приміщення сільськогосподарського та рибопромислового технікумів, проведено великі роботи по ремонту житлового фонду, благоустрою і озелененню міста. Загальний обсяг всієї промислової продукції в 1955 році, порівняно з 1950 роком, збільшився в 2,2 раза. Продуктивність праці зросла за п'ятиріччя на 83 проценти.

На 1963 рік в місті налічувалося вже 42 державних промислових підприємств, у т. ч. новозбудовані маслозавод, дріжджевий цех, завод залізобетонних конструкцій та інші.

Одним з найбільших підприємств є рибоконсервний комбінат. До визволення на його місці був невеликий приватний рибоконсервний завод, на якому налічувалося 200 робітників. Працював він сезонно, мав лише один цех. За післявоєнний період

тут стали до ладу 9 цехів, в т. ч. консервний, рибний тощо. В 1960 році на комбінаті встановлено два холодильники місткістю 240 тонн, обладнано 6 морських і 3 лиманські рибоприймальні пункти та 4 кефальні дільниці, стала працювати дослідна лабораторія. Сировина надходить з рибоколгоспів Азовсько-Чорноморського басейну. На комбінаті в 1968 році працювало 600 робітників (у 1940 році — 100 робітників), а випуск продукції зріс з 500 тис. банок (1940 рік) до 7 млн. банок на рік. Продукція рибокомбінату — риба холодного і гарячого коптіння, охолоджена і морожена має великий попит у багатьох містах України, Російської Федерації, а також в братніх країнах соціалізму — Монгольській Народній Республіці, Чехословаччині, Німецькій Демократичній Республіці. Це підприємство одним з перших перейшло на нові умови планування та економічного стимулювання виробництва. Внаслідок цього значно зросла продуктивність праці, підвищувалася оплата праці робітників. Так, у 1967 році робітникам виплачено преміальних на суму 74 тис. крб. або вдвоє більше, ніж в 1966 році. За сумлінну працю директора комбінату Ф. Ф. Зирянова, механіка Г. С. Жеромського, майстра Г. І. Андрейчука занесено в Книгу трудової слави.

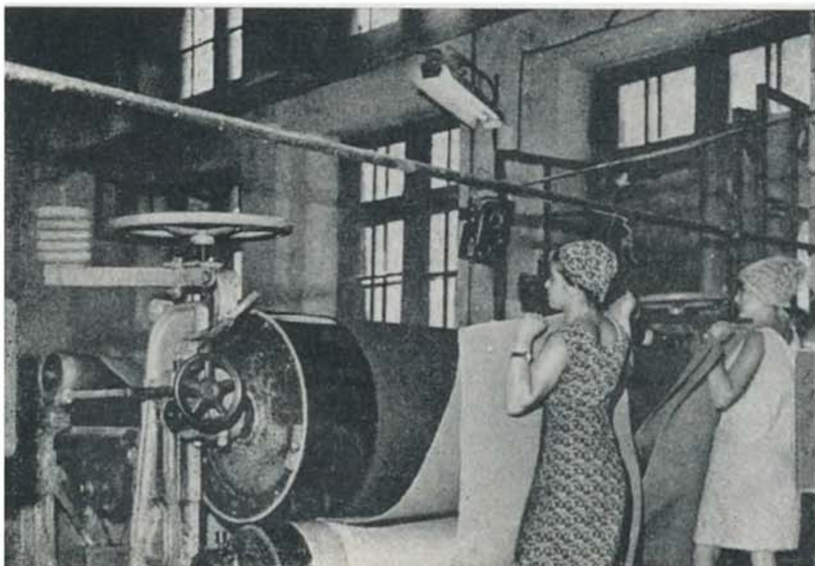
Після визволення міста в 1944 році тут працювала невелика бойня, яку обслуговували 18 робітників. За повоєнний час на її місці виріс потужний м'ясокомбінат, обладнаний сучасними механізмами. На ньому зайнято 240 робітників. Асортимент продукції становить 50 видів. Тут щодня випускається близко 7 тонн ковбасних виробів, а за 20 днів підприємство дає стільки продукції, скільки її випускалося за весь 1946 рік. За досягнуті виробничі успіхи в ювілейному переджовтневому змаганні колектив м'ясокомбінату нагороджений Почесною грамотою міськкому партії і виконкому міської Ради депутатів трудящих і занесений в міську Книгу трудової слави.

З 1945 року в Білгороді-Дністровському працює винно-соковий завод (спочатку він називався лікеро-горілчаним). Його потужність швидко зростала. Завдяки механізації і автоматизації виробничих процесів на підприємстві усунено важку ручну працю. У 1950 році тут випущено 23 тис. декалітрів продукції, в 1960 році — 154 тис., а в 1967 році — близько мільйона декалітрів вин і соків.

У 1961 році внаслідок злиття підприємств по прийому, переробці і реалізації зернових та кормових продуктів — заготпункту, млинозаводу, комбікормового та кукурудзокалібрувального заводів — створено комбінат хлібопродуктів. Це — передове підприємство. Тут діє перша в області потокова лінія по переробці товарної кукурудзи. За двадцять повоєнних років продуктивність праці на підприємстві зросла втроє, а кількість продукції збільшилась у 29 разів. Комбінат є учасником ВДНГ, удостоєний кількох дипломів. Медалями виставки нагороджені новатори виробництва П. Ф. Тищенко, Ф. І. Карнелюк і Я. С. Бахітов.

Славиться своєю продукцією Білгород-Дністровська швейна фабрика. На час її відкриття (в 1946 році) було 2 цехи, де працювало 26 швачок, тепер тут працюють понад 470 чоловік. Підприємство обладнане напівавтоматами. Річна вартість його продукції перевищує 600 тис. крб. За успіхи в переджовтневому ювілейному змаганні колектив фабрики занесено в обласну Книгу трудової слави і нагороджено Почесною грамотою міськкому партії і виконкому міської Ради депутатів трудящих. 278 робітниць удостоєні звання ударника комуністичної праці, бригадам майстрів О. П. Голуб'євої, О. І. Лу-

На картонній фабриці. Білгород-Дністровський. 1967 р.

гової присвоєно звання бригади ім. 50-річчя Великого Жовтня. В Книгу трудової слави підприємства занесені ветеран В. М. Шевченко, делегат XXIII з'їзду КПРС М. М. Дубина, швачка В. О. Слєпцова, що нагороджена медаллю «За трудову доблесть». Майстер фабрики О. В. Антонова занесена в Книгу трудової слави Одеського обкому КП України, облвиконкому та облпрофради.

Первістком семирічки стала картонна фабрика. Вона випускала коробковий картон, а з 1968 року освоїла виробництво високоякісного чемоданного картону продуктивністю 2,3 тис. тонн на рік. У 1964 році тут став до ладу перший на Україні гідролізний цех по виробництву кормових дріжджів. Фабрика щороку виробляє понад 700 тонн цінних білкових кормів для тварин.

У Білгороді-Дністровському з 1951 року почав працювати комбінат будівельних матеріалів, який повністю забезпечує потреби міста і прилеглих районів черепицею, пиломатеріалами, товарним розчином тощо. В 1967 році на комбінаті став до ладу цех залізобетонних виробів.

Наймолодшим підприємством у місті є меблева фабрика «Червона зоря». Вона виготовляє столи, шафи та інші меблі. Крім того, в місті є цехи по виробництву пластмасових і залізних виробів, по пошиттю одягу, випуску хімічних продуктів тощо. Нині підприємства Білгорода-Дністровського випускають загалом 110 видів продукції, а місто стало одним з найбільших промислових центрів Одещини.

Будинок побуту «Радуга». Білгород-Дністровський. 1967 р.

Герой Радянського Союзу, депутат Білгород-Дністровської міської Ради І. І. Скорий бесідує з виборцями. 1966 р.

Широкого розмаху набуло житлове будівництво. 5 спеціальних будівельних організацій, в яких зайнято 2 тис. робітників, за період з 1963 по 1965 рік спорудили 200 квартир площею 5,5 тис. кв. метрів, забрукували і заасфальтували 63 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів. Починаючи з 1957 року, було збудовано Палац культури ім. Шевченка, 2 літні кінотеатри, учбові корпуси професійно-технічного училища, корпус рибопромислового технікуму, міський спортивний зал, також Будинок побуту «Райдуга», фабрику хімчистки, лазню тощо. В ювілейному 1967 році став до ладу широкоекранний кінотеатр «Жовтень». Одночасно здійснювалися заходи по благоустрою і озелененню міста. Його прикрашають багато скверів та парки ім. Комсомолу, Миру і Перемоги. Замість криниць побудовано водопровід. У 1960 році місто одержало струм від Дубоссарської ГЕС. За успіхи, досягнуті в справі благоустрою, місто четвертий рік підряд нагороджується перехідним Червоним прапором Одеського обкому КП України і Одеського облвиконкому. За підсумками соціалістичного змагання 1967 року Білгород-Дністровський завоював перехідний

Червоний прапор Одеського обкому КП України, Одеського облвиконкому і Одеської облпрофради.

За самовіддану працю багато робітничих колективів одержали звання комуністичних, а сотні передовиків виробництва — звання ударника комуністичної праці. Серед них нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу Є. Г. Краснобаєва, Л. В. Абросимова, П. В. Власенко, О. І. Бонасевич, П. М. Васильєва та інші.

Механік рибокомбінату Г. С. Жеромський за 20 років роботи одержав 70 авторських посвідчень. Його пропозиції дали змогу підприємству заощадити 19 тис. крб.

Патріотичний рух за гідну зустріч 50-річчя Жовтня приніс нові трудові перемоги. Напередодні свята трудівники промисловості рапортували про те, що випущено продукції на 655 тис. крб. понад план.

З новим розмахом розгорнулося в місті змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За прикладом передових колективів трудящі Білгорода-Дністровського вирішили завершити п'ятирічку з основних техніко-економічних показників до 7 листопада 1970 року. Виконуючи ці підвищені соціалістичні зобов'язання, трудящі склали перспективний план розвитку Білгорода-Дністровського на п'ятиріччя. Передбачено збудувати заводи по виробництву поліетиленових труб і силікатних блоків, комбікормовий завод, новий корпус швейної фабрики, хлібозавод, павільйон побутового обслуговування, магістральний водопровід Овідіополь—Білгород-Дністровський, ввести в дію першу чергу міської каналізації протяжністю 12 км, холодильник. Крім того, передбачено збудувати універсальний магазин, магазин «Гастроном», приміщення міської друкарні, готель «Інтурист», середню школу, гуртожиток сільськогосподарського технікуму, учбовий корпус рибопромислового технікуму, школу-інтернат, лікувальний корпус міської лікарні, міський автовокзал.

Велика увага приділяється охороні здоров'я трудящих. До визволення в Білгороді-Дністровському працювало лише кілька лікарів і дві невеликі лікарні. У 1967 році обслуговували населення міста 10 лікувальних закладів, 11 пунктів охорони здоров'я, 3 аптеки, спеціалізований магазин оптики. В цих закладах працює понад 170 лікарів і 350 чол. середнього медичного персоналу. Протитуберкульозний, психоневрологічний диспансери, дитяча лікарня та лікарня очних хвороб обслуговують трудящих всього району.

Місто і його околиці — курортний центр Радянської України. Тут діють курорт «Приморський», пансіонат «Золоті піски», курорт «Сергіївка», що становлять Білгород-Дністровську курортну зону. На березі Чорного моря, де розташоване селище Затока (підпорядковане міськраді), розміщено однойменний республіканський санаторій. В ньому провадяться хірургічні операції в комплексі з санаторним лікуванням.

Білгород-Дністровський — місто учнівської молоді. Тут працює 5 середніх і 2 восьмирічні школи, де навчаються 4,6 тис. учнів. У 8 середніх спеціальних учбо-

На Дністрі. Білгород-Дністровський. 1967 р.

вих закладах навчається близько 3 тис. юнаків і дівчат. У всіх цих закладах працює понад 840 викладачів.

Педагогічний, медичний, сільськогосподарський і рибопромисловий технікуми, професійно-технічне училище, кооперативну школу та школу центрального статистичного управління за роки Радянської влади закінчили понад 15 тис. чоловік.

Виступ колективу художньої самодіяльності Будинку культури на вечорі, присвяченому 50-річчю Радянської влади. Білгород-Дністровський. 1967 р.

В багатьох місцях країни працюють випускники рибопромислового технікуму, відкритого в 1946 році. За 20 з лишком років він підготував понад 1,2 тис. спеціалістів для рибної промисловості. Багато з них здобули вищу освіту, стали командирами промислових кораблів, керівниками підприємств, науковцями. Серед них — директор Запорізького рибокомбінату І. К. Малицький, директор Вилківського рибозаводу Ю. Л. Січкар, головний інженер Ждановського рибокомбінату А. Н. Чудновський, працівник Московського науково-дослідного інституту рибного господарства кандидат технічних наук А. А. Парадискін.

Великого розмаху набула в місті культурно-освітня робота. При Палаці культури ім. Т. Г. Шевченка організовано 10 гуртків.

Велику аудиторію збирає також Білгород-Дністровський театр юного глядача. Популярністю користуються виступи і вокального ансамблю педагогічного училища «Берізка».

Важливим культурним закладом є краєзнавчий музей, що міститься в одному з кращих будинків по вулиці Пушкінській. У 9 залах зібрано сотні експонатів.

В Білгороді-Дністровському є заповідник всесоюзного значення — це фортеця, закладена в XV столітті. Це одна з унікальних давніх споруд на території нашої Батьківщини. Фортеця схожа на фігуру зімкнутого багатокутника з 26 баштами, з яких 12 були бойовими. Під час румуно-боярської окупації фортеця стала руйнуватися. Рішенням Радянського уряду тут провадяться великі реставраційно-відбудовні роботи, зокрема передбачено реставрувати башти і стіни цитаделі, а також башти Пушкіна і Дівочу (Овідієву).

В парках і скверах міста є багато пам'ятників — О. С. Пушкіну, учасникам російсько-японської війни 1904—1905 рр., громадянської війни 1918—1920 рр., героям Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., велична Статуя Миру та інші.

Величезних звершень у промисловому виробництві і культурно-освітньому житті міста трудящі домоглися під керівництвом партійної організації, міської Ради депутатів трудящих. У 10 постійно діючих комісіях — промисловій, по торгівлі і громадському харчуванню, охороні здоров'я і соціальному забезпеченню та інших — працює 100 депутатів і численний актив. Особливо активну участь у цій роботі беруть депутати М. А. Журба, Є. С. Амелюшкін, Я. А. Фінгер, Н. Ф. Мінакова, В. С. Малевська, Ф. Г. Кратов, почесний громадянин Білгорода-Дністровського колишній голова міськради М. В. Сергєєв.

Розквітає старовинне українське місто на Дністрі. Зусиллями трудівників Білгород-Дністровський перетворився на значний промисловий і культурний центр Одещини і всієї України. В майбутньому він стане найважливішим водно-транспортним центром на Дністрі, найбільшим індустріальним містом Придністров'я.

П. Й. КАРИШКОВСЬКИЙ, Р. М. КУДРЯВІНА

Білгород-Дністровський район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1957 році. Межує на заході з Тарутинським і Саратським, на південному заході — Татарбунарським, по Дністру — з Біляївським, а вздовж Дністровського лиману — з Овідіопольським районами Одеської області. На півдні територія району виходить на узбережжя Чорного моря. Площа району 1977 кв. км. Населення 104,7 тис. чол., у т. ч. сільського — 74,0 тис. чол. (71,1 проц.), густота — 52,3 чол. на 1 кв. км. В районі 58 населених пунктів, які підпорядковані міській, селищній та 18 сільським Радам.

Через територію району та його центр проходять залізниця Одеса—Ізмаїл і три автошляхи. Через Білгород-Дністровський порт підтримуються регулярні зв'язки з Одесою та іншими чорноморськими і дунайськими портами.

В господарстві району переважає промислове виробництво, воно дає 52,9 проц. валової продукції. Тут діє 26 промислових підприємств, на яких зайнято 4140 робітників та службовців. Харчова промисловість дає 82,4 проц. всієї промислової продукції. Найбільші підприємства — м'ясокомбінат, виносоковий завод, рибоконсервний комбінат, маслозавод, хлібокомбінат, швейна, картонна і меблева фабрики, що знаходяться в Білгороді-Дністровському, та підприємства Старокозацького винозаводоуправління.

Природні умови сприятливі для вирощування зернових культур та винограду. Рельєф в основному рівнинний. В грунтах переважають південні чорноземи. Близько двох третин території — 125 010 га — займають сільськогосподарські угіддя, в т. ч. орні землі — 108 744 га (87,0 проц.), сади і виноградники — 7785 га (6,2 проц.). В районі 9 радгоспів та 21 колгосп.

Посівна площа в 1966 році становила 105 570 га, в т. ч. під зерновими культурами — 52 490 га (50 проц.), технічними — 14 152 га (13,4 проц.), кормовими — 37 407 га (35,4 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця та кукурудза, основна технічна культура — соняшник.

В сільськогосподарському виробництві переважає тваринництво, річна продукція якого становить 60,9 проц. Воно має м'ясо-молочний напрям. У 1967 році тут було понад 47,7 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 15,2 тис. корів; свиней — 49,6 тис., бджолосімей — 3,4 тис. На 100 га сільськогосподарських угідь утримувалося 34,9 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 11,2 корів; на 100 га ріллі — 42,1 свиней. На 100 га угідь вироблено 31,1 цнт яловичини, надоєно 248 цнт молока, зібрано 0,65 цнт меду; на 100 га ріллі одержано 25,6 цнт свинини.

Сільськогосподарське виробництво має міцну матеріально-технічну базу. В районі працює 1245 тракторів та 379 комбайнів. Район повністю електрифіковано від державної мережі. Повністю механізовано всі орні роботи, збирання зернових та соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 81 процент.

В населених пунктах району є 447 магазинів та палаток, працює 54 підприємства громадського харчування. В 1965—1967 рр. товарооборот становив в середньому 33 449 тис. карбованців.

Провадиться велике житлове будівництво. Протягом семирічки споруджено 2838 будинків. У 1966 році лише в селах споруджено 339 будинків загальною площею 20 790 кв. метрів.

Зросла мережа лікувальних закладів. В районі — 16 лікарень на 1270 ліжок та багато інших установ охорони здоров'я, в яких працює 227 лікарів та 730 чол. середнього медичного персоналу. Серед них 9 відмінників охорони здоров'я.

За роки Радянської влади створена розгалужена шкільна мережа — 18 середніх, 28 восьмирічних та 7 початкових шкіл, 5 шкіл робітничої і сільської молоді, 4 технікуми. В школах і технікумах працює 1236 педагогів, у т. ч. заслужений учитель та 18 відмінників народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 62 клуби і будинки культури та 57 бібліотек з книжковим фондом 434 280 примірників. У 1967 році населення перед-

плачувало 870 примірників газет і журналів на одну тисячу жителів. Районна газета «Советское Приднестровье» видається з 1941 року. При будинках культури і клубах працює 6 народних університетів культури та 527 гуртків художньої самодіяльності. В районі діють музикальна школа, 8 радіовузлів, 69 стаціонарних кіноустановок. В місті і селах району налічується 23 156 фізкультурників, у т. ч. 4535 розрядників, об'єднаних у товариствах «Трудові резерви», «Авангард», «Спартак», «Локомотив», «Колос».

В районі проживають Герой Радянського Союзу, 5 Героїв Соціалістичної Праці, кавалер ордена Слави.

В Кароліно-Бугазі, на вузькій смузі між Чорним морем та Дністровським лиманом, незабаром будуть збудовані благоустроєні курортні заклади.

СТАРОКОЗА́ЧЕ

Старокозаче — село, центр Старокозацької сільської Ради, якій підпорядковані села Зеленівка, Петрівка, Удобне. Розташоване на берегах річки Алкалії, за 6 км на захід від Дністровського лиману і за 32 км від районного центру. Через село проходить автошлях Одеса—Білгород-Дністровський. Населення — 5540 чоловік.

На території сучасного села знайдені рештки поселення черняхівської культури (II—V ст. н. е)[1].

Село Старокозаче засноване в 1827 році усть-дунайськими козаками і задунайськими запорожцями — вихідцями з сіл Акмангіта (сучасне Білолісся Татарбунарського району), Дракулі (тепер Трудове Кілійського району) та Задунайської Січі. На прохання поселенців у вересні того ж року село було назване Старокозачим. Спочатку тут мешкало 7 козацьких родин і 25 бурлаків. Це була переважно козацька сірома, яка осіла на незайнятих землях. Обстежуючи господарський стан поселенців, місцеві чиновники констатували, що майже всі вони «не мають ніякого господарського обзаведення і робочої худоби... перебувають завжди на заробітках»[2]. Так, проти прізвищ 17 мешканців — Якова Гаркуші, Остапа Микитенка, Микити Загребельного, Івана Чумаченка та інших — було записано: «Ніякого тягла немає», «Робочої худоби немає», «Бурлака піший» тощо[3].

Одночасно тут поселялися відставні солдати і немало тих селян, що тікали від поміщиків. Часто козаки й самі закликали до себе всіх невдоволених феодальним гнобленням. У травні 1828 року акерманський справник повідомляв, що хорунжий Дем'ян Чорнобай «викликає поселенців» в Старокозаче, внаслідок чого сюди сходяться державні селяни, солдати, козаки. «Земська поліція,— зазначав він далі,— неспроможна запобігти цьому рухові, оскільки поселенці відмовляються коритися наказам місцевої адміністрації»[4].

У зв'язку з тим, що в Старокозачому було чимало козацької сіроми і сільської бідноти, воно стало одним з центрів антифеодального руху в повіті. Коли влітку 1828 року місцева адміністрація намагалася примусити селян виконувати державні повинності — будувати шляхи, копати криниці, давати коней і підводи на перевезення пошти, державних та військових вантажів тощо,— вони запротестували. Задунайські запорожці Є. Тарновський і С. Губа, як ініціатори виступу, були заарештовані, закуті в кайдани і відправлені до акерманської в'язниці. Через кілька днів до поліції прийшла група селян Старокозачого, очолена Г. Рябоватим, О. В'ялиною і Г. Лук'яновим, вимагаючи звільнення своїх товаришів, але поліція їх заарештувала.

---

[1] История и археология юго-западных областей СССР. М., 1967, с. 199.
[2] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 214, спр. 11—1825, арк. 293—295.
[3] ЦДА МРСР, ф. 454, оп. 1, спр. 1, арк. 121, 185—186, 199—200.
[4] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 214, спр. 11—1825, арк. 206, 367—377.

Ще з більшою силою розгорнулася боротьба селян проти поневолення після указу від 14 липня 1828 року про створення в Бессарабії Дунайського козацького війська, до складу якого були зачислені й жителі Старокозачого. Оскільки село стало одним з місць формування нового війська, сюди почали сходитися селяни з сусідніх сіл, сподіваючись після вступу до козацтва позбутися феодального ярма[1]. У вересні 1828 року бессарабський губернатор доповідав новоросійському генерал-губернаторові про те, що в Старокозачому скупчилися десятки втікачів, які зовсім не визнають офіційно встановлених порядків і являють собою «цілковитих свавільників» по відношенню до місцевої влади[2].

Перехід Старокозачого із стану державного села на положення козацької станиці сприяв швидкому зростанню населення. Якщо в 1828 році тут налічувалося 85 козацьких господарств[3], то в 1855 році їх було вже 378, а загальна кількість жителів, разом з козаками, що несли військову службу, становила 2249 чол. Ті, що входили до Дунайського козацького війська, звільнялися від державних повинностей і виходили з-під відання місцевої земської адміністрації. Вони одержували право на 30-десятинний наділ (пай), але повинні були за це відбувати військову службу на повному власному утриманні. Управління станицею здійснювалося станичним правлінням, до якого входили отаман, три судді і писар. Підпорядковувалися вони військовому правлінню, яке містилося в Акермані, а з 1857 року в Миколаївці-Новоросійській (Байрамчі). Станичне правління обиралося козацькою радою, але затверджувалося наказним отаманом війська. Однак, вибори станичного отамана мали суто номінальний характер, оскільки практично його кандидатура заздалегідь підбиралася військовим правлінням із заможних старшин. Як правило, з них обирали й членів правління. Так, суддя Старокозацького станичного правління І. І. Ткаченко, який беззмінно займав цю посаду багато років, був одним із найбагатших козаків. Він мав понад 30 десятин орної землі, 9 коней, 8 корів, 9 волів, великий сад і виноградник.

Господарства переважної більшості козаків Старокозачого були вкрай бідними, хоч за станицею числилося 10 842 десятин надільної землі. Після виділення трьом вищим військовим старшинам по 200 десятин землі та тринадцяти середнім по 100 і церкві — 100 десятин на 877 козацьких паїв залишалося 8842 десятини, тобто по 9,5 дес. на наділ[4] замість 30, передбачених «Положенням» про військо. До того ж більшість козаків не могла скористатися й цією землею. За даними 1855 року, 185 козацьких господарств зовсім не мали робочої худоби, 14 — мали лише по одній голові, 254 — по дві — чотири голови робочої худоби, а 27 — мали від 6 до 20 голів. У зв'язку з цим значна кількість сімей змушена була віддавати свої наділи в оренду заможним козакам і старшині, навколишнім поміщикам і десятинщикам з міщан та купцям Акермана, Ізмаїла, Кілії. Внаслідок цього в селі збільшувалася кількість бідноти. Так, у 1855 році 61 родина взагалі не мала ніякого майна, а 69 відносилися до категорії «найбідніших». Жила козацька сірома в убогих землянках і низеньких глиняних хатах, яких ще в 1836 році налічувалося понад 220[5].

У Старокозачому помітно виділялася і група заможних козаків, які нещадно експлуатували козацьку голоту. Вони володіли десятками голів великої рогатої худоби, отарами овець, млинами, широко використовували в своїх господарствах працю сіромах з селян-втікачів. Так, козак П. Ніяченко наймитував у багатія І. Хлівного[6], в П. Катеринського і братів Гайденків багато років наймитували

---

[1] Краснодарський крайдержархів, ф. 279, оп. 1, спр. 1, арк. 18—19.

[2] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 218, спр. 8—1828, арк. 264—265.

[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 34, арк. 83—97.

[4] Памятная книга Новороссийского казачьего войска на 1858 г. Відділ рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького, рукопис 355.

[5] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 157, арк. 81, 82, 281, 301, 328, 329, 343, 350; спр. 19, арк. 41; спр. 157, арк. 117, 118, 867—889; спр. 3134.

[6] Там же, ф. 755, оп. 1, спр. 87, арк. 62—63.

Т. І. Пшеничний та біглий кріпак М. Кріменецький з Олександрового Дару Одеського повіту.

Важким тягарем лягла на плечі бідноти і військова повинність, яку козаки мусили відбувати на своєму повному спорядженні. Згідно з положенням на чергову службу повинна була йти не менше як третина дорослих чоловіків, проте завжди ця кількість досягала більше як 50 проц. чоловічого населення. Так, у 1855 році з 1203 козаків-станичників на військовій службі було 723 чол. Крім того, заможна козацька верхівка наймала замість себе для відбування військової служби бідних козаків або селян-втікачів. По суті це було не що інше, як своєрідна форма визиску козачої бідноти. Військова служба, яка майже вдвоє перевищувала встановлений трирічний строк, а також часті посухи, неврожаї, епідемії чуми і холери, епізоотії остаточно розорювали козаків.

Важке злиденне життя, яке мало чим відрізнялося від долі військових поселенців, викликало серед сіроми глибоке невдоволення. Однак сувора військова дисципліна і постійний адміністративний нагляд не давали можливості проявитися йому відверто. У зв'язку з цим козаки часто втікали з села. В 1831 році втекло 5 чол. Тікали і з військової служби. В кінці 50-х років XIX століття з війська втекло понад 20 козаків[1].

У 1858 році протест козаків набрав гостріших форм. Вони почали досить рішуче домагатися збільшення земельних наділів. Проте виступи козаків під загрозою військового трибуналу були придушені. В цю справу втрутилися сам військовий генерал-губернатор О. Г. Строганов і старшини.

Жителі Старокозачого мають славні бойові традиції. Вони несли прикордонну службу на Дунаї і Чорноморському узбережжі в складі 1-го і 2-го дунайських козацьких полків, брали участь у війні 1828—1829 рр. на Кавказі. Під час Кримської війни 1853—1856 рр. воювали в Добруджі, а в квітні 1854 року боронили Одесу від нападу англо-французької ескадри і брали участь у знищенні відомого фрегата «Тигр»[2]. У серпні 1856 року Дунайське військо перейменоване в Новоросійське, а в грудні 1868 року остаточно ліквідоване[3]. З цього часу козаки Старокозачого були переведені в стан державних селян і підпорядковані місцевій адміністрації. Замість станичного в селі створюється волосне правління.

Козацька старшина і місцеві багатії, вдаючись до зловживань, захопили великі земельні наділи, обезземеливши значну кількість колишніх козаків. У 1885 році група селян скаржилася на те, що багато з них «залишилося без землі або наділені землею в значно меншому розмірі, ніж користувалися раніше». Ці факти були підтверджені перевіркою, проведеною Бессарабським у селянських справах присутствієм[4].

З розвитком капіталізму класове розшарування в селі поглибилося. За браком робочої худоби і сільськогосподарського реманенту значна частина старокозацької бідноти змушена була віддавати свої наділи в оренду багатіям або продавати. В 1909 році податковий інспектор Акерманського повіту зазначав, що селяни Старокозачого віддають землі в оренду в рахунок покриття боргів[5].

Більшість населення була неписьменною. У відкритій ще в 1839 році станичній школі, згодом підпорядкованій земству, навчалися переважно діти старшини і місцевих багатіїв. У 1912 році з 478 дітей шкільного віку її відвідувало лише 78 учнів. Не кращими були справи і з охороною здоров'я. Тільки в 1910 році в селі була відкрита земська дільнична лікарня, штат якої складався лише з одного лікаря і трьох допоміжних працівників. Обслуговувала вона понад 20 навколишніх сіл.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 4, оп. 4, спр. 114, арк. 1, 7, 36, 37; спр. 277, арк. 169; спр. 169, арк. 71—72.
[2] Там же, ф. ВУА, оп. 1, спр. 5560, арк. 25.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 277, арк. 84.
[4] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1543, арк. 24—26.
[5] Крестьянское движение в Молдавии эпохи империализма. Сборник документов и материалов. Кишинев, 1961, с. 496.

Під впливом бурхливих подій 1905 року і діяльності соціал-демократичних організацій зростали революційні настрої серед сільської бідноти. За даними Бессарабського губернського жандармського управління, в жовтні 1906 року в Старокозачому налічувалося 300 революційно настроєних селян, які мали зв'язки з акерманською соціал-демократичною організацією.

Велике враження на селян справила звістка про сміливість і мужність їх односельчанина Х. Г. Федорова, який служив в одній з військових частин, розташованих у Варшаві. 23 лютого 1907 року він з трьома товаришами був призначений охороняти групу солдатів, засуджених військовим трибуналом до страти за організацію виступу проти царя. Х. Г. Федоров влаштував приреченим на смерть втечу. За це його засудили на 8 років каторги.

Під час першої світової війни становище трудящого селянства погіршало. Значна частина чоловіків була відправлена на війну. Село перебувало в прифронтовій смузі Румунського фронту. Безперервні постої військ і реквізиції до краю розорювали селянські господарства.

Лютнева революція 1917 року не змінила становища бідняцько-середняцьких господарств села. В Старокозачому, як і раніше, верховодили куркулі. Восени 1917 року обстановка почала поступово змінюватися. В село поверталися солдати-фронтовики, більшість яких співчувала більшовикам. Повернувся з Сибіру і Х. Г. Федоров. У Старокозачому був створений ревком, до складу якого увійшли представники біднішого селянства і солдат-фронтовиків. На початку січня 1918 року ревком проголосив Радянську владу і організував розподіл землі.

Однак у січні 1918 року проти Країни Рад почалася збройна інтервенція боярської Румунії. Для відсічі загарбникам у Старокозачому було створено червоногвардійський загін, який разом з селянами Іванівки і Татарбунар став на захист Радянської влади. Коли 18 січня інтервенти наблизилися до села, їх зустрів вогонь червоногвардійських рушниць. Лише після того, як загарбники підтягнули артилерію і обстріляли село, опір був зламаний.

Почався період жорстокого окупаційного режиму. Були ліквідовані всі завоювання, здобуті трудящими селянами після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Внаслідок проведеної в 1918—1924 рр. т. зв. аграрної реформи найкращі землі були повернуті куркулям і колоністам, в яких королівський румунський уряд вбачав соціальну опору. На кінець 20-х років по Старокозацькій волості було 817 безземельних господарств, а в 1940 році з 7980 селянських господарств бідняцькі становили 50,9 проц., яким належало 20,4 проц. землі, середняцькі — 40,6 проц., їм належало 47,7 проц. землі, в той час як 8,5 проц. куркульських господарств володіли 31,9 проц. землі[1].

Через відсутність необхідних засобів виробництва і низьку агротехніку обробітку землі сільське господарство занепадало. На середину 30-х років урожайність пшениці в селі становила лише 9,6 цнт з га, жита 10 цнт, кукурудзи 12,4 цнт. До того ж окупанти систематично вивозили з села збіжжя та інші продукти сільського господарства[2].

Тяжкий соціальний гніт поєднувався з повним політичним безправ'ям і національним гнобленням. Викладання в школі провадилося виключно румунською мовою. Ледве животіла і колишня земська лікарня. Під загрозою репресій селянам заборонялося в громадських місцях розмовляти рідною мовою, носити що-небудь червоне, одягати кашкети російського покрою. Розташований у селі жандармський пост систематично робив обшуки і облави. Представники місцевої окупаційної адміністрації, зловживаючи службовим становищем, грабували селян, знущалися над ними. Акцизний чиновник забирав у крамницях різні товари, сплачуючи в кращому

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 10. арк. 1, 2.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 99, оп. 1, спр. 26, арк. 84; ф. 113, оп. 1, спр. 45, арк. 119.

разі лише половину їх вартості; податкові контролери, жандарми та інші чиновники примушували селян перевозити їх на великі відстані без будь-якої оплати.

Незважаючи на жорстокий колоніально-військовий режим, трудящі не припиняли боротьби проти загарбників. На початку 1919 року в Старокозачому була створена підпільна більшовицька організація, очолювана Г. Лозовським і К. Шереметьєвим. Одночасно вона провадила роботу серед селян Олонешт, Царичанки, Байрамчі, Паланки, Русько-Іванівки, закликаючи їх до організації ревкомів і збройних загонів, до підготовки загальнонародного повстання[1].

Після того, як жандарми розгромили акерманську більшовицьку організацію, керівництво революційним рухом у повіті здійснював старокозацький волосний більшовицький комітет. Протягом весни й літа 1919 року йому вдалося налагодити зв'язки і скоординувати роботу 12 підпільних революційних організацій Акерманського повіту. В середині серпня 1919 року сигуранца натрапила на слід і розгромила старокозацьку більшовицьку організацію.

За допомогою підпільної комуністичної організації Акермана і Південно-Бессарабського ревкому на початку 1920 року в селі створюється нелегальна селянська революційна група, до якої входили А. Сливинський, А. Швачка, Є. Новіков, І. Котельник, М. Шеремет, В. Виходцев та інші. Члени групи провадили серед селян революційну пропаганду, поширювали прокламації, збирали і переховували зброю, нападали на румунські жандармські пости. На кінець 1920 року вони встановили тісний зв'язок з підпільними сільськими ревкомами Татарбунар, Паланки та Олонешт.

На початку березня 1921 року окупаційним властям знову вдалося напасти на слід групи. Деяких її членів заарештували. За розповсюдження прокламацій І. Котельника засудили на 10 років ув'язнення, там він і загинув.

Намагаючись запобігти розгрому організації, в кінці березня 1921 року старокозацькі підпільники створили партизанську групу з 15—20 чол., озброєну гвинтівками, які вони переховували ще з 1918 року. Партизани розраховували відійти в Дністровські плавні. Неподалік від села, у відкритому степу, вони зустрілися з військовими патрулями. Понад три доби тривав нерівний бій. Втративши кілька чоловік убитими, повстанці прорвалися крізь оточення, не залишивши в руках ворога жодного пораненого або полоненого[2]. В жовтні 1921 року загін знову дав бій окупантам. 7 жовтня жандарми і прикордонники оточили партизанів біля Старокозачого. Бій тривав майже добу. Окупанти втратили 13 чол. вбитими і пораненими. Партизанам вдалося прорватися крізь румунські застави і переправитися через Дністровський лиман на радянську землю[3].

Після цих подій рештки старокозацької революційної групи змушені були піти в глибоке підпілля, але роботи своєї не припиняли. Восени 1924 року, напередодні Татарбунарського повстання, діяльність її активізувалася. Очолив групу А. Сливинський. Були встановлені зв'язки з татарбунарським ревкомом. Однак після поразки Татарбунарського повстання агентам сигуранци вдалося заарештувати А. Сливинського. Незабаром він був розстріляний.

Режим кривавого терору не зламав волі трудящих Старокозачого до боротьби. В 30-х роках активну участь у революційному русі брали брати Іван і Павло Шпильові, Петро та Григорій Шевченки, М. С. Шевченко, Т. І. Шевченко та багато інших. Іван і Павло Шпильові вступили до лав Румунської Комуністичної партії і виконували важливі доручення по налагодженню закордонних зв'язків. Павло загинув у 1937 році під час виконання одного з партійних завдань. Іван продовжував самовіддану боротьбу проти фашистів і загинув від їх рук у 1942 році.

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 32, оп. 1, спр. 4855, арк. 142.

[2] П. Алісов, В. Борисов. Три дні Радянської влади в Татарбунарах. Х., 1930, с. 42.

[3] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 48—50, 54, 68—70.

Активно боровся проти фашизму Г. І. Шевченко. В грудні 1936 року він виїхав до республіканської Іспанії, де вступив до лав легендарної Інтернаціональної бригади. Після поразки республіканської армії Г. І. Шевченко потрапив у французький концтабір, але не зрікся своїх революційних переконань. Тільки в 1945 році він повернувся у рідне село.

Не припинялася боротьба проти окупантів і в самому селі. В жовтні 1937 року П. І. Шевченко за допомогою Т. І. Ткаченка, О. Виходцева, М. Ластовецького і Л. Ротару встановив на куполі щойно побудованої церкви червоний прапор[1]. Ця подія викликала паніку серед місцевої влади. В селі почалися масові обшуки й арешти. П. І. Шевченко був заарештований і відправлений у кишинівську в'язницю. Незабаром йому вдалося втекти і він довго переховувався в Старокозачому в Т. І. Ткаченка, М. С. Шевченка та інших односельчан. За П. І. Шевченка окупанти оголосили винагороду в 10 тис. лей. У січні 1938 року він був заарештований під час спроби перейти в Радянський Союз через дністровський кордон. Після звірячих катувань П. І. Шевченко помер у кишинівській в'язниці.

28 червня 1940 року село визволила Червона Армія. Створюються комітети бідноти, які згодом об'єдналися в земельні общини. Починається поділ поміщицьких та куркульських земель між біднотою. За ініціативою бідніших селян взимку 1940 року земельні общини заснували перший колгосп «Червоний Жовтень». На весну 1941 року в артілі налічувалося вже 75 селянських господарств. Згодом утворився колгосп ім. 28 червня. Одночасно в селі провадилася велика робота по ліквідації неписьменності та малописьменності, відкривалися школи, почали працювати бібліотека, клуб, кінотеатр, переобладнано і розширено лікарню.

У червні 1941 року будівництво нового життя було перерване віроломним нападом фашистської Німеччини. Більшість чоловіків села влилася до лав Червоної Армії. Багато родин евакуювалось на схід країни.

29 липня 1941 року в Старокозаче вдерлися німецько-румунські війська. В перші ж дні фашисти стратили І. І. Шевченка з дружиною, Т. А. Білого, І. І. Білинського, М. Ф. Палія — всього 12 чол. За найменшу підозру вони розстрілювали або кидали в тюрми. Гітлерівці вивезли на каторгу 48 чол. Колгоспи були зруйновані. Знову почали господарювати куркулі, спекулянти. Вороги спалили 11 будинків і пограбували близько 400 селянських господарств. Окупанти, як і раніше, забороняли розмовляти рідною мовою. Під новий 1942 рік жандарми побили і заарештували групу підлітків, які співали українські пісні[2].

23 серпня 1944 року бійці 83-ї окремої Новоросійської ордена Суворова Червонопрапорної стрілецької бригади морської піхоти, яка входила до складу 57-ї армії 3-го Українського фронту, визволили Старокозаче від фашистських загарбників.

У тяжких умовах довелося селянам Старокозачого відбудовувати господарство. Село майже зовсім було розорене. На кінець 1944 року тут налічувалося 1229 господарств, з яких 592 не мали коней, а 633 — корів. Бракувало й сільськогосподарського реманенту, посівного матеріалу, речей першої необхідності. Рештки куркулів, які не встигли втекти з окупантами, намагаючись зірвати відбудовні роботи, поширювали різні провокаційні чутки. Проте їх спроби антирадянської агітації провалилися.

Вирішальну роль в організації відбудови господарства і подання допомоги Армії відіграли партійна організація і сільська Рада. Перші збори партійної організації, до якої тоді входило 7 комуністів, відбулися 5 листопада 1944 року. Та незабаром організація зросла за рахунок повернення додому демобілізованих бійців, евакуйованих колгоспників, а також вступу до партії селян-активістів. На початок 1945 року вона налічувала вже 36 членів і 4 кандидати в члени партії. Найближчими помічниками комуністів стали комсомольці. Їх було 29. Велику допомогу подали

[1] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 267—268.

[2] Одеський облпартархів, ф. 5134, оп. 1, спр. 6, арк. 20.

партійним і радянським організаціям села посланці східних областей країни, старі більшовики І. М. Власов і Я. Д. Рунєєв, які по-братерському ділилися своїм багатим досвідом організаційної роботи.

18 вересня 1944 року сільська Рада з ініціативи комуністів скликала перші загальні збори селян, на які прийшло 980 чол. Трудящі вирішили одразу ж розпочати збір коштів на танкову колону, достроково виконати хлібопоставки у фонд Червоної Армії, допомогти родинам бійців і багатодітним матерям, взятися за відбудову лікарні, школи, клубу. Згодом селяни Старокозачого почали збирати кошти на будівництво Дунайської військової флотилії. Одночасно комуністи села і сільська Рада здійснювали аграрні перетворення. Вони конфіскували лишки землі в куркулів і наділяли нею бідняків.

В перші тяжкі повоєнні роки, які до того ж були ще й неврожайними, сільська Рада подала чималу допомогу демобілізованим бійцям та інвалідам війни, багатодітним та одиноким матерям. Однією з перших одержала допомогу І. М. Палій, мати десяти дітей, двоє з яких служили в Червоній Армії, а один загинув ще під час оборони Одеси в 1941 році. Завдяки клопотанню комуністів ця бідняцька родина, що мала лише одного коня, одержала велику допомогу продовольством і насінням. У січні 1947 року рішенням сільської Ради було переведено на безплатне харчування 86 школярів — дітей інвалідів і тих сімей, батьки яких загинули на фронті, 360 дошкільнят, а також 930 селян. 156 бідняцьким господарствам видано продовольчу позику.

Великим політичним піднесенням відповіло селянство Старокозачого на батьківське піклування Комуністичної партії і Радянського уряду. Яскравим свідченням цього були вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року і до Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 року. Депутатом вищого органу влади Республіки жителі одностайно обрали відому в селі жінку-активістку А. С. Завальну.

Під впливом агітаційно-пропагандистської і організаторської роботи комуністів (а також переконавшись на власному досвіді) трудящі Старокозачого починають переходити до колективних форм ведення господарства. Спочатку в селі створюються бригади взаємодопомоги, які на початку 1947 року утворили 4 земельні громади. Одними з перших організаторів колективних господарств були Л. А. Губа, Г. С. Антоненко, В. М. Вареник та інші. В квітні 1947 року на засіданні сільської Ради за бажанням трудящих було ухвалено рішення про відновлення колишніх колгоспів «Червоний Жовтень» та ім. 28 червня, а протягом кількох наступних місяців організовано ще 2 колгоспи. В листопаді 1948 року колективізацію в селі завершено.

Новоутворені артілі спочатку були слабкими в економічному і організаційному відношенні. Так, їх доходи на 1 січня 1948 року становили всього 200 тис. крб. З метою економічного зміцнення господарства в 1954 році всі 4 колгоспи села об'єднались в одну велику артіль, яка в 1959 році була названа ім. XXI з'їзду КПРС. Новий колгосп, за яким закріплено 7,2 тис. га орної землі, в т. ч. 700 га під виноградниками і садами, за короткий час виріс в багатогалузеве господарство.

Велику роль у піднесенні сільського господарства, в політичному та культурному житті села відіграла партійна організація артілі. З ініціативи парткому та правління колгоспу на всі найважливіші й найвідповідальніші виробничі ділянки були поставлені комуністи: І. Ф. Коржинський — завідуючим тваринницькою фермою, А. К. Довганюк — бригадиром першої комплексної бригади, Л. Г. Лозовський — бригадиром першої бригади (на фермі рогатої худоби). В. П. Мазуренко — головним інженером колгоспу, Я. О. Курилов — головним агрономом колгоспу. В тваринництві працювали 10 комуністів, в рільництві — 13, механізаторами — 9, у бригаді будівельників — 6 та на інших ділянках роботи — 19 комуністів.

Важливу роль у розгортанні соціалістичного змагання відіграла колгоспна багатотиражка «Вперед», яка почала виходити з 1959 року. Крім цього, тут діяло 5 шкіл передового досвіду та 5 шкіл по вивченню економіки сільського господарства, працювали школи підвищення кваліфікації трактористів, курси будівельників.

На ігровому майданчику. Старокозаче. 1965 р.

Постійне керівництво партійної організації сприяло розгортанню боротьби за виконання семирічного плану. За цей час колгосп став великим економічно міцним спеціалізованим господарством по виробництву зерна, м'яса та молочних продуктів. Якщо в 1960 році прибуток становив 1346,8 тис. крб., то в 1964 році він зріс майже вдвоє.

Почесне звання ударників комуністичної праці було присвоєно М. Ф. Ластовецькій, Г. Г. Антоненко, які відгодували по 1060 свиней. Г. Г. Антоненко була обрана обласною партійною конференцією делегатом XXII з'їзду КПРС. Заслужену повагу серед колгоспників здобули механізатори М. Поляков, П. Рядський, А. Кольцов, Ф. Богачов та інші.

Ще активніше розгорнулось соціалістичне змагання в боротьбі за розвиток господарства після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У зв'язку з підвищенням закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію колгосп уже в 1965 році одержав тільки за продаж понад план пшениці 36 360 крб., яловичини — 31 165 крб., свинини — 115 787 карбованців[1].

Додаткові прибутки дали можливість побудувати культурно-побутові об'єкти й тваринницькі ферми, більше закуповувати різноманітної техніки й машин, мінеральних добрив тощо. Виконуючи рішення березневого Пленуму ЦК КПРС, трудівники колгоспу стали вирощувати високі врожаї. Якщо в 1961 році врожай озимої пшениці становив 20,7 цнт з га, то в 1965 році — по 25,8 цнт, урожай кукурудзи збільшився з 39 цнт до 52 цнт з кожного га. Доходи колгоспу за 1965 рік становили 2 млн. 315 тис. крб. Це дало змогу ще більше розширити капітальне будівництво, а також перейти від натуральної оплати до грошової, встановити оплату відпусток тощо.

Натхнені історичними рішеннями XXIII з'їзду КПРС, високих виробничих успіхів домоглись трудівники колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, в 1966—1967 рр. в середньому зібрали по 25 цнт озимої пшениці і по 45 цнт з га кукурудзи в качанах. Підвищення врожайності дало можливість збільшити поголів'я тваринництва. На початку 1967 року тут було великої рогатої худоби 2074 голови, свиней — 1158, овець — 572. Колгосп став великим механізованим господарством, в якому налічується 56 тракторів, 26 комбайнів, а також багато іншої сільськогосподарської техніки.

Успішному розвиткові господарства артілі сприяла самовіддана праця колгоспників. За високі врожаї зернових і технічних культур, а також за досягнення в розвитку тваринництва орденом Леніна нагороджені голова колгоспу Є. О. Кочубинський, орденом Трудового Червоного Прапора — Л. Г. Лозовський, головний агроном Я. О. Курилов, головний зоотехнік Р. К. Рибальченко та ланковий Л. М. Балан. Великою повагою користуються серед колгоспників Старокозачого члени КПРС, ударники комуністичної праці. Одним з кращих тваринників у колгоспі став В. І. Бабенко, який 11 років доглядає худобу. Тракторист К. Є. Слюсаренко працює по-гіталовськи — без затрат ручної праці. Нагороджена медаллю «За трудову відзнаку» доярка В. Х. Олександрова, яка від кожної корови надоїла по 2460 літрів молока.

Чимало в колгоспі новаторів. Вони своїм прикладом запалюють інших на

[1] Газ. «Вперед» (Старокозаче), 9 квітня 1965 р.

боротьбу за дострокове виконання нового п'ятирічного плану 1966—1970 рр. Партійна організація, в якій налічується 82 комуністи і кандидати в члени партії, узагальнює досвід новаторів і запроваджує його у виробництво.

Заслуженим авторитетом серед колгоспників користується профорганізація, в якій є понад 2 тис. членів.

Важливу роль у піднесенні сільськогосподарського виробництва відіграє комсомольська організація, яка налічує в своїх рядах понад 130 членів. Комсомольці-механізатори ще в 1961 році організували змагання під девізом «Мій вклад у семирічку». Бюро Одеського обкому КП України підтримало їх ініціативу. Молодь посадила новий парк, а також висадила тисячі саджанців декоративних дерев та чагарників на території села.

За роки Радянської влади в селі побудовано хлібозавод, комбінат комунальних підприємств, що має 6 цехів, з 1947 року введено в дію сирозавод, який щорічно випускає понад 200 тонн карпатського та інших видів високоякісних сортів сиру. Його продукція користується попитом і за межами республіки [1]. За останні роки збудовано держвинозавод, ательє по ремонту телевізорів, павільйон побутового обслуговування тощо.

Значних успіхів добилися трудівники Старокозацького міжколгоспбуду, який створено в 1959 році. На його рахунку чимало споруджених будинків, ферм. Тільки в колгоспі XXI з'їзду КПРС побудовано 2 свинарники-відгодівники на 1000 голів. У 1967 році робітники цього підприємства в кілька разів збільшили виробництво будівельних матеріалів.

Велику роботу проводить сільська Рада, яка поряд з господарчими питаннями займається й вихованням. При сільраді працюють постійнодіючі комісії: соціалістичної законності і правопорядку, сільськогосподарська, охорони здоров'я та соціального забезпечення, бюджетно-фінансова, культурно-масова та народної освіти, побутового обслуговування, торгівлі і громадського харчування, комунального будівництва. Так, за ініціативою комісії побутового обслуговування в селі створено бригади по ремонту жител, швейну і взуттєву майстерні, майстерні по ремонту мотоциклів.

Повсякденне піклування партії й уряду про розвиток громадського господарства дали можливість різко підвищити матеріальний добробут і культурний рівень трудящих. Село електрифіковане, побудовано водопровід, на центральних вулицях заасфальтовано тротуари. За останнє десятиріччя в селі збудовано 420 добротних і добре впорядкованих будинків. Майже всі будинки колгоспників, робітників та службовців перекриті черепицею, шифером і бляхою. У кожній квартирі, крім радіоточки, є радіоприймач; близько 100 сімей робітників і службовців мають телевізори. Під час панування румунських бояр понад 90 проц. населення залишалося неписьменним і малописьменним. Тут була лише початкова школа. За роки Радянської влади в селі стали працювати середня, восьмирічна і початкова, вечірня і заочна середні школи. Навчає учнів 100 учителів. Багато випускників середніх шкіл закінчили вищі учбові заклади й працюють інженерами, вчителями, спеціалістами сільського господарства. В 1963 році тут відкрилася профтехшкола, де навчається 400 чол. Вона готує кадри механізаторів для колгоспів кількох районів. Для дітей дошкільного віку в селі побудовано типовий державний дитячий садок—комбінат на 320 місць. Розширено й побудовано нове приміщення лікарні на 110 ліжок.

Палац культури. Старокозаче. 1965 р.

[1] Газ. «Советское Приднестровье» (Білгород-Дністровський, 21 серпня 1967 р.

У селі є кінотеатр на 220 місць, 3 шкільні й дитяча сільська бібліотеки. Крім того, кожна сім'я передплачує газети і журнали.

При Палаці культури працюють драматичний, танцювальний, хоровий гуртки, гурток художнього слова та інші, які об'єднують близько 200 любителів мистецтва. Високу оцінку одержали на обласному огляді-фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Радянської влади, хорові колективи і вокальний ансамбль. Налагоджена спортивно-масова робота. Тут створено футбольну, баскетбольну і 5 волейбольних команд, секції шахістів тощо.

Старокозаче стало квітучим парком. У селі та на його околицях висаджено багато дерев, в основному білу акацію та декоративні кущі, які займають понад 45 гектарів.

Розширюються інтернаціональні зв'язки колгоспників з трудівниками братніх соціалістичних країн. Колгоспники Старокозачого приймали делегації з Болгарії, Югославії, Куби. 1965 року гостювала делегація з Угорщини. В свою чергу колгоспники Старокозачого часто бувають у своїх друзів і обмінюються досвідом.

А. Д. БАЧИНСЬКИЙ

ША́БО

Шабо — село, центр однойменної сільської Ради, залізнична станція. Сільраді підпорядковані села Біленьке (колишній Акембет) і Сергіївка. Розташоване за 8 км від районного центру. Населення— 6413 чоловік.

Історія Шабо тісно пов'язана з історією міста Білгорода-Дністровського. Десь у другій половині XVI століття тут кочували ногайські (буджацькі) татари. Вони займалися кочовим скотарством і мисливством, а також чинили грабіжницькі напади на сусідні народи. Урочище поблизу Дністровського лиману, де часто зупинялися ногайці, вони називали, як і сам лиман, Шаболат.

Вперше татарське урочище Шаболат, яке згодом дістало скорочену назву Шаба, позначено на російській географічній карті 1788 року [1].

Інтенсивне заселення цієї місцевості, яка довгий час зазнавала спустошень від турецько-татарських орд, почалося після переможного закінчення війни 1806—1812 рр., та її остаточного визволення російськими військами. З Акермана та найближчих сіл сюди переселялися українські родини, до яких приєднувалися і втікачі-кріпаки з різних губерній Росії. За свідченням генерала І. М. Інзова, ці селяни заснували тут 1817 року поселення Шаба. Не встигли вони влаштуватися, як царський уряд, зважаючи на досить сприятливі кліматичні умови, вирішив поселити тут іноземних колоністів із Швейцарії. Селяни змушені були залишати свої оселі, сади і переселятись до інших місць. Навіть бессарабський віце-губернатор Ф. Ф. Вігель, який приїздив сюди у 1825 році, у своїх записках не приховував того факту, що урядовці «вигнали попередніх жителів», а їх «нерухоме майно передали пришельцям» [2].

Всіляко пригноблюючи місцеве населення, царський уряд надавав багато пільг іноземним колоністам: безплатно наділяв землею, звільняв від рекрутчини та інших повинностей. У зв'язку з цим один із перших колоністів Шаба—Луї-Венсен Тардан писав, що з огляду на досить вигідні умови колонізації в Росії іноземні колоністи не шукали «щастя в невідомих пустелях і лісах Північної Америки», а поспішали «на родючі землі Нової Росії, де виноградні лози, персики, шовковиці поспівають і рано, і з великим успіхом» [3].

Л. Тардан був мешканцем міста Веве швейцарського кантона Во, звідки згодом прибула більшість колоністів, французів за національністю. Вперше він прибув сюди в 1820 році, щоб оглянути місцевість, яку виділив царський уряд для швейцарських переселенців задля зразкового розвитку виноградарства і виноробства. Слі-

[1] М. А. Бородина. Колония в Шабо.—Французский ежегодник, 1963 год. М., 1964, с. 279.
[2] Ф. Ф. Вигель. Записки, ч. 7. М., 1893, с. 58.
[3] Бессарабия. Географический, исторический статистический сборник. М., 1903, с. 184.

дом за Л. Тарданом у 1822 році приїхало ще 15 його родичів та земляків. Згодом вони прибували в 1823, 1824, 1826, 1830 і останні приїхали в 1846 році[1]. Переважна більшість колоністів походила з кантону Во і лише деякі були родом з Берна, Ельзас-Лотарінгії та інших місць. 1824 року тут мешкало 5 великих родин, яким, за свідченням сучасника, було «відведено родючу землю в Буджаку, на самому Дністровському лимані, за 5 верст від Акермана, на урочищі Шаба (Шабалат)»[2]. У 1827 році тут вже було 25 родин (42 особи чоловічої і 31 — жіночої статі)[3]. Так на північній околиці Шаби утворилося поселення, яке колоністи назвали Шабо.

Поряд з колонією Шабо тут жили родини українців і росіян, що поселилися ще 1817 року. Оскільки колоністи користувалися багатьма привілеями, вони мали більші можливості не тільки для успішного господарювання, але й для розвитку культурного життя.

У 1846 році їхній пастор М. Бюньон видрукував у Лозанні французькою мовою книгу «Давня і нова Бессарабія», в якій описав також історію колонії Шабо. Він, звичайно, залишив поза увагою той факт, що село було засноване ще 1817 року, а вказав на 1822 рік, тобто на той час, коли сюди прибула найбільша група колоністів. За Бюньоном пішли й інші, зокрема Анре Ансельм, який з нагоди століття колонії, що відзначалось у 1922 році, опублікував історичний опис Шабо в книзі, що вийшла 1925 року в Акермані.

Оскільки поряд існувало двоє поселень, які пізніше територіально з'єдналися, в історичній літературі, в т. ч. й в архівних документах, довгий час зустрічалася і подвійна назва села: «Шабо» або «Шаба». Лише в середині першої чверті XX століття за селом остаточно закріпилася перша назва.

У червні 1841 року село, де проживало вже 2623 мешканці, в т. ч. 1475 чоловіків і 1148 жінок, віднесено до розряду посадських міст. Для поліцейського нагляду вводилася посада пристава з трьома поліцейськими, а для управління громадськими справами жителям надавалося право обирати щороку 2 ратманів[4]. Від міста Акермана посаду Шабо було відмежовано 4074 десятини землі. Найкращі та найбільші ділянки дісталися, звичайно, швейцарським колоністам, які на той час мали великі господарства і використовували найману працю місцевого населення: українців, росіян, молдаван.

Більшість колоністів мала добротні будинки, споруджені з каменю. Для їх дітей ще в 1843 році відкрито сільське училище[5], згодом реорганізоване у двокласне. До 1861 року навчання провадилося французькою мовою, а з 1861 року — російською. Місцеве діловодство також велося французькою мовою, рідною мовою колоністів. Поступово вони засвоїли російську мову, сприйняли російську культуру. Цьому сприяли і змішані шлюби, завдяки чому в родинах почали говорити російською мовою.

В умовах експлуататорського суспільства відбувалася класова диференціація і серед самих колоністів. Так, за даними десятої ревізії, проведеної в 1856 році, 65 дворів в середньому мали по 25 десятин землі, а 12 дворів були зовсім безземельними[6]. Загальна кількість колоністів, що проживала в 50-х роках XIX століття в Шабо, перевищувала 300 чоловік.

Ще більш контрастною була різниця між колоністами Шабо і жителями Шаба, де в 1859 році в 306 дворах мешкало 2680 жителів. Серед них переважало чоловіче населення, якого налічувалося 1468 осіб[7]. Пояснювалося це тим, що на південь при-

---

[1] М. А. Бородина. Колония в Шабо. Французский ежегодник, 1963 год, с. 280, 281.
[2] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. I, с. 269.
[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 220.
[4] Городские поселения в Российской империи, т. 1. СПб, 1860, с. 134, 135.
[5] Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования, вып. 7. Аккерманский уезд. Кишинев, 1907, с. 44.
[6] А. Клаус. Наши колонии. СПб, 1869, приложение 2, с. 22.
[7] Списки населенных мест Российской империи, т. 3, с. 14, 16.

бувало немало кріпаків-утікачів з різних губерній України і Росії. Здебільшого вони наймалися на роботу до колоністів або шукали поденного заробітку в Акермані.

У 60—70 роках XIX століття в Шабо почали поселятися колоністи з німецьких кантонів Швейцарії. Згодом німці становили половину населення колонії. Основним їх заняттям, як і французів, були виноградарство, виноробство і садівництво. Сади та виноградники простягалися вздовж правого берега Дністровського лиману. Сюди завозилися цінні європейські сорти винограду: Каберне, Совіньйон, Ріслінг, Мускат, Піно, Шасла, Мадлен Анжевін та інші. Виводилися й нові сорти, що найбільш відповідали місцевим грунтовим та кліматичним умовам. Розвиткові виноградарства в колоністів сприяли близькість ринку збуту і постійний зв'язок з таким промисловим і торговельним центром, як Одеса.

Виноградники селян Шаба були значно біднішими, тому що їхнє тяжке соціальне становище і неписьменність гальмували впровадження набутого досвіду у виноградарство.

Серед колоністів впливовими і найосвіченішими були родини Тардана і Доні. Не випадково садибу Тардана 16 грудня 1821 року відвідав великий російський поет О. С. Пушкін під час подорожі по Бессарабії. Дружні взаємини з Тарданом Пушкін підтримував і в наступні роки, зустрічаючись з ним у кишинівській масонській ложі «Овідій»[1].

З родин Тардана й Доні вийшли досвідчені майстри в галузі виноградарства і виноробства. Так, Давид Доні був відомим майстром виготовлення шампанських вин[2]. Шарль Тардан, одержавши в 1841 році від казни у власність 27 десятин землі, через кілька років створив зразкове виноградарське господарство[3]. Сюди приїздили навчатися виноградарської справи з різних місць Росії. Виготовлені Шарлем Тарданом вина були визнані найкращими на виставці 1847 року в Кишиневі[4]. Про свої спостереження й досвід Шарль (Карл Іванович) Тардан у 1853—1862 рр. писав на сторінках «Записок общества сельского хозяйства Южной России», а складений ним практичний посібник «Виноградарство і виноробство» витримав кілька видань.

21 вересня 1867 року в Шабо народився відомий російський професіональний революціонер В. Л. Шанцер, прозваний Маратом. Він брав активну участь у революційному русі на Україні і в Росії. В 1905 році В. Л. Шанцер керував московською організацією РСДРП. Його батьками були внучка засновника колонії Шабо Вірджінія Тардан, яку звали по-російськи Віргінією Самійлівною, та приїжджий з Австрії інженер-технолог Л. М. Шанцер[5].

У другій половині XIX століття посад Шабо почав набувати значення курортного містечка. Сюди приїздили хворі для лікування виноградом і купання у Дністровському лимані. Тут було побудовано невеличку пристань, де зупинялися пасажирські парові катери, що курсували між Акерманом і Овідіополем.

Нащадки засновника колонії Тардана побудували спеціальні дачі для тих, хто бажав зупинятися тут з метою лікування або для відпочинку. В будинку Є. І. Тардан з початку серпня по 8 вересня 1891 року відпочивала українська поетеса Леся Українка. З листа видатної письменниці до її матері — Олени Пчілки від 19 серпня 1891 року відомо, що до неї приїздили сюди видатний український композитор М. В. Лисенко і родина одеського бібліографа М. Ф. Комарова, з дочками якого Леся Українка подружила в Одесі[6]. Того ж літа на збиранні винограду під Акерманом працював російський письменник Максим Горький[7].

---

[1] Здесь жил Пушкин. Очерки. Л., 1963, с. 229.

[2] А. Защук. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, ч. 1. СПб, 1862, с. 143.

[3] М. Баллас. Виноделие в России, ч. 5. СПб, 1899, с. 14.

[4] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 гг., с. 132.

[5] С. Виноградов. Его звали Маратом. М., 1967, с. 7, 8.

[6] Леся Українка. Твори, т. 9. К., 1965, с. 80.

[7] Летопись жизни и творчества А. М. Горького, вып. 1. М., 1958, с. 80.

Становище переважної більшості населення Шабо, особливо сільськогосподарських робітників на виноградних плантаціях, на початку XX століття значно погіршало. Через те робітники не раз виступали проти багатіїв-власників. Революція 1905—1907 рр. для трудового населення Шабо була серйозним поштовхом до організованої боротьби за соціальне визволення. 5 травня 1905 року застрайкували сільськогосподарські робітники в Акермані та в посаді Шабо[1]. Страйкарі вимагали зменшення робочого дня, підвищення заробітної плати, видачі її наприкінці кожного тижня. Вимоги страйкарів були задоволені лише частково. Боротьба трудящих не припинялася навіть у період розгулу столипінської реакції. Так, у серпні 1909 року селяни Шабо знову виступали проти місцевого поміщика.

Минали роки й десятиліття, а різниця між господарствами колоністів і корінного населення була досить помітною. Селянство, що мало невеликі ділянки землі і обкладалось великими податками, не мало можливості застосовувати набутий колоністами передовий досвід у своїх господарствах. Переважну більшість господарств становили бідняцькі родини, які ледве зводили кінці з кінцями. Цієї істотної різниці не могли приховати навіть буржуазні історики. Так, в «Историческом вестнике» за серпень 1910 року зазначалося: «У колоністів чудові будинки, комфортабельна обстановка, зразкові екіпажі та коні і т. д., у селян же хати-мазанки, бруд і нерідко злидні. В одній частині Шабо ви бачите добре впорядковане містечко, в другій — звичайне малоросійське село».

Ще більше загострилася класова боротьба під час імперіалістичної війни і, зокрема, після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. 25 березня 1917 року розпочала свою роботу Акерманська Рада робітничих і солдатських депутатів. Спочатку в ній переважали представники дрібнобуржуазних партій — есери, меншовики тощо. Незабаром посилився вплив більшовиків. Уже в квітні 1917 року Рада запропонувала сільським і волосним комітетам повіту реквізувати незасіяні поміщицькі землі і поділити їх між селянами[2]. Цей важливий захід підтримав В. І. Ленін[3].

Вільнонаймані сільськогосподарські робітники Шабо створили робітничий союз, який обрав своїх уповноважених. 23 квітня 1917 року уповноважені запровадили восьмигодинний робочий день на виноградних плантаціях. Шабський союз робітників здобув перемогу на виборах до посадської управи в серпні 1917 року[4].

Великий вплив на розгортання класової боротьби в селі мала звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді. Трудящі висловлювали недовір'я представникам різних угодовських, дрібнобуржуазних партій і йшли за більшовиками.

В грудні 1917 року при Акерманській Раді утворився військово-революційний комітет, який впроваджував у життя рішення III з'їзду Рад, організовував загони Червоної гвардії. 10 січня 1918 року на засіданні з'їзду селянських і робітничих депутатів міських самоуправлінь Буджака, що відбувався в Акермані, вирішено не визнавати влади молдавської буржуазно-націоналістичної крайової Ради «Сфатул-Церій» і боротися проти румуно-боярських окупантів, які на початку січня вдерлися на територію Бессарабії. Того ж дня вся влада в Акермані й повіті перейшла до рук Ради, яка оголосила революційну мобілізацію трудящих. Було організовано робітничо-селянські дружини, які взяли активну участь в обороні Акермана[5].

Та сили виявились нерівними. Слабо озброєні робітники і селяни не змогли стримати натиск регулярних військ інтервентів і білогвардійців, які 9 березня

---

[1] Крестьянское движение в Молдавии эпохи империализма. Документы и материалы. Кишинев, 1961, с. 524.

[2] Визначні місця України. К., 1961, с. 459.

[3] Див. В. І. Ленін. Твори, т. 24, с. 176.

[4] М. Иткис, И. Немиров. Борьба крестьян Бессарабии за землю в 1917 году. Кишинев, 1957, с. 98.

[5] П. Алісов, В. Борисов. Три дні Радянської влади в Татарбунарах. Х., 1930, с. 35.

1918 року зайняли Акерман, а також і Шабо. Окупанти та місцева націоналістична контрреволюція встановили в повіті режим кривавого терору і сваволі. У серпні жандарми жорстоко побили жінок посаду М. Короленко і О. Вовченко тільки за те, що їх синів запідозрили в організації боротьби проти окупаційних ставлеників. Того ж місяця вони тяжко побили й селянина П. Суковатого за відмову дати їм своїх коней і воза.

Про численні факти знущань жандармерії боярської Румунії над населенням Шабо говорилося навіть на земських зібраннях. Так, у повідомленні акерманського повітового земського зібрання, яке відбулось 12 січня 1919 року, зазначалося: «До Шабо щодня приходять робітники-садівники на біржу для найму на поденну роботу. В жовтні 1918 року з'явився на біржу жандарм, забрав під погрозою всіх робітників на плавні Окуліча і босими загнав у воду, щоб косили очерет жандармам»[1].

Але залякати трудящих не вдалося. В жовтні 1918 року тут почалося повстання, яке проходило під лозунгом боротьби з іноземними поневолювачами. В газеті «Одесские новости» від 25 жовтня 1918 року повідомлялося: «20 жовтня в посаді Шабо Акерманського повіту спалахнуло повстання селян проти грабіжництва румунських жандармів. Для придушення повстання румуни стягнули дві роти солдат з кулеметами». Незважаючи на кривавий терор румунських окупантів, Шабська посадська дума за ініціативою її голови Й. Г. Руснака 25 листопада 1918 року, засуджуючи насильство окупантів, постановила: «Апелювати до своєї рідної батьківщини — демократичної Росії і демократії всього світу — вирвати нас з кігтів насильників-румун і приєднати до своєї матері-Росії»[2].

В грудні 1918 року утворилася підпільна комуністична організація Акерманського повіту, яка до літа 1919 року організувала 25 комуністичних груп. За короткий час тільки в Шабо включилося в революційну боротьбу 250 чоловік.

Розгортався партизанський рух. У лютому 1921 року партизани висадили в повітря залізничний міст поблизу станції Шабо.

Напередодні Татарбунарського повстання 1924 року в Шабо організувався підпільний революційний комітет, до якого входили Р. Ткаченко, М. Будиленко, С. В. Тихоплав, Л. Комісаренко (Столяренко), Т. Савченко й інші. Очолював його М. Беляєв. Комітет провадив серед жителів села революційну агітацію, закликав до повстання[3]. Про існування комітету випадково дізнався колишній білогвардійський капітан Шмаглій, який і видав його румунській сигуранці. В серпні 1924 року до її рук потрапили М. Будиленко та М. В. Тихоплав. Решта членів комітету уникла арешту і пішла в глибоке підпілля.

Після придушення Татарбунарського повстання королівський уряд продовжував далі жорстокі репресії. Багатьох його учасників ув'язнили, а М. В. Тихоплава, П. Ф. Білоуса, Ф. Я. Соколовського, В. Ніколаєва і М. В. Глухова розстріляли[4]. Становище, що склалося на півдні Бессарабії, нагадувало справжню облогу, яка тривала аж до 1940 року.

В умовах загальної економічної кризи 1929—1933 рр., що охопила весь капіталістичний світ, і водночас активізації імперіалістичних сил, які готували напад на СРСР, комуністи Бессарабії стали організаторами антивоєнної боротьби трудящих мас. У 1929 році створено нелегальну революційну організацію «Товариство червоних рекрутів», яка мала великий вплив молодь допризовного віку в містах і селах Бессарабії, в т. ч. в Акермані й Шабо[5].

Політичний терор, запроваджений окупантами, доповнювався соціальним гнобленням. Навіть урядові чиновники змушені були визнати, що тут була велика кіль-

---

[1] Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917—1920 гг., с. 243.

[2] Журн. «Красный архив», 1940, № 4, с. 79.

[3] ЦДА МРСР, ф. 680, оп. 1, спр. 3417, арк. 7.

[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 35, арк. 168.

[5] Страницы истории комсомола Молдавии. Кишинев, 1966, с. 160.

кість безземельних селян-наймитів. Так, у 1937 році в Шабо налічувалось 197 безземельних селянських родин. Розорені селяни часто виступали з вимогою наділити їх землею. З приводу цього газета «Красное знамя» писала, що виступ шабських селян є початком боротьби за розподіл державної і куркульської землі[1].

Жнива. Шабо. 1967 р.

У червні 1940 року бессарабські землі возз'єднались з Країною Рад. Шабо стало центром Лиманського району Акерманської (згодом Ізмаїльської) області. Більшість колоністів восени 1940 року виїхала в різні країни, переважно до Швейцарії. Лише кілька родин, що залишилися,— Бесон, Нівель, Мишу, Тардан, Доні — поступово асимілювалися з місцевим населенням.

Розпочалися соціалістичні перетворення. На землях колоністів організовано колгосп «Червоний лиман» і виноградарський радгосп «Шабо». Рибалки об'єдналися в колгосп «Зоря». Дністровський лиман, на березі якого утворилися ці господарства, перестав бути штучним рубежем, який понад 20 років розділяв єдинокровних братів-українців. Сюди стали переселятися селяни з Одеської, Вінницької, Львівської та Волинської областей. Всі вони жили дружною сім'єю.

Було відкрито школу з рідною мовою навчання, налагоджено охорону здоров'я.

Мирну працю шабських трудівників, як і всього радянського народу, порушив напад фашистських загарбників та їх сателітів румунських бояр. В село, як і 23 роки тому, вдерлися поплічники німецьких фашистів — війська боярської Румунії. Кілька років тривав тяжкий період окупації (з 23 липня 1941 року до 22 серпня 1944 року). За цей час загарбники зруйнували районний Будинок культури, електростанцію, виноробний завод, пошту, ряд кварталів житлових будинків та залізничну колію від Шабо до Бугазу. Великої шкоди завдали окупанти й сільському господарству: загинуло дуже багато виноградних насаджень, спустіли лани, на яких вирощувались зернові культури.

Удосвіта 22 серпня 1944 року війська 3-го Українського фронту при підтримці кораблів Дунайської військової флотилії почали форсувати Дністровський лиман. В районі Шабо висадився десант штурмової роти 369 окремого батальйону морської піхоти. Одним з перших зійшов на правий берег лиману матрос-розвідник Лебедєв. Опинившись у кількох метрах від ворожої батареї, хоробрий десантник знищив автоматною чергою офіцера і частину гарматної обслуги. Решта солдатів припинила опір і здалася в полон[2]. В пам'ять про героїчний подвиг матроса Лебедєва приморський курорт дістав назву Лебедівки. Внаслідок успішного наступу того ж дня радянські війська визволили Шабо і залізничну станцію. Відважним радянським воїнам, що полягли в боях за Шабо, в центрі села споруджено пам'ятник.

У 1946 році в Шабо організовано колгосп ім. С. М. Кірова, який 1957 року об'єднався з артіллю ім. В. І. Леніна, розташованою в селі Біленькому. Артіль ім. В. І. Леніна (в Біленькому — тепер одна з бригад колгоспу) — багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом, тваринництвом і виноградарством. Загальна земельна площа 6292 га, у т. ч. під зерновими 4606 га та виноградом 507 га. Вна-

---

[1] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 243.

[2] И. И. Локтионов. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне (1941—1945 гг.). М., 1962, с. 94.

І. Я. Даниленко. З. Т. Чернецький. О. С. Остапенко. М. Є. Бугайов. П. В. Бойченко.
Герої Соціалістичної Праці. Село Шабо.

слідок наполегливої праці членів артілі урожай зернових культур, зокрема пшениці, доведено до 30 цнт, а врожайність винограду перевищує 55 цнт з кожного гектара. Під фруктовими садами, де ростуть груші, яблуні, сливи, зайнято 117 гектарів.

Чималі прибутки дає господарству тваринництво. Тут понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 750 корів, близько 2 тис. свиней. Для утримання громадського поголів'я худоби побудовано 7 тваринницьких ферм, устаткованих електродоїльними апаратами, автопоїлками.

Більшість робіт в артілі механізовано. Вона має понад 40 тракторів, 20 тракторних причепів, 19 комбайнів, 20 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки, в т. ч. тракторів і машин для обробітку виноградників і садів; є 140 електродвигунів тощо. Господарство також має кілька допоміжних підприємств — млин, винообробню, лісопильню, дві столярно-теслярні та деревообробні майстерні, майстерню для ремонту сільськогосподарських машин, холодильник.

З року в рік зростають доходи артілі. Внаслідок цього оплата праці колгоспників з 1960 по 1967 рік збільшилася в 2,5 раза. Помітну роль у підвищенні доходів господарства відіграє дворічна школа майстрів колгоспного виробництва. Її відвідують механізатори, трактористи, тваринники, хлібороби, виноградарі. Керує нею головний агроном В. Г. Скалозуб.

Серед членів артілі багато передовиків колгоспного виробництва. Високими урядовими нагородами відзначені ланковий Т. Е. Нечипуренко, бригадир І. І. Посміченок, голова артілі М. А. Сауляк та інші. Головному агрономові В. Г. Скалозубу присвоєно почесне звання заслуженого агронома Української РСР.

За добру організацію робіт по захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів колгосп ім. Леніна в 1967 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Крім того, 10 спеціалістів господарства в ювілейному році стали персональними її учасниками. Це — голова артілі М. А. Сауляк, головний агроном В. Г. Скалозуб, агроном-виноградар В. С. Більський, бригадир тракторної бригади А. А. Максименко та інші.

На честь 50-річчя Радянської влади колгосп ім. Леніна за досягнуті успіхи занесено до Книги трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих та Одеської обласної Ради профспілок.

На території села розташований виноградгосп «Шабо», організований у 1940 році. Під час окупації його було повністю зруйновано загарбниками. Після визволення робітники і службовці дружно взялися за відбудову свого господарства. Тепер виноградгосп «Шабо» став одним з передових на Україні. Його землі розкинулись на площі 1812 га, а сонячні грона вирощуються на 856 га, сади займають 150 га. Тут культивується 70 сортів винограду: Грецький рожевий, Кабасія, Алімшах, Аліготе, Ркацетелі, Серексія, Рислінг, Тельтикурук та інші. Окремі сорти мають лікувальні властивості. Це, насамперед, Перлина Саба, Шасла, Ізабелла, Альварна, Чауш, Каберне та багато інших.

За роки Радянської влади значно зросла врожайність виноградних плантацій.

Цього досягнуто завдяки введенню нових сортів та ретельному догляду за рослинами. Тут запроваджуються найефективніші засоби їх вирощування. За високі врожаї винограду в 1950 році чотирьом ланковим радгоспу — П. В. Бойченку, М. Є. Бугайову, О. С. Остапенку і З. Т. Чернецькому — присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Багато праці і знань віддає вирощуванню винограду Т. П. Дубовий. Народився він у Шабо в родині селянина-бідняка 1912 року. Трудове життя почав з 14 років наймитом у колоніста. За роки Радянської влади Т. П. Дубовий з рядового робітника виріс до бригадира виноградарів, працюючи на цій посаді з 1956 року. 12 березня 1967 року його вдруге обрали депутатом Верховної Ради УРСР, він є членом постійної комісії по харчовій промисловості Верховної Ради УРСР[1]. У 1965 році бригада Т. П. Дубового, яка ще 1962 року стала бригадою комуністичної праці, зібрала по 126 цнт винограду з кожного га на площі 49 гектарів. Він був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР, нагороджений золотою медаллю та грошовою премією. 30 квітня 1966 року Т. П. Дубовий одержав орден Трудового Червоного Прапора.

Переробка вирощеного винограду, а також того, що надходить по контрактації від колгоспів, ведеться на радгоспному винозаводі. Високоякісні вина готують з сортів Тельтикуруку, Шабського білого, Аліготе, Рислінгу, Мускату білого, Мерло та інших. Цехи підприємства обладнані найновішим устаткуванням. Внаслідок цього щороку переробляється 6—7 тис. тонн сонячних грон, у т. ч. 1,2 тис. тонн на марочні вина Ювілейне, Шабське біле, а також на виноматеріали для шампанських вин, що надсилаються до Одеського заводу шампанських вин.

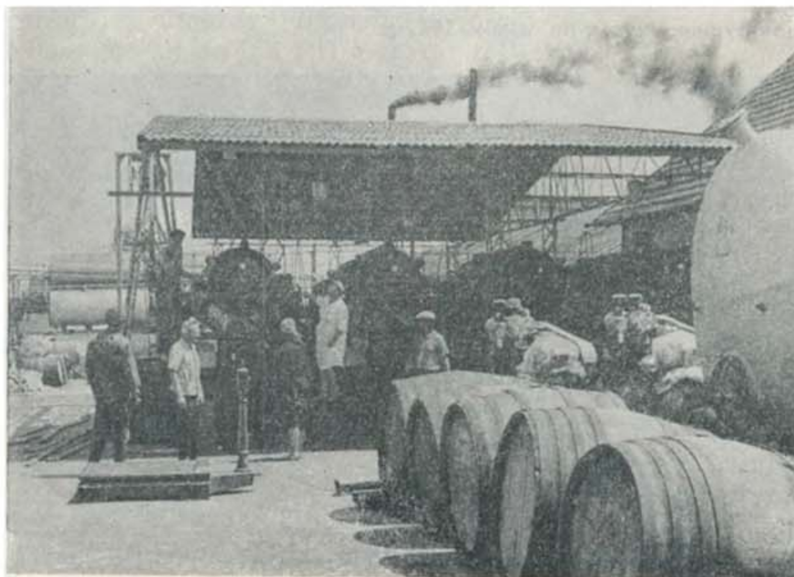
У зв'язку з успішним розвитком виноградарства в радгоспі й сусідніх колгоспах винозавод переобладнується, розширюється. Закінчується спорудження нових виробничих приміщень, завозяться і встановлюються сучасні механізми. Головний винороб заводу комуніст Н. М. Лисенко доклала багато зусиль і вміння до того, щоб переобладнане підприємство було якнайефективнішим під час його експлуатації. У цій повсякденній праці Надії Миколаївні допомагає начальник цеху марочних вин М. М. Жердій, яка працює тут понад 10 років. На кінець п'ятирічки винозавод щодоби перероблятиме близько 500 тонн винограду.

За успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва і заготівель овочів, фруктів та винограду, 25 працівників радгоспу «Шабо» нагороджено орденами і медалями СРСР, у т. ч. директора радгоспу С. Г. Буняка, керуючого відділенням А. А. Сивоконя, агронома-виноградаря Є. І. Суворову — всього 9 чоловік — орденом Леніна.

За успішне виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя Радянської влади, виноробний радгосп «Шабо» нагороджено ювілейним Пам'ятним прапором обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і обласної Ради профспілок.

На території Шабо розташований також рибоколгосп «Зоря», який виловлює рибу в Чорному морі, Дністровському лимані та в придунайських озерах. Колгосп має міцну виробничу базу: 4 рибальських стани на 165 чоловік, мотофелюгу, катер-напівглісер, човни, каюки, могуни. Ремонт рибальської флотилії провадиться силами колгоспу. В 1968 році рибалки виловили понад 17 тис. цнт. риби. Перше місце зайняла бригада

Винзавод радгоспу «Шабо». 1967 р.

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 13 квітня 1967 р.

ставних неводів (бригадир Т. К. Лука). Вона виконала план на 117,3 процента.

За роки Радянської влади в Шабо побудовано цілий ряд нових підприємств, зокрема, заводи виноробний і фруктових вод та завод СМА-3 (засобів механізації та автоматизації виноробства). Тут також працює станція науково-дослідного інституту ім. Таїрова, яка провадить дослідження на шабському піщаному масиві, де здавна склалися сприятливі умови для розвитку виноградарства.

Дедалі багатшим і красивішим стає село. Зростає добробут його населення. Мав повну рацію колишній колоніст Франц Доні, що емігрував до Швейцарії у Лозанну, запитувати в листі своїх односельчан: «Як там Шабо, що з ним сталось? Напевно, все забудовано і впізнати не можна?»[1]. Село тепер повністю електрифіковано і радіофіковано. Тут є пошта, телеграф, телефонна станція, ощадна каса. За роки Радянської влади більша половина трудящих переселилася в новозбудовані квартири. Багато жителів мають холодильники, понад 500 сімей села користуються газом. Є два універмаги, 7 змішаних магазинів, 2 комісійні, галантерейні, 2 буфети, 5 кіосків, господарчий і книжковий магазини, працюють їдальні. Чимало в селі і побутових закладів: 4 швейні, 2 взуттєві майстерні, майстерня по ремонту радіо і електроприладів, 4 перукарні.

Радянська держава постійно дбає про здоров'я трудящих. Тут є дільнична лікарня на 50 ліжок, де працює 10 лікарів та 45 осіб середнього медичного персоналу. При лікарні є фізіотерапевтичний та рентген-кабінети, лабораторія, молочна кухня, дитяча консультація, аптека.

Діти дошкільного віку виховуються в 4 дитячих садках і яслах.

В селі ліквідовано неписьменність. Якщо за часів панування румунських бояр передплачувалось лише 147 примірників газет і журналів, то тепер — 5925 примірників. Діти навчаються в середній та восьмирічній школах, де працює 74 учителі. Тепер тут живуть і працюють десятки спеціалістів з вищою та середньою освітою. Це — вчителі, лікарі, агрономи, ветлікарі, техніки, механізатори.

Понад 1,3 тис. читачів користуються сільською бібліотекою для дорослих, книжковий фонд якої налічує 26,5 тис. томів. Дитяча бібліотека на 15 тис. томів обслуговує 1020 читачів. Крім того, учні користуються послугами двох шкільних бібліотек. Є бібліотеки при радгоспі «Шабо», на околиці села — Слобідці. Багато мешканців комплектують власні бібліотеки.

Партійні й радянські органи села потурбувалися і про відпочинок трудящих. У 1959 році на кошти артілі ім. Леніна збудовано Палац культури на 600 місць. При ньому є кінозал з широкоекранною кіноустановкою, працює університет культури з 4 факультетами, колектив художньої самодіяльності, в якому беруть участь понад 150 любителів мистецтва. Особливо популярні виступи відомого в області та республіці академічного хору, який за успішну участь в огляді, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, в 1964 році удостоєний грамоти Президії Верховної Ради УРСР, а в 1967 році йому присвоєно звання народної хорової капели. В репертуарі капели класична музика, українські, російські та молдавські народні пісні. При Палаці культури створено балетну школу, любительську кіностудію та ряд гуртків дитячого самодіяльного мистецтва.

Біля Будинку культури. Шабо. 1962 р.

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 12 жовтня 1960 р.

Самодіяльний хор с. Шабо на обласному огляді, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка в Одесі, 1964 р.

Частими гостями трудящих Шабо є відомі професійні колективи Києва, Одеси, Кишинева та інших міст країни.

В ювілейному 1967 році при Палаці культури організовано клуб «Жовтня», в якому часто проводяться зустрічі з відомими людьми, учасниками революційних подій, громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Тепер тут створено клуб вихідного дня, який користується великим успіхом серед колгоспників, робітників радгоспу, заводу засобів механізації і автоматизації, виноробної промисловості, залізничної станції. Тут часто влаштовуються тематичні концерти, усні журнали, вікторини.

Великі перспективи відкриваються перед жителями Шабо. Архітектурно-планувальна майстерня Одеського філіалу «Діпроміст» розробила експериментальний проект забудови села. Тут буде споруджено школу на 964 місця, дитячий садок на 140 місць, Будинок культури на 700 місць, кінотеатр на 300 місць, готель, їдальню-ресторан, адміністративний будинок, в якому розміститься сільська Рада депутатів трудящих, контора винорадгоспу «Шабо», правління колгоспів «Зоря» та ім. Леніна. В центрі села передбачено спорудити будинок торгівлі, різні ательє та майстерні побутового обслуговування. Найближчим часом у Шабо на центральній вулиці виростуть багатоповерхові будинки з усіма комунальними вигодами. В усіх напрямках будуть прокладені інженерні магістралі, каналізація, лінії електропередач. Квартири одержать природний газ і артезіанську воду. На березі Дністровського лиману споруджуватиметься спортивний комплекс.

Село, яке здавна славиться своїми садами і виноградниками, матиме просторі бульвари і парки, зокрема головний бульвар ім. Леніна, шкільний бульвар, центральний парк культури і відпочинку. Згідно постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР Шабо увійшло в число 16 сіл республіки, де буде здійснено зразкову експериментальну забудову[1]. На реконструкцію Шабо асигновано 17 млн. крб. Ряд об'єктів уже будується, зокрема перша експериментальна підстанція, яка забезпечить електроенергією потреби села. Нові житлові будинки, що постануть на березі Дністровського лиману, будуть газифіковані, матимуть центральне опалення. Село Шабо стане типовим радянським селом, яке в недалекому майбутньому не відрізнятиметься від квітучих міст.

Д. П. БОЙКО, В. Т. ГАЛЯС

[1] Журн. «Сільське будівництво». 1966. № 4, с. 9.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БІЛГОРОД-ДНІСТРОВСЬКОГО РАЙОНУ

АДА́МІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на південному заході за 29 км від райцентру і залізничної станції Білгород-Дністровський на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 370 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Авидівка, Благодатне, Павлівка та Софіївка.

Колгосп ім. Шевченка, центральна садиба якого міститься в Адамівці, має 5002 га землі. Виробничий напрям — вирощування зерна та тваринництво.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 100 місць.

Адамівка заснована у другій половині XIX століття.

На честь перемоги у Великій Вітчизняній війні в селі закладено парк «Перемога» та споруджено обеліск пам'яті героям-односельчанам, що загинули на фронтах війни.

У с. Софіївці розташований радгосп ефіроолійних культур «Софіївський», який в 1967 році зібрав по 34,4 цнт лаванди з га. Радгосп відвідав льотчик-космонавт Герой Радянського Союзу П. Р. Попович.

АНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на північному сході, за 28 км від райцентру і за 22 км від залізничної станції Кантемир на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 1200 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нове і Розкішне.

У селі розташована центральна садиба радгоспу «Андріївський», якому належить 6293 га землі, в т. ч. 5004 га орної. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво.

В Андріївці є середня школа, бібліотека, клуб на 250 місць. Працює лікарня.

Село засноване у 1839 році.

БРИ́ТІВКА (до 1875 року — Олександрталь)— село, центр сільської Ради. Розташована на автотрасі Одеса—Ізмаїл, за 6 км від райцентру. Населення — 1112 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вершина, Вигон, Заливне, Переможне, Польове, Салгани, Черкеси.

На території села — колгосп ім. Кутузова, який має 6959 га земельних угідь. Господарство займається рільництвом, відгодівлею свиней та виноградарством. Колгосп у 1967 році зібрав по 34,2 цнт озимої пшениці і виробив по 200 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. З допоміжних підприємств є винороблня, лісопильня, 2 ремонтні майстерні.

У селі також розташовані відділки виноградарського радгоспу імені 28 червня та відгодувального радгоспу «Лиманський».

У Бритівці є бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Видається багатотиражна газета «Колгоспна правда».

Засноване село в другій половині XIX століття.

На території сільради, біля села Переможного, знайдено чимало амфорних уламків (IV—III століття до н. ери).

ВЕЛИКОМАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Алкалії, за 20 км від райцентру і за 7 км від залізничної станції Кантемир. Населення — 1020 чоловік. Сільраді підпорядковане село Долинівка.

На території села розміщений колгосп «Красная заря», який має 5532 га землі і спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві. З допоміжних підприємств є винороблня, млин, лісопильня, столярно-теслярна, деревообробна та 2 ремонтні майстерні.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому працює народний університет культури. Закладено парк площею 5 га.

Великомар'янівка заснована на початку XIX століття.

На її території виявлені рештки поселення доби бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери). Навколо села є багато курганів.

ВИПАСНЕ́ (до 1945 року — Турлаки) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дністровського лиману за 6 км на захід від райцентру і за 26 км від берега Чорного моря. Населення — 6670 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бикоза, Молога, Сухолужжя.

Колгосп ім. Мічуріна має 8260 га земельної площі, в т. ч. 6056 га орної, 600 га виноградників. Господарство займається рослинництвом і тваринництвом. У 1967 році одержано зернових по 27,2 цнт з га. З допоміжних підприємств працюють ремонтна майстерня, холодильник на 275 тонн. До 50-річчя Великого Жовтня артіль ім. Мічуріна була нагороджена Почесною грамотою райкому партії, райвиконкому та райпрофспілки.

У селі є середня, 2 восьмирічні школи та школа сільської молоді, 3 бібліотеки, клуб, Палац культури на 650 місць. Працює відділення товариства «Знання». Відкриті лікарня на 45 ліжок, поліклініка, дитяча консультація. За післявоєнні роки в селі споруджено 700 будинків. Функціонують 2 швейні та 2 взуттєві майстерні

Перші історичні відомості про заселення території сучасного Випасного належать до 1421 року, коли тут було споруджено фортецю. У 1841 році село віднесено до розряду посадських містечок. Крім хліборобства, його жителі займались дрібним промислом і торгівлею. У травні 1905 року в Турлаках та інших селах страйкували сільськогосподарські робітники, які вимагали зменшення робочого дня, підвищення заробітної плати. В жовтні 1906 року в селі відбулася конференція соціал-демократичної організації Акерманського повіту. В числі її делегатів були місцеві активісти. По доносу всіх делегатів конференції заарештували, а потім

Т. Г. Студентова з онуком. Село Випасне. 1967 р.

засудили до тюремного ув'язнення. Після Лютневої революції 1917 року повсталі селяни громили поміщицькі маєтки, розпочали ділити землю і реманент. Для боротьби проти боярсько-румунських інтервентів у селі організувався червоногвардійський загін. У 1921 році відбувалися нелегальні збори підпільників, що готували селян до повстання проти окупантів. За ініціативою комуністів була створена молодіжна підпільна організація. Одним з активних учасників революційного руху на півдні Придністров'я, вмілим організатором партизанів був Г. І. Рудницький. Жителі Випасного брали участь у Татарбунарському повстанні.

Під час Великої Вітчизняної війни жителька села Т. Г. Студентова та її родина допомагали радянським розвідникам збирати відомості у ворожому тилу.

На території Випасного та його околицях знайдено посуд та інші речі перших століть н. е., скарб грецьких і римських монет.

ЗАТО́КА (кол. Бугаз) — селище міського типу (з 1965 року), центр селищної Ради. Розташована на піщаній косі між Дністровським лиманом і Чорним морем за 22 км від райцентру. Через селище проходить залізниця Одеса—Ізмаїл. Населення — 1900 чоловік.

В Затоці — пасажирський порт Бугаз, відділення Іллічівського морського порту, куди заходять вантажні судна для перевезення риби та будівельного піску. Ведеться промисловий вилов риби (скумбрії, камбали тощо)

Є восьмирічна школа і відділення заочної середньої школи, три бібліотеки, Будинок культури. Функціонує один з найбільших у республіці дитячий кістково-туберкульозний санаторій. Затока стала одним з популярних курортів на Чорноморському узбережжі. Тут діє пансіонат «Золоті піски», відкрито профілакторій для залізничників на 300 місць, піонерські табори.

Заснована Затока у 1909—1912 роках.

Поблизу селища на березі Будацького лиману виявлено поселення пізньоскіфського часу (IV—II століття до н. ери).

КАРНАЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Алкалії за 30 км від районного центру. Населення — 1113 чоловік. Сільраді підпорядковане село Підгірне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», якому належить 7340 га землі, в т. ч. 5968 га орної. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте виноградарство. Допоміжні підприємства — винообробня, лісопильня, ремонтна майстерня.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 150 місць.

До послуг жителів — швейна та взуттєва майстерні.

Заснована Карналіївка в другій половині XIX століття.

В околицях сіл Карналіївки і Підгірного знайдені поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. ери).

КОЗА́ЦЬКЕ (до 1948 року — Гура-Рошу) — село, центр сільської Ради, розташоване на північному заході за 30 км від районного центру. Населення — 2160 чоловік. Сільраді підпорядковане село Красна Коса.

В селі — центральна садиба колгоспу «Україна», який має 5362 га землі, з них 3994 га орної. Це багатогалузеве господарство, основний напрям якого — вирощування зерна та м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте виноградарство. У 1967 році колгосп зібрав по 56 цнт кукурудзи і по 62 цнт винограду з га. Допоміжні підприємства — кар'єр по видобуванню бутового каменю, винообробня, деревообробна та ремонтна майстерні.

У Козацькому є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 580 місць, працює народний університет культури. Діє майстерня побутового обслуговування.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

На околицях села Красної Коси знайдено знаряддя праці пізньопалеолітичного часу (40—13 тисяч років тому) та поселення доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери).

КРУТОЯ́РІВКА (до 1945 року — Молдова) — село, центр сільської Ради. Розташована на північному заході за 45 км від районного центру. Населення — 2514 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, якому належать 4349 га землі, з них 3364 га орної; з допоміжних підприємств є винообробня, олійня, лісопильня. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво.

У Крутоярівці середня школа і школа сільської молоді, відділення заочної середньої школи, 2 бібліотеки, клуб на 250 місць. За роки семирічки побудовано 117 житлових будинків.

Засноване село на початку XIX століття переселенцями з молдавського села Водулуй-Вода.

МАРАЗЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Алкалії, за 30 км від райцентру і за 3 км від залізничної станції Кантемир. Через село проходять залізниці Одеса—Ізмаїл, Білгород-Дністровський—Ізмаїл. Населення — 1935 чоловік. Сільраді підпорядко-

вані населені пункти Олексіївка, Полянка, Романівка.

Місцевий колгосп «Светлый путь» має 6292 га землі. Провідні галузі його — рільництво, тваринництво та виноградарство. Врожай винограду в 1967 році становив 64,7 цнт з гектара.

У селі є середня школа, 3 бібліотеки, 3 клуби. Функціонує лікарня. До послуг жителів — швейні майстерні.

За роки семирічки в селі побудовано 350 будинків.

Маразліївка виникла в 1807 році. Першими жителями були російські козаки-переселенці та німці-колоністи.

Біля села знайдено рештки поселення мезолітичного часу (13—8 тисяч років тому).

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від райцентру. Населення — 2065 чоловік.

На території села — колгосп «Більшовик», який має 7363 га землі, з них 6521 га орної, 242 га виноградників. Основний напрям господарства — виробництво зерна та м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, 3 бібліотеки, 3 клуби. До послуг жителів — побутові майстерні.

Миколаївка виникла у 1811 році. Першими поселенцями були кріпаки з різних губерній України і Росії.

В 1917 році в селі діяв революційний комітет, що вів боротьбу з куркулями роздавав землю безземельним. Після окупації у 1918 році румунські жандарми вчинили розправу над керівниками ревкому.

На південь від села, на березі моря виявлено поселення часів пізньої бронзи (II — початок I тисячоліття до н. ери).

МОНАШ́І — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Алкалії, за 22 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Кантемир. Населення — 1356 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 4138 га землі, в т. ч. 3411 га орної. Основний напрям господарства — виробництво зерна та м'ясо-молочної продукції. Артіль є однією з передових у районі. З допоміжних підприємств працюють черепичний завод, виноробня, майстерні.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, Будинок культури на 400 місць, при якому працює університет культури. Для любителів спорту споруджено стадіон.

Засноване село в 1824 році. В жовтні 1905 року жителі спалили панську економію. Ця пожежа була поштовхом до загального селянського повстання.

Біля села знайдено поховання катакомбної культури доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поселення перших століть н. ери.

ПРИМО́РСЬКЕ (до 1944 року — Будаки) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Будацького лиману за 3 км від берега Чорного моря. Відстань до райцентру і залізничної станції Білгород-Дністровський — 35 км. Населення — 920 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільне, Косівка, Курортне, Попаздра, Чабанське.

Огляд з учнями старого і нового села Вільного. 1967 р.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, якому належать 5627 га землі. Артільне виробництво багатогалузеве: тваринництво, рільництво, виноградарство.

В Приморському — середня школа, бібліотека, клуб. Працює лікарня на 25 ліжок. Є швейна майстерня.

Село Приморське виникло в 1828—1834 рр. Першими поселенцями були козаки.

На узбережжі Будацького лиману поблизу сіл Приморського, Чабанського є залишки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (IV—II століття до н. ери).

РУ́СЬКО-ІВА́НІВКА (до 1889 року — Іванівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Хаджидеру, за 55 км від райцентру, залізничної станції, Білгород-Дністровської пристані. Населення — 3025 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Дальнічень і Чистоводне.

На території села розміщений рільничо-тваринницький колгосп «Дружба народів», що має 6105 га землі, в т. ч. 4418 га орної, 40 га лісу, 88 га лісозахисних смуг. Однією з провідних

галузей тваринництва стало вівчарство. Велике місце у колгоспному виробництві посідає виноградарство і городництво. За вирощування протягом кількох років по 100 цнт винограду з кожного га посівів бригадир виноградарів С. С. Сидоренко нагороджений орденом Леніна і одержав Велику золоту і срібну медалі Виставки досягнень народного господарства СРСР. В колгоспі обладнані механічні майстерні, пилорама, налагоджене черепичне та цегельне виробництво.

Тут працюють середня і заочна школи сільської молоді. На кошти колгоспу побудований Палац культури на 600 місць, при якому діють університет культури, кінолекторій, бібліотека. За післявоєнні роки збудовано 319 нових будинків. У 1966 році відкрито 4 побутових заклади. Населення обслуговує лікарня, є машина швидкої допомоги. В селі створено футбольну та волейбольну команди, працюють секції легкої атлетики й гімнастики. У 1967 році споруджено стадіон.

Русько-Іванівка заснована в 1810—1812 рр. козаками і збіглими кріпаками.

Під час румуно-боярської окупації Ю. Д. Онуфрієнко згуртував місцевих революційно настроєних селян. У 1920 році тут діяло вже 2 підпільні організації, які працювали під керівництвом Бессарабського обласного комітету Комуністичної партії. Вони розповсюджували серед жителів листівки та інші нелегальні видання. Одночасно підпільники підтримували зв'язки з комуністами сусідніх сіл, зокрема Старокозачого. У 1924 році 13 чоловік з них були заарештовані. В кінці 20-х років у селі знову виникла революційна група, яка поширювала нелегальну літературу. У 1931 році жандармам вдалось ув'язнити більшість її членів. Активним діячем революційного руху в Бессарабії був син Ю. Д. Онуфрієнка П. Ю. Онуфрієнко, закатований сигуранцею в тюрмі Дофтана, на території якої тепер встановлено обеліск його пам'яті. Дочка Марія з групою патріотів загинула у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Пишаються жителі своїм земляком А О. Житаром, який за мужність у роки Великої Вітчизняної Війни удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Дністровського лиману за 20 км на північний захід від районного центру. Населення — 645 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Гончарівка, Південне та Садове.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Знамя Ленина», який володіє 4385 га землі, в т. ч. 3377 га орної і 189 га виноградників. Виробничий напрям — виробництво зерна і тваринництво. Допоміжні підприємства — винообробня, лісопильня, ремонтні майстерні. Колгоспники у 1967 році досягли врожаю пшениці 29,8 цнт з га і одержали 18,5 тис. яєць на 100 га зернових. За успіхи у виробництві зернових і кормових культур бригадиру механізаторів І. Я. Даниленку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, працює університет культури. За роки семирічки в селі споруджено 40 житлових будинків.

Село засноване на початку XIX століття. Поблизу сіл Семенівки та Південного виявлено поселення скіфського часу IV—III століть до н. ери

СТАРА́ ЦАРИЧА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Капланки, за 48 км від райцентру і за 30 км від залізничної станції Кантемир. Населення — 3570 чоловік. Сільраді підпорядковане село Нова Царичанка.

На території села розташований високорозвинений рільничо-тваринницького напряму колгосп «Рассвет», який має 6680 га землі. Тут також розвинене бджільництво. У 1967 році зібрано 4150 кг меду.

В Старій Царичанці є середня школа, в якій працює вчитель П. Г. Марченко, нагороджений орденом Леніна. Село має бібліотеку, Будинок культури на 400 місць, лікарню. За останні роки збудовано понад 100 житлових будинків.

Багато жителів Старої Царичанки за роки Радянської влади здобули вищу освіту, стали науковцями. Так, І. М. Прокопець нині ректор Тираспольського педагогічного інституту, Х. С. Воробйов — доцент Московського науково-дослідного інституту хімічного машинобудування.

Село виникло у 1827 році. Тут в 1931 році діяла підпільна організація, що готувалась до повстання. На чолі її стояв місцевий житель І. І Круглий, заарештований сигуранцею за революційну діяльність.

Біля села Нової Царичанки знайдено кам'яні знаряддя мезолітичного часу (13—8 тисяч років тому).

ШИРО́КЕ (до 1948 року — Кебабча) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Алкалії, за 35 км від райцентру і за 16 км від залізничної станції Кантемир Населення — 2685 чоловік.

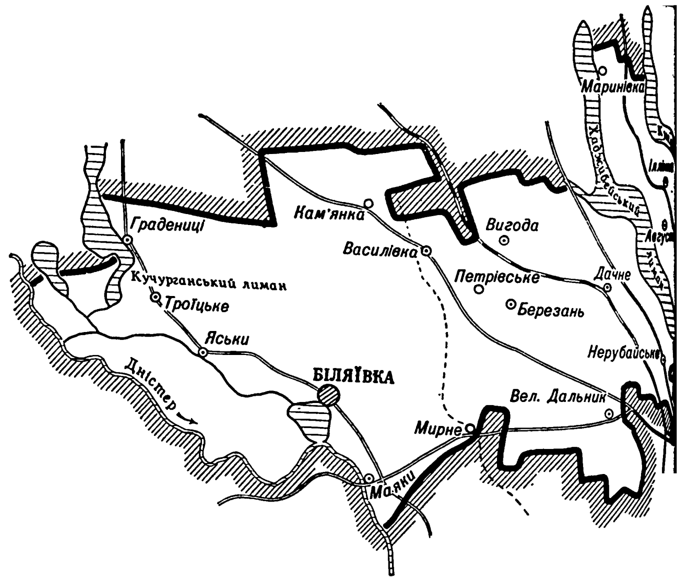
В Широкому — колгосп ім. Жданова, який має 7608 га землі, в т. ч. 6581 га орної. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зерна. Колгоспні вівчарі у 1967 році одержали 47 кг вовни на 100 га угідь, а бджолярі вийшли на перше місце, зібравши 9 тис. кг меду. Є допоміжні підприємства: млин, винообробний цех, лісопильня, цегельний цех, 2 ремонтні майстерні.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб, де працює народний університет культури. До послуг жителів — побутові майстерні. За післявоєнний час в селі споруджено 300 житлових будинків, насаджено 2 парки: Піонерський та Комсомольський. В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну

Широке виникло в 1823 році.

На його території знайдено рештки поселення кам'яного віку та поселення III—IV століть н. ери.

БІЛЯЇВСЬКИЙ РАЙОН

БІЛЯЇВКА

Біляївка — селище міського типу, центр району. Біляївській селищній Раді підпорядковані також населені пункти Майори, Повстанське. Розташована за 25 км від найближчої залізничної станції Вигода і за 50 км від Одеси. Населення — 12,5 тис. чоловік.

Селище простяглося вздовж берега озера Білого поблизу річок Дністра і Турунчука, в мальовничій місцевості.

На території сучасної Біляївки знайдено сліди життя давніх людей. Це кургани з похованнями доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та сарматських часів (II—I тисячоліття до н. е.). Тут виявлено також залишки 4 поселень скіфських часів та перших століть нашої ери[1].

Біляївка виникла наприкінці XVIII століття, після ліквідації в 1775 році Запорізької Січі. Перша згадка про село, яке в перші роки свого існування називалось Головківкою, датується 1792 роком. Тоді осавул Ніякий повідомляв до коша, що сім'ї Чорноморського війська заселили с. Головківку. Нинішня назва населеного пункту походить від прізвища першого кошового отамана, який загинув при облозі Очакова[2].

У 1793 році в селі був 61 двір з населенням 304 чоловіка[3]. Кількість населення значно зросла у 1794 році, коли туди було переселено велику групу учасників Турбаївського повстання на Полтавщині, які побудували тут 88 хат. Казна виплатила за кожного переселенця по 50 крб. Таким чином, турбаївці опинились на становищі казенних селян, об'єднаних в общину.

Голод і злидні і тут чекали на переселенців. Навіть земський справник, людина

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, с. 14. Материалы по археологии Северного Причерноморья, с. 125; Г. А. Дзис-Райко. О некоторых итогах разведки левобережья низовьев Днестра и Днестровского лимана. Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1961 г. Одесса, 1963, с. 45—46.

[2] В. А. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 1, с. 123.

[3] А. Г. Лебединцев. Ханская Украина. Одесса, 1913, табл. 15.

далека від співчуття «порушникам порядку», писав, що вони «по нинішньому врожаю в цих місцях хліба заробити не можуть, тому терплять величезну нужду»[1].

В першій половині XIX століття населення Біляївки зростало досить швидко головним чином за рахунок утікачів від кріпацького гніту, які прибували з Росії та північних районів України. У 1857 році в селі проживало 1067 ревізьких душ. На той час община мала 10 437 десятин землі, в т. ч. придатної для використання 8651, 123 десятини кращої землі належало церкві. Придатна земля поділялась на «царину», або орну (3943 десятини), «толоку», або вигін (1543 десятини), садиби (337 десятин), ліс і плавні (2828 десятин). Садибна земля перебувала у подвірному спадковому користуванні. В селі існувало зрівняльне землекористування, тому тут періодично провадились переділи землі. При переділі 1857 року наділ на ревізьку душу становив 8,5 десятини.

Реформа 1861 року, проведена самодержавством в інтересах поміщиків, не внесла поліпшення в економічне становище селян Біляївки, навпаки, через 20 років після реформи на ревізьку душу припадало вже тільки 3,7 десятини[2]. Община з її круговою порукою сплачувала численні податки: казенні, подушні та земські, які у 1881 році становили чималу суму — 9698 карбованців.

Кількість господарств зростала, але нові сім'ї не одержували наділів, ставали безземельними. У 1890 році в селі було 936 безземельних, які змушені були шукати заробітків на стороні. Тому, коли в 1870 році Одеська міська дума уклала договір з Лондонським акціонерним товариством на будівництво водопровідної станції «Дністер», багато біляївських селян найнялося туди землекопами.

У пореформений період тут інтенсивно зростають торгівля й ремесло. За короткий проміжок часу — з 1882 по 1905 рік — кількість ремісників збільшилась більш як у десять разів — з 22 до 250 чоловік. Більшість з них (150 чол.) займалася ткацтвом[3].

І все ж основна маса жителів займалася землеробством. Та було воно надзвичайно примітивним, тому селяни збирали дуже низькі врожаї. Так, у 1889 році пересічний урожай з десятини становив тільки 14 пудів. Голод був частим гостем у селі. В 1905 році після кількох неврожайних років сім'ї 370 господарств голодували, восени та навесні їм не було чим засіяти землю[4].

Селяни не мали доступу до освіти й культури. Тільки в 1841 році в Біляївці вперше відкрито церковнопарафіяльну школу, в якій у 1870 році навчалось 36 учнів[5]. Навіть після того, як у селі в 1879 році збудували земську школу, тут вчилося всього 49 дітей. Діти бідняків не могли відвідувати школу через відсутність підручників, одягу, взуття. Тому земство змушене було констатувати, що в Біляївці вчиться лише близько 5 проц. дітей шкільного віку. Після відкриття в 1903 році другої земської школи кількість учнів у селі досягла 199 чоловік, хоч дітей шкільного віку в Біляївці налічувалось 627.

В селі переважали низькі мазанки, вкриті комишом, із земляною долівкою. Тільки кам'яна церква, збудована в 1805 році, та кілька добротних будинків сільських багатіїв виділялися своїм зовнішнім виглядом.

Жителів Біляївки та навколишніх сіл обслуговувала маленька лікарня, в якій працювали дільничний лікар і фельдшер.

Безземелля, голод, безправ'я, неможливість здобути освіту — все це штовхало селян на боротьбу проти гнобителів. Особливо вона загострилась на початку XX століття під впливом революційних виступів робітників. Цьому сприяла також соціал-

---

[1] А. Ефименко. Южная Русь, ч. 2. СПб, 1905, с. 165; І. О. Гуржій. Повстання селян в Турбаях (1789—1793). К., 1950, с. 121.

[2] Журн. «Пчелка» (Одесса), 1881, № 9, с. 14, 15.

[3] Сборник Херсонского земства. Херсон, 1905, № 4, с. 67—68.

[4] Отчет продовольственной комиссии Одесского уездного съезда Херсонской губернии по неурожаю 1905 года. Одесса, 1906, с. 22—23.

[5] Сборник Херсонского земства. Херсон, 1896, приложение № 51.

демократична пропаганда, яку провадив П. А. Руденко (партійна кличка Бланш), місцевий житель, який був на заробітках в Одесі, працював матросом. Він брав участь у транспортуванні ленінської «Искры» з-за кордону і за розповсюдження цієї газети серед жителів Біляївки і Маяків у 1903 році був заарештований. У 1902 році до Біляївки приїжджали з Одеси агітатори. Разом з місцевими робітниками вони провели на острові Погорєлому маївку. Іншим разом відбулися таємні збори революційно настроєних біляївців у плавнях, на острові Куколи. Щоб уникнути провокаторів, учасники зборів користувалися замість пароля номерами. І все ж поліції вдалося вислідити і заарештувати робітників станції «Дністер» П. І. Нода і К. Д. Олексенка. Потім їх вислано до Архангельської губернії[1].

У 1905 році в село повернулись К. Родідял, О. Згама та інші учасники російсько-японської війни, які розповіли односельчанам про цусімські події. Восени 1905 року Херсонський губернський комітет сільських організацій РСДРП розіслав у села звернення, в якому порушувались питання про землю, надання демократичних свобод, доступність народної освіти для найбіднішого селянства, і радив обговорити його. Прогресивно настроєні робітники станції «Дністер» спільно з одеськими агітаторами широко роз'яснювали біляївським селянам цей документ[2].

У червні 1905 року селяни Біляївки на загальному сході обговорили свою резолюцію (т. зв. приговор) і ухвалили всі рекомендації Херсонського губернського комітету РСДРП. Учасники сходу вимагали збільшення селянських наділів, зміни податкової системи в такий спосіб, щоб «той, хто має більше прибутку, сплачував би і податку більше».

Селяни рішуче протестували проти опіки земських начальників, вимагали негайного скликання Установчих зборів, прямої і таємної подачі голосів тощо. Вони вимагали безплатного навчання в усіх учбових закладах, щоб «...були освічені люди не тільки з дворян, купців і багатих селян, але й з простого рядового селянства». Цей документ від імені всієї громади підписали 116 чоловік[3].

Під час столипінської реформи багато бідняків Біляївки, щоб сплатити багаторічні недоїмки, продавали за безцінь землі куркулям, поповнюючи число безземельних. За їх рахунок куркулі ставали великими землевласниками. Так, волосний староста Луполов збільшив свої володіння до 300 десятин, куркуль Йова не тільки розширив земельні володіння, але й відкрив бакалійну крамницю, побудував паровий млин[4].

Під час першої світової війни багато біляївців мобілізовано на фронт. Господарства залишились без робочих рук, третина їх у 1916 році не мала тяглової сили. Становище трудового селянства ставало дедалі важчим. Так, у 1917 році з 1343 господарств Біляївки понад 200 не мали посівів, 629 не мали робочої худоби, 753 господарства були безкорівними. В той же час куркулі мали по 3—4 коней та багато худоби[5]. Бідняки змушені були на час сівби або збирання врожаю брати в куркулів робочу худобу, орендувати землю. І все це по високій ціні. Куркуль С. Луполов здавав землю замість 15 по 25 крб. за десятину.

На початку 1917 року в село почали повертатись фронтовики. Одним з перших прибув А. А. Кобзар. Разом з І. С. Кравченком та іншими односельчанами він розповідав селянам про становище в країні та про боротьбу більшовиків за права народу.

Трудове населення Біляївки з великими сподіваннями зустріло звістку про Лютневу революцію. На мітингу, скликаному після одержання цієї звістки, біляївці вимагали розподілу землі між безземельними і малоземельними селянами та де-

---

[1] Газ. «Південна зоря», 4 травня 1967 року.

[2] Революция 1905—1907 гг. в России. Второй период революции 1906—1907 гг., ч. 1, кн. 2. М., 1959, с. 196.

[3] 1905 рік на Україні. Х., 1926, с. 262.

[4] Газ. «За більшовицький колгосп» (Біляївка), 24 грудня 1939 р.

[5] Л. И. Шиф. Материалы по сельскохозяйственному районированию Одесской губернии. Одесса, 1925, с. 20, 38, 52.

мократичних свобод. Але утворений в березні 1917 року земельний комітет, до якого потрапили куркулі та їх прислужники, не поспішав ділити землю, обмежувався обіцянками про скликання Установчих зборів. Влітку і восени 1917 року у придністровських селах, у т. ч. і в Біляївці, розміщувались військові частини, що відходили з Румунського фронту. Серед солдатів було чимало більшовиків, вони роз'яснювали селянам більшовицькі лозунги про мир і землю.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і проголошення влади Рад земельний комітет припинив своє існування. У січні 1918 року біляївці обрали Раду селянських депутатів, яку очолив А. А. Кобзар. Активну участь в її роботі брали бідняки І. С. Кравченко, П. А. Руденко, В. П. Волков та інші[1]. За ворожу діяльність Рада заарештувала куркуля Луполова, його землі повернула селянам, провела облік земельних угідь, які мала передати біднякам. Але здійснити намічені заходи Рада не змогла, бо в середині березня 1918 року село захопили австро-німецькі війська. Окупанти грабували мирне населення і відновлювали старі порядки. У квітні 1918 року в Біляївці розгорнула роботу підпільна партійна організація. За її ініціативою тут утворився об'єднаний військово-революційний комітет, до складу якого ввійшли сільські активісти та представники станції «Дністер» — С. Л. Будівський, А. А. Кобзар, І. С. Кравченко, А. Д. Мойса, Ф. П. Руденко та інші[2].

В ніч на 18 листопада в селі Маяках партизани підняли проти гетьманців збройне повстання, яке перекинулось і на інші села Придністров'я, в т. ч. й на Біляївку[3]. В цих селах сформувалися Ради селянських депутатів.

Та наприкінці листопада 1918 року радянському будівництву, що знову розгорнулось, стали на перешкоді імперіалісти Антанти. У грудні командування французьких військ відправило з Одеси для охорони Біляївської водопровідної станції загін у складі 120 чоловік, а в лютому 1919 року сюди прибули денікінські офіцери для реквізиції в селян зерна і фуражу. Обурені безчинствами окупантів і білогвардійців місцеві партизани, які до того часу перебували в підпіллі, 28 лютого 1919 року підняли збройне повстання. Протягом п'яти днів вся влада у Біляївці, Маяках і Яськах перебувала в руках повстанців[4].

Щоб придушити повстання, окупанти направили з Одеси об'єднаний загін французьких, польських і білогвардійських військ. 5 березня 1919 року карателі почали обстрілювати село з гармат. Водночас водопровідну станцію обстрілювали з румунської сторони. Незважаючи на велику небезпеку, механік станції П. П. Олійник залишився на посту і перешкодив висадженню станції в повітря. Радянський уряд високо оцінив героїчний вчинок патріота, нагородивши його з нагоди 10-річчя Жовтневої революції орденом Трудового Червоного Прапора[5].

6 березня 1919 року переважаючі сили ворога вдерлися в село і вчинили криваву розправу над мирними жителями. Вони вбили 8 робітників станції, зруйнували 35 будинків[6].

Після вигнання англо-французьких інтервентів з Одеси в квітні 1919 року в Біляївці та інших придністровських селах відновилася Радянська влада. Поновив діяльність революційний комітет. Він подавав допомогу сім'ям червоноармійців і потерпілим від окупантів, розпочав облік поміщицької і куркульської землі та складання списків малоземельних і безземельних селян. До фонду допомоги Червоній Армії селяни зібрали багато хліба та інших продуктів харчування. 19 липня 1919 року ревком скликав мітинг, учасники якого заявили: «... ми, селяни села

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2149, оп. 1, спр. 644, арк. 18.
[2] «Український історичний журнал», 1960, № 6, с. 31.
[3] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 18.
[4] Г. М. Шевчук. Розгром іноземної інтервенції на півдні України і в Криму (листопад 1918 — квітень 1919 р.), с. 90—91.
[5] «Известия» (Одеса), 26 жовтня 1927 р.
[6] В огне гражданской войны, с. 271.

Біляївки, всіма силами будемо підтримувати Радянську владу». Резолюція закінчувалася словами: «Хай живе Червона Армія! Хай живе Радянська влада!»

Скориставшись мирним перепочинком, жителі Біляївки приступили до відбудови зруйнованого господарства. На загальних зборах 22 липня 1919 року селяни обговорили питання про будівництво залізничної лінії Одеса—Біляївка. Вони звернулись до Комітету державних споруд з проханням телеграфувати про це В. І. Леніну, «... як єдиному борцеві всього світу за пролетаріат», і присвоїти цій лінії назву «Перша Українська пролетарська лінія Одеса—Біляївка». Рішення закінчувалось так: «Нехай це буде прикладом повного братерства, пролетарського єднання між сільським і міським пролетаріатом. Хай живе робітничо-селянська влада!»[1].

Наприкінці серпня 1919 року Біляївку захопили денікінці, які встановили режим терору і насильства. Вони грабували населення, розправлялись з тими, хто активно боровся за утвердження Радянської влади. Біляївці вступили в активну боротьбу проти ворога. Партійний осередок створив партизанський загін, який діяв під керівництвом Маяцького військово-повстанського штабу. Це був Придністровський революційний загін, згодом перейменований у 404-й Придністровський полк, командиром якого був мешканець Маяків А. А. Гончаров. У тому полку билися за остаточну перемогу Радянської влади 260 жителів Біляївки[2]. Чимало біляївців було у складі кавалерійської бригади Г. І. Котовського. Перепиняючи денікінцям відступ з України до Румунії, кіннота Котовського 7 лютого 1920 року завдала ворогу під Біляївкою сильного удару. Котовці здобули багаті трофеї[3].

У лютому 1920 року в Біляївці остаточно встановлено владу Рад. Новостворений волревком очолив Т. Ф. Підмазко. 28 березня 1920 року в селі відбулися вибори до волосної Ради селянських депутатів. Головою волвиконкому селяни обрали більшовика С. Л. Будівського.

Розорена, спустошена Біляївка почала відбудовуватися. За роки війни різко зменшилися посіви, впала врожайність зернових культур. Не вистачало тягла, реманенту, бракувало насіння. З 5188 членів волкомнезаму, створеного 12 липня 1920року, 3936 чол. були неписьменними. Не працювали школи, пошта[4].

Перед органами Радянської влади і партосередком, в якому разом із співчуваючими налічувалось 48 чоловік, постали серйозні завдання по боротьбі з контрреволюційними і карними елементами. Військово-революційний комітет закликав селян спокійно працювати, всіма силами зміцнювати Радянську владу. В цей час до Червоної Армії та в загони ЧОПу було мобілізовано 450 жителів Біляївки[5].

Велике піклування виявили органи Радянської влади про сім'ї червоноармійців, про сиріт, інвалідів громадянської війни. Їм виділялися пенсії, продовольчі пайки, для них зібрали 159 пудів зерна й інших продуктів.

Новим устаткуванням поповнилася станція «Дністер», робітники якої перебували на становищі червоноармійців прифронтової смуги.

Але головним лишалось земельне питання. В березні 1920 року Укрревком зобов'язав радянські органи на місцях створити земельні комісії для розподілу землі. Біляївський волвиконком спільно з волревкомом і волкомнезамом залучив до цієї роботи активістів-бідняків. Розподіл землі було проведено за принципом зрівняльного землекористування по 1,25 десятини на їдця. Сім'я бідняка М. Ф. Підмазка, яка мала тільки десятину землі і складалася з 13 чоловік, одержала ще 15 десятин; сім'я бідняка П. М. Геращенка одержала 8,5 десятини. 15 жовтня 1920 року розподіл землі було завершено.

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), К., 1962, с. 658.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2149, оп. 1, спр. 1, арк. 25.
[3] Журн. «Летопись революции», 1929, № 4, с. 287.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2149, оп. 1, спр. 2, арк. 45, 149.
[5] Там же, арк. 115.

Волвиконком приділяв багато уваги забезпеченню бідняків, наділених землею, насіннєвим матеріалом. Значну частину його вилучили у куркулів. Крім того, сільськогосподарський відділ виконкому повітової Ради виділив для біляївської бідноти 1200 пудів насіння.

Виявом політичної активності трудящих Біляївки, їх відданості робітничо-селянській владі стали вибори до сільської Ради 19 січня 1921 року. У виборах взяли участь 2469 громадян села. До Ради обрали 50 депутатів, серед них багато комуністів.

П. І. Полубок, голова першої в Біляївці артілі «Червоний промінь». 1925 р.

Восени 1920 року в Біляївці виникло перше колективне господарство «Червоний промінь». В хаті колишнього бідняка першого голови ревкому Т. Ф. Підмазка зібралися його брати — М. Ф. і З. Ф. Підмазки, С. Л. Будівський, С. С. Короленко та інші учасники збройної боротьби за Радянську владу. Організувалася комуна, у складі якої було п'ять членів партії і два кандидати[1]. Тоді ж утворився ТСОЗ «Джерело». У 1921 році комуна і ТСОЗ об'єдналися в одне господарство — артіль «Червоний промінь». За нею закріпили 248 десятин землі, з яких 110 раніше належали церкві. Артіль придбала в кредит локомобіль і сівалку, плуги орендувала на прокатній станції. Оплата праці тут була диференційованою: чоловіки одержували за робочий день 1 крб., жінки — по 75 коп., діти віком від 12 до 15 років — по 50 коп. Господарством керувала Рада у складі двох комуністів і трьох членів комнезаму. В 1923 році Раду очолив член партії з 1918 року, учасник громадянської війни С. Л. Будівський[2].

Протягом 1925—1927 рр. артіль (головою був комуніст П. І. Полубок) досягла певних господарських успіхів. Вона мала два трактори, постачала всьому району чистосортне насіння. В 1926—1927 рр. колективні та індивідуальні господарства району одержали звідси 6930 пудів насіння озимої селекційної пшениці «Кооператорка».

Наприкінці 1921 року в Біляївці організувалась ще одна артіль «Ранок», яка об'єднала 12 господарств. За нею закріпили 151 десятину земельних угідь. В 1923 році господарство придбало через Сільгоспбанк на виплат протягом 3 років молотильний агрегат, а комнезам передав йому два плуги і дві жатки. Доходи в артілі розподілялись за трудоднями[3].

За прикладом перших двох артілей в 1924—1925 рр. у Біляївці виникло ще два колективних господарства — «Червоний незаможник» та «Агрикультура». Кожне з них спочатку об'єднувало невелику кількість селянських господарств, тому в селі переважали одноосібні господарства.

У 1923 році за ухвалою Уряду утворено Червоноповстанський район з центром у с. Біляївці. Червоноповстанський райвиконком і райкомнезам подавали колгоспам значну допомогу насінням, машинами та іншим. Районний з'їзд представників сільськогосподарських артілей і ТСОЗів, що відбувся 1927 року в Біляївці, оцінюючи допомогу держави колективним господарствам, відзначив, що дві третини всіх кредитів було видано товариствам, які об'єднували бідноту[4].

Діяльності перших артілей велику увагу приділяв партійний осередок, який поповнював свої ряди за рахунок кращих активістів. Лише за час з 1923 по 1936 рік він зріс від 22 до 40 комуністів[5]. Комуністи станції «Дністер» були ініціаторами

[1] Газ. «Південна зоря», 17 червня 1967 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-53, оп. 2, спр. 129, арк. 211.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, с. 438—441.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 14, арк. 11.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-7, оп. 1, спр. 1042, арк. 22.

створення нових механічних майстерень. Партійний осередок станції спрямовував діяльність профспілкової організації. Кращі виробничники вступали до партії. Якщо в 1923 році тут було 11 комуністів, то в 1926 році — 25 членів і 20 кандидатів у члени партії.

В своїй роботі сільські комуністи спирались на масові організації: комсомол, комнезам, який у 1926 році об'єднував 900 членів, споживчу кооперацію, що об'єднувала 400 чоловік, делегатські збори жінок тощо.

Важливу роль у зміцненні союзу робітничого класу з селянством відігравало шефство робітничих колективів над селом. До Біляївки приїжджали шефи — робітники Одеської тютюнової фабрики, працівники газети «Известия» (Одеса), залізничники, які допомагали селянам у налагодженні культурно-масової роботи. В свою чергу делегації селян часто бували в шефів у місті. Найдорожчим подарунком шефів стала «лампочка Ілліча», яку одеські тютюнники допомогли провести в село[1]. Робітники станції «Дністер» до 10-х роковин Великого Жовтня спорудили в селі водогін[2].

З великим піднесенням відсвяткували біляївці 10-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. У спільному засіданні сільської Ради та інших громадських організацій взяли участь сотні селян. Зі спогадами про буремні дні громадянської війни виступили місцеві партизани. В селі відбулась багатолюдна демонстрація, в якій взяли участь селяни і робітники станції «Дністер».

Успіхи соціалістичного будівництва викликали в куркулів шалену лють. Весною 1928 року вони особливо активізували свою ворожу діяльність: приховували хліб, агітували селян проти колгоспів. У відповідь на це біляївські комуністи посилили агітаційно-масову роботу серед селян, невтомно роз'яснювали політику більшовицької партії на селі, закликали їх переходити до суспільних форм обробітку землі[3].

Наслідком цієї роботи було створення ще двох нових артілей — «Вірна праця» та «Шлях до соціалізму». У 1928 році Біляївське сільськогосподарське товариство одержало 8 тракторів «Інтернаціонал» і «Фордзон», 70 плугів, 17 сівалок та іншу техніку. Таке поповнення машинами давало змогу поліпшити обробіток землі, розорати цілину та підвищити врожайність зернових культур. В зв'язку з тим, що робота тракторів була більш продуктивною на великих масивах, колективні господарства «Ранок», «Агрикультура» та «Червоний незаможник» приєдналися до артілі «Червоний промінь»[4]. Об'єднане сільськогосподарське товариство одержало від держави понад 10 тисяч крб. кредитів[5].

Під час проведення суцільної колективізації в селі не обійшлося без перегинів. Місцеві керівники проявили надмірну квапливість, внаслідок чого порушувався принцип добровільності. Тих, хто вагався вступити до колгоспу, оголошували куркулями, а це викликало невдоволення селян. У лютому 1930 року Одеський окрпартком, докладно вивчивши становище в Біляївці, допоміг виправити припущені помилки, що незабаром дало позитивні наслідки. Через рік, у лютому 1931 року, IX районний з'їзд Рад констатував, що в Біляївці колективізовано 80 проц. селянських господарств[6].

Внаслідок успішного завершення суцільної колективізації в селі у 1932 році було кілька великих колективних господарств. Серед них найбільш економічно міцним був колгосп «Червоний промінь», який об'єднував 295 господарств, мав 1170 га земельних угідь, у т. ч. 100 га поливних площ, що використовувалися під городи,

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, с. 473.
[2] Газ. «Червоний степ», 11 листопада 1927 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-7, оп. 1, спр. 824, арк. 4.
[4] Там же, ф. 191, оп. 1, спр. 1041, арк. 8.
[5] Газ. «Червоний степ», 17 червня 1928 р.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-1837, оп. 1, спр. 12, арк. 10.

30 га садів та 25 га виноградників[1]. Поступово й інші біляївські колгоспи зміцнювали свою економіку. Велику допомогу колгоспам подавала Червоноповстанська МТС, створена в 1932 році.

Для піднесення артільного виробництва велике значення мало зростання трудової активності колгоспників. У 1936 році кращу доярку села комсомолку Н. Браславську занесено до Книги пошани ім. X з'їзду комсомолу. Учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року був чабан колгоспу «Друга п'ятирічка» В. Салтановський. Зразки трудового героїзму виявляв бригадир трактористів комуніст М. Пінський, учасник обласного зльоту стахановців-трактористів. Одержав Малу срібну медаль Всесоюзної сільськогосподарської виставки механізатор І. Дігуляр[2].

У 1935 році Червоноповстанський район перейменували на Біляївський. У передвоєнні роки майже всі біляївські колгоспи були високорентабельними, багатогалузевими господарствами. Так, у 1939 році колгосп «Червоний промінь», який мав 240 голів великої рогатої худоби, 300 коней, здав державі 5300 цнт зерна, повністю виконав план м'ясопоставок. За понадплановий продаж молока артіль одержала дві автомашини. Через рік колгосп став мільйонером. На трудодень колгоспники одержали по 2,5 кг хліба та по 6 крб. грішми[3].

У лютому 1941 року загальні збори членів колгоспу «Друга п'ятирічка», який очолював комуніст В. Рогачко, з задоволенням відзначили, що доходи артілі перевищили 1 мільйон крб. За свою працю колгоспники одержали на трудодень по 3,8 кг зерна та по 3 крб. 50 коп. грішми.

Зміцнення економіки стало основою для зростання освіти і культури населення Біляївки. Вже восени 1920 року за парти сіло 560 учнів, отже у два рази більше, ніж до революції[4]. У 1929/1930 навчальному році в Біляївці відкрилася семирічна школа, а в 1939 році — десятирічна. В середній, семирічній і двох початкових школах навчалося 1275 дітей, працювало 50 учителів. Ще у 1920 році більшість біляївської бідноти була неписьменною. Повністю неписьменність серед дорослого населення ліквідовано у 1932 році. Особливо відзначились у цій благородній праці вчителі Ф. С. Підмазко, С. Ф. Чабан та інші.

В середині 1920 року в селі відкрито бібліотеку. Для її поповнення шефи постійно надсилали книжки, журнали тощо. Тільки за період з серпня по листопад 1920 року сюди надійшло 840 газет, 430 брошур, багато листівок, плакатів. Тоді ж у селі відкрилося дві хати-читальні.

Поліпшувалась охорона здоров'я жителів. У 1938 році тут збудовано лікарню на 15 ліжок з пологовим відділенням, працювало 4 медпрацівники. На станції «Дністер» діяла амбулаторія, нею завідував В. С. Манкевич, колишній земський лікар. За заслуги в розвитку охорони здоров'я його в 1958 році нагороджено орденом Леніна.

Знаменною подією в громадському житті Біляївки було створення районної газети, перший номер якої під назвою «За більшовицький колгосп» вийшов 4 травня 1937 року.

Гнів та обурення трудящих викликав віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. На станції «Дністер», в МТС, колгоспах відбулися масові мітинги. Більшість чоловіків призовного віку в перші дні війни пішла до Діючої Армії. 30 червня колгоспники артілі «Вірна праця» обговорили лист-звернення райкому КП(б)У і райвиконкому. Колгоспниці Х. Костецька, Н. Довженкова, П. Я. Родідял закликали всіх членів артілі зібрати врожай за п'ять днів.

У колгоспах, МТС і на станції «Дністер» було сформовано загони самооборони. У липні 1941 року вони об'єдналися у винищувальний загін, в якому налічувалось

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1234, оп. 2, спр. 24, арк. 23.
[2] Газ. «За більшовицький колгосп», 8 грудня 1939 р.
[3] Газ. «За більшовицький колгосп», 14 січня 1940 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 235, арк. 46.

Герої Радянського Союзу, уродженці Біляївки (зліва направо) В. І. Кіпенко, С. Т. Кравченко.

1250 бійців (командир загону Д. І. Козляр). Коли фашистські війська наблизились до Біляївки, загін тримав оборону на лінії Дністровський лиман — Кагарлик — Миколаївка. Протягом 12 днів, з 7 до 19 серпня, бійці 25-ї Чапаєвської дивізії і ополченці стримували ворога і цим дали змогу нашим частинам відійти на нові оборонні рубежі[1]. Як тільки обстановка стала загрозливою, з села почалася евакуація тракторів, комбайнів, громадської худоби, цінного майна.

Першу спробу оволодіти селом, через яке проходила лінія оборони Одеси, гітлерівці зробили 9 серпня. Прикриваючись лісосмугою, ворог вранці розпочав наступ у напрямі шосейної дороги Яськи—Біляївка. Частини Червоної Армії і бійці винищувального загону відкинули ворога. Проте під тиском його переважаючих сил захисники Біляївки змушені були відступити. 19 серпня ворог вдерся в село.

Почалися терор і насильство. Все населення було кинуто на важкі примусові роботи. Заборонявся виїзд з села. Гітлерівці заарештували багатьох жителів, серед них бійців винищувального загону. Незважаючи на жорстокі катування, ніхто не видав комуністів і комсомольців. Тоді окупанти в ніч на 3 вересня розстріляли 54 патріоти, а на початку вересня повісили 4 партизани. Перед стратою комсомолець Я. Байдан вигукнув: «Хай живе Батьківщина»[2].

Жителі села під керівництвом комуністів стали на шлях боротьби проти окупантів. Біляївський райком партії залишив у селі для організації підпільної роботи 15 комуністів на чолі з інструктором райкому М. Д. Підмазком. Під час подачі сигналів військам Червоної Армії М. Д. Підмазка схопили фашисти і по-звірячому закатували в с. Маяках[3]. Його посмертно нагороджено медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» І-го ступеня. Члени групи — секретар райкому КП України Семенов, Синельников (Чистяков В. І.) у вересні — жовтні 1941 року захищали Одесу, а Ю. П. Никорчук працював у одеському підпіллі.

Восени 1941 року в Біляївці сформувалася підпільна антифашистська організація, очолена С. Г. Стесьмаком, І. Ф. Касяненком і А. С. Магільдою. Навколо них групувалися підпільники І. П. Касьяненко, Л. П. Довженко, Г. А. Підмазко, О. І. Радул та інші. Вони мали радіоприймач, слухали і записували зведення Радінформбюро, а потім розмножували їх в листівках серед населення. Багато винахідливості і сміливості виявили підпільники, щоб ознайомити жителів села з багатьма радянськими документами, відозвами.

Водночас з агітаційною роботою група розпочала підготовку до збройної боротьби, але розгорнути повністю свою діяльність підпільникам не вдалось. 12 квітня 1943 року було заарештовано комуністів Г. Полозова, С. Г. Стесьмака, О. Довженка, А. С. Магільду, а через кілька днів — більшість членів цієї організації. 7 серпня 1943 року за вироком військового трибуналу в Одесі страчено 12 підпільників, серед них 5 біляївців: С. Г. Стесьмака, В. Кобзаря, О. Довженка, О. К. Тіссу, К. П. Гончаренка[4].

Коли на початку квітня 1944 року радянські війська зайняли станцію Роздільна і лінія фронту наблизилася до Біляївки, окупанти вирішили висадити в повітря

[1] С. А. Вольський. Величний подвиг, с. 85.
[2] Отчет о подпольной и партизанской деятельности в Одесской области 1941—1945 гг. Одесса, с. 15.
[3] Там же.
[4] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 24.

водопровідну станцію «Дністер». Та їм перешкодили радянські бійці, яких попередила про намір ворога робітниця станції А. В. Костецька[1]. Радянські бійці кінномеханізованої групи під командуванням генерала І. О. Плієва 7 квітня 1944 року визволили Біляївку. Багато біляївців пішло до Діючої Армії.

За героїчні подвиги у боротьбі проти окупантів орденами і медалями Союзу РСР нагороджено сотні жителів села. Три з них одержали високе звання Героя Радянського Союзу. Це — безстрашний розвідник старший сержант П. М. Згама (нині він працює в радгоспі «Батьківщина»)[2], автоматник С. Т. Кравченко, який одним з перших форсував ріку Віслу, підбив самохідну гармату і знищив 13 гітлерівців (високе звання Героя присвоєно йому посмертно). В. І. Кіпенко, військовий моряк, відзначився в запеклому бою під час висадки десанту у м. Миколаєві 26 березня 1944 року.

Пишаються біляївці і колишнім акумуляторником станції «Дністер» Г. Г. Ляхівським, повним кавалером орденів Слави, який у червні 1944 року здобув цінні розвідувальні дані і витягнув радянського танкіста з охопленої вогнем машини[3]. Славний бойовий шлях пройшов і Л. Т. Руденко, якого війна застала у Брестській фортеці, потім він був партизаном у Югославії. За мужність і відвагу Л. Т. Руденка нагороджено орденом Червоної зірки і кількома медалями.

Багато лиха завдали гітлерівці селу, його жителям. Вони знищили електростанцію, майстерні водопровідної станції, пограбували майже всю громадську худобу. Тільки трьом колгоспам — «Вірна праця», «Червоний промінь», ім. «Комсомольской правды» окупанти завдали збитків на суму 102 205 тис. карбованців[4].

Після визволення села його жителі, головним чином жінки і підлітки, приступили до відбудови зруйнованого господарства. Радянська держава подавала їм допомогу кредитами, машинами, насінням. Уже в 1946 році колгоспи Біляївки — «Вірна праця», «Друга п'ятирічка», «Червоний промінь» та ім. «Комсомольской правды» повністю освоїли довоєнні посівні площі. Їм багато допомогли механізатори відбудованої Червоноповстанської МТС. Самовіддано працювали і робітники водопровідної станції. Вже до 1948 року її потужність досягла довоєнного рівня.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС в селі відбулось об'єднання артілей «Вірна праця» і «Друга п'ятирічка» в один колгосп «Батьківщина», а в 1957 році його реорганізовано у радгосп з тією ж назвою. Того ж року артіль «Червоний промінь» теж реорганізовано в радгосп. Незабаром обидва радгоспи стали високорентабельними господарствами овочево-молочного напряму. Освоюючи поливні землі під овочеві культури, біляївці в роки семирічки одержували високі врожаї помідорів, капусти, огірків. У 1959—1965 рр. тут вирощували пересічно по 180—200 цнт овочів з гектара. В радгоспах розгорнулось велике капітальне будівництво. Так, у радгоспі «Червоний промінь» споруджено 9 тваринницьких приміщень, ремонтні майстерні, двоповерховий будинок, три гуртожитки, їдальня тощо. Новобудовами збагатився і радгосп «Батьківщина». Тут спорудили 10 тваринницьких приміщень, кормоцех, завод по переробці томатів, три багатоквартирні будинки.

В 1958 році стала до ладу перша черга Маяко-Біляївської зрошувальної системи. Завдяки цьому тільки в радгоспах Біляївки поливні площі досягли 550 гектарів. Ця інженерна споруда з потужними насосами забезпечує по складній системі каналів надходження необхідної кількості води на віддалені поля відповідно до сучасних вимог агротехніки. Система розрахована на обводнення 2,4 тис. га землі.

Біляївські радгоспи оснащені новітньою технікою. Радгосп «Батьківщина» має 4475 га землі, у т. ч. ріллі — 3042 га. На полях радгоспу працюють 83 трактори,

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 202.
[2] Газ. «Південна зоря», 7 листопада 1963 р.
[3] Газ. «Південна зоря», 19 серпня 1957 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. 2238, оп. 1, спр. 3, арк. 79.

14 комбайнів. Господарство має 120 електродвигунів. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь радгосп має 51,3 голови великої рогатої худоби. 1966 року в радгоспі вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 505 цнт молока, по 42 цнт м'яса, одержано прибутку близько 200 тис. крб. проти 67 тис. крб. у 1965 році[1].

Великих успіхів добилися і трудівники радгоспу «Червоний промінь», який має 3156 га земельних угідь, у т. ч. орної землі 2347 га. Технічну базу становлять дві електростанції, 73 трактори, 9 комбайнів, понад 50 автомашин. Колектив радгоспу в 1966 році виробив на 100 га угідь по 555 цнт молока і по 42,6 цнт м'яса. Добрі прибутки одержує радгосп і від реалізації сільськогосподарської продукції, яка вирощується на 458 га зрошуваних земель. На поля прийшла нова техніка, в т. ч. сучасні дощувальні установки. В радгоспі працюють досвідчені овочеводи — М. М. Душко — делегат XXIII з'їзду КП України, нагороджена орденом Леніна, Г. З. Шанівата та інші. За досягнуті успіхи колектив радгоспу «Червоний промінь» нагороджено Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки працівників сільського господарства та заготівель.

В Біляївці є чимало промислових підприємств — водопровідна станція, заводи «Буддеталь» та молочний, комбінат побутового обслуговування, районне об'єднання «Сільгосптехніка» тощо. Завдяки впровадженню нової техніки збільшується випуск продукції та поліпшується її якість, що сприяє зростанню прибутків підприємств. Так, на молочному заводі в 1967 році стала до ладу пастеризаційно-охолоджувальна установка продуктивністю 5 тис. літрів молока за годину[2].

За роки Радянської влади і особливо у післявоєнний час невпізнанно змінився зовнішній вигляд села, яке з 2 січня 1957 року стало селищем міського типу. Тут з'явились нові вулиці з будинками, вкритими залізом та шифером. Тільки за п'ять років (1962—1967 рр.) в Біляївці збудовано або капітально відремонтовано 600 будинків. Дві вулиці названо іменами героїв-земляків — С. Т. Кравченка, В. І. Кіпенка.

Окрасою Біляївки є зелені насадження. В 1948 році садоводи колгоспу «Друга п'ятирічка» А. Касяненко та Ф. Підмазко були ініціаторами проведення «Тижня озеленення». Тепер це стало традицією. Вздовж асфальтованих тротуарів висаджено тисячі фруктових й декоративних дерев, які прикрашають селище.

Біляївка електрифікована і радіофікована. В 10-і роковини Жовтня вперше біля гучномовців біляївці слухали передачі з Москви. В 1947 році радіовузол одержав нове устат-

У Придністрянських плавнях біля селища Біляївки. 1967 р.

Овочі під поліетиленовою плівкою. Біляївка. 1967 р.

[1] Газ. «Південна зоря», 12 січня 1967 р.
[2] Газ. «Південна зоря», 8 березня 1967 р.

кування. В будинках робітників і службовців встановлено 800 тис. радіоточок, понад 3 тис. родин мають радіоприймачі і телевізори.

Населення обслуговує широка торговельна мережа. В центрі селища торговельний будинок «Дністер», який розташувався в новому двоповерховому приміщенні. Поруч — магазини «Сервіз», «Знання», культмаг. У селищі є вісім продовольчих магазинів, чотири книжкових кіоски, їдальня.

Селищна Рада приділяє багато уваги поліпшенню побуту населення. В 1967 році стали до ладу будинок побуту, нове фотоательє, хімчистка, палітурний цех, майстерня модельного взуття тощо.

Новий дитячий садок у Біляївці. 1967 р.

В Біляївці працює великий загін медиків: 19 лікарів та 45 фахівців середнього медперсоналу. В 1967 році споруджено новий будинок районної лікарні на 60 ліжок, відкрито протитуберкульозний диспансер. Працює пункт швидкої медичної допомоги. Для малят збудовано двоповерховий дитячий комбінат на 140 місць.

Селище має середню та дві восьмирічні школи. Понад шістдесят років (з 1889 по 1965 р.) працювала в школі уродженка Біляївки В. І. Чернявська, нагороджена в 1948 році орденом Трудового Червоного Прапора. Їй присвоєно почесне звання заслуженої вчительки школи Української РСР.

Працюють дві районні бібліотеки — для дорослих (24,5 тис. книжок) та для дітей (18,5 тис. книжок). Крім того, в шкільних бібліотеках налічується 9,9 тис. книжок. Бібліотеки обслуговують понад 6 тис. читачів.

Центром культурного життя селища є Будинок культури з двома залами на 750 місць. Працює стаціонарна кіноустановка. В 20 гуртках художньої самодіяльності бере участь 262 чоловіка. Біляївські культармійці були зачинателями нових форм культурно-масової роботи. За їх почином в республіці виникли виїзні агіткультбригади, т. зв. клуби на колесах.

Талановита молодь селища не раз завойовувала призові місця на районних і обласних оглядах художньої самодіяльності. Танцювальний квартет Будинку культури успішно виступав на огляді-фестивалі Української РСР, присвяченому 50-річчю Радянської влади.

В селищі є два стадіони, на яких провадяться масові спортивні заходи. У 1967 році 280 чоловік здобули спортивні розряди. Чоловіча команда з ручного м'яча є чемпіоном області, а випускниця середньої школи Т. Підмазко стала майстром спорту Союзу РСР.

У святкові дні біляївці збираються на центральній площі, біля пам'ятників героям громадянської війни у Придністров'ї, героям червоного козацтва та героям Великої Вітчизняної війни, урочисто віддаючи шану тим, хто боровся і відстоював владу Рад.

Боротьбу біляївців за здійснення завдань, поставлених XXIII з'їздом КПРС та XXIII з'їздом КП України очолюють 25 партійних організацій, які об'єднують 446 комуністів. Під їх керівництвом жителі селища добиваються нових звершень в економіці і культурі, примножують славні традиції нашого народу.

В. М. ПІДМАЗКО, Г. Л. ФРОЛОВА

Біляївський район розташований в південній частині області. Утворено його в 1923 році. Межує на півночі і північному сході з Роздільнянським та Комінтернівським, на південному сході — з Овідіопольським районами Одеської області, на заході — з Молдавською РСР. Площа 1438 кв. кілометрів. Населення — 75 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 62,4 тис. чоловік (83,8 проц.). Густота населення 53,1 чоловіка на 1 кв. кілометр. В районі — 50 населених пунктів, які підпорядковані одній селищній та 12 сільським Радам.

По території району проходить залізниця Одеса—Київ та 4 автошляхи.

В економіці переважає сільськогосподарське виробництво, на яке припадає 64,7 проц. валової продукції району. Сусідство з Одесою визначило овочево-молочний напрям сільського господарства району.

Поверхня району рівнинна, мало розчленована. Грунти — переважно звичайні чорноземи. Безморозний період триває 195—200 діб, річна кількість опадів недостатня — всього 380 мм. Води Дністра й Турунчука здавна використовуються для штучного зрошення. В 1966 році тут було понад 4 тис. га зрошуваних земель. На території району (с. Маяки) знаходиться Дністровське управління експлуатації зрошувальних систем — Маяко-Біляївської та Троїцько-Граденицької. З побудовою Нижньо-Дністровської зрошувальної системи площа зрошуваних замель збільшиться до 15 тис. гектарів.

Сільськогосподарські угіддя займають 98 707 га, з них орної землі — 82 234 га (83,3 проц.), під садами та виноградниками — 5133 га (5,2 проц.). В районі — 20 радгоспів і 7 колгоспів, на кожне з яких пересічно припадає 3796 га землі.

У 1966 році валова продукція сільського господарства становила 27 668 тис. крб. Посівна площа того року дорівнювала 78 662 га, в т. ч. зернових культур 23 276 га (35,9 проц.), технічних — 4446 га (5,6 проц.), кормових — 36 335 га (46,2 проц.). Основна зернова культура — озима пшениця; велику питому вагу займають городні та баштанні культури, садівництво та виноградництво.

У 1966—68 рр. пересічно зібрано по 22,8 цнт з га озимої пшениці, городніх культур по 107 цнт з га, баштанних культур по 64 цнт з га, садових культур по 22,4 цнт з га, винограду по 29,8 цнт з гектара.

Понад 45,9 проц. валової продукції сільського господарства дає тваринництво. Приміський характер господарства зумовлює молочно-м'ясний його напрям. На 1 січня 1967 року в районі було 58,5 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 22,3 тис. корів; птиці — 85,8 тис. штук. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 40,3 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 16,5 корови. На 100 га угідь вироблено 29,2 цнт яловичини, надоєно 356 цнт молока; на 100 га посіву зернових вирощено 9,8 цнт пташиного м'яса.

Район відзначається високим ступенем механізації сільськогосподарського виробництва. В колгоспах і радгоспах працюють 1234 трактори і 315 комбайнів. Повністю механізовані орні роботи, збирання і очистка зернових та соняшнику; водопостачання тваринницьких ферм — на 90 процентів. Район повністю електрифіковано від державної електромережі.

В Біляївському районі 10 підприємств районного підпорядкування, на яких працює 1020 робітників та службовців. Найбільші підприємства — маслозавод та харчокомбінат. Загалом харчова промисловість становить 85,8 проц. загальної промислової продукції.

В районі є 233 торговельних підприємства та 76 закладів громадського харчування. Середня сума товарообороту за останні три роки становить 15 655 тис. крб.

Широкого розмаху набуло житлове будівництво. Протягом семирічки в районі споруджено 1978 будинків.

В районі є 10 лікарень на 425 ліжок, 17 фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 колгоспних пологових будинки та інші лікувальні заклади, в яких працює 70 ліка-

рів та 300 чоловік середнього медичного персоналу. Серед них 2 відмінники охорони здоров'я.

За роки соціалістичного будівництва значного розвитку досягли освіта й культура. В районі є 12 середніх, 15 восьмирічних та 7 початкових шкіл. Крім того, тут працює 10 шкіл робітничої та сільської молоді. В навчальних закладах трудиться 717 вчителів, серед яких 2 заслужені вчителі та 13 відмінників народної освіти.

До послуг трудящих 43 бібліотеки з книжковим фондом 246,2 тис. примірників. У 1967 році населення району передплатило 940 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, що зараз має назву «Південна зоря», виходить з 1937 року. В районі — 4 будинки культури, 47 клубів, 59 кінотеатрів та стаціонарних кіноустановок. Спортивні товариства «Авангард» та «Колос» охоплюють понад 12 тис. фізкультурників, у т. ч. 867 спортсменів-розрядників.

В районі проживає Герой Радянського Союзу, два кавалери ордена Слави і два Герої Соціалістичної Праці.

В селі Маяки знаходиться астрономічна обсерваторія Одеського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. І. І. Мечникова, а в Холодній Балці розташовано дитячий санаторій.

МА́ЯКИ

Маяки — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також село Мирне і селище Дністровське. Розташовані на лівому березі Дністра за 7 км від районного центру та за 26 км від найближчої залізничної станції Овідіополь. Населення — 4420 чоловік.

Територія, на якій розташоване село, була заселена ще в давні часи. Тут виявлено залишки поселення доби бронзи (усатівська культура, II тисячоліття до н. е.). У IV—III столітті до н. е. на цьому місці існували античне поселення та могильник [1].

Перші письмові згадки про Маяки стосуються початку XV століття. В списку замків, складеному після 1430 року, позначено і замок Маяк-Каравул, побудований у 1421 році як сторожовий прикордонний пункт. У XVI столітті цей замок зруйнували турки, перетворивши його на місце складів лісових вантажів, що сплавлялися сюди з верхів'їв Дністра [2].

Після Ясського миру пониззя лівобережного Дністра перейшло до Росії. Тут, на казенних землях, оселювались кріпаки, що тікали від поміщицького гніту, а також чорноморські козаки та старообрядці, які ставали державними селянами. Почали відроджуватись і Маяки. Селяни платили подушний податок, з них стягували «земські» (на утримання поштових шляхів, опалення і освітлення казарм), «мирські» (на платню сільським виборним) та інші податі. Крім того, вони повинні були відбувати цілий ряд казенних повинностей: підводну, шляхову, будівельну, рекрутську [3].

З виникненням Одеси поселення набуває значення торговельно-перевалочного пункту. На той час тут була єдина зручна пристань на Дністрі, звідки вантажі суходолом відправляли до Одеси. В Маяках діяли переправа через Дністер (пором), карантинний пост, а також митниця. Кількість вантажів щороку зростала. Якщо в 1802 році в Маяки прибуло 5 сплавів лісу і 2 баржі з хлібом, то через два роки, в 1804 році, сюди прибуло 90 вантажів [4].

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, с. 14; И. Т. Черняков. Археологическая разведка берегов Днестровского лимана. Записки Одесского археологического общества, 1 (34). Одесса, 1960, с. 209.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего Отечества, т. 14, с. 142, 481.

[3] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., с. 104, 108.

[4] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, с. 88.

У 1849 році в Маяках побудовано річкову пристань. Було розроблено навіть проект створення пароплава для буксування галер від Маяків до моря або вверх по Дністру. До 1859 року ця пристань була другим після Херсона місцем складу лісоматеріалів. Сюди прибували також галери з Галичини, навантажені пшеницею. З Маяків по Дністру відправляли з півдня Бессарабії сіль на Поділля.

З 1862 року Маяки стали містом[1], його жителів зараховано до стану міщан, хоча більшість їх займалась хліборобством. Земля належала міській думі і здавалася в оренду з торгів ділянками по 10 десятин. Заможні жителі містечка могли орендувати будь-яку кількість таких ділянок.

Зростали ціни на землю — з 1 крб. 50 коп. за десятину наприкінці 60-х років до 9 крб. у 1882 році. З 500 дворів, що налічувались у Маяках, 300 вважалися землеробськими, хоча близько 100 з них не мали навіть присадибної землі[2].

Міщани наймались вантажниками, сплавщиками лісу, робітниками на водонасосну станцію поблизу Біляївки[3], частина заможних міщан торгувала. За одержання права вести оптову торгівлю сплачувався спеціальний податок. У 1879 році тут видано 170 посвідчень на право торгівлі.

Вигідне географічне положення, близкість до Одеси сприяли зростанню міста, збільшенню його населення. Крім міщан, яких на 1 січня 1891 року налічувалось 3533 чоловіки, в Маяках проживало 38 дворян і 10 купців. Їм і належали місцеві підприємства, кількість яких теж зростала. У 1879 році тут працювали вже паровий млин і лісопильня з 35 робітниками[4], у 1891 році з'явилось 7 гончарних і 2 бондарних майстерні, 4 кузні й 11 вітряків[5].

Поступово мінявся зовнішній вигляд Маяків. Поряд з землянками та комишовими будівлями в місті на початку XX століття було споруджено 49 кам'яних будинків.

Тривалий час тут не було жодного навчального закладу. Тільки з 1868 року почала працювати церковнопарафіяльна школа. Пізніше, у 1880 році, відкрилась початкова жіноча та двокласна школи, а в 1900 році — міське однокласне училище[6]. Видатки на освіту були дуже обмеженими. Так, у 1883 році на утримання учбових закладів було асигновано 1298 крб., і в той же час на утримання чинів міської поліції — 1578 карбованців[7].

Переважна більшість населення терпіла нужду і нестатки. Чимало міщан постійно мали борги, з яких важко було вибратись.

Тяжке економічне становище, соціальні утиски викликали гнів і обурення трудящих. Коли у 1905—1907 рр. в Росії спалахнула революція, маячани брали участь у мітингах і сходках, читали й розповсюджували революційні видання. 23 листопада 1905 року на одній з вулиць Маяків знайдено 10 брошур революційного змісту, тоді ж поліція заарештувала селянина Д. Волошина[8].

Під час першої світової війни економічне становище трудящих Маяків стало ще тяжчим. Масова мобілізація чоловіків на фронт призвела до того, що селянські господарства залишились без робочих рук. Орну землю почали здавати в оренду приватним особам ділянками від 1 до 5 десятин. Чимало дрібних місцевих підприємств закрилось. Якщо перед війною в Маяках було 4 вітряки, 2 заводи шипучих вод та 47 різних майстерень, то в 1917 році залишилось 39 майстерень, один завод ши-

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего Отечества, т. 14, с. 481.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1. Одесский уезд. Херсон, 1883, с. 89, 90, 127, 128, 129, 292.
[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 26, арк. 22.
[4] Статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1890 г. Одесса, 1891. Приложение № 1, с. 3.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 537, спр. 150, арк. 32.
[6] Отчет Одесской земской управы за 1902 год. Одесса, 1903, с. 68.
[7] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 731, арк. 31.
[8] Там же, ф. 634, оп. 1, спр. 437 а, арк. 396; спр. 318, арк. 328.

пучих вод і один вітряк[1]. Зростали ціни на хліб: якщо в 1914 році пуд пшениці коштував 99 коп., то у 1916 — 1 крб. 30 коп., а в 1917 році — 2 крб. 24 коп.[2]. Все це призводило до невдоволення антинародною політикою царату.

Звістку про повалення самодержавства в лютому 1917 року трудящі Маяків зустріли з радістю. В місті розгорнулась підготовка до виборів нового складу міського самоврядування і до Установчих зборів. Селяни обрали земельний комітет. Керівники його брались вирішити багато питань, але головного — про землю — і не думали розв'язувати.

З великим піднесенням зустріли маячани звістку про перемогу Жовтневої революції та ленінські декрети про мир і землю. В середині січня 1918 року Радянську владу встановлено і в Маяках[3].

Керівники Придністровського партизанського загону (зліва направо): А. А. Гончаров — командир загону; І. А. Лиховидов — начальник штабу. Маяки. 1919 р.

На зростання політичної активності населення великий вплив мало розташування тут Бессарабського радянського загону, до складу якого входили: Дністровська річкова флотилія, де комісаром був уродженець міста комуніст А. Гончаров, кавалерійський загін, що складався з маяцьких і яськівських селян, чотирьох червоноармійських батальйонів, сформованих одеськими робітниками. Загін готувався взяти участь у боях проти військ королівської Румунії, які окупували Бессарабію. Але в той час на територію Придністров'я вдерлися австро-німецькі окупанти. Під натиском переважаючих сил ворога загін змушений був відступити. Селяни Маяків і Яськок розійшлися по домівках, а одеські робітники повернулися до міста. Штаб загону передав селянам на схов понад 2 тис. гвинтівок і багато боєприпасів.

Незважаючи на те, що загін довелося розформувати, настрій у селян був бадьорий. Всюди чулося: «Радянська влада ще повернеться!»[4].

Австро-німецькі окупанти грабували населення, душили контрибуціями. У грабежах і насильствах їм допомагав загін «державної варти» у складі 80 кіннотників і 60 піхотинців[5].

20 квітня Одеський комітет більшовиків послав до Маяків для організації партизанських загонів А. А. Гончарова[6]. 20 червня в хаті селянина А. П. Бакуменка зібралося 20 маячан. Вони ознайомилися з маніфестом уряду Радянської України від 20 квітня 1918 року, обрали підпільний ревком та обговорили питання про розгортання боротьби з окупантами. Головою ревкому обрали С. Сичова, його заступником — А. Макурова, секретарем — І. Лиховидова. Кількість підпільників у селі з 70 чоловік на початку жовтня зросла до 300 чоловік у листопаді 1918 року.

На одній з нарад у Маяках перед підпільниками виступив представник обласного комітету партії Громобой (Ольшевський). Було вирішено відновити в селі Радянську владу. В ніч на 18 листопада партизани розгромили варту, захопили пошту,

[1] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 3, спр. 13, арк. 98.
[2] Краткий статистико-экономический обзор по Одесскому уезду за 1916—1917 гг. Одесса, 1920. Приложение № 11, с. 97.
[3] А. Гончаров. Шел отряд по берегу, с. 17—18.
[4] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 12.
[5] А. Гончаров. Шел отряд по берегу, с. 39.
[6] Из истории борьбы за власть Советов в Молдавии. Кишинев, 1964, с. 92.

телеграф, управу і проголосили в селі Радянську владу[1]. 18 листопада в Маяках відбулась загальна сходка жителів, на якій ухвалено поповнити загін новими бійцями. До загону записались усі чоловіки, здатні носити зброю, після чого він мав 4 роти піхоти, 80 кіннотників, кулеметну команду. Оперативний штаб його очолив маячанин І. Ф. Грицюта[2]. Селяни постачали бійців продовольством, зброєю, яку залишив Бессарабський радянський загін[3]. У грудні 1918 року в загоні було близько тисячі бійців. За рішенням обласного комітету партії загін захопив села Дальник, Гнилякове, Нерубайське і станцію Дачна.

Після того, як в Одесі висадилися війська Антанти, командування загону вирішило об'єднатися з частинами Червоної Армії. Щоб поповнити запаси зброї, партизанський загін Маяків 1 січня 1919 року вирушив на Овідіополь, вигнав звідти білогвардійців і повернувся з походу з великими трофеями. 30 січня придністровські партизани за завданням штабу обласного ревкому зайняли Тирасполь. Кілька днів вони мужньо відбивали атаки об'єднаного загону білогвардійців, французьких солдатів і польських легіонерів. Але під натиском значно переважаючих сил ворога партизани змушені були залишити Маяки[4].

28 лютого 1919 року в придністровських селах спалахнуло повстання проти англо-французьких інтервентів. Партизани поспішили на допомогу землякам і прибули туди вчасно. По дорозі до рідних місць загін поповнив свої ряди добровольцями з інших сіл і вже мав 2 тис. чоловік. Кілька днів влада в селі перебувала в руках повстанців, і тільки прибуття сюди з Одеси об'єднаного загону французьких, польських солдатів та денікінських карателів з артилерією призвело до тимчасового спаду повстання. 5—6 березня 1919 року інтервенти вчинили в придністровських селах криваву розправу. Вони вбили багатьох мирних жителів. Тільки в Маяках від рук окупантів загинуло 37 чоловік[5].

В березні 1919 року повстанці за вказівкою обласного ревкому відійшли на північ і в районі Бірзули (Котовська) об'єднались з однією з частин регулярної Червоної Армії, а кінчотники — з кавалерійською бригадою Г. І. Котовського. У квітні 1919 року маяцький загін разом з частинами Червоної Армії брав участь у визволенні Одеси від англо-французьких інтервентів. З цього часу він став Першим придністровським радянським полком. Командиром його був А. А. Гончаров, комісаром — В. Володимиров. Полк налічував близько 3 тис. бійців. У червні 1919 року він увійшов до складу 45-ї дивізії як 404-й стрілецький полк. Дорогами громадянської війни він пройшов територію України, брав участь у ліквідації військових частин Юденіча і Денікіна, був на польському фронті і тільки в 1920 році повернувся до рідних місць[6]. За зразкове виконання бойових завдань, вірність Радянській владі Реввійськрада нагородила 404-й полк Червоним прапором[7].

У лютому 1920 року в Маяках остаточно утвердилась Радянська влада. До утвореного ревкому на чолі з І. Коваленком увійшли маячани — учасники громадянської війни С. Герастовський, Д. Щербаков, С. Осетян й інші[8]. У липні 1920 року в селі створено комітет незаможних селян (КНС)[9], до керівництва якого ввійшли 2 комуністи й один безпартійний.

Великих руйнувань зазнали Маяки в роки громадянської війни. У 1920 році з усіх місцевих підприємств, які колись існували, працював лише один паровий

---

[1] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. К., 1960, с. 269.
[2] І. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Х., 1962, с. 35.
[3] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 16.
[4] Розповідь про звершення, с. 53.
[5] Газ. «Одесские новости», 7 березня 1919 р.
[6] А. Гончаров. Шел отряд по берегу, с. 101, 181.
[7] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 36.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 41, арк. 19.
[9] Там же, ф. Р-813, оп. 1, спр. 25, арк. 3.

млин. В селі було чимало безробітних. Не маючи роботи, неземлеробське населення переключалось на хліборобську працю. У 1920 році в Маяках налічувалось 74,4 проц. селян[1], на кожного їдця припадало по 0,5 десятини землі. Значна частина селян орендувала землю в інших селах або брала її для засіву з половини[2].

Але й хліборобська праця була пов'язана з великими труднощами. Більшість селянських господарств не мала необхідного інвентаря. Так, наприклад, плугів на 100 господарств припадало тільки 24. Не краще було і з робочою худобою: в 71 господарстві не було ніякої худоби, в 280 — робочої худоби.

В березні 1920 року в Маяках виник партійний осередок у складі 5 комуністів[3]. Комуністи, члени ревкому та КНС провели велику роботу по відбудові села. Було створено земельну комісію, яка наділила землею 184 незаможники, передавши їм 273 десятини землі. Внаслідок земельного перерозподілу (вересень 1920 року) на кожного їдця в селі припало по 1 десятині 360 кв. сажнів.

Місцеві органи влади допомагали сім'ям червоноармійців, удовам та сиротам. 33 сім'ям бійців Червоної Армії було зорано земельні ділянки, завезено паливо, 54 сім'ям видано мануфактуру. 87 червоноармійських сімей у червні 1920 року одержали грошову допомогу в сумі 84 тис. крб., а інваліди — пенсії — 20 тис. крб.[4]. Під час «тижня допомоги фронтові» (квітень 1920 року) жителі Маяків зібрали для Червоної Армії багато борошна, масла, яєць та інших продуктів харчування[5].

Комуністи і члени комнезаму розгортали серед населення роз'яснювальну роботу, розповідали про політичне й економічне становище країни. Все це мало велике позитивне значення. Саме під впливом комуністів усі жителі Маяків на сільському сході в червні 1920 року заявили про беззастережну підтримку Радянської влади, як єдиної захисниці інтересів народу[6]. Вони першими виконали продрозверстку в 1920 році і були занесені до списку червоних волостей.

Поступово налагоджувалось і культурно-освітнє життя. З ініціативи повітового бюро комсомолу з вересня 1920 року в Маяках постійно працював гурток, в якому молодь оволодівала політичними знаннями, вивчала питання радянського будівництва. Комсомольці Маяків стали організаторами школи грамоти, в якій вчились також юнаки і дівчата з сусідніх сіл.

Центром культурного життя в селі став Народний будинок, що почав своє існування в 1920 році. Тут працювали чотири секції: театральна, шкільна, бібліотечна і фінансова, ставились п'єси українських класиків. Театральна секція практикувала платні спектаклі. Гроші, виручені від продажу квитків у сумі 30 тис. крб., було передано до фонду Червоної Армії.

З 1921 року в Маяках працювали дві трудові семирічні школи. Одна з шкіл мала одну десятину землі, музичні інструменти, шкільну бібліотеку, фонд якої налічував 3700 книжок. У червні 1921 року в Маяках створено ще одну, показову школу директором якої був маячанин І. М. Парпурін. Вчителі щотижня обговорювали стан викладання предметів за програмою трудової школи, провадили показові уроки, обмінювались з учителями сусідніх шкіл досвідом виховання дітей[7]. Місцеві органи влади виявляли велику турботу про народного вчителя. КНС видавав вчителям щомісяця по пуду борошна, забезпечував їх паливом, гасом тощо.

Незважаючи на пожвавлення господарського і культурного життя, економічне становище населення на початку 20-х років було тяжким, особливо через недорід 1921 року. В наступному році не вистачало посівного матеріалу, населення голодувало. Щоправда, певну допомогу насінням, тяглом подали губернський земельний

---

[1] А. С. Бориневич. Города Одесской губернии. Одесса, 1922, с. 28.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 106.
[3] Там же, арк. 212.
[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 85, арк. 97.
[5] Газ. «Більшовик» (Одеса), 28 квітня 1920 р.
[6] Газ. «Одесский коммунист», 15 червня 1920 р.
[7] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 188, арк. 44.

відділ і повітвиконком. Селяни починали усвідомлювати, що подолати злидні і нестатки можна тільки гуртом, при колективному веденні господарства.

На шлях колективного господарювання частина селян Маяків стала у 1922 році. В той час тут утворилося 3 сільськогосподарські колективи, які об'єднали близько 20 чоловік кожний[1]. У 1925 році в селі організувалось садово-виноградарське товариство, яке після об'єднання в наступному році з меліоративним товариством дістало назву «Червоний придністровець»[2]. Держава подавала колективним господарствам допомогу насінням.

Наприкінці 20-х років у селі здійснено суцільну колективізацію. У 1928 році в Маяках було вже шість колгоспів: «Червоний партизан», «Червона зірка», «Український орач», «Жовтнева революція», «14 квітня», «Нове життя» і два ТСОЗи: «Ленінським шляхом» та ім. 8 Березня.

Цікава історія створення ТСОЗу ім. 8 Березня — першого жіночого колективу на Одещині. З 1925 року в Маяках почалися роботи по осушенню плавнів. Осушивши перші три гектари, 24 вдови, колишні наймички, на чолі з вчителькою Костенковою вирішили гуртом їх обробити. Восени зібрали врожай і виявилось, що кожен гектар дав 3 тис. крб. прибутку. Свою продукцію вони експонували на районній виставці, одержали премію і похвальний лист. В наступному 1927 році жінки усуспільнили свою землю, реманент, тягло і утворили ТСОЗ ім. 8 Березня[3].

В перші роки свого існування колгоспи і ТСОЗи були економічно слабкими. У 1929 році вони об'єдналися в один колгосп, названий «Червоним маяком». До нього ввійшло 586 дворів або 90 проц. усіх господарств села.

Перші кроки у проведенні колективізації викликали ненависть і опір у куркулів. Вони агітували проти колгоспів, загрожували помстою сільським активістам. У 1931 році куркулі знищили близько половини поголів'я коней артілі «Червоний маяк». Та колгосп все ж економічно зміцнювався. У стислі строки в 1932—1933 рр. він провів весняні польові роботи і виконав план хлібозаготівель. Колгоспом керував тоді 25-тисячник, робітник Одеського хлібозаводу комуніст В. К. Нєвський. Разом з партійною і комсомольською організаціями правління мобілізувало трудівників артілі на ударну роботу[4]. В 1933 році колгосп «Червоний маяк» за сім днів зібрав колоскові, засипавши в державні засіки 5820 цнт хліба. Того ж року з кожного гектара зібрано по 12,9 цнт зерна проти 5 цнт у 1932 році[5].

За досягнення у сільськогосподарському виробництві артіль «Червоний маяк» було занесено на всесоюзну Дошку пошани. 28 серпня 1933 року в селі відзначали День урожаю. Вітати колектив з трудовими успіхами приїхав перший секретар Одеського обкому КП(б) України Є. І. Вегер.

Зростання механізації, впровадження досягнень агротехніки вимагало грамотних кадрів. Щоб їх мати, правління в 1935 році створило курси трактористів, на яких навчалось 76 чоловік. Випускники відмінно оволоділи технікою. Особливо уславився ударною працею секретар комсомольської організації колгоспу Петро Федоренко. Він організував комсомольсько-молодіжну бригаду, яка однією з перших у районі закінчила сівбу ранніх культур на площі 110 га і була занесена на районну Дошку пошани[6].

У 1939—1940 рр. колгосп «Червоний маяк» достроково виконав хлібопоставки державі та натуроплату МТС, повністю засипав насінний і фуражний фонди. В жовтні 1939 року колгоспники вирішили продати державі лишки хліба в кількості 480 тонн, а на одержані гроші купити 3 автомашини, мануфактуру, теплий одяг, взуття.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-813, оп. 1, спр. 160, арк. 34.
[2] Там же, ф. Р-53, оп. 1, спр. 1194, арк. 54.
[3] Журн. «Шквал», 1929, № 48, с. 11.
[4] Н. Яволовська. Червоний маяк над Дністром. Одеса, 1933, с. 1.
[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 472, арк. 25.
[6] Газ. «За більшовицький колгосп» (Біляївка), 20 січня 1936 р.

Зразково працювали на артільних ланах трактористи з бригади М. Богачова. Механізатори Я. Сичов, К. Ільїн та інші за зміну виорювали по 14—15 га при нормі 11 га і добивались високої якості робіт.

Завдяки вмілому веденню господарства та сумлінній праці колгоспників артіль «Червоний маяк» вийшла в ряди передових господарств району. Тут збирали високі врожаї пшениці, кукурудзи, винограду, фруктів[1]. Артіль мала 220 коней, 180 свиней, 80 голів великої рогатої худоби. Колгоспники на трудодень одержували по 2 кг зерна та по 2 крб. 50 коп. грішми.

Радянська влада виявляла велике піклування про охорону здоров'я трудящих. У 1932 році в Маяках відкрито нову лікарню та амбулаторію, де працювало кілька лікарів і медичних працівників з середньою освітою.

Невпинно зростали освіта й культура села. У 1932 році в Маяках відкрився перший звуковий кінотеатр. У клубі працювали гуртки, читалися різноманітні лекції, організовувались виставки, що висвітлювали досягнення колгоспного будівництва та героїчну боротьбу радянських воїнів біля озера Хасан.

Звістка про віроломний напад гітлерівської Німеччини викликала гнів і обурення трудящих. 22 червня 1941 року в селі відбувся великий мітинг. Переважна більшість чоловіків призовного віку пішла на фронт. Радянське командування вживало рішучих заходів для оборони Одеси з суходолу. Через Маяки проходив один з рубежів оборони.

24 червня 1941 року на Одещині почалося формування винищувальних батальйонів та загонів. До маяцького загону записалось близько 100 чоловік. Бійці несли патрульну службу у дністровських плавнях, знешкоджували ворожих агентів, охороняли колгоспний урожай, зерносховище і тваринницькі ферми[2].

Після того, як радянські війська відійшли на новий рубіж, 19 серпня 1941 року фашистські війська окупували Маяки. В листопаді 1941 року комуніст М. Я. Богачов створив у селі підпільну партизанську групу з 16 чоловік. Народні месники, серед яких було чимало молоді, провадили серед населення агітаційну роботу, діставали зброю, вибухівку тощо. Наприкінці 1941 року група мала 16 гвинтівок, 8 пістолетів, 36 гранат, 5 тис. патронів[3].

У квітні 1943 року більшість підпільників було заарештовано, кількох чоловік розстріляно. Ті, що лишилися в живих, разом з групою М. А. Малая з с. Троїцького активізували підривну діяльність. В лютому 1944 року вони висадили в повітря два мости через р. Турунчук, спалили будинок жандармського управління, знищили 12 човнів, призначених для переправи військ ворога. У перших числах квітня партизани висадили в повітря переправу, знищили 6 човнів, роззброїли близько 100 ворожих солдатів. Вступивши в бій з ворогом, група партизанів у кількості 60 чоловік знищила 30 німецьких і румунських солдатів і офіцерів, втративши 10 своїх бійців, серед них і М. Я. Богачова[4].

На початку квітня 1944 року радянські війська визволили Маяки від окупантів.

Фашисти завдали селу великої шкоди. Вони зруйнували господарські будівлі, школи, клуб. Матеріальні збитки, завдані колгоспу «Червоний маяк», становили понад 66 тис. карбованців[5]. Багато жителів села відважно билось на фронтах Великої Вітчизняної війни. Тільки орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено понад 300 чоловік[6].

Після визволення села населення одразу взялося за відбудову зруйнованого господарства. У 1944 році колгосп очолив колишній кіннотник бригади Г. І. Котов-

---

[1] Газ. «За більшовицький колгосп», 12 січня 1941 р.
[2] С. А. Вольський. Величний подвиг, с. 51, 75, 85.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 46, арк. 1, 3.
[4] Там же, арк. 3, 4.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-2239, оп. 1, спр. 10, арк. 11.
[6] Газ. «Придністрянська правда», 4 грудня 1960 р.

ського М. Т. Бойко. Складні завдання постали перед трудівниками артілі. В господарстві не вистачало машин, робочої сили, насіння, худоби тощо. Весь тягар весняних та літніх польових робіт лежав на плечах жінок і підлітків. Проте вже в 1944 році колгоспниці своїми коровами зорали 714 га пару замість запланових 600 га, виконали план зяблевої оранки[1]. В тому ж році в артілі створено тваринницьку ферму, яка мала 19 корів і 20 телят.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни до села поверталися демобілізовані воїни. Ставало більше робочих рук. У 1945 році колгоспники посіяли 506 га пшениці, 370 га ячменю, 260 га кукурудзи, 90 га соняшнику, 30 га проса, 35 га городніх культур[2]. Правління колгоспу приділяло увагу відбудові зруйнованих та побудові нових колгоспних приміщень і будинків колгоспників. Створювалось гончарне виробництво, очолене Г. А. Блажком. Будівельна бригада вже в 1946 році спорудила нові будинки 2 сім'ям загиблих воїнів та капітально відремонтувала 7 будинків для інших родин.

В боротьбі за зміцнення і розвиток колгоспу велика роль належала партійній організації. На відкритих партійних зборах, які проводились за участю широкого колгоспного активу, вирішувались питання роботи тракторного парку, місцевого будівництва, розвитку тваринництва тощо.

Дійовим помічником партійної організації в усі роки була комсомольська організація, що налічувала 15 чоловік. У 1949 році комсомольці провели рейд перевірки готовності артілі до весняної сівби. Комсомольці і молодь своїми силами засіяли 619 га зернових.

Значних успіхів у розвитку економіки добився колгосп «Червоний маяк» у 1949—1950 рр. На допомогу трудівникам прийшла техніка. Артіль вже мала 4 автомашини, 11 двигунів, 31 плуг, 100 культиваторів, понад 100 інших механізмів. В селі працювали млин, крупорушка, олійниця, лимарня, кузня. Тваринницька ферма у 1950 році налічувала 295 голів великої рогатої худоби.

Велике економічне значення мало також закінчення в 1957 році будівництва Маяко-Біляївської зрошувальної системи, на спорудження якої держава асигнувала багато коштів.

У 1957 році на загальних зборах колгоспників вирішено було реорганізувати артіль «Червоний маяк» на радгосп. На 1 січня 1959 року він мав 4506 га землі, 19 тракторів, 8 комбайнів, 16 вантажних автомашин. Зрошувальна система дала змогу перетворити радгосп на спеціалізоване овочівницьке господарство. У 1959-1960 рр. маяцькі городники зібрали небачений в тих місцях урожай. Так, бригада Т. А. Гетьмана виростила по 182 цнт помідорів з гектара. Якщо у 1957 році колгосп продав державі тільки 4 тис. цнт овочів, то в 1960 році радгосп відправив на заготівельні пункти 31 тис. цнт капусти, моркви, столових буряків, помідорів та інших овочів[3].

Доходи, що набагато зросли, дали змогу дирекції ширше розгорнути господарське будівництво. У 1960 році тут споруджено чотирирядний корівник, свинарник, три артезіанські колодязі, завершено будівництво першої черги водопроводу, гуртожитку на 80 місць, збудовано 15 одно- і двоквартирних будинків.

Багато уваги приділялось меліорації зрошуваних земель. Очищено понад 40 км каналів, здійснено вологозарядкові поливи. Тільки в 1963 році їх провели на площі 754 гектари.

Поряд з вирощуванням овочів у відкритому грунті радгосп дедалі ширше застосовував парники для цілорічного вирощування городини. Якщо в 1961 році в радгоспі було кілька десятків парникових рам, то в 1967 році їх стало близько 19 тис. штук. Обігрівають парники за допомогою електрики та спеціальних матів, або, як їх називають тут, теплих кожухів. В'язання тих кожухів — нелегка справа, але лан-

[1] Газ. «Большевистское знамя», 10 вересня 1944 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-6546, оп. 1, спр. 4, арк. 18.
[3] Газ. «Придністрянська правда», 4 грудня 1960 р.

ка Л. Шаповалової щодня перевиконує норми. Передову овочівницю у 1966 році за сумлінну працю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Багато уваги приділяється в радгоспі розвитку громадського тваринництва. На фермах виросли справжні майстри цієї галузі господарства — доярки Т. М. Ясенко, Т. К. Широка та Н. М. Ковальчук. За досягнуті виробничі успіхи їх нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Не відстають від них і молоді доярки — Т. Сорока й О. Глущенко, які щороку надоюють від кожної фуражної корови по 2300—2400 кг молока.

Один з шлюзів зрошувальної системи в с. Маяках. 1964 р.

Високі прибутки (у 1966 році вони склали 186 тис. крб.), потужна технічна база (65 тракторів різних марок, 12 комбайнів, понад 39 автомашин), великі масиви зрошуваних земель (близько тисячі га) дали змогу радгоспові вийти в число передових господарств району. В цьому немала заслуга партійної організації, що налічує 50 комуністів, і комсомольської, яка об'єднує понад 100 комсомольців.

На території села Маяків міститься риболовецький колгосп «Червоний придністровець». Маяцькі рибалки ведуть лов риби, головним чином частикової, в озерах, лиманах і морі. Тут працюють передові рибалки, удостоєні урядових нагород, бригадири М. Г. Кудлай, І. В. Шпичка та інші. Ця артіль має також допоміжні підприємства, де виготовляють метизні вироби та випалюють вапно.

На території Маяків розташувалось Дністровське управління експлуатації зрошувальних систем — Маяко-Біляївської та Троїцько-Граденицької. Управління має потужну технічну базу для зрошування водами Дністра причорноморських степів. Справжньою інженерною спорудою сучасного типу є Маяко-Біляївська зрошувальна система, до якої надходить вода по каналу шириною 8 м і глибиною 4 м з мінімальним рівнем води 2,6 метра. Швидкими темпами будується Нижньо-Дністровська зрошувальна система — одна з найбільших іригаційних споруд республіки. Перша черга площею 16 тис. га вже стала до ладу в 1968 році. Від Дністра до станції, де розмістився пульт управління, прокладено канал завширшки 50 м. Чотири потужних насоси подаватимуть близько 1200 куб. метрів води по двох чотирикілометрових трубах на висоту 100 м. До 50-річчя Великого Жовтня здано в експлуатацію перші 2 тис. га зрошуваних земель[2].

Маяки — один з наукових центрів Одещини. Тут працює філіал Одеської астрономічної обсерваторії, де під керівництвом члена-кореспондента Академії наук УРСР доктора фізико-математичних наук В. П. Цесевича проводиться науково-дослідна робота по вивченню проблеми активності та зміщення зірок. У Маяках розташована також учбово-дослідна гідрологічна станція Одеського гідрометеорологічного інституту. Тут проходять практику студенти гідрометеорологічного, інженерно-будівельного та інших вузів Одеси. На спеціальному полігоні майбутні фахівці вивчають проблеми стоку річкових вод.

За роки Радянської влади Маяки перетворились на красиве впорядковане село. Тут є ательє мод, перукарня, майстерні по ремонту взуття, побутової техніки, ательє по ремонту радіо- і телевізійної апаратури тощо. Село повністю радіофіковане, електрифіковане та частково телефонізоване. За післявоєнний час тут виросли нові вулиці, де розташувались нові будинки з усіма комунальними вигодами. Через Дні-

[1] Газ. «Південна зоря», 3 березня 1964 р., 3 січня 1967 р.
[2] Газ. «Знамя коммунизма». 29 серпня 1967 р.

стер перекинуто красивий міст, який зв'язав лівий і правий береги. Багато сил й енергії вкладають депутати сільської Ради, члени комісії по благоустрою та шляховому будівництву, очолюваної депутатом В. І. Булавіним, у справу впорядкування Маяків.

Жителі села добре забезпечені медичною допомогою. Тут працює одна з кращих у районі лікарень на 25 ліжок з рентгенівським, фізіотерапевтичним та зубопротезним кабінетами.

Маяки — село суцільної письменності. В селі є середня школа, де працює 42 учителі. Нещодавно пішов на заслужений відпочинок найстаріший вчитель села, що віддав 50 років свого життя справі виховання підростаючого покоління, — І. М. Парпурін.

У сільському клубі працюють хоровий гурток і духовий оркестр. Є народний самодіяльний театр, який підготував чимало вистав. Самодіяльні актори часто виїжджають до районного центру та навколишніх сіл з концертами і виставами.

Міцно увійшли в побут населення книги. У двох бібліотеках — сільській і шкільній — налічується близько 25 тис. книжок; дитячий сектор сільської бібліотеки посідає перше місце в області по поширенню книжок та проведенню різноманітних масових заходів.

В житті села утвердилися нові традиції і обряди. Тут провадяться свята врожаю, першого снопа, дні тваринника і механізатора. Урочисто проходять реєстрації шлюбів, народження дитини, золоті і срібні весілля.

Жителі Маяків пишаються своїми земляками, що вписали не одну сторінку до літопису славних перемог радянських людей. Це — герой громадянської війни, автор відомої книги «Шел отряд по берегу» А. А. Гончаров, нагороджений у зв'язку з п'ятдесятиріччям Великого Жовтня орденом Леніна[1], відомий український радянський поет В. П. Гетьман та інші.

Трудівники стародавнього українського села, яке в радянський час перетворилось на великий населений пункт з розвиненою промисловістю і передовим спеціалізованим сільським господарством, натхненно працюють над здійсненням програми комуністичного будівництва.

Г. В. УСТИНОВА, С. А. ЦВІЛЮК

Я́СЬКИ

Яськи — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру та за 40 км від найближчої залізничної станції Вигода. Село розкинулось у мальовничій рівнинній місцевості, вздовж лівого берега річки Турунчука (рукав Дністра), поблизу озер та плавнів. Населення — 5917 чоловік.

Заселення території сучасних Яськів почалося ще в давні часи. Як свідчать археологічні знахідки, у III—IV століттях н. е. тут існувало поселення черняхівської культури[2].

Засноване село наприкінці XVIII століття. Перша згадка про нього датована 1780 роком. В той час тут побудували невелику дерев'яну церкву[3]. В числі перших поселенців були запорізькі козаки, селяни-втікачі з південно-західної України, а також вихідці з Молдавії[4].

Згідно припущення професора Новоросійського університету В. М. Григоровича, «Ясський торг» (літописне місто на Дністрі) і є село Яськи[5]. Але для категорич-

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 7 листопада 1967 р.
[2] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 2, 1959, с. 124.
[3] Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1848, т. 2, с. 154.
[4] Сборник Херсонского земства. Херсон, 1883, № 2, отдел 3. Приложение, с. 44.
[5] Херсонские епархиальные ведомости, 1874, № 13, с. 373—374.

ного ствердження цього нема підстав. Сучасна наука пов'язує «Ясський торг» з теперішнім румунським містом Ясси.

За компактністю заселення Яськи ділилися на кути. Молдавани разом з українцями, що тікали від ярма польських панів, т. зв. польщани, утворили перший кут. У 1793 році тут налічувалось 117 дворів[1]. Другий кут утворили «турбаївці». Після придушення селянського повстання в селі Турбаях на Полтавщині більшість його учасників під конвоєм відправлено в південно-українські степи. Частина їх 1794 року оселилась в Яськах, побудувавши тут 40 хат[2]. Нарешті, третій кут заснували на початку XIX століття селяни, що втекли сюди з аракчеєвських військових поселень Херсонської губернії; місцеві селяни назвали їх «прихожанами»[3].

Основну масу населення Яськів становили державні селяни. До цього стану їх було переведено за указом 1792 року[4].

Вигідне географічне положення, наявність у перші десятиліття існування населеного пункту незайнятих земель сприяли швидкому зростанню кількості населення. Якщо в 1820 році в селі було 180 дворів і 1016 жителів[5], то в 1840 році число дворів збільшилось до 340. В наступні роки кількість населення зростала, досягши у 1883 році 3345, а в 1896 році — 5186 чоловік.

В поземельних актах 1870 року вказувалось, що в Яськах проживали казенні селяни у кількості 1138 ревізьких душ та 19 відставних солдатів. Орної землі на той час було 5464 десятини[6]. Така ж кількість орної землі вказана в одному з документів 1881 року[7], хоча кількість селян, що одержали наділи, збільшилась до 1842 ревізьких душ. Якщо за переділом 1858 року пересічно на ревізьку душу припадало по 4,5 десятини землі, то за переділом 1881 року наділи скоротились на одну третину і становили близько 3-х десятин. Зростали казенні податки. За час з 1870 року по 1896 рік вони збільшились у два рази. Крім сплати грошових податків, селяни виконували ще й гужові повинності.

Нестача землі, податкова система, при якій селяни були зв'язані круговою порукою, призводили до класового розшарування на селі. Наприкінці XIX століття в Яськах виділилась заможна верхівка. У 90-х роках XIX століття майже кожний четвертий селянин Яськів не мав надільної землі. Такий стан землеволодіння підтверджувався й розподілом населення за родом занять. У 1883 році 3214 чоловік займались хліборобством, 74 ремеслом, 14 рибальством.

Гостра нестача землі примусила селян Яськів у 1884 році звернутися до самого царя з проханням передати їм віддалені перелогові землі. До Петербурга їздив сільський староста Чернявський, який після повернення звідти заявив: «Я привіз вам від государя мотузок на шию, а за маніфестом дертиму з вас шкіру»[8]. Яськівчани на цьому не заспокоїлись. У 1893 році вони відрядили з тією ж метою до губернатора односельчан В. Шевченка і Л. Левенця. Але й це клопотання закінчилось сумно: ходаків висікли різками.

Селяни зазнавали багато горя від сваволі і зловживань місцевих властей. Факти зловживань були настільки очевидними, що навіть царські власті за розтрату громадських коштів двічі притягали до відповідальності сільських старост.

Наживались на людському горі й багаті торговці. У 1884 році в селі було 12 горілчаних крамниць і шинків[9]. Член сільськогосподарського товариства південного краю Росії, побувавши в Яськах у 1872 році, вказував, що для дальшого розвитку

---

[1] А. Г. Лебединцев. Ханская Украина, с. 25.
[2] І. О. Гуржій. Повстання селян в Турбаях (1789—1793), с. 121—124.
[3] Газ. «Одесский листок», 8 липня 1882 р.
[4] Сборник Херсонского земства, 1883, № 2, с. 1—34.
[5] ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19152, арк. 6.
[6] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1б, спр. 211, арк. 1.
[7] Газ. «Одесский листок», 8 липня 1882 р.
[8] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1277, арк. 1.
[9] Там же, ф. 91, оп. 1 б, спр. 211, арк. 61.

селянського господарства, поряд з відкриттям сільського банку, необхідно скоротити, а то й повністю заборонити шинки і крамнички, обмежити сваволю торговців спиртними напоями[1].

Безземельні та малоземельні селяни, для яких земля вже не була джерелом існування, не могли заробити в селі на харчування своєї сім'ї. У 1884 році в Яськах працювало тільки 2 майстерні і 13 невеликих вітряних млинів.

Справжнім лихом для тих, хто працював на своїх клаптиках землі при наявності примітивної техніки, були посухи. Після кількох неврожайних літ 517 господарств з 998 змушені були в 1905 році просити допомоги не тільки насінням, але й продовольством[2].

Важке соціально-економічне становище селян посилювалось відсутністю медичного обслуговування. Жодної медичної установи в Яськах не було, хоча по кількості жителів це було велике село. Селянам доводилось звертатись по медичну допомогу до сусіднього села Троїцького або ж до Одеси.

З освітою теж справи були не набагато кращі. В останній чверті XIX століття навіть згідно офіційної статистики з 3350 жителів села знали грамоту тільки 97 чоловіків і 8 жінок[3]. Перша спроба відкрити школу в Яськах належить до 1862 року. Того року у церковнопарафіяльній школі почали вчитись троє дітей. Через 4 роки тут було 35 учнів. У 1873 році в селі відкрилось двокласне земське училище, а через 23 роки, у 1896 році, тут працювали дві земські школи, де навчалося всього 135 дітей. Навіть офіційна влада відзначала, що в такому великому селі невистачає принаймні двох шкіл.

Бракувало і вчителів. У 1903 році в трьох школах працювало п'ять учителів, а невистачало шістьох. І після відкриття в 1913 році на «Турбаях» третього земського училища (воно працювало в хаті, орендованій у місцевого селянина) більше ніж половина сільських дітей була поза школою.

Революція 1905—1907 рр. знайшла відгук у Яськах. Селяни відкрито стали на боротьбу за свої права. У 1906 році група селян вчинила замах на життя земського начальника Волчанецького, відомого своєю жорстокістю. В зв'язку з цим було заарештовано 10 жителів села. Протягом трьох місяців тривало слідство. Та заарештовані трималися стійко і власті, нічого не добившись, звільнили їх, встановивши за ними нагляд поліції[4].

З початком столипінської реформи в Яськах, як і в багатьох інших селах, почалось руйнування надільного землеволодіння на користь куркулів. Новий закон про землевпорядкування відкривав шлях до нових насильств і сваволі щодо селян-общинників. Яськівчани чинили опір руйнуванню общини, вони відкрито виступили проти цієї реформи. Так, коли в 1910 році в село прийшли землеміри, щоб виділити куркулів на хутори, селяни, озброївшись вилами і лопатами, вигнали їх[5].

Незважаючи на протести і навіть сутички селян із землевпорядниками, в роки столипінської реформи значна частина надільної землі потрапила до заможних господарів. Місцевим куркулям І. Брухману, Л. Ляшенку, Я. Олефіру належало від 18 до 70 десятин кращих земель. Куркулі володіли також кількома кустарними підприємствами. У 1912 році земство в їх інтересах створило в Яськах прокатний пункт сільськогосподарського інвентаря[6].

На початку XX століття дальшого розвитку набули кустарні промисли. У 1914 році в селі працювали 8 взуттєвих, 8 швейних майстерень, олійня, три кузні.

---

[1] Там же, ф. 22, оп. 1, спр. 62, арк. 48—49.
[2] Отчет продовольственной комиссии Одесского уездного съезда Херсонской губернии по неурожаю 1905 года, с. 22—23.
[3] Сборник Херсонского земства, 1883, № 2. Приложение, с. 9.
[4] Праці Одеського університету, т. 152, серія історичних наук, вип. 8. 1962, с. 150.
[5] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 12, арк. 26.
[6] Агрономический отчет Одесского уездного земства за 1914 г. Одесса, 1915, с. 138.

На кожному з цих кустарних підприємств було зайнято, як правило, 2—3 робітники. Близько 20 чоловік займалися рибним промислом.

Згубно позначилась на економічному становищі селян перша світова імперіалістична війна. Більшість чоловіків мобілізували до армії. У 1916 році в Яськах налічувалось 6575 жителів, з них дві третини жінок. Збільшення податків та військові побори призвели до занепаду селянських господарств.

Після Лютневої революції в Яськах виник земельний комітет. Однак він не виправдав селянських сподівань. Плата за оренду землі лишалась такою ж високою (25 крб. за десятину), кращі землі, як і раніше, були в руках куркулів. У 1917 році 14 проц. жителів зовсім не мали землі[1]. За іншими даними, кожний четвертий яськівчанин був безземельний [2].

У вересні 1917 року жителі села звернулись зі скаргою на земельний комітет до Одеської Ради робітничих депутатів. Представник Ради Ільїн, побувавши на селі, доповів, що за вимогою селян частину землі здано в оренду по нижчих цінах (15 крб. за десятину). Представник Ради інформував також про засилля в селі куркулів і пропонував для полегшення становища селян розподілити церковні землі серед бідноти[3].

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції активізувала боротьбу селян за встановлення Радянської влади в селі. В середині січня 1918 року тут утворився революційний комітет у складі найбідніших селян Г. Д. Гончаренка, Ф. М. Тарасенка, К. І. Кириченка та інших. Селяни зібрались на мітинг, де вирішили розподілити землю, коней, інвентар багатіїв. Проте повністю розгорнути діяльність ревкому не вдалось у зв'язку з загрозою румуно-боярської окупації.

На заклик Одеської Ради робітничих депутатів у лютому 1918 року в Яськах сформувався партизанський загін. Його очолив Г. В. Тарасенко, колишній мінер царського флоту, що повернувся в село з госпіталю[4].

У березні 1918 року село зайняли австро-німецькі окупанти. Ті партизани, що залишились у Яськах, перейшли на нелегальне становище. Підпільну боротьбу очолили П. І. Мартиненко, В. С. Татарчук, А. І. Тарасенко та інші[5]. Велику допомогу підпільникам подавали комуністи Одеси, зокрема Ольшевський (Громобой). Боротьба проти окупантів особливо загострилася в серпні 1918 року після створення підпільного ревкому. В ніч з 17 на 18 листопада в сусідньому селі Маяках спалахнуло повстання. Партизанський загін подав допомогу не тільки повстанцям Маяків, а й жителям Яськів.

У грудні 1918 року, під час англо-французької інтервенції, для допомоги партизанам Придністров'я прибув більшовик Тенгіз Жгенті. За короткий строк до новоствореного партизанського загону влилось близько 500 чоловік, у т. ч. багато яськівців. Загін мав прийти на допомогу повстанцям Одеси, але оскільки умов для повстання на той час не було, загін розформували. Частина партизанів розійшлась по домівках, з решти утворився новий загін, який вирушив на Тирасполь. У тому поході взяв участь Г. В. Тарасенко. Пізніше він був командиром кавалерійського ескадрону в бригаді Г. І. Котовського.

Наприкінці лютого 1919 року селяни Яськів, Біляївки, Маяків під керівництвом місцевих більшовиків підняли повстання проти інтервентів Антанти. Приводом для цього було прибуття денікінського загону для реквізиції продуктів. 28 лютого вночі партизани роззброїли денікінців і розстріляли їх. Загін французьких солдатів, який охороняв водопровідну станцію в Біляївці і прийшов на допомогу денікінцям, було також розбито, 12 французів взято в полон. Для керівництва повстанням утворився загальний військово-революційний комітет. Повстанці почали наступ на Біляївську

---

[1] Л. И. Шиф. Материалы по сельскохозяйственному районированию Одесской губернии. Одесса, 1925, с. 16.

[2] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 470, арк. 4.

[3] Одеський облдержархів, ф Р-3829, оп. 1, спр. 148, арк. 81.

[4] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 11—12.

[5] А. А. Гончаров. Шел отряд по берегу, с. 44—46.

водопровідну станцію і змусили французів відступити. До початку березня влада в Яськах, Біляївці та Маяках перебувала в руках ревкому.

Для придушення повстання у придністровські села було направлено з Одеси каральну експедицію французьких і денікінських військ, а з Тирасполя виступили польські легіонери. Партизани відійшли в плавні, а війська інтервентів 6 березня вступили в Яськи. Вони вчинили жорстоку розправу над жителями села, особливо над сім'ями партизанів[1].

У квітні, після вигнання англо-французьких інтервентів з Одеси, в Яськах знову встановлено Радянську владу. 16 квітня 1919 року селяни, ознайомившись з Конституцією Української Радянської Соціалістичної Республіки, обрали на сході волосну Раду селянських депутатів у складі 36 чоловік[2]. До виконкому Ради, очоленого П. Д. Сорочинським, увійшли А. О. Вітенчук, Т. Ю. Парамонов, Я. О. Олефір.

З перших днів роботи волвиконком здійснив ряд важливих заходів по налагодженню мирного життя. Створено комісію по наданню допомоги сім'ям червоноармійців, взято під контроль приватну торгівлю та млини, проведено реквізицію хліба у багатіїв. Для розв'язання земельного питання при волвиконкомі утворили земельний відділ, який очолив Ф. М. Тарасенко. Земвідділ приступив до складання списків безземельних і малоземельних селян з метою перерозподілу землі.

З ініціативи бідняків 19 червня 1919 року в селі організувався комбід. Його головою обрали К. О. Кириленка. Комбід допомагав сиротам, інвалідам війни, сім'ям партизанів, які потерпіли від інтервентів. У селі відкрили два дитячих майданчики, утримання яких взяла на себе сільська Рада. Вживалися заходи для поліпшення роботи лікарні, створеної на базі колишнього амбулаторного пункту.

У комуністичному осередку об'єдналось 15 активних працівників, чимала кількість співчуваючих. Після створення партійного осередку активізувалась політико-масова робота серед населення. Про це свідчив лист-донесення в повіт від 19 червня 1919 року, в якому відзначалась зросла свідомість основної маси селянства[3]. Всі комуністи брали активну участь у роботі Ради.

Здійснювались заходи по налагодженню культурно-масової роботи. Велику роль у цьому відіграла бібліотека, яка налічувала 800 читачів. Сільська Рада виділила приміщення для читальні та клубу.

Влітку 1919 року знову виникла небезпека захоплення Яськів денікінськими військами. 20 липня 1919 року жителі села на мітингу вирішили провести мобілізацію до Червоної Армії, щоб «підтримати всіма силами робітничо-селянську владу в справі боротьби з бандитами»[4].

Проте сили були нерівні, і в серпні 1919 року денікінці захопили Яськи. Знову розгорнулась підпільна боротьба. Керував нею військово-повстанський штаб, що перебував у Яськах. Тут сформувався також партизанський загін, який не давав спокою білогвардійцям[5]. Коли частини Червоної Армії розпочали наступ на Одесу, партизани посилили свої удари по відступаючих до Дністра групах генерала Мартинова і полковника Стесселя. Після розгрому в лютому 1920 року ворожих військ у Придністров'ї в Яськах остаточно встановилась Радянська влада.

13 березня 1920 року голова яськівського ревкому в доповідній записці до повітового ревкому повідомляв, що жителі села вітають Радянську владу. визнають необхідним існування єдиної регулярної Червоної Армії Радянської України й Ро-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-913, оп. 1, спр. 1, арк. 49, 61.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-913, оп. 1, спр. 1, арк. 3. Село Яськи, зважаючи на порівняно велику кількість населення в ньому (за переписом 1920 р.— 8592 чол.), прирівнювалось і користувалось правами волосного центру. В грудні 1920 р. при зміні адміністративного поділу село ввійшло до складу Біляївської (пізніше Червоноповстанської) волості.

[3] В огне гражданской войны, с. 229.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-913, оп. 1, спр. 4, арк. 2; спр. 1, арк. 136—137.

[5] З історії Одеської партійної організації, с. 224.

сії, як єдиного борця проти контрреволюції[1]. При ревкомі працювали відділи: соціального забезпечення, земельний, продовольчий, фінансовий тощо.

Наприкінці березня в селі обрали волосну Раду селянських депутатів. До складу виконкому Ради увійшли активісти, учасники громадянської війни Ф. М. Тарасенко, Т. Ю. Парамонов, І. І. Парамонов, Г. С. Олефір, Є. П. Вишневський. Очолив виконком К. Н. Тарасенко[2].

Батьківщина гідно оцінила бойові подвиги яськівчан. У складі кавалерійської бригади Г. І. Котовського розпочав свій ратний шлях І. Г. Кириченко (пізніше помер у званні генерал-майора). Він був нагороджений орденом Леніна і двома орденами Червоного Прапора. За бойові подвиги під час розгрому банд Антонова в Росії ордена Червоного Прапора удостоєні також Г. С. Тарасенко та І. А. Бернавек[3].

Перед новообраною Радою постали важливі завдання по відбудові господарства села. Треба було негайно розв'язати земельне питання. Волосний виконком вживав заходи, щоб забезпечити зерном бідняків та землею малоземельних і безземельних селян. Земля наділялась подвірно, за кількістю їдців.На одного їдця в 1921 році припадало по 1,25 десятини землі. Крім того, частину землі виділили для спільного обробітку[4]. В цій роботі волвиконком спирався на комітет незаможних селян, що утворився в Яськах 18 липня 1920 року[5]. КНС реквізував хліб у власників млинів, боровся проти куркульства і його ворожих дій.

Сільвиконком (у зв'язку зі зміною територіального поділу в 1921 році волвиконком у Яськах реорганізовано в сільвиконком) приділяв багато уваги поліпшенню охорони здоров'я трудящих. Восени 1920 року для лікарні виділили нове приміщення, її поповнили медичним обладнанням.

Партійний осередок та комсомольська організація, яка утворилась у грудні 1920 року, вживали заходи, щоб налагодити культурно-освітнє життя. Поновили роботу три народні школи. Розпочався похід проти неписьменності серед дорослих. В селі відкрили школи грамоти. Для дітей-сиріт і безпритульних організували дитячий майданчик на 30 місць.

Рада та громадські організації села провадили велику роботу по перетворенню в життя ленінського кооперативного плану. У 1921 році в Яськах виникла перша трудова сільськогосподарська артіль ім. Т. Г. Шевченка. Її очолив секретар партійного осередку Д. С. Паненко. Артіль об'єднала 12 родин, у т. ч. 11 незаможних. В її розпорядженні було 105 десятин землі, 6 плугів, 12 борін, сівалка, жниварка та 3 віялки. Держава допомагала артілі насінням, інвентарем. У 1925 році в Яськах з'явився перший трактор. Син бідняка М. С. Філіпович сів за кермо машини.

Поступово артіль ставала зразковим господарством. Тут було впроваджено шестипільну сівозміну, всі весняно-польові роботи провадились вчасно, на високому агрономічному рівні. 1926 року артіль одержала по 280 пудів зерна кукурудзи з десятини. Це був тоді непоганий урожай, набагато вищий, ніж в одноосібних селянських господарствах. На Одеській сільськогосподарській виставці за здобуті успіхи артіль одержала другу премію.

Велику роботу серед незаможних селян в той час провадили партійна й комсомольська організації, КНС. Під керівництвом сільських комуністів комсомольський осередок, очолений колишнім одеським робітником Я. Догаєвим, став ініціатором багатьох корисних справ.

При активній участі комсомольців у селі працювали агрономічні курси. У 1926 році тут організувалось кооперативне товариство «Вільна праця». Через три роки, у 1929 році, в Яськах виникли нові артілі «Червоний партизан» та «Червоний тур-

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), с. 892—893.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-914, оп. 1, спр. 6, арк. 57.
[3] Г. И. Котовский. Документы и материалы, с. 372, 378.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 49, арк. 23.
[5] Там же, ф. Р-936, оп 1, спр. 2, арк. 114.

бай». В січні 1930 року колективізовано більше половини всіх господарств[1]. Того ж року організувалися сільськогосподарські артілі: «Шлях до соціалізму», ім. Фрунзе та риболовецький колгосп ім. Леніна.

Проведення колективізації на селі викликало шалену лють куркулів. У березні 1927 року вони вбили комуністів — голову сільської Ради П. М. Барбу та його заступника І. І. Парамонова, а на початку 1928 року вбили з обріза секретаря комсомольського осередку[2]. 5 березня 1930 року на розширеному засіданні сільської Ради було вирішено виселити з села 40 куркульських сімей та конфіскувати їх майно.

30-і роки стали роками економічного зміцнення яськівських колгоспів. Зважаючи на економічну доцільність, артілі «Червоний партизан» та «Червоний турбай» у 1931 році об'єднались у колгосп ім. 14-річчя Жовтня.

На колгоспні лани прийшла потужна техніка. В трьох артілях села ім. 14-річчя Жовтня, «Шлях до соціалізму» та ім. Фрунзе починаючи з 1933 року працювало в середньому по 25—27 тракторів і 5—7 комбайнів Червоноповстанської МТС. Колгоспники почали збирати добрі врожаї. Так, у 1933 році зібрано по 14—15 цнт зернових по 250 цнт картоплі і овочів з кожного гектара. У 1938 році агронома-картоплевода колгоспу ім. 14-річчя Жовтня Ф. М. Козерюка нагороджено орденом «Знак Пошани». Цей колгосп одним з перших у районі став мільйонером.

Поліпшилась справа і з громадським тваринництвом. Колгоспник О. Г. Сухий, працюючи свинарем у колгоспі «Шлях до соціалізму», щороку одержував по 22—25 ділових поросят від кожної свиноматки. 1938 року його нагороджено орденом «Знак Пошани».

Свідченням зрослої майстерності хліборобів і тваринників стала участь багатьох яськівців у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 року. Її учасниками були О. Г. Сухий, Ф. М. Козерюк, бригадир городників артілі «Шлях до соціалізму» Г. М. Бігунов та інші передовики. У передвоєнні роки набагато зріс матеріальний і культурний рівень жителів села. Колгоспники одержували на трудодні по 3 крб. грішми та по 3—3,5 кг хліба.

Змінювався і зовнішній вигляд села. Його частково електрифікували і радіофікували. З'явились нові вулиці з кам'яними будинками. Працювало дві школи — початкова і семирічна, реорганізована в 1938 році на десятирічну. Газети і журнали міцно ввійшли в побут селян. Тільки на одній ділянці села, де налічувалось 370 дворів, у 1938 році жителі передплачували 376 примірників газет і 118 журналів[3].

Справжнім вожаком мас стала партійна організація, яка в 1941 році налічувала 13 комуністів. Близько 50 членів мала комсомольська організація[4]. Під керівництвом парторганізації майже 100 агітаторів провадили масово-політичну роботу серед населення. Комсомольці стали організаторами виїзних концертів у поле, створення пересувних бібліотек, оборонних та спортивних гуртків.

Як тільки почалась Велика Вітчизняна війна, сотні чоловіків призовного віку пішли до Діючої армії. Під керівництвом голів колгоспів Н. Я. Кириченка, Й. Я. Шевченка та В. П. Вайнруха в Яськах сформувались загони народного ополчення в кількості 150 чоловік. На початку серпня регулярні частини 25-ї Чапаєвської дивізії зайняли оборонний рубіж на північній околиці села[5]. Ворог кинув у напрямі на Біляївку велику кількість танків і 9 серпня гітлерівці захопили село[6]. Чимало ополченців відійшло разом з частинами Червоної Армії на схід.

З перших днів тимчасової окупації фашисти встановили в селі режим насильства і терору: розстріляли голів сільських Рад комуністів П. К. Лещенка і С. І. Мазураша, десятки людей кинули до в'язниці. Але ворогові не вдалось залякати радян-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 2534, арк. 9.
[2] «Український історичний журнал», 1958, № 2, с. 87.
[3] Газ. «За більшовицький колгосп», 12 травня 1939 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 191, оп. 1, спр. 93, арк. 14; спр. 67, арк. 1; спр. 96, арк. 8.
[5] Бойцы вспоминают минувшие дни. Одесса, 1964, с. 162.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-1403, оп. 4а, спр. 4, арк. 63.

ських патріотів. Восени 1941 року в селі виникла підпільна антифашистська група з 10 чоловік. В її складі були комуністи І. О. Кириченко, І. І. Макаренко, комсомольці А. Н. Молокоєдова, В. Г. Богорош, М. М. Холявко, П. П. Шойко та інші. Очолила групу А. Н. Молокоєдова, вчителька місцевої школи. Підпільники поширювали зведення Радінформбюро, листівки, здійснили кілька збройних нападів на ворога[1].

Спочатку група діяла ізольовано. Пізніше, в 1942 році, вона налагодила зв'язок з підпільниками Біляївки і Троїцького. Як видно з повідомлення румунського військово-польового суду в м. Одесі від 11 серпня 1943 року, підпільники постачали партизанів зброєю, продовольством, одягом. У 1943 році майже всі члени підпільної організації потрапили до катівні румунської сигуранци. За вироком суду 26 партизанів, серед них яськівців І. О. Кириченка, П. П. Шойка, І. І. Макаренка та інших засудили до смертної кари.

Героїчно бились яськівці на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Назавжди запам'ятали жителі села 9 квітня 1944 року. Того дня в селі з'явився їх земляк, розвідник-кіннотник А. А. Холявко. Він приніс радісну звістку про наближення частин Червоної Армії, які наступного дня визволили село. Хоробрий розвідник пізніше загинув у боях за Варшаву. Ще близько 500 жителів села віддали своє життя в боях за Радянську Вітчизну.

Зразок відваги і мужності при штурмі Кенігсберга у квітні 1945 року виявив житель села І. І. Ткаченко, який командував ротою. Під час штурму форту, що прикривав підступи до міста, рота Ткаченка потрапила під шквальний вогонь гітлерівців. Командир роти одним з перших форсував водний канал, що оточував форт. Закріпившись з групою бійців на невеличкому «п'ятачку», він забезпечив перехід всієї роти через канал і блокування всього форту. За особисту мужність і героїзм І. І. Ткаченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Важким був перший післявоєнний рік. Окупанти завдали селу великих збитків. Вони спалили або зруйнували господарські будівлі, пограбували сільськогосподарську техніку, вирубали виноградники, вивезли всю худобу та птицю[3]. Загальна сума збитків склала 90 млн. карбованців.

Першу післявоєнну весну колгоспники артілей ім. 14-річчя Жовтня, «Шлях до соціалізму» та ім. Фрунзе почали без єдиного трактора. Вивозили зібраний урожай автомашиною, подарованою військовою частиною.

Держава подала велику допомогу яськівським артілям у відбудові їх господарств. Вже навесні 1947 року на артільних ланах працювало 5 тракторів, через два роки в Яськах основні роботи на сівбі, по догляду за посівами та на збиранні врожаю виконували 13 тракторів і 3 комбайни. В селі виникли спеціалізовані будівельні бригади, які відбудували тваринницькі приміщення, лазню, будинки колгоспників. Відновила роботу сільська лікарня.

Депутати сільської Ради, місцевий актив доклали багато зусиль, щоб впорядкувати село. На сесіях виконкому розглядались питання про створення зеленої зони, про впорядкування існуючих та організацію нових скверів. На могилі 37 воїнів Радянської Армії, що загинули при визволенні Яськів, жителі села в 1947 році спорудили пам'ятник[4]. Відновлювалось культурно-освітнє життя. У вересні 1945 року відкрились двері капітально відремонтованої школи. З ініціативи комсомольців влітку 1946 року відремонтовано клуб.

Село успішно заліковувало рани війни. Комуністи йшли в перших лавах передовиків. Сів за кермо трактора демобілізований воїн Г. П. Михайличенко. У колгоспі «Шлях до соціалізму» відмінно працював комбайновий агрегат комуніста М.М. Сушка,

---

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 24.
[2] Люди подвигу. Одеса, 1967, с. 146—149.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-1403, оп. 4а, спр. 4, арк. 63—64.
[4] Там же, ф. Р-1913, оп. 2, спр. 20, арк. 14.

Меліоративні роботи по освоєнню придністровських плавнів у колгоспі «14 років Жовтня». Село Яськи, 1960 р.

який 1949 року зібрав урожай на площі 300 га. Прославилась ударною працею комсомолка депутат сільської Ради Г. І. Цибуля. Очоленій нею бригаді механізаторів першій у селі присвоєно звання тракторної бригади високої культури сільськогосподарського виробництва.

За почином партійної організації колгоспу ім. Фрунзе, яка звернулась до працівників сільського господарства Біляївського району з закликом достроково і без втрат зібрати врожай кукурудзи і соняшнику, розгорнулось масове соціалістичне змагання.

Значного розвитку досягли яськівські колгоспи в 50-х роках. Колгоспники вирощували нові культури — рис та бавовник. Набагато розширились площі під виноградними плантаціями. Успішно запроваджувався комплекс іригаційних та меліоративних робіт. Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС колгоспники артілі ім. Фрунзе вирішили освоїти 100 га заплавних земель, розширити парникове господарство. Колгосп ім. 14-річчя Жовтня у 1954 році перевиконав план освоєння заплавних земель та зайняв перше місце в районі по надоях молока.

У 1954—1955 рр. покладено початок суцільній електрифікації села. Велику допомогу в цьому подали шефи — робітники Одеського заводу ім. Старостіна та морського порту. Вони встановили в селі кілька генераторів, струм від яких пішов на тваринницькі ферми. Завдяки цьому на фермах застосували електродоїння та автонапування.

Щоб успішніше боротись за зміцнення економічної бази, три яськівські артілі об'єдналися в один колгосп, а 1960 року цей колгосп реорганізувався в радгосп «Дружба народів». Зважаючи на місцеві умови, на близькість до обласного центру, радгосп спеціалізується в овочево-молочному напрямку.

За роки семирічки радгосп досягнув відчутних наслідків у своєму господарюванні, він став рентабельним господарством. Найбільш вигідними і прибутковими виявились овочі, які вирощуються на площі 700 га заплавних земель. Протягом 1959—1965 рр. радгосп регулярно постачав Одесі по 5—6 тис. тонн помідорів, капусти, баклажанів та іншої городини. На кінець семирічки сума доходів радгоспу перевищила 150 тис. карбованців.

У радгоспі виросли чудові майстри овочівницької справи. Бригадир 3-го відділення комуніст Г. С. Карауш свій трудовий шлях почав у 1930 році в колгоспі ім. Фрунзе. Учасник війни, десантник, з орденом Червоної Зірки повернувся він у 1945 році до рідного села. Спочатку працював заступником голови колгоспу ім. Фрунзе, а в 1956 році очолив сільську Раду. З 1960 року за власним бажанням працює бригадиром городницької бригади. На відвойованих у плавнів землях його бригада щороку вирощує по 250—300 цнт овочів з га при найнижчій по радгоспу собівартості кожного центнера продукції. У 1966 році Г. С. Караушу присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці[1].

Значних успіхів добились бригади комуністів П. І. Пахомова, І. І. Берестенка, ланки К. І. Мойси та інші. Завдяки сумлінній праці робітників радгосп успішно

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 11 серпня 1967 р.

виконав взяті на семирічку зобов'язання і впевнено взяв рубежі двох років поточної п'ятирічки.

Чільне місце в економіці радгоспу посідає тваринництво. За роки семирічки ця галузь господарства теж стала прибутковою. У 1962 році в радгоспі завершили будівництво 14 корівників, повністю механізували трудомісткі процеси. Вмілим організатором і справжнім майстром у тваринництві виявила себе Г. Базик, яка після закінчення сільськогосподарського інституту спочатку була зоотехніком, а згодом стала завідуючою молочно-товарної ферми. Додержання всіх вимог зоотехніки на годівлі та догляді тварин сприяли збільшенню надоїв молока до 2100 кг від кожної корови. Собівартість одного центнера молока на фермі протягом семирічки становила 9,8 крб. при плані 11 крб. Великих успіхів досягли доярки М. Іллюк, Н. Пожар, К. Клименко, механік О. Олефір. Нині радгосп «Дружба народів» має 5690 га земельних угідь, 90 тракторів, 14 комбайнів, 70 автомашин та понад 250 інших сільськогосподарських машин. З 1967 року близько 80 проц. усіх робіт у рільництві і тваринництві виконувалось машинами, кукурудза на силос вирощується без будь-яких затрат ручної праці.

За роки семирічки і поточної п'ятирічки радгосп став великим підприємством по переробці сільськогосподарської сировини. 1966 року випустив першу продукцію консервний завод. У наступному році він виробив 2,5 млн. умовних банок консервів (овочів, томатного та яблучного соків), перекривши запроектовану потужність. Продукція радгоспного консервного заводу користується широким попитом.

Радгосп має розгалужену мережу допоміжних підприємств: ремонтну майстерню (цехи — токарний, електрозварювальний), кузню з електромолотом, пилораму.

В успіхах радгоспу відчутна спрямовуюча керівна роль партійної організації, яка налічує 90 комуністів. Її активним помічником є комсомольська організація, на обліку якої 115 комсомольців. Заслуженим авторитетом у колективі користується директор радгоспу П. А. Філіпов. З 1950 року він був головою правління колгоспу ім. 14-річчя Жовтня. За вміле керівництво артільним господарством у 1958 році його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. З 1960 року П. А. Філіпов — директор радгоспу «Дружба народів» — господарства, яке вийшло в число передових у районі. П. А. Філіпова вдруге нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Урядовими нагородами відзначено також секретаря партійної організації Ю. М. Салова та понад 40 інших працівників радгоспу.

Дирекція радгоспу і сільська Рада невтомно дбають про поліпшення добробуту жителів села. У 1962-67 рр. тут споруджено близько 200 будинків з усіма комунальними вигодами. Переважна більшість їх розмістилась у північній частині села, утворивши дві нові вулиці. Протягом семирічки радгосп збудував два гуртожитки, дитячий комбінат, проклав 5 км водопроводу, після чого загальна довжина водогінної мережі досягла 20 кілометрів.

В Яськах існує чимало торговельних підприємств: 7 продовольчих магазинів, книгарня, магазини промислових товарів, культтоварів, предметів господарського вжитку. В особистому користуванні яськівців — понад 200 легкових автомашин та мотоциклів, понад 300 телевізорів, сотні холодильників, пральних машин. Третина господарств користується газобалонними установками. В Яськах працює ательє побутового обслуговування, майстерня по ремонту електроприладів і годинників, є АТС, телеграф, радіовузол.

Виступ духового оркестру села Яськів на обласному фестивалі. 1967 р.

Працює лікарня на 25 ліжок, при ній є кілька спеціалізованих кабінетів, пологовий будинок.

Відоме село і своїми культурними здобутками. Тут є просторий Палац культури із залом на 400 місць, працюють драматичний, хоровий і танцювальний гуртки, оркестр народних інструментів, музична школа. На районному огляді художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, сільський хор зайняв перше місце.

Яськи — село суцільної письменності. Діти вчаться у двох школах — восьмирічній та десятирічній, є також вечірня школа робітничої молоді. В учбових закладах працює понад 50 вчителів, більшість з них має вищу освіту.

Понад 7 тис. книжок налічує сільська бібліотека.

У 1966 році село поповнилось новою культурною установою — народним музеєм. Тут зібрані матеріали, що висвітлюють минуле села, розповідають про подвиги його жителів у роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, розповідають про новаторів праці сьогоднішнього дня, про перспективи зростання господарства і культури села.

Урочисто відзначили в Яськах 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 50-річчя Радянської влади на Україні. З радістю жителі села зустріли звістку про нагородження І. М. Барби, Д. Я. Парамонова, П. Д. Сорочинського, С. С. Татарчука за активну участь у боротьбі за Радянську владу медаллю «За відвагу».

В дні 50-річчя Радянської держави яськівчани урочисто відкрили пам'ятник землякам, які прославили себе бойовими подвигами в ім'я Вітчизни. Біля 10-метрового обеліска стоять дві постаті воїнів. На обеліску написано: «Вічна слава героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн, що полягли в боях за Радянську Батьківщину».

Героїчні подвиги відважних земляків продовжують сьогодні своїми славними трудовими ділами їх спадкоємці — молодь села, комуністи 60-х років, які всі сили й енергію віддають справі побудови комунізму.

Ф. В. РЄЗНИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БІЛЯЇВСЬКОГО РАЙОНУ

АВГУСТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 70 км від райцентру і за 15 км від залізничної станції Одеса—Пересип. Населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Котовка, Набережне, Протопопівка та Черевичне.

На території села розташований колгосп ім. Котовського зерно-молочного напряму, який має 5633 га сільгоспугідь, в т. ч. 3912 га орної землі. З допоміжних підприємств — три ремонтні майстерні, млин, виноробний пункт, цех по випалюванню вапна, цех по виробництву залізобетонних плит.

У селі є восьмирічна школа і школа сільської молоді, дві бібліотеки, клуб. За післявоєнні роки споруджено понад 200 житлових будинків. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня відкрито Палац культури на 350 місць. В Августівці встановлено пам'ятник героям Великої Вітчизняної війни.

Село засноване в 50-х роках XIX століття. На його території та поблизу с. Черевичного знайдено черняхівське поселення III—IV століть н. ери.

БЕРЕЗА́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Вигода. Населення — 635 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Важне, Доброжанове, Дослідне, Курган, Петрівське та Широка Балка.

Місцевий колгосп «Ударна ленінська бригада» зерно-молочного напряму, має 4561 га землі, в т. ч. 3685 га орної; з допоміжних підприємств — млин, лісопильню, дві ремонтні майстерні. Господарство у 1967 році одержало по 25,3 цнт зернових, 39,5 цнт кукурудзи з га, по 394 цнт молока та 39,2 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

У Березані — восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Палац культури на 300 і сільський клуб на 200 місць.

За післявоєнний час у Березані споруджено 120 житлових будинків. Засноване село в 1924 році. Першими його жителями були переселенці з с. Яськів Біляївського району.

У селі знайдено відшліфовану кам'яну сокиру періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.). Біля села Доброжанового виявлено рештки стоянки пізнього палеоліту (40—13 тисяч років тому).

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від райцентру і за 9 км від залізничної станції Вигода на лінії Одеса—Київ. Населення — 1237 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кагарлик, Кам'янка, Михайлівка, Секретарівка та Червона Гірка.

Колгосп ім. Кірова зерно-молочного напряму має 4519 га землі, в т. ч. 4018 га орної; з допоміжних підприємств — млин, 2 ремонтні майстерні, олійню. Є відділення «Сільгосптехніка». Тракторист колгоспу М. С. Огренич нагороджений великою срібною медаллю ВДНГ та значком «Передовик сільського господарства УРСР».

У селі — восьмирічна школа з консультаційним пунктом для заочників, бібліотека, два клуби. Працює народний університет культури. До послуг трудящих — шевська і взуттєва майстерні.

До 50-річного ювілею Великого Жовтня в центрі села висаджено парк. За післявоєнні роки у Василівці споруджено понад 250 житлових будинків.

Перша згадка про село стосується 1849 року. В околицях села виявлено кілька поселень мезолітичної епохи (13—8 тисяч років тому).

ВЕЛИ́КИЙ ДАЛЬНИ́К (до 1962 року — Дальник) — село, центр сільської Ради. Розташований за 30 км від райцентру і за 15 км від залізничної станції Застава Перша на лінії Одеса—Київ. Населення — 5666 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтнева Революція та Червоний Розселенець.

На території села міститься м'ясо-молочний радгосп «Дружба», який має 11 090 га землі, в т. ч. 8500 га орної. В селі працюють два заводи— хлібобулочних виробів, що забезпечує своєю продукцією значну частину району, та консервний.

У Великому Дальнику — восьмирічна і середня школи та школа робітничої молоді, 2 бібліотеки, Будинок культури на 600 місць, народний університет культури. Є лікарня на 50 ліжок. До послуг трудівників села — павільйон побутового обслуговування, майстерні: кравецька, взуттєва, по ремонту годинників. За післявоєнні роки споруджено понад 300 житлових будинків. Побудовано новий стадіон.

Село Великий Дальник засноване на початку XIX століття. Організатором дальницьких селян

Група сільських активістів, організаторів колгоспу в с. Великому Дальнику. 1925 р.

у боротьбі за Радянську владу був місцевий бідняк І. Безверхий — член селянської секції Одеської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Під час 73-денної оборони Одеси у Великій Вітчизняній війні через село проходив оборонний рубіж.

ВИ́ГОДА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і за 1 км від залізничної станції Вигода на лінії Одеса—Київ. Населення — 2357 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінське Перше, Паліївка і Червона Зірка.

На території села розташована центральна садиба виноградарського радгоспу «Вигодянський». З допоміжних підприємств тут працюють ремонтні майстерні. Є винзавод, молокозавод.

У селі — середня школа і школа робітничої молоді, бібліотека, клуб. До 50-річчя Жовтня жителі одержали Будинок культури на 500 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок. До послуг населення — швейна і шевська майстерні. За післявоєнні роки у Вигоді споруджено 543 будинки.

Село Вигода виникло в 60-роках XIX століття. Селяни в 1905 році повстали проти поміщиків і були жорстоко покарані властями. В 1920 році з ініціативи більшовика Г. Г. Шершньова в селі був організований партійний осередок.

ГРАДЕНИ́ЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру і за 18 км від залізничної станції Кучурган на лінії Одеса — Кишинів. Населення — 5679 чоловік.

На території села розташований овоче-молочний радгосп «Україна», який має 6520 га землі, в т. ч. 5068 га орної. У радгоспі близько 1000 га зрошуваних земель: тут проходить Троїцько-Граденицька державна зрошувальна система. З допоміжних підприємств є млин, цехи по переробці винограду та томатів, механічна майстерня. Крім того, розміщені меліоративна станція і виноробний пункт.

У селі — середня і восьмирічна школи, а також школа робітничої молоді, дві бібліотеки, клуб, Будинок культури. Працює лікарня на 25 ліжок. Жителі користуються послугами швейної і шевської майстерень, ательє по ремонту годинників, радіо- і електроприладів. За післявоєнні роки споруджено понад 200 житлових будинків. До 50-річчя Жовтня в селі збудовано нове приміщення середньої школи, закладено парк.

Градениці засновані на початку 90-х років XVIII століття запорізькими козаками. В 1917 році в селі утворився партійний осередок.

Уродженець Градениць Г. О. Богаченко — перший секретар партосередку і голова ревкому — в роки Великої Вітчизняної війни передав у фонд оборони понад 100 тис. крб. Збудований на ці гроші винищувач був переданий двічі Герою Радянського Союзу льотчику О. І. Кондакову.

На території села виявлені поселення античного часу (IV—I століття до н. е.) та перших століть н. ери.

У Граденицях народилась Г. В Олійниченко — народна артистка РРФСР

ДА́ЧНЕ (до 1968 року — Гнилякове) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 60 км від райцентру. Населення — 6196 чоловік. Сільраді підпорядковані пункти Алтестове, Холодна Балка.

В Одесскій (Губернскій или Уездный) Земельный Отдел

ЗАЯВЛЕНИЕ

Заява уповноважених Гниляківської трудартілі про реєстрацію артілі. 1920 р.

На території селища розташовані овоче-молочний радгосп ім. Жовтневої революції (2678 га землі, в т. ч. 2412 га орної), елітно-насінницьке господарство «Дачне» (2710 га землі, в т. ч. 2359 га орної) і третій відділок радгоспу ім. Леніна (165 га землі), що спеціалізується на вирощуванні винограду. В господарстві є млин, кузня, столярна майстерня.

У Дачному — середня і восьмирічна школи, бібліотека, два клуби. Тут працює С. С. Пржибелецький — заслужений учитель школи УРСР. Діє лікарня на 65 ліжок. До послуг жителів — комбінат побутового обслуговування. За післявоєнні роки побудовано 200 житлових будинків.

Село засноване в 90-х роках XVIII століття селянами-втікачами. В 1902 році в Холодній Балці працював лікарем земської грязелікарні брат В. І. Леніна — Д. І. Ульянов. За його безпосередньою участю серед селян Холодної Балки, Гнилякового та інших сіл розповсюджувалась «Искра». В 1905 році селяни Гнилякового захопили поміщицький врожай.

Біля сіл Алтестового та Холодної Балки виявлено рештки поселень з посудом черняхівської культури (III—IV століття н. ери).

ІЛЛІ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 74 км від райцентру і за 19 км від залізничної станції Одеса—Пересип. Населення — 977 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берегове, Ковалівка, Маринівка, Морозівка, Нова Еметівка, Нова Ковалівка, Стара Еметівка і Чапаєва.

На території села — колгосп ім. Чапаєва, який має 4261 га землі, в т. ч. 3032 га орної. Господарство зерно-молочного напряму. З допоміжних підприємств у колгоспі є млин, винороб-

ня, лісопильня, 4 ремонтні майстерні. У селі розташована дільниця Іллінського шахтоуправління по видобутку каменю-черепашнику.

В Іллінці є середня школа, бібліотека, клуб. До послуг трудящих — павільйон побутового обслуговування, швейна і взуттєва майстерні. За післявоєнний час споруджено 250 житлових будинків.

В селі відкрито пам'ятник герою громадянської війни В. І. Чапаєву.

За героїзм і мужність, виявлені в боях з гітлерівцями, льотчику І. Д. Чуйкову присвоєно звання Героя Радянського Союзу (посмертно).

Село засноване в 1822 році переселенцями з села Великого Лугу Херсонської губернії. В 1917 році в селі відбулися революційні виступи селян.

У 1938 році поблизу села, в карстовій печері на березі Куяльницького лиману, знайдено знаряддя праці мустьєрського часу (100—70 тисяч років тому). Біля Іллінки та села Морозівки збереглися також рештки поселень бронзової доби (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (III—IV століття н. ери).

НЕРУБА́ЙСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Усатове на лінії Одеса—Київ. Населення — 2997 чоловік. Сільраді підпорядковані села Велика Балка, с. Усатове і селище Усатове.

У Нерубайському — овоче-молочний радгосп ім. Леніна, який має 7160 га землі, в т. ч. 4455 га орної, понад 1000 га зрошуваних земель.

В селі міститься дослідна станція Московського науково-дослідного інституту автотракторної промисловості.

Є середня школа і школа робітничої молоді. Тут працює заслужений учитель школи УРСР Г. Д. Урманжі. Село має бібліотеку, клуб. За післявоєнні роки споруджено близько 400 житлових будинків.

Нерубайське засноване в 1794 році запорізькими козаками. В 1901 році в селі організовано революційний гурток, учасники якого розповсюджували нелегальну літературу і газету «Искра». На мітингах трудящі закликали «відібрати у поміщиків землю, не ходити до них на роботу». Царська охранка в 1905 році повідомляла про Нерубайське як про село «крамольне».

Партизанський загін з Нерубайського в роки громадянської війни бився з інтервентами і білогвардійцями. Цей загін у складі кавалерійської бригади Г. І. Котовського та частин 41-ї і 45-ї дивізій Червоної Армії брав участь у визволенні м. Одеси від денікінців.

У роки Великої Вітчизняної війни в нерубайських катакомбах знаходилися загони народних месників, які очолювали чекіст — капітан В. А. Молодцов (Бадаєв) та секретар Приміського райкому партії С. Ф. Лазарев.

Уродженець Усатового П. Д. Вернидуб у 1944 році удостоєний (посмертно) звання Героя Радянського Союзу.

У центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У селищі Усатовому досліджувались кургани та безкурганні поховання епохи ранньої бронзи, що дістали назву усатівської культури (початок II тисячоліття до н. е.). В перші століття н. е. біля Нерубайського та Усатового існували поселення черняхівської культури.

ТРОЇ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від райцентру і за 45 км від залізничної станції Вигода на лінії Одеса—Київ. Населення — 5460 чоловік.

На території Троїцького розміщено овоче-молочний радгосп «Троїцький», який має 6045 га сільгоспугідь, в т. ч. 3690 га орної землі. З допоміжних підприємств у радгоспі є млин, лісопильня, цех по переробці томатів на сік, механічна і теслярна майстерні; меліоративна станція.

Делегація трудящих Станіславської області в колгоспі ім. 20-річчя Жовтня. Троїцьке. 1940 р.

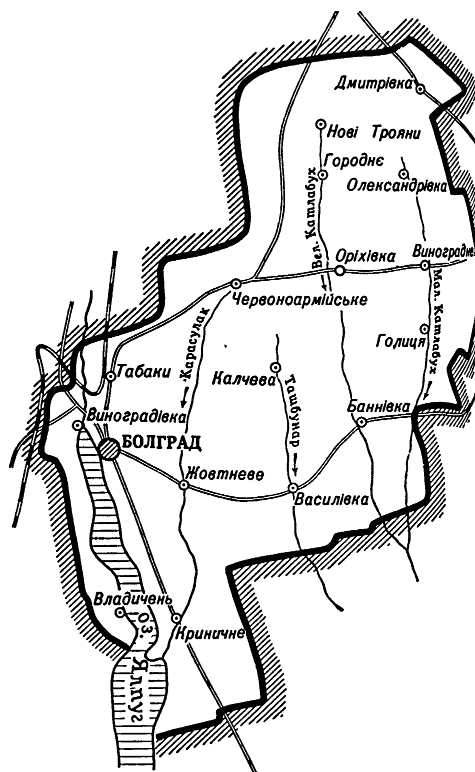
У селі є три школи — середня, восьмирічна і початкова, а також школа робітничої молоді, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, клуб. Діє народний університет культури. Функціонує лікарня на 75 ліжок. Жителі користуються послугами побутового комбінату.

Перша згадка про село стосується 1785 року. В червні 1905 року в складеному на сільському сході листі селяни вимагали розподілу землі, припинення російсько-японської війни, звільнення політичних засланців. У 1920 році сільська Рада прийняла резолюцію «Про підтримку Радянської влади і допомогу непереможній Червоній Армії».

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група. В серпні 1943 року група була розкрита і її члени розстріляні.

На території села виявлені поселення античного часу (IV—III століття до н. е.) та часів черняхівської культури (III—V століття н. ери).

БОЛГРАДСЬКИЙ РАЙОН

БОЛГРА́Д

Болград — місто, центр Болградського району. Розташований на східному березі озера Ялпуг, за 7 км від однойменної залізничної станції. Місто зв'язане автобусним і повітряним сполученням з Одесою та Ізмаїлом. Населення (переважно болгари) — 16,1 тис. чоловік.

На території сучасного міста виявлено залишки стародавніх поселень. У IV—III тисячоліттях до н. е. тут жили хлібороби гумельницької культури. Було невелике поселення в добу бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.). Знайдені також рештки жител III—IV століть та слов'янського городища X—XI століть[1].

Заснування Болграда пов'язано з переселенням болгар в 1809—1812 рр. на щойно визволену російськими солдатами Ізмаїльщину. Сюди прийшло близько 25 тис. болгар, які шукали порятунку від турецького гніту. В 1818 році створено опікунський комітет у справах іноземних поселенців півдня Росії на чолі з генералом І. М. Інзовим, який у 1821 році запропонував розпочати будівництво міста за 3 км від села Табаків, на березі озера Ялпуга[2]. Відтоді і починається історія Болграда.

Наприкінці того ж року до міста прибув О. С. Пушкін, засланий у Кишинів під нагляд генерала І. М. Інзова[3]. В пам'ять про перебування поета його іменем названий міський парк.

Вигідне географічне розташування і привілеї, які одержали болгари в Росії, сприяли зростанню населення міста. В 1827 році тут уже проживало 2279 чоловік[4].

Російсько-турецька війна 1828—1829 рр. супроводилась новим масовим переселенням болгар. Крім селян, сюди прибуло багато сукновиробників, зокрема із Сли-

---

[1] История и археология юго-западных областей СССР. М., МИА, вып. 139, 1967, с. 203.
[2] И. Титоров. Българите в Бессарабия. София, 1903, с. 78.
[3] В. Травушкин. Болград, с. 6—7.
[4] Л. С. Берг. Бессарабия. Этнографический состав. Петроград, 1923, с. 11.

вена, а також купців і торговців. Поступово Болград перетворився у велике місто. Одна його частина називалася Сливенською, друга Ямбольською — за назвою міст, звідки прибули переселенці.

Порівняно швидке економічне піднесення та розвиток деяких ремесел і торгівлі обумовили потребу в письменних людях. У 1839 році головне управління колоніями, що перейшло в підпорядкування міністерства державного майна, запропонувало відкрити в усіх болгарських колоніях початкові школи, а в Болграді, крім початкової, землемірне училище. Проте училище проіснувало до 1848 року і було закрите через вкрай незадовільну організацію навчання[1]. В Болградській початковій школі в 1853 році навчалось близько 200 дітей. Учитель і його помічник були німці. Тому в 1854 році болградці запросили стати вчителями тих болгар, що були добровольцями в російській армії,— І. С. Іванова і С. Радулова[2]. У 1858 році тут відкрилось училище, яке згодом реорганізовано у гімназію.

В 1853 році, під час війни між Росією і Туреччиною, в Болграді сформувався добровольчий полк під командуванням П. Громадова. Добровольці героїчно бились з турецькими завойовниками. Однак виступ Франції і Англії на боці турків призвів до поразки царської армії.

За Паризьким мирним договором весь південний Буджак, у т. ч. 40 болгарських і гагаузьких сіл (з 83), разом з Болградом відійшов до Молдавії. Обіцянка зберегти привілеї і права, які болгари одержали від Росії, віроломно була порушена. В 1860 році молдавський уряд став вимагати від них рекрутів. Незадоволені болгари обрали депутацію від усіх сіл і направили її в Болград для переговорів з управителем колоніями Тимком. Тоді війська оточили приміщення гімназії, в якій близько 500 депутатів обговорювали питання про рекрутчину. Раптом пролунали постріли. Багатьох було поранено і вбито. Протягом цілої доби тривала розправа над жителями, яка супроводилась грабежем і насильством.

Кривава розправа викликала масову втечу болгар до Росії. В 1861 році втікачі з Болграда заснували за 6 км від міста на території, що залишилась за Росією, село Болгарійку, а більшість поселилась у Приазов'ї.

Відторгнення частини Бессарабії від Росії завдало великої шкоди, згубно позначилось на економіці краю. Багаті землі були запущені. Придунайські порти Ізмаїл і Рені, які посідали важливе місце в торгівлі Бессарабії, в т. ч. й Болграда, занепали.

60—70-і роки XIX століття характерні новим піднесенням народного руху за визволення Болгарії з-під влади турків. Одним з центрів Бессарабії в боротьбі з турецьким засиллям став Болград. Сюди приїздили відомі болгарські політичні діячі Г. Раковський, Л. Каравелов. У 1871 році тут жив великий болгарський поет-революціонер Христо Ботев. Він звернувся до місцевих болгар з відозвою допомогти своїй батьківщині в її справедливій боротьбі з Туреччиною. Водночас у своїх творах Христо Ботев засуджував багатіїв, які стояли осторонь визвольного руху. В газетах «Знаме», «Независимост», «Дунавска зора» друкувались його статті про важкий матеріальний стан болгар у Болграді. Під впливом Христо Ботева в 1872 році в гімназії утворився революційно-демократичний гурток. Його члени провадили агітацію серед селян.

Пам'ятка архітектури 1-ої половини XIX ст. Болград.

[1] И. С. Иванов. Сборник статей о некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар, с. 38.
[2] Известия на педагогически институт. Българска Академия на науките, кн. 19, 1965, с. 205.

Д. М. Начев (1815—1919 рр.). Засновник лікарні й лікар у Болграді.

У квітні 1876 року в місті почала виходити політична газета ліберально-буржуазного напряму «Български глас», редактором якої був І. Іванов. «Отже,— говорилось в програмній статті,— ми вирішили здійснити видання політичного листка, через який... зможемо висловлювати наше народне прагнення до політичного життя наших братів за Дунаєм. Метою нашої газети буде захист інтересів болгарського народу і тому вона носить назву „Български глас"»[1].

У 1877 році розпочалась нова війна з турецькими загарбниками. Багато жителів Болграда добровільно вступили в народне ополчення і брали участь у бойових діях. Понад 150 болградців загинули на полі бою за визволення своєї батьківщини.

Внаслідок перемоги над Туреччиною Буджак у 1878 році було повернуто до Росії. З того часу Болград починає швидко розвиватися як торговельне місто. Цьому сприяло прокладення залізниці між Бендерами і Галацом, а також зручне розташування Болграда на перетині шляхів між Ізмаїлом, Кагулом і Кілією. Сюди приїздили на ярмарки з Кишинева, Ізмаїла, Акермана, а також з болгарських міст — Тирнова, Ямбола, Варни. В місті було багато ремісників — ювелірів, кожухарів, шевців, ковалів. Проте головним заняттям населення, як і раніше, залишалось хліборобство, виноградарство. садівництво і вівчарство.

Болградська гімназія — перший болгарський середній загальноосвітній заклад — відігравала в 70—90 роках XIX століття важливу роль у житті болгарського народу, ставши духовно-поєднуючою ланкою між російським і болгарським народами. Її учні виховувалися в патріотичному дусі, багато з них брали участь у збройній боротьбі болгарського народу за свободу і незалежність. Власне, гімназія перетворилася на культурно-освітній центр болгарського відродження. В її друкарні видавалися підручники, болгарські журнали, газети та інша література. Одними з перших державних і громадських діячів вільної Болгарії були вихованці болградської гімназії. Серед них — академік Теодоров-Балан, професор Георгі Дерманчев (історик), полковник Георгі Янков (фольклорист), перший хоровий диригент Ніколай Ніколаєв, засновники болгарської опери Драгомир Казаков і Іван Вулпе та інші.

Добру пам'ять залишив після себе в Болграді лікар Д. М. Начев.

В кінці XIX століття в Болграді працювало ряд невеликих підприємств — 2 салотопні, 4 свічкові, 3 миловарні, 4 шкіряні, 4 фарбувальні, 5 гончарних і 2 цегельні заводи. Проте значну питому вагу в економіці, як і раніше, посідало сільське господарство. За містом числилось 11 488 десятин землі, включаючи 243 десятини городів і 960 десятин садів. В місті проживало 7610 чол., будинків налічувалось 1109[2].

Становище переважної більшості жителів Болграда, яку становили селяни, було вкрай тяжким. 75 проц. усіх земель належало шістьом поміщикам і тільки четверта частина — селянам. Через відсутність технічних засобів, низький рівень агротехніки врожайність була низькою. Селяни харчувались здебільшого кукурудзою. Це та погані житлові умови викликали масові захворювання і високу смертність. У той же час багатії — Абаджієв, брати Анастасієви, Родіонови та інші мали більш ніж по тисячі десятин землі кожний.

З розвитком капіталізму, що посилив класове розшарування, боротьба за землю весь час загострювалася. В 1899 році біля приміщення «неодмінного зем-

---

[1] Газ. «Български глас», 17 квітня 1876 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 5, арк. 73.

ського комітету» відбувся виступ селян, які вимагали позички, бо їхнім сім'ям загрожувала голодна смерть. Поліція і солдати жорстоко розправилися з ними, заарештували 47 селян, 36 з них були засуджені до тюремного ув'язнення[1].

А. В. Христев — член РСДРП з 1905 р. Один з керівників революційного руху на півдні Бессарабії. Народився в Болграді.

В липні 1905 року в Болграді виникла перша марксистська група на чолі з уродженцем Софії А. В. Христевим, що був висланий сюди з Одеси під нагляд поліції за участь у революційному русі студентів Новоросійського університету[2]. До групи входили старший брат А. В. Христева — Іван, Микола Шишман з Кубею, Г. Садаклій, І. Куклін та інші. В грудні 1905 року революціонери розповсюджували листівку «Болгарин, пробуждайся!», яка закликала допомагати російським робітникам і селянам у боротьбі проти самодержавства[3].

Після поразки першої російської революції реакція перейшла в наступ. За участь у революційному русі багатьох болгар кинули до в'язниці або вислали в Сибір.

У роки революційного піднесення знову поновила свою діяльність соціал-демократична група. Вона поповнилась революційно настроєними селянами і ремісниками. До соціал-демократичної групи входили М. С. Боян (він же Буянов), Ф. Д. Іванов, К. Д. Іванов, Ф. Д. Яримов, М. А. Узунов, М. С. Димов та інші. Керував організацією Асен Христев. Болградські соціал-демократи підтримували постійний зв'язок з Центральним органом партії — газетою «Правда», збирали гроші у фонд допомоги більшовицької преси.

М. С. Боян і Ф. Д. Іванов розповсюджували серед робітників і селян газети «Правда», «За правду», «Путь правды». А. В. Христев був безпосередньо зв'язаний з редакцією, одержував звідти різну літературу. В донесенні начальнику бессарабського губернського жандармського управління з Петербурга вказувалось, що в 1914 році при огляді рукописних документів «Правды» встановлено факти надсилання партією соціал-демократів літератури в Болград А. В. Христеву.

Соціал-демократична група енергійно підтримувала більшовицьку фракцію в четвертій Державній думі. Так, у листі, надісланому А. В. Христевим і його товаришами 12 лютого 1914 року до редакції «Правды», зазначалося: «Ми, група читачів робітничої газети «Правда», майже всі робітники і ремісники міста Болграда Ізмаїльського повіту, познайомившись з становищем у думській соціал-демократичній фракції і обговоривши становище, що створилось, прийшли до висновку — все зло, яке спіткало робітничий клас і його авангард — соціал-демократію..., лежить на совісті депутатів-меншовиків»[4].

4 липня 1914 року на околиці міста відбулась підпільна нарада соціал-демократів за участю революційних селян сусідніх сіл, а наступного дня А. В. Христев, М. Боян, В. Делі-Недельчев, Ф. Яримов, Ф. Іванов, М. Узунов, М. Димов були заарештовані. Під час обшуку на квартирі А. В. Христева жандарми знайшли понад 200 книг і брошур, виданих РСДРП, а також рукописи конспектів з історії революційного руху[5]. Охранка вилучила в А. В. Христева та інших заарештованих газети «Пролетарская правда», «Путь правды», «За правду», газету болгарських соціал-демокра-

---

[1] И. Г. Будак. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в пореформенный период. Кишинев, 1954, с. 241.

[2] Журн. «Коммунист Молдавии», 1964, № 6, с. 73.

[3] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5, с. 162—164.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, 1914, спр. 1142, арк. 1—10.

[5] Там же, спр. 1045, арк. 3.

тів «Работнически вестник», твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Г. В. Плеханова[1].

Перша світова імперіалістична війна призвела до дальшого загострення класової боротьби, до погіршання матеріального становища трудящих Болграда. Більшість чоловіків була відправлена на фронт або на будівництво військових укріплень. Через нестачу сировини закривались підприємства, зростало безробіття. На діючих підприємствах тривалість робочого дня збільшилась до 13—14 годин. В аналогічне становище потрапила і та частина населення, що займалася сільським господарством. У звіті завідуючого державним земельним майном за 1916 рік зазначалося, що в Болграді налічується 880 бідних селянських господарств, які орендують казенну землю. В 1916 році вони мали внести плату і недоїмки за орендовану землю в сумі 347 871 крб. 15 коп. Сплачено всього 121 812 крб. 45 коп., а решта — 226 058 крб. 70 коп.— залишилась у недоїмках[2]. Причиною заборгованості було те, що орендна плата за землю зросла в 1917 році порівняно з 1910 роком більше ніж у два рази. За велику орендну плату віддавали землю селянам і болградські поміщики.

Не розв'язала гострих соціальних проблем Лютнева буржуазно-демократична революція. Головне питання — про землю — не було вирішено.

Поштовхом до розгортання всенародної боротьби за землю, за мир, національне і соціальне визволення були революційні події в Петрограді, внаслідок яких перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. В Болграді 20 листопада відкрилася конференція РСДРП(б) 6-ї армії. Були заслухані повідомлення з місць, доповіді про поточний момент, проект статуту військової організації РСДРП(б). Конференція розглянула також організаційні питання, пов'язані з підготовкою до наступного армійського з'їзду та фронтової конференції РСДРП(б). Схваливши перші декрети Радянської влади, учасники конференції послали вітальну телеграму Раді Народних Комісарів[3].

Від Болграда в роботі II з'їзду Румчероду, який відбувся в грудні 1917 року в Одесі, взяли участь А. В. Христев, М. Агура, Д. Куртев, М. Тодоров, І. Добров, Г. Недялков, Г. Дуглеров та інші. З'їзд висловився за передачу всієї влади Радам. А. В. Христев був призначений заступником голови ЦВК Румчероду і керуючим справами, його також обрали одним з керівників фронтового відділу Румчероду[4]. Після з'їзду в Болграді почалась підготовка до збройного повстання. На зборах більшовиків, що відбулися 6 січня 1918 року за участю представника Одеської більшовицької організації Б. Зелінського, створюється військово-революційний штаб. В ніч з 8 на 9 січня 1918 року більшовицький військово-революційний штаб, революційні солдати і робітники зайняли телеграф та інші командні пункти. 9 січня в Болграді була проголошена Радянська влада[5].

На початку січня 1918 року в Бессарабію вторглися війська боярської Румунії. Трудящі і революційні солдати під керівництвом більшовиків рішуче виступили проти окупантів. За рішенням Болградської, Ізмаїльської і Акерманської Рад повсюдно почали формуватись озброєні загони. В Бендерах і Болграді організувались болгарські полки, в Акермані — український. Болгарський полк у Бендерах очолив болградський більшовик В. Райнов[6]. Проте сили були надто нерівні, румуно-боярські війська чисельно переважали революційні загони. Тому було вирішено відступити на лівий берег Дністра та на південь. Понад 550 озброєних болградців разом з бійцями Болградського революційного полку відійшли до Ізмаїлу, а згодом, 17 січня 1918 року, взяли участь у боях з гайдамаками в Одесі в районі залізничного вокзалу[7].

---

[1] Журн. «Коммунист Молдавии», 1964, № 6, с. 74.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 124, оп. 1, спр. 313, арк. 6.

[3] «Український історичний журнал», 1964, № 1, с. 72.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 157, арк. 24, 46, 58, 81.

[5] История Молдавской ССР, т. 2. Кишинев, 1955, с. 48.

[6] А. Бачинский, М. Дыхан. Дай руку, другар! Одесса, 1965, с. 75.

[7] Борьба за власть Советов в Молдавии (март 1917—1918 гг.). Сборник документов и материалов. Кишинев, 1957, с. 277.

12 січня 1918 року в Болград вдерлися румуно-боярські окупанти. На третій день, зігнавши всіх жителів на майдан, солдати відкрили безладну стрілянину. Потім почалися пограбування, масові реквізиції. З місцевих складів було вивезено 2,5 млн. пудів зерна[1].

З перших же днів окупації почалась насильницька румунізація краю: в Болграді закрили болгарські учбові заклади, а вчителів А. Константинова, К. Агура, І. Мальчева, В. Пугачева та інших арештували за те, що вони відстоювали право викладати рідною мовою[2].

Незважаючи на терор, комуністи продовжували боротьбу за визволення краю. Наприкінці 1918 року відновила роботу комуністична організація в Болграді. Під керівництвом М. Шишмана, І. Христева, І. Хінева та інших більшовиків розгорнулась підпільна робота. В березні 1919 року окупанти заарештували комуністів Віктора і Тодора Дукових, П. Кирилова, І. Димова, М. Брюсова, В. Стойкова та інших[3]. Але й після цього більшовицька агітація і пропаганда серед трудящих не припинялась.

В. Райнов (1894—1919 рр.) — організатор і командир 1-го Бессарабського радянського полку. Болград.

Організаційно бессарабські підпільні комуністичні осередки входили до складу Одеської партійної організації і керувались рішеннями Комуністичної партії України. При Одеському обласкомі було створено Бессарабське бюро на чолі з І. Криворуковим і В. Райновим. Воно підтримувало тісний зв'язок з національними групами Іноземної колегії, одержувало нелегальну літературу для поширення на території Бессарабії, підтримувало контакт з Кишинівською, Акерманською, Бендерською та Болградською комуністичними організаціями[4]. Створені Бюро революційні загони взяли участь у визволенні Одеси від англо-французьких інтервентів у квітні 1919 року.

Великий бойовий шлях пройшли сотні болградців у громадянську війну. В складі 1-го Бессарабського радянського полку, перейменованого в липні 1919 року в 402-й стрілецький полк бригади Г. І. Котовського, вони билися з інтервентами, денікінцями. З числа болградців чимало стали командирами — це М. Куртев, Б. Бузилов, З. Буюклі, Н. Томов, Т. Танасов, В. Куртев, а Г. Садаклій з 1919 по 1924 рік був начальником штабу бригади Котовського[5]. Бійці Г. Білокчі, О. Ксенофонтов, К. Македонський, І. Азманов, В. Стоянов за мужність і героїзм були нагороджені орденом Червоного Прапора[6].

У зв'язку з тим, що Бессарабія залишилась в руках румуно-боярських окупантів, тисячі болградців були позбавлені можливості повернутися в рідні місця. Всі вони брали активну участь у соціалістичному будівництві в різних районах Радянського Союзу. Відомим партійним і державним діячем став А. В. Христев, якого в 1920 році призначили заступником народного комісара Робітничо-селянської інспекції України, а з 1922 по 1924 рік він працював директором оборонного підприємства, одночасно був обраний головою новоствореного в СРСР Товариства бессарабців. Його донька, Лідія, стала вченим, доктором сільськогосподарських наук, професором. Болградець Т. І. Райнов став радянським істориком, автором цінного наукового дослідження «История русской науки XI—XVII вв.».

---

[1] Журн. «Красный архив», 1940, № 4, с. 84.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 33, арк. 3, 12.
[3] Журн. «Коммунист Молдавии», 1958, № 2, с. 63, 68.
[4] В. Коновалов. Иностранная коллегия. Одесса, 1958, с. 116.
[5] Центральний державний архів Радянської Армії, ф. 3754, оп. 3, спр. 57, арк. 1—25.
[7] Г. И. Котовский. Документы и материалы, с. 450—500.

Г. І. Садаклій — начальник оперативного штабу бригади, якою командував Г. І. Котовський у 1918 р. Народився в Болграді.

Після закінчення громадянської війни для трудящих Болграда настав період довготривалої боротьби проти жорстокого окупаційного гноблення. В авангарді завжди були комуністи: І. Христев, М. Шишман, М. Дечев, Є. Гроздев, З. Дуков, І. Велчев та інші. У важких умовах підпілля вони організовували трудове населення на боротьбу за соціальне і національне визволення. Протягом 1920—1923 рр. І. Христев, М. Шишман створюють підпільні комуністичні організації в ряді сіл півдня Бессарабії.

Комуністична організація зазнала чимало втрат. 25 грудня 1920 року сигуранца заарештувала 30 підпільників.

Попри самі жорстокі репресії, до яких вдавалися окупанти, зламати волелюбний народ було неможливо. У вересні 1924 року в Татарбунарах вибухнуло збройне повстання. Болградський підрайон півдня Бессарабії на чолі з видатним селянським ватажком комуністом М. Шишманом також готувався до нього. Оскільки повстання розпочалося раніше встановленого строку, більшість сіл і міст Південної Бессарабії не встигла вступити в збройну боротьбу з румунськими окупантами. За участь у повстанні М. Шишмана заочно було засуджено до довічної каторги[1]. Проте в 1924 році він встиг перейти на радянську територію. Згодом він був членом Комісії радянського контролю при Раднаркомі Союзу РСР.

Незважаючи на жорстоку розправу з учасниками Татарбунарського повстання, всенародний рух за приєднання придунайських земель до Радянського Союзу, за встановлення влади Рад з кожним днем посилювався. Особливо активізувалася боротьба проти румуно-боярських окупантів в умовах економічної кризи, що тривала в 1929—1933 роках. В цей час В. Такоогло, В. Стоянов, М. Марущенко, І. Каляєв, П. Тодоров поширювали серед населення газети «Правда», «Известия», листівки, провадили усну агітацію проти окупантів[2]. За спогадами В. Такоогло, в 1929 році він разом з іншими болградськими робітниками організував революційну групу, члени якої роздобули шапірограф і в погребі друкували листівки.

Болградська підпільна організація знову сформувалась влітку 1930 року. Очолив її Я. Беньямович. В донесенні субінспектора підкреслювалось, що одним з головних фундаторів організації був також студент літературного факультету Бухарестського університету, родом із Болграда, Б. Мельников. Як зв'язківець між центральною і місцевою комуністичними організаціями, він привозив нелегальну літературу в Болград — бюлетень «Рабочее движение» і журнал «Тэнэрул ленинист», а також інструкції для районної організації[3].

17 жовтня 1931 року знову почалися арешти членів комуністичної організації Болграда. Домашні обшуки робили в Я. Беньямовича, вже засудженого раніше на 5 років тюремного ув'язнення за комуністичну діяльність в повіті Четатя-Албе (Акермані), В. Стоянова, М. Марущенка, М. Маслинкова. Всього заарештували 21 учасника підпільної організації. Під час обшуку в хаті М. Марущенка було знайдено 2 примірники комуністичного журналу «Трибуна студенцяска», а також вилучено бойову гвинтівку.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 12, с. 46.
[2] В. Травушкин. Болград. Одесса, 1963, с. 60.
[3] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение (1918—1940 гг.), с. 160, 161, 202.

В 30-і роки королівська Румунія підпала під повний контроль фашистської Німеччини. Остання розглядала Бессарабію як плацдарм для нападу на Радянський Союз. У зв'язку з небезпечною обстановкою на західних кордонах Радянський уряд 26 червня 1940 року вручив королівському уряду Румунії ноту з вимогою повернути Бессарабію.

Настало 28 червня 1940 року. В цей день десятки тисяч українців, росіян, молдаван, болгар, гагаузів багатьох міст і сіл хлібом-сіллю вітали свою визволительку — Червону Армію.

Болградські комуністи, спираючись на місцевий актив, розгорнули широку політичну і господарську діяльність. За короткий строк у місті почали працювати 9 промислових підприємств — авторемонтна майстерня, маслозавод, швейна майстерня, винпункт тощо. Було трудовлаштовано 2500 безробітних, відкрито хірургічну лікарню, школу, клуб.

Протягом 1940—1941 рр. у Болграді було налагоджено господарське і культурне життя. Поряд з існуючими стали працювати нові підприємства — цегельне, вапняне і гончарне виробництво; майстерні по фарбуванню вовни, сукна; шкіряний завод, слюсарні, столярні майстерні, горілчаний завод. Відкрилась автобусна станція[1].

На перешкоді дальшого розвитку міста, зростання добробуту трудящих стала війна. 26 липня 1941 року в Болград вторглися гітлерівські загарбники. Вони принесли терор і знущання, масові вбивства. 28 липня всіх чоловіків єврейської національності зігнали в синагогу і після катувань вивели за місто і розстріляли. Почались масові реквізиції майна, пограбування.

З перших же днів окупації болградці почали організовуватись для відсічі ворогові. Уже в серпні 1941 року виникає підпільна група опору на чолі з комуністом С. Д. Грековим. До неї входили комуніст Б. З. Караджов, його брат В. З. Караджов, В. І. Георгієв, І. О. Решетилов та інші. Б. З. Караджов і І. О. Решетилов, яких румуни мобілізували до армії, ризикуючи життям, провадили роботу по розкладу військ ворога, псували військове майно, влаштовували втечу радянських військовополонених. У червні 1944 року при спробі перейти лінію фронту для передачі радянському командуванню даних про дислокацію фашистських військ І. О. Решетилова схопила польова поліція. Він був засуджений трибуналом до розстрілу. Але під час бомбардування Галаца радянськими літаками втік з тюрми і повернувся до визволеного міста.

Під час війни патріоти-підпільники регулярно слухали радіопередачі з Москви, поширювали серед населення правду про становище на фронтах, закликали до боротьби. В перукарні, що розміщалася в будинку Г. Г. Кара, існувала явочна квартира. Тут вони домовлялись про диверсії, саботаж заходам окупаційних властей, збирали продукти і одяг для радянських військовополонених. За доносом провокаторів у серпні 1943 року членів групи заарештували і згодом в Кишиневі їх засудили до смертної кари. Тільки стрімкий наступ радянських військ врятував патріотів від загибелі.

Як тільки почали наближатися радянські війська, окупанти стали поспішно вивозити з міста награбоване майно, устаткування підприємств, культурні цінності. Спеціальна команда підпалювала будинки і склади. Три дні палав вогонь по всьому місту. Проте перебуванню окупантів прийшов кінець. 24 серпня 1944 року до Болграда вступили радянські воїни-визволителі частин 31-го гвардійського стрілецького корпусу 46-ї армії 3-го Українського фронту. Жителі допомогли побудувати міст через яр, що забезпечувало швидше пересування Червоної Армії, яка гнала загарбників на Захід.

В боях за визволення міста і району загинули смертю хоробрих і поховані у братській могилі Герой Радянського Союзу гвардії капітан М. В. Терещенко, гвардії під-

[1] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 27, арк. 69—70.

Герой Радянського Союзу М. В. Терещенко. Поліг у боях за визволення Болграда в 1944 р.

полковник І. А. Александров, старший сержант Д. К. Кутов, рядовий І. К. Недосугов та інші воїни-герої.

Багато болградців з самого початку війни пішли в Червону Армію. Мужньо захищали свою Батьківщину Ф. Русев і В. Скульський, брати Корецькі, М. Недов та інші. Славний бойовий шлях пройшла болградська вчителька Н. І. Параскевова. Вона брала участь у бойових операціях на Пруті і Дунаї, під Одесою, Севастополем і на Кавказі. Володіючи іноземними мовами, Н. І. Параскевова в складі загонів спеціального призначення провадила антифашистську пропаганду серед солдатів противника, брала участь у рейдах по тилах ворога. За бойові заслуги Н. Параскевова нагороджена орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, «Знак Пошани» і медалями.

Мужньо билися болградці і в складі антифашистських загонів у самій Болгарії. П. Труфкін (згодом болгарський письменник), З. Алачев, П. Недов стали партизанами. В 1943 році болградець Л. І. Желязков став комісаром партизанського загону «Антон Іванов». У нерівному бою з гітлерівцями він загинув 11 березня 1944 року. Л. І. Желязков — національний герой Болгарії.

У день визволення в Болграді відбувся мітинг, на якому трудящі міста висловлювали слова щирої вдячності радянським воїнам-визволителям. Широку масово-політичну роботу серед населення розгорнув міський комітет партії. В серпні—вересні 1944 року багато жителів міста влилося в ряди Червоної Армії.

Величезних руйнувань заподіяли загарбники місту. Вони знищили 553 житлові будинки, спалили клуб, бібліотеку, пограбували багато майна. Загальна сума збитків становила близько 4 млн. крб. Колишній голова Болградської міськради депутатів трудящих Н. Давидовський згадує: «Понівечені будинки, пограбовані установи, купи сміття — такий вигляд мало місто на час приходу наших військ. Відбудова почалась з перших же днів визволення. Кожний громадянин вважав своїм обов'язком працювати на відбудові рідного міста. Почали з лікарні, шкіл, ветлікарні, млинів. Школи розпочали навчальний рік, але не було книжок, меблів. Вчителі, батьки, учні розшукали підручники, які чудом збереглися в декого»[1].

Всю роботу по відбудові зруйнованого господарства, культосвітніх установ очолила партійна організація міста, яка до 20 вересня 1944 року налічувала в своєму складі 19 членів і 5 кандидатів у члени партії.

З радістю болградці зустріли День Перемоги. 9 травня 1945 року в місті відбувся парад військ місцевого гарнізону. В демонстрації взяло участь 7 тис. городян. В цей день вийшов спеціальний святковий номер районної газети «Ленинский путь».

У перші повоєнні роки відбудовано ряд промислових артілей, харчокомбінат, олійню, механічну майстерню, шкіряний і вапняний заводи. Відкрито готель, лазню, перукарню. Почали працювати лікарня, дитсад, ясла. Розгорнула роботу торговельна мережа. Налагоджувалось громадське харчування. На місці зруйнованого кінотеатру побудували новий, відкрили Будинок культури, міський сад, стадіон. З ініціативи райкому комсомолу було організовано 39 молодіжних бригад, які відбудували електростанцію, водокачку, лікарню, мости і шляхи. Жителі міста в короткий строк зібрали у фонд допомоги Червоній Армії 1520 тис. крб. На їх прохання побудовано для Дунайської флотилії військове судно «Красный дунаец».

---

[1] В. Травушкин. Болград, с. 66—67.

За повоєнний час трудящі Болграда під керівництвом комуністів повністю змінили обличчя свого міста. На його східній околиці виріс цілий промисловий район. Тут розташовані винозаводоуправління, маслосироробний завод, хлібозавод, завод безалкогольних напоїв, авторемонтний завод. В центрі міста — швейна фабрика та інші підприємства. Нині це цілком сучасні механізовані і значною мірою автоматизовані підприємства.

З кустарної артілі, заснованої 1946 року, виросла нинішня болградська швейна фабрика. В 1953 році сюди надійшло нове швейне обладнання, а з 1964 року підприємство перетворилось на типову фабрику масового пошиття одягу, яке випускає марокенові і нейлонові плащі високої якості. На фабриці встановлені універсальні машини для шиття, машини для розкрою 80 полотен одноразово, конвейєрні лінії. Поряд з ветеранами на підприємстві працюють сотні молодих робітниць. Одною з кращих майстрів швейного виробництва є орденоносець депутат міської Ради К. Ф. Бас. Свій багаторічний досвід вона вміло передає молоді.

Лев Желязков (1911—1944)— національний герой Болгарії. Народився в Болграді.

З 1949 року в місті почали працювати майстерні капітального ремонту тракторних двигунів. Через 10 років підприємство виросло в авторемонтний завод і стало ремонтувати двигуни для автомашин ГАЗ-51. Нині це велике підприємство, яке випускає за рік продукції на 0,5 млн. крб. Порівняно з 1959 роком завод в 1967 році у 8 разів збільшив випуск відремонтованих машин і в 16 разів — двигунів. Передбачена реконструкція підприємства дасть можливість до 1980 року розширити виробництво в 5 разів.

Найстарішим підприємством міста є винний завод. Колись він належав казні, де виготовлялася горілка. Тепер винозаводоуправління приймає на переробку виноград від усіх колгоспів і радгоспів району. Тут споруджені 50 бетонних амфор для зберігання вина місткістю по 500 тонн кожна, побудовані великі дубові сховища, підвали, склади. Протягом доби підприємство переробляє 20 тонн винограду. Завод спеціалізується на випуску виноматеріалів для виробництва шампанських, марочних, сортових і ординарних вин. У ювілейному 1967 році освоєно виробництво марочного вина «Болградське». Неодноразово вина заводу відзначались на міжнародних ярмарках.

Важливе місце в розвитку економіки міста посідає маслосирзавод. Це — механізоване підприємство. В маслоцеху встановлена потокова лінія продуктивністю 500 кг на годину. Нині завод щоденно виробляє 3,5 тонни масла, 700 кг жирного сиру і 12 тонн незбираної продукції. Завод є учасником ВДНГ, його продукція широко відома за рубежем — у Німецькій Демократичній Республіці, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині. З дня заснування заводу (1944 р.) тут працює механіком М. І. Градинар. Це раціоналізатор виробництва. Зроблені під його керівництвом різні підйомники, морозильний пристрій та інші технічні нововведення набагато полегшили працю робітників і сприяли підвищенню якості продукції. М. І. Градинара занесено на заводську Дошку пошани.

З 1956 року в Болграді працює «Міжколгоспбуд». Він має три цегельні заводи, механізовані столярні майстерні, залізобетонний завод продуктивністю 5 тис. куб. метрів залізобетону на рік. Цегельні заводи випускають кращу за якістю в області будівельну продукцію.

В 1958 році організовано районне об'єднання «Сільгосптехніка». Маючи необхідну технічну базу, добре обладнані ремонтні майстерні, «Сільгосптехніка» поста-

чає колгоспам запчастини для тракторів, ремонтує колгоспні машини, виконує роботи по механізації трудомістких процесів у тваринництві. В 1967 році план всіх видів виробництва підприємство виконало на 117,6 проц., продуктивність праці зросла на 9,1 проц., а заробітна плата — на 4,3 проц. За досягнуті успіхи підприємство занесено на районну Дошку пошани і на честь 50-річчя Радянської влади нагороджене пам'ятним прапором райкому КП України та виконкому райради депутатів трудящих.

Є на території Болграда і сільськогосподарське підприємство — плодорозсадницький радгосп, організований 1946 року. Господарство вирощує саджанці для колгоспів і радгоспів Одещини. Тут працює відомий на Україні садівник Г. Ф. Литкевич.

У місті збудовано комбінат побутового обслуговування, на якому працює понад 500 чол. Підприємство має швейні і шевські майстерні індивідуального пошиву, трикотажний цех по переробці шерсті та інші. В центрі міста споруджено двоповерховий павільйон побутового обслуговування.

З 1962 року місто постачається електроенергією від південної енергетичної системи країни. Завершено будівництво водоочисних споруд, розширено водогінну мережу. В 1944 році в місті не було жодної водорозбірної колонки, нині їх — 47. Для санітарного очищення використовувалось дві підводи, а тепер цю роботу виконують 6 автомашин. Про «голубе паливо» жителі й не мріяли, а в 1967 році балонним газом користувалось понад 2 тис. сімей. В місті є оранжерея, всі вулиці озеленені, висаджено близько 40 тис. фруктових і декоративних дерев. Створено 4 нових парки. Разом з старовинним міським садом їх площа становить 25 гектарів.

Інтенсивно провадиться житлове будівництво. Поряд з добротними цегляними будинками-особняками (їх в Болграді в повоєнний період зведено близько 1000) за останні 5 років збудовано десятки дво- і триповерхових житлових будинків з усіма вигодами. Тільки по лінії обласного відділу капітального будівництва в 1965—1967 рр. зведено багатоквартирні будинки загальною площею 1,6 тис. кв. метрів.

Швидко зростає автомобільне господарство. В автопарку є 43 автобуси, 15 легкових таксі, 6 автомашин побутового обслуговування, 10 спецмашин, багато вантажних автомобілів.

Шосейні шляхи зв'язують Болград з Одесою, Ізмаїлом, Кагулом, Кишиневом. Збудована зручна автостанція, яка обслуговує пасажирів 40 міжміських, 24 транзитних і 318 приміських рейсів. Ця автостанція обслуговує найбільшу кількість рейсів в області. Частину пасажирів обслуговує болградський аеропорт.

Значних успіхів досягнуто і в галузі охорони здоров'я. До 1940 року в усьому районі було 2 маленькі лікарні на 15 ліжок, а в Болграді — лікарня на 25 ліжок і амбулаторія. За лікування треба було платити. На державні кошти утримувалось лише 2 лікарі. Для трудящих медична допомога ставала майже недоступною, бо викликати лікаря додому коштувало дорого. Смертність була велика, особливо серед дітей віком до одного року: на тисячу помирало понад двісті. Тепер дитяча смертність зменшилась у 10 разів, а загальна — в 3 рази. Це стало можливим не тільки завдяки поліпшенню матеріального становища, але й тому, що населення обслуговують 54 лікарі і 187 медсестер та фельдшерів. Стаціонарні лікувальні багатопрофільні установи розраховані на 50 чол., працюють дитяча і жіноча консультації, диспансер шкіряних хвороб, санепідстанція, 6 клінічних і серологічна лабораторії, 5 рентген-кабінетів, 6 фізіотерапевтичних кабінетів, станція швидкої допомоги. При районній лікарні, яку очолює досвідчений лікар-хірург комуніст Д. М. Гіндентулер, створено методичний кабінет на громадських засадах. Тут організовано консультації спеціалістів для дільничних лікарів. Кабінет проводить взаємоперевірку і громадські огляди лікувальних установ[1].

---

[1] Н. Йожица. Опыт медицинского обслуживания сельского населения. М., 1964, с. 113—114.

За роки Радянської влади в Болграді повністю ліквідовано неписьменність. До 1940 року в усьому районі ледве налічувалось 100 учителів. У 1968 році тільки в райцентрі працювало понад 200 вчителів. Раніше в місті функціонували дві платні гімназії, в яких навчалось близько 800 учнів. Ремісниче училище на 150 чол. було також платним. Тепер у двох середніх і восьмирічній школах, спецшколі-інтернаті, заочній і вечірній школах робітничої молоді, що діють у Болграді, здобувають освіту понад 4 тис. учнів. Багато вихованців здобули вищу освіту і повертаються до рідного міста учителями, лікарями, інженерами, деякі з них стали вченими. В Кишиневі працює кандидат медичних наук І. Тетрадов. Кандидатом фізико-математичних наук став В. Арнаутов, а три брати Буюклі — кандидатами сільськогосподарських наук.

Популярністю у болградців користується музична школа з відділеннями фортепіано, баяна, скрипки і духових інструментів. Тут здобувають музичну освіту 180 дітей робітників і службовців. Є й міська юнацька спортивна школа, яку відвідує 150 молодих спортсменів.

У Болграді чимало заслужених і шанованих учителів. Серед них учителька О. М. Репало. За її плечима 25 років педагогічної праці. 18-річною дівчиною стала вчителювати вона у Західній Україні. Під час Великої Вітчизняної війни перемінила вчительський портфель на автомат, пройшла бойовий шлях від Сталінграда до Бухареста, має бойові нагороди. Після війни О. М. Репало повернулась до своєї улюбленої професії.

До визволення у підпорядкуванні примарії був лише один дитячий садок, розрахований на 50 малят. В 1968 році в місті діяли 4 садки, в яких виховувалося 500 дітей, а також троє ясел на 195 малят.

Жителі міста цікавляться питаннями внутрішньої і зовнішньої політики, сучасними досягненнями науки і техніки. В 1967 році вони передплатили 17 тис. примірників газет і журналів. Понад 1,3 тис. сімей мають телевізори і 2 тис. — радіоприймачі. До послуг жителів є міська публічна бібліотека, що має 30 тис. книг, і дитяча бібліотека.

В місті діє широка мережа культурно-освітніх установ: Будинок культури з хоровим, драматичним, танцювальним та іншими гуртками, народний університет культури, університет правових знань. До 50-річчя Радянської влади збудовано широкоекранний кінотеатр на 600 місць. Значну роль у поліпшенні організації культурно-масової роботи відіграла створена міжвідомча рада у справах культури. На колгоспні кошти утримується методист із різних жанрів самодіяльного мистецтва. У Болграді створена прокатна база костюмів, взуття, театрального реквізиту для сільських самодіяльних колективів. Цей почин болградців схвалений газетою «Правда»[1].

Улюбленим місцем відпочинку болградців є розташований вздовж мальовничого озера Ялпуг центральний міський парк ім. О. С. Пушкіна. В ньому є літній кінотеатр, читальний, шахово-шашковий павільйони, дитячий, спортивний і танцювальний майданчики, ряд атракціонів. В парку проводяться масові гуляння і народні свята, усні журнали і тематичні вечори, лекції і концерти, зустрічі молоді з учасниками Жовтневої революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, з ветеранами праці. Багато цікавих заходів проведено на честь 50-річчя Великого Жовтня.

В 1968 році працівники культурно-освітніх установ Болградського району виступили з цінним починанням — розгорнути соціалістичне змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Вирішено посилити допомогу селам району в проведенні культурної роботи, провести огляд народних талантів, забезпечити всі клуби необхідними музичними інструментами, костюмами, реквізитом, поповнити книжкові фонди бібліотек тощо. Передбачено також відкрити спортивну школу і стадіон у Болграді. Ініціатива працівників культури Болградського району схвалена ЦК КП України.

[1] Газ. «Правда», 9 серпня 1967 р.

Славиться місто своїми трудовими традиціями. 137 жителів удостоєні високих урядових нагород за доблесну працю. Завдяки сумлінній праці трудящих випуск валової продукції підприємств безперервно зростає. Щорічно перевиконуються планові завдання.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, первинні партійні організації підприємств провели велику роботу по мобілізації трудящих на перетворення в життя завдань п'ятирічного плану. В 1967 році план випуску валової продукції підприємствами виконано на 102,7 проц. Вироблено надпланової продукції на 561,5 тис. карбованців.

В авангарді боротьби за дальший розвиток економіки, культури і підвищення добробуту людей йдуть міська партійна організація, яка налічує близько 700 комуністів, комсомольські організації. Комуністи і комсомольці разом з безпартійними допомагають міській Раді депутатів трудящих. При ній створені постійні комісії, що займаються питаннями будівництва і благоустрою, додержання соціалістичної законності, питаннями торгівлі, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Своїми досягненнями в господарському і культурному житті болградці охоче діляться з братніми народами. Місто часто відвідують делегації з союзних республік, гості з Народної Республіки Болгарії. В 1965 році на запрошення Варненської окружної Ради до Болгарії на святкування 21-х роковин від дня проголошення її Народною Республікою виїжджала делегація з Болграду. В 1966 році група болградців гостювала у Болгарії в зв'язку з 90-річчям від дня смерті видатного болгарського поета і революціонера-демократа Христо Ботева.

Болградці свято шанують пам'ять тих, хто віддав життя за свободу і щастя Батьківщини. Їх іменами названі вулиці, встановлені меморіальні дошки. Йдучи назустріч побажанням трудящих, виконком міської Ради в січні 1968 року ухвалив перейменувати вулицю Новобазарну на вулицю ім. А. В. Христева — болгарського революціонера і встановити на ній меморіальну дошку, провулок Степовий — на провулок ім. В. Райнова, встановити меморіальну дошку на будинку, де жив соратник Г. І. Котовського — Г. І. Садаклій, на будинку школи № 1 — меморіальну дошку революціонерам братам Асену й Івану Христевим, на будинку школи № 3 — меморіальну дошку народному герою Болгарії, уродженцю міста Болграда Л. І. Желязкову.

При школі № 2 з 1962 року існує експедиційний загін червоних слідопитів, яким керує вчителька С. А. Мавродіна.Учні зібрали багато відомостей і документів про воїнів Радянської Армії, які загинули в боях за визволення Болграда, створили музей бойової слави. Слідопити розшукали і запросили до себе в гості родичів Героя Радянського Союзу М. В. Терещенка і підполковника І. А. Александрова.

7 листопада 1967 року в урочистій обстановці на братській могилі воїнів, які загинули в боях за визволення Болграда і району, відкрито монументальний обеліск Слави висотою 17 метрів. В центрі Болграда височить пам'ятник В. І. Леніну.

У Болграді живуть земляки-комуністи: полковники у відставці Д. М. Александров і К. Т. Єременко, учасники громадянської і Великої Вітчизняної воєн, Б. І. Антонов і П. М. Недялков, колишній червоноармієць 25-ї Чапаєвської дивізії І. П. Динник, П. К. Левчук, колишній боєць інтернаціональної бригади в Іспанії І. Г. Себов та інші ветерани революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Всі вони беруть діяльну участь у громадсько-політичному житті міста.

В 1962 році з ініціативи болградських вчителів П. Ф. Єшмекова і Л. В. Субботіна створено на громадських засадах районний історико-краєзнавчий музей, якому присвоєно звання народного музею. В експозиціях, присвячених далекому минулому, вміщені експонати, знайдені під час археологічних розкопок і розвідок. Тут експонуються також старовинна зброя, прикраси, посуд та інші предмети побуту, письмові документи і фотографії. Серед експонатів — книжки і документи, надіслані з Болгарії. Від Товариства болгаро-радянської дружби музей одержав матеріал до виставки «Репродукція картин російських і болгарських художників, присвячених визвольній війні 1877—1878 рр.», фотовиставку, присвячену Христо Ботеву. Музей

революційного руху Болгарії надіслав фотокопії документів про народного героя Болгарії Л. І. Желязкова. Широко представлені експонати про героїчне минуле, а також сучасне життя в Болграді: постанови селянських сходок у період революції 1905 року, документи учасників Татарбунарського повстання 1924 року, про боротьбу проти фашистських загарбників, про радянське будівництво.

В 1961 році у Болграді побувала експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії наук УРСР, що збирала музичний фольклор болгарського населення на Україні. Учасники експедиції записали багато народних пісень — мелодій і текстів та виконань їх на гайді, ковалі, скрипці, тамбурині і сопілці. Болградці гордяться тим, що в їх місті народилися прославлені співачки Болгарії Олена Янкова і її дочка Ніна Янкова-Янева. На будинку, де жили видатні народні співачки, в 1968 році встановлено меморіальну дошку.

Колись провінціальне заштатне містечко Болград за роки Радянської влади перетворилось на районний центр з багатьма промисловими підприємствами і культурно-освітніми закладами.

Генеральним планом розвитку Болграда до 1980 року передбачено спорудження Будинку Рад, Палацу культури, житлових будинків, хлібозаводу, кокономотальної фабрики, комбінату по виробництву натурального шовку, комбінату дитячих установ, дальшу реконструкцію і розширення швейної фабрики та авторемонтного заводу. Передбачено побудувати 5 шкіл, 11 медичних установ, Будинок піонерів, два універмаги, ресторан, водну станцію, будинок зв'язку, телевізійний ретранслятор, два готелі та інші об'єкти.

Болградці люблять своє місто, його героїчну історію і ті здобутки, які вони одержали за роки Радянської влади. В місті живуть і міцно дружать люди різних національностей — болгари, українці, росіяни, молдавани, гагаузи та інші. Натхнені почуттям радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, вони своєю працею вносять гідний вклад у справу побудови комунізму.

М. Д. ДИХАН, Г. Т. ФАЙН, М. Т. ЧИЖЕВСЬКИЙ

Болградський район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1940 році. Межує на півночі з Тарутинським, на сході — Арцизьким, на півдні — Ізмаїльським районами Одеської області, а на заході з Молдавською РСР. Площа 1465 кв. км. Населення 81,8 тис. чол., у т. ч. сільського — 65,9 тис. чол. (80,4 проц.). Густота населення 56 чол. на 1 кв. км. В районі 21 населений пункт, які підпорядковані міській та 15 сільським Радам.

Через північно-західну частину території району проходить залізниця Рені—Кишинів. У багатьох напрямках його перетинають автошляхи.

В економіці переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає 65 проц. валової продукції.

Рельєф рівнинний. Грунти в основному чорноземні. Безморозний період триває 205 діб. Річна кількість опадів 400—420 мм. Природні умови сприятливі для культури зернових, соняшнику і винограду. За останні роки розширюються масиви штучно зрошувальних земель (близько 5 тис. га). Понад три чверті території району займають сільськогосподарські угіддя — 110 280 га, в т. ч. орної землі — 86 522 га (78,5 проц.), сади і виноградники — 7644 га (6,9 проц.).

В районі 2 радгоспи та 16 колгоспів. В сільському господарстві переважає тваринництво, яке дає 60,5 проц. продукції сільського господарства району. Значне місце посідає вівчарство. В 1967 році було 38,8 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 11 тис. корів; 48,3 тис. свиней, 82,1 тис. овець. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 35,3 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 10 корів; 74,4 вівці; на 100 га ріллі утримувалось 55,8 свині. В 1966 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 26,7 цнт яловичини, 196 цнт молока, 6,6 цнт баранини та

Перед жнивами. Село Владичень. 1967 р.

1,35 цнт вовни; на 100 га ріллі — 29,3 цнт свинини. В середньому з 1962 по 1967 рр. вироблено м'яса на 100 га угідь по 39,6 цнт, у т. ч. свинини по 21,1 цнт; молока — 167,4 центнера.

Продукція зернових і технічних культур складає 39 проц. валової продукції сільського господарства району. Посівна площа в 1966 році становила 85 924 га, в т. ч. під зерновими — 41 787 га (48,6 проц.), технічними — 12 110 га (14,1 проц.), кормовими — 28 315 га (32,9 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця та кукурудза, основна технічна культура — соняшник. В 1966-68 рр. зібрано по 22,8 цнт з га пшениці, 26,9 цнт кукурудзи, 15,4 цнт соняшнику, 47,7 цнт винограду та по 70 цнт овочів з гектара. Середня врожайність сільськогосподарських культур за 1962—1967 рр. становила: озимої пшениці по 20 цнт з га, кукурудзи (в зерні) — по 26,5 цнт, соняшнику — по 16,3 цнт, винограду — по 41,5 цнт, овочів — по 81 цнт з гектара.

Сільськогосподарське виробництво має міцну матеріально-технічну базу. В радгоспах та колгоспах працюють 860 тракторів та 294 комбайни. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. Механізовані всі орні роботи, збирання зернових і соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання на тваринницьких фермах — на 78 процентів.

В районі 12 підприємств, на яких зайнято 1728 робітників і службовців. 67,2 проц. промислової продукції виробляє харчова промисловість. Найбільші підприємства: сирзавод, харчокомбінат, швейна фабрика та побуткомбінат.

До послуг трудящих розгалужена торговельна мережа: 262 магазини й палатки; діє 53 підприємства громадського харчування. У 1966 році населенню продано товарів на суму 20 843 тис. карбованців.

У роки семирічки в районі невпинно зростало житлове будівництво. Тільки в селах за допомогою державних кредитів і колгоспів споруджено 1646 індивідуальних будинків. В районному центрі за рахунок держави збудовано 455 багатоквартирних благоустроєних будинків загальною площею 19 426 кв. метрів.

Медична допомога трудящим району надається в 13 лікарнях на 590 ліжок, 17 фельдшерсько-акушерських пунктах, 15 колгоспних пологових будинках, в яких працює 75 лікарів і 335 чоловік середнього медичного персоналу.

Район має розгалужену мережу шкіл — 13 середніх, 8 восьмирічних і 2 початкові та 14 шкіл робітничої і сільської молоді. В закладах народної освіти працюють 876 учителів, 16 з них нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

Мережа культурно-освітніх установ включає 20 клубів і будинків культури та 26 бібліотек з книжковим фондом 217 820 примірників. Крім того, 3 бібліотеки працюють на громадських засадах. У 1967 році населення передплачувало 860 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Дружба» видається з 1941 року. При будинках культури та клубах є 5 народних університетів культури і 202 гуртки художньої самодіяльності. Працює музична школа, 7 радіовузлів, 30 стаціонарних кіноустановок.

Добровільні спортивні товариства «Авангард», «Спартак» і «Колос» об'єднують понад 20 тис. фізкультурників, у т. ч. 2155 спортсменів-розрядників.

У районі двом передовикам сільськогосподарського виробництва присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

ГОРО́ДНЄ

Городнє, ще Градіна (до 1946 р.— Чийшія) — село, центр однойменної сільської Ради. Розташоване за 35 км від районного центру і за 3 км від шосе Болград — Одеса. До найближчої залізничної станції Чадир-Лунга (Молдавська РСР) 25 км, до Болграда — 27 км. З райцентром зв'язане автобусним сполученням. Населення 6330 чоловік.

Археологічні знахідки, виявлені на території села, відносяться до епохи пізньої бронзи. Поблизу нього знайдено також керамічні вироби римського, скіфського, сарматського і слов'янського часів.

Заснування Чийшії пов'язане з переселенням болгар в Росію після російсько-турецької війни 1806—1812 рр. Рятуючись від переслідування турків, перейшли Дунай і оселились тут у 1813 році сім'ї Богоєвих, Іванових, Мильковських, Генових[1]. Назва села Чийшія — татарського походження, в перекладі — «волога долина».

Оселившись у місцевості з родючими грунтами і багатими пасовиськами, жителі Чийшії займались хліборобством та скотарством. Визначне місце в господарстві посідало й городництво, у зв'язку з чим, починаючи з 1827 року, село часто стали називати Градіна, по-болгарськи — горо́д[2]. Дослідник цього краю А. Скальковський також підкреслював, що жителі Чийшії (або Градіни)— добрі хлібороби і винороби[3].

В умовах мирного життя населення Чийшії швидко зростало. Якщо в 1827 році в селі налічувалось 92 двори, то в 1845 році їх було 164[4]. Селяни сіяли яру і озиму пшеницю, жито, ячмінь, овес, коноплі, просо, займалися садівництвом і городництвом. В 50-х роках XIX століття почали садити картоплю, в 60-х — кукурудзу. Розводили велику рогату худобу, овець, а своїми кіньми Чийшія славилася навіть на всю округу.

На цей час у селі панувала соціальна нерівність. Збільшувалась кількість бідняцьких господарств і натомість підіймалися куркульські. Так, у 1851 році на 163 хліборобські господарства припадало лише 80 плугів і 65 борін. Переважна більшість з них належала багатіям.

Чимало селян займалися дрібним ремеслом. На ручних ткацьких верстатах жінки виробляли різноманітні шерстяні і конопляні тканини для верхнього і спіднього одягу. З виготовлених волових та свинячих шкір шили взуття. Одяг жителів відзначався самобутнім болгарським національним колоритом. Поверх сорочки чоловіки носили «елек» з щільної тканини, схожий на жилет, а також «антерію» (свого роду куртку). Жінки одягали довгі і широкі спідниці. Кожна з них носила «нанизи» (намисто).

На землях Росії болгарські переселенці знайшли для себе другу батьківщину. Вони разом з російськими солдатами не раз брали активну участь у війнах проти турецьких загарбників, давали військовим загонам транспортні засоби, фураж, будували шляхи, мости, підвозили боєприпаси[5]. Жителі села С. І. Іванов, Д. Бондар, П. Генов, І. Каїш, С. Алачев під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. були в рядах російської армії. За героїзм, виявлений у боях за визволення Болгарії, чийшійський селянин С. І. Іванов був нагороджений георгіївським хрестом.

У другій половині XIX століття посилюється класове розшарування серед селян. Розорення бідняцьких господарств прискорювалося частими неврожаями, нальотами сарани, що спустошувала виноградники та інші культури, від падіжу худоби під час епізоотій тощо. Щоб не вмерти з голоду, потерпілі змушені були брати

---

[1] Й. Титоров. Българите в Бессарабия. София, 1903, с. 74.
[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 365.
[3] А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, с. 61.
[4] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 408.
[5] ЦДА МРСР, ф. 161, оп. 1, спр. 52, арк. 47—48.

І. С. Хінев — учасник революційного руху 1905—1907 рр. Народився в Городньому.

в лихварів під великі проценти позички. Не звівши кінці з кінцями, вони потім віддавали свої наділи в оренду куркулям. Так поступово бідні селяни назавжди втрачали свою землю і перетворювалися в батраків. Наприкінці XIX століття в Чийшії залишилися без землі П. К. Іовчев, І. Г. Стойнов, С. С. Буюклі, Ф. Плукчі та багато інших. 30 селянських господарств були без тягла, майже 15 проц. господарств не мали коней[1]. В той же час розбагатіли куркулі Недельчев, Бондар та інші.

Переважна більшість населення залишалася неписьменною. Відкрите в 1861 році однокласне училище, реорганізоване в 1876 році у двокласне, охоплювало незначну кількість дітей шкільного віку. Спочатку його відвідувало 30 учнів, у 1881 році — 70 і в 1891 році — 122. Через матеріальні нестатки мало хто з них закінчував повний курс навчання. Так у 1881 році скінчив училище лише один учень, у 1885 році — 6, а в 1890 — знову один[2].

На вкрай низькому рівні перебувала охорона здоров'я селян. В самому селі лікарні не було. Доводилось звертатись за допомогою в село Кубей, де працювала невеличка (на 4 ліжка) лікарня. По ліки в аптеку їздили за 60 км до Тарутиного. Висока смертність, масові епідемічні захворювання на віспу, тиф, туберкульоз, скарлатину були характерним явищем.

Жителі Чийшії не мирилися з таким становищем і разом з російськими, українськими та молдавськими селянами брали участь у боротьбі проти царизму і буржуазно-поміщицького гніту. З їх середовища вийшов відомий революціонер І. С. Хінев. Народився він 1879 року в сім'ї селянина-бідняка. Закінчивши сільську школу, Хінев поступив до Миколаївсько-Новоросійської (Байрамчинської) учительської семінарії. Тут, серед семінаристів, на той час набули великого поширення революційні ідеї. В 1903 році виник комітет РСДРП. У семінарії Хінев разом з односельчанами П. І. Іовчевим та С. Миновим знайомився з російською революційною літературою, читав більшовицькі видання і вступив до лав РСДРП. В 1905 році І. С. Хінев організував соціал-демократичну групу в Чийшії. До неї входили П. І. Іовчев, С. Минов, К. Бородовська, А. Камбур та інші.

Група І. С. Хінева була тісно зв'язана з марксистськими організаціями Болграда і Кубею, одержувала від них літературу тощо. Революціонери розповсюджували прокламації, організовували збори селян, знайомили їх з подіями в Росії. Сам І. С. Хінев виїжджав у болгарські села, закликав селян до боротьби проти царського самодержавства. В грудні 1905 року він разом з членами кубейської соціал-демократичної групи організував виступ селянської бідноти проти місцевої влади і політики царату на Далекому Сході. Охоронці самодержавства схопили І. С. Хінева, засудили на 12 років каторги і вислали в далеку Єнісейську губернію[3]. Через кілька років він утік із заслання. В 1910 році за допомогою товаришів І. С. Хінев емігрував до Болгарії, де майже рік викладав російську мову в одній з софійських гімназій. В 1912 році він повернувся до Бессарабії і намагався відновити роботу революційної групи в Чийшії. Однак в Ізмаїлі його схопили і знову заслали до Сибіру.

В результаті столипінської земельної реформи становище трудящого селянства погіршало. Бідняки розорювались, а їхні землі потрапляли до рук куркулів — Терщі, Генова, братів Костянтинових та інших. Кожен з них мав по 150—200 десятин

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 683, оп. 1, спр. 1, арк. 1—20.
[2] Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования. Аккерманский уезд. Кишинев, 1907, с. 32.
[3] Журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 12, с. 4.

землі. Загострювалась класова боротьба. Так, на початку 1908 року, озброївшись кілками, повсталі оточили сільську управу і вимагали відставки старости Штирбулова, який діяв спільно з куркулями. В село прибули жандарми. За розпорядженням губернатора 20 чоловік — організаторів виступу — заарештували і відправили в Акерман[1].

Новий етап боротьби селян за землю розпочався після Лютневої буржуазно-демократичної революції. В квітні 1917 року повернувся з Сибіру І. С. Хінев і одразу включився у революційну боротьбу. Селяни обрали його до створеного в Чийшії земельного комітету. Одночасно Хінев був обраний членом акерманського комітету РСДРП і виконкому Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів Акерманського повіту[2]. Як член земельного комітету він вимагав наділення бідняків землею. Розпочався розподіл куркульських і церковних земель.

Ще з більшою силою розпочалася боротьба селянства проти експлуататорів після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді. 10 січня 1918 року в Чийшії проголошено Радянську владу. До складу Ради селянських депутатів увійшли І. С. Хінев, П. А. Газіюар, І. Г. Хінев, Г. І. Чепразов. Проте розгорнути свою діяльність Рада не встигла, оскільки на початку січня вторглися в Бессарабію румуно-боярські війська. З сусіднього села Кубею до Чийшії незабаром було переправлено гвинтівки і патрони. І. С. Хінев і частина його товаришів приєдналися до кубейців. Спільними силами вони знищили ворожий кавалерійський загін поблизу Кубею. Однак окупанти підтягли полк з артилерією і, скориставшись чисельною перевагою, в другій половині січня захопили Кубей, а потім і Чийшію[3].

Почалися важкі дні окупації. Завоювання трудящих були ліквідовані. Куркулі знову захопили майже третину всіх земель, стали єдиними власниками реманенту. Вони прибрали до своїх рук 6 олійниць, 26 вітряків і млин, 5 невеликих черепичних заводів, 7 крамниць, споживчий кооператив. Більшість селян взагалі залишилася без землі. Як згадував бідняк А. С. Алавецький, його сім'я з восьми чоловік мала лише 3 га землі і тому всі вони змушені були за копійки працювати на куркулів[4]. 200 сімей бідняків залишили село, подавшись у Латинську Америку в пошуках кращої долі, але й там їх підстерігало таке ж саме горе.

При підтримці куркулів жандарми розправлялися з активістами. Утиски окупантів ставали дедалі нестерпнішими. Селян примушували сплачувати різні податки: державні, повітові, шляхові, збори за забій худоби, за продаж вина, молока, овочів. Податкова політика спрямовувалась так, що основний її тягар лягав на плечі бідняцько-середняцьких мас. Куркулі, які володіли десятками гектарів землі, платили прямого податку 120 лей з одного гектара, а бідняки з кожного гектара змушені були платити по 200—230 лей. Більшість господарств сплачувати такі податки не мали змоги.

Землю обробляли примітивними знаряддями. Нестача робочої худоби і сільськогосподарського реманенту (одна третина селянських дворів не мала навіть власного плуга) зумовлювала низьку врожайність. Встановлена окупантами система кредиту з лихварським процентом, низькі ціни на сільськогосподарські продукти і високі ціни на промислові товари вкрай розорювали селянські господарства. У відповідь на жорстоку експлуатацію селяни відмовлялись платити податки, не виконували розпоряджень місцевих властей[5]. Майно багатьох селян за несплату податків продавалося з молотка.

Введений з перших днів режим терору і соціальне поневолення панували протягом усього періоду окупації. За відмову присягати королю учителів Л. І. Іов-

---

[1] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5, с. 316.
[2] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 11, арк. 3.
[3] Газ. «Маленький Одесский листок», 30 січня 1918 р.
[4] Газ. «Колхозная правда», 28 вересня 1958 р.
[5] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 271, оп. 2, спр. 38, арк. 2; спр. 155, арк. 7, 17; спр. 36, арк. 2; спр. 117, арк. 2, 3.

чева, С. А. Мінова, С. І. Стойнова звільнили з роботи, а школу закрили[1]. До того ж населення зазнавало нечуваного національного гноблення. Загарбники проводили політику насильницької румунізації. Скрізь висіли оголошення: «Розмовляти тільки по-румунськи!».

Незважаючи на терор і знущання, опір ворогові наростав. Організаторами і керівниками селян стали більшовики. В умовах підпілля вони готували селян до боротьби з окупантами. Перед черговими виборами до парламенту поширювали листівки, закликаючи голосувати проти ставлеників румунських бояр. Комуністи викривали різні махінації куркулів, які з відома жандармів по кілька разів голосували за одного кандидата.

В 1923 році жандарми розкрили революційну організацію в Кубеї і заарештували 37 чоловік, у т. ч. І. С. Хінева та П. К. Іовчева з Чийшії. Під час обшуку в І. С. Хінева знайшли заборонену літературу. Його жахливо катували, били, палили обличчя, а потім переламали хребет. Нічого не добившись, жандарми розстріляли І. С. Хінева[2]. Так загинув комуніст-революціонер, який понад 20 років свого життя віддав боротьбі за свободу й щастя народу.

В наступні роки боротьба проти поневолювачів не припинялася. Розповсюджувались нелегальні книжки і брошури, в яких розповідалось про Радянський Союз. У травні—червні 1931 року в жителя Чийшії С. Мінова вилучено листівки революційного змісту[3]. Розповсюджувану літературу про соціалістичне будівництво в СРСР трудящі села читали з великим захопленням. Вони боролися проти окупантів і вірили в неминучість своєї перемоги.

Сподівання трудящих Чийшії здійснилися 28 червня 1940 року — в село вступили частини Червоної Армії. Відновилася Радянська влада. Було обрано сільську Раду, головою якої став бідняк С. Мінов. Сільрада наділила безземельних і малоземельних селян землею, подала бідноті допомогу грішми, насінням, виділила тягло та інвентар. Поряд з цим здійснювалися і культурно-освітні заходи. Відкрилися початкова школа, бібліотека. Провадилася ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Цьому значною мірою сприяла діяльність комсомольської організації, створеної наприкінці 1940 року. Керував нею місцевий учитель С. М. Вівич.

На початку 1941 року активісти П. В. Алачев, І. Й. Каїш, Г. Т. Мінов розпочали роз'яснювальну роботу серед населення про переваги колективного обробітку землі. Уже до кінця лютого 170 бідняцьких і середняцьких господарств звернулися до сільради з заявами про вступ до колгоспу. 6 березня рішенням бюро Болградського райкому партії прохання селян було задоволено і в селі організувалася сільськогосподарська артіль «8 Березня». Головою правління обрали бідняка Д. Д. Топалова. Спочатку колгосп мав 3 лобогрійки, 54 плуги, 114 коней і волів, 44 борони тощо. За допомогою Радянської держави, яка 1941 року виділила артілі насіння і інвентар, селяни стали готуватися до весняно-польових робіт. Вони впевнено дивилися в завтрашній день, готувалися до збирання колгоспного врожаю.

На перешкоді став напад фашистської Німеччини на СРСР. Жителі Чийшії чим могли допомагали Батьківщині. В перші ж дні війни чоловіки призовного віку вступили до лав Червоної Армії. Інші евакуювали на схід громадську худобу. Підлітки і жінки будували оборонні укріплення.

Захопивши Чийшію 22 липня 1941 року, румуно-боярські окупанти знищили всі завоювання Радянської влади. Сільська Рада була ліквідована, замість неї селом став управляти сільський примар, що призначався з числа куркулів. Колгоспне майно пограбовано, а всі землі, які одержали бідняки і середняки від Радянської влади, знову загарбали місцеві глитаї.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 271, арк. 263.

[2] М. Д и х а н. Живот, посветен на революцията. Журн. «Българо-съветска дружба». София, 1961, № 1, с. 20.

[3] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение (1918—1944 гг.), с. 174.

Окупанти стягували з селян понад 30 різних податків, за несплату їх відбирали майно, худобу, а коли не було чого брати — садовили в тюрми. В одному з наказів окупантів говорилось: «Хліб, велика рогата худоба, домашня птиця — все це повинно бути вилучене у населення. За найменший опір — розстрілювати на місці, а будинки — спалювати». Селян виганяли на будівництво і ремонт шляхів воєнного значення, примушували вивозити награбований хліб та інші продукти на залізничну станцію. Інших насильно відправляли на важкі роботи в Румунію.

Фашистські поневолювачі завдали величезної шкоди селу. В ті роки школа, клуб, бібліотека були закриті. Поліцаї і жандарми знищували всю радянську літературу, навіть ту, що була в особистому користуванні. Знову з'явились таблички: «Розмовляти тільки румунською мовою!». Винних у порушенні цього наказу били, штрафували. Наказом міністра внутрішніх справ від 19 серпня 1941 року «на всі громадські посади призначались тільки румуни». Вони також одержали право займатись торгівлею і підприємницькою діяльністю[1]. Необмеженою владою в селі користувались жандарми і нотар (сільський писар), присланий з Румунії.

Селяни не мирились з окупаційним режимом. Вони читали радянську літературу, дехто слухав передачі Радянського інформбюро. Патріоти переховували в себе радянських військовополонених. Комсомольці в потайних місцях зберігали свої комсомольські квитки[2].

Наближався день визволення. Частини 37-го стрілецького корпусу, що входив до складу 48-ї армії під командуванням генерал-майора Кольчука, 22 серпня 1944 року вигнали фашистів з села.

Багато жителів Чийшії самовіддано захищали Вітчизну в рядах Червоної Армії. Г. В. Алачев, К. А. Дерюгін, М. П. Зайков, Є. П. Іовчев, Л. П. Іовчев, І. Й. Каїш, І. І. Фролов нагороджені орденами і медалями. Особливу мужність проявили Євген і Леонід Іовчеви — сини колишнього члена соціал-демократичної групи П. І. Іовчева. Вони захищали Ленінград під час облоги і загинули смертю хоробрих.

Після визволення відновила роботу сільська Рада, яку очолив І. Д. Водинчар. Вона поновила порядок землекористування, що існував до тимчасової окупації. Малоземельним і безземельним селянам було повернуто землю. У відповідь на турботу Радянської влади селяни Чийшії одними з перших у районі перевиконали плани заготівель хліба та інших продуктів за 1944 рік.

Вдячні своїм визволителям, селяни уже в серпні—вересні почали збирати кошти на будівництво авіаескадрильї «Ізмаїлець» і бронекатерів для Дунайської військової флотилії, допомагали сім'ям бійців Червоної Армії та інвалідам Великої Вітчизняної війни.

На початку 1945 року відновлено колгосп «8 Березня». Головою обрали комуніста І. Й. Каїша. 25 березня 1945 року артілі в урочистій обстановці вручили акт на вічне користування землею. Повоєнний колгосп спочатку був економічно слабким господарством. Невистачало робочих рук, насіння, сільськогосподарської техніки. Артіль об'єднувала 170 родин, мала 5 плугів, 7 коней і 4 вози. Великої шкоди завдала і засуха 1946 року.

На допомогу прийшла Радянська влада. Вона надала довгострокові кредити, виділила насіння, мінеральні добрива, худобу. Велику роль у відновленні колгоспного господарства відіграла сільська партійна організація, створена в 1945 році. Секретарем обрали директора школи Д. А. Парамонова. Комуністи І. Д. Водинчар, Д. А. Парамонов, С. М. Вівич, Д. Г. Новицький стали ініціаторами масового колгоспного руху. В 1947 році колективізацію завершили. В селі утворилися ще 3 артілі — «9 Травня», «Шлях Ілліча» і «П'ятирічка».

Колгоспники, вдячні державі за піклування, відповіли чесною і сумлінною працею. На перше місце вийшла артіль «8 Березня». Вирішальну роль у цьому відіграла

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-12, оп. 1, спр. 138, арк. 52, 198.

[2] Одеський облпартархів, ф. 5451, оп. 1, спр. 5, арк. 6; спр. 6, арк. 9.

партійна організація колгоспу, створена в 1947 році. Комуністи спрямовували трудові зусилля хліборобів на одержання високих урожаїв, розвиток громадського тваринництва, виконання зобов'язань перед державою. Якщо в 1947—1949 рр. пересічно урожай зернових становив 9 цнт з га, то в 1950 році, завдяки якісному проведенню сільськогосподарських робіт, було зібрано по 12 цнт. Зростало громадське тваринництво. Артіль мала 450 голів великої рогатої худоби, 520 свиней, 800 овець, 186 коней. На полях працювало 5 тракторів, 2 комбайни, 9 культиваторів. Було побудовано 7 типових приміщень для тваринницьких ферм, ремонтну майстерню. Став до ладу колгоспний цегельний завод, який випускав 300 тис. штук цегли на рік, 50 тис. штук черепиці, випалював 150 тонн вапна. Від усіх галузей господарства артіль мала у 1950 році 1,4 млн. крб. прибутку. Колгоспники одержали на кожний трудодень по 2 кг зерна, а також виноград і овочі.

Значні зміни в розвиток артільного господарства вніс вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. Оскільки в селі налічувалось 4 колгоспи, важко було подолати відставання окремих галузей. До того ж доводилося утримувати чималий адміністративно-управлінський апарат. Зважаючи на це, в 1954 році колгоспи об'єдналися в одну артіль «8 березня», за якою держава закріпила 8563 га землі.

Переглянувши структуру посівних площ, колгоспники зайняли під зернові, технічні, кормові та овочеві культури 6053 га сільськогосподарських угідь, тому що рослинництво давало 70 проц. усіх доходів. Найбільших успіхів добилася артіль у вирощуванні кукурудзи і винограду. Саме тоді пішла слава про ланкових Т. В. Коєву та В. С. Буюклі, які вирощували по 50—55 цнт кукурудзи в зерні з кожного гектара посіву. Великі доходи давали господарству виноградники, особливо після того, як гібридні плантації замінили на нові високоврожайні сорти. Це було зроблено з ініціативи головного агронома комуніста В. А. Шестакова. Врожайність зросла з 9 цнт (1948 р.) до 36 цнт з га (1954 р.). Передова ланка М. Н. Кирмикчи домоглася найвищого в районі урожаю — 61,3 цнт з кожного га. Завдяки добре розвинутому виноградарству колгосп одержав додатково 300 тис. карбованців.

Відрадні зміни сталися і в розвитку громадського тваринництва. З 1947 по 1953 рік втроє—вчетверо зросло поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець. Колгосп спорудив 11 корівників, 9 свинарників, вівчарник. Усі трудомісткі процеси в них були механізовані. Подбав колгосп і про поліпшення умов праці тваринників. Для них на кожній фермі були обладнані кімнати для відпочинку, де можна було послухати радіо, почитати газети, книги.

Завдяки широкому використанню сортового насіння, внесенню добрив, своєчасному обробіткові грунту підвищилась урожайність сільськогосподарських культур. Зросли площі під виноградниками, які займали 10 проц. усієї орної землі і стали давати 35—40 проц. загальноколгоспного доходу. З кожного гектара виноградних плантацій артіль одержувала по 1,3—1,5 тис. крб. прибутку. Зі зміною структури посівних площ громадське тваринництво було забезпечене на цілий рік кормами. Копітка і наполеглива праця колгоспників принесла артілі заслужену славу. Протягом 1954—1958 рр. вона була представлена на Виставці досягнень народного господарства СРСР у Москві, а 10 передовиків виробництва — нагороджені медалями виставки. За видатні заслуги в піднесенні господарства голову правління І. Й. Каїша у 1957 році нагороджено орденом Леніна. Орденами і медалями були нагороджені тракторист

Агітатори Г. Леонов, О. Шапошников, С. Константинов і І. Фукла їдуть до виборців. Городнє. 1957 р.

М. С. Курдогло, ланкові В. С. Буюклі, О. С. Райчева та інші.

З метою дальшого піднесення урожайності сільськогосподарських культур у колгоспі в 1962 році стала працювати школа передового досвіду. Тут проводяться теоретичні і практичні заняття, якими керують досвідчені спеціалісти і практики сільськогосподарського виробництва — агрономи С. Г. Недельчев і Д. А. Мільчева. До читання лекцій і подання практичної допомоги колгоспникам залучалися працівники одеських вищих учбових закладів і науково-технічного товариства сільського господарства. Заняття провадилися з урахуванням місцевих умов і можливостей, спрямовувалися на підвищення культури землеробства, зростання громадського тваринництва.

Пам'ятник, встановлений у центрі села на честь 150-річчя з часу заснування Городнього. 1967 р.

Високі і сталі врожаї сільськогосподарських культур, все зростаючий рівень виробництва м'ясо-молочної продукції зумовили великі доходи. В 1966 році прибутки досягли 2 млн. крб., такої ж суми досяг і неподільний фонд. На людинодень видали по 2 крб. 20 копійок.

Нинішній колгосп «8 березня» — це велике багатогалузеве господарство, оснащене потужною технікою. Воно має 54 трактори, 20 комбайнів, 26 вантажних автомашин. Цю техніку обслуговують понад 100 механізаторів. З 1962 року село одержує струм від Дубоссарської енергосистеми. Електрика приводить в рух механізми на всіх місцевих підприємствах і в колгоспі.

В усіх здобутках господарства яскраво відображена роль партійної організації, яка налічує понад 120 комуністів. Дві третини з них працюють безпосередньо на виробництві. Самовідданою працею здобули собі славу комуністи І. Д. Мільчев, М. С. Курдогло, І. Г. Міхнев, П. Н. Алавацький. Їм наслідують З. І. Іванова, З. І. Бурукова, Д. І. Терзі, Д. Д. Попазов, Є. І. Донева та багато інших колгоспників.

Значну допомогу у вирішенні господарських справ, житлового будівництва тощо подає Городненська сільська Рада. Очолює її досвідчений працівник І. Г. Коєв. У складі восьми постійно діючих комісій працює 62 депутати, в т. ч. член виконкому і голова товариського суду М. С. Курдогло. Це кращий механізатор артілі, бригада якого в ювілейному 1967 році удостоєна перехідного Червоного прапора правління і партійного комітету артілі. Великою повагою користується голова комісії по благоустрою депутат бригадир шляховиків-будівельників М. П. Демиров. Завдяки його ініціативі і наполегливості всі вулиці в селі заасфальтовані і забруковані.

Невпізнанним стало сучасне Городнє. Лише за останні 15 років тут споруджено 260 і капітально переобладнано 950 будинків. Власне поновлено весь житловий фонд. З'явилися нові вулиці, серед яких вирізняється Шкільна. Впадають в око специфічні риси, що відрізняють Городнє від сусідніх сіл. Це і своєрідне оздоблення цеглою саманних стін будинків, і прикраси фронтонів різного роду розписами, ліпним орнаментом, різьбленням по дереву. Змінюється вигляд села і залежно від пори року. Весною воно потопає в білому кипені фруктових садів. Улітку, в розпалі жнив, життя переноситься на колгоспні ниви. А восени село одягається в нове вбрання. Стіни, фронтони будинків пообвішувані довгими в'язками цибулі, часнику, перцю. Тоді ж починаються масові весілля, інші справляють новосілля. Часто осінніми вечорами збираються сільські дівчата на «седянки», тут вони займаються рукоділлям, співають пісні.

Городнє справжнє село-сад. За роки Радянської влади тут висаджено 0,5 млн. кущів винограду, близько 80 тис. фруктових і декоративних дерев. У центрі, де розкинувся парк, з нагоди 150-річчя заснування села за проектом місцевого самодіяль-

ного художника і скульптора О. Є. Шапошникова встановлено мармуровий обеліск. На ньому викарбувано «1813—1963», а на барельєфі — золотом відтиснуті постаті російського і болгарського воїнів у дружніх обіймах. Тут же, на майдані, щонеділі збираються хлопці й дівчата на традиційний народний танець—«хоро». Дівчата святково одягнені в сукні яскравих кольорів, на голові — косинка (берез), збоку обов'язково квітка олеандри, за народним повір'ям вона приносить щастя. Одяг у юнаків сучасного крою. Це — влітку. Взимку, в дні свят, чоловіки одягають шапки з смушків. З овечих шкір шиють кюрки, облямовані чорною шкірою. Часто можна зустріти чоловіків у штанях з овечих шкір (мешини). Довгі кожушки (типу свитки), обшиті хутром, носять жінки переважно похилого віку.

Змінюється побут людей. Колись переважна більшість жителів Городнього носила одяг, зшитий з домотканого конопляного полотна, сукна і овчини. Взували постоли, виготовлені з сирої свинячої шкіри. Нині вони мають добротний сучасний одяг. В будинках — сучасні меблі, телевізори. Стіни кімнат прикрашають, як і колись, вишиваними рушниками, килимами, виготовленими руками господині. В селі є десятки умільців, які довгими зимовими вечорами виготовляють на ткацьких верстатах чудові речі. Та й кожна дівчина до свого весілля повинна вишити рушники, хустки тощо. Ця давня традиція залишилася й досі.

До послуг жителів села універсальний, 4 продовольчих і промтоварний магазини. Нічим не відрізняється від міської і кафе-їдальня. Тут можна покоштувати багато страв, якими славиться Городнє. Це — «каварма» (баранина з перцем і жиром, варена в баранячому бурдюку), холодна «яхнія» (соус з домашньої птиці). Чудовою приправою до «яхнії» є «туршія» — солоні огірки, перець, капуста, помідори. Неповторна за своїми смаковими якостями «баниця», або «міліна» — плачинда з бринзою та сметаною. Здобрені часником, цибулею, кропом та чебрецем, городненські страви мають особливий смак.

З року в рік зростає обсяг побутового обслуговування трудящих. У центрі села споруджено будинок побуту з трьома швейними, взуттєвою та годинниковою майстернями, пункт по ремонту електроприладів, радіо і телевізійної апаратури. В селі працює відділення зв'язку. Городнє радіофіковане, електрифіковане і телефонізоване. В особистому користуванні колгоспників 8 легкових автомашин, 200 мотоциклів, 600 велосипедів, понад тисяча радіоприймачів і телевізорів.

Партійна організація, сільська Рада невтомно дбають про здоров'я трудящих. З 1959 року в селі працює лікарня на 25 ліжок. При ній є медичні кабінети, а також пологове відділення. Щороку 50—60 колгоспників одержують за рахунок колгоспу безплатні путівки в санаторії і будинки відпочинку. Малята виховуються в п'яти дитячих яслах.

В 1944—1950 рр. в Городньому була семирічна школа, в якій навчалось 550—800 учнів. В 1951 році вона реорганізована в середню школу з виробничим навчанням за профілями тракториста, швеї, тесляра, шофера тощо. Відкрито також школу сільської молоді. Нині в середній школі навчається 1,3 тис. учнів. Учительський колектив налічує 65 чоловік, з них 24 виходці з рідного села.

Міцно увійшла в побут людей книга. В Городньому перша бібліотека була відкрита в 1877 році при церкві. Тоді в ній налічувалось десь з 200 книг і то релігійного змісту. Румуно-боярські окупанти бібліотеку знищили. Вперше масову бібліотеку відкрито в 1946 році. Нині в селі 3 бібліотеки — сільська, дитяча і шкільна, книжковий фонд яких перевищує 30 тис. томів різної літератури. Крім того, тут працює 10 бібліотек на громадських засадах. Понад 500 любителів книги мають власні бібліотечки.

Одним з найулюбленіших культурних вогнищ у Городньому є клуб. Самодіяльні актори користуються великою популярністю на Одещині. В 1962 році колективові художньої самодіяльності присвоєно звання ансамблю народної філармонії[1]. Своє

---

[1] Газ. «Колхозная правда», 20 січня 1962 р.

мистецтво ансамбль демонстрував у Києві під час відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка і був нагороджений Шевченківською медаллю. В успіхах сільських аматорів — велика заслуга незмінного художнього керівника ансамблю О. Є. Шапошникова. Самодіяльний поет і композитор, художник і скульптор, різьбяр по дереву, він невтомно віддає свої знання і вміння справі культурного розвитку села. При клубі створена студія образотворчого мистецтва, якою також керує О. Є. Шапошников.

Виступає музичний гурток. Городнє. 1964 р.

В Городньому дуже люблять музику, самих тільки акордеоністів та баяністів тут 200 чол. На національному ж болгарському інструменті кавалі грають майже всі жителі села. Є багато виконавців і на таких народних інструментах, як гайда, кімінча, свірка. Серед музикантів особливо відзначається сім'я Стоянових — Петро, Степан і Надія. Радянська влада відкрила дітям колишніх бідняків шлях до професійного мистецтва. Обидва брати вчаться в Кишинівській консерваторії.

В листопаді 1965 року в Городнє приїздив викладач Софійської консерваторії Стоян Петров. Він виявив жвавий інтерес до народних пісень. Гість записав музику і тексти до багатьох болгарських пісень, які виконували учасники художньої самодіяльності О. Буюклі, М. Грекова, Н. Констянтинова, Д. Алевацький, Д. Стоянов.

Великою популярністю користується серед населення створений у листопаді 1965 року краєзнавчий музей. Найбільш повною і цікавою є експозиція, яка присвячена радянському періодові історії села, його соціалістичним перетворенням, а також планам на майбутнє. Тут також зберігаються колекції монет, зібрані учнями під керівництвом директора школи С. С. Галуцького, археологічні знахідки стародавніх епох.

Широкого розвитку в Городньому набули фізична культура і спорт. У 1958 році група спортсменів, яка завоювала перші місця на обласних і республіканських змаганнях з боротьби і легкої атлетики, була премійована путівками на Виставку досягнень народного господарства в Москві. За високі спортивні досягнення колектив фізкультурників у 1962 році нагороджений Почесною грамотою Центральної Ради спортивних товариств і організацій СРСР.

Змінить свій вигляд, ще красивішим стане і саме село. В ньому виростуть адміністративні будівлі колгоспу і сільської Ради. Окрасою Городнього стане Палац культури з великим концертним залом, кімнатами для занять гуртків художньої самодіяльності, спортивним комплексом тощо. Намічено побудувати хлібозавод, дитячий комбінат на 200 місць з молочною кухнею, гастрономічний магазин.

Так звичайне село, в якому пліч-о-пліч трудяться болгари і українці, росіяни і молдавани, за роки Радянської влади досягло визначних успіхів у розвитку економіки і культури, в піднесенні добробуту творців матеріальних благ — колгоспників.

К. О. ПОГЛУБКО, Л. А. РУВИНСЬКИЙ

ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКЕ

Червоноармійське (до 1940 року — Кубей) — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Карасулаку, за 18 км від райцентру і 12 км від залізничної станції Болград. Через Червоноармійське проходить автомобільна дорога Одеса — Ізмаїл. Рельєф злегка хвилястий, порізаний глибокими балками. З корисних копалин є граніт. Населення — 7704 чоловіка.

На території села знайдено кілька поселень доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.), уламки грецького посуду (VI століття до н. е.— III століття н. е.), три поселення черняхівської культури (II—V століття н. е.), римські амфори (II—IV століття н. е.), залишки салтово-маяцької культури (VIII століття) і слов'янські поселення (IX—XI століття)[1].

У XII—XVIII століттях тут було напівкочове поселення ногайських татар, відоме під назвою Кубей (у перекладі з тюркської — зосередження)[2].

В результаті переможного закінчення російсько-турецької війни 1806—1812 рр. територія південної Бессарабії була визволена від турецько-татарського поневолення. Розпочалося інтенсивне заселення цього краю українцями і росіянами. Крім того, сюди переселилося немало болгар з Добруджі, що лишалась під турецьким гнітом. Частина з них у 1809—1812 рр. зупинилася в Кубеї.

На землях братньої Росії болгарські переселенці мали змогу спокійно і мирно жити і працювати. Їх наділили землею, дали позику на обзаведення хазяйством, звільнили на 10 років від державних податків. За цих умов кількість жителів швидко зростала. Якщо в 1827 році в селі жило 179 родин (961 чоловік)[3], то в 1848 році — уже 1516 чоловік[4]. У 1842 році тут було засновано школу для хлопчиків.

В господарстві переважало хліборобство і вівчарство. Сіяли озиму пшеницю, жито, кукурудзу, а також займалися виноградарством, городництвом і шовківництвом. Значна частина сільськогосподарської сировини використовувалася для місцевих потреб. У другій половині XIX століття в селі відбувалися щотижневі торги.

Після Паризького договору 1856 року, за яким південна частина Буджаку була відторгнута від Росії, Кубей став російським прикордонним пунктом. Від переслідувань іноземними поневолювачами сюди тікало багато болгар. Рятуючись від турецької і австрійської поліції, в 1858 році в Кубеї жив зачинатель болгарської революційної поезії Г. С. Раковський. Саме в цей час він написав кілька віршів, зокрема «Затримка в Кубейському карантині» та «Спогади про минуле Болгарії». Видатний поет-революціонер в своїх віршах висловлював переконання, що його героїчний народ скине тяжкі кайдани турецької неволі і здобуде свободу і незалежність[5].

З 1871 року село стало центром Акерманського повіту Бессарабської губернії. З 1879 року тут перебували митна і карантинна прикордонні застави, що контролювали тракт з Кишинева на Ізмаїл і Галац. У цей час в селі було 690 дворів, у яких налічувалося 2527 жителів. Вони мали 1000 коней, 1110 голів великої рогатої худоби, понад 10 тис. овець[6].

Напередодні російсько-турецької війни 1877-1878 рр. в Кубеї та його околицях стояли 4 донські козачі полки. З початком воєнних дій вони перейшли кордон і брали активну участь у визволенні Болгарії. Багато кубейських селян вступило до дружин болгарських ополченців і підвозили продовольство частинам діючої російської армії.

---

[1] История и археология юго-западных областей СССР, с. 201.

[2] А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, с. 61.

[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 413.

[4] А. Защук. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, с. 513.

[5] С. І. Сидельников. Болгарський революціонер Георгій Раковський. X., 1959, с. 47—48.

[6] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 22, арк. 74.

[7] Българското опълчение. Сборник от документи, т. 1. София, 1956, с. 57.

З розвитком капіталістичних відносин майнова нерівність серед кубейських селян на кінець XIX — початок XX століть стала досить значною. В 1909 році тут налічувалося 950 господарств (4768 жителів)[1], серед яких було багато безземельних і малоземельних.

Хоч у селі з населенням понад 4 тис. чоловік було дві школи — двокласна чоловіча і однокласна жіноча (з 1869 року),— більшість дітей шкільного віку, переважно бідняків, не мали змоги вчитися. Так, на початку 90-х рр. XIX століття в школах налічувалося лише 200 учнів[2].

Невелика земська лікарня, що була в Кубеї, обслуговувала й навколишні села. Напівголодне існування і відсутність належного медичного обслуговування призводили до поширення різних захворювань, у т. ч. епідемічних.

Один з місцевих кореспондентів газети «Бессарабская жизнь» писав: «Зглянътеся на бідних змучених селян, які внаслідок голоду і важких умов життя часто хворіють і, не маючи коштів звернутись до лікаря, доходять до вкрай жалюгідного стану»[3].

На початку XX століття жителі Кубею разом з російськими, українськими і молдавськими селянами під керівництвом робітничого класу стають на шлях революційної боротьби. Бідняк М. Шишман у 1904 році пішов на заробітки в Севастополь. Працюючи там, він брав участь у страйках. Повернувшись до рідного села в 1905 році переконаним революціонером, М. Шишман організував соціал-демократичну групу, до якої входили В. Делі -Недельчев, М. Карачабан та інші. В липні селяни під керівництвом соціал-демократів виступили проти царизму і місцевих властей. Вони вийшли на вулицю з гаслами «Геть війну!», «Поверніть наших батьків і братів!». Повсталі заарештували земського начальника, урядника, волосного старшину і сільського старосту. Поліція, що прибула для придушення виступу, найактивніших його учасників схопила. І. Хінева було відправлено на каторжні роботи на 12 років.

Незважаючи на репресії, соціал-демократична група не припиняла своєї діяльності. Її члени й далі провадили революційну пропаганду серед селян, поширювали нелегальну літературу. В період нового революційного піднесення діяльність групи активізувалася.

1912 року соціал-демократи організували новий виступ селян, внаслідок якого вдалося усунути деяких місцевих урядників. Разом з болградською соціал-демократичною організацією представники кубейської групи підтримували більшовицьку фракцію в Державній думі. В грудні 1912 року болградські і кубейські соціал-демократи спільно надіслали на адресу більшовицької фракції в думі листа, в якому запевняли її в своїй підтримці і гостро засуджували дії меншовиків. Від кубейських соціал-демократів його підписали М. Шишман і В. Делі-Недельчев[4].

Група революційно настроєних селян Кубею 4 липня 1914 року прибула в Болград і взяла участь у нараді, яку проводив А. В. Христев. Наступного дня поліція заарештувала А. В. Христева і членів кубейської соціал-демократичної групи В. Делі-Недельчева, Ф. Яримова та інших. У них вилучили понад 200 революційних книг і брошур, комплекти газет «Пролетарская правда», «За правду», «Путь правды» за 1912—1914 роки[5].

Коли почалась перша імперіалістична війна і М. Шишман та інші члени соціал-демократичної партії були мобілізовані в армію, революційну роботу в селі продовжували К. Іорданов та І. Хаджіоглу.

Після перемоги Лютневої революції до села почали повертатись з заслання, тюрем і фронту члени соціал-демократичної групи, яку знову очолив М. С. Шишман.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 624, оп. 1, спр. 11, арк. 59.
[2] Там же, ф. 624, оп. 1, спр. 22, арк. 97.
[3] Газ. «Дружба» (Болград), 1 квітня 1965 г.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 17, оп. 1, спр. 1142, арк. 8.
[5] Там же, ф. 17, оп. 1, спр. 1045, арк. 1—9.

Було встановлено зв'язки з більшовицьким комітетом 6-ї армії, що стояла в Болграді, та більшовиками Акермана, провадилася підготовка до боротьби за встановлення влади Рад.

З радістю зустріли селяни звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді. Під керівництвом більшовиків вони почали розподіляти поміщицькі землі. Бідняки одержали 600 десятин поміщика Куртева, 120 десятин церковної землі та незайняті землі. 10 січня 1918 року в селі була проголошена Радянська влада.

У зв'язку із збройною інтервенцією боярської Румунії більшовики готували населення до оборони. Багато болгар і гагаузів — мешканців Кубею — разом з росіянами, українцями і молдаванами вступили до загонів революційної армії, чинили героїчний опір військам інтервентів. До революційного полку, сформованого в Бендерах більшовиком В. Райновим, добровільно вступило близько 20 селян з Кубею. В самому селі, під керівництвом М. Шишмана, сформувався червоногвардійський загін в складі 300 чоловік. Командиром обрали Г. Кальчева. Кавалерійський ескадрон загону очолив Г. Кара. Через кілька днів до них приєдналися селяни навколишніх сіл.

16 січня 1918 року кубейський червоногвардійський загін зайняв оборону на західній околиці села. Незабаром у засідку, яку влаштував Г. Кара, потрапив кінний роз'їзд інтервентів. Після короткої сутички офіцер був убитий, а солдати здалися в полон. Коли тієї ж ночі до Кубею підійшли регулярні румуно-боярські війська, червоногвардійці зустріли їх вогнем. На деякий час наступ припинився. Лише після тривалого гарматного обстрілу окупанти вдерлися в село. Вони одразу ж заарештували близько 300 чоловік. Після жорстоких знущань частину з них відправили до Болграда, де в травні 1918 року над борцями за Радянську владу вчинили судову розправу. Г. Кара засудили до страти, Г. Кальчева, Х. Бошкова та інших заслали на каторжні роботи строком на 5 років. Загарбники пограбували село, вивезли хліб і худобу.

Почалася румунізація населення. Кубейських учителів М. Гагауза та М. Таушана, які на знак протесту румунізації школи відмовилися присягати королю, негайно заарештували і ув'язнили[1].

Користуючись великою підтримкою окупаційної адміністрації, місцеві куркулі забирали у селян землю, яку ті одержали після Великого Жовтня. Щоб створити собі соціальну опору в особі куркулів, уряд боярської Румунії оголосив 1918 року т. зв. «аграрну реформу». В результаті землю одержали куркулі. В 1924 році, коли було завершено проведення реформи, з 1262 господарств Кубею безземельних і малоземельних було 40,2 процента[2].

Щоб не вмерти з голоду, сільська біднота мусила йти в найми до куркулів Бочевара, Бошкова та Гагауза або за низьку плату працювати в млинах і олійнях братів Балжиків, Морозова. Частина збіднілих господарств потрапила в кабалу до крамарів і корчмарів.

Крім соціального гніту, населення терпіло від політичного безправ'я. Під час виборів 1921 і 1922 рр. до боярського парламенту жандармерія оголосила Кубей і деякі навколишні села на карантинному становищі, бо селяни виступали проти офіційних урядових кандидатів. Замість виборців голосували поліцаї, а осіб, які здавалися окупантам ненадійними, ще за 20—30 днів до початку виборів ув'язнювали[3].

Незважаючи на жорстокі переслідування, більшовики не припиняли боротьби проти окупантів. Восени 1918 року відновила роботу кубейська революційна організація, яка входила до складу Болградського ревкому. Її знову очолив комуніст М. Шишман. У 1919 році жандарми натрапили на слід підпільників. М. Шишмана

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 271, арк. 263.
[2] Там же, ф. 153, оп. 1, спр. 173, арк. 125.
[3] В. Травушкин. Болград, с. 55—56.

і сімох його товаришів схопили. Потім на площі, куди зігнали селян, жандарми жорстоко побили всіх заарештованих. Їх закували в кайдани і етапом відправили за 150 верст до Акермана. Через півтора місяця покалічений, з перебитими руками і ногами М. Шишман повернувся з акерманського тюремного замку в рідне село. В жовтні 1919 року він знову включився в революційну боротьбу і почав створювати підпільні комуністичні організації в багатьох болгарських селах.

М. С. Шишман — активний революційний діяч. Народився в Червоноармійську.

В результаті діяльності Південнобессарабського революційного комітету, який у 1923 році перемістився з Ізмаїла до Татарбунарів, виникла широка сітка підпільних гуртків і груп, які готували збройне повстання. Дізнавшись про це, окупанти вдались до жорстоких репресій. 2-го травня 1923 року сигуранца заарештувала 37 членів революційної організації Кубею—Савелія і Кіндрата Шишманів, Г. Кальчева, Д. Болгара, О. Бааджі, І. Христева, І. Хаджіогло, К. Іорданова, Б. Райнова та інших[1].

Керівника підпільної організації М. Шишмана схопити не вдалося. Як доповідали жандарми, «він зник». Щоб залякати трудящих, 15 травня 1923 року сигуранца після жорстоких катувань розстріляла в Кубеї вірного борця за народну справу члена соціал-демократичної партії з 1903 року І. Хінева. Наприкінці травня жандарми без суду розстріляли на околиці села Броски, під Ізмаїлом, комуністів І. Христева, І. Хаджіогло та К. Іорданова. Перед розстрілом І. Христев вигукнув товаришам: «Прощавайте! Прийшов наш смертний час. Ми помремо, але наша справа переможе. Бессарабія буде радянською!»[2]. Інших заарештованих відправили до Ізмаїла і після допитів ув'язнили в кишинівську тюрму.

Незважаючи на переслідування й репресії, комуністи продовжували боротися проти окупантів. Коли 15 вересня 1924 року в Татарбунарах почалося збройне повстання, пліч-о-пліч з росіянами, українцями і молдаванами героїчно билися болгари і гагаузи з Кубею. Одним з керівників повстання став відомий революційний діяч комуніст М. Шишман.

Після поразки повстання румунський військовий трибунал засудив М. Шишмана на довічне тюремне ув'язнення. Проте заарештувати його жандармам не вдалося. З кількома товаришами він емігрував у Радянський Союз, де брав активну участь у будівництві соціалізму. В одній із листівок Бессарабського обласного комітету партії за 1926 рік зазначалося, що кубейці здобули славу героїв у боротьбі за визволення народу і назавжди ввійдуть в історію революційного руху[3].

Налякані Татарбунарським повстанням, румунсько-боярські власті посилили терор на окупованій території. Вони заборонили населенню збиратися групами, пізніше дев'ятої години вечора виходити на вулицю, розмовляти російською або болгарською мовами. При найменшій підозрі людей заарештовували і катували. З мешканців села здирали великі податки. Коли бідні господарства не мали змоги їх сплатити, в них відбирали худобу, зерно, хатнє майно тощо. Це було на руку місцевим куркулям — Бочеварам, Балжикам, Шопам, Морозову та іншим, які за безцінь скуповували у збіднілих селян землі. У 30-х рр. кількість безземельних родин значно збільшилась, а куркульські господарства розширили свої володіння.

Все ж поставити народ на коліна окупанти не змогли. Селяни відмовлялися виконувати накази румунських властей. С. Шишман, К. Шишман, Д. Болгар, Г. Кальчев, Б. Райнов та інші члени підпільної комуністичної організації, що повернулися

[1] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 67, арк. 188.
[2] Журн. «Българо-съветска дружба», София, 1961, № 1, с. 13.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 67, арк. 189.

з тюрми в 1929 році, знову очолили боротьбу селян проти поневолювачів[1], яка не припинялася протягом десяти років.

28 червня 1940 року трудове селянство Кубею гаряче вітало радянських воїнів-визволителів. На честь Червоної Армії село за бажанням його жителів було перейменоване в Червоноармійське.

Почалось нове, вільне життя. Трудящі обрали сільську Раду. Безземельні і малоземельні селяни одержали конфісковані у великих землевласників і куркулів землі.

Бідняки і середняки Червоноармійського першими у новоствореному Болградському районі об'єдналися в жовтні 1940 року в сільськогосподарську артіль. Головою артілі обрали колишнього члена підпільної революційної організації Б. П. Райнова. Коли постало питання про найменування колгоспу, селяни звернулися з листом до Радянського уряду і просили дозволу назвати його іменем всесоюзного старости М. І. Калініна. Незабаром з Москви надійшла відповідь-згода. Пізніше члени артілі одержали від держави допомогу — 6 комбайнів, 5 тракторів. Тоді ж кількох молодих селян відрядили до МТС на курси механізаторів. Через деякий час в селі утворилися ще три невеликі колгоспи. Їх організаторами були І. Ф. Чеглатонев, М. Д. Мошул та інші.

Поряд з господарськими перетвореннями вживалися заходи для налагодження охорони здоров'я трудящих і культурно-освітньої роботи на селі. У вересні 1940 року діти шкільного віку були охоплені навчанням.

Мирну і творчу працю трудящих Червоноармійського перервав напад фашистської Німеччини та її сателіта — королівської Румунії. З першого ж дня Великої Вітчизняної війни жителі Червоноармійського брали активну участь у підготовці до відсічі ворожої навали. Було створено винищувальний загін, будувалися оборонні споруди. На початку липня І. Ф. Чеглатонев і М. Д. Мошул з групою колгоспників вивезли майже всю громадську худобу в далекий тил, а самі пішли на фронт. Під час боїв на Кавказі обидва вони загинули.

22 липня 1941 року в село вдерлися німецькі окупанти. Настали дні чорної неволі. Поліцаї заарештовували і вбивали радянських активістів. Землю, яку дала біднякам Радянська влада, знов захопили куркулі. Фашисти забирали в селян худобу, хліб, майно. Взимку 1941 року окупанти зігнали в старі комори 800 радянських військовополонених. Голодних, змучених, їх примушували виконувати найтяжчу роботу. Лише за два місяці тут померло 120 чоловік. Незважаючи на терор і переслідування, селяни всіляко намагалися їм допомогти. Ризикуючи життям, вони передавали полоненим харчі, одяг, а взимку 1942 року організували втечу 70 чоловік. П'ятьох із них протягом тривалого часу переховував М. Д. Кожухар[2].

13 липня 1942 року юні патріоти пошкодили військову лінію зв'язку в напрямі Кагулу, Рені, Болграда. Деякі місцеві жителі втекли до Болгарії, де вступили в партизанські загони. Так, колишній селянин Червоноармійського П. П. Труфкін (нині відомий болгарський письменник) став комісаром одного з великих партизанських з'єднань у Болгарії.

24 серпня 1944 року частини 3-го Українського фронту визволили Червоноармійське.

Відступаючи під натиском радянських військ, окупанти грабували і вивозили зерно, борошно, картоплю, овочі, худобу, птицю, сільськогосподарський реманент. Всього вони завдали збитків селу на суму понад 4 млн. крб.[3]. Кількість населення в Червоноарміському зменшилася з 8 до 5 тис. чоловік. 684 господарства були безкінні, а 517 мали по одному коню[4].

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 33, арк. 18.
[2] Газ. «Дружба», 1 лютого 1966 року.
[3] Одеський облпартархів, ф. 7109, оп. 1, спр. 5, арк. 17.
[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-262, оп. 1, спр. 1, арк. 19, 5.

Після визволення жителі чим могли допомагали Червоній Армії, яка продовжувала гнати ворога на Захід. До трудової армії влилося 1154 чоловіка. У фонд армії-визволительки населення здавало зерно, м'ясо та інше продовольство. Значну роботу проводила сільська Рада. Створена земельна комісія відбирала землі та вилучала лишки зерна в куркулів, розподіляючи все це серед бідноти. За її рекомендацією сільська Рада наділила землею безземельних, допомогла жінкам-вдовам та безкінним селянам. Всього в ті дні землю одержали більше 150 господарств.

Через кілька місяців після вигнання окупантів було відновлено колгосп ім. Калініна. Головою обрали колишнього бідняка І. Г. Чеглатонева. За рішенням сільської Ради створеному господарству передали куркульський млин. Незважаючи на нестачу тяглової сили і робочих рук, члени артілі зібрали в 1945 році по 12 цнт озимої пшениці та по 20 цнт кукурудзи з гектара.

З числа одноосібників у травні 1945 року в селі заснували земельні товариства «Нове життя», «Світлий шлях», «Першотравневе». В 1946-1947 рр. на їх базі утворились артілі «Перемога», ім. 9 травня та ім. Кірова. Всі вони в 1953 році об'єдналися з артіллю ім. Калініна.

До Червоноармійського прибули з східних областей України спеціалісти сільського господарства, лікарі, педагоги. Вже 1 жовтня 1944 року в селі почала працювати середня школа. Для ліквідації неписьменності серед дорослих була створена бригада культармійців з числа вчителів, активістів-комсомольців і молоді.

Поряд з наданням матеріально-технічної допомоги колгоспам, Радянська держава відпускала позички та кредити селянським господарствам для відбудови хат, купівлі худоби і реманенту, підтримувала багатодітних матерів. З 1949 року в селі почала працювати електростанція, проводилася електрифікація будинків колгоспників.

Організатором трудящих у процесі здійснення соціалістичних перетворень були комуністи, які в 1949 році створили в селі партійну організацію. Спочатку вона налічувала 5 комуністів і 2 кандидатів у члени КПРС.

Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС сталися істотні зрушення в артільному господарстві. Колгосп ім. Калініна щороку став вирощувати високі врожаї зернових і технічних культур, зросла продуктивність громадського тваринництва. Посилилися шефські зв'язки. Безкорисливу допомогу подали членам артілі робітники «Чорномортехфлоту» і заводу «Холодмаш» Одеси. Вони направили в село спеціалістів, допомогли змонтувати установки та обладнання технічних майстерень. Завдяки спорудженню шефами зрошувальної системи колгоспники змогли освоїти 360 га земельних угідь.

Радянський уряд гідно відзначив ентузіастів колгоспної праці. В 1958 році орденом Леніна було нагороджено голову правління А. І. Сатирова і доярку В. Д. Кожухар, орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку Д. Г. Георгіоглу, бригадирів М. П. Кара, Б. П. Райнова, а орденом «Знак Пошани» — доярку О. К. Заїм.

У 1959 році, в результаті зміцнення економіки, колгосп ім. Калініна першим у районі перейшов на гарантовану грошову оплату праці, яка за станом на 1966 рік зросла майже вчетверо. Це стало досить важливим стимулом підвищення продуктивності праці й зниження собівартості продукції, сприяло піднесенню матеріального добробуту колгоспників. Якщо грошові прибутки артілі в 1958 році становили 1920 тис. крб., то в 1966 році вони перевищили 4 млн. крб. Майже вдвоє зросли за цей час відрахування до неподільного фонду.

Обробіток виноградників. Червоноармійське. 1967 р.

Поступово колгосп міцнів і став одним із кращих в області. У 1962 році з ініціативи партійної організації і правління колгоспники підтримали почин березівських колгоспів, керованих М. О. Посмітним і П. П. Ведутою, про подання комуністичної взаємодопомоги відстаючим колгоспам. Члени артілі ім. Калініна першими взяли шефство над сусіднім колгоспом ім. Димитрова в селі Калчевій. Спеціально створена комісія в складі передових трудівників — Г. К. Фучеджі, Д. М. Арабаджі, М. П. Баджі, О. Д. Дерменджі — не раз виїжджала до Калчевої, радила сусідам, як провести польові роботи, як доглядати громадську худобу. Крім того, допомогли їм насінням еспарцету і добірної картоплі[1].

В свою чергу з Калчевої часто приїздили до колгоспу ім. Калініна знайомитися з господарським і культурно-побутовим будівництвом тощо. Внаслідок таких зв'язків та всебічної взаємодопомоги артіль ім. Димитрова подолала відставання і вийшла на одне з перших місць у районі.

Трудівники колгоспу ім. Калініна підтримують дружні зв'язки з розквітнянською артіллю ім. XXI з'їзду КПРС Березівського району. Її голова М. О. Посмітний у вересні 1964 року відвідав Червоноармійське і звернув увагу на прекрасні плантації виноградних насаджень. Згодом у Березівському районі відбулась виставка, присвячена досягненням колгоспу ім. Калініна. Міцна дружба єднає колгоспників артілі ім. Калініна з колгоспниками артілей «Гігант» Вулканештського та ім. Кірова Чадир-Лунгського районів братньої Молдавії. Майже два роки передавав свій досвід друзям відомий овочівник Чадир-Лунгського району К. К. Шишман. До сусідів з Червоноармійського також були делеговані колгоспники артілі ім. Леніна.

Колгосп має 10 951 га угідь, у т. ч. 8059 га орної землі. Основними галузями виробництва є вирощування пшениці, під яку щороку відводиться до 3100 га. Завдяки застосуванню сільськогосподарської техніки і внесенню добрив урожайність цієї культури піднято до 28,5 центнера.

Однією з традиційних культур є кукурудза. Завдяки впровадженню агротехнічних заходів, що стало можливим при Радянській владі, колгоспники тепер збирають високі врожаї цієї культури за будь-яких кліматичних умов. Так, протягом 1963—1966 рр. її врожай у качанах становив 45 цнт з га, а ланка Ф. Г. Шопи вирощувала по 48,4 цнт з кожного гектара посіву при собівартості одного центнера — 98 копійок.

Значних успіхів досягла артіль і в розвитку садівництва та виноградарства. Під сади тут відведено 222 га. Фрукти з Червоноармійського мають попит і за межами Одеської області. До села приїздять за фруктами представники торговельних організацій з Брянська, підмосковних міст. Сама артіль вивозить фрукти не лише в центральні області країни, а й у Красноярський край. Площа під виноградниками становить близько 1090 га. Найбільших успіхів досягла бригада Ф. Р. Русева. Протягом 1964—1966 рр. вона одержувала в середньому по 103—105 цнт винограду з кожного гектара. В 1966 році виноградарі тільки за здану понад план продукцію одержали 324 тис. крб. За видатні досягнення в розвитку артільного виробництва Ф. Р. Русеву в 1966 році присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

На все село славиться ланковий овочівників Х. В. Влах. Колишній наймит, він за часів Радянської влади став досвідченим овочівником і вже 20 років як керує ланкою і щороку одержує високі врожаї. Так, у 1966 році з кожного гектара було зібрано великий врожай: по 450 цнт помідорів, 400 цнт капусти, 130 цнт

Вишивка народної умілиці З. М. Сатирової. Червоноармійське. 1967 р.

[1] П. Пинти. В семье единой. Одесса, 1963, с. 15—16.

огірків. Знатний овочівник у 1966 році удостоєний ордена Леніна.

Колгоспне господарство добре забезпечене сучасною сільськогосподарською технікою. Тут є 73 трактори, 29 комбайнів, 34 автомашини. Тваринницькі ферми повністю механізовані, обладнано доїльний зал для механічного доїння корів. Механізатори Д. Арабаджі, В. Кара, Г. Іванов, П. Чекал та інші вміло використовують закріплену за ними техніку. Д. Арабаджі очолює механізовану ланку по вирощуванню просапних культур без затрат ручної праці. В 1966 році ланка зібрала на площі 80 га по 55 цнт кукурудзи в зерні, причому її собівартість була найнижчою в артілі.

Академік О. Теодоров-Балан (1859—1959)— видатний болгарський мовознавець, засновник Софійського університету. Народився в Червоноармійському.

Значні прибутки одержує артіль і від багатьох допоміжних підприємств. Тут є виноробний і цегельний заводи, вальцьовий млин, олійня, механічні майстерні, споруджується консервний завод, який щороку випускатиме по 3 млн. банок консервів.

З кожним роком впорядковується, прикрашається село, поліпшуються умови життя колгоспників. За повоєнний час у Червоноармійському споруджено 600 нових будинків на 3—4 кімнати, у 200 з них проведено газ. Решту будинків капітально відремонтовано. В особистому користуванні колгоспників 20 легкових автомашин, понад 200 мотоциклів, 1000 велосипедів, 800 радіоприймачів, 70 телевізорів.

В селі є стаціонарна лікарня на 35 ліжок, поліклініка, клінічна лабораторія. Крім того, жителів села обслуговує медико-санітарне відділення колгоспу. Головний лікар є одночасно заступником голови колгоспу по медичному догляду. За рецептами лікарів безкоштовно відпускаються медикаменти для амбулаторного лікування хворих. У медико-санітарному відділенні колгоспу працюють 3 лікарі, 38 медпрацівників середньої кваліфікації і 19 чол. обслуговуючого персоналу. В селі — четверо ясел, у яких виховується 1,5 тис. дітей. На повному утриманні артілі дитячі молочні кухні, які забезпечують продуктами 512 малят. На Виставці досягнень народного господарства в Москві в 1959 році лікарню Червоноармійського було відзначено дипломом 3-го ступеня, а 10 медпрацівників і голову колгоспу нагородили медалями.

У червні 1965 року в Червоноармійському гостювали працівники медичних установ Волгоградської області. Вони ознайомилися з роботою лікарні, дитячих закладів, оглянули польові стани і тваринницькі ферми з упорядкованими приміщеннями для відпочинку та санітарними пунктами.

За роки Радянської влади культурний рівень жителів села виріс. В 1950 році тут ліквідували неписьменність. Щодня за парти сідають понад 2,2 тис. учнів восьмирічної і середньої шкіл. Їх навчає 67 учителів, 40 з них мають вищу освіту. Для школи споруджено добротні будинки з навчально-виробничими майстернями, фізичними, хімічними кабінетами тощо. В Червоноармійському працює філія Одеської музичної школи ім. Столярського, де здобувають музичну освіту близько 40 дітей колгоспників та інтелігенції села.

Завдяки піклуванню партійної організації, що налічує в своїх рядах 150 комуністів, багато зроблено для підготовки висококваліфікованих кадрів артільного виробництва. 20 молодих колгоспників навчаються в інститутах без відриву від виробництва. Крім того, на артільні кошти здобувають вищу освіту ще 19 юнаків і дівчат. Серед колишніх вихованців школи — два кандидати сільськогосподарських наук М. М. Буюклі і П. Г. Буюклі.

Багато зроблено для відпочинку трудящих. До їх послуг — клуб, якому присвоєно звання культурно-освітнього закладу відмінної роботи. У день 97-х роковин

від дня народження В. І. Леніна відкрито Палац культури. На торжества завітали й гості з сусідніх районів Одещини та Молдавської РСР. Це сучасна споруда з бетону і скла. Перед Палацом височить монументальний пам'ятник засновникові Комуністичної партії і творцеві Радянської держави В. І. Леніну. У Палаці може розміститись одночасно 1,1 тис. чол. Є лекційний зал, бібліотека, кабінет політичної освіти, кімнати для гурткової роботи, зал одруження. Тут працюють 10 гуртків художньої самодіяльності, які об'єднують до 300 аматорів народного мистецтва.

В Червоноармійському працюють прекрасні майстри народної творчості — килимниця М. М. Кіор і вишивальниця З. М. Сатирова. Їх роботи з національним орнаментом не раз експонувались на обласних і республіканських виставках, де здобули високу оцінку.

Однією з кращих у районі по праву вважається сільська бібліотека. Її книжковий фонд, створений значною мірою на кошти колгоспу, налічує понад 20 тис. томів. У квітні 1965 року відкрилась нова бібліотека для дітей.

Багато уваги приділяють партійна організація, сільська Рада і правління колгоспу фізичному вихованню молоді. З 1958 року в селі працює громадська спортивна школа. При ній організовано 15 спортивних секцій, які охоплюють 1480 чоловік. Колгоспна команда кіннотників завоювала в 1965 році друге місце в області, а на матчовій зустрічі кіннотників УРСР і РРФСР — третє місце. Молодий кіннотник В. Кісса — чемпіон України.

Трудівники Червоноармійського день у день зміцнюють традиційні інтернаціональні зв'язки з братніми народами Радянського Союзу і зарубіжних країн. Вони горді з того, що з їх села вийшов видатний болгарський вчений, перший ректор Софійського університету 1888 року, академік О. Т. Балан (1859—1959 рр.), лауреат Димитровської премії, який у 1954 році був нагороджений орденом Георгія Димитрова. В селі працює секція Одеського обласного відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. З її ініціативи регулярно організовуються вечори, читаються популярні лекції про соціальні та економічні здобутки братнього слов'янського народу. На справжнє свято двох культур — радянської і болгарської — перетворився приїзд у 1966 році до села славного земляка відомого болгарського письменника П. Труфкіна. В Червоноармійському побували також визначний болгарський історик професор Йоно Мітев, науковий працівник Інституту музики Болгарської Академії наук Райна Кацарова.

Канули у вічність бідність і безправ'я. За роки Радянської влади трудящі села досягли величезних успіхів і впевнено крокують до комунізму.

А. Д. БАЧИНСЬКИЙ, М. Д. ДИХАН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОЛГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

БАННІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Аліяга на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 1681 чоловік.

На території села — колгосп «Ленінський шлях», якому належить 5461 га землі, в т. ч. 3856 га орної. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. У 1967 році воно виростило 55 цнт винограду з га. В 1966 році кращий чабан артілі К. І. Маломен відзначений найвищою урядовою нагородою — орденом Леніна. Допоміжні підприємства — ремонтні майстерні, олійня, пилорама.

У Баннівці — восьмирічна школа, бібліотека. При клубі створено відомий на всю область колектив художньої самодіяльності. У 1964 році його митці, як кращі в районі і області, були нагороджені Одеським обласним будинком народної творчості дипломом і комплектом інструментів для домбрового оркестру.

Село виникло в 1821 році.

ВАСИ́ЛІВКА (до 1944 року — Вайсал) — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км від районного центру. Населення — 4831 чоловік.

На території села розміщена сільгоспартіль ім. Карла Маркса, яка має 9340 га земельних угідь, в т. ч. 6785 га орної землі, 503 га виноградників. Напрям господарства — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво, виноградарство. Допоміжні підприємства — олійня, млин, крупорушка, два виноробні пункти, цегельно-цементний завод.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб, народний університет культури. Працює лікарня на 25 ліжок. Жителі користуються послугами швейної і шевської майстерень.

В центрі села споруджено пам'ятник К. Марксу. За післявоєнні роки збудовано понад 200 будинків.

Василівка заснована в 1830 році переселенцями з Болгарії. Під час румуно-боярської окупації жителі села на чолі з учасником Татарбунарського повстання П. П. Бузажі вели підпільну боротьбу проти загарбників.

На території села знайдені рештки поселень часів пізньої бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), черняхівської культури (III—V століття н. е.), салтово-маяцької культури (VIII століття) та слов'янське селище (IX—X століття).

ВИНОГРА́ДІВКА (до 1945 року — Курчій) — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від районного центру і залізничної станції Болград. Населення — 4520 чоловік.

На території села — колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, у володінні якого 6649 га землі, в т. ч. 4779 га орної, 463 га виноградників. За напрямом — це зернове і овочівницьке господарство з розвиненим тваринництвом, займається також виноградарством. Допоміжні підприємства — млин, олійня, виноробний пункт, механічні і столярні майстерні. Починаючи з 1966 року колгосп виборює перше місце в районі по врожайності зернових. У 1967 році урожай озимої пшениці становив 28 цнт, кукурудзи — 52,7 цнт з гектара.

Збирання зеленої маси в колгоспі «Ленінський шлях». Працює агрегат Г. Гелчева. 1967 р.

В артілі працює одна з кращих доярок області О. Г. Адам, яка щороку надоює від кожної корови по 2700—2800 кг молока; у 1966 році вона нагороджена орденом Леніна. В 1967 році переможцем у соціалістичному змаганні серед механізаторів району став Г. М. Терзі, який за сезон намолочує 8—9 тис. цнт хліба. Він теж удостоєний ордена Леніна.

Село має дві школи: восьмирічну і середню сільської молоді, з консультаційним пунктом для заочників. Є клуб, бібліотека, при якій створені пересувні бібліотечки для обслуговування тваринників і механізаторів на польових станах. Функціонує лікарня на 25 ліжок. До послуг жителів — швейна і шевська майстерні. У селі споруджено понад 350 будинків за останні 20 років.

Виноградівка заснована в 1811 році переселенцями з Болгарії.

На території села виявлено рештки поселень доби бронзи, скіфського часу (VI—II століття до н. е.), перших століть н. е. та слов'янське поселення X—XI століть.

ВИНОГРА́ДНЕ (до 1945 року — Хасан-Батир) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру і за 20 км від залізничної станції Аліяга. Через село проходить шосе Нова Іванівка—Болград. Населення — 6400 чоловік. Сільраді підпорядковане село Оріхівка.

На території села розміщений колгосп «Іскра», який має 7271 га землі, в т. ч. орної — 5053 га, виноградників — 338 га. Напрям господарства — виноградарство, виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році урожайність винограду становила 54,3 цнт з га, помідорів — 285 цнт і 245,8 цнт капусти.

У Виноградному є восьмирічна школа і школа сільської молоді, бібліотека, клуб, лікарня.

Працюють швейна та взуттєва майстерні. Збудовано за післявоєнні роки понад 500 житлових будинків.

В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Виноградне засноване в 1830 році задунайськими болгарами.

ВЛАДИ́ЧЕНЬ (до 1944 року — Імпуціта) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і залізничної станції Болград на лінії Одеса—Рені. Населення — 1814 чоловік.

В селі — колгосп «Прогрес», який має 4535 га землі, в т. ч. 3205 га орної. Господарство багатогалузеве: розвинуте виноградарство, овочівництво і м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році колгосп одержав 27,5 цнт зернових, 57 цнт винограду з га. Артіль має ремонтні майстерні.

Є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Діють павільйон побутового обслуговування і швейна майстерня. За післявоєнний час зведено 200 житлових будинків. Силами молоді на озері Ялпуг влаштовано пляж, поблизу розбито парк.

Село засноване в 1812 році болгарськими переселенцями з Південної Македонії.

У період Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна комсомольська організація. Комсомольці вели агітацію серед населення, саботували заходи окупантів, врятували від вивезення в Німеччину понад 100 юнаків і дівчат.

На території та в околицях села знайдено поселення гумельницької культури (IV—III тисячоліття до н. е.), часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.), раннього залізного віку та перших століть н. е. У IX—XI століттях тут було слов'янське поселення.

ГО́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 37 км від райцентру і за 18 км від залізничної станції Аліяга. Населення — 2727 чоловік.

На території села міститься колгосп «Росія», який має 6998 га землі, з них 5140 га орної, 435 га виноградників. Виробничий напрям — вирощування зерна, м'ясо-молочне тваринництво, а також виноградарство і садівництво. Допоміжні підприємства — цегельний завод, черепичний цех, пилорама, ремонтна майстерня, млин, олійня.

У Голиці — середня школа, бібліотека, клуб на 600 місць, лікарня. За післявоєнний час збудовано і переобладнано 300 будинків, споруджено стадіон.

Село засноване в 1830 році задунайськими болгарами.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 70 км від районного центру. Населення — 4611 чоловік.

Колгосп «Рассвет» має 7257 га землі, в т. ч. 4938 га орної, 345 га виноградників. Напрям господарства — рільництво, з розвиненим тваринництвом. Допоміжні підприємства: олійня, пилорама, механічні майстерні.

У Дмитрівці працюють восьмирічна школа і середня школа сільської молоді, бібліотека. Будинок культури на 700 місць. Діє лікарня на 35 ліжок. Є побутові майстерні. За період з 1959 по 1967 рік в селі споруджено 150 будинків для колгоспників. На честь 20-річчя Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками закладено парк культури і відпочинку.

Село засноване в 1821 році.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1944 року — Каракурт) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 7 км від райцентру і залізничної станції Болград. Населення — 3491 чоловік. Сільраді підпорядковане село Нове Жовтневе.

У Жовтневому — колгосп ім. Леніна, який має 10 139 га земельних угідь. Напрям господарства— виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво, виноградарство.

Артіль у 1967 році досягла врожаю озимої пшениці по 27,2 цнт, кукурудзи — 41,2 цнт і винограду по 54,9 цнт з га. Тваринники виробили по 80 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

В селі — восьмирічна і вечірня середня школи, бібліотека, клуб. Працює народний університет культури. Є шевська майстерня.

За післявоєнні роки у Жовтневому споруджено і переобладнано понад 200 будинків. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Засноване село в 1811 році переселенцями з Болгарії. В 1920 році в селі діяла підпільна революційна організація.

На території села знайдені поселення часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.), перших століть н. е. та слов'янське поселення IX—X століть.

КА́ЛЧЕВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Болград. Населення — 4804 чоловіка.

Колгосп ім. Димитрова має 8236 га землі, в т. ч. орної — 5758 га, садів, виноградників і тутових насаджень — 765 га. Основний напрям господарства — виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво, а також виноградарство, садівництво. У 1967 році артіль виростила по 23,3 цнт зернових, 57,5 цнт винограду з га. Поблизу села є став площею 65 га, де розводять рибу. З допоміжних підприємств в артілі працюють ремонтна майстерня, олійня, пилорама, цегельний завод.

Артіль підтримує зв'язок з кооперативом «Дружба» Народної Республіки Болгарії. Обидва господарства обмінюються досвідом, делегаціями.

Є в селі середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок. Працюють пункт побутового обслуговування і швейна майстерня. З 1959 по 1966 рр. тут споруджено 150 нових будинків. Висаджено 4 тис. декоративних і фруктових дерев.

Колчева заснована в 1861 році.

В 1905—1907 рр. учитель Хінев разом з селянами Миколою і Дмитром Парапанами поширювали революційні прокламації, закликаючи до страйку. Всі троє були заарештовані і вислані з села.

Під час румуно-боярської окупації в селі діяла підпільна організація на чолі з учасником Татарбунарського повстання І. Д. Перелі.

В пам'ять про загиблих жителів в першій світовій війні в селі споруджено пам'ятник.

Поблизу села виявлені поселення епохи пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.), III—IV століть н. е. та слов'янське поселення IX—X століть.

КРИНИЧНЕ (до 1947 року — Чишма-Варуїта) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Карасулаку за 17 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Болград. Населення — 5391 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Коса.

В селі — колгосп «Правда», якому належить 8814 га землі, в т. ч. 6340 га орної, 677 га виноградників. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових, виноградарство, садівництво, городництво В 1966 році урожай винограду становив 65 цнт з га; на 100 га угідь тваринники одержали по 67 цнт м'яса; середній надій молока на одну фуражну корову — 2213 кг; Криничанська високоврожайна цибуля відома далеко за межами області. Допоміжні підприємства — виноробний пункт, млин, столярна та деревообробна майстерні, 4 ремонтні майстерні.

У 1965 році ланковий-виноградар В. П. Драганєв, бригадири О. Д. Маринов та М. Д. Русанжик були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР і нагороджені бронзовими медалями. Криничанська сільська Рада за виробничі досягнення в 1966 році занесена на районну Дошку пошани.

В Криничному є середня школа, при якій створена кімната бойової і революційної слави; школа сільської молоді і музична школа. Учні листуються з школярами Народної Республіки Болгарії. Працюють клуб, 3 бібліотеки. Функціонує лікарня. Є швейна майстерня. На громадських засадах працює редколегія радіогазети «Новини села». Силами молоді споруджено стадіон, під час недільників посаджено 10 000 дерев. Біля озера Ялпуг розкинулося дитяче містечко. За післявоєнний час збудовано 500 житлових будинків.

Криничне засноване болгарами в 1813 році на місці татарського поселення. Місцеві жителі займались землеробством, рибальством, розведенням шовкопрядів.

В період революції 1905—1907 рр. бідняки Д. Киряков і К. Соколов під впливом соціал-демократичної пропаганди і за вказівкою болгарського соціал-демократичного гуртка провадили агітаційну роботу в селі, закликали селян добиватися розподілу землі. У 1914 році селяни вимагали розподілу церковних земель, зменшення податків, а також навчання в школі рідною мовою. В березні 1918 року була створена підпільна організація на чолі з ізмаїльським більшовиком М. Бабаком. Ця організація встановила зв'язки з Ізмаїльською підпільною організацією, розповсюджувала революційну літературу. Наприкінці 1919 року відбулися нелегальні збори представників організацій кількох сіл, на яких обговорювався план збройного повстання. Сигуранца заарештувала керівників організації, але, незважаючи на це, селяни взяли активну участь у підготовці Татарбунарського повстання.

У 1929 році бідняки Криничного виступили проти куркулів, які захопили при обмірі частину бідняцьких земель. Жителі Криничного в 1930 році разом з селянами інших сіл організували демонстрацію, вимагаючи допомоги безробітним і передачі землі селянам.

К. А. Соколов — учасник Татарбунарського повстання. Село Криничне. 1967 р.

Жнива. Село Криничне. 1967 р.

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна антифашистська група, яка проводила агітаційну роботу серед населення, поширювала листівки, саботувала накази окупантів. Наприкінці 1941 року фашисти заарештували і відправили її членів у концентраційний табір.

Біля села знайдено поселення перших віків н. е. та слов'янське селище IX—XI століть.

НОВІ́ ТРОЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Чадир-Лунга на лінії Одеса — Рені. Населення — 4825 чоловік.

Колгосп «Шлях до комунізму» має 7418 га землі, з них орної — 5124 га, виноградників — 530 га. Це багатогалузеве господарство м'ясо-молочного напряму, вирощує також зернові, овочеві і кормові культури, виноград, тютюн. Допоміжні підприємства — черепичний і цегельний заводи, олійня, виноробний пункт, пилорама, столярно-теслярська, деревообробна та ремонтна майстерні.

Знатний кукурудзовод колгоспу ланковий І. Г. Єнакієв та доярка М. Н. Бондар удостоєні ордена Леніна.

Село має середню школу і школу сільської молоді. При школі є кімната В. І. Леніна та музей «Молода гвардія». Танцювальний колектив школи на республіканському огляді художньої самодіяльності, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, був нагороджений грамотою ЦК ЛКСМУ і Міністерства освіти УРСР. В селі є бібліотека, Будинок культури на 700 місць. Працює лікарня на 25 ліжок. В 1966—1967 рр. споруджено 130 житлових будинків.

Засноване село в 1829 році болгарами і гагаузами, які переселилися з-за Дунаю з села Старого Трояна.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 45 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Аліяга. Населення — 2580 чоловік.

На території села міститься колгосп «Шлях Леніна». Він має 5598 га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 4025 га, виноградників — 280 га. Напрям господарства — вирощування зернових культур, виноградарство, садівництво та м'ясо-молочне тваринництво, зокрема вівчарство. Настриг вовни у 1967 році становив 89 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь.

В селі є восьмирічна школа, дві бібліотеки, клуб на 450 місць, лікарня на 50 ліжок. За післявоєнні роки в селі побудовано 150 будинків.

Олександрівка заснована в 1819 році на місці татарського поселення.

Під час румуно-боярської окупації, у 1938 році, селяни на сході заявили про своє бажання «по-старому залишатись громадянами Росії».

В центрі села встановлено пам'ятник комсомольцю Ф. Куроглу, який в період Великої Вітчизняної війни передавав радянським частинам дані про просування ворога, але був схоплений фашистами і загинув як герой.

ТАБА́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, залізнична станція. Населення — 3065 чоловік. Сільраді підпорядковане село Залізничне.

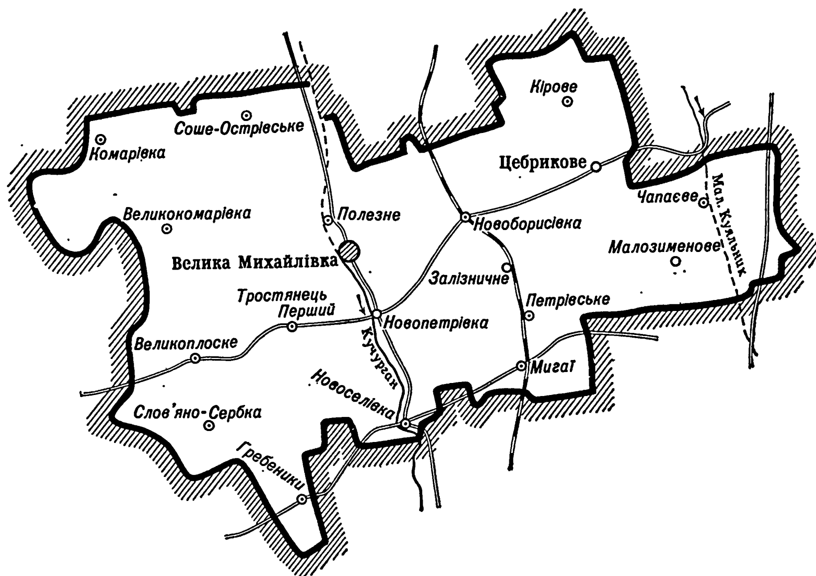
Місцевий колгосп «Україна» має 6170 га землі, в т. ч. орної — 4103 га, виноградників — 347 га. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зерна і винограду. В селі міститься районне відділення «Сільгосптехніка» і нафтобаза. Є ремонтна майстерня.

В Табаках працюють школи: восьмирічна і сільської молоді; бібліотека, якій присвоєно звання «Бібліотеки відмінної роботи», клуб на 200 місць До послуг жителів — швейна та шевська майстерні. За післявоєнний час споруджено понад 500 житлових будинків.

Село засноване в 1812 році переселенцями з Бессарабії. Через Табаки під час заслання на південь Росії проїжджав О. С. Пушкін. Тут працював російський письменник М. Г. Гарін-Михайловський. Він брав участь у будівництві Бендеро-Галацької залізниці як інженер-будівельник шляхів.

На околиці села виявлено поселення доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери).

ВЕЛИКО-МИХАЙЛІВСЬКИЙ РАЙОН

ВЕЛИ́КА МИХА́ЙЛІВКА

Велика Михайлівка (до 1946 року — село Гросулове) — селище міського типу, центр Великомихайлівського району і селищної Ради, до якої також входять села Вакарське та Новопетрівка. Розташована в долині річки Кучургану, за 17 км від залізничної станції Веселий Кут (на лінії Одеса—Київ) та за 111 км від Одеси. Населення — 7127 чоловік.

Селище виникло в часи заселення півдня України, після успішного закінчення російсько-турецьких воєн. Після того, як територія між Бугом і Дністром у 1792 році за Ясським мирним договором відійшла до Росії, катеринославський намісник наділив бригадира російської армії В. Ланського землею в урочищі річки Кучургану. Частину дарчої землі В. Ланський продав підполковникові А. Давидовичу[1]. Невдовзі всі ці землі купив поручик І. Гросул-Толстой. Населений пункт, що виник на лівому березі річки Кучургану навпроти урочища Богуславки, почав називатись Гросуловим. Поряд виникли невеликі села Полєзне, Михайлівка, Міщанка, Учкурня та інші. Пізніше вони злилися з Гросуловим в один населений пункт.

Поміщик Гросул був одним з найбагатших землевласників півдня України. Він мав понад 18 тис. десятин землі, з них орної — близько 16 тисяч[2].

Після ревізії 1795 року селян Гросулового перевели на кріпацьке становище. Їх зобов'язали здавати поміщику одну десяту частку врожаю та відробляти 12 днів на рік панщини. Той, хто брав землю під садибу, додатково платив щорічно чинш по 50 коп. за квадратний сажень[3]. На початку XIX століття Гросул запровадив оброк, а панщину відробляли три дні на тиждень.

Життя селян з кожним роком погіршувалось. Це обумовило загострення боротьби, особливо напередодні реформи 1861 року. Гросулівці виступили проти царського маніфесту від 19 лютого 1861 року. Їх обурило те, що тривалий час, до переходу на викуп, вони мали залишатись на становищі тимчасовозобов'язаних і підкорятись

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 1756, арк. 2.
[2] Там же, спр. 301, арк. 6, 7.
[3] Там же, спр. 6138, арк. 79.

Загальний вигляд селища Великої Михайлівки. 1967 р.

вотчинній владі поміщика, виконуючи повинності на його користь. Тому, ознайомившись з «Положенням», вони відмовились відробляти поміщику 3 дні на тиждень і лише під великим тиском «погодились» на один день панщини або на сплату оброку, сподіваючись, що заміна панщини грошовим оброком позбавить їх повсякденного знущання поміщика і його управителів[1]. При цьому селяни вимагали негайного перенесення вже на початковий період скасування кріпацтва тих норм, що їх було передбачено після введення уставних грамот, а саме: негайного переходу на чинш або встановлення панщини в розмірі 40 днів для чоловіків і 30 днів для жінок на рік чи по одному дню на тиждень[2].

2 квітня 1861 року тираспольський повітовий предводитель дворянства доповідав херсонському губернатору про заколот у Гросуловому. Водночас чиновник поліції писав новоросійському і бессарабському генерал-губернатору, що в маєтку поміщиків Гросулів після прочитання «Положення» селяни настирливо домагалися заміни панщини грошовою платою і що вони припинили польові роботи, незважаючи на присутність предводителя дворян, земського справника та інших чинів, які з'їхались у цей маєток «для приведення селян до покори»[3].

Гросуловських селян підтримали кріпаки трьох сусідніх сіл. Тимто вже 10 квітня херсонський губернатор телеграфував одеському генерал-губернатору про те, що в Гросуловому і його околицях досить серйозне заворушення, потрібні війська.

Прохання губернатора задовольнили. Для придушення селянського виступу сюди прибули дві роти солдатів[4]. Однак це не злякало селян. Вони все одно не йшли на роботу і наполягали на своїх вимогах. Губернатору довелось повідомити, що прибуття військ «не произвело ожидаемого действия». «Прийняли» селяни Гросулового царський маніфест тільки після арешту 7 ватажків і покарання різками 58 селян. 17 квітня 1861 року тираспольський предводитель дворянства телеграфував генерал-губернаторові, що в усіх маєтках братів Гросулових та в навколишніх селах «порядок водворен»[5].

Поміщики Гросули залишили собі якнайбільше землі, тому селянські наділи були мізерними, нарізаними за найнижчою нормою. Переважній більшості селян доводилось орендувати землю в поміщика. За десятину орної землі в 1886 році вони платили по 5—6 крб., за випас голови великої рогатої худоби — 3 крб., коня — 4 крб. на рік. Поміщик стягував з селян оренду і за житло, яке їм надавав. Так, за звичайну хату належало платити по 8—12 крб., за хату на дві половини — 15 крб., землянку — 6 крб. на рік[6].

Розташування Гросулового на великому торговому шляху сприяло розвиткові торгівлі та ремесла. Це значно обумовило збільшення кількості населення. Так, у 1868 році тут налічувалось 82 двори і 476 жителів, у 1896 році — 156 дворів і 950

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 173, спр. 9, арк. 3, 25.
[2] А. В. Флоровський. Воля панська та воля мужицька. Одеса, 1922, с. 18.
[3] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 173, спр. 9, арк. 24.
[4] Там же, оп. 249, спр. 407, арк. 7.
[5] Там же, арк. 70—71.
[6] Сборник Херсонского земства, 1887, № 1, с. 21, 38.

жителів, а в 1907 році — 750 дворів і 4136 жителів[1]. Наприкінці XIX століття Гросулове набуло всіх ознак торговельного містечка. Ще й тепер центральна частина селища має назву «Містечко». Тут відбувались щотижневі базари. Особливо жваво торгували хлібом, вовною тощо.

Про зростання торгово-грошових відносин у Гросуловому свідчить і те, що з грудня 1872 по квітень 1906 року тут існувало позичково-ощадне товариство з оборотним капіталом понад 12 тис. крб. До товариства приймались як власники землі, так і міщани. Щоправда, повітова земська управа протестувала проти прийняття до товариства міщан, але губернська управа, до якої з цього приводу звернулось правління товариства, не зважила на цей протест. Кількість пайщиків рік у рік зростала. Якщо на час його утворення був 91 пайщик, то в наступному, 1872 році — 181, а в травні 1874 року — 309 пайщиків.

У 1873 році товариство одержало від повітової земської управи позику на 4550 крб. За користування приватними внесками товариство сплачувало 6 проц. на рік, а пайщики вносили за позику 12 проц. на рік. Згаданого року прибутки товариства становили 806 карбованців[2].

У 1893 році Херсонська губернська управа підтримала прохання 80 жителів містечка про створення нотаріальної контори. Це зумовлювалось різнобічністю торговельних обігів по купівлі й продажу хліба, худоби, вовни і незручністю торговим людям їздити щоразу в Тирасполь або Одесу для ствердження торговельних акцій[3].

Торгівля й промисли в Гросуловому наприкінці XIX століття набули широкого розвитку. Так, у 1896 році тут було 19 крамниць, 3 оптових склади, 3 хлібних амбари, винний погріб, 5 корчем[4].

На початку XX століття в містечку виникли промислові підприємства. На січень 1906 року тут було 3 парових млини, бойня та каменоломня. Були й майстерні: ковальські, шевські, лимарні, кравецькі та інші, де працювало 59 майстрів.

Хоч в Гросуловому на початку XX століття проживало понад 5 тис. жителів, медичне обслуговування було на низькому рівні. В той час існувала земська лікарня на 12 ліжок, де були лікар, 2 фельдшери та акушерка.

Незважаючи на те, що заняття місцевих жителів торгівлею і ремеслом, безумовно, вимагало грамотності, процент письменних у Гросуловому був низьким. Школу тут відкрили тільки в 1867 році. В ній навчалось 25 хлопчиків та 5 дівчаток. Працював тут один учитель. У 1879 році в школі навчалось 43 учні. Витрати на її утримання становили 330 крб. на рік[5]. З 1905 року тут, крім церковнопарафіяльної, існувала двокласна школа.

В 1905 році поміщик Гросул-Толстой виділив болотистий клаптик землі, де побудували школу з платним навчанням. Вчитись тут могли тільки діти заможних батьків. Викладання в школі велось російською мовою, хоч переважну більшість учнів становили українці[6].

Важке економічне становище і політичне безправ'я трудящого населення призводило до загострення класової боротьби. Після поразки революції 1905—1907 рр., особливо в роки першої світової війни, життя трудящого населення значно погіршало. У 1914 році більшість чоловіків була мобілізована на війну. Зростали податки подвірні, окопні та інші. Все це призводило до занепаду селянських господарств, особливо бідняцьких.

---

[1] Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии, Одесса, 1907, с. 113.

[2] Сборник Херсонского земства, 1874, № 9, отдел 3, с. 4.

[3] Сборник Херсонского земства, 1893, № 1—2, с. 3.

[4] Список населенных мест Херсонской губернии и некоторые статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, с. 373.

[5] Сборник Херсонского земства, 1876, № 4, с. 67, 70, 102.

[6] Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии, с. 108, 113, 117.

Після повалення царату в містечку був утворений так званий Комітет громадської безпеки, місцевий орган Тимчасового уряду, до складу якого увійшли представники заможних верств. Селяни розгорнули боротьбу за переобрання комітету і вигнання з міліції колишніх поліцаїв. Вони написали скаргу і надіслали її селянській секції Одеської Ради робітничих депутатів. Представник Ради приїздив у Гросулове для її розслідування. В доповідній записці від 30 квітня 1917 року він писав про зростання політичної свідомості селян під впливом Лютневої революції[1].

З допомогою селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів у травні 1917 року Гросуловський комітет громадської безпеки був переобраний. Але до його складу знову ж таки потрапили есери, які всіляко підтримували Тимчасовий уряд.

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція змела старі порядки і внесла докорінні зміни в життя трудящих Гросулового. Однак до повної перемоги Радянської влади трудящим довелось пройти важкий шлях боротьби проти білогвардійців, інтервентів та української буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Тяжкі часи пережили трудящі Гросулового в 1918 році під час австро-німецької окупації, а потім антантівської інтервенції на Україні. Окупанти з активною допомогою гетьманців наклали на містечко контрибуцію, що становила 180 тис. крб.[2]. Були заборонені мітинги, збори, демонстрації. В лютому—квітні 1919 року в районі Гросулового розгорнулись жорстокі бої, які наприкінці квітня закінчились відновленням тут Радянської влади і створенням ревкому. Але в серпні 1919 року Гросулове захопили білогвардійці. Під час денікінської навали в маєтки повернулись поміщики, вони почали стягувати з селян контрибуцію.

Гросулівці чинили білогвардійцям збройний опір. Коли в Захар'ївській волості організувався партизанський загін, очолений О. К. Дубенком[3], багато жителів містечка стали його бійцями, щоб зі зброєю в руках боронити Радянську владу.

15 лютого 1920 року, після остаточного встановлення влади Рад, у Гросуловому знову утворено ревком, очолений місцевим жителем П. П. Костенком. В цей час село стало центром волості. 28 березня 1920 року тут обрали волосну Раду, до складу якої ввійшли головним чином співчуваючі партії більшовиків.

У завоюванні широких мас селянства Гросулового на бік Радянської влади і втягнення його в радянське будівництво велика роль належала волосному комітету незаможних селян, створеному 1 липня 1920 року в складі 5 чоловік[4].

Волвиконком та КНС одразу ж приступили до обліку поміщицької землі, підготовки списків безземельних і малоземельних селян для наділення їх землею. Вживались заходи до виконання продрозверстки, провадилась робота по згуртуванню пролетарських та напівпролетарських мас для рішучої боротьби проти куркульства, яке вороже зустрічало всі заходи Радянської влади. У звіті волвиконкому за 1921 рік вже відзначалось задовільне політичне становище волості. Успішно також пройшов призов 120 юнаків у Червону Армію[5].

Великою подією в політичному житті Гросулового було утворення 22 серпня 1920 року партійної організації[6] та в 1922 році комсомольського осередку.

Для дальшого розвитку села позитивне значення мало утворення в 1922 році Гросулівського району, до якого ввійшло 11 сільрад. Це сприяло зростанню економіки і культури. Були збільшені асигнування на впорядкування районного центру, культурне будівництво та на охорону здоров'я. В цей час у Гросуловому проживало 1700 чоловік. У промисловості було зайнято понад 200 чоловік, у сільському госпо-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 147, арк. 34.

[2] Ю. Ю. Карпенко. Імперіалістична інтервенція на Україні (1918—1920). Львів, 1964, с. 49.

[3] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2 (56—57), с. 188.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 238, арк. 5.

[5] Там же, арк. 7.

[6] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 214, арк. 19.

дарстві — 400, будівництві — 128, торгівлі і громадському харчуванні — 149, в закладах культури і охорони здоров'я — понад 200 чоловік.

В ті ж роки в Гросуловому були створені профспілкові організації працівників освіти, харчовиків, радянських та торговельних службовців, вантажників і медичних працівників.

Партійна організація провадила велику масово-виховну роботу серед селянських мас: з перших же кроків своєї діяльності вона взяла курс на залучення в партію селян від плуга, трудящої молоді, що перебувала в комсомолі, та жінок-активісток. Все це дало великі позитивні наслідки. Протягом 1920—1925 рр. партійний осередок зріс до 14 членів і 6 кандидатів у члени партії[1].

Трудящих селян Гросулового охопила велика скорбота, коли вони дізнались про смерть В. І. Леніна. Тут відбулися траурні мітинги і збори, на яких селяни одностайно прийняли постанову про спорудження в своєму селі пам'ятника великому вождю трудящих. Протягом місяця вони зібрали у фонд будівництва пам'ятника 270 пудів зерна та вісімдесят червінців грішми [2].

Комуністи стали зачинателями колгоспного руху. В березні 1922 року в колишньому маєтку поміщика Кузнецова виникла перша сільськогосподарська артіль «25-е Жовтня», членами якої стали 10 безземельних та малоземельних селян. Вони обробляли 50 десятин землі. В червні того ж року 10 незаможників об'єднались у другу артіль «Червоний незаможник»[3].

Матеріально-технічна база перших колгоспів була слабкою, тому деякі з них виявилися недовговічними. В 1925 році артіль «25-е Жовтня» перестала існувати. Недорід 1925—1926 рр. негативно позначився на економіці сільського господарства Гросулового. Населення голодувало. Через нестачу кормів дуже зменшилась кількість коней та великої рогатої худоби.

В цих умовах активізували свою ворожу діяльність непмани і спекулянти, які непомірно роздували ринкові ціни на хліб і інші продовольчі товари. Вороги Радянської влади — куркулі — гноїли хліб у ямах, дезорганізовували хлібозаготівлі. Партійний осередок за допомогою Одеського окружкому партії вживав необхідних заходів до подолання труднощів і ліквідації ворожих дій куркульства [4].

Радянська держава подала селянам Гросулового велику допомогу продовольством, насінням та грішми.

У відбудовний період помітне місце в житті села почали посідати споживча і сільськогосподарська кооперації. У 1926 році до споживчого товариства вступило 2418 членів, воно мало 7792 крб. внесків. У 1927 році було залучено 39 проц. селянських господарств, обіг товариства дорівнював понад 572 тис. карбованців. Сільськогосподарська кооперація у 1927 році охоплювала 45,5 проц. селянських господарств. Її річний обіг досяг 1 млн. 5 тис. крб. Кооперація успішно справлялась з постачанням селян потрібним реманентом та необхідним крамом[5].

Розвиток кооперативного руху позитивно вплинув і на кустарів. Вони почали об'єднуватись у виробничі артілі. Так, у 1923 році в Гросуловому виникла артіль «Шкіртруд» (яка об'єднала шевців), а в 1924 році — «Прогрес».

У роки нової економічної політики досить значною була частка приватного капіталу, особливо в торгівлі. З 49 торговельних закладів у 1927—1928 рр. кооперативний був — 1, державних — 3, приватних — 43.

У зв'язку з цим перед районною партійною організацією, яка на 1 січня 1928 року налічувала 80 комуністів, постали великі завдання по згуртуванню трудящих на виконання основного завдання — створення нової соціалістичної економіки. У вирішенні цього завдання велика відповідальність покладалась на кожного комуніста.

[1] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 199, арк. 21.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-968, оп. 1, спр. 118, арк. 4.
[3] Там же, ф. Р-53, оп. 1, спр. 428, арк. 65.
[4] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 2240, арк. 32.
[5] Газ. «Червоний степ», 23 листопада 1927 р.

Із загальної кількості 32 комуністи працювали безпосередньо в сільському господарстві, 25 — на виборних посадах. Комсомольців у районі тоді було 164. Комуністи і комсомольці спиралися в своїй роботі на членів КНС, яких налічувалось 2252 чоловіка.

Наприкінці 20-х років партійна, комсомольська організації, КНС та сільська Рада розгорнули широку пропаганду колективного ведення господарства. Завдяки цьому в 1929—1933 рр. у Гросуловому відбулась суцільна колективізація і ліквідація на цій основі куркульства як класу. У 1929 році тут, крім раніше створеної артілі «Червоний незаможник», виник колгосп «Фрайгайт», до складу якого ввійшло 29 селянських господарств. За ним закріпили 438 га землі. Колгоспники усуспільнили 24 коней, 33 корови та 50 овець[1].

У переході селянських господарств Гросулового до колективного господарювання багато допомагали шефи — робітники Одеської джутової фабрики. Вони прислали сюди 25-тисячника С. Ф. Мацюка і його обрали головою правління колгоспу «Червоний незаможник»[2].

У створенні колгоспів взяли активну участь 25-тисячники С. К. Редькова, В. К. Мостовенко. Головою колгоспу «Шлях до освіти» селяни обрали І. Д. Шестакова — ватажка сільської бідноти і першого тракториста на селі в 1925 році. З 1939 року він був секретарем Гросулівського райкому КП(б)У, а в роки Великої Вітчизняної війни — заступником командира авіаційного полку. Після демобілізації І. Д. Шестакова обрали секретарем Великомихайлівського РК КП(б)У. З 1950 року він очолював Великомихайлівську МТС, а з 1959 року керував районним об'єднанням «Сільгосптехніка».

Разом з перебудовою економіки змінювалося культурне обличчя села. До 10 річниці Великого Жовтня його електрифікували та радіофікували.

У 1920 році тут були лише початкова школа, де навчалось 85 дітей, та двокласна, яку відвідувало 100 учнів[3]. У 1921 році в Гросуловому відкрили сільськогосподарську школу з інтернатом на 60 дітей, прибулих з Донбасу, де лютував голод. В школі навчалось понад 50 дітей місцевого населення. У 1929/1930 навчальному році в селі відкрилась семирічна школа, в якій навчалось 69 учнів. У 1934 році на базі семирічної відкрилась середня школа. У 1930 році за рішенням загальних зборів селян приміщення церкви переобладнали для Будинку піонерів. В 1935 році за рахунок місцевого бюджету, шляхом народної будови, був зведений чудовий Будинок культури, де розгорнулась робота гуртків художньої самодіяльності, почалось демонстрування кінофільмів. 19 лютого 1932 року в районі почала виходити газета «Колгоспна правда».

З року в рік зростала продуктивність праці в колгоспах. Дедалі більше посилювався інтерес колгоспників до артільного виробництва, підвищувалась їх трудова активність. У 1940 році колгоспи Гросулового виростили добрий урожай та досягли помітних успіхів у розвитку громадського тваринництва. 1941 рік обіцяв бути ще багатшим, але війна, нав'язана гітлерівською Німеччиною, порушила мирну працю людей.

З перших же днів війни фашисти бомбардували Гросулове, було знищено електростанцію та багато житлових будинків. 7 серпня 1941 року німецько-румунські війська захопили село. Окупанти пограбували колгоспне майно, культурно-освітні установи, закрили школи. В селі були знову відкриті приватні крамниці, бадеги, церква.

Радянські люди не скорились ворогам і вступили в жорстоку боротьбу проти окупантів і їхнього ненависного режиму. З травня 1942 року по квітень 1944 року в Гросуловому діяла група патріотів у складі 15 чоловік, керівником якої був

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 3, спр. 601, арк. 13.
[2] Там же, оп. 1, спр. 908, арк. 70.
[3] Там же, ф. Р-599, оп. 1, спр 238, арк. 8.

І. І. Сенченков — радянський воїн, що втік з полону і перебував на нелегальному становищі під прізвищем Кузнецова. Він встановив зв'язок з одеськими підпільниками, одержував від них зведення Радянського Інформбюро, листівки і розповсюджував їх разом з С. І. Ахлупіним, П. Т. Осипчуком та іншими. Члени групи організовували саботаж сільськогосподарських робіт у районі, виводили з ладу трактори, а С. І. Ахлупін 6 листопада 1943 року вивісив на будинку водокачки червоний прапор. У складі групи були також комсомольці А. Цвигун, І. В. Марченко, П. К. Козаченко, І. Ф. Комашко. А. Цвигун і К. Я. Рудий закопали у дворі райвиконкому скульптуру В. І. Леніна, яку після визволення Гросулового було встановлено перед будинком правління колгоспу ім. Жданова. Члени групи подали допомогу радянському парашутисту М. Апанасенку, забезпечивши його продуктами харчування, одягом тощо. Учасники групи І. В. Марченко і П. Т. Осипчук після визволення Гросулового стали до лав бійців Червоної Армії і загинули в боях з фашистами[1].

За час окупації гітлерівці знищили 124 жителі села, у т. ч. 35 дітей, насильно вигнали на каторжні роботи до Німеччини 114 чоловік, забрали у селян 64 коней, 70 голів великої рогатої худоби, 715 овець, 41 свиню. Матеріальні збитки, заподіяні селу і його жителям, становили 6946 тис. карбованців.

6 квітня 1944 року доблесні війська 3-го Українського фронту визволили Гросулове від німецько-фашистських загарбників. Три дні йшли вперті бої за село, під час яких було знищено багато військової техніки, фашистських солдатів та офіцерів. У боях за визволення села загинуло понад 200 воїнів Червоної Армії. Трудящі свято шанують пам'ять полеглих у боях. На братській могилі Героя Радянського Союзу М. І. Горбунова, 15 офіцерів та 205 бійців Червоної Армії жителі спорудили пам'ятник.

Після визволення село ще деякий час перебувало в фронтовій зоні. Незважаючи на це, трудящі приступили до відбудови народного господарства. 9 квітня 1944 року тут були створені районні керівні органи — райпартком та райвиконком. 1 липня 1945 року в районному центрі вийшов перший післявоєнний номер газети «Більшовик». На території Гросулового та розташованої поблизу нього Новопетрівки відновили роботу колгоспи «Шлях до освіти», «Жовтень», ім. Кірова, ім. Енгельса, ім. Чкалова, «День урожаю», «Український хлібороб», «Червоний хлібороб» та «Колгоспна правда».

Відбудова економіки колгоспів проходила у важких умовах: не вистачало насіння, інвентаря, тяглової сили, відчувалась гостра нестача робочих рук. Незважаючи на це, колгоспники успішно справились з весняною сівбою 1944 року. В жовтні—листопаді того ж року разом з робітниками промислових підприємств та службовцями вони брали активну участь у проведенні місячника допомоги сім'ям фронтовиків, під час якого значною мірою забезпечили їх взуттям, одягом, харчами, паливом тощо[2].

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни в Гросулове та села району повернулись демобілізовані воїни. Сільська Рада при активній підтримці громадськості подала їм велику допомогу в трудовлаштуванні, забезпеченні продовольчими товарами, одноразовою грошовою допомогою[3].

В січні 1946 року село Гросулове було перейменоване на Велику Михайлівку.

Багато зусиль доклали жителі села до виконання завдань першої післявоєнної п'ятирічки. Ще в квітні—травні 1944 року відбудували паровий млин, маслозавод, винзавод, підприємства промкомбінату та інкубаторну станцію. Промислова артіль «Спільна праця» та підприємства райпромкомбінату виконували слюсарно-жерстяні роботи. Пункти побутового обслуговування ремонтували взуття, шили одяг. Працю-

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 33, 34—35.
[2] Там же, 1242, оп. 2, спр. 37, арк. 7.
[3] Там же, спр. 89, арк. 46, 47.

Герой Соціалістичної Праці Н. Ф. Карпелюк (фото 1966 р.).

вали хлібопекарня, цех безалкогольних напоїв, кузня, столярна майстерня[1]. У 1948 році колектив парового млина перевиконав план переробки зерна майже в 1,5 раза.

На відбудові сільського господарства Великої Михайлівки негативно відбились наслідки посухи 1946 року. Але при всебічній допомозі держави колгоспи селища справились з цими труднощами. У 1948 році вони в стислі строки і на високому агротехнічному рівні провели весняну сівбу та зібрали добрий урожай. Того року колгоспи вперше виконали план розвитку громадського тваринництва. Державний план заготівель зерна, м'яса і молока вони перевиконали. Колгоспи «Шлях до освіти» і «Жовтень» були занесені на обласну Дошку пошани[2].

У 1949 році відбулось укрупнення колгоспів Великої Михайлівки. З 10 існуючих колгоспів тут утворилось 2 багатогалузеві господарства — колгосп ім. Кірова (Мала Михайлівка) та ім. Будьонного (Новопетрівка). За першим з них закріпили 2281 га орної землі, 1408 га городів та садів. На той час він мав 260 голів великої рогатої худоби, 220 свиней та понад 200 овець. Колгоспові ім. Будьонного належало 2532 га орної землі, 2033 га городів і садів, а також 334 голови великої рогатої худоби, 158 свиней та 250 овець. Не об'єднаними залишились 3 колгоспи. Укрупнені господарства краще використовували потужну техніку, а це дало можливість значно більше механізувати трудомісткі процеси виробництва.

В забезпеченні високого рівня механізації основних процесів виробництва, підвищенні культури землеробства велика роль належала утвореній у 1950 році Великомихайлівській МТС. У зв'язку з її створенням у селище прибуло з міст і промислових підприємств чимало робітників та інженерно-технічних працівників. Їх приїзд мав позитивний вплив на піднесення культури праці та побуту селян. Чотири роки працівники МТС за високі показники в роботі, виконання державних планів завойовували перехідні Червоні прапори Міністерства сільського господарства СРСР та ВЦРПС.

Важливою подією в житті колгоспного селянства Великої Михайлівки був приїзд у 1950—51 рр. 104 сімей переселенців із західних областей України. Їм приготували житло, подали допомогу харчами, грішми тощо. З 1961 року на території Великомихайлівської селищної Ради існує 2 колгоспи — «Родина» (Велика Михайлівка) та ім. Чкалова (Новопетрівка).

За колгоспом «Родина» закріплено 4097 га землі, в т. ч. орної — 2125 га, пасовищ — 1285. Це високорозвинене багатогалузеве господарство, головним напрямом якого є рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. Розвивається тут і виноградарство та садівництво. На фермах артілі є 1754 голови великої рогатої худоби, 839 овець тощо.

У колгоспі ім. Чкалова — 7246 га землі, в т. ч. 4496 га орної та 1634 га пасовищ. Основними галузями господарства так само є рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. На фермах — 2823 голови великої рогатої худоби та 1410 свиней. Обидва колгоспи щорік одержують високі валові доходи: у колгоспі «Родина» близько 500 тис. крб., а в колгоспі ім. Чкалова вони перевищують 800 тис. карбованців.

Більшість робіт у колгоспах механізована, вони повністю забезпечені електро-

[1] Одеський облпартархів, ф. 1242, оп. 2, спр. 95, арк. 17.
[2] Там же, спр. 268, арк. 19, 31; спр. 176, арк. 58, 62.

енергією. У 1959 році стала до ладу електростанція. Догляд за машинами здійснює районне об'єднання «Сільгосптехніка», де є добре обладнані майстерні з токарним, слюсарним, ковальським, мийним та іншими цехами. Тут працюють понад 150 робітників і службовців.

У 1961 році Велику Михайлівку було віднесено до категорії селищ міського типу. Це стало поштовхом до дальшого розвитку селища. Рік у рік тут збільшуються асигнування на житлове та культурно-побутове будівництво, на задоволення матеріально-побутових потреб трудящих. Бюджет селища з 5,2 тис. крб. у 1959 році зріс до 145,7 тис. у 1966 році. В цей час головою селищної Ради стала Герой Соціалістичної Праці Н. Ф. Карпелюк.

За сумлінну працю, перевиконання виробничих завдань багато колгоспників селища відзначено урядовими нагородами. У 1966 році орденами Радянського Союзу нагороджено групу передовиків сільськогосподарського виробництва. Серед нагороджених Г. М. Капрош, М. М. Євенко, К. Г. Середницька, М. Д. Руснак та інші.

Натхненником і організатором господарських успіхів у колгоспі «Родина» є колгоспна партійна організація, яка налічує 32 комуністи; 15 з них працюють у рільництві, 8 — у тваринництві.

В ювілейному році колгоспники сільгоспартілі «Родина» працювали значно краще, ніж в попередньому. За 1967 рік молочно-товарні ферми колгоспу на 100 га угідь виробили 300 цнт молока, собівартість якого значно знизилась. Від реалізації молока колгосп у 1967 році одержав прибутків більше, ніж у 1966 році, на 30,7 тис. крб. Добре розвивається і птахівництво. У 1967 році тут одержано 400 тис. яєць, по 4,5 тис. на 100 га зернових культур.

Багато років колгоспом «Родина» керує М. М. Євенко, вчитель з вищою педагогічною освітою. За цей час колгосп став високорентабельним господарством, що має 0,5 млн. щорічного доходу. Серед передових людей цієї артілі — ветеран колгоспної праці завідуюча молочно-товарною фермою комуніст Л. Ф. Карпова, завідуючий птахофермою В. С. Новіков, молодий ланковий механізатор комсомолець В. В. Балан, доярка Г. Ангелюк, тваринники З. Чехар, Т. Камінська та інші.

В парторганізації колгоспу ім. Чкалова 34 члени партії і 9 кандидатів у члени партії. У рільництві тут працює 11 комуністів, у тваринництві — 8, механізаторами — 10.

Всього в селищі на кінець 1967 року налічувалось 27 первинних партійних організацій, на обліку в яких перебувало 459 членів та 43 кандидати в члени КПРС.

Активними помічниками партійних організацій є 20 комсомольських організацій. Комсомольські ватажки селища С. Вербицький, Г. Івіс, М. Куцюк та Т. Марченко в 1967 році нагороджені Почесними грамотами ЦК ЛКСМУ.

За роки семирічки значно зросла місцева промисловість. В 1961 році в селищі збудували нове приміщення промкомбінату, в якому відкрили новий консервний цех, розширили цехи ковбасний та безалкогольних напоїв. Того ж року маслозавод було переведено в нове приміщення з сучасним обладнанням і холодильною установкою. Стала до ладу нова пекарня, що дає на добу понад 12 тонн хлібобулочних виробів. Нове приміщення та нові потокові лінії споруджено на винзаводі.

Килим, виготовлений з вовни самодіяльним майстром з Великої Михайлівки М. А. Габелюком. Експонувався на виставці в м. Одесі у 1963 р.

Значне зростання сільськогосподарського та промислового виробництва дало можливість набагато збільшити бюджет селища, зміцнити комунальне господарство, розширити мережу торговельного та культурно-побутового обслуговування. Так, за роки семирічки у Великій Михайлівці побудовано понад 100 житлових будинків, прокладено нові тротуари, водопровід тощо. У 1966 році тут споруджено 40 індивідуальних житлових будинків, а у 1967 році — 60. Будується чотириповерховий Будинок Рад.

Багато уваги приділяється охороні здоров'я трудящих Великої Михайлівки. В селищі є районна лікарня на 150 ліжок, фельдшерсько-акушерський та медичний пункти, санітарна станція. В медичних закладах працюють 27 лікарів з вищою освітою та 73 працівники з середньою медичною освітою.

У 1967 році районну лікарню розширено. На її території споруджено новий корпус на 46 ліжок.

У 1961 році було закінчено будівництво нових приміщень дитячого садка на 100 місць, дитячих ясел на 50 місць та дитячого комбінату з цілодобовим перебуванням дітей на 100 місць.

Розширилась і мережа шкіл. Тепер у селищі є середня, 2 восьмирічні, середня школа робітничої та сільської молоді, консультаційний пункт заочної середньої школи. В школах працює 89 учителів.

Щорік зростає освітній та культурний рівень трудящих селища. У 1967 році в селищі працювало 526 спеціалістів з вищою і середньою освітою, серед них учителі, агрономи, лікарі, економісти тощо.

В Будинку культури з залом на 500 місць працює 12 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь 207 чол. Тут є драматична студія. У 1967 році в селищі відбулось 98 вистав та концертів, які відвідало 35 тис. чоловік, прочитано близько 200 лекцій та доповідей. Тут працюють університет культури, любительська кіностудія, яка вже випустила три документальні фільми, стаціонарна кіноустановка, гурток образотворчого мистецтва. Самодіяльні художники: П. О. Биков — учасник обласних і республіканських виставок 1964 і 1967 років, А. П. Пшеничний — дипломант обласної виставки 1964 року — мають значні досягнення в своїй творчій праці. Дипломантами обласних виставок 1964 і 1967 рр. стали вишивальниці — робітниця райхарчокомбінату Б. Л. Устиловська, С. А. Лунґа, пенсіонерка Н. А. Лідовська.

В селищі працюють районна бібліотека для дорослих, районна бібліотека для дітей, бібліотека середньої школи та сільська бібліотека в Новопетрівці. Книжковим фондом районної бібліотеки для дорослих, який налічує 21 тис. примірників, у 1967 році користувалось 3 тис. читачів. Бібліотека має 9 пунктів видачі книг, через які вона видала 64 тис. книжок. У ювілейному році бібліотека провела 265 літературних вечорів, читацьких конференцій та інших масових заходів.

Не впізнати колись загубленого в степах поміщицького села Гросулового. Завдяки розуму і невтомній праці радянських людей воно з кожним днем набуває ознак нового соціалістичного міста.

Г. С. ВОБЛИЙ, К. І. КОЛОДІЙ, Ф. М. МАРАР

Великомихайлівський (до 1946 року Гросулівський) район розташований в центральній частині області. Утворено в 1922 році. Межує на півночі з Фрунзівським та Ширяївським, на сході — Іванівським, на півдні — Роздільнянським районами Одеської області, а на заході з Молдавською РСР. Площа 1435 кв. кілометрів. Населення — 44,4 тис. чол., в т. ч. сільського — 33,0 тис. чол. (74,3 проц.). Густота населення 30,9 чоловік на 1 кв. кілометр. В районі є 84 населених пункти, які підпорядковані 2 селищним та 14 сільським Радам.

Через територію району проходить залізниця Одеса—Київ та 4 автошляхи.

Поверхня району в основному рівнинна, перетята балками та долинами пересохлих річок. Безморозний період триває 185 діб. Річна кількість опадів коливається від 400 до 430 мм.

В економіці району переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає близько двох третин (64,6 проц.) валової продукції. Природні умови сприятливі для вирощування зернових культур, соняшнику та південної коноплі.

Сільськогосподарські угіддя займають 126 049 га, з них орної землі 87 375 га, під садами та виноградниками — 4105 га. В районі 2 радгоспи та 22 колгоспи.

Посівна площа в 1966 році становила 85 887 га, з них під зерновими культурами було 40 986 га, під технічними — 11 885 га, під кормовими — 31 750 га. Основні культури — озима пшениця, соняшник та коноплі південні. У 1966-68 рр. колгоспи та радгоспи зібрали пересічно озимої пшениці по 18,7 цнт з га, соняшнику по 15,6 цнт з га, коноплі південної — по 28,3 цнт з гектара.

В районі добре розвинене тваринництво, яке має м'ясо-молочний напрям. Валова продукція його становить понад 41 проц. всього сільськогосподарського виробництва. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 41,7 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 11 корів; на 100 га ріллі — 27 свиней. У 1967 році на 100 га угідь було вироблено 37,9 цнт яловичини, надоєно 172,6 цнт молока.

Район повністю електрифіковано від державної електромережі. На ланах колгоспів та радгоспів працює 855 тракторів та 295 комбайнів. Орні роботи, збирання зернових та соняшнику повністю механізовані; очистка зернових — на 96 проц., міжрядний обробіток цукрових буряків — на 91 проц., а їх збирання на 93 проц., водопостачання тваринницьких ферм на 75 процентів.

За успіхи в розвитку сільського господарства лише в 1966 році орденами та медалями Радянського Союзу було нагороджено 153 трудівники села, з них орденом Леніна 6, орденом Трудового Червоного Прапора 22.

На території району — 11 промислових підприємств, які протягом 1966 року виробили продукції на 11 403 тис. крб. В промисловості зайнято 945 робітників та службовців. Провідне місце посідає харчова промисловість (89 проц.). Найбільші підприємства — льонозавод, Великомихайлівське винзаводоуправління, маслозавод, харчокомбінат та Цебриківський сирзавод.

Потреби населення задовольняють 172 магазини і ларки та 36 закладів громадського харчування.

В районі невпинно зростає житлове будівництво. За роки семирічки лише індивідуальні забудовники з допомогою держави й колгоспів спорудили більше як 1,5 тис. будинків, а в 1966 році їх було збудовано 192 загальною площею 13,9 тис. кв. метрів. Виросла широка мережа закладів охорони здоров'я. В районі 4 лікарні на 360 ліжок, 2 амбулаторії, 31 фельдшерсько-акушерський пункт, 6 пологових будинків, в яких працює 52 лікарі та 190 чоловік середнього медичного персоналу. Серед лікарів 2 відмінники охорони здоров'я.

Значного розвитку набули освіта й культура. В районі — 8 середніх, 21 восьмирічна та 9 початкових шкіл, також 3 школи робітничої та сільської молоді. В закладах народної освіти працює 560 вчителів, серед них один заслужений вчитель школи УРСР та 10 відмінників народної освіти.

Населення обслуговує 39 бібліотек з загальним книжковим фондом понад 240 тис. примірників. У 1967 році населення передплатило 845 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета виходить з 1932 року.

В районі є 30 клубів та 8 будинків культури, при яких працює 6 народних університетів культури і 319 гуртків художньої самодіяльності. В районі функціонує 49 кінотеатрів та стаціонарних кіноустановок. Спортивні товариства «Трудрезерви», «Колос» об'єднують понад 10 тис. фізкультурників, серед них 1460 спортсменів-розрядників.

У Великомихайлівці відкрита народна картинна галерея. В районі три Герої Соціалістичної Праці та один Герой Радянського Союзу.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ І СЕЛИЩНИХ РАД ВЕЛИКОМИХАЙЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИКОКОМАРІ́ВКА (до 1947 року — Касель) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Кучургані, за 18 км на захід від районного центру. До залізничної станції Веселий Кут — 30 км. Населення — 1480 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дівоцьке та Платонівка.

На території села розташований радгосп ім. професора Ховренка, якому належить 6800 га землі. Основний напрям господарства — рільництво, тваринництво і виноградарство. Над радгоспом шефствує завод ім. Дзержинського.

В селі є середня школа, клуб на 250 місць, бібліотека. За останні 5 років побудовано понад 100 будинків. До послуг трудящих медична дільниця, аптекарський пункт.

Засноване село у 1809 році.

ВЕЛИКОПЛО́СКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 17 км на південний захід від райцентру і за 18 км від залізничної станції Тирасполь (Молдавська РСР). Населення—6030 чоловік.

На території села розташований радгосп «Росія», якому належить 10 900 га землі, в т. ч. 7503 га орної. Під пасовиськами зайнято 1458 га. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво і рільництво. У 1967 році врожай пшениці становив 27,2 цнт з гектара.

Перший вчитель Великоплоского І. І. Дубровін (фото 1963 р.).

Радгосп має пилораму, черепичний завод, ремонтну майстерню.

Тут працюють середня і заочна школи, клуб, 3 бібліотеки. Є лікарня на 50 ліжок.

Засноване село в 1822 році росіянами-розкольниками, жителями села Плоского, яке існує і тепер у Знаменському районі на Кіровоградщині.

У роки громадянської війни в селі діяв партизанський загін, що згодом приєднався до 45-ї стрілецької дивізії Червоної Армії.

На околицях села розкопано 41 курган з похованнями доби бронзи (III — початок I тисячоліття до н. е.) та кочових племен IX—XI століть.

ГРЕБЕ́НИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 30 км на південь від районного центру. Населення — 1600 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дзержинське.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, земельна площа якого 6529 га, в т. ч. 4315 га ріллі. Виробничий напрям — зерновий та м'ясо-молочний. Є млин.

Над колгоспом шефствує колектив Одеського заводу «Продмаш», який допомагає господарству різним обладнанням. З його допомогою побудовано кормоцех і обладнано ремонтну майстерню.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 250 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок. За післявоєнні роки споруджено 150 нових будинків.

В околицях села виявлено мезолітичну стоянку (9—8 тис. років тому) та курган доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

КІ́РОВЕ (до 1935 року — Їжицьке) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північ від районного центру. До залізничної станції Іванівка — 12 км. Населення — 645 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоселівка, Привілля, Сокорове.

В селі — центральна садиба колгоспу «Труд», який має 7837 га земельних угідь, в т. ч. 4966 га орної землі. Це багатогалузеве господарство рослинницько-тваринницького напряму. В 1967 році урожай пшениці становив 38,8 цнт з гектара. З допоміжних підприємств є ремонтні майстерні, пилорама.

Тут працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць, при якому діє народний університет культури.

Село виникло у 1787 році.

КОМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний захід від районного центру. До залізничної станції Веселий Кут — 48 км. Населення — 396 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Грушка, Лазарівка, Нові Бутори, Новоолександрівка, Трохимівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Розквіт» рільничо-тваринницького напряму, який володіє 3315 га земельних угідь, в т. ч. 1715 га пасовищ. Допоміжні галузі господарства — виноградарство, садівництво, птахівництво, бджільництво, шовківництво. Є млин, механічна майстерня, кормопереробний цех, пилорама.

Допомагають колгоспу шефи — робітники Одеського заводу ім. Жовтневої революції. Вони обладнали механічні майстерні, підвісну дорогу на свиноферми, ремонтують інвентар до посівних робіт.

В селі є восьмирічна і 2 початкові школи, клуб на 300 місць.

Заснована Комарівка у 1859 році.

Під час німецько-фашистської окупації її жителі брали активну участь у підпільній групі, що входила до партизанського загону, яким керував В. Д. Авдєєв (Чорноморський).

МИГАЇ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км від районного центру, за 5 км від

залізничної станції Мигаєве. Населення — 940 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Залізничне, Мигаєве, Савицьке, Три Криниці.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 7313 га земельної площі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво, допоміжні — садівництво, виноградарство, бджільництво. В колгоспі є ремонтні майстерні, кузня, теслярня, млин, пилорама, олійня.

Тут працюють восьмирічна школа, клуб на 420 місць, бібліотека.

За 1958—1966 рр. побудовано 50 житлових будинків.

Виникло село в кінці XIX століття.

У 1922 році емігранти з Канади створили «Першу Канадську агрикультурну зразкову комуну ім. В. І. Леніна». В 1923 році в селі виникли партійна і комсомольська організації.

НОВОБОРИ́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км на схід від районного центру, біля залізничної станції Веселий Кут. Населення — 2580 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Добрий Лук, Дурбайли, Іванівка, Іринівка, Мардарівка, Мацкули, Новопавлівка, Новоманівка, Оленівка, Поплавка, Преображенка, Путилівка, Райки, Тятри.

Колгосп «Першого травня» має 7057 га землі, з яких 4530 га орної і 1168 га пасовиськ. Господарство займається рільництвом і тваринництвом, особливо розвивається свинарство. В селі є елеватор. У 1959 році став до ладу завод по обробці гібридного та сортового насіння кукурудзи.

Працюють середня школа, бібліотека, збудовано клуб на 400 місць.

До послуг населення шевська і кравецька майстерні. За 1958—1966 рр. споруджено понад 300 житлових будинків.

Виникло село у 1892 році. Першими його жителями були робітники-залізничники станції Веселий Кут.

При визволенні села від німецько-фашистських загарбників відзначився капітан-танкіст Герой Радянського Союзу М. І. Сотниченко, який працює тепер в селі механізатором.

НОВОСЕ́ЛІВКА (до 1949 року — Мале Карманове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Веселий Кут на лінії Одеса—Київ. Через село проходить шосе Одеса—Котовськ. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артема, Гірське, Кардамичеве.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який володіє 5340 га земельної площі, в т. ч. 3294 га орної.

Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво.

Є восьмирічна школа, при якій працює заочний консультаційний пункт, клуб. До послуг жителів — побутова майстерня.

Виникла Новоселівка в 1894 році.

Вивезення добрив на поля Новоселівки. 1967 р.

ПЕТРІ́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Мигаєве на лінії Одеса—Київ. Населення — 436 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благоєве, Данилівка, Козакове, Наливайкове, Незаможник, Першотравневе.

На території села розташована комплексна бригада колгоспу «Україна», який має 3504 га землі, з них 2231 га орної. Господарство вирощує пшеницю, кукурудзу, має розвинене м'ясомолочне тваринництво. В 1949 році за високі показники у виробництві ланковим Н. Ф. Белен-Карпелюк, Н. О. Терзман, В. Е. Петруіловій було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у 1923 році переселенцями з центральних районів України.

Уродженцем села є І. В. Ганєвич — професор Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

ПОЛЕ́ЗНЕ (кол. Мале Гросулове, потім — Левове) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 3 км на північ від районного центру. Через село проходить шосе Одеса — Котовськ. Населення — 527 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Багачеве, Бессарабка, Василівка, Водяне, Гіржове, Муратове, Стоянове, Фрасине.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Іскра», який володіє 7517 га землі, в т. ч. 4580 га орної і 1823 га пасовищ. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Колгосп має два допоміжні підприємства: млин та ремонтну майстерню.

В селі — початкова школа, бібліотека.

Засноване Полезне наприкінці XVIII століття.

Здавна жінки села займаються художнім вишиванням. У 1967 році на обласній виставці демонструвала вишивані рушники колгоспниця артілі «Іскра» Н. А. Урбанович.

Поблизу с. Гіржового виявлено мезолітичну стоянку (10—8 тис. років тому), трипільську кераміку (IV—III тисячоліття до н. е.) та рештки поселення черняхівської культури (II—V століття н. ери).

СЛОВ'Я́НО-СЕ́РБКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Тирасполь (Молдавська РСР). Населення — 900 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонокович, Новосавицьке, Олег, Юрківка.

Герой Радянського Союзу С. К. Осадчий. Загинув в 1936 році. Слов'яно-Сербка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», який має 4790 га землі, в т. ч. 3452 га орної. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, а також займається тваринництвом.

В Слов'яно-Сербці є восьмирічна школа, клуб.

Село засноване у 1862 році переселенцями з с. Сербки.

Під час революції 1905 року в Слов'яно-Сербці розповсюджував нелегальну літературу вчитель М. Волков. Під його впливом селяни часто збирались і говорили про розподіл землі, поміщицького майна. За розповсюдження революційної літератури вчителі школи Я. Д. Андрєєв і М. С. Скульський були заарештовані у березні 1906 року.

Одним з організаторів комітету незаможників у червні 1920 року був колишній матрос крейсера «Аврора» С. Н. Нумерований. Багато жителів села воювали в бригаді Г. І. Котовського.

Уродженцю Слов'яно-Сербки С. К. Осадчому, який в складі інтернаціональної бригади брав участь у боях з франкістськими фашистами в Іспанії, у 1938 році посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В околицях села розкопано 3 кургани з похованнями доби бронзи (II — початок I тисячоліття до н. ери).

СОШЕ́-ОСТРІ́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північ від районного центру і за 17 км від залізничної станції Іванівка. Населення — 942 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Кучурган і Первомайське.

Колгосп ім. Горького рільничо-тваринницького напряму, має 6027 га землі. В господарстві — пилорама, млин, є також каменоломня.

В селі — середня школа, клуб, де працює університет культури, бібліотека.

Виникло село на початку XIX століття.

ТРОСТЯНЕ́ЦЬ ПЕ́РШИЙ — село, центр Тростянецької сільської Ради. Розташований за 10 км на південний захід від районного центру, за 22 км від залізничної станції Веселий Кут. Населення — 346 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кістельниця, Малоплоске, Новоантонівка, Орел, Покровка, Привілля.

В селі міститься колгосп ім. Войкова, який має 4570 га землі, в т. ч. 3023 га орної. Господарство артілі багатогалузеве, займається рільництвом, тваринництвом, городництвом, садівництвом, виноградарством. У 1963—1967 рр. одержано пересічно по 40 цнт винограду з гектара.

За високі виробничі показники в 1948 році було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці ланковим колгоспу Е. А. Кононовій та О. А. Волковій.

Колгосп має ремонтні майстерні, олійню. Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, в якому працює народний університет культури.

ЦЕ́БРИКОВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Малому Куяльнику, за 12 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Веселий Кут на лінії Одеса—Київ. Населення — 4900 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Малозименове, Малоцебрикове, Ольгинове, Поліно-Осипенкове, Цибулівка.

Колгосп ім. XX з'їзду КПРС володіє площею землі 8925 га, займається рільництвом і тваринництвом. З допоміжних підприємств є ремонтна та деревообробна майстерні. В селищі містяться відділення «Сільгосптехніка», інкубаторно-птахівнича станція, масло- і хлібозаводи, виноробний пункт.

Тут працюють середня і восьмирічна школи, школа робітничої молоді та заочна. Є бібліотека

У селищній їдальні. Цебрикове. 1967 р.

При Будинку культури створено університет культури. Відкрито Будинок піонерів і дитячу бібліотеку. За післявоєнні роки збудовано 350 житлових будинків. В останні роки споруджено телевізійний ретранслятор. До послуг жителів комбінат побутового обслуговування, ательє по ремонту телевізорів, радіоприймачів, електроприладів. Працює лікарня на 125 ліжок. Видається багатотиражна газета «Прапор ленінізму».

Виникло село наприкінці XVIII століття. Його першими жителями були українці і молдавани. На початку XIX століття тут почали оселятися німці-колоністи. Влітку 1919 року колоністи-багатії вчинили заколот проти Радянської влади. Він був придушений частинами Червоної Армії, яким допомагала місцева біднота.

У 1920 році виникла партійна організація.

Після Великої Вітчизняної війни в Цебрикове переїхали селяни із західних областей України.

Біля села є багато стародавніх курганів.

ЧАПА́ЄВЕ (до 1945 року — Воробйове-Берлін) — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на схід від районного центру, за 4 км від автомагістралі Одеса—Ленінград. Населення — 340 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великозименове, Воробйове, Марціянове, Юрашеве.

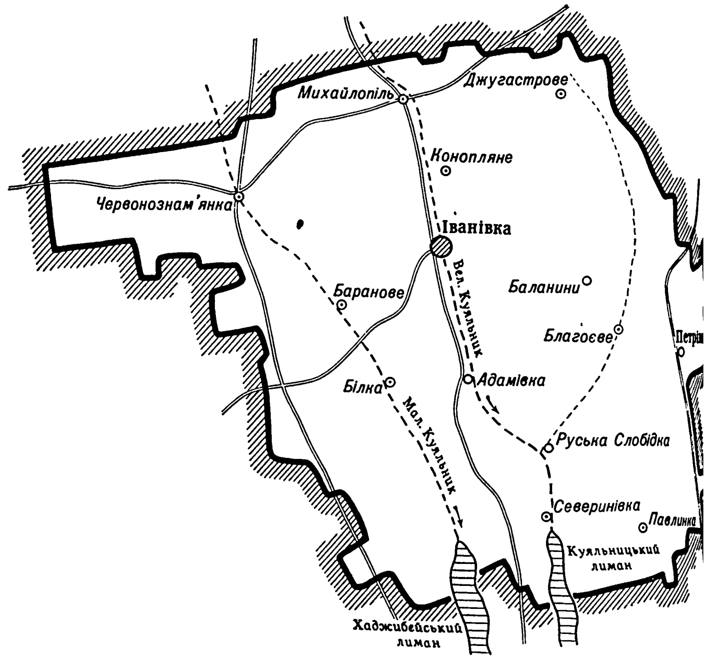
Колгосп «Заповіт Леніна» має 7760 га землі, з яких 4827 га орної, 1793 га пасовиськ. Основний напрям — рільництво й тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, клуб на 200 місць, бібліотека. За післявоєнні роки споруджено 120 нових будинків.

Село засноване наприкінці XVIII століття кріпаками-втікачами з північних районів України. Пізніше тут оселилися німці-колоністи які витіснили місцевих жителів на менш родючі землі.

Після Великої Вітчизняної війни, коли німецьке населення переїхало до Німеччини, село перейменоване на Чапаєве.

ІВАНІВСЬКИЙ РАЙОН

ІВАНІВКА

Іванівка (до 1946 року — Янівка) — селище міського типу, центр однойменного району і селищної Ради, до якої входять також села Баланини, Бузинове, Прохорове. Розташоване за 62 км на північ від Одеси, на правому березі річки Великого Куяльнику, що впадає в Куяльницький лиман; до найближчої залізничної станції Рогово (на лінії Роздільна — Колосовка) — 2 кілометри. Населення — 4,5 тис. чоловік.

Виникла Іванівка наприкінці XVIII століття на землі майора Баранова, який одержав у 1793 році 3,1 тис. десятини від царського уряду[1]. В першій половині XIX століття населений пункт називався Малобаранівкою. Село зростало за рахунок припливу селян, які тікали від жорстоких утисків з центральних губерній України та Росії на південь України. В 1826 році в Малобаранівці проживало 1,9 тис. чоловік. У тому році Малобаранівку оголосили містечком[2].

За ділянки землі, на яких селяни будували свої житла, власникові містечка треба було платити велику орендну плату, т. зв. чинш, який весь час зростав.

У 1858 році власником Новобаранівки став шляхтич Ян Лемпер, і містечко почали називати Янівкою, а ще пізніше Іванівкою. Новий власник, зацікавлений у розвитку торгівлі, дозволив купцям без плати за землю будувати на головній вулиці містечка великі будинки. Водночас він категорично заборонив будувати тут житла біднякам. У 40—50-х роках XIX століття в Янівці помітно пожвавилась торгівля. Тут щорічно відбувався весняний ярмарок та збиралися регулярно, двічі на тиждень, базари. Збільшувалась і кількість виробів, які продавали місцеві ремісники. Янівські купці та лихварі перепродували худобу, скуплену у поміщиків та селян віддалених районів Херсонщини. На цьому вони наживали величезні бариші[3].

Вже в першій половині XIX століття поміщики Херсонської губернії починають все більше використовувати найману працю. У зв'язку з цим Янівка, як й інші міс-

[1] ЦДВІА, ф. ВУА, оп. 1, спр. 18727, ч. 2, арк. 9.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, с. 486.

[3] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 р.). К., 1962, с. 119.

течка губернії, почала виконувати роль робітничого ринку. Його заповняли не тільки прибулі з інших місцевостей робітники. Сюди під час весняного ярмарку приходило багато безземельних жителів містечок, розорених ремісників тощо, щоб найнятись у сусідні поміщицькі економії.

Наприкінці 70-х років XIX століття в Янівці побував член народницької організації петербурзький студент О. Домікелі і мав розмову з жителями містечка П. Грудницьким і М. Железняком[1]. Він говорив про несправедливість у розподілі землі, називав поміщиків «п'явками» та переконував, що незабаром буде новий перерозподіл, який готують у Петербурзі студенти, що стоять за інтереси селян.

У другій половині XIX століття Янівка і далі була одним з відомих робітничих ринків у Херсонській губернії. Перед весняними польовими роботами до містечка щороку прибували селяни з Київської, Подільської, Полтавської, Чернігівської, Орловської, Тульської та інших українських і російських губерній з надією найнятись на сільськогосподарські роботи в поміщицькі господарства. Дані про кількість заробітчан, які прибували до Янівки, свідчать про щорічне зростання їх числа навіть тоді, коли приплив населення до інших робітничих ринків Херсонської губернії зменшувався. Так, з 1894 по 1897 рік число зайшлих заробітчан в Янівці зросло з 311 до 1444 чоловік[2]. Приходило в Янівку багато людей, які вже побували на робітничих ринках Одеси, Херсона та інших міст.

В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» писав, що найнятись на роботу на півдні України було дуже важко навіть в урожайні роки[3].

До Янівки та до інших ринків Херсонської губернії прибувало багато підвід з 10—15-річними хлопчиками й дівчатками з Київської та Чернігівської губерній. Н. Тезяков, який цікавився становищем заробітчан на робітничих ринках Херсонської губернії, писав, що це були діти з найбідніших сімей, змушених посилати в найми навіть малолітніх[4].

З кожним роком погіршувалось економічне становище янівської бідноти, зростала кількість безземельних. Це призводило до значного збільшення числа наймитів місцевого походження. Збіднілі міщани Янівки прагнули найнятись на різні сільськогосподарські роботи. За даними лікувально-продовольчого пункту, серед заробітчан в 90-х роках місцеві становили понад 30 проц. від загальної кількості тих, що збирались на робітничому ринку[5].

Безземелля, тяжкі умови життя і праці змушували трудящих містечка боротись за поліпшення свого становища. Виступи селян особливо посилились напередодні та під час першої російської революції. Ленінська «Искра» у 1903 році вмістила кореспонденцію, яка розповідала про боротьбу селян-батраків Янівки проти місцевого поміщика[6]. В серпні згаданого року селяни відмовились перевозити поміщицький хліб, вимагаючи збільшення плати від 4 до 8 коп. за пуд. Поміщик викликав козачий загін і наказав заарештувати 11 возіїв. Серед заарештованих були С. С. Динник, М. Г. Березовський, П. Ф. Сила, Т. О. Марков, О. М. Дриз та інші. Селяни заявили, що не будуть вивозити хліб за таку низьку ціну. Коли розлючений офіцер ударив шаблюкою одного з них, присутні кинулися на офіцера. Козаки вбили шістьох учасників виступу[7]. Кривава розправа над янівцями схвилювала селян навколишніх сіл і викликала заворушення. Про це теж писала «Искра» в 46 номері.

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 385, оп. 1, спр. 188, арк. 101.

[2] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба..., с. 64.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 203.

[4] Н. Тезяков. Рынки найма сельскохозяйственных рабочих на юге России в санитарном отношении. СПб, 1902, с. 92.

[5] О. І. Лугова. Сільськогосподарський пролетаріат Півдня України в період капіталізму, с. 120.

[6] С. О. Ктітарєв. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959, с. 294.

[7] Історія селянства УРСР, т. 1, с. 457.

Після подій у Янівці Одеський комітет РСДРП встановив зв'язок з селянами містечка. У 1905 році представники комітету розповсюдили в Янівці революційні листівки та провели мітинги, на яких закликали селян до активної боротьби за землю.

Революційні листівки зробили великий вплив на селян. Вони сприяли посиленню їх боротьби за свої права. На сільському сході селяни вимагали звільнення з тюрми засуджених за виступи проти поміщиків та за політичні переконання[1].

Сходки революційно настроєних жителів неодноразово відбувались у жовтні і листопаді 1905 року в будинках П. Силли, Д. Крижанівського, Г. Радіщевського, І. Зелинського, С. Диніна. На сходках, де збиралося по 70—80 чоловік, читалися газети, обговорювалися питання боротьби за землю та інші болючі питання[2]. 22 листопада 1905 року в містечку відбулась багатолюдна нічна сходка янівців з участю представника Одеського комітету РСДРП. Її учасники висунули вимогу про розподіл землі між безземельними селянами. В листопаді 1905 року трудящі Янівки активно боролись проти чорносотенних загонів, які намагались придушити революційний рух[3].

В січні 1906 року у місцевого фельдшера Б. Замощина під час обшуку було знайдено 107 примірників листівок Одеського комітету РСДРП та кілька брошур[4]. Б. Замощин зберігав також квитанції на зібрані кошти для Одеської соціал-демократичної організації. Його син — М. Замощин збирав кошти для Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП. У квітні 1907 року М. Замощина засудив Одеський військово-окружний суд за те, що він як член російської соціал-демократичної партії провадив революційну пропаганду в 1905 році.

Участь значної кількості селян у революційному русі 1905—1906 рр. примусила янівського поліцейського урядника послати на ім'я пристава рапорт з проханням ввести в містечко військо для встановлення порядку. Наприкінці 1906 року в Янівці було введено військове становище.

В роки столипінської реакції багато безземельних янівців вирішили переселитись до Сибіру, сподіваючись одержати там землю. Але невдовзі чимало з них повернулось назад і поповнило ряди наймитів, яким з кожним роком ставало все важче знайти роботу.

Під час першої світової війни становище трудящих Янівки стало ще нестерпнішим. Важко жилося не тільки селянам. Розорювались янівські ремісники. Так, у 1917 році число ковальських майстерень порівняно з 1915 роком зменшилось з 7 до 4, за цей же час закрились 2 з 3 шорень, перестали працювати дві фургонні, малярна і палітурна майстерні, які ще в 1915 році діяли[5].

Після Лютневої революції 1917 року місцева буржуазія, купці й лихварі намагались не допустити посилення революційної боротьби, а чорносотенці, всіляко підтримуючи тимчасовий уряд, прагнули відновити старі порядки.

Свідома частина янівців рішуче виступила проти цих намагань. Про це писав в Одеську Раду робітничих депутатів 4 березня 1917 року революційно настроєний житель містечка П. І. Непомнящий[6].

Ворожа діяльність начальника місцевої пошти Гришанова викликала гнів і обурення населення. У квітні 1917 року 56 громадян Янівки написали заяву в виконком Янівської Ради, в якій, осудивши ворожу агітаційну діяльність начальника пошти, захисника самодержавства і погромника, просили виселити його як монархіста за межі містечка.

---

[1] Журн. «Право», 1905, № 22.

[2] 1905 год и революционное движение в Одессе и Одесщине. Сборник материалов и воспоминаний, кн. 2. Одесса, 1926, с. 283.

[3] З історії Одеської партійної організації, с. 78.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 4226, арк. 1.

[5] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 3, спр. 12, арк. 101; спр. 13, арк. 1.

[6] Там же, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 112, арк. 48.

В березні 1917 року селяни виступили проти місцевого поміщика. Боротьбою селян керувала Янівська Рада селянських депутатів, яка виникла в березні 1917 року[1]. Їй подавала допомогу селянська секція Одеської Ради робітничих депутатів. У березні 1917 року тут побував її представник більшовик А. В. Трофимов[2]. Янівці повідомляли селянську секцію Одеської Ради про сутички між селянами і місцевими експлуататорами-куркулями, купцями та орендарями. Сюди виїхали представники секції. Вони провели мітинг, на якому обговорювались важливі питання сучасного становища.

Наприкінці березня 1917 року в містечку відбулися збори представників сіл Одеського повіту. Було створено перший у повіті загін міліції — збройну силу для захисту класових інтересів трудящих Янівки і Северинівки[3].

У травні 1917 року в Янівці все ще тривала боротьба за землю. Селяни рішуче виступили проти орендаря, який намагався використати в околицях містечка 100 га землі для випасу своїх овець. Виступ населення перешкодив йому це зробити.

Посиленню революційних настроїв янівців навесні 1917 року сприяло повернення з тюрем і заслань учасників революційної боротьби, які теж виступили за передачу землі селянам[4].

У листопаді—грудні 1917 року трудящі Янівки знову розгорнули боротьбу за землю. Разом з демобілізованими солдатами вони в грудні 1917 року розгромили поміщицькі маєтки. Про це на початку січня 1918 року писала газета «Одесские новости»[5].

Нестерпно тяжким було становище трудящих Янівки під владою австро-німецьких загарбників. При підтримці місцевих контрреволюціонерів інтервенти розігнали місцеву Раду. Нібито шукаючи зброю у населення, вони в квітні 1918 року провадили в містечку масові екзекуції. Усіх, хто намагався чинити опір, катували, розстрілювали, вішали. Чотири години окупанти мучили 17-річного юнака Гольберга, прив'язавши його до дерева. Тяжко побили австрійські солдати літніх жителів містечка І. Кузнецова, А. Мучника, Л. Ярошевського[6].

У період боротьби проти військ Антанти в січні—березні 1919 року в Янівці діяла підпільна група, яку очолював В. Дриз. Сюди надходили газети і листівки, які видавала в Одесі «Іноземна колегія». За завданням Одеського обласного комітету партії сюди приїздив більшовик І. Краснов. Він привіз газету «Коммунист», листівки, директиви обласного комітету партії.

В березні 1919 року, врятувавшись від розстрілу, в містечко прибув член «Іноземної колегії» сербський комуніст Стойко Ратков, на таємну зустріч з яким зібрались усі місцеві комуністи. Він розповів про становище в Одесі, про розстріл членів «Іноземної колегії», порадив, як вести далі роботу[7].

Після вигнання англо-французьких інтервентів з Одеси місцеві комуністи повели активну боротьбу за відновлення Радянської влади. В цій справі велика роль належала комітетові сільської бідноти, який утворився в містечку в липні 1919 року. Його очолив син безземельного селянина В. С. Марцун. До складу комітету ввійшло 10 місцевих селян-бідняків, палких прихильників Радянської влади.

Янівський комітет бідноти чим міг допомагав Червоній Армії. Він зібрав для її бійців 98 пудів хліба. На його заклик 75 жителів містечка у 1919 році стали червоноармійцями.

Після розгрому денікінських банд під Березівкою і визволення станцій Сербка і Великий Буялик у містечко на початку лютого 1920 року вступила кіннота леген-

---

[1] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України, с. 39.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 125, арк. 2.
[3] Там же, спр. 118, арк. 4, 26.
[4] Там же, спр. 111, арк. 1.
[5] В. Н. Немченко. Крестьянское движение на юге Украины в 1917 г. Одесса. 1960, с. 16.
[6] В огне гражданской войны, с. 59—60.
[7] В. Коновалов. Иностранная коллегия, с. 157.

дарного комбрига Г. І. Котовського. Відновилась діяльність Янівської Ради. Розгорнулось радянське будівництво. На кошти комбіду тут створили кооператив.

У зв'язку з навалою білополяків контрреволюційні елементи активізували боротьбу проти Радянської влади. Маскуючись під радянських працівників, петлюрівські і польські агенти поширювали різні контрреволюційні чутки, намагались зірвати продрозверстку та підняти контрреволюційний заколот[1]. Контрреволюціонери проникли навіть у виконком Янівської Ради. Тому в травні 1920 року за ініціативою виконкому Одеської окружної Ради загальні збори громадян містечка вирішили переобрати місцеву Раду. Вибори відбулись 15 травня 1920 року. Головою виконкому обрали І. Семенова, а заступником Л. Добровольського. Все це сприяло посиленню боротьби з місцевою контрреволюцією. Скликані Радою збори громадян містечка ухвалили постанову про «всіляку підтримку Радянської влади» і усунення тих, хто виступатиме проти влади Рад[2]. Населення Янівки повністю підтримувало Червону Армію продовольством і всім необхідним для організації розгрому білополяків.

У липні 1920 року, коли Врангель почав наступ на півдні України, становище знову ускладнилось. Влада в Янівці перейшла до рук ревкому, очоленого місцевим жителем комуністом В. І. Бжезовським[3].

Влітку 1920 року в Янівці утворився комітет незаможних селян. Його роботою керував місцевий житель, колишній голова комбіду В. С. Марцун, в майбутньому організатор і талановитий керівник іванівського колгоспу.

Нормалізації економічного життя містечка в роки НЕПу сприяв обмінний пункт, створений тут у 1921 році[4]. Селяни з навколишніх сіл привозили в Янівку сільськогосподарські продукти і одержували за них різні промислові вироби та знаряддя праці.

У 1922—1923 рр., не маючи змоги власними силами відновити роботу місцевих млинів і олійні, місцеві органи влади передали їх в оренду колишнім власникам, але встановили за їх господарською діяльністю суворий контроль. Це дало змогу одержувати деякі прибутки від підприємств, які в роки громадянської війни були зруйновані[5].

В період відбудови народного господарства Янівська Рада і комнезам приділяли багато уваги поліпшенню життя трудящих. Навесні 1922 року в містечку було організовано їдальню, яка відіграла важливу роль у справі допомоги голодуючим. При сприянні комнезаму в 1921 році в містечку почала діяти лікарня на 10 ліжок.

У 1925 році Янівська Рада послала вчитись сина місцевого бідняка К. Ф. Кіріна. Повернувся він додому фельдшером. Пізніше здобув вищу медичну освіту. Заслужений лікар Української РСР К. Ф. Кірін 55 років пропрацював у рідній Янівці, віддавши багато сил охороні здоров'я трудящих.

Активізувалось освітнє життя містечка. Радянська влада широко відкрила двері дітям трудящих до знань, освіти. В 1922 році тут розпочала роботу початкова школа.

З 1925 року велику роль у культурному житті містечка почав відігравати клуб. Його приміщення прикрасили гаслами, картинами, в читальній кімнаті розмістили на столах газети та книги. Вечорами тут було багато відвідувачів. Окружна молодіжна газета «Клич молодежи» відзначала, що янівський клуб став центром культурної роботи серед молоді. З піднесенням відзначали янівці революційні свята. Першого травня 1925 року по містечку чіткими рядами пройшли демонстранти. Потім біля приміщення райпарткому відбувся мітинг. Увечорі в клубі відбулися урочисті збори, а 2-го травня багато янівців взяли участь у маївці[6].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 235, арк. 63.
[2] Там же, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 76.
[3] Там же, арк. 166.
[4] Отчет Одесского губсовнархоза Совету труда и обороны за 1921 г., с. 2.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 399, арк. 31; спр. 349, арк. 29.
[6] Там же, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1491, арк. 2, 6.

Переважна більшість населення містечка, якого в 1925 році налічувалось 2093 чоловіки, займалась сільським господарством. Уже в перші роки соціалістичної реконструкції народного господарства посилюється тяга трудящих до сільськогосподарської кооперації. В 1925—1927 рр. в містечку існувало кілька кооперативних організацій. Їх робота сприяла створенню умов для появи перших колективних господарств. У 1927 році 16 бідняцьких господарств Янівки об'єднались у ТСОЗ, а через рік до них приєдналось ще 12. В цьому ж році виникли дві сільськогосподарські артілі: «Красная заря» та «Уніон» (об'єднувала німецьке населення). Землі цих колективних господарств оброблялись машинами Янівського машинно-тракторного товариства, яке тут існувало з 1928 року. Застосування машин сприяло підвищенню продуктивності праці, воно забезпечувало в колективних господарствах більш високий урожай, ніж у господарствах одноосібників[1].

Члени перших колективних господарств прагнули оволодіти сільськогосподарськими знаннями, тому охоче відвідували заняття агрогуртка, який почав працювати при янівському клубі з листопада 1926 року під керівництвом місцевого агронома. Гурток постійно відвідували також близько 40 селян з сусідніх сіл. У 1929 році янівський гурток був учасником Всеукраїнського конкурсу сільськогосподарських гуртків.

У 1929 році на базі перших артілей і ТСОЗів у Янівці організувався колгосп «П'ятирічка», головою якого став двадцятип'ятитисячник В. Анохін, а заступником В. С. Марцун. Артіль мала 2563 га землі, 113 коней, 17 голів великої рогатої худоби, 59 овець. В її господарстві було також 2 трактори, 20 плугів, 3 молотарки та 2 сівалки.

КНС боровся за зміцнення колгоспу. Рішуче засуджувались дії жителів містечка, що здавали свої земельні ділянки в оренду або наймали бідняків для обробітку землі, а самі займались торгівлею.

Самовіддано трудились янівці на полях і фермах колгоспу в роки перших п'ятирічок. Вони першими в районі у жовтні 1935 року одержали акт на вічне користування землею. Приймаючи цей документ, В. С. Марцун, який став головою колгоспу, схвильовано говорив, що тільки за Радянської влади трудящі селяни стали господарями землі, яку до революції поливали потом батраки, а поміщики платили їм за день тяжкої праці влітку по 15, а взимку по 5 копійок[3].

У 1935 році колгосп «П'ятирічка» перевиконав план підвищення врожайності і вийшов у лави передових. Кількість зерна, вирощеного на колгоспних полях за роки перших п'ятирічок, зросла від 3 тис. цнт до 12,5 тис. цнт на рік. Кількість великої рогатої худоби за цей час збільшилась від 17 голів до 110, овець від 59 до 598 голів. На кінець 1937 року колгосп став мільйонером. Зміцнення економіки артілі сприяло поліпшенню добробуту трудящих. Зросла оплата колгоспного трудодня. У 1937 році колгоспники одержали по 5 кг зерна на трудодень.

Держава відпускала значні кошти на охорону здоров'я трудящих. У 1940 році для цієї мети в Янівці витратили 189 тис. крб. Було обладнано лікарню на 100 ліжок з терапевтичним та іншими відділеннями.

Велика роль у розвитку артілі належала жінкам. Навесні 1936 року молоді колгоспниці С. Вознюк, П. Горбань, Л. Шулянська, підтримавши заклик П. Ангеліної «Дівчата, на трактор!», навчились водити трактор і вже першого року перевиконували норми виробітку.

Самовіддано працювали на полях артілі трактористи і комбайнери Янівської МТС. Тракторист В. С. Ульченко за високі показники в праці у 1937 році був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Комбайнер Х. В. Роттенберг у 1936 році виконав план збирання врожаю більше як на 200 проц. Наркомзем СРСР присвоїв йому в травні 1937 року звання майстра комбайнового збирання.

---

[1] Газ. «Червоний степ», 26 січня 1929 р.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1491, арк. 6.

[3] Газ. «Сталінським шляхом», 8 жовтня 1935 р.

Заслужений лікар УРСР К. Ф. Кірін — засновник місцевої лікарні та її головний лікар на протязі 40 років. Іванівка.

Водночас з піднесенням економіки зростали освіта й культура населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни в янівській середній школі навчалося 520 дітей. Витрати на освіту в 1940 році становили 225 тис. крб.

В центрі містечка з'явився Будинок культури на 500 місць, на сцені якого часто виступали артисти одеських театрів та філармонії. Янівська районна бібліотека налічувала 6880 книжок, нею користувались 413 читачів.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, трудящі Янівки, як і весь радянський народ, піднялись на захист Батьківщини. В перші ж дні війни 110 уродженців містечка пішли добровільно на фронт[1]. Фронтовиків на робочих місцях замінили дружини, службовці, домогосподарки. Про самовіддану працю учительок С. Ф. Зеленко, І. Д. Магро та інших у колгоспі «П'ятирічка» в ці дні писала обласна газета «Чорноморська комуна».

10 серпня 1941 року Янівку окупували фашистські війська. Під час німецько-румунської окупації трудящі Янівки рішуче протистояли намаганням ворога перетворити їх на поміщицьких і куркульських наймитів. Вони також чинили опір окупантам в їх спробі налагодити сільськогосподарське виробництво.

Фашисти завдали Янівці величезної шкоди. Цінне устаткування олійні і млина вивезли в Німеччину, майже всі колгоспні приміщення зруйнували. Тільки Янівській МТС окупанти заподіяли збитків на суму 2619 тис. крб. Збитки колгоспу «П'ятирічка» становили 17 830 карбованців[2].

5 квітня 1944 року частини 3-го Українського фронту визволили Янівку. В цей день противник, відступаючи під ударами наших військ, зазнав у районі Янівки великих втрат у живій силі і техніці. Радянські частини захопили 48 гармат, 460 автомашин, 7 складів з боєприпасами, продовольством і військовим майном[3].

У важких умовах опинилась Іванівка після Великої Вітчизняної війни. У 1944 році в колгоспі «П'ятирічка» було тільки 12 плугів, 26 борін, 18 культиваторів, 5 жаток. В артілі не було жодної автомашини. Відчувалась гостра нестача робочих рук. В 1946 році в колгоспі працювали тільки 28 працездатних чоловіків. Основні роботи доводилось виконувати переважно жінкам. Нелегкими для трудівників Іванівки і для колгоспу «П'ятирічка» були 1945—1953 роки. Голови колгоспу часто мінялись, господарство, особливо тваринництво, було в занепаді. Але в 1953 році на посаду голови іванівці обрали довоєнного керівника господарства В. С. Марцуна, який після демобілізації завідував районним відділом сільського господарства. У 1954 році колгосп вперше за десять післявоєнних років своєчасно виконав план хлібоздачі державі. Колгоспники одержали на трудодень по 1,6 кг хліба та по 2 крб. 30 коп. грішми. Цього року його прибутки досягли 1 млн. крб. Це дало змогу колгоспові придбати 2 вантажні автомашини, побудувати свинарник, корівник з механізованою подачею води.

У 1956 році іванівський колгосп став одним з передових господарств району.

Артіль стала багатогалузевим господарством. Успішно розвивалося рільництво, городництво і тваринництво. З хорошими показниками зустріли колгоспники Іванівки 40-річчя Жовтня. Вони достроково виконали зобов'язання по продажу державі

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 13 липня 1941 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-1829, оп. 4, спр. 7, арк. 77, 84.
[3] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 261.

50 тис. пудів пшениці, 6 тис. пудів соняшника, 700 тис. літрів молока, в 4 рази перевершивши план[1]. Прибутки колгоспу в 1957 році досягли 3,5 млн. карбованців.

У 1957 році колгосп «П'ятирічка» об'єднався з двома сусідніми господарствами. Після укрупнення колгосп дістав назву «Родина». У 1958 році за ним закріплено 10 тис. га землі; зросла й технічна оснащеність господарства. Воно придбало 18 вантажних автомашин, 27 тракторів, 19 комбайнів та багато інших сільгоспмашин. Цього року колгосп зібрав по 19,9 цнт зернових і по 26 цнт кукурудзи з га. Особливо високих показників досягла бригада Л. В. Марцуна, яка зібрала по 30 цнт зернових з га на площі 3200 гектарів. Прибутки колгоспу в 1958 році становили 9 млн. 280 тис. карбованців[2].

Самовіддану працю колгоспників у 1958 році було відзначено високими урядовими нагородами. За вміле керівництво колгоспом голова правління В. С. Марцун був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, доярки А. Н. Сидоренко і Х. Ш. Рикліс одержали ордени «Знак Пошани», а сумлінна праця ланкової Є. О. Чернявської була відзначена медаллю «За трудову доблесть».

Борючись за дальші успіхи в піднесенні колгоспного виробництва, партійна організація, що в 1958 році налічувала 42 комуністи, та правління колгоспу вміло розставили спеціалістів і насамперед членів партії на найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва.

Досягненню визначних успіхів у розвитку господарства сприяло соціалістичне змагання між ланками і бригадами артілі та з колгоспом «40 лет Октября» Волгоградської області. Пропозиція про укладення договору на змагання між російським і українським колгоспами була внесена і обговорена на партійних зборах артілі взимку 1958 року. Того року у волгоградських друзів побувала делегація з колгоспу, очолена ланковою Є. Чернявською.

Завдяки піднесенню економіки колгоспу створились умови для зростання добробуту іванівців. За час з 1945 по 1958 рік виросло 250 нових світлих будинків. У 1958 році було закінчено електрифікацію Іванівки. Наявність електрики дала можливість механізувати водопостачання і подачу кормів на колгоспні ферми, полегшити умови праці колгоспників.

У роки семирічки в колгоспі «Родина» головна увага приділялась механізації основних процесів виробництва, особливо запровадженню комплексної механізації в землеробстві. В цю справу великий внесок зробили колгоспні механізатори І. В. Дмитренко, М. М. Нефтеримов, М. П. Бишляга, П. В. Фролов, Л. В. Марцун, Л. Я. Ніколенко.

Основний обсяг сільськогосподарських робіт в 1965 році виконали 8 механізованих ланок. Найкращих успіхів добилась ланка О. Шулянського. Вона виростила по 48 цнт кукурудзи з гектара.

Від механізаторів не відстали тваринники. За високі надої молока доярки-комуністки О. Д. Кокозей і Л. Г. Олійник у 1966 році нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора. Орденом «Знак Пошани» відзначена праця доярки Л. В. Голоданюк.

Партійна організація колгоспу багато уваги приділяла активізації ініціативи колгоспників. Кому-

У дитячій бібліотеці. Іванівка. 1966 р.

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 24 вересня 1957 р.

[2] Газ. «Шлях до комунізму» (Іванівка), 22 квітня 1959 р.

ністи, що очолюють ланки, ферми та інші відповідальні ділянки виробництва, періодично звітують про свою роботу на засіданнях парткому та на партійних зборах.

З 1966 року колгосп «Родина» спеціалізується на виробництві тваринницької продукції. Його ферми добре механізовані. Сільськогосподарська продукція переробляється на місцевих підприємствах: маслозаводі, млині, олійні, винзаводі. Є в Іванівці і механізований хлібозавод.

Рік у рік впорядковується селище. 60 будинків з'явилося в Іванівці за роки семирічки та перші роки поточної п'ятирічки. Їх спорудили на власні заощадження з допомогою держави колгоспники, робітники, службовці. Відрізняється красою, особливо влітку, вулиця Жовтнева. В зелені декоративних дерев і кущів потопає приміщення районної лікарні. Водопровід, електрика, газ міцно ввійшли в побут іванівців.

За 50 радянських років трудящі Іванівки добились великих успіхів у культурному будівництві. З містечка, де до революції була лише одна церковнопарафіяльна школа на 30 учнів, вона перетворилась у населений пункт суцільної грамотності. В селищі працює середня школа, розташована в красивому двоповерховому будинку. Вона охоплює 550 учнів, яких навчають 40 учителів. В селищі працює також вечірня середня школа колгоспної молоді.

Улюбленим місцем відпочинку трудящих є Будинок культури, де протягом багатьох років успішно працює агіткультбригада і кілька гуртків художньої самодіяльності, що об'єднують понад 100 чоловік. Тут щоденно демонструються кінофільми, працює бібліотека. 30-тисячним книжковим фондом бібліотек селища користується понад тисяча читачів. Цікаву роботу з підростаючим поколінням проводять районний Будинок піонерів та дитяча бібліотека.

Велику роль у культурному житті селища відіграє кабінет політичної освіти при райкомі КПУ, в якому на громадських засадах працює 25 чоловік. Кабінет проводить значну роботу з пропагандистами та агітаторами. Популярністю і любов'ю користуються в селищі кращі лектори групи товариства «Знання»: ветеран колгоспного руху, делегат першого з'їзду колгоспників-ударників М. С. Курносенко, О. А. Гоцуленко, М. А. Каневський, І. Д. Пулов.

У роки поточної п'ятирічки Іванівка нагадує велику будову: споруджується багато будинків для трудящих, приміщення нового магазину. На початку 1969 року тут відкрито Будинок побуту.

Самовіддана праця, велике духовне піднесення людей — запорука дальшого розвитку економіки і культури колгоспної Іванівки.

Н. І. КАЛЮЖКО, І. Я. ЯРОШЕНКО

Іванівський (до 1945 року Янівський) район розташований у південній частині області. Утворений у 1924 році. Межує на півночі з Ширяївським, на сході — Березівським та Комінтернівським, на півдні — Біляївським, на заході — Роздільнянським та Великомихайлівським районами Одеської області. Площа 1200 кв. кілометрів. Населення — 32,7 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 24,3 тис. чоловік (73,8 проц.). Густота населення 27,2 чол. на 1 кв. кілометр. В районі — 49 населених пунктів, що підпорядковані двом селищним та 9 сільським Радам.

Територію району перетинають залізниці Одеса — Знам'янка, Роздільна—Колосовка та два автошляхи, що зв'язують Іванівку та інші населені пункти з Одесою і сусідніми районами області.

Рельєф рівнинний. В грунтовому покриві переважають південні чорноземи. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, соняшнику і винограду. Сільське господарство району дає 83,5 проц. всієї валової продукції. У 1966 році вона становила 20 541 тис. карбованців.

В районі 14 колгоспів та 3 радгоспи. Сільськогосподарські угіддя тут становлять — 104 010 га, з них орної землі — 78 444 га, під садами та виноградниками — 2223 га. Посівна площа — 72 650 га, з них зернових культур — 39 224 га, технічних — 10 027 га, кормових — 22 570 га. Головна зернова культура — озима пшениця, технічна — соняшник.

У 1966-68 рр. в районі зібрали пересічно по 21,9 цнт з га озимої пшениці.

В районі розвивається тваринництво м'ясомолочного напряму. У 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 37,8 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 10,7 корови; на 100 га ріллі — 26,6 свині. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 24,3 цнт яловичини, відповідно надоєно 189,2 цнт. молока. В радгоспах і колгоспах працюють 628 тракторів та 285 комбайнів. Повністю механізовані всі орні роботи, збирання зернових та соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм механізоване на 78 процентів. Електроенергія від державної енергосистеми широко використовується для подрібнення й переробки кормів, напування й механічного доїння корів та інших виробничих потреб.

В районі є 4 промислових підприємства районного підпорядкування, де працює 460 робітників та службовців. Найбільше підприємство — Буялицька ватна фабрика, що дає 57,5 проц. промислової продукції району; на харчову промисловість припадає 42,5 проц. продукції.

Потреби населення задовольняють 136 магазинів та ларків, працює 20 закладів громадського харчування. Товарооборот у 1965—1967 рр. становив 25,1 млн. карбованців.

З року в рік зростає житлове будівництво. Індивідуальні забудовники з допомогою держави й колгоспів за роки семирічки спорудили 1600 будинків.

В районі є 5 лікарень на 235 ліжок. В лікарнях та інших медичних закладах працює 32 лікарі та 100 чоловік середнього медичного персоналу.

За роки соціалістичного будівництва створена розгалужена мережа закладів народної освіти та культурно-освітніх установ. В районі — 7 середніх, 14 восьмирічних, 13 початкових шкіл, 2 школи робітничої молоді. В школах працює 418 вчителів. Тут діють 26 бібліотек з книжковим фондом 157,9 тис. примірників. З 1937 року почала виходити районна газета. В районі є 13 клубів та 8 будинків культури, при яких працює 227 гуртків художньої самодіяльності, регулярно функціонує 40 кінотеатрів та стаціонарних кіноустановок. Добровільне товариство «Колос» об'єднує 6950 фізкультурників, в т. ч. 505 спортсменів-розрядників.

БЛАГÓЄВЕ

Благоєве (до 1924 р. — Великий Буялик) — село, центр сільської Ради, до складу якої входять також села Верхній Куяльник і Нижній Куяльник. Розташоване за 16 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Буялик. Населення — 2586 чоловік.

Заснували село у 1802 році[1] переселенці з Болгарії, яким після російсько-турецької війни 1787—1791 рр. дозволялось селитись у Новоросії і, зокрема, в Херсонській губернії. Своє нове село, що виникло на руїнах старого татарського поселення на березі річки Кошки, болгарські переселенці назвали Великим Буяликом в пам'ять про рідне село в Адріанопольському вілайєті, яке вони залишили, рятуючись від турецьких яничарів.

[1] Одеський облдержархів, ф. 6, оп. 6, спр. 111, арк. 11.

У початкових документах село називалось Буяликом і Кошковим або Кошкиним, за назвою річки. У «межовій книзі», що зберігалась у сільській церкві, поряд з назвою «Великий Буялик» обов'язково додавалось: «Оно же Кошкино»[1]. Але згодом за бажанням жителів села залишилась тільки перша його назва.

Болгарські переселенці знайшли в південно-українських степах свою другу батьківщину і органічно ввійшли до складу населення краю. У відповідальні моменти історії вони активно захищали незалежність країни разом з російським та українським народами. Коли в 1812 році над Росією нависла загроза поневолення французькими загарбниками, болгарські колоністи подали посильну допомогу російській армії в боротьбі проти французьких загарбників, передавши російській військовій адміністрації 7120 крб., зібраних селянами для народного ополчення[2].

Болгарські колоністи відіграли певну роль у розвитку краю. Вони принесли з собою більш високу культуру землеробства, зокрема садівництва та городництва.

На протязі XIX століття населення Великого Буялика зростало досить інтенсивно як за рахунок природного приросту, так і нових переселенців з Болгарії. У 1821 році в селі вже проживало 1353 чоловіки[3].

В 30-х роках у село все ще прибували нові переселенці з Болгарії. У 1830 році тут з'явилось 57 дворів нових поселенців. За переписом 1857 року число жителів збільшилось до 2207 чол., а на початку 80-х рр. населення його становило 3797 чоловік.

Нелегко жилось поселенцям Великого Буялика. В житлах, що будувались без фундаменту, стіни осідали в землю і вони мали вигляд напівземлянок. За стелю тут правив двосхилий глиняний дах. Крізь маленькі вікна не проникало світло навіть у сонячні дні. Меблі були прості, саморобні. Одяг шили з домотканих тканин, взувалися в постоли (царвулі). Чоботи мали тільки заможні селяни.

Трудящі болгари мріяли дати освіту своїм дітям. Але церковнопарафіяльна школа не задовольняла потреб села в освіті дітей. Тому ще з 1816 року поселенці на власні кошти почали будувати училище[4], яке відкрилось у 1850 році. Навчання тут провадилось болгарською та грецькою мовами. У 1870 році відкрилась земська школа, в якій навчалось 190 чоловік. Але через кілька років число учнів у земській школі зменшилось до 85. Завідуючому земської школи з великими труднощами вдавалось одержувати від земства кошти на утримання школи.

В народному училищі Великого Буялика здобув початкову освіту уродженець села К. І. Михайлов-Стоян (1851—1914 рр.), відомий оперний співак[5]. Після закінчення Одеської гімназії він працював учителем у Єлисаветграді та Євпаторії, а 1881 року вступив до Сімферопольської оперної трупи. Пізніше він був співаком Московського, Петербурзького та Одеського оперних театрів, гастролював у Франції, Італії. Переїхавши до Болгарії, К. І. Михайлов-Стоян став одним з організаторів Болгарського оперного товариства та оперного театру в Софії.

Уже в дореформений період в селянському землекористуванні весь час відбувались зміни. Селянські наділи дедалі більше дробились. Якщо на початку XIX століття на душу населення припадало пересічно по 15 десятин землі, то в 50-х роках розміри наділу зменшились наполовину[6]. У 40-х роках XIX століття тут кожен четвертий житель чоловічої статі не мав земельного наділу.

Реформа 1861 року не внесла якихось особливих змін в економічне становище державних селян Великого Буялика. Вони платили за наділи викуп, річна сума якого на 15 проц. перевищувала розміри оброку, сплачуваного ними на користь

---

[1] Вісник Одеської комісії краєзнавства, 1925, ч. 2—3, с. 246.

[2] А. Бачинський, М. Дихан. Дай руку, другар! Одеса, 1965, с. 12.

[3] Одеський облдержархів, ф. 252, оп. 1, спр. 972, арк. 28.

[4] Одеський облдержархів, ф. 252, оп. 1, спр. 23, арк. 1.

[5] С. Петров. Очерци по история на българската музикална култура, т. 1. София. 1959, с. 316.

[6] Одеський облдержархів, ф. 6, оп. 1, спр. 781, арк. 1; ф. 4961, арк. 437.

казни до реформи. На початку XX століття кількість безземельних господарств у селі збільшилась до 40 проц. від загального числа дворів. У період столипінської реформи половину землі, закріпленої за селянами Великого Буялика, захопили куркулі. В зв'язку з цим в селі загострились класові суперечності. Бідняцька частина села вирішила звернутись до царя з проханням розподілити землю між селянами порівну. Але за розпорядженням губернатора авторів листа М. П. Коєва, І. І. Пенова, В. Д. Петкова, К. Д. Жекова було заарештовано і відправлено на допит у Курисово-Покровське. Під час допиту заарештованих побили так, що К. Д. Жеков помер.

Щоб прохарчуватись, збіднілі селяни змушені були шукати заробітків у багатих господарствах німців-колоністів, поміщицьких економіях та на залізницях-

Під час першої світової війни розквартировані до відправлення на фронт козаки. постояльці і місцеві жителі, які повертались у село, розповідали селянам про настрої солдатів та страйки робітників у Петрограді. В 1916 році у рідне село приїхав у десятиденну відпустку уродженець Великого Буялика Д. Г. Христов. У рідній хаті познайомився він з солдатами-постояльцями, що поділяли більшовицькі ідеї.

Повернувшись до своєї частини, Д. Г. Христов виконував доручення більшовиків, провадив агітаційну роботу серед корніловських солдатів. У жовтні 1917 року артилерист Д. Г. Христов брав участь у штурмі Зимового палацу, а в грудні поспішив у рідне село, щоб допомогти односельчанам встановити владу Рад[1].

Перебування в селі солдатів, які співчували більшовикам і підтримували їх, відіграло велику роль у наростанні революційних настроїв у Великому Буялику. Наслідком цього було утворення тут навесні 1917 року Ради селянських депутатів[2].

Після встановлення Радянської влади в Одесі, в січні 1918 року, в селі владу взяла в свої руки Рада, членами якої були Д. Г. Христов, Ф. М. Дойчев та інші селяни, активні учасники боротьби за перемогу Радянської влади.

В період боротьби проти австро-німецьких та англо-французьких інтервентів трудящі Великого Буялика активно допомагали Червоній Армії. 22 квітня 1919 року червоноармійці 5-го Радянського полку одержали 25 пудів хліба і 1030 яєць, привезені А. А. Сєбовим в подарунок від громадян Великого Буялика[3]. Незабаром селяни одержали листа за підписом членів Реввійськради армії Ю. О. Щаденка і М. В. Голубенка. В ньому говорилось: «Від імені червоноармійців, які одержали хліб від своїх братів, Революційна військова Рада... посилає свою глибоку подяку».

Навесні 1919 року в селі утворився партійний осередок у складі 11 чоловік. Його очолив Р. З. Сталі-Станєв, місцевий селянин-бідняк. У червні 1919 року в селі організувався комітет бідноти на чолі з комуністом А. А. Сєбовим[4]. Уродженець села бідняк А. А. Сєбов у роки першої світової війни був на фронті. Там він зустрівся з більшовиками. Під їх впливом включився у революційну пропаганду серед солдатів. У рідне село він повернувся більшовиком. Керований ним комбід збирав продовольство для партизанського загону, що боровся проти денікінців[5]. Комітет бідноти боровся також за втілення в життя ленінського декрету про землю, за вилучення надлишків хліба у місцевих куркулів.

Під час навали денікінців бандити, нацьковані місцевими куркулями, розправились з керівниками Великобуялицького комбіду. Загинули голова комбіду, батько 9 дітей, А. А. Сєбов, В. І. Родославов, М. І. Сєбов[6]. Коли загони Червоної Армії вступили у Великий Буялик, над братською могилою організаторів комбіду пролунав військовий салют.

27 січня 1920 року в селі утворився волосний ревком, очолений комуністом Г. С. Тодоровим. До складу ревкому ввійшли також комуністи Х. Проданов і Ф. Сє-

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 26 квітня 1966 р.
[2] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на півдні України, с. 39.
[3] В огне гражданской войны, с. 187.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 21.
[5] Газ. «Степові зорі» (Іванівка), 30 вересня 1967 р.
[6] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 21, 23.

бов. Це були безземельні й малоземельні селяни Великого Буялика. Голова волревкому Г. Тодоров мав лише одну десятину землі, у X. Проданова було 5 десятин, а член комосередку Ф. Сєбов землі зовсім не мав.

Ревком подавав допомогу Червоній Армії у розгромі денікінських банд, зокрема в бригаду Котовського було направлено 50 чоловік. 6 лютого 1920 року, наступаючи на Одесу, кавалерійська бригада Котовського визволила Великий Буялик від денікінців. З того часу в селі почався мирний період радянського будівництва. Наприкінці березня 1920 року тут зібралися багатолюдні збори. Близько тисячі учасників зборів одностайно заявили про свою солідарність з робітничим класом і готовність захищати владу Рад до повної перемоги над ворогами молодої республіки. В резолюції писалось: «Ми, селяни Великобуялицької волості, шлемо свій братерський привіт визволителям нашим — робітникам Москви і Петрограда, які розгромили білогвардійців Денікіна, Колчака, Юденича. Ми більше не дозволимо поміщикам, фабрикантам на крові робітників і селян будувати своє благополуччя. Хай живе союз трудящих усього світу! Хай живе влада Рад!»

У квітні 1920 року відбулися вибори Великобуялицької волосної Ради, головою якої був Р. Станєв (після його переходу на роботу у волосний земвідділ Раду очолив Ф. М. Дойчев)[1].

Рада розгорнула велику роботу по наділенню безземельних та малоземельних селян землею, відбудові господарства села, налагодженню охорони здоров'я населення. З березня 1920 року в селі було відкрито лікарню на 10 ліжок.

Особливо велику увагу приділялось культурному будівництву. Відновила роботу двокласна початкова школа, відкрились 4 хати-читальні. З повітового центру надходили газети, брошури, плакати для наочної агітації.

Звістка про навалу на країну Рад білополяків у квітні 1920 року викликала велике обурення селян. На початку вересня 1920 року у Великому Буялику відбулись загальні збори, скликані виконкомом волосної Ради. З доповіддю про міжнародне становище та про наміри польських панів виступив представник повітового виконкому. 200 селян заявили про свою готовність разом з Червоною Армією захищати Радянську владу. Представник повітвиконкому інформував виконком, що селяни повністю довіряють комуністам. Партійний осередок села в цей час налічував 7 комуністів та 14 співчуваючих з числа селян-бідняків[2].

З літа 1920 року в житті села велику роль почав відігравати комітет незаможних селян. Великобуялицький волосний комітет КНС утворився 11 липня 1920 року. Він об'єднав 2700 бідняків волості. КНС подавав велику допомогу бідноті. Трудящі селяни одержали від держави 625 цнт посівного матеріалу, 47 пудів борошна, 31 пуд солі, 11 пудів цукру. Для сімей червоноармійців було засіяно 150 десятин землі. Комітет незаможних селян доклав багато зусиль, щоб забезпечити виконання продрозверстки, в рахунок якої на 1 січня 1920 року було зібрано 9733 пуди зерна.

Вже в роки відбудовного періоду селяни Великого Буялика приступили до організації перших колективних господарств. Наприкінці лютого 1921 року в селі відбулись збори членів партосередку і комітету незаможних селян, на яких обговорювалось питання про організацію трьох господарств колективного обробітку землі. Збори постановили заснувати 3 комуни. Були обрані правління перших комун. У березні 1921 року губземвідділ затвердив це рішення. Найбільшою за кількістю членів була комуна «Люди труда». На її базі згодом виріс великий колгосп, що нині носить ім'я Д. Благоєва.

В комуні «Люди труда» визначався організаторськими здібностями селянин-бідняк Ф. М. Дойчев, один із ветеранів колгоспного руху на Одещині. Саме його у вересні 1921 року комунари обрали делегатом на другий губернський з'їзд сільськогосподарських колективів з правом вирішального голосу. Незабаром

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 99, арк. 6, 9.
[2] Там же, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 180, арк. 72.

Ф. М. Дойчев став організатором і керівником губернської спілки сільськогосподарських колективів («Губколгоспу»), яка відіграла важливу роль у підготовці умов для масової колективізації на Одещині[1]. Ф. М. Дойчеву пішов уже дев'ятий десяток, але й тепер він допомагає правлінню колгоспу ім. Благоєва своїми порадами.

В 1921 році в колективних господарствах Великого Буялика було засіяно 56 десятин озимини і 191 десятина ярими культурами. Нелегким видався для них перший рік. Дві комуни не витримали іспиту тяжкого неврожайного 1921 року. У комуні «Люди труда» з 191 десятини ярих комунари зібрали тільки 200 пудів зерна. Восени 1921 року перед ними постало питання, як бути далі. 12 чоловік вирішили вийти з комуни. Але решта комунарів зуміла перебороти великі труднощі. Повесні 1922 року, щоб швидше і якісніше провести посівну, вони обміняли кілька пудів зерна на сільськогосподарські знаряддя[2]. Засіяні знесиленими комунарами 86 десятин ярини дали добрий урожай. Із зібраних 2500 пудів зерна комунари 842 пуди здали державі, решту розподілили, залишили на насіння тощо. Восени 1922 року вони придбали 7 пар волів, 3 плуги та 180 голів худоби.

Восени 1922 року 37 незаможників Великого Буялика створили колективне господарство — артіль «Незаможний селянин», а наступного року організувалось ще 3 господарства: «Червона праця», ім. Раковського та ім. Фрунзе[3]. Колективізація викликала жорстокий опір з боку місцевих куркулів, які підмовляли селян не йти в колгоспи, підбурювали їх проти Радянської влади. Але, як писав у газеті «Селянська біднота» місцевий сількор, селяни не піддавались ворожій агітації. Новоутворені артілі з кожним роком міцніли, і це наочно переконувало селян у перевагах колективного способу господарювання.

Біднякам-одноосібникам велику допомогу подавав волосний КНС, який об'єднував 3660 незаможників кількох сіл волості. У волосному комітеті незаможних селян активно працювали 7 членів і 19 кандидатів у члени партії.

В жовтні 1922 року у Великому Буялику, як і в інших селах Одеської округи, проходили вибори до сільської Ради, під час яких селяни виявили велике довір'я комуністам — 15 комуністів, висунутих у Раду, в жовтні 1922 року були обрані депутатами.

Сільська Рада проводила в життя закони Радянської влади. Вона організувала роботу по ліквідації неписьменності, керувала культурним будівництвом на селі. У 1924 році в селі розпочав роботу лікнеп. Для дітей шкільного віку відкрилась початкова школа, де навчалось 110 дітей. Тоді ж відкрився клуб. Вчителі, сільські активісти, лікарі читали тут для населення лекції, керували гуртками політичної освіти, літературним, агрономічним, драматичним тощо. Спектаклі драматичного гуртка користувалися великим успіхом в односельчан.

Трудящі селяни Великого Буялика, яких турбувала доля країни їх батьків — Болгарії, гаряче підтримали організовану Одеським губкомом і окружкомом кампанію допомоги болгарським революціонерам. На знак моральної підтримки учасників антифашистського повстання 1923 року жителі села в 1924 році назвали його ім'ям болгарського революціонера, засновника Комуністичної партії Болгарії Д. Благоєва. Згодом селяни Благоєвого взяли шефство над в'язнями Сливенського округу[4]. Місцеві комсомольці і члени сільської групи МОДРу збирали продукти, одяг та інші речі для своїх підшефних. Після поразки повстання в Благоєвому знайшли притулок болгарські політемігранти П. Аджаров, П. Митєв, Н. Гранчаров. Учитель П. Аджаров став відомим письменником. Його повісті і оповідання друкувались як у журналах, так і окремими виданнями в республіканських видавництвах. П. Митєв тривалий час працював директором сільської школи.

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 8 травня 1966 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 196, арк. 19.
[3] Там же, ф. Р-46, оп. 1, спр. 715, 721, арк. 4.
[4] «Український історичний журнал», 1966, № 2, с. 57.

У 1924—1925 рр. багато уваги в Благоєвому приділяли національно-культурному будівництву. За ініціативою ЦК КП(б)У в Одеському округу утворено Благоєвський болгарський район, якому було підпорядковано 5 сільських Рад[1]. З січня 1925 року при Одеському губкомі, а з лютого того ж року при окрвиконкомі існували болгарські секції, які керували господарським і культурним будівництвом. У колгоспних селах молодь брала активну участь у соціалістичній перебудові села. Влітку 1925 року в Благоєвому відбулась конференція молодих сількорів, на якій особливо активно виступали молоді болгарки.

Соціалістичним і культурним будівництвом у Благоєвому керував партосередок, який у 1925—1926 рр. налічував 20 комуністів. У селі було 23 комсомольці[2].

Спираючись на сільський КНС, який у 1926 році об'єднував 415 чоловік, комуністи і комсомольці боролись проти куркулів і їх ворожих дій. На засіданнях комітету обговорювались питання про залучення до колгоспного будівництва середняків. У 1926—1930 рр. багато бідняків села вступили до колгоспів. Незабаром вони переконались, що тільки при колективному господарюванні можна покінчити з нестатками і злиднями. В 1929 році в селі, крім існуючих колгоспів, утворилося 6 ТСОЗів, які згодом об'єдналися в колгосп ім. XII-річчя Жовтня. Колгосп очолив комуніст Д. М. Дихан. Велику допомогу в справі колективізації подали благоєвцям робітники Одеси. Так, у 1929 році за тиждень до Жовтневих свят сюди прибула делегація робітників з одеського судноремонтного заводу[3]. В подарунок селянам вона привезла трактор. Робітники надіслали також селянам дві нові молотарки Харківського заводу «Серп і молот». Завдяки цьому члени колгоспу та ТСОЗу Благоєвого дістали можливість вчасно обмолотити хліб і допомогти в цьому одноосібникам. Перехід до суцільної колективізації супроводився наступом на куркульство, яке намагалось всіляко шкодити новому рухові. У 1929 році колективісти вигнали з правління ТСОЗу за спробу зірвати хлібоздачу куркуля Станкова, а в січні 1930 року загальні збори ухвалили відібрати у місцевих куркулів реманент та господарські приміщення. Дії бідняків у боротьбі з куркульством рішуче підтримували середняки. На початку 1930 року 85 проц. усіх бідняцьких і середняцьких господарств Благоєвого об'єдналися в колгоспи.

Але боротьба з куркульством тривала. В січні 1930 року колгоспники відібрали у куркулів О. Проданова, К. Петкова, І. Янакі по 150—200 пудів зерна, яке ті гноїли в ямах з метою зірвати посівну кампанію.

В успішному проведенні колективізації на селі велика роль належала робітничому класу. Бригада одеських металістів, що працювала в Благоєвому, писала в свій профспілковий комітет: «Ми беремо активну участь у всій тій роботі, яка проводиться на селі; робітники виступають на всіх зборах, вносять практичні пропозиції, також беруть активну участь у ліквідації куркуля. Разом з місцевими комсомольцями вночі чергуємо по селу, щоб куркулі не могли нічого розбазарити із свого майна. У одного куркуля знайшли в ямі 100 пудів ярої пшениці і 15 пудів ячменю»[4].

У березні 1930 року на базі комуни «Люди труда» та кількох ТСОЗів утворився колгосп ім. Д. Благоєва. Наприкінці 1930 року він об'єднував 195 господарств. Велику допомогу в обробітку колгоспної землі подавала Буялицька МТС, організована в 1930 році в селищі Петрівці (Буялик). Споруджена в 1925—1926 рр. сільська електростанція, потужність якої в 30-і роки зросла у два рази, також сприяла розвитку економіки місцевих колгоспів.

У 30-х роках в селі існувало чотири артілі; найміцнішою з них була артіль ім. Благоєва. Невисокими були врожаї на колгоспних ланах у перші роки спільного господарювання. Пересічно вони досягали 15—16 цнт. Але й вони набагато перевищу-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 3, спр. 466, арк. 67.
[2] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 927, арк. 2.
[3] Газ. «Чорноморська комуна», 7 листопада 1929 р.
[4] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932). К., 1963, с. 342.

вали врожайність одноосібних господарств, де навіть у найсприятливіші роки збирали по 7 цнт зерна з десятини.

Зростання прибутків артілей і допомога держави дали змогу виділити значні асигнування на розвиток охорони здоров'я, освіти й культури. У 1935 році в селі було споруджено нову лікарню та Будинок культури на 500 місць. В тому ж році Благоєве прикрасилось новим двоповерховим приміщенням середньої школи.

Звістка про напад фашистської Німеччини на Радянський Союз викликала великий гнів і обурення жителів села. Про свою готовність стати на захист Вітчизни говорили на мітингу 5 липня 1941 року, прощаючись з односельчанами перед відправленням на фронт, М. Дихан, С. Тодоров, М. Коєв та інші.

Захищати Батьківщину пішли близько 300 уродженців Благоєвого, 105 чоловік з них загинули в боях.

9 серпня 1941 року село захопили фашистські війська. У роки окупації жителі Благоєвого не скорились ворогові. І. І. Жеков і 17-річний Л. К. Стоянов поширювали серед односельчан листівки із зведеннями Радянського інформбюро. Окупанти заарештували Л. К. Стоянова і він просидів у тюрмі, аж поки Радянська Армія не визволила село. Мужнього патріота О. П. Ткаченка за вбивство фашистського коменданта окупанти розстріляли[1].

Подвиги уродженців Благоєвого на фронтах Великої Вітчизняної війни І. Єргієва, П. Прибильського, А. Неделєєва, І. Родославова, Г. Никова, М. Д. Дихана, який 16-річним юнаком пішов добровільно на фронт, відзначені орденами і медалями Радянського Союзу.

Відступаючи під натиском Радянської Армії, окупанти спалили і зруйнували 28 будинків колгоспників, вивезли устаткування місцевої електростанції, 3 автомашини, 36 тракторів, знищили 20 комбайнів, 31 сівалку тощо. За час окупації вони знищили та вивезли в Німеччину 5 тис. голів великої рогатої худоби і 1 тис. овець; загальна сума збитків, заподіяних селу, становить понад 10 млн. карбованців[2].

На початку квітня 1944 року частини 8-ї гвардійської армії під командуванням генерала В. І. Чуйкова визволили Благоєве, а вже 10 квітня 1944 року благоєвці послали 140 чоловік на відбудову залізниць.

Самовіддано працювали колгоспники на відбудові зруйнованого господарства. У 1944 році в колгоспі ім. П. Осипенко не було жодного дорослого працездатного чоловіка. Колгоспниці власними коровами зорали під пар 130 га землі, виконали план сінокосіння і силосування.

У відбудові зруйнованого господарства велику активність виявляла молодь. Так, 40 сільських комсомольців багато попрацювали на відбудові приміщення лікарні. У червні 1946 року, під час комсомольських недільників, було відремонтовано приміщення школи.

Велику допомогу у відбудові шкіл, клубу, колгоспних ферм подавали шефи з Одеського лікеро-горілчаного заводу, які надіслали в село ковальське вугілля, цвяхи, цемент тощо. Вони ж допомогли налагодити художню самодіяльність у сільському Будинку культури.

Важливу роль у відбудові господарства благоєвських артілей відіграли механізатори Буялицької МТС. Бригади К. Стоянова і І. Пенчева добились найвищого виробітку в районі на 15-сильний трактор[3].

З кожним роком у колгоспах Благоєвого зростали площі, зайняті під посіви. Якщо в 1944 році тут освоєно 3154 га, то в 1947 році площа обробітку зросла до 5220 га. В посушливому 1947 році благоєвці зібрали по 14 цнт зернових з га, виконавши план хлібопоставок. Велику роботу по застосуванню передової агротехніки на полях благоєвських колгоспів проводила хата-лабораторія під керівництвом С. Сєбова.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 144, арк. 11, 121.
[2] Там же, арк. 121
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-1829, оп. 1, спр. 30, арк. 6.

Під час посівної кампанії у 1949 році великих успіхів досягли колгоспники благоєвського колгоспу ім. 12-річчя Жовтня. За хороші показники у передтравневому змаганні 1949 року колгосп було занесено на районну Дошку пошани.

У 1950 році благоєвські колгоспи об'єднались у два укрупнених колгоспи ім. Благоєва та ім. Леніна. Їх очолили комуністи А. Сарабєєв та Д. С. Єргієв. На полях артілі ім. Благоєва з'явились сучасні сільськогосподарські машини. Уже в 1951 році на збиранні врожаю в колгоспі працювало 9 комбайнів, у т. ч. 2 самохідних, 6 автомашин, нова зерноочисна машина.

Того року колгосп ім. Благоєва вперше демонстрував свої досягнення на районній сільськогосподарській виставці. Було що показати. Рільнича бригада Г. Стоянова на площі 50 га одержала по 25 цнт зернових. Про успіхи бавовнярських ланок М. Д. Яні та М. Пейчевої, які змагались між собою, розповідав спеціальний випуск районної газети за 19 вересня 1951 року. Напередодні Жовтневих свят 1952 року ім'я ланкової колгоспу М. Д. Яні було занесено на районну Дошку пошани.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС помітно зміцніла економіка колгоспу, і на цій основі зріс добробут колгоспників.

Змагаючись за гідну зустріч XX з'їзду КПРС, трудівники Благоєвого разом з механізаторами Буялицької МТС виростили на всій площі посіву по 20—22 цнт озимої пшениці з гектара. Це дало змогу підвищити оплату праці колгоспників. У 1957 році вони одержали на трудодень по 5 крб. грішми та по 1 кг зерна[1].

Зростання економіки колгоспу та збільшення прибутків сприяли поліпшенню добробуту трудящих. Тільки за два роки (1956—1958) в селі з'явилось 178 нових будинків.

Зростання прибутків колгоспу дало можливість правлінню придбати в 1958 році 45 тракторів, 32 комбайни та 37 автомашин різних марок. В селі розгорнулось велике будівництво. Спеціальна бригада будівельників у складі 54 чоловік будувала нові житла для колгоспників і господарські приміщення для колгоспних ферм. У 1957—1958 рр. вона побудувала 2 корівники, телятник, 2 кошари для овець тощо.

40-річний ювілей Радянської влади колгоспники зустріли відчутними успіхами в розвитку тваринництва. Пересічний надій молока на корову 1967 року становив 2810 кг. На тваринницькій фермі було створено партійну групу у складі 7 комуністів. Тут працювали доярка делегат XXI з'їзду КП України В. Верба, доярки М. Граматик, М. Яні, Ф. Дерик. У 1957 році кожна з них надоїла від кожної корови понад 3 тис. кг молока.

В лютому 1958 року до колгоспу ім. Благоєва приєднались дві сусідні артілі — ім. Леніна та ім. Димитрова. В укрупненому колгоспі стало 13 872 га землі.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва в березні 1958 року орденами і медалями були нагороджені 12 передових колгоспників артілі ім. Благоєва, в т. ч. орденом Леніна — Ф. Д. Ненов, М. Д. Осипова та С. Г. Петков, який, незважаючи на свій пенсійний вік, і нині самовіддано працює колгоспним чабаном. Ордена Трудового Червоного Прапора за високі показники в роботі удостоєні В. С. Верба та І. І. Дойчев.

У піднесенні продуктивності праці в колгоспі велика роль належить соціалістичному змаганню. Одна з кращих доярок колгоспу ім. Благоєва В. С. Верба у 1958 році змагалась з В. Мазепою, дояркою колгоспу «Родина» Іпатовського району Ставропольського краю. В змаганні зміцніла дружба між українським і російським колгоспами. Делегації з колгоспу ім. Благоєва не раз їздили до ставропольців для обміну досвідом, а згодом тепло приймали звідти гостей у рідному селі[1].

Значних успіхів добився колгосп у роки семирічки. Зросла роль колгоспної партійної організації. Комуністи очолили 6 виробничих бригад. Перед у соціалістичному змаганні між бригадами вела бригада комуніста І. В. Мавроді. У 1958 році вона зі-

---

[1] Газ. «Шлях до комунізму», 10 січня 1958 р.

[2] Газ. «Шлях до комунізму», 26 березня 1958 р.

брала по 25 цнт озимої пшениці з 1 га на площі 500 га. У 1961 році партійна організація налічувала 50 членів і кандидатів у члени партії.

З кожним роком міцнів колгосп ім. Благоєва. Зростала механізація трудомістких процесів у рільництві та тваринництві. У 1965 році колгосп купив 16 нових тракторів, 4 зернових комбайни для потокового збирання хлібів, 4 вантажні автомашини. Завдяки цьому грунт під посіви оброблявся виключно машинами; комбайни зібрали 90 проц. зернових та близько 70 проц. кукурудзи.

За визначні успіхи в розвитку артільного виробництва, високу врожайність зернових і технічних культур, піднесення громадського тваринництва у 1965 році орденами і медалями було нагороджено 14 передовиків благоєвського колгоспу, в т. ч. голову правління В Є. Фоменка — орденом Леніна.

Серед нагороджених кращий тракторист артілі М. Р. Станєв, механізатори М. І. Стоянов, Г. Х. Стоянов, М. Д. Жеков, Д. С. Мавроді, доярка М. М. Граматик. На ознаменування трудових успіхів на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп ім. Благоєва занесено до Книги трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок.

В селі добре налагоджено медичне обслуговування населення. 11 працівників з медичною вищою та середньою освітою працюють у трьох медичних закладах села: лікарні, амбулаторії та пологовому будинку.

Селом суцільної письменності, високої культури стало Благоєве. Тут працюють середня і початкова школи. В середній школі 54 вчителі навчають понад 500 учнів. За сумлінну 40-річну педагогічну діяльність О. Г. Чабанова нагороджена орденом Леніна. При школі є гуртожиток, де проживають 43 учні з віддалених сіл.

Центром культурного життя в селі став Будинок культури з залом на 500 місць. На його сцені виступають артисти Московського театру ім. Вахтангова, Київського, Львівського, Одеського драматичних театрів та учасники сільської художньої самодіяльності.

Понад 15 тис. томів різної літератури є в сільській бібліотеці, якою користуються 1800 читачів. Бібліотека (багато років нею завідує М. К. Стойкова) регулярно провадить читацькі конференції, диспути.

Про великий потяг благоєвців до культури свідчить і те, що в 1967 році тут на 1 тис. населення було передплачено 985 газет і журналів.

200 дітей колгоспників і службовців Благоєвого відвідують ясла-сад. У весняно-літній період додатково відкриваються бригадні сезонні ясла на 150 дітей.

Щасливо і культурно живуть сьогодні благоєвці. Колгоспники і службовці мають зручні 3—4-кімнатні будинки. Тільки за 1961—1967 рр. при допомозі колгоспу вони збудували ще 90 нових будинків. Кожен забудовник одержав від колгоспу 700 крб. безпроцентної позики та будівельні матеріали.

Ще кращим стане село в майбутньому. Запорукою цього є готовність благоєвців віддати всі сили справі комуністичного будівництва.

Н. І. КАЛЮЖКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ І СЕЛИЩНИХ РАД ІВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАРА́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Малому Куяльнику, за 7 км на південний захід від районного центру і за 4 км від шосе Одеса—Київ. Біля села є поклади будівельних матеріалів: піску, глини, каменю-черепашнику. Населення — 588 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Малинівка, Причепівка, Сухомлинове.

Уродженець Малинівки двічі Герой Радянського Союзу С. Є. Артеменко (фото 1966 р.).

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Горького, що має 7570 га земельної площі, в т. ч. 4809 га орної, 1402 га пасовищ; пилораму, сепараторний пункт. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Крім того, жителі мають власні бібліотечки. За 1959—1966 рр. побудовано 80 житлових будинків. Вулиці села озеленені.

Село виникло на початку XIX століття.

Під час Великої Вітчизняної війни за бойові подвиги двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу уродженець с. Малинівки С. Є. Артеменко, якому в селі встановлено бюст.

БІ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від районного центру, за 28 км від залізничної станції Буялик. Населення — 970 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Алестарове, Блонське, Богнатове, Бурдівка, Жовте, Маслове, Стара Вандалинівка, Черняхівське, Щорсове.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Перемога» зерно-тваринницького напряму, який має 7909 га землі, в т. ч. 5275 га орної, 1673 га пасовищ.

Є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, лікарня. Населення обслуговують дві швейні майстерні.

Село виникло на початку XIX століття.

У 1924 році створена комсомольська організація.

Біля села збереглося багато курганів; в околицях сіл Алестарового і Богнатового виявлено поселення черняхівської культури (III—IV століття н. ери).

ДЖУГА́СТРОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний схід від районного центру, за 18 км від залізничної станції Сербка. Населення — 665 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовкове, Гудевичеве, Калинівка, Новакове, Улянівка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Правда» рільничо-тваринницького напряму, якому належить 3138 га землі, з них 2306 га орної, 513 га пасовищ. Врожай у 1967 році пшениці 29,5 цнт з гектара.

Є Будинок культури, бібліотека.

Село засноване в середині XIX століття. В період 1905—1906 рр. серед селян Джугастрового розповсюджувалися листівки Одеського комітету РСДРП.

Партійний і комсомольський осередки створені у 1923 році. У 6-ті роковини Великого Жовтня селяни Джугастрівської сільради надіслали В. І. Леніну вітальну телеграму з побажанням найшвидшого видужання і повернення до роботи.

Уродженець села І. О. Черняк — Герой Соціалістичної Праці.

КОНОПЛЯ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на північ від районного центру, за 8 км від залізничної станції Рогове. Населення — 1738 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богунове, Люботаївка, Силівка, Тарасівка, Шерове, Червоноармійське.

Тут розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 12 377 га землі, в т. ч. 8747 га орної і 2018 га пасовищ. Основний напрям виробництва — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році врожай озимої пшениці становив 26,9 цнт, цукрових буряків 250 цнт з га.

Є млин і ремонтна майстерня. Обслуговує господарство ветеринарний пункт. Тут розташоване відділення Іванівського районного об'єднання «Сільгосптехніка».

В селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Посаджено парк площею 15 гектарів.

Виникло село у XIX столітті.

Збирання врожаю в колгоспі «Дружба». Конопляне. 1944 р.

МИХАЙЛО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 12 км на північ від районного центру, за 2 км від залізничної станції Сербка. Населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Козлове і Марціянове.

Центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС розміщена на території села. Артіль має 5682 га землі, з яких 3993 га орної і 1036 га пасовищ. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Розробляється кам'яний кар'єр.

Колгоспники побували в сільських господарствах Болгарії, Чехословаччини і обмінялись досвідом роботи з трудівниками братніх країн.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

Засноване на початку XIX століття кріпаками-втікачами з Правобережної України.

ПАВЛИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру. До залізничної станції Буялик— 12 км. Населення — 690 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Василівка, Леніна, Лізинка, Нові Шомполи, Созонівка, Шаманівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна» зернового і м'ясо-молочного напряму, який має 10 614 га землі, в т. ч. 8245 га орної і 1194 га пасовищ.

В артілі є токарна майстерня, пилорама, млин, олійня, винробний цех.

У 1966 році десять передовиків колгоспу були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 200 місць. Встановлено пам'ятник воїнам-льотчикам, які загинули в повітряних боях над селом у 1944 році.

Заснована Павлинка на початку XIX століття.

Навесні 1917 року відбулися виступи селян, що вимагали зменшення орендної плати за землю.

Поблизу с. Леніна виявлено неолітичне поселення (IV тисячоліття до н. ери).

ПЕТРІ́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовано біля залізничної станції Буялик, за 20 км на південний схід від районного центру. Населення — 4,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Улянівка.

В селищі розташовані радгосп «Буялицький», що спеціалізується на вирощуванні овочів, відділення «Сільгосптехніка» кукурудзо-калібрувальний завод.

На честь 50-річчя Великого Жовтня завідуючу селищним клубом В. П. Станкову занесено у Книгу трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих та Одеської обласної Ради профспілок.

Є середня і музична школи, Будинок культури, лікарня.

Засноване селище у 1927 році вихідцями з с. Великого Буялика (тепер Благоєве).

СЕВЕРИ́НІВКА (до 1917 року — Потоцьке) — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Буялик. Населення — 920 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Адамівка, Руська Слобідка.

Колгосп ім. Леніна рільничо-тваринницького напряму, має 11 580 га землі, з якої 7694 га орної, 2067 га пасовищ Врожай пшениці у 1966 році становив 31,5 цнт з гектара. З допоміжних підприємств працюють сепараторний пункт, млин.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць. Діє лікарня на 50 ліжок.

Северинівка виникла на початку XIX століття. Влітку 1905 року селяни виступили з вимогою розподілу поміщицької землі. Одеське жандармське управління відносило села Северинівської волості до числа головних вогнищ селянських виступів у Одеському повіті.

Під час Великої Вітчизняної війни через Северинівку проходила лінія оборони військ Приморської Армії, яка захищала Одесу від наступаючого ворога.

На території села виявлено поселення III—IV століть н. ери.

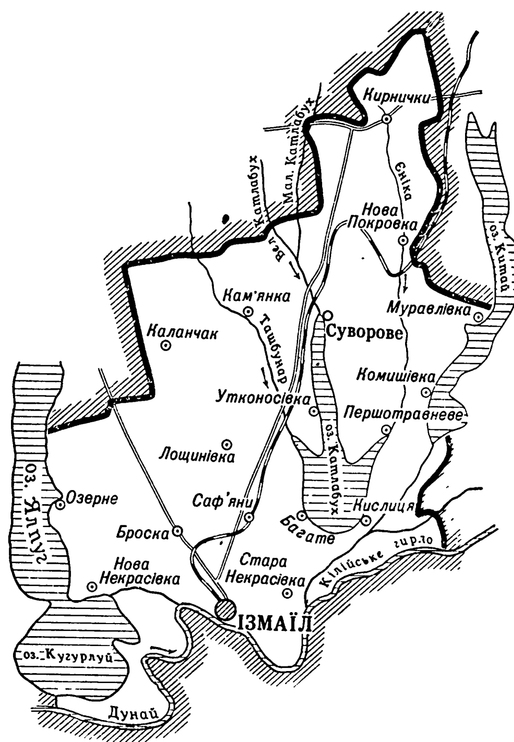
ЧЕРВОНОЗНА́М'ЯНКА (до 30-х років XX століття — Катаржине, до 1961 року — Сталіно) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на північний захід від районного центру, за 20 км від залізничної станції Роздільна. Через село проходить залізнична лінія Роздільна—Колосівка. Населення — 4705 чоловік.

Рільничо-тваринницький колгосп «Дружба», що вирощує переважно пшеницю та кукурудзу, має 13 360 га землі, з них 7976 га орної. З допоміжних підприємств — механічна майстерня, цементно-черепичний та виноробний цехи, дві пилорами, олійня, млин.

У селі є середня і восьмирічна школи, школа сільської молоді, школа механізаторів, Будинок культури, 3 бібліотеки, лікарня. За 1963—1966 рр. споруджено 300 житлових будинків.

Засноване село в 1806 році болгарами-переселенцями.

ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ІЗМАЇЛ

Ізмаїл — місто обласного підпорядкування, центр Ізмаїльського району. Розташований на лівому березі Кілійського рукава Дунаю за 286 км від Одеси (залізницею) та за 80 км від Чорного моря. Сполучений з багатьма містами області і з сусідньою Молдавією залізницями, водними, шосейними і повітряними шляхами. Населення — 63,7 тис. чоловік.

Знахідки, які свідчать про давні поселення на території сучасного Ізмаїла, відносяться до перших століть нашої ери. У IX—X століттях на берегах Дністра і до самого Дунаю жили східно-слов'янські племена тиверців та уличів, що вели осідле хліборобське господарство. В період існування Давньоруської держави вони підтримували тісні і постійні зв'язки з Києвом та багатьма іншими містами[1]. В часи феодальної роздробленості Київської Русі придунайські землі входили до складу Галицько-Волинського князівства, потім були поневолені монголо-татарами, а в кінці XIV століття увійшли до Молдавського князівства. На цей час на місці нинішнього Ізмаїла існувало слов'янське селище Сміл. У XV столітті в Північне Причорномор'я час від часу стали проникати турки, які з першої половини XVI століття на тривалий час утвердили свою владу в придунайських землях.

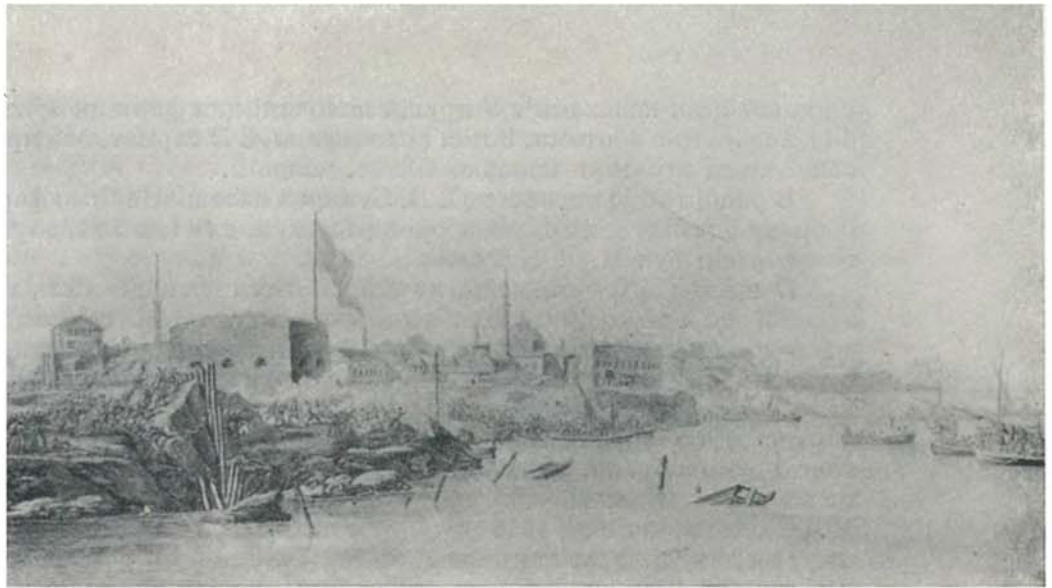
У XVI сторіччі український народ не раз намагався визволити землі між Дністром та Пониззям Дунаю від турецьких загарбників, запорізькі козаки часто облягали турецькі фортеці, що були споруджені в цьому краї. У 1595 році під час об'єднаного походу запорізьких козаків на чолі з Лободою і Наливайком було взято укріплене селище Сміл. Як тільки турки знову оволоділи ним, вони збудували тут міцну фортецю, назвавши її Ізмаїлом. Однак звитяжні походи козаків на цьому не припинилися, вони й надалі завдавали відчутних ударів турецьким гарнізонам[2].

Український народ, поневолений шляхетською Польщею, не міг власними силами визволити Північне Причорномор'я. Після возз'єднання України з Росією, в ре-

[1] Летопись по Лаврентьевскому списку. СПб, 1897, с. 12.

[2] М. А. Алекберли. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII веков. Саратов, 1961, с. 150.

Штурм Ізмаїла 11 грудня 1790 р. З картини художника М. І. Іванова.

зультаті активних дій російської армії в кінці XVIII—на початку XIX століття, ці землі були остаточно визволені. Вперше фортеця була взята російськими військами під командуванням генерала Рєпніна 26 липня 1770 року. Внаслідок успішного наступу російської армії турецький гарнізон, який налічував близько 20 тис. чол., пограбувавши жителів, поспішно залишив фортецю і відступив до Кілії.

За умовами Кючук-Кайнарджійського мирного договору, підписаного 10 липня 1774 року, Ізмаїл знову залишився за Туреччиною.

Під час війни 1787—1791 рр. російська армія здобула ряд блискучих перемог під Кінбурном, Фокшанами, Римніком і підійшла до Ізмаїла. На цей час турки за допомогою французьких і німецьких інженерів значно укріпили фортецю, оскільки Ізмаїл, бувши в центрі шляхів на Галац, Бендери, Хотин і Кілію, перекривав вихід через Дунай в Добруджу. Фортеця була розширена, навколо вирито рів завглибшки 6—10 м і завширшки близько 12 м. Оточували її міцні стіни, а 11 бастіонів прикривали підступи до неї. Турецький гарнізон налічував 35 тис. вишколених солдат. На його озброєнні було 260 гармат. Командував гарнізоном досвідчений воєначальник Айдозли-Махмет-паша. Крім того, на Дунай було підтягнуто значну кількість суден турецького військового флоту, який підтримував гарнізон фортеці вогнем своїх гармат, підвозив нові поповнення солдат, боєприпаси. У зв'язку з цим спочатку облога Ізмаїла не принесла успіху російським військам. Не вистачало артилерії, погано було організовано постачання військ, не було єдиного командування. На початку грудня 1790 року командування військами було передано О. В. Суворову. Великий полководець зумів підняти моральний дух солдатів і підготувати війська до штурму фортеці. Військові авторитети того часу вважали, що такі фортеці як Ізмаїл або ж взагалі неприступні, або можуть бути взяті лише при десятиразовій перевазі військ. План О. В. Суворова передбачав штурм фортеці з усіх боків трьома загонами по 3 колони в кожному. Це повинно було дезорієнтувати ворога, замаскувати напрям головного удару з боку Дунаю, де зосереджувалося близько половини військ. Задум великого полководця себе цілком виправдав.

На світанку 11 грудня 1790 року розпочався штурм фортеці. Переборюючи шалений опір ворога і демонструючи велику мужність та високу військову майстерність, тридцятитисячна російська армія долала рубіж за рубежем. Загони першої колони генерала С. М. Львова оволоділи на західній стороні фортеці Бросськими і Хотинськими воротами. Шоста колона під командуванням М. І. Кутузова захопила зі сходу Кілійські ворота. Після завданого нищівного удару з півдня турецькі судна були знищені або захоплені Чорноморською флотилією, укомплектованою в основному

українськими козаками[1]. У другій половині дня фортеця була взята. Ворог втратив близько 26 тис. вбитими, 9 тис. полоненими, 245 гармат, 345 прапорів. Частини російської армії втратили близько 10 тис. чоловік.

В рапорті про перемогу О. В. Суворов писав: «Не було фортеці міцнішої, не було оборони одчайдушнішої від оборони Ізмаїла, але Ізмаїл здобуто». Першим комендантом фортеці був М. І. Кутузов.

В кінці XIX — на початку XX століття громадськість міста докладала багато зусиль, щоб увіковічити пам'ять героїв штурму 11 грудня 1790 року. У зв'язку з 100-річчям взяття Ізмаїла постало питання про спорудження пам'ятника Суворову й учасникам штурму. При цілковитій бездіяльності царських властей пройшло чимало часу. Тоді ініціативу взяла на себе громадськість, яка створила спеціальний комітет для збирання грошей. Заклик комітету знайшов широкий відгук, необхідні кошти було зібрано. Одеський скульптор Б. В. Едуардс відлив фігуру О. В. Суворова на бойовому коні.

Нарешті, восени 1913 року пам'ятник було встановлено на Римніцькому полі, але у зв'язку з початком першої світової війни його розібрали і перевезли до Одеси, а 26 серпня 1945 року, в річницю визволення Ізмаїла від німецько-фашистських загарбників, пам'ятник О. В. Суворову було встановлено в Ізмаїлі. Церемонією відкриття керував генерал Радянської Армії П. М. Громов, син одного з ініціаторів створення пам'ятника, вчителя історії Ізмаїльської гімназії М. Г. Громова[2].

Велика перемога російських військ під Ізмаїлом змусила Туреччину укласти в 1791 році Ясський мирний договір, за яким Росія одержала землі між Бугом і Дністром. Але Ізмаїл знову відійшов до Туреччини.

В 1806—1812 рр. між Росією і Туреччиною знову точилась війна. 14 вересня 1809 року частини російських військ, якими тут командував П. І. Багратіон, після бомбардування фортеці Дунайською флотилією втретє здобули Ізмаїл. В облозі фортеці брав участь і видатний український письменник І. П. Котляревський, який служив офіцером у російській армії.

За умовами Бухарестського мирного договору, підписаного в 1812 році, Ізмаїл увійшов до складу Російської держави. Біля східних стін фортеці ще 1810 року виникає посад. Указом від 14 жовтня 1812 року його було названо Тучковим, за ім'ям генерала і коменданта фортеці[3]. Але нова назва не прижилася, і місто надалі називалося Ізмаїлом.

Приєднання до Росії Ізмаїла мало позитивне значення для його розвитку. У складі політично і економічно відсталої Туреччини Ізмаїл відігравав лише стратегічну роль. У складі ж Росії місто стало морським і річковим портом, зв'язаним з всеросійським ринком. Помітно зростала кількість населення. Рятуючись від кріпацької неволі, сюди щороку прибувало багато селян з українських і російських губерній. Проте й тут на них чекала невтішна доля. Колишні власники виловлювали їх і відправляли до своїх маєтків. Однак проти сваволля поміщиків недавно осіле населення рішуче боролося. У 1810 році недалеко від Ізмаїла місцеві жителі напали на повіреного від подільського

Біля входу на територію колишньої фортеці. Ізмаїл. 1967 р.

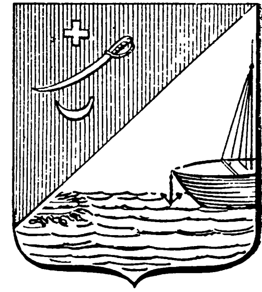
[1] История русской армии и флота, т. 8. М., 1912, с. 112.

[2] В. Грусланов, М. Лободин, История одного завещания. Винница, 1962, с. 6.

[3] Полное собрание законов Российской империи, собрание 1, т. 32, с. 443.

поміщика Сабатіна і відбили групу селян-втікачів, яких він намагався повернути назад. У 1811 році жителі визволили 10 селян-втікачів з Київської губернії, яких знайшов і захопив у передмістях Ізмаїла повірений поміщика Бутевича.

Поповнювалося населення і за рахунок тих українців і росіян, що поверталися з турецьких володінь. Під час російсько-турецької війни 1806—1812 рр. тут поселилося чимало некрасовців — нащадків донських козаків-старообрядців, які після поразки Булавінського повстання разом із своїм отаманом Г. Некрасовим змушені були переселитися до Туреччини[1]. В травні 1828 року, коли знову розпочалася російсько-турецька війна, на бік російських військ перейшли разом з кошовим отаманом Йосипом Гладким 1,5 тис. задунайських козаків, колишніх запорожців, що втекли до турецьких володінь від переслідувань царизму. Задунайські козаки разом з російськими військами брали участь у боях проти турецької армії. Після війни багато задунайських козаків із своїми родинами поселилися в Ізмаїлі. Рятуючись від турецького рабства, сюди переселилося немало болгар, молдаван, греків, албанців. Переважну частину населення міста становили українці і росіяни. Так, у 1817 році з 9 тис. жителів 3250 були українці і 1720 — росіяни. У 1828 році кількість українського і російського населення становила понад 80 проц. У 1856 році тут проживало 30,6 тис. чоловік[2].

Герб Ізмаїла.

Частина населення міста займалася дрібним ремеслом. Це були теслярі, столярі, ковалі, бондарі, шевці, кравці та інші, що об'єднувалися в цехи. Кількість ремісників весь час зростала. Якщо в 1817 році тут налічувалося 162 ремісники, в 1835 році— 280, то напередодні Кримської війни — 514. Ще більше було ремісників, не записаних в цехи. Багато жителів працювало на різних невеликих підприємствах по переробці продуктів тваринництва, що поступали з Бессарабії. Так, у 1845 році лише на двох салотопнях працювало 340 чол. Належали ці підприємства місцевій буржуазії. По виготовленню мила і свічок, виробництву цегли і черепиці Ізмаїл напередодні Кримської війни посідав перше місце в Бессарабії. Розвивалось у місті й млинарство: якщо в 1822 році було 69 млинів, то в 1856 році — 280.

Істотну роль відіграв Ізмаїл і в розвитку рибного промислу. В купців, які брали на відкуп рибну ловлю та займались виготовленням ікри, працювало напередодні Кримської війни кількасот чоловік.

Певне місце в житті значної частини населення міста посідало й сільське господарство, зокрема виноградарство і садівництво. Так, кількість виноградників зросла з 406 в 1826 році до 1400 на середину XIX століття. Більшість з них належала великим власникам, які використовували в своїх господарствах найману робочу силу. Частина винограду, фруктів та іншої сільськогосподарської продукції збувалася на місцевому ринку і вивозилася на продаж до Одеси та інших міст півдня Росії. Немало винограду, що вирощувався в Ізмаїлі, перероблялося на вино. У середині XIX століття тут щорічно вироблялося 150 тис. відер вина, яке давало значні прибутки власникам виноградників[3].

У першій половині XIX століття в місті щорічно відбувалося 2 ярмарки, на яких здійснювались великі торговельні операції. Сюди приїздило багато купців з різних кутків країни і збиралось близько 12 тис. чоловік[4]. На ярмарках продавали шерстяні й бавовняні тканини, посуд та інші товари, що привозились з промислових губер-

---

[1] В. И. Жуков. Города Бессарабии 1812—1861 годов, с. 51.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 514, оп. 1, спр. 14, арк. 58; ф. 56, оп. 1, спр. 17, арк. 15.

[3] В. И. Жуков. Города Бессарабии 1812—1861 годов, с. 130, 134.

[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 56, оп. 1, спр. 85, арк. 16—17.

ній Росії, а також з-за кордону. Вартість привезених товарів досягала 430 тис. крб.[1]. Місцеві жителі збували тут ремісничі вироби, рибу, вино, продукти городництва тощо.

Успішно розвивалась у місті і постійна торгівля. В 30-х рр. XIX століття було збудовано торгові кам'яні ряди, в яких розмістилось 62 крамниці. У 1852 році тут налічувалося 136 крамниць, де торгували лише т. зв. красним та москательним товарами[2]. Щорічний обіг торгівлі в крамницях був не менший, ніж на ярмарках.

Однак мілководдя Дунаю біля Ізмаїла створювало значні труднощі, тому великі судна завантажувались і розвантажувались на рейді. Для цього використовувалися спеціальні баркаси, що курсували між невеликим приплавом і суднами. Все це вимагало значної затрати коштів на вантажні роботи. Проте вивіз продукції з Ізмаїла поступово зростав. У 1851 році на зовнішній ринок було вивезено різних товарів на 2 млн. крб., тобто в два рази більше, ніж у 1849 році. Лише пшениці стали вивозити 330—340 тис. четвертей на рік. Збільшувався ввіз й іноземних товарів. У 1851 році їх було ввезено на 900 тис. крб. проти 116 тис. крб. у 1848 році[3].

Перевезення вантажів водними шляхами обумовило зародження суднобудівництва — баркасів, човнів, а інколи й порівняно великих суден.

У місті збільшувалася кількість купців. Так, після введення в Бессарабії у 1831 році гільдійського устрою в Ізмаїлі було 13 купців, що належали до першої гільдії, 32 — до другої і 181 — до третьої гільдії. Особливо впливовою була та частина купецтва, яка вела торгівлю з південноукраїнськими та іноземними портами. За даними 1834 року, їм належало 20 суден. У 1838 році загальна кількість купців становила 285 чол.[4]. Дрібною торгівлею займались здебільшого міщани, які не мали гільдійських посвідчень.

На вантажних роботах широко використовувалася наймана праця. Зокрема, на початку 30-х рр. XIX століття тут засновується цех вільних матросів. Кожна родина, що належала до цього цеху, повинна була направляти дорослу особу на купецькі судна найманим матросом.

Після введення в 1813 році тимчасових правил по управлінню Бессарабською областю Ізмаїл став повітовим центром. В кінці 20-х років почали працювати міський магістрат, дума та інші адміністративні установи. У 1830 році було створено Ізмаїльське градоначальство[5]. Розпочалася планова забудова міста[6]. Тут з'являються красиві особняки дворян і купців. За проектом талановитого російського і українського архітектора А. І. Мельникова в 1838 році було збудовано Покровський собор, який є визначним пам'ятником архітектури першої половини XIX століття.

У зв'язку з поразкою царської Росії у Кримській війні Ізмаїл відійшов до Молдавії. Бастіони і стіни фортеці за розпорядженням царського уряду були висаджені в повітря. Від фортеці до нашого часу збереглись лише фундаменти стін, у деяких місцях видніються сліди рову, який її оточував. Єдина будова, що залишалась на території фортеці, це мечеть XVI століття, яка в XIX столітті була перебудована на Хрестовоздвиженську православну церкву.

Відрив Ізмаїла від Росії, порушення його тісних економічних зв'язків з півднем України та іншими районами Росії спричинили занепад торгівлі і промислового виробництва. Багато жителів переселилося в південноукраїнські міста. Якщо напередодні Кримської війни тут було понад 30 тис. жителів, то з 1897 році їх налічувалося лише 22,2 тис., здебільшого тих, що переселилися після взяття Ізмаїла російськими військами 13 квітня 1877 року.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 514, оп. 1, спр. 134, арк. 80.

[2] Там же, ф. 56, оп. 1, спр. 17, арк. 28.

[3] В. А. Золотов. Внешняя торговля России в первой половине XIX века, с. 64.

[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 56, оп. 1, спр. 72, арк 58; спр. 134, арк. 71; Новороссийский календарь на 1839 год, Одесса, 1838, с. 130.

[5] ЦДА МРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 3995, арк 12—15.

[6] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 1, оп. 1, спр. 425, арк. 4; ф. 56, оп. 1, спр. 1, арк. 3—4; спр. 72, арк. 77—79; спр. 59, арк. 105.

Покровський собор, збудований у 1838 р. в Ізмаїлі за проектом А. І. Мельникова.

В 60—70-х роках Ізмаїл був одним з важливих пунктів, через який в Росію поступала нелегальна революційна література; тут перебувало чимало російських революціонерів, переслідуваних царизмом, що пробиралися за кордон. У серпні 1869 року за завданням болгарських революційних організацій з Румунії в Ізмаїл переїздить болгарський поет-революціонер Х. Ботев. Він жив тут до середини 1871 року, учителював і, як довірена особа, вів конспіративну роботу. Х. Ботев підтримував тісні стосунки з російськими революціонерами, зокрема С. Нечаєвим. В Ізмаїлі поет вперше прочитав «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса[1].

Після визволення міста відроджується порт, через який у 1879 році було переправлено 273 тис. четвертей пшениці, 139 тис. четвертей кукурудзи та багато інших сільськогосподарських продуктів[2]. Виникають нові промислові підприємства, зокрема парові млини. В 1903 році було створено Російсько-Дунайське пароплавство. Більшість населення працювала на різних важких роботах в порту, на суднах або на т. зв. рибних «заводах», що належали купцям.

Робітничий клас Ізмаїла підтримував тісні зв'язки з пролетаріатом промислових міст південної і центральної частин Росії. Тут розповсюджувалась революційна література. Спочатку це були народницькі, а на початку XX століття більшовицькі видання, які привозили моряки з-за кордону або надходили з Одеси, Києва, Петербурга. Революційні події почалися в містах на берегах Дунаю. Ще напередодні революції 1905—1907 рр. в Ізмаїлі виступили жителі передмість проти кабальних договорів і непосильних податків, що були встановлені міською управою за оренду землі. Викликані загони городових та інші царські прислужники змогли придушити на деякий час виступи тільки після масових арештів. 131 чоловіка було віддано до суду[3].

Нова хвиля революційного піднесення пройшла в місті з початком першої російської революції. У відповідь на січневий злочин царизму відбулися страйки робітників промислових підприємств, порту та моряків Російсько-Дунайського пароплавства. 16 червня 1905 року застрайкувала команда пароплава «Болгарія»[4], яка заявила про свою підтримку загального страйку робітників Одеси, куди 15 червня прибув повсталий броненосець «Потьомкін». Моряків підтримали робітники ряду підприємств міста. Після видання царського маніфесту 17 жовтня місцева революційна молодь вийшла на демонстрацію і мітинг, на якому промовці роз'яснювали програму РСДРП та викривали підступність царизму[5].

В страйку, що відбувся в січні 1906 року, брали участь багато робітників міста та команди суден риболовецького нагляду. Протягом року виступали проти царизму службовці ізмаїльської митниці, бригади прикордонної охорони, жителі передмість[6]. Значний вплив на розвиток революційної боротьби мали більшовики. Одеський комітет РСДРП систематично розповсюджував у місті революційну літературу, підтримував з робітниками тісні взаємозв'язки.

В чорні роки реакції боротьба більшовиків за оволодіння масами не припиня-

[1] П. Сохань. Вогонь вічної дружби. К., 1966, с. 21.
[2] Газ. «Правда» (Одеса), 21 грудня 1879 р.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 1007, оп. 1, спр. 4, арк. 74—82.
[4] ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1152, оп. 1, спр. 93, арк. 9—10.
[5] ЦДА МРСР, ф. 297, оп. 1, спр. 40, арк. 106.
[6] ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 1152, оп. 1, спр. 127, арк. 6—7; ЦДА МРСР, ф. 297, оп. 1, спр. 50, арк. 662—663.

лася. У квітні 1914 року боротьба трудящих Ізмаїла ознаменувалась переможним страйком робітників-поліграфістів[1].

В роки імперіалістичної війни становище трудящих міста погіршало. Через нестачу сировини і палива закривалися промислові підприємства, перестав діяти торговий порт. Не вистачало багатьох промислових товарів, продуктів харчування, ціни на які надзвичайно зросли. Місто було переповнене солдатами і матросами. Зростало незадоволення, викликане імперіалістичною війною. Як тільки дійшла звістка про повалення царизму, населення міста, матроси і солдати зустріли її з радістю. Тут було створено Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Спочатку керівництво в ній захопили дрібнобуржуазні партії, внаслідок чого влада перейшла до рук командуючого флотилією і начальника гарнізону. Зберігалась міська управа, залишились на старих місцях царські чиновники. Але більшовики з кожним днем посилювали свій вплив на робітників, солдат, матросів. Значну допомогу подавав місцевим більшовикам Одеський комітет РСДРП. З цією метою весною 1917 року було направлено в Ізмаїл більшовика А. Семенова, який влаштувався на роботу в друкарні[2]. Революційну роботу серед населення провадили більшовики — матроси Єгоров, Монаков, Мойсеєнко, Подолянчук, солдати Жуковський, Філонов. Спираючись на робітників і селян, які повертались з фронту[3], група більшовиків, якою керував матрос Єгоров, створила дружину. В кінці 1917 року на базі цієї дружини було сформовано загін Червоної гвардії.

Напередодні II Всеросійського з'їзду Рад Ізмаїльська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів вперше прийняла більшовицьку резолюцію про встановлення влади Рад. 25 жовтня 1917 року морська радіостанція в Ізмаїлі прийняла звістку з Петрограда про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. 27 жовтня більшовики звернулися до населення, солдат і матросів з відозвою, в якій пропагували історичні рішення II Всеросійського з'їзду Рад, ленінські декрети про мир і землю. Але в деяких частинах гарнізону ще мали значний вплив контрреволюційні офіцери. Потрібен був час для завоювання солдатів на бік революції. У жовтні—листопаді більшовики провадили велику агітаційну і організаційну роботу серед населення. В місті було створено ревком, до складу якого увійшли більшовики Єгоров, Філонов, Монаков, Мойсеєнко, Семенов та інші. В грудні 1917 року влада перейшла до революційного комітету. Головою став солдат більшовик Філонов[4]. Ізмаїльці працювали в тісному контакті з ревкомом Дунайської військової флотилії, створеним у румунському порту Суліні, де перебували її основні сили. Матроси Ізмаїла обрали до складу ревкому флотилії більшовика матроса Єгорова. У місті встановився революційний порядок. Ревком налагоджував життя на соціалістичних засадах, подавав допомогу селянству повіту в справі конфіскації землі.

Здійснення заходів по впровадженню в життя перших радянських декретів було перервано агресією королівської Румунії, яка, користуючись підтримкою імперіалістів Англії, Франції і США, почала окупацію Бессарабії. Одночасно загарбники прагнули захопити кораблі Дунайської флотилії. Для того, щоб дати відсіч агресорам, Раднарком РРФСР створив Верховну колегію по боротьбі з контрреволюцією на півдні, до складу якої увійшли й румунські революціонери. Член колегії, легендарний герой громадянської війни А. Г. Железняков був призначений командуючим морськими силами. Він прибув на міноносці «Дерзкий» на Дунай і організував опір агресорам.

Пліч-о-пліч з частинами радянських військ боролись і румунські революціонери. Військово-революційний комітет, створений румунськими солдатами в Одесі, орга-

---

[1] История Молдавии, т. 1, с. 605—606.

[2] Газ. «Придунайская правда», 24 березня 1957 р.

[3] Н. В. Березняков. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг. Кишинев, 1957, с. 86.

[4] Журн. «Вопросы истории», 1956, № 11, с. 99.

нізував ряд революційних загонів. В Ізмаїлі такий загін налічував 500 чол.[1]. Проти агресії виступило немало румунських моряків. Так, команда одного із моніторів румунської дунайської флотилії в поході викинула за борт офіцерів і під червоним прапором привела судно в Ізмаїл. Матроси-румуни і жителі міста провели мітинг. Моряки проголошували: «Хай живе Радянська Румунія!», «Хай живе Радянська Росія!», «Геть буржуазію!» Після мітингу монітор відправився підіймати повстання на інших суднах. Проте його захопили контрреволюційні сили. Революційні матроси були розстріляні[2].

Члени підпільної комуністичної організації, арештовані сигуранцею 17 травня 1930 р. (тюремний знімок). Ізмаїл.

Ворог наступав на Бессарабію. Під час чотириденної героїчної оборони міста загинули члени ревкому більшовики Монаков і Мойсеєнко, які із загоном Червоної гвардії мужньо боролися проти агресора. Коли стала очевидною неминучість потрапити в оточення, А. Г. Железняков організував евакуацію військ і перехід кораблів радянської флотилії з Вилкового в Одесу та інші порти.

Після того, як 4 лютого 1918 року Ізмаїл захопили війська боярської Румунії, сигуранца розпочала жорстоку розправу над населенням міста. Багато жителів вступили в партизанські загони, інші пробивалися на радянську територію.

В роки окупації занепала промисловість, у жалюгідному стані перебував порт. Особливо погіршало становище трудящих з початком у 1929 році економічної кризи. В одному з листів до організації Червоного Хреста писалось: «...безробіття досягло в нашому місті таких розмірів, що багато робітників і навіть велике число землеробів вмирає з голоду...»[3].

Через безробіття, голод, хвороби і щорічне зростання смертності кількість населення в місті різко зменшувалася. Якщо до окупації тут налічувалося 45 тис. жителів, у 1929 році — 35 тис., то в 1938 році тут залишилося тільки 26 тис. жителів.

Незважаючи на жорстокі переслідування, населення міста не припиняло боротьби за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською країною. З перших же днів окупації поширювалися листівки із закликами до визволення краю і возз'єднання його з Радянським Союзом. У зв'язку із загрозою повстання, в грудні 1918 року в Ізмаїлі було введено стан облоги. Після злиття в 1922 році комуністичних організацій Бессарабії з Румунською Комуністичною партією за рішенням Бессарабського обласного комітету в Бессарабії було створено 2 райкоми партії. Центром одного з них — Південного — став Ізмаїл. Безпосередньо революційною боротьбою в місті керували революційні комітети, створені А. Клюшниковим (Неніним), згодом керівником Татарбунарського повстання. Лише за 1919—1930 рр. за участь у підпільних організаціях, революційну пропаганду і революційні виступи було арештовано близько 250 чоловік[4].

В роки економічної кризи комуністичне підпілля, очолюване С. Д. Бурлаченком, розповсюджувало марксистсько-ленінську літературу, листівки, організовувало

[1] Исторические записки АН СССР, т. 56, 1956, с. 29.
[2] Журн. «Красная летопись», 1923, № 6, с. 275—276.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 6, оп. 1, спр. 1145, арк. 7.
[4] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 700, арк. 168; спр. 4111, арк. 140; ф. 312, оп. 1, спр. 81., арк. 5—6.

С. Д. Бурлаченко

О. Д. Бурлаченко

С. Є. Чернов

Учасники підпільної боротьби проти румунсько-боярських поневолювачів у 1920—1930 рр.

мітинги і демонстрації. В лютому 1930 року відбулася політична демонстрація, в якій взяло участь 2,5 тис. чол. Демонстранти вимагали припинення грабувань і вбивств, передачі землі селянам, допомоги безробітним, возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом[1]. У 1932 році два тижні страйкували портові робітники. За революційні виступи протягом року було притягнуто до суду 19 жителів, яких обвинувачували в комуністичній пропаганді[2]. Напередодні визволення в Ізмаїлі, за далеко не повними даними сигуранци, налічувалося понад 70 комуністів[3], які відігравали авангардну роль в боротьбі проти окупантів.

28 червня 1940 року місто було визволене Червоною Армією. Жителі Ізмаїла з великою радістю зустріли своїх рідних братів. 3-го серпня на багатотисячному мітингу трудящі гаряче вітали рішення VII сесії Верховної Ради СРСР про включення Ізмаїльського і Акерманського повітів до складу УРСР. В прийнятій резолюції зазначалося: «...ми не мали своєї батьківщини, ми здобули свою справжню Батьківщину — Союз Радянських Соціалістичних Республік»[4].

Під керівництвом міської партійної організації трудящі Ізмаїла приступили до націоналізації промислових підприємств, вживали заходів, спрямованих на розвиток народного господарства. Розширювалося виробництво дрібних підприємств, які ледве животіли за часів панування румунських бояр, відновлювали роботу ті, що були закриті, відкривалися нові. В серпні 1940 року створюється державний рибозавод, почалась докорінна реконструкція електростанції, яка мала збільшити свою потужність майже вдвоє, велись роботи по розширенню порту. Було організовано ряд промислових артілей. Все це дало змогу ліквідувати безробіття, від якого до визволення міста страждали кілька тисяч жителів[5]. В короткий час було збудовано залізницю Ізмаїл—Арциз, внаслідок чого зміцнювались зв'язки з іншими районами країни. В націоналізовані магазини надійшли для трудящих радянські товари. Налагоджувалося медичне обслуговування трудящих. Лікарню і амбулаторію було значно розширено і реконструйовано, створено дитячу лікарню, міську поліклініку з 3 від-

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 47, арк. 3, 138—141.
[2] Журн. «Красная Бессарабия», 1932, № 10, с. 30.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 151, арк. 306—307.
[4] Газ. «Придунайская правда», 4 серпня 1940 р.
[5] Там же, 1, 15 і 18 липня; 29 вересня 1940 р., 4 січня 1941 р.

ділками на околицях, відкрито пологовий будинок, жіночу та дитячу консультації, диспансери, молочну кухню на 500 дітей, дитячі ясла тощо.

Значні зміни сталися у справі народної освіти. Було створено десятки класів і пунктів по ліквідації неписьменності і малописьменності, що охоплювали 3,5 тис. чол., відкрито вечірню школу для дорослих. Вперше за всю історію міста всі діти шкільного віку розпочали навчання в школах. В 1940 році тут стало працювати 15 загальноосвітніх шкіл, в т. ч. 2 середні. Діти дістали можливість навчатись рідною мовою. Почала працювати й міська бібліотека, в яку надійшло близько 20 тис. томів. Трудящі міста прилучались до багатств радянської культури. В новозбудованому приміщенні літнього театру виступали артисти з різних міст країни. Почалась реконструкція зимового театру, збудовано літній кінотеатр. Здійснювалася реконструкція колишнього казіно. В приміщенні офіцерських зборів створено Палац піонерів[1].

За часів румунських бояр на благоустрій міста витрачалось не більше 25 тис. крб. (у перерахунку з лей) на рік, причому роботи велись переважно в районах, де проживали військові, чиновники, купці. Всього після відновлення Радянської влади і до кінця 1940 року міськрада асигнувала на благоустрій 110 тис. карбованців.

За піклування і братню допомогу Комуністичної партії, Радянського Уряду й усього радянського народу жителі міста висловлювали щиру подяку під час виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 12 січня 1941 року.

У зв'язку з віроломним нападом на Радянський Союз фашистської Німеччини та її сателітів багато жителів стали до лав Червоної Армії, інші самовідданою працею допомагали захисникам Вітчизни. З перших днів розпочались запеклі бої за місто. З переважаючими силами ворога хоробро билися 25-а Чапаєвська і 51-а дивізії, 79-й і 25-й загони військ прикордонної охорони, кораблі і частини Дунайської флотилії, 3-а і 96-а авіаескадрильї, яких активно підтримувало все місцеве населення. Навічно збереглися в пам'яті жителів імена старшин II-ої статті Щербахи і Михайлова, старшого лейтенанта Зайцева та інших воїнів, які віддали своє життя, захищаючи місто. Після місяця запеклих боїв за наказом командування 22 липня 1941 року радянські війська залишили Ізмаїл.

Знущання і смерть принесли німецько-румунські загарбники жителям радянського дунайського міста. Перші накази адміністрації королівської Румунії в Ізмаїлі стосувалися арештів активістів, знищення радянської літератури та заборони російської, української і болгарської мов[2]. Але терор не міг зламати дух людей Країни Рад. Боротьбу з ворогом очолила підпільна партійна організація, якою керував старий комуніст, учасник Татарбунарського повстання Ф. І. Погрібний. Комуністи розповсюджували листівки, провадили усну агітаційну роботу, організовували втечу військовополонених з концтаборів, зокрема в Татарбунарах. Однак фашистським загарбникам вдалося заарештувати підпільників, які потім були замучені в катівнях[3].

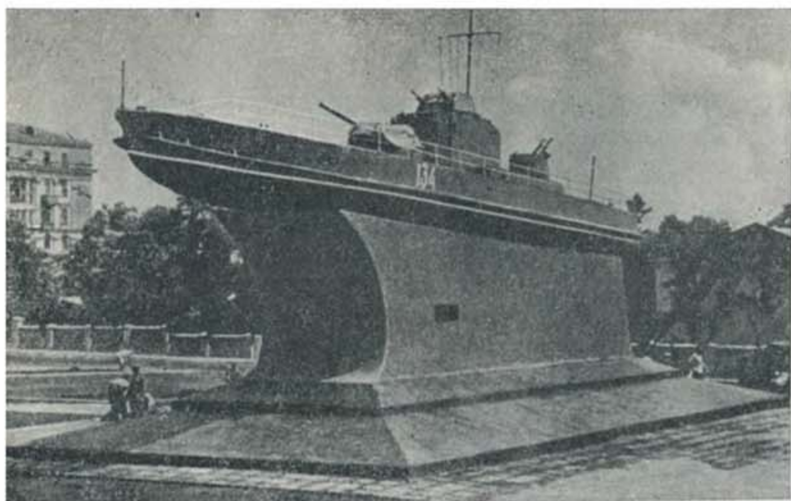
У 1941—1942 рр. в Ізмаїлі діяла підпільна комсомольська група. До її складу входили М. Пинтя, Б. Фельтев, Ф. Максименко, Т. Мунджіу, О. Мандель та інші. Комсомольці організували саботаж заходів окупантів, поширювали листівки, готували замах на диктатора Антонеску, що мав приїхати в місто 10 травня 1942 року. Проте вони були схоплені жандармами, і військово-польовий суд засудив їх до каторжних робіт. Лише радянські війська визволили відважних патріотів[4].

Наслідувало приклад комуністів і комсомольців багато жителів міста. Так, М. Ф. Мітакі та інші допомагали підпільникам, переховували втікачів з полону від фашистів тощо.

Розвиваючи наступ, який завершився розгромом яссько-кишинівського угруповання фашистів, частини 5-ї гвардійської бригади 46-ї армії і Дунайська флоти-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 27, арк. 49.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Н-12, оп. 1, спр. 172, арк. 293.
[3] Э. Григорьев, Л. Ковалев. Измаил. Путеводитель. Одесса, 1967, с. 25.
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 170.

Бронекатер № 134 Червонопрапорної Дунайської військової флотилії, встановлений на честь перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Ізмаїл. 1967 р.

лія 26 серпня 1944 року визволили Ізмаїл. Під час боїв героїчно загинула група артилеристів батареї і її командири старший лейтенант І. М. Баринов і молодший лейтенант Бубудашвілі. 26 серпня 1945 року на Копаній Балці було встановлено обеліск на честь земляків, полеглих на фронтах Великої Вітчизняної війни. Іменем Баринова названо одну з вулиць міста. В День Військово-Морського Флоту в 1967 році було відкрито пам'ятник матросам і офіцерам Дунайської флотилії, які героїчно боролись за встановлення Радянської влади на Дунаї, захищали місто в 1941 році і визволяли його від фашистської неволі в 1944 році. На високому постаменті встановлено бронекатер № 134, що пройшов з боями від берегів Азовського моря до Відня і на цьому славному шляху визволяв Ізмаїл.

На мітингу, присвяченому визволенню міста від німецько-фашистських загарбників, що відбувся 6 вересня 1944 року, трудящі Ізмаїла надіслали ЦК Компартії України листа з словами сердечної подяки Партії і Радянському уряду і взяли зобов'язання віддати всі свої сили для остаточного розгрому ворога. Близько 1 млн. крб. внесли жителі на будівництво бронекатерів Дунайської військової флотилії.

Німецько-фашистська окупація завдала великого лиха жителям міста. Загинуло багато людей, матеріальні збитки становили 234 млн. карбованців.

Під керівництвом Ізмаїльської обласної і міської партійних організацій почалась відбудова зруйнованого міського господарства, промислових підприємств, транспорту. В ній взяли участь понад 5 тис. чол. Особливу активність проявила молодь. Комсомольці стали ініціаторами створення молодіжних бригад, які включались у змагання за дострокове виконання виробничих планів. В перші ж тижні відновили роботу залізнична станція, порт, всі промислові і промислово-кооперативні підприємства, водопровід, електростанція.

14 жовтня 1944 року почало працювати Дунайське державне пароплавство. Попереду були великі труднощі. Фашисти вивели з ладу флот, замінували фарватер, зруйнували порт, всього потопили 600 плаводиниць. Майже всі транспортні судна, що залишилися, мали серйозні пошкодження. Щоб очистити фарватер і відновити флот, потрібно було докласти багато зусиль. Відчувалась гостра потреба в кваліфікованих кадрах — штурманах, механіках, матросах. Завдяки високому патріотичному піднесенню радянських людей протягом жовтня—листопада було відремонтовано 120 плаводиниць. Все ж порт являв собою занедбану пристань. Вантажні роботи виконувалися вручну. Впроваджуючи в практику передові методи експлуатації флоту, відбудовуючи і реконструюючи порт, колектив збільшував обсяг робіт, виконував перевозки для 2-го і 3-го Українських фронтів. Так, за короткий час для партизан Югославії перевезено 25 тис. тонн боєприпасів і продовольства.

В перші ж тижні після визволення міста відновили роботу установи охорони здоров'я; було відкрито 15 шкіл, в яких стали навчатись понад 3 тис. дітей, обласну і міську бібліотеки, 4 клуби, 40 червоних кутків, літній кінотеатр, стадіон.

Переможне завершення Великої Вітчизняної війни, перехід Радянської держави до мирного будівництва відкрили нову сторінку в історії міста. Країна асигнувала на промислове і культурно-побутове будівництво в Ізмаїлі в роки першої післявоєнної п'ятирічки 54 млн. крб. Вже в 1946 році розпочалось прокладання, по суті, нового

міського водопроводу. Було відбудовано більшість зруйнованих будинків, розпочалось упорядкування вулиць, тротуарів, озеленення міста, почав діяти міський автотранспорт. 16 травня 1946 року відкрилось пряме залізничне сполучення Ізмаїл — Одеса. За роки першої післявоєнної п'ятирічки були споруджені судноремонтний і цегельний заводи, паротурбінна електростанція, м'ясокомбінат, хлібний і маслозаводи, кондитерська фабрика, холодильник рибтресту, а також драматичний театр, 2 кінотеатри, 256 комунальних, відомчих а також індивідуальних будинків.

Судноремонтний завод в Ізмаїлі. 1964 р.

Великих успіхів у ці роки досягло Дунайське пароплавство. Відкрилися регулярні рейси між Ізмаїлом і дунайськими портами країн народної демократії і постійні каботажні рейси між Ізмаїлом і радянськими портами на Чорному морі, на Дунаї. Був реконструйований порт, розпочалась механізація вантажно-розвантажувальних робіт.

На протязі 1951—1958 рр. помітно зростала промисловість міста. В серпні 1954 року стала до ладу перша черга консервного комбінату. На пустельному березі Дунаю піднялися корпуси томатного та сокового цехів, розпочалось будівництво другої черги консервного комбінату. В серпні 1955 року став до ладу новий завод «Автозапчастина», розширено виробничі площі і додатково встановлено нове устаткування на винному та цегельно-черепичному заводах. Значно розширився та поповнився порт різним обладнанням для вантажно-розвантажувальних робіт.

Внаслідок розгорнутого соціалістичного змагання робітники порту, судноремонтного заводу, м'ясокомбінату, електростанції, швейних фабрик масового і індивідуального пошиву, хлібокомбінату, маслозаводу і друкарні достроково виконали завдання п'ятирічного плану 1951—1955 р. Валова продукція всіх підприємств у 1955 році становила 19 407 тис. крб., що майже в 3 рази перевищувало показники 1950 року.

Великих успіхів досягнуто і в галузі культури й освіти. Відкрилися педагогічний інститут, технікуми механізації сільського господарства та фінансовий, 2 училища механізації сільського господарства.

Напередодні XXI з'їзду КПРС за ініціативою комуністів та комсомольців на підприємствах міста розпочався рух за комуністичну працю. В змагання за звання ударників та бригад комуністичної праці першими включилися комсомольсько-молодіжна бригада слюсарів судноремонтного заводу П. Романова, зміна швейної фабрики на чолі з Рачинською, водії автобусів з бригадиром І. Атичевим, колектив слюсарів ремонтного заводу з О. Машкевичем, бригада фарширувальниць овочевого цеху консервного комбінату Є. Гайдаєнко. Ініціаторами змагання за право називатися екіпажем комуністичної праці виступили моряки теплохода «Онега» Дунайського пароплавства.

В кінці 1958 року відбувся перший міський зліт бригад комуністичної праці, на якому було представлено 28 бригад і 21 екіпаж Дунайського пароплавства, що виборювали це почесне звання.

Новий етап в житті міста відкрив семирічний план розвитку народного господарства на 1959—1965 рр. Як і в попередні роки, високими темпами розвивалась важка промисловість, зокрема машинобудівна. Нарощував потужності судноремонтний

завод, створений на базі старих майстерень, ремонтномеханічний та «Автозапчастина». Судноремонтні заводи були обладнані новою технікою та плавучими доками.

У Всесоюзному змаганні підприємств Міністерства морського флоту судноремонтний завод протягом 1960—1965 рр. займає перше — третє місця. План семирічки виконано ще в 1962 році. Продуктивність праці зросла до 275 проц. Завод одним з перших в місті завоював звання підприємства комуністичної праці.

За роки семирічки у місті Ізмаїлі виникла нова галузь промисловості — хімічна. В 1961 році розпочалося будівництво целюлозного комбінату. На комсомольську будову приїхали юнаки та дівчата з різних областей України, Росії, Білорусії, Молдавії. Потужність першої черги, пущеної в дію в 1965 році, становила 25 тис. тонн вибіленої целюлози.

Харчова промисловість стала важливою спеціалізованою галуззю. Цьому сприяла наявність багатої власної сировинної бази — високорозвинутого інтенсивного сільського господарства Ізмаїльщини, зокрема колгоспів і радгоспів, розташованих на території родючих дунайських плавнів. Тут, на зрошуваних землях, здавна займалися вирощуванням овочів, винограду та інших культур. Рибні багатства Дунаю та численних лиманів і озер стали базою для рибозаводу.

Найпотужніший — Ізмаїльський консервний комбінат, один з найкращих на Україні. У 1962 році тут був пущений новий автоматизований томатний цех, у 1963 році здано в експлуатацію холодильник на 1000 тонн овочів. Це дало змогу збільшити виробничу потужність комбінату майже в 20 раз і випустити в 1963 році 77 млн. банок. У останньому році семирічки підприємство виробило 90 110 тис. банок різних консервів[1]. Продукція комбінату стала надходити до 180 міст Радянського Союзу і в зарубіжні країни: Чехословаччину, Німецьку Демократичну Республіку, Кубу, Індонезію та інші країни. Зокрема, високу оцінку одержали на міжнародних ярмарках у Празі і Марселі консерви «Зелений горошок» та «Салат український». Колектив підприємства випускає тепер 87 назв продукції. На комбінаті трудяться делегат XXIII з'їзду КПРС апаратниця М. Матвєєва, делегат XV з'їзду ЛКСМУ лаборантка М. Кузнєцова та багато інших передовиків-новаторів виробництва, які охоче передають свій досвід молодим робітникам.

Вивантаження риби. Ізмаїл. 1964 р.

Далеко за межами республіки відома і продукція ізмаїльських рибного та винного заводів, м'ясокомбінату. Так, балики рибозаводу відзначені першими преміями на міжнародних виставках у Франції і Югославії.

Завдяки розвитку економічних зв'язків СРСР з багатьма країнами розширювався порт, будувалися глибоководні причали, обновлялася механізація вантажних і розвантажувальних робіт. Порт Ізмаїл став головною перевалочною базою СРСР на Дунаї. З року в рік збільшується його вантажооборот. На кінець семирічки, в порівнянні з 1945 роком, він зріс більше як у 4 рази. Причому, ввіз становить 48,9 проц., вивіз 51,1 процента.

Ізмаїльські портовики, екіпажі суден і докери підтримують тісні зв'язки з моряками болгарського міста Русе та румунських міст Галаца і Тульчі.

Сучасний ізмаїльський порт — це оснащене першокласною технікою господарство. Тут працюють портальні, плавучі та гусеничні крани, автонавантажувачі, тягачі тощо. Механізація трудомістких процесів доведена до 80 проц. В порту проведені великі днопо-

[1] Газ. «Советский Измаил», 9 січня 1966 р.

глиблювальні роботи. Це забезпечило швартування біля його причалів не тільки річкових, але й морських суден. У 1962 році стала до ладу машинно-лічильна станція Дунайського пароплавства, яка механізувала облік і розрахункові процеси, пов'язані з роботою флоту, портів і заводів басейну. Станція устаткована новою вітчизняною технікою.

Герой Соціалістичної Праці Г. Г. Яковлєв. Капітан швидкісного судна «Ракета».

Звідси на експорт відвантажуються кам'яне вугілля, руда, вироби хімічної промисловості, продовольчі товари. Вони надходять в Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Австрію. В порт заходять судна з Туреччини, Греції та з африканських країн. Дунайське пароплавство зв'язане з 25 країнами світу. Імпортні вантажі — це переважно фрукти, овочі, виноград, вино, консерви, частково надходять машини, хімікати, промислова сировина.

Одночасно Ізмаїл перетворився на великий пасажирський порт. У 1960 році тут відкрито міжнародну туристську лінію Ізмаїл—Відень, яку обслуговують комфортабельні судна «Амур» і «Дунай». Постійні пасажирські рейси відбуваються між Ізмаїлом, Одесою, Ялтою. На лінії Ізмаїл—Рені курсують швидкохідні ракети на підводних крилах.

Радянські моряки-дунайці з року в рік домагаються нових трудових успіхів. Багато з них нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Капітану «Ракети» Г. Яковлєву та капітану теплохода «Новий Донбас» В. Соловйову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Нині В. Соловйов — заступник начальника Радянського Дунайського пароплавства, депутат Верховної Ради УРСР. Орденом Леніна нагороджені капітан теплохода «Рені» В. Овсянников, капітан теплохода «Тузли» — І. Дрібнохід, капітан теплохода «Амур» — С. Лівшиць, шкіпер баржі — А. Смик, старший крановщик порту — Є. Чернов.

В економіці міста значну роль відіграє залізничний, автомобільний і повітряний транспорт. До визволення сполучення між Ізмаїлом та містами краю здійснювалося здебільшого по воді, а найближча залізнична станція була за 40 км. Тепер місто має регулярний залізничний зв'язок з районами області та іншими містами країни.

Значного розвитку набув і автотранспорт. Якщо в 1947 році автопарк мав 385 вантажних автомашин і один автобус, то в 1967 році було вже 899 автомашин, в т. ч. й 123 автобуси. Автолінії зв'язують Ізмаїл з Одесою, Кілією, Рені, Кишиневом і з усіма близько розташованими селами. Регулярно курсують літаки між Ізмаїлом і Одесою та деякими містами області.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, трудящі міста ще більш активно включилися в змагання за звання ударника комуністичної праці. Його виборюють 10 тис. чоловік. За досягнуті успіхи в праці понад 300 чол. удостоєні високих урядових нагород. Це кращі люди міста, які відбудовували його після війни, і ті, що працюють в ньому сьогодні. Чимало з них занесені до створеної міськкомом партії Книги трудової слави «50 героїчних літ». У їх числі учасники революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, ветерани праці, громадські діячі міста.

В ознаменування трудових успіхів на честь 50-річчя Великого Жовтня Ізмаїльський судноремонтний завод нагороджено пам'ятним Червоним прапором, а Ізмаїльське районне об'єднання «Сільгосптехніка», міську друкарню, міжрайбазу облспоживспілки і автотранспортне підприємство № 15112 занесено у Книгу трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих та Одеської обласної ради профспілок.

За роки Радянської влади докорінно змінилися умови життя трудівників міста. Порівняно з 1939 роком кількість житлової площі збільшилась втроє. Лише в 1962—

Герой Радянського Союзу О. В. Вакульський. 1966 р.

1965 рр. споруджено 63 комунальні і відомчі будинки загальною площею 42 тис. кв. м. За цей час індивідуальні забудовники за допомогою держави спорудили жител загальною площею 20 тис. кв. м. На січень 1967 року житловий фонд міста перевищив 400 тис. кв. метрів

З'явилось понад 40 нових назв вулиць. Багато які з них названо іменами героїв Желєзнякова, Бурлаченка, а також іменем Татарбунарського повстання, 28 червня. Для увіковічення пам'яті інших героїв встановлено меморіальні дошки, зокрема капітан-лейтенанту С. М. Валер'яновичу, що брав участь у визволенні міста в 1944 році і загинув під Естергомом у 1945 році. Ізмаїльськими Черемушками називають нову магістраль — проспект Леніна, забудований багатоповерховими будинками. Нові житлові масиви виросли в районах залізничного вокзалу і консервного комбінату. Всюди сяють електричні вогні, а проспект Суворова освітлений люмінесцентними лампами. У 1939 році протяжність водопровідних ліній дорівнювала 15 км, а потужність водопроводу — 500 куб. метрів води на добу, тепер довжина водопровідних ліній зросла більше як у 40 разів. Понад 9 тис. сімей користуються газовими установками.

До встановлення Радянської влади медичне обслуговування населення було справою приватної практики, якою займалося лише 16 лікарів, у т. ч. й одна акушерка. Тепер населення міста обслуговує понад 200 лікарів та близько 700 чоловік середнього медичного персоналу, а кількість ліжок збільшилася з 60 до 850.

З року в рік зростає сітка дошкільних установ міста. Понад 3 тис. малюків виховується в 26 дитсадках і яслах. Вони розміщуються в кращих будинках міста. Дитячі заклади мають поетичні назви «Теремок», «Вишенька», «Ластівка», «Струмочок» та інші.

Змінився й зовнішній вигляд Ізмаїла. Старе місто на Дунаї з його тихими запиленими вуличками неначе помолоділо, розквітло пишною зеленню садів і парків, стало справжнім містом-садом. У 1939 році зелені насадження займали лише 18 га. Тепер територія парків, садів, бульварів, скверів виросла більше, ніж у 20 разів. Виділяється своєю красою Комсомольський парк, улюблене місце прогулянок та відпочинку ізмаїльців. Перші дерева тут були посаджені понад сто років тому. Після Великої Вітчизняної війни він поповнився новими насадженнями. В ньому ростуть дуби і платани, клени і каштани, голубі ялинки та декоративні кущі. У 1954 році закладено парк ім. Богдана Хмельницького на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією.

На величезному пустирі, що простягався від морського вокзалу до міжрейсового будинку відпочинку моряків, трудящі міста заклали великий парк на честь 50-річчя Великого Жовтня. Тут височить пам'ятник героям Великої Вітчизняної війни — морякам-дунайцям.

Щороку поліпшується побутове обслуговування трудящих. У 1964 році було відкрито фабрику хімчистки і банно-пральний комбінат. До послуг населення централізовані майстерні для пошиття і ремонту взуття, ремонту складної побутової техніки, меблева і дзеркальна майстерні, трикотажний цех, 14 пунктів термінового ремонту взуття, фабрика індивідуального пошиву, яка має 7 цехів, 5 перукарень тощо. На початку 1964 року організовано бюро добрих послуг і бригаду термінового ремонту квартир. У 1963 році вступила в дію міська автоматична телефонна станція на 1200 номерів.

Підвищення матеріального добробуту населення міста знайшло своє відображення у високих темпах розвитку товарообороту, в збільшенні продажу промислових і продуктових товарів. Роздрібний товарооборот за семирічку виріс майже вдвоє.

Зросла і торговельна мережа, що охоплює понад 80 магазинів, 15 їдалень, ресторани, кафе тощо.

Великі зміни відбулись і в галузі народної освіти. До визволення тут працювало лише кілька шкіл, навчання в яких провадилось румунською мовою. Внаслідок цього 90 проц. населення було неписьменним. Тепер у місті діє 13 загальноосвітніх шкіл, в т. ч. 6 середніх, школа-інтернат та школа подовженого дня, які охоплюють понад 10 тис. учнів. У двох середніх школах робітничої молоді і середній заочній навчається близько двох тисяч молодих робітників, моряків, службовців. На консервному комбінаті працює змінна середня школа.

З 1945 року в місті існує музична школа, яку за 20 років закінчило понад 900 учнів. Тут також створені Будинок пропаганди музики і народна музична школа. Навчаються в них робітники підприємств і будов.

У вільний від навчання час школярі відвідують станції юних натуралістів, юних техніків, дитячу спортивну школу. При Будинку піонерів організовано ансамбль танцю, струнний оркестр, літературно-драматичний гурток та інші. На станціях юних техніків діти поповнюють свої знання з радіоелектроніки, автомеханіки, навчаються конструкторської та авіамодельної справи тощо. Моделі, експонати і наочне приладдя, виготовлені гуртківцями, не раз були відзначені республіканськими преміями. Модель каравели XVIII століття експонувалась на європейській виставці в Генуї, а діюча модель атомохода «Ленин» — на Виставці досягнень народного господарства СРСР, а потім і на Всесвітній виставці у Нью-Йорку.

За час хазяйнування румунських бояр в місті не розвивалася професійна освіта. Духовна семінарія, професійна чотирирічна школа і дворічна школа бухгалтерії і кооперації були єдиними навчальними закладами такого типу. Жодна з них, крім духовної семінарії, не давала навіть середньої освіти. Вищих навчальних закладів не було взагалі.

За роки Радянської влади місто перетворилося в культурно-освітній центр всієї південно-західної частини Одещини. Тут відкрито не тільки середні спеціальні навчальні заклади, але й вищі. З педагогічного інституту за час його існування вийшло близько 3,5 тис. учителів фізики, математики, мови і літератури та інших спеціальностей. З 1964 року тут почав діяти навчально-консультаційний пункт Одеського вищого інженерно-морського училища, який згодом стали відвідувати понад 600 майбутніх електромеханіків, судноводіїв, судномеханіків.

Вечірній загальнотехнічний факультет Одеського технологічного інституту харчової і холодильної промисловості почав працювати з 1961 року. Відкритий у 1965 році консультаційний пункт Одеського середнього мореходного училища з відділами судномеханіків, судноводіїв, експлуатаційників охоплює близько 300 чол. Кадри середньої кваліфікації для сільського господарства готує Ізмаїльський технікум механізації і електрифікації сільського господарства, заснований в 1954 році. На денному і заочному відділеннях технікуму навчаються понад 1,3 тис. чоловік. Висококваліфікованих машиністів бульдозерів, скреперів, грейдерів готують професійно-технічні училища № 6 та № 7. На підприємствах і в організаціях міста стало працювати багато кваліфікованих фахівців всіх галузей народного господарства. Число спеціалістів з вищою і середньою освітою в 1966 році перевищувало 2,5 тис. чоловік.

Велика увага приділяється політичній освіті. В місті працюють

Будинок міської Ради. Ізмаїл. 1966 р.

В музеї О. В. Суворова. Ізмаїл. 1967 р.

вечірній університет марксизму-ленінізму, кабінети політичної освіти при міськкомі КП України і парткомі Радянського Дунайського пароплавства, на судноремонтному та ремонтномеханічному заводах, в Ізмаїльському порту, при Будинку вчителя. Працює міське відділення товариства «Знання», яке налічує понад 600 лекторів. Товариством організовані народні університети для батьків, міжнародних відносин, наукового атеїзму, передового досвіду вчителів. Систематично працює міський лекторій. Кожна сім'я в місті передплачує газети й журнали. При редакції міської газети «Советский Измаил» створено літературне об'єднання. Серед його членів багато талановитої молоді. Завдяки установці ретранслятора в Ізмаїлі понад 20 тис. жителів дивляться щоденно передачі Одеської студії телебачення та Центрального телебачення.

Традиційними стали зустрічі юнаків і дівчат з старими більшовиками, учасниками революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиками виробництва. З інтересом слухає молодь розповіді ветеранів партії та воїнів буремних років громадянської війни, яких в Ізмаїлі проживає понад 100 чоловік. Серед них Дерягін, що починав свій бойовий шлях у загонах Думенка й Будьонного, був головою сільради в козацьких районах, а згодом другим секретарем Читинського обкому партії; перший голова Ізмаїльської міськради і перший почесний громадянин міста колишній комісар полку стрілецької бригади М. П. Дячин; командир червоногвардійського загону О. Ф. Семенов; командир кавалерійського ескадрону І. Н. Дегтярьов, нагороджений за героїзм у боях за Царицин орденом Червоного Прапора; старий комуніст І. С. Іванов, якому присвячена листівка «Солдат революції» та інші. Близько 6 тис. ветеранів Великої Вітчизняної війни проживає в місті. Серед них чимало заслужених бойових командирів, рядових воїнів. Це, насамперед, Герої Радянського Союзу — працівники Дунайського пароплавства — заступник секретаря парткому Н. А. Гребенюк та диспетчер О. В. Вакульський. З числа колишніх відважних воїнів створено Раду ветеранів війни в складі 148 чоловік.

Традиційною стала дружба жителів з воїнами одного з полків, що брав участь у боях за визволення міста і названий «Ізмаїльським». Вони часто бувають у школах, училищах, на підприємствах, розповідають про історію і бойовий шлях з'єднання, про його героїв.

Активно працюють у школах загони червоних слідопитів, девізом яких стали слова Юліуса Фучика: «Терпеливо збирайте свідчення про тих, хто поліг за себе і за вас». Слідопити 16-ї школи відтворюють бойову історію 25-ї Чапаєвської дивізії, яка воювала біля Ізмаїла. Діти розшукали 176 учасників цих боїв, зібрали цікаві відомості про їх подвиги. Чимало матеріалів зібрали вони й про воїнів Червонопрапорної Дунайської флотилії, яка визволяла Ізмаїл у 1944 році, а також про учасників підпілля, що у важкі роки фашистської окупації боролися проти ворога.

Гордість Ізмаїла — музей О. В. Суворова. Рішення Радянського уряду про організацію музею О. В. Суворова прийняте в 1946 році, а 7 листопада 1947 року, в день 30-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, його було відкрито. Зібрані експонати присвячені не тільки великому полководцеві, але й ті, що відтворюють історію міста. Трудящі Ізмаїла свято зберігають пам'ять про перебування тут влітку 1905 року героя Севастопольського повстання відомого революціонера лейте-

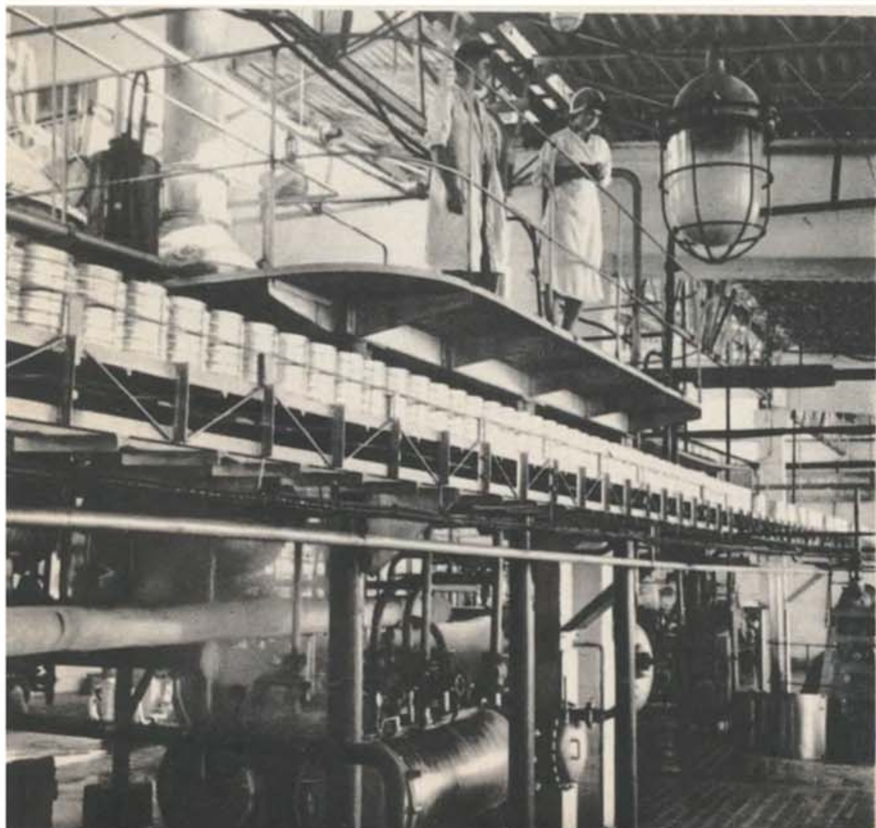
В Ізмаїльському порту. 1964 р.

Пам'ятник О. В. Суворову в Ізмаїлі.
Скульптор Б. В. Едуардс.
Відлито у 1913 році.

Вантажні баржі на рейді. Ізмаїл.

В цеху Ізмаїльського консервного комбінату.

нанта П. П. Шмідта. Міноносець, яким командував П. П. Шмідт, деякий час ніс службу по риболовному нагляду на Дунаї. Гордяться жителі ім'ям борця за Радянську владу на Дунаї, героя громадянської війни легендарного матроса А. Железнякова. Вони зберігають пам'ять про перебування в рідному місті О. С. Пушкіна (1821 рік), болгарського поета-революціонера Христо Ботева, письменників М. Горького (1891 рік), М. М. Коцюбинського, В. Г. Короленка, вченого-грунтознавця В. В. Докучаєва, відомого румунського композитора та хорового диригента, українця за походженням Г. Музиченка (Музическу), який поклав початок професійному хоровому мистецтву в Румунії і Бессарабії, та багатьох інших діячів культури і науки, що в різні часи бували в Ізмаїлі. В музеї широко представлено бойовий шлях Дунайської ордена Нахімова та ордена Кутузова Червонопрапорної військової флотилії, пройдений в роки Великої Вітчизняної війни.

Будинок культури ім. Т. Г. Шевченка. Ізмаїл. 1964 р.

За роки Радянської влади незрівнянно виросла мережа культурно-освітніх закладів. Якщо в період хазяйнування румунських бояр тут були лише одна бібліотека і невеликий приватний кінотеатр, то тепер в Ізмаїлі є 45 бібліотек, 6 клубів, 3 будинки культури, 5 кінотеатрів, 22 кіноустановки.

Великою популярністю серед населення користується Музично-драматичний народний самодіяльний театр міського Будинку культури ім. Т. Г. Шевченка. Значне місце в культурному житті відіграють театр юного глядача, два самодіяльні народні театри, гуртки художньої самодіяльності, університет культури.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС і йдучи назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, трудящі Ізмаїла борються за дальший розвиток свого рідного міста. На засадах нової системи планування та економічного стимулювання в кінці 1967 року працювало вже 10 підприємств, серед них судноремонтно-механічний завод, молокозавод, винзавод та інші. Ізмаїл як промисловий центр поступається лише Одесі і є організаційно-господарським центром у південно-західній частині Одещини. Його машинобудівні заводи постачають обладнання для тваринницьких ферм, здійснюють ремонт сільськогосподарської техніки.

Попереду нові плани, нові звершення. За п'ятирічним планом буде реконструйовано Ізмаїльський судноремонтно-механічний завод, розширено целюлозний завод, консервний комбінат та інші підприємства. За генеральним планом міста його центр переміститься на перехрестя проспектів — ім. Леніна та ім. Суворова. Тут буде простора красива площа, від якої новою магістраллю розпочнуть курсувати перші в місті тролейбуси. На оновленій Привокзальній площі підніметься будова з скла й каменю. Проспект Суворова простягнеться аж до Дунаю, де буде споруджено новий морський вокзал. На проспекті Леніна заплановано збудувати новий широкоекранний кінотеатр. Планом п'ятирічки передбачається ввести в дію близько 60 тис. кв. м житла, дитячий комбінат на 280 місць, нову поліклініку. пологовий будинок, комбінат побутового обслуговування, готель, мореплавне училище та багато інших споруд. Все це буде створено руками нащадків тих, хто боровся за Радянську владу, хто відстоював честь і незалежність Вітчизни в ім'я майбутніх поколінь.

В. П. ВАЩЕНКО, К. Є. ПОВІТЧАНА, Є. П. ХАБАЛАШВІЛІ

Ізмаїльський район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1954 році. Межує на півночі з Болградським і Арцизьким, на сході — Кілійським районами Одеської області, а по Дунаю — з Румунією. Площа 1300 кв. км. Населення 124,1 тис. чол., у т. ч. сільського — 53,8 тис. чол. (43,7 проц.). Густота населення 94,3 чол. на 1 кв. км. В районі є 28 населених пунктів, які підпорядковані міській, селищній та 16 сільським Радам.

Через територію району проходять залізниця Одеса—Ізмаїл та три автошляхи з Одеси й Кишинева. Оскільки Ізмаїл — місто-порт, через нього підтримуються регулярні зв'язки з чорноморськими та дунайськими портами СРСР і зарубіжними країнами.

Ізмаїльський район — індустріально-аграрний. Промислова продукція його становить понад 74 проценти.

Рельєф місцевості в основному рівнинний. В грунтовому покриві переважають південні чорноземи. Безморозний період довготривалий (210 діб). Річна кількість опадів 390—380 мм. Площа зрошуваних земель становить понад 9 тис. га. З побудовою Ізмаїльської та Суворівської зрошувальних систем більша частина сільськогосподарських угідь району буде штучно зрошуватись. Природні умови сприятливі для культури зернових, соняшнику, винограду та овочів. Сільськогосподарські угіддя становлять 81 856 га, в т. ч. орної землі — 69 300 га (84,5 проц.), сади і виноградники — 7522 га (9,2 проц.).

В районі 3 радгоспи, 15 колгоспів і 3 рибоколгоспи. Зернові і технічні культури дають 61,5 проц. сільськогосподарської продукції. Посівна площа в 1966 році становила 66 038 га, з них під зерновими культурами було 31 408 га (47,6 проц.), технічними — 8244 га (12,5 проц.), кормовими — 21 493 га (32,5 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця і кукурудза, технічні культури — соняшник. У 1966-68 рр. урожайність зернових в районі в середньому становила 27,4 цнт, в т. ч. озимої пшениці — 30,6 цнт, кукурудзи в зерні — 28,6 цнт, овочів — 90,3 цнт, винограду — 47 центнерів.

Валова продукція тваринництва в 1966 році становила 10,5 млн. крб. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Значне місце посідає вівчарство. На 1968 рік налічувалося 32,3 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 10,7 тис. корів; 38,7 тис. свиней і 74,1 тис. овець. На 100 га сільськогосподарських угідь припадало 41,2 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 12,3 корови; 54 вівці, а на 100 га ріллі — 57,1 свині. На 100 га угідь вироблено 38,9 цнт яловичини, 281 цнт молока, 1,15 цнт вовни і на 100 га ріллі — 40,4 цнт свинини.

Сільськогосподарське виробництво має добру матеріально-технічну базу. В радгоспах і колгоспах працюють 969 тракторів та 240 комбайнів. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. На 100 проц. механізовано всі рільничі роботи, збирання зернових і соняшнику; очистку зернових механізовано на 98 проц.; водопостачання тваринницьких ферм — на 79 процентів.

В районі — 28 підприємств, на яких зайнято 9410 робітників і службовців. Підприємства харчової промисловості дають 67,3 проц. валової продукції протягом року. Найбільші з них — консервний завод, м'ясокомбінат, заводи виноградних вин, рибозавод. Металообробна промисловість в основному обслуговує потреби Ізмаїльського порту по ремонту суден. На легку промисловість припадає 12,8 проц. промислової продукції. Найбільші підприємства — целюлозний завод, швейна фабрика, фабрика індпошиву одягу.

В районі велика мережа торговельних підприємств: 443 магазини і палатки, 140 закладів громадського харчування. В 1965—1967 рр. товарооборот становив в середньому 42 835 тис. карбованців.

В районі провадиться велике житлове будівництво. Протягом 1959—1965 рр. споруджено 1978 будинків. В 1966 році в селах збудовано 325 будинків загальною площею 18 940 кв. метрів.

Медичну допомогу населенню подають в 13 лікарнях на 1170 ліжок та в інших

закладах охорони здоров'я, в яких працюють 273 лікарі і 903 чол. середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади створено розгалужену мережу закладів народної освіти — 20 середніх, 13 восьмирічних і 2 початкові школи, 10 шкіл робітничої і сільської молоді, технікум, педінститут. В них працюють 1206 педагогів, у т. ч. 2 заслужені учителі, і 67 відмінників народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 27 клубів і будинків культури та 48 бібліотек з книжковим фондом 728 520 примірників. У 1967 році населення передплачувало понад тисячу примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Міська газета «Советский Измаил» і районна газета «Ленинский путь» виходять з 1940 року. При будинках культури і клубах є 10 народних університетів культури і 137 гуртків художньої самодіяльності. Працюють 6 радіовузлів, 44 кінотеатри і стаціонарні кіноустановки.

В районі є 24 792 фізкультурники, в т. ч. понад 5 тис. розрядників, що об'єднуються в товариства «Трудові резерви», «Буревісник», «Авангард», «Спартак», «Водник», «Колос».

В Ізмаїльському районі проживають два Герої Радянського Союзу і 5 Героїв Соціалістичної Праці.

КА́М'ЯНКА

Кам'янка (до 1941 року Ташбунар) — село, центр Кам'янської сільської Ради, якій підпорядковане село Новокам'янка. Розташована за 6 км від озера Катлабуху. До найближчої залізничної станції Ташбунар — 5 км, до райцентру — 30 км. Населення — 2530 чоловік.

В селі й на його околицях виявлено рештки поселень епохи пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.), а також поселення перших віків нашої ери та салтово-маяцької культури (VII—VIII століття н. е.)[1].

Село засноване вихідцями з Болгарії, які почали тут поселятися під час російсько-турецької війни 1806—1812 рр. [2]. Первісна його назва Ташбунар, що походить від турецького Кам'яна Криниця; офіційно зареєстрована в 1814 році[3].

В 1825 році тут було 105 дворів, де налічувалося 748 жителів. Кожна болгарська родина одержувала по 60 десятин землі і на 10 років звільнялася від податків.

Протягом 1828—1834 рр. сюди переселилось ще 35 родин. Селу в той час належало 8280 десятин землі, або по 59 десятин на двір[4].

Болгарські колоністи займались здебільшого вівчарством, розведенням великої рогатої худоби, а також вирощуванням кукурудзи, озимої пшениці, ячменю, капусти, помідорів, болгарського перцю, цибулі. Завдяки сприятливим кліматичним умовам в Ташбунарі переселенці почали розводити сади, виноградники, тутові гаї, з коконів жінки ткали шовк для себе та на продаж. Поступово збільшувалася кількість населення. У 1853 році тут у 146 будинках мешкало 1111 жителів.

Після поразки в Кримській війні за Паризьким мирним договором Ташбунар в складі Ізмаїльського округу відійшов до Молдавського князівства. Відірваність від російського ринку, соціальне і національне гноблення викликали рішучий протест з боку населення. В 1860 році молдавські власті запровадили для переселенців вій-

---

[1] История и археология юго-западных областей СССР, с. 203.

[2] А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, с. 62.

[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 372.

[4] И. Мещерюк. Переселение болгар в южную Бессарабию в 1828—1834 гг., с. 139.

ськову повинність, від якої вони були звільнені в складі Росії. У відповідь на це почалося масове переселення болгар в Росію, зокрема в Таврію, де вони заснували недалеко від Азовського моря села Преслав та Інзовку [1].

За час перебування Ташбунару в складі Молдавського князівства (з 1861 р. Румунії) кількість жителів зменшилася до 988, які мешкали в 176 будинках[2]. Кількість землі, що числилася за селом, становила 6919 десятин, з яких 1361 десятину відібрав у селян румунський уряд. 1878 року Ташбунар було повернено Росії. Тут налічувалося 444 коней, 989 голів великої рогатої худоби, 8646 овець. Селу належало 175 баштанів і городів, 92 садки, 22 вітряки[3]. Значна частина з цього належала багатим господарствам. Одночасно тут було немало безземельних господарств.

Наприкінці XIX століття процес класової диференціації посилився. Кількість безземельних селянських родин збільшилася. Бідняки змушені були йти в найми до місцевих куркулів-чарбайджіїв або в сусідні села до німецьких колоністів. Місцеві куркулі — брати Попазови та інші — мали по 250 десятин землі. Їм належала також більшість худоби, випасів, виноградників. Вони жорстоко експлуатували розорених селян, які змушені були за низьку плату працювати в їхніх господарствах, брали великі проценти за позичене насіння та за оренду землі. В кінці XIX століття земельні наділи колоністів зменшилися до 10 десятин на двір, за станом на 1905 рік кількість землі, що припадала на один двір, зменшилась на 17 процентів [4].

В умовах важкого соціального гніту більшість дітей була позбавлена змоги вчитися. Сільську трикласну школу закінчували лише діти багатіїв, а інші — після першого — другого року навчання йшли в найми, залишаючись фактично без освіти.

Напередодні революції 1905—1907 рр. посилюється класова боротьба. В селі поширювалася ленінська «Искра», що друкувалася в Кишиневі. Розповсюджували її учні Миколаївсько-Новоросійської учительської семінарії. Перший номер ленінської «Искры», як реліквію, зберігає житель Кам'янки — І. Караїванський[5]. Про революційні події 1905—1907 рр. селянам Ташбунару розповідали односельчани, які повернулися з російсько-японської війни. Так, І. Кінев привіз з собою нелегальну літературу, тексти революційних пісень. Агітаційну роботу серед селян Ташбунару провадили представники соціал-демократичної групи міста Болграда, створеної А. Христевим у 1905 році.

Революція 1905—1907 рр. зазнала поразки. Аграрне питання в Росії залишилось нерозв'язаним. Внаслідок столипінської реформи класова боротьба на селі ще більше загострилася. В січні 1913 року відбувся виступ селян[6]. З приводу цього начальник бессарабського губернського жандармського управління 31 січня 1913 року, повідомляючи губернатора, писав: «В даний час помітні ознаки заворушень на грунті аграрної реформи серед селян... с. Ташбунару. Це група безземельних селян в 150 чол., більшість з яких запасні чини, учасники російсько-японської війни»[7].

Під час першої імперіалістичної війни багато чоловіків було відправлено на фронт. Становище в селі ставало дедалі важчим. Одночасно посилювалася боротьба проти царизму. Напередодні 1917 року тут утворився соціал-демократичний гурток, до якого ввійшли бідняки Ф. В. Каралаш, В. С. Саказли, О. В. Іванов, І. М. Сагінов та інші[8]. Члени гуртка провадили революційну агітацію, закликали селян до боротьби проти царизму і місцевих куркулів. З великою радістю зустріли жителі села звістку про повалення царизму. Але сподівання на одержання землі не здійсни-

---

[1] Атлас болгарских говоров в СССР, с 15—16.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 626, оп. 1, спр. 19, арк. 74.
[3] А. Н. Егунов. Бессарабская губерния в 1870—1875 гг., т. 1, с. 119.
[4] Алекандри. Бессарабия и бессарабский вопрос. М., 1930, с. 17.
[5] Газ. «Придунайская правда», 5 травня 1950 р.
[6] Ученые записки Кишиневского университета, т. 35. Кишинев, 1958, с. 53.
[7] Журн. «Коммунист Молдавии», 1958, № 12, с. 86.
[8] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 7, спр. 241, арк. 3.

лися. До складу земельного комітету, створеного в квітні 1917 року, увійшли куркулі, які перешкодили розв'язанню земельного питання.

Після перемоги Жовтневої революції місцева соціал-демократична група, яку підтримували бідняки, приступила до конфіскації куркульської і казенної землі та її розподілу серед селян. 10 січня 1918 року влада перейшла до Ради селянських депутатів Ташбунару. Першим головою обрано члена соціал-демократичної групи І. М. Сагінова. Крім розподілу землі, Рада брала участь у формуванні червоногвардійських загонів. Сільські більшовики О. В. Іванов, В. С. Саказли, Ф. В. Каралаш взяли участь у створенні в Болграді революційного полку. В складі цього полку, який відійшов до Одеси, був і житель села Ф. В. Каралаш, який згодом бився на фронтах громадянської війни.

На початку лютого 1918 року в Ташбунар вдерлися війська боярської Румунії, вони зразу ж почали відбирати землі в селян. Користуючись підтримкою окупантів, куркулі розправлялися з тими, хто ділив землю і встановлював Радянську владу. За їх вказівкою в селі 1918 року були заарештовані В. С. Саказли, Ф. Г. Плачков, О. В. Іванов та інші. Після жорстоких катувань вони були звільнені і передані під нагляд сигуранци.

Незважаючи на переслідування, В. С. Саказли створив підпільну революційну групу з трьох чоловік, яка в 1919 році встановила зв'язок з одним з керівників Ізмаїльської комуністичної групи М. Шишманом. За його вказівкою В. С. Саказли почав створювати підпільні п'ятірки. Йому допомагали жителі села Г. Койчев, що був агітатором від Ізмаїльського партійного комітету, І. Кінев, Ф. Г. Плачков, Н. Кружков та інші. Всього тут налічувалось тоді 17 підпільників[1]. Крім Ізмаїла, вони підтримували тісний зв'язок з підпільниками Кубею, Болграда, Лощинівки. В сусідньому селі Лощинівці було налагоджено друкування листівок. За спогадами колишнього підпільника І. Кінева, в село приносив журнал «Красная Бессарабия» та радянські газети Г. Койчев. Провадилася підготовка до всенародного повстання проти окупантів. По всіх селах збирали зброю.

Напередодні Татарбунарського повстання революційну організацію очолював О. В. Іванов, член соціал-демократичного гуртка, створеного в 1917 році, активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади та боротьби з румунськими окупантами. В зв'язку з передчасним виступом жителі Ташбунару не змогли безпосередньо взяти участі в повстанні, хоч готувалися до нього. Після придушення повстання почались масові репресії. Серед заарештованих у січні 1925 року були й жителі Ташбунару В. С. Саказли, Ф. Г. Плачков та О. В. Іванов, яких відправили в кишинівську тюрму, де їх жорстоко катували. Багатьох учасників повстання з інших сіл жителі Ташбунару переховували від жандармів. Серед них був один з керівників повстання М. Шишман[2].

Після придушення Татарбунарського повстання революційна хвиля пішла на спад. Посилювалося економічне та національне гноблення. Внаслідок класової диференціації на селі збагачувалися куркулі, зокрема Попазови. Обезземелені селяни змушені були тяжко працювати на куркульських землях, у поміщика Малеха, якому в Ташбунарі належало 300 десятин, інші за високу плату орендували в казни або в місцевих багатіїв невеликі клаптики землі. Селянство терпіло скруту від неврожаїв. Часто в сім'ях бідняків голод починався з осені. В пошуках кращої долі чимало бідняків залишали рідні оселі і виїздили до Америки.

Напередодні визволення села від румунських бояр з 513 господарств 220 було безкорівних, 110 — безкінних, 76 — безземельних, 88 господарств мали лише 1—2 га землі. За спогадами селян І. Половнюка і М. Половнюка, їх батько був найбіднішим на селі і навіть мав прізвисько «Бідний Микола». Ні клаптика землі, а сім'я — з 7 чол. Щоб не вмерти з голоду, доводилось працювати в наймах у місцевих куркулів.

[1] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4104, арк. 5, 69.
[2] Журн. «Болгаро-Съветска дружба» (София), 1960, № 15, с. 12.

Батько за оренду землі платив 300 лей за десятину й половину врожаю. Наприкінці року, після розрахунків, йому залишалась із зібраного врожаю лише половина соломи.

Населення було позбавлене і політичних прав. Вибори місцевої влади, що провадились в середині 30-х років, проходили в умовах терору, побоїв, підкупу. Для того, щоб бути обраним на посаду сільського примара, куркуль Саказли викотив на вулицю кілька бочок вина і частував виборців, а коли домігся свого, значно збільшив податки, щоб повернути гроші, витрачені на вибори[1]. Проти такого свавілля жителі були безсилими що-небудь вдіяти.

Переважна більшість населення була неписьменною. Єдину невеличку школу з румунською мовою навчання відвідували діти багатіїв. В роки панування румунських бояр лише одна дівчина з села, Надія Кальчева, закінчила гімназію і працювала вчителькою. Але в 1936 році і її звільнено з роботи тільки тому, що вона болгарка. Вперше селяни побачили кіно в 1933 році. Це кінофільм про воскресіння Христа. На все село передплачувалося 3 газети, і то багатіями. Так було протягом усього окупаційного періоду.

28 червня 1940 року Ташбунар визволила Червона Армія. Відновлення Радянської влади стало народним святом. Зразу на площі зібралось все населення. З привітанням до народу виступили командири частин Червоної Армії і комуністи села О. В. Іванов, В. С. Саказли.

Розпочалися соціалістичні перетворення. Було конфісковано значну частину куркульських земель, млин, що належав Зільберману. Вживалися заходи для ліквідації приватної торгівлі і спекуляції. Створено сільське споживче товариство. Через кілька тижнів 54 бідняцькі родини об'єдналися в колгосп ім. Паризької Комуни, головою якого обрали одного з керівників підпілля О. В. Іванова. Трудящі визволеної Кам'янки впевнено будували нове життя.

Для обслуговування населення відкрито медичний пункт і пологовий будинок. За 2 місяці Радянської влади закінчено будівництво залізниці Ізмаїл — Арциз, що пройшла поблизу Ташбунару. Відкрито сільський клуб, почала працювати стаціонарна кіноустановка. Село радіофікували і в багатьох будинках почули голос Москви. Відкрилась масова бібліотека, в яку надіслали з східних областей 2 тис. книг. Вперше всі діти мали змогу відвідувати школу. Місцева інтелігенція приступила до ліквідації неписьменності. На кожні 10 дворів створювалась кімната лікнепу.

Щоб допомогти в обробітку землі, було створено МТС, в якій налічувалось 10 колісних і 2 гусеничні трактори, 2 комбайни, плуги, сівалки. Вперше на ланах хлібороби почали застосовувати сільськогосподарську техніку.

З великим натхненням зустріли жителі вибори до Верховної Ради СРСР. Вперше в історії села жінки здобули право голосувати. Виборці Ташбунару віддали свої голоси за кандидата в депутати до Ради Союзу — колгоспницю з сусіднього села Василівки — Гажеву.

Трудящі села, перейменованого в 1941 році на Кам'янку, на власні очі побачили значні перетворення у рідному селі, що сталися за Радянської влади. На широких ланах дозрівав багатий урожай. Але за кілька тижнів до початку жнив на Країну Рад напали фашистські орди. Жителі Кам'янки допомагали Червоній Армії, яка героїчно захищала рідну землю. Вони копали протитанкові рови, окопи тощо. М. П. Кружков, ризикуючи життям, підвозив пальне до танків, щоб дати можливість радянським воїнам вести активну оборону.

Через місяць після початку війни фашистські війська захопили село. Настали чорні дні окупації. Ті, що намагалися евакуюватись, потрапили в оточення і незабаром змушені були повернутись назад у село. Окупанти негайно заарештували М. П. Кружкова, О. І. Кінева, І. К. Караїванського, І. М. Караїванського, І. Г. Рашкова. Їх жорстоко побили, а потім заслали в концентраційний табір.

[1] Газ. «Придунайская правда», 4 квітня і 4 травня 1950 р.

З приходом окупантів куркулі розграбували колгоспне майно, захопили землю з незібраним врожаєм. Відновилися старі порядки ще в жорстокішій формі. В село прибуло 20 жандармів. Населення обкладали великими податками. У селян відібрали теплий одяг для румунської армії. За несвоєчасну сплату податків або нездачу одягу — били.

Цей страшний період в історії села закінчився 24 серпня 1944 року, коли Червона Армія визволила Кам'янку. Багато жителів пішли на відбудову зруйнованого війною народного господарства і цим допомагали Батьківщині в прискоренні розгрому ворога.

Після визволення села відновлюється Радянська влада. Трудящі обрали виконком сільської Ради з 7 чол. на чолі з О. І. Кіневим. Почали працювати медпункт, пологовий будинок, сільський клуб, бібліотека, споживче товариство, відкрилася школа.

Бідняки і частина середняків знову відродили колгосп ім. Паризької Комуни, в якому об'єдналося 120 селянських дворів. Артіль мала 3 тис. га землі. Було повернуто худобу та реманент, забрані куркулями під час окупації. Воїни Червоної Армії подарували колгоспникам автомашину. Першим головою артілі став І. Г. Рашков. Згадуючи про важку долю селянина в минулому, він казав: «До встановлення Радянської влади половина кам'янців батракувала у багатіїв. Ночували ми в конюшнях, їли недоїдки з панського столу, одягались погано»[1]. Тепер все змінилося. Люди стали господарями власної долі. Наприкінці 1945 і на початку 1946 року на базі 2 селянських громад організовано ще 2 колгоспи — «Серп і молот» і «Червоний промінь», що об'єднували 250 дворів. В 1947 році колективізацію на селі було закінчено.

Спочатку було нелегко: не вистачало насіння, тягла, техніки. На допомогу прийшла МТС, що мала до 50 тракторів у 15-ти сильному обчисленні, 12 комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку, необхідну для обслуговування артілей. І колгоспники дружно взялися за свою справу. Пролягла перша борозна, яку довірили провести першому комсомольцеві на селі І. А. Пушкову.

З ініціативи колгоспників у 1950 році всі артілі села об'єдналися в єдине господарство «Прогрес». Укрупнена артіль мала 8657 га земельних угідь, 537 голів великої рогатої худоби, 207 коней, 357 свиней, 1116 овець. Для розвитку тваринництва створено спеціальну бригаду, якій виділялося 660 га землі під кормові трави.

Значні кошти виділялись для розвитку культури і благоустрою села. Було побудовано дитячі ясла, 7-річну школу, радіофіковано квартири колгоспників.

Активну участь у житті села брала сільська Рада, яку довгий час очолював І. М. Караїванський, зокрема в справі впорядкування, озеленення та в спорудженні культурно-освітніх закладів. За це їй у 1953—1955 рр. вручено перехідний Червоний прапор Одеського облвиконкому.

Велику увагу партійна організація і правління колгоспу приділяли розвитку тваринництва. Для безперебійного забезпечення тварин прісною водою було споруджено водосховище на 50 гектарів.

У 1958 році колгосп очолив молодий спеціаліст М. Г. Миндру, в минулому — син батрака. Після визволення села він вступив з родиною в колгосп, працював їздовим, конюхом, ланковим, потім закінчив сільськогосподарську школу і став заступником голови колгоспу.

З ініціативи правління і партійної організації в 1959 році колгосп перейшов на грошову оплату. Це дало змогу підвищити продуктивність праці і доходи артілі. Внаслідок цього підвищувалася оплата праці колгоспників. Неподільний фонд колгоспу дорівнював 4,7 млн. карбованців.

Такі досягнення стали можливими завдяки підвищенню врожаїв. У 1966 році зібрано по 26 цнт з га зернових, а за 1961—1966 рр. пересічна врожайність становила 25,6 цнт. Значні доходи мали і від реалізації винограду, під яким зайнято 600 га.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 145, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

Депутат Верховної Ради УРСР доярка артілі «Прогрес» А. І. Гидикова (праворуч) розмовляє з товаришами по праці. Кам'янка. 1967 р.

Почало давати прибутки й тваринництво. 1966 року доярки колгоспу «Прогрес» звернулися з листом до доярок району. Вони писали: «Є у нашого народу чудова традиція — відзначати свята трудовими перемогами. Яким буде наш подарунок 50-річчю Жовтня? Ми одностайно вирішили надоїти в 1967 році не менше як по 3100 кг молока. Чи можемо ми досягти цього? У 1966 році в колгоспі надоїли по 3022 кг на корову. Окремі доярки мали ще вищі показники. Так, А. І. Маслинкова надоїла по 3758 кг від кожної корови, А. І. Гидикова — по 3645, Л. М. Добрева — по 3386 кг»[1]. Багато зроблено і для покращення умов праці на тваринницьких фермах. «Працюємо,— говорить доярка М. Сініволнова — у дві зміни, кожна триває 8 годин. Є час для навчання і для відпочинку. Задоволена я і заробітком: менше 100 крб. у місяць не одержую. В цьому році (1967) закінчую десятирічку. Навчання буду продовжувати — робота дає змогу»[2]. Заспівувачами в роботі серед доярок є комуністка А. Маслинкова та Л. Добрева і А. Гидикова. Після закінчення в 1952 році школи А. Гидикова пішла на ферму дояркою. За 17 років вона набула великого досвіду, стала майстром своєї справи. В 1966 році надоїла по 3650 кг молока від кожної фуражної корови. В 1965 році А. Гидикову обрали депутатом обласної Ради депутатів трудящих, а в 1967 році — до Верховної Ради УРСР.

Родина Добревих, яка працює на тваринницьких фермах, стала орденоносною. Депутат Верховної Ради УРСР Л. М. Добрева в 1966 році за високі надої молока нагороджена орденом Леніна, а свинар О. П. Добрев — орденом Трудового Червоного Прапора. За досягнення в розвитку сільського господарства урядовими нагородами відзначено велику групу трудівників артілі. З них орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено В. Т. Мінова, орденом «Знак Пошани» — І. К. Димова, М. С. Караїванського, І. Ф. Добрева, І. А. Пушкова, медаллю «За трудову відзнаку» — С. В. Димова.

За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарських продуктів у 1965 році, колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Срібну медаль і грошову премію одержав ланковий механізованої ланки Д. І. Доков. У 1966 році голова колгоспу М. Г. Миндру за успіхи, досягнуті в збільшенні виробництва та заготівель пшениці, жита, гречки, проса, рису, кукурудзи й інших зернових і кормових культур, удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Колгоспники артілі «Прогрес» борються за підвищення рентабельності господарства. Так, з року в рік підвищується продуктивність тваринництва. Тут створені 2 племінні ферми — свинарська і великої рогатої худоби. На свинарській фермі налічується понад 1,6 тис. чистопорідних свиней української степової білої породи. Щороку тепер артіль продає до 2 тис. племінних свиней сусіднім колгоспам. На фермі великої рогатої худоби є 240 корів червоної степової породи.

Впровадження механізації та застосування мінеральних і органічних добрив дало змогу знизити собівартість продукції у всіх галузях господарства. Якщо в 1956 році на поля було внесено 3066 цнт добрив, в т. ч. 250 цнт мінеральних, то в

---

[1] Газ. «Ленинский путь» (Ізмаїл), 30 червня 1966 р.
[2] Газ. «Придунайский колхозник», 21 лютого 1967 р.

1966 році внесено 28,7 тис. тонн органічних і 3,7 тис. цнт мінеральних добрив. На колгоспних ланах також посаджено 86 га лісозахисних смуг. Для вивчення структури і складу грунтів створено агрохімлабораторію. Внаслідок цих заходів собівартість центнера озимої пшениці в 1963 році становила 2 крб. 37 коп., кукурудзи — 1 крб. 61 коп. Собівартість центнера приросту великої рогатої худоби з 87,5 крб. в 1963 році знизилася до 66,9 крб. у 1965 році. Урожаї кукурудзи підвищилися до 43,6 цнт, а механізована ланка Д. І. Докова стала вирощувати понад 50 цнт на площі 100 га. Врожайність соняшнику досягла 15,3 цнт. З кожного гектара колгоспники збирають по 58 цнт винограду на площі 600 га. В 1966 році тільки від виноградників артіль мала понад 1 млн. крб. прибутку. Одержують колгоспники прибутки й від саду, що займає 70 га. Всього прибуток колгоспу в 1967 році становив 2 856 727 карбованців.

Колгоспне господарство має потужну техніку. Тут є 110 тракторів у 15-сильному обчисленні, 7 зернових комбайнів, 26 вантажних автомашин, 5 легкових. Щороку обробляються посіви за допомогою сільськогосподарської авіації. З метою ефективнішого використання техніки і земельних угідь налагоджено економічне навчання: створено гуртки по вивченню агрономії, зоотехнії, механізації сільського господарства, економіки тощо.

Дбає колгосп про підготовку власних висококваліфікованих кадрів. Тут працюють 12 чол. з вищою і 18 з спеціальною середньою освітою, сантехніки, електрозварювальники. У вузах і технікумах країни на стипендії артілі щороку навчається 19 чоловік.

З 1959 року в Кам'янці працює лукомеліоративна станція, яка обслуговує Ізмаїльський, Болградський, Тарутинський і Татарбунарський райони. Вона має 96 тракторів і 2 екскаватори. В колгоспі «Перемога» станція спорудила малу зрошувальну систему площею в 344 га. Значні роботи проведено і в інших колгоспах. Крім того, станція прокладає і ремонтує шляхи тощо. Кам'янські меліоратори користуються заслуженою повагою не тільки в Ізмаїльському районі, але й в інших. Тракторист П. Д. Рашков нагороджений орденом «Знак Пошани».

З року в рік кращою стає Кам'янка. Ще в 1963 році вона мало чим відрізнялася від інших сіл. Тепер тут виросли двоповерхові та одноповерхові будинки працівників лукомеліоративної станції і колгоспників. Ініціаторами будівництва нової Кам'янки стали члени артілі «Прогрес». Побудовано Палац культури, школу, дитячий садок, хлібозавод та багато виробничих приміщень. У 1967 році колгосп асигнував на

Тваринницька ферма колгоспу «Прогрес». Кам'янка. 1967 р.

У сільському магазині. Кам'янка. 1967 р.

будівництво 890 тис. крб. До 50-річчя Жовтня було відкрито новий сільмаг. Це сучасний магазин міського типу. Тут кілька секцій, у підвалах великі холодильні камери. В селі працює 5 магазинів, чайна, майстерня побутового обслуговування, а в липні 1967 року завершено будівництво ресторану і готелю на 38 місць. Навколо триповерхового Палацу культури розмістився адміністративний центр села. Тут же й сільський парк, що займає 2 га. В Палаці культури є широкоекранна кіноустановка, а також добре оздоблений зал одруження, в якому в 1966 році відсвяткували 25 весіль. Село електрифіковане, у всіх будинках є радіо, проведено водопровід. Інтенсивно будуються дороги й тротуари з твердим покриттям, зокрема на вулиці ім. 50-річчя Радянської влади. Проект реконструкції села виконано одеським «Міжколгосппроектом», а споруджувала все колгоспна будівельна бригада, що налічує 130 чоловік.

Виставка досягнень народного господарства СРСР, Держбуд СРСР, редакція газети «Сельская жизнь», ВЦРПС і Міністерство сільського господарства СРСР провели всесоюзний огляд-конкурс на кращу забудову та впорядкування радгоспних і колгоспних селищ. Від Одеської області на огляд-конкурс було представлено село Кам'янку. Після огляду, проведеного до 50-річчя Радянської влади, воно посіло перше місце.

Велику увагу приділяє артіль охороні здоров'я. В Кам'янці створено новий тип профілактичного закладу на селі — долікарський колгоспний центр охорони здоров'я. Він об'єднує фельдшерсько-акушерський та аптечний пункти, пологовий будинок, дитячі ясла, молочну кухню, медичний профілакторій та будинок санітарної освіти. Ці установи провадять оздоровчу роботу в тісному контакті з сільською лікарською дільницею, яка здійснює організаційно-методичне керівництво, а також з колгоспом та сільрадою, що подають матеріальну допомогу. Обслуговує колгоспний центр охорони здоров'я 5 медичних працівників. Наслідки роботи, яку він провадить, досить помітні. Число днів непрацездатності у зв'язку з виробничими травмами, порівняно з 1958 роком, зменшилось у 1961 році на 35 процентів [1].

Важливою ділянкою профілакторію є впровадження елементів санітарної культури у виробництво. Для тваринників споруджено спеціальний будинок із спальними кімнатами, їдальнею, бібліотекою. Тут, як і в тракторних бригадах, налагоджено безплатне харчування. Працівникам ферм і трактористам видається спецодяг за рахунок колгоспу.

В селі працюють 2 дитячі садки на 300 дітей, 3 дитячих ясел. Всі діти колгоспників до трирічного віку одержують безплатне молоко з дитячої кухні.

Провідну роль у господарському і культурному житті села відіграє партійна організація, що налічує 77 комуністів. Справжнім її помічником є комсомольська організація, в рядах якої 135 юнаків і дівчат.

Велику роботу провадить сільська Рада, при якій утворено ряд комісій.

За роки Радянської влади всі жителі стали письменними. Для учнів у 1963 році збудовано нове приміщення середньої школи. Її відвідує 650 школярів. Навчають ді-

---

[1] Лечебно-профилактическое обслуживание сельского населения Одесской области. Одесса, 1963, с. 87, 88, 106—112, 120—121.

тей понад 40 вчителів. Більшість випускників школи залишається працювати в рідному селі, інші вступають у вищі навчальні заклади. Частина з них повертається в село і працюють за своєю спеціальністю. Тут також працюють музична школа та сільська бібліотека, де налічується до 15 тис. книг.

З кожним днем кращим і заможнішим стає життя колгоспників Кам'янки. Майже всі мають нові 3—4-кімнатні будинки, в кожній хаті нові меблі, радіоприймачі, у багатьох колгоспників є телевізори, пральні машини тощо. Зростає заробітна плата трудівників колгоспних ланів і тваринницьких ферм. Якщо в 1959 році на трудодень колгоспники одержували по 1 крб. 50 коп, то в 1966 році оплата трудодня піднялася до 3 крб. 89 коп. Середня оплата праці колгоспника становила 100 крб. на місяць.

У червні 1966 року жителі Кам'янки приймали в себе учасників молодіжної експедиції придунайських соціалістичних країн, які мали за мету зібрати якомога більше матеріалів про життя, працю і подвиги молоді. Тут, у Кам'янці, вони ознайомилися з життям трудівників колгоспного села, які впевнено крокують до нових звершень.

М. Д. ДИХАН, Л. П. ЛАТИШЕВА

СУВО́РОВЕ

Суворове (до 1941 року Шикирли-Китай) — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на східному березі озера Катлабуха, за 36 км від райцентру та за 6 км від найближчої залізничної станції Котлабух (на лінії Одеса—Ізмаїл). Через селище проходить автомобільна дорога Одеса—Ізмаїл. Населення — 6,6 тис. чоловік.

На території селища виявлені поселення перших віків нашої ери та слов'янське селище IX—X століть[1].

Село засноване в 1815 році переселенцями з Болгарії на місці татарського кочовища Шикирли-Китай (в перекладі з тюркської — «Цукровий берег»), від чого й походить його назва. Тоді тут налічувалося 397 жителів[2]. Їх наділяли землею — по 60 десятин на сім'ю, звільняли від рекрутських повинностей і на 10 років від податків. У зв'язку з цим болгарська біднота, що перебувала під турецьким гнітом у себе на батьківщині, тікала в Росію. Найбільше переселенців прибуло під час російсько-турецької війни 1828—1829 рр. За чверть століття кількість населення в Шикирли-Китаї майже подвоїлась. У 1842 році тут мешкало 109 сімей (понад 760 чоловік).

Осівши на родючих землях і маючи деякі пільги, болгари почали вирощувати зернові і городні культури, виноград, розводити худобу. В озері Ялпугу вони ловили рибу для себе і на продаж. Селяни самі виготовляли одяг, взуття та різноманітні речі домашнього вжитку.

У 1830 році в селі відкрилась двокласна школа, в якій викладання провадилось болгарською мовою[3].

За Паризькою угодою 1856 року Шикирли-Китай відійшов до Молдавського князівства. Болгарське населення потрапило в тяжкі умови. У зв'язку з цим у 1860 році багато родин переселились до Таврії. Молдавські князі під час свого панування проводили політику соціального і національного гноблення. Надані Росією пільги були скасовані, запроваджувалась військова повинність, заборонялося навчання болгарською мовою в школі. До того ж, селяни втратили ринки збуту своїх товарів у Акермані, Одесі, Кишиневі, що призвело до занепаду їх господарств.

---

[1] История и археология юго-западных областей СССР, с. 203.
[2] Атлас болгарских говоров в СССР, с. 12.
[3] Журн. «Язык и литература», 1930, № 6, с. 30.

Після переможного завершення російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Південна Бессарабія була визволена Росією. Болгарам повернули надані раніше пільги. До рідного села почали повертатися ті селяни, що залишили його ще в 60-х роках XIX століття. Кількість населення на початку 80-х років досягла 1480 чоловік. Тут було 255 будинків. Село мало 7320 десятин землі, 440 коней, 1167 голів великої рогатої худоби і 9365 овець. Значна частина землі і більшість худоби належала заможним господарствам. Місцеві багатії були також власниками вітряків, до 300 десятин садів і виноградників[1].

Розорені селяни були змушені орендувати в куркулів на кабальних умовах землю. В липні 1887 року 109 селян-орендарів звернулися до бессарабського губернатора з вимогою наділити їм землю і зменшити орендну плату. «Навіть у врожайні роки,— писали вони,— ми ледве животіємо, в несприятливі продаємо останню худобину, або позичаємо гроші під величезні проценти в наших визискувачів для сплати податків. Деякі з нас, що не мають худоби і не користуються кредитом, неспроможні сплачувати податки. а недоїмки з кожним роком зростають. Якщо ми не одержимо землі,— наголошувалось у листі,— то нашому відчаю не видно меж»[2].

Тоді як трудове селянство терпіло від малоземелля та безземелля, куркулі багатіли. Наприкінці XIX століття лише глитаям Калоянову й Кіневу належало 100 десятин землі. Куркулі зосереджували у своїх руках і владу. Так, Калоянов 14 років був незмінним старостою. Він не раз привласнював громадські кошти, в т. ч. й зібрані на будівництво церкви. Коли в 1889 році про це довідалися селяни і його мали судити, багатій підкупив суддів і надалі лишився старостою. Під час наступних виборів (14 грудня 1903 року) за Калоянова голосувало 67 чоловік. проти — 171. Проте завдяки його зв'язкам з місцевою царською адміністрацією вибори визнали недійсними і призначили нові на 9 травня. При повторному голосуванні Калоянов зібрав 104 голоси, 155 виборців голосували проти. Тоді він почав залякувати селян. Зрештою старостою в селі знову став Калоянов. Тих, хто після виборів різко виступав проти Калоянова, всіляко переслідували. Але й за цих умов селяни висловлювали своє обурення діями царських сатрапів. Так арештований І. Стефанов прямо у вічі заявив урядникові, що поліція захищає таких злодіїв, як Калоянов[3].

В селі не було жодного лікаря. Більшість населення лишалась неписьменною. Дві початкові школи відвідували здебільшого діти заможних батьків, а бідняцькі йшли в найми.

Свавілля місцевих багатіїв і тяжке матеріальне становище викликало гостре незадоволення сільської бідноти. В період першої російської революції в Болграді виникла перша марксистська організація на чолі з більшовиком А. І. Христевим. За його дорученням у 1905 році до Шикирли-Китаю приїхав В. Делі-Недельчев, який закликав селян до боротьби проти поміщиків, куркулів і самодержавства[4].

На початку 1906 року до села дійшла звістка про повстання болгаро-гагаузького села Комрат і проголошення селянами Комратської республіки. Під впливом цих та інших подій 11 червня 1906 року селяни Шикирли-Китаю написали колективного листа до Державної думи, в якому висунули політичні й економічні вимоги. В ньому говорилося: «Звертаємо вашу увагу на надзвичайне становище нашого повіту, яке полягає в тому, що ми повинні платити подушний податок, що досягає 12 крб. і за місцевими законами називається «контрибуцією». Цим податком обкладено кожного, хто досяг громадянського повноліття і платить лише за право на існування». Для того, щоб полегшити своє становище, вони просили продати безземельним і малоземельним 700 десятин казенної землі, поблизу села. Закінчувався лист цілим рядом вимог: «1) Передача всіх казенних, удільних, кабінетських і монастирських земель

[1] А. Н. Егунов. Бессарабская губерния в 1870—1875 гг., с. 119.
[2] История Молдавии. Документы и материалы, т. 4. Кишинев, 1964, с. 264—265
[3] Газ. «Бессарабец», 25 травня, 13 червня, 9 липня і 5 жовтня 1904 р.
[4] Журн. «Военно-исторический сборник», 1967, № 3, с. 8.

у користування трудящих; 2) Відчуження хоча б частини приватновласницьких земель на користь трудящої маси; 3) Встановлення певного закону відносно плати за оренду землі і тим самим ліквідувати експлуатацію бідних багатіями;... 6) Загальне обов'язкове безплатне навчання;... 8) Поліпшення матеріального становища народних учителів; ... 10) Амністію політичним; 11) Скасування смертного вироку»[1]. Всього було 13 вимог.

У 1912—1914 рр. члени Болградської соціал-демократичної групи М. Буянов і Ф. Яримов поширювали в селі Шикирли-Китаї ленінські газети «Правда», «За правду», «Путь правды»[2]. Більшовицькі видання вказували селянам шлях до боротьби за визволення від соціального гніту.

Напередодні і під час першої світової війни умови життя селян дедалі погіршувались. Працездатні чоловіки були відправлені на війну. Оскільки недалеко від села проходив фронт, тут часто проводилися реквізиції продовольства, тягла і засобів транспорту. Злиденне становище переважної більшості селян мусив визнати в 1915 році навіть царський податковий інспектор. В одному із своїх звітів він зазначав, що величезні недоїмки в Шикирли-Китаї викликані «тяжким становищем населення». В 1916 році, щоб сплатити податки і недоїмки, орендарям Д. Е. Русеву, М. Степанову, Г. Ілікчієву, Г. Балабану — всього 39 селянським родинам — довелося продати своє хатнє майно[3].

Лютнева буржуазно-демократична революція не полегшила долі трудящого селянства.

Під впливом більшовицької агітації біднота почала переходити до активніших форм боротьби.

Влітку і восени 1917 року велику революційну роботу в Шикирли-Китаї проводили члени селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів, зокрема більшовик Герков і місцевий житель П. Самохін. Вони роз'яснювали програму більшовицької партії щодо землі, доводили, що трудящі селяни можуть одержати її лише після повалення влади поміщиків і капіталістів. Велику роль у згуртуванні селянства на боротьбу проти експлуататорів відіграли й розмови з солдатами, що повернулися з фронту, такими як Г. С. Балабан, Е. Г. Калоянов, П. Д. Ілікчієв, М. І. Степанов, Т. П. Лопатін та іншими.

З радістю вітали трудящі селяни перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді Під керівництвом місцевого селянина-бідняка К. В. Драганова в листопаді 1917 року утворилась Рада селянських депутатів, до якої обрали 16 чол. Головою Ради став К. В. Драганов[4]. В грудні 1917 року він був делегований на II з'їзд Румчероду, де висловився за передачу влади Радам. Наприкінці грудня 1917 року Рада почала втілювати в життя ленінський декрет про землю. 600 десятин державної землі, яку орендував поміщик, розподілили серед безземельних та малоземельних селян. Поряд з цим вирішувалися й інші питання.

З метою захисту революційних завоювань Рада Шикирли-Китаю брала участь у створенні червоногвардійських загонів. Багато селян в лавах Червоної Армії боролися з окупантами, а І. Ф. Руссу згодом став командиром полку в бригаді легендарного героя громадянської війни Г. І. Котовського[5].

В січні 1918 року село загарбали військові частини боярської Румунії. Як і за царизму, багато селянських господарств розорилися і потрапили в кабалу до куркулів. Такі багатії, як Калоянов, Кінев, Саказли та інші, взимку споювали у своїх

[1] Болградський краєзнавчий музей — оригінал листа, написаного селянами до члена Державної думи Федора Сеффера.
[2] ЦДАЖР, ф. 17, оп. 1, спр. 1142, арк. 1—10.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 124, оп. 1, спр. 313, арк. 9—12; спр. 349, арк. 8—10.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 2, спр. 41, арк. 13.
[5] ЦДАРА, ф. 3754, оп. 3, спр. 55, арк. 14.

шинках бідняків, а влітку за борги змушували їх працювати на своїх ланах. Калоянов мав 150 десятин власної землі і ще стільки ж здавав в оренду. Йому належало 15 десятин виноградників, 10 десятин поливних городів, 200 овець, 40 коней, 20 корів. У господарстві Калоянова постійно наймитувало 20 бідняків, а в жнива — до 100 чоловік. Кінев мав 100 десятин землі, 20 десятин городів, 300 овець, бакалійну крамницю[1]. П'ятеро найзаможніших куркулів зосередили у своїх руках всю владу, встановили свої порядки на селі.

Встановивши режим терору і насильства, окупанти заборонили викладання болгарською мовою в школі і натомість ввели румунську. Внаслідок цього 80 проц. населення, як і за часів царизму, залишилось неписьменним.

У відповідь на тяжке соціальне і національне гноблення трудящі, очолювані комуністами, піднімались на боротьбу проти загарбників. Навколо більшовиків згуртувалася підпільна революційна організація. З ініціативи керівників Ізмаїльського більшовицького комітету в 1918 році в селі створено підпільний революційний комітет. До його складу ввійшли С. І. Русев, Т. П. Калоянов, М. І. Ілікчієв, М. Далаков. Очолив комітет Г. Балабан. У грудні 1919 року жандарми заарештували одного з членів селянської підпільної революційної організації А. Вербанова, який вів революційну пропаганду серед новобранців[2]. Проте підпільний центр продовжував діяти. Восени 1920 року голова Шикирли-Китайського революційного комітету Г. Балабан взяв участь у роботі першої наради підпільників Ізмаїльщини. Тут він одержав необхідні вказівки щодо активізації революційної боротьби і привіз в село багато нелегальної літератури[3].

Велику допомогу сільському революційному комітетові подавали керівники комуністичного підпілля А. Клюшников і М. Шишман. Вони неодноразово зустрічалися з членами організації на конспіративній квартирі (тепер будинок 155 по вул. Леніна), де обговорювали питання боротьби селян проти румунських окупантів. Влітку 1924 року Г. Балабан організував підготовку до збройного повстання. Однак селяни запізнилися з виступом. У середині вересня 1924 року в Шикирли-Китай вступив великий загін румунських окупаційних військ. Сигуранці вдалося виявити багатьох членів селянської революційної організації. Одинадцять її учасників разом з Г. Балабаном були заарештовані і засуджені на різні строки тюремного ув'язнення.

Проте революційна організація села і в глибокому підпіллі продовжувала свою діяльність. Керівником її став І. Русев. Підпільники поширювали газети, листівки, розповідали про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР.

28 червня 1940 року Радянська країна визволила трудящих Ізмаїльщини, і над селом замайорів червоний прапор. Було обрано сільську Раду, яка приступила до здійснення соціалістичних перетворень. В селі утворилися партійна і комсомольська організації. З ініціативи комуністів сільська Рада провела конфіскацію куркульських багатств, залучивши до цієї справи комсомольців і бідноту. У грудні 1940 року почала працювати МТС. Вживалися заходи для налагодження культурно-освітньої роботи. Відкрилися середня школа, клуб і бібліотека.

В січні 1941 року село стало районним центром, а 22 лютого на честь видатного російського полководця перейменоване на Суворове.

На зборах селян, що відбулися 17 січня 1941 року, 50 бідняцьких родин заснували колгосп ім. Суворова. Головою обрали активного борця проти румунських окупантів Г. С. Генчева. Навесні 1941 року в Суворовому організовано ще дві артілі — «Червоний прапор» та ім. Димитрова. Активними організаторами і активістами колгоспного будівництва стали С. М. Барков, Г. М. Пейчев, М. Е. Міндов.

Наближалась перша весна. Треба було орати, сіяти, закладати основу врожаю 1941 року. На допомогу колгоспникам прийшла Радянська держава, їм було виді-

---

[1] Газ. «Придунайская правда», 8 січня 1950 р.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 525, оп. 1, спр. 4, арк. 130.
[3] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4122, арк. 5; спр. 4125, арк. 12—17.

лено трактор, 2 культиватори, 2 комбайни, насіння, а також 30 тис. крб. на будівництво школи на 1000 місць. Було реконструйовано лікарню з 25 на 100 ліжок, побудовано лазню.

Мирну творчу працю радянських людей перервав віроломний напад на Країну Рад фашистської Німеччини. Населення Суворового готувалося до відсічі агресорам. Частина селян пішла на спорудження лінії оборони, бомбосховищ тощо. В селі створюється винищувальний батальйон, до якого першими записалися комсомольці І. Кінев, А. Цимбалюк, Д. Смоков, В. Маламен, М. Данченко та багато інших. 114 сімей евакувались на схід.

28 липня в село вдерлися гітлерівські і румунські окупанти. Землі, конфісковані в 1940 році і передані бідноті, знову потрапили до рук куркулів.

Шлях, яким евакувались колгоспники, перетяли фашистські війська. Румунські жандарми і розлючена куркульня хапали їх і кидали в підвали та поліцейські катівні. 21 день кати знущалися з Г. С. Генчева, а в ніч під новий рік голодного і роздягненого погнали в кишинівську тюрму. Проте в 1943 році він утік з неї і перейшов лінію фронту. Згодом працював на оборонних підприємствах, а в 1948 році повернувся до рідного села і очолив місцевий колгосп ім. Димитрова.

І. І. Русев — керівник підпілля в Суворовому під час фашистської окупації. 1967 р.

Незважаючи на фашистський терор, суворовці не змирилися з окупаційним режимом. Керував підпільною боротьбою І. І. Русев. За пропозицією одного з перших комсомольців Ізмаїльщини А. Цимбалюка комсомольці села зібрались 27 липня 1941 року в льоху Данченків, де домовилися про боротьбу з окупантами. Всі вирішили не чекати налагодження зв'язку з підпіллям в Ізмаїлі й Болграді, а розпочати самостійні дії. М. Данченко запропонував вивісити на дзвіниці червоний прапор. Молоді патріоти відразу ж приступили до написання листівок, які вранці 28 липня 1941 року були розклеєні в селі, а 1 серпня на дзвіниці замайорів червоний прапор. Комсомольці підпалили комору з хлібом, який румунське військове командування збиралося відправити до Німеччини. Наприкінці серпня 1941 року поліцаї заарештували всю комсомольську групу і старого С. Данченка — всього 17 чоловік. 3 вересня 1941 року за 5 км від села, в неглибокій балці, І. Кінев, М. Смоков, В. Маламен, Д. Данченко, І. Драганов, А. Цимбалюк і С. Данченко були страчені[1], а 10 чоловік відправлені в концтабір.

23 серпня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили село від загарбників. Відразу ж відновили свою роботу органи Радянської влади. В 1944 році утворилися первинні партійні організації при райкомі партії, райвиконкомі, в МТС та різних установах.

Були засновані комсомольські організації в Суворовській МТС, середній школі та колгоспі ім. Суворова, відродженому в 1944 році.

Партійні організації, яким допомагали комсомольці, закликали трудящих негайно приступати до відбудови народного господарства (адже фашисти знищили громадські будівлі, клуб, забрали худобу тощо). Це було можливе тільки при умові усуспільнення знарядь виробництва і землі. І селяни це розуміли. Так, І. Боков, звертаючись до своїх земляків, говорив, що «шлях колективного сільського господарства — єдино правильний шлях, ідучи яким, ми досягнемо заможного життя»[2].

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 5 жовтня 1966 року.
[2] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 112, арк. 18—19.

Колективізація в Суворовому проходила в умовах запеклого опору куркулів. Незважаючи на їх підривні акції, колективізацію в селі до 1949 року було повністю завершено. Значну допомогу колгоспам подала МТС в підготовці механізаторів.

Поступово в артілях підвищувалася врожайність пшениці, кукурудзи, чумизи, бавовни, розширювалися площі під посівами. Так, урожайність кукурудзи в 1950 році зросла до 30 цнт з гектара.

Всі 4 артілі села Суворового в 1949 році брали участь у спорудженні шосейного шляху Суворове — Кілія, а в 1950 році — поливної системи на площі 225 гектарів.

У 1954 році колгосп ім. Суворова за підвищення врожайності зернових був премійований Міністерством сільського господарства СРСР вантажною автомашиною. В 1955 році артіль мала 870 голів великої рогатої худоби, 810 свиней, 2,3 тис. овець, 300 коней. На 100 га сільгоспугідь вироблялось 93 цнт молока, 15 цнт м'яса. Артіль також мала 120 га виноградників. Від усіх галузей господарства прибуток становив близько 3,7 млн. крб. Відтоді артіль щороку брала участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Того ж року Головний комітет ВСГВ нагородив її дипломом 2-го ступеня. Цим успіхам насамперед сприяли заходи для підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, зміцненні кадрів на всіх ділянках господарства.

У 1955 році до колгоспу ім. Суворова приєдналися ще 3 артілі. Утворилось одне багатогалузеве господарство, яке мало 9514 га землі, в т. ч. орної — 7308 га. Площі під посіви зернових, зокрема пшениці, збільшилися з 4340 га до 6920 га, а врожайність — з 14 до 27,7 цнт з га в 1965 році. Поголів'я худоби зросло з 1129 до 3136, овець — з 3006 до 6311 голів. Господарство мало 48 тракторів, 25 комбайнів та іншу техніку.

Після березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС в усіх комплексних бригадах впровадили госпрозрахунок. На акордно-преміальну систему оплати праці перейшло все господарство. І це дало добрі наслідки. Якщо в одній з городніх ланок урожай становив 307 цнт з га, а в другій — 274 цнт, то інші ланки, де оплата провадилася по-старому, зібрали лише по 169 цнт овочів з га. Колгоспникам перших двох ланок було нараховано понад 13 тис. крб. додаткової оплати.

Завдяки самовідданій праці колгоспників підвищувалася врожайність зернових. Так, ланка Г. Г. Гречановського виростила і зібрала по 41,1 цнт кукурудзи з га (на площі 94 га) і по 23,3 цнт з га соняшнику (на площі 126 га). Ланка І. В. Чабана на площі 110 га виростила по 37,7 цнт кукурудзи з кожного гектара і по 22,3 цнт з га соняшнику на площі 114 га. За високі показники члени цієї ланки одержали премії і додаткову оплату — 42 тонни кукурудзи, а за вирощення соняшнику — майже 4 тис. крб. Коли районна газета в 1966 році відкрила на своїх сторінках Книгу трудової слави, то за виробничі успіхи були до неї занесені комбайнер Д. О. Балакчі, ланкова Д. І. Бічева і доярка Д. Г. Андреєва.

Значних трудових успіхів домоглися колгоспники в 1967 році. Урожай пшениці на площі 2356 га досяг 27,5 цнт з га. Збільшилися доходи й від вирощування овочів. Так, ланки А. Гонової та О. Жечкової зібрали по 80 цнт цибулі й часнику з га на площі 11 га та по 156 цнт помідорів. Зросла продуктивність тваринництва. Якщо в 1965 році виробництво молока на 100 га угідь становило 220 цнт, то в 1967 році — 262,1 цнт. Одночасно в 1966 році, порівняно з 1962 роком, витрати на виробництво центнера зерна знизились на 1 крб. 8 коп., м'яса великої рогатої худоби — на 64 коп., свинини — на 28 крб., тисячі штук яєць — на 56 крб. За це голова артілі Є. Д. Плаксін нагороджений орденом «Знак Пошани», а багато інших колгоспників — медалями.

На території села, крім колгоспу, розташовані «Міжколгоспбуд», винообний завод, заготівельний пункт, харчокомбінат, коконосушильна база, інкубатор. У 1963 році відкрито цех залізобетонних конструкцій. Тут працює черепичний цех, цегельний завод, який завдяки широкій механізації виробничих процесів випускає на рік понад 4 млн. штук цегли.

Відділення «Сільгосптехніка», яке очолює К. В. Бєлий (нагороджений у 1966 році орденом Леніна), щороку ремонтує 200—210 тракторів та 60 комбайнів. Підприємство двічі брало участь у ВДНГ, двічі занесено на обласну Дошку пошани, нагороджено грамотою.

Побудований у 1945 році виноробний завод переробляв спочатку лише 140 тонн винограду за сезон, а в 1967 році, коли механізували всі процеси,— 200 тонн за добу. Біле і червоне столове, біле й червоне міцне, «Лиманське», «Кагор» та інші марки вин виготовляються на цьому підприємстві.

В селищі працює харчокомбінат. Він випускає безалкогольні напої, печиво, ковбасу, а також мінеральні брикети для тваринництва. Збудовано млин потужністю 35 тонн борошна за добу. З того часу, як у селищі почала працювати пекарня, яка дає за зміну 10—11 тонн хлібних виробів для населення, жителі повністю позбавлені турбот, пов'язаних з домашнім випіканням хліба. З 1962 року тут діє новий комбікормовий цех, який випускає майже 100 тонн продукції на добу.

За роки Радянської влади в селищі особливо поліпшився благоустрій. Велику роботу проведено по впорядкуванню селища. Прокладено 5850 кв. метрів асфальтованих шляхів і тротуарів, збудовано нову електростанцію і розширено електромережу, прокладено водопровід. Лише протягом 1955—1965 рр. споруджено більш як 150 добротних будинків (15 958 кв. метрів житлової площі). Понад 250 нових будинків зведено самими колгоспниками (13 170 кв. метрів). Для приїжджих у 1967 році відкрито готель. Старим колгоспникам артіль платить пенсію. Тільки в 1965 році вони одержали 90 тис. карбованців.

Холодильники та інші електропобутові прилади — звичайне явище в будинках суворовців. У 1967 році понад 500 сімей уже мали газові плитки. В особистому користуванні жителів селища 400 телевізорів, 12 легкових автомашин, 420 мотоциклів.

У центрі селища збудована нова середня школа на 35 класних кімнат. Тут працює понад 50 учителів, серед яких половина з вищою освітою. Є також школа сільської молоді. З 1958 по 1967 рік 627 учнів одержали атестати зрілості. Нині на шкільній садибі є понад 200 фруктових дерев та декоративних кущів. У школі створено учнівську бригаду, для якої колгосп виділив 34 га землі, трактор «Бєларусь», комбайн, 2 автомашини. Є також столярна і слюсарна майстерні, агрохімічний, біологічний і фізичний кабінети, обладнані новим наочним приладдям і устаткуванням. В училищі механізації сільського господарства навчається 450 чоловік, у дворічній школі медсестер — 65 дівчат.

До встановлення Радянської влади в селі не могло бути й мови про здобуття вищої освіти. Нині лише за 1957—1965 рр. 112 чоловік закінчили вузи. Частина сільської молоді навчається у вищих навчальних закладах і технікумах за рахунок колгоспу. Так, у 1966 році артіль оплачувала стипендії 19 юнакам і дівчатам, що навчались у вищих і середніх спеціальних учбових закладах за її путівками.

На святкуванні 25-річчя з дня заснування артілі ім. Суворова одна з передових колгоспниць ланкова Д. І. Бічева сказала, що відзначає цю дату і як сімейне велике свято. За допомогою колгоспу всі її діти здобули освіту, стали спеціалістами: син Іван закінчив інженерно-будівельний інститут в Одесі, дочка Параска — Одеський університет і працює вчителькою в Кілійському районі, наймолодший Георгій після закінчення служби в Радянській Армії навчається в Кишинівському сільськогосподарському інституті.

Своє дозвілля трудящі проводять у Будинку культури, який відкрили напередодні 40-ї річниці Жовтня. В ньому є зал на 375 місць. Тут виступають місцеві любителі театрального мистецтва. Драмгуртком з 1944 по 1965 рік керував учитель Морозов. Приїздять сюди на гастролі також артисти з Одеси, Молдавії. Не раз суворовці були переможцями на республіканських оглядах народних талантів в Одесі й Києві.

В сільській, шкільній і дитячій бібліотеках налічується 55 тис. книг. Працює бібліотека при клубі училища механізації. Лише в 1965 році колгосп витратив на культурні потреби села 460 тис. карбованців.

У селі є краєзнавчий музей, відкритий у 1960 році. Створено його з ініціативи О. П. Щербакова, на той час голови селищної Ради, члена Комуністичної партії з 1924 року, активного учасника революційного руху в Бессарабії. В музеї представлені експонати, які розповідають про історію селища, про перші комуністичні осередки, про заснування першого колгоспу. Зокрема, тут представлені матеріали про Г. С. Балабана, І. С. Русева, які брали активну участь у революційній боротьбі за встановлення Радянської влади в рідному селі. Особливу увагу привертають матеріали, що ілюструють розвиток колгоспного господарства, зростання добробуту і культури трудящих за роки Радянської влади.

Є в Суворовому, яке з 1961 року було віднесено до селищ міського типу, кілька пам'ятників. На площі перед новим будинком правління колгоспу 1 Травня 1966 року відкрито пам'ятник О. В. Суворову. Навколо нього розбиті клумби, висаджені квіти, дерева. До 50-річчя Великого Жовтня колгоспники впорядкували площу Космонавтів, на якій встановлено монумент, присвячений цій знаменній даті.

Всі досягнення в господарському і культурному житті трудящих Суворового, що відбулися за роки Радянської влади, стали можливими завдяки повсякденній роботі партійної організації, яка об'єднує 79 комуністів. Їм у всьому допомагають 75 комсомольців.

М. Д. ДИХАН, Я. Г. КАСЬЯН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ІЗМАЇЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БАГА́ТЕ (до 1947 року — Долукіой) — село, центр сільської Ради, розташоване на північно-західному березі озера Катлабуху, за 16 км від районного центру. Населення — 4300 чоловік.

На території села — сільгоспартіль «Знамя коммунизма» та рибоколгосп «Перше травня». Сільгоспартіль має 6738 га земельних угідь, в т. ч. 4588 га орних. Це багатогалузеве господарство, переважно зернового та тваринницького напряму. Розвинуте виноградарство, городництво. В Багатому міститься овочеобробний пункт, продукція якого йде на Ізмаїльський консервний комбінат. У 1967 році колгосп зібрав пересічно по 38,9 цнт озимої пшениці, 74,4 цнт винограду, 144 цнт огірків, 272 цнт помідорів з га. З допоміжних підприємств у колгоспі є млин, пилорама, теслярна та механічна майстерні, три цегельні цехи.

Трудівники колгоспу підтримують дружні зв'язки з селянами братніх країн — Болгарії та Чехословаччини.

В селі є восьмирічна школа і середня школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 640 місць, який допомогли спорудити шефи — будівельники БМУ-8 м. Ізмаїла. Працює лікарня. До послуг жителів швейна майстерня.

У 1965 році в селі створено народний університет культури. При Будинку культури працює самодіяльна ізостудія, якою керує місцевий художник В. Шваб. До 50-річчя Великого Жовтня студія підготувала першу виставку робіт. За 1961—1967 рр. в селі збудовано 160 житлових будинків.

Засноване село болгарськими переселенцями на початку XIX століття. Селяни займались виноробством, шовківництвом, тваринництвом. У 1913 році тут відбулося селянське заворушення, яке було жорстоко придушене. В 1918 році в Багатому виникла підпільна організація, яка вела підготовку до збройного виступу. Організатором її був А. І Клюшников, який на той час працював ветеринарним фельдшером у цьому селі. Організація мала свій прапор, на якому було написано «Хай живе Радянська влада і Ленін!»; членські внески йшли на придбання нелегальної літератури, радянських газет. Після придушення Татарбунарського повстання організація була розгромлена, її учасники заарештовані та засуджені.

В селі знайдено рештки поселень часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.), черняхівської (II—V століття н. е.) та салтово-маяцької культур (VIII—X століття н. е.), а також слов'янське селище IX—X століть.

БРО́СКА — село, центр сільської Ради, розташоване на сході Нижньо-Дунайської низовини, за 4 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Через село проходить автомагістраль Ізмаїл —Одеса. Населення — 2650 чоловік. Сільраді підпорядковане село Матроська.

На території села міститься колгосп «Авангард», який має 4914 га землі. Це високомеханізоване господарство, переважно рільничо-тваринницького напряму. У 1967 році полеводи артілі одержали по 28,8 цнт озимої пшениці, 35 цнт кукурудзи, 193 цнт овочів з га. З допоміжних підприємств є виноробня, 2 цегельні цехи, пилорама, бондарна, теслярна та механічна майстерні.

В селі — восьмирічна школа і школа сільської молоді, бібліотека, клуб. За 20-річну бездоганну роботу в школі і за активну участь у громадському житті села вчителька І. М. Гречка нагороджена орденом Леніна. Функціонує лікарня. Працюють швейна і взуттєва майстерні.

За семирічку тут споруджено понад 150 житлових будинків.

Засноване село на початку XIX століття. В 1824 році хутір Броска входив до складу м. Ізмаїла. Основним напрямом господарства було вівчарство, городництво, садівництво. В 1904 році, доведені до відчаю голодом, селяни сіл Броски, Матроської і Ларжанки захопили землі, які належали Ізмаїльській міській управі. За це більшість селян була засуджена до різних строків тюремного ув'язнення. Щоб помститися за таку розправу, жителі цих сіл весною 1905 року зруйнували дамбу, внаслідок чого вода залила поміщицькі посіви.

У 1918 році в селі виник підпільний комуністичний осередок. У 1925 році жандарми напали на його слід. Незважаючи на арешти й переслідування румунською сигуранцею, підпільники продовжували боротьбу.

КАЛАНЧА́К (до 1946 року — Дермендери) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Ташбунар. Населення — 1606 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новокаланчак.

Колгосп «Дружба» має 5135 га землі, в т ч. 4147 га орної і 305 га виноградників і садів. Артіль виробляє зерно, м'ясо-молочну продукцію, займається бджільництвом. У 1967 році врожайність озимої пшениці становила 34,2 цнт з га. Від кожної курки-несучки на 100 га посівів зернових одержано по 150 яєць. Господарство спеціалізується на виробництві шовковичних коконів. Щороку артіль здає державі по 800 кг цієї продукції.

В селі — восьмирічна школа, дві бібліотеки, Палац культури на 450 місць. Працюють швейна і взуттєва майстерні. Збудовано за останній час 52 житлові будинки.

Село засноване в 1830 році болгарами.

На території села виявлено поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КИРНИЧКИ́ (до 1947 року — Финтина Дзинілор) — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км на північ від райцентру. Через село проходить автомагістраль Ізмаїл—Одеса. Населення — 3040 чоловік.

У селі є колгосп «Зоря комунізму», земельна площа якого—7454 га, в т. ч. 490 га виноградників. Основний напрям господарства — рільництво та

м'ясо-молочне тваринництво. Добре розвинуте виноградарство, бджільництво, птахівництво. Допоміжні підприємства — олійня, винробний пункт, дві столярні, лісопильня і цегельний завод. «Зоря комунізму» — одне з передових господарств району. В 1967 році тваринники одержали по 113 кг вовни по 312 кг молока на 100 га сільгоспугідь, зернових по 26 цнт з гектара.

Село має середню школу і школу сільської молоді, бібліотеку, Будинок культури на 600 місць. За роки семирічки збудовано 130 житлових будинків.

Кирнички засновані у 1830 році задунайськими болгарами. Основним заняттям населення було рільництво і вівчарство. В 1920 році в селі виникла підпільна організація, яка готувалась до повстання і підтримувала зв'язки з Ізмаїльською комуністичною організацією. В 1924 році цю організацію було розкрито, а її керівників заарештовано.

КИСЛИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на березі озера Катлабуху, за 22 км від райцентру. Населення — 4260 чоловік.

На території села міститься спеціалізоване господарство — плодоовочевий радгосп ім. Кірова, який має 6321 га землі. Виробничий напрям — вирощування томатів, баклажанів, перцю, моркви, зеленого горошку. Радгосп постачає овочі Ізмаїльському консервному комбінату. Загальна середня врожайність овочевих культур в 1967 році становила 95 цнт з га.

У селі також розташований рибоколгосп «Придунайський рибалка». Допоміжні галузі господарства: рільництво, виноградарство, городництво.

В Кислиці — восьмирічна школа, при якій діє консультаційний пункт Суворівської середньої заочної школи сільської молоді; Будинок культури на 500 місць, бібліотека. Працює швейна майстерня.

За післявоєнні роки в селі побудовано 300 житлових будинків.

Кислицю заснували в 1813 році переселенці з Молдавії. Жителі займались рільництвом і виноградарством. В липні 1899 року близько 150 найбідніших селян прибули до Болграду з вимогою до земської управи заставити ще не повністю викуплену ними надільну землю або дати їм субсидії у зв'язку з страшним голодом після недороду. Однак цей виступ селян жандарми придушили. Наприкінці липня 1911 року жителі Кислиці скинули примаря, після чого 14 селян були заарештовані.

Після Лютневої революції трудящі села утворили Раду. Делегатом на губернський селянський з'їзд вони обрали Г. М. Саса.

У лютому 1918 року загони Червоної гвардії і загін моряків на чолі з А. Г. Железняковим вели запеклі бої з румунськими військами біля с. Кислиці. В часи румуно-боярської окупації в селі була створена підпільна організація, яка готувала повстання проти загарбників. У 1925 році цю організацію було розгромлено, а 28 її учасників — заарештовано. Але боротьба з окупантами продовжувалася. У 1930 році відбулася сутичка місцевих рибалок з румунськими солдатами, що намагалися конфіскувати човен з рибою. У 1931 році селяни підпалили румунський прикордонний міст.

КОМИ́ШІВКА (до 1947 року—Хаджи-Курда)— село, центр сільської Ради. Розташована на березі озера Китаю, за 55 км від райцентру. Населення — 3865 чоловік.

На території села — колгосп «Перемога», який володіє 5255 га землі, в т. ч. садів і виноградників — 333 га. Виробничий напрям господарства — відгодівля великої рогатої худоби. У 1967 році колгоспники одержали по 155,1 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь, зібрали з кожного га пересічно по 29,7 цнт озимої пшениці, по 79,6 цнт винограду. В колгоспі трудиться знатний чабан району А. М. Табакар, який в 1966 році одержав від 100 вівцематок 133 ягнят. Його нагороджено орденом Леніна.

У селі — середня школа, бібліотека, Будинок культури на 650 місць. При Будинку культури створено народний університет культури. За останні 5 років споруджено 150 житлових будинків.

Комишівка заснована у 1814 році.

ЛОЩИ́НІВКА (до 1947 року — Кайраклія) — село, центр сільської Ради. Розташована за 3 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Населення — 1580 чоловік.

В селі — колгосп «Знамя Октября», який має 5638 га землі, в т. ч. 4025 га орної, 207 га виноградників. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — олійня, млин, пилорама, механічні майстерні. З 1967 року колгосп став одним з провідних господарств району. Тваринники одержали на 100 га орної землі по 255,4 цнт свинини.

Орденом Леніна нагороджені в 1966 році один з кращих тваринників області А. Г. Бугаєнко, за відгодівлю свиней середньою вагою у 103 кг, і завідуюча молочнотоварною фермою Д. С. Дянкова.

Село має восьмирічну школу, при якій створено піонерський клуб, що веде листування з піонерами міст Народної Республіки Болгарії. Є бібліотека, Будинок культури на 450 місць. Працює швейна майстерня. Збудовано 107 житлових будинків за роки семирічки.

Лощинівка заснована переселенцями з Болгарії у 1822 році. В 1920 році в селі створена підпільна комуністична організація. Підпільники друкували листівки, які розповсюджувалися й у сусідніх селах. У 1930 році в селі були знайдені листівки і відозви Комуністичної партії і комсомолу. Загін жандармів заарештував тоді багатьох селян.

МУРАВЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване біля озера Китаю, за 50 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 2030 чоловік.

На території села міститься колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, у володінні якого 3771 га землі, в т. ч. виноградників — 359 га. Це багатогалу-

зеве господарство, основний напрям якого — виноградарство. Артіль займається також рільництвом, тваринництвом, птахівництвом, городництвом, садівництвом, розведенням тутового шовкопряда. Допоміжні підприємства — млин, пилорама, цегельний завод, столярна, бондарна та механічні майстерні, крупорушка, виноробня.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС — одне з передових у районі господарств. В 1967 році тут зібрано по 29,7 цнт озимої пшениці, 76,8 цнт винограду з гектара. Ланкова городницької бригади М. І. Колодєєва, яка вирощує пересічно по 11 тонн картоплі з кожного га, за успіхи в овочівництві в 1966 році нагороджена орденом Леніна.

У Муравлівці є восьмирічна школа, дві бібліотеки, народний університет культури, Будинок культури на 550 місць. До послуг жителів швейна майстерня. Відома в районі шкільна піонерська організація юних слідопитів, які вивчають літопис знаменних подій в селі. Розшукуючи документи і реліквії, школярам вдалося встановити історію сільської підпільної організації, що діяла в період румуно-боярської окупації, та імена загиблих у Великій Вітчизняній війні, які поховані у братській могилі.

Село засноване у 1813 році росіянами-старообрядцями на місці татарського поселення. Основним заняттям населення було рільництво, городництво та садівництво. В часи румуно-боярської окупації в селі діяла підпільна організація, яка мала зв'язки з Ізмаїльською підпільною комуністичною організацією. Її учасники взяли активну участь у Татарбунарському повстанні. В жовтні 1924 року Муравлівську організацію було розкрито.

В центрі села споруджено пам'ятник воїнам, які загинули у Великій Вітчизняній війні.

НОВА́ НЕКРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі озера Ялпугу, за 12 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Населення — 2429 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ларжанка.

На території села міститься спеціалізоване господарство — рибоколгосп ім. Калініна, який має 15 700 га водоймищ і озер, 667 га земельних угідь, в т. ч. 135 га виноградників. З допоміжних галузей розвинуте рільництво, овочівництво, виноградарство, птахівництво. Вилов риби ведеться також на Дунаї і Чорному морі. Колгосп має цегельний завод, водонапірну станцію, виносховище.

У селі — середня і восьмирічна школи, бібліотека, клуб на 250 місць, Будинок культури на 450 місць, який допомогли спорудити шефи — робітники Ізмаїльського судноремонтного заводу. Доброю традицією стали в клубі вечори вшанування передовиків виробництва. Такі вечори під назвою «Наша праця тобі, комунізм!» були присвячені механізатору В Зенченку, доярці Г. Фтомович, телятниці А Соколюк.

Нова Некрасівка заснована у 1811—1812 рр. донськими козаками. Назву село дістало на честь отамана Гната Некрасова, одного з сподвижників Булавіна.

В 1906 році в селі сталася збройна сутичка між урядовими військами і селянами, які відмовились сплачувати недоїмки.

В околицях села виявлено поселення гумельницької культури IV—III тисячоліть до н. е., рештки поселення скіфських часів (IV—II століття до н. е.) та черняхівської культури (II — V століття н. ери).

НОВА́ ПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км від райцентру і за 16 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 1148 чоловік.

На території села міститься колгосп ім. Радянської Армії, якому належить 2799 га землі, з них 2078 га орної, 139 га виноградників. Господарство зерно-молочного напряму, займається також виноградарством, розведенням риби. Артіль має 2 ремонтні майстерні.

В Новій Покровці є восьмирічна школа, бібліотека, якій присвоєно почесне звання «Бібліотеки відмінної роботи», сільський клуб. При клубі діє народний університет культури. До послуг жителів — швейна і шевська майстерні.

З 1964 по 1967 рік збудовано 30 житлових будинків.

Нова Покровка заснована у 1812 році.

ОЗЕ́РНЕ (до 1947 року — Бабель) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Населення — 4660 чоловік.

На території Озерного міститься колгосп ім. Ілліча зерно-молочного напряму, у володінні якого 6637 га землі, в т. ч. 5152 га орної, 371 га виноградників.

В Озерному є восьмирічна школа і середня школа сільської молоді, дві бібліотеки, Будинок культури на 380 місць, танцювальний колектив якого у 1964 і 1965 рр. на республіканському і всесоюзному оглядах художньої самодіяльності нагороджений почесними грамотами, дипломами обласного управління культури і Міністерства культури УРСР. Функціонує лікарня. Працюють побутові майстерні.

За роки семирічки в селі збудовано 149 житлових будинків. Тільки в 1967 році було висаджено понад 10 тис. фруктових та декоративних дерев. В центрі села розбито парк.

Село засноване в 1808 році болгарами-переселенцями та молдаванами. В часи румуно-боярської окупації в селі діяла підпільна група.

В околицях села знайдено поселення гумельницької культури (IV—III тисячоліття до н. е.), епохи пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) та перших століть н. ери.

Танцювальний колектив дідів, яким разом 500 років. Озерне. 1965 р.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (до 1947 року — Гасан-Аспага) — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі Гасанської затоки (рукав озера Катлабуху). Відстань до райцентру — 50 км, до залізничної станції Дзинілор — 18 км. Населення — 3225 чоловік.

Колгосп ім. Жовтневої революції має 5378 га землі, садів і виноградників — 273 га. Господарство, переважно зернового та м'ясо-молочного напряму, має млин, механічну майстерню, виноробню, олійню, лісопильню, цегельний завод.

Колгосп ім. Жовтневої революції — один з найкращих у районі. В соціалістичному змаганні він тричі завойовував перехідний Червоний прапор. В 1967 році колгоспники одержали від курки-несучки по 157 яєць на 100 га посівів зернових, 22,3 цнт озимої пшениці і по 74,8 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. У 1966 році свинарці колгоспу С. О. Черниченко було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона одержала від кожної з 35 свиноматок по 18—19 ділових поросят.

У Першотравневому — середня школа, дві бібліотеки, клуб. Є швейна майстерня.

За роки семирічки споруджено понад 100 житлових будинків. В центрі села розбито парк «Перемога».

Село засноване в 1813 році. У 1925 році в селі виникла підпільна революційна організація, члени якої брали участь у Татарбунарському повстанні. Румунські жандарми розгромили організацію і заарештували її членів. Але боротьба селян проти загарбників не припинялась. В листопаді 1931 року в селі було вивішено червоний прапор з написом «Хай живе Радянська Росія».

САФ'Я́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Населення — 2811 чоловік.

На території села міститься колгосп зерно-молочного напряму ім. Чапаєва, який має 3187 га земельних угідь, в т. ч. 2300 га орних. З допоміжних підприємств є цегельно-черепичний завод, сепараторний пункт, пилорама, ремонтні майстерні. Тут є відділення «Сільгосптехніка». За досягнуті трудові успіхи його колектив одержав перехідний Червоний прапор Одеського обкому КП України та облвиконкому. В 1956 році колгосп був нагороджений медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У Саф'янах — восьмирічна школа і школа сільської молоді, три бібліотеки, два клуби. Працює швейна майстерня.

За роки семирічки в селі збудовано 69 житлових будинків. Тут посаджено 20 тис. декоративних і фруктових дерев, 500 тис. кущів.

Виникло село в 1806—1812 роках. В 1827 році воно входило до м. Ізмаїла.

У 1918 році в селі діяла підпільна комуністична організація, яку очолив Ф. І. Погрібний. Коли за участь у Татарбунарському повстанні заарештували кількох членів саф'янської підпільної організації, селяни всім селом рушили до жандармського поста і звільнили заарештованих. 18 березня 1932 року до дня Паризької комуни на саф'янському шлагбаумі вивісили червоний прапор, а по селу розкинули листівки. В 1930—1934 рр. за революційну діяльність були заарештовані 15 жителів села. В 1941—1944 рр. Ф. І. Погрібний і М. Ф. Козаченко створили підпільну комуністичну організацію, яка проводила підривну роботу проти фашистських окупантів. Керівники цієї організації разом з підпільниками навколишніх сіл були схоплені і закатовані.

Біля села є рештки поселення III—IV століть н. е. та слов'янське поселення IX—XI століть н. ери.

СТАРА́ НЕКРА́СІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі ріки Дунаю, за 7 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Населення — 2560 чоловік.

Радгосп ім. Калініна Ізмаїльського консервного комбінату має 4826 га землі. Господарство плодоовочевого напряму, має також добре розвинуте тваринництво і птахівництво. В 1967 році тут одержано по 37,3 цнт озимої пшениці, по 13,8 цнт винограду з гектара. Перший відділок радгоспу у 1966 році став переможцем у переджовтневому соціалістичному змаганні і був занесений на районну Дошку пошани.

В Старій Некрасівці працюють Герої Соціалістичної Праці Ф. О. Хрустальова-Селезньова, яка удостоєна високого звання за успіхи у вирощуванні винограду, та П. К. Залож — за високі врожаї пшениці.

Село має восьмирічну школу та середню школу сільської молоді, бібліотеку, клуб на 220 місць. Учасники самодіяльності створили агітбригаду, яка виїжджає з концертами в польові стани і сусідні села. Її члени нагороджені почесними грамотами Одеського обкому комсомолу.

Заснована Стара Некрасівка в 1814 році донськими козаками. Назва села походить від імені отамана Гната Некрасова.

У 1924 році в селі існувала підпільна комуністична організація. Після арешту її керівників вона не припинила своєї роботи. У вересні 1932 року були вивішені червоні прапори з революційними лозунгами і закликами.

Поблизу села виявлено поселення черняхівської культури III—V століть н. ери.

УТКОНО́СІВКА (до 1947 року — Єрдек Бурну) — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км від райцентру і залізничної станції Ізмаїл. Населення — 4350 чоловік.

Колгосп «Шлях до комунізму» має 5900 га землі, з них 411 га виноградників. Напрям господарства зерно-молочний. Допоміжні підприємства — млин, винобробний пункт, пункт по виготовленню консервів, механічна майстерня.

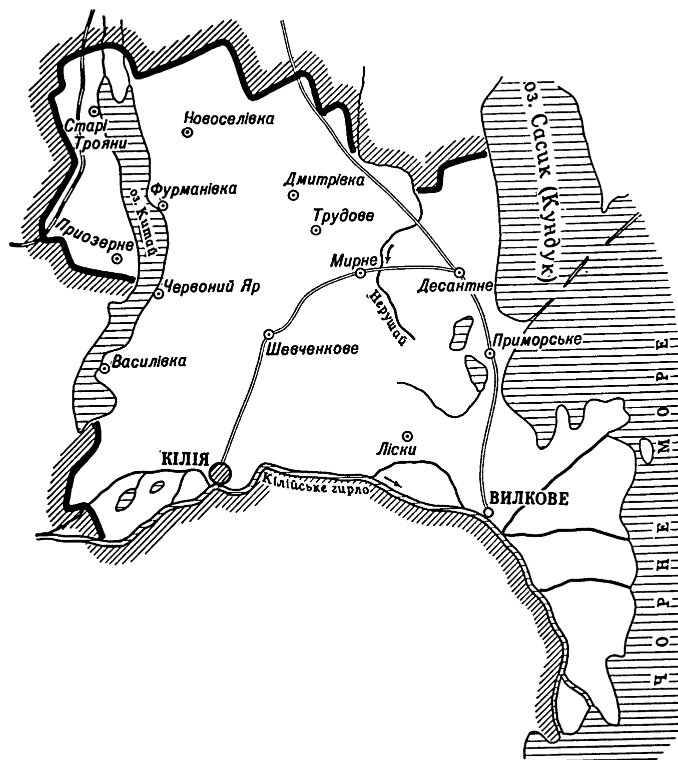
В селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 550 місць. Працює народний університет культури. Створено спортивний клуб. Жителі користуються шевською і швейною майстернями.

За післявоєнні роки збудовано 285 будинків.

Село Утконосівка заснована у 1811 році болгарами-переселенцями.

Біля села виявлено поселення гумельницької культури (IV—III тисячоліття до н. е.), пам'ятки доби бронзи, поселення перших століть н. е., салтово-маяцької культури VIII—X століть н. е. і слов'янське селище IX—X століть.

КІЛІЙСЬКИЙ РАЙОН

КІЛІЯ́

Кілія — місто районного підпорядкування, центр району. Розташована на лівому березі Кілійського гирла Дунаю, за 29 км на південь від залізничної станції Дзинілор (на лінії Ізмаїл — Білгород-Дністровський). Відстань до Одеси грунтовим шляхом — 227 км, водним (по Дунаю і Чорному морю) — 118 морських миль, повітряним сполученням — 165 км. Населення — 24,2 тис. чоловік.

Час заснування Кілії невідомий. Саму назву міста часто пов'язують з легендою про те, що на острові Зміїному, поблизу дельти Дунаю, був колись храм на честь міфічного старогрецького героя Ахілла. Згодом навколо нього виникло невеличке поселення Ахіллея, або Ахіллія, що на мовах деяких народів звучало як Акіллія, поки пізніше не трансформувалося в Кілію[1]. Згодом цю назву прибрало місто, що виникло на Дунаї. Існує ще дві версії про походження назви міста Кілії — від румунського «chilie» — «келія», житло пустельника[2], і турецького «killi» — «глинястий»[3].

Хоч сучасна назва міста — Кілія — не зустрічається раніше XII століття, проте можна вважати, що вона існувала давно. Спочатку виникла Стара Кілія і якийсь час відігравала роль торговельного і стратегічного пункту на Нижньому Дунаї. Дещо пізніше на лівому березі виникла Нова Кілія. З другої половини XII століття вона входила до складу Галицького князівства. На початку XIII століття землі цього краю, в т. ч. й Нова Кілія і Стара Кілія, входили до складу Галицько-Волинського князівства.

В 40-х роках XIII століття через пониззя Дунаю пройшли монголо-татарські орди, підкоривши південно-західні руські князівства. Однак зв'язки з Кілією не припинялися. Так, у списку за XIV століття, що включає «имена всем градам Русским дальним и ближним»[4], згадуються і міста по Дунаю: «Дрествин, Дичин, Килия, на

---

[1] J. Jordan. Nute de locuri romȃnesti ȋn Republica Populara Romana. Бухарест, т. 1. 1952, с. 194—195.

[2] J. Jordan. Toponimia Romȋneascǎ, Бухарест, 1963, с. 233.

[3] В. А. Никонов. Краткий топонимический словарь. М., 1956, с. 190.

[4] Исторические записки АН СССР, т. 40, 1952, с. 214—259.

устье Дуная, Новое село»[1]. Згадана тут Кілія — це, власне, невеличке рибальське поселення — Стара Кілія на правому березі Дунаю, а на лівому — Нове село, яке стали називати Новою Кілією.

В 1359 році утворилася Молдавська держава, до складу якої в кінці XIV століття увійшла і Кілія. В той час у Молдавському князівстві набула значного розвитку торгівля. Проте домінуючу роль в ній на той час посідали венеціанські купці, які, за висловом Карла Маркса, «майже монополізували торгівлю Константинополя і Чорного моря»[2].

Спочатку Кілія була значним укріпленням візантійців на Дунаї, а згодом, маючи зручну пристань, стала важливим торговельним пунктом генуезьких купців[3]. З травня 1381 року і до кінця літа 1403 року в Кілію навіть призначались консули Генуї.

В 1403—1404 рр. місто захопила Волощина. В 1427 році його здобув молдавський господар Олександр Добрий. У XV столітті Кілія поділялася на фортецю, оточену валами і ровами, та посад, де жили купці й ремісники. Але переважав тут «чорний» люд, який був зайнятий на будівельних роботах у фортеці й посаді, займався рибальством, працював на соляних промислах, обслуговував торговельні склади місцевих та іноземних купців. Його ряди весь час поновлювалися, тому що сюди тікало багато селян з навколишніх сіл від нестерпно важкого феодального гніту. Одночасно чимало міських жителів не поривали з сільським господарством: займались розведенням худоби, городництвом, садівництвом, виноградарством і хліборобством. Провідна роль в економіці міста належала транзитній торгівлі, бо місто знаходилося в дельті Дунаю, єдиної ріки, як підкреслював К. Маркс, що починалася у самому серці Європи і була природним шляхом в Азію[4]. Саме через Кілію проходив торговельний шлях, що зв'язував Європу з країнами Сходу. Часто проїздили цим шляхом і львівські купці, які одержували спеціальні привілеї від молдавських господарів. Так, у грамоті Стефана Великого від 3 липня 1460 року згадуються «ливовчане що имоу[т] ходити до Браила или до Келеи по рибоу»[5]. Отже торговельні зв'язки між Кілією і руськими містами підтримувалися і в XV столітті.

Через вигідне географічне положення Кілія часто була об'єктом агресивних зазіхань інших завойовників, зокрема Туреччини і Угорщини. У 1429 році довелося відбивати сильний турецький напад. Влітку 1448 року Кілію захопила Угорщина, гарнізон якої перебував тут до 1465 року, поки цей важливий порт на нижньому Дунаї знову не перейшов до Молдавії. Зважаючи на стратегічне положення міста, тут будується фортеця. В 1479 році на її спорудженні працювало 800 майстрів, каменярів і 17 тис. чорноробів[6]. Та заходи по зміцненню кордонів Молдавії не могли зупинити постійні нашестя Туреччини. 17 липня 1484 року вона захопила Кілію, яку султан Баязет II називав «ключем до Молдавії і Угорщини»[7]. Місто стало адміністративним центром Кілійської райї (округи) Сілістрійського пашалика (провінції). В цьому кутку Бессарабії, що дістав назву Буджака (в перекладі з турецької мови — кут), встановлено порядки воєнно-феодальної Туреччини. Корінні мешканці, зокрема слов'янського походження, були позбавлені будь-яких прав, зазнавали нещадного гноблення військових і цивільних властей. Загарбники мали великий зиск і від мита за продаж полонених невільників, яких вивозили через Кілію до Туреччини[8], та з рибальських промислів на Дунаї.

Турецький мандрівник XVII століття Евлія Челебі в своїх мемуарах зазначав, що тут мешкало немало знатних, купців і работорговців, а також волохи, молда-

---

[1] Полное собрание русских летописей, т. 7. СПб, 1856, с. 240.
[2] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, с. 81.
[3] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1850, с. 809.
[4] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 9, с. 391.
[5] Українські грамоти XV ст. К., 1965, с. 113.
[6] История Молдавской ССР, т. 1. Кишинев, 1965, с. 144.
[7] Очерки истории СССР. Период феодализма, ч. 2 (XIV—XV вв.), с. 644.
[8] А. Кримський. Історія Туреччини. К., 1924, с. 178.

вани, руси. З його спогадів відомо, що Кілія залишалась торговельним містом. Для купців тут були побудовані караван-сараї. В торгових рядах на березі ріки розміщалося безліч крамниць, де можна було бачити представників різних цехів.

Використовуючи працю підлеглих, турки значно укріпили фортецю, навколо якої викопали глибокі рови. В самій фортеці були цитадель, численні дерев'яні будинки для військових і служилих людей, соборна мечеть і 7 малих мечетей[1]. Антіохійський патріарх Макарій і його син архідиякон Павло Алеппський, які в 50-х роках XVII століття поверталися з далекої подорожі по Росії і зупинилися проїздом у Кілії, скрізь на майданах міста чули лише «мусульманський заклик до молитви»[2]. Все ж корінне населення, яке, крім соціального поневолення зазнавало й духовного, не поривало із своїми національними традиціями, боролося проти насадження мусульманства. В 1648 році на громадські кошти було збудовано православну Миколаївську церкву. Ця споруда зберігається й тепер як архітектурна пам'ятка.

Миколаївська церква, збудована в Кілії в 1648 р. Архітектурна пам'ятка.

Хоч в умовах важкого турецького гноблення послабились торговельні зв'язки між європейськими країнами, проте це «власне торгове місто», як назвав його Дмитро Кантемір, відвідувало багато кораблів «не тільки всіх приморських тутешніх міст, але й віддалених єгипетських, венеціанських і рагузинських»[3]. Тут можна було зустріти купців з різних країн, зокрема, з Росії, що засвідчує священик Іван Лук'янов, який 1700 року проїздом до Єрусалима зупинявся в Кілії[4].

Досить часто приїздили в Кілію австрійські купці. В 1768 році Австрія, маючи від Туреччини привілеї на вільне плавання в дунайських водах, послала сюди свого емісара Ніколауса Клеємана. Під час перебування в Новій Кілії 1768 року він став свідком справжнього погрому міста, який вчинили турецькі яничари. Вони вибігали на міські вулиці, писав Клеєман, «грабуючи все, що їм попадалось; виносили з магазинів, яких не встигли позамикати, все те, що їм було потрібне»[5].

Міста-фортеці, в яких стояли військові гарнізони і жили різні урядовці, були опорними пунктами турецького панування. Незважаючи на це, місцеве населення весь час вело боротьбу за своє визволення. Час від часу відбувалися збройні сутички між населенням Буджака і гарнізонами турецьких фортець Кілії та Акермана.

Особлива роль у боротьбі проти турецького гніту за визволення українських земель, що були загарбані Туреччиною, належить українським козакам. Вони часто здійснювали успішні походи і, як співалося у відомій народній пісні, не раз бували

Біля города, біля Кілії
На турецькій лінії.[6]

---

[1] Э. Челеби. Книга путешествия, вып. 1, с. 158—159.

[2] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Вып. 5. М., 1900, с. 105.

[3] Д. Кантемир. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии. М., 1789, с. 49—50.

[4] Журн. «Русский архив», 1863, № 1, с. 61.

[5] Клееманово путешествие из Вены в Белград и Новую Килию, також в земли буджакских и ногайских татар. СПб, 1783, с. 39.

[6] Исторические песни малорусского народа с об'яснениями В. Антоновича и М. Драгоманова, т. 1. К., 1874, с. 161.

Кілія. Гравюра XVIII століття.

Найзначнішими були походи козаків на Кілію під керівництвом Григорія Лободи і Северина Наливайка восени 1594 і весною 1595 року[1]. В першій половині XVII століття відбулося немало морських походів на Кримське ханство і турецьке узбережжя Чорного моря. У травні 1602 року запорожці на 30 чайках і кількох галерах, відібраних у турків, вийшли в море і під Кілією вступили в бій з ворожою ескадрою. Відбивши одну галеру, вони перехопили їх кораблі. Наступні походи козаків мали місце в 1606, 1609, 1610 і в 1621 рр.[2] У 1632 році запорізькі козаки на чолі з Іваном Сулимою штурмом взяли фортецю, але через кількісну перевагу ворога закріпитися тут не змогли[3].

Про довгу і уперту боротьбу козацтва з турецько-татарськими загарбниками, зокрема за Кілію, розповідають українські народні думи: «Козак Голота», «Козак-нетяга Фесько Ганжа Андибер». Обидві ці думи здавна популярні в народі, а на тему одної з них радянський композитор В. А. Золотарьов у 1928 році написав оперу «Хвесько Андибер». В оповіданні української письменниці Ганни Барвінок «Домонтар» підкреслюється широка популярність кобзарської думи на честь козака Андибера, який «гуляє з козаками під тим страшним турецьким городом Кілією, звідкіля йшов татарський шлях на Україну».

Після возз'єднання України з Росією боротьба українського козацтва проти турецько-татарського ярма посилюється. В 1693 році в південну Бессарабію увійшов великий загін задніпровських козаків під командою фастівського полковника Семена Палія, який в битвах під стінами фортець Акермана і Кілії захопив багато полонених і великі трофеї. В 1694 році ходили на буджацьких татар загони вінницького полковника Самуся, чернігівського полковника Якова Лизогуба та інші.

Під час російсько-турецьких воєн другої половини XVIII століття пониззя Дунаю знову стало ареною воєнних дій. 21 серпня 1770 року російські війська оволоділи фортецею Кілією, і протягом кількох років над нею майорів російський прапор[4]. За Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 року сюди знову повернулися турки. Під час війни 1787—1791 рр. кілійська фортеця в жовтні 1790 року була здобута російськими військами[5]. У визволенні Кілії в цей час брали активну участь і чорноморські козаки. Відтоді збереглася народна пісня «Від Кілії до Ізмайлова покопані шанці», яка ще відома в історії як «Пісня про взяття Ізмаїла та Кілії».

З часу Ясського мирного договору (1791 рік) Кілія ще 15 років належала туркам. Під час наступної російсько-турецької війни 1806—1812 рр. 9 грудня 1806 року турки здали фортецю російським військам.

Після визволення від турецьких загарбників у придунайських степах почали селитися селяни з України і Росії. Вони займалися рибальством, хліборобством, ремеслом та дрібною торгівлею.

---

[1] Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII вв. Документы и материалы, т. 1 (1408—1632). М., 1965, с. 225.
[2] Жерела до історії України-Руси, т. 8. Львів, 1908, с. 122, 207, 228.
[3] Военная энциклопедия, т. 12, 1913, с. 521.
[4] П. А. Румянцев. Документы, т. 2. М., 1953, с. 375.
[5] А. В. Суворов. Документы, т. 2. М., 1951, с. 521.

Одним з перших заходів російського командування щодо місцевого населення була спроба використати його для військових цілей. Головнокомандуючий Молдавською армією І. І. Міхельсон за згодою з новоросійським генерал-губернатором герцогом Рішельє, дивізія якого увійшла в Кілію, тут же 15 грудня 1806 року звернувся із закликом до колишніх російських підданих і задунайських запорожців записуватися у волонтерські полки[1]. Зважаючи на успішний хід формування першого такого полку, військова адміністрація вирішила створити Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо, яке 20 лютого 1807 року було затверджено указом Олександра I[2]. Двом полкам дарувалися прапори і гербова печатка із зображенням ріки Дунаю у вигляді дуги, хреста, півмісяця і сонця в променях, з зазначенням «Буджацького Усть-Дунайського війська» і датою — 1807 рік[3]. Канцелярія війська знаходилася в Кілії. В 1807 році тут побував штабс-капітан російської армії І. П. Котляревський, автор поеми «Енеїда». Йому було доручено оглянути в Буджацьких степах місцевість для заселення її задунайськими запорожцями[4].

Буджацьке козацьке військо існувало недовго. Вже 20 липня 1807 року підписано царський рескрипт про його ліквідацію. Причиною цього було те, що звістка про утворення війська викликала піднесення селянського руху в прикордонних губерніях. Тому цар вимагав вжити найрішучіших заходів для боротьби з втечами селян за Дністер[5]. Незважаючи на це, немало селян тікало від своїх визискувачів, поселялися і приписувалися в Кілії.

Після визволення від турецького гніту Кілія стала важливим міським поселенням і якийсь час — військово-адміністративним центром пониззя Дунаю. В 1808 році тут налічувалося 312 господарств і майже 1560 жителів. 34,6 проц. було зайнято рибальством, 17,6 — хліборобством, хліборобством і рибальством одночасно займались 1,3 проц. Ремісниче населення міста — шевці, теслярі, ковалі, мельники, різники та інші — становило 8 проц.; торгівлею займались — 17,6 проц. та різними промислами — 19,6 процента[6].

Протягом наступних двадцяти років соціальний склад населення Кілії зазнав деяких змін. Появилося більше купців і ремісників. За переписом 1827 року тут було 19 купців, 2 промисловці, а також 18 теслярів, 8 кожум'яків, 7 ковалів і 6 кушнірів[7]. Кілька багатіїв і служителів культу мали кам'яні будівлі, а решта (687) були дерев'яні та очеретяні. Трудове міське населення жило, звичайно, в очеретяних хатах і землянках.

Після укладення Бухарестського мирного договору в 1812 році Кілійську фортецю віднесено до фортець другого класу.

На початку XIX століття забудова міста стала здійснюватися за певним планом. Широкі вулиці простяглися від Дунаю на північ в степ, перпендикулярно до течії Дунаю. В південному напрямі місто розбудовуватися не могло через дуже заболочені плавні, які стали осушуватися лише за Радянської влади. Загалом воно зберегло шахове планування при досить малому розмірі квадратів. Крім житлових та адміністративних будинків, тут було споруджено кілька православних церков, в т. ч. й Успенську церкву, а в 1836 році — Покровський собор, що добре зберігся до наших днів.

Як заштатне місто Кілія з населенням 4146 жителів у вересні 1830 року увійшла до складу створеного тоді Ізмаїльського градоначальства разом з містами Ізмаїлом та Рені. Всі ці дунайські порти налагодили тісні економічні зв'язки з російським ринком, завдяки чому значно пожвавилась торгівля на місцевих базарах і ярмар-

---

[1] А. Петров. Война России с Турцией (1806—1812), т. 1. СПб, 1885, с. 132.

[2] Бессарабия. Историческое описание, с. 139.

[3] А. Защук. Материалы для географии и статистики России... Бессарабская область, с. 530.

[4] Журн. «Україна», 1926, кн. 2—3, с. 160.

[5] Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1962, № 6, с. 55.

[6] Тези доповідей на XXII звітній конференції Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Гуманітарні науки. Київ—Одеса, 1967, с. 45.

[7] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 119.

ках. В самій Кілії налічувалось на той час 26 крамниць, шинок, 34 питні заклади. Тут щороку влаштовувались два ярмарки: весняний Миколаївський — з 9 по 16 травня й осінній Параскеївський — з 14 по 21 жовтня. Основними предметами торгівлі були промислові товари, які привозились з Росії та з-за кордону[1]. Крім того, на ярмарок привозили хліб, мед, вино, сіль та ремісничі вироби. Прибутковим і традиційним для Кілії був продаж риби. Пожвавився і промисловий розвиток. Розширили виробництво шкіряні та цегельні заводи. Вартість вироблюваної ними продукції в 1852 році становила 150 тис. карбованців[2].

Поступово збільшувалась кількість населення. Якщо в 1819 році в Кілії проживало 3620 чол., у 1836 році 4149, то в 1844 році тут було 5932 чоловіка.

Розвиток сільського господарства і торгівлі викликав настійну потребу поліпшити грунтові і водні шляхи, що зв'язували з півднем Росії. Тому в 40—50 роках розширено річкові пристані в придунайських містах, завдяки чому сюди могли заходити деякі морські судна. До того ж Кілія посідала помітне місце в стратегічних цілях Росії. Характеризуючи загострення обставин в Європі напередодні Кримської війни, К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали, що в цей час російські судна кинули якір у Кілії[3].

Незважаючи на віддаленість від основних політичних центрів Росії, чимало людей, що мешкали в Кілії, підтримували тісний зв'язок з визвольним рухом великих міст країни і за кордоном. Так, коли в дунайських князівствах виник рух грецьких гетеристів, то в їхні загони добровільно вступали жителі Кілії. В жовтні 1820 року через Акерман, Кілію та Ізмаїл проїздив керівник гетерії князь Олександр Іпсіланті, що намагався схилити місцевих греків взяти участь у боротьбі за незалежність Греції[4].

Мешканці Кілії з неослабним інтересом стежили за подіями класової боротьби в Росії. В 1838 році вони виступили проти запровадження нових податків. Коли ж поліцмейстер заарештував кількох міщан,— інші на знак солідарності протягом кількох днів не виходили на роботу. В 1843 році жителі Кілії виступили проти зловживань міської поліції, яка брала хабарі і незаконно збирала податки і захоплювала міські землі. Активні учасники виступу міщани К. Данчук, Т. Ковтун, Л. Лупашко, Л. Маслов, Г. Шевченко та інші були заарештовані.

В Кілії певний час містилася арештантська рота інженерного відомства. В 1849 році сюди був відправлений учасник революційного гуртка Петрашевського Іполит Дебу, який перебував тут 2 роки.

Після Кримської війни за Паризькою угодою 1856 року Кілійське гирло Дунаю і частина Південної Бессарабії були передані Молдавії, яка потрапила під зверхність Туреччини. Економіка і торгівля підупали. Остаточно зруйнували й фортецю, а її стіни використали на будівництво різних споруд. Нині на місці фортеці височить великий портовий елеватор. Донедавна зберігались залишки фундаменту та один рів, на місці якого тепер міський став.

У 1878 році, після поразки Туреччини у війні, Ізмаїльський повіт з дунайськими портами знову повернуто Росії. Пожвавилася торгівля. Швидко збільшувалася кількість населення. Вже в 1897 році налічувалося 11 618 жителів, у т. ч. 11 017 міщан, 306 селян, 88 дворян, 40 служителів культу, решта належала до інших станів. Національний склад мешканців Кілії був такий: 4555 українців, 2200 росіян, 2495 молдаван, 2144 євреї, 87 болгар та інші[5].

На початку XX століття Кілія стала одним з найбільших торговельних міст на Дунаї. Незважаючи на відсутність будь-якої механізації в порту, місто по вивезен-

---

[1] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 гг., с. 186.

[2] Я. С. Гросул, И. Г. Будак. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812—1861). Кишинев, 1967, с. 296.

[3] К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 9, с. 3.

[4] И. Йовва. Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение, с. 94.

[5] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, т. 5. СПб, 1905, с. 1—3.

ню товарів посідало перше місце серед російських портів на Дунаї. Тільки в Одесу вивозилось близько 3 млн. пудів зерна, здебільшого ячменю, кукурудзи, пшениці. За кордон, особливо в урожайні роки, вивозилося 12 млн. пудів зерна [1].

Якщо торгівля зерном висувала Кілію в число провідних російських дунайських портів, то в промисловому відношенні вона дуже відставала. Робітничий клас Кілії був малочисельним, існували лише парові млини та лісопильні, невеличкі цегельні і черепичні заводи.

Кілія залишалася невпорядкованою і відсталою в промисловому відношенні і перед першою світовою війною. В 1914 році кам'яна набережна порту була завдовжки 75 сажнів, а в місті забруковано лише 3 вулиці. Воно не мало водопроводу, погано освітлювалось. В місті було 83 приватні крамниці і 40 шинків.

Освіта і культура розвивалися повільно. В 60-х роках XIX століття тільки сто дітей (60 хлопчиків і 40 дівчаток) відвідували дві початкові школи[2]. Поступово число учбових закладів в Кілії збільшувалося. Вже в 1880 році тут існували міське чоловіче трикласне та парафіяльне училища, жіноче однокласне училище, яке потім стало двокласним. На початку XX століття відкрито ще два міські чоловічі училища і однокласне жіноче. Перше чоловіче училище в грудні 1905 року перетворено на чотирикласне, а в 1913 році — у вище початкове. 14 вересня 1903 року почалось навчання у приватному жіночому училищі другого розряду, яке 13 жовтня 1906 року реорганізовано в шестикласну прогімназію В. А. Светенко. При місцевих церквах існували початкові церковнопарафіяльні школи, які називалися за ім'ям церкви (Миколаївська, Успенська) або за назвою околиць Кілії (Дем'янівка, Маяки, Натягайлівка, Омарбія), де була та чи інша церква[3].

Під час першої російської революції поширювались нелегальні соціал-демократичні видання, листівки і прокламації Одеського комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії. Під впливом революційної агітації 1905 року страйкували портовики Кілії.

Помітне пожвавлення робітничого руху мало місце перед новим революційним піднесенням. 30 червня 1910 року відбулися страйки робітників парових млинів, а 13—15 липня — портовиків[4].

З початком першої світової війни Кілія стала прифронтовим містом. У ній розмістились військові частини, кораблі Дунайської транспортної флотилії і госпіталі. Тут зупинилося багато біженців і робітників евакуйованих підприємств з окупованої австро-німецькими військами Румунії.

Наприкінці 1916 року сформовано великий загін річкових сил і військ для оборони гирла Дунаю. Ударною силою мала стати окрема Балтійська морська дивізія, переправлена сюди з островів Балтійського моря. Матроси-балтійці, що прибули до Кілії, взяли активну участь в історичних подіях революційного 1917 року.

Після Лютневої революції поряд з Радами робітничих депутатів на нижньому Дунаї створено Ради солдатських та офіцерських депутатів. Однак, користуючись політичною незрілістю солдат, до Рад пробралось чимало реакційних елементів з числа офіцерів, які повністю підтримували політику буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду. Подібне сталося і в Кілійській Раді робітничих та солдатських депутатів, яка в березні 1917 року почала працювати в приміщенні міського клубу. Через засилля есерів і меншовиків всі заходи і рішення Ради були половинчастими.

З метою допомоги місцевим революційним силам у справі організації народних мас на боротьбу проти контрреволюції Одеська Рада робітничих депутатів надіслала наприкінці травня 1917 року до міста свого делегата Вайнберга. 29 травня він виступив у Кілійській Раді робітничих і солдатських депутатів з доповіддю про ре-

---

[1] Путеводитель по Дунаю. Одесса, 1913, с. 99

[2] Бессарабская губерния в 1870—1875 гг. Кишинев, 1878, с. 125.

[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 786, оп. 1, спр. 30, арк. 3; спр. 55, арк. 1—2; спр. 30, арк. 36; спр. 50, арк. 2.

[4] Ю. Г. Иванов. В годы революционного подполья. Кишинев, 1963, с. 35.

волюційні події в Петрограді, про приїзд В. І. Леніна, про позиції більшовиків та їх розходження з меншовиками[1]. Робітники Іванов та Наузніков — члени виконкому Ради — засудили діяльність місцевих угодовців.

Члени виконкому Кілійської Ради робітничих та солдатських депутатів, незважаючи на перешкоди контрреволюціонерів, виробили конкретні заходи, спрямовані на деяку демократизацію політичного життя. В Кілії створено загін народної міліції. В складі Кілійської Ради працювали такі секції; громадської безпеки, продовольча, культурно-освітня та агітаційна. В Кілії та найближчих до неї селах організовувалися бібліотеки і читальні.

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі Росії першими в Кілії дізналися дунайські моряки. Вони негайно повідомили про це жителів міста і солдат місцевого гарнізону. З нагоди перемоги Жовтня в Петрограді відбувся багатолюдний мітинг.

Поступово зростав і міцнів вплив більшовиків на солдатські маси Румунського фронту і трудящих Бессарабії. В ряді військових частин посилились революційні настрої. В донесенні начальника окремої Балтійської морської дивізії начальникові штабу річкових сил Дунаю від 8 листопада 1917 року вказувалось, що подібні настрої склалися «під впливом ухвалених більшовицьких резолюцій», які обіцяють землю, мир і хліб. У тому ж донесенні повідомлялось, що полковий комітет 4-го морського полку відкрито виступив проти свого командування. Пізніше, 22 грудня 1917 року, відбулась збройна сутичка солдат 4-го морського полку з місцевою владою Кілії. Солдати і трудящі починали розуміти, що справжньої свободи не принесли їм ні російський Тимчасовий уряд, ні контрреволюційний «уряд» Бессарабії «Сфатул Церій», який проголосив маріонеткову Молдавську республіку[2].

Після того, як наприкінці грудня 1917 року вторгнулися війська боярської Румунії в Бессарабію, тоді ж в Одесі було обрано більшовицький Румунський військово-революційний комітет, який почав організовувати революційні батальйони з виходців з Румунії для відсічі боярам. Один такий батальйон (морський) очолив революційний матрос Георге Строїч (Стройчіу). Колишній портовий робітник з Галаца, він у 1916 році потрапив до Одеси разом з евакуйованою до неї верф'ю. В 1917 році Георге Строїч став організатором секції румунської соціал-демократії в Новій Кілії[3]. Тут він познайомився з матросом Йоном Гречею, який працював на Кілійській судоверфі. Обидва вони очолили Кілійський революційний комітет, який 14 січня 1918 року організував масові мітинги в місті і в порту. З допомогою солдат і робітників ревком взяв владу до своїх рук[4]. Революційні матроси Кілії захопили в порту румунські кораблі «Дунай», «Браїла», «Корабія», «Северин» та інші, підняли на їх щоглах червоні прапори. На 8 румунських кораблях були створені революційні комітети, які заявили про свою повну підтримку Радянської Росії. З цього приводу командир румунської морської дивізії Беленеску рапортував, що «капітани румунських кораблів Кілії були змушені підняти революційний прапор і, за настійною вимогою румунських комітетів та частини румунських робітників російської верфі, підписали заяву про своє приєднання до руху»[5].

З наближенням румунських окупантів до Кілії ревком організував оборону міста. Був сформований революційний загін з 300 чол. для боротьби проти агресії боярської Румунії[6].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 153, арк. 17, 18.

[2] Большевики Молдавии и Румынского фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. — январь 1918 г.). Документы и материалы. Кишинев, 1967, с. 140, 141, 378.

[3] Интернационалисты. Трудящиеся зарубежных стран — участники борьбы за власть Советов. М., 1967, с. 414.

[4] Н. В. Березняков. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг. Кишинев, 1957, с. 129.

[5] Журн. «Вопросы истории», 1956, № 11, с. 101.

[6] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 15.

Але сили виявились нерівними. 25 січня 1918 року Кілія була окупована румуно-боярськими військами. Відступаючи з Нижнього Дунаю, революційні моряки обороняли рибальське місто Вилкове, а далі брали участь у боротьбі за Радянську владу на різних фронтах громадянської війни.

Революційно настроєні моряки, що згодом повернулися додому, зазнали переслідувань з боку румунського уряду. За грати лиховісної тюрми Дофтана потрапили Георге Строїч і Йон Греча. За участь у повстанні в Кілії і службу в Червоній Армії Георге Строїч був засуджений на 25 років каторжних робіт у Дофтані, де помер у 1928 році. В листівці, що поширював серед обманутих солдат буржуазної Румунії Йон Греча, зазначалося: «Брати матроси! Брати робітники, зодягнені у військову форму! Не стріляйте в ваших братів-червоноармійців, якщо румунські поміщики пошлють вас битися з Радянською Росією, бо Росія — єдина пролетарська держава в усьому світі»[1].

Панування румунських бояр спричинило занепад економіки міст і сіл в пониззі Дунаю. Невеличкі підприємства, що дісталися в спадщину від царської Росії, або перестали існувати зовсім, або працювали з великими перервами. Ніхто не дбав про їх реконструкцію. Всюди переважала ручна праця. Надто примітивним було обладнання судноремонтних майстерень. Негативно позначився на економіці міста і всієї Бессарабії відрив дунайських портів, зокрема Кілії, від російських портів Причорномор'я.

Помітно скоротилася навігація в Кілійському гирлі Дунаю в роки загальної економічної кризи 1929—1933 рр., зокрема за весь 1929 рік порт Кілію відвідало лише 35 кораблів.

В умовах соціального і національного гніту трудящі Кілії ставали на шлях революційної боротьби. Вони відмовлялися сплачувати податки, приймати румунське підданство. Так, у листопаді 1918 року 8 учителів міста відмовились присягти румунському уряду. 22 листопада 1919 року застрайкували візники, які вимагали підвищення заробітної плати. 18 серпня 1920 року відбувся революційний мітинг страйкуючих візників на площі біля Покровського собору, де зібралося близько 300 чол. Коли з'явився шеф бригади сигуранци, страйкарі його побили. Слідом за візниками виступили вантажники порту. Вони страйкували 25 вересня і 9 грудня 1920 року.

В роки румунської окупації в усіх школах міста провадилася примусова румунізація. Було відкрито румунську гімназію, в якій мали змогу навчатися переважно діти багатіїв. У числі тих, кому пощастило після початкової школи поступити до гімназії, був син садівника Омелян Буков — згодом відомий молдавський поет, уродженець Кілії.

Прогресивні елементи Кілії гуртувались навколо вчителя І. Стеріополо, учасника Татарбунарського повстання 1924 року. На його квартирі переховувався від агентів сигуранци революціонер А. Клюшников (Ненін), який очолював Ізмаїльський підпільний ревком. А. Клюшников підтримував зв'язок з більшовицьким підпіллям Кілії. Тут був створений підпільний ревком, яким керував Г. Соловйов. До складу ревкому входили М. Денисов, М. Рафалович, Є. Балуєв, С. Ісарієв та І. Стеріополо[2].

Комуністи Кілії підтримували постійний зв'язок з Ізмаїльським повітовим комітетом Комуністичної партії Румунії.

У 1929 році в місті була створена молодіжна підпільна організація, до складу якої входили Д. Соловйов і П. Денисов, сини розстріляних під час Татарбунарського повстання більшовиків, та С. Бронштейн і Є. Сливенко. У 1932 році група поповнилася молодими робітниками і службовцями, завдяки чому був створений Кілійський підпільний міський комітет Комуністичної партії Румунії[3]. Міськком поширював

---

[1] А. Барбюс. Огонь. Ясность. Правдивые повести. М., 1967, с. 581.

[2] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4111, арк. 140.

[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 313, оп. 1, спр. 68, арк. 48.

свій вплив майже на всі населені пункти, що розташовані в дельті Дунаю, включаючи місто Вилкове. Кілійські комуністи таємно друкували на шапірографі відозви і прокламації, закликаючи трудящих до повалення влади експлуататорів. Так, у травневій листівці 1933 року зазначалося: «Наше визволення можливе тільки шляхом революції. Ми повинні наслідувати приклад наших російських товаришів, бо Жовтнева революція звільнила російський народ від влади буржуазії»[1].

Підпільна діяльність комуністів була досить значною. Тільки за одну липневу ніч 1933 року агенти місцевої поліції виявили, як зазначається в офіційному донесенні, 24 листівки комуністичного характеру.

Листівки, які закликали до боротьби з поневолювачами, поширювалися і в наступні роки. В одній з них, присвяченій XVIII роковинам Великого Жовтня, говорилось, що «робітники і селяни пригноблених національностей в разі виникнення нової імперіалістичної війни повинні наслідувати заклик Леніна, який в жовтні 1917 року привів російський народ до перемоги»[2].

Кілійські комуністи випускали на шапірографі газету «Серп і молот», що мала налагодити зв'язки з трудящими міста і села[3]. Передова стаття першого номера газети від 5 лютого 1936 року закликала трудящих Кілії до загального страйку, щоб вони «могли поліпшити своє мізерне існування»[4].

Коли в 1936 році в республіканській Іспанії спалахнула громадянська війна, Кілійський комітет послав на допомогу іспанським революціонерам комуністів Ф. Бернацького, В. Козака та З. Соколова. Разом з іншими добровольцями вони в складі інтернаціональних бригад мужньо билися з ворогом.

Комуністи Кілії провадили революційну пропаганду і в наступні роки. Вони йшли в маси, організовували збір грошей і харчів для ув'язнених революціонерів, поширювали листівки серед міського і сільського населення. До підпільної комуністичної організації, якою керував І. Пономаренко, входили М. Паламарчук, І. Руляков, Д. Андрєєв, Х. Пивовар та інші[5]. Всі вони користувалися авторитетом серед робітників і трудового селянства.

Наприкінці червня 1940 року Бессарабія стала радянською. Жителі Кілії радо зустріли 30 червня — відновлення Радянської влади. Комуністична організація Кілії, яка вийшла з підпілля, очолила політичне і трудове життя в місті. Стараннями кілійських комуністів Д. Г. Соловйова, І. Рулякова та багатьох інших були здійснені перші заходи по створенню органів місцевого самоврядування, по налагодженню роботи підприємств і установ міста.

2 серпня 1940 року Акерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії включено до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. 11 листопада 1940 року Кілія стала адміністративним центром району. Створеній тоді ж Кілійській міській Раді були підпорядковані приміські селища Омарбія, Маяки, Натягайлівка, Фурманська Дорога та хутори Кислицький, Степовий, Салман. Першим головою міської Ради став В. С. Бутов, а його заступником — учасник революційного руху Д. Г. Соловйов, нині колгоспник сільгоспартілі «Перемога». Міський комітет партії очолив перший секретар О. І. Литвинов.

Після 22-річного економічного застою, що мав місце під час панування румунських бояр, успішно стала розвиватися економіка Кілії та району. Зусиллями трудящих міста і сіл налагоджувалося народне господарство, яке до того було в занедбаному стані. Розпочалася реконструкція порту та інших націоналізованих підприємств, збудованих ще за царської Росії (судноремонтні майстерні, парові млини

[1] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 221.

[2] Там же, с. 250.

[3] Очерки истории Коммунистической партии Молдавии. Кишинев, 1964, с. 208.

[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 68, арк. 206.

[5] Там же, ф. 535, оп. 1, спр. 356, арк. 11—12.

тощо). Одночасно будувалися і нові підприємства. В порту споруджено елеватор. Розширили виробництво продовольства з місцевої сировини міськхарчокомбінат і м'ясокомбінат. Колишні кустарі-ремісники об'єдналися в промислові артілі: «Червоний металіст», «Нове життя» та інші. Була організована рибальська артіль «Заповіти Ілліча», де працювало 9 риболовецьких бригад.

По-новому зажили і селяни околиць Кілії. Тут організували перший колгосп ім. Кірова. Помазанська МТС допомагала йому в обробітку землі тощо. Серед перших колгоспників було 26 родин колишніх наймитів, які ніколи раніше не мали власної землі[1].

Відкрилися нові лікувальні заклади, дошкільні дитячі установи, а також міський клуб, бібліотека, літній кінотеатр. У вересні 1940 року розпочався навчальний рік у 10 школах Кілії, які охопили 2,5 тисячі дітей. У березні 1941 року відкрито регулярні рейси між радянськими портами на Дунаї. Пасажирську лінію Рені—Вилкове обслуговували річкові пароплави «Радянська Бессарабія» і «Радянська Буковина».

12 січня 1941 року трудящі міста брали участь у виборах до Верховної Ради УРСР. Першим депутатом до верховного органу Республіки було обрано Д. Г. Соловйова.

Мирну працю радянських людей порушив віроломний напад гітлерівської Німеччини. Вранці 22 червня 1941 року ворог відкрив з-за Дунаю артилерійський вогонь по суднах і портах, зокрема по Кілії. Кілійський міський комітет партії і командування місцевого гарнізону намітили конкретні заходи по обороні міста. Був створений винищувальний батальйон в складі трьох рот[2]. На захист міста стала також кілійська група кораблів Дунайської флотилії, створена 1940 року, яка діяла спільно з батареями Дунайського сектора берегової оборони і військових частин 14-го стрілецького корпусу при підтримці авіації Чорноморського флоту. На світанку 26 червня 1941 року з кілійської групи кораблів висаджено десант на правий берег Дунаю в районі Старої Кілії[3]. Розгромивши ворожі сили, радянські війська зайняли кілька інших населених пунктів на правому березі та острови Даллер і Татару. Обидва береги Кілійського гирла від Репіди до Переправи перебували в руках радянських військ. Їх оборона покладалась на Кілійську групу кораблів, берегові батареї і підрозділи 25-ї Чапаєвської дивізії. Вони міцно утримували дунайські рубежі, завдаючи великих втрат ворогові. 26 червня радянські моряки прогнали вулицями міста 600 фашистів, взятих у полон; 19 липня 1941 року обставини змусили Дунайську флотилію вийти з нижнього Дунаю в Чорне море і взяти курс на Одесу.

З перших днів німецько-фашистської окупації міста почалися знущання над місцевим населенням. Гітлерівці арештували 300 жителів[4]. Чимало з них потрапило до в'язниці. В Кілію, яка стала т. зв. обласним центром Румунії, повернулись колишні домовласники, комерсанти і фабриканти.

В дні окупації придунайські плавні та острови стали базою розгортання підпільної і партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників. Уже в серпні 1941 року поблизу Кілії діяла невелика партизанська група, очолювана Х. С. Руденком (загинув у жовтні 1941 року)[5]. Активно діяла підпільна патріотична організація, створена в травні 1942 року з місцевого населення. Незабаром до підпілля приєдналися жителі навколишніх сіл і міста Вилкового. Члени організації поширювали листівки, в яких закликали трудящих до боротьби проти окупантів, повідомляли населення про становище на фронтах Великої Вітчизняної війни[6].

[1] Газета «Придунайская правда», 20 березня 1941 р.
[2] Газета «Дунайская заря» (Кілія), 16 січня 1968 р.
[3] Н. П. Вьюненко. Черноморский флот в Великой Отечественной войне. М., 1957, с. 35.
[4] Хронологический справочник о временной оккупации немецко-румынскими захватчиками Измаильской области и освобождении ее Красной Армией (1941—1944). Измаил, 1950, с. 30.
[5] Газ. «Придунайская правда», 27 вересня 1944 р.
[6] Советский придунайский край (1940—1945 гг.). Документы и материалы. Одесса, 1968, с. 200—202.

Підпільна організація проіснувала недовго. В липні 1942 року фашисти натрапили на її слід. Відбулися масові арешти. Керівник організації А. Семененко загинув під час нелюдських катувань, а всі інші учасники підпілля були засуджені на різні строки тюремного ув'язнення. Лише наступ Червоної Армії в 1944 році приніс їм визволення.

Визволяли Кілію матроси Дунайської військової флотилії. Вранці 24 серпня 1944 року вони увійшли в дельту Дунаю і визволили місто Вилкове. Звідси в ніч на 25 серпня вирушили до Кілії 5 бронекатерів під командуванням Героя Радянського Союзу капітана 3-го рангу П. І. Державіна. Вони висадили десант морської піхоти. Підтримувані вогнем бронекатерів, десантники 613-ї роти морської піхоти захопили порт і повели бої за центр міста. Противник припинив опір. Того ж дня до Кілії вступила 5-а гвардійська стрілецька бригада 46-ї армії 3-го Українського фронту.

При визволенні Нової Кілії знищено 500 і взято в полон 2 тис. солдат і офіцерів противника, захоплено 11 гармат, 40 мінометів, 1,5 тис. рушниць і автоматів, 5 радіостанцій та інше військове майно[1].

Німецько-румунські окупанти завдали місту великої шкоди. Лише підприємства і установи зазнали збитків на суму 16 млн. крб. Вони вивезли устаткування судноремонтних майстерень, обладнання елеватора тощо. Пограбовано і знищено особисте майно населення на суму 2,8 млн. крб. Окупанти зруйнували 24 тис. кв. метрів житлової площі.

Для відновлення зруйнованого народного господарства потрібно було докласти великих зусиль. У відродженні міста брало участь все населення. Значну допомогу подали трудящим Кілії робітники багатьох промислових міст країни. Внаслідок цього в 1948 році воно було відбудоване.

На той час в Кілії працювали судноремонтний завод, механізовані млини, елеватор, цегельний завод та різні промислові артілі. Водночас здійснювалося будівництво нових підприємств, зокрема стали до ладу маслоробний і виноробний заводи.

Відбувалися соціалістичні перетворення і в сільському господарстві. В 1945—1946 рр. у Кілії існувало близько 10 земельних товариств, у 1947 році вони утворили 8 колгоспів, в яких об'єдналося понад 2,5 тис. селянських господарств. Колгоспи мали понад 2,2 тис. га землі. Пізніше артілі об'єдналися у великі господарства. Одразу після війни відродилася риболовецька артіль «Заповіти Ілліча».

Поступово налагоджувалося і культурно-освітнє життя міста. Вже в перші повоєнні роки відкрито 10 шкіл та 14 червоних кутків і клубів на підприємствах, в установах і в земельних товариствах. Головними центрами культурно-освітньої роботи стали міський і портовий клуби.

В Кілії відкрито (з жовтня 1945 року) ремісниче училище, що готувало кадри для промисловості, сільського господарства і транспорту, та мореплавне, яке готувало мотористів і матросів першого класу.

В 50-х роках партійні і радянські органи приділяли велику увагу створенню в Кілії нових підприємств. У 1953 році став до ладу потужний хлібозавод, що випускав 25 тонн хлібо-булочних виробів на добу. В 1954 році почав працювати кенафний завод, з 1956 року він став випускати конопляне волокно. В 1956 році став до ладу

Автоколона із зерном нового врожаю. Кілія. 1951 р.

[1] И. И. Локтионов. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне, с. 110.

ефіроолійний завод. Це підприємство сезонне і працює лише в період збирання на полях місцевих колгоспів ефіроолійних культур — базалику, герані, шавлії. Поряд з будівництвом нових заводів розширювались та реконструювались діючі підприємства. Виросли нові заводські корпуси судноремонтного заводу на березі Степового рукава Кілійського гирла Дунаю. Був переобладнаний цегельний завод, продукція якого використовується для будівництва в містах і селах області. Свого часу кілійська цегла використовувалась і на будівництві Каховської гідроелектростанції. З 1956 року це підприємство виготовляє комишитові плити на замовлення місцевих будівельних організацій.

У повоєнні роки розширився Кілійський порт, вантажооборот якого перевищив 100 тис. тонн на рік. В порту використовуються плавучі й гусеничні крани, автонавантажувачі, тягачі та плавкран вантажопідйомністю близько 5 тонн. У 1958 році став до ладу двоповерховий дебаркадер кілійського порту з службовими приміщеннями та кімнатами для пасажирів.

Господарське життя Кілії тісно пов'язане з використанням вод Дунаю. Дельта ріки та придунайські озера є базою місцевого рибного господарства. Озеро Китай, крім риби, славиться ще й раками, яких добувають по 7—8 тонн на рік. Крім узбережного лову, рибоколгосп «Заповіти Ілліча» організував у повоєнні роки бригаду морського лову.

Для збільшення врожайності зернових культур здійснені великі гідромеліоративні роботи в дунайських плавнях. З цією метою зусиллями трудящих Кілійського району в 1956 році прорито міжколгоспний зрошувальний канал в районі Стенцівських плавнів. На острові Кислицькому, що простягається вздовж річки Дунаю, вирощують різні овочі, які надходять на Ізмаїльський консервний комбінат для переробки. Взагалі, водні ресурси Дунаю дають змогу зрошувати тепер десятки тисяч гектарів землі, завдяки чому значно збільшилися валові збори овочевих, технічних і кормових культур. Тут вирощують теплолюбні рослини, такі, як південні коноплі, ефіроолійні культури, і особливо багато рису. Ще в 1948 році створено кілійську дільницю рисосіяння Ізмаїльської дослідної станції, розроблено агротехніку та проведено селекційну роботу по створенню нових сортів цієї важливої культури.

В повоєнні роки нового розвитку набули культура і освіта, зріс добробут жителів міста. В 1950 році в Кілії працювали 14 загальноосвітніх шкіл, ремісниче училище, школа механізації сільського господарства, мореплавна школа, районний Будинок культури, 7 клубів, Будинок піонерів, дві районні бібліотеки (для дорослих і дітей), радіовузол, стадіон. Ще з квітня 1945 року видавалася районна газета «Большевистское знамя», перейменована 1952 року на «Коммунистическое знамя».

Великі зміни сталися в Кілії за роки семирічки (1959—1965 рр.). Зросла валова продукція промисловості. Якщо в 1953 році вартість її становила 2450 тис. крб., то в 1965 році вона досягла 7,7 млн. крб. За цей час втроє збільшився вантажооборот кілійського торговельного порту. Так, у 1965 році перероблено 386 тис. тонн різних вантажів, оброблено 1640 суден.

Найбільших успіхів досяг Кілійський судноремонтний завод. Значною мірою цьому допомогло те, що на підприємстві широкого розмаху набув масовий рух за звання ударників і колективів комуністичної праці. В 1960 році зародився рух за звання «Майстер — золоті руки». Це звання здобули досвідчені спеціалісти, наставники молоді, зокрема електро-

Мореплавна школа. Кілія. 1964 р.

зварювачі Є. А. Капітонов, М. С. Ногай, токарі Г. Г. Герладжі і Т. М. Романовський, слюсар В. І. Малий. Підвищуючи продуктивність праці за рахунок впровадження сучасної техніки, освоєння нового і модернізації діючого устаткування, за рахунок поліпшення умов праці, кілійські судноремонтники добилися в квітні 1964 року високого звання колективу комуністичної праці. Семирічний план було виконано ще в грудні 1964 року. Підприємство випустило продукції понад завдання на 40 тис. крб. Тепер на заводі провадиться ремонт не тільки річкових, а й морських суден, також освоєно випуск різної промислової продукції, зокрема лебідок і контейнерів. З 1961 року налагоджено серійне виробництво притиральних верстатів для судноремонтних заводів. Цей верстат відзначений дипломом Виставки досягнень народного господарства СРСР в Москві[1].

Добре працювали в роки семирічки трудівники колгоспів «Путь Ленина» і «Победа», радгоспу ім. Свердлова і рибоколгоспу «Заповіти Ілліча». Так, артіль «Путь Ленина» у 1965 році зібрала зернових культур по 30,6 цнт з га. Прибутки господарства становили 2 млн. крб., а оплата праці на людинодень зросла з 1 крб. 26 коп. в 1961 році до 1 крб. 80 коп. в 1965 році.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства кращі трудівники кілійських колгоспів нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Голова колгоспу «Путь Ленина» Г. Д. Марченко і колгоспниця Г. П. Романенко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Нагороджений двома орденами Леніна член артілі «Победа» М. С. Владиченко.

Поряд з розвитком сільського господарства і промислових підприємств у місті протягом семирічки споруджено 19 житлових будинків на 308 квартир. Взагалі на благоустрій міста витрати весь час збільшуються. Якщо в 1959 році було асигновано 65 тис. крб., то в 1965 році витрачено 170 тис. крб. У 1959 році побудовано аеропорт і встановлено регулярне повітряне сполучення з Одесою та Ізмаїлом. З 1962 року Кілія підключена до загальної енергосистеми республіки, що дало можливість повністю електрифікувати місто. Вживалися заходи для поліпшення побутового обслуговування населення. З цією метою промислові артілі в 1961 році об'єдналися в міський побуткомбінат. Його цехи — меблевий, швейний, трикотажний, дзеркальний, вулканізації та інші — працюють на повну потужність. Продукція побуткомбінату зросла до 313 тис. крб. в 1965 році.

Після завершення семирічного плану трудящі Кілії приступили до виконання нового п'ятирічного плану. Свої трудові успіхи вони присвятили 50-річчю Радянської влади. Підприємства і установи міста в ювілейному році успішно виконали річні плани. Судноремонтний завод, райоб'єднання «Сільгосптехніка» і райпобуткомбінат вийшли переможцями в соціалістичному змаганні району. Судноремонтному заводові присвоєно і вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор райкому партії і райвиконкому. Кілійський порт посів перше місце в Радянському Дунайському пароплавстві.

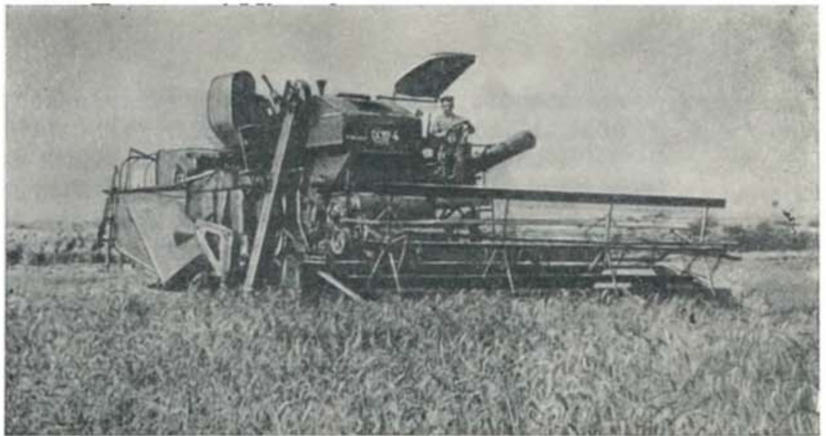
Судноремонтники Кілії обмінюються досвідом роботи з ізмаїльськими судноремонтниками, з колективами суднобудівних заводів Миколаєва і Ленінграда.

Все більшого значення набуває кілійський порт, якому підпорядковані портові пункти Вилкове і ряд пасажирських пристаней в Кілійському гирлі Дунаю. Тут проходить міжнародна транзитна лінія, що забезпечує транспортування вантажів з портів Верхнього Дунаю на Близький Схід, в порти Середземного моря. В кілійському порту швартуються річкові і морські судна; під час навігації по Нижньому Дунаю сюди заходять пасажирські судна, які курсують на лінії Одеса—Ізмаїл, річкові катери і кораблі на підводних крилах типу «Ракета», що обслуговують лінію Рені—Вилкове. В 1966 році був піднятий державний прапор Радянського Союзу на новому теплоході «Кілія». Це перше експериментальне судно класу ріка — море, яке має сучасне електронавігаційне обладнання. На честь стародавнього дунайського міста

[1] Газ. «Коммунистическое знамя» (Кілія), 26 жовтня 1961 р.

названо також потужний дизель-електричний землесос «Кілійський».

Постійно збільшується виробництво сільськогосподарських продуктів. Так, колгоспники артілі «Путь Ленина» в 1967 році зібрали в середньому по 39 цнт озимої пшениці, 21,2 цнт жита, 37,1 цнт зерна кукурудзи, 45 цнт рису з га. Основні зернові культури при наявності потужної техніки тут збираються за 10 днів. Колгоспові присвоєно звання «Господарство високої культури землеробства».

Збирання рису в колгоспі «Путь Ленина». Кілія. 1966 р.

В ознаменування трудових успіхів на честь 50-річчя Радянської влади колгосп «Путь Ленина» занесено в Книгу трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та Одеської обласної Ради профспілок[1]. Очолює артіль Герой Соціалістичної Праці Г. Д. Марченко. Колишня наймичка, вона за Радянської влади стала ланковою, потім бригадиром, а з 1950 року — головою колгоспу. В 1960 році Г. Д. Марченко заочно закінчила середню школу, а в 1967 році, закінчивши Одеський сільськогосподарський інститут, одержала диплом економіста.

Високі і сталі врожаї вирощують трудівники колгоспу «Победа» і радгоспу ім. Свердлова.

Збільшуються в господарствах прибутки від тваринництва. Так, у 1967 році в радгоспі ім. Свердлова середній надій на одну фуражну корову становив 2356 кг, а в артілях «Победа» — 2336 кг та «Путь Ленина» — 2208 кг. На 100 га угідь вироблено в колгоспі «Победа» 92 цнт, в радгоспі ім. Свердлова — 84 цнт, в колгоспі «Путь Ленина» — 81,8 цнт м'яса.

Багатоводний Дунай, озеро Китай та інші природні водоймища створюють сприятливі умови для здійснення широкої програми меліорації земель відповідно до рішення травневого (1966 р.) Пленуму ЦК КПРС. Тільки в колгоспі «Путь Ленина» є близько 1,2 тис. га зрошуваних земель, а до 1970 року їх площа збільшиться вдвоє. В радгоспі ім. Свердлова налічується 1514 га зрошуваних земель.

В недалекому майбутньому Кілійський район стане районом суцільного зрошуваного землеробства. Тут створюється велика рисоводна зона. В 1969 році рис вирощувався на площі 2,7 тис. га. Поблизу Кілії будується Лісківська рисова система. Успішно працює над вирощуванням нових високоврожайних сортів рису досвідчений селекціонер Ізмаїльської дослідної станції П. М. Соколов.

Помітне місце в економіці міста посідає риболовецький колгосп «Заповіти Ілліча». Внаслідок сумлінної праці рибалок — Г. Авадані, М. Гребенюка, чотирьох братів Ігнатьєвих (Агапа, Омеляна, Петра і Трифона), Г. Коломійця, Т. Переверзєва, С. Суворова та багатьох інших — артіль здала державі в 1968 році 3,8 тис. цнт риби.

Багатогалузеве господарство Кілії й району сприяло розвитку місцевої харчової промисловості. На повну потужність працюють маслозавод, винзаводоуправління, харчокомбінат та наймолодше підприємство міста — цех сухого і знежиреного молока, введений в дію 1966 року.

Більшість підприємств міста відправляє свої вироби за межі району. Так, продукція ефіроолійного заводу йде на парфюмерні та кондитерські фабрики Одеси, Миколаєва, Харкова. Копопляне волокно використовується на заводах Харкова та Одеси, де виготовляються канати для річкового і морського флоту. Замовниками

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 28 жовтня 1967 р.

кілійського винзаводоуправління є винозаводи Дніпропетровська, Луганська, Харкова, Краснодара та інших міст.

Колись глухе провінційне місто Кілія за роки Радянської влади досягло значних успіхів в розвитку економіки і культури. Поряд з реконструкцією старих підприємств і побудовою ряду нових проведені роботи по благоустрою. На околиці Кілії виникло селище судноремонтників. В 1966 році на це витрачено 183 тис. крб. В ювілейному році стала до ладу автоматична телефонна станція, відкрито Будинок побуту, де розмістилися ательє одягу, приймальний пункт хімчистки, трикотажний цех. Щороку здаються в експлуатацію нові багатоквартирні житлові будинки.

Багато уваги приділяє Радянська держава охороні здоров'я. Якщо за часів панування румунських бояр у Кілії було 11 лікарів і 18 середніх медичних працівників, то в 1968 році тут налічувалось 55 лікарів і понад 200 середніх медичних працівників. У місті працюють районна і дитяча лікарні, пологовий будинок з жіночою консультацією, протитуберкульозний диспансер, стоматологічна поліклініка та інші лікувальні заклади. Робітників і службовців судноремонтного заводу та порту обслуговує лікарня моряків з поліклінічним відділенням. Всього в місті 5 лікарень, 2 аптеки і 10 аптечних пунктів.

Торгівлею і громадським харчуванням у місті займаються зміщторг, торгмортранс і райспоживспілка. В Кілії є кілька десятків торговельних підприємств, в т. ч. 10 чайних і їдалень. Збудовано новий універмаг.

За роки Радянської влади значно зріс культурний рівень трудящих. Давно ліквідовано неписьменність. Тут працюють 3 середні школи, очно-заочна школа, 6 восьмирічних, в т. ч. школа-інтернат. З 1963 року в місті почало працювати професійно-технічне училище, яке готує кадри будівельників. У 1966 році учні кілійської середньої школи № 1 перейшли в новий триповерховий учбовий корпус, де є навчальні кабінети, спортивний зал і виробничі майстерні. В загальноосвітніх школах щороку навчається понад 5 тис. учнів. Велику роботу провадять з школярами Будинок піонерів, дитяча музична школа і спортивна школа. До Радянської влади в Кілії не було дошкільних дитячих закладів. Тепер тут налічується 10 дитячих садків і ясел, Будинок дитини.

Пам'ятник Б. Хмельницькому, встановлений у Кілії 1968 р.

У місті працює великий загін радянської інтелігенції. З вищою освітою тут є 98 учителів, 55 лікарів, 67 інженерів, 26 агрономів, 12 зоотехніків та багато інших спеціалістів.

Пропаганду героїчних і трудових традицій проводить народний історико-краєзнавчий музей, створений на громадських засадах у квітні 1964 року. За роки Радянської влади в місті створено 5 масових та понад 15 відомчих бібліотек, книжковий фонд яких налічує 172 тис. томів.

Провідне місце в справі організації відпочинку трудящих посідає міський Будинок культури, в якому влаштовуються концерти. В 1959 році споруджено новий клуб моряків. Міський кінотеатр «Маяк» обладнаний широкоекранною апаратурою.

Кілія має чимало визначних місць. У центрі міста, в порту і міському парку встановлені пам'ятники В. І. Леніну. У вересні 1949 року споруджено пам'ятник радянським воїнам, які полягли в боях за визволення міста під час Великої Вітчизняної війни. В міському парку встановлено скульптурну фігуру матроса з автоматом у руках — пам'ять про моряків-десантників, які визволяли місто в 1944 році; в центрі міста — пам'ятник Богдану Хмельницькому.

З кожним роком Кілія розбудовується. Споруджуються Будинок Рад, бойня з холодильними установками, томатний цех консервного комбінату на 10 млн. умовних банок, база «Сільгосптехніки». Найближчим часом почнеться будівництво кінотеатру на 400 місць, приміщення для управління зв'язку, автостанції, лікувального корпусу районної лікарні, пологового будинку, дитячого садка на 180 місць, середньої школи, готелю, їдальні, кафе. Передбачено прокладення водопроводу завдовжки 14 км, тротуарів загальною довжиною 30 км, будівництво стадіону. Всі ці споруди будуть введені в дію до 1970 року.

Розширюється зелена зона Кілії, створюються нові зелені масиви. Смугою захисних насаджень житлові квартали міста будуть відокремлені від промислових підприємств. Місто відзначатиметься чітким плануванням вулиць, новими житловими мікрорайонами, багатоповерховими будівлями.

Перспективним планом на околицях Кілії передбачено будівництво консервного і рисоочисного заводів, фабрики обгорткового паперу. Розшириться кілійський порт, до якого ще буде прокладено залізницю.

Трудящі Кілії, одного з найдавніших міст Вітчизни, докладають багато зусиль до того, щоб вона стала красивішою і впорядкованою.

В. Т. ГАЛЯС, М. І. КАШАЄВ

Кілійський район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1940 році. Межує на заході з Ізмаїльським, на півночі — Татарбунарським і Арцизьким районами Одеської області, а вздовж лівого берега Дунаю — з Румунією. Площа 1,4 тис. кв. км. Населення 68,2 тис. чол., у т. ч. сільського — 33,7 тис. чол. (49,8 проц.). Густота населення 48,2 чол. на 1 кв. км. В районі є 19 населених пунктів, які підпорядковані 2 міським та 13 сільським Радам.

Основний вид транспорту — річковий, підтримується морський зв'язок з Одесою. Через територію району проходять три автошляхи (Одеса—Вилкове, Одеса—Ізмаїл, Вилкове—Кілія).

В економіці району дещо переважає промислове виробництво, яке дає 53,6 проц. продукції. Важливе місце посідає сільське господарство.

Рельєф рівнинний, увесь південний схід району займають плавні. В грунтах переважають південні чорноземи. Безморозний період довготривалий — 210 діб. Річна кількість опадів — 370 мм. Штучно зрошується понад 5 тис. га; у 1970 році площа зрошуваних земель збільшиться до 30 тис. га, в т. ч. 8 тис. га — під посіви рису. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, конопель південних і винограду.

Сільськогосподарські угіддя займають 62 380 га, в т. ч. орні землі — 55 402 га (82,4 проц.), сади і виноградники — 4 727 га (9,3 проц.). В районі — 4 радгоспи і 14 колгоспів. Промисловий лов риби вздовж Дунайського узбережжя здійснюють 3 рибоколгоспи.

В сільському господарстві переважає рослинництво, яке дає 61,2 проц. продукції сільського господарства району. Посівна площа в 1966 році становила 53 280 га, в т. ч. під зерновими — 26 374 га (45,3 проц.), технічними — 6 810 га (12,8 проц.), кормовими культурами — 17 808 га (33,4 проц.). Основні зернові культури — пшениця, ячмінь, кукурудза, рис; основна технічна культура — коноплі південні. В 1966-68 рр. колгоспи і радгоспи зібрали всіх зернових культур по 28,9 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці по 30,6 цнт з га, кукурудзи по 32,1 цнт з га і винограду по 40,4 цнт з гектара.

Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. Значне місце посідає вівчарство. В 1967 році в районі було 28,3 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 8,6 тис. корів, 33,4 тис. свиней, 52,1 тис. овець. На 100 га сільськогосподарських угідь припадало

41,8 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 11,6 корови, 65,3 вівці, на 100 га ріллі утримувалось 62,3 свині. На 100 га угідь вироблено 36,4 цнт яловичини, 237 цнт молока 1,17 цнт вовни, а на 100 га ріллі — 39,9 цнт свинини.

Колгоспи і радгоспи району мають 942 трактори і 206 комбайнів. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. На 100 проц. механізовані всі орні роботи, збирання зернових і соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм на — 77 процентів.

В районному підпорядкуванні числиться 16 підприємств, на яких зайнято 2690 робітників та службовців. Промислова продукція підприємств харчової промисловості становить 75,6 проц. Найбільші з них — заводи виноградних вин, Вилківський рибозавод, Кілійський маслозавод.Металообробна промисловість в основному обслуговує потреби Кілійського порту по ремонту суден.

Торговельна мережа налічує 260 магазинів і палаток, 59 закладів громадського харчування. За 1965—1967 рр. товарооборот в середньому становив 17 343 тис. карбованців.

Щороку провадиться велике житлове будівництво. Протягом семирічки в районі споруджено 1769 будинків. У 1966 році збудовано 246 будинків загальною площею 13 849 кв. метрів.

Підвищується рівень медичного обслуговування населення. В районі є 11 лікарень на 555 ліжок та багато інших закладів охорони здоров'я, 75 лікарів, 356 працівників середнього медичного персоналу, в т. ч. 34 відмінники охорони здоров'я.

За роки Радянської влади створено розгалужену мережу закладів народної освіти: 10 середніх, 5 початкових, 14 восьмирічних шкіл, 5 шкіл робітничої і сільської молоді. В школах району працює 665 вчителів, у т. ч. один заслужений учитель і 18 відмінників народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 27 клубів та будинків культури і 25 бібліотек з книжковим фондом 273 310 примірників. У 1967 році населення передплачувало 910 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Дунайская заря» виходить з 1945 року, в колгоспах «Україна», ім. Мічуріна та ім. Кутузова виходять багатотиражні газети. При будинках культури та клубах працює 7 народних університетів культури і 178 гуртків художньої самодіяльності. Працюють 3 радіовузли і 27 кінотеатрів.

У районі є 12 848 фізкультурників, у т. ч. 2484 розрядники, які об'єднуються в товариствах «Трудові резерви», «Водник», «Колос».

У районі проживають і працюють два Герої Соціалістичної Праці.

ВИ́ЛКОВЕ

Вилкове — місто районного підпорядкування, розташоване на лівому березі Кілійського гирла, що розгалужується на численні рукави, за 190 км від Одеси та за 16 миль по воді і 54 км по суші від районного центра Кілії, а також за 63 км від найближчої залізничної станції Дзинілор. Населення 10,3 тис. чоловік.

Місто Вилкове (в дореволюційній літературі частіше Вилків) засноване понад 200 років тому учасниками Булавінського повстання 1708 року, що втекли з Росії на придунайські землі. Датою заснування вважають 1746 рік, хоч є відомості про те, що після придушення повстання частина донських козаків під проводом Гната Некрасова втекла з Дону на Кубань, а звідти — в турецькі володіння, де й поселилася в гирлі Дунаю в 1740—1742 рр.[1]. Дійшовши до гирла Дунаю, вони зупинилися на невеликому, оточеному з усіх боків водою, піщаному узвишші, намитому ще в сиву

[1] Ф. В. Тумилевич. Сказки и предания казаков-некрасовцев. Ростов-на-Дону, 1961, с. 255.

давнину морем. Навкруги на десятки кілометрів були плавні та величезні заболочені масиви, порослі густим непролазним очеретом, частково чагарником і деревами. Нащадки донських козаків побудували тут свої курені і почали займатися рибальством. Згодом, у 70-х роках XVIII століття, після зруйнування Січі, сюди переселилося чимало українців, переважно запорізьких козаків[1].

Спочатку рибальське поселення називалося Липованське. Цю назву воно дістало від того, що його перші поселенці належали до секти старообрядців — т. зв. «пилипонів», оскільки її засновником був якийсь Пилип. Згодом членів секти стали називати «липованами», а поселення Липованським. Під цією назвою воно вперше було нанесено на російських географічних картах за 1775 рік[2]. Десь на рубежі XVIII—XIX століть поселення почали називати Вилків, від того, що в цьому місці Дунай розгалужується численними руслами, вилками.

Перебуваючи під владою Туреччини, вилківські рибалки, крім різних повинностей, сплачували їй т. зв. десятину за право рибного лову. Постійно обкладаючи місцеве населення податками, турки по суті грабували його — «віра ваша, горілка ваша, а риба наша»,— так твердили яничари.

Українські та російські селяни, які втікали на Дунай від поміщицького гніту, ніколи не забували про батьківщину. Під час російсько-турецьких воєн вони охоче допомагали своїм братам у боротьбі проти турецьких поневолювачів. Так, у рапорті головнокомандуючого Молдавською армією генерала М. І. Кутузова від 20 травня 1811 року підкреслювалося: «Жителі поселення Вилкова, що розташоване на Дунайських Кілійських гирлах, з самого початку вступу військ виявили свою старанність, проводячи в Кілійські гирла судна нашої флотилії. На своїх човнах і на власному утриманні перевозили по річці Дунаю провіант та казенне майно до флотилії і до сухопутних військ без будь-якої від казни платні, залишаючи навіть промисли, які їм давали б прожиток. Такі їх подвиги не могли лишитися поза увагою, і командуючі військами нашими на винагороду надали їм право користуватися рибною ловлею і продажем вина»[3].

Скульптура рибалки. Вилкове. 1967 р.

Коли Бессарабія ввійшла до Росії, у Вилкове почали прибувати нові групи селян, переважно старообрядці з Казанської, Саратовської, Чернігівської та інших губерній. У 1827 році тут налічувалося 77 родин та 46 одиноких старообрядців з Росії і 26 родин та 28 бурлаків (тобто несімейних) українського походження[4]. Всього в селі було 510 жителів, в т. ч. 294 чоловіки і 216 жінок.

Вилкове якийсь час належало до казенних сіл Ізмаїльського градоначальства, створеного 28 жовтня 1830 року. Царським указом від 18 квітня 1840 року його зарахували до розряду посадських поселень, що давало право багатим жителям переходити в стан міщан[5]. Купці, що торгували рибою, були записані до третьої гільдії. 21 листопада 1840 року посадом почала управляти ратуша, яка проіснувала до 1859 року. До її складу входили бургомістр, 3 ратмани і секретар. Незважаючи на те, що представники царської адміністрації суворо обмежували прописку селян-втікачів, часто виловлювали їх і знову повертали кріпосникам, все ж немало з них лиша-

---

[1] А. Д. Бачинський. З історії Вилкова. — Наукова конференція, присвячена 25-річчю Ізмаїльського державного педагогічного інституту. Тези доповідей. Ізмаїл, 1966, с. 31.

[2] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, с. 77.

[3] М. И. Кутузов. Сборник документов, т. 3. М., 1952, с. 382.

[4] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 128.

[5] «Журнал Министерства внутренних дел», 1840, т. 4, с. LX—LXIII.

лось у Вилковому. Корінне населення по-братерському ставилося до тих, хто тікав від кріпацького гніту. Не випадково в 40-х рр. XIX століття бургомістр У. Ф. Чорний, ратмани В. Карасьов, Д. Молдаван, Я. Кабан і секретар К. Ребдєв були обвинувачені у видачі документів на прописку втікачам-кріпакам та в інших «незаконних» вчинках. Коли прописка стала неможливою, тоді за допомогою місцевого населення втікачі переправлялися через Дунай, за кордон. Про це свідчить один з тодішніх чумаків: «Прийшли ми до Дунаю, а тут у Вилкові були вже такі, що допомогли перевезти нас» [1].

Серед рибалок існувала соціальна нерівність. Більшість жителів Вилкового, які свого часу відвоювали в моря цей шматок незайнятої землі, були позбавлені можливості розпоряджатися виловленою рибою — єдиним джерелом їх існування. Так, за свідченням місцевого священика Бахталовського, що деякий час був секретарем вилківської посадської управи, «відкупщики експлуатували вилківських рибалок і закабаляли їх до себе в наймити, видаючи їм рибальські снасті, харчі і в рахунок майбутніх уловів — гроші» [2].

Рибу скуповували за дешевими цінами вилківські купці, які потім вивозили її в промислові центри і наживали на цьому великі бариші. Ще в гірше становище потрапили рибалки після того, коли з 1840 року палата державних маєтностей здала на відкуп всі рибні багатства в Кілійському гирлі купцеві Широкову з Варшави [3]. Протягом 1840—1847 рр. він прибрав до своїх рук 35 рибних «заводів» і одне велике рибообробне підприємство. Кожний такий «завод» мав певну кількість човнів з необхідним комплектом рибальських снастей. Працювало тоді на цих «заводах» від 3 до 20 найманих робітників [4]. Згодом рибні багатства потрапили до рук нових експлуататорів — купців Гольденберга з Кишинева і Гедульда з Одеси.

Після Кримської війни 1853—1856 рр. Росія втратила Ізмаїльський повіт, гирло Дунаю, в т. ч. й Вилкове, в якому на той час мешкало близько 1,5 тис. чоловік [5]. Внаслідок цього рибалки змушені були платити податки двом державам: Румунії і Туреччині.

Відірвані від батьківщини, вилківські рибалки з нетерпінням чекали визволення. Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. вони брали активну участь у боротьбі проти загарбників. Безкорисливо і самовіддано, як і їх предки в минулих битвах, рибалки допомагали російським військам переправлятися з усім своїм спорядженням через Дунай. Вони не раз добровільно ходили в розвідку у ворожий тил, охороняли дунайські береги, а російську Дунайську флотилію провели на ударну позицію тими місцями, де її ніколи не чекав ворог. В подяку за це на прохання російського командування указом від 5 липня 1881 року Вилковому посаду було даровано всі прилеглі води в Кілійському рукаві Дунаю і в його протоках до Старо-Стамбульського гирла з островами, розташованими серед цих проток [6].

Проте указом скористалися не трудящі-рибалки, а купці та куркулі. Автори «Живописной России», характеризуючи становище вилківських рибалок, писали, що вони стали жертвою нещадної експлуатації. Переважна більшість їх — не що інше, як наймити, холопи кількох куркулів. Експлуатація, доведена до тонкощів, стала системою. Досить рибалці позичити грошей у куркуля для придбання снастей або взяти їх у нього натурою, як він назавжди потрапляв у кабалу. Весь вилов зобов'язаний був повністю поставити своєму кредиторові, який приймав за ціною, встановленою ним самим, завжди в кілька разів нижчою від базарної ціни. До того ж, ри-

[1] Журн. «Киевская старина», 1889, №. 1, с. 148.

[2] Г. Бахталовский. Посад Вилков. Кишинев, 1881, с. 105.

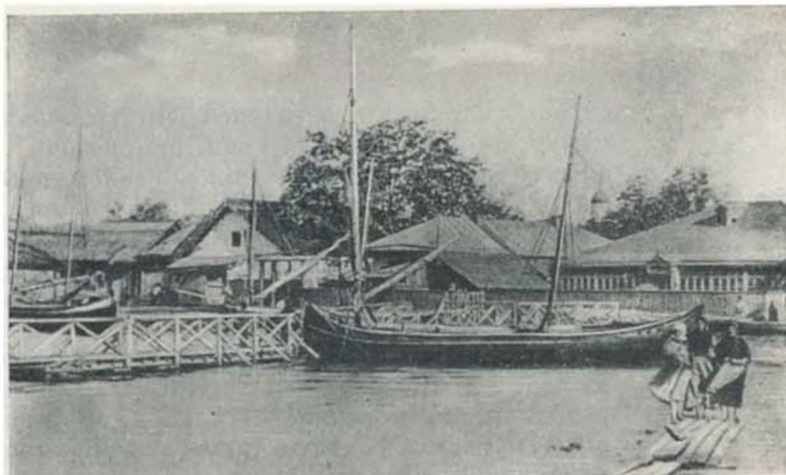
[3] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 2, Одесса, 1853, с. 433.

[4] И. А. Анцупов. Государственная деревня Бессарабии в XIX веке (1812—1870 гг.). Кишинев, 1966, с. 237.

[5] Я. С. Гросул, И. Г. Будак. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812—1861), Кишинев, 1967, с. 56—57.

[6] Путеводитель по Дунаю. Одесса, 1914, с. 130.

балка майже ніколи не отримував грошей готівкою, оскільки в куркуля була лавка з усіма припасами для щоденного вжитку[1].

Вилкове. 1910 р.

Більшість мешканців Вилкового була неписьменною. Навіть ратмани не завжди вміли розписатися на документах. Так, під час виборів до посадської управи, що відбулися 1879 року, з 211 виборців, які брали участь у голосуванні, виявилося не більш як 40 грамотних[2]. Причиною великої кількості неписьменних було те, що тут вперше відкрили церковнопарафіяльну школу та міське однокласне (пізніше трикласне) училище лише у 80-х роках XIX століття. Зате в посаді ніколи не бракувало шинків, де трудящий люд часто заливав своє горе горілкою та вином, на чому наживалися місцеві торговці[3].

Життя пригнобленого рибальського населення, яке протягом багатьох років жило в безпросвітній темряві, на початку XX століття сколихнув відгомін революційних подій у Росії. 15 червня 1905 року в порту застрайкували матроси судна «Болгарія», що належало Російсько-Дунайському пароплавству. Команда заявила про свою солідарність із страйкуючими робітниками Одеси[4].

Посилилася класова боротьба в роки першої імперіалістичної війни, зокрема після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Весною 1917 року у Вилковому була створена Рада робітничих депутатів. Оскільки до її складу ввійшли заможні риболови, які в усьому солідаризувалися з посадською управою, де верховодив чорносотенець М. Петрекеєв[5], органом революційної влади вона не стала. Вилківська Рада, як і посадська управа, підтримувала буржуазний Тимчасовий уряд.

Одержавши звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді, трудящі з більшою впевненістю вступили в боротьбу проти буржуазних ставлеників у місті. Однак зразу досягти перемоги вони не змогли. Коли ж у січні 1918 року війська боярської Румунії почали окупацію півдня Бессарабії, а вилківські рибопромисловці не вживали заходів для відсічі ворогові, трудящі Вилкового рішуче стали на бік революційних мас Росії. Їм на допомогу прибули матроси-більшовики Чорноморського флоту. У місті відбувся багатолюдний мітинг, на який запросили рибалок і селян з найближчих сіл. Активний учасник революційних подій у Петрограді А. Г. Железняков розповів трудящим і матросам Дунайської флотилії про значення Жовтневої революції, про більшовицьку партію, роз'яснив суть декретів Радянської держави. Мітинг пройшов під лозунгами «За визволення Бессарабії!», «За більшовиків!», «За Радянську владу!». Резолюція, прийнята на мітингу, відбивала одностайне прагнення трудящих — всіма силами боротися проти загарбників.

7 січня 1918 року у Вилковому був створений військово-революційний комітет, який розпочав формування червоногвардійських загонів. До нього ввійшло 7 чоловік. Головою ревкому і командиром Червоної гвардії став Й. Суворов (Косов), а комісаром — Й. Платов (Поляков)[6]. Протягом короткого часу рибалки сформували дві

---

[1] Живописная Россия, т. 5, ч. 2. СПб — М., 1898, с. 181.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 7—10.
[3] Газ. «Бессарабский вестник», 1 жовтня 1889 р.
[4] История Молдавской ССР, т. 1. Кишинев, 1965, с. 542.
[5] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 1172, оп. 1, спр. 86, арк. 2.
[6] Журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 1, с. 7.

червоногвардійські роти чисельністю понад 200 чоловік у кожній, кулеметну команду, дві легкі батареї і санітарний загін[1]. Оскільки їм самим забезпечити оборону фронту було не під силу, військревком надіслав своїх представників для створення загонів у Жебріяни, Галілешти, Зелюкари і Нерушаї. Заклики вилківських революціонерів дати відсіч окупантам трудящі цих сіл схвалили. Вони твердо вирішили «разом з Червоною гвардією і зі зброєю в руках боротися за визволення Бессарабії»[2].

Військово-революційний комітет встановив зв'язок з Верховною колегією в російсько-румунських і бессарабських справах, створеною за декретом Раднаркому в січні 1918 року. 17 січня 1918 року з Одеси сюди прибув загін канонерських човнів на чолі з А. Железняковим[3]. Крім того, на допомогу оборонцям Вилкового прийшов революційний морський батальйон, сформований в Одесі. В ході боїв кілька десятків румунських солдатів також перейшло на бік захисників Вилкового. Однак сили виявилися нерівними. Окупанти мали велику перевагу в озброєнні. Оточивши Вилкове з усіх боків, противник здійснив комбінований наступ з моря і суші. Після кількаденного бомбардування вранці 4 лютого 1918 року ворожі війська вдерлися в місто. Бійці революційних загонів, відступили і переправилися морем до Одеси.

Загарбавши Вилкове, окупанти в перші ж дні ліквідували всі завоювання Радянської влади. Трудящі рибалки знову стали залежати від скупників риби, які обплутували їх на кожному кроці і наживалися. Внаслідок цього рибалки ніколи не могли вільно розпоряджатися своїм уловом. Марними були намагання рибалок позбутися залежності від скупників, ставши на шлях створення кооперативів по збуту риби. Невдовзі в них стали господарями місцеві торговці. До того ж від кожного улову 10 проц. натурою і 10 проц. грішми відраховувалося на користь королівської казни, чималий податок сплачували й на утримання місцевої адміністрації[4].

Населення Вилкового уважно стежило за успіхами соціалістичного будівництва в Радянській країні і продовжувало визвольну боротьбу. Наприкінці 1920 і в першій половині 1921 років І. Мишурнов, Н. Виноградов, П. Золотарьов проводили агітацію серед молоді, закликаючи вступати до лав Червоної Армії. В результаті цього кільком десяткам молодих людей вдалося вийти з окупованого міста й добратися до Одеси, де вони вступили до лав Червоної Армії. 8 серпня 1921 року сигуранца арештувала організаторів революційної пропаганди серед вилківської молоді. І. Мишурнова засудили на 5 років тюремного ув'язнення.

Під час Татарбунарського повстання 1924 року трудящі Вилкового заявляли про свою солідарність з його учасниками. Щоб запобігти повстанню рибалок, окупанти силоміць посадили їх на баржі і передали під нагляд військових кораблів. З приводу цього командир боярсько-румунської Дунайської флотилії контр-адмірал Гаврилеску в наказі від 30 вересня повідомляв: «Підозрюваних у зв'язках з Радами позбавлено змоги діяти проти нас. Їх посадили на баржі, де вони й перебувають під вартою наших моряків. Цими заходами їхню діяльність завчасно паралізовано, отже, ми змогли запобігти повстанню в такому чималому центрі, як Вилкове, де воно мало б незліченні наслідки. Інтенсивну сторожову охорону на воді виконували і вдень і вночі на наших кораблях у районі Кілія — Вилкове — море, не даючи революціонерам жодної можливості перепливати Дунай на південь або відступати в море»[5].

19 вересня 1924 року поблизу Вилкового регулярні війська і польова жандармерія розбили останній загін повсталих селян, які відступали з Татарбунар до берегів Чорного моря[6]. Більшість із них полягла в нерівному бою. Згодом їх поховано в братській могилі у Вилковому.

---

[1] За республику Советов. Кишинев, 1950, с. 50.

[2] И. Бобейко, Я. Копанский. Двадцать два года героической борьбы. Кишинев, 1966, с. 6.

[3] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. 1963, с. 89, 594.

[4] Журн. «Красная Бессарабия», 1932, № 8—9, с. 35.

[5] П. Алісов, В. Борисов. Три дні Радянської влади в Татарбунарах, с. 67.

[6] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р., с. 77.

В наступні роки боротьба проти окупантів не припинялась. Підпільні комуністичні групи продовжували провадити серед населення Вилкового агітаційну роботу, поширювали нелегальні видання, що закликали трудящих до класової солідарності. В підпільній газеті «Красный Юг», що вийшла в день 1-го Травня 1933 року, говорилося: «Товариші рибалки повинні організовуватися на боротьбу. В Румунії немає більш експлуатованого прошарку робітників, як рибалки. Держава забирає понад половину вилову риби. Тяжкі умови життя кидають рибалку в нестерпно тяжку кабалу капіталіста-лихваря. В результаті цього ми бачимо, що всі рибалки обплутані лихварськими боргами. Жалюгідний вигляд має сучасне м. Вилкове. Рибальство тут є головним і майже єдиним заняттям трудящого люду. Грабіжництво держави привело рибалку до розорення. З початком зими він лишається голодним і роздягненим. А шуліки-капіталісти підстерігають його, дають йому гроші і продукти, аби він не помер з голоду, щоб можна було весною здерти з нього три шкури. Товариші рибалки повинні негайно організувати комітети дії для боротьби за несплату податків і боргів, проти надмірного грабіжництва держави»[1].

На початку 30-х років у місті діяв підпільний комуністичний осередок, створений революціонеркою Наталією Чорною. До нього входили А. Ізотов, Є. Смазнов, Н. Фаліков та І. Хомутов. У 1933 році, коли сигуранца натрапила на слід підпільників, організація налічувала в своїх рядах 17 чоловік.

Революційна діяльність комуністів Вилкового під керівництвом Н. Чорної і С. Бурлаченка не припинялася і в наступні роки. Так, улітку 1939 року вилківський міський комісаріат поліції повідомляв у таємному донесенні в Ізмаїл, що місцеві комуністи поширювали серед населення свої ідеї, «обіцяючи їм нові життєві перспективи при існуючому в даний час режимі в Радянській Росії». Характеризуючи політичне становище в місті, комісаріат поліції змушений був констатувати, що серед тутешнього населення є сприятливий грунт «для розвитку і поширення комуністичної доктрини та ідеї»[2].

З великою радістю зустріли вилківські рибалки прихід Червоної Армії на береги Дунаю в останні дні червня 1940 року. Тут відразу ж почало налагоджуватися життя на соціалістичних засадах. На місці приватних підприємств створюється рибозавод, база державного лову риби. На початку 1941 року тут було організовано 4 радянські рибальські артілі, які об'єднали 1,1 тис. вилківських рибалок. Між артілями розгорнулося соціалістичне змагання за кращі показники вилову риби. Нові методи роботи на рибальських промислах забезпечили постійне зростання продуктивності праці.

В рибальському місті виникли підприємства та культурно-освітні установи. Близько 90 чоловік працювало в 4 цехах промислової артілі «Зоря свободи». Було засновано міське споживче товариство, відкрито нові продуктові й промтоварні крамниці. Вперше рибалки дістали право на безкоштовне лікування в поліклініці та лікарні міста. Почали працювати школи, клуб, пошта, аптека тощо.

Не минуло й року з дня приєднання Придунайського краю до Радянської країни, як розпочалася Велика Вітчизняна війна. Вже вранці 22 червня 1941 року з румунського берега Дунаю фашистські агресори відкрили артилерійський вогонь по місту. Проте військові частини 14-го стрілецького корпусу та кораблі Дунайської флотилії, в т. ч. вилківська група кораблів у складі монітора «Мартинов», загону бронекатерів і сторожових катерів, мужньо обороняли радянські кордони, відбиваючи атаку за атакою фашистських загарбників. А ворог рвався захопити місто на Дунаї.

В тісній взаємодії воїни сухопутних і морських сил міцно утримували рубежі своєї Вітчизни на Дунаї з 22 червня по 18 липня. Лише різке погіршення обстановки на суміжних ділянках фронту примусило їх відійти з державних кордонів. 19 липня

[1] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение 1918—1940 гг., с. 222.
[2] Там же, с. 274, 275, 277.

Білгородський канал. Вилкове. 1967 р.

1941 року військова флотилія залишила води Дунаю. Згодом відійшли від берегів і прикордонні та регулярні сухопутні війська.

В липні 1941 року Вилкове було окуповано фашистськими загарбниками. Почався лютий терор. Першими жертвами стали потомствені вилківські рибалки К. Ізотов, М. Гнеушев, Ф. Сухов, І. Хомутов, А. Котець.

На світанку 24 серпня 1944 року на Дунай повернулись кораблі Дунайської військової флотилії. Вони висадили десант на східній околиці міста. В той же час з півночі підійшли бійці 384-го окремого батальйону морської піхоти. Одночасним ударом з двох боків — корабельного десанту з півдня і загону морської піхоти з півночі — місто було визволено від окупантів. Підтримані бронекатерами і мінометними катерами, вони розгромили фашистський гарнізон, що стояв у Вилковому. Понад 300 ворожих солдатів і офіцерів було вбито, а 2 тис. взято в полон. Моряки захопили кілька самохідних зенітних гармат, велику кількість боєприпасів та інші трофеї[1]. Трудящі Вилкового свято шанують пам'ять про тих, що загинули в боях за визволення рідного міста. У 1949 році на могилі, де поховані радянські моряки, споруджено пам'ятник.

З перших днів після визволення рибалки знову організували 4 колгоспи. Відновив роботу рибозавод. Щоб допомогти країні продуктами харчування, яка продовжувала війну проти фашистських поневолювачів, рибалки висунули патріотичний лозунг: «Багатим виловом риби допоможемо Червоній Армії громити німецько-фашистських загарбників!»[2]. Рибалити доводилося в дуже складних умовах. Адже тільки що пройшов фронт і залишалося багато мін. На кожному кроці рибалок чекала небезпека. Однак вони свого слова додержали. План вилову і обробки риби в 1944 році був виконаний на 132 процентн.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни налагодження життя у Вилковому, головному центрі рибальства на Дунаї, відбувалося досить швидко. За короткий час тут відбудували рибозавод, базу державного лову риби, судноремонтну станцію. В 1947 році створено Вилківську моторно-риболовецьку станцію. Почали працювати школи, Будинок культури, бібліотеки, радіовузол. Одразу після війни було відкрито рибопромислову школу юнг на правах фабрично-заводського училища. В 1951 році при школі організували курси плавскладу, на яких навчалися кращі рибалки міста.

Поліпшилась механізація всіх виробничих процесів на підприємствах. 25 грудня 1955 року стала до ладу Вилківська теплоелектроцентраль. Невеличкі електростанції побудували й на узбережних рибальських пунктах лову риби («Прорва», «Потапова» та інших). З'явилися нові рибальські професії: механіки, мотористи, радисти, яких підготувала місцева рибопромислова школа.

У 1959 році 4 рибоколгоспи, створені раніше, об'єдналися в одне велике господарство — рибоколгосп ім. Леніна. Колектив артілі поповнився досвідченими механізаторами лову та інженерно-технічними працівниками. Якщо раніше вилківські рибалки задовольнялись весняно-літньою путиною, то тепер вони почали ловити рибу в різні пори року на Чорному та Азовському морях. Рибоколгосп ім. Леніна має не тільки весловий і парусно-моторний флот, що займається промислом у дельті Ду-

[1] И. И. Локтионов. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне, с. 105.
[2] Газ. «Придунайская правда», 10 січня 1945 р.

наю, але й швидкохідні сейнери, котрі виходять далеко в море, аж до берегів Криму та Кавказу. В господарстві налічується понад 400 моторних човнів, 8 мотофелюг і 15 морських сейнерів. А звичайних човнів у рибальському місті дуже багато; вони є основним видом місцевого транспорту. Вилківський рибоколгосп має і свої допоміжні підприємства, зокрема майстерні для поточного ремонту човнів і мотофелюг, а також підсобне господарство і риборозплідник. Добре налагоджено виготовлення та ремонт рибальських сітей.

Оснащений новітньою технікою і забезпечений кваліфікованими кадрами, рибоколгосп у 1967 році здав державі понад 90 тис. цнт риби. Прибутки артілі перевищували 1,9 млн. карбованців.

Основою технічного оснащення рибоколгоспу є сейнерний флот, який дає 85 проц. усього вилову. Великих трудових успіхів досяг екіпаж опорно-показового сейнера «СЧС-21» під керівництвом капітана-бригадира В. Г. Полякова. Від наймита до капітана промислового судна — такий життєвий шлях В. Г. Полякова. Народився він у бідній сім'ї вилківського рибалки. З 12 років пішов у найми до місцевих багатіїв, щоб допомогти батькові прогодувати сім'ю. З відновленням у 1940 році Радянської влади в Придунайському краї Влас Поляков одним із перших вступив до риболовецького колгоспу. Працював бригадиром риболовецької бригади. Потім вчився на курсах судноводіння. З 1953 року почав працювати на посаді капітана сейнера, спочатку на моторно-риболовецькій станції, а потім у риболовецькому колгоспі ім. В. І. Леніна. В. Г. Поляков нагороджений орденом Леніна і медаллю «За трудову доблесть».

Високими урядовими нагородами відзначені передовики рибного промислу, зокрема, ордена Леніна удостоєні Х. Л. Жигарєв, І. А. Личарда, ордена Трудового Червоного Прапора — М. М. Маковецький, Ф. В. Мелентьєв, ордена «Знак Пошани» — В. А. В'язовський, Г.Я. Касьянов, С. Г. Маляренко, В. Т. Перов та голова артілі І. П. Галкін.

Всі ці трудові досягнення вилківських рибалок стали можливими завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії. Партійна організація рибоколгоспу, створена в 1944 році, тепер налічує в своїх рядах 74 комуністи. Всі вони сумлінно працюють на найбільш відповідальних виробничих ділянках. Колгосп ім. Леніна став чи не найкращим з усіх риболовецьких господарств Чорноморського виробничого управління рибної промисловості [1].

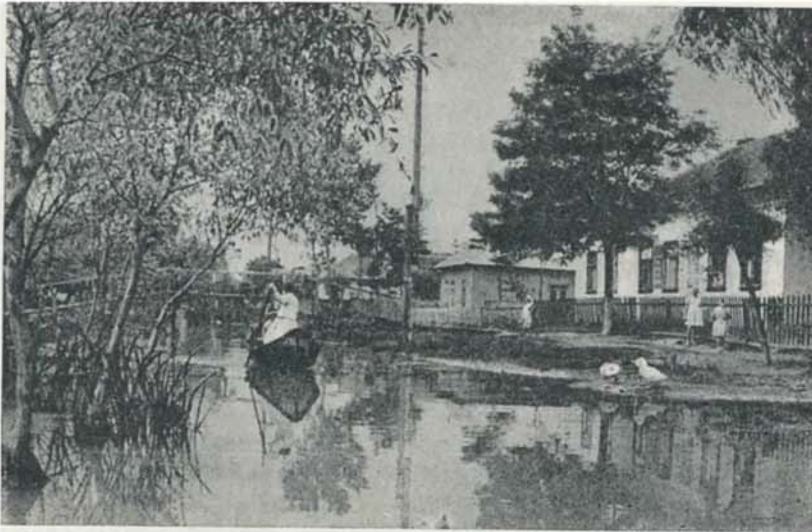
Помітне місце в економіці міста посідає рибозавод. Там, де колись стояли темні й похилі лабази, тепер височать нові корпуси — холодильний цех, електростанція, коптильні камери. Потужне підприємство має цехи по переробці і зберіганню рибної продукції. Тут заморожують, солять, коптять, консервують рибу, яка надходить з 13 далеких і близьких рибоприймальних пунктів. На морських рибоприймальних пунктах встановлено механізовані лінії по прийманню і обробці риби. Підприємство має достатню кількість транспортних суден і рефрижераторів — «Айсберг», «Ангара», «Снєжура» та інші,— які використовуються для приймання риби у відкритому морі. Продукція рибозаводу — морожена, солона і копчена риба — надходить у Москву, Ленінград, Київ та інші міста країни.

З великим піднесенням зустріли вилківські рибалки Указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 травня 1965 року про щорічне відзначення «Дня рибалки». Це

На рибокомбінаті. Вилкове. 1964 р.

[1] А. Л. Менахина. Вилково. Одесса. 1966, с. 46.

Першотравнева вулиця. Вилкове. 1964 р.

свято особливо близьке жителям «рибальського центра» в пониззі Дунаю. Адже їх основним заняттям з давніх-давен є рибальство на Дунаї і в морі.

Росте і кращає рибальське Вилкове. Тут широко проводиться колективне та індивідуальне житлове будівництво. Особливо збільшився його обсяг після великої поводі, що сталася в 1967 році. Споруджено будинок побуту, автоматичну телефонну станцію, прокладено першу чергу водопроводу. Згідно з постановою бюро Одеського обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих «Про подання допомоги трудящим Кілії і Вилкового у зв'язку з повіддю» виділено кошти на відбудову об'єктів житлового і комунально-побутового призначення. Завдяки державній допомозі лише протягом 1967 року споруджено 212 будинків. Передбачено збудувати дитячий садок на 140 місць, восьмирічну школу на 960 учнів, 2 робітничі їдальні й ресторан рибкоопу, лазню, розширити мережу водопроводу. У Вилковому виросла нова пароплавна пристань. У 1953 році тут побудували річковий вокзал, двоповерховий дебаркадер. До пристані почали причалювати комфортабельні пароплави «Бєлінський» і «Осетія», швидкісні кораблі на підводних крилах типу «Ракета» і річкові трамваї. Повз рибальське місто часто проходить теплохід «Вилкове», який курсує на далекій вантажній лінії Дунай — Туреччина.

Невпинно поліпшується добробут жителів міста. Так, протягом 1966 року було продано трудящим 144 швейних і 145 пральних машин, 448 радіоприймачів, 160 телевізорів, на 110,6 тис. крб.— меблів, на 40,5 тис. крб.— електротоварів, на 90,2 тис. крб.— шерстяних тканин. У 1967 році товарооборот Вилківського рибкоопу становив 5354 тис. карбованців.

За роки Радянської влади у Вилковому добре налагоджено охорону здоров'я трудящих. Тут є лікарня на 75 ліжок і один фельдшерський пункт. У рибальському місті працюють 8 лікарів і 50 чоловік середнього медичного персоналу. А колись усе медичне обслуговування міста покладалось на одного лікаря, фельдшера і повитуху.

Разом з економічним розвитком міста зростає освіта, культура. У повоєнний час ліквідовано неписьменність і малописьменність. Люди старшого покоління, що перебували тривалий час в окупації, побачили справжнє світле життя лише в роки Радянської влади.

У Вилковому є Палац культури рибалок, кінотеатр ім. Горького, Будинок піонерів, 2 міські бібліотеки (для дорослих і дітей) тощо. Особливу увагу привертає Палац культури, який споруджено на кошти рибоколгоспу ім. Леніна в 1964 році. Він має два зали для глядачів: великий — на 500 і малий — на 200 місць. На всіх прибережних пунктах лову риби працюють червоні кутки. Деякі з них мають зали для глядачів на 100 місць. Тут демонструються кінофільми, читаються популярні лекції, відбуваються виступи агіткультбригади Палацу культури рибалок.

У 1960 році в місті відкрито кабінет політичної освіти, що працює на громадських засадах. Завідує ним комуніст Т. І. Гончаров, який брав участь у громадянській війні та у визволенні рідних місць в роки Великої Вітчизняної війни.

Є в місті природознавчий музей. У ньому зберігається велика колекція різноманітних птахів і риб дельти Дунаю. Цінні експонати при допомозі рибалок та мисливців зібрали працівники Вилківської науково-експериментальної бази Інституту гідробіології Академії наук УРСР. Наукові працівники інституту гідробіології

Одна з вулиць-каналів м. Вилкового. 1964 р.

Там, де Дунай впадає у Чорне море.

Сейнери у м. Вилковому. 1964 р.

Ця білуга важить 200 кг.
Колгосп ім. Леніна м. Вилкового.

вивчають рибні багатства Придунайського краю, узагальнюють багаторічний досвід місцевих рибалок.

Ще на початку XIX століття Вилкове стали називати українською Венецією. Часто так його називають і тепер. В автобіографічній повісті російський радянський письменник І. Константиновський, який народився й виріс у Вилковому, писав: «На човні було якнайпростіше проїхати все селище від краю до краю. З кожного двору стрибали в човен і, обережно лавіруючи між зарослими берегами, повертаючи з каналу в канал, випливали на вільний простір Дунаю, а звідти вузьким гирлом, майже занесеним мулом, можна було проїхати в море, в океан, хоч на край світу»[1].

І дійсно, Вилкове не схоже на інші міста. Його вулиці — це здебільшого протоки й канали, по яких плавають човнами. Через них перекинуті вигнуті дугою дерев'яні містки, а вздовж каналів простяглися дощаті кладки-тротуари на високих палях. У місті прокладено 45 км дерев'яних тротуарів, 76 містків і переходів через єрики. Від кожного каналу-вулиці, як правило, прорито невеличкі канали в двори рибалок. Останнім часом дерев'яні кладки замінюються залізобетонними тротуарами.

Своєрідність і краса рибальського міста описана в багатьох нарисах сучасних літераторів, журналістів, що приїздили сюди, в край, який прославляють звитяжною працею мужні рибалки. І хоч автори не завжди Вилкове називають власним іменем, проте його чудові пейзажі читач все ж може впізнати. Оспівують рідне місто й місцеві автори. Саме тут, в одному із колективів художньої самодіяльності, народилася «Пісня дунайських рибалок» (слова і музика С. Саханова). Разом з іншими народними і класичними піснями вона лунає зі сцен клубів і червоних кутків, а потім пливе далі понад дунайськими берегами. Ця пісня прославляє щасливе життя, яке принесла вилківським рибалкам Радянська влада.

В. Т. ГАЛЯС

ПРИМО́РСЬКЕ

Приморське (до 1945 року — Жебріяни) — село, центр Приморської сільської Ради, розташоване за 45 км від райцентру та за 60 км від залізничної станції Дзинілор. Має автобусне і морське сполучення з Одесою, Кілією, Ізмаїлом, Вилковим. Населення 2240 чоловік.

Сприятливі умови краю здавна приваблювали переселенців. У кінці XVIII сторіччя в різних місцях Буджацького степу та в пониззі Дунаю почали виникати українсько-російські поселення. Одним з них було й село Жебріяни, яке позначалося на російських картах кінця XVIII століття під турецькими назвами Аджибрали або Хаджі Ібрагім[1]. Першими його засновниками були селяни, що тікали від кріпацького гніту з різних губерній Російської імперії. Так, за даними військового відомства, П. Картавін втік від поміщика Дудіна з українського села Бутенок, С. Таран — з села Плоского Єлисаветградського повіту, І. Лимонов — з Московської губернії, К. Лисий — з Південної України[2]. Перед російсько-турецькою війною 1806—1812 рр. у селі, яке вже називали Жебріянами, налічувалося понад 300 російських та українських переселенців. За даними опису, проведеного тут у липні 1808 року комендантом Кілійської фортеці майором Лавровим, 4 проц. вважалися корінними жителями. Переважна більшість з них займалася хліборобством і рибальством, інші — дрібною торгівлею. Продукція збувалася в місті Кілії[4].

Поступово зростала кількість населення. Якщо в 1822 році в селі налічувалось 43 двори[5], то в 1827 році їх кількість зросла до 50, в яких мешкало 87 сімей. Соціаль-

---

[1] И. Константиновский. Первый арест. М., 1960, с. 31.

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 438, оп. 1, спр. 291, арк. 9; ф. 414, оп. 1, спр. 296, арк. 11.

[2] Там же, ф. 438, оп. 1, спр. 27, арк. 8—13.

[4] «Український історичний журнал», 1964, № 2, с. 97—101.

[5] З. Арборе. Географический словарь Бессарабии. Бухарест, 1904, с. 132.

32 9-43

ний склад був неоднорідний. Так, 44 сім'ї були безземельними або малоземельними, що належали до так званих бобилів та бурлаків. У той же час понад 100 га землі належало поміщикові Брунченку з сусіднього села Нової Миколаївки[1].

У зв'язку з тим, що територія довгий час була театром частих російсько-турецьких воєн, економічний розвиток відбувався повільно. Після Кримської війни Жебріяни, як і вся Південна Бессарабія, тимчасово потрапили під владу Молдавського князівства. Внаслідок переможної війни з Туреччиною в 1878 році землі Південної Бессарабії остаточно ввійшли до складу Росії.

В умовах класового розшарування в селі щороку збільшувалася кількість розорених селян, які ставали на шлях боротьби проти експлуататорів. Так, у 1878 році вони брали участь у розгромі маєтку поміщика Брунченка в Новій Миколаївці.

Щоб закріпитися в Придунайському краї, царський уряд був зацікавлений у збільшенні населення, яке поповнювалося за рахунок переселенців з північних районів та природного приросту. Так, за останню чверть XIX століття воно зросло майже вдвоє. Якщо в 1875 році в 119 дворах був 741 мешканець[2], то в 1904 році в 198 дворах мешкало 1,3 тис. жителів. Одночасно відбувалася і соціальна диференціація населення. Якщо за третю чверть XIX століття земельний наділ зменшився більш ніж удвічі і середняцьким вважалося господарство з наділом в 25 десятин[3], то на початку XX століття середняцький наділ вже становив не більше 8 десятин, а господарство з наділом менше 8 десятин стає типовим. Натомість зростає землеволодіння куркульських господарств і церкви.

Незважаючи на віддаленість від промислових центрів Росії, де найбільш гостро проходила боротьба проти царизму, вісті про неї доходили і до Жебріян. Багато старожилів пам'ятають про історичне повстання на броненосці «Потьомкін». І нині живе в Приморському очевидець повстання — тодішній матрос Чорноморського флоту Є. С. Іванов.

Період 1905—1917 рр. ознаменувався поглибленням соціального розшарування села. Внаслідок столипінської реформи швидко зростали куркульські господарства. Саме в ці роки в селі з'являється «династія» нових куркулів — братів Іванових, які, не гребуючи ніякими шахрайськими засобами, скуповували землі розорених односельчан, розширивши свої землеволодіння до ста і більше десятин кожне[4]. Процвітає корупція, казнокрадство. Виділені царським урядом напередодні першої світової війни деякі кошти на впорядкування морської пристані та під'їзних шляхів до неї були витрачені не за призначенням. Ніхто не дбав про медичне обслуговування населення. Переважна частина селян була неписьменною. Відкрите в 1893 році однокласне училище могла відвідувати лише незначна кількість учнів, переважно діти привілейованих батьків[5]. Все це створювало сприятливий грунт для поширення революційних ідей.

Про революційні події 1917 року селяни дізналися від своїх односельчан — солдатів, що поверталися з фронту. Про події Лютневої революції в Петрограді та розгром заколоту генерала Корнілова розповідав їм член полкового комітету 4-го артилерійського полку, що затримав козаків Краснова на станції Лугова, односельчанин І. М. Чоботарьов. Вів роз'яснювальну роботу серед селян колишній член ротного солдатського комітету С. Ю. Перстньов, що також повернувся з фронту. А село вирувало. Запалали склади вилківського рибопромисловця — багатія Єршова[6]. Дізнавшись про повалення Тимчасового уряду, повсталі створили в селі орган народного самоврядування з представників селянської бідноти. Його організаторами стали більшовики І. М. Іванов та Ф. В. Іванов — матроси Чорноморського флоту,

---

[1] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 27.
[2] А. Н. Егунов. Бессарабская губерния в 1870—1875 гг., с. 125.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 180, оп. 2, спр. 2, арк. 2, 3.
[4] Там же, 180, оп. 2, спр. 1, арк. 11, 13—17.
[5] Там же, оп. 1, спр. 5, арк. 15—16.
[6] Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 589, арк. 1.

що повернулися в рідне село, та колишні солдати-комітетчики. Мабуть, саме тому жителі Жебріян назвали свій перший орган народної влади комітетом.

Великий Жовтень пробудив серед селянської бідноти прагнення до колективізму. Вже в перші дні після революції рибалки створили кооператив «Союз рибалок» на чолі з С. Ю. Перстньовим.

Народна влада в Жебріянах проіснувала недовго. На початку 1918 року в Придунайський край почали наступ війська боярської Румунії, підтримувані Антантою. Користуючись тяжким становищем молодої Радянської республіки, румунські бояри намагались захопити Бессарабію. Однак проти них виступило населення, яке зі зброєю в руках стало на захист своєї незалежності. Більше тижня точилися бої в районі Вилкове—Жебріяни—Галілешти[1]. Населення Жебріян під керівництвом матросів-більшовиків І. М. Іванова та Ф. В. Іванова, підтримуване артилерійським вогнем радянських кораблів «Донець» і «Кубанець», що стояли на рейді, мужньо билися з окупантами. Проте загарбники зламали опір захисників. У лютому 1918 року Жебріяни, як і вся Бессарабія, підпали під гніт боярської Румунії.

Користуючись підтримкою влади, місцеві куркулі захопили селянські землі. Внаслідок цього в 1923 році з 411 господарств у Жебріянах було 75 безземельних і 232 малоземельних господарства, в той час як кілька куркульських господарств мали до 200 десятин[2]. Більшість розорених селян йшла до куркулів у найми, частина займалася дрібним ремеслом. У 1928 році в селі було 2 чоботарі, 3 столярі, 1 слюсар, 4 ковалі і 2 кравці. Торгували 2 невеличкі приватні крамниці і 3 корчми.

Політичне безправ'я і економічний гніт перепліталися з національним. Навчання російською мовою в початковій школі заборонялося[3]. Діловодство велося незрозумілою для населення румунською мовою. Село, де не було прісної води і майже не припинялися різні хвороби, залишалося без медичного обслуговування, хоч тут мешкало понад 2 тис. жителів. Все це, звичайно, викликало гострий протест з боку населення, яке бажало об'єднатися з Радянською Україною. Немало селян залишали свої рідні оселі і тікали до Радянського Союзу. У зв'язку з цим в офіційних поліцейських документах село Жебріяни кваліфікувалося як «неблагонадійне»[4].

Найяскравішою сторінкою боротьби населення за відновлення Радянської влади в селі була його участь в Татарбунарському повстанні. В серпні 1924 року тут створюється підпільна організація, яка мала тісний зв'язок з такими ж організаціями у Вилковому, Галілештах і Нерушаї[5]. В її роботі брали участь Ф. В. Іванов — голова підпільного революційного комітету, С. Ю. Перстньов — скарбник організації, Ф. М. Муштаков, А. П. Тарасов, Ф. А. Воробйов, О. І. Костянтинов, А. П. Ломовий, Є. Є. Комендантов, К. А. Мартинов, К. Д. Цвіков, Л. Т. Кузьмін, Ф. П. Курічев, Л. К. Ломовий, О. Ю. Перстньов, І. М. Павлов, І. М. Решетников, С. Перстньов, Т. А. Євтюхов[6]. Був розроблений план повстання, а також заготовлялась зброя, сховище якої знаходилось в Стенцівських плавнях. Саме сюди переправляли зброю з Вилкового, а звідси в села. Члени комітету розподілили між собою обов'язки на випадок взяття влади. Повстання почалося в ніч на 16 вересня 1924 року в Татарбунарах і навколишніх селах. Ще не встигли підпільники Жебріян закінчити підготовку до виступу, як у сусідніх селах з'явилася автомашина з агітаторами, які закликали селян до повстання. А з боку Вилкового вже підходили до Жебріян урядові війська й жандарми, на рейді стояло кілька кораблів. Коли автомашина з керівниками Татарбунарського повстання — У. Батищевим, А. І. Клюшниковим та Л. Цурканом наблизилась до Жебріян, по ній відкрила вогонь корабельна артилерія, і машина

---

[1] Газ. «Известия» (Одесса), 17 лютого 1918 р.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 180, оп. 1, спр. 1, арк. 19, 30—33.
[3] Там же, спр. 5, арк. 1—16.
[4] Там же, ф. 312, оп. 1, спр. 81, арк. 5—6.
[5] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4115, арк. 17.
[6] Одеський облпартархів, ф. 12, оп. 2, спр. 29, арк. 75.

змушена була повернути в бік Десантного. В цей час у Жебріяни вдерлися війська і рота жандармів, а з кораблів висадився десант матросів. Захопивши село, королівські війська вдарили в тил повстанцям, що відступали з Перушаю та Галілешт до Жебріянської бухти[1]. Розпочалася жорстока розправа. Всіх чоловіків зібрали біля жандармського управління і по черзі сікли до непритомності. Побитих, напівживих людей возили по навколишніх селах, вимагаючи назвати «співучасників». Ф. М. Муштакова і О. С. Комендантова розстріляли без суду. Багатьох повстанців окупанти утопили в протоці Перебійній, що неподалік від села, а 23 чоловіки були заарештовані і віддані до суду[2].

Ще довгі роки після придушення повстання охранка переслідувала всіх тих, кого запідозрювала, намагаючись викорінити з свідомості селян надію на відновлення Радянської влади. Проте жителі Жебріян не схиляли голови перед окупантами і продовжували боротьбу, інші тікали до Країни Рад. Найбільша кількість їх припадає на 30-і роки. За далеко не повними даними ізмаїльської квестури та бессарабського окружного інспектора поліції, за період з 1928 по 1932 рік лише невдалих спроб переходу жителями Жебріян радянсько-румунського кордону зафіксовано 14. В дійсності, як і в 20-і роки, втеч було набагато більше. І тепер живуть у Приморському Т. Л. Березников, Т. Ф. Воробйов та інші, які в роки окупації перейшли кордон і перебували в Радянській країні до самого визволення, а потім повернулися в рідне село.

Румуно-боярська влада намагалася припинити втечі, залякувала населення та розповсюджувала наклепи на Радянську країну, але це не допомагало. Тоді окупанти вдавалися до провокацій. В 1932 році примар Жебріян М. І. Комендантов та жандарм Г. М. Данчиласку з провокаційною метою підкинули в господарські будівлі С. Ю. Перстньова, Є. Є. Комендантова, А. П. Тарасова та Н. Д. Курічева зброю і викликали в село жандармів, щоб спровокувати «підготовку» нового повстання і розпочати жорстоку розправу над населенням. Скориставшись з цього, жандарми заарештували А. П. Тарасова, Н. Д. Курічева та їх рідних. Проте товариші арештованих викрили провокацію. Влада, враховуючи велике хвилювання серед населення, примушена була припинити судову справу.

Одночасно з репресіями та різними провокаціями окупанти застосовували і політику загравання з населенням. У 1928 році було розпочато будівництво нового приміщення школи, яке фактично здійснювалося за рахунок населення. Сталося так, що на ньому добре нагріли руки представники місцевої влади, а школа і через 12 років, тобто до червня 1940 року, так і не була збудована.

В червні 1940 року звершилося вистраждане населенням Бессарабії возз'єднання з матір'ю-батьківщиною — Радянським Союзом. Хвилююче і радісно проходили зустрічі з визволителями. На рейді, навпроти села, стали радянські кораблі. Трудящі підняли над селом червоний прапор.

Після визволення було обрано сільраду. В налагодженні нового життя відчувалося дбайливе піклування Комуністичної партії, яка відрядила сюди досвідчених організаторів комуністів — робітників Багрія і Покровського. Вони допомагали конфісковувати і розподіляти передані селянам землі куркулів. Одночасно велася підготовка до утворення колгоспів. 117 дворів об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Паризька комуна», головою якої колгоспники обрали учасника Татарбунарського повстання С. Ю. Перстньова, а 310 рибалок організували риболовецьку артіль ім. Котовського. 1 вересня 1940 року, вперше в історії села, всі діти шкільного віку прийшли до школи. Були відкриті класи для ліквідації неписьменності серед дорослих. Молодь утворила групу по підготовці до вступу в комсомол.

Недовго трудящі змогли користуватися здобутками Радянської влади. Розпочалась Велика Вітчизняна війна. 163 жителі села вступили до лав Червоної Армії.

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-1172, оп. 1, спр. 230, арк. 46, 47, 128—130, 134, 292; спр. 231, арк. 114—115.

[2] Там же, ф. 312, оп. 1, спр. 81, арк. 3, 5, 6.

Добровольці Г. К. Комендантов і М. Н. Чоботарьов переправлялись через Дунай на румунський берег, виявляли вогневі точки ворога, привозили «язиків».

22 липня 1941 року Жебріяни загарбали румунські війська. Окупанти знущались над населенням, кидали в концтабори тих, хто брав активну участь в соціалістичних перетвореннях. Ф. Ф. Курічева та Ф. К. Логінова розстріляли, а 15 активістів кинули в арцизький концтабір, з яких 5 загинули. Багатьох колгоспників після катувань, як неблагонадійних, виселяли подалі від кордону в інші місця.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу К. В. Бочковичу, який поліг у бою за визволення с. Приморського в 1944 р.

Населення вірило в перемогу, чекало приходу Червоної Армії. І цей час настав. В ніч на 24 серпня 1944 року висадився десант, який після оволодіння селом мав наступати на Вилкове і Кілію. Несподівана поява радянських кораблів в Жебріянській бухті приголомшила ворога. Десантники під командуванням Героя Радянського Союзу майора Ф. Є. Котанова діяли рішуче і сміливо. Їх підтримував артилерійський вогонь бронекатерів, яким корегували гвардії старший лейтенант Ф. І. Кавтрєв, парторг 1-го гвардійського дивізіону бронекатерів Дунайської флотилії гвардії лейтенант А. П. Кірсанов. Через три години радянські війська оволоділи Жебріянами, вийшли на косу Кундук і відрізали ворогу шлях до відступу. 60 десантників закріпились на косі. 24 серпня о 7 годині 30 хвилин рота десантників, визволивши село, розгорнула наступ на Вилкове[1]. В бою за Жебріяни знищено 1,5 тис. і взято в полон 4,8 тис. солдатів і офіцерів ворога, в той час як десантники втратили 28 бійців[2]. За визволення села віддав життя Герой Радянського Союзу К. В. Бочкович.

Чимало подвигів здійснили приморчани села в боротьбі з ворогом. Т. Н. Демидов — нині завгосп Приморської восьмирічної школи, а тоді — старший кулеметник батальйону капітана С. А. Неустроєва, що першим увірвався в цитадель фашизму, прикривав кулеметним вогнем підняття Червоного прапора над рейхстагом. Брав участь у штурмі Берліна К. П. Полянцев. 50 жителів села полягли в боях за свободу і незалежність Батьківщини. З тих, що перебували на фронті, 110 чол. нагороджені бойовими орденами і медалями Радянського Союзу.

Після визволення розпочалася відбудова зруйнованого господарства. Окупанти знищили та вивезли колгоспне майно. Особливо великих руйнувань зазнало рибальське господарство. Ворог спалив збудовані перед війною додаткові камери і цехи рибодільниці «Волчок», вивів увесь флот. Для відновлення кефального господарства на озері Сасику потрібні були великі капіталовкладення: в пересипу, що відділяє і захищає озеро від моря, утворилися великі та кілька малих «прірв», які з кожним штормом ставали ще більшими. Спочатку гостро відчувалась нестача робочих рук, бракувало коштів.

Хто лишився в селі, працювали для перемоги. Вже 1 вересня 1944 року рибалки відновили артіль ім. Котовського. В ній об'єднались 257 працездатних. Спочатку доводилося для виловлювання риби використовувати саморобні гачки, 13 уцілілих

---

[1] Хронологический справочник о временной оккупации немецко-румынскими захватчиками Измаильской области и освобождении ее Красной Армией (1941—1944). Измаил, 1950, с. 8, 39.

[2] Газ. «Придунайская правда», 5 серпня 1964 р.

неводів, кілька сотень ятерів і 70 човнів. Та й цими засобами лову колгоспники на 16 вересня 1944 року виловили і здали державі 7498 кг риби. Поступово налагоджувалося господарство. Відбудовується рибодільниця «Волчок», де збудовано три виробничі споруди для прийому і зберігання риби загальною місткістю на 120 тонн, відбудовано коптильний цех та цех для в'ялення риби. Допомагали налагоджувати промисловий вилов і переробку риби робітники з Вилкового, Кілії, Ізмаїла.

У цей важкий рік за допомогою держави в селі організовано безплатне харчування школярів і дошкільників, надавалася допомога продовольчими товарами кожній родині.

Немало довелося подолати труднощів у процесі проведення підготовчих робіт до весняної посівної кампанії. З цією метою створюється агітаційна група при сільраді, яка провела серед населення десятки бесід, організувала збори селян, молоді.

До виконкому сільради почали надходити заяви про вступ до колгоспу. У червні 1947 року відновила свою діяльність артіль «Паризька комуна», що об'єднала 163 родини, а восени створено ще одну сільськогосподарську артіль — «30 років Жовтня», яка об'єднувала 130 чол.[1]. На кінець 1947 року майже всі родини вступили до колгоспів. Велике значення для відбудови колективних господарств мала підтримка держави, шефська допомога підприємств міст Вилкового і Кілії. На колгоспних ланах почали працювати трактори Новомиколаївської МТС.

Значних успіхів у розвитку господарства досягли колгоспники в 1949 році, що співпав з святкуванням 10-річчя возз'єднання українського народу в Радянській державі, з п'ятиріччям з дня визволення села і області та з 25-річчям Татарбунарського повстання. Підготовкою до свята керували виконком сільради та створена навесні 1948 року приморська партійно-кандидатська група, що налічувала 6 комуністів. На кінець 1948 року вона переросла в Приморську територіальну партійну організацію. Комуністам допомагали створені в 1947 році в колгоспах комсомольські організації, які налічували 25 членів. Вшанували в ці дні і пам'ять тих, хто загинув у боротьбі з окупантами у вересні 1924 року. На центральному майдані села були перезаховані останки сімнадцяти героїв — учасників Татарбунарського повстання. На могилі повстанців 17 серпня 1949 року встановлено пам'ятник.

Село заліковувало рани, заподіяні окупантами. В 1950 році колгоспники артілей «Паризька комуна», «30 років Жовтня» об'єднали свої господарства і створили колгосп ім. Андреєва, перейменований у 1954 році в «Прикордонник». Господарство пішло вгору і скоро стало передовим у районі. Наступне об'єднання колгоспів сіл Приморського, Десантного і Мирного себе не виправдало, і в 1963 році вони були знову розукрупнені. Новий колгосп в Приморському став називатися «Росія». За ним закріплено 3079 га землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Під зернові культури щорічно виділяється понад 1,1 тис. га земельних угідь.

Вже перші три роки існування артілі «Росія» ознаменувались значними успіхами її трудівників у виконанні семирічного плану. Майже на 45 проц. збільшилась врожайність зернових: з 23,5 цнт з га в 1963 році до 33,9 цнт з га в 1965 році. В останньому році семирічки на кожні 100 га угідь одержано по 42,5 цнт м'яса, надоєно по 257,8 цнт молока. Прибуток колгоспу за ці роки зріс більше як в півтора раза і досяг у 1965 році 24 800 крб. з кожних 100 га угідь.

Господарство має 18 тракторів, 7 комбайнів, 11 збиральних агрегатів, 11 автомашин тощо. Цю техніку обслуговують 2 інженери, 25 трактористів, 11 шоферів, 18 механізаторів. У тваринництві зайнято 65 колгоспників.

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, члени артілі «Росія» в 1966 році перевиконали план продажу державі м'яса, молока, яєць та інших сільськогосподарських продуктів. Уряд високо оцінив трудові успіхи колгоспників. 16 з них нагороджено орденами та медалями.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-5179, оп. 1, спр. 1, арк. 1; ф. Р-4980, оп. 6, спр. 305, арк. 46; спр. 307, арк. 17—19; спр. 407, арк. 50.

Провідну роль у колгоспному виробництві відіграє партійна організація, яка налічує в своїх рядах 32 комуністи. В повсякденній роботі вона приділяє увагу поглибленню агрономічних, зооветеринарних та економічних знань. Комуністи організували агрономічний гурток, гурток механізаторів, зооветеринарний гурток. Вони разом з безпартійними підвищують свій ідейно-політичний та освітній рівень в початковій політичній школі, в школі основ марксизму-ленінізму, на семінарі атеїстів. 11 комуністів заочно навчаються в середній школі. Щороку до десяти молодих колгоспників від'їжджають вчитися за рахунок артілі в технікуми, в училища та школи механізаторів. Збагачені знаннями, повертаються вони в рідне село, успішно працюють на колгоспних ланах, фермах.

Міцніє з року в рік господарство рибальської артілі ім. Котовського. На початок 1967 року тут налічувалось 4 сейнери, 3 моторні боти, 10 могун, а 60 човнів уже стали допоміжним флотом. У рибалок 21 невід та понад дві тисячі інших снастей для вилову риби в Стенцівських плавнях, озері Сасик, Дунаї та Чорному морі. Має артіль і допоміжне господарство: 495 га землі, виноградники, свиноферму на 295 голів.

Вилов риби — давній промисел у Приморському, проте як окрема галузь господарства він був поставлений на наукову основу лише за роки Радянської влади. Колгоспники артілі ім. Котовського виловлюють і продають державі білуг, сазанів, дунайських оселедців, кефаль, морських та річкових окунів, камбалу, щуку, плотву, креветки, мідію тощо. На березі моря є рибоприймальний пункт «Волчок» — філія Вилковського рибозаводу. Тут відбуваються прийом і обробка риби (в'яління, пряний посіл, коптіння та інше).

В соціалістичному змаганні з риболовецьким колгоспом ім. В. І. Леніна, що у м. Вилковому, артіль ім. Котовського досягла значних успіхів. Семирічний план вилову риби виконано за 2,5 роки. Ініціаторами соціалістичного змагання виступають комуністи. Постійно перевиконують план бригади комуністів. Капітан-бригадир сейнера «Приморець» Є. Г. Радіонов за щорічний вилов понадпланової риби нагороджений у 1963 році орденом Леніна.

Рибалки активно борються за виконання п'ятирічного плану. Партійна організація, яка налічує понад 20 комуністів, вникає в усі питання виробництва. Так, восени 1966 року при обговоренні на відкритих партзборах підсумків роботи Керченської експедиції та заходів по підготовці до зимової експедиції комуністи вирішили за дні відпустки між експедиціями провести суботники по будівництву та ремонту кошількових неводів. Їх приклад підтримали всі рибалки, і суботники пройшли успішно. Неводи були підготовлені за кілька днів, завдяки чому сейнери вчасно вийшли в зимову експедицію.

В експедиціях комуністи також подають приклад. Так, бригада, де працюють І. С. Комендантов, В. К. Рогозін і І. С. Чернеженко, в 1966 році виловила і здала державі 3906 цнт риби понад план. На 235 проц. перевиконала в 1966 році також план вилову риби і бригада комуніста І. П. Семенова.

Немало риболовів навчається в заочній середній школі, в технікумах. Молодий комуніст О. П. Хомутов, закінчивши в 1966 році одинадцять класів заочної школи, поступив на третій курс заочного відділу Білгород-Дністровського рибопромислового технікуму. Правління колгоспу призначило О. П. Хомутова іхтіологом створеного водосховища площею в 700 га, а комсомольці артілі обрали його своїм секретарем.

Підготовка до жнив. Приморське. 1967 р.

Постійно зростає матеріальний добробут рибалок. У першому році п'ятирічки вони одержали в середньому по 1653 крб., не враховуючи прибутків від садиби і суспільних фондів споживання. Ті, що працюють в підсобному господарстві риболовецької артілі, одержали на трудодень по 1 крб. 75 коп. грішми та по 2,5 кг зерна.

З року в рік міцніє господарство обох колгоспів. Споруджуються нові тваринницькі ферми, зерносховища, складські приміщення; збільшуються врожаї і надої молока; закуповуються нова сільськогосподарська техніка і риболовецькі судна, споруджуються водосховища тощо. Все це приносить радість трудівникам Приморського, тому що завдяки економічному зміцненню колективних господарств поліпшується життя кожної родини села.

К. І. Тарасов народився в 1930 році. Його батько мав 7 десятин землі. Та мало радощів приносила ця земля. Як наймолодшому в сім'ї, Кирилові ще поталанило. Разом з одним з своїх братів він зумів закінчити 4 класи румунської школи. Інші десятеро старших братів і сестер разом з батьками змушені були весь час обробляти примітивними знаряддями землю. Врожаї були низькими. Лише з відновленням Радянської влади в лікнепі навчились вони грамоти. Коли організували колгосп, Кирило став тут обліковцем. У 1950 році його посилають в школу по підготовці голів колгоспів. Потім — служба в Радянській Армії і робота на посаді агронома в рідному колгоспі. За вирощений у 1966 році високий урожай соняшника К. І. Тарасова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Кожна сім'я Приморського живе вільно і щасливо, що стало можливим тільки за Радянської влади. Для сім'ї Іванових 1966 рік ознаменувався двома визначними подіями. Вона поповнилась новим, тринадцятим членом. І в цьому ж році П. І. Івановій присвоєно почесне звання матері-героїні. До послуг наймолодших Іванових колгоспні дитячі ясла, четверо навчаються в Приморській школі. За рахунок колгоспу навчається в сільськогосподарському училищі Феодосія. Старший син, Григорій, скінчив у 1967 році Ленінградське арктичне училище, а його брат Леонід ще в ньому навчається. Готується до вступу до цього училища молодший брат Володимир, що скінчив в 1966 році заочно середню школу. Найстарша дочка Мотрона після закінчення торговельної школи працює продавцем у рідному селі. Щаслива доля сім'ї Іванових, як і багатьох інших, типова в сьогоднішньому Приморському. Про добробут населення дбають партійні організації артілей. Колгоспники похилого віку одержують пенсії, а дошкільнята в час роботи батьків виховуються в дитячих яслах. Учні одержують у школі безкоштовні гарячі сніданки. Частина школярів перебуває на утриманні колгоспів у групі подовженого дня, а влітку — в піонерських таборах або на спортивно-оздоровчому майданчику, створеному при школі. За рахунок колгоспів діти щоліта вирушають в екскурсії до Одеси, в Крим тощо.

На знак вшанування пам'яті тих, хто віддав своє життя на фронтах Великої Вітчизняної війни, в роковини перемоги над фашистською Німеччиною родини загиблих (50 родин) одержують від виконкому сільської Ради за рахунок колгоспів пам'ятні та цінні подарунки.

Поряд із зростанням добробуту підвищується і культурний рівень трудівників села. З 757 будинків за два десятиріччя Радянської влади побудовано 400 і 250 капітально відремонтовано. Всі вулиці вимощено черепашником і обсаджено деревами. В зразковому порядку приморський пляж, куди приїжджають відпочивати тисячі трудівників з різних кінців країни. В селі є 250 радіоприймачів, а в кожній родині — радіоточка. Лише в 1966 році населення придбало 37 ра-

Село Приморське. Загальний вигляд. 1966 р.

діоприймачів, 30 телевізорів, 11 мотоциклів, взуття на 8753 крб., меблів на 19 644 крб. та інше.

В усіх досягненнях Приморського за роки Радянської влади є частка турботи сільської Ради та її активістів. З 25 депутатів Ради — 18 колгоспників та колгоспниць, 2 робітники, 5 службовців. В роботі шести комісій, створених при Раді, крім депутатів, беруть участь близько 30 активістів. Всього до справ місцевого самоврядування залучено близько 60 чол., тобто майже 5 проц. дорослого населення.

Піклуванням про поліпшення умов життя трудівників пройнятий п'ятирічний план впорядкування села, схвалений весною 1966 року виконкомом сільської Ради на загальних зборах. За планом уже в 1966 році село підключено до державної енергосистеми, завершено будівництво кінотеатру, відкрито два нові магазини, розпочато будівництво залу засідань на 200 місць; в центрі села встановлено два пам'ятники: Г. І. Котовському та Герою Радянського Союзу К. В. Бочкову, що загинув при визволенні Приморського в 1944 році.

До послуг жителів села 7 магазинів, 2 їдальні, 5 буфетів, перукарня, майстерня індпошиву тощо. В селі працює медичний пункт, що обслуговується трьома медичними працівниками, і пологовий будинок на 6 місць. Для тваринників колгоспу «Росія» створено профілакторій.

Всі діти шкільного віку навчаються в Приморській восьмирічній школі. Їх виховують 23 вчителі. Колгоспна молодь навчається без відриву від виробництва в заочній середній школі.

В селі значний загін інтелігенції: учителі, бібліотекарі, медичні працівники, агрономи, інженери-механізатори, іхтіологи, спеціалісти по обробітку риби, економісти — всього близько 50 чол., які провадять культурно-виховну роботу.

Люблять у селі пісню, молодецький танець. Понад 50 юнаків та дівчат беруть участь в гуртках художньої самодіяльності. На районному огляді художньої самодіяльності в 1967 році вони посіли одне з перших місць серед сільських колективів.

Кінофільм жителі Приморського вперше побачили в 1940 році, коли тут відновилась Радянська влада. В той час демонструвати фільми доводилося просто неба, на стіні одного з будинків. На той час в селі було чимало жителів, які намагались обійти це «диво» стороною і навіть при цьому хрестились з остраху. Зараз у Приморському працює стаціонарна кіноустановка. Новий кінотеатр розраховано на демонстрування широкоекранних фільмів.

Великих успіхів домоглися трудящі Приморського за роки Радянської влади в галузі економічного і культурного розвитку. Ще більші звершення чекають їх в майбутньому, до якого вони прямують під керівництвом рідної Комуністичної партії.

В. В. КОЗЛЕНКО, Р. А. ЛИЧКОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КІЛІЙСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі озера Китаю за 12 км на захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Дзинілор на лінії Одеса—Ізмаїл — 40 км. Населення — 1995 чоловік.

На території села — колгосп «Рассвет», який має 3148 га землі, з них орної — 2235 га, садів і виноградників — 291 га. Зрошуваних земель — 742 га. Колгосп «Рассвет» — багатогалузеве господарство, що вирощує зернові культури, рис, виноград, займається тваринництвом, городництвом, розведенням водоплавної птиці. Тут розташована також бригада рибоколгоспу «Заповіт Ілліча», центр якого в м. Кілії. З допоміжних підприємств є млин, пилорама, майстерні, інкубатор. Восени 1952 року почала діяти Василівська зрошувальна система, що дало можливість обводнити угіддя сусідніх господарств. На поливних землях артіль вирощує овочі, кенаф, бавовну, люцерну, зернові. Перспективним стало вирощування рису на зрошених солончаках. Середня урожайність зернових за останні три роки становить 37 цнт з гектара.

В 1967 році колгосп зібрав на площі 660 га по 31,8 цнт озимої пшениці, по 45 цнт кукурудзи в качанах, по 50,3 цнт винограду з гектара. Від кожної корови надоєно по 2828 кг молока, а на 100 га угідь вироблено по 74 цнт м'яса.

Колгосп «Рассвет» був учасником районної сільськогосподарської виставки 1955 року. За перемогу у соціалістичному змаганні йому вручено перехідний Червоний прапор Кілійського райкому партії. В 1956 році він завоював почесне право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

В 1967 році артіль посіла перше місце у районному змаганні по виробництву і продажу продуктів тваринництва. Голова колгоспу В. Т. Боровик нагороджений двома орденами Леніна, золотою, срібною і п'ятьма бронзовими медалями ВДНГ.

Василівці підтримують дружні зв'язки з болгарськими трудящими сільгоспартілі ім. Благоєва села Молода Гвардія.

Село має школу, бібліотеку, Будинок культури на 650 місць. Біля школи навчально-дослідна ділянка з метеорологічним майданчиком. Школярі виростили великий фруктовий сад, виноградники. Юні слідопити знайшли багато документальних матеріалів про подвиги радянських воїнів у братніх країнах народної демократії.

У селі працюють відділення товариства «Знання», жіноча рада, яка займається питаннями побуту. Відкрита майстерня побутового обслуговування. За останні 2 роки на території села посаджено 15 980 дерев та кущів. До 50-річчя Жовтня закладено два сквери.

Село засноване в кінці XVIII століття переселенцями з Курської та Орловської губерній. Тут також селились запорізькі козаки і молдавани, які займались мисливством, рибальством, добре володіли ковальським ремеслом.

У 1905 році селяни Василівки виступили проти багатіїв, побили представників місцевої влади. В роки першої світової війни село стало прифронтовою смугою. Розруха і голод примусили частину селян залишити село. В 20-і роки в селі діяв підпільний більшовицький осередок на чолі з Є. Ф. Переверзєвим. Підпільна група, до якої входили жителі Василівки і навколишніх сіл, була зв'язана з Кілійською підпільною організацією.

Члени Василівської групи провадили серед селян агітаційну роботу, закликали до повстання, збирали зброю. Заарештовані жандармами, після 10-денного катування 18 членів цієї підпільної організації були розстріляні. На братській могилі підпільників споруджено пам'ятник.

В 1930 році група селян взяла участь у масовій політичній демонстрації в м. Ізмаїлі. Демонстранти вимагали передачі землі селянам, воз'єднання з Радянською країною. В листопаді 1935 року були розповсюджені листівки, які закликали молодь не відбувати військової повинності в румунській армії.

На півдні від сучасного села, на березі озера Китай є рештки поселення гумельницької культури (IV—III тисячоліття до н. е.), поселення часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) і черняхівської культури (III—V століття н. е.), знайдено також уламки турецької кераміки.

Озеро Китай у Василівці. 1966 р.

ДЕСА́НТНЕ (до 1944 року — Галілешти) — село, центр сільської Ради, розташоване на захід від озера Сасика, за 30 км від райцентру і за 52 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 2850 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новомиколаївка.

На території села — колгосп ім. Мічуріна, якому належить 6862 га землі, в т. ч. 4122 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових, городництво і садівництво. Колгосп постачає овочі Ізмаїльському консервному комбінату.

В селі — восьмирічна школа і середня школа сільської молоді, консультаційний пункт заочної

середньої школи. Є бібліотека, клуб на 320 місць, лікарня. Працює швейна майстерня.

За останні 5—6 років споруджено 100 житлових будинків, автобусну станцію.

Десантне виникло в кінці XVIII століття на місці татарського поселення.

У 1906 році селяни виступили проти місцевої влади. Організаторів було заарештовано і засуджено.

Жителі брали активну участь у Татарбунарському повстанні і у вересні 1924 року захопили владу в селі в свої руки. Після придушення повстання в Галілештах загинуло 18 героїв-повстанців, в їх числі А. І. Клюшников.

Напередодні визволення села від німецько-фашистських окупантів, в липні 1944 року, поблизу села висадилось 11 десантників на чолі з І. В. Бондаренком. 9 героїв загинуло в боях з фашистами. В центрі села встановлено пам'ятник, де викарбувано їх імена. Ім'я І. В. Бондаренка навічно занесено в списки жителів села. В пам'ять про цей героїчний епізод село дістало свою назву.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Дракулі, за 35 км від райцентру і за 25 км від залізничної станції Дзинілор на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 3660 чоловік.

В селі — колгосп ім. Кутузова, який володіє 6076 га землі, в т. ч. 4851 га орної, 551 га садів і виноградників. Це багатогалузеве господарство з розвинутим тваринництвом, птахівництвом, рільництвом, виноградарством.

Колгосп ім. Кутузова — одне з передових в районі господарств, рільники якого у 1967 році зібрали по 30 цнт озимої пшениці, 68,6 цнт кукурудзи з гектара. Птахоферма колгоспу дала один з найкращих результатів в районі по збору яєць: 218 яєць на курку-несучку.

Село має середню школу, бібліотеку, Будинок культури на 850 місць. Тут працює університет культури. При школі організовано літній оздоровчий табір. Є швейна майстерня.

Сільгоспартіль ім. Кутузова з 1960 року видає багатотиражну газету «Колгоспна правда».

Дмитрівка заснована в 1821 році. В 1924 році жителі брали активну участь у Татарбунарському повстанні.

ЛІСКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на нижній течії Дунаю, за 25 км від райцентру, за 50 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 1950 чоловік.

На території села розміщений радгосп «Прикордонник», який має 1850 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, головним чином рису, садівництві, виноградарстві. В селі розміщене також Лісківське лісництво.

Прибережне розташування села дає можливість успішно розвивати городництво, садівництво, виноградарство, рисоводство. Навколишні дунайські плавні — улюблене місце рибалок та мисливців.

Жителі підтримують дружні зв'язки з трудящими болгарської сільгоспартілі «Дружба» (Варненський округ).

У Лісках — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 150 місць. Є швейна та взуттєва майстерні. Споруджено за роки семирічки 63 житлові будинки.

Село засноване у 1895 році.

МИ́РНЕ (до 1957 року — Карячка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км від райцентру і за 40 км від залізничної станції Дзинілор. Через село проходить автомагістраль Кілія — Вилкове. Населення — 1970 чоловік.

У селі — колгосп «Дружба», якому належить 4413 га землі. Це багатогалузеве господарство, переважно зернового та м'ясо-молочного напряму, в якому також добре розвинуте виноградарство.

Колгосп «Дружба» — одне з найкращих господарств району. У 1967 році тут одержали по 31 цнт озимої пшениці та по 58,8 цнт кукурудзи в качанах з га і по 63,4 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. Виноградарі артілі зібрали по 65,2 цнт винограду з га. Допоміжні підприємства — млин, черепичний цех, насосна станція.

У Мирному є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць.

Село засноване в 1821 році на правому березі річки Нерушаю на місці колишнього татарського села. В 1924 році під керівництвом підпільного комітету багато жителів села брали участь у Татарбунарському повстанні.

Біля села знайдено мезолітичну стоянку (13—8 тис. років тому), поселення часів бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (III—V століття н. ери).

НОВОСЕ́ЛІВКА (до 1945 року — Єнікіой) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру і за 22 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 2386 чоловік.

Колгосп ім. Леніна — рільничо-тваринницького напряму, має 5255 га орної землі.

Колгоспники підтримують дружні зв'язки та обмінюються досвідом роботи з кооперативом ім. Христо Ботева Варненської округи Народної Республіки Болгарії.

У Новоселівці є середня школа, бібліотека, клуб на 400 місць. Працюють швейна і взуттєва майстерні. За останні п'ять-шість років зведено 88 житлових будинків, закладено парк.

Засноване село болгарськими переселенцями у 1826 році.

Біля села знайдено поселення черняхівської культури III—V століть н. ери.

ПРИОЗЕ́РНЕ (до 1947 року — Чемачур) — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі озера Китаю, за 20 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Дзинілор на лінії Одеса—Ізмаїл. Через село проходять автомагістралі Кілія—Дзинілор і Кілія—Ізмаїл. Населення — 2205 чоловік.

На території Приозерного міститься колгосп «Родина», який має 3987 га земельних угідь. Основний напрям господарства — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво, виноградарство.

В селі є восьмирічна школа і середня школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 455 місць, лікарня. Працюють дві швейні майстерні. Зведено 80 житлових будинків за останні п'ять років.

Приозерне засноване у 1815 році.

СТАРІ́ ТРОЯ́НИ — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру — 60 км, до залізничної станції Дзинілор — 5 км. Населення — 3376 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Дзинілор.

У Старих Троянах розташований рільничо-тваринницький колгосп «Іскра», який має 6593 га землі, з них 4666 га орної. Допоміжні підприємства: виноробня, лісопильня, цегельно-черепичний завод, ремонтно-механічні майстерні.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб на 420 місць. Працюють швейна майстерня і комбінат побутового обслуговування. За останні роки збудовано 237 житлових будинків.

Засноване село у 1818—1819 роках. Першими поселенцями були болгари, які тікали від турецького поневолення.

В 1919 році в селі створена підпільна комуністична організація, керівником якої був А. І. Клюшников. Підпільники готувалися до повстання проти румунських окупантів.

На території сучасного села у IX—X століттях було слов'янське поселення.

ТРУДОВЕ́ (до 1945 року — Дракуля) — село, центр сільської Ради, розташоване в Буджацькому степу, в долині річки Дракулі. Відстань до райцентру — 22 км, до залізничної станції Дзинілор — 25 км. Через село проходить автошлях Кілія—Вилкове. Населення — 1908 чоловік. Сільраді підпорядковане село Миколаївка.

Колгоспу «Маяк» належить 5334 га землі, в т. ч. 295 га виноградників. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, виноградарство, вирощування зернових і технічних культур, розведення риби, птахівництво.

Сім'я бригадира тракторної бригади колгоспу «Маяк» Х. І. Мостовенка, якій присвоєно звання «Шановна сім'я колгоспу». Село Трудове.

Допоміжні підприємства: вовночесальня, пилорама, 2 ремонтні майстерні.

В селі є середня школа та консультаційний пункт Кілійської заочної школи, дві бібліотеки, клуб. Працює швейна майстерня.

Засноване Трудове в кінці XVIII століття. В період румунської окупації в селі діяла підпільна організація. Багато жителів села взяли участь у Татарбунарському повстанні. Активні учасники повстання С. Максименко і Ф. Задорожній були розстріляні.

На території села знайдено поселення черняхівської культури (III—V століття н. ери).

ФУ́РМАНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Китаю, за 25 км від райцентру і за 18 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 1712 чоловік.

Зустріч Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка з земляком. Фурманівка. 1958 р.

Колгосп ім. Кірова має 3832 га землі, з них 3014 га орної. Виробничий напрям — рільництво, м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво, виноградарство і садівництво. В 1966 році доярки колгоспу ім. Кірова посіли перше місце в районі по надоях молока. Їх праця відзначена Почесною грамотою райкому комсомолу. На території колгоспу є каменоломні.

У Фурманівці — восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 450 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок.

Село засноване в 1794—1795 рр. на місці татарського поселення Фурманкіой.

Жителі села брали участь у Татарбунарському повстанні. Після поразки повстання 17 учасників заарештували і засудили.

Уродженцем села Фурманівки є двічі Герой Радянського Союзу маршал С. К. Тимошенко.

На території села досліджувалось поселення черняхівської культури (III—V століття н. ери).

ЧЕРВО́НИЙ ЯР (до 1947 року — Малул Рошу) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Китаю. Відстань до райцентру — 15 км, до залізничної станції Дзинілор — 12 км. Через село проходить автомагістраль Кілія—Ізмаїл. Населення — 967 чоловік.

Колгосп «Прогрес», земельна площа якого 2750 га, спеціалізується на вирощуванні зернових культур і тваринництві. У 1967 році колгоспники одержали по 33,6 цнт пшениці та по 37 цнт кукурудзи в качанах.

У Червоному Яру — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 120 місць. Є швейна майстерня.

За роки семирічки споруджено 47 житлових будинків.

Засноване село у 1829 році.

Жителі Червоного Яру брали активну участь у Татарбунарському повстанні.

ШЕВЧЀНКОВЕ (до 1946 року — Кара-Махмет) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від райцентру та за 28 км від залізничної станції Дзинілор. Населення — 5476 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Помазани.

На території села міститься колгосп «Україна», якому належить 9826 га землі. Це багатогалузеве господарство займається рільництвом, тваринництвом, зокрема відгодівлею свиней, виноградарством. В 1960 році тут було створено велике насінницьке господарство, яке забезпечує й інші артілі високоякісним насінням пшениці Безоста I, Миронівська. Допоміжні підприємства: черепичний цех, вовночесальня, виноробний пункт, олійня, цех по виробництву комбікормів. В селі є цегельний завод.

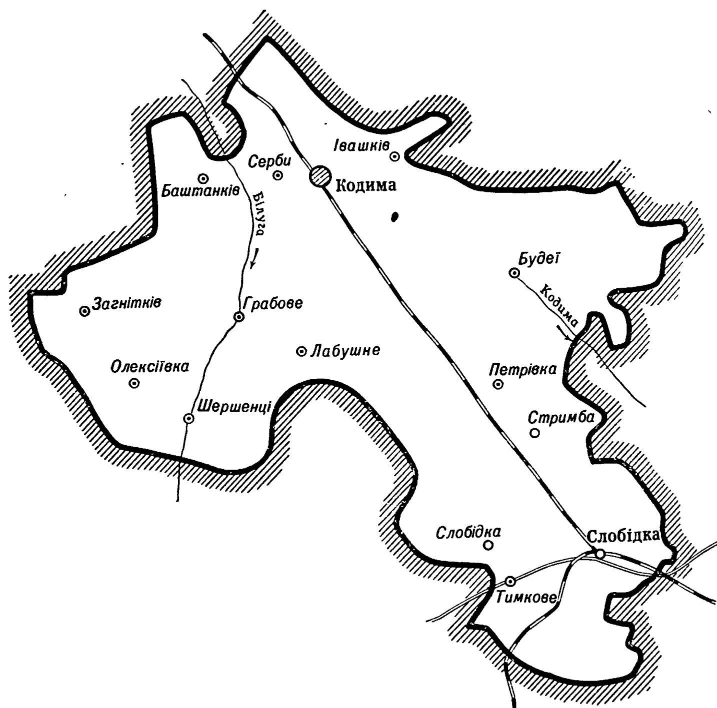
У Шевченковому — середня школа і школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 650 місць, де працює студія самодіяльних художників. До послуг жителів — павільйони побутового обслуговування. Є лікарня на 25 ліжок.

В селі видається багатотиражна газета «Колгоспне життя».

Шевченкове виникло в 20-х роках XIX століття.

В 1923 році в селі була створена нелегальна група, члени якої брали участь у Татарбунарському повстанні. 12 жителів були заарештовані і засуджені до тюремного ув'язнення.

КОДИМСЬКИЙ РАЙОН

КО́ДИМА

Кодима — селище міського типу, центр однойменного району і селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Лисогірка, Федорівка. Розташована у верхів'ї річки Кодими, правої притоки Південного Бугу. Відстань від Одеси — 242 км. Кодима — станція Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 8,5 тис. чоловік.

Територія, на якій розташоване сучасне селище, була заселена з найдавніших часів. Археологи виявили тут землеробське поселення епохи бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.)[1].

Сама Кодима заснована у 1754 році. Тривалий час вона належала польському магнатові князю Любомирському, який нещадно гнобив її жителів. У другій половині XVIII століття Кодима набула великого значення як пункт, через який проходив торговий шлях з Поділля у Кримське ханство. Село швидко зростало. На кінець XVIII століття в ньому проживало близько 600 чоловік, з них селян — 565, шляхти — 15[2].

Після другого поділу Польщі (1793 р.) Кодима увійшла до складу Росії. Переважна більшість її населення займалася землеробством. Селяни перебували у кріпосній залежності від поміщиків. Напередодні реформи 1861 року найбагатшому землевласникові Хоментовському належало 393 ревізькі душі. Кріпаки, яких він жорстоко експлуатував, раз у раз піднімалися проти свого гнобителя. Особливо широкого розмаху набув селянський рух у 1860 році, коли поширились чутки про волю. Навесні того року кріпаки без дозволу поміщика пішли з села на заробітки до Бессарабії. Повернувшись додому, вони стали ухилятись від панщини. 29 липня селяни побили ненависного їм панського осавула. Щоб покарати «бунтівників», Хоментовський викликав загін стражників, який заарештував ініціаторів виступу Якова Гіля, Григорія Ковальчука, Михайла і Федора Чорних та Семена Паламарчука.

[1] Материалы по археологии Северного Причерноморья, т. 2. Одесса, 1959, с. 111.
[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 42.

Але селяни, озброївшись вилами, визволили своїх товаришів. Тільки військовій команді, що прибула з Балти, вдалося придушити селянський виступ. Всіх його учасників жорстоко покарали різками[1].

Після скасування кріпосного права кодимські селяни за Уставною грамотою одержали 626 десятин землі. Отже, їх фактично позбавили землі, бо на кожну ревізьку душу припадало лише по півтори десятини, тобто значно менше, ніж в середньому на Поділлі (2,55 десятини)[2].

Поміщики, пограбувавши селян, залишили за собою найкращі землі. Так, Хоментовський після реформи мав 733 десятини, Фінк-Фінковський — 149, Ришава — 353, церкві належало понад 50 десятин.

Селяни, позбавлені землі, змушені були шукати додаткових засобів до існування. Чимало з них займалося ремеслом. Наприкінці XIX століття в Кодимі налічувалося 34 шевські, швацькі і ковальські майстерні. Більшість ремісників, так само як і селян, жили в злиднях. Але були в селі і багатії. Їм належали 20 крамниць, лісопильня, олійниця, вапняний завод, паровий млин[3].

Розвиткові капіталістичних відносин на селі сприяло будівництво залізниці Одеса — Балта, яка почала діяти в 1865 році. У травні 1870 року через Кодиму, де було споруджено залізничну станцію, розпочався регулярний рух поїздів. Вона стає важливим пунктом по перевезенню хліба і худоби. Швидкий господарський розвиток сприяв зростанню населення. У 1888 році в Кодимі проживало понад 3 тис. чоловік[4]. Вона вважалася великим селом. Однак в ній не було ні лікарні, ні навіть школи. Єдиний фельдшер обслуговував всю Писарівську волость, включаючи і саму Кодиму. І не випадково смертність була величезною. Так, з 1000 новонароджених у селі вмирало близько 200 малят.

Перший навчальний заклад в Кодимі відкрився лише на початку XX століття. Це була трирічна церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося всього 40 хлопчиків. Містилася вона в старенькій селянській хаті. На всі 3 класи, крім священика, був один вчитель. Лише у 1912 році почала працювати земська двокласна школа. Отже, не дивно, що переважна більшість населення лишалася неписьменною.

Злидні, сваволля поміщиків і царських чиновників — все це викликало протест з боку селян, який часом переростав у відкриті виступи проти своїх гнобителів. У 1900 році селянин Артем Лебзяк убив управителя поміщика Ришави, який намагався відібрати у нього півдесятини землі. Артема Лебзяка було засуджено до каторжних робіт. Особливо активізувався селянський рух під час революції 1905—1907 рр. На сільських сходах у 1905 році кодимчани зажадали розподілу поміщицької землі. Балтський повітовий справник неодноразово сповіщав начальство, що в Кодимі «чогось очікують і щодня відбуваються виступи селян»[5].

Новий спалах народного гніву викликала перша світова війна. Закрились майже всі майстерні, безробіття і високі податки важким тягарем лягли на плечі кодимської бідноти. Розорялись і зубожіли селянські господарства. Землі їх лишалися незасіяними: не вистачало насіння, тягла, обмаль було робочих рук. Тому агітація революційно настроєних солдатів, що поверталися з фронту додому, знаходила в селі сприятливий грунт.

Повалення царизму в лютому 1917 року викликало у кодимчан великі надії. Вони сподівалися, що нова влада дасть їм землю, покінчить з ненависною війною. Та марно. Уряд імперіалістичної буржуазії і створені за його вказівкою земельні комітети всіляко зволікали розв'язання питання про землю. Продовжувалася і імперіалістична бойня.

---

[1] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов, с. 92—94.
[2] Ленінградський облдержархів, ф. 8574, оп. 29, спр. 125, арк. 1—2.
[3] Одеський облдержархів, ф. 99, оп. 1, спр. 464, арк. 25; спр. 383, арк. 40, 63.
[4] Справочная книжка Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1888, с. 490.
[5] Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1949, с. 423.

Дізнавшись про перемогу петроградського пролетаріату під час Жовтневого збройного повстання, трудящі Кодими при підтримці солдатів гарнізону підняли повстання проти місцевих органів Тимчасового уряду. Вони розігнали земельний комітет, де переважали ставленики куркулів, і на загальних зборах утворили Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. В одностайно прийнятій постанові учасники зборів вирішили зв'язатись з Одеською Радою як «революційним органом нашого краю». Кодимська Рада просила вказати, в якому «напрямі здійснювати свою діяльність в зв'язку з наступними виборами до Установчих зборів, а також з інших питань»[1].

У лютому 1918 року, коли на Україну вторглися німецькі і австрійські війська, в Кодимі було утворено революційний комітет, який разом з Радою розпочав оборонні роботи і організацію червоногвардійського загону. Однак цей загін не міг протистояти добре озброєним австро-німецьким військовим частинам. У березні село захопив ворог. Крім іноземних окупантів, у Кодимі лютував гайдамацький загін отамана Козубського, який вчинив тут єврейський погром.

Трудящі Кодими під керівництвом ревкому, що пішов у підпілля, активно боролися проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. У створений ревкомом партизанський загін увійшли кодимчани П. Хомич, С. Т. Яворський та інші. 1 жовтня 1918 року на перегоні Кодима — Попелюхи партизани розібрали залізничну колію і пустили під укіс поїзд з солдатами ворога[2].

Наприкінці 1918 року на зміну німецьким окупантам прийшли англо-французькі інтервенти. Саме тоді бідняки Кодими разом з жителями Слобідки і Балти утворили об'єднаний партизанський загін на чолі з І. К. Дячишиним. Цей загін завдав інтервентам дошкульних ударів. У березні 1919 року в районі Кодими частини Червоної Армії разом з партизанами розгромили загін французьких інтервентів[3]. Одночасно трудівники Кодими і навколишніх сіл вели боротьбу проти буржуазно-націоналістичної Директорії. У березні 1919 року петлюрівський полковник Самокиш повідомляв своє командування про більшовицькі повстання в селах повіту: «Ми цілий день в бою, прошу вислати один курінь на допомогу». На початку квітня в районі Кодими здалися радянським військам 2 петлюрівські і білокозацький полки[4]. Але боротьба на цьому не закінчилася.

20 травня 1919 року петлюрівці за допомогою куркулів, які підняли повстання, вдерлися в Кодиму і вчинили тут жахливий погром. Вони розстріляли 85 жителів за саму лише підозру в співчутті до більшовиків, захопили на станції пасажирський поїзд.

Незабаром під ударами Першого Балтського полку, який об'єднав партизанські загони Балтського повіту, петлюрівці залишили Кодиму. Але становище лишалося тривожним. Навколо лютував вир куркульських повстань. Село раз у раз захоплювали численні банди.

У червні—липні 1919 року в повіті підняв повстання отаман Заболотний. Для його придушення командування 45-ї дивізії Червоної Армії надіслало в Кодиму військові сили під керівництвом Грицева і Рокоші. З допомогою саперної частини, що стояла в Кодимі, і бійців Балтського полку під командуванням І. К. Дячишина куркульське повстання було ліквідоване. Але з півдня насувався новий ворог — білогвардійська армія Денікіна. У серпні 1919 року в Кодиму і прилеглі села прибула кавалерійська бригада Г. І. Котовського, яка, прориваючи кільце оточення денікінських військ, просувалася на північ. До складу бригади влилося багато кодимчан.

Наприкінці серпня, коли Кодиму захопили денікінці, організатором боротьби трудящих мас проти ворога став більшовицький повстанський комітет Придністров'я.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 19, арк. 151.
[2] Є. Скляренко. Боротьба трудящих України за владу Рад. К., 1961, с. 213.
[3] За республику Советов. Сборник воспоминаний. Кишинев, 1958, с. 112.
[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, с. 667, 709.

Цей комітет створював партизанські загони, дбав про їх озброєння. Один з таких загонів, серед бійців якого було чимало жителів Кодими і навколишніх сіл, діяв в районі хутора Шмаленого. Партизани вчинили кілька сміливих нападів на денікінські ешелони, що рухались по лінії Слобідка—Кодима. Загони народних месників особливо посилили свої удари по ворогу в січні 1920 року, коли до району Кодими наблизилися передові частини 45-ї дивізії Червоної Армії. Спираючись на допомогу місцевих партизанів, червоноармійці зламали опір денікінців і на початку лютого визволили залізничну станцію і населений пункт[1].

Поновив свою діяльність ревком, очолюваний місцевим робітником комуністом А. Розенмеєром. До ревкому увійшли активні учасники громадянської війни М. Басько, І. Верхівський, М. Паламарчук, І. Мазур та інші. Дещо пізніше, в червні 1920 року, сформувався комітет незаможних селян на чолі з К. Балановським. Тоді ж у Кодимі створено партійний осередок в складі 15 комуністів, комсомольський осередок і профспілку, проведено вибори до Ради робітничих і селянських депутатів[2].

Нормалізації життя заважали численні банди, які одержували підтримку з-за кордону. Вони вбивали радянських активістів, грабували народне майно, тероризували населення. Щоб покінчити з бандитизмом, у 1920 році Кодимська Рада створила спеціальну трійку на чолі з головою виконкому селянкою О. Ткаченко. Організовані цією трійкою озброєні селянські загони вели успішну боротьбу з ворогом[3].

Поряд з ліквідацією бандитизму радянські органи серйозно займалися продовольчим питанням. Був створений загін, який вилучав хліб, прихований сільськими багатіями, провадив збирання продрозверстки, а згодом продподатку. Куркулі чинили запеклий опір заходам Радянської влади. У вересні 1921 року біля станції Кодима вони вбили 9 продармійців. Але це не залякало інших. Протягом 1920—1922 рр. з допомогою комнезамівців продзагін зібрав і відправив у промислові центри багато хліба. Тоді ж було остаточно розподілено серед сільських трудівників поміщицькі і частину куркульських земель. Землезабезпеченість хліборобів Кодими значно зросла.

Під керівництвом партійного осередку і виконкому Ради трудящі загоювали рани, заподіяні господарству війною. Все більш масовими ставали суботники. 11 грудня 1920 року чимало кодимчан прийшло на станцію. Вони відремонтували колію, пристанційний паркан, навантажили 6 вагонів дров. Понад 80 чоловік взяло участь у суботнику, що відбувся 8 жовтня наступного року. У 1921 році в Кодимі були організовані ремісничі артілі «Металіст», «Голка» і «Деревообробник».

Разом з відбудовою господарства налагоджувався побут, проводилося культурне будівництво. Було відкрито школу, амбулаторію, пошту. Центром культурно-освітньої роботи став сільбуд. При ньому організовано драматичний, політичний, сільськогосподарський гуртки. В сільбуді читалися лекції, з бесідами виступали комуністи та сільські активісти. З нагоди визначних подій влаштовувалися масові мітинги. Один з них відбувся в січні 1921 року з приводу наступних виборів до Рад. З метою політичного загартування трудівників були організовані політшколи, їх слухачами стало понад 100 чоловік. Помітно активізувалася робота і серед жінок. 30 листопада 1923 року в Кодимі відбулися перші збори сільських трудівниць, на яких обрали жінок-делегаток. Незабаром вони організували лікнеп для неписьменних жінок.

Неослабну увагу приділяли комуністи відбудові сільського господарства. На кожному кроці доводилось долати великі труднощі: не вистачало насіння, тяглової сили. В 1924 році було засіяно лише 636 десятин озимини, або п'яту частину всього земельного клину. Одноосібні господарства збирали мізерні врожаї — пересічно по 22 пуди пшениці і по 11 пудів жита з десятини посіву[4]. В цих умовах виняткову роль

[1] Н. А. Норцов. Борьба за Октябрь в Молдавии. Тирасполь, 1931, с. 53; Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 74, арк. 89.

[2] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 2, оп. 1, спр. 12, арк. 1, 5, 27.

[3] Газ. «Большевик» (Одеса), 28 січня 1922 р.

[4] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 2, оп. 1, спр. 16, арк. 12; ф. 78, оп. 2, спр. 49, арк. 13, 38.

відігравало кооперування селянських господарств. Партосередок і комнезам, який в 1924 році об'єднував 185 чоловік, проводили велику роботу по залученню бідняків до кооперативних об'єднань. 70 селян вступили до кредитного сільськогосподарського товариства і за його допомогою придбали 50 плугів. У 1926 році майже дві третини селянських господарств об'єдналися в споживчий кооператив «Змичка», який очолив комуніст Ю. П. Лавренов. Наступного року організовано першу сільськогосподарську артіль — «Громадська оранка». Вона об'єднувала 25 найбідніших господарств[1].

У 1928 році в Кодимі виникають ТСОЗи «Червоний степ» та «Зірка незаможника», в які вступили 38 сімей селян-незаможників. Незабаром ці товариства були переведені на статут сільськогосподарської артілі, а в 1929 році вони об'єдналися в колгосп «Гігантський шлях». Головою правління обрано учасника громадянської війни колишнього члена ревкому М. Баська. Спочатку колгосп був економічно слабким господарством. Він мав лише 16 коней, тому переважна більшість робіт виконувалась вручну. Мало чим відрізнявся від нього і колгосп «Комінтерн», організований у 1930 році. Того ж року вони об'єднались в одну артіль, що дістала назву «Комунар». На той час це було велике і досить міцне господарство. До нього входило 236 бідняків і 162 середняки. Колгосп мав 1,8 тис. га земельних угідь, 99 коней, 67 плугів, 25 борін, 17 сівалок, 2 молотарки, двигун. У 1931 році в селі з'явився перший трактор «Фордзон». За його кермо сів місцевий селянин Г. Задорожний. Наприкінці того ж року організується Абомеліківська, а через 3 роки — Кодимська МТС. Держава надала їй потужну техніку: 28 тракторів, 33 молотарки, 68 лобогрійок, 26 сіноскидів, 9 двигунів[2].

У 1930 році в житті кодимчан сталася знаменна подія — їх село перетворено на районний центр Молдавської АРСР[3]. Почала виходити газета «Колгоспник Кодимщини». 12—14 липня 1931 року перша районна партійна конференція обговорила чергові завдання парторганізацій колгоспів і підприємств району. З метою кращого керівництва масово-політичним і господарським життям артілі «Комунар» партійна організація села перенесла свою роботу безпосередньо в колгосп. В кожну виробничу бригаду було виділено парторганізатора.

Комуністи, депутати сільської Ради постійно дбали про задоволення матеріальних потреб людей. Для колгоспників було організовано безплатне громадське харчування. Влітку відкривались дитячі ясла. Це дало змогу багатьом жінкам прилучатися до роботи в колгоспі.

У 1934 році артіль «Комунар» виростила високий урожай зернових і технічних культур. Щедрі дари колгоспних ланів трудівники продемонстрували на першій Кодимській сільськогосподарській виставці і Святі врожаю. Успіхи артілі сприяли припливу до неї нових членів. Навесні 1935 року в Кодимі лишилося всього 21 одноосібне господарство. Отже, колективізацію було в основному завершено[4].

В довоєнні роки в артілі виросла ціла плеяда новаторів. Ланкова Н. П. Джуган першою в районі підхопила почин М. Демченко та М. Гнатенко і домоглася 500 цнт врожаю цукрових буряків з га. У 1937 і 1938 рр. Надія Прокопівна була учасницею республіканських зльотів ударників сільського господарства Молдавії, а в 1939 році її затвердили учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За високі досягнення у вирощенні цукрових буряків Н. П. Джуган удостоєна Золотої медалі. Її портрет було виставлено в одному з павільйонів виставки. Кращим бригадиром артілі по праву вважався К. П. Джуган, який щороку виборював високі врожаї пшениці, цукрових буряків.

У передвоєнний час колгосп «Комунар» перетворився на багатогалузеве господарство. В ньому розгорнулось велике капітальне і житлове будівництво. Було збу-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 78, оп. 2, спр. 91, арк. 73; спр. 113, арк. 44.
[2] Там же, спр. 125, арк. 34, 36; оп. 1, спр. 6, арк. 1—3, 12.
[3] З 1924 по 1930 рік Кодима входила до складу Крутненського району Молдавської АРСР.
[4] Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР 1920—1937 гг. Кишинев, 1964, с. 409.

довано ферму для великої рогатої худоби, свинарник на 600 голів, стайню, вівцеферму на 500 вівцематок, закладено великий сад. Колгосп увійшов у ряди передових господарств району.

На рейки колективної праці перейшли і численні кустарі-ремісники. У 1929 році в Кодимі організуються артілі шевців, кравців, шапкарів. Вони щороку перевиконували планові завдання, випускали товари широкого вжитку тільки високої якості.

В роки першої п'ятирічки в Кодимі будуються нові підприємства. У 1931 році став до ладу цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли, наступного року — фабрика по виробництву повидла (цех Одеської кондитерської фабрики ім. Р. Люксембург). Поліпшилось використання обладнання, зростала продуктивність праці на кодимському вапняному заводі.

В роки другої п'ятирічки розгорнулися великі роботи по благоустрою села. Було споруджено новий Будинок культури, нову школу, лікарню. До 1935 року в Кодимі повністю покінчили з неписьменністю. Її ліквідація розпочалася відразу після закінчення громадянської війни, але по-справжньому ця робота розгорнулась у період масової колективізації. У 1929 році було зареєстровано 572 неписьменних та 368 малописьменних. В Кодимі було створено 65 груп лікнепу. Кожній з них партійна організація і Рада виділили культармійців з числа вчителів, комсомольців. Загальне керівництво по ліквідації неписьменності покладалося на комісію сільради. Кодимчани по праву пишалися своїми успіхами в господарському і культурному будівництві. І коли 9—10 липня 1936 року Кодиму відвідав Г. І. Петровський, їм було про що розповісти Голові Всеукраїнського ЦВК. Григорій Іванович зустрівся з партійно-радянським активом, учасниками громадянської війни, з інтересом оглянув село, цікавився життям колгоспників і робітників[1].

Збирання яблук у Кодимському колгоспі «Комунар». 1963 р.

Відчуваючи повсякденне піклування партії і уряду, кодимчани ще наполегливіше працювали над зміцненням економіки села. В 1938 році у зв'язку з успішним розвитком тут сільського господарства і місцевої промисловості Кодиму було віднесено до розряду селищ міського типу.

Дальшому розвиткові господарства, культури, поліпшенню добробуту людей перешкодила війна. 23 червня 1941 року на багатолюдному мітингу виступали колгоспники, робітники, ветерани громадянської війни. Вони одностайно заявляли про свою готовність із зброєю в руках захищати соціалістичну Вітчизну. Сотні кодимчан пішли на фронт. Жінки, чоловіки похилого віку, підлітки будували укріплення. Почалася евакуація державного і громадського майна. Вона проходила організовано, незважаючи на часті нальоти фашистської авіації на залізничну станцію. В перших числах липня в селищі створено винищувальний загін. Він охороняв урожай, чергував на станції, забезпечував безперебійний рух поїздів.

В середині липня Кодима опинилася під загрозою захоплення гітлерівськими і румунськими військами. Радянські частини під натиском переважаючих сил ворога змушені були відступити. Виконуючи наказ командування висадити в повітря залізничну станцію, молодший лейтенант І. П. Красовський прийняв нерівний бій з гітлерівцями і загинув смертю героя.

---

[1] Газ. «Колгоспник Кодимщини», 12 липня 1936 р.

22 липня в Кодиму вдерлися гітлерівські загарбники. І хоч окупанти встановили в селищі нечуваний режим терору, його жителі не скорилися. Взимку 1941/42 року в Кодимі організовується підпільна група на чолі з В. В. Кривенцовим. До неї входили М. Коберник, Ф. Ковальчук, Г. Пашкевич та інші. На початку 1942 року ця група встановила зв'язок з підпільниками сусідніх сіл — Грабового, Сербів, Лисогірки, Слобідки та інших. Кодимські підпільники провадили диверсійно-підривну роботу, спрямовану проти ворога, допомагали радянським розвідникам, що діяли в тилу фашистів, закликали населення не виконувати наказів окупантів. Вони збирали зброю та боєприпаси, готуючись до відкритої партизанської боротьби. Один з членів групи — К. Д. Бушанський — змонтував радіоприймач і приймав зведення Радянського інформбюро, які потім переписувалися від руки і поширювалися серед населення. На початку 1943 року підпільники допомогли втекти з ешелону, що прямував у фашистський табір смерті, великій групі військовополонених.

Але в серпні 1943 року фашисти напали на слід підпільників. Частина з них була заарештована, а решта пішла в ліси і приєдналась до партизанського загону «За Батьківщину», що боровся проти ворога на території Вінницької області[1].

У жовтні 1943 року керівник кодимських підпільників В. В. Кривенцов спільно з іншими товаришами створив нову групу. Разом з партизанами загону ім. Жданова, що діяв на території Чечельницького району Вінницької області, кодимчани провели кілька успішних бойових операцій. Так, у жовтні на перегоні Попелюхи—Кодима партизани знищили 14 ворожих солдатів, а в листопаді на перегоні Рудниця — Крижопіль розібрали залізничну колію і пустили під укіс поїзд з танками та гарматами. Рух на залізниці було припинено на п'ять діб.

Однак у грудні 1943 року карателі знову вислідили підпільників. Після жорстоких катувань на допитах В. В. Кривенцова, Г. Пашкевича та кількох інших учасників підпілля було страчено. Герої поховані в братській могилі у Кодимі. Їм встановлено пам'ятник. 28 вересня 1967 року В. В. Кривенцов посмертно нагороджений медаллю «За відвагу»[2].

22 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили Кодиму від окупантів. В боях за село смертю героїв загинули воїни Червоної Армії — росіянин М. Уткін, українці М. Великий, С. Кириленко, А. Смиченко, татарин Г. Хаджієв та інші. Жителі селища свято шанують пам'ять про своїх визволителів.

Великий бойовий шлях у роки війни пройшли сотні кодимчан. Колгоспний тесляр К. Н. Бурдейний воював у гвардійському кавалерійському корпусі, пройшов від Кодими до Шпрее, був тричі поранений. У боях з ворогом відзначилися Г. Н. Новаковська, С. Ф. Греченюк, П. Ф. Кулинський, Є. Ф. Бурмистр та багато інших.

Великого лиха заподіяли окупанти населенню і господарству Кодими. Фашисти розстріляли 243 жителів, у тому числі 79 дітей. Руїни і згарища залишив після себе ворог. Було вивезено або знищено весь сільськогосподарський інвентар. Пограбовано і спалено десятки будинків, культурно-побутових закладів. Окупанти завдали селищу збитків на суму 1,7 млн. карбованців[3].

В перші ж дні після визволення до Кодими прибула група партійних і радянських працівників, надіслана ЦК КП (б)У. В цю групу входили старий комуніст, учасник боротьби за встановлення Радянської влади в Кодимі Ю. П. Лавренов, а також В. І. Якушев, який був обраний першим секретарем райкому партії. На кінець 1944 року в Кодимі відновили свою роботу 5 первинних партійних організацій, які налічували 86 комуністів. А через 2 роки тут працювало вже 16 партійних організацій, що об'єднували 135 комуністів. Відновив свою діяльність партійний осередок у колгоспі «Комунар»[4].

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 144, арк. 28—29.
[2] Газ. «Знамя коммунизма», 30 вересня 1967 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп 1, спр. 8, арк. 140—144.
[4] Одеський облпартархів, ф. 579, оп. 2, спр. 77, арк. 36.

Комуністи мобілізували працівників артілі на відбудову зруйнованого господарства. З великими труднощами колгоспники придбали кілька коней, створили свиноферму, молочну ферму з 15 корів. Всі сільськогосподарські роботи виконувались вручну. Але завдяки самовідданій праці людей господарство швидко ставало на ноги. Уже в 1944 році в неподільний фонд артіль відрахувала близько 17 тис. крб. Наступного року був засіяний весь земельний клин.

Не покладаючи рук трудилися в колгоспі жінки. Багато горя зазнала під час окупації П. В. Васіна. Її чоловік загинув на фронті. Пелагію Василівну разом з чотирма дітьми фашисти відправили в концтабір. Радянські воїни врятували Васіну та її дітей від смерті. Приїхавши в Кодиму, вона одразу попросилася на найважчу ділянку роботи — на тваринницьку ферму. Сутужно було з кормами. Майже всі роботи доводилось виконувати вручну. Дбайливий догляд за худобою, запровадження передових прийомів на відгодівлі і роздоюванні корів принесли доярці перший успіх. У 1945—1947 рр. вона надоювала від кожної корови по 1,5—2 тис. кг молока. Самовіддана праця найстарішої доярки артілі відзначена Радянським урядом. У 1966 році П. В. Васіну нагороджено орденом «Знак Пошани».

Зусиллями партійної організації, правління, всіх трудівників колгосп поступово перетворювався на багатогалузеве, економічно міцне господарство. У 1953 році тут вирощено високий урожай цукрових буряків — по 250 цнт з га. Істотні зрушення сталися в розвитку тваринництва. Для громадської худоби були збудовані впорядковані приміщення, широко використовувалась техніка. Поголів'я великої рогатої худоби перевищило 800 голів, на відгодівлі перебувало понад 1 тис. свиней, швидкими темпами розвивалось птахівництво.

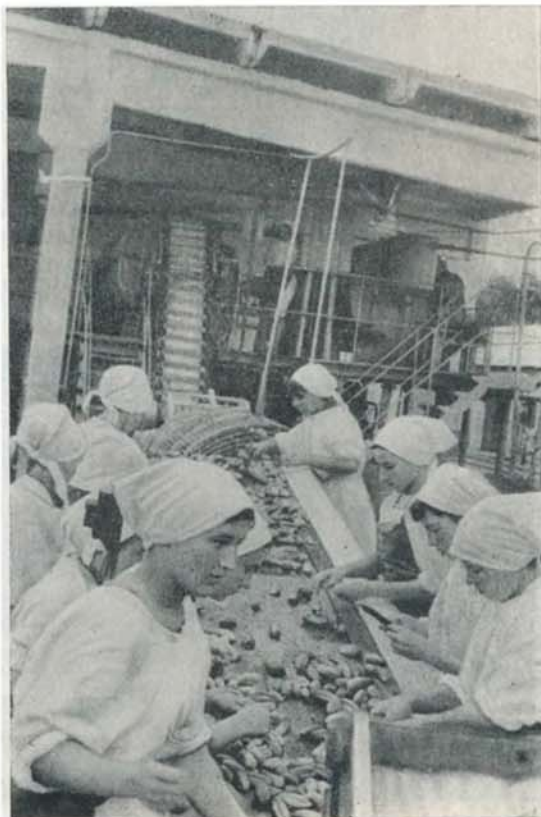
Великі доходи від рільництва і тваринництва дали можливість колгоспникам відрахувати у неподільний фонд 267,3 тис. крб. За високі виробничі показники колгосп премійовано двома вантажними і легковою автомашинами. Ланкова М. А. Московчук одержала найвищу урядову нагороду — орден Леніна. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний голова артілі Ю. С. Паламарчук.

У роки семирічки колгосп перетворився на спеціалізоване господарство по відгодівлі великої рогатої худоби та свиней і виробництву молока. Здійснені великі роботи по поліпшенню породності худоби, створена міцна кормова база, збудовано 6 типових приміщень, де всі процеси догляду за тваринами механізовані. У 1965 році колгосп мав на відгодівлі понад 3 тис. свиней, 700 голів великої рогатої худоби. Тваринники артілі домоглися значного зниження собівартості центнера свинини і яловичини. За цими показниками колгосп вийшов на одне з перших місць в районі.

Новими виробничими досягненнями зустріли члени артілі «Комунар» ювілейний 1967 рік. Вони вдвоє перевиконали план продажу державі молока (від кожної корови надоєно по 2850 кг), м'яса — майже в півтора раза (466 тонн при плані 316 тонн). Добрий врожай зібрано з колгоспних ланів: зернових — по 27,5 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — по 24,8 цнт, кукурудзи — по 45 цнт. Сумлінна праця членів артілі була відповідним чином винагороджена. При доході в 1 млн. крб. колгосп виділив на оплату праці 485 тис. крб. На людино-день колгоспники одержали по 3 крб. 20 коп. Всі трудівники артілі щороку мають двотижневу оплачувану відпустку, чимало з них безплатно лікуються в санаторіях. Понад 700 чоловік одержують пенсії.

Підвищення матеріального рівня життя стимулює зростання продуктивності праці. Рік у рік поповню-

Кодимський консервний завод. 1967 р.

ються ряди передовиків сільськогосподарського виробництва. Лише в 1966 році 5 колгоспників відзначено високими урядовими нагородами, зокрема комбайнера П. І. Бойка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Чимало чудових виробничників і серед 2,9 тис. робітників працюють на підприємствах місцевої промисловості. На консервному заводі високе звання ударника комуністичної праці присвоєно 25 передовикам. Гордістю підприємства є О. Чернійчук, що виріс з моториста до головного механіка. Відмінно працюють Н. Стадник, Л. Василенко та інші.

Не впізнати нині в консервному заводі маленької повидловарильної фабрики, що існувала до війни. У 1963 році тут став до ладу новий цех. Були встановлені потокові автоматизовані лінії по виготовленню консервів зеленого горошку, огірків, томатів і соків. В останньому році семирічки почала діяти потокова лінія по виготовленню компотів. Консерви з маркою «Зроблено в Кодимі» можна зустріти у шахтарському Донбасі, в Сибіру, на Крайній Півночі. У ювілейному році завод випустив понад 15 млн. банок консервів, виконавши план на 106 проц. На цьому підприємстві працюють 40 фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою, 3 депутати місцевих Рад, багато передовиків-виробничників. Відмінно трудяться робітники маслозаводу. Чималих успіхів добився колектив «Міжколгоспбуду», який налічує 500 висококваліфікованих працівників. Створений у 1956 році «Міжколгоспбуд» нині перетворився на високомеханізовану будівельну організацію. Щодоби його цегельний завод виробляє 12 тис. штук цегли. З кожним роком нарощує свої потужності завод залізобетонних виробів.

У 1966 році «Міжколгоспбуд» спорудив 30 господарських та культурно-побутових приміщень, виконавши робіт на 857 тис. крб. і посівши перше місце в республіці. Його нагороджено перехідним Червоним прапором «Облміжколгоспбуду» та обкому профспілки працівників сільського господарства і занесено на обласну Дошку пошани. В ювілейному році обсяг будівельно-монтажних робіт досяг 1 млн. 165 тис. крб. при плані 800 тис. крб. Отже, колектив «Міжколгоспбуду» з честю виконав свої зобов'язання, взяті до 50-річчя Радянської влади[1].

За післявоєнний час повністю реконструйовано залізничну станцію. Широкого розвитку набула автоматизація процесу обробки вантажів, поліпшилася служба ремонту.

Кодима, яка за останні 10—15 років стала значним промисловим центром області, поступово набуває вигляду міста. На вулицях з'явились двоповерхові будинки. Якщо до 1963 року їх було всього 8 (на 112 квартир), то за один тільки 1966 рік споруджено 6 (на 64 квартири). Новими типовими домами забудовані вулиці імені Суворова, Некрасова, Садова, Радянська, Миру та інші. На кошти колгоспників, робітників і сільської інтелігенції здійснюється велике індивідуальне будівництво. Тільки за 1959—1967 рр. в Кодимі споруджено понад тисячу впорядкованих осель загальною площею 60 тис. кв. метрів. За цей же час заасфальтовано 10 км тротуарів і забруковано понад 15 тис. кв. метрів вулиць. У 1963 році відкрито новий двоповерховий готель. Силами молоді розбито парк, споруджено стадіон.

Вчитель В. І. Лактіонов працює над скульптурою «Жінка-трудівниця». Кодима. 1967 р.

Велика увага приділяється в селищі будівництву і поліпшенню діяльності медичних та культурно-освітніх закладів. Відкрито поліклініку, розширено до 250 ліжок районну лікарню (у 1967 році вона мала 150 ліжок). Хворих обслуговують 30 кваліфікованих лікарів. Особливою повагою у кодимчан користуються лі-

[1] Газ. «Червона зірка», 1 травня 1967 р., 1 січня 1968 р.

карі-хірурги С. Т. Максимишин, А. Ф. Байдикова, М. О. Толстопятов, які щороку роблять понад 500 складних операцій. В селищі створено санітарно-епідеміологічну станцію, відкрито 2 аптеки.

У Кодимі працюють 3 середні, одна заочна і восьмирічна загальноосвітні школи. З метою підготовки висококваліфікованих спеціалістів у селищі відкрито училище механізації сільського господарства, яке готує майстрів-наладчиків, трактористів-машиністів, слюсарів-ремонтників та інших фахівців. Нині в Кодимі працює великий загін інтелігенції — 98 вчителів і викладачів, 30 лікарів, 15 інженерів, 15 спеціалістів сільського господарства. Плодотворну роботу проводять працівники культурно-освітніх закладів. В Кодимі є Будинок культури з залом на 500 місць, широкоекранний кінотеатр на 600 місць, Будинок піонерів. Міцно увійшли в побут людей книга і газета. Дев'ять бібліотек селища мають 75 тис. томів різноманітної літератури. Щодня кодимчани одержують понад 3 тис. примірників газет і журналів. У кожному будинку є радіо. В 1966 році став до ладу потужний радіовузол, який обслуговує жителів Кодими та інших сіл. Крім того, мешканці мають близько 2 тис. радіоприймачів і телевізорів.

Трудящі Кодими розробили і втілюють у життя п'ятирічний план розвитку господарства, культури і благоустрою селища. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селищі буде збудовано універмаг, ресторан, хлібозавод, спеціалізовані магазини по продажу продовольчих і господарських товарів.

На прикладі звичайного українського селища Кодими наочно видно, як активно йде процес стирання істотних відмінностей між містом і селом.

В. А. ВЛАДИМИРСЬКИЙ, М. А. РУБІН

Кодимський район розташований в північній частині області. Межує на сході з Балтським, на півдні — Котовським районами Одеської області, на півночі — з Піщанським і Чечельницьким районами Вінницької області, на заході — з Молдавською РСР. Район утворено в 1930 році. Територія — 0,8 тис. кв. км. Населення — 51,1 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 38,5 тис. чоловік (75,3 проц.). Густота населення — 63,8 чол. на 1 кв. км. В районі — 27 населених пунктів, які підпорядковані 2 селищним та 11 сільським Радам. Через територію району та його центр Кодиму проходить залізниця Одеса—Київ. Автошляхи зв'язують район з Балтою та Рибницею (Молдавська РСР).

В економіці переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає 64,9 проц. валової продукції району. Понад дві третини території займають сільськогосподарські угіддя, з них орної землі — 83,6 проц., під садами та виноградниками — 2,4 проц. Лісові масиви розташовані на 12 тис. га. В районі — 17 колгоспів і 1 шовкорадгосп. На кожне з цих господарств припадає пересічно 3,4 тис. га угідь. Вони вирощують переважно озиму пшеницю і кукурудзу, з технічних культур — цукрові буряки та соняшник. Велику питому вагу (13,9 проц.) має садівництво.

Протягом 1966—1968 рр. середня врожайність зернових з гектара становила 22,2 цнт, цукрових буряків — 241,1 цнт з гектара.

Важливою галуззю господарства району є тваринництво, що дає 33,5 проц. всієї сільськогосподарської продукції. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 1 січня 1969 року в колгоспах району було 26 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 7,5 тис. корів; свиней — 22,9 тис. На 100 га сільськогосподарських угідь припадало по 47 голів великої рогатої худоби, на 100 га ріллі — 49,9 свині. В районі добре розвинуто бджільництво. У 1968 році на 100 га угідь зібрано меду 1,04 центнера.

Рік у рік зростає матеріально-технічна база сільського господарства. Вартість виробничих фондів у рослинництві і тваринництві становить 12,9 млн. крб. У колгоспах району працюють 516 тракторів і 178 комбайнів. Всі господарства підключено до державної електромережі. Повністю механізовано орні роботи, збирання зернових та соняшнику; міжрядний обробіток цукрових буряків механізовано на 80 проц.,

а їх збирання — на 87 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 75 проц. Це підвищує продуктивність праці в сільському господарстві, сприяє його дальшому розвитку. В 1966 році за досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві орденами та медалями Радянського Союзу в районі нагороджено 127 колгоспників, з них орденом Леніна — 7, орденом Трудового Червоного Прапора — 18.

Промисловість району спеціалізується на переробці сільськогосподарської сировини. Тут працює 10 підприємств, на яких зайнято 4643 робітники та службовці. Найбільші підприємства — консервний завод, маслозавод, харчокомбінат, спиртозавод, завод будівельних матеріалів.

Торговельна мережа району налічує 146 магазинів і крамниць; працює 29 закладів громадського харчування. В 1968 році товарооборот становив 12,4 млн. карбованців.

Щороку в населених пунктах району зростає житловий фонд. Протягом семирічки тут споруджено 1740 впорядкованих будинків, а протягом 1966 року — 252 загальною площею 11 844 кв. метри.

Медичну допомогу населенню району подають 43 лікарі та 270 чоловік середнього медичного персоналу. Вони працюють в 9 лікарнях, 17 фельдшерсько-акушерських пунктах, 11 колгоспних пологових будинках тощо.

Рік у рік зростає мережа шкіл. В районі є 10 середніх, 14 восьмирічних і 2 початкові школи, крім того, є 2 школи робітничої та сільської молоді. В них навчається понад 8 тис. учнів і працюють 532 вчителі, з них — 13 відмінників народної освіти.

В районі є 6 будинків культури, 23 клуби, при яких діють 5 народних університетів культури і 150 гуртків художньої самодіяльності. В населених пунктах відкрито 25 бібліотек з книжковим фондом 164,3 тис. примірників. У 1968 році населення району передплачувало 850 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, яка нині має назву «Червона зірка», виходить з 1931 року.

Добре поставлено в районі спортивну роботу. Тут налічується 7190 фізкультурників, у т. ч. 1460 розрядників. Вони об'єднані у спортивних товариствах «Трудові резерви» і «Колос».

Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудівники району наполегливо працюють над примноженням своїх досягнень в господарському і культурному будівництві.

СЕРБИ́

Серби — село, центр сільської Ради. Розташовані на берегах річки Білочі — притоки Дністра, за 5 км від районного центру і залізничної станції Кодима. Населення — 2,6 тис. чоловік.

Поблизу села виявлено рештки чотирьох стародавніх поселень. Під час розкопок у 1926 і 1957 рр. тут знайдено уламки глиняного посуду, глиняні статуетки, крем'яні знаряддя, грузила, прясла, голки з риб'ячих кісток, бронзові наконечники стріл тощо.

Територія сучасного села колись була вкрита густими дубовими лісами. Понад 200 років тому серед цих лісів, на березі річки Білочі, оселилися вихідці з Сербії. Від них походить і назва села[1]. Згодом Серби стали зростати переважно за рахунок втікачів з півночі України, що залишали рідні місця, рятуючись від феодально-кріпосницького гніту.

З часом місцевість навколо села змінювалась. Жителі вирубували ліс, а звільнені ділянки використовували для хліборобства. Ще й досі в народі збереглися назви тих часів — Пеньків яр, Лиса гора, Зруб тощо.

Наприкінці XVIII століття населення Сербів потрапило у кріпосну залежність. Десь на початку наступного сторіччя правобережну частину Сербів (157 дворів)

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 49—50.

поміщик Комар заклав у державний банк і вона стала «казенною». Селяни сплачували оброк у казну. В лівобережній частині, яка лишалась власністю Комара, було 172 двори з населенням 421 чоловік. Після реформи 1861 року всі селяни Сербів лишилися майже без землі. Понад п'ять шостих земельного клину — 1048 десятин з 1219 — належало поміщиці. Лише 4 селянські сім'ї мали по одній десятині орної землі на ревізьку душу, решта ж сербівців господарювала на клаптиках розміром в кілька сотень, а то й десятків кв. саженів[1].

Нестерпно важкі умови життя, безземелля спонукали селян до стихійних виступів. Вони не раз захоплювали поміщицькі вигони, травили луки. Власниця землі скаржилася в судові інстанції, приїздили комісії, але сербівці трималися стійко. Особливо загострилась боротьба у 1871—1872 рр. З давніх часів селяни користувалися лісом, що межував з Сербами: косили в ньому сіно, рубали дерева і звикли вважати його своїм. Але поміщиця продала частину лісу на зруб. Тоді селяни почали самі вирубувати його. На місце події прибули становий пристав з урядниками і стражниками. Спроба пристава арештувати селянина Трембовецького, який закликав людей не коритися, викликала рішучий опір з боку сербівців. Вони «кинулися з дрючками на урядників і десятських», і тільки застосування поліцейськими вогнепальної зброї примусило селян відступити[2].

На початку XX століття під впливом революційних подій у країні виступи селян Сербів стають більш організованими. Особливо активізувався селянський рух наприкінці першої російської революції. Так, на сільському сході 20 липня 1907 року сербівці вирішили розподілити між собою поміщицьку землю, а «коли хто буде перешкоджати цьому, то нещадно розправитися з ним». Щоб навести «порядок» в селі, сюди раз у раз приїздили чиновники з повітового суду. Але селяни стояли на своєму і вимагали справедливого перерозподілу земель серед усіх жителів Сербів[3].

Вони не раз посилали ходаків до волосного начальства в Писарівку із скаргою на утиски поміщиків. Селяни писали, що не можуть і не хочуть більше терпіти голод, жити як худоба, в темноті і неуцтві. З 2945 жителів Сербів три чверті були неписьменними, хоч в селі і працювало кілька шкіл. Перша з них відкрилася ще в 1860 році. У 1873 році почало діяти однокласне народне училище, а пізніше — ще 2 невеличкі школи — чоловіча і жіноча. Всі вони містилися в звичайних селянських хатах, майже не опалювалися. Учнів у них було мало. Так, у народному училищі навчалося від 10 до 30 хлопчиків і дівчаток[4]. Діти бідноти, а вона в селі переважала, зовсім не відвідували школи.

І в наступні роки боротьба сербівців за поліпшення свого становища не припинялася. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції, на початку квітня 1917 року в селі відбулася масова демонстрація, учасники якої схвалили повалення царизму і зажадали від Писарівського волосного земельного комітету розподілу поміщицьких земель.

Однак надії на комітет, в якому засіли куркулі та есерівські елементи, виявилися марними. Зрозумівши це, селяни звернулися до Одеської Ради з проханням надіслати в Серби свого представника, щоб він санкціонував справедливий розподіл землі. Невідомо, чи дочекалися вони його, але у вересні—жовтні сербівці все частіше вдаються до самочинних дій[5].

Справжнє розв'язання аграрного питання приніс Великий Жовтень. Після встановлення в Сербах у січні 1918 року Радянської влади поміщицьку і церковну землю було конфісковано. Почався розподіл серед селян 580 га землі. Однак завершити його тоді не довелося.

---

[1] Хмельницький облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 92, арк. 39; ф. 112, оп. 1, спр. 123, арк. 1.
[2] Там же, ф 228, оп. 1, спр. 9098, арк. 1.
[3] Там же, ф. 112, оп. 1, спр. 162, арк. 383.
[4] А. Крылов. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1905, с. 380; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 50.
[5] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 120, арк. 4, 7.

У березні 1918 року село захопили австро-німецькі війська. Разом з ними в свій маєток повернулася і поміщиця Ракуза. Діставши підтримку окупантів, вона відібрала у селян землю, худобу, примушувала відшкодовувати збитки. Пограбовані іноземними загарбниками і землевласницею, селяни піднімалися проти них на боротьбу. Сербівці вбили поміщицю, нападали на австрійських солдатів. Влітку 1918 року був створений повстанський загін під керівництвом Пастухова. В серпні загін, в який влилися і жителі навколишніх сіл, вже налічував близько 200 чоловік. Він брав активну участь у визволенні частинами Червоної Армії півдня України від австро-німецьких окупантів, а потім англо-французьких інтервентів.

Коли в квітні 1919 року іноземні загарбники були вигнані з Одещини, настав мирний перепочинок. Але він виявився дуже коротким. У травні Серби захопили банди Григор'єва. Григор'ївці марно намагалися залучити на свій бік місцеве населення. В середині травня частини Червоної Армії з допомогою сербівців визволили село[1]. Проте незабаром селянам знов довелося взятися за зброю. В Сербах місцевий багатій А. Трач зібрав банду, яка нападала на села, вбивала радянських активістів. Бідняки-сербівці організували загін самооборони і в червні з допомогою регулярних червоноармійських частин розгромили банду в районі залізниці Слобідка—Рибниця. Частина сербівців влилася до Балтського партизанського загону на чолі з І. К. Дячишиним і в його рядах боролася проти петлюрівців. У боях за Радянську владу особливу мужність виявили селяни А. Лисюк, Т. Ладиженський, Т. Поліщук та багато інших.

Наприкінці липня 1919 року петлюрівцям вдалося захопити село. Але вже у серпні кавалерійська бригада Г. І. Котовського, що входила до 45-ї стрілецької дивізії, вибила ворога із Сербів. Деякий час у селі містився штаб котовців. Поповнившись за рахунок селян навколишніх сіл і, зокрема, сербівців, кавалерійська бригада в складі Південної групи військ вирушила на північ для з'єднання з основними силами Червоної Армії. Наприкінці серпня село захопили денікінці.

Тільки в лютому 1920 року в Сербах було остаточно відновлено Радянську владу. Новоутворену Раду селянських депутатів очолив комуніст В. І. Константин. Незабаром, у червні 1920 року, в Сербах організовано комітет незаможних селян. Спочатку головою комнезаму був І. Х. Гурман, а згодом — К. Н. Білоконь, обидва бідняки, учасники громадянської війни.

Рада і комнезам приступили до розподілу поміщицької і частково куркульської землі, організували допомогу в обробітку наділів біднякам, вдовам і сиротам, чоловіки і батьки яких не повернулися з війни. 10 червня 1921 року в селі відкрилися двокомплектні школи, де працювали 4 вчителі й навчалося 288 дітей, а також хата-читальня[2].

Поступово життя в Сербах нормалізувалося. Долаючи величезні труднощі, зокрема запеклий опір куркульства, недорід 1921—1922 рр., селяни на кінець відбудовного періоду в основному підняли свої господарства. Велику допомогу сербівцям насінням, реманентом, коштами подала Радянська держава. І все ж розвиток сільського господарства йшов повільно. Бракувало техніки, досвідчених спеціалістів. Селянські господарства дрібнішали. Сербівці все більше усвідомлювали необхідність об'єднання в колективи з метою спільного обробітку землі.

Справжнім ватажком мас, їх політичним організатором став партійний осередок, створений у 1926 році. Його очолив колишній партизан М. Я. Федоров. Того ж року за ініціативою комуністів у Сербах був заснований перший ТСОЗ, яким керували І. Г. Дашківський і Ф. К. Дудник. Радянська держава допомогла членам товариства інвентарем, живим тяглом, насінням.

У своїй діяльності по соціалістичній перебудові села комуністи спиралися на КНС і сербівську комсомольську організацію, яка сформувалася в 1927 році. Ком-

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, с. 66.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 274, арк. 73.

соргом молодь обрала В. Цапка. Комсомольці налагодили культурно-освітню роботу. Її центром стала хата-читальня. Особливу увагу було звернуто на ліквідацію неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. З цією метою створено 75 груп лікнепу. В 1929 році почала працювати чотирирічна школа, де навчалося близько 300 дітей. До 1932 року в Сербах майже не лишилося неписьменних. Це сприяло зростанню свідомості селян, їх політичної зрілості. Вони все активніше брали участь у кооперативах, сільськогосподарських товариствах тощо.

Організатор першого ТСОЗу в с. Сербах І. Г. Дашківський (фото 1966 р.).

Масова колективізація селянських господарств у Сербах розпочалася у 1929 році. Перший колгосп був організований на лівобережній частині села. До нього вступило близько 30 сімей, переважно бідняків. Головою правління обрали Д. С. Бачинського. Того ж року утворилася сільськогосподарська артіль «Незаможник». Наступного року ці колгоспи злилися в один. Його назвали іменем Леніна. Одночасно на іншій, правобережній, частині села 45 селянських господарств об'єдналися в артіль «Нове життя». У 1934 році колгоспові присвоєно ім'я палкого трибуна революції С. М. Кірова.

Багато труднощів довелося перебороти сербівцям на шляху колективізації. Куркулі і підкуркульники агітували селян проти вступу до колгоспів, погрожували їм розоренням, голодом. Але восени 1930 року виявилося, що в артілі «Нове життя» вирощено вищий урожай зернових, ніж на полях одноосібників. Це було кращою агітацією на користь колгоспного ладу. На початку 1931 року до сільгоспартілі «Нове життя» вступило ще 180 сімей, а на осінь того ж року вона вже об'єднувала 350 дворів.

Успішне будівництво колгоспів викликало шалену лють куркулів. Вони намагалися розвалити колективні господарства, гальмували виконання плану хлібозаготівель. Куркуль Мураховський заховав хліб і відмовився здавати хлібопоставки. Коли комсомольці відкопали яму, в ній, крім хліба, було виявлено і вогнепальну зброю.

В 1931 році класові вороги вбили голову колгоспу ім. Леніна Д. С. Бачинського[1]. Комуністи і комсомольці, активісти села дали куркулям рішучий бій. На вимогу сільського сходу в 1931—1932 рр. з села було вислано 20 сімей багатіїв, а їх майно конфісковано і передано колгоспам.

Подолавши опір куркульства, сербівці розгорнули боротьбу за підвищення продуктивності праці, піднесення врожайності артільних ланів. У 1931 році вони викликали на соціалістичне змагання колгоспників сусідніх сіл — Писарівки та Шершенців. План хлібозаготівель цього року було виконано повністю.

Виняткову роль у зміцненні молодих колгоспів відіграли створені в 1931 році Абомеліківська і в 1934 році Кодимська машинно-тракторні станції. Вони забезпечували механізацію основних видів польових робіт в артілях, запроваджували передову агротехніку.

У 30-х рр. колгосп ім. Кірова, який очолював комуніст-двадцятип'ятитисячник одеський робітник С. І. Олександров, став одним з кращих у районі. Значних успіхів добилася і артіль ім. Леніна. Її бригада буряководів на чолі з В. Константино-

[1] Газ. «Колгоспник Кодимщини», 30 вересня 1931 р., 26 грудня 1932 р., 16 лютого 1933 р.

вою першою в районі виростила по 500 цнт солодких коренів на кожному га. Слідом за нею такий же, і навіть більший, врожай цукрових буряків зібрали ланкові О. Железко, Н. Гречанюк.

9—10 липня 1936 року жителі села приймали у себе голову ВУЦВК Г. І. Петровського. На зустрічі з дорогим гостем Олександра Железко і Надія Гречанюк пообіцяли Г. І. Петровському перевиконати свої соціалістичні зобов'язання, дати державі сотні надпланових центнерів цукрової сировини. І вони свого слова додержали. Восени того ж року О. Железко в рапорті ЦК Комуністичної партії і Радянському уряду писала: «З великою радістю повідомляю про нашу перемогу: зібрали по 801 цнт буряків з га. Обіцяємо в 1937 році зібрати по 1100 цнт з гектара»[1]. Не відстала від неї і її подруга. Колгоспники послали Надію Гречанюк делегатом на Надзвичайний XIV з'їзд Рад УРСР. Приклад славних п'ятисотенниць наслідували десятки передовиків колгоспу. Двомстам кращим рільникам і тваринникам було присвоєно звання ударників п'ятирічки.

Самовіддана праця людей зумовила швидке зростання економіки колгоспів. У 1939 році члени артілі ім. Леніна, включившись в соціалістичне змагання на честь третьої п'ятирічки, зібрали по 300 цнт цукрових буряків і по 20 цнт зернових та соняшнику з га. Значних успіхів було досягнуто і в галузі тваринництва. Того ж року колгосп мав 230 свиней, 90 голів великої рогатої худоби, 145 коней.

За високі виробничі показники по врожайності сільськогосподарських культур і розвитку тваринництва артіль завоювала право на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Делегацію сербівців на Виставку очолив бригадир М. Яценюк — перший орденоносець в колгоспі.

Зростання артільного господарства дало можливість вкладати значні кошти в капітальне будівництво, краще оплачувати працю людей. У 1939 році за рахунок збільшення своїх доходів артіль спорудила стайню на 120 коней, паровий млин, гараж. Розпочалося будівництво клубу на 400 місць. Того ж року колгоспники одержали на трудодень по 4 кг хліба і по 1 крб. грішми. Добре почали жити люди. Кожна сім'я мала корову, по 2—3 свині, птицю. Все частіше колгоспники справляли новосілля.

Невпізнанним стало село. Як писав голова сільради І. Капрал, «бідненькі були колись наші Серби: низенькі, приземкуваті, вкриті соломою хати з підсліпуватими вікнами. Посеред села церква, а поруч неї шинок. Ото і всі культурні «заклади». А нині зовсім інша картина»[2]. В передвоєнні роки в селі з'явились нові будинки, виросли просторі будівлі клубу, бібліотеки, семирічної школи. В 1940 році розгорнулася суцільна електрифікація Сербів, зводились побутові і культурні заклади. Але на перешкоді до нових звершень стала війна.

У перші ж дні війни, 26—28 червня 1941 року, розпочався запис людей до винищувального батальйону. Група депутатів сільської Ради організувала евакуацію громадського майна в глибокий тил. Чоловіки призовного віку пішли до лав Червоної Армії, а жінки і підлітки працювали на спорудженні оборонних укріплень.

23 липня 1941 року в Серби вдерлися гітлерівці. Наступного дня вони спалили живцем активістів села — С. І. Паламарчука, Л. І. Шанського, М. Ю. Грушанського, Л. М. Фаріона. Через кілька днів розстріляли ще трьох чоловіків. Сербівські колгоспи окупанти перетворили на т. зв. громадські господарства. Людей примушували працювати з ранку до темряви. За виснажливий труд їм видавали по 100 грамів зернових відходів. Фашисти вивезли майже всю продуктивну худобу, сільськогосподарський реманент.

Але сербівці не скорилися, чинили запеклий опір ворогу. Частина з них боролася в складі партизанських загонів, що діяли в Кодимському і Чечельницькому (Вінницька область) районах. З партизанами підтримували постійний зв'язок місце-

[1] Газ. «Колгоспник Кодимщини», 30 жовтня 1936 р.
[2] Газ. «Народна трибуна», 5 грудня 1962 р.

вий комуніст П. К. Швець та інші патріоти. Вони допомагали народним месникам продовольством, повідомляли про наміри ворога, переправляли в ліси сім'ї комуністів, а також військовополонених, що втекли з концентраційних таборів.

Незабутнім для сербівців став день 21 березня 1944 року. З Козацького лісу в село прийшли партизани. Вони сповістили, що поблизу вже діють передові частини Червоної Армії. Однак їх просуванню заважав німецький бронепоїзд, що курсував від Кодими до станції Попелюхи. Партизани і група сербівців підірвали ворожий бронепоїзд і допомогли військам Другого Українського фронту в ніч на 23 березня 1944 року визволити село.

Багато шкоди завдали німецько-фашистські загарбники селу. Вони зруйнували господарські приміщення колгоспів, спалили виробничі майстерні, вщент розграбували господарство артілей, забрали у населення 90 коней, 86 голів великої рогатої худоби, 39 овець, 4,5 тис. штук птиці. Загальні збитки, завдані колгоспам і селу, становили майже 2 млн. карбованців.

З перших же днів визволення сербівці почали відроджувати господарство. Натхненником і організатором відбудовних робіт стала сільська Рада, головою якої обрали комуніста П. К. Швеця.

Радісно зустріли жителі села День Перемоги. Як героїв вітали вони своїх односельчан, які поверталися з фронту. Прославився в боях мужній розвідник Костянтин Бурдейний. За героїзм і бездоганне виконання завдань командування Батьківщина нагородила його орденами Вітчизняної війни I та II ступенів, Червоної Зірки, шістьма медалями. Груди капітана В. Миньківського прикрасили ордени Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ступеня, медаль «За бойові заслуги». За бойові подвиги близько 200 сербівців удостоєно урядових нагород.

Після закінчення війни відбудова господарства пішла успішніше. У соціалістичному змаганні за високий урожай першого післявоєнного року відзначилась ланка Л. Козубовської з колгоспу ім.Кірова, яка зібрала по 460 цнт цукрових буряків з га. По 350 цнт солодких коренів з га виростили ланкові П. Дудник і О. Дашківська[1].

З метою дальшого розвитку артільного виробництва, кращого і ефективнішого використання техніки в 1950 році артілі ім. Кірова та ім. Леніна об'єдналися в один колгосп — ім. Леніна. Держава навічно закріпила за ним понад 4 тис. га землі, з них близько 2,7 тис. га орної. Правління артілі та об'єднана партійна організація, яка була створена у 1950 році і налічувала 12 комуністів[2], зосередили увагу на поліпшенні структури посівних площ, збільшенні земельних масивів під пшеницею, кукурудзою, цукровими буряками.

Крім того, колгосп освоїв десятки гектарів схилів під кормові культури, сади і виноградники. Це дало змогу розв'язати проблему кормів для громадської худоби, помітно збільшити виробництво м'яса і молока.

Щоб підвищити вихід тваринницької продукції, колгосп приступив до спеціалізації ферм, почав розводити високопородну худобу. Протягом семирічки для неї було споруджено 2 корівники на 600 голів, 3 свинарники, 3 відгодівельні майданчики на 3 тис. голів худоби, механізований кормоцех, 3 телятники на 500 голів, пташник тощо.

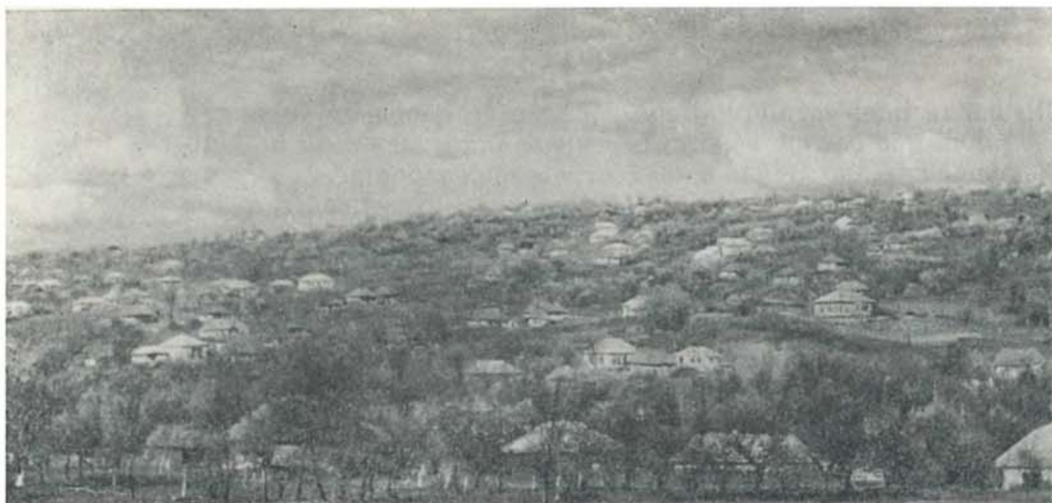
«Фабрикою свинини» назвали сербівці свою тваринницьку ферму. І не без підстав. Свинарство щороку давало майже 300 тис. крб. прибутку. У 1962 році артіль виробила на 100 га ріллі по 60 цнт свинини при собівартості одного центнера 28—29 крб. Це був один з найкращих показників у республіці.

Є в колгоспі і своя «молочна фабрика». Тут від кожної корови надоюють по 2400—2600 кг молока на рік. Всі трудомісткі процеси — очищення приміщень, підготовка кормів, згодовування, доїння — механізовані. Для тваринників правлін-

---

[1] Газ. «Колгоспник Кодимщини», 11 квітня 1946 р.

[2] Одеський облпартархів, ф. 371, оп. 1, спр. 8, арк 20.

Загальний вигляд с. Сербів. 1967 р.

ня створило хороші умови роботи і відпочинку. І тому на молочнотоварній фермі виросли справжні героїні праці. В 1951 році прийшла сюди ланкова Є. Ю. Хортюк. Призначили її дояркою. Наполегливо опановувала нову для себе професію, одночасно вчилась у вечірній школі. А незабаром про неї заговорили в районі, в усій області. Вона стала надоювати від кожної з закріплених за нею 25 корів по 3400—3700 кг молока. І в тому, що колгосп у 1966 році виробив по 435 цнт молока на 100 га угідь,— чимала заслуга славної трудівниці. Того ж року Радянський уряд нагородив Є. Ю. Хортюк орденом Леніна, а трудящі обрали її депутатом Верховної Ради Союзу РСР[1]. Багатьом трудівникам нашої артілі, розповідає голова колгоспу В. Білоконь, надовго запам'ятається виступ Євгенії Хортюк на зборах тваринників. Вона, зокрема, сказала: «Коли б мене хтось запитав, чим я особисто сприяю перемозі комунізму в нашій країні, я б відповіла тільки одним словом — працею. Будемо вважати даремно прожитим той день, за який ми не здійснимо жодного доброго вчинку для свого колективу, не передамо свого досвіду іншим».

До цих слів може з повним правом приєднатися Л. Ганущак, яку в колгоспі називають «господаркою золотих плантацій». Двадцять років беззмінно керує вона ланкою. Не раз її невеликий колектив одержував найвищі в області врожаї кукурудзи — по 80—90 цнт зерна з га. За її почином кукурудзоводи області змагалися за почесне звання кращої ланки Одещини[2].

На всю республіку відомі сербівські сади. Руками таких ентузіастів, як С. Дудник, О. Гасич, невеличкий колгоспний садок за післявоєнні роки перетворився на 265-гектарний масив.

В 1966 році артіль одержала з кожного га саду по 61 цнт фруктів, а окремі ділянки дали по 250 і 350 цнт. В колгоспну касу від реалізації яблук, слив, груш, черешні надійшло 354 тис. карбованців. За успіхи в розвитку садівництва у 1966 році Радянський уряд нагородив С. Т. Дудника орденом Трудового Червоного Прапора. У попередньому році він був учасником ВДНГ СРСР і відзначений бронзовою медаллю та грошовою премією.

За великі успіхи в сільськогосподарському виробництві і досягнення високих господарських показників понад 30 колгоспників артілі відзначені орденами і медалями Радянського Союзу. Багато сербівців удостоєно почесних грамот всесоюзних, республіканських і обласних організацій. Про трудівників колгоспу ім. Леніна, про їх славні діла написано багато книг, статей. Одеська студія телебачення присвятила сербівцям 2 телефільми: «Норма життя», «Завжди в пошуках». Останній присвячено голові артілі В. П. Білоконю, який працює на цій посаді з 1954 року.

Знаменною подією в житті колгоспного села став березневий (1965 р.) Пленум

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 14 травня 1966 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1966 р.

ЦК КПРС. Виконуючи його рішення, трудівники артілі ім. Леніна постійно підвищують рентабельність господарства. Внаслідок цього у першому році поточної п'ятирічки кожний гектар сільськогосподарських угідь дав пересічно по 420—425 крб. прибутку, а загальний доход досяг 1 млн. 396 тис. карбованців. Як переможець у республіканському змаганні за 1966 рік артіль ім. Леніна здобула перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки робітників та службовців сільського господарства і заготівель.

Ще кращих результатів досягли колгоспники в ювілейному 1967 році. Особливо добре попрацювали рільники. Вони зібрали по 21,8 цнт озимої пшениці, по 53,2 цнт зерна кукурудзи з га. Урожай цукрових буряків дорівнював 242 цнт з га. Добрих наслідків добилися і тваринники артілі. На кожні 100 гектарів сільськогосподарських угідь одержано по 404 цнт молока, вироблено по 95,6 цнт м'яса. З кожного гектара сільськогосподарських угідь колгосп одержав доходу 455 карбованців. Це — один з найкращих показників на Одещині[1].

В усіх успіхах артілі видно спрямовуючу і організуючу роль комуністів. Сільська партійна організація налічує 52 члени КПРС. Справжнім ватажком молоді є комсомольська організація, яка об'єднує понад 100 юнаків і дівчат. Більшість комуністів і комсомольців працюють в полі, на тваринницьких фермах, на допоміжних підприємствах — вальцьовому млині, олійні, лісопильні, слюсарній і столярній майстернях тощо. Чимало членів КПРС і ВЛКСМ трудяться механізаторами. У них велике господарство: 51 трактор, 19 комбайнів, стільки ж автомашин.

Партійна організація, правління колгоспу, сільська Рада дбають не тільки про розвиток господарства, а й про зростання добробуту людей. Невпинно підвищуються доходи колгоспників. Якщо в 1954 році на трудодень видавалось по 31 коп., то в 1966 році на один людино-день — 2 крб. 69 коп. У 1967 році тільки грішми члени артілі одержали по 3 крб. 26 коп., а разом з продуктами — 4 крб. 14 коп. Всі колгоспники мають оплачувану відпустку. У 1967 році на відпустки членам артілі правління витратило 14 тис. крб. Колгоспники похилого віку одержують пенсії.

Про життя сербівців дає уявлення сім'я свинаря М. Ф. Деребчинського. Разом з дружиною і дочкою він виробив у 1966 році 1960 людино-днів. За це вони одержали 5270 крб., а також 180 пудів хліба. В 1964—1967 рр. Деребчинські спорудили добротний будинок, придбали мотоцикл, телевізор, швейну машину, меблі. Не гірше живуть і інші сім'ї колгоспників. В особистому користуванні сербівців є 10 легкових автомашин, 100 мотоциклів, 600 велосипедів, понад 600 радіоприймачів і телевізорів, сотні холодильників, пральних машин тощо.

Приємно пройтися по прямих широких вулицях села. З-за густих зелених віт фруктових і декоративних дерев весело виглядають чепурні будиночки. На новій вулиці Миру їх споруджено понад 100. Серби будуються і реконструюються за новим планом з урахуванням лісистої місцевості. У 1967 році село збагатилося дитячим комбінатом, пологовим будинком, рестораном; прокладено водопровід. В центрі споруджено обеліск Слави. До сторіччя з дня народження засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна колгоспники артілі, що носить його ім'я, вирішили відкрити музей і спорудити пам'ятник вождеві.

Зростають асигнування на розвиток освіти і культури. 1967 року вони перевищили 54 тис. крб. Нині третина жителів села має середню освіту. Навчанням охоплені всі діти шкільного віку. Середня школа розміщується в новому двоповерховому будинку. В ньому просторі класні кімнати, кабінети, майстерні, їдальня, де діти одержують безплатні гарячі сніданки. До послуг школярів добре обладнаний спортивний зал, стадіон, чудова бібліотека. У школі навчання поєднується з виробничою практикою. Крім 26 педагогів, тут викладають агроном, інженери, передові ланкові, механізатори. П'ятий рік у селі діє музична школа, де 40 дітей вчаться грати

---

[1] Газ. «Червона зірка», 25 січня 1968 р.

на народних інструментах, фортепіано. На колгоспні кошти придбано 6 піаніно, духові інструменти.

В центрі села красується Палац культури з двома залами на 900 місць. Тут працюють хоровий, художнього слова, драматичний гуртки, 2 духові оркестри. Сільські аматори не раз відзначалися на районних оглядах самодіяльності, а в 1964 і 1967 рр. з успіхом виступали на обласному огляді народних талантів. При Палаці культури є сільська бібліотека, яка налічує понад 15 тис. книжок і обслуговує 1,4 тис. читачів. Працівники бібліотеки організують виставки художньої і виробничої літератури, проводять читацькі конференції.

В побут сербівців увійшли нові, радянські обряди — комсомольсько-молодіжні весілля, урочисті проводи в Радянську Армію, зльоти тваринників, День садівника тощо.

Добре живуть люди колгоспного села Сербів. Вони впевнено дивляться в майбутнє і наполегливо працюють для дальшого піднесення соціалістичної економіки любимої Вітчизни.

І. М. САВЧУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ І СЕЛИЩНИХ РАД КОДИМСЬКОГО РАЙОНУ

БАШТА́НКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 2600 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 5014 га землі, з них 3878 орної, 85 га саду. Виробничий напрям артілі — вирощування зернових культур та цукрових буряків. З допоміжних підприємств працюють млин, виноробня, олійня, лісопильня, кам'яний кар'єр, ремонтна майстерня та сепараторний пункт. У 1967 році зібрано з га по 22 цнт соняшнику, 35 цнт кукурудзи на зерно, 217 цнт цукрових буряків.

За успіхи у виробництві сільськогосподарських продуктів бригадири М. Г. Якимчук і О. П. Ярошевський в 1966 році нагороджені бронзовими медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР.

Село має середню школу, бібліотеку, Будинок культури на 600 місць. До послуг жителів—лікарня на 25 ліжок. За 1959—1967 рр. збудовано 120 житлових будинків.

Перші відомості про село належать до другої половини XVIII століття.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни активно виступали проти утисків поміщика — підпалили маєток, відмовилися сплачувати орендну плату. В роки громадянської війни багато жителів воювали в бригаді Г. І. Котовського.

БУДЕ́Ї — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Кодимі, за 18 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Абомелікове на лінії Одеса—Київ. Населення — 2864 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Смолянка.

Багатогалузевий колгосп ім. Ілліча має 4363 га земельних угідь; з допоміжних підприємств млин, олійню, метало- та деревообробні майстерні. Тут також розміщене Будеївське лісництво. В 1967 році на площі 926 га колгосп пересічно одержав по 20,1 цнт озимої пшениці, кукурудзи на зерно по 33,6 цнт. На 100 га сільгоспугідь вироблено по 58,7 цнт м'яса.

Є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць, народний університет культури. Відкрито меморіальний музей академіка-живописця Є. І. Столиці (1870—1929).

Село засноване у XVIII столітті. В 1769 році його спустошили татари, а в 1770 жителі постраждали від епідемії чуми. У 1905 році тут відбувались селянські заворушення, поширювалась революційна література. Багато селян воювали в складі партизанського загону І. К. Дячишина. В 1920 році в селі була роззброєна куркульська банда.

Восени 1921 року тут створена партійна організація. В 1926 році завершилось спорудження лікарні.

Під час гітлерівської окупації в селі виникла партизанська група, яку очолив лейтенант Радянської Армії В. В. Курбола. З червня 1943 по березень 1944 року ця група вела активну боротьбу проти фашистських загарбників — розповсюджувала листівки та зведення Радянського інформбюро, вчиняла диверсії. Об'єднавшись з партизанським загоном Д. Б. Мурзіна, що теж діяв на Кодимщині, партизани розгромили штаб гітлерівського полку, який містився в центрі Будеїв, знищили військові вантажі.

ГРА́БОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Білочі, притоці Дністра, за 12 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 1943 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Котовці і Писарівка.

У Грабовому є колгосп ім. Свердлова — багатогалузеве господарство, що має 3654 га земельної площі, в т. ч. 2508 га орної. Провідні

Середня школа, збудована до 50-річчя Великого Жовтня. Будеї. 1967 р.

У вапняковому кар'єрі. Село Грабове. 1967 р.

галузі виробництва — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. Колгоспники у 1967 році одержали 58,3 цнт кукурудзи в качанах, 298,7 цнт цукрових буряків з гектара.

З допоміжних підприємств працюють млин, завод по виробництву вапна, лісопильня, 2 ремонтні майстерні.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. В 1959—1967 рр. споруджено 100 житлових будинків.

Село засноване на початку XIX століття. В Грабовому в 1884 і 1895 рр. спалахнули стихійні виступи проти поміщицьких утисків, які були придушені військовою силою. Селянські заворушення виникали і під час революції 1905—1907 рр. У лютому 1917 року селяни знову повстали на боротьбу за землю і розгромили панський маєток. Після встановлення Радянської влади у 1919 році було створено комуну. У 1924 році виник комсомольський осередок.

ЗАГНІ́ТКІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 28 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 5126 чоловік.

Колгосп ім. Леніна зерно-бурякового напряму володіє 6713 га землі, з них 4675 га орної. У 1967 році колгосп зібрав урожай 20,3 цнт озимої пшениці, 55 цнт кукурудзи, 261 цнт цукрових буряків, 21,3 цнт соняшнику з га; одержав 211 цнт капусти, 146 цнт огірків, 395 цнт помідорів з гектара. З допоміжних підприємств працюють 2 млини, олійня, лісопильня, 4 майстерні.

В селі є середня і восьмирічна школи, бібліотека, клуб на 465 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок.

Перші історичні відомості про село стосуються середини XVII століття.

Під час революції 1905—1907 рр. відбувалися селянські заворушення проти поміщицького свавілля. Каральний загін жорстоко розправився з селянами. Активних організаторів виступу було заарештовано.

У 1921 році в селі сформувався комсомольський, а в 1922 році — партійний осередки.

ІВА́ШКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Савранки, за 8 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 2437 чоловік. Сільраді підпорядковане село Піріжна.

В селі — центральна садиба зерно-тваринницького колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, який має 3349 га землі, з них 1959 га орної. За успіхи у сільськогосподарському виробництві 300 колгоспників удостоєні урядових нагород. Допоміжні підприємства — млин, виноробний пункт, лісопильня, столярна майстерня, черепичний завод.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Відкрито історико-краєзнавчий музей села. За післявоєнний час споруджено 200 житлових будинків.

Село засноване у XVIII столітті. За переказами його назва походить по імені втікача з панської неволі Івашка, який оселився в цій місцевості.

Під час революції 1905—1907 рр. в селі відбулися виступи селян, що вимагали зменшити орендну плату за землю.

В 1918 році був створений комсомольський осередок, секретар якого О. Паламарчук загинув у боротьбі з куркульською бандою. В 1919 році виник партійний осередок.

Село Піріжна здавна славиться майстрами гончарного мистецтва, які не раз брали участь у міжнародних виставках посуду.

ЛАБУШНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південь від районного центру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 2298 чоловік.

У колгоспі «Зоря комунізму», що займається вирощуванням зернових культур, 4273 га земельних угідь, в т. ч. 2807 га орної землі. В господарстві є млин, виноробний пункт, олійня, лісопильня, столярна і ремонтна майстерні.

В селі — середня школа, бібліотека, Будинок культури на 500 місць. Тут працює університет культури. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

До послуг жителів — кравецька і шевська майстерні; лікарня на 25 ліжок.

Перші історичні відомості про село належать до XVIII століття.

Партійний осередок виник у 1923 році.

В околицях села знайдено поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. ери).

ОЛЕКСІ́ЇВКА (до 20-х рр. XIX століття — Бугорія) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дністра, за 25 км на південний захід від райцентру і залізничної станції Кодима (лінія Одеса—Київ). Населення — 2163 чоловіка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», якому належить 2160 га землі, в т.ч. 1538 га орної. Виробничий напрям господарства — зерно-птахівничий. У 1967 році трудівники виростили по 21,6 цнт озимої пшениці, 261 цнт цукрових буряків з га. Є млин, олійня, виноробний пункт, лісопильня, кам'яний кар'єр, столярна та ремонтна майстерні.

Працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 400 місць. Функціонує лікарня.

Село відоме з 1770 року.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру. До залізничної станції Слобідка (на лінії Одеса—Київ) 12 км. Населення — 1007 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Крутне, Олександрівка, Семенівка, Стримба.

У володінні колгоспів «Червоний Жовтень» та ім. К. Маркса 9127 га землі, з них 5966 га орної. Господарський напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств — млин, виноробний пункт, олійня, столярна та ремонтна майстерні.

Є восьмирічна школа, працюють також бібліотека, клуб.

Перші історичні згадки про село стосуються 1795 року.

У 1905 році в селі вибухнуло селянське повстання. Близько тисячі селян вщент зруйнували поміщицьку економію. Каральний загін придушив виступ. Багатьох було засуджено до каторжних робіт.

Біля с. Олександрівки виявлено поселення трипільської культури.

СЛОБІДКА — селище міського типу, центр селищної Ради, залізнична станція на лінії Одеса—Київ. Відстань до районного центру 30 км. Населення — 4100 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воля, Зоря і Правда.

В селищі розміщені шовкорадгосп ім. Котовського, третя бригада колгоспу ім. Чапаєва та колгосп «Україна», яким належить 9640 га землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур та м'ясо-молочне тваринництво.

Селище має хлібозавод, млин, олійню, бурякопункт; на його території розташовані Балтське лісництво, залізничний вузол. Локомотивному депо присвоєно звання колективу комуністичної праці. Колектив вузла один з передових на Одесько-Кишинівській магістралі.

До послуг населення—швейна та взуттєва майстерні. Діють залізнична і селищна лікарні, дві амбулаторії. Тут працюють середня школа і школа робітничої молоді, 3 бібліотеки, два клуби.

Слобідка заснована в кінці XIX століття в зв'язку з будівництвом залізниці Київ—Балта.

В період німецько-фашистської окупації на станції Слобідка виникла комсомольсько-молодіжна організація «Чайка». Вона провадила агітаційну роботу, чинила диверсії. Вислідженi жандармами, члени її в березні 1944 року були страчені.

У Слобідці встановлено обеліск на місці загибелі командира танкового батальйону А. Н. Маліхова, який за героїзм у боях посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

На території села виявлено поселення черняхівської культури (II—V століття н. ери).

ТИМКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру та за 6 км від залізничної станції Слобідка на лінії Одеса — Київ. Населення — 2688 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кирилівка.

В селі міститься один з найбільших в районі колгосп ім. Чапаєва рільничо-тваринницького напряму, що має 5080 га землі, в т. ч. 3215 га орної, 190 га садів і 150 га виноградників. У 1966 році врожай зернових становив 26,2 цнт, цукрових буряків 253,7 цнт з гектара. В 1967 році колгосп на площі 1759 га зібрав пересічно по 18 цнт озимої пшениці, по 51,7 цнт кукурудзи в качанах.

Тут є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Село засноване на початку XVIII століття. За легендою назву дістало від імені Тимка — селянського ватажка, що згуртував у цій місцевості навколо себе втікачів від панського ярма. У 1893 році селяни Тимкового вчинили опір властям, які виселили з хати селянина за несплату поміщицької оренди. У 1905 році тут розповсюджувались листівки з закликом ділити

Метеорологічний майданчик школи в с. Тимковому. 1964 р.

панську землю. Під час громадянської війни місцевий партизанський загін розібрав колію на лінії Слобідка—Рибниця і пустив під укіс петлюрівський бронепоїзд. За це петлюрівці спалили село, а ті, що залишились живими, пішли сім'ями до села Красненького, де перебували тоді партизани І. К. Дячишина.

У 1938—1939 рр. колгоспники завоювали право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Біля Тимкового та поблизу Кирилівки виявлені поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.), рештки ранньослов'янських черняхівських поселень (II—V століття н. ери).

ШЕРШЕНЦІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на річці Білочі, за 20 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Кодима (на лінії Одеса—Київ). Населення — 2970 чоловік.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Щорса зерно-тваринницького напряму, який має 4790 га землі, з них 3367 га орної. У 1967 році колгоспники виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 44 цнт м'яса та виростили 39 цнт кукурудзи і 244 цнт цукрових буряків з га. З допоміжних підприємств працюють млин, олійня, лісопильня, столярна майстерня.

Є середня і восьмирічна школи, бібліотека. При клубі створені школи обміну передовим досвідом.

До послуг населення швейна і взуттєва майстерні; лікарня на 50 ліжок, амбулаторія.

Перші історичні відомості про село припадають на XVIII століття.

Під час німецько-фашистської окупації тут діяла підпільна молодіжна організація. Вона розповсюджувала листівки, зведення Радянського інформбюро; коли гітлерівці відправляли групу юнаків і дівчат до Німеччини, сміливим нападом звільнила їх.

На території села існувало землеробське поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. ери).

КОМІНТЕРНІВСЬКИЙ РАЙОН

КОМІНТЕ́РНІВСЬКЕ

Комінтернівське (до 1933 року містечко Антонове-Кодинцеве, до 1965 р.— м. Комінтернівське) — селище міського типу, районний центр і центр однойменної селищної Ради, якій підпорядковані села Вовківське, Зоринове, Шевченка, Шевченків Кут. Розташоване за 50 км від Одеси і за 16 км від залізничної станції Кремидівка. Через Комінтернівське проходить автомагістраль Одеса—Київ. Населення — 4 тис. чоловік.

Населений пункт виник на початку XIX століття, десь у 1802 році[1], як кріпацьке село. Його поява і назва пов'язані з ім'ям поміщика Полтавської губернії Антона Кодинцева, який купив землю у поміщика Колмогорова і переселив сюди частину своїх кріпаків. Офіційно з 1818 року, тобто з часу побудування церкви, Антонове-Кодинцеве вважалось містечком, де налічувалось понад сто дворів і постійно проживало кілька ремісників. Пізніше, з 1883 року, тут відкрилося два шинки і три невеличкі крамниці[2], щотижня збирався базар. Коли в 30—40 роках зросла роль таких навколишніх містечок як Янівка, Северинівка, Березівка, значення Антонового-Кодинцевого підупало.

Хоч селян у 1861 році звільнили від кріпосної залежності і наділили землею, однак фактично вільними вони не стали і тривалий час вважались тимчасовозобов'язаними[3]. В 1870 році в містечку налічувалось 166 ревізьких душ, яким належало 803 десятини землі, або в середньому по 4,5—5 десятин на кожну душу чоловічої статі.

Жителі села (200 дворів) мали в 1873 році 114 волів, 57 корів та 68 коней. Майже половина селянських дворів не мала волів, дві третини — коней. Не маючи чим обробляти землю, вони змушені були здавати її в оренду та йти в найми до поміщиків

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1848, с. 192.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1. Одесский уезд, с. 30.
[3] Одеський облдержархів. ф. 91. оп. 1. спр. 120, арк 2.

або куркулів. В той же час заможні господарі мали по парі або й по дві волів, дві—три корови, стільки ж коней.

Ті селяни, яким надільної землі не вистачало, орендували її у багатіїв. За десятину орної землі сплачували по 3 крб. 50 коп., за сінокіс — 3—5 крб. Доводилось наймати і вигін під пасовисько. За це платили землевласнику по 2 крб. сріблом від голови худоби. Крім оренди, існувала ще така форма визиску як засів поміщицької землі за четверту копу від урожаю[1].

Місцеві багатії — поміщик Бутенко, який мав 715 десятин землі, брати Дончеви (500 десятин), Є. Шаповаленко (700 десятин), Келлер (1400 десятин), І. Шаповаленко (1192 десятини), стягуючи з бідноти «четверту копу», примножували свої багатства.

Селяни несли великий податковий тягар. Вони платили подушну подать у розмірі 1 крб. 60 коп. (разом 265 крб. 60 коп.). На казенні земські повинності з селян стягували по 57 коп. з душі (всього 94 крб. 62 коп.). Загальна сума податей (1879 р.) становила 204 крб. та викупні платежі — 525 крб. 62 коп. Отже, 166 ревізьких душ щороку змушені були вносити в казну 1090 крб. Недоїмки весь час зростали, селяни розорювались, кидали свої хати і йшли в місто на заробітки.

Оскільки Антонове-Кодинцеве лежало на великому, т. зв. поштовому шляху, або військово-транспортному тракті, що зв'язував Одесу з Вознесенськом, воно хоч і повільно, а все ж зростало. На початку 80-х років тут налічувалось 130 дворів, а наприкінці XIX століття на 11 дворів стало більше; кількість жителів зросла з 544 до 785 чоловік.

Саме містечко мало досить непривабливий вигляд. Більшість селян жила в землянках з земляною покрівлею, де росли трава і бур'ян. Навколо хатин не було ні огорожі, ні дерев.

Важкі соціально-економічні умови життя, політична безправність доповнювались темнотою більшості населення. В 70-х роках у містечку працювало дві школи, в яких навчалось всього 67 учнів. Першу з них, однокласну церковнопарафіяльну, відкрили в 1862 році. В ній тоді навчалось 8 хлопчиків. Друга, земська двокласна школа почала працювати з 1878 року. З часом кількість грамотних зросла. Це примусило земство в 1904 році відкрити бібліотеку, яка стала вогнищем культурного життя Антонового-Кодинцевого та навколишніх сіл. Близькість до Одеси, зв'язки вихідців з села, що працювали в місті і на каменоломнях, з Антоновим-Кодинцевим сприяли формуванню в 1902—1903 рр. групи революційно настроєних селян. У села Одеського повіту, в т. ч. і в Антонове-Кодинцеве, часто приїздили агітатори з Одеси. Завдяки цьому сюди потрапляли листівки та інша нелегальна література. Так, у серпні 1904 року жандарми знайшли на околиці містечка згорток, в якому виявились революційні видання Одеського комітету РСДРП. Тут були прокламації «Война и рабочий», «Егор Матлахов», «Ко всем», «Последний козырь самодержавия», брошура «Пауки и мухи» та інші[2].

В роки першої російської революції селяни Антонового-Кодинцевого брали участь у заворушеннях, які відбувались в Одеському повіті. Кілька раз для придушення селянських виступів сюди направлялись війська[3]. В донесенні департаментові поліції про заворушення одеське жандармське управління підкреслювало, що головною метою селян було захоплення поміщицької землі. У жовтневі дні 1905 року селяни Антонового-Кодинцевого не раз влаштовували мітинги, щоб вирішити питання про землю. Організаторами їх були місцеві вчителі К. Т. Івасенко та І. Ф. Дончев. Один з таких мітингів відбувся 21 листопада 1905 року, на який прибуло близько 500 селян з усієї волості. Після виступів Івасенка, Дончева та багатьох селян була одностайно ухвалена резолюція, в якій засуджувалась реакційна політика царату, що переслі-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 120, арк. 19, 34, 18, 35.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 78с (419), оп. 1, спр. 3466, арк. 1.
[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2. К., 1955, с. 313.

дував кращих борців за свободу, і його кривава авантюра на Далекому Сході. «Ми,— говорилось у резолюції,— бачимо народ, який зубожів, бачимо причини виникнення минулої війни, бачимо поразку росіян у цій війні, бачимо все, до чого призвів Росію чиновницький устрій. Як вірні сини своєї вітчизни, ми не можемо не бажати їй кращої долі, кращого правопорядку, а для цього потрібне негайне закріплення за народом землі, негайне проведення в життя свобод, даних маніфестом 17 жовтня». Масові мітинги тривали в Антоновому-Кодинцевому і в грудні 1905 року. Тут виголошувались антиурядові промови, вказувалось, що поміщики незаконно володіють землею, що вона має належати тому, хто її обробляє, а щоб одержати землю, треба боротися проти царського уряду[1].

Селянський рух в Антоновому-Кодинцевому не вщухав і в роки спаду революції. У травні 1907 року охранка заарештувала і вислала до Архангельської губернії керівників цього руху, серед них учителя К. Т. Івасенка[2]. Восени 1907 року тут знову посилився селянський рух. Наприкінці жовтня 1907 року в Антонове-Кодинцеве повернувся колишній місцевий житель Д. П. Бєлаш, робітник Одеських головних залізничних майстерень. Незабаром Бєлаш організував гурток і залучив до нього революційно настроєних селян — П. І. Моргуна, Ф. І. Моргуна, П. М. Гуду та уродженця села студента Одеського університету С. М. Банаку. Вони стали ядром підпільного гуртка, який налічував близько 30 чоловік. Підпільники дістали вогнепальну зброю, влаштували друкарню і за допомогою саморобного гумового шрифту почали випускати листівки. На одній із сходок підпільники вирішили створити революційний комітет і бойову дружину. Один з підпільників Г. А. Вєтушкін збирав серед селян Антонового-Кодинцевого та сусідніх сіл гроші на революційні цілі, розповсюджував нелегальні видання, які доставляли в село В. Марфенко та Г. Зайченко. Активним учасником селянського руху був і селянин П. Т. Груздь. Він ще в травні 1907 року розповсюджував серед селян листівки під назвою «Письмо от русских крестьян к царю Николаю II». Підпільник П. М. Гуда зібрав гроші для допомоги сім'ї вчителя Івасенка, висланого до Архангельської губернії. Проте гурток проіснував недовго. Про його діяльність дізналась поліція і 23 лютого 1908 року, після повальних обшуків, заарештувала 27 його учасників. Усіх їх ув'язнили в одеську тюрму.

Через місяць керівника групи Д. П. Бєлаша і 13 активних підпільників — П. М. Горового, П. І. Моргуна, Ф. І. Моргуна, М. П. Бєлаша, Т. І. Янчева, Г. А. Вєтушкіна та інших — було вислано на п'ять років до Архангельської і Вологодської губерній[3].

Малоземелля і безземелля штовхали селян на нові протести проти існуючого ладу. Як і раніше, містечко залишали цілі сім'ї, поповнюючи лави пролетарів Одеси, Миколаєва, або ж переселяючись за Урал.

Число жителів у містечку на 1910 рік порівняно з 1896 роком зменшилось до 700 чоловік, хоч кількість селянських дворів дещо збільшилась[4]. Внаслідок столипінської реформи збільшилось число безземельних і малоземельних господарств. Землі на один двір припадало по 2—2,5 десятини, а орендна плата значно підвищилась.

Нового удару селянським господарствам завдала перша світова війна, коли майже всіх чоловіків призовного віку погнали на фронт, і весь тягар по обробітку земельних наділів ліг на плечі жінок та стариків. Не маючи змоги впоратись з сівбою і збиранням урожаю, вони часто змушені були віддавати свої клаптики землі в оренду куркулям.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції, яка аграрного питан-

[1] 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одесщине. Сборник материалов и воспоминаний, кн. 2, с. 276—278.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 268, оп. 1, спр. 314, арк. 6, 8.
[3] Там же, ф. 385, оп. 1, спр. 2150, арк. 61.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, с. 487.

ня не розв'язала, життя селян не поліпшилось. Вони не мали ні реманенту, ні тяглової сили, ні достатньої кількості робочих рук.

19 березня, зібравшись на мітинг, селяни вирішили звернутись до Одеської Ради робітничих депутатів з проханням поклопотатися перед штабом військового округу про виділення солдатів з кіньми для засіву селянських наділів[1].

Радісно зустріли селяни звістку про перемогу Жовтневої революції в Петрограді і ленінські декрети про мир і землю. Виявом цього були листи селян в одеську більшовицьку газету «Голос пролетария», в яких вони запевняли про підтримку всіх заходів Радянської влади.

В січні 1918 року селяни Антонового-Кодинцевого розгромили маєток Шаповаленка та інших землевласників і почали ділити землю[2].

Одним з перших заходів після встановлення Радянської влади в селі була ліквідація волосного правління і утворення Ради селянських депутатів[3], яка почала проводити в життя постанови Радянського уряду про землю. Але розгорнути широку діяльність Рада не встигла, бо в березні 1918 року містечко захопили австро-німецькі війська і встановили тут жорстокий окупаційний режим. Поміщики, що повернулися разом з ними, відібрали у селян землю та інвентар.

У цей час кілька уродженців містечка і серед них І. Ю. Овчаренко повернулися з фронту. Незабаром вони зв'язалися з більшовиками с. Анатоліївки і в серпні 1918 року створили в себе партійний осередок та сільський ревком[4]. І. Ю. Овчаренко ввійшов до складу районного Анатолієво-Тузлівського ревкому, одержував звідти літературу тощо. Народився він у сім'ї безземельного селянина, змалку пас чужих свиней. Згодом працював в Одесі на бісквітній фабриці, на заводах РОПИТ і Белліно-Фендеріха. В роки першої світової війни дослужився до чина підпрапорщика. За мужність у боях був нагороджений георгіївським хрестом 4 ступенів і медалями 2 ступенів; у серпні 1917 року йому присвоїли звання прапорщика і запропонували поїхати на Дон, де гуртувалося контрреволюційне козацтво. Іван Юхимович обрав інший шлях: у жовтні 1917 рку він повернувся в Антонове-Кодинцеве і став у лави борців за перемогу Радянської влади. За дорученням Анатолієво-Тузлівського і Антоново-Кодинцевського військово-революційних комітетів І. Ю. Овчаренко восени 1918 року почав формувати партизанський загін для боротьби проти австро-німецьких окупантів та гетьманщини[5].

В листопаді 1918 року підпільники містечка обеззброїли гетьманську варту, захопили два кулемети, близько 50 гвинтівок, 45 коней. Батальйон карателів, направлений у село, підпільники пропустили, а потім оточили і теж обеззброїли .

Як тільки в листопаді 1918 року виникла нова небезпека з боку англо-французьких інтервентів, підпільники скликали селянський сход. Його керівники і учасники М. Ф. Потриваєв, І. Ю. Овчаренко та інші закликали населення посилити боротьбу проти нових ворогів Радянської влади. Схваливши цю пропозицію, селяни вирішили створити революційний загін[6], командиром якого призначили І. Ю. Овчаренка. Наприкінці грудня стало відомо, що в містечко має прибути французька військова місія. На вимогу місії в Антоновому-Кодинцевому було скликано волосний з'їзд. До нього ретельно готувались і більшовики. Для виступу на з'їзді виділили ораторів з місцевих жителів, більшовиків І. Є. Фоменка, С. П. Захарченка, С. Ф. Цебренка.

На з'їзд, крім французької військової місії, прибув також представник петлюрівського «уряду». Він виступив з демагогічною промовою «про рідну, самостійну

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 114, арк. 2.
[2] Газ «Одесский листок», 13 січня 1918 р.
[3] Бібліотека ім Горького, ф. 65, карт. 33, спр. 930, арк. 3—4.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 202, арк. 128.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 3408, арк. 12—14.
[6] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 41.

М. І. Панченко — командир Тилігуло-Березанського партизанського загону 1918—1919 рр. (фото 1919 р.).

Україну», але нічого не сказав про землю і владу. Представник місії заявив, що союзні війська прибули на Україну, щоб допомогти населенню подолати анархію та підтримати «законний» уряд. На його запитання, яку владу хоче мати населення, присутні тут селяни відповіли одностайно: «Радянську». Далі виступили І. Є. Фоменко, С. П. Захарченко та інші. Їх відповіді представникам місії звелись до головного: «Ми вас на Україну не кликали, і чим швидше ви повернетесь до Франції, тим скоріше тут установиться порядок». Місія поїхала ні з чим[1].

Наприкінці березня в Антонове-Кодинцеве надійшла вказівка підпільного Одеського обласкому про негайний виступ проти англо-французьких інтервентів. Партизани містечка влилися в Тилігуло-Березанський партизанський загін, яким командував М. І. Панченко. Жителі містечка взяли участь у бойових операціях проти петлюрівських банд Козубського, Варениці. На початку квітня 1919 року загін форсував Тилігульський лиман і взяв участь у визволенні Одеси[2].

Понад 70 колишніх партизанів із Антонового-Кодинцевого під командуванням І. Ю. Овчаренка билися з ворогами Радянської влади у складі 403-го Тилігуло-Березанського стрілецького полку Червоної Армії[3]. За участь у прориві кільця білогвардійських банд та банд Заболотного в районі Київ—Житомир реввійськрада південної групи військ 12-ї армії в числі інших нагородила І. Ю. Овчаренка золотим годинником з написом «Красному герою»[4].

Після визволення Антонового-Кодинцевого від денікінців у лютому 1920 року і встановлення Радянської влади відновив діяльність військово-революційний комітет на чолі з С. Ф. Цебренком[5]. Через деякий час, у березні 1920 року, був відтворений партосередок. Його головою був обраний І. Ю. Овчаренко, а секретарем А. А. Рожков. Після перереєстрації членів партії восени 1920 року в партосередку налічувалось 10 комуністів (3 члени і 7 кандидатів у члени партії)[6].

Комсомольська організація тут оформилась в кінці 1920 — на початку 1921 року.

З липня 1920 року в містечку почав працювати жінвідділ, в роботі якого активну участь брали 10 делегаток. Вони контролювали роботу лікарні, організували літературний гурток з лекторською групою. За активною участю жінок восени 1920 року в містечку відкрився дитячий садок, почалась робота по ліквідації неписьменності[7].

20 червня 1920 року в Антоновому-Кодинцевому виник сільський комітет незаможних селян. Його очолили місцеві бідняки Н. Мартиненко (голова) та. Ф. Марченко (секретар)[8]. Уже в серпні сільський КНС об'єднував 810 незаможників. Він розглядав і вирішував питання про землю, займався розподілом реманенту, постачанням Червоній Армії продовольства. В серпні 1920 року, коли почались роботи по землевпорядкуванню, КНС перевірив списки населення, взяв на облік усю землю. Були створені земельні комісії по розподілу орної землі. КНС подав велику допомогу сім'ям учасників громадянської війни: 105 сімей червоноармійців одержали грошову

[1] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 290, арк. 4—5.
[2] Красные партизаны на Одесщине в 1918—1919 гг., с. 49.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2200, оп. 1, спр. 8, арк. 1—3.
[4] Там же, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 3408, арк. 13, 14.
[5] Там же, ф. Р-599, Оп. 1, спр. 235, арк. 7.
[6] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 122, арк. 11.
[7] Там же, спр. 163, арк. 35, 41.
[8] Одеський облдержархів, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

допомогу, 45 сімей продовольство, 121 сім'я — одяг та інші речі, 46 сім'ям засіяли земельні наділи.

Партійний осередок, ревком та КНС докладали багато сил, щоб ліквідувати куркульський бандитизм. В Антоновому-Кодинцевому була організована міліція в кількості 35 чоловік, причому 15 міліціонерів постійно чергували в самому містечку, решта несла патрульну службу в навколишніх селах. Міліціонерам активно допомагали селяни, які чергували на проїжджих дорогах.

Поряд з відбудовою господарства органи місцевої влади дбали про добробут трудящих, їх освіту та культурне дозвілля. Вже в 1920 році відкрились двері двох шкіл, обидві вони в тому ж році об'єднались у єдину трудову школу, де навчалось 150 дітей. Налагодилось постачання містечка газетами та літературою з Одеси. 29 березня 1920 року відкрився Народний будинок, а в жовтні — сільбуд з самодіяльним театром. Силами місцевих аматорів ставились п'єси української класики. Поновила роботу бібліотека, наприкінці 1920 року її перетворили на волосну, і вона почала обслуговувати читачів з навколишніх сіл.

Перша мирна весна 1920 року пройшла дружно. Для допомоги селянам у ремонті сільськогосподарського інвентаря економічний відділ виконкому Одеської Ради селянських депутатів відкрив у травні 1920 року в Антоновому-Кодинцевому майстерню, яка мала відповідне устаткування та інвентар. Все це допомогло селянам зібрати добрий урожай[1]. Того року селяни повністю виконали продрозверстку в розмірі 100 тис. пудів зерна. Так само успішно пройшла мобілізація до лав Червоної Армії.

19 січня 1921 року сільський ревком передав свої повноваження обраній того дня сільській Раді. Депутат С. П. Захарченко, виступаючи перед виборцями з доповіддю про вибори до Рад і радянське будівництво, закликав селян зміцнювати Радянську владу. В резолюції, прийнятій учасниками зборів, говорилось: 1. Вітати партію більшовиків-комуністів, на прапорі якої проголошено: «Повне звільнення від гніту і насильства трудящих мас усього світу»; 2. Зобов'язуємось твердо і неухильно стати на підтримку Радянської влади в її важкій роботі по встановленню революційного порядку і ліквідації економічної розрухи в країні, без чого нормальне життя трудящих мас є неможливим; 3. Надіслати гарячий братерський привіт братам-червоноармійцям, які своїм життям і кров'ю завоювали всі політичні та громадянські права незаможному селянству[2].

Сільська Рада та КНС завершили роботу по соціалістичному землеустрою. Було конфісковано землі місцевих поміщиків Келлера, Дончева, братів Кузнецових, Дуканаки та інших. Кожний їдець одержав по 2,5 десятини землі[3]. Але на відбудові господарства згубно позначився неврожай 1921 року. У зв'язку з голодом комнезам утворив у вересні 1921 року спеціальну комісію, яка збирала продукти голодуючим селянам і робітникам Поволжя та північних губерній Росії. Крім того, в містечку та сусідніх селах було відкрито 12 їдалень. З утвореного фонду (300 пудів зерна) голодуючим видавалось по 20 фунтів на їддя.

Неврожай 1921 року завдав багато лиха селянським господарствам. Загинула більшість коней та корів. У 1922 році в усій волості налічувалось всього 737 коней. Виникла загроза зриву весняної посівної кампанії. Тому 12 березня 1922 року в Антоновому-Кодинцевому було скликано волосний з'їзд незаможників, який ухвалив організуватись у групи і зробити засів методом суспільного обробітку землі[4]. На допомогу прийшла держава. В містечко надіслали потрібну кількість посівного матеріалу, і всі лани було засіяно.

У 1922 році, в зв'язку з укрупненням волостей Одеського повіту, Антоново-Кодинцевську волость було перейменовано на Комінтернівську, а з березня 1923 року,

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 85, арк. 2.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 58, арк. 82.
[3] Там же, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 29, арк. 213.
[4] Там же, ф. Р-2199, оп. 1, спр. 8, арк. 6.

після ліквідації Херсонської губернії і утворення округів з поділом на райони, був організований і Комінтернівський район. Його центром стало містечко Антонове-Кодинцеве.

З метою подання всебічної допомоги селянам (грішми, насінням, машинами тощо) в лютому 1923 року в містечку створили сільськогосподарське кредитне товариство. Восени того ж року за постановою Всеукраїнського агроз'їзду в Антоновому-Кодинцевому організувалось агрономічне районне управління, де працювали агроном, зоотехнік та інші фахівці. На спеціальних курсах селянам читались лекції, в яких доводились переваги колективного ведення господарства. В 1925 році Комінтернівське сільськогосподарське товариство одержало перший трактор «Фордзон» і це дало змогу подавати більш широку допомогу біднякам в обробітку землі.

Відрадні зміни сталися в самому районному центрі. Його весь час упорядковували. На місці селянських хат з земляною покрівлею та солом'яними стріхами виросли кам'яні будинки, вкриті черепицею. В містечку з'явились нові вулиці.

Глибокі коріння пустила культурна революція. На прохання селян у 1928 році початкову школу було реорганізовано в семирічну. До 1 січня 1927 року в райцентрі залишилось всього 7 неписьменних.

Поліпшила роботу бібліотека. В 1924—1925 рр. книжковий фонд її зріс до тисячі томів, вона налічувала 145 постійних читачів.

Місцями культурного відпочинку населення стали районний народний будинок та сільбуд. У 1925 році вперше почала діяти стаціонарна кіноустановка. При сільбуді працювало два сільськогосподарські, два політичні і два драматичні гуртки, в роботі яких брали участь близько 200 чоловік[1]. Особливо популярними були виступи хорового гуртка. Сільських співаків у лютому 1929 року запросили до Одеси, і вони успішно виступили з різноманітною програмою в Державному драматичному театрі (тепер — театр ім. Жовтневої революції), Будинку преси та на заводах міста.

В цей час особливо посилилась виробничо-культурна змичка міста з селом. Над Комінтернівським районом шефствували два одеських заводи — верстатобудівний ім. Леніна та цукрорафінадний ім. Благоєва. Шефи допомагали в ремонті сільськогосподарських знарядь, привозили літературу, виступали перед селянами з доповідями про поточний момент. Водночас вони невтомно агітували селян переходити на шлях колективного господарювання.

Першим кроком до цього була спільна оранка землі в 1927—1928 рр. при допомозі сільськогосподарського кредитного товариства та каси взаємодопомоги, яка виникла у 1926 році[2].

Навесні 1929 року в Антоновому-Кодинцевому організувались чотири ТСОЗи — «Смерть куркулям», «Шлях до соціалізму», «Незаможник» і «Комінтерн», а в жовтні 1929 року почалась суцільна колективізація. Заслухавши доповідь працівника райпарткому про колективний шлях господарювання, селяни вирішили ознайомитись із Статутом сільськогосподарської артілі та організувати екскурсію до сусідніх артілей[3]. У жовтні 1929 року на загальних зборах селян знову обговорювалось питання про об'єднання дрібних ТСОЗів Антонового-Кодинцевого в одне колективне господарство, а в листопаді розпочався запис добровольців до колгоспу. В січні 1930 року сільська Рада мала повний список членів колгоспу. З цього часу сільськогосподарська артіль «Комінтерн» розпочала своє фактичне існування. В ній об'єднались 288 господарств, було усуспільнено 1699 десятин землі, 301 голову робочої худоби, різний реманент. Бідняки і середняки здали до загального насіннєвого фонду 2260 пудів пшениці, 4230 пудів ячменю тощо[4].

В організації артілі винятково важливу роль відіграли комуністи, колишні партизани, учасники громадянської війни І. Ю. Овчаренко, П. Г. Марченко, І. Ф. За-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-150, оп. 1, спр. 676, арк. 15.
[2] Одеський облпартархів, ф 7, оп. 7—1, спр. 1675, арк. 77.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2200, оп. 1, спр. 6, арк. 15.
[4] Там же, ф. Р-2200, оп. 1, спр. 12, арк. 7.

харченко, Д. М. Зайченко. В 1933—34 рр. колгосп очолював колишній партизан С. Бриленко, а в 1936 році головою правління обрали комуніста С. І. Сураєва. Спочатку артіль була економічно слабким господарством, але вже в 1935—1936 рр. три чверті всіх робіт у рільництві виконувалось машинами. Зразки трудового героїзму показували трактористи бригади І. Харченка з Комінтернівської МТС. Механізатор цієї бригади С. Н. Головко щодня орав по 16—17 га, а за весь сезон обробив 1143 га землі та заощадив 812 кг пального. Він виробив 800 трудоднів, на які одержав 2400 крб. грішми та 3190 кг хліба.

1937 рік приніс деякі зрушення: колгоспники зібрали пересічно на всій площі по 13—14 цнт з га зернових (по району 8,5 цнт). Загальний валовий прибуток того року досяг 300 тис. крб., колгоспники одержали на трудодень по 6 кг зерна та по 2 крб. 50 коп. грішми[1].

У передвоєнні роки виділялись значні суми на благоустрій Комінтернівського. Так, у 1940 році для цього асигнували 86 тис. крб. Було відремонтовано сто будинків, забруковано вулиці, капітально відремонтовано електростанцію тощо.

Розквітли освіта й культура. Всі діти шкільного віку навчались у середній школі. Пожвавилась робота культурно-освітніх установ. У колгоспному клубі працювали хоровий, драматичний, музично-літературний гуртки. Тут відбувались диспути, читацькі конференції, читались лекції на літературні теми. До 10 тис. екземплярів зріс книжковий фонд районної бібліотеки. Крім того, чудову бібліотеку мала школа.

На перешкоді дальшому господарському і культурному розвитку Комінтернівського стала війна.

Вранці 23 червня 1941 року тут відбувся багатолюдний мітинг трудящих, де вони одностайно заявили про свою готовність віддати всі сили на захист Батьківщини. Того ж дня почався запис добровольців та мобілізація чоловіків призовного віку до лав Червоної Армії. В містечку було створено винищувальний батальйон у складі 100 чоловік. Він забезпечував охорону села, колодязів, шляхів, готувався до боротьби з ворожими парашутистами. Батальйон очолив місцевий колгоспник Д. Я. Манжос.

Через кілька днів було створено т. зв. фортифікаційний батальйон у складі 240 чоловік під командуванням З. А. Ромашенка. Він споруджував кулеметні гнізда, створював протитанкові рови тощо. Наприкінці липня, коли ворог наблизився до містечка, обидва батальйони відступили до Одеси і взяли участь в обороні міста. В середині липня колгосп «Комінтерн» розпочав евакуацію худоби та техніки в радянський тил, але завершити її не встиг: 12 серпня 1941 року фашистські війська захопили Комінтернівське[2].

Окупанти наказали всім комуністам і комсомольцям в триденний строк з'явитись до комендатури для реєстрації, але ніхто не пішов. Прикутого хворобою до ліжка комуніста П. В. Онищенка гестапівці забрали і закатували у в'язниці, депутата сільради Л. Моргун розстріляли. Усіх, хто виявляв навіть незначний опір, кидали до в'язниці, катували. Вони вивезли з району на каторжні роботи в Німеччину 126 чол. молоді[3].

Відступаючи під натиском Радянської Армії, окупанти зруйнували і спалили всі адміністративні і культурно-побутові споруди, повністю пограбували колгосп.

5 квітня 1944 року радянські воїни визволили Комінтернівське[4]. З піднесенням взялися колгоспники за відбудову господарства артілі. Під керівництвом колишнього партизана, активного учасника боротьби за владу Рад на Одещині А. Г. Воробйова, обраного головою колгоспу, вони засіяли артільні лани. Військова частина, що визволила Комінтернівське, подарувала колгоспу «Комінтерн» два трактори, і це

[1] Газ. «Ударник п'ятирічки» (Комінтернівське), 7 грудня 1937 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 414.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 75.
[4] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, Одесса, 1949, с. 261.

Загальний вигляд селища Комінтернівського. 1967 р.

значно полегшило виконання всього обсягу сільськогосподарських робіт. На обох тракторах великими літерами було написано: «На захід». Цей напис, зроблений воїнами, став закликом до об'єднання бойових і трудових зусиль для повної перемоги над фашистською Німеччиною.

Долаючи труднощі, спричинені війною і неврожаєм 1947 року, колгоспники за допомогою МТС повністю відновили довоєнну посівну площу і за економічними та виробничими показниками у 1949 році вийшли на одне з перших місць в області. Колгосп «Комінтерн» був занесений на обласну Дошку пошани.

Нові зрушення сталися в артілі після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Тут розгорнулось велике будівництво тваринницьких приміщень, зокрема корівника на 500 голів, та великого пташника. На околиці Комінтернівського було закладено тваринницьке містечко, яке пізніше, в 1959—1966 рр., перетворилось на справжню індустріальну фабрику м'яса.

За 1956 рік колгосп одержав від усіх галузей господарства понад 3 млн. крб. доходу. Порівняно з попереднім роком людино-день став удвоє вагомішим. Колгоспники одержали на трудодень по 7 крб. грішми і по 2 кг хліба. Сім'я Д. Кіндера, яка складалась з 4 працездатних, виробила 2483 трудодні і одержала 17 тис. крб. грішми та багато зерна. Чабан А. Марковський з дружиною виробили 2047 трудоднів і одержали понад 14 тис. крб. та 246 пудів зерна. Колгоспники І. І. та М. В. Квашницькі, яким було понад 60 років, одержали 12 тис. крб. і 210 пудів хліба.

Після об'єднання колгоспу «Комінтерн» з сусідньою артіллю (1957 р.) він дістав назву ім. XX з'їзду КПРС. У роки шостої післявоєнної п'ятирічки колгосп двічі був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки та завойовував перші місця в районному змаганні. У 1958 році голова колгоспу А. Г. Воробйов, краща свинарка артілі В. М. Підопригора, агроном колгоспу Л. О. Рябухіна за високі показники в праці були удостоєні високих урядових нагород.

Партійна (43 комуністи) і комсомольська (47 членів ВЛКСМ) організації та правління артілі, головою якого в 1959 році став М. А. Томашевський, у роки семирічки доклали багато зусиль, щоб зробити крок вперед у розвитку економіки господарства. Колгосп має добру технічну базу: 32 трактори, 8 комбайнів, 18 вантажних автомашин тощо. Борючись за звання колективу комуністичної праці, колгосп ім. XX з'їзду КПРС добився високих урожаїв зернових. Так, у 1965 році тут одержали по 21,9 цнт зернових з кожного гектара.

Більш продуктивним стало громадське тваринництво. Колгосп спеціалізується головним чином на виробництві свинини. У 1963 році на свинофермі відгодували 4 тис. свиней. За успіхи, досягнуті у виробництві м'яса, колективу свиноферми в серпні 1964 року було присвоєно почесне звання комуністичного[1].

У 1965 році в колгоспі оплата одного людино-дня становила 4 крб. 58 копійок.

У нову п'ятирічку колгосп ім. XX з'їзду КПРС вступив економічно міцним багатогалузевим господарством. За ним закріплено 6246 га землі, в т. ч. 4661 га орної. Крім того, він має фруктовий сад на 93 га, виноградник на 136 га та пасіку на 240 бджолосімей. В господарстві є 38 тракторів, 18 комбайнів, 24 вантажні автомашини, працюють також ремонтна майстерня та інші допоміжні підприємства. Наявність

[1] Газ. «Слава хлібороба» (Комінтернівське), 15 серпня 1964 р.

потужної технічної бази та великого загону спеціалістів сільського господарства, механізаторів широкого профілю дало змогу колгоспу вирощувати стабільні врожаї сільськогосподарських культур. Так, у 1965 році він одержав зерна по 21,9 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці по 22 цнт, а в 1966 році відповідно 25 і 33 цнт з га. Механізований загін В. Рибаченка одержав по 38 цнт з га озимої пшениці.

Відмінно трудяться колгоспні тваринники. У 1966 році вони виробили по 265 цнт молока і по 118 цнт м'яса на 100 га угідь. Такий високий показник — наслідок високої щільності громадського стада: в артілі 1770 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 750 корів. Але найкращих показників тут досягнуто по виробництву свинини. Артіль стала спеціалізованим господарством по вирощуванню свиней. Десять свинарів щороку відгодовують 5 тис. свиней.

Добрих успіхів добились садівники та виноградарі. У 1966 році тут вирощено по 110 цнт яблук з га ранніх та пізніх сортів. Збільшують вилов дзеркального коропа колгоспні рибоводи. У колгоспних ставках, площа дзеркала води яких становить 64 га, щороку добуваються сотні центнерів найціннішої риби.

Успішний розвиток виробництва позначився на зростанні артільних доходів. У 1966 році їх сума досягла понад 1 млн. 300 тис. крб., тільки на оплату праці колгоспників виділено 668 тис. крб. Оплата одного людино-дня — 4 крб. 86 коп.— одна з найвищих в області.

Швидко відроджувався і районний центр. У 1951 році тут відкрили побутовий комбінат і промкомбінат з кількома цехами — столярним, залізобетонних виробів, швейним та іншими. Тільки за чотири роки (1954—1958) було знесено 80 мазанок, а на їх місці виросли добротні будинки, вкриті шифером та черепицею. На Центральній, Мічуріна та Комсомольській вулицях прокладено водопровід.

У роки семирічки Комінтернівське було повністю електрифіковане і радіофіковане. Колгоспники та службовці побудували десятки нових будинків, заасфальтували вулиці, висадили багато декоративних і фруктових дерев. Всього в 1957—1967 рр. у Комінтернівському споруджено 200 будинків, у т. ч. шість двоповерхових, переобладнано понад сто будинків, які вкриті шифером; до них проведено водопровід, встановлено газові плити. В селищі виросли нові вулиці — 9 Січня, 8 Березня, Суворова, ім. XX з'їзду КПРС та інші, вони озеленені, забруковані.

В Комінтернівському працює широка мережа торговельних підприємств, у т. ч. універмаг, магазини по продажу продуктових і господарських товарів. У селищі є пекарня, комбінат побутового обслуговування.

З травня 1965 року Комінтернівське є селищем міського типу. Тут працює 1199 робітників і службовців, у т. ч. 43 вчителі, 22 лікарі, 14 працівників культосвітніх установ тощо.

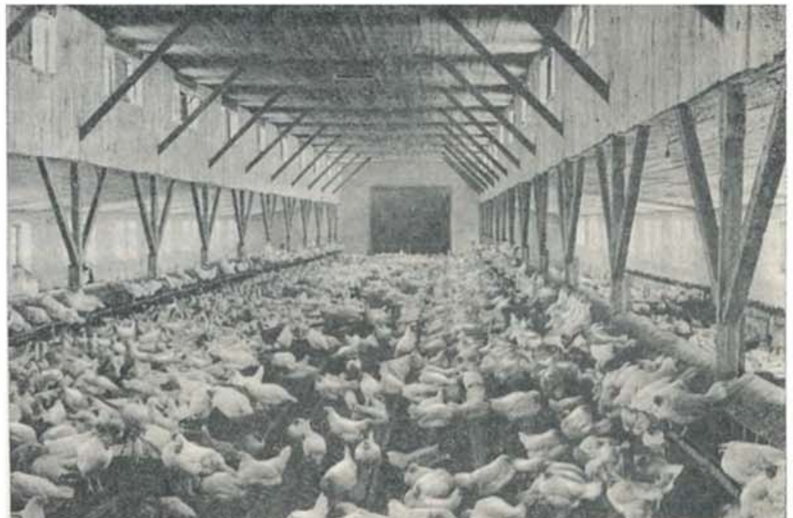
Відрадні зміни сталися в розвитку освіти і культури. В селищі назавжди покінчено з неписьменністю. Діти здобувають освіту в середній і музичній школах. Для молоді, що працює, відкрито вечірню і заочну середні школи.

Міцно ввійшли в побут трудящих книга і газета. В двох районних бібліотеках налічується 22 тис. та в шкільній — майже 14 тис. книжок.

Щороку зростає передплата на періодичні видання. У 1967 році тут передплатили 2502 примірники газет і 1747 журналів, тобто практично кожна сім'я передплачує 2—3 видання.

В центрі селища височить районний Будинок культури. Тут працюють 12 гуртків художньої самодіяльності: хоровий, два музичні, драматичний,

На птахофабриці. Комінтернівське. 1967 р.

танцювальний та інші. Виступи гуртків користуються великою популярністю. У 1966 році для населення Комінтернівського було організовано 128 спектаклів і концертів, які відвідали близько 20 тис. чоловік. Силами лекторської групи товариства «Знання» регулярно провадяться заняття в народному університеті культури. Далеко за межами Комінтернівського району відомий колектив агіткультбригади, який неодноразово займав перші місця на районних і обласних оглядах.

Своє дозвілля комінтернівці також проводять у двох кінотеатрах, де демонструються і широкоекранні кінофільми. Для дітей шкільного віку побудовано Палац піонерів, спортмайданчики.

Велике піклування виявляється про охорону здоров'я жителів селища. В селищі діє районна лікарня на 100 ліжок. Тут працюють 22 лікарі та 57 чоловік з середньою медичною освітою. Заслуженою любов'ю серед населення користується хірург, колишній випускник Одеського медичного інституту В. М. Грубник. За двадцять років роботи в лікарні він зробив сотні складних операцій. Чудовий практик, В. М. Грубник водночас плідно займається науковою роботою. У червні 1964 року він захистив дисертацію, здобувши ступінь кандидата медичних наук. Сільський медик є піонером у лікуванні бронхіальної астми хірургічним шляхом. У Комінтернівській лікарні можна побачити хворих з Києва, Вінниці, Одеси, Харкова та багатьох інших міст. У 1966 році самовіддана праця В. М. Грубника відзначена найвищою урядовою нагородою — орденом Леніна.

В усіх корисних справах по піднесенню добробуту і культури велика роль належить районній та сільській Радам депутатів трудящих, їх постійно діючим комісіям.

За два роки поточної п'ятирічки комінтернівці добились значних успіхів. У ювілейному році колгосп ім. XX з'їзду КПРС одержав по 25 цнт зернових з га. Особливо значних успіхів добився механізований загін комуніста М. Цимбалюка, який зібрав на площі 400 га по 32,9 цнт озимої пшениці.

Вагомих успіхів у другому році п'ятирічки добились тваринники. Виробництво м'яса у 1967 році зросло до 7330 цнт проти 5300 цнт у 1965 році. Підвищились заробітки працівників ферм. У 1967 році тваринники молочної ферми одержували щомісяця пересічно по 120 крб. Грошові доходи колгоспу в цьому році становили 1670 тис. крб. З цієї суми 680 тис. крб. відраховано на зарплату колгоспникам, решту використано на розширення громадського господарства. За хорошу роботу у 1967 році 70 колгоспників одержали премію, 40 колгоспників зміцнили своє здоров'я в санаторіях і будинках відпочинку.

За успіхи, досягнуті в змаганні за достойну зустріч 50-річчя Радянської влади, колгоспу ім. XX з'їзду КПРС вручено пам'ятний Червоний прапор райкому партії та райвиконкому, а імена голови правління М. А. Томашевського, секретаря партійної організації В. М. Пушкова, голови місцевкому профспілки П. О. Голуба, секретаря комсомольської організації М. Г. Шульги, ланкового механізованої ланки П. І. Заболотного, тракториста Ю. М. Цебренка, свинарки В. М. Підопригори занесено до Книги трудової слави району.

Успішно виконуються плани п'ятирічки і в галузі будівництва та благоустрою селища. У 1967 році в Комінтернівському введено в експлуатацію 3 багатоквартирні двоповерхові будинки. Завершується будівництво хлібозаводу, хірургічного корпусу лікарні, двоповерхового готелю, дитячого садка, раймагу, колгоспного консервного заводу.

Комінтернівці свято зберігають пам'ять про тих, хто поліг у боротьбі, відстоюючи завоювання Великого Жовтня. В центрі селища споруджено 2 обеліски — радянським воїнам та односельчанам, які віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини у роки Великої Вітчизняної війни. Біля в'їзду до селища височить пам'ятник засновнику Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну. Вони символізують вірність комінтернівців величним ідеалам комунізму, їх бажання своєю працею примножувати економічну і оборонну міць Країни Рад.

І. С. БЕРЕЖНОЙ

Комінтернівський (до 1933 року Антоново-Кодинцевський) район розташований у південній частині області. Утворено в 1923 році. Межує на півночі з Березівським, на заході з Іванівським, на південному заході з Біляївським районами Одеської області, на сході — з Миколаївською областю УРСР. На півдні територія району омивається водами Чорного моря. Площа 1,5 тис. кв. кілометрів. Населення 47 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 43 тис. чоловік (91,9 проц.). Густота населення 31,3 чол. на 1 кв. кілометр. В районі — 72 населені пункти, підпорядковані одній селищній та 15 сільським Радам. Через територію району проходять залізниця Одеса — Знам'янка та два автошляхи.

В грунтовому покриві переважають південні чорноземи. Безморозний період триває 190 діб. Пересічна кількість річних опадів 350 мм. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, городніх культур та розведення садів і виноградників.

В економіці району провідне місце посідає сільське господарство, яке виробляє 80,1 проц. валової продукції.

Сільськогосподарські угіддя становлять 106 115 га, з них орної землі — 87 856 га (82,8 проц.), під садами та виноградниками — 2663 га (2,5 проц.). В районі — 8 радгоспів та 11 колгоспів. У сільському господарстві переважає тваринництво м'ясо-молочного напряму. У 1966 році продукція тваринництва становила 53,1 проц. валової продукції сільського господарства. У 1967 році в районі на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 40,4 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 14,8 корів; на 100 га ріллі — 39 свиней, на 100 га посіву зернових — 958 штук птиці.

Значне місце в сільськогосподарському виробництві посідає птахівництво, що дає 26,5 проц. обласного приросту пташиного м'яса і 24,3 проц. збору яєць.

У 1966 році на 100 га угідь вироблено 33,4 цнт яловичини, надоєно 299 цнт молока; на 100 га ріллі вироблено 11,5 цнт свинини, на 100 га посіву зернових — 23,6 цнт пташиного м'яса, зібрано 62,2 тис. яєць.

Посівна площа у 1966 році становила 82 133 га, з них на зернові культури припадало 38 307 га, на технічні — 6784 га, на кормові — 35 073 га, інші — 1969 га.

У 1966-68 рр. в колгоспах і радгоспах зібрали по 27,9 цнт з га озимої пшениці.

З року в рік зростає матеріально-технічна база сільського господарства. Тут працює 873 трактори та 289 комбайнів. Район повністю електрифіковано.

Повністю механізовані орні роботи та збирання зернових і соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 90 проц., доїння — на 27 процентів.

На території району працює 7 підприємств, на яких зайнято 1173 робітники та службовці. Найбільші виробництва — маслозавод, кар'єр по видобуванню каменю-черепашнику та промкомбінат. 27,5 проц. промислової продукції посідає виробництво будівельних матеріалів. До послуг населення — 197 торговельних підприємств та 46 закладів громадського харчування.

За роки семирічки в районі збудовано 1718 будинків. Тільки в 1966 році споруджено 250 будинків загальною площею 15 тис. кв. метрів.

З року в рік поліпшується медичне обслуговування. В районі 5 лікарень на 270 ліжок та значна кількість інших лікувальних закладів, в яких працює 60 лікарів і 170 чол. середнього медперсоналу. Серед лікарів 3 відмінники охорони здоров'я.

За роки Радянської влади створено розгалужену мережу закладів народної освіти. В районі — 8 десятирічних, 16 восьмирічних та 20 початкових шкіл. Крім того, тут є 4 школи робітничої та сільської молоді. В навчальних закладах району працює 515 вчителів, серед них 22 відмінники народної освіти.

В населених пунктах району налічується 37 бібліотек з книжковим фондом 240,7 тис. примірників. У 1967 році трудящі передплатили 974 примірники газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, що тепер має назву «Слово хлібороба», виходить з 1932 року. В районі — 56 клубів, 4 будинки культури, при яких працює 8 народних університетів культури і 334 гуртки художньої самодіяльності, 63 кінотеатри.

ПЕТРІВКА

Петрівка (до 1921 року — Курисове-Покровське, до 1937 року — Петрівське) — село, центр однойменної сільради, якій підпорядковані також села Каїри, Капітанівка, Нове Селище, Олександрівка. Розташоване в мальовничій місцевості на лівому березі річки Балаю, за 17 км від райцентру. До найближчої залізничної станції Сербка на лінії Одеса—Харків 20 кілометрів. Населення — 2847 чоловік.

Територія, де розташована сучасна Петрівка, була заселена в давні часи[1], про що свідчать археологічні знахідки, що відносяться до епохи бронзи (II—I тисячоліття до н. е.).

Заснування населеного пункту припадає на час визволення півдня України від турецько-татарських загарбників. Перші поселенці з'явились тут у 1793 році[2]. Це були селяни, що тікали від кріпацької неволі, відставні солдати та колишні запорізькі козаки. Перша назва села — Балай походить від однойменної річки.

Царський уряд щедро роздавав незаселені землі поміщикам, високопоставленим чиновникам, генералам і офіцерам. Одному з них, підполковнику Курису, в 1793 році катеринославський намісник т. зв. відкритим листом надав 6 тис. десятин землі. Незабаром поміщик руками двохсот селян-утікачів та переселенців-кріпаків із свого старого маєтку на Харківщині спорудив тут розкішний палац на 78 кімнат, прикрашений баштами, колонами, з великим садом, оранжереєю. До середини XIX сторіччя село складалось із селянської слободи, т. зв. містечка — ремісничої і торгової його частини і поміщицького замку. В центрі села стояла церква Покрови, побудована на честь перемоги російських військ над турецькою армією 1 жовтня 1787 року (за церковним календарем це був день святої Покрови). Відтоді населений пункт почав називатись Курисовим-Покровським, а після взяття Ізмаїла (в цьому бою брав участь підполковник Курис) з'явилась ще одна назва села — Ізмаїло-Покровське. Кількість населення зростала головним чином за рахунок селян-утікачів з північних і західних губерній України. У 1793 році в селі проживало близько 500 чол. Однак селяни-втікачі не знайшли тут щастя. Вони потрапили в нову кабалу до жорстокого кріпосника. Тілесні покарання були звичайним явищем у селі. Навіть за незначні провини Курис віддавав кріпаків у рекрути або висилав у Сибір. Так, у 1795 році він віддав у солдати 39 «непокірних». Селяни нерідко тікали від поміщика в інші малозаселені міста Південної України. Протягом 1795—1858 рр. із села втекло 189 чоловік.

Після реформи 1861 року поміщицькі селяни Курисового-Покровського одержали наділи по 5 десятин на ревізьку душу. На 226 селянських дворів припадало всього 1463 десятини; 12 проц. господарств зовсім не мали землі[3], тоді як поміщикові належало 10,5 тис. десятини.

Значна частина селянських господарств не могла обробляти свої наділи, бо не мала ні тяглової сили, ні інвентаря; у третини селянських господарств не було плугів, у половини — коней або ж був один кінь; жодне господарство не мало сівалки. Пограбовані поміщиком селяни після опублікування маніфесту відмовились виконувати будь-які повинності на його користь, вважаючи себе вільними. Курис викликав війська, які вчинили жорстоку розправу. Майже всіх селян покарали різками. Звістка про ці події швидко поширилась. 15 травня 1861 року про них писав герценівський «Колокол». Але й після розправи селяни відмовились працювати на поміщика[4].

Трудове населення майже зовсім не одержувало медичної допомоги. В селі була висока смертність, особливо серед дітей. Земську лікарню на кілька ліжок, де працював фельдшер, тут відкрили тільки в 70-х рр. XIX століття.

---

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, с. 52—53.

[2] Местечко Курисово-Покровское. Одесса, 1883, с. 5—6.

[3] Там же, с. 13, 47, 48, 92.

[4] «Колокол» (газета О. І. Герцена і М. П. Огарьова. Лондон), 15 травня 1861 р.

Школу в селі відкрили тільки в 1863 році у напівтемній, вологій селянській хаті з земляною долівкою. Єдиними меблями тут були 12 довгих лав. За списками в ній було 58 учнів, але через тяжкі побутові умови школу відвідувало близько 20 дітей. Взимку приміщення опалювалось погано, навіть чорнило замерзало[1]. Переважна більшість жителів була неписьменною. Так, у 1882 році із загальної кількості жителів грамотних було 19 проц. Зате в селі процвітали 8 шинків або «капканів», як їх влучно називали селяни.

Селяни кілька разів зверталась до царя з проханням наділити їх землею, звільнити від непосильних податків і тяжкої опіки багатьох начальників, поліпшити становище, «яке стало гірше від каторги». Але всі ці звернення були марними.

Злидні й безправ'я спричинювали гнів і обурення трудящих. Особливо значних розмірів набули селянські виступи в період революції 1905—1907 рр. У цей час Курисово-Покровська волость стала одним з центрів селянського руху в Одеському повіті. В травні 1905 року в маєтку Куриса відбувся страйк наймитів, який тривав місяць. Страйкарі вимагали безплатного харчування, збільшення денного заробітку. На багатолюдному мітингу селяни вимагали землі, скликання Установчих зборів, свободи слова і мітингів, свободи політичним в'язням, ліквідації викупних платежів, зміни податкової системи тощо[2]. Війська, викликані поміщиком Курисом, жорстоко розправились з страйкуючими.

Восени 1905 року боротьба за землю ще більше загострилась. 13 листопада 1905 року в селі відбувся мітинг, в якому взяло участь близько 400 чол. Місцевий житель І. Ф. Бондаренко, вчителі К. Т. Івасенко та І. Ф. Дончев закликали селян оголосити страйк, не працювати в поміщицькому маєтку, не сплачувати податків. Учасники мітингу ухвалили вимогу про розподіл поміщицької землі; вони створили бойовий пост з п'яти чоловік для нагляду за діями поліції і військ. Виступ селян було придушено за допомогою військової сили, багатьох учасників мітингу заарештовано або покарано[3].

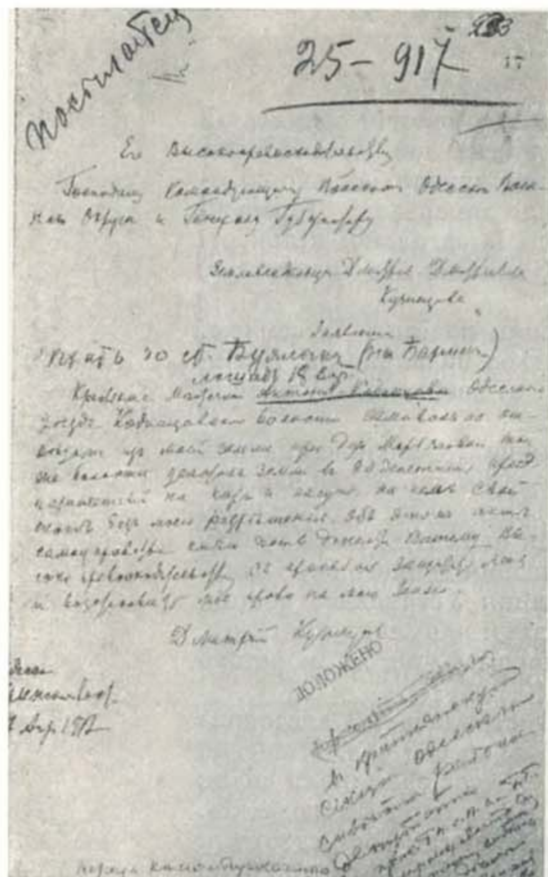
Однак це не зупинило селян. 27 листопада відбувся знову багатолюдний мітинг, на якому вони прийняли одностайне рішення відібрати весною 1906 року поміщицьку землю і розподілити її між безземельними і малоземельними, а якщо поміщик викличе війська, вчинити їм збройний опір. Налякані розмахом селянського руху місцеві власті знову кинули сюди війська, які жорстоко розправились з «бунтівниками». Керівників селянських виступів було заарештовано: І. Ф. Бондаренка ув'язнено, К. Т. Івасенка та І. Ф. Дончева вислано в Архангельську губернію[4].

Незважаючи на репресії, весною і влітку 1906 року в селі відбулись нові аграрні заворушення. Як писала більшовицька газета «Вперед», селяни відмовилися найматися на роботу до поміщиків і не пускали в Курисове-Покровське батраків, яких поміщики наймали в інших місцевостях[5]. Не добившись поліпшення свого становища, 80 сімей переселились у східні райони країни, головним чином до Казахстану. Багато з них загинуло в дорозі, інші через рік-два повернулись назад без грошей і майна.

Під час першої світової війни майже третину чоловіків мобілізували на фронт. Через брак робочих рук господарства убожіли, посівні площі зменшувались. Поміщик і волосні власті намагалися приховати від селян справжнє становище на фронті і в країні. Від них утаювали солдатські листи, які в 1916 році і особливо на початку 1917 року мали, як правило, яскраво виявлений антивоєнний, революційний характер.

---

[1] О состоянии начальных школ в Одесском уезде. Одесса, 1873, с 16.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 311—313.
[3] Там же, с. 681—682.
[4] Одеський облдержархів, ф 634, оп. 1, спр. 402, арк. 67. М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., 1956, с. 70.
[5] Газ. «Вперед», 10 червня 1906 р.

Скарга землевласника про захват селянами 80 десятин його землі. Село Петрівка. 1917 р.

З великим запізненням, майже через два тижні, дізнались селяни Курисового-Покровського про повалення самодержавства. Наприкінці квітня був створений волосний земельний комітет, до складу якого увійшли переважно куркулі. Вони всіляко намагалися затушувати гострі класові конфлікти, які виникали між селянами і поміщиком в питаннях оренди землі і орендної плати за неї.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді, також ленінські декрети про мир і землю, які принесли в село солдати-фронтовики і агітатори селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів, докорінно змінили обстановку в селі. До складу волосного земельного комітету була включена група революційно настроєних селян[1]. Спираючись на ленінський декрет про землю, сільська біднота повела рішучу боротьбу за розподіл поміщицької землі. На початку грудня 1917 року жителі села розгромили поміщицький маєток і садиби великих орендарів[2]. Селяни-фронтовики і сільська біднота взяли в свої руки волосний земельний комітет. Наприкінці січня 1918 року селяни створили свою збройну силу — бойову дружину.

Одеська повітова Рада селянських депутатів активно підтримала дії сільської бідноти. Для подання допомоги в проведенні в життя ленінського декрету про землю в Курисове-Покровське прибув комісар. За його ініціативою була створена комісія по обліку поміщицької землі та майна[3]. Але здійснити ці заходи сільська біднота в цей час не змогла. Прихід у село австро-німецьких окупантів та гетьманців був порятунком для сільських багатіїв. При їх допомозі вони й розпочали боротьбу проти трудящих. Влітку 1918 року було розгромлено сільську бойову дружину, багатії спробували повернути землю та майно, відібрані селянами. Однак придушити боротьбу селян за свої права куркульсько-націоналістична контрреволюція була безсила.

Восени 1918 року село і волость стали одним з центрів повстанського руху на Одещині. В жовтні тут виникла Ізмаїло-Покровська революційна дружина. В січні 1919 року партизанський загін під командуванням заступника голови Анатолівсько-Тузлівського ревкому І. Я. Редченка та Ізмаїло-Покровська дружина раптово напали на гарнізон білогвардійців Курисового-Покровського. Кілька днів тривали запеклі бої. Місцева державна варта була розгромлена. Партизани захопили кулемети, гвинтівки та інше військове спорядження. В селі сформувався волосний ревком. Ізмаїло-Покровська дружина, яка налічувала понад 50 чоловік, увійшла до складу Тилігуло-Березанського з'єднання і взяла активну участь у боях частин Червоної Армії за визволення нинішнього Комінтернівського району, в ліквідації куркульських та білогвардійських банд і в боях за Березівку й Одесу[4].

Наприкінці травня 1919 року в селі було обрано волосний виконком Ради селянських депутатів. Активно діяв його культосвітній відділ. За участю молоді було зас-

---

[1] Газ. «Известия» (Одеса), 10 травня, 20 травня, 6 вересня, 5 жовтня і 13 жовтня 1917 р.

[2] Одеський облдержархів, ф. 53, оп. 1, спр. 228, арк. 1.

[3] Газ. «Известия» (Одеса), 21 січня, 23 лютого, 28 лютого 1918 р.

[4] О. Д. Савчук. З історії бойової співдружності робітників і трудящих мас селянства в боротьбі з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією (1918—1919 рр.). Праці Одеського державного університету. серія іст. наук, т. 152, вип. 8. Одеса, 1962. с. 64—69.

новано тимчасовий селянський театр, читались лекції на політичні, антирелігійні теми.

Проте дальшому радянському будівництву в Курисовому-Покровському стали на перешкоді денікінські банди, які при підтримці місцевих куркулів у серпні 1919 року захопили село і відновили тут старі порядки. Банда куркуля-колоніста Шока вбила 8 сільських активістів.

Восени 1919 року Курисово-Покровська волость, як і в 1918 році, стала одним з центрів партизанського руху. 14 лютого 1920 року місцеві партизани при підтримці бідноти Курисового-Покровського знову вступили в збройну боротьбу за владу Рад. Бої тривали два дні. На допомогу партизанам прибув один з полків Червоної Армії, який розгромив білогвардійський загін[1]. 16 лютого 1920 року в селі відновилась Радянська влада. Було обрано волревком, першим головою якого став колишній партизан В. М. Кривич, членами — червоноармійці, селяни-бідняки М. Т. Данилко, М. М. Чорний, М. Д. Пасічниченко та інші. В цей час оформився партійний осередок, першим секретарем якого став Д. Винокуров. У бойове ядро партійного осередку входили С. І. Сураєв, І. І. Зверєв та інші.

Велику роль у зміцненні Радянської влади відіграв комнезам, який виник у Курисовому-Покровському в липні 1920 року[2]. Волосний КНС організувався 4 серпня 1920 року. Довгий час його очолював комуніст П. І. Нелін, а заступником був колишній партизан Н. П. Коваленко[3].

Значною подією в житті села став повітовий з'їзд представників партійних осередків, комнезамів і воєнревкомів, який відбувся на початку листопада 1920 року в Курисовому-Покровському. З'їзд постановив направити в ряди Червоної Армії групу добровольців-незаможників та подати матеріальну допомогу сім'ям тих, що загинули на фронтах громадянської війни та в боротьбі проти куркульських банд.

Велика увага приділялась земельному питанню. Спираючись на комнезам, волвиконком (голова В. Г. Бабенко), якому після виборів місцевої Ради передав повноваження волревком, на початку 1921 року завершив розподіл землі між селянами. Понад 10 тис. десятин колишньої поміщицької землі та близько 2 тис. десятин землі великих орендарів перейшли у власність селян.

В лютому 1921 року в Курисовому-Покровському організувалась перша сільськогосподарська артіль «Новий світ», до якої вступили 40 чоловік. Засновниками її були колишні партизани, бідняки і наймити. Артіль одержала 172 десятини землі, мала в господарстві 14 коней, 9 корів, 9 плугів, 7 дерев'яних борін, 3 сівалки, 2 жниварки, 1 молотарку. На шляху до соціалістичної перебудови села першим колективістам доводилось переборювати чималі труднощі. Так, у 1922/1923 господарському році артіль не мала навіть власного насіння. Держава допомогла молодому колективу посівним матеріалом і кредитами для придбання тяглової сили та сільськогосподарського реманенту. У 1923 році на артільні лани вийшов перший трактор.

У грудні 1921 року в Курисовому-Покровському організувалась ще одна артіль «Надійна», яка об'єднала 43 господарства незаможників і середняків. Вона мала 158 га землі, 5 коней, 2 воли, 2 корови, плуг, дерев'яну борону, 2 жниварки.

Поступово в селі зміцнювалась Радянська влада. Велику роль в очищенні органів влади від куркульських елементів, виконанні продподатку, в боротьбі з бандитизмом відіграв комнезам, очолюваний П. І. Неліним та Н. П. Коваленком.

Зібравшись на загальні збори 15 червня 1921 року члени волосного комнезаму вирішили докласти всіх зусиль до того, щоб повністю виконати продподаток, зміцнити і розширити сільську кооперацію. Особливо наголошувалось на необхідність очищення від ворожих елементів місцевих радянських органів, зміцнення їх найбільш

[1] В огне гражданской войны, с. 362—363.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 1, спр. 81, арк. 129.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 235, арк. 11.

активними представниками незаможного селянства. На 8 квітня 1922 року комнезам налічував 398 членів.

Справжнім ватажком селян у проведенні соціалістичних перетворень був партійний осередок, який з 1922 по 1928 рік очолював колишній керівник партизанського загону С. І. Сураєв. У 1923 році партосередок налічував 17 членів партії і кандидатів у члени партії. Комуністи першими вступили до сільськогосподарських артілей, особистим прикладом показуючи, як треба будувати нове життя. У важкі для всієї країни 1921—1922 рр. партійний осередок разом з волвиконкомом і комнезамом провів велику роботу по боротьбі з голодом і безпритульністю дітей. В селах волості проводились тижні допомоги голодуючим та «захисту дітей». Тільки з 20 серпня 1921 року по 17 травня 1922 року було зібрано 485 пудів зерна, понад 100 пудів борошна, відкрито 3 їдальні, в яких безплатно харчувались 1250 чоловік, 68 безпритульних дітей було взято на повне утримання[1].

З 1920 року на селі відбувались важливі культурні перетворення. Розгорнула роботу початкова школа, в якій навчалось 214 дітей. Комуністи, комсомольці та вчителі брали активну участь у ліквідації неписьменності. Розпочала роботу школа грамоти, де навчались читати й писати дорослі неписьменні. До 3-х роковин Великого Жовтня в колишньому панському маєтку відкрилась народна сільськогосподарська школа (з 1927 року технікум), в якій навчалось 57 чоловік. Всі вони перебували на державному утриманні. В числі перших викладачів школи був Я. Я. Вербін, згодом професор, доктор сільськогосподарських наук і ректор Одеського сільськогосподарського інституту (помер у 1959 році).

Восени 1920 року в селі відкрилась також професійна школа, в якій навчалось 44 учні. Вона готувала теслярів, ковалів, шевців.

Партійний осередок та волвиконком дбали про відпочинок трудящих та їх культурне зростання. У 1920 році методом народної будови було споруджено клуб (Народний будинок). Тут читались лекції, відбувались концерти і театральні вистави, працював гурток по ліквідації неписьменності, бібліотека.

На початок 20-х рр. припадає зміна назви села. 26 січня 1921 року на засіданні волвиконкому було вирішено назвати село Петрівським (на честь всеукраїнського старости Г. І. Петровського). Президія повітового виконавчого комітету затвердила це рішення. З 1937 року за селом закріпилась назва Петрівка.

Трудове селянство все більше переконувалось, що єдиною можливістю позбавитись злиднів і куркульської кабали є колективне ведення господарства. В 1924 році тут заснували ще одну артіль «Червоний степ», головою якої обрали Т. І. Сиволапа. Вона мала 110 га землі та 20 га колишнього поміщицького саду. Того ж року виник ще один колгосп «Здатність». На початку 1927 року всі артілі села за рішенням загальних зборів колгоспників об'єднались в одну, названу ім.8 Березня. Головою обрали С. І. Сураєва. На 1 січня 1930 року вона об'єднувала 173 чоловіка і мала 902 га землі. На той час це було передове колективне господарство. В числі перших у районі колгоспники закінчили сільськогосподарські роботи, успішно провели здачу продуктів по контрактації, за що одержали багато промислових товарів. В артілі збудували новий свинарник, силосну башту тощо. 1931 рік став для Петрівки роком завершення колективізації.

Вже перші роки господарювання на колективних засадах показали його великі переваги. Якщо до революції навіть на полях поміщика Куриса врожайність зернових культур становила в середньому не більше 60—70 пудів з десятини[2], то в 1934—1940 рр. колгоспи Петрівки збирали по 12—13 цнт з га. Щорік зростала оплата колгоспного трудодня.

Але в цілому колгоспи ще були економічно слабкими. Особливо тяжким було становище в громадському тваринництві, яке довгий час давало збитки. В кожному

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 1, спр. 96, арк. 14; спр. 234, арк. 67.
[2] Новороссийский календарь, 1872, с. 125.

колгоспі налічувалось в середньому 150—160 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 25—30 корів). Слабкою була кормова база, не вистачало приміщень. Всі роботи в тваринництві виконувались вручну. З року в рік колгоспи заборговували і перед державою, і перед колгоспниками.

Важлива роль у подоланні цих труднощів належала Комінтернівській МТС, створеній у Петрівці в 1934 році. На той час вона мала 37 тракторів марок «Фордзон» та «Інтер». Згодом тракторний парк поповнився вітчизняними машинами. Директором МТС було призначено колишнього батрака, потім партизана і активного борця за владу Рад В. С. Соболєва. Вже в 1937 році близько 90 проц. всіх польових робіт в колгоспах Петрівки виконували механізатори Комінтернівської МТС. Далеко за межами села стало відоме ім'я механізатора О. І. Горобця.

Механізація польових робіт, впровадження передових агрономічних знань у колгоспне виробництво, трудова активність колгоспників — все це сприяло піднесенню економіки села, підвищенню життєвого та культурного рівня населення.

В 30-х рр. було добре налагоджене медичне обслуговування населення. В селі працювали лікарня, в якій у 1940 році було 26 медичних працівників, у т. ч. 4 лікарі. При лікарні діяли амбулаторія, дитяча консультація.

У 1935 році в Петрівці було повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Початкову школу в 1929 році реорганізували в неповну середню, а в 1938 році — в середню. Радісною подією в культурному житті Петрівки став перший випуск середньої школи. В суботу, 21 червня 1941 року, тут відбувся урочистий вечір. 20 юнаків і дівчат одержали путівку в трудове життя, мріяли про творчу працю на благо Батьківщини. Але ранком 22 червня радіо принесло тривожну звістку про напад на Радянську країну фашистської Німеччини. Того ж дня біля сільради стихійно виник багатолюдний мітинг. Знатний механізатор О. І. Горобець закликав односельчан працювати по-фронтовому. В селі для боротьби з диверсантами організувалась бойова дружина[1].

На початку серпня 1941 року село захопили гітлерівці. Почались чорні дні окупації. Фашисти знищили сім'ї Є. Файнгерта, Ш. Гройде, М. Лабінського, схопили колгоспних активістів Г. І. Шевченка, В. А. Гнилобокого, Ф. І. Поліщука, П. І. Неліна, Г. С. Голубенка та інших. Багато лиха завдали окупанти селу. Вони пограбували млин, маслоробню, вивезли в Німеччину сотні голів худоби і тисячі тонн хліба. Збитки, завдані селу, обчислювались сумою 8 млн. карбованців[2].

Зразки мужності і патріотизму виявили петрівчани-фронтовики. 130 мешканців села полягло в боях за Батьківщину. Ратні подвиги 177 воїнів відзначено орденами і медалями Радянського Союзу; серед них — гвардії полковник Є. М. Горобець, нагороджений 8 орденами і 6 медалями, М. І. Подольський — 2 орденами і 5 медалями, М. А. Бурмага — 3 орденами і 3 медалями. Захищаючи Ленінград, смертю героя загинув житель села, гвардії лейтенант І. П. Чернявський. Його посмертно нагородили орденом Вітчизняної війни І ступеня. Рішенням Ленінградського облвиконкому іменем Чернявського названо одно з сіл області[3].

4-го квітня 1944 року Петрівку визволили частини 61-ї гвардійської, 333-ї і 244-ї стрілецької дивізій 3-го Українського фронту. Свято бережуть її жителі пам'ять про своїх визволителів. У центрі села височить пам'ятник героям Великої Вітчизняної війни. Його встановлено на могилі 8 воїнів, які полягли в боях за визволення села.

З великими труднощами зустрілись петрівчани в перші післявоєнні роки. Артіль ім. 8 Березня мала близько 1000 га землі, а працездатних — ледве 50—60 жінок та 25 стариків і підлітків. На всю артіль було лише 2 трактори, 1 комбайн та 24 коней. Колгосп в цей час очолювала енергійна жінка Л. Т. Малимон. Шефи канатного і нафтопереробного заводів допомогли відремонтувати знаряддя, посіяти і зібрати врожай.

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 25 червня 1941 р.
[2] Комінтернівський райдержархів, ф. 68, спр. 9, арк. 69.
[3] Газ. «Чорноморська комуна», 1 травня 1965 р.

В. С. Соболєв — Герой Соціалістичної Праці, колишній директор Петрівської МТС. 1967 р.

Все це дало змогу артілі ім. 8 Березня вже в 1945—1946 рр. освоїти довоєнні площі та домогтися істотних зрушень у піднесенні громадського господарства. При допомозі держави село поступово відбудовувалось. Стали до ладу млин, маслозавод, МТС, почали діяти лікарня, аптека. Відновили роботу школа, технікум та культурно-освітні заклади: клуб, бібліотека.

Розгорнула роботу Петрівська сільська Рада, яка особливу увагу приділяла відбудові господарства села. Сільрада встановила два перехідні Червоні прапори для кращого колгоспу і кращої ланки — переможців у соціалістичному змаганні, запровадила Дошку передовиків соціалістичного змагання[1].

Відроджувалась і довоєнна слава машинно-тракторної станції, яку беззмінно очолював В. С. Соболєв. У 1945—1946 рр. вона посіла одно з перших місць в області.

В 1952 році всі артілі Петрівки об'єднались в один колгосп «Україна». Укрупнення дало змогу укомплектувати бригади і ферми спеціалістами сільського господарства, значно скоротити адміністративно-управлінський апарат, краще використовувати техніку. Господарство мало 5855 га землі, в т. ч. орної 4264 га. Тільки озимої пшениці було засіяно 1875 га. В 1953 році колгосп зібрав у середньому по 15,7 цнт з га на всій площі зернових. На фермах в цей час налічувалось 774 голови великої рогатої худоби, 842 свиней, 3840 штук птиці. Ці показники переконливо свідчать про ряд важливих зрушень, які відбулись у колгоспному виробництві Петрівки. Але мали місце й серйозні недоліки. Через слабку кормову базу, відсутність приміщень та низький рівень механізації трудомістких процесів тваринництво все ж було збитковим. На 1 січня 1954 року артіль заборгувала державі 470 тис. карбованців.

Рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і заходи, вжиті для їх виконання, стали великим поштовхом у розвитку колгоспу. Під керівництвом партійної організації, яку тривалий час очолював М. Ф. Кривич, були зроблені перші кроки для подолання відставання у тваринництві. Колгоспники за 1954—1957 рр. спорудили біля села тваринницьке містечко[2], згодом, у 1957—1966 рр., збудували 9 корівників, 4 телятники, 3 свинарники, 2 пташники, силосні башти, зацементовані траншеї для силосування кормів, кормоцех та склад для зерна. Правління, партійна організація дбайливо виховували кадри тваринників, створювали необхідні умови для їх роботи. Підвищилась оплата праці. Так, наприклад, сім'я тваринника Г. Кравця одержала в 1956 році на трудодні 21 тис. крб. грішми, 500 пудів хліба та в рахунок додаткової оплати 1310 кг молока, 15 кг вовни, 9 овець, 64 кг свинини. У 1958 році колгосп закупив тракторів, комбайнів та інших машин на 1 млн. крб. Краще стала використовуватись техніка. Це позначилось на темпах і якості польових робіт.

За високі показники у виробництві продуктів сільського господарства, впровадження досягнень агрономічної науки і передового досвіду 6 працівників села у 1958 році одержали високі урядові нагороди. Почесного звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно колишнього директора МТС В. С. Соболєва. Голова колгоспу Г. Т. Назарко нагороджений орденом Леніна.

Нові зрушення сталися в господарстві за роки семирічки. Переглянувши структуру посівних площ, широко застосувавши принцип матеріальної заінтересованості,

---

[1] Газ. «Перемога» (Комінтернівське), 14 березня, 28 липня 1946 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 21 квітня 1957 р.

правління і партійна організація вивели артіль в число передових у районі. Цьому значно сприяла механізація всіх трудомістких виробничих процесів. У січні 1968 року в колгоспі «Україна» став до ладу чотирирядний корівник, де було запроваджено широку механізацію, зокрема, повну механізацію роздачі кормів. Введення в дію нового корівника дало можливість скоротити робочий день доярок, значно підвищити продуктивність праці. Колгосп «Україна» став великим багатогалузевим господарством зернового і м'ясо-молочного напряму. Він має потужну технічну базу — 27 тракторів, 8 зернових, 4 кукурудзозбиральні, 4 силосозбиральні комбайни, бурякозбирач, 19 автомашин, 4 установки і агрегати для механізованого доїння корів. Якщо в 1953 році прибуток в артілі становив 17 тис. крб., то в 1967 році він зріс до 915 тис. крб.; учетверо зросли прибутки на 100 га орної землі. В 1966 році тут зібрано 29,5 цнт озимої пшениці з га на площі 1484 гектара. Збільшилось поголів'я великої рогатої худоби, виробництво молока і м'яса зросло у 8—10 разів. У 1967 році в колгоспі налічувалось 2300 голів великої рогатої худоби.

На колгоспних ланах трудяться багато майстрів хліборобської справи: бригадир трактористів І. Горобець, бригадир городників Л. Малимон, скотар І. Логвинов, шофер І. Ломакін, трактористи В. Стратієнко та В. Владико. Шанують в артілі і тих, хто закладав основи колективного господарства. На будинках почесних колгоспників Г. Я. Святковського, Ф. І. Поліщука, Н. П. Коваленка встановлено пам'ятні дошки з написом: «Тут живе ветеран колгоспу...»[1].

У поточній п'ятирічці багато уваги приділяється дальшій механізації виробничих процесів у рільництві і тваринництві, підвищенню культури землеробства. У 1966 році було введено в дію 2 польові тракторні стани, а в 1968 році завершено будівництво телятника та великого пташника.

Значну роль у піднесенні колгоспного виробництва відіграє Петрівське відділення «Сільгосптехніка», де працюють 123 робітники і службовці, з них 22 комуністи. В 1965 році тут стала до ладу потоково-вузлова лінія, завдяки чому ремонт одного трактора триває всього 2 дні; поліпшено якість та знижено собівартість ремонтних робіт. Крім ремонту, відділення здійснює технічне обслуговування агрегатів під час сільськогосподарських робіт у колгоспах.

У Петрівці є кілька підприємств харчової промисловості: млин, маслоробня, маслозавод, оснащений найновішими машинами вітчизняного виробництва. Завод щодоби випускає близько 2 тонн вершкового масла, виробляє сир Лиманський, кефір, морозиво.

Із зростанням сільського господарства та промислового виробництва значно поліпшились матеріальне забезпечення, побут жителів села, підвищився їх культурний рівень. В артілі «Україна» з 1963 року перейшли на щомісячне авансування колгоспників. Усі непрацездатні одержують пенсії. Повністю утримуються на громадські кошти діти, які перебувають в яслах.

Невпинно зростає купівельна спроможність жителів села. В 1966 році 8 магазинів сільського споживчого товариства продали населенню товарів широкого вжитку втроє більше, ніж у 1959 році. Протягом 1959—1967 рр. особливо зріс попит на пральні машини, телевізори, холодильники, меблі, мотоцикли.

За роки Радянської влади іншим став вигляд села. Тут з'явились промислові і культурно-побутові заклади, про які жителі дореволюційного села не могли навіть мріяти. Замість двох невеликих у далекому минулому, тут простяглись 18 рівних, упорядкованих

Збір підписів під зверненням Всесвітньої Ради Миру в Петрівському гідромеліоративному технікумі. 1955 р.

[1] Газ. «Слава хлібороба», 13 червня 1967 р.

Центральна вулиця с. Петрівки. 1967 р.

вулиць. Нема й згадки про землянки та підсліпуваті хатини під солом'яною стріхою. Тепер у селі стоять світлі добротні будинки, вкриті шифером або черепицею. Село повністю електрифіковане й радіофіковане. У 1963 році його підключено до державної високовольтної електролінії.

Велика заслуга в справі впорядкування села належить сільраді, головою якої працює комуніст Кугаєнко, учасник Великої Вітчизняної війни. Найстарішими депутатами Ради є Г. С. Голубенко, яка багато років очолювала її, та Г. П. Афанасьєв, колишній головний агроном Комінтернівської МТС та колгоспу «Україна». Добре працюють постійно діючі комісії сільради.

Відбулися величезні зміни в медичному обслуговуванні населення. До революції в усій Курисово-Покровській волості був лише один земський лікар. Нині у Петрівці — 39 медичних працівників, з них 6 лікарів. В селі працює дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, дитяча молочна кухня, аптека, районний протитуберкульозний диспансер.

В сільській середній школі навчаються понад 500 учнів. При ній є гуртожиток для дітей з віддалених сіл, навчальні кабінети, великий спортивний зал. Більшість учителів — колишні її випускники. В селі є вечірня школа, де без відриву від виробництва працююча молодь здобуває восьмирічну та середню освіту.

Широко відомий за межами району і області Петрівський сільськогосподарський технікум. За роки свого існування він підготував понад 4 тис. механіків, агрономів, зооветпрацівників, гідромеліораторів. Його профіль змінювався залежно від потреб народного господарства. Нині він має 3 відділення: механізації сільського господарства, де готують техніків-механізаторів широкого профілю, агрономічний та гідромеліоративний. Технікум має добру навчальну базу: кабінети, лабораторію, майстерні, дослідне господарство. В його розпорядженні 950 га землі (з них 488 орної), виноградники на 30 га, 377 голів великої рогатої худоби, племінна свиноферма.

Територія технікуму являє парк і є найкращим куточком села й улюбленим місцем відпочинку молоді. Ініціатором цієї справи виступила комсомольська організація, яка налічує понад 400 чоловік.

За роки Радянської влади в селі покінчено з культурною відсталістю. Народний будинок і бібліотека, відкриті в 1920 році, були тільки першим кроком на шляху до культурних перетворень. Тепер у селі 2 літні кінотеатри, книжковий магазин, у кожній хаті радіо, газети, журнали, понад 100 жителів мають телевізори. У дні 50-річчя Великого Жовтня відчинив двері новий Будинок культури на 450 місць. У 1967 році на честь 50-річчя Жовтня відкрито народний музей історії села Петрівки, де зібрано цікаві матеріали про заснування села, боротьбу трудящих до революції, величезні соціалістичні перетворення за роки Радянської влади.

Справжнім вогнищем культури стала сільська бібліотека, фонд якої налічує понад 10 тис. книжок. Вона обслуговує близько 1500 читачів. Крім сільської, є шкіль-

на бібліотека, що має понад 4 тис. томів, та бібліотека технікуму (50 тис. томів). Багато жителів села мають власні бібліотеки. Тільки в 1967 році тут продано понад 6 тис. книжок.

Одним з найбільших досягнень культурної революції є невпинне зростання освітнього рівня населення. Майже вся молодь має середню чи восьмирічну освіту, 72 чоловіки — вищу, 70 чоловік — середню-спеціальну. 130 петрівчан вчаться в спеціальних середніх і вищих закладах без відриву від виробництва. Понад 70 молодих петрівчан навчаються у вузах і технікумах Одеси та інших міст. Професіями трактористів, комбайнерів, шоферів, слюсарів, токарів, електриків, радистів оволоділи сотні жителів села.

В усіх цих успіхах велика роль належить партійній організації с. Петрівки, яка налічує понад 100 комуністів.

Будні трудівників Петрівки сповнені цікавими творчими ділами. На її прикладі яскраво видно, які величезні економічні і культурні перетворення принесла українському селу Радянська влада.

П. І. ВОРОБЕЙ, П. С. СУБОТІНОВ

СИЧА́ВКА

Сичавка (до 1922 року — Олександрівка) — село, центр однойменної сільської Ради Комінтернівського району, якій підпорядковане також село Кошари. Розташована за 30 км від районного центру, відстань до найближчої залізничної станції Кремидівка — 25 км. Село розкинулось у горбастій, пересіченій балками місцевості, що поблизу моря сходяться в одну. Через нього пролягає автодорога Одеса—Миколаїв. Населення — 1600 чоловік.

Сичавка заснована в кінці XVIII століття[1]. Першими її поселенцями були втікачі — селяни з північних і центральних областей України та відставні солдати.

Населений пункт мав кілька назв — Сичавка, Олександрівка, Ізмаїлівка, Тишковка[2]. Найпоширенішими були дві перші назви — Сичавка і Олександрівка. Вони були в ужитку до 1922 року — часу перейменування на село ім. лейтенанта Шмідта. Однак закріпилася за селом перша, найбільш розповсюджена назва — Сичавка.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції Сичавка (Олександрівка) була волосним центром і входила до складу Одеського повіту Херсонської губернії.

Напередодні селянської реформи, у 1859 році, в Сичавці проживало 1055 чоловік[3]. Це були головним чином державні селяни, основним заняттям яких було землеробство та рибальство. В результаті реформи сичавці одержали 2937 десятин придатної для оранки та 542 десятини непридатної землі.

Селяни швидко відчули весь тягар грабіжницької реформи. Щорічні викупні платежі вкрай виснажували їх господарства. За даними Одеської повітової земської управи, сичавська община зобов'язана була щорічно сплачувати податок в сумі 1185 карбованців[4].

Нужденне становище селянства відбито в доповідній записці Одеської повітової земської управи про недоїмки сичавців на вересень 1885 року в сумі 2214 карбованців: «... через те, що недоїмки запускаються з року в рік і в даний час значно перевищують обсяг поточного року,— писалося в доповідній,— земська управа... просить поліцейське управління зробити відповідне розпорядження про негайне стягнення згаданих недоїмок»[5].

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего Отечества, т. 14, с. 488.
[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб, 1873, с. 820.
[3] Там же, с. 820.
[4] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 261, арк. 6—7.
[5] Там же, оп. 1, спр. 261, арк. 37.

Для Сичавки, як і для інших сіл півдня України, в кінці XIX — на початку XX століття характерна гостра класова диференціація. Поряд зі значним прошарком куркульських господарств тут налічувалось чимало малоземельних і безземельних селян, які наймитували у сільських багатіїв та навколишніх поміщиків.

Зароблені потом копійки у сільських наймитів та сільської бідноти спритно вивуджували лихварі і церковники. В селі було 5 шинків, винокурня і церква, яка володіла 120 десятинами кращої орної землі[1]. Тільки в 1898 році в Сичавці відкрили лікарню на 10 ліжок.

В селі була церковнопарафіяльна школа, в якій працювали 2 вчителі.

Революційні події 1905—1907 рр. поширились і на Сичавку. Керовані приїжджими з Одеси агітаторами та революційно настроєними місцевими селянами-бідняками, сичавці влітку 1905 року готувалися до масового виступу проти багатіїв та місцевих органів влади. Однак цьому стали на перешкоді арешти селянських організаторів. Збереглися відомості про двох місцевих керівників сичавської бідноти — Г. І. Білоусова та Г. Д. Драченка, які провадили революційну роботу серед селян. Поліція, раптово наскочивши, заарештувала їх. Під час обшуку в Білоусова знайшли револьвер, 279 примірників різних прокламацій та 43 брошури революційного змісту. Його звинуватили в приналежності до таємного товариства, що мало «на меті скинення існуючого державного ладу», і ув'язнили в одеській тюрмі. Після суду Г. І. Білоусова вислали у Вологодську губернію.

Хата Г. Д. Драченка була місцем зборів та перебування агітаторів з Одеси, схопити яких не вдалось, але при обшуку поліція знайшла тут 265 друкованих революційних прокламацій[2]. За рішенням прокурора Одеського окружного суду Г. Д. Драченко був ув'язнений.

В роки столипінської реакції соціально-економічне становище трудящого селянства погіршало. Навіть повітове земство в своєму друкованому органі констатувало, що половині селян не вистачає хліба для харчування, а три чверті селянських дворів не мають зерна для посіву[3].

Трудяще селянство і насамперед біднота Сичавки напередодні Жовтневої революції та в період боротьби за встановлення Радянської влади рішуче виступили проти поміщиків і куркулів. Найбідніші селяни, а за ними й середняки взяли активну участь у революційному русі. Навесні 1917 року місцеві органи Тимчасового уряду мали тривожні сигнали з Сичавської волості про розгром маєтків та захоплення і розподіл поміщицької землі. В травні 1917 року з волості в Одесу надійшла телеграма, автор якої волав про допомогу у вигляді озброєного загону[4]. Управляючий маєтком поміщиці Малаховської у вересні того ж року скаржився на сичавців за самочинне захоплення ними землі і теж просив надіслати військову команду для охорони майна і відновлення порядку[5].

В період мирного розвитку революції більшовики Одеси посилили агітаційно-пропагандистську роботу серед сільського населення. В Сичавку кілька раз приїздив один з випробуваних революціонерів А. В. Трофимов (дід Трохим). Ще на початку березня він брав участь у виборах до місцевих громадських організацій села. У звіті селянській секції Одеської Ради робітничих депутатів він писав: «Обрано комітет громадської безпеки з 25 осіб, у т. ч. й жінок. Комітет цей поділено на секції: 1) продовольчу; 2) міліцейську; 3) ліквідаційну (для ліквідації старого ладу); 4) культосвітню... Настрій селянства чудовий, піднесений, бадьорий, дисциплінований...». Далі А. В. Трофимов застерігав: «Дії комісара (Тимчасового уряду — В. Н.) дуже реакційні»[6].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 91, оп. 1, спр. 261, арк 9.

[2] Там же, ф. 634, оп. 1, спр. 759, арк. 1, 2; спр. 733, арк. 1.

[3] Сельскохозяйственная хроника Одесского уезда за январь—март 1912 г. Одесса, 1913, с 4—6.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 3, арк. 153.

[5] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1957, с. 784.

[6] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 11, спр. 148, арк. 2.

Наприкінці березня А. В. Трофимов брав участь в організації виборів делегатів від Сичавки до селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів. Вибори пройшли успішно. Збори склали подяку селянській секції Одеської Ради робітничих депутатів «за надіслання такого досвідченого організатора, як А. В. Трофимов»[1].

Революційний настрій сичавців знайшов відбиток у постанові сільських зборів, які відбулися в грудні 1917 року. В ній вимагалось «визнавати лише владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, істинну владу трудового народу»[2].

Під керівництвом Одеської більшовицької організації селяни вирішили сформувати наприкінці 1917 року загін сільської Червоної гвардії, який був одним з перших на півдні України. Очолив його Г. І. Білоусов, що саме повернувся з фронту. Бійцями загону стали революційно настроєні сичавські бідняки Д. П. Царюк, С. Ф. Костандій, П. О. Помпенко, Т. І. Зубков та інші. Готуючись до повалення місцевих органів Центральної ради, загін реквізував у маєтках поміщиків та в сільської буржуазії 40 рушниць і 20 багнетів. Сичавці звернулися з листом до Одеської Ради робітничих депутатів, в якому повідомляли про створення загону Червоної гвардії. Сичавська Рада селянських депутатів просила санкції на те, щоб розпочати повстання[3].

У січні 1918 року в селі була встановлена Радянська влада. Однак у березні сюди вдерлися австро-німецькі окупанти. Бійці червоногвардійського загону пішли в підпілля, щоб активно боротися проти загарбників. Окупанти послали 31 березня 1918 року в Сичавку великий каральний загін. Вдершись сюди, вони вчинили масові пограбування, арешти, а потім підпалили село. У липні 1918 року підпільники сусідніх сіл — Анатолівки і Тузлів — приступили до створення об'єднаного військово-революційного комітету на чолі з більшовиком матросом-балтійцем М. Ф. Потриваєвим. Сичавці теж утворили нелегальну п'ятірку, яка стала ядром майбутнього партизанського загону[4].

В грудні 1918 року Одесу та навколишні села окупували англо-французькі інтервенти. В Сичавці й волості розгорнув діяльність партизанський загін. Його знову очолив Г. І. Білоусов[5]. Активним організатором підпілля і партизанської боротьби в селі була Г. М. Панкратова, що працювала в Сичавській волосній бібліотеці. Завдяки цьому бібліотека стала одним з пунктів зв'язку партизанських загонів Одещини.

Активним борцем за встановлення Радянської влади на селі була вчителька місцевої школи Потапова, член сичавської Ради селянських депутатів. Вона тримала міцний зв'язок з одеськими більшовиками, виступала на зборах і мітингах, роз'яснювала суть зрадницької політики Центральної ради та закликала селян до боротьби з ворожими діями куркулів. За це куркулі люто ненавиділи активістку і робили не одну спробу вбити її, але біднота пильно охороняла свою захисницю.

В грудні 1918 року на партизанському з'їзді в с. Анатолівці за участю сичавців обговорювався план боротьби проти англо-французьких інтервентів та білогвардійців. Партизани налагодили зв'язки з більшовицькими організаціями Миколаєва й Одеси. На цей час кількість народних месників у Сичавській волості досягла кількох сот бійців[6].

Сичавці готували сили для рішучого виступу. В березні 1919 року вони розгорнули збройну боротьбу проти ворога, приєднавшись до 1-го Тилігуло-Березанського загону. Цей загін визволив кілька сіл півдня Херсонської губернії, з боями прорвав ворожі укріплення в районі Дофінівки і разом з частинами Червоної Армії 6 квітня вступив в Одесу[7].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 11, спр. 112, арк. 25.
[2] Газ. «Голос пролетария», 16 січня 1918 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 11, арк. 69.
[4] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої революції та громадянської війни. Миколаїв. 1959, с. 164.
[5] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1064, арк. 4—5.
[6] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 831, арк. 12; спр. 585, арк. 2.
[7] Боротьба за владу Рад на Миколаївщині, с. 169.

Героїчно боролись проти ворога бійці з Сичавки А. Римлянський, в минулому моряк з Кронштадту, учасник Жовтневого збройного повстання в Петрограді, С. Ф. Костандій, Д. П. Царюк, П. О. Помпенко та інші.

Після визволення Одеси 1-й Тилігуло-Березанський загін реорганізували в регулярну частину Червоної армії. Він став 403-м Радянським Тилігуло-Березанським полком у складі легендарної 45-ї Волинської Червонопрапорної стрілецької дивізії. Командиром полку був М. І. Панченко, комісаром — М. Ф. Потриваєв.

Після вигнання англо-французьких інтервентів на початку квітня 1919 року в Сичавці виник комбід. Його очолив селянин-бідняк П. Козинський. Комбід дбав про сім'ї фронтовиків, провадив боротьбу з контрреволюційними елементами.

Трудящі Сичавки активно відгукувались на всі заходи Радянської влади. Так, у 1920 році вони перевиконали план продрозверстки. З цього приводу голова Сичавської сільської Ради І. Ільченко в телеграмі повітовому виконкому та Укрпродкому повідомляв, що продрозверстка виконується успішно, зерно відвантажується, вживаються заходи до відправки худоби.

Навесні 1921 року було складено і затверджено на загальних зборах список населення волості по числу їдців, в липні — вироблено загальний проект розподілу, а в грудні 1921 року здійснено розподіл землі. 7868 їдців одержали 19670 десятин землі[1].

Через велику посуху навесні 1921 року в Сичавці замість 25 тис. десятин вдалось засіяти лише 14 тис. десятин землі. Врожай майже повністю загинув. З великими труднощами зустрілись сичавці і під час осінньої сівби: не вистачало тягла, насіння, рано настали приморозки.

У важкий 1921 рік у Сичавці активно діяв волосний відділ соціального забезпечення. Багато родин червоноармійців, що загинули на війні, інвалідів одержали понад 2 млн. крб. одноразової допомоги, 25 пудів борошна та багато пайків. Сім'ям червоноармійців і пенсіонерам, які найбільше потребували допомоги, виділили насіння для засіву землі, допомогли в проведенні весняної та осінньої сівби. Для цих потреб волвиконком одержав 500 пудів зерна.

Для допомоги селянам в обробітку землі сичавці створили в 1921 році три прокатних станції та майстерню по ремонту сільськогосподарського інвентаря, відкрили агрономічну школу і метеорологічний пункт.

Незважаючи на труднощі перших кроків радянського будівництва, в селі поступово відновлювалось культурне життя. У 1920—1921 рр. тут працювали дві хати-читальні, дві бібліотеки, клуб, три самодіяльні театри та волосний музей. В клубі провадились політосвітні заняття, ставились п'єси української класики, скетчі, водевілі. Складнішим було питання з роботою школи. В 1920/21 навчальному році ще не вистачало коштів для ремонту приміщення, опалення, обмаль було посібників, зошитів. Зате в наступному році з цими труднощами вдалось покінчити. У початковій школі навчалося 117 учнів. Тут обладнали чотири класні кімнати для навчальної роботи, відремонтували квартири для вчителів, створили шкільну бібліотеку та музей. Інтернат, що існував при школі для дітей сиріт і дітей багатодітних бідняків, перевели в нове приміщення, забезпечивши його меблями, білизною. Діти одержували тут гарячі сніданки.

Поступово село відбудовувалось. У 1924 році тут працювала споживча кооперація з достатнім асортиментом товарів, діяла невелика черепична майстерня, молочна ферма, що збувала молочні продукти селянських господарств, хлібопекарня[2]. Цього року в Сичавці вперше відкрилися дитячі ясла.

Партійний осередок у Сичавці, заново організаційно оформлений у 1925 році, провадив велику роботу серед населення. До його складу входили комуністи — незаможники, активні бійці за перемогу влади Рад на селі[3].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1083, оп. 2, спр. 70, арк. 2, 6.
[2] Там же, ф. 969, оп. 3, спр. 6, арк. 32.
[3] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1254, арк. 10—12.

Вірним помічником сичавських комуністів був комсомольський осередок, теж створений у 1925 році. Під керівництвом секретаря осередку В. Григоровського комсомольці виступали з лекціями і доповідями перед населенням, брали участь у ліквідації неписьменності. Комсомольці та молодь побудували новий клуб на 150 місць, стали організаторами художньої самодіяльності на селі. У 1925 році розпочала роботу кіноустановка.

З часом селяни почали переходити до колективних форм господарювання. Ще в 1923 році у Сичавці організувалось кредитне сільськогосподарське товариство, яке подавало допомогу найбіднішим господарствам в обробітку землі, збиранні врожаю тощо. Спираючись на допомогу держави та використовуючи власні ресурси, кредитне товариство восени 1925 року створило один з перших у Радянському Союзі тракторний загін, який налічував 15 тракторів, 6 молотарок та інший причіпний інвентар. Діяльність тракторного загону істотно вплинула на життя селян і, насамперед, бідноти. Вже через рік посівні площі зросли більш як на 2 тис. десятин. Навесні 1926 року не лишилося жодної десятини перелогів; економічно зміцніли середняцькі і бідняцькі господарства села. Переважна їх більшість вже мала озимі посіви, а здавання бідняцьких наділів куркулям в оренду звелося до мінімуму[1]. Цього року сичавці зібрали зернових набагато більше, ніж у сусідніх селах. У 54 бідняцьких і середняцьких господарствах з'явилися виноградні насадження. Кредитне товариство користувалось широкою підтримкою Радянської держави. В 1927 році йому додатково передали три трактори «Фордзон». На досвіді роботи цього товариства селяни переконувались, що найдоцільніше використовувати техніку в умовах колективного господарювання. Під час створення колгоспів члени товариства першими вступали до них. Вони також активно відгукувались на проведення різних масово-політичних кампаній. Як повідомляла газета, члени товариства одностайно придбали облігації позики зміцнення народного господарства 1928 року. Проіснувало товариство до створення ТСОЗу в 1928 році. Одним з його організаторів і першим головою був комуніст М. А. Михайлов[2].

Налагоджувалася робота кооперативно-збутової молочної ферми. Протягом одного лише року вона вивезла до Одеси 60 тис. відер молока.

Самовіддано працювали комуністи Сичавки на всіх ділянках господарського і громадсько-політичного життя. Незабутню пам'ять лишив по собі голова сільської Ради Є. Козак, який вірно служив народові. І зустрів смерть комуніст Козак на бойовому посту, рятуючи від пожежі хату місцевого бідняка. Хворий на легені, він задихнувся в диму і, не приходячи до пам'яті, помер у лікарні. Звістка про смерть Є. Козака вразила всіх селян. Кореспондент районної газети так описував похорон комуніста: «Опівдні принесли його партійці з лікарні до будинку сільради. Поклали там, де останні роки від ранку до вечора горів Козак на громадській роботі. Почесну варту поставили. По-червоному, по-новому поховали. Похилили прапори, як впали перші грудки землі на труну»[3].

Життєвий приклад комуніста ще тісніше згуртував трудівників Сичавки навколо партійного осередку. І коли в 1929 році в селі розгорнувся масовий колгоспний рух, то на базі кредитного товариства та ТСОЗу були організовані артілі «Певний шлях», «Добра путь», ім. Щорса, «Майбутнє життя», «13-річчя Жовтня» та «Більшовицький сів».

Хоч перші колгоспи були невеликими, економічно слабкими і не мали організаційно-виробничого досвіду, вони все ж за перші два роки досягли певних господарських успіхів. В артілі «Майбутнє життя» всі колгоспники ще з весни 1933 року оголосили себе ударниками. Сумлінно працюючи, вони вчасно обробили 70 га городини, посіяли всі озимі і ярі культури. Того року колгосп одержав близько 38 тис. крб.

---

[1] Журн. «Новый мир», 1960, № 12, с. 195.
[2] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 7, спр. 1104, арк. 48.
[3] Газ. «Червоний степ», 12 лютого 1928 р.

чистого прибутку, перевиконав план хлібозаготівлі, а також план здачі м'яса державі. Тільки грішми члени артілі одержали на трудодень більше як по 6 карбованців.

Поряд з економічними зрушеннями розвивалась культура. В клубі працювали драматичний, музичний, фізкультурний та військовий гуртки, бібліотека з читальним залом. Відійшла в минуле неписьменність. У 30-х роках у двох школах — початковій і середній — навчалися всі діти колгоспників.

У 1938—1939 рр. у Сичавці почалося укрупнення колгоспів. До 1940 року в селі залишилося чотири артілі — «Добра путь», ім. Щорса, «Певний шлях» та ім. Горького.

У роки довоєнних п'ятирічок серед колгоспників поширився рух ударників. Особливо відзначилися бавовнярі Сичавки, які боролись за вирощення 10 цнт волокна з кожного га. Приклад сумлінної праці показували ланкові О. А. Старовойт, Н. Н. Карабан, колгоспники В. К. Назаренко, І. І. Юрченко та інші. За трудові досягнення їх у 1939 році затвердили учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Однак на перешкоді дальшого розвитку колгоспів, піднесення матеріального добробуту трудівників села стала війна. На сільському мітингу колгоспники поклялись віддати всі сили справі перемоги над ворогом.

В перші ж дні війни понад 300 чоловіків призовного віку поповнили ряди Червоної Армії. В самому селі на початку липня сформувався загін народного ополчення. Командиром загону став місцевий учитель І. І. Гарнаженко. Серед ополченців були учасники громадянської війни, червоні партизани і червоногвардійці.

В заяві про вступ до загону народного ополчення колишній червоний партизан Чепура писав: «Я бився з Денікіним, Петлюрою, громив окупантів. Тепер вступаю добровольцем в ряди народного ополчення, клянуся, що життя свого не пошкодую для розгрому фашистських банд»[1]. Разом з іншими до народного ополчення вступив учасник громадянської війни А. Г. Римлянський та багато інших. Бійці загону вивчали гвинтівку, кулемет, штиковий бій. У вільний від занять час ополченці несли караульну службу по охороні врожаю, складів, тваринницьких ферм, колодязів тощо.

Жителі села брали участь у спорудженні укріплень, протитанкових ровів, аеродрому. Коли настала загроза фашистського вторгнення, частина колгоспників евакуювалася. Було вивезено 1000 голів худоби, 15 тракторів, кілька комбайнів та іншу техніку.

В окупованій Сичавці фашисти влаштували табір військовополонених. Ризикуючи життям, місцеві жителі допомагали полоненим: передавали їм одяг, харчі тощо.

Героїчний подвиг здійснив учень 9-го класу місцевої школи С. Філатов. У серпні—жовтні 1941 року він як доброволець брав участь у героїчній обороні Одеси, а потім за завданням підпільників залишився на окупованій території. Поліція схопила Сергія в селі Богданівці Доманівського району, але він вирвався з рук поліцаїв і закрився в сільській кузні. Протягом доби мужній юнак відстрілювався від ворогів. Загинув безстрашний патріот в полум'ї облитої бензином кузні[2]. Портрет Сергія Філатова, матеріали про його життя і патріотичний подвиг зберігаються в піонерській кімнаті Сичавської середньої школи.

На початку квітня 1944 року, дізнавшись про наближення частин Червоної Армії, В. Юрченко, П. Іоанно, В. Мельниченко переправились на лівий берег Тилігульського лиману, взявши з собою 30 баркасів, шаланд і човнів, які потім були використані радянськими воїнами при форсуванні лиману.

5 квітня 1944 року воїни 3-го Українського фронту визволили село від гітлерівського ярма[3]. Відступаючи під натиском Червоної Армії, гітлерівці спалили два

[1] Газ. «Большевистское знамя», 14 липня 1941 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 14 листопада 1964 р.
[3] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 261.

Загальний вигляд с. Сичавки. 1967 р.

шкільних приміщення, лікарню, млин, клуб, аптеку, магазин, зруйнували мости та вирубали всі зелені насадження.

Незабаром відновили свою діяльність чотири колгоспи — «Добра путь», ім. Щорса, «Певний шлях», ім. Горького. Землю тієї першої весни довелося обробляти в основному коровами. Все ж хліб виростили, і з нового врожаю сичавські колгоспники здали до фонду Червоної Армії 1500 цнт зерна.

У перші післявоєнні роки ударною працею відзначились колгоспники Г. Л. Клапій, І. І. Клапій, І. І. Дудниченко та інші. Доярка М. А. Мізернюк, зберігши весь приплід — 18 телят, добилась високих надоїв молока від своєї групи корів. Коли в грудні 1946 року стало сутужно з кормами, доярка власноруч зібрала 8 гарб бур'яну, придатного для годівлі. Передову трудівницю було нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Рік у рік зміцнювалась економіка сичавських колгоспів. У 1947 році вони мали 127 коней і волів, 133 корови, 5 автомашин. В селі спорудили ставок площею 6 га, а в артілі «Добра путь» було насаджено 16 га саду.

Під час весняної сівби 1947 року на сичавських ланах розгорнулось масове змагання. Відмінно виявили себе на польових роботах тракторист колгоспу «Певний шлях» М. Зубко та сівачі Л. Шевчук, І. Білоус, Л. Дудниченко. Вони першими в селі завершили сівбу і допомогли відстаючим швидше впоратись з роботами. Того року всі чотири сичавські колгоспи вчасно завершили сівбу ранніх культур[1].

Не відставали від трудівників Сичавки і рибалки колгоспу ім. Горького. Бригада П. Іоанно, в якій сумлінно трудились П. Матвєєв, М. Лебеденко, С. Кушнір, виконала план вилову риби на 115 процентів.

З метою кращого використання землі та наявних технічних засобів колгоспи Сичавки в 1951 році (крім риболовецької артілі ім. Горького) об'єдналися в один — ім. Щорса.

За післявоєнний час, особливо після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, артіль ім. Щорса спорудила нові приміщення, зокрема типові свинарники і телятники, новий млин потужністю 1200 тонн на рік, 3 магазини, лікарню на 35 ліжок. Сичавку було підключено до державної енергосистеми. Після реорганізації МТС колгосп придбав 20 тракторів, 14 комбайнів, 15 автомашин. Завдяки цьому більшість трудомістких робіт у тваринництві і рільництві було механізовано. Значно зросла врожайність зернових та городніх культур. У 1958 році з одного га посіву сичавці зібрали по 25 цнт пшениці, 18 цнт соняшнику, 25 цнт кукурудзи в зерні. 1959 рік приніс трудівникам колгоспної Сичавки визначну перемогу. Вони одержали пересічно по 33 цнт озимої пшениці. Як переможця в соціалістичному змаганні колгосп ім. Щорса було нагороджено перехідним Червоним прапором райкому партії та райвиконкому.

Роки семирічки стали дальшим значним кроком у розвитку економіки колгоспу. Велика роль у цьому належала колгоспним механізаторам. Трактористи О. Мазуренко, І. Гурко систематично перевиконували виробничі завдання. Комбайнеру С. П. Ніколаєву в 1964 році присвоїли звання заслуженого комбайнера республіки. Знатний механізатор з року в рік добивався нових успіхів. Готуючись гідно зустріти 50-річчя Великого Жовтня, Ніколаєв у ювілейному 1967 році скосив 331 га пшениці

[1] Газ. «Перемога», 11 квітня 1947 р.

Пам'ятник воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Село Сичавка. 1966 р.

та намолотив 1022 тонни зерна. В цьому році поруч з батьком працював його син — Микола, який теж здобув професію комбайнера.

В останньому році семирічки колгосп ім. Щорса став багатогалузевим господарством. За ним закріплено 5636 га землі, в т. ч. 4307 га орної. Один з кращих у районі, колгосп славиться високими і сталими врожаями пшениці, кукурудзи і соняшнику, високим рівнем виробництва тваринницької продукції. На фермах артілі є 670 корів та 1400 свиней. З допоміжних підприємств тут працюють млин, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин.

Своїми успіхами колгосп завдячує боєздатній партійній організації, яка налічує 32 комуністи. У роки семирічки парторганізація зміцнила комплексні бригади. Їх очолили комуністи з середньою освітою і великим життєвим досвідом В. Сердюков, О. Пономаренко. Механіком став кращий механізатор колгоспу комуніст О. Деркач. Група комуністів пішла працювати на тваринницькі ферми. Старшою свинаркою стала Ю. Андрухіна, поваром на кормокухні — І. Жуган, механізовану ланку очолив В. Козорезнюк, а відповідальним за механізацію ферм став В. Жила. Партійна організація повела рішучу боротьбу за піднесення ролі спеціалістів і їх особисту відповідальність за доручену справу, за впровадження господарського розрахунку, підвищення культури землеробства. Ще на початку 1964 року партбюро разом з правлінням артілі накреслило заходи по впорядкуванню оплати праці. Внаслідок цього непродуктивні витрати порівняно з 1963 роком зменшилися на 67 тис. крб. У 1965 році прибуток колгоспу ім. Щорса зріс до 660 тис. крб. Гектар землі почав давати доходу на 40 крб. більше, ніж у 1963 році, а оплата людинодня подвоїлась [1]. Сім'я колгоспника — тваринника В. М. Данька, що складається з трьох працездатних, у 1965 році одержала дві тонни зерна, 400 кг олії, 1500 крб. грішми. І такі приклади непоодинокі.

Колгоспна семирічка принесла й інші відрадні результати. Помітно зросла технічна оснащеність господарства. В 1965 році артіль мала 27 тракторів, 7 зернових комбайнів, 22 посівні і 33 збиральні агрегати, 15 вантажних автомашин. Тут працювали 45 трактористів, комбайнерів та 17 шоферів.

У роки семирічки збільшились асигнування на капітальне будівництво. Колгосп побудував 6 дворів для худоби, 6 свинарників, 2 кормокухні, 3 столярно-теслярні майстерні, телятники, виноробню тощо.

Добре справились сичавці з завданням першого року поточної п'ятирічки. Вони виростили по 29 цнт озимої пшениці на площі 1660 га. Повністю виконавши план продажу хліба державі, артіль одержала 805 тис. крб. доходу [2]. Це — один з найкращих показників по району.

Міцніє, набирає сили артільне господарство. Завдяки турботі шефів з заводу «Центроліт» у колгоспі збудовано впорядкований тракторний стан з майстернею по ремонту тракторів, споруджено тваринницьке містечко. У просторих корівниках, свинарниках, птахофермах відгодовується 2 тис. голів великої рогатої худоби, близько 1 тис. свиней, 5 тис. курей.

[1] Газ. «Слава хлібороба», 16 березня 1965 р.
[2] Газ. «Слава хлібороба», 7 січня 1967 р.

Нових успіхів у господарському і культурному будівництві добились жителі села в 1967, ювілейному, році. Зобов'язання по виробництву зерна і тваринницької продукції колгосп виконав достроково. Зібрано озимої пшениці по 27,7 цнт на площі 1500 га. На широку дорогу вийшло артільне тваринництво — в 1967 році доход від цієї галузі господарства перевищив прибуток від рільництва і становив понад 75,5 тис. крб. Зросла оплата праці колгоспників — на один людино-день колгосп видав по 3 крб. 66 коп. грішми.

Зміцніла і технічна база колгоспу. Його лани і ферми обслуговували 31 трактор, 14 комбайнів, десятки зернонавантажувачів, розкидувачів добрив, бульдозерів тощо. Збільшились видатки на капітальне будівництво. У 1967 році було витрачено 180 тис. крб. на спорудження нової майстерні, автогаражу, чотириквартирного будинку для спеціалістів. У ювілейному році розпочалось будівництво побутового комбінату, який матиме швейну і шевську майстерні, фотоательє, майстерні по ремонту радіоприймачів та телевізорів.

В артілі шанують тих, хто створював і зміцнював громадське виробництво. 48 ветеранів праці занесено на Дошку пошани, 159 колгоспників одержують пенсії. З 1967 року всі вони безплатно користуються електроенергією, радіо. Для них правління передплачує газети й журнали. Пенсіонерам М. З. Карабану, С. П. Старовойтову, П. І. Щербині, І. Й. Тарасевич та багатьом іншим колгосп спорудив прекрасні будинки.

Заможно живуть жителі села. Так, у 1959—1966 рр. вони придбали в магазинах 151 пральну машину, понад 200 телевізорів, 122 мотоцикли,30 холодильників тощо.

До революції жителі села змушені були звертатись головним чином до знахарів. Невелика лікарня не могла обслужити всіх селян. Тепер у сільській лікарні працює 3 лікарі (хірург, терапевт, стоматолог) та 8 медсестер. Функціонують також дві амбулаторії і аптека.

Розквітає, молодіє село. Тільки за післявоєнний час збудовано понад 200 будинків, вкритих шифером і черепицею. В центрі села споруджено колгоспний клуб, школу-десятирічку. Тут височить пам'ятник-обеліск тим, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни. У 1967 році закладено фундамент нового Будинку культури.

В середній школі, де навчається 411 учнів і працює 29 вчителів, обладнано кабінети фізики, хімії, біології, є бібліотека, що налічує 5300 книжок, радіовузол, виробнича майстерня, фізкультурний зал, їдальня. З допомогою колгоспу школа придбала кіноапарат, телевізор, два радіоприймачі та два магнітофони. Вона має дві учбово-дослідні ділянки, де учні набувають практичних знань.

Сотні жителів села здобули за роки Радянської влади вищу і середню освіту і нині працюють у різних галузях народного господарства і культури.

Вільний від роботи час сичавці проводять у колгоспному клубі, де є стаціонарна кіноустановка. При клубі організовано сім гуртків: драматичний, танцювальний, хоровий, технічний духовий оркестр тощо. В їх роботі бере участь близько 100 жителів села.

Книжковий фонд сільської бібліотеки налічує 8 тис. книжок, понад 900 жителів села є активними читачами бібліотеки. Працівники сільської бібліотеки проводять літературні і тематичні вечори, читацькі конференції тощо.

Друге півстоліття Радянської держави жителі села зустріли новим розгортанням соціалістичного змагання за дострокове завершення завдань п'ятирічного плану, гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони докладають усіх зусиль, енергії і досвіду, щоб добитись нових успіхів у господарському і культурному будівництві, зробити життя людей ще заможнішим, ще радіснішим.

В. М. НЄМЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОМІНТЕРНІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВИЗИ́РКА — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру — 18 км, до залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна — 20 км. Населення — 1105 чоловік. Сільраді підпорядковане село Воронівка.

На території села розташований колгосп ім. Чапаєва зерно-молочного напряму, який має 5406 га землі, в т. ч. 4350 га орної. З допоміжних підприємств працюють ремонтна майстерня, пилорама, кормопереробний цех. Артіль є передовим господарством. У 1967 році тут зібрали по 27,4 цнт озимої пшениці, по 33,4 цнт кукурудзи з га.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, колективу якої в 1961 році присвоєно почесне звання бібліотеки відмінної роботи. Працівники клубу завоювали звання клубу відмінної роботи.

Місцева група фольклористів збирає і записує усну народну творчість. У Визирці відкрито історико-краєзнавчий музей.

За семирічку побудовано 150 житлових будинків. Обслуговують населення побутові майстерні.

Визирка заснована у 1884 році. В роки першої російської революції селяни виступили проти високої орендної плати. Власті розправилися з страйкуючими — організатори були засуджені, а їхні сім'ї вислані з села.

В 1918—1919 рр. селяни підтримували зв'язки з революційними організаціями сусідніх сіл (Сичавки, Анатолівки, Антонового-Кодинцевого). В 1919 році жителі організували партизанський загін, що налічував понад 100 чоловік. Цей загін згодом влився в Тилігуло-Березанський полк. У квітні 1920 року в селі сформувався партійний осередок.

ГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Чорного моря, за 54 км від районного центру і за 40 км до залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна. Населення — 596 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білярі, Булдинка, Гвардійське і Нові Білярі.

На території села міститься відділок овочемолочного радгоспу ім. 50-річчя Жовтня, який має 1108 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 757 га орних. Григорівський відділок у 1967 році виростив по 37 цнт озимої пшениці, 125 цнт помідорів, 79 цнт огірків з гектара.

Тут є початкова школа, бібліотека, клуб. До послуг жителів — побутові майстерні.

Григорівка заснована у 80-х роках XIX століття. Жителі її займались рибальством.

У 1920 році утворився партійний осередок, у 1924 році — комсомольський.

Під час 73-денної оборони Одеси село було важливим стратегічним пунктом. В ніч з 22 на 23 вересня 1941 року в районі села висадився десант радянських моряків, який разом з основними силами Одеського оборонного району знищив у боях дві ворожі дивізії, захопив артилерійські батареї, що обстрілювали порт і місто, та відкинув на багато кілометрів противника, звільнивши ряд населених пунктів.

В центрі села височить пам'ятник морякам-десантникам, що загинули в боях під Григорівкою у вересні 1941 року.

Зруйноване під час Великої Вітчизняної війни, село повністю відбудоване.

На території села знайдені залишки поселень скіфського часу (IV—II століття до н. е.) та перших століть н. ери.

ДМИ́ТРІВКА (до 1944 року — Ново-Люстдорф) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна. Населення 690 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти — Бутівка, Мар'янівка, Новоісаєве, Пшонянове.

Колгоспу ім. Мічуріна належить 7338 га землі, в т. ч. 6 тис. га орної. З допоміжних підприємств є млин, лісопильня, завод по виробництву вапна і кам'яний кар'єр. Господарство зерно-м'ясо-молочного напряму з розвинутим садівництвом, виноградарством. Колгоспна пасіка налічує 100 бджолосімей.

Сільгоспартіль — передове господарство в районі. У 1967 році колгоспники одержали по 28,4 цнт зернових з га, 125 яєць від курки-несучки.

Тут працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 150 місць. За післявоєнний час споруджено 60 житлових будинків.

Село виникло на початку XIX століття як німецька колонія.

Біля села виявлені рештки поселення III—IV століть н. ери.

КАЛИ́НІВКА (до 1940 року — Попівка) — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру — 13 км, до залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна — 30 км. Населення 460 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кордон, Червона Нива, Широке.

У Калинівці — колгосп ім. Шевченка зерномолочного напряму, який має 4417 га землі. Основною зерновою культурою в артілі є озима пшениця (915 га). В 1967 році зібрали по 25,6 цнт пшениці з гектара. З допоміжних підприємств колгосп має ремонтну, 2 столярно-теслярні майстерні, черепичний цех.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць. Працівникам бібліотеки у 1966 році присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи. На честь 50-річчя Великого Жовтня закінчено спорудження шосе Ониськове —Комінтернівське.

Калинівка заснована у 90-х роках XVIII століття кріпаками з Полтавщини.

У центрі Калинівки височить пам'ятник воїнам-героям, які загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

Поблизу села знайдені рештки поселення III—IV століть н. ери.

КРАСНОСІЛКА (до 1946 року — Гільдендорф) — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру — 20,6 км, до залізничної станції Куліндорове — 2 км. Населення — 2030 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іллічівка, Корсунці, Кубанка, Новокубанка, Переможне, Світле.

На території села розміщений відділок радгоспу «Одеський» овоче-молочного напряму, який має 3200 га землі, з них 2100 га орної. У 1967 році відділок одержав по 125 цнт помідорів, по 34,8 цнт озимої пшениці з га і 334 цнт молока на 100 гектарів угідь.

У Красносілці діють середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека. Є лікарня. За роки семирічки споруджено 250 житлових будинків.

Село засноване у 1817 р. німцями-колоністами.

На території сільради, біля села Новокубанки, виявлено рештки поселення доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери).

КРЕМИДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, залізнична станція на лінії Одеса—Помічна. Населення — 1713 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Благоєве, Нове, Саморукове, Степове.

У Кремидівці міститься колгосп ім. Дзержинського, який має 4626 га земельних угідь, у т. ч. 3326 га орних. Господарство зернового напряму з розвиненим тваринництвом, що спеціалізується на виробництві яловичини, якої у 1967 році вироблено 100 цнт на 100 га угідь. Є допоміжні підприємства — ремонтна, столярно-теслярська і деревообробна майстерні, виноробня.

Тут також розміщено районне відділення «Сільгосптехніка», хлібопункт з елеватором.

Село має середню школу, бібліотеку, клуб на 250 місць. За останні роки зведено 320 нових будинків.

Кремидівка виникла в 1910 році під час спорудження залізниці Одеса—Бахмач (1907—1914 рр.).

ЛЮБОПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна. Населення — 1169 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ранжеве.

Колгосп ім. Суворова — велике господарство зерно-молочного напряму, якому належить 6206 га землі, в т. ч. 4686 га орної. Господарство обслуговують допоміжні підприємства — ремонтна і слюсарно-теслярська майстерні, діє також кар'єр по видобуванню каменю-вапняку.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. На честь 50-річчя Жовтня збудовано Будинок культури. За останні роки споруджено 105 житлових будинків.

Село засноване на початку XIX століття.

На березі Тилігульського лиману, поблизу Любопіля, знайдено могильник і поселення IV—III століть до н. е. Біля села Ранжевого виявлено поселення і могильник черняхівської культури (III—IV століття н. ери).

ОНИСЬКОВЕ (до 1945 року — Іракліївка) — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру — 23 км, до залізничної станції Буялик на лінії Одеса—Помічна — 7 км. Населення — 540 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кірова, Новомиколаївка, Ставки.

На території села розташовані фруктово-виноградарський радгосп «Комінтернівський» і кормо-радгосп Одеського м'ясокомбінату. Радгосп «Комінтернівський» має 694 га землі і спеціалізується на вирощуванні плодоягідних культур (переважно яблук). З допоміжних підприємств є ремонтна майстерня.

У корморадгоспі — 2342 га земельних угідь, з них 1621 га орних. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней.

Ониськове має початкову школу, бібліотеку, клуб. За роки семирічки збудовано 40 житлових будинків.

Село заснували в 90-х рр. XVIII століття запорозькі козаки, солдати і селяни-переселенці з Херсонщини. В 1880 році на цих землях виникла німецька колонія.

ПЕРШОТРАВНЕВЕ—село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна. Населення — 1890 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зоря Труда, Кінне, Міщанка, Нова Вільшанка, Порт і Степанівка.

В селі міститься Комінтернівська птахофабрика, якій належить 12 585 га землі, в т. ч. 9743 га орної. В 1967 році господарство виробило понад 15,3 тис. яєць і 2476 цнт пташиного м'яса та одержало по 174 яєць від курки-несучки. Тут працює одна з кращих трактористок області делегат XXIII з'їзду КПРС В. І. Лопушинська.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Діє лікарня. До послуг населення — майстерні побутового обслуговування.

Першотравневе утворилося від злиття в 1964 році села Спиридонівки (виникло на початку XIX століття) та радгоспу ім. Першого травня.

Під час гітлерівської окупації робітники радгоспу М. С. Бондаренко і О. Л. Янков сховали 300 тонн кукурудзи, а після визволення передали її радянській військовій частині.

У с. Степанівці народився М. Д. Кузнецов (1850—1929) — талановитий український художник, академік. Він створив галерею портретів видатних вітчизняних діячів літератури і мистецтва.

СВЕРДЛОВЕ (до 50-х років XIX століття — Аджалик, до 1920 року — Малий Буялик) — село, центр сільської Ради. Відстань до райцентру 18 км, до залізничної станції Кремидівка на лінії Одеса—Помічна — 10 км. Населення — 998 чоловік.

В селі розміщена Свердловська птахофабрика, яка має 5464 га землі, в т. ч. 3931 га орної.

Тут є восьмирічна школа, бібліотека. При клубі створений ляльковий театр. За останні роки споруджено 180 нових будинків. До послуг жителів — взуттєва майстерня.

Село засноване в 1801 році болгарами і греками Андріанопільської округи. Під час револю-

ції 1905—1907 рр. відбулися заворушення сільської бідноти, яку очолив матрос Д. М. Жеков. Виступи селян були придушені, а Жекова заслано в Оренбурзьку губернію. В 1918 році він очолив першу в селі Раду селянських депутатів. У 1919 році був закатований іноземними інтервентами.

Комсомольський осередок в селі створено в 1921. партійний — в 1922 році.

В селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну і Я. М. Свердлову.

СЕ́РБКА — село, центр сільської Ради, залізнична станція. Розташована за 30 км від районного центру. Населення — 1768 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Грекова, Каприни, Петровського.

Сербська птахофабрика — велике спеціалізоване господарство по відгодівлі індиків, що має 4661 га землі, в т. ч. 3429 га ріллі. У 1967 році радгосп виробив на 100 га угідь 67,3 цнт м'яса і по 355 цнт молока.

В Сербці є дві школи — середня і початкова, клуб на 275 місць, бібліотека. Протягом семирічки споруджено 300 житлових будинків.

Село засноване в 90 рр. XIX століття переселенцями з Сербії.

В березневі дні 1919 року, коли радянські війська наступали на Одесу, окуповану англо-французькими інтервентами, під Сербкою точились запеклі бої. Інтервенти, щоб стримати наступ, висадили в повітря залізничний міст. Партизанський загін сербківців допоміг наступаючим радянським військам. 27 березня Сербка була визволена від ворогів. Проте окупанти підтягнули резерви і станція кілька разів переходила з рук у руки. 31 березня під обстрілом ворожої артилерії селяни Сербки і навколишніх сіл відбудували залізничний міст і цим самим допомогли Червоній Армії продовжити наступ на Одесу.

ФОНТА́НКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 45 км, до залізничної станції Кремидівка — 20 км. Населення — 2009 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вапнярка, Крижанівка, Ліски, Нова Дофінівка, Олександрівка, Стара Дофінівка.

В селі розташований відділок овоче-молочного радгоспу ім. 50-річчя Жовтня, якому належить 1047 га землі. Тут розвинуте виноградарство, городництво і садівництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама, ремонтні майстерні.

Керуючий відділком О. І. Вацько за високі показники у розвитку тваринництва і рослинництва нагороджений орденом Леніна і двома медалями (золотою і бронзовою) Виставки досягнень народного господарства СРСР. Ланкова рільничої бригади П. Р. Дубенко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Є восьмирічна школа, середня школа робітничої молоді, бібліотека, Будинок культури. У 1964 році на обласному огляді сільської художньої самодіяльності колектив фонтанківців нагороджено дипломом I ступеня. Протягом семирічки збудовано 250 нових будинків.

Село засноване в 1892 році переселенцями з Київської губернії.

Жителі пишаються своїм видатним земляком — українським живописцем академіком К. К. Костанді (1852—1921).

На околицях сіл Крижанівки і Нової Дофінівки виявлені рештки поселення скіфського часу (IV—III століття до н. е.) та черняхівської культури (III—IV століття н. ери.).

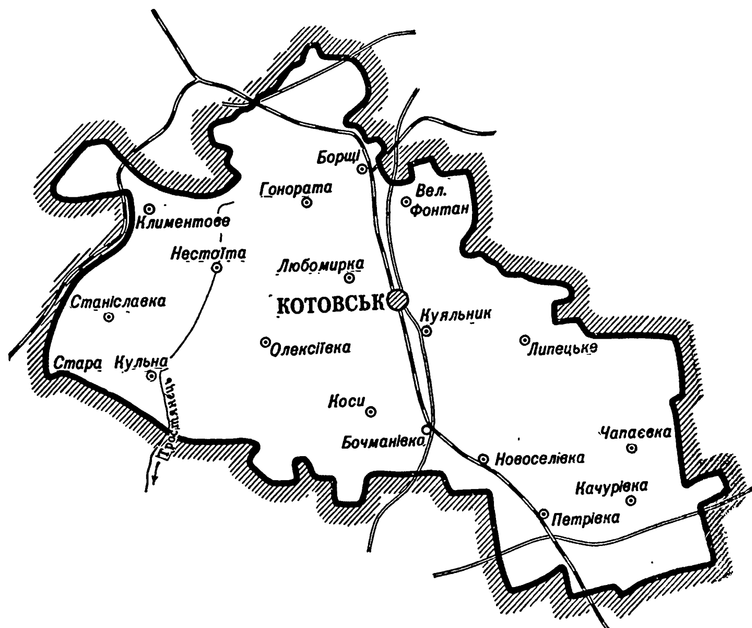
СТАРІ ШОМПОЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 1,5 км від залізничного роз'їзду Кошкове. Населення — 637 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великі Ламзаки, Касяни, Улянівка, Якова.

На території села — колгосп ім. Войкова, який має 6158 га землі, в т. ч. 4773 га орної. Господарство зерно-м'ясо-молочного напряму з розвинутим виноградарством, бджільництвом. З допоміжних підприємств працюють винороббя і млин. За рівнем господарювання колгосп передовий у районі. У 1967 році він зібрав зернових по 20,6 цнт, в т. ч. озимої пшениці по 21,6 цнт з га, і виробив на 100 га угідь по 320 цнт молока і по 37 цнт м'яса.

В селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 120 місць.

Село засноване на початку XIX століття. Партійний осередок утворився в 1920 році.

КОТОВСЬКИЙ РАЙОН

КОТО́ВСЬК

Котовськ (до 1935 року Бірзолове, Бірзулове, Бірзула) — місто обласного підпорядкування, центр Котовського району, вузол залізниць і шосейних шляхів. Розташований на річці Ягорлику, за 198 км на північ від Одеси. Населення — 34,3 тис. чоловік.

Бірзула виникла в середині XVIII століття. Вона вперше згадується в турецьких документах 1779 року в числі 41 населеного пункту Дубоссарської райї. Її назва походить від молдавського слова «бір» — данина. Вважають, що це невелике поселення на півдні Поділля було місцем, де зосереджувалася зібрана данина з підлеглих цієї території. Значну частину населення Бірзули становили втікачі з Правобережної України, що були під владою шляхетської Польщі. Кілька років поселенці користувалися пільгами, а згодом з них, як і з усього населення, татари, а потім турки стягували «бір» — одну десяту будь-якого прибутку та багато інших податків. Тих же, хто не міг повністю сплатити цих податків, чекала жорстока розправа[1].

В кінці XVIII століття з приєднанням до Росії Північного Причорномор'я життя цього краю відроджується. Починається інтенсивне його заселення, пожвавлюється торгівля, створюються умови для виникнення нових поселень і міст. «Ханська слобода» Бірзула, що в середині XVIII століття мала два—три десятки глинобитних хат і землянок, у 1795 році виросла в містечко[2], в якому налічувалося 102 двори з 412 жителями. Основним заняттям населення були землеробство і тваринництво. Однак становище жителів Бірзули, які значилися міщанами і своєї землі не мали, лишалось тяжким. Вони змушені були на кабальних умовах орендувати поміщицькі, удільні та казенні землі, що прилягали до Бірзули.

Після реформи 1861 року в Бірзулі лише 3 сім'ї одержали наділи по 1 десятині на їдця; поміщику належало 235 десятин, церкві — 40 десятин.

---

[1] Статистическое описание Ананьевского уезда. Сборник Херсонского земства, 1889, № 7. Приложение, с. 67.

[2] З 1791 по 1796 рік Бірзула входила до Ново-Дубоссарського повіту Катеринославського намісництва, з 1796 по 1804 рік — до Тираспольського повіту Новоросійської, а потім Херсонської губернії; з 1884 по 1920 рік — до Ананьївського повіту Херсонської губернії

За переписом 1886—1887 рр. в Бірзулі числилось 192 господарства з 859 жителями; лише 120 сімей мали свої житла. Орендували вони удільну землю всією громадою. З 142 господарств, що займалися хліборобством, 27 обробляли своїм тяглом до 50 десятин землі. Ця категорія орендарів використовувала працю батраків і давала товарне зерно. 65 господарств обробляли землю супрягою по 3—4 десятини на господарство. Це був середній прошарок населення. 49 господарств, що не мали ні волів, ні коней, наймали тяглову силу і могли освоїти пересічно по 2 десятини на сім'ю. 28 чоловік із 24 бідняцьких господарств ходили на заробітки. 30 сімей жили виключно з найманої праці, 11 — займалися ремісництвом, 9 — частково торгівлею або ремісництвом. Тут працювали 5 кузень, вітряк, цегельня, 5 крамниць, був заїжджий двір[1].

Піднесення економіки Бірзули почалося в 70—80 роках XIX століття після спорудження залізниці, яка сполучала Одесу з Києвом та Москвою[2]. Будівельні роботи розпочалися в травні 1863 року на дільниці Одеса—Бірзула і були закінчені в листопаді 1865 року. Одразу ж розгорнулося будівництво залізниці від Бірзули в напрямі Харкова через Балту—Єлисаветград—Крюків; рух поїздів тут відкрився в жовтні 1869 року. В середині 1870 року стала до ладу дільниця Бірзула—Київ.

Будівництво залізниці сприяло виникненню і розвитку промисловості Бірзули та підвищенню товарності сільського господарства. Разом з тим зростав напівпролетарський і пролетарський прошарок її населення.

Становище робітників на залізниці було тяжким. До того ж заробітна плата видавалася з великими перебоями. У 1868 році артільні старости Є. Деніков і Ф. Трофимов скаржилися новоросійському генерал-губернаторові на те, що їх артіль «перебуває у винятково злиденному становищі», бо робітники вже 4 місяці не одержують заробітної плати[3]. Навіть реакційна газета «Новороссийский телеграф» писала про велику заборгованість робітникам на станції Бірзула, яким не виплачували грошей протягом року.

Незабаром Бірзула стала важливим залізничним вузлом. У 1880 році тут побудували дерев'яні платформи, працювали паровозне депо і майстерні[4]. Поблизу станції виникло селище. В 1886—1887 рр. тут було 19 добротних будинків міського типу, а також 8 хат і 21 землянка. В селищі проживало 474 чоловіка, з яких 69 сполучали хліборобство на орендованих землях з роботою на залізниці[5]. Багато людей, переважно євреїв, мешкало в маленьких комірках, добудованих позаду крамниць. Щотижня на великій площі селища збирались базари та щорічні ярмарки.

Залізнична станція, вантажооборот якої в 1880—1890 рр. становив 34 млн. пудів, значно сприяла піднесенню торгівлі, розвиткові товарного господарства[6]. Тут розвивалися різні галузі землеробства, особливо овочівництво, садівництво і виноградарство. В 70-і роки селянство зазнало великого лиха від посухи, а в 90-і — від філоксери, єдиним засобом боротьби проти якої було знищення виноградних лоз.

В цей скрутний час і побував у Бірзулі видатний український письменник М. М. Коцюбинський, як член Кишинівського комітету по боротьбі з філоксерою. Трагедію селянської родини в Бірзулі він змалював в оповіданні «Для загального добра».

З початком залізничного руху Бірзула стала одним з перевалочних пунктів, через який з центральних губерній Росії на Херсонщину в пошуках роботи їхали ти-

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 14, 16, 214, 215, 398.

[2] Газ. «Одесский вестник», 14 серпня 1875 р.

[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, с. 124.

[4] Военный обзор Одесского военного округа. Одесса, 1870, с. 3, 4.

[5] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 97.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 117.

сячі напівпролетаризованих і пролетаризованих селян[1]. В. І. Ленін називав Бірзулу торговим селом і вказував, що вона поруч з іншими торговими селами Херсонської губернії — Ново-Українкою та Мостовим — є ринком робочої сили, «де по неділях збирається понад 9 тис. робітників»[2]. Адміністрація станції була власне вербувальником робочої сили для поміщицьких господарств всієї волості. В зв'язку з цим земство перетворило будинок колишньої поштової станції на харчувальний пункт для прибулих селян. «Багато голодного люду товпиться під дверима кухні,— писав завідуючий Бірзульським земським пунктом,— просять борщу... Дехто ж просить хоч хліба. Інші беруть один обід на двох, трьох» [3].

Таких, що бажали найнятися на роботу, було більше, ніж потрібно. Тому довго доводилося прибулим блукати по курних шляхах від села до села в пошуках роботи. Ті, кому пощастило найнятися до поміщика, гнули спини до пізньої осені за злиденну плату. Бувало й так, що після косовиці чи жнив, коли потреба в робочій силі зменшувалась, поміщик створював для наймитів нестерпні умови: їх погано годували, били, і робітник змушений був відмовлятись від роботи, а за порушення контракту заробіток йому не виплачувався. Восени до Бірзульського земського пункту знову сходилися заробітчани, що повертались додому. Серед них були й такі, що не одержали ні плати, ні паспортів. Декому не повертали навіть власної торби.

Частина прийшлих селян наймалася на залізницю на вантажні, грабарські та ремонтні роботи. Постійний склад залізничників — молодший персонал службовців і значна частина кваліфікованих робітників — були з місцевого населення. Вони мали свої садиби і навіть ріллю, що давало змогу адміністрації тримати їх на низькій заробітній платі.

Але потреба в кваліфікованій робочій силі дедалі зростала, і попит на неї не міг бути задоволений через неписьменність населення. Наприклад, на 1886 рік у Бірзулі було лише 32 проценти письменних[4]. В це число входили насамперед залізничники, більшість яких вийшла з Одеси чи з інших промислових центрів. Бракувало фахівців у депо, де на початку 900-х років вже працювало близько 700 робітників[5]. Тому адміністрація Південно-Західної залізниці мусила відкрити на великих вузлових станціях однокласні і двокласні школи. Так, у Бірзулі в 1882 році з'явилася двокласна школа для залізничників.

Трудящі Бірзули тягнулися до знань. На кошти, зібрані серед населення, тут побудували двоповерховий будинок для гімназії. Проте цей факт викликав, як писала преса, «недоброзичливе ставлення з боку міністерства освіти». Відкриття закладу з року в рік відкладалося. Гімназію відкрили лише 18 грудня 1911 року як приватну[6]. У 1887 році на залізничній станції почала працювати загальноосвітня бібліотека. Користування нею було платним. Щонеділі та в святкові дні тут провадились «читання з чарівним ліхтарем»[7], що сприяло розвиткові і зростанню політичної свідомості робітників.

Станція Бірзула стала одним з опорних пунктів «Південноросійського союзу робітників», заснованого Є. Й. Заславським. Тут працювала підпільна бібліотека союзу. В листопаді 1876 року в кімнаті, де зберігали забуті пасажирами речі, жандарми знайшли ящик з забороненою літературою, зокрема творами М. Г. Чернишевського. Ретельне розслідування нічого не дало. В протоколі значилося, що книги, як і деякі речі, випадково залишені пасажирами[8].

---

[1] В. В. Хижняков. Пришлые сельскохозяйственные рабочие в Херсонской губернии, с. 20.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 202.
[3] Газ. «Южное обозрение», 25 грудня 1896 р.
[4] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 96, 97.
[5] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по юго-западным казенным железным дорогам. К., 1889, с. 192, 193.
[6] Газ. «Одесский листок», 20 грудня 1911 р.
[7] П. Н. Андреев. Юго-западные казенные железные дороги. К., 1906, с. 108, 109.
[8] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 181, арк. 3.

Т. В. Катарос— організатор революційних виступів залізничників станції Бірзули у 1905 р.

Коли в Одеських головних залізничних майстернях виникла більшовицька організація, вона встановила зв'язки з бірзульськими робітниками. Сюди часто приїздили більшовики І. Авдєєв, Ф. Ц. Ачканов, Т. Бутенко та інші, які провадили велику роботу серед залізничників Бірзули, роз'яснювали рішення III з'їзду партії, розповсюджували більшовицьку літературу. Тут регулярно одержували газету «Семафор», що видавалась залізничним райкомом Одеської більшовицької організації, центральні більшовицькі газети «Пролетарий» та «Новая жизнь». Часто надходили також видані в Одесі праці В. І. Леніна — «Аграрне питання і «критики Маркса», «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса під назвою «Про комунізм», «Буржуазія, пролетаріат і комунізм» та інша література [1].

В першій половині січня 1905 року до бірзульських робітників дійшла чутка про „криваву неділю" в Петербурзі. Робітники депо зібралися в механічному цеху на мітинг. Палку промову виголосив телеграфіст станції більшовик Т. В. Катарос. Він закликав залізничників до братньої солідарності з пітерськими робітниками і запропонував почати багатоденний страйк [2]. Робітники одеських залізничних майстерень, очолювані більшовиками, вийшли на вулиці з демонстрацією протесту. За рішенням Одеського комітету РСДРП демонстрація мала перетворитися у загальний страйк. Були випущені листівки, які потрапили і на станцію Бірзула, про що сповіщав у донесенні ананьївський справник. Але жандарми встигли обезглавити партійну організацію. За «підбурювання службовців» заарештували Т. В. Катароса [3]. Страйк не відбувся.

Під впливом жорстоких боїв пролетаріату проти царизму і капіталістичної експлуатації в роки першої російської революції гартувалась класова свідомість, міцніла організованість бірзульських залізничників. Участь у Жовтневому всеросійському страйку піднесла їх стійкість, пробудила робітничу солідарність. На заклик більшовицького агітатора І. Авдєєва робітники відгукнулися масовим вступом до профспілки[4]. На підтримку московського збройного повстання трудящі Бірзули 11 грудня 1905 року одностайно приєдналися до нового загального страйку, оголошеного за закликом Одеського комітету РСДРП і Ради робітничих депутатів.

У зв'язку з поширенням загального страйку 15 грудня в Одесі оголошено воєнний стан. Почалися масові арешти. В цих тяжких умовах 18 грудня страйк вирішено було припинити. Але уряд продовжував наступ на робітничий клас. Закрилися залізничні майстерні в Одесі й Бірзулі. Адміністрація звільнила робітників. Число безробітних у Бірзулі збільшилось. Одеська Рада робітничих депутатів, утворена на початку грудня 1905 року, організувала в Бірзулі безплатні їдальні для безробітних, подавала їм грошову допомогу.

Незважаючи на репресії, революційні виступи трудящих дедалі наростали. Одеський комітет РСДРП випустив листівки, що закликали селян до захоплення землі в поміщиків, до повстання проти царату. Під впливом більшовицької агітації, за прикладом міського пролетаріату влітку 1905 року на Одещині розгорнувся селян-

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 82.
[2] А. Зекцер. 1905 рік на Поділлі, ч. II. Вінниця, 1925, с. 91, 92.
[3] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 239, арк. 636.
[4] З. Першина. Имени Январского восстания, с. 10, 33, 34, 37, 38, 39.

ський рух, що поширився і на Ананьївський повіт[1]. Царські слуги жорстоко розправлялися з тими, хто потрапляв до їх рук. Так, прокурор одеського окружного суду порушив судову справу проти бірзульського селянина А. Я. Стародубцева, що закликав забрати землю у великого князя Михайла Романова[2].

Революційні заворушення селянства в Бірзулі і околицях не затихали і протягом всього 1906 року.

В квітні 1912 року в Бірзулі стало відомо про масову розправу царських сатрапів над робітниками Ленських копалень. Ця звістка викликала обурення серед трудящих. В залізничних майстернях назрівав страйк протесту проти сваволі самодержавства, і тільки репресії жандармського управління перешкодили організованому виступу залізничників[3].

Новим важким випробуванням для бірзульських трудящих стала перша світова війна, коли більшість працездатного чоловічого населення мобілізували до армії, що особливо згубно позначилося на сільському господарстві. З наближенням театру воєнних дій у селян реквізували коней, худобу. Ціни на предмети першої потреби підвищувались. Серед більшості населення Бірзули все популярнішими ставали заклики більшовиків про перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську. В серпні 1914 року по звинуваченню в агітації проти війни серед ремонтників до судової відповідальності притягнули робітника залізничної станції І. В. Пруса[4]. В середині 1915 року, коли війна велась вже на території, прилеглій до Південно-Західної залізниці, а Бірзула стала прифронтовим залізничним вузлом, захаращеним військовими вантажами, адміністрація станції вимушена була констатувати факт посилення агітації проти війни і зниження патріотичного духу[5].

У 1915 році ціни на продукти харчування підвищились на 50, а то й на 100 процентів. Правління ж Південно-Західної залізниці збільшило заробіток робітників лише на 10 процентів. Це викликало невдоволення та численні протести. Щоб позбавитись «неблагонадійних», їх відправляли на галицькі залізниці і там при найменшому вияві протесту розправлялися за законами воєнного часу.

В листопаді—грудні 1916 року серед бірзульських робітників поширюється більшовицька листівка, надрукована на гектографі: «Третій рік тягнеться війна, третій рік ллються потоки сліз і крові, третій рік чути стогін й зойки змучених лихоліттям і війною народів. В ім'я чого все це і за що?.. Геть війну і хай живе мир! Хай живе друга російська революція!»[6].

В лютому 1917 року на станцію Бірзула надійшла телеграма: «Революція в Петрограді...» На мітинг з приводу цього зібралося все населення. В той же день на загальних зборах трудящих було обрано громадський комітет на чолі з робітником Нікольським, який наказав роззброїти поліцію і звільнити арештованих. Сюди зверталися і бірзульські селяни за порадами. Порада була така: «Земля ваша: беріть її, організовуйте комітети і через них все вирішуйте».

Водночас почали створюватись Ради. Спочатку була утворена Рада робітничих депутатів, до складу якої увійшов лише один більшовик Войцехівський, що служив у розташованій тут військовій частині. Він провів велику роботу по створенню групи співчуваючих більшовикам. Невдовзі виникла і Рада селянських депутатів, яку очолював більшовик В. П. Самборський. За ініціативою голови Ради робітничих депутатів Войцехівського згодом обидві Ради злилися в одну Раду робітничих і селян-

[1] З історії Одеської партійної організації, с. 80—88.
[2] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5. Кишинев, 1961, с. 23.
[3] Історія заводу імені Січневого повстання в Одесі. Збірка документів 1870—1920 рр. Харків—Одеса, 1932, с. 120.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, т. 4, спр. 6633.
[5] Борьба и строительство на Юго-Западных железных дорогах за 10 лет (1917—1927), с. 7, 8, 246.
[6] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 142, арк. 33.

ських депутатів. Почали діяти 7 місцевих профспілкових комітетів залізничників та районний комітет профспілки[1].

22 серпня 1917 року відповідно до постанови Одеської районної Ради залізничників при Бірзульській Раді утворилась Червона гвардія, окремими підрозділами якої командували В. П. Самборський, О. О. Синиченко і В. Л. Коваль [2].

Радянську владу в Бірзулі проголошено 17 січня 1918 року. Здійснення функцій Радянської влади взяв на себе комітет профспілки залізничників, головою якого був Р. Гурський. Комітет залізничників призначив на всі служби вузла комісарів, організував залізничну міліцію.

Діяльність комітету як органу Радянської влади спрямовувалась передусім на боротьбу проти румунських інтервентів, що наступали з-за Дністра в напрямі на Бірзулу. В кінці лютого окупанти зайняли Рибницю і дійшли до Слобідки — найближчої від Бірзули станції. В бою з ворогом частини Червоної Армії під командуванням Єгорова розбили загарбників. Особливо відзначився екіпаж бронепоїзда під командуванням комуніста А. В. Полупанова. Румуни поквапливо відійшли за Дністер [3].

На початку березня бої з румунськими окупантами відновилися в районі станцій Слобідка, Роздільна, Рибниця і Бірзула. Проти них діяло кілька загонів моряків-чорноморців, перекинутих сюди із Севастополя. Одним із загонів командував С. Г. Шмаков. Про те, як билися червоні моряки, свідчить телеграма начальника штабу головнокомандуючого Румунським фронтом, адресована Військово-революційному штабу Севастополя: «Загін т. Шмакова поклявся або полягти, або перемогти; перемога не далася, в полон не здалися, від загону залишився Шмаков і 35 його товаришів, в числі вбитих начальник штабу Лещенко. Честь і слава Севастополю, що дав таких стійких борців за свободу!» [4].

3 березня 1918 року на станцію Бірзула прибув загін моряків з 1,5 тис. чоловік для підтримки частин Червоної Армії в боротьбі з австро-німецькими окупантами. Командував загоном А. Г. Железняков, якого вже 5 березня призначили командуючим всього Бірзульського укріпленого району. В своєму розпорядженні А. Г. Железняков мав також бронепоїзд «Свобода або смерть», яким командував А. В. Полупанов[5]. З цими силами Железняков 7 березня виступив проти трьох піхотних і двох кавалерійських дивізій 12-го австро-угорського корпусу. В той день ворог у бою під Бірзулою втратив 90 чоловік убитими і 900 пораненими.Бірзула кілька разів переходила з рук у руки. Але сили були не рівні. 12 березня Бірзулу захопили австро-німецькі загарбники. З відступаючими частинами евакуювався і Бірзульський комітет залізничників.

Разом з окупантами повернулися поміщики. Петлюрівські, а трохи згодом гетьманські власті конфіскували в селян хліб, худобу. Для годиться вони створили комісію по закупівлі сільськогосподарських продуктів для окупантів, які самі, за словами гетьманського окружного комісара, «беруть усе, що бачать» [6].

Трудящі Бірзули піднялися на боротьбу проти іноземних поневолювачів, яку очолювали більшовики. В липні 1918 року почався загальний Всеукраїнський страйк залізничників, учасниками якого стали і залізничники бірзульського вузла [7]. В страйковий комітет увійшли Андрич, Коростянов, Загурський. Наступного дня їх заарештували за відмову дати паровози для перевезення військових вантажів ворога. Розпочату справу продовжував другий страйковий комітет у складі Нікольського,

[1] Борьба и строительство на Юго-Западных железных дорогах..., с. 246—249.
[2] Альманах «Героїчна Одеса». Одеса, 1947, с. 105.
[3] В. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 1. М., 1924, с. 110.
[4] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине. Ноябрь 1917—1920 гг. Сборник документов. К., 1963, с. 102, 596.
[5] В. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 2. М., 1926, с. 33, 34.
[6] В огне гражданской войны, с. 67.
[7] Журн. «Літопис революції», 1928, № 5, с. 191.

Тедеско, Маркова і Парфентьєва. Газета «Правда» сповіщала 9 серпня 1918 року про те, що на станціях Вапнярці й Бірзулі скупчилось близько 20 поїздів — службовці і робітники відмовляються від роботи, солідаризуючись з робітниками Одеського залізничного вузла, які, як відомо, вимагали встановлення Радянської влади на Україні. На початку вересня страйк було припинено. Але розшуки активних учасників страйку і покарання їх тривали.

Страйк залізничників сприяв розгортанню повстанського руху серед селян. В умовах жорстокого терору обласний комітет партії налагодив зв'язки з керівництвом революційними силами трудящого селянства в районі Бірзули[1]. Підпільна більшовицька організація, яку очолив В. П. Самборський, створила бойові дружини і підривні групи: Вони відповідали терором на терор. В серпні—вересні було влаштовано кілька вибухів на Одеській залізниці, в т. ч. і в Бірзулі. Петлюрівці засудили В. П. Самборського до розстрілу, але йому вдалося втекти. Незабаром він очолив партизанський загін, який бився з ворогом під Бірзулою.

Революційне підпілля в Бірзулі в роки громадянської війни являло собою грізну силу. Губернський староста повідомляв про те, що на станції Бірзула серед нижчих службовців більшовики провадять посилену агітацію, і маса революційно настроєних робітників у будь-яку хвилину може повстати проти існуючого ладу і припинити рух поїздів[2]. Австро-угорський генеральний консул в Одесі Цитковський повідомляв міністра закордонних справ, що дії селян на залізниці стають все небезпечнішими, необхідно вжити термінових заходів проти селянських заворушень. Представник «Добровольчої армії» в Одесі телеграфував 24 листопада 1918 року Денікіну про те, що район Бірзули вже в руках повстанців і наближення їх може викликати повстання в самій Одесі.

Бірзула як вузол на великому залізничному шляху Київ—Одеса стала об'єктом запеклої боротьби. Саме тут представники петлюрівського командування і Антанти підписали угоду про спільну боротьбу проти Радянської влади, віддавши в розпорядження імперіалістів свої збройні сили, залізниці й шахти. Командування військ Директорії розташувало в Бірзулі штаб південно-східної групи, що мав у своєму розпорядженні 6-й корпус січових стрільців, 5-у піхотну дивізію генерала Акімова, полк Самокиша, полк Кіршула та інші. 6-му корпусу було дано наказ будь-якою ціною утримувати станцію Бірзулу. Але січовики після недовгих контактів з червоними партизанами Дячишина відмовилися підкорятися командуванню. 14 січовий полк оголосив себе більшовицьким і розігнав командний склад[3].

Бірзулу оточувало широке кільце повстанських районів, де діяли партизанські загони І. К. Дячишина, С. М. Недолуженка, І. З. Богуна-Добровольського та інших. Це перешкодило ворогу відновити нормальний залізничний рух на лінії Одеса—Бірзула—Жмеринка[4]. Безперервними наскоками на Бірзульський гарнізон партизани деморалізували війська Директорії. На бік червоних партизанів переходили цілі військові частини. Велике занепокоєння в таборі петлюрівців викликав перехід на бік партизанів І. К. Дячишина кінного полку під командуванням отамана Кіршула у Слобідці. Спільними силами Дячишин і Кіршул нанесли кілька нищівних ударів по бірзульському гарнізону, захопили бронепоїзд тощо. Отаман Янів, командир південно-східної групи військ, писав 3 березня 1919 року начальникові штабу військ Директорії, що тільки своїми силами він перебороти партизанів не може[5].

В другій половині березня та на початку квітня 1919 року, розвиваючи наступ,

---

[1] Праці Одеського держ. університету, т. 152, серія історичних наук, вип. 8. Одеса, 1962, с. 94.

[2] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, с. 181.

[3] Праці Одеського держ. університету, т. 152, серія історичних наук, вип. 8. Одеса, 1962, с. 68.

[4] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні, с. 132.

[5] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, с. 663—665.

партизани розгромили скупчення петлюрівців на вузлових станціях Слобідка і Бірзула. Недобитки жовтоблакитного воїнства, втративши бойовий порядок, були змушені в безладді тікати на захід, до кордонів Румунії. Ешелони з награбованим майном, а також 2 бронепоїзди, 20 гармат, 50 кулеметів та різне військове спорядження потрапило до рук партизанів.

В. О. Антонов-Овсієнко заносив у свої нотатки, що під вечір 13-го (квітня) «Нами зайняті ст. Бірзула і Кучурган. Продовжується рух до Овідіополя».

В цей же час командир окремо діючої партизанської бригади І. З. Богун-Добровольський передавав по телеграфу з Роздільної: «Розташування моїх частин: Знаменський полк — ст. Бірзула; Балтський полк (І. К. Дячишин) — ст. Балта; Ананьївський полк (С. М. Недолуженко) — прибув зі мною на ст. Роздільну, вивантажився з ешелоном разом з полком ім. Тараса Шевченка, пішов у напрямку на Тирасполь. Беруть участь також чотири броневики».

В Бірзулі відновилася Радянська влада. З утворенням у 1919 році Одеської губернії Бірзула стала волосним центром Ананьївського повіту[1]. У волості організувався волпартком на чолі з В. Л. Ковалем. Головою Бірзульського ревкому призначено Р. Гурського.

Але визволення лівобережжя Дністра не означало закінчення інтервенції. Командування Антанти сконцентрувало по Дністру значні сили румунських військ. Тут зосередились залишки петлюрівців і січовиків, частини 4-ї польської дивізії, що відступили з-під Одеси. Це був заслон радянським військам, що йшли для об'єднання з армією Радянської Угорщини та для визволення Бессарабії від окупантів. Антанта мобілізувала максимум зусиль для нового широкого наступу денікінців. Більшовики Бірзули розгорнули широку роботу по роз'ясненню політики Комуністичної партії і Радянської влади. Почали працювати клуб ім. В. І. Леніна, дві бібліотеки-читальні. Часто в Бірзулі зупинялися агітпоїзди.

Влітку 1919 року за наказом командуючого 3-ю Українською радянською армією Н. Худякова в районі Бірзули—Голти сформувались 3-я бригада 1-ї Бессарабської дивізії, а також 7-й, 8-й, 9-й Бессарабські стрілецькі полки та інші частини[2]. В червні 1919 року Південна група військ була підпорядкована єдиному командуванню військ Червоної Армії. Частини 3-ї Української радянської армії ввійшли до складу 45-ї стрілецької дивізії, якою спершу командував Н. Худяков, а потім Й. Е. Якір.

[1] В березні 1919 року колишню Херсонську губернію було розподілено на дві — Одеську і Херсонську з центрами в Одесі і Херсоні.

[2] Г. Шевчук. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму, с. 148.

Котовці на марші. 1920 р.

Бійцями дивізії стали сотні бірзульських селян і робітників. Однією з бригад командував Г. І. Котовський.

Залізничники станції Бірзула на суботнику. 1921 р.

Шалений опір Радянській владі чинили петлюрівські та куркульські банди. 15 липня 1919 року Бірзульська партійна організація направила в район Жмеринки загін комуністів з 250 чоловік на боротьбу проти петлюрівців. Після дводенних боїв загін зайняв станції Юрківка і Журавлівка і з'єднався з київськими червоними курсантами. Тут бірзульці вперше зустрілися з Г. І. Котовським. Пізніше він надіслав листа, в якому висловлював щиру товариську подяку бірзульцям за те, що вони «вирішили в критичний момент вмерти або перемогти в ім'я революції»[1].

Навесні та влітку 1919 року в зв'язку з наступом Денікіна становище радянських військ на півдні України погіршало. В Бірзулу, де розміщувався штаб Південної групи військ, прибув член ЦК КП(б)У і член Реввійськради 12-ї армії В. П. Затонський. Тут 22 серпня була створена Реввійськрада Південної групи військ, до складу якої увійшли Й. Е. Якір, Я. Б. Гамарник, Л. Й. Картвелішвілі; командуючим групою призначено Й. Е. Якіра.

Дії групи військ по захисту Південної України були успішними, але з висадкою денікінського десанту в районі Одеси та початком наступу петлюрівців з півночі і заходу виникла загроза повного оточення радянських військ[2]. Чимало клопоту завдавали і банди Махна та Заболотного[3].

В цей час всі приміщення і перон станції Бірзула були заповнені безпритульними. Вони трималися біля червоноармійців, які ділилися з ними шматком хліба. Скрутне становище не перешкодило командуванню зайнятися влаштуванням дитячого будинку для сиріт. Особисту участь в організації закладу брав Г. І. Котовський[4].

«Нарешті,— писав В. П. Затонський,— ми одержали від командуючого групою тов. Якіра наказ про виступ на Північ». 2 вересня 1919 року червоні частини залишили Бірзулу. Так почався знаменитий похід Південної групи військ 12-ї армії на Житомир, на з'єднання з основними силами Червоної Армії. Але й після цього в Бірзулі продовжувалась боротьба проти ворога. Підпільна більшовицька група розповсюджувала листівки, прокламації, які друкувалися в кузні машиніста Я. Сузанського. Активну участь у поширенні більшовицької літератури брали робітники депо слюсар В. Пепельницький і коваль П. Лебедєв. В середині жовтня 1919 року на квартирі Самборського відбулася нарада партизанської дев'ятки, де, крім безпосередніх членів групи Самборського, Коваля, Альошина, Гусаковського, Корнєва, Данилова, Рогачевського, Безносова, Дубецького, був присутній представник Одеського губкому окрвоєнком Краєвський, який через поранення залишився в Бірзулі[5].

Багато робітників Бірзули і селян навколишніх сіл билися в партизанських загонах, якими керував Ананьївський підпільний комітет партії. Під контролем парти-

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, т. 2. Збірник документів і матеріалів. К., 1962, с. 166—168, 655, 656.
[2] Журн. «Летопись революции», 1928, № 2(20), с. 25—32.
[3] Журн. «Летопись революции», 1929, № 4, с. 257.
[4] Рук. фонд Одеської держ. наукової бібліотеки ім. Горького, ф. 66, кар. 1, арк. 20.
[5] В. Дубецький. Спогади. Фонд Одеського історико-краєзнавчого музею, інв. № 20003.

занів були залізничні дільниці Роздільна—Бірзула і Бірзула—Балта. Вони знищували білогвардійські склади з боєприпасами, пускали під укіс поїзди.

У січні 1920 року радянські війська визволили Бірзулу від денікінців. 13 лютого тут створено волосний партійний комітет на чолі з В. Л. Ковалем і ревком, головою якого призначено Н. Якубовського[1].

Розпочалися відбудовні роботи на залізниці. Бірзульський комітет залізничників організував кілька суботників по ремонту колії. Відбудовувалися зруйновані мости, впорядковувалися депо і залізничні майстерні. 1 квітня відправлений з Одеси на Київ перший пасажирський поїзд прибув на станцію Бірзула[2]. Партійні та радянські органи вживали енергійних заходів щодо ліквідації паливної кризи. 9 квітня з Бірзули на Одесу відправлено кількасот вагонів з дровами; регулярний рух поїздів по лінії Одеса—Київ було відновлено.

Протягом довгого часу дрова були головним вантажем, який прибував на станцію Бірзула. Лише в 1925 році основне місце у вантажообороті вузла посіло кам'яне вугілля, якого надійшло за рік 27 800 тонн. В тому році через Бірзулу перевезено 73 020 тонн вантажів проти 53 317 тонн у 1913 році. Довоєнний рівень було перекрито і по вивозу. Якщо в 1913 році вивезено 16 420 тонн, то в 1925 році — 27 420, у т.ч. хліба — 6184 тонни. Все значнішим в житті Бірзули стає залізничний вузол. Тут за даними 1927 року було зайнято понад 30 проц. всього працездатного населення[3].

Бірзульський ревком у своїй діяльності завжди спирався на комуністичну і комсомольську організації депо і станції Бірзули. Вони провадили активну агітаційно-масову і культурно-освітню роботу серед населення Бірзули і району. Силами робітників-залізничників було організовано самодіяльний театр і концертні групи, які влаштовували у навколишніх селах концерти, літературно-музичні вечори, читали лекції, доповіді.

Комсомольська організація в Бірзулі виникла у 1920 році. В червні того року відбулися організаційні збори, в яких взяло участь 22 комсомольці. Збори обрали комітет спілки молоді, до якого ввійшли Скляревич, Арцибашев, Кін, Лебедєв, Гордійчук[4]. Комсомольці викривали куркулів і підкуркульників, які зривали продрозверстку, закопували хліб, допомагали бандитам.

Історія комсомолу Бірзули багата яскравими подіями. Молодь разом з червоноармійцями охороняла станцію, брала участь в продрозверстці та ліквідації банд.

З листопада 1921 року Бірзула — волосний центр Балтського округу[5]. Тут налічувалося 10 партійних осередків з 70 членами і 30 кандидатами в члени партії. На станції працювали агітаційно-лекторський пункт, жінвідділ. Комсомольська організація об'єднувала 40 чоловік.

В березні 1923 року Бірзула стала районним центром Балтського округу, а постановою ВУЦВК від 30 липня 1924 року її віднесено до селищ міського типу[6].

Г. І. Котовський серед учасників урочистого засідання в Бірзулі, присвяченого утворенню Молдавської АРСР. Жовтень 1924 р.

[1] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 5, оп. 1, спр. 7, арк. 5.

[2] Газ. «Красная Звезда», 10 квітня 1920 р.

[3] Міські селища УРСР. Збірник статистично-економічних відомостей. Х., 1929, с. 18, 116.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 172, арк. 252.

[5] Государственный архив Одесской области. Путеводитель. Одесса, 1961, с. 360, 370.

[6] Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, ч. 19, від. І. К., 1924, с. 10.

8 жовтня 1924 року в Бірзулі почав роботу 3-й з'їзд трудящих Молдавії, який дістав назву «з'їзду установників». На з'їзді виступив герой громадянської війни Г. І. Котовський. З'їзд прийняв звернення до Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про утворення Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. 12 жовтня 1924 року сесія ВУЦВК задовольнила прохання молдавського народу. З цього часу в складі Української Радянської Соціалістичної Республіки з'явилась Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка. Одним з її районних центрів стала Бірзула.

Г. І. Котовський.

У 1925 році в Чабанці під Одесою був убитий Г. І. Котовський. Його поховано в Бірзулі, де він проголошував Молдавську республіку, а в часи громадянської війни разом із своїми кіннотниками громив ворога. Віддати останню шану герсєві прибули бойові друзі, жителі Бірзули та багатьох інших міст і сіл Молдавії і України, а також кавалерійський корпус, яким командував Котовський. У травні 1935 року широко відзначалося десятиріччя з дня загибелі героя громадянської війни Г. І. Котовського. Селище та станція Бірзула були перейменовані на Котовськ.

Сільське господарство в економіці Котовська за радянських часів вже не відігравало провідної ролі. За даними на 1 жовтня 1927 року, Бірзула мала земельний фонд у 583 га, з якого в сільському господарстві використовувалось 306, у т. ч.— 160,8 га ріллі. В сільськогосподарському виробництві було зайнято 14,8 проц. населення[1]. Перша землеробська артіль організувалася в жовтні 1922 року. В тому ж році виникла «Трудова землеробська артіль ім. Т. Г. Шевченка». В жовтні 1925 року проведена громадська оранка на площі 80 десятин[2]. У 1933 році засновано колгосп ім. Ткаченка. В 1926 році районне товариство взаємодопомоги придбало для колективних господарств трактор.

Велику допомогу подали бірзульські робітники колгоспному селянству свого району. Так, у посівну кампанію 1930 року залізничники організували на станціях своєї дільниці 10 пунктів по ремонту сільськогосподарського реманенту. Вони відремонтували 40 борін, 156 плугів, трієр, 2 сівалки тощо. Дві бригади техдопомоги організували робітники Котовського холодильника. Роботу в підшефних колгоспах систематично провадили деревообробники.

В 1934 році в Бірзулі було 2 МТС, що мали 90 тракторів, 7 комбайнів, 68 молотарок, 7 вантажних автомашин. Вони обслуговували 85 колгоспів району.

Ще в 20 роках широким фронтом розгорнулись будівельні роботи. Професійна спілка будівельників об'єднувала понад 500 чоловік. На кінець 20-х років у селищі виросли цегельний завод і меблева фабрика. Докорінно реконструйована олійня, встановлені тут нові преси дали змогу збільшити потужність підприємства у два рази. На околиці селища споруджено птахокомбінат, почала працювати перша на Україні меланжева фабрика, продукція якої йшла на експорт.

В середині двадцятих років у Бірзулі розпочалося будівництво протитуберкульозного диспансеру на 90 ліжок і нового корпусу районної лікарні на 65 ліжок. В 1927 році відкрилися хірургічне, терапевтичне і акушерсько-гінекологічне відділення. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут працювали вже водогрязелікарня і районна санітарно-епідеміологічна станція. В лікувальних установах налічувалося

[1] Міські селища УРСР, с. 18, 33.
[2] Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР (1920—1937), с. 31—33, 221, 370.

Члени Бірзульської комсомольської організації. 1922 р.

понад 175 ліжок. Хворих обслуговували 40 лікарів і 160 чоловік середнього медперсоналу.

У 1927 році в Бірзулі відкрилися середня школа, школа робітничої молоді, а в 1929 — робітфак. В 1935 році 16 випускників робітфаку прийнято до Харківського транспортного інституту. З 1930 року почала працювати школа ФЗН, що готувала кваліфікованих робітників для залізничного депо та майстерень.

У 1939 році в Котовську було три середні, дві неповні середні і одна початкова школи; в них навчалося 1630 дітей, працювало 79 вчителів.

З 10 липня 1938 року селище Котовськ віднесено до розряду міст. В межі його ввійшли три населені пункти — Лунча, Михайлівка і Виноградівка. За переписом 1939 року, в місті проживало понад 17 тис. чоловік, з них близько 2 тис. робітників[1].

В серпні 1940 року з утворенням Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки Котовськ увійшов до Одеської області. За планом третьої п'ятирічки у місті намічалися реконструкція птахокомбінату, будівництво кінотеатру, готелю. Почалося спорудження електростанції[2]. Але мирну працю радянських людей перервала війна.

6 серпня 1941 року Котовськ захопили німецько-фашистські війська[3]. З перших же днів запровадження «нового порядку» почались масові арешти. П'ять тисяч жителів міста і району в чорні дні окупації загинули в фашистських катівнях[4]. Вороги глумилися навіть над прахом Г. І. Котовського. При розкритті ями виявилось, що цинкова труна Котовського розбита, останки перемішані з землею і битим склом.

Населення Котовська самовіддано боролося проти німецько-фашистських загарбників. В місті й районі успішно діяли проти окупантів члени підпільних комсомольських груп «Чайка» і «Крила Рад», організованих в листопаді 1941 року на території Кодимського району. Учасники котовської групи підпільників машиністи І. І. Загурський, В. Ф. Воїнов здійснили кілька диверсій, що затримали рух поїздів з воєнними вантажами. Стрілочник А. Г. Гутаров організував аварію на станції Слобідка. В день Червоної Армії 23 лютого 1943 року жителі міста А. Муляр, Б. Романов, Л. Янковська розклеїли на станції листівки, на яких стояла печатка групи «Крила Рад»[5].

В лютому 1944 року жандармерія затримала, а потім розстріляла С. Ф. Воїнова (брата підпільника В. Ф. Воїнова). Під час обшуку жандарми знайшли у нього список деяких членів комсомольсько-молодіжної групи. Були заарештовані і в березні 1944 року розстріляні в селі Глибочку Котовського району А. Н. Муляр, Б. М. Романов, В. Л. Сорочинський, Н. Трут, А. Д. Мурга, А. Г. Крушельницький. Багато жителів Котовська, які не змогли встановити зв'язки з підпільниками, самостійно вели боротьбу з ворогом. Так, за диверсії на залізниці та озброєний напад на військовослужбовців розстріляні С. Ф. Кобилецький і Д. С. Химич. За переховування партизанів, поранених червоноармійців, допомогу їм харчами і одягом були розстріляні О. К. Барученко, А. Г. Васалас, Д. І. Донцул, Г. А. Знамировський, Г. Є. Знамировський, К. І. Новикова, Г. А. Оргєєв, А. Падловський, І. С. Піткус, П. С. Погорілов, Ю. Я. Ярошко, Н. К. Яровська[6].

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 2947, оп. 1, спр. 14, арк. 188.
[2] Г. Грибоедова. Котовск. Одесса, 1963, с. 53.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 414.
[4] Одесса в Великой Отечественной войне, т. 2, с. 53, 80, 81.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 102, 103.
[6] Там же, спр. 144, арк. 124, 125, 126.

В парку ім. Котовського є братська могила. Напис на ній говорить, що тут поховано 23 радянських громадяни, по-звірячому замордованих окупантами в 1944 році. Серед них жителі Котовська — учасники підпільних комсомольських організацій «Чайка» і «Крила Рад».

На початку 1944 року активізувався партизанський рух у Молдавії. По лінії Кишинів — Котовськ народні месники громили німецькі гарнізони, штаби, обози, склади і військові ешелони. Радянському командуванню передавалися відомості про пересування і розташування фашистських військ, техніки. Під час Ясько-Кишинівської операції партизани особливо посилили свою бойову діяльність. Тільки за один день 20 серпня загони народних месників знищили 32 автомашини, 7 мотоциклів, 134 фашистських солдати і офіцери[1].

31 березня 1944 року Котовськ визволили з'єднання військ 2-го Українського фронту, якими командував Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв.

Після визволення жителі Котовська робили все, щоб прискорити поремогу над ворогом. Фронт просувався на захід. Війська потребували продовольства, боєприпасів. Майже місяць, доки відбудовувалась залізниця, котовчани під ворожим обстрілом і бомбами носили на руках снаряди від Котовська до Глибочка і там передавали місцевим жителям естафету. У вересні 1944 року комсомольці і молодь міста зібрали 112 900 крб. на будівництво торпедних катерів.

Після визволення рідної землі від окупантів декому з котовчан пощастило дійти до Берліна і там разом з іншими радянськими солдатами поставити свої автографи на стінах рейхстагу. Серед них були І. А. Вітвіцький, М. Лебедь, М. Герасимович, Ф. Карпенко. Багато жителів міста загинуло в боях за Батьківщину. Серед них Герой Радянського Союзу К. В. Бочкович[2], ім'ям якого названа піонерська дружина Котовської школи, де він вчився, та одна з вулиць міста[3].

Відступаючи під ударами Червоної Армії, гітлерівці руйнували підприємства, школи, житлові будинки. Залізничне депо після вигнання фашистів являло собою купи руїн, над якими курився дим. Колії, мости та станція Котовськ, електростанція, меблева фабрика, птахокомбінат, хлібозавод, харчокомбінат, цегельня, олійня були зруйновані. Ворог спалив понад 300 житлових будинків, три школи, дитячий садок тощо, Загальні збитки, заподіяні Котовську, перевищують 700 млн. карбованців.

Самовіддано трудились жителі міста, щоб повернути до життя підприємства, залізничний вузол. У грудні 1946 року комсомольському паровозу Котовського депо, який обслуговувала молодіжна бригада машиніста Скока, присвоєно найменування «Кращий паровоз шляхів Радянського Союзу»[5]. В 1949 році всі промислові підприємства міста стали до ладу.

---

[1] Г. Грибоедова. Котовск, с. 55, 57.
[2] Газ. «Ленінський прапор», 6 квітня 1965 р.
[3] Газ. «Моряк», 9 травня 1950 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2237, оп. 1, спр. 8, арк. 130, 132.
[5] Газ. «Перемога», 30 липня 1950 р.

Цукровий завод у Котовську. 1963 р.

Герої Соціалістичної Праці

Є. В. Блажевський Ф. С. Козаченко М. Т. Касьяненко

Колгоспники, спеціалісти сільського господарства, переборюючи труднощі післявоєнного часу, з великим піднесенням працювали над відбудовою господарства колгоспів району. Швидкому відродженню його значною мірою сприяла шефська допомога робітничого класу. В 1949 році урожай зернових у районі досяг довоєнного рівня, а поголів'я великої рогатої худоби і свиней перевершило його. В 1950—1951 рр. кращим трудівникам сільського господарства району присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Високих урядових нагород удостоєні: бригадир тракторної бригади Котовської МТС М. Т. Касьяненко, тракторист Ф. С. Козаченко, механік А. О. Коровін, директор МТС М. Ф. Богач, агроном В. О. Лабуш, доярка О. К. Волощук та інші. Далеко за межами республіки відомі імена ветеранів колгоспних ланів — знатного кукурудзовода двічі Героя Соціалістичної Праці Є. В. Блажевського, однієї з перших учасниць руху п'ятисотенниць, нагородженої трьома орденами Леніна, ланкової-буряковода М. Л. Довгої.

У 1955 році в Котовську створено опорний пункт Всесоюзного науково-дослідного інституту механізації сільського господарства.

Дедалі розвивалося і кращало місто, зростало його значення як промислового центру і залізничного вузла. Якщо в 1927 році місто займало всього 500 га, то у 1968 році воно простяглося вздовж полотна залізниці на площі в 10 кв. кілометрів. Центр його, раціонально розпланований, виник за радянських часів. Колишню базарну площу засаджено деревами і перетворено на бульвар.

В промисловості Котовська визначаються дві основні галузі виробництва: металообробна, що обслуговує потреби залізничного транспорту, і харчова, яка за вартістю продукції посідає провідне місце.

За роки семирічки став до ладу великий цукровий завод, на якому зайнято 674 робітники і службовці. За добу він переробляє понад 25 тис. цнт цукрових буряків. Усі виробничі процеси повністю механізовані і автоматизовані. Навколо заводу виросло містечко з багатоповерховими житловими будинками, школою-інтернатом, магазином, їдальнею, дитячим садком, яслами і ательє мод.

Реконструйовано винозавод та харчокомбінат. Значно розширені маслозавод і хлібозавод.

Обладнано додатковий приймальний пункт реалізаційної бази хлібопродуктів. Протягом 1962—1963 рр. тут зведено 11 просторих камер місткістю 37 400 тонн. Новинкою на пункті є потокова лінія, з допомогою якої зерно, що вивантажується з автомашин, очищається і одночасно при потребі передається для просушування. В 1964 році колективу реалізаційної бази хлібопродуктів присвоєно звання колективу комуністичної праці. За підсумками всесоюзного соціалістичного змагання цьому підприємству в 1969 році присуджено перехідний Червоний прапор і першу премію

І. Ф. Осипенко

М. Ф. Тонкошнур

О. К. Волощук

В. О. Лабуш

Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Це підприємство є також міжрайонною транзитною і перевалочною базою сільськогосподарських продуктів.

Технічний прогрес найяскравіше виявився на залізниці. Паровозне депо у 1961 році в зв'язку з переходом дільниці на тепловозну тягу переобладнано на локомотивне. Вантажооборот вузла з того часу збільшився втроє. Бригади тепловозників водять поїзди вагою 3,2—3,6 тис. тонни. За 1965 і 1966 рр. таких поїздів пройшло 2600 і перевезено понад план близько 800 тис. тонн вантажів.

Локомотивному депо Котовська за підсумками соціалістичного змагання 1965 року вручено перехідний Червоний прапор і першу премію Міністерства шляхів СРСР та ЦК профспілки робітників залізничного транспорту. У 1966 році воно одержало бронзову медаль Виставки досягнень народного господарства СРСР за розробку і впровадження у виробництво потокової лінії по ремонту тягових електродвигунів тепловозів.

Значно розширено дільничний вагоноремонтний завод й інші підприємства. Незабаром стане до ладу авторемонтний завод, що провадитиме капітальний ремонт близько 1 тис. автомобілів ГАЗ-51, таку ж кількість двигунів до автомашин цієї марки і 5 тис. двигунів трактора Д-40. При високій механізації і автоматизації на заводі працюватиме понад 1 тис. робітників[1]. Будується верстато-ремонтний завод.

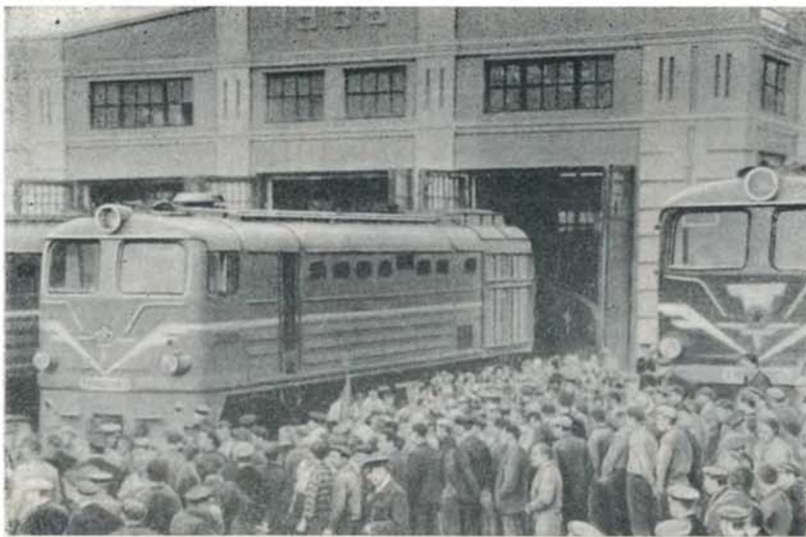
Щороку збільшують випуск продукції меблева фабрика, тарно-деревообробний комбінат, завод залізобетонних виробів, міськпобуткомбінат та інші. З побудовою у 1961 році нової ТЕЦ і реконструкцією діючої електростанції набагато поліпшилася енергетична база міста.

У 1968 році в Котовську на 80 різних промислових підприємствах і транспорті працювало понад 16 тис. робітників, у т. ч. 225 інженерно-технічних працівників. Вартість виробленої ними продукції дорівнювала понад 40 млн. карбованців.

Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції Бірзула мала значення лише як залізничний вузол, то за роки Радянської влади Котовськ все більшої ваги набуває в усьому господарському комплексі області. Найбільш перспективною стала харчова і, зокрема, цукрова промисловість, що вже тепер посідає провідне місце серед північних районів Одещини. За роки поточної п'ятирічки тут побудовано овочеплодоконсервний завод, холодильник, будується м'ясокомбінат.

В новій п'ятирічці в Котовську намічено відкрити гастрономічний магазин, ресторан та павільйон громадського харчування на 100 місць, розширити територію колгоспного ринку.

[1] Газ. «Ленінський прапор», 25 лютого, 1, 27 липня 1966 р.; 13 червня 1967 р.

Прибули нові тепловози. Мітинг в локомотивному депо станції Котовськ. 1964 р.

Дитячий комбінат в Котовську. 1967 р.

Розвивається житлове і комунальне будівництво. Тільки за роки семирічки та поточної п'ятирічки тут з'явились квартали багатоповерхових будинків і великий житловий масив.

Рік у рік розширюється водопровідна мережа. У 1966 році вона дорівнювала 50 км. В квартирах трудящих встановлено понад 2740 газових плит. Прокладено десятки тисяч кв. метрів брукованих шляхів, заасфальтовано близько 55 тис. кв. метрів, тротуарів і вулиць, посаджено 9600 дерев і 5 га квітів. Стала до ладу фабрика хімчистки одягу.

Значно розширена і обладнана новим устаткуванням центральна районна лікарня, де подається кваліфікована медична допомога. В місті працює понад 125 лікарів і 356 чоловік середнього медперсоналу. Особливою повагою серед населення користуються ветерани охорони здоров'я заслужений лікар республіки Г. С. Коржовський, головний лікар районної лікарні В. О. Жуковський. В аптеці працює 40 кваліфікованих спеціалістів. Їй присвоєно звання зразкової аптеки області. В 11 дошкільних установах виховується понад 1700 дітей.

Великі зміни сталися в культурному житті міста. Тут є 12 середніх і восьмирічних шкіл, у т. ч. 2 вечірні для робітничої молоді, одна заочна та музична школи. В них трудяться 370 вчителів. В училищі механізації сільського господарства готуються кадри трактористів-машиністів широкого профілю та комбайнери. Тільки в 1967 році звідси вийшло 240 спеціалістів. Того ж року в Котовську відкрито медичне училище.

В місті є Будинок культури і 7 профспілкових клубів, при яких працює 40 колективів художньої самодіяльності з 620 учасниками.

У 2 міських бібліотеках для дорослих, одній для дітей, 6 профспілкових і 3 відомчих налічується 80 000 примірників книжок. Бібліотеки обслуговують близько 9,5 тис. читачів, яким видається щороку понад 185 тис. книг та журналів[1]. Споруджується новий будинок для бібліотеки з книгосховищем на 25 тис. книг. Бібліотечку своїх творів подарував котовчанам П. Г. Тичина. Книжки Ю. Яновського, О. Вишні надіслали родичі письменників. Більшість цих книг мають авторські

---

[1] Архів Одеського облвиконкому. Протокол першої сесії (11 скликання), протокол 12 сесії (10 скликання)

написи. Особливо дорогий котовчанам автограф Ю. Гагаріна: «Жителям міста Котовська на пам'ять про перший космічний політ».

Жителі міста листуються з видатним українським письменником лауреатом Ленінської премії М. О. Стельмахом, який часто буває в гостях у котовчан.

Корисну роботу серед населення проводить районне відділення товариства «Знання», члени якого щомісяця читають для трудящих міста і сіл близько 500 лекцій. На громадських засадах працює краєзнавчий музей. За шість років його відвідало близько 300 тис. чоловік.

У грудні 1965 року в міському парку урочисто відкрито новий пам'ятник Г. І. Котовському. Це високий гранітний обеліск, у верхній частині якого висічені зірка і напис: «Г. І. Котовському — безсмертному в пам'яті народів». На кошти населення у центрі міста на Комсомольській площі споруджено монумент трудової слави.

До 50-х роковин Великого Жовтня в Котовську введено в експлуатацію автоматичну бензозаправну станцію, цех по ремонту тракторних двигунів при ремзаводі, овочесховище на 500 тонн; відкрито продовольчий магазин і дві перукарні; збудовано чотири двоповерхових адміністративних і три багатоквартирних житлових будинків, забетоновано 6,5 км і забруковано 25700 кв. метрів вулиць, заасфальтовано 13 300 кв. метрів тротуарів. Побудовано водонапірну башту і розширено водопровідну сітку на 4,5 км. Через залізничні колії прокладено ще один пішоходний віадук.

За роки Радянської влади докорінно змінилася доля трудової людини. М. М. Коцюбинський залишив нам образ бірзульської жінки 90-х років минулого століття Маріори. Нещастя в двадцять п'ять років звело її в могилу. А ось перед нами сучасна Маріора. Молодою дівчиною прийшла на залізницю Марія Іванівна Папіровник — працювала рядовою стрілочницею станції Котовськ. Без відриву від виробництва закінчила 8-річну школу, а в 1967 році — відділення Одеського технікуму залізничного транспорту. В 1963 році Марія Папіровник вступила до лав Ленінської партії, а в 1966 році на обласній партійній конференції її обрано делегатом на XXIII з'їзд КП України.

На початку 1965 року в Котовську утворено міськком КП України. На промислових підприємствах і установах трудяться комуністи, які йдуть в авангарді колективів, що змагаються за дострокове виконання завдань п'ятирічки. Дедалі зростає участь трудящих в громадсько-політичному житті. 235 трудівників міста є обранцями народу — депутатами міської, районної та обласної Рад депутатів трудящих.

Успіхи, досягнуті в розвитку промисловості, транспорту і будівництві, є гідним вкладом котовчан у загальнонародну справу створення матеріально-технічної бази комунізму; вони відкривають нові перспективи чудового майбутнього міста.

В. А. ЗАГОРУЙКО

Котовський район — один з найбільших в області промислових і сільськогосподарських районів. Створено у 1923 році. Межує на півночі з Кодимським та Балтським, на сході — з Ананьївським, на півдні — з Красноокнянським районами Одеської області, а на заході — з Молдавською РСР. Площа району — 1013 кв. км. Населення — 78,3 тис. чол., з них сільського — 44, 0 тис. чол. (56,9 проц.). Густота населення 77,3 чол. на 1 кв. кілометр. В районі — 65 населених пунктів, які підпорядковані 16 сільським Радам.

Через район та його центр місто Котовськ проходять автошлях Одеса—Балта і залізниця Одеса—Київ; від залізничної станції Борщі відходить відгалуження на Любашівку—Помічну.

Грунти чорноземні. Достатня річна кількість опадів (450 мм) і тривалий безморозний період сприяють вирощуванню зернових, цукрових буряків, соняшнику, розведенню садів та виноградників.

В економіці провідне місце займає харчова промисловість, що виробляє понад 63 проц. валової продукції. В районі 15 промислових підприємств. Найбільші з них зосереджені в Котовському: цукровий завод, птахокомбінат, меблева фабрика та підприємства винзаводоуправління. В районі виробляють також будівельні матеріали та конструкції, речі домашнього вжитку. В промисловості зайнято 3190 робітників та службовців.

Основний напрям сільського господарства — зерно-тваринницький; значна увага приділяється технічним культурам. Близько двох третин території району — 72 710 га становлять сільськогосподарські угіддя, з яких орної землі — 57 520 га (79 проц.), під садами та виноградниками — 2957 га (4,1 проц.). В районі 20 колгоспів, на кожний з яких в середньому припадає 3635 га угідь.

У 1968 році валова продукція сільського господарства дорівнювала 19 700 тис. крб. Загальна посівна площа в цьому році становила 54 560 га, з них під зерновими культурами — 27 600 га, під технічними — 9630 га, під кормовими — 16 310 га. Площа садових насаджень — 1140 га. Основні зернові культури — озима пшениця, ячмінь ярий та кукурудза, основна технічна культура — цукровий буряк. Середній урожай сільськогосподарських культур у 1966—1968 рр. характеризується такими даними: озимої пшениці по 18 цнт з га, кукурудзи 30,5 цнт з га, цукрових буряків — 266,1 цнт з га.

Валова продукція тваринництва в 1968 році становила 6465 тис. крб., або 32 проценти вартості продукції всього сільського господарства району. Тваринництво — м'ясо-молочного напрямку. На 100 га угідь у 1966—1968 рр. пересічно вироблено — м'яса 51 цнт, надоєно молока 257 центнерів.

Сільське господарство має досить значну матеріально-технічну базу. В колгоспах 918 тракторів та 276 комбайнів. Орні роботи, збирання зернових та соняшнику механізовані на 100 процентів, міжрядний обробіток і збирання цукрових буряків — на 94 проц., водопостачання в тваринництві — на 46 процентів.

За самовіддану працю в сільському господарстві високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 12 колгоспникам. Багато трудівників села нагороджено орденами і медалями СРСР.

Торговельна мережа нараховує 258 магазинів та палаток; працює 38 закладів громадського харчування.

За роки семирічки в Котовському районі споруджено 2099 житлових будинків, в 1968 році — 462, загальною площею 5 тис. кв. метрів.

Медична допомога здійснюється в 7 лікарнях на 640 ліжок та інших медичних закладах. В них працює 135 лікарів та 509 працівників середнього медичного персоналу. Серед медичних працівників — заслужений лікар та 10 відмінників охорони здоров'я.

За роки Радянської влади створена широка мережа шкіл, бібліотек та інших культурно-освітніх закладів. В районі — 13 середніх, 29 восьмирічних та 6 початкових шкіл, 6 шкіл робітничої та сільської молоді. В навчальних закладах працює 860 вчителів, з них заслужених 2, відмінників народної освіти 46.

До послуг населення 4 будинки культури, 48 клубів та 43 бібліотеки з книжковим фондом 238 тис. примірників. У 1968 році населення району передплачувало 850 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, що тепер має назву «Ленінський прапор», виходить з 1923 року.

При будинках культури та клубах працює 9 народних університетів культури і 365 колективів художньої самодіяльності. Влаштовуються концерти та спектаклі, провадяться тематичні вечори та екскурсії. Працює народний краєзнавчий музей. В районі 54 кінотеатри та стаціонарні кіноустановки. Спортивне товариство «Колос» об'єднує 9666 фізкультурників, в т. ч. 1211 спортсменів-розрядників.

ЛИ́ПЕЦЬКЕ

Липецьке — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковане також с. Куйбишевське. Розташоване в долині річки Тилігулу за 12 км від райцентру та залізничної станції Котовськ. Через село проходить автомагістраль Котовськ—Ананьїв. Населення близько 7 тис. чоловік.

Початкові відомості про Липецьке належать до середини XVIII століття, коли тут панували турки. Першими поселенцями були переважно селяни-втікачі з Молдавії і Валахії та старообрядці — розкольники з Росії. За переказами, назва села походить від розкольників «липован» (змінена місцева назва пилипівців). Під час російсько-турецької війни в 1791 році через село пройшли татари і спалили його[1].

За Ясським (1791 р.) мирним договором село увійшло до складу Росії. З того часу воно почало швидко відроджуватися і заселятися. У 1793 році тут проживав 231 чоловік[2], а 1795 року в ньому налічувалось вже 270 господарств і 1143 жителі[3]. Основне заняття селян — землеробство. Найкращі врожаї давали посіви зернових культур: жита, пшениці, вівса. Жінки займалися вишиванням, прядінням, виготовленням полотна та сукон для власних потреб і на продаж[4].

Після приєднання до Росії земель між Бугом і Дністром селянство позбулося тяжкого турецько-татарського гніту. За адміністративним поділом 1803 року Липецьке увійшло до складу Ананьївського повіту Херсонської губернії і значилося як казенне. Російський уряд і поміщики з метою якнайшвидшого закріплення в нових районах та інтенсивного їх заселення надавали поселенцям різні пільги. Але землевласники, яким потрібна була робоча сила, почали поступово закріпачувати колишніх вільних поселенців. Навкруги виникали великі поміщицькі маєтки і село Липецьке ставало для них постійним джерелом робочої сили.

З 1822 по 1836 рік на території Південної України частими були посухи. До того ж з 1856 по 1860 рік поля спустошувались сараною. Від голоду і злиднів страждали і жителі Липецького. Але село зростало й далі. В 1859 році в ньому налічувалось 428 господарств, де проживало 2542 мешканці.

Після реформи 1861 року посилюється процес розшарування селянства. Широкі верстви трудового селянства розорялись. В 1886—1887 рр. з 9236,8 десятини землі казні належало 510,8 десятини, сільській громаді — 8606, церкві — 120[5]. В селі налічувалося 15 безземельних родин, 74 — мали мізерні наділи — близько однієї десятини[6].

Малоземельні та безземельні селяни змушені були йти до поміщиків і куркулів у найми. Поміщики Реміх, Бєлінський та Кондрицький володіли близько 2 тис. десятин землі кожний. У їх маєтки наймалися на роботу і бідняки з Липецького.

Становище батраків було особливо тяжким. Вони працювали від зорі до зорі за малу плату, яка забезпечувала лише напівголодне існування. Переважна більшість з них тулилася в холодних, вкритих соломою халупах, спала на голих нарах, а то й у хліві разом з худобою. У 90-х роках XIX століття в селі налічувалося 931 селянське господарство з 4946 жителями. В ньому були православна церква та однокласна школа, де навчалося 68 учнів, переважно дітей заможних селян. В цей час тут функціонували 7 крамниць та оптовий склад вина і спирту[7].

На початку XX століття з розвитком товарного виробництва в селі виникають великі куркульські господарства; на окремі з них припадало по 60—100 десятин

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1848, с. 174.

[2] ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 18 727, т. 2, с. 5.

[3] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 18.

[4] ЦДАСА, ф. 1835, оп. 25, спр. 29, арк. 74.

[5] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг. Приложение к 5 тому материалов для оценки земель Херсонской губернии. Херсон, 1889, с. 398.

[6] Сборник Херсонского земства, 1891, № 2, с. 265.

[7] Список населенных мѣст Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 122.

землі. Посилення гніту поміщиків і куркулів, злиденне життя основної маси населення призводило до невдоволення існуючим ладом.

Події революції 1905—1907 рр. на Україні знайшли свій відгук і в Липецькому. Тут розповсюджувались нелегальна література, більшовицькі прокламації. За читання їх односельчанам був заарештований і кинутий до Ананьївської в'язниці селянин Г. М. Балан[1].

Революційні настрої серед бідноти дедалі зростали. В 1912 році батраки на чолі з Феодосієм та Дмитром Тинкованими, Якимом Якубенком виступили проти свавілля поміщиків. Виступ цей був жорстоко придушений, а його організаторів засуджено до тривалого тюремного ув'язнення.

Культурна відсталість, важкі умови життя використовувалися церквою для зміцнення свого впливу на широкі маси селянства. Балтський ієромонах Інокентій (Іван Левізор) — авантюрист, п'яниця і розпусник заснував поблизу села монастир, що став розсадником мракобісся і релігійного дурману. Печерні келії монастиря вміщали близько 5,6 тис. осіб. Агенти Інокентія, залякуючи селян «страшним судом», збирали серед них значні суми грошей, продукти. Так, лише за один день червня 1916 року до воріт монастиря з різних кінців краю прибуло 298 підвід. Тільки вина доставлено близько 80 бочок. «Апостоли Інокентія» зібрали серед прибулих богомольців 4 кошики паперових грошей. Пізніше монастир став притулком не тільки для шахраїв, але й для контрреволюціонерів.

Перші звістки про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції принесли в Липецьке солдати-односельчани, що в листопаді 1917 року повернулися з Петроградського гарнізону. На сільському сході вони розповіли про повалення влади експлуататорів і перехід її до рук трудового народу. Тут же був створений новий орган самоврядування — Рада селянських депутатів, до якої обрали селян Г. П. Матієнка, С. Цуркана і прибулих солдат І. А. Бондаря, Т. У. Мардаря та І. Швеця.

На початку березня 1918 року в Липецьке вступили австро-німецькі окупанти. Пограбування і насилля над селянами стало повсякденним явищем. Так, у квітні 1918 року над жителями Липецького вчинено криваву розправу. Відповіддю на неї було посилення боротьби трудового селянства проти інтервентів, петлюрівських і місцевих куркульських банд.

У липні 1918 року біднота Липецького, згуртувавшись під керівництвом І. Швеця, Г. А. Дашкова і К. К. Глінікоса, очистила село від ворога.

В цей час вздовж річки Тилігулу діяли ананьївські партизани. З окремих загонів сформувався і розгорнув бойові дії проти австро-німецьких окупантів, а потім і денікінців Ананьївський партизанський полк під командуванням Недолуженка і комісара Нечаєва. Активними бійцями партизанського полку були селяни Липецького: М. А. Глоба, Д. І. Тіора, В. Й. Скуртул, Г. П. Чашурін, Ф. І. Унтілов і А. Л. Стреля.

Чимало селян з Липецького брали активну участь у громадянській війні в складі регулярних частин Червоної Армії. В боях за Радянську владу вони проявляли мужність і відвагу, а після завершення громадянської війни не шкодували сил у боротьбі за її зміцнення на місцях. Такими були С. Г. Мунтян, М. Т. Магурян (нині члени КПРС), Д. О. Чашурін, А. М. Урсулов. В зв'язку з п'ятдесятиріччям Великого Жовтня Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 жовтня 1967 року вони удостоєні урядових нагород[2].

У січні 1920 року Червона Армія остаточно визволила село від залишків внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Проте куркульство й далі чинило всілякий опір: не виконувало розпоряджень сільської Ради, саботувало здачу хліба, організовувало збройні виступи. Так, банда куркулів з участю місцевого попа влаштувала

---

[1] Одеський облдержархів, ф 634, оп. 1, спр. 445, арк. 15.
[2] Газ. «Знамя коммунизма», 8, 11, 14 листопада 1967 р.

в приміщенні церкви збройну засаду. Внаслідок несподіваного нападу на загін червоноармійців було вбито 21 бійця. У відповідь біднота села з допомогою червоноармійців, що прибули з станції Бірзула, розгромила куркульську банду. Трагічно загиблим червоноармійцям встановлено в селі пам'ятник.

4 квітня 1920 року в селі створено революційний комітет, до складу якого ввійшли більшовики І. Швець, Т. Д. Чашурін, І. А. Бондар і Т. Й. Мардар. Очолив комітет М. З. Барбінов.

Завдяки рішучим діям ревкому поступово нормалізувалось життя села. Загальні збори селян, які відбулися на початку травня 1920 року, відзначили, що тільки з відновленням Радянської влади покінчено з безладдям і дезорганізацією, які вносили в життя села дії куркульських банд. Збори одностайно схвалили резолюцію про повну підтримку Радянської влади[1].

З 16 червня 1920 року почав свою діяльність комітет незаможних селян Липецького, що об'єднав 1238 осіб[2]. Сільський КНС розгорнув роботу по здійсненню ленінського декрету про землю, роз'ясненню чергових завдань Радянської влади, боротьбі з ворожими діями куркульства.

Взимку 1921 року куркулі вчинили новий жахливий злочин. Вони по-звірячому вбили одного з перших комсомольців повіту В. Бучацького. Бандити розрізали йому живіт, насипали туди зерна, а на грудях зробили напис хімічним олівцем: «Розверстку виконано»[3]. В своїх контрреволюційних діях липецькі куркулі мали підтримку від Інокентіївського монастиря, де зосереджувалися шпигуни і диверсанти. Радянські органи змушені були винести рішення про ліквідацію цього ворожого кубла. Того ж року в приміщеннях монастиря було відкрито перший в окрузі дитячий будинок, а на його землях господарювала сільськогосподарська артіль «Від темряви до світла», пізніше — комуна.

У 1921 році в Липецькому виник партійний осередок, до складу якого входило 7 комуністів. Першим секретарем його був С. С. Попескул. Внаслідок організаторської роботи партійного осередку в селі навесні 1923 року створено сільськогосподарське товариство, членами якого стали 328 бідняцьких господарств. Велася роз'яснювальна робота в питанні продподатку. Поліпшила роботу сільська кооперація.

Комуністи подбали про відкриття в селі двох шкіл, в яких навчалося 240 дітей, та хати-читальні; розгорнули діяльність гуртки по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. В цій роботі брали активну участь культармійці Г. Ісадченко, П. Лунгул та інші[4].

Створена в 1927 році комсомольська організація спочатку об'єднувала 17 чоловік. Секретарем її обрали Й. Липерта. Комсомольці стали активними помічниками партійної організації у здійсненні на селі колективізації, вони першими вступили до колгоспу, провадили агітацію серед бідноти та середняків.

Масовий вступ селян Липецького в колгоспи почався восени 1929 року. В жовтні того року тут виник колгосп «Плугарул рошу» («Червоний плугатар»), який об'єднав 80 бідняцьких і середняцьких господарств. Ініціаторами створення колгоспу виступили сільські активісти Д. Чашурін, С. Іляшенко, К. Киртока та інші. За господарством було закріплено 600 га землі. Незабаром в селі виник і другий колгосп — ім. 8 Березня.

Суцільна колективізація здійснювалась у процесі впертої класової боротьби. Куркулі нападали на активістів, писали на них наклепницькі листи, розповсюджували рукописні контрреволюційні прокламації[5]. В 1936 році вони вбили голову колгоспу «Друга п'ятирічка» П. І. Ткаченка, активного учасника громадянської війни,

[1] Газ. «Більшовик», 13, 14 травня 1920 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 11.
[3] Г. Грибоедова. Котовск, с. 37.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 83, арк. 1; ф. Р-99, оп. 4, спр. 22, арк. 29; ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 13.
[5] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 49, оп. 1, спр. 1232, арк. 2, 3.

одного з перших більшовиків села, людину високого революційного гарту і мужності. В наступні роки куркулі перейшли до прихованого саботажу.

В 1933 році колективні господарства мали вже певні успіхи. Так, якщо до революції бідняцькі господарства збирали урожай по 20 пудів зерна з десятини, то в 1933 році в окремих колгоспах рекордний урожай досягав 250 пудів зерна з га. На трудодень по колгоспах припадало пересічно по 11,4 кг зерна[1].

До 1934 року всі бідняцькі та середняцькі господарства села були об'єднані в 10 колгоспах. З року в рік міцніла їх економічна база, зростали виробничі кадри.

Докорінно змінився побут села. Партійна і комсомольська організації, сільська Рада розгорнули культурне будівництво. В 1934 році в селі працювали 4 початкові і семирічна школи. Навчалися всі діти шкільного віку. В школах трудилось 18 вчителів. В 187 групах лікнепу вчилося 1497 колгоспників. В ці роки було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Регулярно працювали партшкола, в якій навчалися комуністи та 20 позапартійних активістів, комсомольські політшколи, добровільні товариства — безвірників і Тсоавіахіму, МОДР. В кожному колгоспі були оформлені червоні кутки, члени артілей передплачували газети і журнали, відвідували лекції. З ініціативи липецьких комуністів сільська Рада оголосила похід за чистоту вулиць, дворів, житла.

Наступні роки принесли нові успіхи в господарському і культурному будівництві. В 1936 і 1937 роках в артілі ім. Леніна зібрали пересічно по 16,1 цнт зернових з гектара. Колгосп у 1939 році було затверджено учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[2]. Ланкові колгоспу «Друга п'ятирічка» М. П. Мойсеєнко, К. С. Матрушенко, доярка артілі ім. 8 Березня Г. Г. Думбрава, бригадир третьої бригади колгоспу ім. Леніна Т. І. Балтян, доярка цього ж колгоспу Є. Ф. Корня нагороджені золотими медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1939 році за високі врожаї пшениці і кукурудзи учасником ВСГВ став і колгосп «Шлях до соціалізму».

Господарські успіхи артілей стали основою дальшого підвищення матеріального добробуту і культури колгоспників. Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції в Липецькому панувала майже суцільна неписьменність (освіченими людьми тут були лише два вчителі та два попи), то напередодні Великої Вітчизняної війни 1200 дітей і підлітків навчалися у п'яти школах — середній, двох неповних середніх та двох початкових. В побут села міцно ввійшли електрика, радіо, кіно. Заможним і культурним стало життя трудящих села.

Як тільки почалась Велика Вітчизняна війна, більшість чоловічого населення влилася до лав Червоної Армії. На фронтах війни проти фашистських загарбників брали участь понад 550 чоловік. Юнаки, дівчата, літні люди за завданням воєнного командування брали участь в будівництві оборонних споруд. З наближенням фронту до Липецького колгоспники евакуювали на схід чимало колгоспної худоби і техніки.

3 серпня 1941 року Липецьке захопили німецько-румунські окупанти. Почалися чорні дні неволі. Часто за селом біля яру окупанти групами розстрілювали сотні радянських людей, дітей і підлітків. Їх приганяли сюди з навколишніх сіл. Одного разу гітлерівці примусили групу колгоспників закидати землею трупи розстріляних. Раптом серед мертвих почувся плач дитини. Колгоспниця М. Думбрава, ризикуючи життям, врятувала сироту. Її по черзі переховували багато жителів села. Так потрапила вона і до сім'ї Б. Корні, де про неї піклувалися, як про рідну. Але окупанти згодом дізналися про «чужу дитину» і відправили її до концентраційного табору. Радянські війська, визволяючи від ворога землі поневолених народів, визволили й тих, хто був у таборах, а з ними й Поліну Заславську. Тепер вона вже має власну сім'ю і не раз побувала в родині Б. Г. Корні, у своїх названих батьків[3].

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1934, № 3, с. 20.
[2] Газ. «Соціалістична Молдавія», 14 червня 1939 р.
[3] Газ. «Знамя коммунизма», 3 жовтня 1964 р.

30 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили Липецьке від німецько-фашистських загарбників. З сльозами радості зустрічало населення свою визволительку — Радянську Армію. Протягом 1944—45 рр. колгоспники відправляли для неї продукти, теплий одяг, надіслали близько 900 посилок-подарунків.

Багато учасників Великої Вітчизняної війни з Липецького відзначилися в боях і удостоєні урядових нагород, а такі як Т. В. Щорис, І. Л. Сергінчук, Я. І. Харченко та інші мають по 5—6 бойових орденів[1].

З перших же днів після визволення розгорнулася напружена діяльність населення по відбудові колгоспів. Не вистачало техніки, робочої худоби. На всі 10 артілей був лише один трактор ЧТЗ. Незважаючи на труднощі, колгоспники не шкодували сил, щоб у найкоротші строки покінчити з розрухою. Особливо відзначилися комуністи села С. Г. Мунтян, А. М. Урсулов, П. С. Скуртул та Т. К. Плугарьов, які у пей час очолювали колгоспи, бригади, партійну організацію та сільську Раду.

Велику організаторську роботу по налагодженню господарської діяльності колгоспів, нормального життя села проводили Липецька сільська Рада, її депутати. Вони своєчасно викривали і усували недоліки в керівництві окремими галузями господарства, мобілізовували колгоспників на цілковите використання внутрішніх резервів. Вся ця робота дала свої позитивні результати. Вже в 1944 році колгоспи Липецької сільради виконали планові завдання осінньої сівби на 116 проц., продали державі хліба замість 5600 цнт — 6422. В фонд оборони від колгоспів передано значну кількість картоплі та інших овочів, успішно піднято зяб.

Водночас продовжувалася відбудова села. В 1946 році з допомогою держави лише в одному колгоспі ім. Леніна споруджено 33 нові будинки для колгоспників. Відновилося нормальне навчання в школах.

Під керівництвом сільської партійної організації, яка на 1 березня 1946 року налічувала 16 чоловік[2], колгоспники добивались все більш відчутних господарських успіхів. Так, колгоспники артілі «Друму спре соціалізм» («Шлях до соціалізму») успішно провели весняну сівбу 1945 року. Колгосп і його кращих людей занесено на районну Дошку пошани[3]. Посівна площа всіх колгоспів Липецького досягла довоєнного рівня.

Влітку 1950 року з 10 дрібних колгоспів села та найближчих населених пунктів було створено три колгоспи: ім. Ватутіна, за яким закріпили 2200 га, ім. Фрунзе з такою ж площею та ім. Леніна з площею 1900 га. У 1957 році ці три колгоспи об'єдналися в один — ім. Леніна.

В укрупненому колгоспі передусім поліпшилось організаційне керівництво господарством, внаслідок чого невпинно зростали його прибутки. В 1957 році неподільні фонди господарства становили 150 тис. крб., а в 1962 році — близько 270 тис. крб. Протягом одного лише 1962 року колгосп спорудив вальцьовий млин, два корівники, кормоцех, зерносховище та приміщення середньої школи. В 1961 році село одержало електроенергію від державної електромережі. Це дало змогу електрифікувати основні ділянки колгоспного виробництва, культурні заклади і 300 житлових будинків.

Колгосп ім. Леніна — велике багатогалузеве високомеханізоване господарство рільничо-тваринницького напряму, одне з передових у районі. За артіллю закріплено 10 415 га землі. Трудомісткі роботи в рільництві механізовано на 80—95 проц. Колгосп має 44 трактори різних марок, 29 комбайнів, у т. ч. 16 зернових та кукурудзозбиральних, 35 вантажних автомашин і багато іншої техніки.

Середня врожайність з гектара в колгоспі за 1959—1965 рр. становила: озимої пшениці — 18,5 цнт, зерна кукурудзи — 23,7, цукрових буряків — 223, соняшнику — 14,5. Навіть посушливого 1963 року в колгоспі зібрали по 14,2 цнт пшениці, 15,4 зер-

[1] Газ. «Ленінський прапор», 10 червня 1967 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 61, оп. 1, спр. 246, арк. 25; ф. 61, оп. 1, спр. 246, арк. 13.
[3] Газ. «Перемога», 29 липня 1945 р.

Бригада механізаторів колгоспу ім. Леніна. Липецьке. 1968 р.

на кукурудзи, 154 цнт цукрових буряків з гектара. В колгоспі проводиться велика робота по поліпшенню порідності худоби, збільшенню її поголів'я. На тваринницьких фермах налічується 3924 голови великої рогатої худоби, 954 свиней, 1140 овець.

Зростання колгоспного виробництва та прибутків артілі дало можливість значно збільшити фонд оплати праці колгоспників. За 1966 рік прибуток артілі визначався майже в 1,2 млн. крб. На людино-день тут видано по 2 крб. 97 коп., в т. ч. грішми — 2 крб. 16 коп. В ювілейному 1967 році оплата праці колгоспників здійснена на рівні попереднього року зі збільшенням грошової оплати за людино-день до 2 крб. 59 копійок. У виробничих успіхах колгоспу на всіх етапах його розвитку велику роль відігравало широке впровадження прогресивних методів праці передовиків села і насамперед ударників комуністичної праці, механізаторів Я. Мартуса, В. Чорного, доярки Х. Карауш. Ветераном колгоспу, одним з найдосвідченіших механізаторів є А. Паладій, який 33 роки управляє трактором. Його сини успадкували професію батька.

На виконання рішень березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС партійна організація та правління колгоспу розробили ряд заходів, перетворення яких у життя вагомо позначилося на показниках господарської діяльності колгоспу вже в 1965—1966 рр. У 1965 році зібрано вищі порівняно з минулим роком врожаї сільськогосподарських культур. Озимої пшениці на площі 1729 гектарів одержано по 26,2 цнт з га, кукурудзи на площі 474 га по 33 цнт, цукрових буряків на площі 750 га — 251 цнт. В наступному 1966 році, незважаючи на деяке погіршення погодних умов, ці результати були закріплені. Зібрано: пшениці по 24,2 цнт з гектара, кукурудзи — по 29,1 цнт, а цукрових буряків навіть більше — по 273 цнт з гектара.

Помітно зросло поголів'я худоби. У 1965 році кількість великої рогатої худоби збільшилося до 4311 голів, свиней — до 978, овець — до 1146 голів; у 1966 році кількість поголів'я великої рогатої худоби зросла до 4479 голів, свиней — до 1048, овець — до 1214 голів. Успішно розвивається в колгоспі і птахівництво.

В результаті інтенсифікації основних галузей сільськогосподарського виробництва, підвищення продуктивності праці основної маси колгоспників зростали і прибутки колгоспу. Про це свідчить те, що валова продукція колгоспу ім. Леніна на 100 га сільськогосподарських угідь в 1965 році становила 21 067 крб., у 1966 році — 24 199 крб., на 100 га ріллі відповідно — 27 829 і 32 505 крб., на одного працюючого колгоспника — 889—950 крб. Загальний прибуток колгоспу в 1965 році досяг 1 602 802 крб., а в 1966 році 1 884 993 карбованці.

В селі розгорнулося велике господарське, культурно-побутове і житлове будівництво. Значно зросли основні фонди колгоспу та оплата праці колгоспників. Всім цим успіхам сприяло практичне запровадження принципу особистої матеріальної зацікавленості кожного колгоспника в остаточних результатах його праці. Тут ще в 1963 році здійснено перехід на гарантовану щомісячну оплату праці.

На всіх ділянках колгоспного виробництва перед вели комуністи і комсомольці. Серед них молодий комуніст комбайнер М. Т. Магурян нагороджений орденом Леніна. Він щороку намолочує понад 10 тис. цнт зерна. Ордена Леніна удостоєний також колишній бригадир шостої комплексної бригади С. М. Сербул, який щорічно одержував понад 300 цнт цукрових буряків з гектара. Знатні ланкові — комсомолка Т. Ісад-

ченко нагороджена орденом «Знак Пошани», М. Онуфрієва та Г. Скліпіс — медалями «За трудову доблесть». У 1965 році бригада комуніста В. О. Андонія виростила по 32,1 цнт озимої пшениці з га на площі 302 га. В червні 1966 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Орденом «Знак Пошани» нагороджено бригадира тракторної бригади Т. І. Балтяна. Доярки Л. О. Кіртока, Є. Коржеван і Х. Карауш надоюють протягом року 2200—2500 літрів молока від кожної фуражної корови. По 700 грамів добового приросту живої ваги добився скотар Т. Шорис на відгодівлі великої рогатої худоби. Пташниця Н. А. Скуртул зібрала по 183 штуки яєць від курки-несучки. В березні 1966 року Н. А. Скуртул та Л. О. Кіртока відзначені урядовими нагородами.

Посиленими темпами в селі розгортається житлове будівництво. Щороку споруджується пересічно 60 нових будинків. Вони вкриті шифером або залізом. В Липецькому — 14 торговельних закладів, з них 11 продовольчих. До 50-річчя Великого Жовтня завершено будівництво 2 магазинів на три робочих місця кожний. Товарооборот Липецького сільського споживчого товариства в 1962 році становив 411,7 тис. крб., в 1966 році близько 700 тис. крб., а в 1967 році досяг 814,3 тис. крб. Великим попитом користуються у колгоспників такі товари як радіоли, телевізори, мотоцикли, холодильники, високоякісні тканини. В особистому користуванні колгоспників, робітників і службовців Липецького є 285 мотоциклів, з яких 80 придбані протягом 1966 року, 1300 велосипедів, 320 радіоприймачів, понад 50 телевізорів[1].

До Великої Жовтневої соціалістичної революції жодного медичного закладу в селі не було. У 1922 році тут вперше відкрито лікарню на 25 ліжок. Нині сільська лікарня добре обладнана сучасним устаткуванням, має свій рентген-кабінет, машину швидкої допомоги. Крім того, в селі працюють три фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок. Всього в медичних установах села трудяться 13 працівників, з них 2 лікарі.

В Липецькому 2 середні школи (одна з них вечірня), 3 восьмирічні і 2 заочні з класами вечірнього навчання. В усіх школах навчається 1327 дітей та тих, хто продовжує освіту без відриву від виробництва. В школах 98 вчителів з вищою і середньою освітою. Переважна більшість з них — вихідці з Липецького.

Близько 400 жителів села за роки Радянської влади закінчили вищі учбові заклади країни і стали вчителями, лікарями, інженерами, агрономами, офіцерами Радянської Армії. Кілька чоловік з числа колгоспної молоді відряджено до вищих та середніх спеціальних учбових закладів, де вони навчаються за рахунок колгоспу. Чимало молоді вчиться заочно, поєднуючи навчання з роботою в колгоспі.

В селі народився і починав свій життєвий шлях К. Ф. Іляшенко, голова Президії Верховної Ради МРСР, заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР.

У 1959 році в Липецькому було споруджено Будинок культури на 500 місць. При ньому працюють стаціонарна кіноустановка, бібліотека. Тут влаштовуються вечори трудової слави, на яких виступають ветерани артілі, новатори виробництва. В селі діє університет культури та атеїзму. Колектив художньої самодіяльності одержав на обласному огляді диплом II ступеня, всі 60 його учасників нагороджені грамотами. В 1966 році споруджено ще один Будинок культури на 250 місць. Жителів віддалених окраїн обслуговують два клуби на 150 місць кожний. В них двічі на тиждень демонструються кінофільми для дорослих і окремо для дітей. Дві сільські бібліотеки мають в своїх фондах 14 780 примірників політичної, науково-технічної, агрономічної, художньої та іншої літератури, якою користуються 2700 читачів. У 1967 році відкрито третю бібліотеку — дитячу. Її книжковий фонд становить 2 тис. книжок.

В Липецькому свято шанують пам'ять борців за народне щастя. В селі встановлено 5 пам'ятників, три з них — героям Вітчизняної війни. В серпні 1967 року на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції у парку біля Будинку

[1] Газ. «Ленінський прапор», 8 квітня 1967 р.

культури встановлено бюст В. І. Леніна. Для увіковічнення пам'яті червоноармійців, що загинули в селі від рук куркульської банди, в центрі села споруджено пам'ятник-обеліск у 8 метрів заввишки. Споруджено пам'ятник комуністу П. І. Ткаченку, що загинув у 1936 році від руки бандита.

Липецьке живе активним громадським життям. В селі працюють місцева профспілкова організація, ДТСААФ, товариство Червоного Хреста, жіноча рада, 18 вуличних комітетів.

Понад 600 колгоспників охоплені різними формами політичного навчання. Кращими пропагандистами є вчителі С. Гуменюк, Г. Терлецький, І. Уретя, В. Урсулов, лікар П. Майборода, агроном Г. Корчинський, голова колгоспу П. Шполяр та багато інших. Повсякденну ідейно-виховну роботу серед колгоспників провадять 48 лекторів і 57 агітаторів.

Велику роль у розвитку колгоспного господарства і культури села відіграє сільська Рада депутатів трудящих. До роботи в її комісіях залучаються передовики виробництва, сільська інтелігенція. Серед них — бригадир комплексної бригади колгоспу В. А. Андоній, бригадир тракторної бригади Т. І. Балтян, ланкова М. Ісадченко та інші. Комісію народної освіти та культури очолює директор середньої школи В. І. Думбрава, сільськогосподарську комісію — агроном В. Т. Чолак. Сільрада нагороджена 4 грамотами обласної і районної Рад депутатів трудящих за успіхи в організації народної освіти та досягнення в господарському і культурному будівництві. В 1967 році вона одержала перехідний Червоний прапор Котовського міськкому КП України і районної Ради депутатів трудящих за досягнення в сільському будівництві та благоустрої села.

Велику організаторську та виховну роботу серед трудівників села провадить партійна організація, яка налічує 85 членів і кандидатів у члени КПРС. Комуністи очолюють найважливіші виробничі ділянки колгоспного виробництва, ведуть постійну боротьбу за виконання виробничих планів, підвищення якості і зниження собівартості продукції, дальше зростання продуктивності праці. Секретарем колгоспного парткому працює В. А. Урсулов.

Помічником парторганізації є комсомол села, що налічує в своїх рядах 250 юнаків і дівчат. Вони ініціатори багатьох новаторських починань у виробничій та громадській роботі, в культурному житті села і колгоспу. Очолює комсомольську організацію комуніст І. В. Ісадченко.

До кінця п'ятирічки в селі буде закінчено будівництво птахофабрики, трьох механізованих корівників, механічної хлібопекарні тощо, передбачається відкриття лікарні на 50 ліжок та нової двоповерхової середньої школи.

Ці плани перетворюються в життя наполегливою працею жителів Липецького. Надання колгоспам широкої господарської ініціативи у виборі найбільш прогресивних і економічно ефективних форм і методів організації виробництва максимально сприятимуть успішному здійсненню цих накреслень.

М. С. ГАЛИЦЬКИЙ

НОВОСЕ́ЛІВКА

Новоселівка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Андріївка, Бочманівка, Гертопи, Мала Олександрівка, Пролетарське, Розалівка, Соболівка, Федорівка, Чубівка. Розташована за 1,5 км на схід від залізничної станції Чубівка та за 15 км від районного центру, з яким зв'язана асфальтовим шляхом. За 4 км від села проходить шосе Полтава—Кишинів. Населення — 1356 чоловік.

До 1921 року на території теперішньої Новоселівки було два села: Софіївка (Малігонове), що входила до Ставрівської волості, і Новоселівка (Грекове), яка належала спочатку до Косянської, а потім Бірзульської волості Ананьївського повіту. Села розділяла Волегоцулівська балка, яка тягнеться з півночі на південь.

Софіївка заснована в 20-х роках XIX століття. Першими жителями її були переселенці з Подільської губернії. Назву село дістало від імені поміщиці Софії Мосцевої, якій воно належало. У 1859 році тут налічувалося 48 господарств і проживало 210 чоловік[1].

Новоселівка виникла після реформи 1861 року внаслідок переселення на колишні поміщицькі землі селян з села Грекового (Шляхетне). Тому Новоселівку часто називали Грековим. У 1886—1887 рр. в Новоселівці і Софіївці числилося 131 селянське господарство, в т. ч. 92 колишніх поміщицьких, 24 десятинних і 4 дворянських. В обох селах проживало 692 чоловіка.

Після скасування кріпацтва більшість землі залишалась в руках дворян та куркулів. Селяни зобов'язані були викуповувати землю в поміщиків. Лише частина з них одержала мізерні наділи — в одну десятину, що змушувало їх постійно батрачити. Так, в 1886—1887 роках в Софіївці три поміщицькі родини володіли 947 десятинами землі, чотири куркульських — 52 десятинами. В той же час 39 селянських родин були безземельними, 47 господарств мали по 2—4 десятини. Це свідчило про посилення класового розшарування на селі та обезземелення основної маси селян в пореформений період.

Більшість бідняцьких господарств не мала тяглової сили і наймала робочу худобу в заможних селян та поміщиків за відробіток. Немало селян об'єднувались в супряги. В цей час в Софіївці, наприклад, 32 господарства (більше третини) брали коней у куркулів, 34 обробляли землю в супрязі, 12 сімей не мало ні тяглової сили, ні будь-якої іншої худоби[2].

Низька агротехніка, засміченість полів, відсутність сортового насіння спричинювали малі врожаї зернових і технічних культур. У 1889—1890 сільськогосподарському році в північних волостях Ананьївського повіту середній урожай з десятини становив: озимої пшениці 21,6 пуда, ярої — 13,2, ячменю — 19,4.

Злиденне життя змушувало багатьох селян йти на заробітки, зокрема на залізницю в Бірзулу та інші міста. В 1886 році з Софіївки пішло 19 чоловік. Не всі вони поверталися додому, немало з них вмирало від непосильної праці й систематичного недоїдання. Але й заробітки давали небагато. У 1889 році в Ставрівській волості денна плата не перевищувала 20—25 копійок. Все це породжувало невдоволення селян існуючим ладом.

В урядових документах 90-х років зазначалось, що в Ананьївському повіті селяни «не розуміють земельної реформи, вимагають збільшення наділів; скарги на самочинні побори і податки можна зустріти в кожному селі»[3]. В архівах колишньої царської охранки збереглися матеріали, які свідчать, що в період першої російської революції в Косянській волості поширювались книги революційного змісту. Вони закликали селян до повалення існуючого ладу. В квітні 1906 року у селянина Балагури з Новоселівки було знайдено екземпляр газети «Голос рабочего», яку він читав селянам[4].

Трудяще селянство Новоселівки рішуче виступало проти проведення столипінської аграрної реформи. Спроби багатіїв виділитись на хутори потерпіли крах. Селяни-бідняки під керівництвом І. Кириленка прогнали з поля куркулів і запрошеного ними землеміра.

Розвиток капіталістичних відносин на селі приводив до виникнення і зміцнення куркульських господарств, в яких широко використовувалась наймана праця. В 1912 році куркулі Бондаренко, Василіко, Грицай мали по 20—30 десятин землі, В. Ксендзюк — 95, а С. Ксендзюк володів 549 десятинами[5]. В той час в Софіївці 30 сімей зовсім не мали наділів, а в багатьох господарствах на двір припадало лише по

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 50.
[2] Там же, 131, 290, 291, 430, 431.
[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1457, арк. 42.
[4] ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4275, арк. 1—4.
[5] Список землевладельцев Ананьевского уезда на 1912 год. Ананьев, 1912, с. 12, 20, 52, 73.

0,3—0,5 десятини. Значна частина селян наймалася на цукрові плантації поміщика Сомова в Ставрове, одержуючи в день по 20—30 копійок, інші — орендували землю в поміщиків Мосцевих. Орендна плата дорівнювала близько 20 крб. за десятину, тоді як пуд пшениці коштував 80—90 копійок. Трималася тут ще й здольщина, тобто робота за половину або третину врожаю. Великим тягарем на плечі трудового селянства лягали податки. В бідняцьких сім'ях хліба вистачало тільки до весни, а жирів і м'яса вони зовсім не бачили; спали на соломі, постеленій на долівці. Чимало селян не мали навіть власних жител. У найманих квартирах в Софіївці проживало 29 сімей, тобто кожна третя родина. До перемоги Великого Жовтня на території Новоселівки і Софіївки стояло 200 похилих халуп під солом'яною стріхою. В житлах часто тримали й худобу, освітлювались приміщення каганцями. Антисанітарні побутові умови, відсутність медичної допомоги спричинювали поширення серед населення епідемій скарлатини, дифтерії, тифу. У 1875 році на 10 волостей повіту була лише одна лікарня, в якій працювали лікар і чотири фельдшери[1].

Тяжке становище селянства ускладнювалося майже суцільною неписьменністю. Найближча церковнопарафіяльна школа була за 5 км від Софіївки в селі Ставровому. В ній навчалось всього 25 дітей. Прохання жителів села і шкільної ради Ананьївського повіту відкрити школу в Новоселівці залишилось без уваги[2].

Чисельність населення зростала повільно. Якщо в 1895 році в Новоселівці і Софіївці проживав 751 чоловік, то в 1916 році — 846. Зростання за 20 років становило всього 12 процентів[3].

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції не поліпшила становище трудящих. Селяни не одержали землі. Глибока господарська криза в країні, угодовські дії Тимчасового уряду сприяли зростанню революційних настроїв серед населення. Навесні 1917 року біднота відібрала у куркуля Ксендзюка 49 десятин сінокосу і тільки під тиском Одеської селянської спілки погодилася орендувати ці угіддя по 6 крб. за десятину[4].

Радо зустріло трудяще селянство звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання і встановлення Радянської влади в Петрограді. Житель Софіївки, солдат лейб-гвардії гренадерського полку В. Слободянюк брав участь у революційних подіях в столиці у лютому й липні 1917 року, а також у штурмі Зимового палацу та охороні Смольного.

В січні 1918 року в обох селах було встановлено Радянську владу. Ревком у Новоселівці очолив селянин-бідняк І. Яковищенко, в Софіївці — П. Кисіль. Спільними діями ревкомів конфісковувалися поміщицькі маєтки, накреслювалися заходи по здійсненню ленінського декрету про землю.

Але вже на початку березня 1918 року Новоселівку й Софіївку захопили кайзерівські війська. Окупанти відновили старі порядки, повернули поміщикам землю. У селян відбирали хліб та худобу. Тих, хто не виконував розпоряджень німецької військової адміністрації, катували. Так, жорстоко покарано було селян С. Козаченка і С. Назарчука.

Трудяще селянство піднімалось на боротьбу з окупантами. В грудні 1918 року жителі Новоселівки та Софіївки роззброїли німецький ешелон на станції Бірзула. Вони захопили 2 гармати, 25 кулеметів, сотні гвинтівок, боєприпаси і передали ці трофеї партизанському загонові Стрижака. Активну участь у цій операції взяли Ю. Білецький, С. Косташов, Х. Слободянюк, Т. Трачук, Б. Ховрун. Очолював бойо-

---

[1] Статьи и доклады земской управы за 1875 г. Одесса, 1876, с. 3.

[2] Статистические сводные постановления Ананьевского уездного земского собрания за 1897 год. Ананьев, 1898, с. 19.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 118, 169; Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 250, 281.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 113, арк. 116, 162; спр. 115, арк. 143; спр. 156, арк. 67—68

ву групу більшовик Т. Мазуренко, який раніше працював на одному з заводів Одеси, а потім повернувся в рідне село.

Населення всіляко чинило опір і буржуазно-націоналістичній контрреволюції. Зазнала невдачі спроба петлюрівців мобілізувати восени 1919 року жителів цих сіл в свої банди. Біднота, що гуртувалась навколо Т. Мазуренка, відмовлялась йти в петлюрівські частини. Багато селян-бідняків боролося проти ворогів Радянської влади в кавалерійській бригаді Котовського, в загоні Щорса та інших частинах і з'єднаннях Червоної Армії. Серед них жителі Новоселівки Ю. Білецький, В. Козаченко, Г. Бондаренко, В. Слободянюк, Б. Ховрун, а також жителі навколишніх сіл брати Василь і Михайло Бригадири, Леонід і Панас Білоуси та інші. В січні 1920 року в районі Ставрового партизанський загін О. Дубенка розгромив одинадцяту бригаду, що входила до складу петлюрівських військ. В цьому бою партизанам подали допомогу і селяни Новоселівки та Софіївки[1].

Після розгрому петлюрівців та денікінців на початку лютого 1920 року в селі відновилася Радянська влада. Ревком, який очолив П. Кисіль,приступив передусім до здійснення ленінського декрету про землю. Поміщицькі та куркульські землі розподілялися між селянами — пересічно по 1,8—2 десятини на чоловіка. У куркулів конфіскували також господарські приміщення та худобу[2].

В авангарді боротьби за зміцнення Радянської влади на селі були комуністи, що об'єднувалися Ставрівським партійним осередком. У вересні 1920 року створюється партійний осередок в Софіївці. Секретарем його обрали В. Мазуренка[3].

Під керівництвом партосередку діяли комітети незаможних селян, організовані влітку 1920 року. Головою КНС в Софіївці був В. Слободянюк, в Новоселівці — Н. Федійчук[4]. Комнезами налічували в своїх рядах понад 200 бідняків та середняків і стали головною опорою партійної організації в проведенні громадсько-політичних кампаній на селі. Активно підтримуючи Радянську владу, вони згуртовували бідніше селянство на боротьбу проти куркульських банд, на виконання продрозверстки. В Новоселівці жителі затримали і передали органам ЧК кількох бандитів, сприяли успішному проведенню мобілізації в Червону Армію.

В 1921 році села Новоселівку і Софіївку об'єднано. Першим головою Новоселівської сільської Ради обрано щорсівця комуніста Г. Бондаренка. Сільська Рада, спираючись на широкий актив, забезпечила проведення господарських і політико-масових заходів, займалась питанням благоустрою села, проводила культурно-освітню роботу. В селі відкрилася хата-читальня, де організовувались доповіді, лекції, читання газет, виступи учасників художньої самодіяльності[5]. Активно діяв комітет незаможних селян, який допомагав партосередку і сільраді у ліквідації куркульства та залученні селян до колективного обробітку землі. Головою КНС багато років працював І. Ховрун.

У тому ж році в колишньому маєтку поміщика Мосцевого відкрито початкову школу. В 1931 році школа була реорганізована в семирічку.

В умовах Радянської влади з кожним роком міцніли бідняцькі селянські господарства. Водночас перехід до нової економічної політики куркульство намагалося використати для власного збагачення і посилення свого впливу на селі. Куркулі відкривали крамниці, підприємства по переробці сільськогосподарської продукції, укладали кабальні договори з біднотою. Було вжито ряд заходів щодо витіснення і обмеження експлуататорських тенденцій непманів та куркулів. У 1926 році в Новоселівці виникло сільське споживче товариство, відкрилась крамниця.

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, с. 201, 202.

[2] Н. Н. Черненков. Очерк истории земельных отношений в Одесской губернии. Одесса, 1925, с. 97.

[3] Одеський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 6, арк. 40.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 27, арк. 76; ф. Р-559, оп. 1, спр. 282, арк. 17.

[5] І. Кривохатський. Сільрада та її актив. Нотатки про Новоселівську сільраду Котовського району Одеської області. Одеса, 1957, с. 4, 5.

З поліпшенням матеріального добробуту і побутових умов зростало населення села. На грудень 1926 року в Новоселівці проживав 1201 чоловік[1].

Боротьбу за соціалістичну перебудову сільського господарства, зростання культури і виховання населення в комуністичному дусі очолив партійний осередок, який в грудні 1931 року налічував в своєму складі 5 членів і одного кандидата в члени ВКП(б). Довгий час його секретарем працював М. Собін[2].

Вірним помічником партійного осередку була комсомольська організація, створена в 1926 році. Секретарем її обрали М. Яковищенка. Комсомольці провадили велику роботу серед молоді, брали активну участь у виконанні хлібозаготівель, ліквідації неписьменності, боротьбі з релігійними пережитками, в розгортанні культурно-масової роботи.

З ініціативи комсомольців у 1926 році в селі почав працювати клуб, який незабаром став центром культурного життя Новоселівки. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, проводились читання і обговорення книг, демонструвались кінофільми, провадились заняття з неписьменними.

Внаслідок великої роз'яснювальної і виховної роботи у 1927 році в селі було зроблено дальший крок у соціалістичній перебудові села. Того року 14 селянських господарств об'єднались у ТСОЗ. На початку 1930 року в селі утворилися два колгоспи — «Нове життя» і «Червоний шлях». Головами перших колгоспів стали Н. Федійчук та Г. Довгий.

Колективізація на селі здійснювалась в обстановці запеклої класової боротьби. Куркулі провадили шалену антирадянську агітацію, вдавалися до цькування активістів і терору. В 1930 році вони підпалили будинки ініціаторів колгоспного руху Т. Трачука, С. Мазуренка, приміщення сільради.

Допомогу селянству в становленні колективних господарств подав робітничий клас. Вже в перші роки Радянської влади встановились шефські зв'язки між робітниками депо станції Котовськ і колгоспниками Новоселівки. Шефи брали безпосередню участь в проведенні сільськогосподарських робіт, провадили виховну роботу. В 1927 і 1928 роках вони передали ТСОЗу кілька борін і плугів, забезпечували ремонт техніки. В колгоспах Новоселівки працювали посланці робітничого класу — двадцятип'ятитисячники П. С. Скворцов і М. Собін.

На початок 1932 року переважна більшість селян об'єдналась в колгоспи, і весною того року артілі засіяли 786 гектарів землі. Зростала і міцніла матеріально-технічна база колгоспів. Уже в 1931 році на колгоспних ланах працював трактор «Фордзон». Першими трактористами були Н. Касьяненко (нині Герой Соціалістичної Праці) і О. Довгий[3].

На кінець 1933 року колективізація в селі повністю завершилась. Колгосп «Нове село» об'єднував 87 господарств з площею орної землі 648 га, колгосп «Червоний шлях» — 122 господарства з площею 800 га. Більшість колгоспників мали власних корів, свиней. В тому році в колгоспі «Нове село» на трудодень видано по 6,1 кг зерна, а в колгоспі «Червоний шлях» — по 7,1 кг.

В авангарді боротьби за зростання колгоспного виробництва, матеріального добробуту і культури колгоспників стали комуністи і комсомольці. В 1933 році в колгоспі «Червоний шлях» створено партосередок, що нараховував чотири члени і одного кандидата в члени ВКП(б). В колгоспі «Нове село» працювала партійно-комсомольська група, що складалася з двох комуністів і чотирьох комсомольців[4].

З кожним роком село росло і кращало. Тут було споруджено багато будинків, міст, посаджено фруктові сади. Велика увага приділялась охороні здоров'я трудящих. В селі з'явились фельдшерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла. Зро-

---

[1] Молдавия. Статистические материалы. Балта, 1928, с. 48; Статистика України, серія 17, т. 1. 1927, с. 198.

[2] Одеський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 865, арк. 12.

[3] Там же, спр. 61, арк. 33, 40.

[4] Там же, спр. 1856, арк. 34—37; спр. 1899, арк. 17; спр. 2041, арк. 7, 8.

стала культура села. В двох колгоспних клубах демонструвались кінофільми, виступали учасники художньої самодіяльності. Ліквідація неписьменності дала можливість кожній сім'ї передплачувати газети і журнали.

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгоспи економічно зміцніли, перетворилися на багатогалузеві господарства, де вирощувалися високі і сталі врожаї. Бригада О. Касьяненко у 1939 році зібрала по 45,4 цнт зерна кукурудзи з гектара, ланки М. Довгої — по 35,7 цнт, Є. Бондаренка — по 335 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Обидва колгоспи в 1939 і 1940 роках стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1].

Швидкі темпи розвитку артільного господарства забезпечили високий життєвий рівень колгоспників. Особливо високо оплачувалась сумлінна, творча праця передовиків виробництва. Так, в передвоєнні роки колгоспники М. Довга, О. Гіляка, О. Касьяненко та багато інших одержували на трудодні за рік по 2—3 тонни хліба, 6—7 пудів цукру і по тисячі карбованців[2].

Війна, нав'язана радянському народові німецько-фашистськими загарбниками, порушила мирну працю жителів Новоселівки. Своєчасній евакуації майна і матеріальних цінностей обох колгоспів перешкодили воєнні обставини. За ініціативою партійної організації з наближенням ворога на схорону колгоспникам було роздано артільне зерно і худобу. Після окупації в серпні 1941 року села фашисти допитами і знущанням намагалися виявити списки колгоспників, у яких зберігалося колгоспне добро. Особливо жорстоко катували бухгалтера артілі «Червоний шлях» Г. Діхтяра. Але патріот мужньо витримав тортури і не видав ворогові таємниці.

Жителі Новоселівки всіляко чинили опір німецько-румунським окупантам — саботували накази військової адміністрації, відмовлялися працювати на ворога, зривали вивіз до Німеччини продовольства. За відкритий прояв невдоволення окупаційним режимом жорстоко покарано жителів села О. Бондаренка, О. Ховруна, Г. Трачука, а юнака М. Мазуренка — розстріляно.

Колгоспники, очолювані М. Слободянюком, приховали від гітлерівців понад 120 тонн зерна, призначеного для відправки в Німеччину. Після визволення села його здали в фонд допомоги Червоній Армії.

29 березня 1944 року розвідники однієї з частин 25-ї гвардійської стрілецької дивізії при підтримці місцевих жителів вибили гітлерівців з села. Активну участь в цьому бою взяли мешканці Новоселівки М. Кисіль, А. Касьяненко, Є. Федійчук та інші. В ніч на 30 березня фашисти знову вдерлися в село. Вони розстріляли 30 чоловік, в т. ч. і тих, хто допомагав розвідникам. 31 березня, після запеклого бою, село було остаточно визволене від ворога[3]. В боях за його визволення загинуло 114 радянських воїнів.

Жителі Новоселівки свято шанують пам'ять своїх визволителів. В центрі Новоселівки на братській могилі героїв споруджено монументальний пам'ятник. Щороку тут висаджуються квіти, а в святкові дні проводяться урочисті мітинги.

Багато колгоспників Новоселівки зі зброєю в руках самовіддано бились з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед них офіцери Червоної Армії — А. Назарчук, С. Олійник і А. Федійчук. Мужність і відвагу в боях проявили Ю. С. Білецький і його син комсомолець Аркадій. Ю. С. Білецький, в минулому учасник громадянської війни, брав участь у визволенні міст Бендер, Белграда, Будапешта і Відня, а також братньої Чехословаччини, громив японських самураїв на Далекому Сході. Про подвиги його сина сержанта-розвідника А. Білецького не раз повідомляла дивізійна газета. Так, в боях за один з населених пунктів він з своїм відділенням захопив ворожий танк і двох танкістів, а 4 квітня 1945 року в боях за м. Братіславу знищив сторожовий пост і закидав гранатами укріплену вогневу позицію противни-

[1] І. Карпінський. Колгосп стопудових урожаїв. К., 1940, с. 6.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 13 червня 1945 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-5846, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2.

ка, забезпечивши просування вперед наших підрозділів. Нагороджений орденами Слави всіх трьох ступенів. Житель Новоселівки О. Кисіль нагороджений трьома орденами Червоного Прапора, двома орденами Червоної зірки і кількома медалями[1]; П. Бондаренко і М. Деркач — орденом Слави 3 і 2 ступеня, М. Скаженюк, А. Кисіль, К. Сидорук — орденом Слави 3 ступеня[2]. Всього в селі нагороджено орденами і медалями понад 80 чоловік. Понад 70 новоселівців віддали своє життя в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Великої шкоди заподіяли німецько-фашистські загарбники колгоспам Новоселівки. Збитки в артілі «Нове село» становили 2 313 895 крб., в колгоспі «Червоний шлях» — 1 948 552 крб. Окупанти забрали 17 коней, 64 корови, 24 воли, 330 овець, 40 відгодованих свиней та ін. Були зруйновані школа, клуб, склади, десятки житлових будинків[3].

Відбудова колгоспного господарства утруднювалась відсутністю тягла, техніки, інвентаря. Працездатне чоловіче населення перебувало ще в рядах Червоної Армії. Незважаючи на тяжкі умови воєнного часу, Комуністична партія і Радянський уряд подали артілям допомогу насінням, тракторами і комбайнами.

Колгоспники самовіддано трудились на полях і фермах, на відбудові приміщень. Наполегливо працювали старі і підлітки, жінки і дівчатка. Так, 60-річний Д. Мазуренко в 1944 році виробив 400 трудоднів, І. Вдовиченко — 320. Колгоспи успішно завершили всі сільськогосподарські кампанії і поставки хліба державі. В 1945 році артілі освоїли 95 проц. довоєнної площі орної землі, провели в строк весняну сівбу, відбудували 5 тваринницьких ферм і здали в фонд оборони 350 цнт хліба[4]. Ланка П. Трачук з колгоспу «Нове село» виростила в 1944 році по 150 цнт картоплі. Активно включилися у відбудову господарства демобілізовані воїни, яких на 1 березня 1946 року в селі було вже 67 чоловік. Особливо відзначилась бригада, очолювана інвалідом Вітчизняної війни Б. Деркачем.

В селі спорудили 15 будинків для родин військовослужбовців, що загинули на фронті або перебували в Червоній Армії.

Колгоспники Новоселівки подали посильну допомогу у відбудові шахт Донецького басейну та Кривого Рогу. 18 червня 1945 року з артілі «Червоний шлях» на Донбас виїхало 30 колгоспників, з них 28 дівчат. Колгосп взяв шефство над шахтою № 11 «Макіїввугілля». Бригадир Касьяненко першим вніс два пуди зерна в фонд робітничого постачання шахтарів. Його приклад наслідували інші.

Діяльністю по відбудові господарства в колгоспах керувала партійна організація села. Очолював її учасник Великої Вітчизняної війни Г. К. Довгий. Партійна організація постійно вникала в колгоспні справи, викривала недоліки і вживала заходів до їх усунення. Керівництво колгоспними фермами було укріплено комуністами.

Невдовзі після визволення села відновили роботу медпункт, школа, клуб.

В 1950 році на базі об'єднання колгоспів Новоселівки і сусідньої артілі ім. Тельмана створюється багатогалузеве колективне господарство «Шлях до комунізму». Об'єднання сприяло швидкому зростанню сільськогосподарського виробництва, підвищенню добробуту колгоспників. В тому році в колгоспі зібрали по 26,8 цнт зернобобових культур з гектара та по 411 цнт цукрових буряків. На трудодень членам артілі видано по 3 крб. 35 коп. готівкою, 6,2 кг зерна, 0,4 кг соняшнику і картоплі[5]. У 1953 році за високі врожаї зернових і технічних культур орденом Леніна нагороджено голову колгоспу Г. О. Карпинського і бригадира польової бригади С. Г. Бондаренка, 8 колгоспників одержали орден Трудового Червоного Прапора, 15 — медаль «За трудову доблесть», 14 — «За трудову відзнаку».

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 640306, спр. 81, арк. 37; оп. 564521, спр. 474, арк. 69;
[2] Там же, ф. 1102, оп. 2, спр. 58, арк. 11· спр. 8, арк. 148; ф. 1152, оп. 1, спр. 65, арк. 24.
[3] Одеський облпартархів, ф. 1106, оп. 1, спр. 2, арк. 29.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-1106, оп. 1, спр. 2, арк. 24; ф. Р-5846, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
[5] Там же, ф. Р-5605, оп. 1, спр. 4, арк. 2—7.

Партійна організація спрямовувала діяльність комсомольської організації, яка налічувала 88 членів. Комсомольці домоглися значних успіхів у підвищенні врожайності і розвитку тваринництва. Ланка комсомолки М. Касьяненко в 1952 році зібрала по 385 цнт цукрових буряків на площі 65 га. Ланку було занесено в Книгу пошани обкому ЛКСМУ.

У 1956 році колгосп «Шлях до комунізму» затверджено учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

1 травня 1957 року понад 250 колгоспників одержали урядові нагороди[1]. Бригадиру тракторної бригади Н. Т. Касьяненку і трактористу П. С. Козаченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені голова колгоспу Г. Скаженюк, агроном Г. О. Карпинський, бригадири С. Бондаренко, В. Ваховський, А. Кисіль, ланкові М. Довга, М. Кисіль, орденом Трудового Червоного Прапора — голова сільради Г. Довгий.

За рахунок збільшення надходжень від колгоспного виробництва підвищувалися реальні доходи трудівників села. Так, у 1956 році тракторист О. Кисіль одержав 300 пудів хліба і 8 тис. крб., ланкова М. Довга — 200 пудів хліба, 9 цнт цукру і близько 15 тис. крб. тощо.

Село дедалі впорядковувалось, в ньому з'явилися нові добротні житла і громадські будівлі. В 1956 році тут збудовано Палац культури на 300 місць з стаціонарною кіноустановкою, бібліотекою, кімнатами для гуртків художньої самодіяльності. У 1956 році 50 колгоспників відзначили новосілля. Більшість сімей мали радіоприймачі, в особистому користуванні колгоспників було 18 мотоциклів.

В 1957—1959 роках колгосп «Шлях до комунізму» об'єднався з 3 артілями сусідніх сіл — Соболівки, Розалівки і Федорівки. Укрупнене господарство в 1960 році мало 8118 гектарів сільськогосподарських угідь, з них 6716 га орної землі, а також 3047 голів великої рогатої худоби, 3478 свиней. В 1960 році в колгоспі на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 226,7 цнт молока, 44,2 цнт м'яса.

У 1961 році на базі укрупненого колгоспу «Шлях до комунізму» створено елітно-насінницьке дослідне господарство Всесоюзного ордена Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора інституту селекції і генетики, колгосп реорганізовано в радгосп. Господарство вирощує елітне насіння зернових і технічних культур для північних районів Одеської області. Широкого розвитку набувають також інші галузі сільськогосподарського виробництва, зокрема садівництво, виноградарство. З кожним роком зростає виробництво молока, м'яса. За період з 1961 по 1966 рік виробництво молока на 100 га угідь збільшилось на 25 проц., а м'яса в 2,3 раза.

Партійна організація радгоспу налічує 102 комуністи, з них 26 працюють механізаторами, 23 — в рільництві, 17 — в тваринництві, 8 — спеціалісти сільського господарства. Зросла і комсомольська організація, яка об'єднує 153 комсомольці.

Основний фонд елітно-насінницького господарства на 1 січня 1968 року становив 3 637 000 крб.; прибуток за 1967 рік дорівнював 579 404 крб. Земельна площа його — 9593 гектари, в тому числі сільськогосподарських угідь 8117 гектарів, ріллі 6687 га. Урожай зернових та зернобобових культур в 1967 році — 27,1 цнт з гектара, в т. ч. озимої пшениці 29 цнт, кукурудзи — 30.

З садів і виноградників, що займають досить велику площу, збирають високі врожаї фруктів. Так, з 133 га сім'ячкових насаджень зібрано по 32,1 цнт плодів з кожного гектара, кісточкових — по 48,5 цнт з площі 43 гектари.

Сільськогосподарське виробництво має потужну матеріально-технічну базу. Вона включає 2 електростанції, 196 тракторів (в 15-сильному обчисленні), 57 різних комбайнів, 46 вантажних і 6 легкових автомашин. В 1967 році почав працювати завод для очищення насіння з двопотоковою лінією. Будуються машинно-тракторна майстерня, ферма для великої рогатої худоби.

---

[1] І. Кривохатський. Сільрада та її актив, с. 13; газ. «Колхозное село», 1 травня 1957 р.

Рік у рік зростає в радгоспі продуктивність праці, що зумовлює збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і заробітної плати працівників господарства. Якщо в 1961 році середній денний заробіток в рослинництві дорівнював 2,53 крб., а в тваринництві 2,24 крб., то в 1967 році відповідно 3,54 і 3,91 крб.

За роки семирічки село невпізнанно змінило своє обличчя. Воно повністю електрифіковане і радіофіковане. Тут з'явилися три нові вулиці. За період з 1951 по 1965 рік 61 проц. сімей спорудили нові житла. В особистому користуванні новоселівців — 5 легкових автомашин, 55 мотоциклів, понад 100 телевізорів.

Якщо до перемоги Великого Жовтня в селі були лише корчма та приватна роздрібна крамниця, то тепер до послуг населення універмаг, кілька продовольчих магазинів, чайна.

В Новоселівці є восьмирічна школа, в якій працює 15 вчителів. Тут відкрито заочний і вечірній відділи, де навчаються понад 50 робітників радгоспу. Шкільна бібліотека має 2454 книги і обслуговує 151 читача.

В школі, конторі і відділку радгоспу працюють 22 спеціалісти з вищою і 24 з середньою освітою. Серед них 8 агрономів, 3 економісти, 3 ветлікарі, 4 зоотехніки, 6 інженерів та інші. За роки Радянської влади з числа жителів села вийшло 20 вчителів, 12 лікарів, 15 — навчаються у вищих та середніх учбових закладах країни.

Навколо сільського Будинку культури насаджено чудовий парк; приклубна бібліотека, книжковий фонд якої — 10 тис. книг, одержує 42 назви журналів і 20 назв газет. Крім того, майже всі жителі Новоселівки передплачують періодичні видання. При Будинку культури діють університет культури, школа передового досвіду, спортивні секції товариства «Колос», виступають хоровий колектив, естрадна група і духовий оркестр. Працює стаціонарна кіноустановка, фільми демонструються 4 рази на тиждень. Для працівників радгоспу регулярно читаються лекції. В селі добре обладнаний стадіон, де провадяться легкоатлетичні змагання та спортивні ігри.

Жителі Новоселівки пишаються своїми односельчанами — відомими в країні передовиками праці, ветеранами колгоспного руху. Понад 30 років працював трактористом, а потім бригадиром тракторної бригади Н. Касьяненко, Герой Соціалістичної Праці, нагороджений двома орденами Леніна, двома орденами Трудового Червоного Прапора. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний також тракторист П. Козаченко. Самовіддано трудиться в радгоспі сім'я комуніста — одного з організаторів артілі орденоносця Г. Довгого. Протягом багатьох років він очолював колгосп, а пізніше — сільську Раду. Його дружина М. Довга працювала ланковою з 1931 року. За високі врожаї зернових і технічних культур, які вирощувала її ланка, вона нагороджена трьома орденами Леніна і медалями, двічі обиралася депутатом Верховної Ради СРСР. Гідно наслідує трудові традиції батьків молоде подружжя Довгих. Орденом Леніна, Трудового Червоного Прапора і багатьма медалями нагороджена член артілі М. Кисіль, яка першою у 1930 році вступила до колгоспу.

Нове радянське життя породжує новий побут і звичаї. Давно відійшли в минуле релігійні обряди. Як велике свято відзначаються в селі обжинки. В Будинку культури відбуваються комсомольські весілля, проводи пенсіонерів на заслужений відпочинок тощо.

За роки нової п'ятирічки в Новоселівці буде збудовано приміщення для десятирічної школи, радіовузол, проведено водопровід, заасфальтовано центральні вулиці села.

Накреслені XXIII з'їздом партії заходи по дальшому розвитку сільського господарства трудівники Новоселівки успішно перетворюють в життя. Вони розуміють, що всебічне зростання сільськогосподарського виробництва сприятиме якнайшвидшому забезпеченню повного достатку продуктів у країні та неухильному піднесенню їх матеріального добробуту.

П. С. СТОЛЯР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОТОВСЬКОГО РАЙОНУ

БОРЩІ́ (до 1750 року — Готари) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на північ від районного центру. До залізничної станції Борщі — 3,5 км. Населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борщі, Діброва, Зелений Кут.

На території села міститься колгосп «Новый путь», який має 3300 га земельних угідь і спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. За виробничі успіхи доярка О. К. Волощук у 1957 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. У 1967 році артіль виробила на 100 га сільськогосподарських угідь 315 цнт молока.

В Борщах є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Засновані на початку XVIII століття.

У 1881 році в селі мали місце заворушення сільськогосподарських робітників.

У березні 1918 року в районі Борщів і Слобідки точилися уперті бої з частинами австро-німецьких загарбників і буржуазної Центральної ради.

Уродженка села Т. С. Дудник — депутат Верховної Ради СРСР VII скликання.

ВЕЛИ́КИЙ ФОНТА́Н — село, центр сільської Ради. Розташований в долині Вале-Круче, за 18 км на північ від районного центру, за 2 км на схід від залізничної станції Побережжя на лінії Одеса—Київ та шосе Котовськ—Балта. Населення — 213 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гидерим, Малий Фонтан, Миколаївка Перша.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Калініна, що має 1598 га земельних угідь, млин, олійню, лісопильню. Спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Артіль в 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь виробила 284 цнт молока, зібрала з га 33,5 цнт кукурудзи, 262 цнт цукрових буряків. Господарство обслуговує ветеринарний пункт. Колективу працівників молочнотоварної ферми присвоєно почесне звання ферми комуністичної праці.

Є восьмирічна школа.

Село засноване в 1873 році.

ГОНОРА́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ягорлику, за 12 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Борщі. Населення — 1145 чоловік Сільраді підпорядковане село Затишшя.

Колгосп ім. Енгельса зерно-тваринницького напряму має 3625 га землі, з них 2370 орної. Розводять також тутовий шовкопряд. Із допоміжних підприємств є млин, олійня, пилорама, ремонтні майстерні.

В селі працюють восьмирічна школа і школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Перші відомості про Гонорату належать до початку XIX століття. В 1893 році відбулися виступи жителів проти поміщика. В 1905—1906 рр. селяни захопили поміщицькі випаси і спалили маєток. В селі поширювались листівки Одеського комітету РСДРП.

Під час австро-німецької окупації села в березні 1918 року трудящі допомагали партизанам загону І. К. Дячишина. В період денікінщини місцеві комуністи створили в Гонораті підпільний госпіталь, де лікували поранених партизанів.

Колгоспник Р. І. Яроцький був депутатом Верховної Ради СРСР VI скликання.

На території села виявлені рештки поселення трипільської (IV—III тисячоліття до н. е.) та черняхівської (II—V століття н. е.) культур.

КАЧУРІ́ВКА (Велика Качурівка, Понари, Качурове) — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 20 км, до залізничної станції Мардарівка — 15 км. Населення — 491 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велика Кіндратівка, Оброчне, Поплавка.

У Качурівці розташована центральна садиба колгоспу «Жовтень» рослинницько-тваринницького напряму, який має 6082 га землі, з них 3894 орної. В 1967 році сільгоспартіль одержала 90 цнт овочів з га і на 100 га угідь по 44,9 кг вовни.

Тут працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Качурівка виникла в кінці XVIII століття. У революцію 1905—1907 рр. в селі розповсюджувалися більшовицькі листівки, відбувалися сходки. Селяни ділили поміщицькі землі, розігнали сільську адміністрацію.

Під час громадянської війни багато жителів стали бійцями бригади Г. І. Котовського. Партійний осередок у Качурівці був створений у 1918 році.

КЛИМЕ́НТОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від райцентру. До залізничної станції Тимкове на лінії Слобідка — Бєльці — 3 км. Населення — 416 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велике Бурилове і Домниця.

Колгоспу «Рассвет» належить 3543 га землі, з яких 2395 орної. Господарство спеціалізується на рільництві, тваринництві, садівництві, виноградарстві. З допоміжних підприємств є лісопильня, три ремонтні майстерні.

В селі — Будинок культури, бібліотека. Закладено парк відпочинку, споруджені спортивні майданчики.

Климентове засноване в 1908 році.

У с. Домниці в 1918 році вибухнуло селянське повстання проти німецьких окупантів. Багато жителів цього села були активними партизанами загону І. К. Дячишина, що діяв у Балтському повіті.

Біля сіл Климентового і Домниці виявлені рештки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (II—V століття н. ери).

КО́СИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 4,5 км від залізничної станції Бочманівка на лінії Одеса—Київ. Населення — 1492 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Коси Слобідка.

На території села міститься колгосп ім. Радянської Армії, який має 5558 га землі, в т. ч. 3380 га орної. Основний напрям господарства — виробництво зерна, технічних культур і продуктів тваринництва. З допоміжних підприємств є млин, олійня, 5 кузень, черепичний цех. Колгосп у 1967 році зібрав з га по 23,3 цнт озимої пшениці, 246 цнт цукрових буряків, одержав на 100 га угідь по 257 цнт молока, 57,8 кг вовни.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За 1958—1967 рр. збудовано 245 житлових будинків.

Коси засновані в XVIII столітті. Деякий час тут існувала школа лірників, в якій готували народних музикантів.

У 1893 році селяни Коси Слобідки виступили за полегшення умов панської оренди.

Під час громадянської війни багато жителів села брали активну участь у партизанському загоні, що діяв в районі Балти та Красних Окон. У 1920 році виник партійний осередок. Перший секретар комсомольської організації Г. С. Галя в період колективізації загинув від рук куркулів.

КУ́ЯЛЬНИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру, біля гирла річки Великого Куяльника. Населення — 760 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вестерничани, Олександрівка, Чапаєвка.

Колгосп ім. Ілліча — велике багатогалузеве господарство — має 2200 га землі, з них 1362 га орної. Тут вирощують переважно озиму пшеницю, виноград. Значне місце посідає садівництво і тваринництво. З допоміжних підприємств працює ремонтна майстерня.

В 1939 і 1956 рр. колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

За останні роки збудовано 150 житлових будинків. Є хлібопекарня, швейна майстерня.

Заснований Куяльник у першій половині XIX століття.

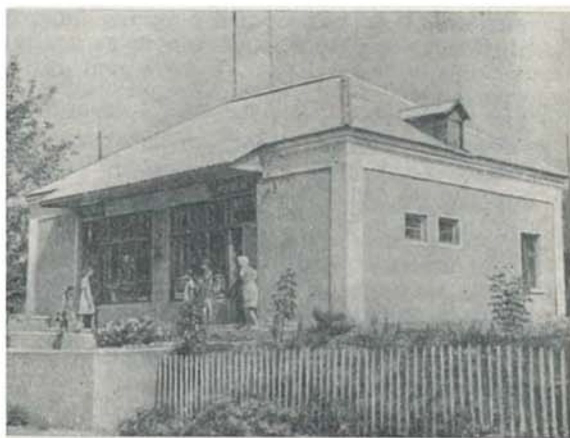
ЛЮБОМИ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ягорлику, за 3 км від районного центру. Населення — 1652 чоловіки. Сільраді підпорядковане село Мурована.

Земельна площа колгоспу ім. Горького становить 3235 га, в т. ч. 1980 ріллі. Господарство вирощує зернові та технічні культури. Тут працював прославлений кукурудзовод країни, двічі Герой Соціалістичної Праці Є. В. Блажевський.

У селі є Будинок культури, 2 бібліотеки, лікарня.

Заснована Любомирка на початку XIX століття. У 1906 році відбувся революційний виступ селян проти місцевого поміщика. У квітні 1919 року жителі допомагали продовольством червоноармійським частинам в Одесі.

НЕСТОЇ́ТА — село, центр сільської Ради. До районного центру 12 км, стільки ж — до залізничної станції Ковбасна (Молдавська РСР). Населення — 3200 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Кульна, Романівка.

Книжковий магазин с. Нестоїти. 1967 р.

Багатогалузевий колгосп «Дружба народів» рільничо-тваринницького напряму займає 7565 га землі, з них 4900 га орної. Обслуговує господарство ветеринарна дільниця. З допоміжних підприємств — цементний завод, інкубаторна станція, млин.

У післявоєнні роки колгоспники спорудили 600 нових будинків. Є 3 бібліотеки, 3 сільські клуби на 650 місць, кабінет політичної освіти, працює група товариства «Знання». Діє лікарня на 50 ліжок — краща в районі.

Село має середню школу, восьмирічну школу сільської молоді, 2 початкові. За дослідницьку роботу на пришкільних ділянках учні середньої школи нагороджені грамотами ВДНГ, ЦК ЛКСМУ.

Виникло село у XVIII столітті.

Після реформи 1861 року в селах Нестоїтської волості відбувалися виступи. Селяни рішуче відмовлялися платити оброк поміщикам.

На початку 20-х років жителі села обрали Г. І. Котовського почесним членом Нестоїтської сільради.

В 1923 році виникли партійний і комсомольський осередки. Колгоспниця Є. І. Осадча одержала в 1937 році по 500 цнт цукрових буряків з га. В 1938 році її було обрано депутатом Верховної Ради Молдавської АРСР.

В околицях села виявлені рештки стоянок пізньопалеолітичного часу (40—13 тис. років тому). Поселення перших століть н. е. знайдені поблизу селищ Нової Кульни та Романівки.

ОЛЕКСІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Котовськ на лінії Одеса—Москва. Населення — 580 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Глибочок, Кошари, Миколаївка.

Колгосп ім. Свердлова рільничо-тваринницького напряму має 2882 га землі, в т. ч. 1898 га орної. По виробництву сільськогосподарської продукції артіль посідає одне з провідних місць в районі. У 1967 р. колгоспники зібрали по 23,2 цнт озимої пшениці, 229 цнт цукрових буряків з га і одержали на 100 га сільськогосподарських угідь по 281 цнт молока.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Олексіївка виникла в 1907 році.

ПЕТРІВКА (до 1946 року — Гамбурове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру. За 2 км від села проходить автострада Полтава—Кишинів. Населення — 420 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гор'єве, Мала Кіндратівка, Мала Петрівка, Степанівка, Чекаленка.

Колгосп ім. Петровського, центральна садиба якого міститься в селі,— багатогалузеве господарство переважно рослинницько-тваринницького напряму. Він має 4432 га землі. Є ремонтна майстерня, млин, олійня.

Тут працюють восьмирічна школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

За останні роки споруджено 100 житлових будинків. Петрівка виникла на початку XIX століття.

В центрі села споруджено пам'ятник воїнам, що загинули в боротьбі за визволення Петрівки під час Великої Вітчизняної війни.

СТАНІСЛАВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 24 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Рибниця. Населення — 2050 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Косареве, Кругляк, Мале Бурилове, Падрицеве, Ясинове.

В Станіславці міститься центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя Жовтня — багатогалузевого господарства рільничо-тваринницького напряму, який володіє 4806 га землі, з них 3176 орної. З допоміжних підприємств — 2 ремонтні майстерні, 2 млини, олійня, лісопильня.

За досягнуті успіхи у вирощуванні зернових та кормових культур бригадира І. Ф. Осипенка в 1966 році удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Як переможцю обласного соціалістичного змагання його бригаді вдруге присудили перехідний Червоний прапор Одеського обкому партії та облвиконкому. Колгоспники стали в районі ініціаторами змагання за високу культуру землеробства, за право називатися бригадою 50-річчя Великого Жовтня.

В селі є середня і початкова школи. При Будинку культури створені краєзнавчий музей, картинна галерея, університет культури, молодіжний ансамбль «Юність». Молодь організувала свій клуб «Факел», в якому провадяться тематичні вечори.

Заснована Станіславка в 1908 році.

Партійний і комсомольський осередки організовані в 1922 році.

Біля села виявлено рештки трипільського поселення (IV—III тис. до н. ери).

Герой Соціалістичної Праці, бригадир комплексної бригади механізаторів І. Ф. Осипенко. Станіславка. 1967 р.

СТАРА КУЛЬНА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тростянця, за 18 км від районного центру. Населення — 2170 чоловік.

Колгосп «Перемога» має 4172 га землі, з них 2713 га орної, млин, олійню, пилораму. Господарство займається виробництвом пшениці і кукурудзи, розвинене буряківництво, виноградарство і садівництво.

В селі працюють середня школа, бібліотека, Будинок культури, лікарня на 25 ліжок. За 1960—1967 рр. побудовано 120 нових будинків, є швейна майстерня.

Стара Кульна заснована в другій половині XVIII століття. Серед місцевого населення здавна розвинуте прядіння й ткацтво.

У роки Великої Вітчизняної війни розвідницею в тилу ворога була уродженка села П. Г. Дідик, автор книжок «В тилу ворога», «В роки війни».

Поблизу села виявлено рештки поселення черняхівської культури (II—V століття н. ери).

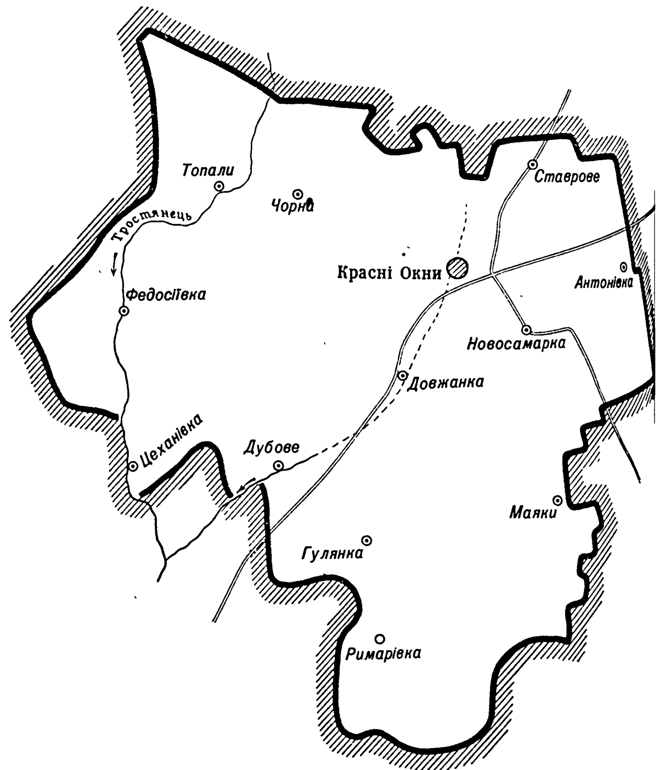
ЧАПАЄВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Чубівка, на лінії Одеса—Київ та за 2 км від шосе Котовськ—Ананьїв. Населення — 327 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишневе, Грекове Перше, Грекове Друге, Єфросинівка, Кирилівка, Новий Мир, Павлівка.

Колгосп «40-річчя КП України», центральна садиба якого міститься в Чапаєвці, має 5022 га землі, млин, ремонтну майстерню, олійню, сепараторний пункт. Виробничий напрям артілі — рослинництво і тваринництво. Розвинуте також садівництво, виноградарство.

В селі є клуб на 200 місць.

Виникло село в середині XIX століття.

КРАСНООКНЯНСЬКИЙ РАЙОН

КРА́СНІ О́КНИ

Красні Окни (до 1919 року — Окни) — селище міського типу, центр Краснооknянського району і однойменної селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Волярка, Нова Волярка, Флора. Селище розташоване на річці Мокрому Ягорлику (притока Дністра), за 175 км від Одеси та за 20 км від залізничної станції Чубівка (на лінії Одеса—Київ). Населення — 5,3 тис. чоловік.

Окни виникли в останній чверті XVIII століття. Назва села походить від молдавського слова «окни», тобто джерело, струмок. Ця місцевість багата саме на такі джерела, що не замерзають взимку. Перші вірогідні відомості про Окни зустрічаються в документах за 1791 рік. На цей час у селі, яке входило до Ананьївського повіту, проживало 35 сімей. Через 2 роки тут вже налічувалося 238 жителів (129 чоловіків та 109 жінок)[1]. Село називалось «молдавським», бо першими поселенцями були вихідці з Молдавії. Проте уже в цей період серед жителів налічувалося чимало українців, росіян, поляків. Одні з них втекли сюди від кріпацької неволі з центральних губерній Росії, України, з Польщі, інших згодом переселили російські поміщики, яким цар дарував тут угіддя[2].

У 1795 році одна частина села (38 дворів з населенням 231 чоловік) належала генералу Любомирському, інша, в якій проживало 154 мешканці, — князю Стурдзе. Йому ж належало 12 тис. десятин землі. У 1842 році ця частина Окон з 10 тис. десятин землі перейшла до дочки Стурдзе княгині Гагаріної. Розуміючи, що кріпацтву настає край, княгиня Гагаріна намагалася обплутати селян павутинням різних повинностей економічного характеру і таким чином забезпечити себе в майбутньому дешевою робочою силою. У 1858 році вона робить «благородний» жест — відпускає на волю 94 кріпацькі сім'ї, але без землі і приписує їх до міщан Ананьєва, Кишинева,

[1] В. Григорович. Записка о пособиях к изучению Южнорусской земли. Одесса, 1876, с. 12, 44, 45; ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 18727, ч. 2, арк. 5.
[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 521, арк. 2.

Дубоссар, Одеси та інших міст. Хитрий задум княгині розкрився після ліквідації кріпосного права. Деякий час, поки це було їй вигідно, вона дозволяла «вільним» селянам безплатно користуватися садибами, але за польові землі змушувала сплачувати чинш грішми і натурою. А в 1873 році княгиня поставила вимогу, щоб селяни платили їй також і за садибу, погрожуючи відмовою в оренді польових земель. Окнянці не погодилися і звернулися до суду. Почалася тривала судова тяганина. За рішенням Одеської судової палати в 1878 році 52 сім'ї колишніх кріпаків було виселено з їх осель. Понад півтора місяця вони жили за селом, просто неба, потім самочинно вселилися в свої хати. Але на цьому боротьба не припинилася, Гагаріна і її син вперто відмовляли селянам у праві на оселі і присадибні ділянки. Коли у вересні 1882 року в Окни прибув судовий пристав, «натовп жінок оточив виконавця закону і примусив його відмовитися від виконання судового рішення»[1].

Ні погрози, ні насильство, ні підкупи не могли зламати селян. Під керівництвом І. Задорожнюка, О. Пастушенка, Т. Жуковського та інших вони продовжували боротьбу. «Земельні непорозуміння», як доповідав новоросійський генерал-губернатор міністру внутрішніх справ, тривали в Окнах і в 1884 році, загрожуючи призвести до «цілого ряду інших аграрних заворушень»[2]. Щоб цього не сталося, власті послали в червні того ж року козачу сотню, яка вчинила жорстоку розправу над окнянськими селянами. Їх побили і викинули з домівок. Кілька чоловік було заарештовано і обвинувачено в «підбурюванні натовпу до непокори властям». Трьох з них — Веселовського, Задорожнюка і Франка — кинуто у в'язницю.

Переслідування окнянців тривало і в наступні роки. У 1887 році їх неодноразово били в поліції, вимагаючи відмовитися від своїх прав на землю і садиби[3]. Тридцятирічна боротьба селян закінчилася поразкою, бо сила була на боці поміщиків.

Все своє життя окнянським хліборобам доводилося гнути спину на багатіїв, бо своєї землі вони майже не мали. В Окнянській волості 7,5 тис. бідняцьких господарств володіли 6,5 тис. десятин землі, а князь Гагарін мав 28 тис. десятин. Ще 12 тис. десятин були власністю 11 інших поміщиків. Про убогість жителів Окнів переконливо говорить такий факт: на 10—15 селянських господарств припадав лише 1 плуг.

Для більшості селянських дітей освіта була недоступна. До початку XX століття в селі існувала 2-класна церковнопарафіяльна школа, що розміщувалася в звичайній селянській хаті. В ній навчалося 30—35 учнів. У 1907 році збудовано нове приміщення школи на чотири класні кімнати, де навчалося 90 дітей. У 1913—1914 рр. школа вже мала 120 учнів. На кожній парті сиділо по 5 чоловік. За навчання доводилося платити 3 крб. на рік, тому школу відвідували здебільшого діти заможних селян і торговців.

До Жовтневої революції освічених людей в селі можна було полічити на пальцях — 2 вчителі та лікар. Переважна більшість жителів не вміла ні читати, ні писати. На неуцтві й темряві наживалися служителі культу і торговці. В селі було 2 церкви, 4 синагоги, 10 шинків. З їх допомогою панівні класи намагалися тримати селян в покорі. Однак сини і внуки тих, хто вів нерівну боротьбу з поміщиками Гагаріними, теж не схиляли голів перед своїми гнобителями.

У 1903—1904 рр. в Окнах була створена група співчуваючих РСДРП. 1905 року вона встановила зв'язки з Одеським соціал-демократичним комітетом. Влітку в село приїздив представник комітету, що провадив революційну агітацію серед населення. Члени групи розповсюджували листівки, в яких роз'яснювався антинародний характер російсько-японської війни, розповідалося про революційні події в країні[4].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 615, арк. 1—8.
[2] Там же, арк. 11, 77, 127.
[3] Газ. «Червоний степ», 18 вересня 1927 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 318, арк. 216; спр. 445, арк. 253, 255.

В серпні—вересні 1905 року спочатку в Окнах, а потім і в сусідніх селах — Малаївцях, Антонівці, Флорі — прокотилася хвиля селянських заворушень. Повсталі палили панські маєтки, вимагали розподілу поміщицької землі. Перелякані пани повтікали до Одеси. Для боротьби з «бунтівниками» із Балти прибув козацький загін, який жорстоко придушив повстання[1].

Однак, за визнанням поліцейських властей, селяни і далі виявляли «дух непокори». В червні 1906 року в жителя Окнів Я. Х. Бондаря відібрано прокламацію революційного змісту під назвою «Чого хочуть соціалісти, що йдуть під червоним прапором?». Це був непоодинокий випадок. Як видно з рапорту балтського повітового справника, окнянські міщани П. Альошин та Ф. Липовецький систематично влаштовували на своїх квартирах сходки. Під час поліцейського обшуку 17 серпня 1906 року в них була знайдена брошура В. І. Леніна «До селянської бідноти»[2].

Більшовицька пропаганда мала в Окнах сприятливий грунт, бо тут було багато бідняків і батраків, а також значна кількість промислових робітників. Тільки на видобутку вапняку біля села в період з 1907 по 1917 рік працювало понад 200 робітників.

Обурення і гнів викликала в окнянців перша світова війна, під час якої чимало селянських родин втратило годувальників. Внаслідок неодноразових реквізицій більшість господарств залишилася без коней. Поля заросли бур'яном. Люди бідували.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року в Окнах знову відбулися селянські заворушення, спрямовані проти поміщицького землеволодіння. Активну роль у них відігравали колишні фронтовики, що повернулися додому. Один з них — О. М. Євстратьєв, якого ще на фронті було обрано головою комітету Ради солдатських депутатів 3-ї Туркестанської дивізії, прибув до села не тільки з певним досвідом революційної боротьби, а й з чималим вантажем більшовицьких видань. Це сприяло пожвавленню агітаційної роботи[3].

2 листопада, коли в селі стало відомо про перемогу збройного повстання петроградського пролетаріату, окнянські більшовики скликали сільський сход. На ньому було проголошено встановлення Радянської влади і обрано волосний революційний комітет на чолі з місцевим жителем Д. Я. Альошиним. На початку 1918 року було створено партійну групу. До її складу входили Д. Альошин, І. Задорожнюк, Н. Назаров і О. Попадюк. Вони працювали під керівництвом Бірзульської більшовицької організації. За ініціативою комуністів сільський сход, скликаний у січні 1918 року, ухвалив забрати у князя Гагаріна маєток і худобу. Було конфісковано 10 тис. десятин землі, а також 1820 овець, з них 110 виділено для розплідника, а 1710 передано бідноті[4]. Почався розподіл орної землі між безземельними і малоземельними селянами. Цьому всіляко перешкоджали куркулі, які за рішенням сходу теж були позбавлені лишків землі. Вони агітували за розпуск ревкому, зводили наклепи на його членів, підтримували місцеві банди і за їх допомогою тероризували населення. Окнянські більшовики при активній підтримці сільської бідноти викрили і знешкодили ворожі елементи. Для захисту села від куркульських і націоналістичних банд комуністи у лютому 1918 року створили в Окнах військовий комітет і червоногвардійський загін з 170 бійців. З Одеси було одержано гвинтівки та 5 тис. патронів. Здобувши зброю, загін розгромив банду Козубського, яка раз у раз нападала на село.

Навесні 1918 року умови боротьби за зміцнення влади Рад значно ускладнились. За угодою з контрреволюційною Центральною радою на Україну вдерлися австро-німецькі війська. 19 травня австрійські загони оточили Окни, вимагаючи від жителів

[1] Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі. Вінниця, 1956, с. 160.
[2] Харківський облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 7496, арк. 1.
[3] З історії Одеської партійної організації, с. 135; Комсомол Красноокнянщини. Збірка статей. Красні Окни, 1958, с. 7.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 170, арк. 31; Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 3, арк. 8; ЦДАЖР СРСР, ф. 38, оп. 3, спр. 65, арк. 36—50.

негайно здати зброю. У відповідь на ультиматум група озброєних окнянців, закріпившись на хуторі, відкрила кулеметний вогонь по загарбниках. Тільки після артилерійського обстрілу хутора окупантам вдалося зламати опір селян[1].

Але боротьба окнянців проти іноземних загарбників продовжувалася. Частина молоді разом з більшовиком К. А. Мельничуком пішла до лав Червоної Армії. Влітку і особливо восени 1918 року виступи жителів Окнів проти окупантів та їх прислужників — гетьманців значно активізувалися. В цей час в село повернувся К. А. Мельничук. Керуючись постановами II з'їзду КП(б)У, він разом з місцевими комуністами-підпільниками розгорнув активну роботу по підготовці масового повстання[2]. Воно спалахнуло в грудні 1918 року, коли під натиском Червоної Армії та партизанських загонів окупанти почали тікати з української землі. Над селом знов замайорів червоний прапор.

Тяжким для окнянців був 1919 рік. Їм довелося вести боротьбу з петлюрівськими і денікінськими військами, долати численні господарські труднощі. Наприкінці літа, коли білогвардійці захопили майже всю Україну, проти них розгорнулася народна партизанська війна. В жовтні 1919 року організували загін червоних партизанів підпільні осередки Окон, Гросулового (нині Велика Михайлівка), Плоского. 12 листопада цей загін почав діяти в сусідній Захар'ївській волості (нині Фрунзівський район). Його очолювали Д. Я. Альошин і О. К. Дубенко. 25 листопада 1919 року партизани оточили Окни і примусили капітулювати денікінський загін. У полон потрапили начальник контррозвідки з Рибниці, пристав, управитель маєтку князя Гагаріна та ін. Були взяті значні трофеї.

Після бою партизани зв'язалися з окнянськими підпільниками і допомогли створити ревком і червону міліцію. О. К. Дубенку як місцевому жителю було доручено організувати кінний загін. До нього записалося понад 300 чоловік. Керувала ним сільська партійна група через комуністів Д. Альошина, О. Дубенка, М. Наконечного та інших, що входили до штабу загону. Село, яке на честь відновлення Радянської влади почало називатися Красними Окнами, було до кінця 1919 року центральною базою загону. 8 січня 1920 року загін вчинив напад на штаб і обоз 2-ї Галицької бригади, що розміщувалися на хуторі Флорі. Близько 500 солдатів було взято в полон, 40 з них приєдналися до партизан. Другого дня за допомогою жителів Красних Окон бійці загону розгромили 2-гу Галицьку бригаду, що прямувала на допомогу петлюрівському генералу Шльосеру. Загін після цього бою зріс до 500 чоловік і мав кінну, пішу, гарматну і кулеметну частини. Він ще не раз уславився в боях на Одещині[3].

Після закінчення громадянської війни в Красних Окнах почалася відбудова зруйнованого господарства. Рада селянських депутатів, обрана в лютому 1920 року (голова М. В. Чабан), продовжила роботу по наділенню землею сільської бідноти. В колишньому панському маєтку відкрили школу, розмістили громадські установи. Партійна група села поповнилася новими членами. 19 травня 1920 року було створено партійний осередок, до складу якого входили 8 чоловік, зокрема І. Великий, О. Попадюк, Н. Назаров та інші. Очолював сільських комуністів Д. Я. Альошин[4]. Більшовики боролися за виконання планів продрозверстки, організовували комуністичні суботники і недільники. Одним з перших заходів партосередку було відкриття хати-читальні, бібліотеки, створення молодіжного самодіяльного гуртка.

Паростки нового життя пробивали собі шлях у запеклій боротьбі з куркульством. В тяжкий 1921 рік, коли країна відчувала особливо гостру нестачу хліба, члени Красноокнянського комсомольського осередку, створеного в 1920 році, виставляли спеціальні сторожові пости, вистежували, де ховають куркулі хліб, а потім вилучали

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, с. 172.
[2] Комсомол Красноокнянщини, с. 8, 10.
[3] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, с. 188, 197—199, 201—203.
[4] Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 3, арк. 3, 8—10.

його із сховищ. Під час одного з трусів куркулі покололи двох комсомольців вилами. Та молодь не злякалася. У куркуля Задорожнюка комсомольці знайшли велику кількість закопаного хліба. Глитаї жорстоко помстилися сільським активістам. Під час одного із засідань комсомольського осередку, де вирішувалося питання про боротьбу за хліб, той самий Задорожнюк пострілом у вікно вбив борця за Радянську владу К. А. Мельничука. Лише через 10 років вдалося розшукати і покарати підлого вбивцю.

На початку 20-х років комуністи, комсомольці, сільський актив на чолі з головою сільради М. В. Чабаном боролися і проти буржуазних націоналістів різних мастей. Вони, зокрема, викрили місцеву сіоністську організацію, яка чинила опір Радянській владі[1].

Велику роль у зміцненні революційних завоювань трудящих відіграв комітет незаможних селян, створений 1 серпня 1920 року. Згуртувавши навколо себе бідноту, він брав участь у розподілі землі між безземельними і малоземельними, подавав допомогу сім'ям червоноармійців. Комнезамівці встановили шефство над хатою-читальнею. Предметом їх особливого піклування була також школа професійного навчання, одна з 6 в Балтському повіті[2]. В ній вже восени 1920 року налічувалося 65 учнів. В січні 1923 року волосний з'їзд Рад і комнезамів вирішив взяти школу на волосне утримання і укомплектувати дітьми незаможних селян.

При безпосередній участі комуністів і комсомольців, комітету незаможних селян у районному центрі Красних Окнах 19 травня 1923 року організовано перше сільськогосподарське товариство «Надія». Воно мало 45,5 десятини землі. Друге громадське господарство виникло у 1924 році і в пам'ять про В. І. Леніна було назване ім. Ілліча[3]. Першим ентузіастам колективної праці доводилося долати великі труднощі. Жили вони в землянках або в нашвидку зліплених халупах. Але, незважаючи на це, їх ряди поповнювалися новими трудівниками.

У 1927—1928 рр. в Красних Окнах створюються комуна ім. Сталіна і ТСОЗ «Червоний орач», а в 1929 році організується колгосп ім. Мельничука, в якому об'єдналося понад 30 бідняцьких господарств. Його першим головою став комсомолець Г. Я. Бондар.

Боротьба за колективізацію перебувала в центрі уваги партійного осередку, що поповнювався за рахунок наймитів і бідняків, які проходили короткий кандидатський стаж. Комуністи села наполегливо боролися за широке залучення до колективної праці та громадської роботи жінок. 8 березня 1929 року на урочистих жіночих зборах, організованих партосередком, в присутності близько 500 чоловік була прийнята в партію селянка-біднячка Агафія Шестакова.

В середині 1929 року створено Красноокнянську МТС, яка обслуговувала 10 тис. га колгоспної землі. Наприкінці того ж року в Красних Окнах виникла друга сільськогосподарська артіль — «5 років Молдавії», в організації якої значну роль відіграли бідняки Гура, Михайло та Мефодій Чабани. Набирає сили комуна ім. Сталіна, що на початку 30-х років мала 2642 га землі, 3 тваринницькі ферми. На її вівцефермі налічувалося близько 5 тис. овець, вона постачала колгоспам республіки породисті тварини. Невпинно зростала оплата праці комунарів. У 1933 році вони одержували на трудодень по 4—5 кг хліба і по 1—2 крб. грішми. Так, сім'ї колишнього бідняка Ш. Лейзера, яка виробила 1261 трудодень, було видано 21 цнт пшениці, 29 цнт кукурудзи і ячменю, 17 цнт картоплі, 3 цнт фруктів, а також 2282 карбованці[4].

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

[2] Після ліквідації Ананьївського повіту в 1921 році Красні Окни увійшли до складу Балтського повіту Одеської губернії. З жовтня 1924 року до серпня 1940 року входили до складу Молдавської АРСР, а потім — Одеської області УРСР.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 32—34; спр. 85, арк. 21; «Український історичний журнал», 1964, № 2, с. 80.

[4] Журн. «Красная Бессарабия», 1934, № 2, с. 22.

Коли переваги колективної праці стали очевидними для більшості селян, а перші колгоспи досягли помітних господарських успіхів, до них пішли і середняки. В 1930 році в Красних Окнах організовано ще 2 колгоспи.

Переведення селянських господарств на соціалістичні рейки проходило в запеклій боротьбі з куркульством. Сільські багатії не тільки гальмували хлібозаготівлі, але й ставали на шлях відкритого опору усім заходам Радянської влади, намагаючись перетягнути на свій бік середняків і навіть несвідомих бідняків. Один із куркульських прихвоснів Бенкович переховував у себе 56 пудів хліба і в сутичці з колгоспниками поколов вилами і побив кількох чоловік. Треба було будь-що зламати опір класового ворога. В листопаді 1931 року в Красних Окнах відбувся районний зліт колгоспників-ударників і груп бідноти. Зліт зажадав від президій сільських комнезамів перебудувати свою роботу, повести рішучу боротьбу з куркулями та їх агентурою[1]. На кінець 1931 року, коли Красноокнянський район став районом суцільної колективізації, було в основному завершено і процес розкуркулювання сільських глитаїв.

В цеху Краснооконянського маслосирзаводу. 1967 р.

Партійна і комсомольська організації села, надаючи виняткової уваги всебічному зміцненню колгоспів, дбали про підготовку кадрів механізаторів, ліквідацію неписьменності, політико-виховну роботу серед селян. Комсомольська організація села відрядила на курси трактористів 12 чоловік, серед них П. Назарова, М. Когут, які першими опанували нові спеціальності. Кращі з механізаторів були прийняті в ряди ВКП(б). Вже на початку 1933 року партійний осередок, створений при Краснооконянській МТС, налічував 15 комуністів[2].

Сумлінно трудилась молодь і в рільничих бригадах. Під час жнив організовувались комсомольські бригади, які обслуговували молотарки. Юнаки і дівчата гаряче відгукнулися на заклик партії: «Молодь — на шахти!» 9 представників краснооконянської комсомолії поїхали в Донбас. Із них Тимофій Євстратьєв, брати Микола та Онисим Василевські стали забійниками-стахановцями. З'явилися ударники трудового фронту і в Красних Окнах. У 1936 році за відмінну роботу уряд нагородив орденом Леніна старшого агронома Д. З. Манька і орденом «Знак Пошани» комбайнера Краснооконянської МТС С. І. Бондаренка. Чимало стахановців працювало і на підприємствах місцевої промисловості — маслосирзаводі, промисловому і харчовому комбінатах, збудованих за роки довоєнних п'ятирічок.

В 30-ті роки широкого розмаху набуло в селі культурне будівництво, яким керували партосередок і сільрада. Провадилася наполеглива робота по ліквідації неписьменності. До 1935 року в селі майже не лишилося жителів, які б не вміли читати і писати. Діти навчалися в семирічній школі. Проте вона вже не могла задовольнити зрослі потреби населення в освіті. У 1940 році уряд асигнував на спорудження середньої школи 456 тис. карбованців.

Справжнім вогнищем культури став сільський клуб. Тут працювали лекторська група, гуртки художньої самодіяльності, бібліотека. У виконанні сільських аматорів краснооконянці познайомилися з п'єсами Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», І. К. Тобілевича «Хазяїн», «Сто тисяч» тощо.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. Краснооконянська районна лікарня в 1934 році одержала рентгенівську і фізіотерапевтичну апаратуру. При ній працювало хірургічне, акушерське, терапевтичне та інфекційне відділення.

[1] Газ. «Соціалістичний шлях» (Красні Окни), 2 січня, 15 листопада 1931 р.
[2] Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 935, арк. 8.

Фотоетюд для поштової марки, виданої в Чехословаччині у 1945 році. Зліва — радянський боєць О. А. Юраш.

Жителі села повсякденно відчували піклування про себе, про задоволення своїх побутових та культурних потреб і прагнули працювати якомога краще. Добре почався для них 1941 рік. Весна прийшла рання, тепла. Колгоспники вчасно відсіялися. Види на врожай були чудові. Але зібрати його доладу вже не вдалося. Почалася війна. З перших її днів значна частина красноокнянців, в основному жінки і дівчата, самовіддано трудилися на спорудженні оборонних укріплень. Для боротьби з ворожими диверсантами був сформований винищувальний батальйон[1]. Допризовна молодь вчилася військової справи. Більшість же дорослих чоловіків пішла в ЧервонуАрмію. 22 червня 1941 року, у перший день Великої Вітчизняної війни, вступив у запеклий бій з німецько-фашистськими загарбниками командир танка Т-34 житель Красних Окон М. Крець. За бойові подвиги його нагороджено солдатським орденом Слави II ступеня і кількома медалями.

В боях під Ростовом, Сталінградом, на Курській дузі, в передмісті Кенігсберга громив ворога красноокнянський вчитель командир взводу морської піхоти, а потім мотострілецького батальйону А. Я. Швець. Орденами Олександра Невського, Вітчизняної війни І ступеня, медаллю «За відвагу» відзначила Вітчизна його ратні діла.

У квітні 1945 року, коли радянські війська допомагали братньому народові Чехословаччини визволятися від фашистської неволі, красноокнянський колгоспник О. А. Юраш брав участь у боях за місто Скалицю. На честь визволення міста в Чехословаччині видано поштову марку. На ній поряд з чехословацьким партизаном Павлом Клвачем зображено сержанта Олексія Юраша, який особливо відзначився в цих боях[2].

Важкими дорогами війни пройшли сотні красноокнянців. За проявлену доблесть 213 жителів села (серед них 35 офіцерів) нагороджені бойовими орденами і медалями Радянського Союзу.

Понад два з половиною роки (з 7 серпня 1941 по 3 квітня 1944) не припиняли боротьбу проти ворога і ті жителі села, що лишилися на тимчасово окупованій території. Вони відмовлялися працювати в т. зв. громадському господарстві, створеному загарбниками, палили хліб, сіно, псували машини, зривали строки сільськогосподарських робіт. Молодь всіляко уникала відправлення на каторжні роботи. Багато патріотів поплатилися життям за саботаж заходів німецько-фашистських окупаційних властей. Карателі розстріляли в Красних Окнах близько 2 тис. чоловік. Це були не тільки місцеві жителі. Сюди привозили арештованих з усього району.

Загарбники завдали селу величезних збитків. Вони вивезли або знищили 565 коней, 498 голів великої рогатої худоби, 3,7 тис. овець, 800 свиней. Були зруйновані громадські і господарські будівлі, хати колгоспників, розграбовані підприємства місцевої промисловості. Загальні збитки становили понад 4,2 млн. карбованців.

Героїчними зусиллями населення вже через кілька місяців після визволення села радянськими військами воно почало підніматися з руїн. Відбудований маслосирзавод виконав план 1944 року на 185 проц. Давали продукцію промкомбінат і харчокомбінат, побутові майстерні. Почали працювати районна лікарня і санстанція. В школах відновилося навчання[3].

Долаючи величезні труднощі, красноокнянці взялися за відбудову колгоспів. Восени 1944 і навесні 1945 року для польових робіт довелося використати корів чле-

[1] Одеський облпартархів, ф. 1750, оп. 1, спр. 6, арк. 92.
[2] Газ. «Правда», 12 січня 1965 р.
[3] Одеський облпартархів, ф. 1750, оп. 1, спр. 1, арк. 69—70.

нів артілей. При сільраді організовано п'ятиденні семінари по підготовці косарів і клепальників кіс. Із закінченням війни держава посилила допомогу селу машинами. Вже влітку 1946 року в МТС було 11 тракторів, 15 молотарок, 4 комбайни[1]. Цього ж року сільгоспартілі з допомогою МТС повністю відновили довоєнні посівні площі.

З метою дальшого поліпшення роботи колгоспів, підвищення ролі сільських комуністів у боротьбі за піднесення артільного господарства в Красних Окнах у 1949 році було створено територіальну партійну організацію. Навколо неї згуртувався міцний актив з депутатів сільської і районної Рад, робітників і колгоспників. Комуністи провадили велику масово-політичну роботу на виробничих ділянках і по десятихатках. Систематично влаштовувалися лекції та бесіди, голосні читання газет, випускалися стіннівки. Лише в Красноокнянській МТС у 1950 році прочитано 12 політичних доповідей, проведено 15 бесід, 70 політінформацій, випущено 93 бойові листки[2]. Чимала увага приділялася задоволенню культурних і побутових потреб трудящих. У Красних Окнах працював клуб. Було відкрито дитячу бібліотеку, діяв радіовузол, у 1949—1950 рр. збудовано новий універмаг, культмаг.

Члени територіальної партійної організації виступили ініціаторами зміцнення дрібних і слабких сільгоспартілей шляхом їх укрупнення. У 1950 році красноокнянські колгоспи об'єдналися в одне велике господарство — «Шлях Ілліча».

Організаційно-господарське зміцнення артілі, підвищення культури землеробства, різноманітна за формами ідейно-виховна робота допомогли колгоспникам артілі виростити у 1950 році добрий урожай зернових — по 19 цнт з га. Поступово, але невпинно розвивалося тваринництво. За сумлінну і наполегливу працю уряд нагородив орденом Леніна свинарку Н. І. Морозову. Кращих трудівників населення Красних Окон висувало до місцевих Рад депутатів трудящих. Серед депутатів Красноокнянської сільради, обраних взимку 1953 року, були ланкова Т. П. Рогачевська і бригадир садівницької бригади С. Й. Юрченко, механізатор М. П. Щур і медсестра К. В. Волик[3].

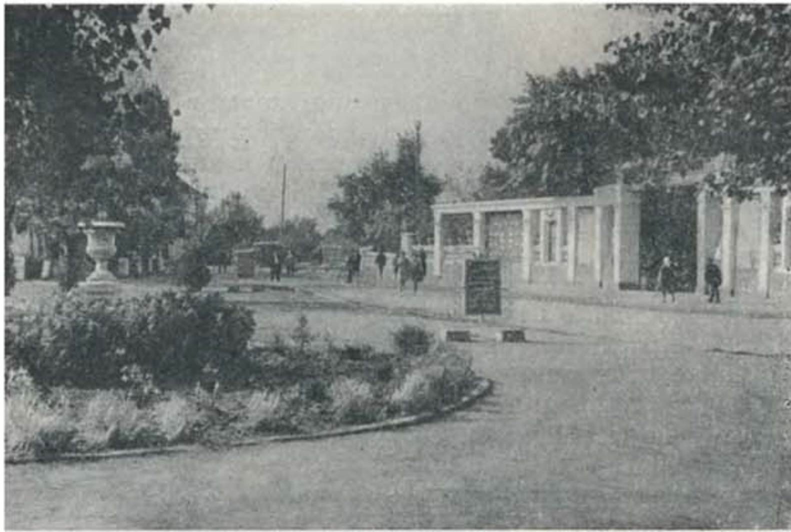
Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС артіль «Шлях Ілліча» зробила значний крок вперед у розвитку свого господарства. Проте правління колгоспу не змогло забезпечити сталі темпи піднесення артільного виробництва. Внаслідок порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспників в результатах своєї праці продуктивність тваринництва і землеробства в 1957 році була нижча середньорайонних показників.

Восени 1958 року колгосп очолив колишній директор Красноокнянської МТС М. Н. Кучеренко. Здібний організатор, він за допомогою партійного і радянського активу поступово домігся перелому в артільному господарстві. Вже в 1960 році значно підвищилися врожаї. Зокрема, з кожного га посіву було зібрано зерна кукурудзи по 27,8 цнт — втроє більше, ніж у 1957 році. Урожайність цукрових буряків становила 235 цнт з га. Зросла продуктивність тваринництва. Колгосп придбав у держави чимало техніки. На його ланах працюють 22 трактори, 6 зернових комбайнів та багато інших машин і механізмів. Нині артіль «Шлях Ілліча» — багатогалузеве господарство, основним напрямом якого є рільництво і продуктивне тваринництво. Вона має 3216 га орної землі. Урожай зернових в 1966 році становив 21,3 цнт з га. Колгосп домігся чималих успіхів у тваринництві. На 100 га землі вироблено по 189 цнт молока і 46 цнт м'яса. Грошові доходи артілі за 1966 рік перевищили 743 тис. крб., в т. ч. 448 тис. крб. від рослинництва і 233 тис. крб. від тваринництва. У ювілейному 1967 році валовий збір зернових та просапних культур досяг майже 32 тис. цнт. Перевиконали плани і тваринники. Того ж року на фермах налічувалось понад 1,7 тис. голів великої рогатої худоби, більше 1 тис. свиней, близько 1,3 тис. овець. Поряд з існуючим 4-рядним корівником будується 2 нові на 200 голів худоби кожний з пов-

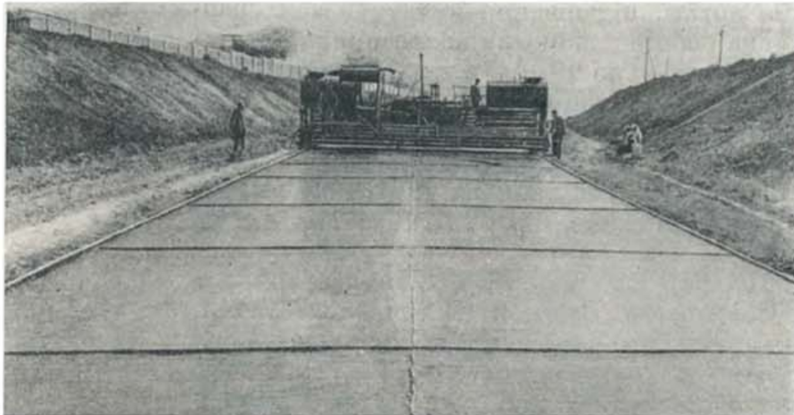
[1] Одеський облпартархів, ф. 1750, оп. 1, спр. 50, арк. 4; газ. «Сталінський шлях», 11 липня 1946 р.

[2] Одеський облпартархів, ф. 1722, оп. 1, спр. 13, арк. 8.

[3] Газ. «Сталінський шлях», 5 лютого 1953 р.

Центральна площа в Красних Окнах. 1967 р.

Будівництво дороги. Селище Красні Окни. 1967 р.

ною механізацією всіх трудомістких робіт. На фермах, як і на інших ділянках артільного виробництва, працює багато комуністів. Вони є великою силою в господарстві. Колгоспна партійна організація налічує в своїх рядах понад 50 членів КПРС[1].

В Красних Окнах, які в 1959 році стали селищем міського типу, успішно розвивається промисловість. Тут розташоване відділення «Сільгосптехніка», яке обслуговує всі колгоспи району. В селищі є чимало підприємств по переробці сільськогосподарської продукції — харчокомбінат, відділення Котовського виноробного заводу, державний млин, олійниця тощо. Завершено реконструкцію маслосирзаводу, який вже в 1966 році переробив сотні тонн молока на продукцію 22 видів. На заводі працює понад 200 робітників.

У післявоєнні роки в Красних Окнах провадилося велике житлове будівництво. В цілому житловий фонд обновлено на 30—35 проц. Половина всіх будинків покрита шифером або черепицею. Електрика, радіо, водопровід міцно увійшли в побут красноокнянців. В селищі працюють спеціалізовані магазини по продажу взуття, тканин, готового одягу, меблів, господарських виробів, книжок тощо. Є 7 продовольчих магазинів, ресторан, їдальня, 2 буфети. Широку клієнтуру має побутовий комбінат.

Добре поставлено в селищі медичне обслуговування населення. Районна лікарня має стаціонар на 100 ліжок, амбулаторію. Працюють 2 пологові будинки. Величезною повагою у дорослих і щирою любов'ю у дітей користується лікар-педіатр Н. С. Квятковська. За багаторічну бездоганну роботу вона нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Маленькі жителі Красних Окон оточені загальним піклуванням мало не з перших днів народження. Селищна Рада подбала про відкриття двох дитячих ясел і садка, якими охоплено 275 дітей. Під час сільськогосподарських робіт працюють ще кілька сезонних колгоспних ясел. Влітку школярі відпочивають у піонерському таборі «Вогник».

З початком навчального року гостинно відкривають двері дві середні школи, в яких здобувають освіту понад 750 дітей. Робітнича молодь навчається у вечірній і заочній середніх школах. Продавців для сільської торговельної мережі готує шестимісячна торговельна школа.

Своє дозвілля жителі Красних Окон проводять в районному Будинку культури, де можна подивитися виставу, кінофільм, прослухати цікаву лекцію. Любителі лі-

[1] Газ. «Промінь Ілліча», 25 липня 1967 р.

тератури охоче відвідують бібліотеки. Їх в селищі 4. Серед 55 тис. книжок кожний знайде для себе щось цікаве, корисне.

Нові перспективи відкрили перед трудящими Красних Окон рішення XXIII з'їзду КПРС. На кінець п'ятирічки передбачається ввести в дію місцеву систему зрошення, яка дасть змогу вирощувати поливні культури на 75 га. Здійснюється велика програма капітального і житлового будівництва. Заплановано спорудити Палац культури, поліклініку, двоповерховий універмаг, новий побуткомбінат, адміністративний будинок, автобазу з майстернею і гаражами, кілька багатоповерхових будинків. Один з них здано в експлуатацію в травні 1968 року. За участю проектних організацій Одеси розроблено план реконструкції селища.

У недалекому майбутньому Красні Окни стануть невпізнанними.Красиві і впорядковані, вони майже не будуть відрізнятися від міста. І трудівники селища наполегливою працею прагнуть всемірно наблизити цей час.

П. Г. ГОПЧЕНКО, І. П. НИКИФОРЧУК

Красноокнянський район (утворено в 1923 році) розташований в північній частині області. Межує на півночі з Котовським, на сході — Ананьївським, на півдні — Фрунзівським районами Одеської області, на заході — з Молдавською РСР. Територія — 1 тис. кв. км. Населення — 32,5 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 27,2 тис. чоловік (83,7 проц.). Густота населення 32,5 чол. на 1 кв. км. В районі—63 населені пункти, які підпорядковані одній селищній і 11 сільським Радам. Через територію района проходить автошлях, що з'єднує населені пункти з залізницею Одеса—Київ.

Красноокнянський район — район високорозвинутого сільського господарства, яке виробляє 87,8 проц. валової продукції. Під сільськогосподарськими угіддями зайнято понад 87 проц. площі. Орної землі —67 тис. га (78,6 проц.), садів та виноградників — 2,5 тис. га (2,9 проц.). В районі — 17 колгоспів і 1 радгосп, на кожне з господарств припадає пересічно понад 4,7 тис. га.

У 1966—1968 рр. середня врожайність сільськогосподарських культур становила: зернових — 22,1 цнт з га, озимої пшениці — 18,6 цнт, кукурудзи (в зерні) — 35 цнт, соняшнику — 17,8 цнт, цукрових буряків — 263,3 цнт з гектара.

Важливе місце в сільськогосподарському виробництві посідає тваринництво, яке має м'ясо-молочний напрям. У 1966 році його валова продукція становила 31,4 проц. всієї сільськогосподарської продукції району. На 1 січня 1969 року на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 38,3 голови великої рогатої худоби; на 100 га ріллі — 43,3 свині.

Рік у рік зміцнюється матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва. Вартість виробничих фондів у рослинництві і тваринництві становить 15,6 млн. крб. В районі налічується 569 тракторів і 230 комбайнів. Всі господарства підключено до державної енергомережі.

Колгоспники району наполегливо трудяться над розвитком сільськогосподарського виробництва. Трьом з них Радянський уряд присвоїв високе звання Героя Соціалістичної Праці.

В районі працює 4 підприємства місцевої промисловості, на яких зайнято 387 робітників та службовців. Найбільше з них — Красноокнянський маслосирзавод.

Мережа торговельних підприємств району складається з 135 магазинів і крамниць; є 15 закладів громадського харчування. Їх товарооборот у 1968 році становив 24,5 млн. крб.

Високих темпів набрало житлове будівництво. За роки семирічки лише індивідуальні забудовники, з допомогою держави і колгоспів спорудили понад 1,5 тис. будинків, а тільки за 1966 рік — 117.

Медичну допомогу трудящим подають 5 стаціонарних лікарень на 190 ліжок, 24 фельдшерсько-акушерські пункти, 15 колгоспних пологових будинків. В них працює 25 лікарів та 105 чоловік середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади створено розгалужену мережу освітніх закладів. В районі є 7 середніх, 14 восьмирічних і 6 початкових шкіл, а також 3 школи робітничої та сільської молоді. В них навчається близько 6,5 тис. учнів, працює 420 вчителів, з них 40 — відмінники народної освіти.

До послуг трудящих —5 будинків культури і 34 клуби, при яких діють 9 народних університетів культури і 230 гуртків художньої самодіяльності. В населених пунктах функціонує 41 кінотеатр, відкрито 29 бібліотек з книжковим фондом 204,4 тис. примірників. У 1967 році населення району передплачувало 900 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, яка нині має назву «Промінь Ілліча», видається з 1931 року.

Рік у рік поліпшується добробут населення району, підвищується його освітній і культурний рівень.

МАЯКИ́

Маяки — село, центр однойменної сільради, якій підпорядковані населені пункти Бринза, Вижине, Левантівка, Новомихайлівка, Новосеменівка, Оленокорицьке. Маяки розташовані за 15 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Чубівка (на лінії Одеса—Київ) — 35 км. Населення — понад 1,1 тис. чоловік.

На території села розкопано поселення доби бронзи. Тут знайдено скарб ливарних форм для виготовлення бронзових кинджалів, списів, сокир-кельтів, різних прикрас[1].

У 20-х роках XIX століття ці землі заселили вихідці з Поділля, Єлисаветградщини, а також Бессарабії, які і заснували на місці сучасних Маяків два невеликі села — Старогерманове та Новогерманове, а також кілька хуторів. Всі вони входили до складу Малаївської Другої волості Тираспольського повіту Херсонської губернії. У 1896 році в цих двох поселеннях налічувалось 40 дворів, жило 254 чоловіка. Власної землі вони не мали і змушені були орендувати її у місцевих поміщиків або німців-колоністів сусідніх хуторів[2]. Перебуваючи на становищі десятинників, селяни сплачували за користування землею по 4—5 крб. за десятину і, крім того, відбували різні повинності, зокрема засівали панську землю, молотили тощо. За випас худоби вони сплачували поміщикам пересічно по 2,5 крб. за голову[3].

Жорстока експлуатація, тяжке економічне становище змушували селян кидати оселі і йти світ за очі. Особливо зменшилось населення Новогерманового і Старогерманового в період першої світової війни. У 1916 році в цих двох населених пунктах налічувалося лише 26 селянських дворів[4].

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції германівські селяни створили земельний комітет, який очолив їх боротьбу за розподіл поміщицької землі і худоби між бідняками й середняками. Однак тільки Великий Жовтень дав селянам землю і свободу. Саме тому вони з таким завзяттям боронили Радянську владу, що була встановлена в селах у січні 1918 року.

---

[1] Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1963 г. Одесса, 1965, с. 87—123.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 367.

[3] Сборник Херсонского земства, 1887, № 1. Отд. 3, с. 2—3, 29.

[4] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 308.

У березні 1918 року, коли Старогерманове і Новогерманове окупували австро-німецькі війська, поміщики і німці-колоністи з хуторів і сусідніх сіл Вижиного та Триградів створили контрреволюційний загін, який силою відбирав у селян землю, худобу, реманент, одержані від Радянської влади. Майже 10 місяців тривала боротьба місцевих селян з цією бандою, яка спиралась на багнети іноземних загарбників. І тільки після краху австро-німецького окупаційного режиму на Україні куркулі-колоністи трохи притихли.

Однак вигнання іноземних загарбників не принесло остаточного визволення. Селянам довелося боронити село від петлюрівців, а наприкінці літа 1919 року сюди вдерлися денікінці. Разом з ними знову повернулися і поміщики.

Остаточно влада Рад у селах встановилася весною 1920 року. Того ж року Старогерманове і Новогерманове об'єдналися. Село, що дістало назву Новогерманове, було підпорядковане Новосеменівській сільраді[1].

Панська земля знову була розподілена між селянами. Велику роль у здійсненні ленінського декрету про землю відіграв сільський комнезам, головою якого став місцевий житель М. Гавриленко. В серпні 1921 року КНС об'єднував 32 незаможники.

У березні 1921 року в Новогермановому сталася подія, яка позначилася на всьому дальшому житті його мешканців. На колишніх землях поміщика Мельничуківського бідняки, вихідці з села Плоського, організували сільськогосподарську артіль «Маяк», до якої ввійшло 28 сімей. Головою артілі колективісти обрали Г. К. Цуканова. В грудні 1922 року артіль мала 355 десятин землі, 17 робочих коней, 4 воли, 15 свиней, 84 вівці та деякий дрібний реманент. Незабаром до неї приєдналася невеличка комуна «Братство», створена селянами Новогерманового у 1921 році в колишньому маєтку Карузо. Душею артілі став партійний осередок, організований 1922 року. До нього входило 3 члени партії і 7 кандидатів[2]. Своїм секретарем вони обрали Ю. І. Гребенщикова. Комуністи мали великий авторитет як серед колгоспників, так і серед жителів навколишніх населених пунктів. Одного з членів осередку було обрано головою Новосеменівської сільради. Комуністи входили до ради артілі, очолювали вирішальні ланки виробництва. Їх помічником була передова молодь, яка в січні 1925 року об'єдналася в комсомольський осередок.

Переборюючи численні труднощі, пов'язані з відсутністю досвіду ведення колективного господарства, організації і оплати праці, з нестачею реманенту і тягла, члени артілі «Маяк» рік у рік добивалися нових успіхів у розвитку і зміцненні економіки. Уже в 1925 році вони пересічно одержали 152 пуди озимої пшениці, 120 пудів жита, 100 пудів кукурудзи, 400 пудів картоплі з га, тоді як індивідуальні господарства зібрали з га лише по 40 пудів озимої пшениці.

Успішно розвивалися в артілі допоміжні підприємства. На цей час вона мала паровий млин, олійню, невелику електростанцію, яка освітлювала житлові приміщення, забезпечувала енергією водонапірну станцію тощо. У 1926 році на її ланах працювало вже 3 трактори.

Артіль була дуже схожа на комуну: все майно, худобу, реманент — усуспільнено. Її члени харчувалися в громадській їдальні, малята виховувались в яслах. У 1927 році артіль «Маяк» реорганізовано в комуну. Всією господарською діяльністю керувала рада, яка періодично переобиралася. До 1930 року головою комуни був член ВКП(б) учитель за фахом О. Г. Лапузін.

Впровадження в сільське господарство агрономічної науки і машинної техніки, одержання високих врожаїв, зростання матеріального добробуту комунарів — все це свідчило про великі переваги колективного господарства над дрібним індивідуальним. Комуна мала значний вплив на хід соціалістичних перетворень у селах

---

[1] Після утворення Молдавської АРСР, в жовтні 1924 р., Новогерманове увійшло до її складу. До кінця 1926 р. воно входило до Дубоссарського району, а з 1927 року — Красноокнянського.

[2] Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР (1920—1937 гг.), с. 20, 35, 82, 83.

Красноокнянського району і республіки. До неї приїздили з найвіддаленіших куточків Молдавії, щоб подивитися на життя комунарів, навчитися у них передових методів господарювання.

В цей час у комуну вступило багато сімей з Новосеменівки, а також навколишніх сіл, районів і навіть областей. Якщо на 1 січня 1928 року в ній налічувалося 90 працездатних членів (157 їдців), то на 1 липня 1930 року їх було вже 614 (1022 їдці), переважно бідняків і наймитів (76,1 проц.). У комуну вступали люди різних національностей. Українців тут було 63,5 проц., молдаван — 16, росіян — 9, білорусів — 6, інших — 5,5 процента[1].

Із зростанням кількості працездатних розширювалося господарство комуни. З 1927 по 1931 рік її земельні угіддя збільшилися з 546 га до 4635 га[2]. В 1929 році при комуні створено Маяківську машинно-тракторну колону, а потім і МТС. В ній налічувалось 28 тракторів. Працював колгоспний університет підготовки керівних кадрів для сільськогосподарських артілей. До 1930 року господарство комуни розвивалось переважно як зернове. Врожайність на її ланах була в три рази вищою, ніж у селян-одноосібників. З часом комунари почали приділяти увагу розширенню громадського тваринництва, а також садівництву, бджільництву тощо. Уже на початку 1932 року в господарстві налічувалось 9 різних галузей. Було налагоджено виробництво цегли.

Невпинно зростали прибутки комуни. У 1930 році вони становили 371 тис. крб., а в 1933 році — 820 тис. крб. Відповідно збільшувалися і капіталовкладення. Це дало змогу комунарам побудувати ряд господарських приміщень, а також 3 великі будинки загальною площею 6 тис. кв. метрів. В одному з них розмістилася школа, в двох інших — гуртожитки. Великі кошти виділялися на оплату праці. Спершу комунари отримували лише гроші (в 1930 році по 50 коп. на трудодень), натуроплата йшла на громадське харчування. А з 1933 року господарство перейшло на оплату праці за артільним принципом. В тому ж році кожен працездатний одержав на трудодень майже по 3 кг пшениці, 1,3 кг кукурудзи, 500 г картоплі, 2 крб. 27 коп. грішми.

Розквіт комуни не давав спокою класовим ворогам та їхнім прихвосням. Куркулі намагалися проникнути до неї, щоб підірвати зсередини. Але комунари не втрачали пильності і в 1933 році виключили з комуни 21 куркульську сім'ю. Велику роботу по організаційному зміцненню господарства і очищенню його від ворожих елементів провадила Маяківська сільрада, яка почала діяти у 1930 році. Того ж року Новогерманове перейменували на Маяки. Чотири партійні осередки і 15 партгруп забезпечували партійний вплив у комуні і на селі. На початку 30-х років в парторганізації було 90 комуністів, з них 69 працювали безпосередньо на виробництві, 8 — очолювали виробничі бригади[3]. Члени ВКП(б) показували приклад ударної праці, дбали про розширення колективного господарства.

В лютому 1935 року за рішенням бюро Молдавського обкому КП(б)У комуну «Маяк» реорганізовано у сільськогосподарську артіль. З її складу виділились 3 колгоспи з центральними садибами в Новосеменівці, Новомихайлівці і Самарці. За артіллю «Маяк», яка лишалася на старому місці, закріплено 2,3 тис. га землі, в тому числі 1250 — орної, 154 голови великої рогатої худоби. В ній зберігалися і розвивалися кращі традиції маяківських комунарів. У листопаді 1935 року на честь 18-ї річниці Великого Жовтня тут організовано виставку, на якій демонструвалися господарські успіхи артілі. Відвідувачі виставки знайомилися з методами догляду за коровами на передовій тваринницькій фермі. Того року від кожної корови колектив ферми одержав пересічно по 1920 літрів молока. Ще кращими були показники у стахановки цієї ферми М. Д. Зеленої. Від кожної з 10 закріплених за нею корів вона надоїла понад 2,6 тис. літрів. Наступного року уряд нагородив М. Д. Зелену орденом «Знак

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1932, № 7, с. 248.
[2] ПА ІІП ЦК КП Молдавії, ф. 21, оп. 1, спр. 172, арк. 139.
[3] Там же, спр. 929, арк. 15, 16.

Пошани». З її ініціативи в районі розгорнувся стахановський рух за одержання 3 тис. літрів молока від корови[1].

За вирощування високих урожаїв соняшнику артіль «Маяк» в 1939 році висунуто кандидатом на Всесоюзну сільськогосподарську виставку. Значних успіхів добилися маяківці і в розвитку садівництва та виноградарства. У 1939 році від цих галузей артіль мала 250 тис. крб. прибутку. Тут вирощувалось близько 20 сортів винограду, таких як Аліготе, Каберне, Шасла біла та інші.

Колгоспний лад докорінно поліпшив матеріальне становище селян. Колишні наймити назавжди покінчили із злиднями і темрявою. Про тяжке минуле та щасливе сучасне жителів села добре сказав ударник артілі 66-літній Х. Іваненко, який в 1935 році насвої 365 трудоднів одержав 10 цнт зерна, багато інших продуктів та 391 крб. грішми: «Заможним і радісним стало життя. Я немов на світ народився. За старих часів, крім постолів, я нічого на ногах не мав. А зараз і новенькі чоботи, одежина тепла, нова, харчів вдосталь і культурні розваги: кіно, театр. А музика наша, колгоспна,як втне веселої, так старі підтоптані ноги молодіють і хочеться танцювати»[2].

За роки Радянської влади в селі відбулися великі культурні перетворення. Уже в 1925 році серед членів артілі «Маяк» не лишилося жодного неписьменного. Велику освітню роботу в селі провадив колектив початкової школи. Новогерманівці охоче відвідували сільбуд, який організовував політвечори, лекції, вистави. При сільбуді працювала бібліотека, що мала літературу з господарських і політичних питань, передплачувались газети «Правда», «Крестьянская газета».

Багато зробив для організації і проведення культурно-масової роботи на селі комсомольський осередок. У недільні і святкові дні його члени провадили серед селянської молоді читання газет, вечори запитань і відповідей тощо. Вони допомагали і в організації виховної роботи у двох піонерських загонах, один з яких прикріплено до колгоспу «Маяк», а другий був у Новосеменівці[3].

Ще активнішою і різноманітнішою стала культурно-освітня робота на селі у 30-ті роки. В сільському клубі демонструвались кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності, радіовузол. Тут виходила багатотиражна газета, а клубна бібліотека поповнилась багатьма книгами і брошурами. У зв'язку з вступом до комуни неписьменних селян знову відновили свою діяльність групи по ліквідації неписьменності. Такі ж групи з ініціативи Маяківської сільради створено і в тих населених пунктах, що входили до її складу.

Діти селян після закінчення початкової школи продовжували навчання в Одесі, Первомайську, Красних Окнах, Рибниці. В 1931 році початкову школу в Маяках перетворено на семирічну, а в 1938 році — десятирічну. В червні 1941 року в ній відбувся перший випуск 10 класу. Багато дітей колгоспників навчалося в середніх спеціальних та вищих учбових закладах Одеської області і країни.

В господарських і культурних досягненнях маяківців провідну роль відігравала колгоспна парторганізація. Про зростання її авторитету серед жителів села яскраво свідчать численні заяви про прийом у партію, які надходили від колгоспників. Лише за 1939 рік в ряди ВКП(б) прийнято 24 передовики виробництва[4].

Парторганізація разом з Маяківською сільрадою чимало уваги приділяли проведенню оборонної роботи на селі, особливо в останні три передвоєнні роки, коли війна дедалі наближалася до радянських кордонів. У 1939 році завдяки наполегливій організаторській діяльності комуністів всі призовники села склали норми на значки ГСО, ГПО, ППХО. В цьому ж році при сільраді працювали курси підготовки кадрів ППХО, де були представники з різних колгоспів району.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1936, № 3, с. 8.

[2] Газ. «Соціалістичний шлях», 13 грудня 1936 р.

[3] Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР (1920—1937 гг.), с.84.

[4] Газ. «Сталінський шлях», 21 лютого 1940 р.

Коли в наш радянський дім прийшла війна, здобуті військові знання допомогли маяківцям успішно захищати соціалістичну Вітчизну. З наближенням ворога до Одеської області [1] частину населення Маяків і техніку МТС було евакуйовано у східні райони країни. Чимало маяківців працювало на оборонних роботах.

У липні 1941 року село захопили румунські окупанти. Селяни чинили запеклий опір ворогові і його прихвосням. Так, селянин І. В. Мороз майже до смерті побив примаря за те, що він «вірою і правдою» служив загарбникам, видавав їм комуністів і комсомольців. Жандарми розстріляли відважного патріота. На початку 1944 року в селі створюється підпільна молодіжна група в складі М. Гуда, М. Кісничана, М. Кострика, Г. Кузьминова та інших. Очолив її Н. Л. Адажій. Активна діяльність підпільників розгорнулась в другій половині березня. Вони всіляко перешкоджали ворогові, який відступав під натиском Червоної Армії, чинити криваві розправи над радянськими людьми, вивозити матеріальні цінності. Бойове хрещення патріоти здобули в бою з есесівським загоном. 15 карателів знайшли смерть від куль підпільників [2]. Коли 4 квітня 1944 року радянські війська вибили ворога з Маяків, підпільники влилися в ряди Червоної Армії. Багато з них загинуло, визволяючи нашу землю від фашистів. Віддав своє життя в боротьбі проти загарбників колишній секретар маяківського партосередку Ю. І. Гребенщиков. Він брав активну участь у партизанському русі в Криму і був розстріляний гітлерівцями. Загинув на фронті і перший секретар комсомольського осередку села Г. К. Цуканов.

Великої шкоди завдали окупанти Маякам. Було спалено майже всі господарські будівлі, вирубано колгоспний сад, понівечено виноградник, пограбовано артільну худобу і майно. Багато праці доклали колгоспники, щоб залікувати рани, заподіяні ворогом господарству. Весняні польові роботи провадилися здебільшого вручну. В червні 1944 року, коли відновила діяльність Маяківська МТС, стало легше. Вже навесні 1946 року тут налічувалось 30 тракторів (напередодні війни їх було 50), 11 молотарок, 9 комбайнів та інша техніка[3].

Перші наслідки відродження артілі стали помітними у 1946 році. Були відбудовані жорновий та вальцьовий млини, олійня, цегельно-черепичний цех, кузня, 6 тваринницьких приміщень. Колгосп мав 167 голів великої рогатої худоби, 33 коней, 112 овець, 21 свиню тощо. Того ж року він першим в районі завершив весняну сівбу, підняття чорних парів, перевиконав план осінньої сівби, достроково виконав річний план заготівлі молока, одним з перших здав м'ясопоставки. За ці досягнення колгосп занесено на обласну і районну Дошки пошани. Його річний доход перевищив 348 тис. карбованців [4].

У наступні роки в розвитку колгоспного виробництва досягнуто нових успіхів. У 1950 році маяківці виростили добрий урожай озимої пшениці — по 25 цнт з га. Радянський уряд високо оцінив наполегливу працю трудівників артілі. Голову колгоспу «Маяк» П. С. Ковбу і агронома П. Т. Шаргородського нагороджено орденом Леніна. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні колгоспники П. Ф. Гоцкан, І. С. Гуд і Н. П. Гуд, бригадир І. І. Яковлєв, 8 чоловік відзначено медаллю «За трудову доблесть».

Разом з відбудовою і зміцненням громадського господарства підвищувався матеріальний добробут колгоспників. У 1950 році на трудодень видано по 2,5 кг зерна і 2 крб. 14 коп. грішми [5]. У роки першої післявоєнної п'ятирічки в артілі «Маяк» значно зміцніла трудова дисципліна, поліпшилася організація праці. В цьому чи-

---

[1] У 1940 році в зв'язку з утворенням Молдавської РСР Красноокнянський район, а з ним і село Маяки увійшли до Одеської області.

[2] Газ. «Промінь Ілліча», 12 вересня 1958 р.

[3] Газ. «Сталінський шлях», 4 квітня 1946 р.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 50, арк. 357—363; газ. «Сталінський шлях», 1 травня 1946 р.

[5] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 335, арк. 67.

мала заслуга парторганізації, яка розгорнула серед колгоспників широку масово-політичну роботу.

За цей час в Маяках було багато зроблено для відновлення діяльності культурних та побутових закладів. Уже в 1944 році почали працювати сільська школа, дитячий будинок, відновили роботу поштове відділення, кілька крамниць. Знову відкрився сільський клуб. У 1949 році члени драматичного гуртка клубу поставили п'єсу Корнійчука «Платон Кречет». Того ж року на районній олімпіаді хоровий гурток визнано одним з найкращих у районі. Жюрі вирішило послати його на обласний огляд художньої самодіяльності.

Нові можливості зміцнення колгоспної економіки і розвитку культури села відкрило об'єднання артілей «Маяк» і ім. Мічуріна (село Семенівка), проведене 1950 року. Укрупнене господарство налічувало 220 дворів, 307 працездатних. За ним закріплено 3143 га землі. Артіль не раз завойовувала перехідний Червоний прапор Красноокнянського райкому партії і райвиконкому.

Важливе значення для дальшого розвитку артілі мали рішення партії з питань сільського господарства і, зокрема, вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи їх, парторганізація (секретар В. С. Бабак) і правління колгоспу поставили всіх комуністів на вирішальні ділянки колгоспного виробництва, серйозно зайнялися впровадженням у виробництво передового досвіду, механізацією трудомістких процесів у тваринництві, створенням міцної кормової бази.

Активніше стала впливати на розвиток колгоспного виробництва Маяківська сільрада. При ній створена сільськогосподарська комісія, яка приділяла багато уваги розвиткові тваринництва. Уже в 1954 році колгосп заново відбудував 2 корівники на 250 голів, свинарник на 150 голів, спорудив кормоцех, встановив кормозапарник на фермі і почав запроваджувати автопоїння. На початку 1956 року артіль очолила комуністка М. Д. Шолар, талановитий організатор, добрий знавець своєї справи. Наступного року, коли до колгоспу «Маяк» приєдналася артіль ім. Куйбишева, праці у нового голови ще побільшало. Однак енергійна жінка з честю справилася з нелегкими обов'язками керівника великого господарства, яке об'єднувало 670 дворів (840 працездатних), мало понад 6,8 тис. га землі, в т. ч. 4130 га орної.

Певну роль у зміцненні економіки колгоспу «Маяк» відіграли співдружність і взаємний обмін досвідом з передовим колгоспом на Черкащині «Радянська Україна».

П'ять років боротьби за перетворення в життя рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС та наступних пленумів Центрального Комітету піднесли економіку артілі «Маяк» на новий щабель. Особливо зросло тваринництво. Якщо в 1953 році на 100 га сільськогосподарських угідь було 8 корів, то на кінець 1958 року — 14,4. Доходи колгоспу за цей час збільшилися з 1496 тис. крб. майже до 6 млн. карбованців [1].

Значну частину прибутків правління артілі використало для придбання техніки. У 1958 році закуплено у держави 22 трактори, 7 комбайнів та інші машини і механізми. Великі кошти витрачалися на оплату праці колгоспників, підвищення їх добробуту. Так, сім'я знатного чабана Ф. М. Шаргородського (він, дружина і двоє дітей) лише одного зерна у 1957 році одержала 7 тонн. Родина С. Терезюка, в якій троє працездатних, на свої 2055 трудоднів отримала багато пшениці, соняшнику і грошима 10 275 крб. [2] Почастішали в селі новосілля.

У 1958 році за досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва голові артілі М. Д. Шолар присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Комуністи області обрали її своїм делегатом на XXI з'їзд КПРС. Повернувшись з Москви, М. Д. Шолар розповіла колгоспникам про грандіозні накреслення семирічного плану, прийнятого з'їздом, про нові господарські завдання артілі. Було зміцнено комуністами вирішальні ланки колгоспного виробництва. Велика увага приділялася дальшому роз-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 1194, арк. 82—96.
[2] Там же, ф. Р-5547, оп. 1, спр. 194, арк. 83; газ. «Промінь Ілліча», 22 грудня 1957 р.

Голова колгоспу «Маяк» Герой Соціалістичної Праці М. Д. Шолар. Село Маяки. 1967 р.

витку громадського тваринництва. До цієї справи залучали молодь, насамперед комсомольців. Їх в селі налічувалось 160 чоловік і працювали вони відмінно. Уже в першому році семирічки Маяківська комсомольська організація посіла одне з перших місць в республіці по заготівлі кормів для громадської худоби і завоювала перехідний Червоний прапор обласного комітету ЛКСМУ.

З метою удосконалення колгоспного виробництва і скорочення адміністративно-господарських витрат в артілі створено комплексні бригади. Добрим керівником однієї з них став комуніст В. С. Бабак. Рік у рік його бригада вирощувала високі врожаї зернових культур. В 1964 році звання ударника комуністичної праці присвоєно чабану комуністу М. М. Церцеїлу, який від кожних 100 вівцематок одержав по 156 ягнят.

Підсумки господарської діяльності артілі за семирічку свідчать про те, що колгоспники чимало зробили для розвитку свого громадського господарства. Перш за все зросла урожайність основної продовольчої культури — озимої пшениці. Якщо в 1959 році з кожного га її одержано пересічно по 20 цнт, то в 1965 році — 27,2 цнт.

Збільшення урожайності пшениці, а також бобових в значній мірі пояснюється механізацією трудомістких процесів по вирощуванню сільськогосподарських культур. Тепер кожну комплексну бригаду обслуговує окрема тракторна бригада. Раціональне використання техніки дає можливість вирощувати зернобобові культури з мінімальними затратами праці. Так, якщо в 1963 році собівартість центнера сільськогосподарської продукції дорівнювала 6 крб. 53 коп., то в 1965 році — 2 крб. 44 коп. За семирічку майже вдвоє виросли грошові доходи колгоспу. У 1965 році вони перевищили 1 млн. крб. Неподільні фонди становили 1170 тис. карбованців.

За високі показники, досягнуті в збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, керівник комплексної бригади В. С. Бабак, агроном Л. Д. Качалов, голова артілі М. Д. Шолар нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Кілька чоловік одержали орден «Знак Пошани» і медаль «За трудову відзнаку».

Нові перспективи дальшого піднесення колгоспного виробництва відкрили рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду партії. На сесії сільської Ради 1965 року обговорювалося питання розвитку економіки артілі. Було переглянуто структуру посівних площ. Тепер основною зерновою культурою стала озима пшениця. Звернуто увагу на підвищення якості передпосівного обробітку грунту, впровадження найбільш урожайних сортів Безоста-1, Одеська-16, Білоцерківська-148, які тут добре себе зарекомендували.

Правління і парторганізація артілі спрямували зусилля колгоспників на здійснення повної механізації вирощування технічних культур, зокрема цукрових буряків, на дальшу механізацію тваринницьких ферм. Добрим стимулом для зміцнення економіки артілі стали нова практика планування і заготівель сільськогосподарської продукції, гарантійна оплата праці колгоспників, різні матеріальні та моральні заохочування.

Всі ці заходи дали добрі наслідки. У 1966 році колгосп зібрав на площі 1,3 тис. га пересічно по 27,8 цнт озимої пшениці, а бригади комуністів Л. М. Сапеги та А. І. Кострика — по 32 цнт з га. На артільних ланах вирощено по 22 цнт соняшнику та 261 цнт цукрових буряків на кожному га посіву [1]. Артіль перевиконала річні плани продажу державі хліба, молока, цукрових буряків, м'яса, яєць. За досягнуті господар-

[1] Газ. «Промінь Ілліча», 18 жовтня 1966 р.

ські успіхи 1966 року Головний комітет ВДНГ СРСР нагородив колгосп «Маяк» дипломом I ступеня[1].

У 1967 році, включившись в змагання за гідну зустріч 50-річного ювілею Радянської влади, члени артілі добилися нового піднесення колгоспного виробництва. Незважаючи на несприятливі погодні умови, вони зібрали з усієї площі посіву по 25,4 цнт зернових, а озимої пшениці — 27,7 цнт. Велику хліборобську майстерність проявили трудівники комплексної бригади, яку очолює комуніст В. С. Бабак. Колектив цієї бригади по господарських показниках йде вже на рівні 1970 року. В ювілейному році він зібрав на своїх ланах зернових по 30,5 цнт, озимої пшениці — 33,5 цнт, кукурудзи — 37, соняшнику — 22,5, цукрових буряків — 358 цнт з гектара. Продукція, вироблена бригадою, дешевша, ніж у сусідів. Досвід роботи бригади В. Бабака нині вивчається всіма колгоспами району.

Завдяки наполегливій праці колгоспників річний план продажу зерна державі артіль виконала на 151 проц., м'яса — на 109, молока — на 120 проц. Її занесено на обласну Дошку пошани.

Нині колгосп «Маяк» — багатогалузеве, економічно міцне господарство. Його земельний фонд становить 7045 га (4492 га орної). На фермах налічується близько 3 тис. голів великої рогатої худоби, 470 свиней, 700 овець, понад 2 тис. голів птиці. Машинний парк складається з 18 комбайнів, 35 тракторів тощо.

Внаслідок зростання оплати праці невпинно поліпшується добробут членів артілі. За семирічку вона збільшилась в 4—5 разів, а за 2 роки нової п'ятирічки — ще в 1,5—2 раза. З 1967 року колгосп повністю перейшов на грошову оплату. Непрацездатні члени артілі забезпечені пенсіями. На свої дедалі зростаючі прибутки колгоспники мають можливість придбати в магазинах села цінні речі. Майже в кожному будинку є швейна і пральна машини, велосипед, радіоприймач. На дахах височать телевізійні антени. 5 сімей мають власні автомашини, 40 — мотоцикли.

Великі кошти витрачає правління артілі і сільрада на культурно-побутові потреби населення. У 1966 році на оздоровлення, утримання стаціонарних дитячих ясел і підготовку кадрів виділено 45 тис. крб. У ювілейному році тільки фонд культурно-побутових потреб становив понад 8 тис. крб. Багато зроблено для впорядкування села, яке перебудовується за типовим проектом. За роки семирічки тут зведено близько 200 будинків. Всі вони вкриті шифером, черепицею, бляхою. В Маяках з'явилися нові вулиці — Миру, ім. Леніна та інші. В ювілейному році на вулицях прокладено бетонні тротуари. На свої кошти колгосп збудував (у 1968 році) бетонну дорогу, що з'єднує Маяки з трасою Одеса—Котовськ. Споруджено 3 нові магазини, чайну. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. В ньому відкрито павільйон побутового обслуговування, філію зв'язку. Працюють амбулаторія, пологовий будинок, аптека, два дитячі садки на 85 місць.

За роки Радянської влади в Маяках сталися величезні культурні перетворення. До Жовтневої революції тут не було жодної школи. Лише кілька жителів могли писати і читати. А нині маяківці вже давно навіть забули, що таке неписьменність.

В селі працюють середня і восьмирічна школа-інтернат. Вони мають добре обладнані кабінети, майстерні. В навчальному процесі використовуються кіноапарати,

Одна з нових вулиць села Маяків. 1967 р.

[1] Газ. «Промінь Ілліча», 1 січня 1968 р.

телевізори. У школі-інтернаті є свій радіовузол. За рахунок артілі учні середньої школи одержують безплатні сніданки та обіди. Всього в селі понад 700 учнів. Їх навчають і виховують 68 учителів, серед яких є чудові майстри педагогічної справи. Особливою любов'ю учнів користуються вчителі А. Є. Шаповаленко і В. Я. Гофман. Вони нагороджені значками «Відмінник народної освіти». Щороку маяківську десятирічку закінчують близько 30 юнаків і дівчат. Одержавши атестат зрілості, багато з них продовжують освіту у вищих і середніх спеціальних учбових закладах. 11 молодих колгоспників навчаються за путівками артілі. Чимало випускників вузів і технікумів повертаються до рідного села. Тут працюють 32 спеціалісти з вищою і середньою освітою.

Велику культурну роботу в Маяках проводять бібліотека і Будинок культури, споруджений у 1966 році. Він вважається одним з кращих у районі. Тут просторий зал на 500 місць, 6 кімнат для занять гуртків художньої самодіяльності (хорового, драматичного, сольного, танцювального та ін.). Вечорами в клубі грає естрадний оркестр, ставляться спектаклі. На сцені Будинку культури часто виступають артисти з Києва, Одеси, Котовська. У ньому також провадиться реєстрація шлюбів, новонароджених. У селі працює кінотеатр.

Історія села Маяків, його розквіт за роки Радянської влади — яскраве свідчення великої турботи Комуністичної партії про щастя сільських трудівників.

А. А. ДАВІЖА

ЧО́РНА

Чорна — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Веселий Кут, Гавиноси, Дігори, Євменівка. Розташована в долині річки Тростянця (притока Ягорлика). Відстань до районного центру — 15 км, до найближчої залізничної станції Чубівка (на лінії Одеса — Київ) — 35 км. Населення — 3,1 тис. чоловік.

Засноване село у другій чверті XVIII століття переселенцями молдаванами і селянами-втікачами з Правобережної України [1]. Його назва походить від долини, де оселилися перші жителі, яку вкривав густий чорний дубовий ліс. Спочатку населення жило на кількох хуторах. З часом вони злилися в одне поселення, яке швидко зростало за рахунок припливу нових жителів. Так, якщо 1796 року в Чорній налічувалося 72 двори і 345 душ (200 чоловіків і 145 жінок), то через 2 роки тут був вже 91 двір і жило 450 чоловік. Займалось населення переважно сільським господарством, але робочу худобу мало трохи більше половини дворів. У 42 родин не було ні коней, ні волів. Всі селяни платили грошовий податок і відбували панщину на користь князя Любомирського [2].

На початку XIX століття село переходить до поміщика Собанського, який, бажаючи одержати більше прибутків, переселяв на чорнянські родючі землі кріпаків з інших маєтків. У 1831 році, після придушення польського повстання, село і землі, що належали Собанському, були конфісковані і передані управлінню державних маєтностей [3]. Однак становище селян від того майже не змінилося, оскільки система позаекономічного примусу в маєтках казни мало чим відрізнялась від кріпосницької залежності. Не поліпшилось життя селян Чорної і в 40-х роках XIX століття після заміни подушного податку оброком. Землі у них було мало. У 50—60-х роках на 702 мешканці села припадало 2286 десятин, тобто в середньому по 3,2 десятини на жите-

---

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 35.

[2] В. Григорович. Записка о пособиях к изучению Южнорусской земли, с. 45; ЦДІА УРСР, ф. 490, оп. 4, спр. 15, арк. 51—53.

[3] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по юго-западным казенным железным дорогам, с. 195; журн. «Подольские епархиальные ведомости», 1871, № 18, с. 746.

ля. Однак земля розподілялася нерівномірно. Понад половина господарств мала 1—2 десятини. Терпіли жителі і від недородів, бо посухи повторювалися майже через кожні чотири роки. У 1859—1860 рр. поля Чорної, як і землі більшості сіл Подільської губернії, спустошила сарана[1].

У 1866—1867 рр. основні положення реформи 1861 року поширено і на державних селян. За ними зберігалася їх земля, але вони повинні були викуповувати її у держави. Наприкінці 60-х років царський уряд, намагаючись упорядкувати викупні платежі та податки, розпочав переоблік земель. Дізнавшись про це, селяни Чорної рішуче виступили за переділ землі, вимагаючи по 8 десятин на душу. В село прибув чиновник особливих доручень, який з допомогою місцевих властей жорстоко покарав «бунтівників». Та навіть і він змушений був визнати, що вимоги селян про подушний переділ землі небезпідставні[2].

Боротьба за землю не вщухала й далі. У 80-х роках XIX століття в Чорнянській волості в середньому на селянську душу припадало по 1,8 десятини. Приблизно таке ж становище було і в Чорній. 25 проц. селянських господарств зовсім не мали орної землі. Врожаї на полях чорнянських селян були нижчими, ніж в середньому по Балтському повіту. Озимі давали сам 3, ярі — сам 4[3]. Тривалий час, навіть в останній чверті XIX століття, тут була перелогова система землеробства. Угіддя розподілялись на дві частини, одна з них на три роки йшла під озимий і ярий клин, інша лишалась в перелогах (під толокою). Використовувати коней замість волів почали лише наприкінці 60-х років XIX століття. Але їх мали тільки заможні господарства. В Чорній та навколишніх селах навіть склалось іронічне прислів'я: «Розбагатіємо, брате, як будемо кіньми орати». Мешкали селяни в жалюгідних хатинах під очеретом, без димаря (димар був лише в хатах з двома кімнатами), з маленькими підсліпуватими віконцями. До пізньої ночі блимали у тих віконцях вогники каганців, при яких жінки після важкої праці на полі ткали шерстяні килими і скатерки найрізноманітніших кольорів, а також полотно, рушники, мішковину з конопляного прядива. Ці вироби вивозилися на ринок і вторговані за них гроші ставали значною підмогою в господарстві. Злиденним і темним було село. Тут існувала (з 1862 р.) єдина церковнопарафіяльна школа, яку відвідувало 20 хлопчиків і 5 дівчаток. Діти бідноти не навчалися зовсім.

Злидні і безземелля штовхали селян на боротьбу проти поміщиків, яким належало біля Чорної близько 4 тис. десятин. Особливо загострилася боротьба за землю в 1905—1907 рр. Подільський губернатор доповідав міністрові внутрішніх справ, що селяни Чорної самочинно захоплювали поміщицькі землі, підпалювали маєтки тощо[4].

Ще більшої сили й організованості набрав селянський рух після Лютневої буржуазно-демократичної революції. В березні 1917 року в Чорній створено земельний комітет, який зажадав від поміщика Бантизманського продати землю селянам по знижених цінах. Однак землевласник і слухати про це не хотів, незважаючи на те, що більша частина його землі лишалася під перелогами. Врешті жителі Чорної примусили його поступитись. Але поміщик постарався і від цього мати користь, та ще й посварив між собою селян. Вдаючись до хитрощів, він продавав той самий масив різним селянським громадам, що призводило до незгод і сутичок між ними. Коли ж мешканці Чорної зробили спробу силою забрати у Бантизманського землю, він викликав солдатів, які розігнали селян[5].

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 371, спр. 218, арк. 23; Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношении. Каменец-Подольский, 1873, с. 67.

[2] Д. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), с. 206—207.

[3] Сборник сведений о Подольской губернии, вып. 2. Каменец-Подольский, 1882, с. 57, 106.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 442, оп. 371, спр. 218, арк. 23; А. Зекцер. 1905 рік на Поділлі, ч. 1. Вінниця, 1925, с. 37.

[5] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 141, арк. 19.

У листопаді 1917 року в Чорну прийшла звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції у Петрограді. З великою надією читали селяни ленінські декрети про мир і землю. Але запровадження в життя декрету про землю в селі почалося тільки в січні 1918 року, коли в Чорній встановлено Радянську владу і створено ревком на чолі з наймитом Ф. А. Княжковським. Однак вже в березні 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. Ревком пішов у підпілля, почав піднімати людей на партизанську боротьбу проти ворога. Чорна стала однією з баз придністрянських партизанів. Сюди восени 1918 року з Одеси приїхав комуніст Д. П. Решетников, посланий до Балтського повіту з метою організації партизанського руху. Для маскування своєї діяльності він відкрив початкове училище, яке перетворилося на підпільний штаб. Цей штаб добирав людей і направляв їх до партизанського загону І. К. Дячишина, що діяв на Балтщині. Під його керівництвом у Чорній було роззброєно австрійський кавалерійський ескадрон [1]. Зброю, коней, амуніцію відправлено партизанам.

Наприкінці 1918 року, після вигнання з України австро-німецьких загарбників, у Чорній створено виконком волосної Ради селянських і солдатських депутатів. Його очолив Д. П. Решетников. У липні—серпні наступного року Д. П. Решетников, який став волосним військкомом, провів велику роботу по організації оборони проти петлюрівців на дільниці Бірзула—Балта. Пізніше, восени 1919 року, коли Чорну захопили денікінці, сюди прибули Одеський окрвійськом Б. Краєвський та інші працівники для організації народного повстання проти білогвардійців. До повстанського комітету увійшли також О. К. Дубенко, Самборський та інші. Комітет об'єднав усі революційні сили, розгорнув бойові дії. На початку 1920 року від ворога було визволено 5 придністровських волостей.

З приходом Червоної Армії в лютому 1920 року в Чорній організовано волосний і сільський ревкоми. Вони спрямували свої зусилля на згуртування бідноти навколо комнезаму, створеного влітку того ж року. Для боротьби проти бандитів, що тероризували населення, волревком організував з місцевого активу й комуністів загін самооборони, який 19 жовтня 1920 року відбив напад на Чорну банди Заболотного. В цьому бою було знищено 30 бандитів[2]. Наприкінці того ж року в село прибув загін червоноармійців. Спираючись на його допомогу, сільська біднота конфіскувала у глитаїв лишки землі і 400 пудів хліба. Було очищено від куркульських і петлюрівських елементів комнезам, призначено новий склад сільревкому[3]. Але вороги нового ладу продовжували підривну діяльність. Вони зводили наклепи на комуністів, сіяли провокаційні чутки про неминучу загибель Радянської влади. У 1921 році їм вдалося обманним шляхом втягнути частину несвідомих селян Чорної в петлюрівську змову, павутиння якої тяглося з-за кордону. Бандити мали на меті підготувати повстання контрреволюційних сил і, зокрема, куркулів. Змову було розкрито. Селяни Чорної допомогли частинам особливого призначення в ліквідації заколоту[4].

Боротьба з ворогами Радянської влади, завдання відбудови господарства вимагали згуртування комуністів. 7 липня 1921 року в селі створено партосередок, до якого увійшли 7 членів партії: Д. Решетников, А. Бензар, І. Чагаровський та інші. Секретарем осередку обрали Г. Єпура. Він же був і головою сільревкому. За допомогою волосного парткому, яким керував Г. І. Дубиневич, партійний осередок швидко міцнів. На 17 вересня 1921 року в ньому налічувалося вже 12 комуністів, з них —9 селян-бідняків[5].

---

[1] Из истории борьбы за власть Советов в Молдавии, с. 266.

[2] Поділля в роки громадянської війни. Вінниця, 1959, с. 130; Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 83, арк. 29.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 168, арк. 16.

[4] Газ. «Известия» (Первомайськ), 22 грудня 1921 р.; Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 4, спр. 14, арк. 23.

[5] Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 1—17, арк. 19.

Партійним і радянським органам доводилося працювати в дуже складних умовах. Селянські господарства після імперіалістичної і громадянської воєн були в тяжкому стані, а посуха 1920 і 1921 років зовсім розорила селян. Населення голодувало. Партійний осередок, новообрана сільрада, комнезам (120 членів) створювали комітети взаємодопомоги, вилучали лишки хліба в куркулів і передавали бідноті, сім'ям червоноармійців. Було проведено велику роботу по розподілу між трудящими селянами поміщицьких земель. Для допомоги бідноті в освоєнні одержаних наділів створювалися машинно-прокатні пункти, ремонтні майстерні, кооперативні товариства тощо. У 1923 році в селі організовано сільськогосподарське кооперативне товариство, через яке біднота придбала реманент, насіння, худобу тощо[1].

У своїй важкій, але плодотворній діяльності по піднесенню господарства комуністи спиралися на комсомольський осередок, створений в 1923 році. Спершу в ньому було 12, а у 1925 році вже 40 юнаків і дівчат. Комсомольці проводили велику культурно-освітню роботу. Разом з членами сільради, серед яких були незаможні селяни, вчителі, жінки-активістки, вони взяли на облік неписьменних, організували школи лікнепу. При сільбуді проводилися заняття політичного, сільськогосподарського та інших гуртків. З ініціативи комсомольського осередку відкрито 2 хати-читальні, створено піонерський загін. На початку 1925 року чорнянські комсомольці допомогли організувати хату-читальню в с. Дігорах. Не було забуто й оборонну роботу. В Чорній працювали гуртки Тсоавіахіму і МОДРу[2].

Господарським і політичним життям села керував партійний осередок. Він користувався величезним авторитетом серед селян. На його відкриті збори, де обговорювалися питання господарського і культурного будівництва, політичні проблеми, збиралися майже всі дорослі жителі села. У грудні 1927 року комуністи Чорної одностайно схвалили рішення об'єднаного Пленуму ЦК ВКП(б) і ЦКК про виключення з партії Троцького і Зінов'єва[3]. Це свідчить про політичну зрілість сільських комуністів.

Наприкінці 20-х років Чорна стала великим селом, яке входило до Красноокнянського району Молдавської АРСР. В ньому проживало понад 4 тис. чоловік, в т. ч. 3136 українців, 742 молдаванина, 136 євреїв, 11 росіян, 6 поляків та інші. Жителі займалися хліборобством (889 господарств) і різними кустарними промислами (23 господарства).

У 1927 році в селі утворено сільськогосподарську артіль «Червоний орач», що складалася переважно з членів комнезаму. Наприкінці 1929 і на початку 1930 року під керівництвом комуністів організувалось ще 4 колективні господарства, в т. ч. «Червоний партизан», «Чесна праця». Незважаючи на шалену куркульську агітацію проти колгоспів, до них пішли спочатку бідняки, а потім і середняки. В створенні артілей активну участь брав двадцятип'ятитисячник робітник луганського заводу комуніст Курилов. Внаслідок величезної організаційної та політичної роботи, проведеної партосередком і сільрадою, в 1933 році Чорна стала селом суцільної колективізації[4]. День 24 червня 1933 року, коли колгоспники приймали Статут сільськогосподарської артілі, став у Чорній справжнім святом.

З утворенням в 1934 році Чорнянського району Молдавської АРСР[5] громадсько-політичне життя в селі, в якому почали працювати райком партії і райвиконком, ще більше активізувалося. 21 лютого 1935 року тут відбулися перші районні партійні

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 448, арк. 160.

[2] Газ. «Червоний степ», 1 січня 1925 р.

[3] Одеський облпартархів, ф. 21, оп. 1, спр. 1150, арк. 1—53.

[4] Молдавия. Статистические материалы. Балта, 1928, с. 15; Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР (1920—1937 гг.), с. 109; газ. «Соціалістичний шлях» (Красні Окни), 15 листопада 1931 р.

[5] У складі Молдавської АРСР село перебувало до серпня 1940 року, а потім увійшло до Одеської області УРСР. Чорнянський район було ліквідовано у 1957 році, після чого Чорна увійшла до Красноокнянського району.

збори. На них з'їхалось з усіх сіл 70 комуністів. Збори прийняли рішення, спрямоване на зміцнення колгоспів[1]. За рішенням партійних органів систематично, раз на місяць, проводились загальноколгоспні, та раз на п'ятиденку — бригадні політдні. В них брали участь працівники Чорнянського райпарткому, райвиконкому та політвідділу новоствореної Чорнянської МТС.

Комуністи широко залучали трудящих до обговорення найважливіших подій внутрішнього і міжнародного життя. Так, 23 лютого 1934 року в селі проведено багатолюдний мітинг протесту проти розгулу фашистських банд в Австрії, які залили вулиці Відня кров'ю повсталих робітників. В одноголосно прийнятій резолюції трудівники Чорної ухвалили відрахувати одноденний заробіток на користь сімей австрійських пролетарів, що постраждали від фашистського терору. 7 серпня 1936 року в Чорнянській МТС відбувся мітинг солідарності з іспанськими борцями проти фашизму. Присутні одностайно вирішили відрахувати півпроцента місячного заробітку до фонду допомоги іспанським антифашистам.[2]

Наполеглива організаційна і політико-виховна робота сільської парторганізації, яка у 1939 році налічувала понад 40 членів і кандидатів у члени ВКП(б)[3], давала добрі наслідки. У 1939 році з ініціативи комуністів колгоспники Чорної включилися в стахановський рух. Стахановці Є. Гилка, Р. Стравчук та інші збирали по 30—33 цнт озимої пшениці, 34 цнт кукурудзи з гектара. Рік у рік міцніла економіка сільськогосподарських артілей, зростали врожаї. Так, в артілі «12-річчя Жовтня» в 1940 році зібрали в середньому по 18,6 цнт зернових з га. В господарстві було збудовано 5 тваринницьких ферм.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва артіль «12-річчя Жовтня» не раз преміювалася Головвиставкомом ВСГВ. У 1940 році її нагороджено дипломом II ступеня.

Заможно жили члени артілі. Вони одержували на трудодень 5—6 кг хліба і по 1 крб. 25 коп. грішми. Не гірше оплачували працю людей і інші колгоспи села — ім. Дзержинського, «Більшовицька перемога», «Червоний партизан», ім. XVIII з'їзду ВКП(б), «Чесна праця». Так, колгоспник Семен Криворучко з сім'єю у 1936 році виробив 876 трудоднів, на які одержав 820 пудів хліба. Люди з жахом згадували своє злиденне життя до революції і славили колгоспний лад, що приніс їм добробут. Колгоспниця Анастасія Вакулова розповідала своїм дітям, що її батьки не мали своєї хати, жили в халупі з обваленими стінами та вибитими шибками. Хліба вистачало лише до середини зими. З боргів не вилазили. З десяти років пішла вона в найми до куркулів і лишилась неписьменною. У 1929 році однією з перших вступила до колгоспу. З допомогою артілі вона збудувала хорошу хату, придбала корову, телицю, 2 свині, домашню птицю[4].

За роки Радянської влади великі перетворення сталися і в самому селі. Із злиденного і темного воно виросло в благоустроєне, культурне соціалістичне село. В райцентрі зводилися адміністративні будівлі, проводилося житлове будівництво. На місці колишньої церкви споруджено триповерховий будинок десятирічної школи. Працювали восьмирічна і кілька початкових шкіл. Діти українців і молдаван навчалися рідною мовою. Напередодні війни в Чорній були кінотеатр, клуб, бібліотека та інші культурні заклади.

Коли німецько-фашистські загарбники вторглися в нашу країну, жителі села взялися за зброю, щоб захистити рідну Вітчизну, своє щасливе життя. Сотні добровольців прийшли в райвійськкомат з проханням відправити їх на фронт. З колгосп-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 155, оп. 1, спр. 10, арк. 1—14.

[2] Газ. «Соціалістичний шлях», 1 березня 1934 р.; газ. «Більшовицький наступ» (Чорна), 8 серпня 1936 р.

[3] Газ. «Соціалістична Молдавія» (Кишинів), 5 лютого 1940 р.; газ. «Більшовицький наступ», 7 листопада 1939 р.

[4] Газ. «Більшовицький наступ», 22 жовтня 1936 р.

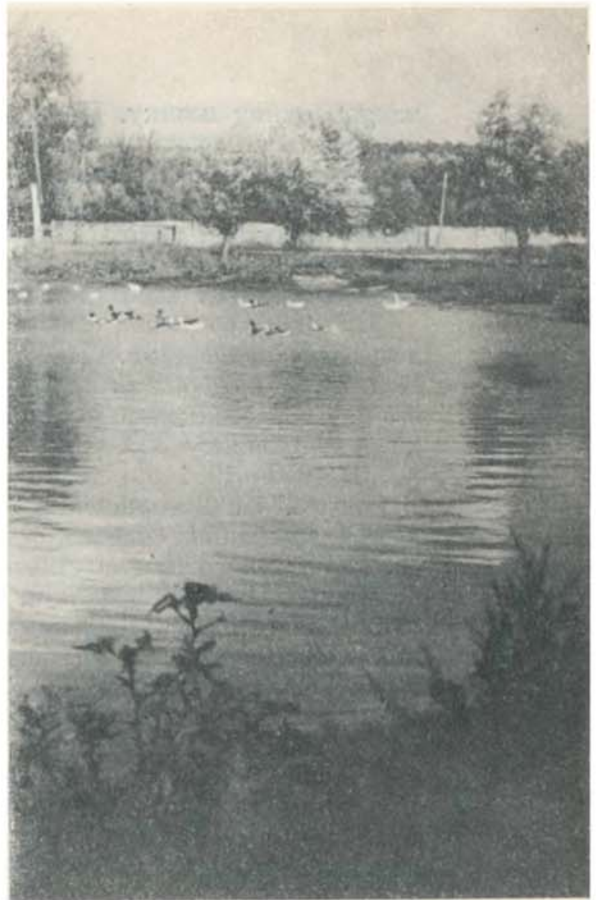

Дозрів рясний урожай Одещини.

Потьомкінські сходи. Одеса.

ного активу райком партії сформував винищувальний батальйон, який знешкоджував ворожих розвідників, охороняв важливі об'єкти. В липні, у зв'язку з наближенням ворога, почалася евакуація людей, установ, матеріальних цінностей. Колгоспники поспішали із збиранням врожаю і здачею державі хлібопоставок.

Ставок у селі Чорній.

7 серпня 1941 року ворожі війська захопили Чорну. Понад 2,5 роки окупанти катували мирних жителів, грабували їх майно, примушували працювати на себе. Загарбники вщент розграбували колгоспи, вивезли 717 коней, 700 голів великої рогатої худоби, понад 2 тис. овець і 700 свиней. Збитки, заподіяні селу німецько-румунськими загарбниками, обчислювалися у 14,8 млн. карбованців[1].

Чорнянці чинили запеклий опір ворогові. Багато жителів села провадили підпільну патріотичну роботу. Чимало з них було зв'язано з партизанами, які діяли в сусідніх районах. Зокрема, М. В. Гутовська приймала і розповсюджувала зведення Радянського інформбюро про становище на фронтах, П. В. Плешко добував для загонів народних месників зброю, Д. С. Кожухар зберігав пальне, Л. Басс був партизанським зв'язківцем[2].

Героїчно билися чорнянці і в лавах Червоної Армії. У боях з ворогом чимало подвигів здійснили С. Н. Боярчук, Г. А. Данильчук, А. Ф. Корчинський та багато інших. Юнаком пішов захищати Батьківщину П. А. Сулима. При визволенні радянськими військами братньої Чехословаччини розвідник Сулима в районі м. Базовичів захопив у полон німецького штабного офіцера. Знайдені у нього карти і документи допомогли радянському командуванню успішно розвивати наступ наших частин, запобігти великих втрат у людях і техніці.

Червона Армія у кровопролитних боях громила війська фашистської Німеччини та її сателітів. 28 березня 1944 року радянські частини визволили Чорну від окупантів. В запеклому бою на околиці села за шлях Коси-Слобідка — Чорна червоноармійці не пропустили відступаючого ворога.

Відновлена після визволення села партійна організація налагоджувала організаційну і політико-масову роботу. Під її керівництвом люди відбудовували спалені адміністративні та житлові будинки, культурні заклади, тваринницькі ферми. Уже в 1944 році почали працювати середня і восьмирічна школи, всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. У жовтні відновлено випуск районної газети «Більшовицький наступ», органу Чорнянського райкому КП України та районної Ради депутатів трудящих (з грудня 1952 року газету названо «Колгоспне село»).

Відбудова сільськогосподарських артілей, МТС проходила в умовах величезних труднощів. Не вистачало людей, не було машин, механізмів. Внаслідок цього затяглася посівна кампанія. Але, незважаючи на низькі врожаї і важке становище з продовольством, чорнянці активно допомагали Радянській Армії. Артілі ім. Дзержинського, «Більшовицька перемога», ім. XVIII партз'їзду, «Червоний партизан» здали до фонду оборони 40 цнт зерна, а колгоспники одностайно підписались на IV Дер-

[1] Хронологический справочник о временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками населенных пунктов Одесской области и освобождении их Советской Армней 1941—1944 гг., т. 2, с. 168.

[2] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1437, арк. 123.

жавну воєнну позику. На відродження господарства колгоспів партійна організація підняла всю громадськість села. У вересні 1945 року в Чорній відбулась районна конференція демобілізованих воїнів-фронтовиків, які стали надійною опорою у зміцненні артільного господарства. За ініціативою комуністів колгоспи розгорнули між собою змагання, обмінювалися досвідом, взаємно допомагали налагоджувати громадське виробництво. В 1945 році почала працювати Чорнянська МТС. Поступово долалися руйнівні наслідки війни[1].

У 1947 році колгосп ім. XVIII партз'їзду по валовому збору зернових досяг довоєнних показників. Державі при плані 13 890 пудів було здано 18 828 пудів хліба. Колгоспники одержали на трудодень по 3,5 кг зерна та по 1 крб. грішми, а також овочі. За перевиконання плану урожайності зернових культур їм було видано як додаткову оплату 3530 пудів хліба[2].

В 1950—1951 рр. члени артілей і працівники МТС домоглися нових успіхів. В колгоспі ім. Дзержинського на площі 482 га зібрали пшениці по 22,3 цнт, а в артілі «Більшовицька перемога» на площі 410 га — по 26 цнт з гектара. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 26 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР. Орден Леніна одержали 6 чоловік, зокрема — голова колгоспу ім. Дзержинського С. Ф. Бойко, агроном цієї артілі X. М. Мельник, голова колгоспу «Більшовицька перемога» П. Ф. Стецюра та інші. Кращому комбайнеру Чорнянської МТС А. П. Корчинському, який у 1950 році за 24 робочі дні зібрав і намолотив своїм комбайном 8607 цнт зерна, присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС партійні організації колгоспів, спираючись на актив, мобілізовували хліборобів на усунення недоліків у громадському виробництві. Для підвищення ділової кваліфікації колгоспних кадрів при МТС працювали 2 постійно діючі семінари для агрономів і бригадирів рільничих бригад, а також завідуючих фермами і зоотехніків. Молоді колгоспники і робітники МТС навчались у ветеранів артілей.

Особливо зросла трудова і політична активність трудівників села після XX з'їзду КПРС, рішення якого допомогли розкрити невикористані резерви та накреслити шляхи дальшого зростання виробництва. За успіхи, досягнуті в розвитку зернового господарства, колгосп ім. Дзержинського у 1956 році нагороджений Виставкомом ВДНГ СРСР дипломом II ступеня та премійований вантажною автомашиною.

Важливим етапом в розвитку громадського виробництва було об'єднання колгоспів села в одну укрупнену артіль ім. Дзержинського, що сталося у 1957 році. Це об'єднання дало хороші наслідки. За період з 1959 по 1965 рік врожаї озимої пшениці в колгоспі зросли з 22,2 цнт до 27,3 цнт з га, цукрових буряків з 155,3 цнт до 233 цнт. Помітно підвищилася продуктивність громадської худоби. Якщо в 1959 році на 100 га угідь одержано 159 цнт молока, то на кінець семирічки — 256 цнт, м'яса відповідно вироблено (в живій вазі) 29,5 і 37,7 цнт, вовни 0,8 і 1,9 кілограма. Хлібороби і тваринники артілі успішно виконали завдання семирічного плану.

Встановлення твердих планів поставок, підвищення цін на ряд сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва, а також система надпланової закупівлі забезпечили колгоспові в 1965 році одержання додаткових прибутків на суму в 209,5 тис. карбованців.

Нині колгосп ім. Дзержинського є великим багатогалузевим господарством. За ним закріплено понад 9,9 тис. га землі, з якої близько 7 тис. га ріллі, 106 га садів, 259 га виноградників тощо. На його ланах працюють 52 трактори загальною потужністю 1300 кінських сил, 34 різні комбайни, 26 вантажних автомашин тощо.

---

[1] Газ. «Більшовицький наступ», 6 квітня, 29 вересня, 10 жовтня 1945 р.
[2] Газ. «Більшовицький наступ», 10 січня 1948 р.

Великий машинний парк, добра організація праці дають можливість членам артілі (1550 працездатних) неухильно збільшувати вихід сільськогосподарської продукції. Особливу увагу звернуто на технічні культури і розвиток тваринництва. Так, у першому році нової п'ятирічки колгосп одержав з га по 310,9 цнт цукрових буряків і по 19,3 цнт соняшнику. М'яса на 100 га угідь вироблено по 50,1 цнт, молока — по 295,8 центнера.

Невпинно зростає громадське поголів'я. У 1966 році в артілі налічувалося 3660 голів великої рогатої худоби, 2,8 тис. свиней, понад 1,3 тис. овець і кіз. Але прибутковість тваринництва ще недостатня. Якщо у 1966 році від рільництва колгосп мав чистого доходу близько 770 тис. крб., то від тваринництва — тільки 83,5 тис. крб. Загальний прибуток артілі становив того року понад 2264 тис. крб. Для зниження собівартості сільськогосподарської продукції в артілі запроваджується комплексна механізація, створено 5 механізованих ланок.

Чорнянська партійна організація, яка налічує в своїх рядах 64 комуністи і є душею всіх патріотичних починань, очолила соціалістичне змагання трудівників села за гідну зустріч 50-х роковин Великого Жовтня. Незважаючи на несприятливі погодні умови 1967 року, колгоспники перевиконали взяті зобов'язання. План продажу державі зерна виконано на 137 проц., м'яса — на 162, молока — на 158, цукрових буряків — на 100 процентів.

Правління артілі, парторганізація невпинно дбають не тільки про розвиток артільного господарства, але й про підвищення добробуту трудівників. У 1966 році на оплату праці колгоспників виділено понад 1353 тис. крб., до фонду державного пенсійного забезпечення — 90,6 тис. крб. Члени артілі одержали на людино-день по 1 крб. 80 коп. грішми і по 2,2 кг хліба. У ювілейному році оплата праці становила вже 4 крб. 70 копійок.

Із зростанням доходів колгоспників підвищується їх купівельна спроможність. Найбільшим попитом в магазинах користуються меблі, мотоцикли, піаніно, телевізори тощо. За рік сільмаги в середньому продають по 40 телевізорів, 70 радіоприймачів. У 1967 році жителі Чорної мали 80 легкових машин і мотоциклів, сотні велосипедів, чимало пральних і швейних машин, холодильників та інших цінних речей. З допомогою колгоспу чорнянці будують добротні цегляні оселі на 3—4 кімнати під черепицею, шифером і бляхою.

За післявоєнний час невпізнанно змінився зовнішній вигляд села. Воно стало красивим, добре впорядкованим. Піднялися нові будови, споруджено культурно-побутові заклади, розширилася сітка магазинів. За роки семирічки і п'ятирічки тут збудовано 7 мостів, проведено водопровід. Широко увійшла в побут жителів електрика. Чорнянці дбають і про озеленення села. Протягом 1964—1966 рр. вони посадили 26 тис. декоративних і фруктових дерев. Депутати сільської Ради мобілізували людей на впорядкування вулиць, садів, парків. На сесіях Ради слухаються питання не тільки про хід виконання взятих колгоспом і колгоспниками зобов'язань, а й про поліпшення медичного обслуговування населення, розвиток народної освіти, культури.

Рік у рік збільшуються асигнування на утримання сільської лікарні, що має 45 ліжок. 5 лікарів різних спеціальностей і 17 чол. середнього медичного персоналу подають медичну допомогу населенню, проводять профілактичну роботу, стежать за чистотою села, жител, дворів тощо.

Партійні, радянські і громадські організації велику увагу приділяють освітнім і культурним закладам. В середній та восьмирічній школах навчаються понад 800 учнів, у вечірній десятирічці — 167 дорослих. 27 колгоспників здобувають освіту у філіалі заочної середньої школи. Педагогічний колектив складається з 60 вчителів, половина з яких має вищу освіту. Вони проводять велику навчальну і громадську роботу. Особливим піклуванням вчителів і всієї громадськості села оточені вихованці Чорнянської спеціальної школи-інтернату.

Першими помічниками педагогів у комуністичному вихованні підростаючого

покоління є сільська комсомольська організація, яка налічує 136 юнаків і дівчат. Вона багато робить для зміцнення громадського порядку, керує роботою народної дружини. Комсомольська організація разом з правлінням колгоспу дбає і про цікавий, змістовний відпочинок трудівників Чорної. На колгоспні кошти споруджено Будинок культури на 800 місць. В ньому тепер працює багато самодіяльних гуртків і колективів. Особливою популярністю серед населення користуються жіночий вокальний ансамбль, естрадний і духовий оркестри. Справжніми культурними осередками на селі є бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 25 тис. томів.

Рішення XXIII з'їзду КПРС дали могутній поштовх для нових зрушень в господарському і культурному житті села. За 4 роки п'ятирічки багато зроблено, але попереду ще чимало роботи. До 1970 року в селі буде побудовано птахоферму на 25 тис. кур-несучок і консервний завод, завершено електрифікацію всіх виробничих ділянок.

Почнуть працювати пологовий будинок, нова восьмирічна школа, відкриється колгоспний будинок відпочинку.

Квітне життя в селі, як сади навесні. А їх у Чорній дуже і дуже багато. Правду кажуть мешканці: «Яке ж бо наше село Чорна, якщо воно цвітом оповите!».

С. У. ВЕРЬОВКІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КРАСНООКНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру. До залізничної станції Чубівка (на лінії Одеса—Київ) — 17 км. Населення — 1375 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Ідея, Нагірне.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має 6144 га землі, з них 4323 га орної. Провідні галузі — виробництво зерна і м'ясо-молочне тваринництво. Є сепараторний пункт. Врожай озимої пшениці в 1966 році становив 24 цнт з гектара.

Тут працюють середня школа і філіал районної заочної школи, клуб, університет культури.

Виникла Антонівка на початку XIX століття. Сюди були переселені кріпаки з Тульської губернії.

В 1909 році селяни активно виступили проти столипінської реформи, не допускаючи виділення куркулів на хутори.

Під час громадянської війни в Антонівці організувався партизанський загін.

ГУ́ЛЯНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на південний схід від районного центру, за 35 км від залізничної станції Перехрестове на лінії Одеса—Київ. Населення — 850 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Будаївці, Вовче, Дністровець, Нестерове, Новодорицьке, Новорозівка, Платонове, Римарівка, Садове, Тригради, Улянівка, Федорівка.

На території села — центральна садиба колгоспу «Іскра», який володіє 7 тис. га землі, в т. ч. 4640 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та м'ясо-молочному тваринництві.

До послуг жителів Будинок культури на 300 місць, при якому працює народний університет культури. В селі є бібліотека, середня школа.

ДОВЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Ягорлика (притока Дністра), за 9 км на південний захід від районного центру. До залізничної станції Чубівка (лінія Одеса—Київ) — 24 км. Населення — 1038 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артирівка, Галочі, Малаївці, Одаї, Розівка, Унтилівка, Червоний Орач.

Колгосп ім. Суворова, що займається рільництвом, переважно вирощуванням озимої пшениці, має 4490 га землі, в т. ч. 3317 га орної. Із допоміжних підприємств — крупорушка, олійня, лісопильня, ремонтна майстерня. В 1966 році комбайнер В. Х. Гарніш за трудові успіхи нагороджений орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Заснування села належить до початку XIX століття.

Колгоспники с. Артирівки під час німецько-фашистської окупації зберегли до приходу Радянської Армії запаси зерна, пальне, худобу; доставляли партизанам зброю.

Біля села виявлені стоянка доби мезоліту (13—8 тис. років тому), кургани бронзового віку, поселення черняхівської культури (II—VI століття н. ери).

ДУБОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ягорлику, за 18 км на південний захід від районного центру. До залізничної станції Чубівка на лінії Одеса—Київ — 47 км. Населення — 726 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Орлівка, Самарка, Ткаченка.

Колгосп ім. Куйбишева зернового і м'ясо-молочного напряму має 5349 га землі, в т. ч. 3387 га орної; млин, олійню.

За успіхи у виробництві в 1966 році комбайнер М. Т. Шпак нагороджений орденом Леніна.

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Споруджено дільничну лікарню на 25 ліжок.

Село виникло на початку XVIII століття, як поселення молдаван, що тікали від турецького поневолення.

На фронтах Великої Вітчизняної війни відзначились жителі Дубового Б. О. Канський, що удостоєний звання Героя Радянського Союзу; командир партизанського загону ім. Ворошилова на Чернігівщині М. Я. Каленик, подвиги якого описані в книзі Я. Шкрябача «Дорога в Молдавію».

На території Дубового знайдено поселення доби бронзи та раннього заліза (II—I тисячоліття до н. е.). Біля села Орлівки на березі річки Ягорлика виявлено рештки стоянки пізньопалеолітичного часу (13 тис. років тому).

НОВОСАМА́РКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 6 км на південний схід від районного центру. До залізничної станції Чубівка на лінії Одеса—Київ — 23 км. Через село проходить шосе Одеса—Котовськ. Населення — 1013 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка, Олександрівка, Петрівка.

Рільничо-тваринницький колгосп ім. Жданова має 5100 га земельних угідь, в т. ч. 3400 га орної землі. Є млин, олійня.

В селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Село засноване після громадянської війни українцями з колишньої Самарської губернії, а також молдаванами.

СТА́ВРОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на північний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Чубівка (на лінії Одеса—Київ). Через село пролягає шосе Котовськ—Дубоссари. Населення — 2090 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Василівка, Дем'янівка, Калістратівка, Федорівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, що має 6080 га землі, в т. ч. 4136 га орної; займається рільництвом і м'ясо-молочним тваринництвом. На 100 га угідь в 1966 році вироблено 304 цнт молока, 43 цнт м'яса, на 100 га орної землі—31 цнт свинини.

Засноване село на початку XIX століття переселенцями з Подільської губернії. В 1905—1906 рр. селяни захопили поміщицькі землі, виступили проти експлуататорів.

У 1922 році в селі була створена комсомольська організація, в 1923 році — партійний осередок.

Від колгоспників Ставрового делегатом на I з'їзд колгоспників-ударників було обрано К. І. Мокана.

ТОПАЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний захід від районного центру. До залізничної станції Котовськ — 32 км. Населення — 1078 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калинівка і Сагайдак.

Колгосп ім. Кірова має 6937 га земельної площі, з яких 5000 га орної; майстерню, пилораму, млин, олійню, виноробний цех. Господарство рільничого і м'ясо-молочного напряму з добре розвиненим виноградарством і садівництвом.

Є Будинок культури, при якому працює університет культури. Діє бібліотека, восьмирічна школа.

Топали засновані наприкінці XVIII століття.

У Велику Вітчизняну війну уродженець села В. О. Зюльківський удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ФЕДОСІ́ЇВКА (до 1963 року — Олексіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Тростянці, за 26 км на захід від районного центру. До залізничної станції Воронкове (на лінії Котовськ — Рибниця) — 18 км. Населення — 570 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новокрасне.

У колгоспі «Україна» рільничого і м'ясомолочного напряму 4300 га земельних угідь. Працюють ремонтна майстерня, шахта для видобування будівельного каменю.

Засноване село наприкінці XIX століття переселенцями з Подільської губернії.

На околиці села виявлені рештки поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.). Біля села Новокрасного знайдено пізньопалеолітичні знаряддя праці.

ЦЕХАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний захід від районного центру, на річці Тростянці. До залізничної станції Чубівка на лінії Одеса—Київ — 40 км. Населення — 567 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Горячівка, Омелянівка, Степанівка.

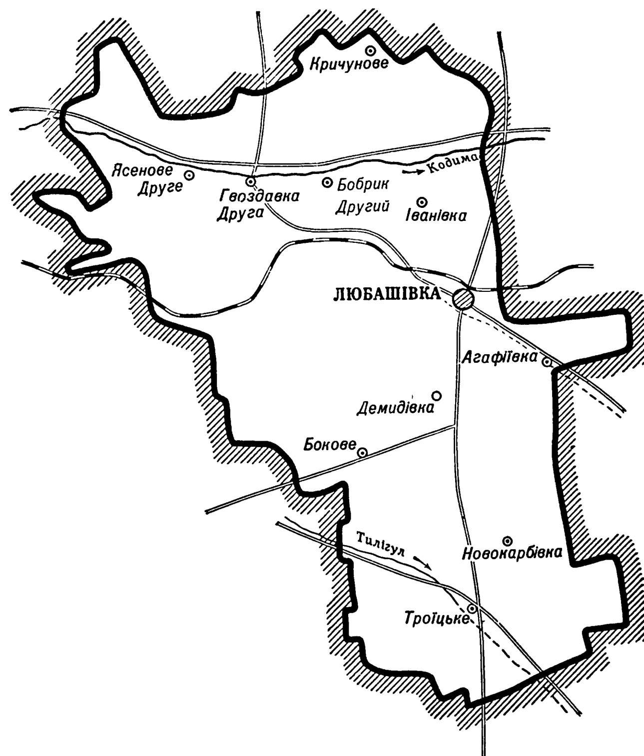
Колгосп ім. Ватутіна, центральна садиба якого міститься в селі, рільничого і м'ясо-молочного напряму. Йому належить 5010 га земельних угідь, у т. ч. 3445 га орної землі. Поблизу села — каменоломня.

Діють середня школа та консультаційний пункт заочної школи, бібліотека, клуб.

Виникла Цеханівка наприкінці XVIII століття. Її першими поселенцями були вихідці з Поділля.

Під час гітлерівської окупації жителі села організували підпільну групу, яка підтримувала зв'язок з партизанами Котовська і Одеси.

ЛЮБАШІВСЬКИЙ РАЙОН

ЛЮБАШІВКА

Любашівка — селище міського типу, районний центр, залізнична станція. Розташована на півночі області, за 170 км від Одеси. Населення — 10,6 тис. чол. Любашівській селищній Раді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Новоселівка.

Любашівка виникла на початку XVIII століття обабіч балки Довгенької (звідси й давня назва села — Довгеньке). В акті першого десятиріччя XIX століття згадується Любашівка як володіння сотника Демида і поручика Тараса Васильєвих, дітей Любашських, а також сотника Данила Павлюка, у яких було 5975 десятин власної землі. За ревізією 1859 року в Любашівці налічувалось 45 дворів, 290 жителів, переважно селян-кріпаків[1].

Поруч з Любашівкою розкинулося село Софіївка, в якому налічувалось 99 дворів і 750 жителів, тут же була розташована економія панів Любинських. Після реформи 1861 року майже всі землі Любашівки, Софіївки та сусідньої з ними Миколаївки залишилися за поміщиками. Так, 1918 десятинами володів Крауз, 1900 десятинами — Малиновська й інші. Багато угідь захопили сільські глитаї. Колишнім поміщицьким та державним селянам, які були об'єднані в 6 громад, належало всього 1024,8 десятини[2].

Наприкінці 80-х років XIX століття в Любашівці налічувалось 133 господарства і 737 душ населення. 405 селян були колишні кріпаки. Вони володіли 431 десятиною землі, або трохи більше 1 десятини на душу. З 77 господарств цих злидарів 40,7 проц. зовсім не мали тягла. У них налічувалося всього 46 дерев'яних плугів і 66 борін. Такими ж бідними були і 13 господарств десятинників, які зовсім не мали власних наділів. За користування землею поміщиків вони віддавали їм у 60—80-х рр. чверть,

[1] А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния, ч. 1. СПб, 1863, с. 6; ЦДАДА СРСР, ф. 1355, спр. 29, арк. 68, 69.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 142, 143; Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 9, 397.

потім третину врожаю, а також додатково платили за пасовисько, житло тощо. Наприкінці XIX століття 32,6 проц. селянських родин Любашівки зовсім не мали ріллі, тоді як господарства місцевих багатіїв (1,4 проц.) володіли 100 і більше десятинами. Чотирьом місцевим поміщикам належало 1179 десятин кращої землі; церкві — 41,5 десятини[1].

Селяни застосовували примітивні знаряддя праці, тому врожайність зернових культур була надзвичайно низькою. Наприклад, у 1890 році селянські господарства зібрали озимої пшениці пересічно 25,5 пуда з десятини, ярої пшениці — 18,6, жита — 21,1, ячменю — 20,1 пуда. У посушливі роки хлібороби не повертали навіть насіння. Так, у 1892 році врожай на селянських землях становив: озимої пшениці 5,7 пуда, ярої пшениці — 4 пуди, жита — 3,3 пуда, ячменю — 7 пудів, кукурудзи 27,4 пуда[2].

Злиденним було життя селян Любашівки. Мешкали вони в тісних хатинах і землянках, а 11 сімей не мали навіть і таких осель. Зате в дворян і багатіїв були великі цегляні будинки. Офіційна статистика згадує про наявність у Любашівці в 90-х роках церкви, 3-х крамниць, 2-х корчем, постоялого двору.

Першу школу в селі відкрито у 1865 році, навчалося в ній всього 14 дітей. З 1870 року в Любашівці почали працювати церковнопарафіяльна, а також однокласна школа міністерства освіти, що містилася в невеличкій селянській хаті. Її відвідували 17 хлопчиків і 3 дівчинки. В школах заборонялось викладати рідною мовою. Колишня вчителька міністерської школи, нині пенсіонерка К. Я. Ковальова, згадує, що в 1914 році педагоги Любашівки на свої кошти влаштували ялинку для сільських дітей. У програмі виступів була байка Крилова «Кінь та собака» в перекладі українською мовою. Інспектор викреслив байку, написавши: «Малоросійською мовою в школі розмовляти не дозволено». Більшість населення Любашівки була неписьменною. Із загальної кількості 737 жителів вміли писати і читати тільки 96, а з 405 колишніх кріпаків знали грамоту лише 22. Напередодні Жовтневої революції освіту навіть за церковнопарафіяльну школу мало всього 120 мешканців.

Селяни фактично були позбавлені і медичної допомоги. Любашівка входила до складу Врадіївської медичної дільниці, в якій на одного лікаря припадало 48 тис. душ населення. Один з фельдшерів цієї дільниці обслуговував 16 тис. жителів Любашівки і волості. У 1887 році санітарний лікар Ананьївського повіту повідомляв, що «Любашівський фельдшерський пункт подав допомогу лише $^{2}/_{5}$ населення»[3]. Тільки на початку XX століття в селі відкрито земську лікарню на 10 ліжок, в якій працювали 2 лікарі. Для Любашівки, яка у 1910 році разом із Софіївкою, що майже злилася з нею, налічувала близько 1100 жителів, це було замало. Лікарня обслуговувала також і мешканців навколишніх сіл.

Швидкий розвиток Любашівки почався наприкінці XIX століття у зв'язку з будівництвом залізниці Бірзула—Помічна. За версту від села було споруджено степову залізничну станцію з тією ж назвою. На 1910 рік її вантажооборот становив близько 2,5 млн. пудів, з них 1,5 млн. пудів — хліба. Близькість станції заохочувала землевласників до розвитку зернового господарства і допоміжних підприємств. Так, поміщиця Малиновська збудувала в селі паровий млин, а на базі місцевих покладів глини і піску — цегельний завод[4]. У гонитві за збільшенням посівів зернових культур великі землевласники і глитаї відмовляли селянам в оренді землі, різними засобами привласнювали селянські наділи.

Становище населення Любашівки, яке жило переважно з хліборобства, погіршувалося. Боротьба за землю набирала дедалі гостріших форм. У серпні 1905 року люба-

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 419; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 4. Херсон, 1889, с. 52, 53.

[2] Бюллетень о состоянии сельского хозяйства по Ананьевскому уезду. Херсон, 1891, с. 32—33; Сборник Херсонского земства, 1892, № 11, с. 267.

[3] Сборник Херсонского земства, 1876, № 5—7. Приложение к 4-му разделу, с. 29; 1879, № 7—8, раздел 2, с. 104.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, с. 522—523.

шівці підтримали повстання жителів села Демидового, яким керували В. Хміль, С. Головченко, Ф. Сухарчук — учасник героїчного повстання на броненосці «Потьомкін».

Велику активність селяни Любашівки виявили в революційному 1917 році. Довідавшись про повалення династії Романових, вони влаштували мітинг, на якому виступили місцеві більшовики — наймит С. Земляков і Г. Дідур. Після мітингу було організовано демонстрацію. У квітні в село прибули представники селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів. Після їх виступу на масовому мітингу присутні прийняли рішення висловити цілковите довір'я більшовикам як справжнім борцям за народовладдя[1].

Звістка про перемогу пролетаріату Петрограда в жовтні 1917 року викликала у селян Любашівки велике революційне піднесення. Вони вигнали з села поміщика, а всю його худобу та інше майно розподілили між собою.

У січні 1918 року в Любашівці встановлено Радянську владу. В період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції у волості діяли червоні партизани. Влітку 1918 року трудящі Любашівки на заклик більшовиків виступили із зброєю в руках проти австро-німецьких окупантів і гетьманської влади. В ніч на 30 серпня поблизу станції Любашівка партизани зруйнували залізничну колію і пустили під укіс ешелон з живою силою ворога[2].

У грудні партизани завдали відчутних втрат петлюрівцям. Керівник любашівських партизанів С. Земляков, увійшовши в довір'я до українських буржуазних націоналістів, допоміг народним месникам захопити 2 бронепоїзди. З їх гармат було відкрито артилерійський вогонь по ворожих ешелонах на станції Любашівка.

Новий етап боротьби з контрреволюцією розпочався наприкінці 1918 року, коли південь України захопили англо-греко-французькі інтервенти й утворили тут окупаційну зону.

Просування інтервентів на північ наштовхувалося на рішучий опір народних месників, про що, зокрема, повідомляв командуючий Харківською групою радянських військ А. Є. Скачко в телеграмі від 29 березня 1919 року: «Для затримки руху ворога від Бірзули мною будуть залучені партизанські загони, ... що перебувають в Любашівці, Троїцькому, Петровірівці ...»[3].

В ході дальших боїв партизани разом з регулярними частинами Червоної Армії визволили Любашівку і розпочали наступ на станцію Заплази. Так трудящі Любашівки внесли і свій вклад у розгром англо-французьких інтервентів, допомогли Червоній Армії в квітні 1919 року визволити Одесу.

В Любашівці, як і в інших селах губернії, відновилася Радянська влада. Та влітку 1919 року на південь України вторглися білогвардійські війська Денікіна. У відповідь на реквізиції майна, хліба, масові екзекуції селяни Любашівки знову взялися за зброю. Новоутворені партизанські загони влилися до складу Першого Ананьївського полку Червоної Армії і на початку 1920 року взяли участь у бойових операціях проти денікінців в районі станцій Жеребкове, Заплази тощо.

Водночас трудящі Любашівки розгорнули боротьбу з куркульськими бандами, які діяли у волості. Після запеклих боїв об'єднані загони озброєних селян Ананьївського і Балтського повітів розгромили банду Заболотного, яка тероризувала місцеве населення. Завдяки революційній пильності трудящих Любашівки бандитизм у селі та волості не набув великого розмаху, бо, як повідомлялось у звіті повітового ревкому за листопад 1920 року, населення Любашівки і волості щиро віддане Радянській владі[4]. Про це, зокрема, свідчить і той факт, що серед кількох волостей Балтського

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 156, арк. 27.

[2] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, с. 203.

[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, с. 272.

[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 48, арк. 10, 12; спр. 223, арк. 8.

повіту[1], які достроково виконали продрозверстку, була і Любашівська волость. Велика заслуга в цьому належала волосному партійному комітету, створеному в лютому 1920 року, і волвиконкому, обраному в березні того ж року (замість волревкому).

Плодотворну роботу проводив і Любашівський сільський партосередок. Він був організований теж у 1920 році і налічував 5 комуністів. Його секретарем був К. А. Солом'янчук. Осередок швидко поповнювався за рахунок передових селян-бідняків. На червень 1921 року до його складу входило вже 15 членів партії[2]. На зборах комуністів, які відбулися 2 липня 1921 року, обрано бюро осередку в складі С. Ковальчука (секретар), К. Солом'янчука, Т. Осики і С. Левіна.

У 1920 році в селі створюється і комсомольський осередок, на чолі якого став І. Самарін, командирований до Любашівки ЦК КСМУ. Осередок, до складу якого спочатку входило 5 комсомольців, відігравав велику роль у громадському, політичному і господарському житті. Комсомольці були вірними помічниками комуністів. Вони допомагали членам партії мобілізовувати трудівників Любашівки на подолання розрухи, боротьбу з куркулями, ліквідацію неписьменності. Саме тому комсомольці поряд з комуністами «висуваються селянами в усі установи села» — писала 1 липня 1924 року газета «Молодая гвардия». Авторитет комсомольської організації Любашівки проявився і в зростанні її рядів. Так, уже 1925 року в її складі було близько 100 членів ЛКСМУ.

У своїй роботі по зміцненню Радянської влади на селі, відбудові господарства, розподілу між селянами поміщицької землі (близько 1000 десятин) комуністи і комсомольці спиралися на волосний та сільський КНС, організовані влітку 1920 року. Комнезамівці брали активну участь у проведенні в життя ленінського кооперативного плану. Першим колективним господарством в Любашівці була сільськогосподарська комуна «Юна творчість», організована в серпні 1922 року. До її складу входило 19 селян-бідняків. Своїм головою вони обрали Д. І. Симона. За комуною було закріплено 40 десятин орної землі, 5 десятин толоки, 3 — сінокосу, город. Її господарство складалося з 6 коней, 2 корів, 30 свиней, невеликої отари овець. Комунари жили в гуртожитках, спільно працювали і харчувалися. Крім цієї комуни, в 1924 році утворено 2 ТСОЗи — ім. Дем'яна Бєдного та «Червона праця»[3]. Перший мав 14 членів, другий — 9.

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), що взяв курс на колективізацію сільського господарства, любашівські комуністи розгорнули велику роботу по залученню селян до соціалістичної перебудови села й організації великих колективних господарств. В грудні 1929 року створено артіль ім. Петровського, в січні 1930 року — колгосп «П'ятирічку — за чотири роки». Останній мав 600 членів, з них 350 працездатних. Було усуспільнено 2200 га землі, 24 кінні сівалки, 200 борін, 30 косарок, 6 снопов'язалок. В селі організовано також сільськогосподарські артілі «Більшовик», «8 Березня», ім. Комінтерну та комуну ім. Сталіна. В 1929 році в Любашівці створюється одна з перших на Україні МТС[4].

З допомогою центральних і місцевих органів партії комуністи і всі трудівники села успішно долали численні труднощі на шляху організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Вони розгорнули наполегливу боротьбу за виконання планів третього року першої п'ятирічки. Щоб успішно провести весняну сівбу, колгоспники

---

[1] У лютому 1920 року Любашівка була центром великої волості, до якої належало 14 навколишніх сіл. Вона входила до Ананьївського повіту Одеської губернії. 1921 року Любашівська волость увійшла до складу Балтського повіту. У 1923 році Любашівка відійшла до Троїцького району Балтського округу Одеської губернії, а у жовтні 1924 року — до новоствореного Ясинівського району Молдавської АРСР. У 1926 році вона стала районним центром.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 4, спр. 22, арк. 28—29; ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 4; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 321, арк. 23—25.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-41, оп. 1, спр. 715, арк. 139; ф. Р-719, оп. 1, спр. 203, арк. 8, 9; ф. Р-599, оп. 1, спр. 526, арк. 55.

[4] М. Т. Куц. Питання колгоспного будівництва на Україні (1929—1941 рр.). Львів, 1965, с. 84.

Любашівки за прикладом членів артілі «П'ятирічку — за 4 роки» днювали й ночували в полі. Їхнім гаслом стало: «Боротьба за хліб — боротьба за соціалізм!»[1].

З величезним ентузіазмом працювали і залізничники станції Любашівка. Обговоривши на загальних зборах заклик робітників Московського заводу «Авиаприбор», вони вирішили 30 квітня—2 травня провести суботники. У перші два дні — передсвятковий і святковий — вони перевіряли і ремонтували інструмент, стрілки, стрілочні приводи, а 2 травня допомагали членам підшефної артілі «Комінтерн» у весняних польових роботах.

Великий трудовий ентузіазм у любашівців викликала звістка про скликання XVII з'їзду ВКП(б). В листі на ім'я секретаря ЦК КП(б) України С. В. Косіора комуністи Любашівки зобов'язалися наполегливо боротись за дострокове виконання завдань другої п'ятирічки, вивести Любашівський район в ряди передових[2].

25 лютого 1934 року любашівці зустрічали у себе С. В. Косіора. В товариських розмовах, які мав керівник більшовиків України з трудівниками села, порушувались питання про оволодіння молоддю провідними професіями колгоспного виробництва, сільськогосподарською технікою, про поліпшення побуту та підвищення культурного рівня колгоспників. Учасники цієї зустрічі запевнили С. В. Косіора, що «вони надалі ще енергійніше боротимуться за більшовицькі колгоспи, за заможне, культурне життя»[3]. І вони свого слова додержали.

З кожним роком кращали справи в колгоспах. Так, у 1937 році члени комуни ім. Сталіна зібрали зернових по 19,6 цнт, а колгоспники артілі «Більшовик» — по 15,8 цнт з га. Врожайність цукрового буряка в комуні ім. Сталіна становила 300 цнт, а ланки О. Біньківської та М. Білоконь зібрали по 350—400 цнт з гектара. Швидкими темпами розвивалося тваринництво. В колгоспі «П'ятирічку — за чотири роки» в 1938 році було організовано молочнотоварну ферму, а також свиноферму, на якій відгодовувалося понад 1100 тварин. Із зміцненням економіки колективних господарств підвищувався і добробут їх членів. Уже з 1933 року колгоспники систематично одержували на трудодень по 6—8 кг хліба[4].

Успіхи трудівників Любашівки тісно пов'язані з великою партійно-політичною та організаторською діяльністю партійних осередків, які були створені у 1932 році в комуні ім. Сталіна та артілі «П'ятирічку — за чотири роки». Неоціненну допомогу колгоспам подавала Любашівська МТС, яка у 1937 році мала близько 140 тракторів.

Ще на початку 30-х років райвиконком виніс рішення про електрифікацію села. Під керівництвом партійних і радянських органів це рішення було перетворено в життя.

У довоєнні роки значно змінився і зовнішній вигляд Любашівки. На кошти держави і колгоспів розгорнулось будівництво виробничих приміщень, закладів охорони здоров'я і культури. Споруджено нові приміщення МТС, виросли 2 корпуси елеватора.

В селі працювала добре обладнана лікарня, в якій у 1939 році відкрито відділення для інфекційних хворих, пологовий будинок та амбулаторію. Діти трудівників села навчалися в середній і 4 початкових школах. У 1936 році в Любашівці збудовано приміщення для робітфаку Одеського фармацевтичного інституту.

Працювала бібліотека, в якій налічувалося понад 11 тис. томів. Щовечора сюди збиралося чимало любашівців — обміняти книжки, почитати журнали, газети. Великою популярністю у читачів користувалася районна газета «Більшовик Любашівщини». Багато жителів села не тільки були її передплатниками, але й кореспондентами. Тільки за один рік, з 5 травня 1939 по 5 травня 1940 року, редакція газети одержала від трудящих 1517 дописів[5].

---

[1] Газ «Більшовик Любашівщини», 20 квітня 1932 р.
[2] Газ. «Більшовик Любашівщини», 13 січня 1934 р.
[3] Газ. «Молода гвардія», 26 лютого 1934 р.
[4] Газ. «Більшовик Любашівщини», 20 січня 1934 р., 7 листопада 1936 р., 21 січня 1938 р.
[5] Газ. «Більшовик Любашівщини», 5 травня 1940 р.

Всю роботу по перебудові життя в селі на соціалістичних засадах очолювала районна партійна організація. Районний комітет КП(б)У та райвиконком систематично проводили зльоти і наради передовиків сільського господарства, стахановців тощо.

Вранці 22 червня 1941 року в Любашівці зібралися районні збори партійного активу для обговорення питання про підготовку до збирання врожаю і здачі хліба державі. Ще не встиг доповідач директор МТС Т. К. Погорєлов закінчити свою промову, як на трибуну піднявся перший секретар райкому партії Яковлєв. Він схвильовано сповістив про напад на нашу Батьківщину фашистської Німеччини. Члени районного активу негайно розійшлись по підприємствах, колгоспах, установах, організували масові мітинги, на яких трудящі гнівно засудили віроломний напад фашистів і одностайно висловили готовність до останнього подиху відстоювати свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни. Тут же, на мітингах, розпочався запис чоловіків, жінок до народного ополчення. З першого дня війни до райкомів партії і комсомолу, до райвійськкомату надходили сотні заяв трудящих з проханням послати їх на фронт. В райкомі партії було розміщено штаб по будівництву укріплень. 9 липня почалась евакуація. Перший ешелон з технікою повів на схід заступник директора МТС по політчастині комуніст Радіон Чабан.

4 серпня 1941 року Любашівку захопили німецько-фашистські і румуно-боярські війська, які почали запроваджувати тут жахливий «новий порядок». Чимало жителів було кинуто до місцевого концентраційного табору. За період окупації загарбники розстріляли близько 400 мешканців села[1].

Для боротьби з ворогами в Любашівці створено підпільну партійну організацію, яку очолив комуніст М. І. Колодков. До неї входило 38 чоловік, зокрема М. Т. Запорожченко, І. Н. Плясов, В. П. Стойков, М. Ф. Добрийвечір та інші. Радянські патріоти встановили зв'язок з Кривоозерською кущовою підпільною організацією, яку очолював член партії офіцер Червоної Армії І. А. Гуртовий, а в лютому 1942 року — з антифашистською групою села Саврані[2]. Савранські і любашівські підпільники відіграли визначну роль в дальшому об'єднанні патріотичних груп північних районів Одещини і Прибужжя в цілому. Особливо велику роботу проводили підпільники Є. А. Благодир і О. О. Шелковников.

Патріоти села мали тісний зв'язок з однією із груп партизанського загону «Прибужець», що діяв у Любашівському та Врадіївському районах. Багато любашівців — В. І. Єременко, В. С. Коваленко, Б. Г. і В. Д. Лісняковські та інші — стали бійцями партизанського загону «Буревісник», створеного в жовтні 1943 року внаслідок об'єднання загону «Прибужець» з іншими партизанськими групами. Комуніст М. Т. Запорожченко очолив штаб «Буревісника». Підпільники Любашівки подавали велику допомогу загонові. Вони зібрали для партизанів 52 цнт муки, 30 тонн зерна, 1100 кг пального, багато одежі[3].

Народним месникам допомагали і ті жителі села, які не входили до підпілля. Так, колгоспник артілі «П'ятирічку — за чотири роки» І. І. Гавриленко зберігав для партизанів борошно, крупу, завезені до нього робітником млина С. С. Єроменком. Любашівські патріоти брали участь у здійсненні диверсій на ворожих комунікаціях. Виконуючи наказ партійного комітету і штабу загону «Буревісник», підпільники та партизани 28 листопада 1943 року на перегоні Любашівка—Заплази пустили під укіс румунський військовий ешелон. Було знищено паровоз, 9 вагонів, 70 солдатів й офіцерів. 4 і 7 грудня того ж року на перегонах Врадіївка—Любашівка і Любашівка—Сирово висаджено в повітря ще 2 ворожі ешелони, внаслідок чого загинуло близько 400 фашистів. Безпосередньо на залізничних коліях Любашівки народні месники знищили 13 вагонів з військовим майном ворога, 2 цистерни з пальним тощо. «На станції Любашівка,— говорилося в звіті партизанського загону «Буревісник»,—

---

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 54.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 26, арк. 72—86.

[3] Там же.

систематично виводилися з ладу під'їзні колії, завдяки чому ешелони часто затримувались»[1].

Під натиском Червоної Армії окупанти відступали на захід. Вдаючись до різних методів боротьби, патріоти зривали відправку до Німеччини та Румунії награбованого ворогом державного і колгоспного майна. Так, худобу заразили ящуром, з тракторів знімались дефіцитні деталі, пальне й мастило змішувались з піском, через що трактори виходили з ладу, не дійшовши до станції вантаження. При відвантаженні зерна з елеватора народні месники отруювали пшеницю[2].

29 березня 1944 року війська Другого Українського фронту визволили від фашистів станцію Любашівка, а 30 березня і село. Чимало мешканців Любашівки, які билися з ворогом в лавах Червоної Армії, брали участь у вигнанні окупантів з Одещини, а дехто з патріотів дійшов і до Берліна. У Тіргартені на пам'ятнику радянським воїнам, що загинули під час штурму цитаделі гітлерівців, золотими літерами викарбувано: «... Гвардії капітан Волощук К. М. 1916—26.4.1945 р...». Житель Любашівки Волощук у 1941 році пішов на фронт рядовим, а наприкінці війни вже був командиром гвардійського батальйону. 21 квітня бійці його батальйону одними з перших вступили до столиці фашистської Німеччини. Ось вже видно рейхстаг. На шляху до нього остання перешкода — річка Шпрее. Підступи до гранітних берегів забарикадовані і заміновані. Кожен метр брали ціною великої крові. Під ураганним вогнем противника батальйон переправився через річку. Командир підняв його в атаку і впав, скошений ворожою кулею. К. М. Волощуку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3]. Любашівці пишаються подвигами своїх односельчан і свято бережуть пам'ять про них.

Після визволення села його жителі на заклик партійної організації одностайно взялися за відбудову господарства, якому було завдано великої шкоди. Вороги зруйнували або спалили 75 будинків, розграбували майно 5 колгоспів на суму 37,3 млн. крб. Зокрема, було вивезено 585 коней, 654 голови великої рогатої худоби, близько 500 овець і 1600 свиней. У населення окупанти забрали майна на 12 млн. карбованців[4].

Відродження Любашівки стало загальною справою всіх жителів. Воно охопило всі галузі господарства і побуту. Було відбудовано основні майстерні МТС, приміщення середньої і 2 початкових шкіл. У 1944—1945 рр. під керівництвом партійної організації, при повсякденній допомозі з боку держави почалося відродження господарства колгоспів. На колгоспних ланах знову з'явились трактори і комбайни. Тільки в серпні 1945 року Любашівська МТС одержала 12 тракторів та запасні частини до них.

Допомога держави й масовий трудовий героїзм колгоспників дали змогу артілі «П'ятирічку — за чотири роки» на кінець 1947 року повністю освоїти довоєнні посівні площі і невпинно підвищувати врожайність сільськогосподарських культур. Вже на третій рік після війни колгосп одержав по 20 цнт пшениці, а на окремих ділянках — по 31,3 цнт з га. Було значно перекрито планову врожайність цукрових буряків, соняшнику, кукурудзи. На кінець 1948 року поголів'я худоби досягло довоєнного рівня. Артіль достроково виконала і перевиконала зобов'язання перед державою як по здачі хліба, продуктів тваринництва, так і по всіх видах інших поставок.

Комуністична партія, Радянський уряд високо оцінили трудові подвиги хліборобів. У 1948 році 5 членам артілі «П'ятирічку — за чотири роки» — Г. П. Бовкун, О. Є. Коломійченко, Д. Я. Коломійченку, О. І. Любинській та Н. Г. Лук'яненку

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 1, арк. 64; спр. 144, арк. 127; Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 194.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 26, арк. 81—82.

[3] Люди подвигу, с. 93—96.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 76, 84; спр. 10, арк. 34; спр. 7, арк. 149.

Перевірка обладнання у колгоспній лабораторії. Любашівка. 1953 р.

присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Багато колгоспників нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

Непогано йшли справи по відбудові господарства і в інших колгоспах Любашівки. Але трудівники села бачили, що в невеликих артілях важко досягти успіхів у розвитку економіки, добитися хороших прибутків, відрахувати значні суми на капітальне будівництво. Тому в 1950—1951 рр. вирішено об'єднати колгоспи «Комінтерн», «Більшовик», «П'ятирічку — за чотири роки», ім. Сталіна в одне велике господарство, яке стало називатися «Зоря комунізму». За колгоспом держава закріпила понад 5,6 тис. га землі, в т. ч. 3984 га орної, 120 га садів та виноградників, 75 га лісових смуг, 41 га ставків і водоймищ тощо.

Рік у рік розширявся і забудовувався райцентр Любашівка. З 1954 року в селі працювала будівельна організація по спорудженню шляхів Одеса—Київ та Полтава—Кишинів. На території площею в 50 га розмістилися бетонний завод з під'їзною колією, майстерні, склади будівельних матеріалів, гуртожиток для робітників, клуб на 300 місць тощо. У 1955 році було збудовано підприємство по прийманню та переробці 50 тис. тонн овочів за сезон. В наступному році став до ладу маслозавод потужністю 40 тис. тонн молока на рік, а ще через два роки — елеватор. У 1957 році відкрилися універмаг, книжковий магазин. Протягом 1955—1958 рр. в Любашівці споруджено близько 1 тис. нових будинків. Виросло красиве містечко механізаторів[1].

Зважаючи на всі зміни, які сталися в господарському та культурному житті села, а також враховуючи перспективи його розвитку, в 1957 році село Любашівку віднесли до категорії селищ міського типу. З того часу вона почала розвиватися ще швидше. В 1961 році здано в експлуатацію приміщення автовокзалу, а наступного року місцевий аеродром прийняв перші літаки.

Велика увага приділялася розвиткові підприємств, що обслуговували колгоспи району. У 1961—1962 рр. значно розширено і обладнано найновішим устаткуванням майстерні для ремонту тракторів і сільськогосподарських машин. Побудовано склади для продажу колгоспам нових машин, знарядь, запасних частин. На території елеватора споруджено калібрувальний завод.

З кожним роком все більше міцніло господарство артілі «Зоря комунізму». У 1962 році колгоспники зібрали зернових по 25—27 цнт, а цукрових буряків — по 325 цнт з га[2]. Такої врожайності хлібороби домоглися, збільшивши удвічі внесення місцевих і мінеральних добрив, запровадивши прогресивні способи сівби зернових культур. Було переглянуто також структуру посівних площ. На полях колгоспу почали висівати такі високоврожайні сорти, як пшеницю Безоста-1, гібридну кукурудзу ВІР-42, Одеська-29 і Одеська-16.

Успішно розвивалося громадське тваринництво. Розширення виробництва кормів дало можливість в 1962 році різко збільшити поголів'я худоби і підвищити її

[1] Газ. «Зоря комунізму», 2 березня 1958 р.
[2] Газ. «Хлібороб» (Любашівка), 16 березня 1963 р.

продуктивність. Того року на 100 га угідь колгосп мав по 58,3 голови великої рогатої худоби. Було вироблено і продано державі м'яса — по 57,2 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь, молока — по 252 центнери.

Зростання виробництва зернових, великі прибутки від тваринництва та інших галузей господарства дають можливість щороку збільшувати неподільний фонд артілі. Якщо за 1954 рік до цього фонду відрахували близько 302 тис. крб., то за 1963 рік вже 826 тис. крб. Великі кошти колгосп витрачав на придбання сільськогосподарських машин і капітальне будівництво. В 1963 році він мав 27 тракторів, 10 різних комбайнів, 14 вантажних і 2 легкові автомашини тощо. За роки семирічки споруджено 7 типових корівників на 2,4 тис. голів, свинарник на 2 тис. голів, 5 стаєнь, вівчарник, 2 гаражі для автомашин, 4 водонапірні башти, стаціонарну зерносушарку. Всі тваринницькі приміщення механізовано.

Із зростанням громадського багатства підвищується оплата праці колгоспників. У1965 році члени артілі одержали 11 847 цнт зерна, понад 580,3 тис. крб. і по додатковій оплаті — 67,6 тис. карбованців. Тільки на путівки до санаторіїв і будинків відпочинку для колгоспників з громадських фондів щороку витрачається понад 3 тис. карбованців.

Хороших показників досяг колгосп у першому році нової п'ятирічки. Врожайність зернових становила 34,6 цнт з га, проти 33,1 цнт у 1965 році. На кожні 100 га угідь одержано по 354 цнт молока і 59 цнт м'яса[1]. Неподільні фонди виросли до 1756 тис. крб., оплата праці колгоспників досягла 4 крб. 15 коп. на людино-день.

За успіхи, досягнуті в 1966 році, колгосп одержав перехідний Червоний прапор Ради Міністрів Союзу РСР та ВЦРПС і першу грошову премію в сумі 8,4 тис. крб.[2] Того ж року велику групу колгоспників нагороджено орденами і медалями, а голові артілі Є. Л. Овчару присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

В ювілейному році трудівники колгоспу, включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, вийшли в ньому переможцями. Одеський обком КП України, облвиконком та облпрофрада нагородили артіль «Зоря комунізму» пам'ятним Червоним прапором. Її занесено на обласну Дошку пошани[3].

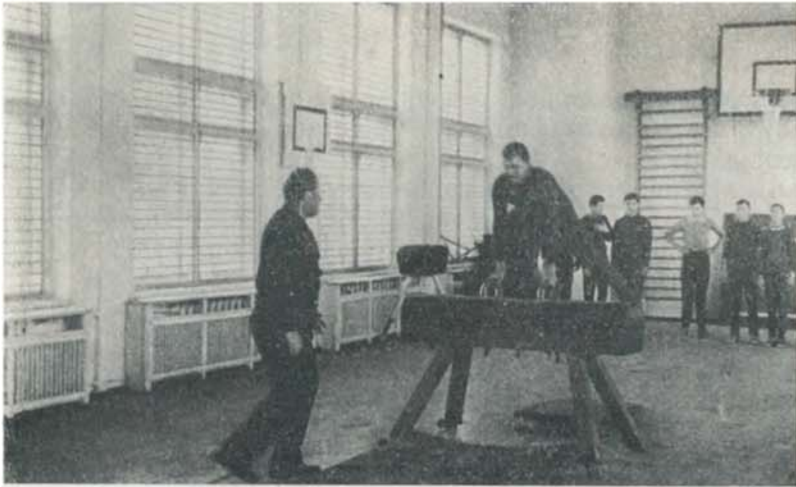
Поряд з сільським господарством в Любашівці успішно розвивається місцева промисловість, що налічує 20 підприємств. Найбільші з них — «Побуткомбінат» (168 робітників), відділення «Сільгосптехніка» (268 робітників), автобаза № 13 (163 робітники), пересувна механічна колона (371 робітник), маслозавод (50 працівників), елеватор, залізнична станція та багато інших.

У ювілейному 1967 році робітники Любашівського елеватора встановили пересувні транспортери, побудували башту, 2 нові склади, реконструювали калібрувальний завод. Добре працює колектив маслозаводу. На честь ювілею Радянської влади він виробив продукції на 1 380 тис. карбованців.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Любашівки. Нині в селищі, яке налічує понад 2500 дворів, за типовими проектами споруджено красиві будинки адміністративного призначення, нові приміщення для промислових підприємств, лікувальних, навчальних і культурно-освітніх закладів. На основі зростання економіки і підвищення добробуту людей значно розширюється індивідуальне та комунальне житлове будівництво. За післявоєнні роки у селищі споруджено 900 будинків, з них 400 — для робітників і службовців, 450 — збудували колгоспники. В 1965—1966 рр. заселено два 24-квартирні комунальні будинки.

Місцева Рада взяла під свій контроль благоустрій селища, розвиток комунального господарства. У 1966 році відкрито готель на 50 місць з центральним опаленням. У січні 1968 року здано в експлуатацію будинок районної контори зв'язку, де розміщуються пошта і телеграф, переговорний пункт, а також редакція і друкарня районної газети. Закінчується спорудження комбінату побутового обслуговування. Сіль-

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 12 травня 1967 р.
[2] Газ. «Знамя коммунизма», 12 травня 1967 р.
[3] Газ. «Знамя коммунизма», 28 жовтня, 1 листопада 1967 р.

У спортивному залі Любашівської середньої школи № 1. 1967 р.

ське споживче товариство відкрило в селищі продуктові і меблевий магазини, склади лісоматеріалів, палива тощо.

Не впізнати тепер вулиць Любашівки. Колись курні і брудні, нині вони здебільшого вкриті бруківкою і асфальтом, обсаджені декоративними деревами — стрункими тополями, кучерявими кленами, осокорами. В селищі є багато садків, скверів, парків. Зелене вбрання сприяє поліпшенню мікроклімату, оздоровленню населення.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування мешканців Любашівки. Розширюється районна лікарня, яка нині має 150 ліжок. В першому півріччі 1965 року введено в експлуатацію новий лікувальний корпус на 60 ліжок. У 1966 році медичної апаратури та інструментів придбано на 47 тис. крб. Все це дає можливість 25 лікарям застосовувати найновіші методи діагностики, робити складні операції. Доброю репутацією у населення користуються хірург О. Д. Коломійченко та головний лікар А. К. Стахова. Вони повернули до життя і трудової діяльності сотні людей. Уряд високо оцінив їх роботу. А. К. Стахову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а О. Д. Коломійченка — медаллю «За трудову відзнаку».

Медичні працівники проводять профілактичну роботу, патронують дитячі заклади. З 1964 року в Любашівці працюють селищний та колгоспний дитячі комбінати. Крім того, дирекції елеватора і будівельного управління відкрили садки і ясла для дітей робітників та службовців.

Розгортається широке культурне будівництво. У 1962 році в селищі було споруджено 2 шкільні корпуси, а в останньому році семирічки здано в експлуатацію двоповерхове приміщення середньої школи № 1. Крім учбових класів, кабінетів та лабораторій, школа має спортивний зал, майстерні, їдальню для учнів, які живуть в інтернаті, та інше. Тепер в селищі дві десятирічки, одна восьмирічка. 200 юнаків і дівчат здобувають освіту у вечірній школі робітничої молоді і ще більше навчається в заочній. Серед 95 вчителів та 12 вихователів, що працюють в Любашівці, є багато майстрів своєї справи.

Велику роботу проводять районний Будинок культури, клуби колгоспу та елеватора. В них працює понад 20 гуртків художньої самодіяльності. У виконанні гуртківців жителі селища познайомилися з п'єсами українських класиків і сучасних радянських драматургів. Завжди багато людей в зимовому та літньому кінотеатрах.

Серед мешканців Любашівки кожний другий — активний читач районної бібліотеки для дорослих, яка налічує понад 26 тис. примірників політичної, науково-технічної, сільськогосподарської та художньої літератури. Бібліотечні працівники проводять читацькі конференції, влаштовують тематичні виставки тощо. За добре організовану роботу колектив бібліотеки в ювілейному році відзначено дипломом Міністерства культури СРСР. За ініціативою депутата селищної Ради В. М. Лук'яненка розвиваються нові форми поширення книги — народні бібліотеки на громадських засадах.

В селищі працюють народний університет пропаганди передового досвіду, кабінет політичної освіти, червоні кутки на тваринницьких фермах.

Змістовне творче життя вирує в селищі. Його трудівники наполегливо працюють над тим, щоб внести гідний вклад у будівництво матеріально-технічної бази комунізму.

І. Ю. ТРОФИМЧУК

Любашівський район утворено в лютому 1926 року. Він розташований в північній частині області і межує на півночі з Савранським та Балтським, на заході — Ананьївським районами Одеської області, на сході — з Кривоозерським районом Миколаївської області. Територія —1,1 тис. кв. км. Населення — 48 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 37,4 тис. (77,9 проц.). Густота населення — 43,6 чоловіка на 1 кв. км. В районі — 61 населений пункт. Вони підпорядковані одній селищній та 9 сільським Радам. Через територію району та його центр Любашівку проходять залізнична лінія Борщі—Помічна, а також 3 автошляхи.

В районі переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає 71,7 проц. валової продукції. Понад чотири п'ятих території займають сільськогосподарські угіддя, з них 82,4 проц.—орні землі. На них господарюють 25 колгоспів і 1 радгосп. У 1968 році їх валова продукція становила близько 21,7 млн. крб., понад 64 проц. якої дає рослинництво. Основні зернові культури — озима пшениця і ячмінь ярий; технічні — цукрові буряки та соняшник. Середня врожайність за 1966—1968 рр. становила: зернових культур — 21 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 22 цнт; цукрових буряків — 210,9 цнт, соняшнику — 17,2 цнт з гектара.

Значних успіхів досягнуто в розвитку громадського тваринництва, яке має м'ясо-молочний напрям. У 1968 році на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 41,7 голови великої рогатої худоби, вироблено 41 цнт яловичини, на 100 га ріллі припадало 35,3 свині. Валова продукція тваринництва в 1968 році становила 7,7 млн. крб.— 35,6 проц. всієї продукції сільського господарства.

Сільськогосподарське виробництво має потужну матеріально-технічну базу. Вартість виробничих фондів в рослинництві і тваринництві становить 16,7 млн. крб. На колгоспних і радгоспних ланах працюють 680 тракторів та 230 комбайнів. Орні роботи, збирання зернових та соняшнику механізовані на 100 проц., міжрядний обробіток цукрових буряків та їх збирання — на 96 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 76 проц. Господарства району підключено до державної енергосистеми.

В районі — 8 промислових підприємств; у 1968 році їх валова продукція становила 8,6 млн. крб. На підприємствах, з яких найбільшими є Заплазький цукровий завод та Любашівський маслозавод, працюють 1457 робітників і службовців. Харчова промисловість дає 85,1 проц. всієї промислової продукції.

Район має розгалужену торговельну мережу, яка налічує 166 магазинів та крамниць, працює 38 закладів громадського харчування. Товарооборот у 1968 році дорівнював 15,7 млн. крб.

У районі провадиться широке житлове будівництво. За роки семирічки тут споруджено 2412 будинків, а протягом 1966 року — 532 будинки загальною площею 313,8 тис. кв. метрів.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. В районі є 6 лікарень на 285 ліжок, 31 фельдшерсько-акушерський пункт, 11 колгоспних пологових будинків. Хворим подають медичну допомогу 40 лікарів і 224 чоловіка середнього медперсоналу.

За роки Радянської влади створено розгалужену мережу закладів народної освіти. В районі — 9 середніх, 17 восьмирічних і 11 початкових шкіл, а також 4 школи робітничої та сільської молоді. В них працюють 564 педагоги, з яких два — заслужені вчителі школи Української РСР та 32 — відмінники народної освіти. В Любашівці відкрито музичну школу.

Трудівники колгоспів і промислових підприємств району проводять своє дозвілля в 4 будинках культури і 30 клубах. Вони беруть активну участь в роботі 7 народних університетів культури та 170 гуртках художньої самодіяльності. До їх послуг — 35 бібліотек з книжковим фондом 187,4 тис. примірників та 5 бібліотек, що працюють на громадських засадах. У 1968 році населення району передплачувало 955 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. В районі видається газета «Хлібороб», а в колгоспі «Зоря комунізму» — багатотиражна газета «Колгоспна правда».

ТРОЇЦЬКЕ

Троїцьке (Свято-Троїцьке) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Велика Василівка, Дачне, Катеринівка Перша, Козачий Яр, Комарівка, Мала Василівка, Маломайорське, Михайлівка, Новоолександрівка, Новотроїцьке, Панкратівка, Покровка, Шайтанка. Троїцьке розташоване на лівому березі річки Тилігулу, за 27 км від райцентру і залізничної станції Любашівка (на лінії Котовськ—Помічна). Зв'язане автобусним сполученням з Одесою, Любашівкою та Ананьєвом. Населення — 3,1 тис. чоловік.

Троїцьке засноване в 50-х роках XVIII століття втікачами-кріпаками з Лівобережної України та з Росії [1]. Обране поселенцями місце (річка, ліс, масні чорноземи) було зручним для ведення господарства і захисту від ворога. Але селяни не знайшли тут бажаної волі. Вони потрапили під владу кримського хана. Ханський ставленик гетьман Волоський щороку стягував з поселенців данину в розмірі десятої частини врожаю та приплоду[2].

Після приєднання території між Бугом і Дністром до Росії (1791 рік) тут насаджувалося поміщицьке землеволодіння, відбувався процес закріпачення селянства. Однак у Троїцькому, яке в 1793 році стало слободою і було передано у відання казенного відомства, більшість населення становили казенні селяни. Крім них, в слободі налічувалося чимало кріпаків, що належали місцевим поміщикам, а також ремісників і торговців. У 1820 році тут проживало 780 мешканців[3]. Через 9 років Троїцьке було віднесено до розряду містечок. До 1834 року воно входило у Ольвіопольський повіт, а потім — до новоствореного Ананьївського повіту Херсонської губернії. Адміністративний та економічний зв'язок з Ананьєвом — одним із значних центрів торгівлі хлібом на півдні України — сприяв пожвавленню господарського життя містечка, зростанню його населення.

Напередодні реформи 1861 року тут проживало вже 929 чоловік. Жителям Троїцького — державним селянам, міщанам тощо — належало 5450 десятин землі. В руках поміщиків зосереджувалося у два рази більше — 11,6 тис. десятин, з них княгиня Гік мала 10 тис. десятин. Землевласники володіли кріпаками (близько 32 проц. селян). Останні одержували від поміщика земельні наділи — в середньому по 3 десятини на ревізьку душу[4]. При тогочасних трипільній і перелоговій системах землеробства та примітивних знаряддях праці така кількість землі не могла забезпечити селян хлібом. Розмір панщини і обсяг робіт нічим не регламентувалися. День панщини нерідко дорівнював трьом календарним дням.

Значно посилилась експлуатація селян, що були прикріплені до казенної землі. Більшість державних селян у Троїцькому перебувала «на господарському», власне, кріпосницькому становищі[5]. П'ята частина їх мала наділи менше однієї десятини, половина — від 1 до 2 десятин.

Під час реформи 1861 року поміщики намагалися лишити в своїх руках якнайбільше землі. Тому селянам Троїцького було передано за значний викуп тільки 1600 десятин — сьому частину поміщицької землі. 20—25 проц. селян одержали неповні наділи, а близько 20 проц.— жалюгідні «дарчі» наділи (без викупу)[6]. Найвища норма

---

[1] Список населенных мест по сведениям 1859 года, т. 47, Херсонская губерния, СПб. 1868, с. 67, 111.

[2] Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 171.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18152, арк. 6.

[4] Список населенных мест по сведениям 1859 года, т. 47, с. 67; Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 170; А. Тройницкий. Крепостное население в России по 10-й народной переписи. СПб, 1861, с. 26—27.

[5] Цю групу становили пожалувані або передані поміщикам в орендну експлуатацію селяни, що відбували панщину за люстраціями, інвентарями чи контрактами.

[6] Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 170.

надільної землі не перевищувала 3—4 десятин. Селяни мусили орендувати землю, але, як правило, через основного орендаря та суборендаря, а це значно посилювало експлуатацію хліборобів. Так, основний орендар здавав землю суборендареві по 4 крб. за десятину, а у того селяни орендували її за третину врожаю і ще сплачували грішми по 1 крб. за десятину орної землі та по 6—7 крб.— сінокосу чи випасу[1].

З розвитком капіталістичних відносин посилюється зубожіння трудящого селянства. За даними Херсонського земства, 80-х роках XIX століття в Троїцькому проживало 2,5 тис. чоловік, з них 1565 — колишні державні і поміщицькі селяни. Вони об'єднувалися в сільську общину, яка мала 1828 десятин землі. Дуже скрутно було в общинників з реманентом і робочою худобою. У них налічувалося 183 плуги, 281 борона, 22 жатки, 429 коней.

Значну групу становили селяни-десятинники — 546 чоловік. Власної землі вони не мали, а худобою і реманентом були забезпечені вкрай погано (46 коней, 57 плугів, 58 борін). 60 сімей десятинників жили в чужих хатах.

Про різке посилення класового розшарування на селі переконливо свідчать такі дані: 65 господарств зовсім не мали ріллі, у 85 її було від 1 до 3 десятин, у 150 — від 3 до 15. Куркулі володіли від 50 до 250 десятин. Значна частина сільських багатіїв виділилася на хутори. У 1887 році їх було 3 — Каданка, Шайтанка і Новоселка, в яких налічувалося 52 двори[2].

В Троїцькому проживало 125 міщан, 30 дворян, 24 особи духовного звання. Місцевим міщанам і купцям належало 20 дрібних підприємств і 24 крамниці. Дворяни-землевласники мали понад 10 тис. десятин землі, яку обробляли з допомогою найманої праці. Від сходу сонця і до пізнього вечора працювали наймити на поміщицьких ланах, але заробітки їх були мізерними. Чоловік одержував 40 коп., жінка — 29, підліток — 24 коп. за день.

Зростання числа безземельних і малоземельних господарств, посилення розшарування селян викликали загострення класових суперечностей. У 1884 році селяни спалили економію княгині Гік. З часом і особливо в роки першої буржуазно-демократичної революції вони переходять до більш організованих форм боротьби.

З весни 1905 року в Троїцькому і селах повіту значно активізується пропагандистська робота ананьївських соціал-демократів. У листівках, що доставлялися сюди з Одеси і Ананьєва, викривалися антинародна політика самодержавства, імперіалістичний характер російсько-японської війни.

Під впливом більшовицької агітації трудящі селяни почали готуватися до відкритого виступу. Його очолила комісія, до складу якої ввійшли коваль І. Ю. Васильєв, бідняки Є. П. Дмитрашко, А. А. Деренчук та інші.

У серпні 1905 року, зібравшись в місцевій економії, селяни ухвалили: при збиранні врожаю на поміщицькому полі пану залишати четверту копу, за десятину випасу платити 1 крб., всім сім'ям фронтовиків видавати безплатно посівний матеріал з панських комор. На заклик комісії селяни одностайно вирушили в інші економії, де до них приєдналася велика кількість наймитів. Це був один з найзначніших революційних виступів селян Херсонської губернії. Налякані масовим революційним рухом, місцеві власті викликали каральний загін, який жорстоко розправився з «бунтівниками». Найбільш активні учасники заворушень — Є. П. Дмитрашко, З. С. Бандурівський, І. Ю. Васильєв та ін.— були заарештовані і відправлені на каторгу до Сибіру[3].

Перша народна революція в Росії зазнала поразки. Настали роки реакції. Але селянство продовжувало боротьбу за землю. Столипінська аграрна реформа посилила розшарування села, загострила класові суперечності. Поміщицькі та куркуль-

[1] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1821, арк. 97—168.

[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 24, 105, 232—235, 399, 423.

[3] ЦДАЖР СРСР, ф. Д-4, оп. 1, спр. 87, арк. 1—3.

ські господарства становили 0,4 проц. всіх господарств, а володіли вони 58,9 проц. всієї землі. Терпіли селяни не тільки від малоземелля, але й від нестачі худоби, особливо робочої. На селі було 3 тис. корів і близько 4,5 тис. коней, з них трударям-хліборобам належало трохи більше 10 проц. всього поголів'я[1].

В злиднях і темряві жили селяни. Частим явищем були епідемії, бо населення не одержувало достатньої медичної допомоги. Жителів всієї Троїцької волості обслуговували 1 лікар, 2 фельдшери та медсестра. В самому селі у 1910 році на базі фельдшерського пункту (відкритий у 1871 р.) створено лікарню, але вона мала всього 15 ліжок.

Не краще стояла справа і з народною освітою. У 1916 році з 3 тис. жителів Троїцького майже 80 проц. були неписьменні. В церковнопарафіяльній та двох земських школах навчалось всього близько 100 дітей.

В роки першої світової війни селянські господарства, позбавлені робочих рук, зовсім занепали. Злидні, голод штовхали трудящих на боротьбу проти землевласників, проти царизму, який відстоював інтереси поміщиків. Після повалення самодержавства селяни Троїцького почали самочинно розв'язувати земельне питання. Так, 18 квітня 1917 року ананьївський повітовий комісар Тимчасового уряду телеграфував у столицю про заорювання ними поміщицьких земель[2].

Одвічні мрії селянства про землю здійснила тільки Велика Жовтнева соціалістична революція. У лютому 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. Троїцька Рада, у яку входили місцеві більшовики Є. П. Дмитрашко, Д. П. Стебловський, П. Прохоров та ін., приступила до розподілу 10 тис. десятин поміщицьких земель. Але цю роботу не було завершено. В березні 1918 року в село вдерлися австро-німецькі окупанти і загони буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Захопивши село, вони вчинили жорстокі екзекуції над жителями, розстріляли кількох радянських активістів, відібрали землю у селян і повернули її поміщикам та куркулям. Однак, незважаючи на репресії і знущання, трудящі Троїцького не припиняли боротьби за відновлення влади Рад. Навесні 1918 року в Троїцькому відбулася нарада керівників партизанських загонів Ананьївського повіту, в якій брали участь М. М. Криворучко, П. М. Боханець, С. М. Недолуженко та інші командири. Було вирішено на базі загону М. М. Криворучка, який прибув з Ананьєва, створити опорний пункт в Кохівці. Це завдання успішно виконано. Вдалося розпропагувати австрійський загін, що стояв у маєтку поміщика Флоринського. Солдати були обеззброєні, а офіцери і Флоринський, що вчинили опір, розстріляні. Цей успіх сприяв значному припливу в загін М. М. Криворучка нових бійців, у т. ч. й з Троїцького. Восени 1918 року 600 бійців загону влилися в 1-й Ананьївський стрілецький полк[3]. Він брав участь у визволенні повіту від німецьких окупантів, вів боротьбу проти петлюрівських банд.

У листопаді 1918 року, після краху австро-німецького окупаційного режиму на Україні, влада в Троїцькому перейшла до волосного ревкому. Він провадив велику роботу по встановленню в селі і волості революційного порядку. Для боротьби з англо-французькими інтервентами, що захопили південь України, був створений партизанський загін, який в березні—квітні 1919 року разом з частинами Червоної Армії визволяв Одесу.

У квітні 1919 року куркулі Троїцького та навколишніх сіл вчинили антирадянський заколот, але були швидко розгромлені червоноармійським загоном, що прибув з Ананьєва. Та куркульський бандитизм тривав. Комітет бідноти, створений в травні того ж року, мобілізував активістів-бідняків у повітовий селянський загін, який вів боротьбу проти банди Козакова — одного з помічників отамана Григор'єва.

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 280; Сборник Херсонского земства, 1890, № 2, с. 157.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. Д-4, оп. 1, спр. 87, арк. 10.

[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1—2, с. 77—78.

Наприкінці липня становище ще більше загострилося. З півдня насувалася армія генерала Денікіна. 3 серпня білогвардійці захопили Троїцьке. Члени ревкому пішли у підпілля. Встановивши зв'язки з Ананьївським більшовицьким підпільним комітетом, вони взяли участь у формуванні партизанських загонів під командуванням В. К. Дубецького та І. І. Максименка. Координуючи свої дії з частинами Червоної Армії, партизани протягом жовтня 1919 — січня 1920 року розгромили 3 денікінські полки під Миколаївкою Другою та в районі Лукашівки—Сиротинки[1]. 19 лютого 1920 року червоноармійці за допомогою партизанів і місцевих жителів визволили Троїцьке.

Ветерани громадянської війни та колгоспного будівництва в Любашівському районі: В. Ф. Пономаренко і О. А. Литвинюк (фото 1967 р.).

Ревком, що вийшов з підпілля, знову взяв владу в свої руки. У травні 1920 року в селі створено комнезам, який об'єднав 1039 незаможників. Бойовим ядром, навколо якого гуртувався і зростав радянський актив села, провідною політичною та організуючою силою став волосний партійний осередок, створений на початку серпня 1920 року. До нього входило 4 члени РКП(б) — Є. П. Дмитрашко (секретар), Д. П. Стебловський, П. Прохоров, В. Ф. Пономаренко — і 9 кандидатів[2]. Одночасно був організований і комсомольський осередок. 10 серпня 1920 року газета «Большевик» повідомляла, що понад 30 найактивніших юнаків і дівчат Троїцького вступило до Комуністичної спілки молоді. Своїм секретарем вони обрали А. А. Черненка. Комуністи і комсомольці докладали великих зусиль до налагодження нормального життя в селі. При активній участі КНС ревком, партосередок продовжили роботу по наділенню землею бідняцьких родин. Їм попередньо нарізали по 2 десятини на їдока. У другій половині серпня 1920 року в Троїцькому було проведено «Тиждень наступу на куркуля». У сільських багатіїв реквізували близько 20 проц. реманенту та худоби і розподілили їх серед незаможників. Це дало можливість успішно закінчити осінні польові роботи. До 20 вересня було засіяно 4 тис. десятин землі.

Того ж місяця в селі проводився «Тиждень селянина», під час якого партосередок організував прослуховування грамзапису промов В. І. Леніна «Що таке Радянська влада?», «Про селян-середняків» і «Як назавжди врятувати трудящих від гніту поміщиків і капіталістів». Під враженням цих промов бідняцькі і середняцькі маси ще тісніше згуртувалися навколо комуністів. Про це переконливо свідчать вибори до сільської і волосної Рад, які відбулися у січні 1921 року. Керівне ядро в них становили більшовики[3].

Сільська Рада перш за все зайнялася питанням відродження занепалого господарства. Після запровадження НЕПу вона залучила до відбудови місцевих підприємств приватний капітал. У 1921—1922 рр. Троїцька Рада передала в оренду приватникам 2 напівзруйновані млини, 3 маслоробні. Через кілька місяців вони вже пра-

[1] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 55, арк. 19—21.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-53, оп. 1, спр. 129, арк. 99; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 214, арк. 60.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 14, арк. 2, 13, 20; спр. 47, арк. 3; спр. 48, арк. 25.

цювали. Гроші, одержані від орендарів, використовувалися для господарських потреб.

Для фінансової допомоги трудящим селянам у відбудові їх господарств у лютому 1922 року було організовано сільськогосподарське кредитне товариство, до якого вступило 270 чоловік. Наступного року у Троїцькому створюється споживче товариство (1150 членів) і артіль по ремонту інвентаря. Почали працювати прокатний та зерноочисний пункти. Проводився безплатний обробіток земель сім'ям червоноармійців та вдів[1].

Одночасно багато уваги приділялося культурному будівництву на селі. Ще в травні 1919 року тут відкрито хату-читальню. На початку наступного року молодь Троїцького організувала клуб, а при ньому — самодіяльний театр, музичний гурток. Учасник художньої самодіяльності комсомолець І. Пазюк написав і поставив п'єсу про Червону Армію — «Наша бере!». За допомогою митців Одеського театру опери і балету гуртківці поставили «Наталку Полтавку». У 1923 році на базі клубу було створено райсільбуд, який став центром масово-політичної та культурно-освітньої роботи. Тут вперше почалося демонстрування кінофільмів. За 10—15 верст приходили сюди селяни, щоб побачити «чарівні картини». Розгорнулася боротьба з неписьменністю. У колишньому попівському будинку відкрито школу лікнепу. В 1923 році в Троїцькому вже працювали 2 трудові школи. В них 11 учителів навчало 200 дітей селян.

Важливу роль в розвитку економіки села, в піднесенні культури його жителів відіграло перетворення Троїцького в районний центр (березень 1923 р.)[2]. Райком партії, райвиконком приділяли велику увагу відбудові селянських господарств і одночасно пропаганді переваг колективної праці. Селяни виявили великий інтерес до нових форм господарювання. При активній участі райкому, сільради та КНС у 1923 році в селі організовано ТСОЗ «Серп і молот». До нього увійшло 12 селянських господарств — незаможників і середняків. Товариство мало 84 десятини землі, 10 коней, 8 корів. В розпорядженні його членів було 4 плуги, 2 борони. Незабаром держава виділила їм трактор «Фордзон», молотарку. Того ж року в Троїцькому організуються ще 2 ТСОЗи — «Червоний орач» і «Новий світ»[3]. Це були перші кроки на шляху соціалістичної перебудови села.

7 березня 1926 року в райцентрі відбулася безпартійна селянська конференція, в якій взяли участь 244 делегати. На конференції селяни говорили: «Хоч незаможники і бідняки одержали землю, але їхнє життя досить тяжке, бо нема худоби, реманенту... Вони мусять просити допомогу у куркулів. Куркуль допомогу дає, але потім дере з незаможного 7 шкур». Делегати схвалили політику партії щодо залучення селян до колективних господарств. У 1926—1927 рр. за активною участю сільської бідноти у Троїцькому організовано 5 ТСОЗів: «Вільна праця», «Вільний шлях», ім. Ворошилова та ін. Ще ширше розгорнуло свою діяльність кредитне товариство. У 1926 році воно подало допомогу 863 селянам на суму 39,2 тис. крб., з них 18,8 тис. крб. було витрачено на машини і інвентар. Селянські господарства придбали 2 трактори, 13 жниварок, 64 сівалки, 61 плуг, 264 борони та ін[4]. Все це створювало сприятливі умови для проведення колективізації.

Перший колгосп на селі «Нове життя» організовано в 1927 році на базі ТСОЗу. Він об'єднав 16 бідняцьких господарств. Земельна площа артілі становила 240 га. На пільгових умовах вона придбала 2 трактори[5]. Головою колгоспу обрано комуні-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 349, арк. 17; спр. 399, арк. 15, 54; оп. 3, спр. 34, арк. 188—189; оп. 1, спр. 448, арк. 161.

[2] Троїцький район у складі Одеської області був до 1957 року. Потім його розформували. Троїцьке увійшло до Ананьївського району. З кінця грудня 1966 року територію Троїцької сільради включено до Любашівського району.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 83, арк. 1—1 зв.; ф. Р-46, оп. 24, спр. 38, арк. 45—55.

[4] Там же, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1572, арк. 7.

[5] Там же, ф. Р-53, оп. 1, спр. 129, арк. 76—77, 99.

ста С. Ф. Блакитного. Того ж року створено ще одну сільгоспартіль — «Успіх». До неї увійшло 23 господарства незаможників.

У 1929—1930 рр. під керівництвом парторганізації в селі почалася масова колективізація, яка проходила в умовах гострої класової боротьби. Так, влітку 1929 року після закінчення селянських зборів, що обговорювали питання про організацію колгоспу, куркулі вчинили замах на депутата сільради, уповноваженого по колективізації І. Ф. Васильченка. Куркулі вдавалися навіть до організації фальшивих колгоспів, де з допомогою своєї агентури приховували від держави і розкрадали хліб, привласнювали інвентар тощо. Спираючись на бідноту, парторганізація і сільрада викрили підступи класового ворога. Опір куркулів було зламано і більшість з них виселено. Після цього в колгоспи пішов і середняк. На 1 лютого 1930 року в артілі об'єдналося 86 проц. селянських господарств[1]. Всього в селі було створено 8 колгоспів: «Ленінський прапор», «Червона Зірка», ім. Шевченка та інші.

Організаційно-господарське зміцнення колгоспів нерозривно зв'язане з діяльністю Троїцької МТС, організованої в 1932 році. Вона допомагала колгоспам запроваджувати передові агротехнічні прийоми обробітку грунту, несла на село високу індустріальну культуру. В 1939 році МТС мала близько 50 тракторів ХТЗ і ЧТЗ, понад 30 комбайнів «Комунар» та іншу техніку. Плодотворну роботу по зміцненню колгоспних парторганізацій, поліпшенню організації праці в артілях, запровадженню трудодня провів політвідділ МТС. Все це обумовило економічне зміцнення колективних господарств в роки передвоєнних п'ятирічок. За колгоспом ім. Шевченка держава закріпила близько 2 тис. га землі. У 1935—1936 рр. він мав 150 коней і 130 волів, придбав 3 автомашини. Спираючись на творчу ініціативу трудівників, правління і партійна організація колгоспу організували масове соціалістичне змагання, впроваджували нову агротехніку. Це дало можливість у передвоєнні роки одержувати середній урожай зернових по 18—20 цнт[2]. 1940 року колгосп зібрав по 32,6 цнт пшениці на площі 377 га і став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Дружно працювали, заможно жили колгоспники. В 1939—1940 рр. вони одержували на трудодень по 3—4 кг зерна і 2—3 крб. грішми. В успіхах артілі була чимала заслуга здібного організатора невтомного працівника комуніста А. Є. Дмитрашка, який був її головою з 1934 по 1941 рік.

З кожним роком все краще працювали 5 промислово-кооперативних підприємств Троїцького. У 1939 році вони виробили продукції на 7 млн. крб. В селі було організовано механічно-слюсарну майстерню, налагоджено роботу державного млина. Ще в 1929 році стала до ладу дизельна електростанція потужністю 260 квт. У хатах засвітились лампочки Ілліча.

Рік у рік поліпшувалося медичне обслуговування трудящих. Колишня земська лікарня була повністю переобладнана, число ліжок збільшилося до 42. Вона мала пологове відділення, електрокабінет, амбулаторію, інфекційне відділення тощо. Тут працювало 2 лікарі, 8 фельдшерів та медсестер. В селі відкрили санепідстанцію, дитячу консультацію[3].

Значних успіхів трудящі села добилися і в галузі культури. Зусиллями культосвітньої секції сільради, вчителів та громадськості в 1936 році ліквідовано неписьменність. В середній, двох семирічних і початковій школах навчалося понад 500 дітей.

В селі діяли радіовузол, кінотеатр, районна бібліотека. Справжнім місцем культурного відпочинку жителів Троїцького став клуб. У гуртках художньої самодіяльності села брали участь молодь і багато літніх колгоспників.

Активно включилися трудящі Троїцького в боротьбу за виконання третього п'ятирічного плану розвитку народного господарства і культури СРСР. Однак напад гітлерівської Німеччини на нашу країну перешкодив його здійсненню. Вже

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 1, спр. 884, арк. 11; ф. Р-1012, оп. 1, спр. 267, арк. 32.
[2] Газ. «Соціалістичний наступ», 12 грудня 1939 р.
[3] Газ. Соціалістичний наступ», 22 листопада 1936 р.; 15 грудня 1939 р.

в перші дні війни захищати соціалістичну Вітчизну пішло 800 жителів Троїцького. Ті, що лишилися, працювали на спорудженні оборонних укріплень навколо села і в районі. Провадилася евакуація майна колгоспів і промислових підприємств. Але завершити її не вдалося.

8 серпня 1941 року німецько-румунські окупанти вдерлися в Троїцьке. Почалися масові страти і катування. Від рук фашистів загинули секретар райкому комсомолу М. З. Бордюженко, один з організаторів Радянської влади на селі Є. П. Дмитрашко з дружиною і інші активісти села, які не встигли відійти з Червоною Армією. Але терор окупантів не зламав волю жителів. Вони билися з ворогом в лавах партизанського загону, що діяв у Троїцькому районі. Це був один з перших загонів, створених в Одеській області. Його бійці в серпні 1941 року брали участь у нападі на німецькі транспорти поблизу сіл Ширяєвого, Жовтня, Антонівки і Демидового. Під час цих боїв було вбито 120 солдатів і офіцерів ворога, спалено 27 цистерн бензину, 47 автомашин з боєприпасами тощо[1].

Восени 1942 року, коли під стінами Сталінграда радянські війська вели героїчні бої, в селі організується підпільна група. До неї входили Лідія і Олексій Середицькі, Марія і Микола Чепурнюки, Людмила Василенко, Василь Смединський, Людмила Черненко, Максим Аниченко. Вони агітували населення саботувати заходи окупантів, писали та поширювали листівки, повідомлення Радянського інформбюро. В ніч з 6 на 7 листопада 1942 року підпільники на всіх громадських будівлях розклеїли листівки із закликами до боротьби з підступним ворогом. А в грудні, коли почався розгром фашистських військ на берегах Волги, розповсюдили понад 80 листівок. Невдовзі окупанти напали на слід підпільників. 25—27 грудня 1942 року декого з них було заарештовано. У фашистських катівнях тираспольської в'язниці загинули організатор групи вчителька Лідія Середицька та Марія Чепурнюк[2]. А ті, кому вдалося врятуватися, продовжували боротьбу з ворогом аж до визволення села.

Чимало бойових подвигів здійснили жителі Троїцького на фронтах Великої Вітчизняної війни. Близько 400 воїнів відзначено урядовими нагородами. Серед них повний кавалер ордена Слави Г. В. Василенко. Орденом Слави III ступеня він був нагороджений в листопаді 1944 року. За врятування прапора дивізії під час боїв у районі озера Балатон в грудні 1944 року його відзначено орденом Слави II ступеня. Орден Слави I ступеня Г. В. Василенко одержав за зразкове виконання завдань по репатріації військовополонених із Західної Німеччини. Колишній артилерист нині працює в колгоспі ім. Шевченка.

Всю війну провів на фронті член КПРС з 1918 року К. Є. Подмазко. За участь в обороні Одеси капітан К. Є. Подмазко був нагороджений орденом Червоного Прапора. Шість орденів і медалей, в т. ч. дві польські нагороди прикрасили груди Д. І. Барановського. Від рядового бійця до підполковника — такий бойовий шлях комуніста, кавалера багатьох орденів А. К. Сусаєва.

Свято шанують в селі пам'ять про тих, хто віддав життя за свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини. Окупанти розстріляли 150 жителів Троїцького[3], чимало загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни.

31 березня 1944 року радянські війська після запеклого бою визволили село. Відступаючи, фашисти висадили в повітря млин, будівлі МТС, міст через річку Тилігул, вивели з ладу всю техніку. Вони вивезли з села близько 500 коней, понад 660 голів великої рогатої худоби, 2,8 тис. овець, свиней, близько 8 тис. штук птиці. На 5 колгоспів залишилося троє коней і чотири пари волів[4].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, с. 310, 344.

[2] Журн. «Соціалістична культура», 1967, № 9, с. 15.

[3] Одеський облпартархів, ф. 2141, оп. 3, спр. 2, арк. 4.

[4] Хронологический справочник о временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками населенных пунктов Одесской области и освобождении их Советской Армией (1941—1944 гг.), с. 114.

Долаючи величезні труднощі, колгоспники дружно взялися за відродження зруйнованого господарства. У 1944 році було засіяно понад 2,3 тис. га землі. Під час збирання врожаю райком ЛКСМУ створив 87 комсомольсько-молодіжних ланок, які показали приклади самовідданої праці.

9 травня 1945 року жителі Троїцького разом з усім радянським народом святкували День Перемоги. Радісно зустрічали вони своїх земляків, які поверталися до мирної праці. Відбудова зруйнованого господарства пішла значно швидше. В 1946—1947 рр. Радянська держава надала колгоспам села кредит на суму 948 тис. крб., МТС одержала 13 тракторів[1].

Спираючись на матеріальну допомогу держави, колгоспи Троїцького у 1949 році відновили довоєнну посівну площу. Попереду, як і завжди, йшли комуністи, комсомольці. Бригада комуніста П. І. Олексієнка зібрала по 24,2 цнт соняшнику на площі 40 га. Комсомольсько-молодіжна ланка М. Левченка одержала найвищий в районі урожай кукурудзи — по 75 цнт качанів з кожного га посіву.

Самовіддана праця людей забезпечила успіх у відбудові господарства. Вже на кінець першої післявоєнної п'ятирічки колгоспи Троїцького перевершили довоєнний рівень виробництва сільськогосподарських культур.

Поряд з відродженням господарства жителі Троїцького піднімали з руїн село. Протягом 1944—1946 рр. було споруджено 100 житлових будинків, 133 господарських, 40 культурно-побутових і адміністративних приміщень. Відновили роботу школи (у 1944 р.). Відкрилися відбудовані клуби, кінотеатр. З 1 вересня 1944 року почала виходити газета «Соціалістичний наступ».

Спираючись на досягнуті успіхи, трудящі села приступили до дальшого розвитку колгоспного виробництва. З'явилися нові галузі господарства — виноградарство, шовківництво, що давали чималий прибуток.

Нові завдання, поставлені вересневим (1953 р.) Пленумом ЦК КПРС, вимагали дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів, їх матеріальної бази, всемірного запровадження принципу матеріальної заінтересованості людей в результатах своєї праці. Одним з шляхів до розв'язання цих завдань було укрупнення господарств. У 50-х роках в Троїцькому було створено 2 великі колгоспи — ім. Шевченка та «Перемога» (в 1965 році перейменований на «Маяк»). За ними закріплено 9,6 тис. га землі, в т. ч. — 8,1 тис. га орної. Після реорганізації МТС колгоспи придбали 31 трактор, 11 зернових комбайнів, 22 автомашини тощо.

Однією з ознак індустріалізації сільськогосподарського виробництва є широке використання електрики на основних і допоміжних ділянках господарства. У 1957 році стала до ладу міжколгоспна електростанція потужністю 600 квт. З 1966 року колгоспи підключено до державної електромережі. Це дало можливість електрифікувати тваринницькі приміщення в обох колгоспах, механізувати приготування і подачу кормів тощо.

З 1963 року колгосп ім. Шевченка спеціалізується на відгодівлі свиней. В роки семирічки тут створена міцна кормова база, збудовано спеціалізований майданчик, який став справжньою фабрикою м'яса. На 1967 рік артіль мала 4,2 тис. голів свиней, тобто 94 голови на 100 га ріллі. В колгоспі непогане молочне стадо. Спеціалізація позитивно позначилася на доходах артілі. У 1966 році вона одержала 880 тис. крб., причому дві третини всіх прибутків дало тваринництво.

Успішно розвивається і зернове господарство. У 1966 році члени колгоспу «Маяк» одержали по 22,7 цнт озимої пшениці і по 208 цнт цукрових буряків з кожного га посіву, продали державі понад завдання 3,6 тис. цнт добірного зерна. Того ж року за успіхи в розвитку господарства передовики виробництва були відзначені високими урядовими нагородами, зокрема завідуючий свинофермою ветеран війни комуніст Д. І. Барановський — орденом Трудового Червоного Прапора.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 2141, оп. 3, спр. 227, арк. 28.

Зміцнення економіки артілей сприяло поліпшенню добробуту трудівників села. Лише в 1967 році на основну і додаткову оплату праці колгоспи витратили близько мільйона карбованців, або майже половину всіх своїх доходів. У ювілейному році загальна сума видатків на пенсійне забезпечення і соціально-культурні потреби становила понад 60 тис. карбованців.

Одним з кращих господарств Троїцького є розсадницький радгосп, створений у 1931 році. Він спеціалізується на вирощуванні садивного матеріалу плодових і декоративних дерев, ягідних і виноградних саджанців. На 225-гектарному масиві радгоспу широко використовується техніка, у т. ч. трактори спеціального призначення, грунтообробні машини.

Інтенсивно провадиться промислове будівництво. За післявоєнні роки стали до ладу цегельний, масло- і сирзаводи, олійня, млин, міжколгоспна електростанція, майстерні промкомбінату тощо. Невпізнанно змінився зовнішній вигляд села. У 1959—1965 рр. жителі Троїцького спорудили 350 впорядкованих будинків, а в перші два роки нової п'ятирічки — 28 і перебудували 31. Значна частина будинків переобладнана за типовими проектами. Село повністю електрифіковане, прокладено п'ятикілометровий водопровід. Почалося використання газу для побутових потреб населення. В Троїцькому працюють філія зв'язку, радіовузол, телефонно-телеграфна станція.

До послуг жителів — широка сітка торговельних і побутових закладів. Рік у рік розширюють виробництво швейний, взуттєвий, бондарний цехи, які входять до філії промкомбінату. Завжди багато покупців в 15 магазинах. У 1966 році їх товарооборот перевищив 2,5 млн. крб. Різко зріс попит на такі товари як меблі, пральні і швейні машини, радіоприймачі тощо. Нині жителі села мають в особистому користуванні 19 легкових автомашин, 70 мотоциклів, понад 2 тисячі велосипедів, близько 1000 радіоприймачів, понад 200 телевізорів.

Населення широко користується безплатною медичною допомогою. В Троїцькому є лікарня на 75 ліжок з найновішим обладнанням. В ній налічується 31 медичний працівник, у т. ч. 6 лікарів. Крім того, в селі працюють медичний пункт і аптека.

Великою турботою оточені маленькі мешканці Троїцького. Дошкільнята виховуються в двох дитячих садках і дитячому комбінаті. Це значною мірою полегшує працю жінок-трудівниць, особливо багатодітних. У селі живе мати-героїня О. П. Галь, яка народила і виховала 10 дітей. Сім'я живе в достатку. П'ятеро старших вже працюють, зокрема дочка Надія — інженером-калькулятором на Львівському заводі сільськогосподарського машинобудування. П'ятеро молодших — вчаться в школі.

Щоранку галаслива дітвора заповнює класи середньої і восьмирічної шкіл. Тут навчається понад 600 учнів. Дорослі підвищують свої знання в середній школі сільської молоді. Є також школа-інтернат обласного значення для розумово відсталих дітей. Навчають і виховують учнів 85 висококваліфікованих педагогів. Сотням жителів села дала путівку в життя найстаріша вчителька Н. І. Дехтяренко. 53 роки віддала вона благородній праці на ниві народної освіти. В 1954 році її було нагороджено орденом Леніна. Чуйну людину і вмілого вихователя земляки не раз обирали депутатом сільської і районної Рад депутатів трудящих. Нині Неоніла Іванівна на заслуженому відпочинку, але вона ні на день не пориває зв'язків із школою, бере активну участь в громадсько-політичному житті, допомагає заочникам. Їх в селі налічується 180 чол., в т. ч. у вищих учбових закладах і технікумах навчається 80 юнаків і дівчат. В Троїцькому працює великий загін — понад 200 чоловік — народної інтелігенції.

Різноманітну роботу серед населення провадять культурно-освітні заклади. В селі є два клуби на 640 місць. Тут часто виступають ветерани революції А. А. Черненко, О. А. Литвинюк. При клубі систематично організовуються виставки образотворчого та прикладного мистецтва, експонуються твори живопису, графіки, різьби по дереву, вишивки, художньої фотографії тощо. Самодіяльні артисти влаштовують концерти, вистави. Клубні ради провадять пропаганду радянських обрядів і звичаїв.

Завдяки їм в життя людей все міцніше входять комсомольсько-молодіжні весілля, проводи юнаків до Радянської Армії, свята врожаю, золотої осені.

Надзвичайну популярність в селі завоювало кіно. В центральному кінотеатрі Троїцького (на 220 місць) демонструються широкоекранні кінофільми, періодично організуються фестивалі наукових і сільськогосподарських фільмів.

Важливу роль у культурному житті Троїцького відіграє історико-краєзнавчий музей середньої школи, яким на громадських засадах керують вчителі-ентузіасти. Його численні експонати широко висвітлюють величезні зміни, що сталися в житті села за 50 років Радянської влади.

Цікаву і корисну роботу проводить гурток народної творчості. Він вже випустив 7 номерів літературної газети «Степовий колос», де вміщено вірші та нариси місцевих авторів. Смак до літератури прищеплюють колгоспникам сільська, дитяча і 3 шкільні бібліотеки. Їх книжковий фонд перевищує 60 тис. примірників.

Заможне життя, великі культурні зрушення прийшли в Троїцьке. А попереду — нові перспективи господарського і культурного зростання. Трудівників села організовують на нові звершення парторганізація, сільська Рада. Серед 85 депутатів Ради — 48 комуністів. 55 депутатів мають вищу та середню освіту, 48 — нагороджені орденами і медалями. Активно працюють постійні комісії Ради: сільськогосподарська, благоустрою, культосвітня, соціалістичної законності та інші.

Велику допомогу сільраді надає комсомольська організація, яка налічує 130 членів. Змагаючись на честь XV з'їзду ВЛКСМ, комсомольці Троїцького почали боротьбу за перетворення рідного села в село комуністичного побуту і культури. Вони організували недільники по благоустрою Троїцького, стали ініціаторами масових спортивних змагань, вечорів революційної, бойової і трудової слави.

Гідно зустріли трудящі Троїцького 50-річчя Великого Жовтня та встановлення Радянської влади на Україні. Цим знаменним датам були присвячені спеціальні сесії сільради, в яких взяли участь представники широкої громадськості. Доповідачі і промовці підбили підсумки виконання соціалістичних зобов'язань, взятих трудівниками села на честь ювілеїв. Було відзначено, що в 1967 році Троїцьке зробило великий крок вперед у розвитку економіки і культури, у виконанні планів нової п'ятирічки. Механізовано більшість процесів у тваринництві, реконструйовано олійний цех. В центрі села закладено новий парк на 2 га і ювілейний сад на 1000 дерев. Вздовж вулиць висаджено 3 тис. фруктових і декоративних дерев. Відкрито 3 нові магазини. Восьмирічна школа одержала ще 4 класних кімнати. Колгоспи збудували клуб на 100 місць й дитячі ясла для 100 малят. Незабаром відкриються ще 4 магазини, завершується спорудження сільського клубу на 300 місць.

Трудовий героїзм жителів Троїцького, їх вірність рідній партії — запорука дальшого розквіту економіки й культури соціалістичного села.

В. Г. АБРАМОВИЧ, І. Н. РУЦЬ

ЯСЕНО́ВЕ ДРУ́ГЕ

Ясенове Друге — село, центр Ясенівської сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Погреби, Познанка Перша, Познанка Друга, Чабанівка, Ясенове Перше. Розташоване на правому березі річки Кодими, за 25 км від районного центру і залізничної станції Любашівка. Населення — 3,2 тис. чоловік.

На території села і його околицях виявлено залишки поселення мисливців епохи мезоліту (13—8 тис. років тому), а також поселення черняхівської культури (II—VI століття н. е.). В 1889 році в селі знайдено поховання кочовика з конем (IX—X століття н. е.). Біля скелету лежали золоті прикраси, залізний меч[1].

[1] И. В. Фабрициус. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР, вып. 1, с. 102.

Ясенове засноване в 1761 році як зимівник запорізьких козаків. У донесенні кошового за 1764 рік говориться, що заселене воно, головним чином, «малоросійським народом». У 1764—1767 рр. у поселенні, яке вважалося «ханською слободою», було 20 хат. Після приєднання цього краю до Росії (1791 рік) Ясенове стало казенним поселенням. В історичних джерелах того часу зазначається, що Ясенове разом з селами Михалковим і Познанковим були «спільним володінням казенних поселенців і надвірної радниці Шишкіної»[1].

З початку XIX століття населення Ясенового швидко збільшується. У 1806 році тут уже налічувалося 190 дворів і 665 жителів. Після 1812 року в ньому оселилося багато ветеранів та інвалідів Вітчизняної війни. На території села і тепер знаходять багато французьких монет та медалей того часу[2].

У 1859 році в Ясеновому було 1565 мешканців. Займалися вони переважно хліборобством. Більшість селян не могла прожити з своїх наділів. Про нестачу землі свідчить мирський присуд від 23 травня 1862 року, в якому міститься вимога виділити селу хоча б 90 десятин. У 80-х рр. 70 господарств зовсім не мали землі. У 126 господарств не було робочої худоби. Безземельні і безкінні селяни наймитували або жили з ремісництва. У 1886—1887 рр. в селі налічувалося понад 140 ремісників, у т. ч. ткачів і килимників — 55, чоботарів — 19, столярів, теслярів і бондарів — 20, ковалів, слюсарів — 13 тощо.

Напередодні революції 1905—1907 рр. ясенівській селянській общині (645 дворів) належало 5213 десятин, а 7 поміщикам і церкві — 2 тис. десятин. Між селянами земля розподілялась дуже нерівномірно. Близько третини господарств або були безземельними, або мали тільки по 2—3 десятини та ще й у кількох клаптях. Куркулям же належало по 50, 100 і навіть 150 десятин[3]. Вони, як і поміщики, частину своєї землі здавали в оренду бідноті «за другу копу», тобто за половину врожаю, або за гроші — по 10 крб. за десятину на рік.

Експлуататори прирікали трудящих не тільки на економічне, а й на духовне рабство. За переписом 1886—1887 рр. в Ясеновому з 3243 мешканців письменних було 279 чоловік і з них тільки 33 жінки. Першу школу в Ясеновому відкрито в 1848 році, другу — церковнопарафіяльну — в 1883 році. Вона містилась у найманій селянській хаті. На кінець XIX століття тут працювали однокласна земська школа на 43 учні і «школа грамоти» на 35 учнів[4]. Тільки в 1914 році земство, на клопотання громади, відкрило двокласну школу, де вчилися 120 хлопчиків і дівчаток. Але однаково цього було недосить. Більшість селянських дітей, особливо бідноти, не навчалася зовсім.

У середовищі трудящого селянства назрівав протест проти існуючого ладу, який прирік бідняцькі й середняцькі маси на безпросвітне злиденне життя. Великий вплив на зростання революційної свідомості мешканців Ясенового мала перша російська революція 1905—1907 рр. У 1906 році в селі був організований революційний гурток, члени якого поширювали серед мешканців нелегальну літературу. Так, у донесенні ананьївського повітового справника від 15 липня 1906 року повідомлялося, що 3 липня 1906 року в жителів Ясенового Г. Фурзол, Ф. Купченка та ін. відібрано революційні прокламації Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП і Подільського відділення Всеросійської селянської спілки. Той же ананьївський справник доповідав, що на ім'я Г. Паровика поштою надіслано кілька революційних листівок, а з Єлисаветграда бандероллю —2 примірники брошури «Історичні дні». 25 серпня 1906 року у жителів виявлено 2 прокламації — «Товаришам селянам» і «Братам селянам».

---

[1] «Киевская старина», 1895, т. 9, с. 344; ЦДАДА СРСР, ф. 1355, спр. 25, арк. 40.
[2] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 4. Одесса, 1962, с. 280.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 546, оп. 1, спр. 1, арк. 62; ф. 547, оп. 1, спр. 1, арк. 25; Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 418, 419.
[4] Сборник Херсонского земства, 1876, № 5—7, отд. 5. Приложение № 23, с. 35; 1895, № 7, с. 192—193; 1896, № 5, с. 207.

Члени революційного гуртка проводили селянські сходки. Перша з них відбулася за 2 км від села в т. зв. Гончаровому садку. Учасників другої сходки вислідила поліція. Понад 20 чоловік було заарештовано. Більшість з них власті заслали до Сибіру.

У 1905—1907 рр. в Ясеновому не було відкритих виступів селян. Гостра класова боротьба за землю розгорнулася в 1917 році. За повідомленням херсонського повітового комісара в селі Ясеновому Ананьївського повіту агітацію «за безпорядки» проводили солдати[1]. Від солдатів селяни довідалися і про Лютневу буржуазно-демократичну революцію. На початку березня солдат-фронтовик М. О. Христенко заявив на мітингу: «Нема царя. Скинули Миколку! Не слухайте нікого. Революція в Росії. Це я вам вірно кажу» і закликав селян захоплювати поміщицьку землю.

У квітні в селі було засновано земельний комітет, який мав розв'язувати конфлікти між хліборобами і землевласниками. Проте комітет очолив боротьбу селян за зниження орендної плати і революційне розв'язання земельного питання.

Чимало жителів Ясенового брало участь у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, допомагало молодій Радянській республіці відстояти завоювання Жовтня в роки громадянської війни та інтервенції. Так, М. Н. Купченко був у 1918 році секретарем полкового військово-революційного комітету 147-го Самарського піхотного полку. О. А. Ейдеміллер служив у дивізії латиських стрільців, якою командував І. І. Вацетіс. 18 березня 1918 року він був у числі тих, кому довірили супроводити урядовий поїзд під час переїзду Радянського уряду з Петрограда до Москви. В лавах Червоної Армії боролися проти ворогів Н. К. Пашківський, А. Ф. Фурзол, П. Ф. Пожар, Х. П. Гібліян та багато інших.

У самому Ясеновому Радянську владу встановили на початку 1918 року. Ревком, до якого перейшла влада, тільки-но приступив до розподілу між селянами земель поміщика Іжицького і державного фонду, як село захопили австро-німецькі війська. Влітку 1918 року місцеві жителі вигнали звідси загін гетьманців, який тероризував населення. У листопаді німецькі загарбники змушені були залишити село, але на їх місце прийшли петлюрівці.

В цей час у Ясенове з фронту повернувся поранений Х. П. Гібліян. Він привіз більшовицькі листівки, декрети II з'їзду Рад. Із хати в хату передавалися ці документи. Гібліян та його товариші проводили серед населення велику роз'яснювальну роботу, закликали чинити опір петлюрівським властям. Під впливом цієї агітації мешканці Ясенового всіляко уникали мобілізації до армії, створеної буржуазно-націоналістичною Директорією.

Вороги натрапили на слід Х. П. Гібліяна і йому довелося виїхати в Ананьїв, де він встановив зв'язок із більшовицьким підпіллям. Тоді ж його прийняли до лав РКП(б). Влітку 1919 року Х. П. Гібліян разом з більшовиком Г. В. Глізнуцею виїхав за завданням партії в Ясенове для організації боротьби проти денікінців. На початку березня 1920 року, після визволення села Червоною Армією від білогвардійців, у Ясеновому відбувся великий мітинг, на якому жителі обрали волосний революційний комітет. Його головою став Г. В. Глізнуца[2].

Ревком з активною допомогою населення розподіляв землю між селянами, провадив заготівлю хліба за продрозверсткою тощо. Він подбав і про відкриття школи, в якій навчалося 300 учнів. Діяльність ревкому значно пожвавилась після організації в селі партійного осередку. Він був створений у травні 1920 року і налічував 5 комуністів[3]. Секретарем обрали Х. П. Гібліяна.

Зміцненню Радянської влади в Ясеновому чинили шалений опір куркулі, бандити. Особливо тероризувала населення банда Заболотного, що переховувалась у Балтських лісах, а також банда Тютюнника. Населення Ясенового активно допо-

---

[1] В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х., 1966, с. 209.
[2] Одеський облдержархів, ф. 559, оп. 1, спр. 232, арк. 38, 98.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 244, арк. 9.

магало ревкому виловлювати та знешкоджувати бандитів. Боротьбу проти них проводив взвод комуністичного батальйону Ананьївського повітового ревкому, яким командував мешканець села К. П. Нетеса. До загону вступили комуністи і безпартійні активісти Ясенового. В 1921 році бригада Г. І. Котовського розгромила банду Тютюнника, а згодом перестала існувати і зграя Заболотного.

Під керівництвом партосередку влітку 1920 року в Ясеновому утворилась комсомольська організація на чолі з Н. К. Пашківським. Першими комсомольцями були М. Н. Купченко, А. А. Говорун та інші — всього 28 чоловік. Незабаром ця організація вже об'єднувала близько 70 юнаків і дівчат. Комсомольці стали ватажком молоді. З їх ініціативи було відкрито хату-читальню, споруджено клуб.

Опорою ревкому, а потім Ради у проведенні в життя постанов і розпоряджень партії та уряду став комнезам Ясенового, організований 7 липня 1920 року. До нього входило 360 найбідніших селян: 280 чоловіків та 80 жінок. КНС збирав продрозверстку, а потім продподаток, вилучав продовольчі лишки у куркулів, проводив підготовку молоді до служби в Червоній Армії, розгорнув агітаційну роботу серед жіноцтва тощо. Діяльність комнезаму була спрямована на залучення до соціалістичного будівництва широких мас селянства, зміцнення союзу робітників і селян. Він мав спеціальний фонд, з якого виділяв кредити для бідняків на придбання тягла, брав участь в опікунській раді у справах сиріт тощо. Рік у рік міцнів авторитет комітету незаможних селян, зростав його кількісний склад. Уже на початку 1929 року він налічував 500 членів[1].

У відповідь на рішення X з'їзду РКП(б), зокрема про заміну продрозверстки продподатком, селяни Ясенового збільшили посівні площі. Якщо на 1921 рік перейшло незасіяної землі під ярий клин 10,2 тис. десятин, то на весну 1922 року — 2,5 тис. Озимий клин становив у 1922 році 3,3 тис. десятин проти 1 тис. десятин у попередньому році[2].

Впровадження в життя нової економічної політики супроводилось гострою боротьбою з класовим ворогом. Користуючись тим, що біднота, одержавши від Радянської влади землю, часто не мала змоги її обробляти через відсутність тягла і знарядь праці (плуг і борона припадали на 2 господарства, молотарка — на 100 дворів), куркулі орендували у безкінних селян землю, а їх самих експлуатували як наймитів. Багатії порушували радянські закони про наймання робочої сили, про умови оренди землі тощо. Член КНС, комсомолець, активний сількор А. А. Говорун викривав в обласній газеті «Червоний степ» всілякі махінації куркулів. У 1928 році глитаї вбили мужнього комсомольця[3].

Прагнучи позбавити селян куркульської кабали, прищепити їм навички колективізму, партійний осередок, Рада розгорнули роботу по залученню трудівників села до різноманітних форм кооперації. У 1923 році в Ясеновому було створено сільськогосподарське кредитне товариство, яке вже на 1 червня 1924 року об'єднувало 90 чоловік. Ще більшим було Ясенівське споживче товариство, яке в 1927 році охоплювало 397 селян. Активно працювали кооперативні товариства «Трудмлин», «Трудмасло», «Маслороб». Дальшим кроком на шляху до організації колгоспів було створення ТСОЗів. У 1925 році в селі виникло перше товариство спільного обробітку землі — «Згода», яке очолив місцевий бідняк С. В. Стягайло. Вже наступного року держава виділила ТСОЗу трактор «Фордзон». Поява на селі сталевого коня стала справжньою подією в житті мешканців Ясенового. Першим сів за його кермо Г. Паровик, а потім і дівчина-трактористка М. Х. Бондар.

Завдяки великій організаторській і агітаційній роботі партійного осередку і КНС кількість членів товариства швидко зростала. Тільки влітку 1929 року до нього записалося 36 родин селян-незаможників, а на початку 1930 року загальні

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1365, оп. 1, спр. 2, арк. 19, 21.
[2] Там же, ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 38.
[3] Там же, ф. Р-2162, оп. 1, спр. 26, арк. 170; спр. 110, арк. 1—13.

збори членів КНС та бідноти, у яких взяли участь 430 чоловік, ухвалили всім вступити в ТСОЗ. 30 січня того ж року президія Ясенівської Другої сільради прийняла рішення схвалити «курс Радянської влади щодо масової колективізації». ТСОЗ було реорганізовано в сільськогосподарську артіль ім. Комінтерну. Класові вороги чинили запеклий опір переходу селянства до колективного ведення господарства, зривали хлібопоставки. Куркулі Ясенового, що засівали по 30—40 десятин землі, категорично відмовлялися продавати хліб державі, гноїли зерно. Вони мали зв'язки з бандитами і через них залякували селян, примушували їх відмовлятися від вступу до колгоспів. 15 лютого 1930 року відбулися загальні збори колгоспників, членів КНС, бідноти, наймитів Ясенового, які повністю підтримали лінію Комуністичної партії на ліквідацію куркульства як класу. Було ухвалено розкуркулити місцевих глитаїв, «передати їхнє майно колгоспу, а їх самих вислати за межі України»[1]. Протягом 1930 року в сільськогосподарські артілі пішли не тільки бідняки, але й середняки. Того ж року в Ясеновому вже було 7 колгоспів.

Поступово колективні господарства набирали силу, чому великою мірою сприяла Ясенівська машинно-тракторна станція, створена у 1934 році. Механізатори МТС допомагали колгоспникам в оранці і збиранні врожаю, особистим прикладом запалювали їх на самовіддану працю. У 1938 році комбайнер Ясенівської МТС Н. В. Сербин за 21 день зібрав зернові з 490 га, намолотивши з кожного гектара по 22 цнт зерна. На той час це було великим досягненням. Радянський уряд нагородив механізатора орденом «Знак Пошани». Перший орденоносець села Н. В. Сербин був учасником двох обласних зльотів стахановців[2].

Зростала врожайність колгоспних ланів, збільшувалась оплата праці членів артілей. Якщо в 1933 році збирали пересічно по 8—10 цнт зернових з га, то в 1939 році — вже по 16—18 цнт[3]. В достатку жила кожна родина. Колгоспники одержували на трудодень по 4—6 кг хліба, чимало городини, картоплі тощо. Поряд із зростанням добробуту підвищувався культурний рівень населення.

Культурна революція на селі почалася ще в 20-х рр. Під керівництвом партійної організації в Ясеновому розгорнулась активна боротьба з неписьменністю, що становила одну з серйозних перешкод у справі соціалістичного будівництва. В 1923 році в селі вже працювали 2 початкові школи, в яких вчилося 102 учні. В 1925 році відкрилась семирічка (239 учнів). Крім загальноосвітніх шкіл, створювалися школи лікнепу, гуртки «Геть неписьменність!», т. зв. просвітні хати тощо. Велику роботу проводили культкомісії Ясенівської сільради, КНС. 24 листопада 1929 року президія сільради зобов'язала кожного письменного навчити читати й писати не менше як 5 чоловік, а КНС добивався 100-процентного залучення бідноти та наймитів до боротьби за ліквідацію неписьменності[4]. Велику культурно-освітню роботу провадили комсомольці. В 1928 році вони переобладнали куркульську клуню і відкрили клуб. В ньому проводилась активна антирелігійна пропаганда, діяв гурток безбожників, організовувались «антипасхальні дні». Згодом було споруджено сільбуд, в якому працювали драматичний, музичний і сільськогосподарський гуртки.

Перед війною в Ясеновому відкрилася середня школа. Всі діти шкільного віку вчилися. В селі майже зовсім не лишилося неписьменних (за винятком зовсім старих людей). Дозвілля жителі провадили в сільському і колгоспних клубах, де майже щовечора силами самодіяльних акторів влаштовувалися концерти або вистави. Тут демонструвалися кінофільми, читались лекції тощо.

Добре жилося трудівникам колгоспного села Ясенового. Люди власними руками створили своє щастя, і коли німецько-фашистські орди зазіхнули на нього, на свободу

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2162, оп. 1, спр. 100, арк. 245; спр. 109, арк. 16, 105.
[2] Газ. «Більшовик Любашівщини», 14 лютого, 26 квітня 1939 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-150, оп. 1, спр. 39, арк. 105; ф. Р-2162, оп. 1, спр. 26, арк. 172.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-150, оп. 1, спр. 39, арк. 105; ф. Р-2162, оп. 1, спр. 26, арк. 172; спр. 96, арк. 28.

і незалежність соціалістичної Вітчизни, вони одностайно постали на боротьбу проти ненависного ворога. Всі чоловіки призовного віку пішли до Червоної Армії, інші вступили до винищувального батальйону або разом з жінками працювали на спорудженні оборонних рубежів.

3 серпня 1941 року в Ясенове вдерлися німецько-румунські окупанти. Настали чорні дні. Впровадження «нового порядку» вороги почали з масових арештів і страт. Було кинуто у фашистську катівню активістів села В. Рожка, Х. П. Гібліяна та інших. Гітлерівські бузувіри знищили все єврейське населення. Мешканцям Ясенового вдалося врятувати тільки родину сільського коваля Бершадського. Вони переховували її аж до визволення села Червоною Армією. Жителі Ясенового, зокрема К. О. Конський, подавали допомогу партизанському загонові «Буревісник» та партійному підпіллю Савранського району[1].

Самовіддано боролися на фронтах воїни-ясенівці. Мужньо воював під Сталінградом С. І. Писарський. У лютому 1968 року він одержав щире привітання від Волгоградського обкому КПРС і облвиконкому. «В день 25-річчя завершення Сталінградської битви і напередодні піввікового ювілею Радянської Армії,— говорилось у привітанні,— висловлюємо Вам, дорогий товаришу, подяку за ратні подвиги, які Ви здійснили в роки Великої Вітчизняної війни в ім'я свободи і незалежності нашої Батьківщини»[2]. Жителі Ясенового Г. Я. Паровик, М. В. Демченко та багато інших пішли на фронт рядовими, а закінчили війну старшими офіцерами Червоної Армії. В. У. Толстой став капітаном I рангу. В боротьбі з фашистами загинуло чимало уродженців села, в т. ч. Н. В. Сербин.

30 березня 1944 року радянські частини визволили Ясенове. Відступаючи, вороги зруйнували МТС, багато будинків. За час окупації вони вщент разграбували колективні господарства. По артілі ім. Димитрова збитки становили 4,8 млн. карбованців[3].

З перших же днів визволення села колгоспники приступили до відбудови господарства сільськогосподарських артілей. У травні відновила роботу МТС. Механіки А. Рожкован, М. Жеруль, Стоян із прихованих від окупантів деталей зібрали 4 трактори ХТЗ. Того ж року, саме до жнив, тракторний парк станції поповнився ще 11 машинами, які влітку 1941 року були евакуйовані на схід. Після закінчення війни держава передала станції 14 гусеничних тракторів.

У листопаді 1944 року почала працювати партійна організація МТС. Вона очолила трудові звершення механізаторів і хліборобів. На колгоспних зборах трудящі брали соціалістичні зобов'язання своєчасно і високоякісно провести польові роботи, відбудувати ферми тощо. Всі думки і діла мешканців Ясенового були спрямовані на допомогу Червоній Армії в її боротьбі за остаточний розгром німецько-фашистських загарбників. У постанові загальних зборів у колгоспі ім. Димитрова від 15 вересня говорилося: «Зобов'язуємось достроково обмолотити урожай 1944 року і тим самим допомогти добити ворога і закінчити війну на його території»[4]. Діла колгоспників не розходилися з словами. Працювали всі: жінки, старі, діти. Розгорнулося соціалістичне змагання між колгоспами. Ясенівська сільрада змагалася з сільрадою Гвоздавки Другої. Вдень і вночі трудилися механізатори МТС. Завдяки наполегливій праці людей колгоспи вчасно зібрали врожай і значну його частину здали у фонд Червоної Армії. Трудящі Ясенового брали активну участь у проведенні місячника по збиранню коштів у фонд допомоги сім'ям військовослужбовців, сиротам, інвалідам Великої Вітчизняної війни.

Після закінчення війни колгоспники, долаючи величезні труднощі, поступово піднімали господарство села. В 1946 році посівна площа зросла проти попереднього року на 980 га. Весняну сівбу трудівники артілей закінчили за 19 днів. У роки чет-

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 10 листопада 1964 р.; Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 148, арк. 82.

[2] Газ. «Хлібороб», 10 лютого 1968 р.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 10, арк. 34.

[4] Одеський облпартархів, ф. 153, оп. 1, спр. 22, арк. 46.

вертої п'ятирічки мешканці Ясенового боролися за повне освоєння орних земель, високі врожаї, підвищення продуктивності праці. Вирішальною силою в колгоспному виробництві були механізатори. «Ми розуміємо,— відзначали робітники МТС на своїх партійних зборах у серпні 1947 року,— що боротьба за хліб — це боротьба за розквіт нашої Батьківщини. Ми, робітники, трактористи, комбайнери і спеціалісти сільського господарства, розуміємо, що забезпечити країну хлібом — це значить зміцнити економіку країни, зміцнити оборону любимої Батьківщини, створити повнокровне заможне і культурне життя колгоспникам, робітникам і службовцям СРСР»[1]. Виконуючи свій патріотичний обов'язок, механізатори трудилися на славу. Так, тракторна бригада І. Ф. Гінкула при плані 1960 га обробляла 3,7 тис. га. Їй було вручено перехідний Червоний прапор, а ім'я бригадира занесено на обласну Дошку пошани.

Значну допомогу сільським механізаторам подали шефи — Управління Чорноморського пароплавства. В 1947 році вони надіслали в МТС на час весняних робіт і збирання врожаю політорганізаторів, допомагали верстатами, двигунами, інструментом. Всі тракторні бригади МТС уклали договір з 13 екіпажами морських суден, обмінювалися з ними трудовим досвідом. У 1950 році в МТС за допомогою шефів було завершено спорудження місцевої електростанції, яка забезпечила електроенергією майстерні, а також житлові будинки. Вона дала перший струм до свята 1 Травня[2].

Боротьбу трудівників села за піднесення сільськогосподарського виробництва очолювала партійна організація. Під її керівництвом колгоспи Ясенівської сільради до 1948 року повністю освоїли посівні площі, відбудували тваринницькі ферми. Помічником партійної організації були комсомольці. В артілях створились комсомольсько-молодіжні ланки високих врожаїв[3].

Велику роботу, особливо в галузі культурного будівництва, проводила Ясенівська сільрада. Відразу ж після визволення села вона подбала про відновлення діяльності середньої школи. У 1946 році повністю відремонтовано приміщення 3-х шкіл, відбудовано клуб. Інтелігенція села організувала лекторій, брала участь у випуску колгоспних стіннівок тощо.

У 1957 році трудящі Ясенового разом з усім радянським народом урочисто відсвяткували 40-річчя Радянської влади. Знаменну дату вони зустріли чималими досягненнями в розвитку громадського господарства. Включившись у всенародне змагання, колгоспники зібрали пересічно по 20—22 цнт зернових з га. Було перевиконано плани продажу державі пшениці, м'яса, молока тощо. Радянський уряд високо оцінив трудові зусилля ясенівців. У лютому 1958 року орденами і медалями було нагороджено 16 передовиків виробництва, зокрема ланкову колгоспу ім. Куйбишева О. М. Кулібабу — орденом Леніна, бригадира тракторної бригади МТС Я. М. Новицького — орденом Трудового Червоного Прапора тощо.

Протягом 1960—1961 рр. відбувались організаційні зміни в колгоспах Ясенового. Внаслідок укрупнення утворились 3 артілі — ім. Жданова, ім. Мічуріна та ім. Куйбишева. Як і весь радянський народ, трудівники Ясенового активно боролися за виконання планів семирічки. Зростали ряди ударників комуністичної праці. Одним з перших це високе звання завоював токар Ясенівського відділення РТС В. В. Шевчук. В роки Великої Вітчизняної війни він був матросом, брав участь в обороні Севастополя, Керчі, за відвагу і мужність його нагороджено орденами та медалями. Після перемоги В. В. Шевчук знову повернувся до своєї улюбленої професії і став кращим робітником станції. В 1960 році він трудився в рахунок третього року семирічки.

[1] Одеський облпартархів, ф. 647, оп. 1, спр. 9, арк. 43, 60.

[2] Газ. «Більшовик Любашівщини», 16 квітня 1950 р.; Одеський облпартархів, ф. 647, оп. 1, спр. 9, арк. 60.

[3] Одеський облпартархів, ф. 652, оп. 1, спр. 15, арк. 74; спр. 5, арк. 60; ф. 2920, оп. 1, спр. 8, арк. 5; спр. 10, арк. 5.

Обробіток посівів кукурудзи в Ясенівській артілі ім. Мічуріна. 1967 р.

Зразки передових методів праці показували комуністи. У 1964 році механізована ланка, очолювана членом КПРС Ф. Торжинським з колгоспу ім. Куйбишева, виростила без затрат ручної праці цукрові буряки на площі 130 га. Вона зібрала з кожного га по 220 цнт коренів при собівартості центнера 85 коп. Це було значним досягненням, бо в 1963 році собівартість центнера цукрових буряків по колгоспу становила 1 крб. 39 коп.

Завдяки самовідданій праці трудівників села колгоспи Ясенового протягом семирічки і перших років п'ятирічки перетворилися на багатогалузеві міцні господарства. Під зерновими і зернобобовими культурами в артілях зайнято близько 2,6 тис. га, під технічними — понад 1 тис. га. Значного розвитку набуло садівництво, виноградарство, городництво. Велике місце в економіці колгоспів посідає тваринництво. 9 тваринницьких ферм колгоспів налічує 2760 голів великої рогатої худоби. У 3-х свинофермах відгодовується понад 2 тис. свиней. Колгоспи мають вівцеферми, птахоферми, пасіки.

У 1967 році ясенівці трудилися з небаченим натхненням — прагнули порадувати Радянську Батьківщину, якій сповнилося 50 років, тисячами центнерів золотої пшениці. Незважаючи на несприятливі погодні умови, вони зібрали добрий врожай найціннішої зернової культури — по 22 цнт з га, а члени артілі ім. Жданова — по 29,1 цнт. У колгоспах ім. Куйбишева та ім. Мічуріна відзначилися тваринники, які виконали план виробництва м'яса на 150—170 проц. Переможцями переджовтневого соціалістичного змагання визнано 30 трудівників Ясенового. Є. А. Гогулинській присвоєно звання кращої свинарки району, І. Ф. Фроюку — кращого чабана району, М. Т. Мудрому — кращого ветеринара району [1].

З розвитком громадського господарства збільшуються неподільні фонди колгоспів. Так, в артілі ім. Жданова за 3 роки (1965—1967) вони зросли в півтора раза. Значно посилилась матеріально-технічна база сільськогосподарських артілей. За 1966—1967 рр. кількість машин зросла на 60 одиниць. Нині 94 трактори і 27 комбайнів обробляють понад 8 тис. га колгоспної землі. Артілі ім. Куйбишева і ім. Мічуріна мають 2 електростанції потужністю 30 і 57 квт. Значного розвитку набирає капітальне та житлове будівництво. За перші 2 роки п'ятирічки колгоспи збудували корівник на 200 голів, зерносховище, 3 кормокухні, кузню, гараж. Правління артілі ім. Куйбишева вирішило створити зрошувальну ділянку площею 110 га. Підраховано, що овочівництво на цій ділянці дасть господарству чистого прибутку не менше як 50 тис. карбованців.

Помітно зростають прибутки колгоспників. Якщо в 1966 році в розрахунку на один людино-день у колгоспі ім. Куйбишева було виплачено 2 крб. 35 коп., то в 1967 році — понад 3 крб. Пенсії одержують 920 чоловік.

Рік у рік поліпшується добробут населення. Люди купують дедалі більше коштовних речей. Населення має 25 легкових автомашин, 350 мотоциклів, 87 телевізорів тощо.

В боротьбі трудящих Ясенового за піднесення виробництва, задоволення дедалі зростаючих потреб населення велику роль відіграє Ясенівська сільська Рада. В 1959 році вона вийшла переможцем в обласному соціалістичному змаганні сільських Рад по благоустрою населених пунктів. Їй було вручено перехідний Червоний

[1] Газ. «Хлібороб», 31 жовтня 1967 р

прапор і грошову премію. На початку 1960 року громадськість Ясенового звернулась до всіх трудящих Любашівського району з закликом включитися в соціалістичне змагання під лозунгом «За зразкову санітарну культуру і благоустрій сіл». В Ясеновому наведено зразковий санітарний порядок, впорядковано 2 старі і насаджено 2 нові парки. Мальовничий пейзаж села доповнює прекрасний гай на 22 гектари.

За роки семирічки в Ясеновому було здано в експлуатацію 4 цехи побутового обслуговування, приміщення нової школи, сільської бібліотеки з читальним залом, Будинок культури тощо. В роки п'ятирічки житлове, побутове і культурне будівництво набрало ще більшого розмаху. Відкрито їдальню, павільйон меблів, кілька магазинів. Споруджено багато житлових будинків, приміщення для краєзнавчого музею, дитячих ясел. З ініціативи депутата сільради лікаря Ю. І. Кобись методом народної будови споруджено новий корпус лікарні з найновішим медичним обладнанням. При молочній фермі колгоспу ім. Мічуріна працює фізіотерапевтичний профілакторій, де трудящих обслуговують досвідчені лікарі.

До кінця п'ятирічки в колгоспах ім. Жданова, ім. Мічуріна мають відкритися нові дошкільні заклади. В колгоспі ім. Куйбишева заплановано збудувати клуб на 325 місць. Село матиме торговий центр, заклади громадського харчування тощо. Ясенове все більше перетворюється на селище міського типу.

Значно зріс культурно-освітній рівень сільських трудівників. За роки Радянської влади понад 700 мешканців Ясенового здобули середню освіту, вищу та середню спеціальну освіту — 340 чоловік. З них 25 стали інженерами, 28 — агрономами, 20 — лікарями, 66 — вчителями, 103 — механізаторами. Тепер у селі працюють 44 спеціалісти з вищою освітою.

Нині в Ясеновому діє 2 середні школи (одна з них вечірня), 4 початкові. В них здобувають освіту понад 800 учнів. Серед 65 вчителів є чимало чудових педагогів. Зокрема, вчителька Ясенівської середньої школи О. Ф. Шеремецька нагороджена значком «Відмінник народної освіти».

Велику культурну і пропагандистську роботу проводять 9 бібліотек села, а також 2 сільські і 4 колгоспні клуби. Ясенівська сільська бібліотека, яка налічує понад 12,3 тис. книг, журналів та брошур і має 2 тис. постійних читачів, вважається однією з кращих на Одещині. У 1957 році Міністерство культури УРСР відзначило її дипломом 2-го ступеня. В 1961 році їй присвоїли звання бібліотеки відмінної роботи і нагородили дипломом 3-го ступеня. Під час святкування 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка бібліотеку удостоєно пам'ятною шевченківською медаллю. А в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня її занесли в обласну Книгу трудової слави. За зразкову організацію роботи завідуючому бібліотекою Л. П. Дяченку в 1966 році присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури УРСР. З приводу знаменних дат — 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в бібліотеці відбулося 6 читацьких конференцій, 7 літературних вечорів. Красиво оформлено стенд «Історія села Ясенового за 50 років».

Невпинно підвищуються духовні запити радянських людей. У селі немає такої родини, в якій не читали б газет і журналів. У побут трудящих міцно ввійшло радіо, кіно. Населення обслуговують 4 стаціонарні кіноустановки та 1 пересувна. У клубах читаються лекції на різноманітні теми, 70 самодіяльних артистів виступають з концертами, спектаклями.

В селі на громадських засадах працюють Ясенівський кущовий парткабінет, кущовий університет культури. Лекторська група товариства «Знання» об'єднує понад 60 чоловік сільської інтелігенції. В 1960 році відкрито народний краєзнавчий музей, де налічується понад 3 тис. експонатів. Громадським завідуючим музею є ініціатор його заснування вчитель середньої школи С. К. Рахубенко. Велику роботу проводить громадська приймальна редакції районної газети «Хлібороб».

Активне трудове і громадське життя буяє в селі Ясеновому.

К. М. ШИРЯЄВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛЮБАШІВСЬКОГО РАЙОНУ

АГАФІЇВКА (до 1917 року — Кропачинка, Петропавлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ях річки Чичиклії, за 10 км на південний схід від районного центру. Через село пролягає автомагістраль Полтава — Кишинів. Населення — 814 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка, Корніївка, Нововоздвиженка, Олександрівка, Пилипівка, Сергіївка.

В селі міститься рільничо-тваринницький колгосп «Україна», який має 3400 га землі, в т. ч. 2500 га орної. Артіль одержала в 1967 році 21,7 цнт пшениці з гектара.

Є восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека. За післявоєнні роки споруджено 140 будинків.

Агафіївка заснована на початку XIX століття на чумацькому шляху від Києва до Одеси.

На території села знайдено уламки зубів мастодонтів, які жили понад 4—5 млн. років тому.

БО́БРИК ДРУ́ГИЙ — село, центр Бобрицької сільської Ради. Розташований на правому березі річки Кодими за 12 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Заплази. Населення — 2100 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Арчепитівка, Бобрик Перший, Янишівка.

У селі — рільничо-тваринницький колгосп ім. Леніна, який має 4600 га землі, в т. ч. 2900 орної. Його трудівники в 1967 році виростили з га по 28,6 цнт пшениці, 36,6 цнт кукурудзи і одержали на 100 га угідь 281 цнт молока і 45 цнт м'яса.

В 1961 році в районі села створено заповідник для вирощування хутрового звірка ондатри.

Є середня школа, 2 бібліотеки, 2 клуби на 100 і 500 місць. Відкрито історико-краєзнавчий музей. За післявоєнні роки зведено 286 нових будинків.

Село засноване в XVIII столітті.

В 1922 році тут виникла комсомольська організація.

Поблизу села знайдені кістки мамонта.

Уродженцем села Бобрик Перший є Герой Радянського Союзу П. М. Улицький.

БО́КОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від районного центру, біля автомагістралі Полтава—Кишинів. Населення — 865 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велике Бокове, Демидівка, Дмитрівка, Заплази, Петрівка, Чайківка.

Колгосп ім. Калініна рільничо-тваринницького напряму, має 3300 га земельної площі, в т. ч. 2300 га орної. Є ремонтна майстерня.

В селі працюють середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Бокове виникло наприкінці XVIII століття.

Після встановлення Радянської влади село стало волосним центром.

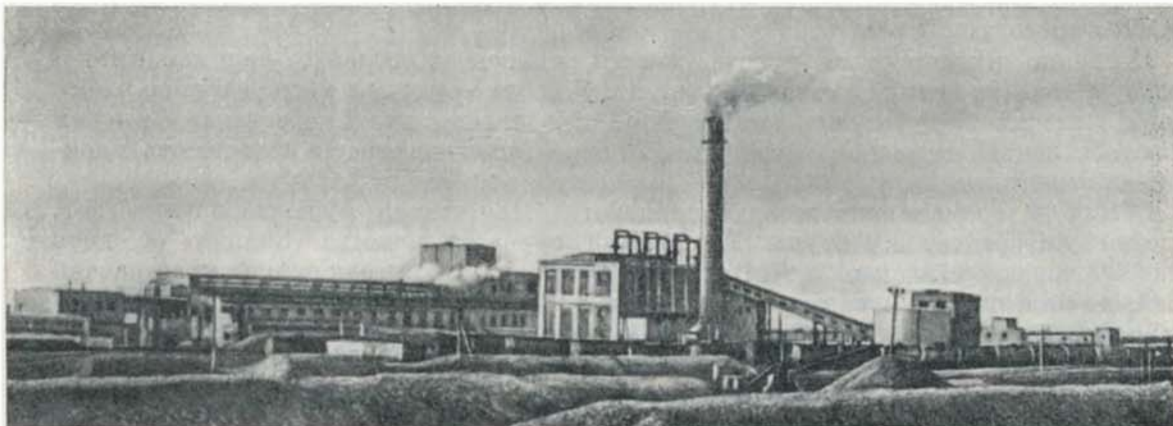
На території сільради біля села Заплазів знайдено поховання черняхівської культури.

ГВО́ЗДАВКА ДРУ́ГА — село, центр Гвоздавської сільської Ради. Розташована на правому березі річки Кодими. Відстань до районного центру—17 км, до залізничної станції Заплази — 5 км. Населення — 2600 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Василівка, Володимирівка, Гвоздавка Перша, Солтанівка, Шликареве.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ілліча рільничо-тваринницького напряму, який має 5300 га землі, в т. ч. 3700 — орної. Працює місцевий цукровий завод потужністю 25 тис. цнт цукрових буряків за добу.

Тут є середня школа і школа сільської молоді, бібліотека, клуб на 200 місць. За післявоєнні роки побудовано 250 нових будинків.

Цукровий завод в с. Заплазах. 1966 р.

Засноване село в XVIII столітті.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці розташували в селі концтабір, де закатували сотні людей.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на північ від районного центру. Населення — 333 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Агеївка, Антонівка, Степанівка.

В селі — центральна садиба рільничо-тваринницького колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, якому належить 4300 га земельних угідь, в т. ч. 2900 — ріллі. З допоміжних підприємств є лісопильня і крупорушка.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, Будинок культури на 500 місць. У післявоєнні роки споруджено 75 будинків. На честь 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною в центрі села закладено парк.

Іванівка виникла на початку XIX століття.

КРИЧУНО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північ від районного центру. Населення — 1290 чоловік. Сільраді підпорядковане село Адамівка.

Колгосп ім. Свердлова рільничо-тваринницького напряму має 5 тис. га землі, з них 3,5 тис. орної; ремонтні майстерні, млин. Колгосп у 1967 році одержав по 45 цнт кукурудзи з гектара.

В селі восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Кричунове засноване в першій половині XVIII століття.

Багато жителів під час Великої Вітчизняної війни були учасниками Прибузької підпільної організації, допомагали партизанам загону «Буревісник».

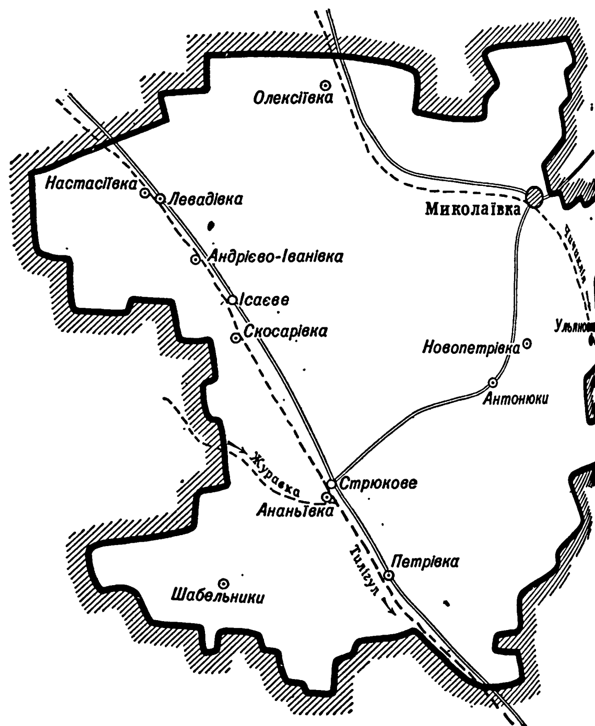
НОВОКА́РБІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південь від районного центру. За 2 км від села проходить автомагістраль Одеса—Київ. Населення — 511 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бобрицьке, Дмитрівське, Зелений Яр, Сирівське, Чайківське, Червоний Яр, Шкарбинка.

В селі міститься центральна садиба рільничо-тваринницького колгоспу «Родина», якому належить 6900 га землі, з них 5 тис. га орної.

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Новокарбівка виникла на початку XIX століття.

МИКОЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

МИКОЛА́ЇВКА

Миколаївка (до 40-х років XX століття — Миколаївка Друга) — селище міського типу, центр однойменного району. Розташована на річці Чичиклії (притока Південного Бугу), за 153 км на північ від Одеси. До найближчої залізничної станції Колосівка (на лінії Одеса—Москва) — 38 км. Населення — 4,8 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Воровського, Дружелюбівка, Перемога, Софіївка, Траскевича, Червоні Кошари.

Поблизу села виявлена мезолітична стоянка (13—8 тис. років тому)[1].

Миколаївка, як свідчать історичні джерела, заснована у XVIII столітті і належала надвірному раднику Хаїмову. В 1795 році налічувалось 65 дворів з населенням 261 чоловік. На початку XIX століття кількість жителів збільшилась за рахунок переселених сюди кріпаків з містечка Ак-Мечеть[2] (нині село Прибузьке Доманівського району Миколаївської області). У другій половині XIX століття Миколаївка згадується вже як волосний центр.

Як і в багатьох інших селах, тут існувало чиншове право, що давало можливість за певну плату користуватися землею, а також спорудженими на ній будівлями. Чиншовики, які почасти були торговими і промисловими людьми, сплачували власникові землі 10—20 копійок за квадратний сажень на рік, залежно від того, як близько будинки знаходились від базару. За будинки, які мали заїзд, платили 10 крб., ресторацію — 10, харчевню — 5, крамницю — 5 крб.[3]. В останній чверті XIX століття, коли в південних губерніях земля значно піднялась у ціні, чиншова оплата встановлювалася на певний строк. Це було характерним і для Миколаївки, яка вже наприкінці 50-х років згадується в документах як містечко.

---

[1] П. И. Борисковский. Изучение мезолита на Одесщине. Археологические открытия 1965 г. М., 1966, с. 42—44.

[2] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 60.

[3] Сборник Херсонского земства, 1890, № 3, с. 176.

За реформою 1861 року колишні кріпаки одержали по 4 десятини землі на ревізьку душу т. зв. єдиного указного губернського наділу, визначеного для цієї місцевості в розмірі від 3 до 6,5 десятини[1]. Селяни, перебуваючи на становищі тимчасовозобов'язаних, мусили виконувати грошові і оброчні повинності. Панщину відробляли всі чоловіки від 18 до 55 і жінки від 17 до 50 років. Грошовий оброк у Миколаївці, як і всюди на півдні України, дорівнював 9 крб. за наділ щороку. Розмір викупної суми, згідно з положенням, при 6 процентах річних становив 150 карбованців[2].

Грунти, як свідчать записи в земельній подвірній книзі, були переважно глинисті, малопридатні для землеробства. Тому частина селян у 1866 році переселилась з містечка на свої наділи на лівий берег річки Чичиклії. Так виросло село Нова Слобідка, де за переписом 1886—1887 рр. налічувалось 46 селянських господарств. Через нестачу угідь вони орендували прилеглий масив казенної землі.

Селяни, що не могли сплатити викупу, одержували дарчий або ,як назвав його народ, четвертний, сирітський наділ.У Миколаївці налічувалось 36 таких господарств. Вони переселились на дарчі наділи, заснувавши село Пелагіївку. І Нова Слобідка, і Пелагіївка за адміністративним поділом належали до містечка Миколаївки .

Малоземельні переселенці, не маючи змоги прогодувати сім'ю, поступово втрачали свої наділи, які в них скуповували за безцінь поміщики і куркулі. Вже наприкінці 60-х років у Миколаївці налічувалось понад 400 безземельних, які мусили йти в найми. Становище цих селян було дуже скрутним. Вони не раз зверталися до генерал-губернатора з проханням нарізати їм казенно-оброчної землі. В 1869 році цим господарствам було нарізано невеличкий масив землі, який аж ніяк не міг задовольнити потреби жителів[3].

Кількість безземельних селян зростала також і в подальші роки, оскільки процес розорення й зубожіння тривав весь час. У Миколаївці в 1885 році було 4630 десятин землі. З них 4013 десятин належало поміщикам, 110 церкві, решта — 506,8 — селянам. На цій незначній площі господарювали 142 селянські сім'ї, що мали 781 їдця. Погано оброблена земля давала мало хліба. Так, у 1889—1890 рр. врожаї озимої пшениці становили по 28 пудів, жита — 34, ячменю — 28, проса — 19 пудів з десятини.

Заробітки у наймах теж були мізерні — поміщик платив по 20—30 копійок на день. Тільки чоловіки, що працювали на молотарках, одержували по 50—80 копійок.

Зовнішній вигляд Миколаївка мала непривабливий. Тут не було жодної дерев'яної або кам'яної будови. Переважали глинобитні хати, бо лісоматеріали й камінь коштували надто дорого[4].

В 1862 році в Миколаївці відкрили церковнопарафіяльну школу, в якій навчалося 27 хлопчиків і 3 дівчинки[5]. Дітей вчили піп і дяк. Десь у 70-х роках в селі було відкрито однокласне училище, яке утримувалося на кошти земства[6]. В 1894 році його відвідували тільки 69 учнів: 47 хлопчиків і 22 дівчинки[7]. Внаслідок цього наприкінці XIX століття письменних серед дорослого населення було тільки 22 проц. Навіть напередодні Жовтневої революції, коли училище було вже чотирикласним, його відвідувало 40—50 дітей, переважно заможних родин.

Тяжкі умови життя штовхали селянську бідноту на шлях класової боротьби, яка особливо загострилася під час першої російської революції. Весною 1905 року

---

[1] Отмена крепостного права на Украине, с. 19.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, с. 359, 361.
[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 931, арк. 57.
[4] Сборник Херсонского земства, 1899, № 7, с. 70, 88.
[5] «Херсонские епархиальные ведомости», 1862, № 8, с. 75.
[6] Сборник Херсонского земства, 1876, № 5—7, отд. 4, приложение № 23, с. 31.
[7] Сборник Херсонского земства, 1895, № 7, с. 185.

незаможні селяни й наймити почали збиратися і обговорювати умови оренди і заробітної плати. Про це довідалися власті і ввели в містечко роту солдатів. Але присутність військ не злякала селян. 16 червня вони натовпом у 300 чоловік прийшли до будинку орендаря і поставили перед ним ряд вимог: орендної плати брати не більше 6 крб. за десятину, сіножаті здавати з половини, встановити плату для дорослих наймитів 25 крб. на місяць, 2 крб. поденно, для жінок — півтора карбованці на день[1].

Селяни вимагали від орендаря розписки, що ці вимоги будуть неодмінно виконані. Становий пристав спершу умовляв розійтись, а потім залякував розправою. Але селяни стояли на своєму. Тоді проти них виставили солдатів. Як повідомляв прокурор одеського окружного суду, солдати підійшли до натовпу,взяли гвинтівки «на руку», але селяни йшли на багнети, з криком: «Стріляти не маєте права!». Селян вдалось розігнати. Однак вони не відмовились від своїх справедливих вимог і добилися, щоб орендар видав їм розписку, яку вони вимагали. Прокурор ставив також під сумнів вірність царським сатрапам солдатів, які тут перебували, і просив на випадок посилення «безпорядків» прислати у волость підкріплення. За участь у заворушеннях багато селян були заарештовані, в т. ч. Ф. Кравченко, Н. Каленюк, Г. Плохотник, Я. Самійленко та інші[2]. Старожили згадують сміливий вчинок свого земляка Г. Сімашка, який підняв червоний прапор над будинком урядника, а на стіні написав: «Смерть павукам і катам, земля тим, хто працює на ній!».

Революційні виступи в селі не припинялися і в 1906 році. Цьому сприяло розповсюдження серед селян прокламацій революційного змісту, про що ананьївський повітовий справник повідомляв товариша прокурора одеського окружного суду[3].

Але стихійні виступи селян не могли змінити становище. Земля, як і раніше, лишалася в руках багатіїв. За даними 1912 року, в Миколаївці два поміщики володіли 3796 десятинами, а двом селянським громадам належало тільки 383 десятини[4].

Імперіалістична війна, що почалася 1914 року, і масова мобілізація погіршили і без того тяжке становище трудового населення Миколаївки.

З великим задоволенням селяни зустріли звістку про Лютневу революцію, повалення царату, сподіваючись, що настав кінець їх злидням та тяжким випробуванням. Уже в квітні тут виступали з роз'ясненням про сучасний момент представники селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів[5]. Під час весняної сівби селяни захопили частину поміщицької землі, а на ту, що орендували, встановили мінімальну плату.

Але віковічні селянські сподівання про землю здійснились тільки після Жовтневої революції, про перемогу якої сповістив наймит Л. С. Куций, що повернувся в село з Одеси. Радянську владу в Миколаївці було встановлено після перемоги січневого повстання 1918 року в Одесі. На початку лютого 1918 року в селі виник волревком, очолений робітником з м. Вознесенська Ф. Орловим, якого потім змінив місцевий житель І. Ф. Горячов. У своїй діяльності ревком спирався на партизанський загін С. М. Недолуженка, що базувався в селах Ісаєвому та Мар'їній Рощі.

У зв'язку з підготовкою в губернії до конфіскації поміщицької землі і розподілу її серед малоземельних і безземельних у Миколаївці в середині лютого була створена земельна комісія[6], яку очолив землемір І. І. Павлюк. Однак нарізку землі комісія не встигла провести, оскільки в березні 1918 року село окупували австро-німецькі війська, які відновили права поміщиків. Діяльність комісії була припинена, а над її членами окупанти вчинили жорстоку розправу.

В роки громадянської війни в районі Миколаївки діяли різні банди, які часто нападали на село, розправлялися з селянами, що активно підтримували Радянську

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, с. 320, 321.
[2] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 238, арк. 387.
[3] Там же, спр. 318, арк. 255.
[4] Список землевладельцев Ананьевского уезда на 1912 год, с. 82, 151, 192.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 156, арк. 24.
[6] Газ. «Известия» (Одеса), (23) 30 февраля 1918 р.

владу. Населення не раз виступало проти ворогів із зброєю в руках. Керували боротьбою з іноземними загарбниками, петлюрівськими бандами і білогвардійцями наймити Карпенко, Чумаченко, Зелінський, Фоменко. З гордістю і шаною згадують миколаївці земляків Т. Цимбала, М. Сухіна, Л. Панченка, І. Блощинського, які загинули в боях за Радянську владу.

На початку лютого 1920 року Миколаївка стала ареною запеклих боїв Червоної Армії з денікінськими військами, що відступали на південь. Білогвардійців переслідувала 45-а Червонопрапорна стрілецька дивізія, якою командував Й. Е. Якір. 3 лютого підрозділи 400-го полку цієї дивізії вибили з Миколаївки кавалерійський загін білих і вступили в село. Вночі, коли червоноармійці відпочивали, з північного заходу налетіли денікінці, що відступали на Одесу після розгрому під Ольвіополем (тепер м. Первомайськ). На вулицях села зав'язався жорстокий бій. Але сили були нерівні. 400-й полк змушений був залишити Миколаївку. За наказом комдива сюди прибули підрозділи 405-го полку. В бою, що тривав весь день 5 лютого, денікінці були розгромлені. Особливо відзначився 1-й батальйон, який бився проти двох кавалерійських полків ворога, один з яких був офіцерським. Героїчно загинув організатор партизанських загонів на Ямпольщині командир полку комуніст Ф. Є. Криворучко.

Після визволення Миколаївки від білогвардійців 12 лютого 1920 року було створено ревком, який наприкінці березня передав свої повноваження волвиконкому. Працювати доводилось у важких умовах: на село час від часу нападали банди Тютюнника. Влітку 1920 року, у зв'язку з наказом про мобілізацію в Червону Армію громадян віком від 18 до 37 років, куркулі почали поширювати провокаційні чутки і організували заколот проти Радянської влади.

Викликаний сюди червоноармійський ескадрон і загін повітової міліції розігнали куркульських заколотників[1].

Поступово життя в селі нормалізувалося. Зростали політична активність і свідомість сільської бідноти. В серпні 1920 року почали діяти сільський і волосний комітети незаможних селян. З 1920 року Миколаївська Друга волость входила до Вознесенського повіту Одеської губернії, а з березня 1923 року Миколаївка була віднесена до Ісаївського району Первомайського округу.

Волосний КНС об'єднував 8 сільських комітетів, де налічувалось 608 незаможників. Комітети боролися проти куркульства, бандитизму. Вони захищали інтереси бідноти, стежили, щоб дотримувався закон про наділення селян землею та за виконанням продрозверстки[2]. Волвиконком і КНС допомагали сім'ям червоноармійців. Тільки протягом 1920 року в Миколаївській волості одержали допомогу 94 сім'ї грішми, 20 продовольством, 182 сім'ям обробили поля. І все ж через нестачу насіння і робочої худоби була засіяна лише третина озимого клина.

Проведення в життя нової економічної політики сприяло відродженню і дальшому розвитку землеробства. Партосередок, організований в 1921 році, провадив велику роботу по залученню бідняцьких і середняцьких господарств до всіх видів кооперації. Цьому активно допомагала комсомольська організація, яка виникла в 1922 році. Комуністи були ініціаторами створення споживчої кооперації, що заготовляла для держави надлишки зерна, постачала пайовиків реманентом та іншими промисловими товарами. Почавши свою діяльність у 1922 році, сільське споживче товариство досягло на 1927 рік значних успіхів: товарооборот перевищив 204 тис. крб. проти 6288 крб. на перший рік існування. Миколаївська споживспілка обслуговувала 28 населених пунктів і налічувала 994 пайовики, в їх числі 248 членів комнезаму та 554 середняки[3].

У 1928 році в Миколаївці була відкрита кооперативна школа, в якій вивчали суспільствознавство, математику, агрономію. Після закінчення школи 21 слухач одержав посвідчення «Культурний кооператор».

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 234, арк. 21, 22.
[2] Там же, ф. Р-14, оп. 1, спр. 17, арк. 22, 67.
[3] Газ. «Червоний степ», 23 листопада 1927 р.

Водночас розвивалась виробнича кооперація. В січні 1923 року комуніст А. Й. Хищенко, згуртувавши навколо себе бідноту, організував артіль «Незаможний червоний орач»[1], якій нарізали 300 десятин землі. До Жовтневої революції всі члени артілі були безземельними і лише двоє з них мали по півдесятини землі. Колгоспники прийняли «Статут зразкової трудової сільськогосподарської (землеробської) артілі», де першим пунктом було записано про заміну одноосібного господарства колективним.

Зростала роль комітету незаможних селян у громадсько-політичному житті Миколаївки. У 1927 році в селі налічувалось понад 180 членів КНС. Всі вони брали участь у роботі сільських організацій. Тільки членами сільради було обрано 17 чоловік.

Велику організаторську роботу здійснювала сільська Рада, яка об'єднувала 9 населених пунктів. При ній працювали комісії: земельна, адміністративна, санітарної культури і охорони матері та дитини, допомоги громадським організаціям, фінансово-господарська[2].

Значний вплив на громадсько-політичне життя села справляла більшовицька преса. Миколаївці завжди прислухалися до голосу одеської окружної газети «Червоний степ», постійні сількори якої були і в Миколаївці. Найактивнішим серед них був В. Рудик. Його кореспонденції відзначалися актуальністю і гостротою, нещадно викривали ворожу діяльність куркулів, кликали до соціалістичної перебудови села. В 1924 році вороги вчинили замах на життя В. Рудика[3]. Чудом він лишився живим, і незважаючи на погрози, й далі плідно працював. У 1926 році Рудика як найактивнішого сількора обрали делегатом Всесоюзного робсількорівського з'їзду від Одеського округу.

В селі активно працювали осередки МОДРу, Тсоавіахіму, Червоного Хреста, войовничих безвірників. Політико-освітня робота зосереджувалася в сільбуді, де до X роковин Жовтня змонтували стаціонарну кіноустановку[4], радіотранслятор. Тут виступав самодіяльний драматичний колектив, діяла бібліотека, що мала 2720 книжок[5].

Велику допомогу парторганізації в розгортанні культурно-масової і освітньої роботи серед селян подавали вчителі та учні старших класів місцевої школи.

У 20-х рр. тут працювала семирічна школа, в якій у 1927 році навчалось 330 дітей[6].

Активну участь в громадському житті брали жінки-делегатки. В їх складі 1926 року були 24 незаможниці, 18 середнячок, 13 батрачок[7]. Про одну з них — Є. Непомнящу — окружна газета писала як про найбільш активну селянку Миколаївки. Делегатки обробляли дві десятини посіву. На виручені гроші від продажу зібраного врожаю вони купували літературу і розповсюджували її серед жителів.

Діяльність партійної, комсомольської та інших організацій позитивно позначалась на вихованні молоді. Так, у дні святкування IX роковин Жовтневої соціалістичної революції на урочистих зборах селян Миколаївки і Дружелюбівки був покладений початок новому обряду одруження. Молодь відмовилась вінчатись у церкві, оформляла шлюб у сільраді в урочистій обстановці. В цей же час стало традицією відзначати свято урожаю. До свята влаштовувались сільськогосподарські виставки. Призи й подарунки за досягнуті успіхи одержували як колективи, так і окремі селяни. Наприклад, на виставці 1929 року першу премію одержала сільськогосподарська комуна ім. Десятиріччя комсомолу, яка демонструвала племінних коней, корів тощо.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-53, оп. 1, спр. 305, арк. 9.
[2] Там же, ф. Р-969, оп. 1, спр. 642, арк. 67, 69.
[3] Газ. «Червоний степ», 1 січня 1925 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1567, арк. 156.
[5] Там же, ф. Р-969, оп. 1, спр. 849, арк. 29.
[6] Там же, спр. 642, арк. 67—70.
[7] Газ. «Червоний степ», 23 травня 1926 р.

Питання соціалістичної перебудови села наприкінці 20-х років було в центрі уваги сільського партосередку, який налічував у 1929 році 19 комуністів. Незважаючи на те, що селяни одержали землю, маломіцні та бідняцькі господарства не могли власними зусиллями вибратись із злиднів. Економічне становище селянських господарств Миколаївки характеризувалося такими даними (в межах сільради): безкінних і безкорівних господарств було 317, з одним конем — 20, з однією коровою — 54; з двома кіньми — 29, з двома коровами — 12. Всього господарств з двома головами худоби було 131, з трьома — 103[1]. Тому назріла потреба у колективному веденні господарства.

Наприкінці 1929 року і на початку 1930 в Миколаївці почалась масова колективізація. Більшість селян об'єдналась у колгоспах «Заповіт Леніна», ім. 12-річчя Жовтня, «Перекопська перемога», «Колектив праці». У колгосп «Заповіт Леніна» спершу вступило 35 бідняцьких господарств. Вони усуспільнили 30 коней, 2 сівалки, 4 жниварки, 300 га землі. Головою обрали бідняка Луценка. Члени колгоспу прийняли Статут сільгоспартілі. До кінця року в цей колгосп вступило ще 15 господарств, а навесні 1930 року тут налічувалось 102 бідняцькі і середняцькі господарства. Неколективізованих лишилося всього 3 господарства. Землі колгосп мав 2350 га. В посівному клині переважали озима пшениця й кукурудза. Щорік набували колективісти досвіду ведення господарства, а це сприяло зміцненню артілі, збільшенню її прибутків. Завдяки поліпшенню культури землеробства та впровадженню 6-пільної сівозміни колгоспники в 1935 році одержали на трудодень 1 крб. 3 коп. грішми та по 7 кг зерна.

Колективізація викликала шалений опір куркулів, особливо коли в селі намітились перші успіхи. Від шантажу вони переходили до прямих актів терору, загрожували бідноті помстою, підпалювали хати активістів. У селі діяла куркульська банда Щербини. У вересні 1929 року ця зграя по-звірячому вбила робітника радгоспу «Іллічівка» активного сількора комсомольця Т. Лісового.

Колгоспам значно допомагала Благовіщенська МТС, створена в 1932 році в Миколаївці. Багато для організаційно-господарського зміцнення колгоспів зробив політвідділ МТС, на чолі якого стояв член КПРС з 1919 року учасник громадянської війни М. П. Субота. Спираючись на комуністів і комсомольців села, політвідділ добився впровадження й дотримання внутрішнього розпорядку в колгоспах, зміцнення трудової дисципліни.

Зразки самовідданої роботи показувала жіноча тракторна бригада, зокрема трактористки М. Балтик, М. Кефаль, Г. Аркушенко, Є. Непокотилюк. Найвищого виробітку — 1200 га м'якої оранки досяг тракторист Г. Ситниченко. У 1938 році він був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У другій половині 30-х років колгоспи значно зміцніли — і організаційно, і економічно. За кращі показники в роботі передовики Миколаївки стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Зокрема, в 1940 році учасником виставки став колгосп ім. 12-річчя Жовтня, який мав 1130 га землі[2]. В останній передвоєнний рік колгосп «Перекопська перемога» з усієї площі посіву зібрав 4020 цнт озимої пшениці, 201 цнт жита, 282 цнт вівса, 1139 цнт ячменю, 670 цнт кукурудзи, 570 цнт соняшнику тощо.

На цей час у селі було остаточно ліквідовано неписьменність. Багато сил цій важливій справі віддавала вчителька В. І. Бузилова. Великою культурною подією у Миколаївці в 1937 році стало відкриття середньої школи.

Розпочалися роботи по впорядкуванню шляхів. Методом народної будови було прокладено шосе Андрієво-Іванівка—Березівка. На будівництві особливо відзначилися колгоспники артілі ім. 12-річчя Жовтня[3].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 1, спр. 849, арк. 29.
[2] Одеський облпартархів, ф. 2111, оп. 1, спр. 14-а, арк. 142.
[3] Газ. «Комуна степу», 8 жовтня 1940 р.

Коли фашистська Німеччина напала на нашу Батьківщину, понад 500 жителів зібралися в центрі села на мітинг. В резолюції мітингу говорилося: «Ми, робітники, службовці, колгоспники, трудова інтелігенція села Миколаївки Другої, беремо на себе зобов'язання, ще міцніше згуртувавшись, працювати на кожній ділянці, тим самим забезпечити нашій рідній Червоній Армії і Військово-Морському флоту і нашим гордим соколам можливість швидко розбити ворога»[1]. Коли наблизився фронт, колгоспи частину майна і худобу евакуювали на схід.

29 серпня 1941 року Миколаївку окупували німецько-фашистські загарбники[2]. Окупанти встановили режим терору і насильства. Але жителі села не схилили голову перед загарбниками, вони всіляко чинили опір.

Частини Червоної Армії визволили Миколаївку від загарбників 28 березня 1944 року. Окупанти завдали великої шкоди колгоспам. Тільки по двох артілях, «Перекопської перемоги» та «Заповіт Леніна», збитки становили 10 618 278 карбованців[3].

Одразу ж після визволення села було відновлено акти на вічне користування колгоспів землею. Впорядковані присадибні ділянки колгоспників, робітників і службовців у розмірах, які існували до війни.

Важкими були перші післявоєнні роки. В колгоспах не вистачало робочої сили, техніки, тягла. На фронтах Вітчизняної війни полягло 117 жителів Миколаївки. Основний тягар відбудовних робіт ліг на плечі жінок. Для обробітку полів брали власних корів. У цей час держава допомогла відродженим колгоспам насінням, колгоспи Ростовської області — племінною худобою. Миколаївці трудились самовіддано, не шкодуючи сил. Кращих з них — М. П. Суботу, Є. А. Кравченко, О. Т. Білоус, Є. І. Шашкіну було нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Відбудовувалися колгоспи під керівництвом партійних організацій — у перші післявоєнні роки територіальних, а потім колгоспних.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни в село повернулись фронтовики. Вони активно включились у відбудову господарства артілей. Особливо відзначилися своєю сумлінною працею О. Д. Дереш, І. М. Щербина, Т. Р. Кравченко та інші.

У 1945 році Миколаївка стала районним центром. Це позитивно вплинуло на дальший її розвиток. Пожвавилось громадсько-політичне життя, поліпшилось партійне і господарське керівництво колгоспами.

Велику допомогу колгоспам і МТС подали підприємства Одеси. В 1945 році з 49 наявних тракторів працювало 18, з 20 комбайнів — лише 7. Не вистачало кваліфікованих робітників. Укомплектувати машини запчастинами допомогли шефи — колектив Одеської облпромради[4]. В наступні 3—4 роки завдяки надходженню нової техніки, кращій організації роботи МТС значно поліпшила обслуговування колгоспів технікою. Зразки самовідданої праці на колгоспних ланах показували комбайнер І. С. Шестаков, якого в повоєнний час нагороджено двома орденами Трудового Червоного Прапора, трактористи М. І. Ілліна, Д. Л. Батальський, В. Ф. Ведутенко, М. А. Голик та інші.

Райком партії та райвиконком приділяли багато уваги відбудові місцевої промисловості.

Новостворений райпромкомбінат одержав у 1945 році з обласного фонду місцевої промисловості 60 тис. крб. допомоги і 50 тис. крб. позички. Це дало змогу заново створити комбінат протягом 1945—1947 рр. Тут стали до ладу нові цехи: три швейні, три взуттєві, металовиробів, бондарний. Відбудовано також зруйнований у роки війни маслозавод. Сировину постачали навколишні райони.

---

[1] Газ. «Комуніст», 26 червня 1941 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 414.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 10, арк. 2, 3.
[4] Одеський облпартархів, ф. 2111, оп. 1, спр. 98, арк. 86; спр. 8, арк. 10, 18.

Уже в 1947 році він виробляв 6 цнт масла на добу і 15 тонн сиру. В 1952 році маслозавод переробив 5 млн. літрів молока[1]. В 1949 році тут було створено первинну партійну організацію з 6 комуністів.

На початку 50-х років у село почали прибувати потужні трактори. Невеличким господарствам, якими були післявоєнні колгоспи, стало важко використовувати таку техніку. Назріла потреба об'єднати дрібні колгоспи у великі багатогалузеві. Утворені раніше колгоспи в 1957 році об'єдналися в один колгосп «Правда». Колгосп має 5534 га землі, в т. ч. 3687 га орної, 849 га пасовищ, 195 га сіножатей. В укрупненій артілі працюють жителі п'яти населених пунктів. Це велике багатогалузеве господарство, що об'єднує 4 комплексні бригади і 5 тваринницьких ферм. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових культур. Машинний парк колгоспу налічує 29 тракторів, 17 комбайнів, 19 вантажних автомашин та іншу техніку. На фермах 2427 голів великої рогатої худоби, 1760 свиней, 539 овець. Для худоби збудовано 22 приміщення. В колгоспі є лісопильня, кар'єр по видобутку будівельного каменю, ремонтні майстерні.

В перші роки існування укрупненого колгоспу мали місце організаційні неполадки, і це стало предметом серйозних турбот партійних органів. Колгосп був зміцнений керівними кадрами, зросла його партійна організація. На 1957 рік вона налічувала 20 комуністів[2]. На виробничих ділянках було створено партійні групи.

У 1959 році виробництво зерна порівняно з 1953 роком збільшилось на 47 проц., м'яса — на 194, молока — на 170 проц. Витрати на виробництво одного цнт зерна знизились на 40 проц., м'яса — на 77, молока — на 41 процент.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства в 1958 році, були нагороджені орденом «Знак Пошани» скотар колгоспу І. Ф. Жерновський, доярка Г. Г. Петренко.

В 1958 році колгосп закупив у машинно-тракторній станції 4 трактори ДТ-54, а всього (у перерахунку на 15-сильні) — 40 сільськогосподарських машин, причіпний інвентар для сівби й міжрядного обробітку кукурудзи та цукрового буряка. Пізніше артіль придбала ще 6 тракторів, 6 вантажних автомашин, силосозбиральні й кукурудзозбиральні комбайни.

Партійна організація приділяла багато уваги дальшому організаційно-господарському зміцненню артілі. Починаючи з 1958 року вона провела ряд заходів, спрямованих на зниження собівартості сільськогосподарської продукції, механізацію трудомістких процесів у тваринництві. За її пропозицією було зведено до мінімуму витрати по утриманню адміністративно-управлінського апарату. Керівному складу артілі встановлено оплату праці залежно від виходу продукції, впорядковано додаткову оплату праці колгоспників, а з 1959 року в усіх бригадах і на фермах запроваджено госпрозрахунок.

Протягом семиріччя в артілі набагато збільшилось поголів'я громадської худоби. Якщо в 1959 році тут було 1675 голів, то в 1965 році стало 2155. Поголів'я свиней зросло з 1500 до 1700 голів.

З натхненням зустріли хлібороби рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, який відкрив перспективи дальшого зростання економіки колгоспу, підвищення добробуту трудівників села. Відповідно до місцевих умов була змінена структура посівних площ, розширено озимий клин, вивезено більше добрив на поля. Внаслідок господарювання по-новому реальні доходи артілі порівняно з попереднім роком зросли на 30 проц. і становили 734 тис. крб., а за 1966 рік — 799 тис. крб. З них 472 тис. крб. було відраховано на оплату праці колгоспників.

Рік у рік примножувались багатства колгоспу. Тільки з 1958 по 1966 рік неподільний фонд артілі зріс на 54 проц. і становив 1557 тис. крб. Вартість трудодня в 1966 році дорівнювала 3 крб. 50 копійкам.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 2111, оп. 1, спр. 222, арк. 208.
[2] Там же, ф. 8283, оп. 1, спр. 8, арк. 11, 21.

Правління колгоспу виявляє турботу про ветеранів праці. Щороку на пенсійне забезпечення виділяється 40 тис. карбованців.

Колгоспна парторганізація, в якій 56 комуністів, очолила боротьбу колгоспників за зростання економіки колгоспу. Її секретар Т. Х. Гнатенко нагороджений за самовіддану працю орденом Трудового Червоного Прапора. Напередодні XXIII з'їзду КПРС до партії вступили передовики колгоспного виробництва тракторист О. Чайка, завідуючий фермою М. Левицький, механізатори П. Чорний, В. Кравченко та інші. З метою посилення партійного впливу в усіх ланках колгоспного виробництва парторганізація послала 16 комуністів працювати на тваринницькі ферми.

Комсомольська організація, в якій налічується 35 чоловік, виступає ініціатором цінних починань у господарській роботі. Вона створила комсомольсько-молодіжні ланки, куди ввійшли передові комсомольці А. Чабанюк, В. Черненко, М. Юрчук, В. Свиденко.

За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу В. Л. Чегодар і тракторист А. С. Чернишов.

Виконуючи рішення листопадового (1967 р.) Пленуму ЦК КП України, парторганізація і спеціалісти колгоспу розробили заходи по збільшенню виробництва зерна. Для цього передбачено дальше поліпшення культури землеробства, впровадження науково обгрунтованих сівозмін, застосування високоврожайних сортів зернових і технічних культур, зокрема пшениці Мічурінка, Новомічурінка, вівса Артемівський-107, ярого ячменю Степовий, кукурудзи ВІР-42 тощо. Колгосп «Правда» став насінницьким господарством і тепер забезпечує сортовим насінням інші господарства району.

Значну практичну допомогу колгоспу в механізації тваринницьких ферм, підготовці техніки до польових робіт подають шефи — колектив Одеського трамвайно-тролейбусного управління. Вони також часто приїздять з концертами, лекціями.

В селищі є кілька підприємств місцевого й обласного підпорядкування — масло- і хлібозаводи, райхарчокомбінат, райпромкомбінат, комбінат комунальних підприємств, друкарня, інкубаторна станція.

У травні 1965 року Миколаївку віднесено до категорії селищ міського типу. Тільки за післявоєнний час тут споруджено 400 житлових будинків. Центральні вулиці заасфальтовані. У селищі є водопровід, понад 300 газобалонних установок у квартирах жителів.

Рік у рік зростає купівельна спроможність населення. У Миколаївці споруджено універмаг, кілька магазинів тощо. Найбільший попит на мотоцикли, радіоприймачі, телевізори, холодильники, меблі.

Великі зміни відбулися і в духовному житті трудящих.

Народжуються й утверджуються нові звичаї й традиції. Відзначаються дні повноліття з урочистим врученням паспортів юнакам і дівчатам. З 1965 року провадяться районні зльоти ветеранів війни і праці. Традиційним стає щорічне свято зими. На льоду річки Чичиклії молодь споруджує казкові снігові лабіринти, ігрові майданчики. Дід Мороз із Снігурочкою запрошують жителів на свято, де грає музика, виступають самодіяльні артисти, організовуються різні ігри, катання на ковзанах, санчатах. Влітку населення відпочиває в парку, розташованому в центрі селища. У 1947 році тут встановлено пам'ятник В. І. Лені-

Вулиця ім. Леніна в Миколаївці. 1967 р.

Ветерани громадянської та Великої Вітчизняної воєн М. П. Субота, І. А. Степанчук, П. В. Бойко виступають на піонерському вогнику в Миколаївській середній школі. 1967 р.

ну, а в 1967 році реставровано пам'ятник воїнам, які загинули в боях за Миколаївку в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Добре поставлена в селищі охорона здоров'я. Районна лікарня на 100 ліжок має хірургічне, пологове, інфекційне та дитяче відділення, де працюють 60 чоловік медичного персоналу, в т. ч. 18 лікарів. Ветеран лікарні — хірург І. М. Пастернак за 20 років творчої сумлінної праці зробив близько 6 тис. операцій. Медпрацівники провадять серед населення велику профілактичну роботу.

За роки Радянської влади значно зріс культурний і духовний рівень населення Миколаївки. Про це свідчить той факт, що 800 її жителів мають середню освіту, близько 100 чоловік — вищу. В селищі є загальноосвітня середня школа, школа-інтернат, заочна середня школа, школа робітничої молоді. Всі школи налічують 1440 учнів. Виховання й освіту підростаючого покоління здійснюють 86 учителів. У середній школі працює заслужена вчителька школи УРСР О. Є. Деренкіна. Для школярів споруджений Будинок піонерів. Своє дозвілля жителі проводять у Будинку культури з залом на 500 місць. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності, дві бібліотеки для дорослих з книжковим фондом 25 тис. та дитяча, яка має 12 тис. книжок.

У Миколаївці систематично проводяться ленінські п'ятниці, на яких депутати селищної Ради, керівні партійні і радянські працівники зустрічаються з населенням. Це допомагає оперативно вирішувати питання місцевого життя, пожвавити роботу постійних комісій Ради.

Центром політико-освітньої роботи є кабінет політичної освіти, що працює на громадських засадах. Створено також народний університет з факультетами атеїзму, політичної освіти, передового досвіду. На початку 1968 року почав працювати телетранслятор.

У новій п'ятирічці за планом капітального будівництва споруджуються багатоповерхові житлові будинки для робітників і службовців, два корпуси для лікарні та інші будови.

Своєю невтомною працею трудівники Миколаївки множать багатства рідного краю.

М. О. БЄЛЯКОВ

Миколаївський район розташований в центральній частині області. Утворено в 1945 році. Межує на північному заході з Ананьївським, на заході з Ширяївським та на півдні з Березівським районами Одеської області, а на півночі та сході з Миколаївською областю. Площа району — 1106 кв. кілометрів. Населення — 30,2 тис. чоловік, сільського — 25,4 тис. Загальна густота населення — 27,3 чоловіка на 1 кв. кілометр, сільського — 22,9 чоловіка на 1 кв. кілометр. В районі 55 населених пунктів, які підпорядковані селищній та 11 сільським Радам.

Миколаївка та інші населені пункти району зв'язані з Одесою й районами області шосейними дорогами.

Миколаївський район за характером виробництва сільськогосподарський. Рівнинний рельєф, безморозний період — 180 днів, помірна кількість річних опадів

(390—400 мм) та чорноземні грунти сприяють вирощуванню зернових, соняшника, цукрових буряків. Сільськогосподарські угіддя займають 89 200 га, в т. ч. 70 тис. га орні землі, 2199 га садів та виноградників. У районі — 22 колгоспи і 1 радгосп. На кожне з них припадає 3 878 га. Провідне місце в сільському господарстві посідає рослинництво. Посівна площа в 1966 році дорівнювала 69 972 га, з яких зернові займали 35 608 га, технічні — 9988 га та кормові культури — 23 562 га. У 1966—1968 рр. врожайність зернових культур, які є провідними, становила 18,3 цнт, в т. ч. озимої пшениці — 20,1 цнт на гектарі.

Тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 43,2 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 12 корів, на 100 га ріллі — 36,8 свиней.

Сільськогосподарське виробництво забезпечене міцною матеріально-технічною базою. В районі 693 трактори та 253 комбайни. Всі трудомісткі роботи механізовані.

За виробничі успіхи лише в 1966 році орденами та медалями Радянського Союзу нагороджено 134 трудівники села, з них орденом Леніна — 4, орденом Трудового Червоного Прапора — 16.

У районі розташовано 6 промислових підприємств, найбільші з них — Миколаївський маслозавод та Стрюківський плодоконсервний завод. Провідна галузь виробництва — харчова, вона дає 82,1 проц. валової продукції всієї промисловості району.

Створена велика районна торговельна сітка — 154 магазини та 21 підприємство громадського харчування.

Зростає житлове будівництво. Тільки на 1966 рік в районі збудовано 195 будинків загальною площею 11 660 кв. метрів.

Медичну допомогу здійснюють 4 лікарні на 225 ліжок та 23 фельдшерсько-акушерських пункти, в яких працюють 28 лікарів та 157 працівників середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади в районі відкрито 7 середніх, 15 восьмирічних, 16 початкових та музична школи, зооветеринарний технікум. В учбових закладах працюють 435 вчителів, серед яких 1 заслужений вчитель школи УРСР та 14 відмінників народної освіти.

Культурні запити трудящих обслуговують 32 бібліотеки з книжковим фондом 204 тис. томів. Населення району передплачує по 976 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Червоний прапор» виходить тиражем 5500 примірників. У районі є 6 будинків культури і 36 клубів, при яких працює 4 народних університетів культури.

Район електрифікований та радіофікований.

На території району проживають два Герої Радянського Союзу і Герой Соціалістичної Праці.

АНДРІ́ЄВО-ІВА́НІВКА

Андрієво-Іванівка (кол. Чернове, Куликове Поле, Мартос-Куликове Поле) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Вовкове, Добриднівка, Ісаєве, Новотроїцьке. Розташована на березі річки Тилігулу, за 24 км на захід від районного центру. До залізничної станції Любашівка на лінії Одеса—Харків — 40 км. Населення — 2590 чоловік.

Виникло село в середині XVIII століття. Спочатку воно називалося Чернове[1]. Заселяли його втікачі-кріпаки і виходці з Запорізької Січі. В 1792 році російський

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 56.

уряд, який провадив політику колонізації Новоросійського краю, передав землі навколо Чернового у власність полковнику Чорноморського козацького війська Куликовському. Він також одержав у власність земельні наділи біля Каховки та в інших місцях[1].

Свої землі Куликовський здавав через посесорів в оренду жителям Чернового, що пізніше стало називатись Куликовим Полем (з 1802 року — містечко). Вони вважалися юридично вільними і були приписані до міщан. Не маючи власної землі, бо вся вона належала поміщикові, поселенці мусили сплачувати йому чинш за користування садибою, ріллею, пасовиськами. З господарів, хати яких розміщувались у центрі містечка, стягалося по 20, а в інших місцях — по 10 коп. за квадратний сажень присадибної ділянки. Окремо визначалася плата з орендарів, що мали заїзд, по 10 крб., ресторацію — 10 крб., крамницю — 5 карбованців[2].

Населення містечка зростало досить повільно. Так, у 1859 році тут було лише 44 двори, в яких проживав 241 чоловік.

Реформа 1861 року не внесла істотних змін у порядок землекористування. Жителі містечка земельних наділів не одержали й змушені були і надалі орендувати землю. Чинш за оренду зберігся аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції, про що свідчать «відкриті листи» від 25 січня 1899 і від 6 травня 1912 року, видані двом міщанам на право «вічної» оренди садиб по 12 крб. на рік за кожну. Ці листи зобов'язували орендарів «додержувати правил, виданих 7 січня 1856 року для тих, що оселялись і вільно проживали у Куликовому Полі».

Скасування кріпацтва певною мірою сприяло зростанню населення. Вже за переписом 1886—1887 рр. у Куликовому Полі в 205 дворах проживало 967 чоловік. Тільки хліборобством займалось 87 сімей, 25 — ремісництвом. Тут налічувалось 40 ткаль і килимниць, 25 шевців і кравців. 48 сімей торговців мали 20 лавок, 15 рундуків, 10 зсипних комор. У містечку були 4 кузні, гончарня та на околиці 6 вітряків. Було тут і кілька заїздів. Найбільший з них вміщував понад 150 возів з волами. Власник його ще мав великі луки для заготівлі сіна, 300 вуликів бджіл, 40 корів тощо.

На ті часи Куликове Поле було типовим містечком причорноморських степів на шляху з Білої Церкви та Умані до Одеси. 111 сімей тут проживало в своїх хатах, а 57 — у найнятих. Коли припинявся орендний договір, той, хто збудував хату, мусив виселятись, залишивши її поміщику. Таких чиншовиків називали «випханцями», а у місцевій поговірці говорилося: «Постаріли, брате,— та чужії хати»[3].

Тяжкі економічні умови життя викликали настрої незадоволення існуючим політичним устроєм і протести проти царату. Так, у донесеннях справника за вересень 1879 року зазначалось, що селянин С. Гоменюк прилюдно лаяв царя.

З 30-х років XIX століття землі Куликового Поля перейшли до Мартосів, далеких родичів відомого скульптора І. П. Мартоса[4]. У зв'язку з цим містечко дістало назву Мартос-Куликове Поле. В 1890 році спадкоємець Мартосів Бродський зробив спробу приставити до назви містечка і своє прізвище. Вийшла довга назва: «м. Бродське-Мартосове-Куликове Поле», але вона не закріпилась. У народній пам'яті збереглась неписана історія про першого поселенця Чернова. Тому поряд з назвою Куликове Поле встановлюється ще одна «Чернове»[5], яка з 1910 року залишається єдиною.

На початку XX століття письменних у містечку налічувалось 70 чоловік, тобто всього 7 процентів. Майже всі вони належали до заможних верств. З 1838 року тут

[1] Д. Н. Овсянико-Куликовский. Воспоминания. Пг., 1923, с. 54.
[2] Сборник Херсонского земства, 1890. Приложение № 2.
[3] Сборник Херсонского земства, 1889, № 7, с. 80; 1900, № 4, с. 119— 120.
[4] Киевская старина, 1896, т. 3, с. 345.
[5] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 131.

існувала церковнопарафіяльна школа, в якій вчилося 46 дітей, в т. ч. 37 хлопчиків і 9 дівчаток[1]. Тільки в 1900 році тут відкрили двокласне народне училище, в якому спочатку навчалися тільки хлопчики, а з 1906 року і дівчатка[2].

В 1900 році в містечку відкрились поштове відділення і аптека. В 1902 році на кошти земства почав працювати приймальний покій з одним фельдшером, який обслуговував жителів усієї волості. В 1904 році після закінчення медичного факультету Одеського університету сюди приїхав на постійну роботу лікар В. І. Окснер (1878—1959), який більше 50 років життя віддав справі охорони здоров'я трудящих. З його ініціативи на кошти земства в 1911 почали і в 1914 році закінчили будівництво лікарні.

Напередодні першої російської революції в Куликовому Полі мали місце селянські заворушення, головною причиною яких були утиски з боку землевласників, посесорів та управителів. Так, Мартос, маючи кінний завод та іподром, тримав всього 500 десятин землі під сінокосом, а 6670 десятин здавав в оренду Недзельському по 3 крб. 25 коп. за десятину. Той у свою чергу віддавав землю посесору Шуману, але вже по 4 крб. 25 коп. за десятину[3]. Селяни ж орендували землю в Шумана і Бродського по 6—8 крб. за десятину. Причому посесори й управитель брали оренду на 3 роки, а здавали селянам на один рік, закриваючи оренду відразу після жнив, щоб за випас худоби по стерні брати додаткову плату. Управитель Чернієвський їздив по степу і коли виявляв скошену траву навіть на межі орендованої землі, то бив селян нагайєм. Все це викликало гнів і обурення населення.

Ще гіршим було становище батраків. На базарах, що влаштовувались у містечку щопонеділка, збиралося багато сільськогосподарських робітників, які приїздили сюди, особливо влітку, в пошуках роботи[4]. Вони скупчувались на забрудненій площі, над якою хмарою стояла смердюча курява, днювали і ночували тут разом з худобою[5].

Тяжкі умови життя штовхали селян на революційну боротьбу. Пробудженню революційної свідомості їх сприяла також нелегальна література, яку розповсюджував місцевий житель О. Новицький, за що був заарештований і висланий. На початку 1905 року поліція неодноразово повідомляла прокурора одеського окружного суду про появу в Черновому прокламацій Одеського і Єлисаветградського комітетів РСДРП. Їх розповсюджували члени РСДРП А. П. Макаров і Ф. І. Гнутов — російські робітники-будівельники, яких поміщик найняв для спорудження палацу в с. Ісаєвому. Вони часто влаштовували підпільні збори, на які сходилось багато місцевих селян.

1905 року після жнив, коли на поміщицькому току стояв складений у скирти хліб, а в приміщенні — інвентар, селяни підпалили будинок економії, скирти, склади. Церковні дзвони били на сполох, але мало хто кидався гасити пожежу.

Після цих подій у село чинити розправу приїхав сам віце-губернатор із загоном козаків та черкесів. Селян били, тримали в «холодній». Організаторів і багатьох учасників виступу було заслано до Сибіру. Карателі ще деякий час залишалися в Черновому та Ісаєвому для підтримання «порядку». Між ними та селянами відбувалися сутички.

Один з учасників виступів згадує, що селяни Чернового викликали на одну з своїх сходок посесорів та управителя і поставили вимогу брати за оренду однієї десятини не більше 3-х крб., платити косарю за десятину скошеного хліба або поденно теж по 3 крб. Сход також постановив стягнути штраф з управителя за побої селян — по 10 крб. за удар кулаком і по 20 крб. за удар нагаєм[6].

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 130, 308.
[2] Рук. фонд ОДНБ ім. Горького, ф. 65, спр. 35, арк. 7.
[3] Сборник Херсонского земства, 1900, № 4, с. 119—120.
[4] К. Будницкий. О промыслах земледельческого сословия в Новороссийском крае. СПб, 1897, с. 37.
[5] Сборник Херсонского земства, 1897, № 12, с. 139.
[6] Рук. фонд ОДНБ ім. Горького, ф. 65, спр. 35, арк. 4, 6, 16, 71.

Перша світова війна ще більш погіршила становище трудящих. У селян реквізували худобу та сільськогосподарські продукти. Піднялись ціни на товари першої потреби. Особливо в скрутному становищі опинились сім'ї, годувальників яких було взято на фронт.

Звістка про повалення царизму викликала у селян великі надії. Вони сподівалися, що Тимчасовий уряд дасть їм землю. Однак, крім обіцянок, вони нічого не одержали, і тоді селяни почали відкрито висловлювати незадоволення новою владою, загрожували самовільно взяти землю. Перелякані чиновники і куркулі в березні запросили з Одеської Ради агітатора-меншовика, який мав заспокоїти населення, переконати його почекати до скликання Установчих зборів, які, мовляв, розв'яжуть земельне питання[1].

Але в селі з'явилися свої агітатори — солдати, що повернулися з фронту. Найактивніший серед них — С. М. Недолуженко — був місцевим жителем, народився він в сім'ї селянина-середняка. В 1915 році призваний у царську армію, він на фронті познайомився з більшовиками і під їх впливом зрозумів, що війна ця грабіжницька, в якій зацікавлені лише гнобителі трудового народу. В 1916 році С. М. Недолуженко покинув фронт і повернувся додому. Переховуючись від жандармів, які його розшукували, він розгорнув роз'яснювальну роботу серед селян. Незабаром до нього приїхав з Єлисаветграда (нині Кіровоград) товариш-однодумець робітник О. Кузьмич. У 1917 році вони зв'язалися з революційно настроєними робітниками Одеси і брали участь у встановленні Радянської влади в місті. Повернувшись у Чернове, С. М. Недолуженко організував партизанський загін. Його соратниками, крім Кузьмича, були Г. Сидоренко, В. Черненко, Г. Колонтай, Є. Груздова та інші. Наприкінці січня 1918 року загін вступив у Чернове і разом з трудовим селянством проголосив тут Радянську владу. Першим головою сільревкому став П. М. Мунтян. Ревком розподілив між селянами поміщицьку землю, інвентар та худобу орендаторів-посередників.

Одночасно в с. Ісаєве вступив партизанський загін Й. Г. Балановського, що згодом приєднався до загону Недолуженка як окремий кінний ескадрон.

У березні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. З ними повернулися й орендарі. Вони чинили розправу над селянами, особливо над тими, що брали участь у розподілі їх майна. Посесор Столяр з кінним загоном австрійців їздив по селах, заарештовував більшовиків і солдатів, що поверталися з фронту, відбирав худобу, реманент, продукти. Селян били шомполами, брали з них викуп.

Але селянська біднота не змирилася з окупаційним режимом. Коли в травні 1918 року Ананьївська партійна організація, яку очолював М. М. Данилов, почала створювати у волостях повіту партизанські групи, селяни відгукнулися на заклик більшовиків[2]. Очолив партизанів Чернового підпільний комуністичний осередок, до якого входили Г. Березовенко, О. Сидоренко, В. Клейман, П. Семашко, С. Недолуженко, М. Перець[3].

У листопаді 1918 року петлюрівці провели в повіті мобілізацію чоловіків віком до 40 років. Але переважна більшість мобілізованих виявилась настроєною по-більшовицьки. В сформований полк потрапило також багато партизанів з місцевих загонів. Солдати обрали командирів, які стояли за Радянську владу. Командиром сформованого полку став більшовик С. М. Недолуженко. Штаб полку базувався в Мар'їній Рощі, а підрозділи розміщувалися в селах повіту. Ставши червоноармійською частиною, Ананьївський полк пройшов з боями важкими дорогами громадянської війни. Його командир С. М. Недолуженко в 1920 році після тяжкої хвороби помер, але назавжди залишився у пам'яті народній.

Після розгрому білогвардійців у лютому 1920 року в Черновому був утворений

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 45, арк. 25.
[2] Газ. «Знамя коммунизма», 25 грудня 1966 р.
[3] Газ. «Комуніст», 7 лютого 1968 р.

ревком, а незабаром обрана сільська Рада, головою якої став П. К. Семашко. Тоді ж організувався комсомольський осередок, секретарем його обрали Вандаловського. Для боротьби проти куркульських банд, що діяли в повіті, був створений загін селянської самооборони, командиром якого було призначено Х. М. Полісара[1]. В цьому ж році в селі виник комітет незаможних селян на чолі з І. В. Немеренком[2].

Сільська Рада та комнезам провели роботу по розподілу поміщицької землі. На кожного члена сім'ї було нарізано по 1,5 десятини землі.

Сільська Рада та КНС організовували селян на боротьбу проти куркульства, виконання продрозверстки, налагоджували охорону здоров'я трудящих, торгівлю. Завдяки їх діяльності в січні 1921 року Чернове повністю виконало продрозверстку. Постановою повітової трійки Ісаївська волость, до складу якої входило село, оголошена передовою, «червоною».

З 1925 року містечко стало центром Ісаєвського району Первомайського округу[3].

У Черновому провадилась також робота по витісненню приватників з торгівлі і виробництва. Ще в 1924 році торгівля тут на 90 проц. була у приватновласницьких руках. У лютому 1928 року райвиконком передав в оренду кооперації паровий млин і олійню. З того часу кооперація зайняла в торгівлі панівне місце. Чернове поступово втрачало вигляд старого містечка з шинками, заїжджими дворами, дрібними крамницями тощо. Тут відкрили бібліотеку-читальню, організували культурно-освітній гурток, якому передали будинок, де колись розміщувались стражники[4].

Напередодні десятої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції Чернове перейменовано на Андрієво-Іванівку на честь А. В. Іванова (1889—1927 рр.) — одного з керівників боротьби за владу Рад на Україні, який з 1922 по 1925 рр. був головою Одеського губвиконкому[5]. Беручи до уваги, що Чернове знаходиться за 150 км від Одеси і за 40 км від залізниці, Одеський губком прийняв постанову про першочергове будівництво тут електростанції. В листопаді 1923 року село прикрасила велика світла будівля, а через рік тут встановили обладнання. У дні VII річниці Великого Жовтня відбувся урочистий пуск новобудови. В хатах трудящих Андрієво-Іванівки, Ісаєвого, Мар'їної Рощі, Тетянівки спалахнули лампочки Ілліча, в господарствах запрацювали електромотори[6].

З 1930 року за рішенням райвиконкому розпочалось упорядкування райцентру: брукування вулиць, прокладання тротуарів тощо.

Відбулись зрушення і в охороні здоров'я трудящих. У 1926 році в Андрієво-Іванівці побудували ще один корпус лікарні.

З 1927 року в Андрієво-Іванівці почалось усуспільнення дрібних селянських господарств. Навесні сім сімей бідняків об'єдналися в товариство по спільному обробітку землі. В наступному році виник ТСОЗ «Вперед», в який вступило 12 сімей. 1929 рік став роком суцільної колективізації. В селі з'явились три сільгоспартілі, до яких влилися обидва ТСОЗи. Найбільшою серед них була артіль ім. Андрія Іванова, в яку вступило близько 200 сімей. Вона мала 100 коней, 15 корів, 200 овець. Першим головою артілі був комуніст-двадцятип'ятитисячник Вишневський. Енергійний, здібний керівник, він зумів налагодити дисципліну, організувати працю в бригадах, завдяки чому господарство артілі щороку зміцнювалось. Наприкінці 1929 року утворилась Андрієво-Іванівська машинно-тракторна станція, директором якої став теж двадцятип'ятитисячник комуніст Калинка.

У лютому 1930 року при МТС відкрились державні курси по підготовці трактористів. Ці курси закінчили В. М. Коваленко, М. Таранюк і С. Гнатенко, перші колгоспні механізатори.

---

[1] Рук. фонд ОДНБ ім. Горького, ф. 65, спр. 35, арк. 7, 85, 8, 9.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 133, арк. 58.
[3] Государственный архив Одесской области. Путеводитель, с. 374, 375.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 101, арк. 312; спр. 140, арк. 24.
[5] Там же, ф. Р-969, оп. 8, спр. 86, арк. 169.
[6] Газ. «Червоний степ», 6 листопада 1929 р.; журн. «Шквал», 1929, № 48 (232), с. 14.

Старанно працював один з зачинателів колгоспного руху в Андрієво-Іванівці чабан колгоспу Г. Ангол. Чабанство було його покликанням. Він з своєю бригадою не тільки пас вівці, але стриг і доїв їх та виробляв бринзу. Самовіддано працювала колгоспниця Ф. К. Недолуженко. В 1937 році артіль придбала вісім свиноматок йоркширської породи, від яких через рік одержали 100 породистих поросят. Їх доглянула і виростила свинарка Недолуженко. В 1939 році передовики колгоспу тракторист М. Таранюк, чабан Г. Ангол і свинарка Ф. К. Недолуженко стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджені медалями і грамотами.

На районну Дошку пошани в 1938 році були занесені передові слюсарі ремонтних майстерень МТС Ю. Іванченко і П. Моніч. Трудова слава лунала в районі про депутата обласної Ради, бригадира тракторної бригади Є. П. Павловську, яка досягла на тракторі норми виробітку 140—150 проц. та на комбайні — близько 275 процентів. За підсумками роботи у 1940 році були занесені на районну Дошку пошани бригадир тракторної бригади № 15 Андрієво-Іванівської МТС А. І. Запорожець, який виробив 92 га на 15-сильному тракторі, і трактористи П. П. Шеверенко, що виробив 88 га і В. М. Мерер — 86 гектарів.

Відбулися зміни і в культурному житті трудящих. Далеко за межами села славились виступи хору. В 1926 році його учасників запросили в Київ та Одесу. Добре працював і драматичний гурток[6].

У 1930 році в селі відкрилася семирічна школа. Великою пошаною користувалися вчителі П. О. Юрко, І. І. Клименко, І. І. Ковтун та інші. Крім роботи в школі, вони вели гуртки по ліквідації неписьменності серед дорослих, виступали з лекціями. Школі виділили 10 га землі, на якій учні працювали і завдяки цьому мали безплатні обіди. У 1934 році в селі відкрили Палац піонерів.

За 3 км від Андрієво-Іванівки, у с. Ісаєвому, в 1931 році на базі профтехшколи розпочав роботу зооветеринарний технікум, який готував спеціалістів сільського господарства.

В Андрієво-Іванівці у 30-х роках у райцентрі і селах набули великого поширення добровільні товариства трудящих — МОДР, Тсоавіахім, «Друзі дітей» та інші, що охоплювали майже все доросле населення.

Підвищувався освітній і культурний рівень, росла свідомість селян, зникали релігійні забобони. В 1936 році на сільському сході жителі вирішили закрити церкву та побудувати двоповерхову школу.

Мирне життя населення порушила війна, розв'язана фашистською Німеччиною. Майже всі чоловіки призовного віку пішли захищати Батьківщину. Коли наблизився фронт, усе працездатне населення Андрієво-Іванівки вийшло на будівництво укріплень. Під час ворожого бомбардування загинуло 22 жителі. 7 серпня 1941 року німецько-румунські війська окупували село[1]. Загарбники встановили в селі режим терору і насильства. Сільських активістів В. Біларта, Є. Груздову, сім'ю Литваків піддали страшним тортурам, а місцеву жительку В. Петриченко фашистський офіцер смертельно поранив за те, що вона не подала йому склянки води.

На початку 1944 року частини Червоної Армії розпочали наступальні бої між Дніпром і Південним Бугом. Після невдалих спроб закріпитися на Південному Бузі німецьке командування вирішило за всяку ціну втриматись на річці Тилігулі, на західному березі якої фашисти побудували оборонні споруди: вирили глибокі шанці з розгалуженими ходами, спорудили доти. Сама по собі річка, будь це в літню пору, не являла б серйозних перешкод. Але наприкінці березня вона перетворилася у досить важливий водний рубіж. До того ж підходи до Тилігулу перебували під обстрілом ворожої артилерії, а мости були висаджені в повітря або заміновані.

30 і 31 березня частини 37-ї армії у взаємодії з 23-м танковим корпусом і кінномеханізованою групою вибили гітлерівців з деяких передмостових укріплень, але форсувати Тилігул і прорвати оборону ворога з ходу їм не пощастило.

---

[1] А. В. Фадеев. Подвиг Одессы. М., 1958, с. 14.

Жорстокі бої за Тилігул розгорнулися в ніч на 1 квітня. Частинам, що наступали на правому фланзі 37 армії, пощастило вибити з останніх передмостових укріплень 15-у німецьку піхотну дивізію і захопити непошкоджену, але заміновану переправу, після чого війська форсували Тилігул.

Опівночі вони примусили 384-у німецьку піхотну дивізію залишити укріплення і буквально на її плечах прорвалися на західний берег Тилігулу. Вони захопили значний по фронту і глибиною в 12 км плацдарм, на якому знаходилася і Андрієво-Іванівка. Була захоплена велика кількість полонених.

Але в цих боях полягло багато наших солдатів і офіцерів. Андрієво-Іванівка, Добриднівка, Ісаєве, Новотроїцьке, Вовкове, Мар'їна Роща та інші села вкрилися братськими могилами. На одній з таких могил у центрі села, де поховані воїни Радянської Армії, що смертю хоробрих полягли в боях з фашистськими загарбниками за визволення села, золотими літерами викарбовані імена 146 героїв. Тут ніколи не в'януть живі квіти. Біля могили загиблих воїнів проводять мітинги, приймають жовтенят у піонери, вручають молодій зміні комсомольські квитки.

Загін червоних слідопитів Андрієво-Іванівської середньої школи розшукав адреси загиблих воїнів і повідомив сім'ї, де поховані їх батьки, сини і чоловіки.

Хвилюючі листи надходять піонерам від рідних і товаришів загиблих. Вони дякують школярам, що не забувають воїнів, які віддали життя за щастя народу, доглядають їх могилу.

Багато родичів приїжджають в Андрієво-Іванівку поклонитися дорогій могилі. Напередодні Дня Перемоги в 1968 році сюди приїздили дружина та син полеглого старшого сержанта І. Ватуніна. Святково одягнені, з букетами квітів зустрічали їх червоні слідопити, і до пізнього вечора в піонерській кімнаті діти розповідали про свою роботу, показували численні листи, фотографії, стенди, альбоми. М. А. Ватуніна розповіла про життя свого чоловіка, про те, якими виховала дітей. Ватуніни, вчителі і учні прийшли до братської могили, де їх зустрічали жителі Андрієво-Іванівки.

Зразки мужності і героїзму виявили на фронтах Великої Вітчизняної війни багато воїнів з Андрієво-Іванівки. 160 чоловік віддали життя за щастя Вітчизни. Ю. П. Дорош удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Шанують у селі свого земляка С. В. Ходальського, льотчика-штурмовика, який зробив 125 бойових вильотів. За ратні подвиги він нагороджений 10 орденами і медалями[1].

Багато сил доклали колгоспники, щоб відновити господарство, зруйноване окупантами. Передусім андрієво-іванівці відбудували електростанцію, харчо- і промкомбінати, винзавод, інкубаторну станцію тощо.

У 1944—1945 рр. майже на всіх ділянках колгоспного будівництва працювали головним чином жінки. Не вистачало тракторів, автомашин, коней. З великими труднощами зустрілись сільські механізатори. Перші три трактори вони склали з деталей розбитих танків, знайдених на полі. Бригадира В. М. Коваленка і тракториста С. Т. Гнатенка у 1945 році було нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Велику допомогу колгоспам надавала Андрієво-Іванівська МТС. У 1947 році колгоспники виконали план хлібозаготівель на 101,3 процента.

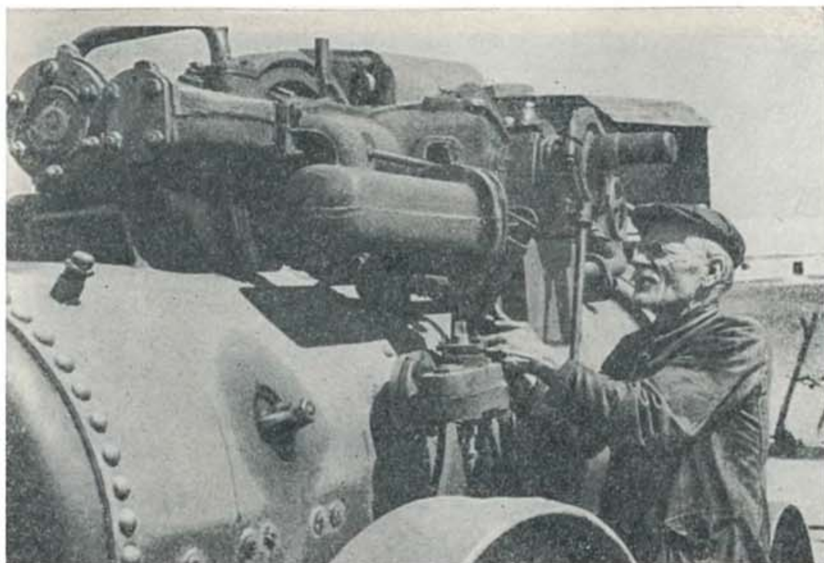
У 1949 році 3 сільськогосподарські артілі об'єдналися в одне велике господарство. Укрупнення відбулося напередодні 80-річчя з дня народження В. І. Леніна, тому колгоспники назвали нову сільгоспартіль «Пам'ять Ілліча».

Вже перші після об'єднання роки принесли відчутні наслідки. У 1954 році в артілі зібрали високий урожай. За це 10 кращих хліборобів у 1955 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За досягнуті успіхи їх нагородили бронзовими медалями. У 1958 році В. М. Коваленка, який 30 років очолював тракторну бригаду, було нагороджено орденом Леніна.

[1] Газ. «Комуніст», 7 лютого 1958 р.

За дві післявоєнні п'ятирічки значно поліпшилась робота сільської кооперації. План товарообороту за 1953 рік споживспілка виконала на 106 проц., що перевищило довоєнний рівень[1].

Протягом семирічки колгосп виріс у велике багатогалузеве господарство, яке має 4059 га землі, в т. ч. 2562 га орної, і 718 га пасовиськ. Артіль добилась врожайності, яка перевищувала середньорайонні показники. Наприклад, озимої пшениці в 1965 році було зібрано по 24,5 цнт з га. Молока надоєно понад 1800 кг на фуражну корову. Загалом колгосп одержав від рільництва 416 тис. крб. прибутку, а від тваринництва — 185 тис. карбованців.

Підготовка до роботи першого локомобіля, що прибув до колгоспу «Червона зірка» після Великої Вітчизняної війни. Андрієво-Іванівка. 1946 р.

Поліпшилась культура землеробства, підвищилась продуктивність громадського стада, прибутковими стали садівництво, виноградарство, бджільництво. За семирічку було побудовано 2 корівники, телятник, свинарник, кормокухню.

З 1964 року село одержує електроенергію від високовольтної лінії, що зв'язує Каховську і Дубоссарську ГЕС.

З року в рік зміцнюється економіка артілі, підвищується матеріальний добробут її трудівників. У 1966 році колгоспники одержали на трудодень по 4 крб. 18 копійок. На соціальне забезпечення непрацездатних виділено 30 тис. крб. та на культурні потреби — понад 20 тис. карбованців.

У новій п'ятирічці показники колгоспу неухильно зростають. Неподільний фонд артілі становив понад 850 тис. крб. Господарство відзначається високою культурою землеробства. На 2652 га ріллі артіль має 30 тракторів (у перерахунку на 15-сильні), 10 комбайнів, 10 вантажних автомашин. Протягом 1967 року колгосп витратив на виробничі потреби понад 150 тис. кіловат-годин електроенергії, 40 тис. кіловат-годин спожили 175 колгоспних дворів. У колгоспі є 5 корівників на 635 голів, 2 телятники на 570 голів, кошара на 2 тис. овець, 2 кормокухні. Удій на 1 корову за 1967 рік становив 2064 кг молока.

Але найціннішим здобутком колгоспу є його люди: голова правління В. І. Гусєв, агроном П. Я. Курятник, бригадири В. М. Коваленко і М. О. Коломієць, механізатори С. Т. Гнатенко, Л. Ганченко, В. Тихенький і М. П. Пінязенко, свинарі Н. П. Драчук і М. І. Воюцький, доярки М. І. Маїло, Л. П. Слабенко, З. І. Садовська, С. І. Глушенко і багато інших. Вони своєю сумлінною працею і майстерністю забезпечують невпинне зростання економіки артілі, добробуту колгоспників.

Добрим врожаєм зустріли колгоспні трудівники всенародне свято 50-річчя Великого Жовтня. Велика заслуга в цьому механізаторів та бригадира В. М. Коваленка. Про себе він каже: «Я вже ось 38 років працюю біля колгоспної землі. Здобич моя — урожай. Але що б я зробив, якби зі мною поруч не йшли наші ентузіасти, трактористи Павло Чепес, Леонід Ганченко, Олександр Зербул, Василь Тихенький, Андрій Овчаренко, Іван Чепурний та інші. Що б я робив без такого помічника, як Микола Петрович Пінязенко? Він і слюсар, і токар, і зварник, і електрик, у нас його називають «швидкою допомогою». З ним я іду пліч-о-пліч з 1930 року»[2].

[1] Одеський облпартархів, ф. 200, оп. 2, спр. 1; оп. 9, спр. 3, арк. 66.
[2] Рук. фонд ОДНБ ім. Горького, ф. 65, спр. 35, арк. 22.

Герой Радянського Союзу Д. Х. Губа серед молоді Андрієво-Іванівки. 1967 р.

Розвивається місцева промисловість села. Збільшилось виробництво продукції в новостворених цехах райпромкомбінату— металоробному, деревообробному та виноробному. Задовольняють побутові потреби населення майстерні по ремонту й пошиву взуття, ремонту годинників, предметів домашнього вжитку. В 1959 році став до ладу хлібозавод потужністю 10 тонн на добу[1]. Переобладнано новим устаткуванням олійню.

В Андрієво-Іванівці розташовані коконосушильня, філія Березівського винзаводу, харчокомбінат та «Міжколгоспбуд».

До 40-х роковин Жовтня в селі побудували новий міст через річку Тилігул, капітально відремонтували двоповерховий будинок контори зв'язку, відкрили спеціалізовану книгарню тощо[2].

Село з кожним роком упорядковується. Тут прокладено водопровід, відкрито 20 магазинів і кіосків. За роки Радянської влади виросло медичне містечко з лікарнею на 75 ліжок, де працюють 9 лікарів. Лікарня має хірургічне, терапевтичне, інфекційне відділення та рентген-кабінет.

З кожним роком підвищується культура села.

У 1956 році село прикрасила двоповерхова середня школа з добре обладнаними учбовими кабінетами фізики, хімії, біології, машинознавства, домоводства. Шефи з Одеського сільськогосподарського інституту допомагають учням провадити різні досліди на шкільній дослідній ділянці. Крім того, в селі є школа-інтернат, школа сільської молоді. Виховання й освіту підростаючого покоління здійснюють 70 вчителів.

За сумлінну багаторічну роботу по вихованню дітей Н. С. Груздову та Р. О. Іванову нагороджено орденом Леніна, Л. Н. Пігнасту — медаллю «За трудову відзнаку», В. Ф. Загороднюк і М. Т. Коломійчук — значками «Відмінник народної освіти».

У квітні 1967 року минуло 35 років, як Л. Н. Пігнаста викладає географію. Її уроки — цікава подорож по ріках і лісах, горах і рівнинах, океанах і морях. «Щоб любити свій рідний край, потрібно знати його»,— завжди говорить учням Л. Н. Пігнаста.

В центрі села розташована сільська бібліотека для дорослих, в якій зібрано понад 30 тис. книжок. Її колектив активно пропагує досвід передовиків села. В читальному залі портрети кращих доярок, механізаторів. Село має також дитячу бібліотеку, якою 20 років завідує Г. П. Іщенко.

Місцевий Будинок культури займає провідне місце в культурному житті села. Драматичний гурток, створений при клубі, знайомить глядачів з кращими творами дореволюційних і сучасних драматургів[3]. Користуються успіхом виступи хору та оркестру народних інструментів.

До 50-річчя Великого Жовтня до Будинку культури добудовано новий зал на 450 місць, в якому демонструються широкоекранні фільми.

Щороку в селі влаштовуються виставки робіт вишивальниць та самодіяльних художників. Г. Савицька на виставці 1967 року показала вишиті нею портрети

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 300, оп. 13, спр. 23, арк. 21.
[2] Газ. «Комуніст», 1 січня 1958 р.
[3] Газ. «Червоний прапор», 11 квітня 1967 р.

В. І. Леніна і Т. Г. Шевченка. В. Павлова виставила рушники, Л. Волянська — чудові українські орнаменти.

У виховній роботі партійна і комсомольська організації використовують народні обряди та звичаї, що виникли останнім часом: урочиста реєстрація новонароджених, свято весни з вшануванням передовиків праці.

Змінює село свій зовнішній вигляд. Центральні вулиці села забруковані і заасфальтовані; тут висаджені декоративні дерева. В селі є стадіон, парк культури і відпочинку. Створюються зелені масиви поблизу Андрієво-Іванівки по берегах Тилігулу.

Жителі Андрієво-Іванівки пишаються рідним селом. Про його двохсотрічну історію розповідають у своїх лекціях секретар партійної організації В. М. Чернуха, вчителька Н. М. Рибалко та інші члени товариства «Знання». З їх виступів постають образи перших волелюбних поселенців Чернового, більшовиків-підпільників А. П. Макарова і Ф. І. Гнутова, героя громадянської війни С. М. Недолуженка, героїв Великої Вітчизняної війни Д. Х. Губи, Ю. П. Дороша, С. В. Ходальського, зачинателів колгоспного руху — чабана Григорія Ангола, свинарки Ф. К. Недолуженко, механізатора М. В. Коваленка і багатьох інших народних героїв, що запалюють серця людей на нові трудові подвиги в ім'я комунізму.

В. А. ЗАГОРУЙКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МИКОЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ

АНА́НЬЇВКА (до 1947 року — Шварцеве) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тилігулу, за 30 км на південь від районного центру. До залізничної станції Березівка (на лінії Одеса—Москва) — 33 км. Населення — 1240 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Журівка, Калинівка, Мартинівка, Рождественка, Успенка.

Колгосп ім. Суворова, що займається рільництвом, має 8123 га землі, в т. ч. 5520 га орної, млин, механічну майстерню, пилораму, кар'єр по добуванню каменю-черепашнику.

Голова колгоспу В. С. Сачковий за успіхи господарства у виробництві зернових у 1966 році нагороджений орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, лікарня на 25 ліжок. За 1959—1967 рр. тут зведено 200 житлових будинків.

Ананьївка заснована наприкінці XVIII століття. Навколо села є кургани та рештки земляних валів.

У 1905—1907 рр. селяни спалили поміщицьку садибу. В роки громадянської війни активно діяв створений тут партизанський загін, який очолював І. І. Максименко (загинув смертю хоробрих під час Великої Вітчизняної війни).

АНТОНЮКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру, за 51 км від залізничної станції Березівка (лінія Одеса—Москва). Через село проходить автомагістраль Одеса—Миколаївка. Населення — 760 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Амбарів, Далеке Кушнірове, Кичук, Рівнопіль, Романівка, Тернувате.

Багатогалузевий колгосп «Шлях комунізму» має 3702 га орної землі, займається рільництвом і тваринництвом. У господарстві на 100 га угідь припадає 55,2 голови великої рогатої худоби і 89,7 свині. У 1967 році колгосп одержав з га по 23,8 цнт озимої пшениці, 193 цнт цукрових буряків, посівши друге місце в районі.

Герой Соціалістичної Праці Є. М. Нещадименко. Антонюки. 1967 р.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. За 1960—1967 рр. споруджено 110 житлових будинків.

Село засноване в 40-х роках XIX століття.

Партійний осередок створено у 1922 році.

В Антонюках працює Герой Соціалістичної Праці ланкова Є. М. Нещадименко.

ЛЕВА́ДІВКА (до 1965 р.— Третя Миколаївка) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Тилігулу, за 30 км від районного центру і 45 км від залізничної станції Любашівка (на лінії Одеса—Харків). Населення 1100 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Каратаєве, Каховка.

У володінні колгоспу «Шляхом Леніна», що займається рільництвом і м'ясо-молочним тваринництвом,— 6019 га землі, в т. ч. 3854 га орної. Є крупорушка, виноробний цех.

Працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Діє лікарня. З 1956 року побудовано 200 будинків.

Село засноване у 1886 році.

У боях за Радянську владу в роки громадянської війни багато жителів села були бійцями партизанського загону С. М. Недолуженка.

НАСТА́СІЇВКА (кол. Стасієві хутори, Попове)— село, центр сільської Ради. Розташована на річці Тилігулі, за 28 км на захід від районного центру. До залізничної станції Заплази на лінії Одеса—Київ — 40 км. Населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новогригорівка і Піщана Петрівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який має 5135 га землі, в т. ч. 3622 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво.

Є восьмирічна школа, Будинок культури.

Настасіївка заселилася наприкінці XVIII століття кріпаками.

Вчитель М. О. Михайлюк за багаторічну і бездоганну роботу в народній освіті нагороджений орденом Леніна.

НОВОПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на південь від районного центру, за 51 км від залізничної станції Березівка (на лінії Одеса—Москва). Через село проходить автомобільна магістраль Одеса—Миколаївка. Населення — 929 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гвоздівка, Новогригорівка, Переселенці, Стасове, Широке.

У колгоспі ім. Ілліча 3930 га землі, в т. ч. 3000 га орної. Господарство вирощує пшеницю, кукурудзу, овочеві і баштанні культури, має розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Хлібороби цього колгоспу в 1966 році по врожаю озимої пшениці (37,8 цнт з га) посіли перше місце в районі.

Є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури. За 1959—1967 рр. зведено 150 житлових будинків.

Заснована Новопетрівка в 1923 році переселенцями з Голованівського району (Кіровоградська область).

ОЛЕКСІ́ЇВКА (кол. Біляївка, Гаджевічева) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Чичиклії, за 20 км на північний захід від районного центру. До залізничної станції Врадіївка (на лінії Одеса—Київ) — 35 км. Населення—1000 чоловік. Сільраді підпо-

рядковані населені пункти Василівка, Каре, Мала Дворянка, Морозова, Сухий Овраг, Чарівне.

Колгосп «Комінтерн», центральна садиба якого міститься в Олексіївці, має 6361 га землі, в т. ч. 4450 га орної, 1090 га пасовищ, займається рільництвом і тваринництвом. Артіль у 1967 році зібрала з га по 26,6 цнт пшениці і 30,3 цнт кукурудзи.

Є середня школа, бібліотека, Будинок культури. За останній час споруджено 800 нових будинків.

Заснована Олексіївка наприкінці XVIII століття селянами-втікачами від поміщицького гніту.

Уродженцю села М. І. Прокопенку, який кинувся з гранатами під ворожий танк під час Великої Вітчизняної війни, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу Василівки виявлено рештки пізньопалеолітичної стоянки (понад 13 тис. років тому) та поселення ранньої залізної доби (VII—VI століття до н. ери).

ПЕТРІ́ВКА (кол. Корніївка, Кандибене) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Тилігулу, за 33 км на південь від районного центру. До залізничної станції Березівка (на лінії Одеса—Москва) — 30 км. Через село проходить шосе Одеса — Андрієво-Іванівка. Населення — 550 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Сиротинка, Стрюкове, Шевченка, Яковлєве.

У колгоспі ім. Петровського, який має 3465 га земельної площі, крім основних галузей рільництва і тваринництва, розвивається городництво, виноградарство, садівництво.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Петрівка виникла на початку XIX століття. Біля села є кургани.

В 1920 році створено партійний осередок. Для боротьби з контрреволюційними бандами ревком організував партизанський загін під керівництвом І. П. Чередниченка. Комісаром загону був петроградський більшовик П. Л. Бенько.

Уродженець Петрівки Д. Х. Губа за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

СКОСАРІ́ВКА (кол. Стара Скосарівка, Нова Скосарівка, Іванівка) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тилігулу, за 30 км від районного центру. До залізничної станції Березівка (на лінії Одеса—Москва) — 50 км. Населення — 1300 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богданівка, Веніамінівка, Веселе.

Колгосп «Україна» рільничо-тваринницького напряму має 7390 га земельної площі, в т. ч. 4980 га орної, ремонтну майстерню, кузню, млин; займається виноградарством і садівництвом.

У 1966 році головний агроном колгоспу Г. О. Бутт нагороджений орденом Леніна за високі показники по вирощенню зернових.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Скосарівка виникла наприкінці XVIII століття.

В околицях села виявлено мезолітичну стоянку (13—8 тис. років тому).

УЛЬЯНО́ВКА (кол. Окременкове, Секретарка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на південний схід від районного центру, на правому березі річки Чичиклії. До залізничної станції Колосівка (на лінії Одеса—Москва) — 25 км. Населення — 870 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Комарашеве, Мар'янівка, Новопокровка.

Колгосп ім. Мічуріна рільничо-тваринницького напряму володіє 6803 га земельної площі, з яких 4446 га — орної.

Село має середню школу, клуб, бібліотеку.

Ульяновка виникла у XVIII столітті.

ШАБЕ́ЛЬНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 40 км на південний захід від районного центру. Населення — 520 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бірюкове, Жукове, Нова Григорівка, Ольгіївка.

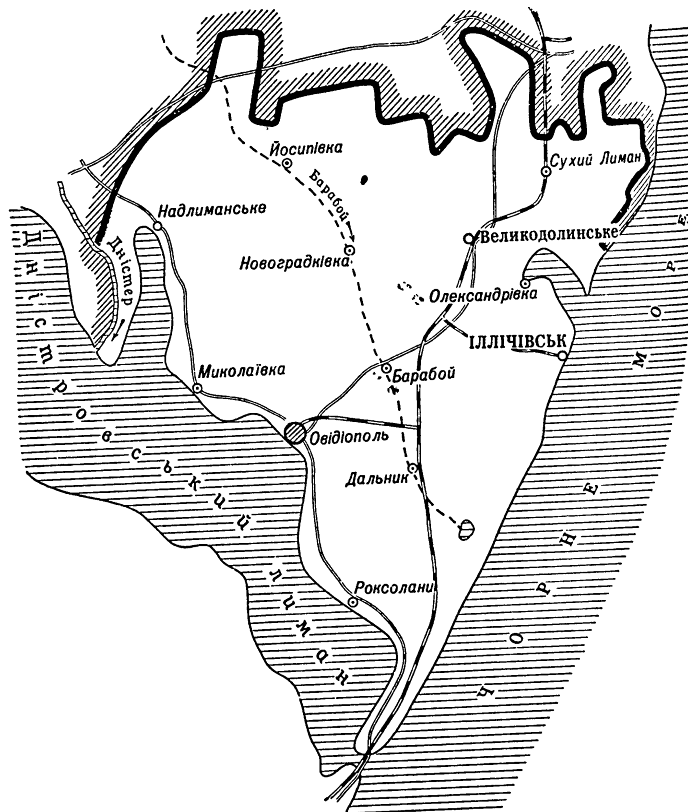
Колгосп ім. Леніна рільничого напряму має 4160 га земельних угідь, з них 3 тис. га орних.

Є середня школа, клуб, бібліотека.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

Під час громадянської війни багато жителів села боролися проти ворогів Радянської влади у партизанському загоні С. М. Недолуженка.

ОВІДІОПОЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ОВІДІОПОЛЬ

Овідіополь — село, центр однойменного району. Розташований на лівому березі Дністровського лиману, за 18 км від впадіння річки Дністра у Чорне море та за 55 км від Одеси. Овідіополь — кінцева станція залізничної колії Одеса—Овідіополь. Через село проходить автомобільний шлях Одеса—Ізмаїл. Населення — 6963 чоловіка.

На території, де тепер Овідіополь, люди жили з давніх часів. Тут виявлено залишки 6 стародавніх поселень. Два з них існували в скіфські (IV—III століття до н. е.), два — в сарматські часи (II століття до н. е.— III століття н. е.). На двох останніх знайдено рештки черняхівської культури (III—V століття н. е.)[1].

Виник населений пункт наприкінці XVIII століття. У 1795 році за указом Катерини II його назвали Овідіополем[2] на честь римського поета Публія Овідія Назона (43 рік до н. е.— 18 рік н. е.), який нібито під час свого заслання перебував у даній місцевості. Насправді ж поет 9 років проживав у містечку Томах (сучасне румунське місто Констанца).

15 червня 1793 року тут було закладено фортецю, щоб захищати вхід у Дністер з Чорного моря і спорудити гавань на Дністровському лимані. Фортеця була форпостом, звідки перепинялись турецькі напади на Очаків і Миколаїв, а також проміжним складом вантажів між Дністром і Одесою.

Місце для заснування фортеці обрав видатний російський полководець О. В. Суворов. Раніше тут було турецьке укріплення Хаджи-Дере (Хаджідер), яке в 1769 році розгромили запорожці. В 1789 році фортецю штурмом взяли російські війська. За

[1] Наукові записки Одеського педінституту, т. 10, 1955, с. 34—36.
[2] Е. Ф. Зябловский. Землеописание Российской империи для всех состояний, ч. 5. СПб, 1810, с. 352.

Ясським договором укріплення перейшло до Росії[1]. Біля фортеці виникло поселення з українців, молдаван, що прийшли з Бессарабії, та представників інших національностей. У 1795 році тут жило 266 чоловік. Це були здебільшого міщани і купці[2].

Переважна більшість жителів, міщан за станом, займалася землеробством, зокрема городництвом, скотарством та рибальством.

З часу свого заснування Овідіополь вважався містом. У 1795 році він входив до Тираспольського округу Вознесенського намісництва, з наступного року — до Новоросійської губернії, а з 1806 по 1919 рік — до Херсонської губернії.

Вигідне географічне положення, будівництво залізниці, близькість до Одеси тощо сприяли зростанню населення міста. У 1857 році тут проживало 3464 чол., а в 1897 році — 4074 чоловіка. В Овідіополі виникають гончарні, ковальські, столярні, колісні та бондарні майстерні. Наприкінці XIX століття в місті існували 2 цегельні заводи, кузня, один паровий і 17 вітряних млинів, кілька майстерень, лісовий склад, 5 хлібних амбарів, бойня, 47 дрібних крамниць.

Перша початкова школа відкрилась в Овідіополі у 1802 році. В ній навчались 153 учні, працювали два вчителі. У 1888 році відкрилась друга, церковнопарафіяльна школа, а наступного року — ще одна початкова школа на 63 учні, яких навчав один учитель. Згодом, у 1899 році, відкрилась початкова школа для дівчат. Тут навчалось 62 учениці. Нарешті, в 1907 році в Овідіополі відкрили чотирикласне училище, де викладали 5 учителів і навчалось 68 учнів.

Незважаючи на таку, досить розгалужену мережу навчальних закладів, стан з освітою залишався незадовільним, бо більшість учнів не закінчувала школи[3].

Вкрай повільно змінювався вигляд міста, його благоустрій. Тільки в 1905 році тут відкрили земську лікарню на 20 ліжок. З інших установ у місті існували поштово-телеграфна філія з ощадною касою, кінно-поштова станція, дві церкви, синагога, дві лазні. На початку XX століття тут було 6 винних погребів, 6 трактирів, казенна крамниця для продажу горілки, т. зв. монополька.

Землею поблизу Овідіополя володіли великі поміщики, молдавські бояри, польські магнати Сігізмунд і Юліан Стибор-Мархоцькі та інші. Частина землі належала дрібним поміщикам і куркулям Довженку, Крутоусу, Крижанівському, Чабаненку та іншим[4]. У самому Овідіополі близько 6 тис. десятин землі належало міській управі, яка здавала її в оренду. В умовах міста оренда була грошовою, причому її розмір нічим не відрізнявся від звичайної натуральної оренди в поміщицьких господарствах Одеського та інших повітів півдня України[5]. Оскільки міські орні і сінокосні землі здавались в оренду з торгів, то великі земельні ділянки потрапляли до рук куркулів та деяких заможних селян. У зв'язку з цим частина селян, що проживала в Овідіополі, була позбавлена можливості орендувати землю.

Безземелля і малоземелля, тяжкі умови життя викликали стихійні протести селян. У березні 1905 року в Овідіополі було вилучено заборонену літературу. Про це, зокрема, сповіщав поліцейський пристав. Він також порушив справу проти селянина К. Ф. Гвоздовського, який їздив до Одеси і привіз звідти кілька прокламацій революційного змісту[6]. Царський маніфест 17 жовтня 1905 року викликав обурення трудящих Овідіополя. Щоб відвернути увагу селян і робітників від революційних подій, уряд спровокував у місті єврейський погром[7]. Але задумана провокація не вдалась. Наприкінці 1905 року в Овідіополі відбулись стихійні виступи трудящих за

---

[1] Большая Советская Энциклопедия, изд. 2, т. 30, с. 465—466.

[2] А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России, ч. 2. СПб, 1863, с. 771.

[3] Отчеты о народном образовании в Одесском уезде с 1897 по 1913 год. Одесса, 1898—1913, с. 15.

[4] Вся Одесса. Адресная и справочная книги всей Одессы с отделом Одесского уезда на 1914 г., с. 31, 45, 46, 58, 72.

[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 1. Одесский уезд, с. 291.

[6] Одеський облдержархів, ф. 634, оп 1, спр. 232, арк. 211.

[7] Там же, спр. 402, арк. 9.

зниження орендних цін, за підвищення заробітної плати і встановлення 8-годинного робочого дня.

Згубно позначилась на економічному становищі жителів Овідіополя перша світова війна. Закривались дрібні підприємства, сотні десятин землі через нестачу робочих рук залишались незасіяними. Реквізиції на користь військового відомства, численні повинності й податки дуже погіршили і без того тяжке життя трудящих.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції, яку співчутливо зустріла переважна більшість жителів міста, тут під впливом більшовицької агітації почався рух за розподіл землі між малоземельними та безземельними селянами. Особливо він посилився після обласного селянського з'їзду, який відбувся в Одесі 6—8 квітня 1917 року. Як і в багатьох інших місцях, в Овідіополі, згідно з рішенням з'їзду, почали заорювати поміщицькі, куркульські та інші незасіяні землі. Поміщики Овідіополя телеграфували до Одеського військового округу «про масовий самочинний розподіл поміщицької землі земельними комітетами»[1].

Новим етапом у боротьбі за землю і свободу став Великий Жовтень. У січні 1918 року, після встановлення Радянської влади в Одеському повіті, в Овідіополі утворилась Рада робітничих і селянських депутатів. Її очолив колишній балтійський моряк Я. Ф. Шелінговський. Заступником голови Ради став колишній фронтовик Л. П. Титомир.

Рада націоналізувала паровий млин, розпочала підготовку до розподілу землі, склавши з цією метою списки малоземельних та безземельних селян. Однак здійснити ці заходи вона не встигла, бо місто в березні захопили австро-німецькі окупанти.

Населення міста вороже ставилось до загарбників. На заклик командуючого 3-ю Українською радянською армією П. Лазарева почалась мобілізація до революційної армії чоловіків віком від 18 до 40 років[2].

У листопаді війська окупантів залишили Овідіополь. Але наприкінці листопада Одесу захопили англо-французькі інтервенти. В Овідіополі скупчились петлюрівці, вигнані з Одеси антантівськими військами, та білогвардійці.

Об'єднавшись у партизанські загони, трудящі Одеського повіту вступили в боротьбу проти іноземних окупантів та місцевих контрреволюціонерів. Сформований у Біляївці, Яськах і Маяках Придністровський партизанський загін на початку січня 1919 року завдав поразки петлюрівському гарнізону Овідіополя, захопивши полонених та багато зброї[3].

Відступаючи під натиском Червоної Армії у квітні 1919 року, англо-французькі інтервенти грабували населення, вбивали мирних людей. Як повідомляли члени селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів, «окупанти вчинили в Овідіополі погром, пограбували всі товари в магазинах, реквізували хлібні запаси. А білогвардійці, тікаючи в бік Акермана, обагрили свій ганебний шлях кров'ю робітників і селян»[4]. 19 квітня 1919 року Овідіополь було визволено від петлюрівських банд[5]. Але боротьба тривала. 30 квітня 1919 року сюди вступив 1-й Бессарабський полк 3-ї Української радянської армії, сформований в Одесі комуністом В. Г. Райновим. Після короткого перепочинку полк, до якого влилася частина овідіопольців, вирушив на боротьбу проти залишків петлюрівських банд.

З червня 1919 року душею робітничо-селянських мас Овідіополя в їх боротьбі проти контрреволюції був партійний осередок, що налічував 25 комуністів[6]. Секретарем осередку був Ф. Г. Єфімов. З ініціативи партійного осередку в червні 1919 року відбулись вибори до місцевої Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головою Ради обрали Я. Ф. Шелінговського.

---

[1] Газ. «Одесские новости», 7(20) вересня 1917 р.
[2] В огне гражданской войны, с. 23—24.
[3] Г. М. Шевчук. Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму, с. 87.
[4] Українська РСР в період громадянської війни (1917—1920 рр.). К., 1966, с. 229.
[5] ЦДАРА, ф. 178, оп. 2, спр. 3, арк. 42—47.
[6] А. Гончаров. Шел отряд по берегу, с. 229—230.

Першими кроками Ради і партійного осередку були заходи по відбудові господарства, зміцненню Радянської влади на місцях, виконанню рішень 3-го Всеукраїнського з'їзду Рад щодо зміцнення Червоної Армії.

Делегати районної комсомольської конференції. Овідіополь. 1923 р.

Вірним помічником партосередку була група революційної молоді Овідіополя[1]. В квітні 1920 року в Овідіополі організувався Союз червоної молоді, що ставив собі за мету політичне і культурне виховання селянської молоді: організацію шкіл грамоти, проведення співбесід, мітингів, концертів. У травні 1920 року тут відкрився Народний будинок ім. В. І. Леніна, де влаштовувались вистави, концерти. Силами молоді тут була створена театральна секція. До неї записалось понад сорок молодих селян. Союз організував гурток по вивченню політграмоти. Бесіди і лекції, що провадились у гуртку, охоче відвідували юнаки і дівчата. Вони також брали активну участь у відбудові господарства, дбали про дозвілля дітей[2]. На початку серпня 1920 року Союз червоної молоді реорганізувався в комсомольський осередок, який об'єднав 30 юнаків і дівчат[3].

Комуністи і комсомольці очолили боротьбу трудящих Овідіополя проти денікінської навали. Коли частини «добровольчої армії» намагались перейти кордон з великим обозом награбованого в Одесі майна, комсомольська дружина Овідіополя, що налічувала близько 100 юнаків, організувала засідки в старих штольнях, печерах та інших місцях на шляху відступу білогвардійців. Денікінці змушені були, кинувши обоз, з боями пробиватись до Біляївки, де їм перепинили шлях придністровські партизани.

Після вигнання денікінців в Овідіополі 2 лютого 1920 року утворився революційний комітет, який мав військовий, продовольчий та земельний відділи. Ревком очолював спочатку комуніст Я. Ф. Шелінговський, а потім В. І. Коломієць[4]. Ревком мобілізував трудящих на збройну боротьбу з бандами Тютюнника, роз'яснював населенню законодавчі акти молодої республіки, здійснював продовольчу політику. З ініціативи ревкому в Овідіополі скликались мітинги трудящих. Один з них, 14 березня 1920 року, був особливо багатолюдним. В Овідіополь приїхала учасниця одеського підпілля Нюра Палич (Г. М. Панкратова), яка виступила перед селянами з доповіддю. Селяни заслухали також повідомлення про земельний закон України від 5 лютого 1920 року та про порядок землекористування.

Промовці, що виступали на мітингу, просили, щоб їм надсилали літературу, газети, вони передали також палке вітання одеським робітникам. В одностайно схваленій резолюції учасники мітингу вітали переможну Червону Армію, яка визволила робітників і селян від влади поміщиків і капіталістів, та зобов'язались підтримувати її продуктами харчування. Селяни Овідіополя закликали всіх трудящих України стати під прапори Комуністичної партії — передової партії робітників і селян[5].

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 61, арк. 25.
[2] Газ. «Більшовик», 27 квітня, 18 травня 1920 р.
[3] Там же, 10 серпня 1920 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 41, арк. 2, 3, 15.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 75, арк. 67—69; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.), с. 893, 894.

Весною і влітку 1920 року селян Овідіополя наділили землею на основі зрівняльного землекористування. Чимало нетрудових земель ревком відібрав у куркулів. З метою вилучення хліба у куркулів і виконання продрозверстки ревком створив продовольчі загони. Ця робота провадилась під гаслом: «Весь хліб експлуататорів— для Червоної Армії і робітників». Продзагони вилучили в куркулів близько 3,5 тис. пудів зерна.

Після ліквідації куркульського бандитизму ревком в 1921 році передав свої повноваження виконкому Ради.

В самому Овідіополі близько 6 тис. десятин землі було роздано артілям, товариствам, окремим безземельним та малоземельним селянам в особисте користування.

Овідіополь вважався містом, але мав вигляд села. За даними Всеросійського перепису 1920 року, з 6399 чоловік населення сільським господарством займалися 5706 чоловік. Незначна частина господарств (34 з 1244) мала присадибні ділянки, решта — польові ділянки загальною площею 5587 десятин. Отже, на одно господарство пересічно припадало по 4,6 десятини, а на душу населення по 1,3 десятини[1].

З 1924 року Овідіополь став центром району. Райком партії та райвиконком приділяли багато уваги розвитку сільського господарства.

Велика роль у соціалістичних перетвореннях на селі належала комнезаму, організованому в червні 1920 року. З його ініціативи в жовтні 1920 року селяни-бідняки утворили першу сільськогосподарську артіль, в якій об'єднались 94 сім'ї, переважно тих, що не мали ні тягла, ні інвентаря. Комнезам допоміг молодій артілі інвентарем, відібраним у куркулів[2].

Пізніше, в 1922 році, в Овідіополі утворилась перша комуна — «Заповіт Ілліча». Її організаторами були комуністи В. І. Коломієць та М. К. Грибиниченко. На час масової колективізації комуна об'єднувала 237 членів, у т. ч. 209 бідняків, 7 наймитів та 21 середняка. Вона мала 1348 га землі, 54 коней, 59 плугів, 81 борону, 16 сівалок, 5 жниварок, 3 віялки та інший реманент[3].

Були в Овідіополі машинно-тракторні товариства, т. зв. перше і друге Скуртянські товариства (від назви передмістя Овідіополя — Скурти). Виникли вони в серпні 1926 року. Членами його стали 12 бідняцьких та 15 середняцьких господарств. Товариства одержали в кредит трактор, придбали 4-лемішний плуг. Перше Скуртянське товариство мало 167 га землі, 18 коней, 10 плугів, 15 борін, 7 культиваторів, 5 віялок.

У 1929 році в Овідіополі утворилися артілі «Жовтнева революція», «Марат», ім. Шевченка. У 1930 році вони об'єдналися в один колгосп ім. Дзержинського. В липні 1931 року організувався колгосп «Перша п'ятирічка», а згодом виник ще один колгосп «Політвідділ».

Наявність багатющих водних ресурсів дала можливість організувати в 1929 році рибальський колгосп ім. Ворошилова (пізніше його перейменували на артіль «Чорноморська комуна»). При допомозі держави артіль придбала гребні і парусні судна та різні рибальські снасті: ятері, сіті, тяглові неводи тощо.

Величезну допомогу в обробітку землі колгоспам подала Овідіопольська машинно-тракторна станція, створена навесні 1934 року. МТС несла в колгоспи високу індустріальну культуру, допомагала колишнім одноосібникам опанувати передову культуру землеробства. З ініціативи політвідділу МТС в Овідіополі було організовано 230 постійних ланок, які працювали за методом знатного сибірського ланкового Єфремова. МТС готувала висококваліфікованих механізаторів. У 1940 році курси механізаторів закінчило близько 30 чоловік.

Спираючись на допомогу держави і шефів з одеських підприємств овідіопольські колгоспи поступово зміцнювались економічно, ставали висококультурними господарствами.

---

[1] А. С. Борпневич. Города Одесской губернии, с. 26, 28.
[2] Історія колективізації сільського господарства УРСР, т. 1, с. 173.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-1103, оп. 7, спр. 9, арк. 21.

Республіканський піонерський табір ЦК ЛКСМУ «Молода гвардія». Одеса. 1967 р.

Комсомольський пляж в Одесі. 1967 р.

Особливо значних успіхів у розвитку господарства досяг колгосп «Перша п'ятирічка». До 1939 року тут спорудили нові тваринницькі приміщення, вдвоє збільшили поголів'я громадської худоби. Артіль першою в районі достроково виконала план продажу молока і м'яса державі. Кращий свинар Л. Л. Крутоголов за високі показники в праці був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У передвоєнні роки уславився ударною працею бригадир колгоспу ім. Дзержинського П. Н. Чабан. Він став ініціатором змагання за одержання з кожного гектара посіву по 150 пудів зерна. В 1938 році П. Н. Чабан добився на площі 80 га по 24,5 цнт озимої пшениці з га. Зразково трудились колгоспники артілі ім. Дзержинського. Вони добились стабільних урожаїв зернових і технічних культур, невтомно розвивали громадське тваринництво. Вагомий вклад в цю справу внесла одна з кращих доярок області О. І. Загороднюк, яка щороку надоювала від своєї групи корів по 2800—2900 кг молока. Двічі — в 1939 та 1940 рр.— передова тваринниця була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1939 році її обрали депутатом районної Ради. У відповідь на високе довір'я О. І. Загороднюк в 1940 році надоїла по 3 тис. кг молока від фуражної корови, а від рекордистки Тамари — 4020 кілограмів.

Підготовка до виборів у місцеві Ради в 1939 році викликала у трудящих Овідіополя нову хвилю трудового піднесення. Приклад подавали механізатори Овідіопольської МТС. Кращий тракторист М. І. Головченко виконав узяте зобов'язання. За сезон він виробив трактором «ХТЗ» 632 га, заощадивши 150 кг пального. Комбайнер Ф. А. Тимченко зібрав комбайном зернові культури на площі 559 га і намолотив 6216 цнт зерна. Обидва механізатори були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року[1].

Праця на себе, на свою державу викликала в людей трудове піднесення, бажання находити нові резерви для збільшення громадського господарства. Сільський селекціонер Ф. І. Шнур внаслідок сотні дослідів, зроблених у хаті-лабораторії, в 1939 році вивів новий сорт пшениці. Посіяна на 24 га площі, вона дала по 27 цнт зерна з кожного гектара. Новим сортом зацікавились багато ланок і бригад району.

З кожним роком поліпшувався добробут людей. В середньому на кожний трудодень в овідіопольських колгоспах нараховували по 6—7 крб. грішми та по 3—4 кг зерна. Про зростання добробуту людей свідчить той факт, що в 1940 році товарооборот порівняно з 1939 роком зріс у півтора раза. В жовтні 1940 року в Овідіополі відкрили майстерню з ковальським, слюсарним і теслярним цехами. Його прикрасили нові будинки середньої школи та клубу, відкритого до 23-х роковин Жовтневої революції.

В господарських і культурних здобутках важлива роль належала Овідіопольській сільській Раді. 25 депутатів — колгоспників, механізаторів, представників інтелігенції успішно вирішували широке коло питань: про піднесення артільного виробництва, благоустрій і шляхове господарство, охорону громадської власності, про стан торгівлі на селі тощо.

Багато уваги приділяла Рада і її актив питанням культури і народної освіти. В новозбудованому клубі було організовано хоровий, драматичний та інші гуртки художньої самодіяльності. Тут часто виступали артисти з Одеси, Тирасполя. В бібліотеці, яка налічувала понад 5 тис. книжок, провадились літературні диспути, обговорення книжок, читацькі конференції.

В середній та трьох початкових школах у 1939/40 навчальному році були охоплені навчанням всі діти шкільного віку.

Дальшому розвитку народного господарства, культури і добробуту людей перешкодила війна. В перші ж дні Великої Вітчизняної війни всі чоловіки призовного віку були мобілізовані в Червону Армію. В Овідіополі сформувався винищувальний батальйон. Він налічував 450 бійців, у т. ч. 80 жінок. Командував батальйоном на-

---

[1] Газ. «Сталінець» (Овідіополь), 10 травня 1940 р.

чальник райвідділу НКВС старший лейтенант І. І. Бутович, штаб батальйону очолив член партії з 1920 року, учасник громадянської війни та боїв на Халхін-Голі І. П. Рощин. Бійці батальйону були озброєні гвинтівками і автоматами лише на 30 проц. Під час відступу наших частин з Ізмаїльської області батальйону було доручено переправити на східний берег Дністра населення, що евакуювалось, фабрично-заводське устаткування, зерно і товари споживчої кооперації. Батальйон з честю виконав це доручення[1].

Жителі Овідіополя допомагали ополченцям виловлювати ворожих агентів. До вересня 1941 року на території району було затримано і знешкоджено близько 400 фашистських лазутчиків. Під час виконання цього важливого завдання особливо відзначились голова Овідіопольської сільської Ради, член партії з 1917 року О. В. Берзін, який був учасником придушення есерівського заколоту в 1918 році і нагороджений орденом Червоного Прапора; голова колгоспу «Іскра», командир роти, комуніст І. П. Назаров, політрук роти, комуніст А. С. Фурманов, комсомольці — колгоспники О. У. Романчук, П. І. Іванов, міліціонер А. П. Ростов, агроном райземвідділу Л. П. Попов та багато інших.

Після того, як 31-й стрілецький полк 25-ї Чапаєвської дивізії зазнав тяжких втрат в оборонних боях проти ворога біля села Кагарлика, до його складу було введено І-у роту Овідіопольського батальйону. Командиром роти став голова райспоживспілки, колишній моряк Балтфлоту С. Я. Гамалей, політруком — агроном райземвідділу К. І. Волошина. В бою під Дальником командира роти було поранено. Політрук підняла бійців в контратаку і вони утримали бойовий рубіж.

15 жовтня 1941 року радянські війська залишили Овідіополь. В селі почався нечуваний терор, масові грабежі. Багатьох юнаків і дівчат фашисти вивезли на каторгу до Німеччини.

Незважаючи на терор, жителі Овідіополя не корились ворогові. В листопаді 1941 року комуніст С. І. Сербієнко, залишений для підпільної роботи, організував антифашистську групу, до складу якої входив 41 чоловік, в т. ч. 6 комуністів і 12 комсомольців. Група провадила агітаційну роботу серед населення, поширювала зведення Радянського Інформбюро, листівки з закликом підніматись на боротьбу з окупантами. Члени групи збирали зброю і боєприпаси, готуючись до збройної боротьби проти ворога. В листопаді 1943 року 38 чоловік з цієї групи заарештувала сигуранца. Більшість заарештованих без суду і слідства розстріляли. В. І. Сербієнку пощастило втекти з тюрми і він продовжував боротись проти ворога в партизанському загоні. Після визволення Одеси він у складі десанту потрапив у Карпати і там разом з бойовими друзями воював у партизанському загоні ім. Чапаєва. В одному з боїв В. І. Сербієнко загинув[2].

У складі групи В. І. Сербієнка діяв також молодіжний загін у кількості 12 чоловік (крім овідіопольців, тут були молоді підпільники з с. Олександрівки). Юні месники влаштували в старій штольні склад зброї. Туди ж протягнули кабель, принесли старий радіоприймач. Патріоти намагались встановити зв'язок з одеським підпіллям, але їх виказав провокатор. Після нелюдських катувань учасників групи в 1943 році розстріляли. Всіх їх посмертно нагороджено медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня. В центрі Овідіополя височить обеліск, на якому викарбовані їх імена: І. І. Боднер, М. С. Вербицький, К. В. Григоренко, Ф. П. Гуляницька, Я. П. Гуляницький, А. А. Коваленко, В. А. Коваленко, В. П. Ленкар, П. І. Марченко, В. В. Нікітський, М. С. Нікітський, В. В. Сімаков[3].

І от настав жаданий час визволення. 13 квітня 1944 року в Овідіополь вступив 220-й гвардійський ордена Леніна стрілецький полк 79-ї гвардійської дивізії 62-ї армії під командуванням гвардії полковника М. С. Шейкіна. З 13 по 27 квітня 1944 ро-

---

[1] С. А. Вольський. Величний подвиг, с. 82.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 7, арк. 1.
[3] Там же, арк. 15.

ку 220-й полк тримав оборону поблизу Овідіополя, бо правий берег Дністра був ще в руках ворога[1].

Сотні овідіопольців боронили здобутки Жовтня на фронтах Великої Вітчизняної війни. Виняткову мужність, вірність воїнському обов'язку виявили генерал-майор артилерії В. С. Лазаренко, контр-адмірал І. Г. Шелінговський, полковник, кандидат військових наук Д. М. Зубко, кавалер трьох орденів Слави гвардії сержант О. І. Матіященко, командир полкової розвідки, кавалер шістьох орденів і чотирьох медалей В. В. Кудрявцев.

Невмирущою славою вкрив своє ім'я уродженець Овідіополя П. М. Вертилецький. З боями пройшов він великий воєнний шлях, визволяючи від ворога Україну, Білорусію і Польщу. На Ельбі кулеметників під командуванням гвардії сержанта Вертилецького біля м. Шверіна оточили гітлерівці. Гвардійці відбили ворожий напад і самі перейшли в наступ, захопивши багатьох фашистів у полон. За цей подвиг Вертилецькому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Крім того, його було нагороджено трьома медалями «За відвагу». 3 лютого 1945 року П. М. Вертилецький загинув смертю героя. В центрі села воїну-герою споруджено пам'ятник. Його ім'я присвоєно центральній вулиці села, овідіопольській школі та одеському професійно-технічному училищу, де він вчився, теплоходу, що курсує між Овідіополем та Білгородом-Дністровським. На будинку школи встановлено меморіальну дошку, а в піонерській кімнаті про бойові подвиги П. Вертилецького розповідає стенд.

Сумну картину являв собою Овідіополь після визволення. Фашистські загарбники зруйнували і спалили всі господарські приміщення колгоспів, десятки житлових будинків, культурно-побутові об'єкти, завдавши селу збитків на суму 332,6 тис. карбованців[2].

Перша післявоєнна весна була важкою. Не вистачало тяглової сили, робочих рук. Щоправда, одна з військових частин залишила тут кілька коней і трактор. Колгоспи ім. Дзержинського та «Перша п'ятирічка» вчасно провели сівбу і добре доглянули посіви. Весну Перемоги колгоспники Овідіополя відзначили повним освоєнням довоєнних площ. Наступного 1946 року вони посіли одне з перших місць в області по урожайності сільськогосподарських культур. Колгоспники артілі «Перша п'ятирічка» та інших артілей Овідіополя виступили ініціаторами змагання на честь 29-х роковин Жовтня. У відкритому листі до трудівників району колгоспники писали: «Закликаємо всіх колгоспників, колгоспниць, працівників радгоспів та МТС нашого району розгорнути соціалістичне змагання на честь великого свята».

Слова свого трудівники артілі додержали з честю: вони вчасно завершили сівбу ранніх зернових культур, відбудували тваринницькі приміщення, забезпечили худобу кормами. Як і раніше, перед у змаганні вели комуністи.

В трьох колгоспах — «Перша п'ятирічка», «Політвідділ», ім. Дзержинського в 1945 році відновили діяльність партійні організації, на фермах були створені комсомольсько-молодіжні групи.

В піднесенні артільного виробництва винятково важливу роль відіграли механізатори. Саме в перші післявоєнні роки почалася слава одного з кращих трактористів Одещини — Л. С. Кушка. Він почав свій трудовий шлях у колгоспі ім. Дзержинського після закінчення училища механізації сільського господарства. В 1947 році його призначили бригадиром тракторної бригади Овідіопольської МТС. Молодий механізатор разом з товаришами виробив до 15 квітня 1947 року на кожний трактор по 176 га і зекономив 60 кг пального. Приклад передової бригади наслідували інші механізатори. Так, комуніст Гонтаренко перевиконував змінну норму на 300 проц., а трактористка з бригади Л. С. Кушка, В. М. Синьова до 30-х роковин Великого Жовтня на своєму агрегаті виконала три річні норми.

Держава з кожним роком більше постачала технікою сільське господарство. В 1947 році Овідіопольська МТС одержала 6 нових тракторів, 6 комбайнів «Красно-

[1] Газ. «Наддністрянська правда», 13 квітня 1967 р.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 84.

Бригадир тракторної бригади Герой Соціалістичної Праці Л. С. Кушко (в центрі) передає членам бригади ліхтар — подарунок бригади знатного шахтаря М. Мамая. Овідіополь, 1963 р.

ярський комунар», 5 культиваторів, 4 тракторні сівалки. Були відбудовані майстерні по ремонту техніки, споруджені польові стани. Уже в 1947 році майже третина всіх робіт у рільництві виконувалась машинами. Того року МТС приступила до механізації трудомістких процесів у тваринництві.

Хоч ворог і завдав великої шкоди рибальському колгоспові ім. Ворошилова, але в 1946 році колгоспники-рибалки досягли довоєнного рівня по вилову риби. Під час весняної путини вони виконали квартальний план 1946 року на 125 проц. Краща бригада Лященка виконала майже два квартальних плани. Значного успіху добилась бригада рибалок на чолі з Д. Ф. Довганюком. В 1947 році вона виловила понад план 200 цнт риби. Міністерство рибної промисловості нагородило бригадира Почесною грамотою, а правління колгоспу преміювало передового рибалку іменним годинником.

Швидкими темпами відбудовувалось міське господарство, культурні та освітні заклади Овідіополя. Повністю відновила роботу лікарня. До неї підвели водопровід і перевели на парове опалення.

1 вересня 1944 року відчинили двері три початкові та одна середня школи, а в 1947/48 навчальному році для дітей з віддалених сіл при середній школі відкрили інтернат-гуртожиток на 40 чоловік. З 1955/56 навчального року в Овідіополі почала працювати школа робітничої та сільської молоді[1].

У 1953—55 рр. на заклик партії в економічно слабкі господарства пішли працювати комуністи-тридцятитисячники. Одним з них став В. В. Кудрявцев, що до цього працював завідуючим районним відділом соціального забезпечення. Обраний головою колгоспу ім. Дзержинського, він, спираючись на партійну організацію, за короткий час вивів колгосп в число передових у районі і області.

У колгоспі підтримувались усі починання, спрямовані на піднесення артільного виробництва. Тут багато років трудиться механізатор Л. С. Кушко. За прикладом кращого механізатора почали повніше використовувати техніку інші трактористи. Внаслідок цього уже в 1955 році в колгоспі одержали по 20,7 цнт зернових з кожного гектара. Собівартість одного гектара м'якої оранки виявилась нижчою, ніж було заплановано. Багато коштів заощадили механізатори артілі на ремонті техніки.

Добру славу завоювала ланкова цього колгоспу П. Н. Боляк. Тільки протягом 1955—1957 рр. її ланка виростила стільки гібридного насіння кукурудзи, що його вистачило для посіву 20 тис. га. А в 1957 році передова ланка зібрала по 23 цнт гібридного насіння першого покоління і завоювала перше місце серед кукурудзоводів району.

За видатні досягнення в розвитку сільського господарства група працівників колгоспу в 1958 році одержала високі урядові нагороди. Голова правління В. В. Кудрявцев і ланкова П. Н. Боляк були нагороджені орденом Леніна. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно механізатора Л. С. Кушка.

Виходив у лави передових і колгосп «Слава», який утворився в 1959 році в результаті злиття двох артілей — «Перша п'ятирічка» та «Політвідділ».

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-6081, оп. 1, спр. 60, арк. 1-2.

Істотні зрушення сталися в розвитку громадського тваринництва. Ця галузь до 1956 року вважалась найвідсталішою. Але за неї взялись комуністи, комсомольці. Більшість з них перейшла працювати на ферми. Для худоби було створено запас кормів, відбудовано старі та споруджено нові приміщення, застосовано т. зв. зелений конвейєр. У 1957 році колгоспи ім. Дзержинського, «Перша п'ятирічка» виробили по 52—60 цнт м'яса на 100 га угідь. Майже половина всіх артільних прибутків була одержана від тваринництва[1].

Але особливо економічно зміцніли колгоспи у роки семирічки. В 1959 році на всю область пролунав заклик уславленого механізатора Л. С. Кушка. Комуніст писав: «Кожен колгоспник повинен стати в своїй справі механізатором». В результаті в артілі ім. Дзержинського було створено кілька груп колгоспників, зайнятих у різних галузях виробництва. Тваринники вивчали рільничу справу, рільники — механізацію на фермах. Через кілька місяців кожний з курсантів опанував однією-двома суміжними професіями, оволодів машиною. А повесні 1960 року, коли колгосп перейшов на двозмінну роботу, він мав достатню кількість власних кадрів. Обком партії схвалив патріотичний почин Л. С. Кушка. Разом з провідними господарствами Одещини колгоспами ім. XXII з'їзду КПРС та ім. XXI з'їзду КПРС Березівського району, артіль ім. Дзержинського виступила в 1962 році ініціатором комуністичної взаємодопомоги відсталим колгоспам.

Протягом семирічки врожайність зернових в цій артілі пересічно становила по 22,7 цнт з га, високі прибутки давало тваринництво. У роки семирічки артіль ім. Дзержинського поповнила лави колгоспів-мільйонерів.

Після реорганізації МТС у 1958 році артіль придбала 18 тракторів, 8 комбайнів, 28 вантажних автомашин. На колгоспні кошти було побудовано електростанцію, лісопильню, слюсарно-столярну майстерню. За роки семирічки колгосп спорудив 9 корівників і телятників, свинарник на 1600 голів та інші виробничі приміщення. Колгосп асигнував великі суми на капітальне будівництво, на задоволення матеріальних і культурних запитів людей. Його неподільні фонди в 1967 році перевищили два мільйони карбованців, на один людино-день видано грішми по 3 карбованці.

Безперервно зростає добробут трудівників колгоспу. За післявоєнний час колгоспники при допомозі артілі спорудили 180 будинків. В їх особистому користуванні — 26 легкових автомашин, 42 мотоцикли, близько 400 радіоприймачів і телевізорів.

Широким фронтом йшло будівництво сільських та культурно-побутових об'єктів. Тут стали до ладу дитячий садок на 90 місць, Будинок культури, бібліотека з читальним залом, червоні кутки в усіх виробничих бригадах.

Колгосп ім. Дзержинського вийшов переможцем у Всесоюзному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня і нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів Союзу РСР і ВЦРПС.

Визначних успіхів у піднесенні господарства добились і трудівники артілі «Слава», неподільні фонди якої в 1967 році перевищили 3 млн. крб., а оплата праці була найвищою в районі.

У 1965 році колгосп завершив будівництво одного з кращих в області Будинків культури. Ця прекрасна архітектурна споруда зведена місцевими умільцями — мулярами-штукатурами і теслярами Л. Николаєнком, М. Мамонтовим, Л. Лященком та іншими. В день відкриття цього вогнища культури в гості до колгоспників приїхав ансамбль пісні і танцю Одеського військового округу. В Будинку культури створено винятково сприятливі умови для розвитку художньої самодіяльності. До послуг глядачів — прекрасний зал з м'якими меблями, простора сцена. Тут є бібліотека з книжковим фондом 5 тис. томів різної літератури та стаціонарна кіноустановка. Спеціальне приміщення відведено для колгоспного партійного кабінету.

---

[1] Одесская область за 40 лет, с. 46.

Герой Соціалістичної Праці О. Т. Вовченко. Овідіополь, 1966 р.

Певних успіхів добився і риболовецький колгосп «Чорноморська комуна». Він придбав 2 морських сейнери, а також ставні двокотлові неводи. Все це дало змогу збільшити вилов риби. У 1965 році «Чорноморська комуна» об'єдналася з сусіднім рибоколгоспом «Прапор комунізму». Новий рибоколгосп дістав назву «Росія». Тепер це високомеханізоване господарство проводить лов риби на лиманах та в Чорному морі.

За післявоєнний час Овідіополь перетворився на значний центр по переробці сільськогосподарської сировини. Тут діють молочний і виноробний заводи, цех по виготовленню безалкогольних напоїв райхарчокомбінату, відділення «Сільгосптехніка» і «Міжколгоспбуд». Працює також промкомбінат з бондарним та швейним цехами.

Впорядковується, набирає рис міста Овідіополь. За післявоєнний час тут виросли десятки типових будинків з усіма комунальними вигодами, з'явились нові вулиці, парк. В селі прокладено 5 км бруківки, 15 км асфальтованих шляхів. Розпочато будівництво водопроводу. 200 будинків одержують воду з водогінної мережі. У 400 квартирах є газ, всі будинки без винятку радіофіковані і електрифіковані. На вулицях й дорогах села висаджено понад 300 тис. фруктових і декоративних дерев. До послуг жителів Овідіополя — широка торговельна мережа з 13 магазинів (готового одягу, господарських, промислових товарів, книгарня, культтовари тощо). Тут є всі види побутового обслуговування — швейна і шевська майстерні, майстерні по ремонту годинників, радіоапаратури, електроприладів тощо.

Велика турбота виявляється в Овідіополі про охорону здоров'я його жителів. Районна лікарня на 100 ліжок має хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне, дитяче та інші відділення. Тут працює 18 лікарів та 66 працівників з середньою медичною освітою. У 1966 році став до ладу новий триповерховий корпус лікарні. Крім того, на території села є два колгоспні фельдшерські пункти та фельдшерський пункт при відділенні «Сільгосптехніка», працюють дві аптеки.

Овідіополь — село суцільної грамотності. Звідси вийшло понад 200 представників народної інтелігенції. Тут працюють 3 загальноосвітні середні (масова, робітничої і сільської молоді, заочна) та восьмирічна школи. В них виховує і навчає дітей 81 вчитель. Понад 50 років життя віддав справі виховання підростаючого покоління заслужений вчитель школи Української РСР Н. О. Бондаренко (нині — пенсіонер). За заслуги в розвитку освіти він нагороджений орденом Леніна.

Люблять в Овідіополі книгу. Тут працює 6 бібліотек, книжковий фонд яких становить 42 тис. томів художньої, політичної, сільськогосподарської та іншої літератури. Бібліотечним абонементом користуються близько 5 тис. жителів села.

Широкою популярністю користуються у жителів села твори образотворчого мистецтва. При восьмирічній школі створено музей бойової і трудової слави російського та українського народів. В музеї експонуються портрети, речові матеріали видатних полководців, флотоводців, героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн, вчених, діячів науки і культури, які прославили свою Вітчизну в ратних подвигах і в мирній праці.

Овідіополь пишається Героями Соціалістичної Праці Л. С. Кушком, В. В. Кудрявцевим (цього високого звання голова передового колгоспу удостоєний у 1966 році), колгоспницями О. Т. Вовченко, М. П. Лазаренко.

Великий загін трудівників Овідіополя нагороджений орденом Леніна. Серед них — колишній секретар райкому партії В. В. Авелічев, ланкова колгоспу «Слава» В. П. Колесниченко, бригадир колгоспу ім. Дзержинського В. Т. Собко, тракторист

цього ж колгоспу М. С. Чорний, голова колгоспу «Слава» І. Р. Задеряко. Всього за високі показники в праці орденами і медалями відзначено понад 500 жителів села. Сотні трудівників удостоєні Почесних грамот республіканських та обласних організацій, дипломів і медалей Виставки досягнень народного господарства СРСР[1].

Значних успіхів добилися трудівники Овідіополя в новій п'ятирічці, особливо коли їх село в 1966 році стало районним центром. Розгорнулось велике будівництво культурно-побутових об'єктів, магазинів, дитячих закладів.

Добре попрацювали овідіопольці в 1967, ювілейному, році. Артілі ім. Дзержинського і «Слава» одними з перших в області виконали план продажу державі зернових культур. Додержали свого слова і тваринники. Плани по продажу державі молока, м'яса, яєць вони завершили ще в серпні 1967 року.

Виконавши свої ювілейні зобов'язання по розвитку сільського господарства, овідіопольці водночас намітили і здійснюють великий план робіт по впорядкуванню районного центру, підвищенню матеріального і культурного рівня життя людей. В цю справу свій вклад вносять і економічно міцні колгоспи.

Багато уваги розвиткові Овідіополя приділяють райвиконком і сільська Рада депутатів трудящих. Намічено п'ятирічний план реконструкції райцентру. Протягом цього часу буде збудовано механізований завод по виробництву хліба та хлібобулочних виробів. У центрі села виросте чудова споруда ресторану, а поряд — універсальний магазин на 25 робочих місць. Розшириться комбінат побутового обслуговування, з'являться механізовані пральні, нові майстерні і ательє, причому деякі з них — безпосередньо в колгоспах. Намічено відкрити широкоекранний кінотеатр на 700 місць, готель на 50 місць. На березі лиману виросте пасажирський вокзал, водна станція.

Впорядковується, з кожним роком кращає старовинне українське село Овідіополь. Волею комуністів, його чудових трудівників воно перетворюється на великий населений пункт, де органічно поєднуються високий рівень розвитку сільського господарства і промислове виробництво.

П. М. ЄФРЕМОВ, А. В. СТАНУЛІОНІС

Овідіопольський район розташований у південній частині області, вздовж лівого берега Дністровського лиману. Створено у 1924 році. Межує з Біляївським та Білгород-Дністровським районами Одеської області. Площа — 858 кв. кілометрів. Населення 44,7 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 37,3 тис. чоловік (83,4 процента). Густота населення — 52,1 чол. на 1 кв. кілометр. В районі 228 населених пунктів, які підпорядковані 1 селищній та 9 сільським Радам. Через територію району проходить залізниця Одеса—Ізмаїл та автошлях.

Грунти в основному чорноземні. Безморозний період триває в середньому 205 діб. Кількість річних опадів недостатня (370 мм). З спорудженням Нижньо-Дністровської зрошувальної системи майже всі посівні площі району штучно зрошуватимуться. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, овочевих, баштанних культур та розведення садів і виноградників.

Сільськогосподарські угіддя займають 56 525 га, з них орної землі — 40 130 га, під садами та виноградниками — 6816 га. В районі 9 радгоспів і 11 колгоспів.

Посівні площі у 1966 році займали 37 923 га, з них зернові культури — 16 231 га, технічні — 2620 га, кормові — 15 650 га. Основна зернова культура — озима пшениця.

У 1966—68 рр. у колгоспах і радгоспах пересічно зібрали по 26,2 цнт з га озимої пшениці, по 104,3 цнт з га овочів, по 163 цнт з га баштанних культур, по 35,9 цнт з га винограду.

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 30, 31 березня, 2, 3 і 5 липня 1966 р.

Тваринництво має молочно-м'ясний напрям; розвинені також свинарство та птахівництво. На 1 січня 1967 року в радгоспах і колгоспах на 100 га сільськогосподарських угідь припадало 40 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 14,2 корів; на 100 га ріллі — 23 свині, на 100 га посіву зернових — 520 штук птиці.

В радгоспах і колгоспах району працюють 535 тракторів та 168 комбайнів. Трудомісткі роботи в рільництві механізовані повністю, очистка зерна — на 97 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 88 процентів.

В районі 8 промислових підприємств. В промисловості зайнято 490 робітників та службовців. 95 проц. промислової продукції району дає харчова промисловість. Найбільше виробництво — Великодолинське винзаводоуправління. Значну кількість продукції випускають 4 виноградарські радгоспи.

До послуг трудящих широка мережа торговельних закладів, що включає 128 магазинів і ларків, 50 закладів громадського харчування.

Щороку зростає житлове будівництво. Лише за 1966 рік споруджено 145 будинків загальною площею понад 7 тис. кв. метрів.

Медичне обслуговування населення здійснюється 3 лікарнями на 150 ліжок, 21 фельдшерсько-акушерським пунктом і сільськими амбулаторіями, 2 пологовими будинками тощо. В закладах охорони здоров'я працює 32 лікарі і 144 медпрацівники з середньою медичною освітою.

За роки Радянської влади великого розвитку набула народна освіта. В районі — 9 середніх, 10 восьмирічних, 5 початкових шкіл, школа робітничої і сільської молоді та 3 школи-інтернати. В школах працює 591 вчитель, серед них 27 відмінників народної освіти.

В районі є 3 будинки культури, 25 клубів та 29 бібліотек з книжковим фондом 115,7 тис. примірників. На 1967 рік населення району передплачувало 956 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета, що тепер має назву «Наддністрянська правда», видається з 1939 року. В районі є дитяча музична школа.

Робота по фізичному вихованню молоді зосереджена в двох спортивних товариствах, в яких налічується 7907 фізкультурників, у т. ч. 1047 спортсменів-розрядників.

На території району проживають Герой Радянського Союзу, повний кавалер ордена Слави та дев'ять Героїв Соціалістичної Праці.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ОВІДІОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БАРАБО́Й — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від райцентру, залізнична станція на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 1515 чоловік. Сільраді підпорядковане село Богатирівка.

Колгосп «Зоря» має 1690 га землі, з них орної 1293 га. Напрям господарства — зерно-молочний. Тут міститься також відділок радгоспу зерно-молочного напряму «Чапаєвець».

У селі є середня школа, дві бібліотеки, клуб на 250 місць. Працює філіал Овідіопольської музичної школи.

За останні роки село виросло майже вдвоє. Висаджено 10 тис. дерев і кущів, серед яких рідкісні рослини — айва, жасмин, буксус. Закладено парк Слави на честь пам'яті загиблих воїнів.

Жителі Барабою пишаються своїм земляком, учасником громадянської і Великої Вітчизняної воєн, комуністом ленінського призову К. І. Доровським.

Засноване село в середині XIX століття на місці колишніх чотирьох татарських сіл.

На північ від села виявлена стоянка мезолітичного часу (13—8 тис. років тому).

ВЕЛИКОДОЛИ́НСЬКЕ (кол. Гросс-Лібенталь, до 1944 року — Велика Акаржа) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км від райцентру і за 2 км від залізничної станції Акаржа (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 7400 чоловік.

В селищі — радгосп «Перемога», який має 2970 га земельних угідь, у т. ч. 1080 га орних. Основний напрям господарства — зерно-молочний. В 1966 році радгосп одержав урожай зернових по 30,5 цнт з га, виробив молока по 344 цнт на 100 га угідь. Радгосп «Перемога» — високорентабельне господарство. Чималий прибуток дають виноградні насадження. У 1967 році тут одержано по 53 цнт винограду. Є в радгоспі винзавод і великий холодильник для тривалого зберігання винограду.

На території селища містяться промислові підприємства: завод по виробництву цегли і черепиці, два залізобетонних заводи, на яких працюють 325 робітників. Є також цех райхарчокомбінату, який виготовляє ковбасні вироби, олію, оцет, пункт реалізаційної бази хлібопродуктів. Продукція винно-коньячного заводу експортується в різні країни світу.

У Великодолинському є дві середні школи. Школа № 1 — одна з кращих сільських шкіл Одещини. При школі — агрохімічна лабораторія, автотракторний клас. Школярі виростили персиковий сад. Старшокласники провадять дослідницьку роботу під керівництвом Київського науково-дослідного інституту садівництва. Комсомольська організація школи в 1967 році удостоєна перехідного Червоного прапора і високого звання «Краща комсомольська організація республіки». Активно працює в школі загін червоних слідопитів. Піонери зібрали багато матеріалів з історії рідного села, про революціонера—героя громадянської війни П. П. Мізікевича. 300 юнаків і дівчат навчаються у сільськогосподарській школі, яка готує техніків-поливальників, будівельників, молодших тваринників.

Місце відпочинку жителів — Будинок культури і два клуби. Популярністю серед великодолинців користується вокальний ансамбль «Черемуха». Самодіяльний клуб «Олімпія» вийшов переможцем у ювілейному огляді народних талантів району.

До послуг жителів кравецька, дві шевські майстерні, пункт по ремонту годинників, електроприладів, телевізорів і радіоапаратури. Працює лікарня.

Понад 700 житлових будинків споруджено лише за 1957—1967 роки. Закладено 3 сквери.

Засноване Великодолинське у 1803 році німцями-колоністами.

У Великодолинському на братніх могилах встановлено два пам'ятники Вічної Слави. В одній з них поховані 43 радянські патріоти (серед них Красний — голова робітничо-селянської інспекції і П. П. Мізікевич — перший червоний комендант Одеси), які в серпні 1919 року взяли участь у придушенні заколоту німецьких колоністів. Другий пам'ятник символізує подвиг 28 радянських воїнів, що загинули в боях за визволення селища в період Великої Вітчизняної війни.

Поблизу села знайдені рештки стоянки часів пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому).

ДАЛЬНИ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від райцентру і за 2 км від залізничної станції Барабой на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 714 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Грибівка і Санжійка.

Колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС належить 4410 га землі. Це багатогалузеве господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових, м'ясо-молочному тваринництві, птахівництві. З допоміжних підприємств колгосп має ремонтні майстерні і винообробню.

В 1966 році А. Я. Кумпан, яка понад 20 років працює пташницею, нагороджена орденом Леніна. Щороку вона одержує від кожної курки-несучки по 220—240 штук яєць.

У селі — восьмирічна школа, тут оформлено кімнату бойової слави, відкрито меморіальну дошку в пам'ять воїнів, які загинули в боях. Велику роботу провадять юні слідопити. Працюють дві бібліотеки, Палац культури на 400 місць, де створено ляльковий театр. Функціонує комбінат побутового обслуговування.

Село Дальник виникло в 1883 році. В 1918—1919 рр. в селі утворився партійний осередок.

На північ від села знайдені кам'яні знаряддя праці пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому) та поселення II—III століть н. е. Біля села Санжійки збереглися рештки поселення

раннього залізного віку (VII—VI століття до н. ери).

ЙО́СИПІВКА (до 1944 року — Йозефсталь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру і за 16 км від залізничної станції Акаржа. Населення — 1187 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінталь і Петродолинське.

На території села — овоче-молочний радгосп «Друга п'ятирічка», який має 4093 га землі, в т. ч. 3228 га орної. Допоміжні підприємства — пилорама, ремонтно-механічна і деревообробна майстерні. Одна з кращих доярок радгоспу Н. Й. Кучеренко удостоєна Малої срібної медалі на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства.

Село має дві школи — середню і школу-інтернат. Своє дозвілля жителі проводять у сільському клубі. Є шевська майстерня.

За останні 2—3 роки збудовано 28 житлових будинків.

Йосипівка виникла в 1804 році як німецька колонія.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1944 року — Калаглія) — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км від райцентру і залізничної станції Овідіополь. Населення — 3970 чоловік. Сільраді підпорядковане село Надлиманське.

Боронування зябу в артілі «Іскра» у перші післявоєнні роки. Село Миколаївка. 1947 р.

На території села містяться два колгоспи «50 років Великого Жовтня» і «Україна» зерно-молочного напряму та комплексна бригада рибо-ловецької артілі «Росія». Колгосп «50 років Великого Жовтня» має 4223 га земельних угідь, з них 3382 га орних. Допоміжні підприємства: ремонтні майстерні, механічна кузня. У 1967 році колгосп виростив з га по 27 цнт зернових. Артіль «Україна» володіє 3015 га землі.

У селі — дві школи: середня і восьмирічна, три бібліотеки, два клуби. До послуг жителів — кравецька і шевська майстерні. Люблять миколаївці фізкультуру і спорт. Колгоспна футбольна команда — чемпіон Овідіопольського району.

Зведено понад 100 будинків для колгоспників за 1965—1967 рр., споруджено спортивне містечко.

Миколаївка заснована в 1789 році.

Пишаються миколаївці своїм земляком — ветераном трьох воєн С. Д. Немченком, організатором ТСОЗу.

На території села існувало поселення доби бронзи. У V—III століттях до н. е. тут було велике античне поселення і могильник. Біля села Надлиманського провадяться розкопки залишків поселення античного часу V—III століть до н. ери.

НОВОГРА́ДКІВКА (до 1944 року — Нейсбург) — село, центр сільської Ради. Розташована за 29 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Акаржа (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 1458 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Доброолександрівка і Мар'янівка.

Радгосп «Дністровський» має 2777 га землі, в т. ч. 1466 га орної. Головним напрямом господарства є виноградарство. Допоміжні підприємства: винзавод, механічні майстерні. У 1967 році зібрано по 33,5 цнт озимої пшениці та 50,5 цнт винограду з га.

У селі — середня школа, бібліотека. Тут відкрито кімнату-музей історії села. Місце відпочинку жителів — Будинок культури на 300 місць. Самодіяльність Новоградківки — одна з кращих в районі. При Будинку культури працюють музична школа і балетна студія. Функціонує лікарня на 25 ліжок. Є кравецька і шевська майстерні.

Зведено 62 будинки (1962—1967 роки).

В 1967 році на обласній спартакіаді сільських спортсменів новоградківці посіли загальнокомандне перше місце.

Засноване село в 1805 році німцями-колоністами.

Житель села Я. Х. Фрей був учасником збройного повстання на броненосці «Потьомкін».

Поблизу села — ряд великих курганів, виявлені рештки поховання часів черняхівської культури.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1944 року — Арнаутівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км від райцентру і за 12 км від залізничної станції Акаржа. Населення — 4850 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іллічівка, Малодолинське і Нова Долина.

Учбове господарство Одеського сільськогосподарського інституту ім. Трофімова, що міститься на території села, має 5637 га землі. Господарство багатогалузеве. Тут займаються рільництвом, садівництвом, виноградарством, бджільництвом, а також тваринництвом. З допоміжних підприємств у господарстві є ремонтні і столярні майстерні, млин.

В 1966 році доярка М. М. Роздорожня нагороджена орденом Леніна.

У селі — середня школа, три бібліотеки, два клуби. Є шевська майстерня. За останні роки зведено 50 житлових будинків.

Олександрівка заснована в 70-х роках XIX століття. Першими поселенцями були арнаути з грецького піхотного полку, які несли службу по охороні кордонів на узбережжі Чорного і Азовського морів. Звідси і перша назва села —

Арнаутівка. В липні 1919 року тут організувалася сільськогосподарська комуна «Прогрес».

В часи Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група.

Жителі села пишаються своїм земляком — ветераном трьох воєн К. М. Поповим. Під час першої світової війни він був солдатом, бився з ворогом на фронтах громадянської війни. В роки Великої Вітчизняної війни генерал К. М. Попов відзначився як талановитий воєначальник. Тепер він на пенсії, живе в рідному селі.

В Олександрівці, на братській могилі встановлено пам'ятник-монумент героям, які загинули за визволення села від фашистських загарбників.

РОКСОЛА́НИ (кол. Бузиновате) — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Бугаз на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 1440 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Затока.

Передній край оборони в районі села Прилиманського. Серпень 1941 р.

Колгосп ім. Леніна має 4187 га землі, з них 3166 га орної, 346 га виноградників. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових культур, винограду. З допоміжних підприємств працюють цегельно-черепичний завод, пилорама, млин, виноробний пункт. У 1967 році значних успіхів добилися тваринники, які виробили по 39,1 цнт м'яса і по 369,9 цнт молока на 100 га угідь.

В Роксоланах є восьмирічна школа, бібліотека, Палац культури на 400 місць. Функціонує лікарня.

За останні 4—5 років зведено 100 житлових будинків.

Засноване село в 40 роках XIX століття. В центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

На північній околиці села виявлено рештки стародавнього міста Ніконій, де жили грецькі поселенці з VI століття до н. е. Воно існувало до III століття н. е. Тут знайдено теракотові статуетки, багато срібних та мідних монет стародавніх міст Істрії, Тіри та Ольвії. На південь від села, біля селища Затоки розкопано поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. ери) та античних часів (IV століття н. ери).

СУХИ́Й ЛИМА́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру, залізнична станція на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 1035 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Балка, Бурлача Балка, Мізікевича, Прилиманське й Таїрове.

В селі міститься комплексна бригада третього відділку радгоспу «Авангард» овоче-молочного напряму, який має 3354 га сільгоспугідь, з них 2749 га орної землі. У 1967 році радгосп зібрав по 32 цнт зернових, в т. ч. озимої пшениці по 31,9 цнт з га, виростив по 101,9 цнт овочів у відкритому та по 699 цнт овочів у закритому грунті. Радгосп нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства і заготівель УРСР.

Поруч з селом, в селищі Таїровому — науково-дослідний інститут виноградарства і виноробства ім. Таїрова.

Село має початкову школу, три бібліотеки, клуб. Працює кравецька майстерня. Збудовано 100 житлових будинків.

Сухий Лиман виник на місті колишнього хутора Вейнерова. У липні 1919 року селяни на загальних зборах постановили: «Стати на захист Радянської влади і перейти до спільного обробітку землі». В січні 1921 року утворилася артіль «Сила труда».

Під час Великої Вітчизняної війни тут проходила лінія оборони Одеси.

В центрі села споруджено пам'ятник-обеліск, на барельєфі якого відображені події 73-денної оборони міста-героя. На мармуровій дошці висічені слова: «Тут у вересні—жовтні 1941 р. героїчно билися моряки 3-го полку морської піхоти, відбиваючи численні атаки ворога, заступаючи фашистам шлях до Одеси».

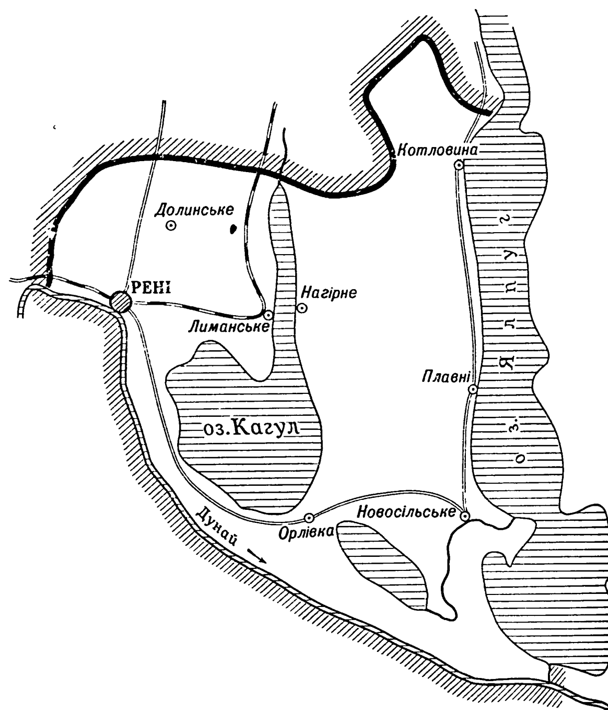
В ювілейному, 1967 році, в Сухому Лимані споруджено один з 14 монументів Поясу Слави міста-героя Одеси.

Поблизу села знайдені поселення доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) і скіфських часів (IV—III століття до н. ери).

Посудина для змішування вина з водою (V—IV століття до н. е.). Знайдено при розкопках античного городища біля с. Роксолан.

РЕНІЙСЬКИЙ РАЙОН

РЕНІ

Рені — місто-порт районного підпорядкування, центр Ренійського району; розташоване на лівому березі Дунаю, в нижній його течії, за 3 км на схід від гирла річки Пруту (притока Дунаю). Віддаль до обласного центру залізницею — 401 км, по автошляху —323 км, по Дунаю і морю — 333 км. Населення — 18,0 тис. чоловік.

Місто виникло на території давнього поселення. За часів Київської Русі тут була річкова пристань — рені (давньоруське)[1]. Звідси й походить його назва. Перша письмова згадка про місто і порт належить до 1548 року. В цей час воно входило до Молдавського князівства[2].

Вигідне географічне положення: наявність водних шляхів по Пруту, Дунаю і Чорному морю і сухопутних торгових шляхів в Добруджу, Молдавію, Валахію, Польщу та інші країни Європи сприяли тому, що місто невдовзі стало центром ремесла і торгівлі. Основним населенням його були ремісники та купці, і лише незначна частина жителів займалася сільським господарством на землях, що входили в міський «окол». У XVI—XVII століттях міські жителі майже зовсім поривають з сільським господарством. Зростала кількість робітників, що обслуговувала торговельні судна і річкову пристань. У XVIII столітті ремісники починають переходити від роботи на замовника до виробництва на ринок. Частина з них, крім майстерень, вже мала свої крамниці. В цей же період відбувається процес об'єднання ремісників у цехи.

В XVI—XVII століттях Рені стало відігравати помітну роль в економіці краю, як торговельний порт, звідки вивозилося багато хліба, худоби та продуктів тваринництва в Туреччину, а звідти привозилися прянощі, предмети розкоші, лак, клей,

---

[1] А. Защук. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, ч. 1, с. 6, 7.

[2] Бессарабский сельскохозяйственный календарь на 1914 год. Кишинев, 1914, с. 19.

сукно, шовк та інші товари, що збувалися не тільки на місцевих базарах, але й на ринках Центральної та Східної Європи[1].

Рені було також перевалочним пунктом і портом для транспортування зерна, яке турецькі загарбники відбирали, а почасти закуповували на Дунайському узбережжі для свого війська. Зерно вантажилося на судна в Рені і перевозилося до сховищ, що містилися на берегах річки Пруту[2].

Оскільки Рені розташоване на крайньому півдні Молдавії і мало велике як стратегічне, так і економічне значення для краю, за нього точилася довголітня боротьба з Портою. На боці поневолених нею жителів виступала Росія. Безпосередньо військову допомогу Молдавії подавало українське козацтво. Так, у 1574 році 30-тисячна молдавсько-козацька армія під командуванням козацького отамана Сверчковського протягом багатьох місяців вела кровопролитні бої з турецькими військами. В битві, що сталася за 3 км від Рені біля озера Кагулу, турки були розбиті. Вони втратили 60 гармат та велику кількість живої сили[3].

На межі XVI—XVII століть Молдавія переживала гостру міжусобну феодальну боротьбу. Одночасно з південного сходу посилювалася експансія Туреччини, а з півночі на південний схід — Польщі. Внаслідок польсько-турецьких воєн, що часто відбувалися на території Молдавії, в 1621 році Туреччина захопила порт Рені. Місто було перейменоване на Томарове і підпорядковане Ізмаїльській райї[4].

У XVIII столітті, в зв'язку з загальним економічним і політичним занепадом Туреччини, Рені дедалі втрачало значення торговельного міста. Якщо експорт хліба через нього в Туреччину відносно збільшився, то загальний обсяг торгівлі з Польщею, Трансільванією і Венецією значно зменшився. Лише дещо розширилися торговельні зв'язки з Росією, Австрією і Пруссією. Скорочення торгівлі, особливо ремісничими виробами, негативно позначилося на економіці міста. Тут переважали тепер невеликі глиняні хати, і тільки незначна кількість будівель багатіїв була більш упорядкована. Сучасники стали називати Рені просто невеличкою фортецею[5].

В другій половині XVIII століття під час російсько-турецьких воєн 1768—1774 і 1787—1791 рр. Рені двічі займали російські війська. Але за умовами як Кючук-Кайнарджійського, так і Ясського мирних договорів місто залишалось під владою Туреччини[6].

Та кордон не став перепоною для збільшення в ньому кількості українського і російського населення, що переселялося сюди з різних губерній Російської імперії. Крім селян, що тікали від своїх поміщиків, в місті в цей час поселялося також багато козаків. Особливо вони стали прибувати в придунайські степи після ліквідації Запорізької Січі. Селяни-втікачі і козаки всіляко протидіяли спробам молдавських поміщиків закріпачити їх. Як свідчать документи, вже у 1807 році козаки-переселенці населяли більшу частину поселень поблизу Рені, де чинили опір молдавській владі[7].

В ході війни з Туреччиною 1806—1812 рр. Рені восени 1806 року було зайняте російськими військами. В листопаді за наказом головнокомандуючого Міхельсона пост російських військ у місті посилився двома батальйонами піхоти та одним полком козаків під командуванням генерал-майора Єрмолова. Це дало змогу запобігти нападу ворога, який зосередив значні сили біля Ісакчі, не втрачаючи надії знову

---

1 История Молдавской ССР, т. 1. Кишинев, 1965, с. 108, 165, 181, 182.

2 Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. М., 1964, с. 137.

3 Очерки истории СССР XV—XVIII вв. М., 1955, с. 814.

4 История Молдавской ССР, т. 1, с. 245.

5 Дм. Кантемир. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии, с. 51.

6 П. А. Андрианов. Поход Румянцева к Дунаю, с. 11; А. Н. Петров. Вторая турецкая война в царствование Екатерины II, т. 1—2. СПб, 1880, с. 98.

7 «Питання історії СРСР», вид. Харківського державного університету, вип. 1. Х., 1965, с. 132.

загарбати місто. За Бухарестським (1812 р.) мирним договором Рені відійшло до Росії.

В складі Росії Рені стало швидко розвиватися. Збільшувалась кількість населення за рахунок переселення селян, здебільшого втікачів з України, центральних губерній Росії, Бессарабії, а також селян Болгарії, що шукали порятунку від турецького гніту. Переселялося сюди чимало ремісників і торговців. У 1819 році тут проживало 1547 чоловік, в 1828 — 2705, а в 1856 році — 8263 чоловіка[1].

У зв'язку з інтенсивним переселенням до Рені селян з навколишніх сіл царський уряд навіть заборонив бессарабському губернатору давати їм на це дозвіл. З 1832 по 1841 рік обмеження для переселенців були дещо пом'якшені. Все ж і в наступні роки поповнення міського населення в основному відбувалось за рахунок переселенців і втікачів, а не внаслідок природного приросту. Причина цього — важке матеріальне становище переважної більшості жителів. В окремі роки смертність міського населення навіть перевищувала народжуваність, вже не кажучи про ті часи, коли тут лютували різні епідемії.

Історичні особливості заселення Рені зумовили строкатість національного складу його жителів. Так, у 1827 році тут проживало 460 українців, 202 росіяни, 669 молдаван, 336 болгар, 269 греків і 130 євреїв[2].

Як і всюди, в місті панувала майнова нерівність. Тут було чимало багатих купців і дрібних торговців, ремісників та робочого люду. Значна частина населення займалася приміським сільським господарством. Найчисленнішу групу становили однодворці — «мазили» (дрібні землевласники з числа служилих людей світського походження) і «рупташі» (дрібні землевласники з духовенства).

З приєднанням Рені до Росії і включенням до загальноросійського ринку склалися сприятливіші умови для швидкого розвитку ремесла і торгівлі. Збільшилась кількість населення, зайнятого ремеслом. Якщо у 1828 році тут працювало 40 ремісників, то в 1844 їх налічувалось 150. Це були, насамперед, пекарі, різники, кравці, шевці, пічники, лимарі, столяри, красильники, миловарники та інші. Більша частина ремісників об'єднувалась у цехи і працювала на ринок. А такі, як цирульники, кушніри, ювеліри, оббивальники — обслуговували порівняно незначну частину заможного міського населення.

Розбагатівши, деякі ремісники відкривали свої майстерні і навіть промислові підприємства з вільнонайманою робочою силою. В 1856 році тут діяло 4 майстерні по виготовленню воску і мила, вартість щорічної продукції яких становила 14,6 тис. крб., 3 заводи по виробництву цегли і черепиці, що випускали на 15 тис. крб. продукції. Значного розвитку набули мукомельне виробництво (через порт експортувалось не тільки зерно, а й борошно) та переробка винограду і фруктів[3].

Важливе значення в економіці Рені мала торгівля, особливо зовнішня. Міська торгівля зосереджувалась у крамницях та на щоденних базарах, де продавали чимало вина, горілки, спирту та продуктів сільського господарства. Двічі на рік збиралися ярмарки, на яких збували не тільки продукцію місцевого виробництва, але й товари, привезені з інших губерній Росії та з-за кордону. Перший ярмарок (Георгіївський) збирався в квітні—травні місяці, другий (Покровський) — у вересні. У 1844 році на ренійських ярмарках реалізовано товарів на 11,4 тис. карбованців.

Як у внутрішній, так і зовнішній торгівлі міста переважали товари сільськогосподарського виробництва. У 1816 році в ренійському порту споруджено митні та карантинні будівлі; відтоді порт посів значне місце в торгівлі Росії з іншими країнами. За торговельними правилами 1825 року іноземні товари з Бессарабії в Росію могли відправлятись морем тільки з ренійського порту. Товари, що надходили з Туреччини, пропускались через Ренійську і Скулянську митниці. У 1841 році в зв'язку

[1] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 гг., с. 63, 69.
[2] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 25.
[3] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 гг., с. 10—134.

зі збільшенням товарообороту уряд асигнував 68 428 крб. на побудову нових приміщень ренійського карантину[1]. Основним товаром для експорту був хліб. Але через порт вивозились також вовна та інша сільськогосподарська сировина. За навігаційний 1832 рік ренійський порт прийняв 32 судна. Серед них — англійські, турецькі, австрійські, російські, грецькі, сардінські та інші, які завантажували головним чином пшеницею[2].

Домінуюче місце в торгівлі через порт Рені займав експорт. Імпорт товарів здійснювався переважно через Одесу. В порти Рені та Ізмаїлу ввозилися товари, призначені для південних районів Бессарабії.

Після приєднання Рені до Російської держави в місті збереглися колишні економічні привілеї для купців та бояр. В їхніх руках було і адміністративне управління містом: правила про тимчасове управління в Бессарабії (1812 року) зберігали адміністративну владу за колишніми чиновниками і залишили недоторканними старі закони та правові звичаї. У 1830 році створено Ізмаїльське градоначальство, якому підпорядковувались і адміністративні органи міста Рені.

Розвиток капіталістичних відносин сприяв зосередженню в руках купецтва великої кількості земельних угідь, які здебільшого переходили до них від поміщиків. Ця земля, як правило, здавалась в оренду селянам. Купці і заможні міщани в свою чергу орендували велику кількість поміщицьких та міських земель. Протягом першої половини XIX століття значно збільшилась кількість жителів, які вирощували виноград і фрукти на продаж. Садівництвом і виноградарством займалися й купці, які мали здебільшого великі плантації та переробні підприємства, де застосовувалась вільнонаймана праця. Вони ж брали на відкуп збирання окремих поборів з дрібних землевласників, державних селян і міщан. Відкупщики та орендарі жорстоко експлуатували трудящих, наживаючи величезні капітали. Так, купець Жуков за три роки (1837—1839) з орендованого ним села Дмитрівки Акерманського повіту одержав прибутку 13 851 крб., збільшивши вкладений капітал майже в 14 разів.

Джерелом наживи купців і багатих міщан була також система відкупів на продаж вина. Вона виявилась однією з найжорстокіших методів експлуатації населення. У 1849 році ренійські жителі, що займалися землеробством, скаржилися на посесора, експлуатація і самоуправство якого не мали меж. Навіть бессарабський губернатор в посланні міській управі вказував на «неймовірне розорення, що його терплять ренійські міщани». Свавілля адміністрації призводило до протесту і стихійних виступів міських низів проти експлуататорів.

Ремісники відмовлялися підкорятися розпорядженням майстрів і цехмістрів, горожани подавали скарги на чиновників поліції за здирство, хабарі, розправи[3].

Тяжким було становище болгарських переселенців, які потрапили під гніт поміщиків, купців і духовенства. Тому Рені і повіт невдовзі стали центром заворушень серед задунайських переселенців. Царський уряд навіть призначив спеціального доглядача над задунайськими переселенцями в Томаровськім повіті з резиденцією в м. Рені[4]. Членом комісії по влаштуванню задунайських переселенців на території Бессарабії у 1816 році був один з організаторів Південного товариства декабристів, член його Директорії О. П. Юшневський. Він зробив багато корисного для поліпшення їхнього становища. О. П. Юшневський не обмежився лише виконанням офіційного завдання, що полягало в збиранні статистичних даних про чисельність переселенців. В багатьох донесеннях і рапортах місцевим властям і командуючому 2-ю армією, де він служив, зверталась увага на те, що громадянські права переселенців зневажаються, що їх примусово, всупереч закону, переселяють з казенних земель на поміщицькі, обкладають податками. Не чекаючи відповіді вищих властей, Юшневський своєю

---

[1] «Журнал Министерства внутренних дел», 1841, № 12, с. 74.

[2] Філіал Одеського облдержархіву в м. Ізмаїлі, ф. 56, оп. 1, спр. 72, арк. 50—51.

[3] В. И. Жуков. Города Бессарабии в 1812—1861 гг., с. 223, 225, 226.

[4] Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Кишинев, 1957, с. 71.

владою відмінив наказ бессарабського губернатора про переселення болгар з казенних земель на поміщицькі[1].

В другій чверті XIX століття посилилась національно-визвольна боротьба в Болгарії проти турецького панування. Рені стало одним з підпільних центрів визвольного руху болгар. У 1841—1842 рр. в Бессарабії виникла таємна організація серед болгар для підготовки повстання проти Туреччини. В Рені нею керував болгарин П. Ганчев, який підтримував тісний зв'язок з керівниками болгарського руху в Браїлі, Галаці, Одесі. Через Рені зв'язок з Одесою та іншими містами Росії підтримував і керівник болгарської таємної організації в Молдавії і Валахії Г. Козак[2].

Після поразки Росії в Кримській війні 1853—1856 рр. місто Рені ввійшло до Молдавського князівства, яке 1859 року було об'єднано з Валахією в єдину державу, названу 1861 року Румунією. Економічне і правове становище міста набагато погіршало. У зв'язку з цим почалося масове переселення жителів у російську частину Бессарабії.

Під час польського повстання 1863 року в Рені формувалися збройні загони з поляків, що проживали в Молдавії і Бессарабії. В листопаді 1863 року один з загонів чисельністю в 213 чоловік переправився біля Рені на протилежний берег Дунаю. Завдяки симпатіям і підтримці місцевого населення, поляки запобігли переслідувань румунських властей і успішно дісталися до Польщі[3].

В 60—80 роках Рені стало одним з пунктів, через який революційні народники та зв'язківці «Південноросійського союзу робітників» транспортували в Росію з-за кордону нелегальну літературу, друкарський шрифт, переправляли за кордон окремих діячів революційного руху. В Рені був постійний човняр (молдаванин Костянтин, на прізвисько Балтарець), який перевозив через Дунай людей і вантажі. Доставка нелегальних вантажів в центральні райони Росії здійснювалась довіреними кочегарами і машиністами, що працювали на залізниці Бендери—Рені—Галац.

Вантажі, що поступали з-за кордону, деякий час переховували в Рені чи на його околицях. У 1879 році міська поліція знайшла в плавнях біля станції Рені ящик з російським друкарським шрифтом[4].

Активну участь у підпільній роботі в той час брав земський лікар Літинський. Він постійно підтримував зв'язки з київськими соціалістами, одержував від них гроші на друкування нелегальної літератури і переправляв їх у Галац Я. Піотровському, що був представником від київського підпілля в Бессарабії і Румунії. В Бендерах Літинський був зв'язаний з сестрою-жалібницею А. Романовською, яка виконувала його доручення по транспортуванню вантажів у цей район[5]. Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Літинський допомагав революціонерам переправлятися через кордон, активно розповсюджував нелегальну літературу серед російських солдатів і місцевого населення. В своїй діяльності він спирався на підтримку багатьох однодумців з числа лікарів і молодшого медперсоналу, що обслуговували санітарні поїзди та численну клієнтуру з ренійських міщан.

Повернення Рені до складу Російської держави після російсько-турецької війни 1877—1878 рр. відіграло позитивну роль у розвитку економіки і культури міста. Залізниця Бендери—Рені—Галац, збудована Росією у 1877 році, зв'язувала місто не тільки з Бессарабією, але й з центром країни, що сприяло пожвавленню ділового життя. Рені-порт набував все більшого значення в торгівлі Росії з іншими країнами.

---

[1] «Доклады и сообщения Института истории АН СССР», 1956, вып. 11, с 38—41.

[2] «Научные доклады Высшей школы. Исторические науки», 1959, № 2, с. 122—124.

[3] И. Г. Будак. Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период, с. 33.

[4] Положение крестьян и общественно-политическое движение в Бессарабии 1861—1895 гг. Сборник документов. Кишинев, 1965, с. 432.

[5] И. Г. Будак. К вопросу о роли Бессарабии в осуществлении революционных связей России с Румынией. Кишинев, 1964, с. 157—169.

У другій половині XIX та на початку XX століття Рені розвивалось головним чином як річковий порт. Містом керувала думська управа на чолі з міським головою. Після повернення Росії дунайських портів у 1878 році торгівлю через порт Рені з чорноморськими і балканськими портами здійснювали суднами торговельного дому князя Гагаріна. У 1886 році це підприємство було перетворено в Акціонерне товариство Чорноморсько-Дунайського пароплавства. Але в умовах економічної кризи початку XX століття і конкуренції з боку Австрійського, Угорського та Румунського пароплавств Акціонерне товариство, незважаючи на державну фінансову підтримку, не могло далі забезпечити ефективну діяльність водного транспорту в цьому районі. Ці функції взяло на себе державне Російське Дунайське пароплавство. Рені стало одним з основних портів дунайської водної траси.

У 1900 році Кілійське русло Дунаю було значно поглиблене і до ренійського порту почали заходити океанські судна. Сюди доставлялося багато вантажів з Одеси, які потім направлялися в придунайські країни. Товари, що поступали з цих країн, в свою чергу через Рені перевозилися до Одеси, а потім далі на Україну та в різні райони Росії. Чимало вантажів, зокрема зерна, поступало сюди по річці Пруту, а звідси вивозилося за кордон.

На початку XX століття з Рені щоденно відправлялися пароплави на Галац, Ісакчу, Тулчу, Ізмаїл. Двічі на тиждень здійснювалися буксирно-вантажні рейси в Галац та інші порти Дунаю і майже кожного дня буксирно-вантажні і поштово-пасажирські рейси між Одесою і Рені з заходом в проміжні дунайські порти. Багато вантажів і пасажирів перевозилось по лінії Рені—Кладово з заходом у порти Румунії, Болгарії і Сербії. Крім того, порт приймав і відправляв багато іноземних суден.

З розширенням зовнішньої торгівлі місто за порівняно короткий час значно виросло. В 1913 році тут налічувалося близько 100 торговельних підприємств з річним оборотом в 200 тис. крб. Експорт товарів через Рені дорівнював 4535 тис. пудів, імпорт — 170 тис. пудів; у внутрішній торгівлі довозилося 2800, вивозилося 1358 тис. пудів. В порту споруджувалися приміщення агентства Російського Дунайського пароплавства — пакгаузи, майстерні по ремонту суден, матеріальні, лісні і вугільні склади, таможня. В місті проживало 19,5 тис. чоловік. Основна маса населення наймалася на роботи в порту, на залізницю, в лісопильні та цегельні заводи. Значна частина жителів займалася садівництвом і городництвом. Під садами було 6 тис. десятин, під городами — 400.

Незважаючи на швидке зростання населення і економіки, Рені ще й на початку XX століття залишалося заштатним містом Ізмаїльського повіту. Місто не мало водопроводу і каналізації, а забруковано було лише кілька центральних вулиць. Влітку від спеки тут здіймалися хмари пилюки, а восени і навесні вулиці ставали непрохідними від болота. Антисанітарні житлові умови були причиною частих захворювань та епідемій. Так, у 1906 році внаслідок епідемій скарлатини та дифтериту померли сотні дітей. В місті працювала тільки одна невелика лікарня.

Не краще стояла справа з освітою. В Рені на початку XX століття були лише дві початкові школи та трикласне чоловіче училище, але й їх закінчували одиниці. У 1906 році, наприклад, училище закінчили всього 6 учнів.

Тяжке життя портових, залізничних та інших робітників ускладнювалося державними поборами і податками. В Бессарабії до початку XX століття діяли й далі деякі закони, встановлені румунським урядом ще в 1861—1877 рр. Мав чинність, наприклад, закон про податок для категорії міського населення, що не мала нерухомого майна і проживала в найманих будинках чи квартирах. За цим законом родина, в якій було 2—3 дорослі сини, платила податок 22 крб. 50 коп.— 30 крб. на рік. В Рені існувала досить чисельна категорія робітників, таких як прикажчики хлібних лабазів та магазинів. Вони приймали зерно, що його привозили на продаж в місто селяни навколишніх сіл. Оскільки хліб надходив і в недільні і в святкові дні, то прикажчики змушені були працювати без відпочинку.

Негативно позначилося на бюджеті місцевих жителів і встановлення урядом у 1906 році торговельного мита на імпортний ліс, внаслідок чого значно зросли ціни на паливо і будівельні лісоматеріали.

Тяжкі умови життя, зростання безробіття, задушлива атмосфера реакційного царського режиму прискорювали процес згуртування робітників міста, формування класової свідомості, підвищували їх активність в боротьбі проти експлуатації і безправ'я.

В кінці XIX — на початку XX століття Рені стало одним з пунктів, через який транспортувалася в Росію з-за кордону нелегальна марксистська література і, зокрема, газета «Искра»[1].

Через Рені здійснювалися різносторонні зв'язки бессарабських революціонерів з румунськими, які особливо посилилися під час першої російської революції.

В цей час революційна боротьба робітників Рені набула значного піднесення. Найбільш свідому частину пролетаріату становили робітники залізниці та лісопильних заводів — великих на той час підприємств Бессарабії. В 1905 році залізничники взяли активну участь у жовтневому політичному страйку. В 1906 році на станції Рені вже існувала соціал-демократична організація, яка підтримувала тісні зв'язки з деякими організаціями Бессарабії і України[2]. Вона входила до Бендерського комітету РСДРП, що об'єднував партійні групи залізниці Бендери—Рені[3].

Після поразки першої російської революції соціал-демократи не припинили пропагандистської і організаторської роботи серед робітників. В 1908 році тут працював марксистський гурток, організатором і керівником якого був видатний болгарський діяч І. М. Широков. В роботі гуртка активну участь брали М. Сирота, К. Долгов, Я. Гроссман.

В період нового революційного піднесення боротьба трудящих стає більш масовою. Робітники Рені відповіли хвилею страйків на розправу царського уряду над робітниками Ленських копалень. Разом з іншими страйкували робітники залізниці Бендери—Рені, оголосили страйк вантажники ренійського порту[4]. На характері цих виступів все більше позначався вплив більшовиків.

Перша світова війна принесла нові випробування трудящим міста; це були роки дальшого зміцнення єдності робітничого класу. В 1917 році робітники Рені разом з трудящими всієї Росії, в т. ч. і України, піднялися на боротьбу з самодержавством, а потім і з буржуазним Тимчасовим урядом. У боротьбі з старою адміністрацією і поліцією їм допомагала армія. Так, 12 березня 1917 року солдати військових частин, що розташовувалися в місті, роззброїли міську поліцію, паралізувавши її діяльність[5].

Незадоволення політикою Тимчасового уряду, що продовжував війну, з кожним днем зростало. Бажання «не на фронт, а додому» стало загальним серед солдатів і було тією основою, яка зміцнювала контакти з населенням.

Ренійська Рада робітничих депутатів успішно проводила пропагандистську і агітаційну роботу серед населення та армії проти Тимчасового уряду і його політики. Коли стало відомо про спробу корніловського контрреволюційного перевороту, Ренійська Рада ухвалила резолюцію, в якій вимагала суду над Корніловим та його прибічниками.

Через Рені встановлювались зв'язки революційно настроєних військ Румунського фронту з центральними більшовицькими організаціями України й Росії, які значно зміцніли після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі Росії.

---

[1] И. Г. Будак. Революция 1906—1907 гг. в Молдавии. Кишинев, 1955, с. 56.
[2] История Молдавской ССР, т. 1, с. 539, 547, 554.
[3] Ю. Г. Иванов. В годы революционного подполья, с. 16.
[4] Там же, с. 35, 36.
[5] Сборник работ аспирантов Одесского государственного университета. Одесса, 1964, с. 110.

20—26 вересня 1917 року в Кишиневі зібрався Бессарабський губернський з'їзд Рад. Від Ренійської Ради на з'їзді були присутні депутати Гейко і Астахов. Обидва виступили з доповідями, в яких розповіли про тяжке економічне становище місцевого населення. Нестаток хліба і іншого продовольства в місті відчувався особливо гостро в зв'язку з великою кількістю військ і госпіталів, що тут розташовувалися. Дезорганізація залізничного транспорту не давала можливості регулярно доставляти продукти, вугілля і нафту. Зупинилися млини. Колишні чиновники, що залишалися ще на службі, не виявляли бажання співробітничати з Радою і вдавалися до саботажу. Доповідачі разом з тим відмітили, що серед населення й солдатів з кожним днем зростає авторитет Ради робітничих депутатів. І дійсно, вже в листопаді 1917 року вся влада в місті зосереджувалась в руках Ради. Депутатом на II Всеросійський з'їзд Рад у жовтні 1917 року від Ренійської Ради обрано більшовика Ф. І. Смирнова[1].

Восени 1917 року Ренійська Рада була ще меншовицькою[2]. Це обумовлювалося рядом складних обставин, в яких опинилося місто, відрізане, як і вся Бессарабія, від центру країни буржуазно-націоналістичною Центральною радою. В самій Бессарабії контрреволюційні сили гуртувалися навколо буржуазно-націоналістичного «Сфатул-Церія», що вступив в антирадянський зговір з Українською Центральною радою. Але роз'яснювальна робота більшовиків серед трудящих, що послідовно викривала зрадницьку політику «Сфатул-Церія», давала свої результати: маси вимагали розгону цієї зрадницької організації і встановлення Радянської влади. Ці вимоги трудящих мас яскраво відображені в резолюції про владу, що її прийняли делегати Бессарабії на II з'їзді Румчероду.

В грудні 1917 року з загостренням боротьби за владу виникла потреба в створенні радянських збройних сил. Після обговорення цього питання на виконавчому бюро Румчероду 21 грудня 1917 року утворено фронтвідділ для організованого виводу російських військ з території королівської Румунії і формування радянських військ. Штаб фронтвідділу розміщувався в Болграді, а представники його — в Рені, Унгенах і Дунайській флотилії. Представник фронтвідділу відразу ж установив зв'язки з Ренійською Радою та її виконкомом і за допомогою місцевих радянських органів обладнав радіостанцію, друкарню і зосередив значні військові з'єднання[3]. Радянську владу в Рені встановлено на початку січня 1918 року.

Скориставшись тяжким внутрішнім і зовнішнім становищем молодої Радянської країни, буржуазна Румунія на початку 1918 року розпочала окупацію Бессарабії. Жорстокі бої кілька днів тривали на півдні Бессарабії. Місто Рені двічі переходило з рук у руки і 12 січня 1918 року його зайняли окупанти[4]. Напередодні відбулося засідання Ренійського виконавчого комітету разом з ревкомом 115-ї піхотної дивізії. На засіданні було прийнято рішення про евакуацію виконкому[5]. Так над містом нависла темна ніч іноземної окупації. Довгі 22 роки його населення залишалося відірваним від вільного життя Радянської країни, приреченим на існування під гнітом румунських поміщиків і буржуазії.

Становище населення міста під час румунської окупації дуже погіршало. Незважаючи на те, що в цілому для Бессарабії 1919 рік був урожайним, тогочасні газети відмічали в країні масове безробіття, голод та епідемії. Спекулянти встановлювали надзвичайно високі ціни на продукти і товари широкого вжитку[6].

У 1925 році в зв'язку з засухою в Південній Бессарабії становище трудящих було особливо тяжким. З кожним роком зменшувалася завантаженість ренійського порту,

---

[1] С. Я. Афтенюк и др. Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии. Кишинев, 1964, с. 338.
[2] Борьба за власть Советов в Молдавии, с. 74, 98, 99, 157, 274.
[3] С. Я. Афтенюк и др. Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии, с. 471, 576.
[4] Ученые записки Кишиневского университета, т. 16, 1955, с. 189.
[5] ЦГАОР, ф. 412, оп. 1, спр. 124, арк. 204.
[6] Газ. «Правда», 27 липня 1919 р.

бо більшість товарів направлялась тепер в румунські порти Галац та Браїлу. Так, в 1929 роців в Рені побувало всього 65 торгових суден, в той же час Галац відвідало 503 судна. В 1933 році в Рені налічувалось 1,1 тис. безробітних. В порту працювало близько 1000 робітників, але роботи вистачало на 2—3 години в тиждень. Заробітна плата вантажника дорівнювала 7 леям в день, а 1 кг хліба коштував 10 лей. Восени 1935 року в порт не прибуло жодне судно. Голод охопив всю Бессарабію. Середній заробіток робітника становив 5 лей на день. Робітники на лісопильному заводі Попеску працювали по 12 годин на добу[1].

Румунський уряд закрив у місті російські школи, заборонив російські і українські газети.

У 1935 році Рені, в минулому один з найважливіших портів на Дунаї, називали «вимираючим містом». Серед приватних підприємців катастрофічно росло число банкротств. Закривались майстерні, торговельні фірми, контори. Відсутність роботи в порту позбавила заробітку більшість жителів міста; багато з них просто вмирало з голоду. Школи з початком учбового року пустували[2].

Населення міста не припиняло боротьби за возз'єднання Рені з Радянською країною. В серпні 1918 року залізничники Рені брали активну участь у загальному страйку протесту залізничників Бессарабії проти румунської інтервенції[3]. В квітні 1919 року на території Бессарабії виникли революційні комітети, повсюдно діяли партизанські загони. Все це свідчило про те, що своєю батьківщиною трудящі вважали Радянську країну.

В умовах жорстокого переслідування з боку румунської поліції існувала й діяла Ренійська комуністична організація. Численні арешти її членів, проведені поліцією в червні 1919 року, не зачепили основного її ядра. Три делегати від Ренійського волосного комітету брали участь у роботі 2 Бессарабської партійної конференції, яка нелегально зібралася в Кишиневі 7 липня 1919 року[4]. В листопаді 1920 року під керівництвом міської партійної організації в Рені відбувся страйк візників порту та робітників залізничної станції[5]. Ренійська комуністична організація проводила постійну роботу серед населення, зокрема розповсюджувала листівки з закликами до боротьби проти окупантів.

В квітні 1924 року партійний комітет вжив заходів щодо організації серед комсомольців і молоді призовного віку т. зв. товариства рекрутів, члени якого мали провадити агітаційну і підривну роботу в румунській буржуазній армії на випадок її нападу на Радянський Союз[6].

В серпні 1924 року Південно-Бессарабський партійний комітет дав розпорядження Ренійському комітету збирати відомості про місця розташування румунських військових та жандармських частин і їх озброєння. Одночасно в Рені було надіслано зброю і вибухові речовини.

Активна підпільна діяльність Ренійської комуністичної організації привертала постійну увагу румунської поліції і жандармерії. Особливе напруження склалося в порту, через який здійснювалися контакти бессарабських комуністів з румунськими. 30 квітня 1930 року ренійська поліція одержала телеграфний наказ про негайне проведення облав у корчмах, ресторанах, мебльованих кімнатах, щоб затримати підозрілих та іногородніх, а також обшукати квартири комуністів з метою виявлення листівок і літератури, підготовлених до дня 1 Травня. Все ж листівки були розповсюджені — і в місті, і на його околицях. В них робітники і селяни закликались до участі у першотравневій демонстрації.

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 50, арк. 46.

[2] Журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 1, с. 23; № 11—12, с. 24.

[3] Вековая дружба. Кишинев, 1961, с. 390.

[4] Борьба трудящихся украинских придунайских земель за социальное и национальное освобождение (1918—1940 гг.), с. 56.

[5] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4115, арк. 21; арк. 16, 19; ф. 1138, оп. 1, спр. 5, арк. 67.

[6] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 49, арк. 3.

В травні того ж року поліції за допомогою провокаторів вдалося виявити і заарештувати 14 членів Ренійської партійної організації. В листопаді відбувся судовий процес чотирнадцяти. Румунський суд обвинувачував підсудних насамперед в тому, що вони належали до комуністичної партії. За речові докази правили шапірограф з відбитками листівок, примірники газет «Правда», «Красный Юг» (орган повітового комітету партії), журн. «Класова боротьба» («Лупта де класе» — теоретичний і політичний орган Румунської компартії), програма Комінтерну та інше. Під час оголошення вироку підсудні виголошували — «Геть суд!», за що строк ув'язнення був збільшений ще на один рік [1].

Арешти не припинили роботу партійної організації, яка швидко поновила свій склад і знову керувала страйками і демонстраціями. Вже 1 серпня 1930 року в місті страйкували вантажники порту, вимагаючи підвищення заробітної плати. Настійливість і організованість страйкарів примусили торговців задовольнити їх вимогу.

Пожвавилась робота комсомольської організації. В листопаді 1931 року поліція доносила, що Ренійська комсомольська організація посилила антидержавну пропаганду і агітацію, скориставшись фінансовою кризою, падінням риночних цін на сільськогосподарські продукти та негативною в країні кон'юнктурою, створеною застосуванням сили під час збирання податків[2].

Постійною формою роботи партійної і комсомольської організацій серед населення стало розповсюдження листівок. Напередодні 1 Травня 1932 року в місті було знайдено багато комуністичних листівок, а на одній з околиць майорів червоний прапор з комуністичними гаслами. В січні 1933 року вже в самому місті з'явився червоний прапор з закликом до визволення Бессарабії[3].

В листівках партійна організація Рені викривала експлуататорську суть політики буржуазії і поміщиків, закликала до рішучої боротьби за поліпшення свого матеріального становища, підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня. В одному із звернень до робітників ренійського порту партійна організація рекомендувала створити комітети дії, які б постійно вирішували всі справи з адміністрацією. Дуже швидко робітники ренійського та інших дунайських портів відгукнулися на цей заклик. Газета «Красный Юг» сповіщала, що в ренійському порту створена організація єдиного фронту, яка вимагатиме постійного поліпшення умов праці, звітності дирекції на загальних зборах робітників та визначатиме своїх представників для участі в керівництві підприємством[4]. Так робітничий клас Рені намагався хоч частково здійснювати контроль над виробництвом.

Викриваючи імперіалістичний характер політики румунського буржуазного уряду, партія закликала до боротьби за возз'єднання Бессарабії з Радянським Союзом. Незадоволення мас владою румунської буржуазії, прагнення до возз'єднання з Радянським Союзом проявлялися з кожним роком в рішучішій формі. В березні 1935 року воно вилилось в збройний опір населення Рені примусовому стягненню податків. Поліції не вдалося навіть арештувати керівників цього виступу — їх надійно переховували жителі міста. Повітовій поліції довелось знову давати суворі вказівки щодо забезпечення охорони порядку в місті, особливо в передтравневі дні. Влітку 1936 року поліція знову констатувала, що серед робітників міста надзвичайно посилились комуністичні настрої, а портовики вже не криючись звертаються один до одного зі словом «товариш». Перед травневими святами 1937 року поліція змушена була звернутися до командування військового гарнізону з проханням виділити солдат для охорони порядку в місті на період з 25 квітня по 3 травня. Але надія на армію на цей час не могла справдитись. Комуністична партія дедалі поширювала свій вплив на солдатські маси, незважаючи на жорстокі вироки військового

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 312, оп. 1, спр. 48, арк. 27, 96.
[2] Там же, ф. 513, оп. 1, спр. 143, арк. 115.
[3] Там же, ф. 312, оп. 1, спр. 80, арк. 2; спр. 78, арк. 262.
[4] Там же, ф. 515, оп. 1, спр. 32, арк. 6; ф. 312, оп. 1, спр. 79, арк. 115.

трибуналу, до якого вже були віддані члени підпільної комуністичної організації 21-ї піхотної дивізії.

Трудящі Рені ніколи не визнавали розбійницького загарбання свого міста румунськими імперіалістами і протягом довгих років окупації сподівалися на повернення його до складу Радянської держави. Звістка про вступ 28 червня 1940 року частин Червоної Армії на територію Бессарабії швидко дійшла до придунайської землі. А слідом за тим 29 червня передові загони радянських збройних сил вийшли вже на ріку Прут в районах міст Рені, Кагулу, Унгенів, перетявши шлях румунам, по якому вони намагалися вивезти награбоване в Бессарабії майно[1].

Населення Рені хлібом-сіллю зустрічало Червону Армію, прихід якої означав кінець тяжкого ярма румунської неволі. 4 липня в Рені відбувся урочистий мітинг, присвячений цій знаменній події. В місті були створені органи Радянської влади — Рада депутатів трудящих та виконавчий комітет, що розгорнули діяльність по соціалістичній перебудові всього життя. Рені стало районним центром Ізмаїльської області Української Радянської Соціалістичної Республіки. В перші ж дні після визволення міста радянські профспілки запровадили на приватних промислових підприємствах робітничий контроль в особі тимчасових робітничих комітетів. Радянські органи з допомогою громадських організацій розпочали боротьбу з залишками капіталістичної спадщини — спекуляцією і хабарництвом.

У серпні 1940 року було націоналізовано банки, промислові та торговельні підприємства. Органи Радянської влади провели ряд заходів по ліквідації безробіття. В місті вводилися в дію підприємства, які були залишені власниками, здійснювалася їх реконструкція на базі нової техніки.

Поряд з економічними перетвореннями здійснювалися і заходи в галузі охорони здоров'я трудящих та культурного будівництва. В місті відкрито нову лікарню, фельдшерські пункти, амбулаторії, жіночі і дитячі консультації. Медичні працівники приступили до ліквідації пошесних хвороб.

У місті відкрито дві середні школи з рідною мовою навчання. Вживалися заходи по ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

За короткий час соціалістичний лад міцно ввійшов у всі сторони соціального, економічного і культурного життя, все в більшій мірі розкриваючи перед трудящими світлі перспективи майбутнього. Але віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз знову відірвав населення Рені від соціалістичної Батьківщини.

О четвертій годині 22 червня 1941 року місто було несподівано обстріляно фашистськими військами. З цієї години в районі Рені на протязі майже місяця не припинялися кровопролитні бої частин Червоної Армії і Чорноморського флоту з озвірілими німецько-фашистськими ордами. Велику роль у боротьбі з загарбниками відіграла Дунайська флотилія, що входила до складу Чорноморського флоту. Ренійська група цієї флотилії (монітори «Железняков», «Жемчужний» та «Ростовцев», 4 бронекатери та 2 катери-тральщики) у взаємодії з наземними батареями довгий час перешкоджала ворогові форсувати Дунай на дільниці Ісакча—Стара Кілія та вторгненню румунських кораблів з Тулчинського гирла в Дунай. 24 червня 1941 року 5 моніторів румунської річкової дивізії зробили спробу прорватися з Галацу в Рені. Їм навперейми вийшли монітори й бронекатери Ренійської групи й примусили ворога відступити. 27 червня Ренійська група Дунайської флотилії зірвала спробу ворога форсувати річку Прут на сторожових катерах. Після цього противник зосередив на правому березі Дунаю проти Рені значну кількість артилерії і мінометів, що ставило в скрутне становище кораблі Ренійської групи. 29 червня за наказом командування Ренійська група кораблів ввійшла в озеро Кагул, де вогнем своєї артилерії прикривала фланг радянських стрілецьких частин. З виникненням загрози оточення правого флангу наших наземних військ 8 липня командування відвело Ренійську групу ко-

[1] А. М Лазарев. Воссоединение молдавского народа в единое Советское государство. Кишинев, 1965, с. 95.

раблів в Ізмаїл, передавши її до складу Ізмаїльської групи Дунайської флотилії[1].

19 липня 1941 року Рені захопили німецькі і румунські війська. Репресіями та всілякими утисками окупанти намагалися залякати радянських людей і зламати їхню волю до опору. У 1942 році, наприклад, військова адміністрація видала наказ, яким заборонялося місцевому населенню навіть носити радянські головні убори[2]. Але, не дивлячись на встановлення жорстокого окупаційного режиму, ренійська поліція систематично доповідала в Ізмаїл про вороже ставлення населення до «нового порядку». Міська поліція завела сотні особистих справ на жителів Рені: за розповсюдження повідомлень Радянського інформбюро про перемоги Червоної Армії над фашистськими військами, за допомогу радянським військовополоненим, за підозру в комуністичній діяльності та знищенні німецьких солдатів і офіцерів[3].

Самовіддано боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни жителі Рені. За бойові заслуги 553 мешканці міста були нагороджені бойовими орденами і медалями.

26 серпня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили місто. Збитки, заподіяні румунсько-німецькими загарбниками Ренійському району, становили 200 млн. карбованців[4].

Після визволення міста почалася відбудова зруйнованих підприємств, шкіл, житлових будинків, комунального господарства. Усвідомлюючи важливість безперебійної роботи порту для переможного закінчення війни, робітники брали активну участь у недільниках для ліквідації його перевантаженості. Часто організовувались недільники для впорядкування міста та покращання його санітарного стану. З ініціативи жителів Рені виник патріотичний рух за збирання грошей на відновлення кораблів Дунайської флотилії та на допомогу дітям-сиротам і дітям фронтовиків.

Основна увага приділялася відбудові порту і промислових підприємств. В 1944 році, незважаючи на надзвичайно тяжкі умови військового часу, порт повністю забезпечував перевезення вантажів для наступаючих військ 3-го і 4-го Українських фронтів. Водночас робітники з великим піднесенням трудилися на відбудові зруйнованих портових споруд, залізничних під'їзних шляхів, ремонті, навантаженні і вивантаженні суден.

Робітники і службовці ренійського порту активно включились у змагання з портовиками Ізмаїла і Кілії. У виконанні підвищених зобов'язань у передтравневому змаганні особливо відзначилися 5 бригада вантажників, що виконувала по дві норми, і 6 молодіжна, яка давала 150 проц. норми. Такі стахановці, як Х. Манєв, М. Ляпчу, І. Рушульський давали понад дві норми. Щоденні виробничі норми виконували на 150 проц. майже всі старі і досвідчені вантажники. Таких високих виробничих показників портовики домагалися в надзвичайно тяжких умовах: в порту не вистачало не тільки складних підйомних механізмів, а навіть таких необхідних речей, як лопата, носилки, тачка тощо, увесь порт освітлювався лише однією електролампою.

За 8 місяців 1945 року порт прийняв і відправив 227 тис. тонн вантажів, з них 15 тис. нафтопродуктів та багато руди, солі, целюлози, металу, хлібопродуктів, кольорових металів, конопель. Одночасно в порту будувалися закриті і відкриті сховища та інші споруди.

Багато зусиль і коштів вкладено у відбудову і реконструкцію залізничного вузла. Через рік після визволення залізничний вузол був не тільки повністю відбудований, але й працював зі значним перевиконанням норм перевезень вантажів. Залізничне депо, яке ще не мало необхідного устаткування, часто здійснювало складний ремонт паровозів.

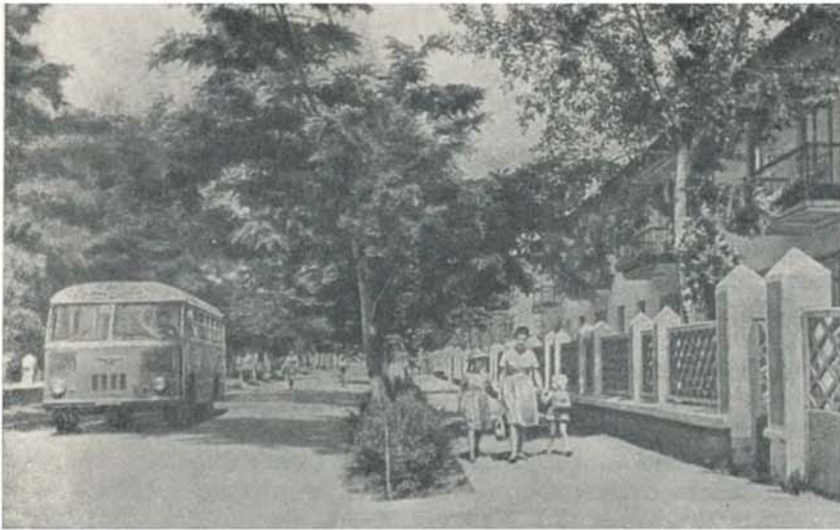
---

[1] И. И. Локтионов. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне, с. 15, 26, 27, 31.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-29, оп. 1, спр. 128, арк. 36.

[3] Там же, ф. Р-12, оп. 1, спр. 380, арк. 17; ф. Р-127, спр. 92, арк. 19.

[4] Газ. «Сталинский путь» (Рені), 15 січня 1948 р.

Вулиця 28-го червня. Рені. 1967 р.

Налагоджувалася робота лісотарного заводу. В минулому це підприємство забезпечувало тарою риболовецькі колгоспи всієї області та рибозавод. Відступаючи, окупанти пошкодили обладнання, вивезли приводні ремні. Але енергійна праця робітників дала змогу за стислі строки налагодити випуск тари для рибного господарства. Одночасно завод почав ремонтувати машини для риболовецьких колгоспів, а з травня 1945 року — випускати каючки (човни) для промислового лову риби. Колектив підприємства не тільки виконував і перевиконував планові виробничі завдання, але постійно виступав як ініціатор і безпосередній учасник недільників в порту, на залізниці, на впорядкуванні міста, будівництві шкіл, стадіону тощо.

Відновив роботу райпромкомбінат, що об'єднував три швейні майстерні, шевський, кожушний, прядильно-в'язальний цехи, кузню, слюсарні, перукарні, майстерні по виготовленню кошиків та інших предметів широкого вжитку. Почали працювати магазини, їдальні[1]. На початку 1945 року в Рені був зданий в експлуатацію перший відбудований паровий млин. Необхідне устаткування для млина замість вивезеного окупантами було доставлено з різних областей країни.

За період з 1945 і до початку 1948 року міські підприємства були не тільки відбудовані, але й значно розширені і реконструйовані. Ренійський торговельний порт став дедалі більше оснащуватись новим сучасним устаткуванням, в результаті товарооборот його досяг 7 млн. крб. На повну потужність працювали відбудований елеватор, другий млин, рибозавод з коптильним та засолювальним цехами. Промкомбінат збільшив випуск будівельних матеріалів, почали давати продукцію нові його цехи: цех кольорової продукції, що випускав посуд, гончарний цех та інші. Стали до ладу два маслозаводи, цегельно-черепичний завод, дизельна електростанція.

Поступово налагоджувалось міське господарство. Пленум РК КП(б)У, що відбувся в липні 1946 року, намітив заходи по ремонту старого житлового фонду і обговорив план будівництва нових житлових будинків, літнього кінотеатру, міського стадіону, спортивного залу та впорядкування річкового пляжу. В 1950 році прокладено водопровід. У 1952 році на благоустрій міста витрачено 120 тис. крб. Насаджено міські парки й сквери. Тільки в 1952 році прокладено 600 кв. метрів тротуарів, збудовано пішохідні мости.

В 1953—1954 рр. збудовано клуб залізничників, клуб моряків, гуртожиток для робітників порту, в 1955 році — універмаг і 4 спеціалізовані магазини, залізничний вокзал, середню школу, будинок райкому партії, 7 житлових будинків для робітників порту і залізничників; на ремонт старих житлових будинків витрачено 484 тис. карбованців.

З кожним роком збільшувалась мережа підприємств побутового обслуговування населення і харчової промисловості. В райпромкомбінаті стали до ладу столярний, слюсарний та ковальський цехи. В харчокомбінаті збудовано кондитерський цех і хлібозавод. М'ясокомбінат збільшив випуск ковбасних виробів.

Велику увагу міська партійна організація приділяла вихованню населення. Зокрема була налагоджена постійна робота серед жінок: організовані жіночі ради,

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 24, арк. 27.

делегатські збори, обрані жіночі організатори. 3 червня 1945 року відбулася перша районна нарада жіночих рад і жіноргів, де обговорювались питання про участь жінок в громадському житті, про ліквідацію неписьменності та дитячої безпритульності, про поліпшення благоустрою міста і боротьбу з антисанітарією в побуті. За рішенням наради при жіночих радах створювалися секції: побутова, санітарна, торговельно-промислова та культурно-освітня. Так, за участю жіночих організацій міста здійснювався постійний контроль за виконанням закону про загальне обов'язкове навчання дітей шкільного віку, перетворювалася в життя постанова Ренійського виконкому депутатів трудящих про додержання в місті санітарного стану, без чого не можна було ефективно боротися з висипним тифом, туберкульозом, трахомою й іншими інфекційними хворобами.

Дедалі більше уваги приділялося культурно-виховній роботі серед населення, особливо серед молоді. Активну діяльність в цьому розгорнула комсомольська організація міста. Поліпшувало роботу районне відділення товариства «Знання». Почали працювати районна бібліотека, клуби, кінотеатр, червоні кутки. В місті працювало 6 загальноосвітніх шкіл, будинок піонерів.

Влітку 1946 року сюди на гастролі прибула трупа Московського театру оперети. Це поклало початок регулярним поїздкам у Рені театральних колективів столиці, обласних та міських театрів.

На піклування партії і уряду про повсякденні потреби радянських людей трудящі міста відповіли самовідданою працею. Так, робітники паровозного депо виконали завдання п'ятирічного плану за 4 роки і 7 місяців, робітники порту — за 4 роки і 10 місяців. Технічний прогрес у виробництві сприяв зародженню нового, вищого типу соціалістичного змагання — змагання за комуністичну працю. В 1958 році на заклик молодих робітників депо Москва-Сортувальна активно відгукнулися і трудящі Рені. Першими в змагання включилися ренійські залізничники і портовики. Бригади ремонтників залізничного депо, очолювані Замфіреску і Надкриничним, змагаючись за звання бригад комуністичної праці, вже в 1958 році скоротили строки профілактичного ремонту паровозів на 3 години; це давало державі 111 крб. економії на кожному паровозі.

В 1959 році за звання колективів комуністичної праці боролися 36 бригад, дільниць і змін. Високе звання бригади комуністичної праці було присвоєно комсомольській паровозній бригаді, очолюваній комуністом П. Шеленіним, звання ударників комуністичної праці — комсомольцям залізничного депо А. Штомпелеву, Н. Штехеру, І. Асаржі та іншим[1].

Чільне місце в промислово-економічному комплексі Рені, як і раніше, посідав порт. Відбудові і механізації ренійського порту уряд надавав великого значення. Тільки за 5 років (з 1959 по 1963) капіталовкладення в його реконструцію становили 5537 тис. крб. У 1962 році всі трудомісткі процеси були повністю механізовані. Цілком реконструйовані старі причали та побудовані нові. В 1964 році споруджено новий пасажирський порт.

Ренійський порт став одним з найбільших на Дунаї. На його причалах майорять прапори кораблів Румунії, Болгарії, Угорщини, Югославії, Австрії, країн Середнього Сходу, Індії, Тунісу, ОАР та інших країн світу. Якщо в 1945 році він прийняв 446 су-

У ренійському порту. 1967 р.

[1] Газ. «Дунайская заря» (Рені), 20 листопада 1959 р.

ден, то в 1963 — 3947. За 20 років вантажооборот збільшився в 10 разів. Порт зв'язаний залізничними магістралями з усіма країнами Європи. Через нього перепроваджуються: промислове устаткування, верстати, автомашини, взуття, сільськогосподарські машини, електроустаткування, свіжі овочі, залізна руда, вугілля, кокс, з країн Близького і Середнього Сходу — цитрусові, бавовна, каучук тощо.

18 грудня 1966 року жителі Рені урочисто відзначили 150-у річницю свого порту, підвели підсумки його розвитку. За роки семирічки порт повністю реконструювали, збудовано глибоководні морські причали, нові склади, вантажні площадки. Портальні й плавучі крани замінили ручну працю вантажників. У навігацію 1966 року в порту побували судна одинадцяти країн світу, вантажооборот порту — 4 млн. тонн. Порт Рені нині належить до числа десяти найбільших морських портів СРСР. Не раз ренійські портовики були переможцями в соціалістичному змаганні. За третій квартал 1966 року їм присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства морського флоту СРСР і ЦК профспілки робітників морського і річкового флоту, а також першу грошову премію[1].

В ознаменування трудових успіхів на честь 50-річчя Великого Жовтня ренійський порт занесено в Книгу трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок.

Набагато розширився залізничний вузол, який набуває дедалі більшого значення для торговельних зв'язків з країнами Європи. Тут збудовано ще в 1946 році нову наливну станцію, перестановочний пункт, промивну і пропарювальну станцію, встановлено прожекторне освітлення, введено маневровий радіозв'язок та напівавтоматичне блокування, паровози замінено тепловозами. Цілком реконструйовано і оснащено новим устаткуванням залізничне депо. Внаслідок механізації трудомістких робіт вивантаження вагонів прискорилось у 5 разів, а навантаження — в 2 рази.

На всіх підприємствах міста набув великого розмаху рух за комуністичну працю. В 1960 році в порту звання бригад комуністичної праці вже здобули бригада В. Аджема, колектив плавкрана № 2 на чолі з бригадиром О. Думітреско і плавкрана № 4, де бригадир Ф. Полтавський. Звання ударників комуністичної праці одержали капітан буксиру «Касатка» В. Зубов, електрозварювальник П. Нікула, водії автонавантажувачів І. Барбус і В. Глуган[2]. В 1963 році на Дошку пошани області занесено 10 передовиків міста, серед них — старший крановщик порту В. А. Буценко, зчіплювач вагонів І. О. Негру, машиніст депо О. П. Пробилов та інші.

Пишаються портовики тим, що в їхньому колективі працює старший крановщик порту ударник комуністичної праці І. Г. Боярський. Екіпаж його плавкрана виконує виробничі норми на 125 процентів. У 1963 році І. Г. Боярського нагороджено орденом Леніна.

З року в рік поліпшується благоустрій міста. Розширюється мережа водопроводу, прокладено нові тротуари, багато висаджується дерев. У 1959—1960 рр. в районі залізничного вузла виросли нові вулиці Комсомольська, Спортивна, Поштова, Шевченка з сучасними багатоповерховими будинками. На центральній площі міста — широкоекранний кінотеатр. Якщо в 1940 році комунальна житлова площа всього міста дорівнювала 10 тис. кв. метрів, то в 1964 році лише 58 багатоповерхових будинків мали площу 15,7 тис. кв. метрів. У місті заасфальтовано 87,3 тис. кв. метрів шляхів і тротуарів, встановлено 1000 газових плит, відкрито регулярні автобусні лінії, які зв'язали місто з околицями. Закладено 2 нових парки. В 1964 році стала до ладу міська АТС; встановлено телевізійний ретранслятор. В тому ж році місто одержало електроенергію від державної енергосистеми.

До встановлення Радянської влади в Рені працював лише один лікар і 2 фельдшери; трахома, туберкульоз, висипний тиф були широко розповсюджені серед населення. Піклуючись про здоров'я людей, Радянський уряд допоміг створити мережу

[1] Газ. «Знамя коммунизма» (Одеса), 18 жовтня 1966 р.
[2] Газ. «Чорноморська комуна», 18 жовтня 1960 р.

лікарських і оздоровчих закладів. У місті є два медичні об'єднання: міське і портове, до складу яких входять міська лікарня на 110 ліжок, портова лікарня на 100 ліжок, протитуберкульозний диспансер і тублікарня на 20 ліжок, дитяча соматична лікарня на 50 ліжок, дві поліклініки, дитячі консультації, амбулаторія на залізничній станції, медпункт на нафтовій базі, дві санітарно-епідемічні станції. Цю мережу медичних установ обслуговують 55 лікарів та 112 працівників середнього медичного персоналу. Серед них є багато лікарів, які користуються особливою повагою жителів міста. Це передусім головний лікар міської лікарні Ф. С. Ціомик. Людина виняткової працездатності, він за 35 років трудової діяльності вніс великий вклад у розвиток охорони здоров'я, бере активну участь у громадському житті міста. Його не раз обирали депутатом міської Ради. Великим авторитетом у місті користується і головний лікар портової лікарні хірург М. С. Романов, який є висококваліфікованим спеціалістом не тільки в галузі хірургії, а й ряду інших галузей медицини.

Середня школа № 2. Рені. 1967 р.

Великі звершення за роки Радянської влади відбулися і в галузі народної освіти. В місті ліквідована неписьменність серед дорослих, працює 6 шкіл, з них 3 восьмирічні та 3 середні, в яких навчається 3,7 тис. учнів. При одній з шкіл організовано інтернат для 45 школярів. Відкрито 2 школи робітничої молоді і заочне відділення середньої школи, дитячі музична і спортивна школи. В школах міста працюють 230 вчителів, серед яких 15 відмінників народної освіти; почесне звання заслуженого вчителя республіки присвоєно М. Л. Левицькому.

В місті широка сітка культурно-освітніх установ: 2 кінотеатри на 400 та 470 місць, 5 бібліотек, 2 клуби — моряків і залізничників. У 1960 році відкрито народний університет з відділеннями літератури, музики, марксистсько-ленінської естетики. В ньому навчається 180 чол. З 1961 року в місті працює університет здоров'я.

В поточній п'ятирічці в Ренійському порту збільшиться кількість причалів, буде збудовано пасажирський вокзал, встановлено нові потужні механізми. Портовий флот поповниться сучасними буксирами, рівень комплексної механізації зросте до 90 проц. Житловий фонд лише для працівників порту збільшиться вдвоє.

За перспективним планом будуть реконструйовані і розширені маслозавод, м'ясокомбінат, рибний цех міськхарчокомбінату. Значно зросте житлове будівництво. Місто одержить природний газ. На березі озера Кагулу, за 3 км від міста буде створена зона відпочинку для трудящих міста.

З великим творчим піднесенням трудящі Рені працюють над здійсненням завдань нової п'ятирічки. Невпинно зростаючий рівень розвитку продуктивних сил міста є запорукою успішного їх виконання.

І. П. РОЖКОВ, Т. Є. САМБОРСЬКА

Ренійський район розташований в південно-західній частині області. Утворено у 1940 році. Межує на північному сході з Болградським, на сході — з Ізмаїльським районами Одеської області, на заході — з Молдавською РСР, а по Дунаю — з Соціалістичною Республікою Румунією. Площа району 502 кв. км. Населення 39,7 тис. чол., в т. ч. сільського — 21,7 тис. чол. (54,8 проц.). Густота населення 78,0 чол. на 1 кв. кілометр.

В районі 7 населених пунктів, які підпорядковані одній міській та 6 сільським Радам.

По території району проходять залізниця Рені—Кишинів, автошляхи, діє річковий та морський транспорт.

В економіці переважає сільське господарство, яке дає 84,1 проц. валової продукції.

Рельєф рівнинний, грунти в основному чорноземні, на значній площі вздовж Дунаю простягаються наносні плавневі грунти. Безморозний період триває 210—215 діб. Річна кількість опадів перевищує 400 мм. Природні умови в цілому сприятливі для культури зернових та винограду.

Сільськогосподарські угіддя займають 36 228 га, з яких на ріллю припадає 30 026 га (82,9 проц.), на сади та виноградники 2495 га (6,9 проц.). В районі 4 радгоспи та 6 колгоспів; на кожне з цих господарств припадає 3625 га. Промисловий лов риби здійснюють 2 рибоколгоспи.

У 1967році валова продукція сільського господарства становила 11 283 тис. крб.; 62,7 проц. продукції сільського господарства дає рослинництво.

Посівна площа в колгоспах і радгоспах у 1967 році становила 29 394 га, з яких під зерновими культурами було 15 780 га (54,3 проц.), під технічними — 3591 га (10,9 проц.), під кормовими 9251 га (31,8 проц.).

В тому ж році в районі було зібрано 266 979 цнт озимої пшениці (по 28,1 цнт з га), 104 403 цнт кукурудзи (по 27 цнт з га), 69 273 цнт винограду (по 31,2 цнт з га).

У 1967 році тваринництво дало продукції на суму 4217 тис. крб. На 1 січня 1968 року в колгоспах і радгоспах було 13,2 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 4,0 тис. корів; свиней — 15,1 тис., овець 21,5 тис. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 37 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 10 корів та 60 овець, на 100 га ріллі — 50 свиней.

В 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 64,6 цнт м'яса, надоєно 247,4 цнт молока, на 100 га ріллі одержано 34,4 цнт свинини.

В радгоспах та колгоспах району працюють 432 трактори та 105 комбайнів. На 100 проц. механізовані всі орні роботи, а також збирання зернових та соняшнику; очистка зернових механізована на 97 проц., водопостачання в тваринництві — на 76 процентів.

В районному підпорядкуванні є 5 промислових підприємств, які у 1967 році виробили продукції на 2554 тис. крб. В промисловості зайнято понад 320 робітників та службовців. Харчова промисловість дає 80,7 проц. промислової продукції. Найбільші підприємства — райхарчокомбінат та маслозавод (Рені).

В районі 183 торговельних підприємства та 39 закладів громадського харчування. У 1967 році товарооборот складав 16 245 тис. карбованців.

Медичне обслуговування населення здійснюється в 7 лікарнях на 370 ліжок та інших лікувальних установах, в яких працюють 64 лікарі.

За роки Радянської влади розширилась шкільна мережа. На території району є 7 десятирічних та 6 восьмирічних шкіл. Крім того, в 3 школах робітничої та сільської молоді навчається 488 чоловік.

В районі працює 5 будинків культури, 6 клубів та 12 бібліотек з книжковим фондом понад 138 тис. примірників. У 1968 році населення передплачувало по 800 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. При будинках культури діють два народних університети культури. Постійно функціонують 11 кінотеатрів та стаціонарних кіноустановок.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РЕНІЙСЬКОГО РАЙОНУ

ДОЛИ́НСЬКЕ (до 1947 року — Анадол) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від залізничної станції Рені і за 5 км від районного центру. Населення — 2617 чоловік.

Колгосп «Комуніст», земельна площа якого 5767 га, в т. ч. 3664 га орної,— багатогалузеве господарство. Воно спеціалізується на вирощуванні зернових культур і м'ясо-молочному тваринництві, зокрема відгодівлі свиней.

У селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Народні умільці Долинського вишивають чудові килими, рушники. Мешканці села користуються послугами побутових майстерень.

Лише за семирічку збудовано близько 100 нових житлових будинків.

У 1903 році в селі перебував видатний український письменник М. М. Коцюбинський, один з членів комісії по боротьбі з філоксерою виноградників.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в Долинському створюється Рада селянських депутатів. Влітку 1917 року вона послала на губернський селянський з'їзд в Одесу свого депутата Д. М. Куртєва.

В березні 1919 року в селі почалося повстання селян, приводом до якого став перепис жандармами юнаків, що підлягали військовій службі. Селяни з вилами і палицями напали на румунських жандармів з вигуками «Хай живе Радянська Росія!».

Наприкінці XIX століття на території села був знайдений великий скарб золотих античних монет елліністичних царів IV та III століть до н. е. Виявлено також решт ки мамонта.

КОТЛОВИ́НА (до 1948 року — Болбока) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Ялпугу. Відстань до райцентру 60 км. Населення — 3045 чоловік.

На території села містяться радгосп «Победа» та перший відділок зернового радгоспу «Ренійський». Радгосп має 5202 га землі, в т. ч. 3450 га орної, і займається вирощуванням зернових культур, тваринництвом, виноградарством. Допоміжні підприємства — млин, олійня.

У селі — середня школа, дві бібліотеки, клуб. Функціонує лікарня на 150 ліжок. До послуг жителів — швейна і взуттєва майстерні.

Протягом 1966—1967 рр. збудовано 200 будинків.

Учасниками обласних, республіканських та всесоюзних виставок були сільські митці—художник-графік П. П. Чакір, ткаля А. Д. Бринза, яка одержала премію за килим на ювілейній шевченківській виставці 1964 року.

Котловина заснована в 1812—1815 рр. У роки Великої Вітчизняної війни жителі села С. Д. Хаджіміті та В. Д. Пангуогло внесли по 100 тис. крб. у фонд оборони Батьківщини.

На одній з центральних вулиць височить пам'ятник воїнам, що віддали своє життя на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Навколо села виявлені поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і черняхівської культури (II—V століття н. ери).

ЛИМА́НСЬКЕ (до 1947 року — Фрикацей) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Кагулу за 18 км від райцентру. Через село проходить Одесько-Кишинівська залізниця, в селі — станція Фрикацей. Населення — 3219 чоловік.

Колгоспу ім. Першого травня належить 5304 га землі, в т. ч. 3881 га орної. Провідними галузями виробництва є м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових культур. Розвинуте також садівництво, виноградарство, шовківництво, городництво. Є допоміжні підприємства — млин, виноробня, слюсарна майстерня, кузня. Тут міститься відділення «Сільгосптехніка».

В Лиманському працюють восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 357 місць. Жителі користуються послугами швейної майстерні. Для озеленення села висаджено 7 тис. фруктових і 16 тис. декоративних дерев.

За 1959—1967 рр. в селі споруджено 245 житлових будинків. Тут широко розвинуте вишивання шовком, особливо жіночого вбрання.

Лиманське засноване у 1812 році вихідцями з Молдавії.

1878 року через село переправлявся друкарський російський шрифт для революційної організації, що діяла на той час в Рені. У 1919 році мали місце селянські заворушення проти призову молоді в румунську армію. Виступ був жорстоко придушений властями.

На території села розкопано залишки поселення та могильник черняхівської культури (II—V століття н. ери).

НАГІ́РНЕ (до 1947 року — Карагач) — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу озера Кагулу, за 37 км від райцентру. Населення – 3430 чоловік.

У Нагірному — радгосп «Ренійський» і колгосп «Нове життя». Радгосп «Ренійський» володіє 5811 га землі, в т. ч. 4091 га орної, 356 га виноградників. Колгосп «Нове життя» має 4273 га земельних угідь, з них 2917 га орної землі. Це багатогалузеве господарство рільничо-виноградарського напряму. Розвинуте також садівництво, тваринництво, шовківництво. В селі є механічні майстерні, цегельний завод потужністю 2 млн. штук цегли на рік, виноробня, олійня, лісопильня.

Тут діють середня школа та школа сільської молоді, дві бібліотеки, Будинок культури на 420 місць, лікарня на 25 ліжок. Є швейна майстерня. Побудовано стадіон.

Нагірне засноване вихідцями з Болгарії у 1812 році. У лютому 1917 року в селі була створена Рада селянських депутатів. Влітку 1917 року її делегатом на губернський селянський з'їзд був обраний М. П. Тодоров. У 1919 році

жандарми розгромили підпільну революційну організацію, керівників заарештували.

В околицях села виявлено 4 поселення черняхівської культури (II—V століття н. ери).

НОВОСІ́ЛЬСЬКЕ (до 1947 року — Сату-Ноу) — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від райцентру. Населення — 3637 чоловік.

У селі — колгосп ім. Леніна та риболовецька артіль ім. Щорса. Колгоспу належить 6103 га землі, в т. ч. 363 га виноградників. Провідні галузі виробництва — вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво; допоміжні — городництво, садівництво, виноградарство, птахівництво, бджільництво. Значні доходи дають соняшник і тютюн. Є в господарстві механічні і столярні майстерні, три насосні станції, лісопильня, зерносховище, черепичний та цегельний заводи, винзавод, кузня, млин і олійня.

Колгоспники артілі ім. Щорса, крім вилову риби, займаються рільництвом, виноградарством, овочівництвом.

У Новосільському є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 600 місць. Відомий в районі гурток парашутистів Новосільської школи. Функціонує лікарня. Діє швейна майстерня.

За 1959—1965 рр. побудовано 98 нових будинків. Силами молоді споруджено стадіон. Недалеко від села — піонерський табір ім. Ю. Гагаріна.

Засноване село у 1816 році. Селяни займались виноградарством, садівництвом і шовківництвом.

Новосільчанин І. С. Нягу був командиром полку бригади Г. І. Котовського, активним учасником громадянської війни. Він загинув у 1920 році.

ОРЛІ́ВКА (до 1946 року — Картал) — село, центр сільської Ради. Розташована на кордоні з Румунською Народною Республікою, за 2 км від ріки Дунаю. Відстань до райцентру — 24 км. Населення — 3330 чоловік.

Колгосп «Пограничник» має 6790 га землі, в т. ч. орної — 4215 га. В 1954 році колгосп збудував дамби, осушив придунайські плавні і одержав 750 га додаткових родючих земель, де тепер вирощуються високі врожаї фруктів і винограду: по 151 цнт овочів, по 30 цнт винограду і 600 цнт кукурудзи з га на силос. Основний напрям господарства — тваринництво, зокрема птахівництво, вирощування зернових, тютюну, овочів, виноградарство. Колгосп відправляє овочі для переробки на Одеський та Ізмаїльський консервні заводи. Допоміжні підприємства — виноробня, олійня, лісопильня, дві кузні, цегельний завод потужністю 5 млн. штук цегли щорічно.

На ознаменування трудових успіхів на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп «Пограничник» занесено у книгу Трудової слави Одеського обкому КП України, виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих та Одеської обласної Ради професійних спілок.

У селі — восьмирічна школа, дві бібліотеки, Будинок культури на 450 місць. До послуг населення — швейна майстерня. За післявоєнні роки в селі побудовано 150 житлових будинків.

Заснована Орлівка в другій половині XVIII століття.

В травні 1918 року жителі села скинули румунського ставленика. Вони обрали свого представника, який провадив революційну пропаганду і закликав не коритися румуно-боярській владі.

У 1925 році в селі було розкрито підпільну організацію, яка брала участь у Татарбунарському повстанні, і заарештовано її керівників.

В часи німецько-румунської окупації актив сільради був відправлений у село Фрідентль у концентраційний табір.

На околицях села виявлено поселення гумельницької культури та доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.). На т. зв. Кам'яній горі знайдені рештки укріплень, будівель, старовинний посуд. Тут у часи раннього залізного віку (VII—VI століття до н. е.) існувало велике поселення, на місці якого римляни у I—III століттях н. е. збудували фортецю. У селі знайдено скарб золотих давньогрецьких монет міста Кізіка. В III—V століттях н. е. біля села було поселення черняхівської культури.

ПЛА́ВНІ (до 1947 року — Барта) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Ялпугу, за 42 км від райцентру і за 17 км від залізничної станції Фрикацей. Населення — 2331 чоловік.

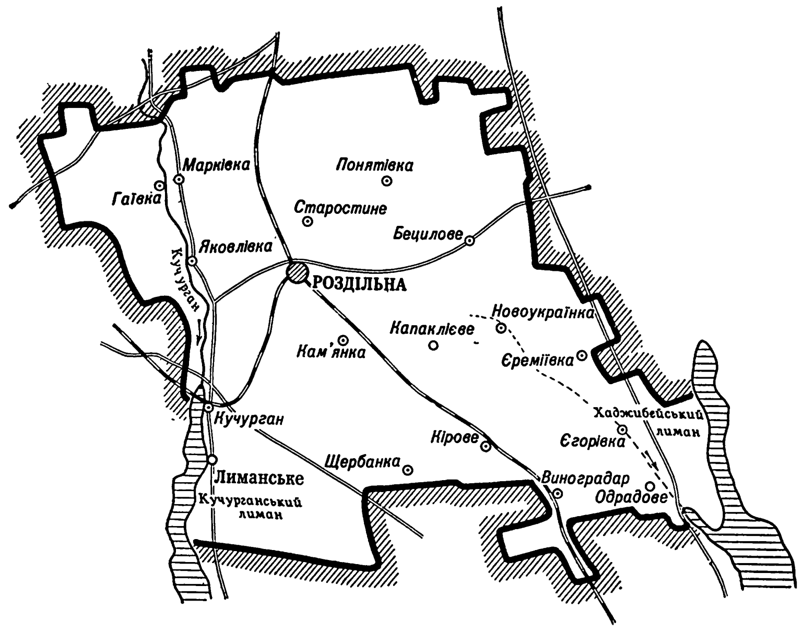
У селі — колгосп «Октябрь», якому належить 5725 га землі. Виробництво має тваринницько-зерновий напрям. Розвинуте також виноградарство. Допоміжні підприємства — млин, олійня, виноробня, механічні майстерні. В Плавнях розміщене відділення «Сільгосптехніка», а також філія Болградського винзаводу.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. При клубі працює народний університет культури. З 1959 по 1967 рр. споруджено 80 житлових будинків.

Село засноване у 1814 році.

Біля села знайдено рештки поселень, що належать до гумельницької культури (IV—III тисячоліття до н. е.), доби пізньої бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.), раннього залізного віку (VII—VI століть до н. е.) та перших століть н. ери.

РОЗДІЛЬНЯНСЬКИЙ РАЙОН

РОЗДІЛЬНА

Роздільна — місто районного підпорядкування, центр району, вузлова станція на розгалуженні Одеського та Молдавського відділків Одесько-Кишинівської залізниці, що сполучає Одесу з Києвом і Кишиневом. Відстань до Одеси — 72 км. Населення — 12 тис. чоловік.

Виникнення залізничної станції та населеного пункту припадає на початок 60-х рр. XIX століття. Воно пов'язане з будівництвом Одесько-Балтської залізниці, закладення якої урочисто відзначили 4 травня 1863 року. Тоді ж почались грабарні роботи на головній колії Одеса—Роздільна. Нову станцію назвали так тому, що тут магістраль розділялася на дві вітки: одна — до Парканів, друга — до Бірзули[1].

Нелегким було життя перших поселенців Роздільної. Жити доводилось у землянках, вагонах та нашвидку збитих бараках. Бракувало питної води. Її доводилось возити від водокачки, за 9 верст від станції, або користуватись непридатною — солоною з місцевих колодязів.

У 1863 році біля станції виникло невелике селище з 20 дворів, де жило 179 чоловік. Першими його мешканцями були робітники залізниці. Того ж року тут відкрили крамницю, заїжджий двір, два шинки, приватну пекарню, поштово-телеграфну станцію, аптеку, а згодом і метеорологічну станцію[2].

Робітників жорстоко експлуатували. Вони працювали по 15—16 годин на добу, а заробляли пересічно по 25—30 копійок на день[3].

Через Роздільну весь час йшли вантажі на Одесу. Від неї було прокладено стратегічну вітку до румунського кордону. Таким чином, Роздільна перетворилась на

---

[1] Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России по 1897 год включительно. СПб, 1898, с. 102.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 384.

[3] Газ. «Одесский вестник», 27 лютого 1864 р.

залізничний вузол і в 1906 році стала станцією першого класу Південно-Західної залізниці. У зв'язку з цим розширилися служби. В наступному 1907 році почало діяти оборотне депо, де провадився потоковий ремонт і заправка паровозів для зворотного рейсу. Залізнична майстерня мала паровозне та вагонне відділення, де ремонтували рухомий состав та виготовляли запчастини. У 1907 році на вузлі працювало близько 300 робітників і службовців. Це були, головним чином, машиністи, стрілочники тощо.

Зростало й селище. На початку XX століття в Роздільній було 1175 жителів. Крім залізничників, тут жили й селяни. Із 189 дворів 72 було селянських[1]. Родючі землі навколо Роздільної належали поміщикам Костіну, Гросулу-Толстому та іншим. Поселенцям-хліборобам виділили всього по 2 десятини землі на ревізьку душу. Цього, звичайно, було недосить, щоб прогодувати сім'ю, тому селянам доводилось працювати в поміщицьких економіях, де наймитам-чоловікам платили всього по 10—15 коп.— в день, а жінкам ще менше — 8—10 копійок.

Житлом трудящим були халупи з глини, змішаної з соломою. На їх фоні особливо виділялись великі кам'яні поміщицькі та графські будинки.

В селищі був медичний пункт на 2 ліжка, де працювали лікар та фельдшер. До них і звертались по допомогу хворі Роздільної та сусідніх сіл.

Дуже повільно розвивались освіта й культура. У 1863 році в селищі відкрили двокласне училище і тільки через 30 років — чотирикласне народне училище. В цих навчальних закладах через скрутні матеріальні умови навчалася тільки третина дітей залізничників[2].

Тяжке становище, жорстока експлуатація штовхали роздільнянців на боротьбу проти існуючих порядків. Загальнополітичний страйк 1903 року на півдні України, застрільниками якого були робітники залізничних майстерень Одеси, охопив і роздільнянський вузол[3]. Одеські соціал-демократи поширювали тут у 1904 році листівки «Хто наш ворог?», «До новобранців», «Війна і робітники» тощо. В одній із них — «До всіх громадян» — був заклик підняти повстання в навколишніх селах[4].

Роздільнянські залізничники, слідом за одеськими, висунули вимогу збільшити розцінки за поденну роботу, оплачувати працю у святкові дні в полуторному розмірі, двічі на місяць видавати зарплату тощо[5]. Революційні виступи набували чимдалі ширшого розмаху. 22 жовтня 1905 року залізничники припинили рух поїздів між Одесою і Бірзулою. 17 листопада робітники та службовці Роздільної створили профспілку та виробили додаткові вимоги щодо поліпшення становища залізничників[6]. На початку грудня 1905 року Одеський комітет РСДРП закликав робітників залізниці до загального страйку, який і почався 11 грудня. Припинився рух поїздів, замовк телеграф. Як повідомляла преса, «Пасажирський рух ще триває, але тільки до Жмеринки... На станціях Одеса-Головна, Роздільна, Бірзула на телеграфі працюють сапери»[7].

Після придушення страйку почались репресії. 19 грудня 1905 року робітникам Роздільної оголосили наказ про заборону профспілок. Були запроваджені «чорні списки», куди потрапили революційно настроєні робітники і службовці. Їх звільняли з роботи, знижували їм заробітну плату. Монархісти створили в селищі відділення чорносотенного «Союза русского народа».

Незадовго до першої світової війни розпочалось будівництво другої залізничної магістралі, що з'єднала Москву з Одесою. Вона була введена в експлуатацію в в 1914 році. Зростання товарооборотів у зв'язку з економічним пожвавленням напере-

[1] Список населенных пунктов и некоторые справочные данные по Тираспольскому уезду Херсонской губернии, с. 75.

[2] Путеводитель Юго-Западной казенной железной дороги. К., 1907, с. 72.

[3] Из истории Одесской партийной организации, с. 66.

[4] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 2124, арк. 345.

[5] Всеобщая стачка на юге России в 1903 г. К., с. 95—97.

[6] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. К., 1931, с. 21.

[7] Газ. «Известия» (Одеса), 13 грудня 1905 р.

годні першої світової війни та розширенням обсягу робіт сприяли збільшенню кількості робітників на вузлі, а, отже, й населення Роздільної. За даними перепису 1916 року, тут жило 1770 чоловік[1].

Коли почалась війна, через Роздільну ринув величезний потік військових ешелонів, що прямували до Одеси — бази Румунського фронту — та до Кишинева. Через надзвичайне перевантаження станції тут побудували відвідну колію Роздільна—Кучурган.

Війна ще більше погіршила і без того тяжке становище трудящих. Чимало чоловіків було мобілізовано на фронт, і сім'ї лишились без годувальників. Піднялися ціни на продукти харчування та промислові товари, хоча заробітна плата лишалась такою ж.

У 1914 році в селян реквізували майже всіх коней; з жителів почали стягувати податки — шляховий, гужовий, пожежний, конвойний.

Злигодні війни посилились внаслідок неврожаю. У 1914 році роздільнянські селяни зібрали тільки по 7 пудів озимої пшениці та по 9 пудів жита з десятини. Хліба не вистачило навіть до зими.

Через станцію йшли на фронт військові ешелони та вантажі переважно з боєприпасами і продовольством, а з фронту прибували поранені, які розповідали землякам про те, що солдати настроєні проти війни, що вони не хочуть захищати інтереси імперіалістів і вимагають припинити криваву бойню. Революційно настроєні залізничники П. М. Бойченко, М. М. Святський, І. Є. Субач, Я. П. П'ятецький проводили серед трудящих агітаційну роботу.

Війна, що тривала і після повалення самодержавства, голод і нестатки викликали гнів і обурення робітників. Тимчасовий уряд нібито для охорони залізниці Одеса—Київ, а насправді для придушення повстань, що почались на Одещині, направив у травні 1917 року в Роздільну 12-й драгунський Стародубський полк [2] і встановив нагляд за станцією.

Справжнє визволення роздільнянцям принесла Велика Жовтнева соціалістична революція. Після перемоги Радянської влади в Одесі в Роздільній наприкінці січня 1918 року було створено ревком, до складу якого ввійшли робітники залізниці С. Я. Куртов, І. І. Рацек, В. І. Улусян та Р. І. Шпак (голова).

Багато робітників і селян переселилися в будинки, де раніше жили багатії, вдовам і сільській бідноті було безплатно видано зерно. Відкрився клуб-агітпункт, у якому провадилась культурно-освітня робота, організувався лікнеп. Для освітлення клубу й школи залізничники встановили двигун і динамомашину.

Але ревком тільки почав розгортати свою діяльність, як на початку березня 1918 року біля Роздільної розпочались бої 3-ї Української радянської армії проти австро-німецьких загарбників. Штаб головного командування Червоної Армії на південному заході України вживав необхідних заходів для відсічі загарбникам біля Бірзули, Слобідки, Роздільної[3].

Щоб перепинити окупантам шлях на Одесу, червоноармійські загони вступили з ворогом у бій в районі Роздільної. Перші бої закінчились розгромом окупантів. Їх відігнали від станції[4].

Та сили були нерівні, і 11 березня після запеклих боїв австро-німецькі війська захопили Роздільну. Вже після цього через Роздільну в район розташування радянських військ прорвався загін Г. І. Котовського, що був відрізаний в районі Дубоссар[5].

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 320.

[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1—2, с. 75.

[3] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 2, с. 33—34.

[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, с. 38—39.

[5] Н. Д Ройтман. История борьбы с австро-немецкими интервентами на Одесском направлении (март 1918 г.). Кишинев, 1963, с. 80—94.

Роздільнянський ревком, перейшовши на підпільне становище, став організатором опору австро-німецьким окупантам. Під час Всеукраїнського страйку залізничників у липні 1918 року в Роздільній виник страйковий комітет, до якого ввійшли робітники І. М. Фрунзе (голова страйкому), П. М. Бойченко, П. І. Добровольський, Р. І. Шпак та інші[1]. Разом з одеськими залізничниками роздільнянці виводили з ладу колії і поїзди, припиняли роботу пошти і телеграфу. У департамент гетьманської державної варти надходили повідомлення про те, що страйкуючі залізничники Роздільної не пропускають поїздів, які відправляють окупанти.

Почались репресії. Підпільників Р. І. Шпака, Т. М. Воронюка, В. І. Улусяна, С. Я. Куртова та багатьох інших заарештували. Голову підпільного ревкому Р. І. Шпака вороги закатували, а С. Я. Куртов повернувся після допитів тяжко хворим[2].

Інтервенти втекли з Роздільної ще до приходу радянських військ. Балтські партизани під командуванням І. К. Дячишина, з якими були зв'язані роздільнянські підпільники, зайнявши Роздільну і Бірзулу, виступили на допомогу одеським робітникам.

Під час англо-французької інтервенції залізничники Роздільної, керовані підпільним Одеським комітетом партії, не раз припиняли рух на коліях Одеса—Роздільна та Роздільна—Бірзула[3]. Хоч з січня 1919 року залізнична вітка Одеса—Роздільна—Тирасполь формально була в руках інтервентів, але фактично її контролювали балтські й ананьївські партизанські загони під командуванням Дячишина, Недолуженка й інших. Спільно з ними діяли і роздільнянці. Вони не пропускали військових ешелонів, підривали мости, колії та вагони з боєприпасами.

Коли до зони, захопленої інтервентами, наблизилась Червона Армія, в Роздільну прибув 40-й французький стрілецький полк та корпус румунських солдатів, які почали швидко будувати укріплення[4]. Але вороги не змогли вистояти перед натиском частин Червоної Армії і 10 квітня 1919 року залишили Роздільну. Ревком, що вийшов з підпілля, знову взяв владу до своїх рук.

У Роздільній почалось радянське будівництво. Поміщицькі землі були взяті на облік і конфісковані. Одеський завод «Сільмаш» надіслав роздільнянцям деякі сільськогосподарські машини, а будівельники допомогли зібрати врожай.

Залізничники, які під час інтервенції були звільнені з роботи, одержали заробітну плату за весь період безробіття.

Перепочинок був недовгим. У серпні 1919 року Роздільну захопили денікінські банди. Вони повернули землю поміщикам, звільнили з роботи тих, хто активно боровся за встановлення Радянської влади, розігнали місцеву профспілку. Роздільнянці розгорнули активну боротьбу проти ворога. Вони випускали з ремонту несправні паровози, руйнували колії, телеграфний і телефонний зв'язок, разом з партизанами Бірзули взяли під контроль лінію Бірзула—Роздільна[5].

Роздільна, що зв'язувала Одесу з Румунією, була для ворога важливим стратегічним пунктом, тому він прагнув утримати її в своїх руках. 7 лютого 1920 року білогвардійці залишили Одесу і відійшли до Роздільної. Кілька днів тут тривали бої. Намагаючись пробитись в Румунію, група військ ворога чисельністю до 2 тис. чоловік піхоти та 1 тис. кавалеристів, озброєних 6-а гарматами, броневиками, в районі Бадена і Страсбурга[6] вступила в бій з частинами 45-ї радянської дивізії. Але ворог зазнав поразки. 13 лютого Роздільну було визволено. Частини Червоної Армії захопили великі трофеї: 5 бронепоїздів, понад 200 гармат, багато снарядів та патронів[7].

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, с. 74.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1318, оп. 1, спр. 628, арк. 20.
[3] В огне гражданской войны, с. 162.
[4] Газ. «Советская власть» (Одеса), 18 липня 1919 р.
[5] Из истории Одесской партийной организации, с. 230.
[6] Журн. «Летопись революции», 1929, № 4, с. 283.
[7] ЦГАРА, ф. 102, оп. 3, спр. 4, арк. 30—31.

Після визволення роздільнянці приступили до відбудови зруйнованого господарства, насамперед транспорту, який перебував у занедбаному стані: в пакгаузах були зруйновані стіни, станційні парки та колії — розібрані, багато товарних і пасажирських вагонів простоювали, нашвидку відремонтовані мости ледь трималися на дерев'яних сваях. Рейки та стрілки потребували заміни. Потрібно було відремонтувати 63 проц. паровозів. Порівняно з довоєнним часом вантажооборот у 1921 році становив тільки 9,6 проц., прибуток на версту експлуатаційної довжини — 21 проц., а пасажирські перевезення — 16,5 процента.

В липні 1920 року в селищі організувався партійний осередок[1], секретарем якого обрали С. В. Скидіна. 13 лютого 1920 року в селищі почав працювати ревком, очолений комуністом Ф. П. Мінєєвим. Членами ревкому були П. І. Рацек, С. Я. Куртов та інші[2].

За почином комуністів депо Москва-Сортувальна залізничники Роздільної вийшли в липні 1920 року на перший комуністичний суботник. Вони замінили багато рейок і шпал. Того ж року при станції почали працювати виробничо-технічні та науково-технічні гуртки. Більш кваліфіковані робітники вчились на 9-місячних курсах в Одесі[3].

З ініціативи партійної та профспілкової організацій у 1921 році почалося спорудження електростанції. Активну участь у будівництві взяли комсомольці, якими керував комуніст С. К. Буженець. У 1922 році в Роздільній було створено комсомольський осередок, очолений П. Сусловим.

На початку серпня 1922 року в селищі організувався КНС. Ще в 1920 році селяни одержали землю, але більшість із них не мала коней і тому засівала тільки половину землі. Посуха 1921 року ускладнила і без того тяжке становище хліборобів. Того року роздільнянці зібрали з десятини тільки по 3,1 пуда зерна[4].

Держава допомогла селянам насінням, надала позику для придбання інвентаря; незаможників було звільнено від податків, а для перевезення закупленого зерна виділено безплатно вагони. Наступного року становище дещо поліпшилось: селяни зібрали по 22 пуди озимої пшениці та 21 пуду кукурудзи з десятини.

Селяни почали більше садити городніх та просапних культур. Вони взяли участь у конкурсі по налагодженню правильних сівозмін та розширенню парового клину.

У 1923 році Роздільна стала районним центром Одеського повіту, а наступного року за новим територіально-адміністративним поділом увійшла до складу Тарасо-Шевченківського району.

У роки відбудовного періоду залізничники змагалися за те, щоб якнайскоріше досягти довоєнного рівня за вантажооборотом, який у 1925—1926 рр. становив 70 проц. проти 1913 року. Перевезення пасажирів у цей час досягло 80 проц. порівняно з 16,5 проц. у 1921—22 роках.

Розгорнулось велике житлове будівництво. У 1924 році в Роздільній з'явились нові житлові райони — імені 9 січня та «Житлокооп». У 1925 році стали до ладу перші підприємства місцевої промисловості: млин, олійня, нафтобаза, цегельний завод. Налагоджувалась торгівля. Відкрилося 6 кооперативних магазинів. Приватні магазини (їх було 5) не могли суперничати з кооперативною торгівлею, і непманам довелось здати свої патенти.

В галузі культури значною подією стало відкриття в 1926 році клубу залізничників та сільбуду. Учасники художньої самодіяльності показали перші вистави.

Партійна організація, яка спрямовувала всі відбудовні роботи, зростала переважно за рахунок залізничників. Під час ленінського призову вступили до партії 45 чоловік. Наприкінці 1925 року у Роздільній було 55 комуністів, а через 3 роки —

---

[1] Газ. «Вперед» (Роздільна), 12 березня 1967 р.
[2] З історії Одеської партійної організації, с. 229.
[3] Журн. «Транспорт України», 1925, № 4, с. 14.
[4] Материалы к отчету Одесского губернского исполнительного комитета Совета рабочих и крестьянских депутатов. Одесса, 1924, с. 217.

72, в т. ч. 50 робітників, 9 селян та 13 службовців. Партійний комітет створив агітколектив з числа комуністів та комсомольців і він провадив антирелігійну роботу.

Комуністи та комсомольці самі прагнули до знань і вели за собою інших. В жовтні 1927 року організувалась вечірня радпартшкола, де вчились 24 комуністи. Зростали й комсомольські лави. У 1928 році комсомольський осередок об'єднував близько 100 комсомольців.

Відбудова транспорту і введення в дію нових підприємств сприяли збільшенню кількості населення. У 1927 році в Роздільній жило 2285 чоловік. В цей час тут налічувалось 265 селянських дворів[1]. Щоб полегшити становище бідняцької частини населення, було створено сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство, яке подавало допомогу в обробітку землі безкінним та однокінним господарствам, виділяло насіння для сівби тощо.

До десятої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції у Роздільній вступила в дію нова електростанція, десятки сімей переселились у нові будинки. Почалось будівництво готелю та електрифікація всього селища. По вантажообороту станція на цей час досягла довоєнного рівня.

Серед залізничників та сільського населення проводилась велика культурно-масова робота. В сільській і клубній бібліотеках та хаті-читальні відбувались голосні читання газет і журналів та огляд міжнародних подій. З нагоди 15-річчя «Правды» було організовано виставку стінгазет і проведено збори робсількорів.

Велику активність виявляли жінки. Двічі на місяць в селищі відбувались жіночі делегатські збори. За дорученням парторганізації комуністка С. Ф. Іваненко (жінорг) та селищні активістки залучили всіх жінок до навчання в школах лікнепу, до роботи в селищній Раді.

Роздільнянська організація МОДРу, яка об'єднувала 557 добровільних членів, виступила ініціатором шефства над політичними в'язнями — учасниками Татарбунарського повстання. Щоб утворити фонд допомоги в'язням, модрівці засіяли ділянку ячменю та пшениці, а гроші за проданий хліб надіслали політв'язням.

Успіхи, досягнуті в сільському господарстві, сприяли тому, що в Роздільну з навколишніх сіл збільшився потік зерна. Це викликало потребу в будівництві елеватора, яке й розпочали в 1928 році. Завдяки цьому в селищі було повністю ліквідовано безробіття.

З 1929 року сільське населення Роздільної почало переходити на колективні форми господарювання. Тут організувалось товариство спільного обробітку землі — «Красный труженик». Того ж року утворилась Роздільнянська МТС, яка мала близько 50 тракторів[2].

В 1932 році Роздільна знову стала районним центром. На цей час у районі було колективізовано 99 проц. селянських господарств. До 15-ї річниці Жовтня район одним з перших в області виконав план хлібозаготівель на 106 процентів.

Роздільнянські механізатори включились у змагання за підвищення врожайності зернових і технічних культур. У постанові ЦК КП(б)У від 28 березня 1932 року зазначалось, що більшість колгоспів Роздільнянського району з допомогою МТС добре обробили землю, своєчасно зібрали врожай та здали лишки хліба державі[3]. В липні того ж року РНК УРСР відзначила, що Роздільнянський район зайняв одне з перших місць у республіці не тільки за організацією робіт в колгоспах, а й за проведенням культурно-масових заходів, постановкою загального навчання, випуском багатотиражок і бригадних стінгазет[4].

Партійна організація станції подавала велику допомогу селу. Під час посівної кампанії і хлібозаготівель в колгоспи району виїздили бригади та окремі комуністи-

[1] Одеський облпартархів, ф. 7, оп. 7—1, спр. 209, арк. 1; спр. 304, арк. 34.
[2] Там же, спр. 1245, арк. 4.
[3] Газ. «Комуніст», 29 березня 1932 р.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 10, спр. 423, арк. 100—106.

залізничники. Вони роз'яснювали колгоспникам постанови партії і уряду щодо поліпшення організації праці в артілях та розгортання соціалістичного змагання. З Роздільної посилали в села слюсарів, токарів і ковалів, які допомагали артілям у проведенні потокового ремонту тракторів тощо.

В роки перших п'ятирічок у Роздільній зросло виробництво продукції підприємств місцевої промисловості та будівельних матеріалів, зокрема цегли. В 1937 році цегельний завод виробив близько 3 млн. штук цегли, яка пішла на житлове будівництво та спорудження культурно-побутових установ. Майже втроє збільшився випуск продукції млина, вдвоє — олійні. У 1936 році на підприємствах Роздільної було зайнято 295 робітників[1].

Рік у рік поліпшувався добробут населення. У 1938 році в селищі було продано хлібних продуктів на 121 проц., м'яса на 278, сала на 550, цукру на 283 проц. більше, ніж у 1932 році. Кожна робітнича сім'я у 1938 році пересічно збільшила витрати на придбання промтоварів у 6 разів, на меблі — вчетверо, на культтовари — вдвоє[2].

Велике піклування виявляла держава про охорону здоров'я трудящих, особливо дітей. У селищі працювали дитяча консультація, фельдшерсько-акушерський пункт, медична амбулаторія, аптека, дитячий садок, 5 дитячих майданчиків.

Помітні зміни сталися в галузі культури й освіти. У 1935 році в селищі відкрились літній кінотеатр, 5 нових бібліотек, середня школа. До Роздільної приїздили визначні українські актори Ю. В. Шумський, Л. В. Мацієвська, В. С. Василько. З читанням своїх віршів перед робітниками і селянами виступав молодий поет С. І. Олійник, тоді ще студент Одеського педінституту. Місцеві драмгуртківці ставили п'єси О. Корнійчука, І. Микитенка та інших радянських драматургів.

Великі зрушення відбулись на залізничному транспорті: з'явились нові потужні локомотиви і вагони, впроваджувалась автоблокіровка. У 1938 році вантажооборот станції порівняно з довоєнним часом становив 370 процентів. За прикладом знатного машиніста П. Кривоноса роздільнянські машиністи С. Г. Слюсаренко, А. О. Селецький, С. О. Заболотний та інші почали водити поїзди із значно більшою швидкістю.

Мирну працю роздільнянців, їх творчі плани обірвала війна з гітлерівською Німеччиною. Перші ворожі бомби впали на станцію 12 липня 1941 року. Роздільна опинилась у прифронтовій смузі. Вона набула винятково важливого значення, як опорний пункт оборони на підступах до Одеси. Через неї безперервно йшли на фронт ешелони з військами і боєприпасами.

Коли в перші дні війни на запасних коліях в результаті бомбових ударів виникла пожежа, що призвела до вибуху боєприпасів, залізничники Роздільної виявили справжній героїзм, рятуючи вантажі. Начальник станції, комуністи станції, чергові по депо машиністи і помічники машиністів, стрілочники, ризикуючи життям, виводили состави на Котовськ, Кучурган і Єреміївку.

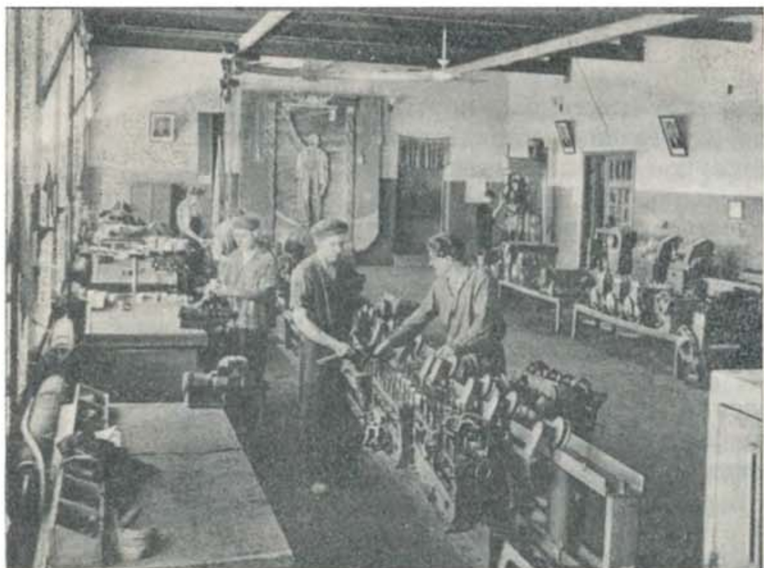
Наприкінці липня почалась евакуація рухомого складу залізниці та жителів селища. 8 серпня 1941 року ворог захопив Роздільну. Почались терор і пограбування населення.

У відповідь на репресії окупантів радянські патріоти саботували їх заходи та чинили диверсії, намагаючись паралізувати роботу залізничного транспорту.

Підпільну групу залізничників очолив одеський робітник Й. І. Карпов. До неї ввійшли Л. Бурковська, Б. Бурковський, В. Воховський, Є. Дмитрієв, Л. Нагорний, Л. Рекрутенко, В. Старцев та інші. Підпільники проводили агітаційну роботу серед населення, організовували саботаж на залізниці тощо[3]. Керував діями цієї групи Іллічівський підпільний райком партії Одеси. Наприкінці березня 1942 року

---

[1] Райони УРСР. К., 1936, с. 925.
[2] Одеська область за 22 роки. Одеса, 1939, с. 49.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр 49, арк. 131—132.

У мотороремонтному цеху «Сільгосптехніки». Роздільна. 1967 р.

робітники депо Знахарчук, Говерідзе заклали недоброякісний фундамент під поворотне коло, через що воно часто псувалось. Підпільники зірвали мобілізацію робітників на будівництво шосейних шляхів, доставку будівельних матеріалів, а біля села Великої Барині зруйнували міст.

В листопаді 1943 року на перегоні Веселий Кут — Мигаєве партизани В. Бурковський, Н. Топор і М. Кудлаєнко висадили в повітря залізничний міст і тим самим припинили рух поїздів на три доби. 19 березня 1944 року радянські патріоти Й. І. Карпов і П. С. Жиган на перегоні Кучурган—Роздільна пустили під укіс ешелон з фашистськими вояками, а 1 квітня — ешелон з танками, боєприпасами, автомашинами. В результаті цих диверсій було вбито й поранено близько 400 солдатів і офіцерів, знищено 2 состави і 40 вагонів[1].

Відступаючи під натиском радянських військ, фашисти особливо лютували. Вони розстріляли без суду і слідства 20 чоловік, 90 силоміць вивезли в Німеччину. Окупанти спалили приміщення середньої школи-інтернату, кінотеатру, зруйнували вокзал та десятки кілометрів залізничної колії[2].

На початку березня 1944 року радянські війська підійшли до Роздільної. Окупанти тікали на Захід. Підпільники підірвали в селі Новосавицькому міст, який з'єднував Роздільну з Тирасполем, і вступили в бій з відступаючими фашистами. Завдяки цьому було врятовано від зруйнування паровозне депо, житлові будинки тощо.

В ніч з 3-го на 4-е квітня 1944 року між нашими частинами, що наступали на Роздільну, і фашистськими військами розпочалась рішуча битва. Вранці 3-го квітня було визволено с. Понятівку поблизу Роздільної, а на світанку 4-го квітня 37-а армія та кінно-механізована група під командуванням генерал-лейтенанта І. О. Плієва визволили Роздільну.

У Роздільній фашисти втратили тільки вбитими 7 тис. чоловік, понад 3 тис. солдатів та офіцерів було взято в полон. Станція була забита ворожими ешелонами з боєприпасами, танками, бензоцистернами, продовольством, награбованим майном тощо[3].

Одразу ж після визволення селища почалась відбудова зруйнованого господарства. Головна увага приділялась залізничному вузлу. Самовіддано працювали жінки, підлітки та старики. Партійна організація станції керувала відбудовними роботами. Робітники виконували по 3—4 норми на день. Завдяки цьому вже наприкінці травня поїзди почали курсувати на всій колії.

У 1947 році залізничники станції Роздільна зайняли перше місце по відділку Одесько-Кишинівської залізниці. Понад 200 робітників систематично перевиконували норми виробітку. У 1949 році тільки комсомольці та молоді залізничники заощадили 7 тис. крб., а станція дала 120 тис. крб. надпланових нагромаджень[4].

У селищі з'явились нові галузі місцевої промисловості. У зв'язку з розширенням виноградарства в 1945 році в Роздільній збудували виноробний завод, став

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 49, арк. 131—132.
[2] Там же, спр. 49, арк. 131—132.
[3] «Военно-исторический журнал», 1964, № 4, с. 70—71.
[4] Газ. «Вперед» (Роздільна), 21 грудня 1949 р.

до ладу маслозавод, виробнича потужність якого, щоправда, була обмеженою, бо на заводі не вистачало устаткування і майже на всіх процесах переважала ручна праця. У 1947 році почав діяти харчокомбінат, який спочатку випускав лише два сорти кондитерських виробів. Першу партію продукції випустив і хлібозавод. Прийняли на переробку сировину млин та олійня. Кілька нових машин встановили на елеваторі. Побутовий комбінат відкрив черепичний і столярний цехи.

В селищі проводились недільники по впорядкуванню та озелененню вулиць. Робітники і службовці заклали великий лісопарк на площі 60 га. Тепер це найкраще місце відпочинку трудящих. Розгорнулось житлове будівництво. У 1950—55 рр. тут було зведено кілька двоповерхових будинків, прокладено водопровід.

У травні 1957 року Роздільну було віднесено до категорії міст районного підпорядкування[1].

У роки семирічки залізничники Роздільної досягли нових виробничих успіхів. У зв'язку з реконструкцією залізничного вузла і впровадженням у 1962 році тепловозної тяги швидкість пасажирських поїздів досягла 100 км, а вантажних — 80 км за годину. На станції були механізовані всі процеси по навантаженню і розвантаженню вагонів. У 1962 році залізничники відправили 9016 великовагових поїздів замість 3150 у 1954 році. Свою семирічку вони завершили на 6 місяців раніше строку.

В 1966 році в Роздільній створили партком вузла, який об'єднав 220 комуністів, що перебували на обліку в первинних партійних організаціях різних цехів і служб.

Комуністи — передові виробничники. Так, машиніст тепловоза В. Ф. Пальянов систематично виконує завдання на 125—130 проц., В. Г. Затуржинський — один з найкращих колійних майстрів у відділку Одесько-Кишинівської дороги[2].

За багаторічну і бездоганну роботу передових робітників вузла — П. М. Бойченка, С. В. Волянського, П. Х. Шморгуна, М. З. Пташка, В. К. Кочуру, М. М. Покиньбороду нагородили орденом Леніна.

Поліпшилась технічна оснащеність підприємств місцевої промисловості. На новому молокозаводі, будівництво якого закінчилось у 1962 році, встановлено потокову лінію по виробленню масла. Завод обладнано механічними сепараторами, холодильниками тощо. Є тут цехи по виготовленню сиру та морозива. В 1967 році завод переробив близько 10 тис. тонн молока та понад 500 тонн вершків.

На реконструйованому виноробному заводі було вдосконалено технологію виробництва вина, почали застосовувати термічну обробку та використовувати високоякісні фільтри. За сезон 1967 року тут переробили близько 8 тис. тонн ягід — майже в десять разів більше, ніж у 1945 році.

Зросла виробнича потужність харчокомбінату, оснащеного новим обладнанням. На підприємстві працюють цехи ковбасний, карамельний, маслоробний та фруктових вод. У 1967 році випуск валової продукції досяг 1500 тонн, вчетверо перевершивши показники 1955 року. На харчокомбінаті виросло чимало майстрів своєї справи, передовиків виробництва. Робітниця Л. О. Чикаленко, ударниця комуністичної праці, перевиконує норми у 1,5—2 рази.

Для побутового комбінату, де працюють 228 чоловік, у 1964 році спорудили двоповерховий будинок. Тут є 10 цехів: пошиву одягу, ремонту взуття, металевих виробів тощо. Комбінат виконує також замовлення на ковальські та столярні роботи, ремонтує житлові будинки. У 1967 році валовий випуск готової продукції тут становив понад 600 тис. крб.

Будинок побуткомбінату. Роздільна. 1967 р.

[1] Одеська область. Адміністративно-територіальний поділ, с. 9.
[2] Газ. «Вперед», 17 січня, 1 травня 1967 р.

У дворі дитячого садка. Роздільна. 1962 р.

У 5 разів порівняно з 1958 роком збільшив випуск продукції хлібозавод. За добу він постачає торговельним підприємствам близько 22 тонн хлібобулочних виробів.

Не впізнати тепер елеватора. Його розширили і поповнили новим обладнанням: транспортерами для навантаження кукурудзи, танкетками для підбирання зерна та іншими механізмами. Стали до ладу діючих потокова лінія по обробці та просушуванню зернових і технічних культур та чотири склади. Тепер виробнича потужність елеватора у 30 разів більша, ніж була тоді, коли його побудували.

В районному об'єднанні «Сільгосптехніка» працюють 426 робітників, інженерів і техніків. Тут є кілька цехів, у моторному цеху встановлено потокову лінію. В 1959 році валовий випуск продукції становив 656 тис. крб., у 1967 році — понад 4 млн. крб. 18 ремонтників здають продукцію відмінної якості без перевірки відділом технічного контролю.

Далеко за межами району відомий радгосп «Роздільнянський», центральна садиба якого розташована в місті. Він вирощує саджанці фруктових дерев, винограду та ягідників. У господарстві 133 га винограду, близько 7 тис. плодових насаджень. У 1967 році з кожного гектара зібрано понад 72 цнт фруктів, по 20,2 цнт ягід — суниці, малини, смородини і відправлено на продаж у торговельну мережу. В тому ж році радгосп розширив площу молодих багаторічних насаджень до 106 гектарів.

Місто впорядковується. Тут додатково прокладено 4,8 км водопроводу. Будується шосейна дорога до села Єреміївки, відкрито автобусну станцію. У роки семирічки особливо широкого розмаху набуло житлове будівництво. Тепер у Роздільній близько 3 тис. житлових будинків, третя частина їх газифікована.

У місті 2 лікарні, 2 аптеки, протитуберкульозний диспансер. За п'ятирічку має бути завершено будівництво нової поліклініки. У місті працюють чотири садки, ясла та дитячий комбінат, де для малюків створені найкращі умови.

В Роздільній багато уваги приділяється фізичній культурі і спорту. Силами громадськості тут побудовано кілька спортивних майданчиків та стадіон. На підприємствах і в школах організовано фізкультурні колективи, які об'єднують близько 3 тис. чоловік. У 1967 році юні баскетболісти стали чемпіонами області. Шкільна збірна команда зайняла по області перше місце з шахів.

Жителі міста користуються послугами підприємств громадського харчування: їдальні, чайної, кафе. Тут є 48 магазинів, ларки і буфети, товарооборот яких становить пересічно 3 млн. крб. на рік.

За післявоєнний час великі зміни сталися в галузі народної освіти і культури. Всі діти шкільного віку вчаться у двох середніх та двох восьмирічних школах. Працююча молодь здобуває освіту в школі робітничої молоді та районній заочній школі. В місті постійно працюють 6-місячні торговельні курси та курси шоферів. На залізничній станції створено технічні школи різного профілю.

У Роздільній є музична школа з класами фортепіано, скрипки тощо.

Районне відділення товариства «Знання», яке налічує 550 членів, організовує читання лекцій, проведення тематичних конференцій та вечорів з питань науки і техніки, літератури і мистецтва та поточної політики.

Охоче відвідують трудящі заняття народного університету культури, створеного при клубі залізничників. Він має факультети здоров'я, науки і техніки та інші.

В місті є 8 бібліотек — районна, міська для дорослих, дитяча, шкільні, залізнична, механізаторів з книжковим фондом 100 тис. томів. З 1930 року тут видається районна газета, що тепер має назву «Вперед».

При районному Будинку культури та робітничих клубах працюють різноманітні гуртки. 86 учасників художньої самодіяльності в травні 1967 року взяли участь в обласному огляді-конкурсі, присвяченому 50-річчю Радянської влади.

З успіхом виступають музичний ансамбль «Юність» та ляльковий театр.

Традиційними стали тут нові звичаї та обряди: урочисті реєстрації новонароджених, комсомольські весілля, проводи до Радянської Армії, вшанування ветеранів праці. Напередодні Нового року в Роздільній лунають колядки та щедрівки. Після закінчення сівби і появи сходів щороку в Кардамичевському лісі відзначається День механізатора. Цікаво проходять вечори молоді — посвячення в робітники. Коли в сім'ї народжується дитина, батьки саджають дерева або виноградну лозу.

Багато жінок Роздільної — майстерні рукодільниці. Вони оздоблюють художньою вишивкою сорочки, рушники, хустки тощо. Пенсіонерка О. Є. Висоцька у 1964 році за свої роботи одержала диплом обласної виставки. Є в місті і свої художники. Так, картини вчителя В. М. Калюжного у 1964 році були відзначені дипломом обласної виставки.

Про дореволюційне убоге, невеличке поселення залишилась тільки згадка. Тепер тут розквітає місто, і люди впевнено дивляться в завтрашній день. Комуністи, комсомольці, всі жителі Роздільної докладають зусиль, щоб гідно зустріти 100-річчя з дня народження великого вождя, успішно перетворити в життя рішення XXIII з'їзду КПРС.

Я. Г. КАСЬЯН, П. С. ШАМША

Роздільнянський район утворено в 1923 році. Межує на півночі з Великомихайлівським, на сході з Іванівським, на півдні з Біляївським районами Одеської області, на заході — з Молдавською РСР.

Площа 1320 кв. кілометрів. Населення — 52,4 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 33,4 тис. чоловік (64,5 проц.). Густота населення — 39,7 чоловіка на 1 кв. кілометр. В районі 87 населених пунктів, які підпорядковані одній міській, одній селищній та 14 сільським Радам.

Через територію району проходить залізниця Одеса—Київ. Від станції Роздільна відгалужується залізниця на Тирасполь. Крім того, район перетинають три автошляхи.

Грунти головним чином чорноземні. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, соняшнику та розведення садів і виноградників.

Район має розвинену промисловість, але в економіці переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає 52,2 проц. валової продукції.

Сільськогосподарські угіддя займають 105 271 га, з них орної землі — 75 906 га, під садами та виноградниками 4340 га. В районі — 9 радгоспів і 13 колгоспів; на кожне з цих господарств пересічно припадає 4785 га угідь. Посівна площа в 1966 році мала 71 650 га, з яких під зерновими культурами було 33 670 га, під технічними — 7880 га, під кормовими — 28 550 гектарів.

Основні зернові культури — озима пшениця, ячмінь ярий, технічна — соняшник; значна увага приділяється садівництву та виноградарству.

В 1966-68 рр.в районі пересічно зібрано всіх зернових по 18,6 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці по 17,8 цнт з га, кукурудзи в зерні — по 26,4 цнт, соняшнику — по 16,7 цнт з га, винограду — по 33 цнт з гектара.

В районі поширені тваринництво м'ясо-молочного напряму та птахівництво.

Пересічні річні показники виробництва м'яса на 100 га угідь дорівнювали 43,6 цнт, молока — 180 цнт, яєць на 100 га посівів зернових — 41,7 тис. штук.

У радгоспах та колгоспах працюють 975 тракторів та 255 комбайнів.

Повністю механізовані орні роботи, збирання зернових та соняшнику; очистка зернових — на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 87 процентів.

В районі за високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва почесне звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 4 трудівникам села. У 1966 році орденами та медалями Радянського Союзу нагороджено 190 чол., з них орденом Леніна — 6, орденом Трудового Червоного Прапора — 26.

В районі — 14 промислових підприємств, на яких зайнято 1038 робітників і службовців. Провідна роль належить харчовій промисловості, яка дає 88,1 проц. валової продукції всієї промисловості району. Найбільші підприємства — молочний завод та підприємства Роздільнянського винзаводоуправління. Значну кількість продукції дають виноградарські радгоспи, меблева фабрика (смт Лиманське), цегельний завод (с. Лучинське).

До послуг населення — 230 магазинів і ларків та 62 заклади громадського харчування. Товарооборот їх за 1965—1967 рр. пересічно становив 18 089 тис. крб. на рік.

Широкого розмаху набуло житлове будівництво. За період з 1959 по 1966 рік в селах району збудовано 1511 індивідуальних будинків, а в Роздільній і Лиманському —887 багатоквартирних будинків загальною площею 38 тис. кв. метрів.

Медична допомога населенню подається в 8 лікарнях на 415 ліжок та багатьох інших лікувальних закладах, в яких працює 45 лікарів та 284 чоловіка з середньою медичною освітою.

В районі — 11 середніх, 19 восьмирічних і 22 початкових школи, 8 шкіл робітничої і сільської молоді та дитяча музична школа. В навчальних закладах працює 660 вчителів, серед них один заслужений вчитель школи УРСР та 2 відмінники народної освіти.

В мережі культурно-освітніх установ району — 40 бібліотек з книжковим фондом 203,1 тис. примірників, 42 клуби і 9 будинків культури, при яких діють 5 народних університетів культури, 62 кінотеатри та стаціонарні кіноустановки. У 1967 році населення району передплатило 973 примірники газет і журналів на одну тисячу жителів. Районна газета видається з 1930 року. В колгоспі «Шляхом Леніна» виходить багатотиражна газета. Робота по фізичному вихованню молоді зосереджена у 3 спортивних товариствах, в яких налічується близько 11 тис. фізкультурників, у т. ч. 1610 спортсменів-розрядників.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД РОЗДІЛЬНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕЦИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру. Населення — 705 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Желепове, Новоселівка, Старокостянтинівка.

В селі міститься центральна садиба рільничо-тваринницького колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, якому належить 4688 га землі, в т. ч. 3098 га орної. В господарстві є млин, 2 ремонтні майстерні, пилорама.

Тут діють восьмирічна школа, консультаційний пункт районної заочної середньої школи, бібліотека, клуб на 200 місць.

Село засноване в 1857 році селянами-втікачами з центральних губерній Росії. У 1906 році в селі мали місце заворушення.

На території села знайдено у 1934 році скарб бронзових серпів та сокир кельтів доби бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери).

ВИНОГРА́ДАР — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний схід від районного центру, біля залізничної станції Карпове на лінії Одеса—Київ. Населення — 1287 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Будячки, Вакулівка, Ленінське Друге, Миколаївка, Новограрениця, Перше Травня.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Леніна зернового напряму з розвиненим тваринництвом. В колгоспі 5649 га землі, в т. ч. 4221 га орної.

Працюють середня школа, бібліотека, клуб. За 1956—1964 рр. споруджено 147 житлових будинків.

Засноване село в 1924 році.

ГАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Кучургану, за 15 км на північний захід від районного центру і станції Роздільна. Населення — 550 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугай, Лучинське, Нове, Плавневе, Труд-Гребеник.

Колгосп ім. Петровського, центральна садиба якого міститься в селі, зернового та м'ясо-молочного напряму. Йому належить 7838 га землі, в т. ч. 4659 га орної.

Село має восьмирічну школу, клуб.

Гаївка виникла у першій половині XIX століття.

ЄГО́РІВКА (до 1924 року — Фештерове, до 1950 року — Уварове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Карпове. Населення — 735 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Болгарка, Вікторівка, Єлизаветівка, Мале, Одрадове, Світлогірське, Хоминка.

Колгосп ім. Калініна рільничо-тваринницького напряму має 5362 га землі, в т. ч. 3441 га орної.

В селі працюють середня школа, клуб, університет культури. Діє лікарня на 85 ліжок. За 1959—1966 рр. збудовано 75 будинків.

Засноване село на початку XIX століття.

Біля села Болгарки виявлено залишки поселення перших віків н. ери.

ЄРЕМІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південний схід від районного центру. Через село проходить шосе, що з'єднує Роздільну з автомагістраллю Одеса—Ленінград. Населення — 810 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Поташенкове, Шеметове.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова. Це багатогалузеве господарство з розвиненим рільництвом, тваринництвом, виноградарством, городництвом, якому належить 7346 га землі, в т. ч. орної — 4503 га, пасовищ — 1824 га. З допоміжних галузей є млин, олійня, 2 ремонтні майстерні, пилорама, сепараторний пункт, виноробний цех.

Працюють восьмирічна школа, клуб на 400 місць.

Село виникло на початку XIX століття.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 6 км на південь від районного центру. Населення — 665 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонівка, Володимирівка, Матишівка, Покровка, Тамарівка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Щербакова, що має 6119 га землі, в т. ч. орної 4212 га, пасовищ 732 га, під садами й виноградниками — 489 га землі. Господарство успішно розвиває рільництво й тваринництво, садівництво, виноградарство, городництво й бджільництво. З допоміжних підприємств працюють виноробний цех, консервний завод потужністю 1,5 млн. банок овочів і фруктів, пилорама, теслярсько-столярна і ремонтна майстерні.

Село має середню школу, Будинок культури на 600 місць, бібліотеку. Споруджено комбінат побутового обслуговування.

В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну і обеліск радянським воїнам, що загинули у Велику Вітчизняну війну при обороні і визволенні села.

Кам'янка заснована в 1924 році переселенцями-українцями з Бессарабії. Пізніше тут оселилися й молдавани.

У селі Покровці проживає Герой Радянського Союзу С. І. Болгарін.

КІ́РОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км на південний схід від районного центру.

Населення — 598 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андрієво-Іванове, Бринівка, Буцинівка, Калантаївка, Карпівка, Карпове, Кузьменка, Міліардівка, Новодмитрівка, Олександрівка.

В селі міститься центральна садиба багато-

Ремонт комбайнів у колгоспі «Шляхом Леніна». Село Буцинівка. 1967 р.

галузевого колгоспу ім. Кірова, що має 6472 га землі, млин, олійню.

На території села також розташовані пункт хлібопродуктів, маслозавод, овочевий перевалочний пункт.

Виникло село в 1914 році на землях, орендованих у німців-колоністів. З 1927 року тут почали оселятися безземельні селяни з німецьких колоній.

КУЧУРГА́Н (до 1944 року — Страсбург) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Кучургану, за 10 км від райцентру та за 2 км від залізничної станції Кучурган (на лінії Одеса—Кишинів). Населення — 3071 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Івано-Миколаївка, Новокрасне, Павлівка, Степанівка, Труд-Куток.

Місцевий радгосп «50 років Великого Жовтня» спеціалізується на садівництві і виноградарстві. Радгосп має 2763 га землі, з них під виноградниками зайнято 853 га, під садами—465 га. В 1967 році зібрано по 52 цнт винограду і по 67,5 цнт фруктів з гектара. Запроваджено зрошування виноградників. За досягнуті успіхи у соціалістичному змаганні радгосп занесено на районну Дошку пошани. У селі є винноробний завод.

В Кучургані є середня та восьмирічна школи і школа робітничої молоді, бібліотека, клуб. До послуг населення — побутовий комбінат, кравецька майстерня.

Засноване село наприкінці XVIII століття запорізькими козаками. В 1803 році сюди переселилися німці-колоністи.

В період австро-німецької окупації комуністи Яшин і Пасевич в підпіллі керували боротьбою селян проти загарбників. Загинули в боях з куркульськими бандами.

Наприкінці 1918 року залізничники Кучургану, керовані Одеським підпільним комітетом КП(б)У, виступили проти англо-французьких інтервентів і припинили рух на залізниці Одеса— Тирасполь. Партизани, що діяли в тилу інтервентів, руйнували мости, залізничні колії, знищували склади з боєприпасами.

Куркулі-колоністи були активними учасниками контрреволюційного заколоту 1919 року проти молодої Радянської держави.

В 1920 році в селі була створена партійна організація.

Нині в Кучургані проживає активний учасник трьох революцій, персональний пенсіонер М. М. Добровольський.

Тут поховано Героя Радянського Союзу капітана Радянської Армії В. Ф. Вінника.

В околицях села виявлені рештки знарядь праці часів мезоліту (13—8 тис. років тому).

ЛИМА́НСЬКЕ (до 1944 року — Зельци) — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на березі Кучурганського лиману, за 24 км на південь від районного центру. Населення — 7000 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Піонерське і Степове.

На території селища — спеціалізовані виноградно-винноробні радгоспи «Путь Ильича» та ім. К. Маркса.

В селищі є середня та восьмирічна школи, Будинок культури, університет культури, сільськогосподарське професійно-технічне училище, лекторій для батьків, відділення товариства «Знання», 2 бібліотеки. За післявоєнний час тут споруджено понад 500 житлових будинків. До послуг жителів — 2 кравецькі майстерні.

Засноване селище наприкінці XVIII століття німцями-колоністами.

Під час гітлерівської окупації фашисти розстріляли сільських активістів з їх сім'ями, серед них депутата Верховної Ради УРСР М. І. Курца. Відступаючи, окупанти спалили селище.

Поблизу селища розкопано кілька курганів з похованнями кочовиків IX — XII століть н. ери.

МА́РКІВКА (кол. Вікторштадт, Андреуцове, Макси-Маркове) — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Кучургану, за 30 км на північний захід від районного центру. Населення — 335 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вапнярка, Гетьманці, Новокостянтинівка, Петрівка.

Весільний поїзд. Село Степанівка. 1964 р.

В селі — комплексна бригада сільгоспартілі «Правда», центральна садиба якої міститься в с. Новокостянтинівці. Господарство спеціалізується на зерновому рослинництві та тваринництві і має 5105 га землі.

Є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Марківка виникла наприкінці XIX століття. Біля села на березі річки Кучургану виявлено знаряддя праці пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому).

НОВОУКРА́ЇНКА (до 1930 року — Хуртове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км на південний схід від районного центру. Населення — 1595 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Капакліеве, Петро-Євдокіївка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка зернового і тваринницького напряму, що має 8004 га землі, з них 5052 га орної і 2090 га пасовищ; з допоміжних підприємств — млин, лісопильня, ремонтні майстерні.

Є середня школа і школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури, Будинок тваринників; лікарня на 25 ліжок.

Засноване село в першій половині XIX століття.

ПОНЯТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в степу, за 10 км на північний схід від районного центру. Населення — 980 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Балкове, Голикове, Кошари, Лозове.

В селі міститься центральна садиба птахівничого радгоспу «Роздільнянський», який має 5381 га землі. У 1967 році на курку-несучку одержано по 172 яєць.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

До послуг населення — кравецька майстерня.

Засновано Понятівку в 1848 році. Першими поселенцями були кріпаки, що тікали від поміщицького гніту.

В Понятівці є дві братські могили воїнів, які загинули за визволення села від фашистів. Один з них — колгоспник артілі ім. Калініна села Сухої Падини Ставропольського краю — М. С. Медведєв посмертно зачислений почесним робітником радгоспу «Роздільнянський».

СТАРОСТИНЕ́ (до 1932 року — Слободзея Українська) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північ від районного центру. Населення — 390 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бакалове, Велізарове, Надія, Новий Гребеник, Нові Чобручі, Парканці, Слобідка, Сухе, Шевченкове.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 3862 га землі, в т. ч. 3077 га орної, і займається рільництвом, тваринництвом, садівництвом, виноградарством.

Є восьмирічна школа, клуб. За 1959—1966 рр. збудовано 80 житлових будинків. Насаджено парк Перемоги на площі 5 гектарів.

Село засноване в 1921 році вихідцями з молдавського села Слободзеї.

Герой Соціалістичної Праці М. Д. Пономаренко. Село Кучурган. 1966 р.

ЩЕРБА́НКА (до 1945 року — Ельзас) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південь від районного центру. До залізничної станції Єреміївка — 7 км. Населення — 1218 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нове і Новосільці.

В Щербанці міститься центральна садиба радгоспу ім. Суворова, що має 7940 га землі, з них 6524 га орної і 843 га пасовиськ. Радгосп спеціалізується на відгодівлі свиней і вирощуванні великої рогатої худоби.

В селі — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Засноване село в 1808 році німцями-колоністами.

Я́КОВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Кучургану за 12 км на захід від районного центру. Населення — 750 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ангелінівка, Дружба, Розалівка, Широке.

На території села — центральна садиба рільничо-тваринницького колгоспу «40 років Жовтня», якому належить 6662 га землі, в т. ч. 4399 га орної.

Тут працюють середня школа, середня школа сільської молоді, курси механізаторів, бібліотека, клуб. Діє лікарня на 30 ліжок.

Село Ангелінівка славиться художнім вишиванням. Колгоспниці М. Ф. Тацен, В. С. Загоренко і М. Д. Єрьоміна стали в 1967 році дипломантами обласної виставки народного прикладного мистецтва.

Засноване село в першій половині XIX століття кріпаками.

САВРАНСЬКИЙ РАЙОН

САВРА́НЬ

Саврань — селище міського типу, центр однойменного району і селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Ковбасова Поляна, Осички. Розташована в гирлі річки Савранки, притоки Південного Бугу. Відстань до Одеси — 213 км, до найближчої залізничної станції Заплази — 39 км. За 18 км від селища проходить автомагістраль Ленінград—Київ—Одеса. Саврань зв'язана авіалінією з Одесою, Миколаївкою і Любашівкою. Населення — близько 9,3 тис. чоловік.

Територія теперішньої Саврані і навколишніх сіл була заселена з давніх часів. Тут знайдено рештки слов'янських поселень черняхівської культури (II—VI століття н. е.), а також пізніших часів (VII—VIII століття н. е.). В околицях селища є багато високих курганів[1].

Саврань вперше згадується в історичних документах кінця XIV століття у зв'язку з даруванням її литовським князем Вітовтом панам Кошелевичам. Після Люблінської унії землями по середній течії Південного Бугу стали володіти польські магнати Конєцпольські (XVI—XVII століття) і Любомирські (XVIII століття). Щоб захистити свої володіння від татаро-турецьких нападів, С. Конєцпольський в 1634 році доручив французькому інженеру Боплану, який перебував на службі у війську польському, збудувати в Саврані фортецю[2]. Називалася вона Конєцполем, а також Усть-Савранем. Стіни фортеці, змуровані з випаленої цегли, частково збереглися до наших днів.

Під час визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1648—1654 рр.) біля Саврані в 1649 році отаборилась кіннота ногайських татар, які діяли разом із запорізьким військом. Богдан Хмельницький ще в лютому 1649 року зазначав, що він має підтримку всієї орди і «ногайців на Саврані»[3].

---

[1] Записки Одесского археологического общества, т. 1 (34), с. 202; Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1960 г. Одесса, 1961, с. 61—68.
[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 67.
[3] Історія України в документах і матеріалах, т. 3. К., 1941, с. 154.

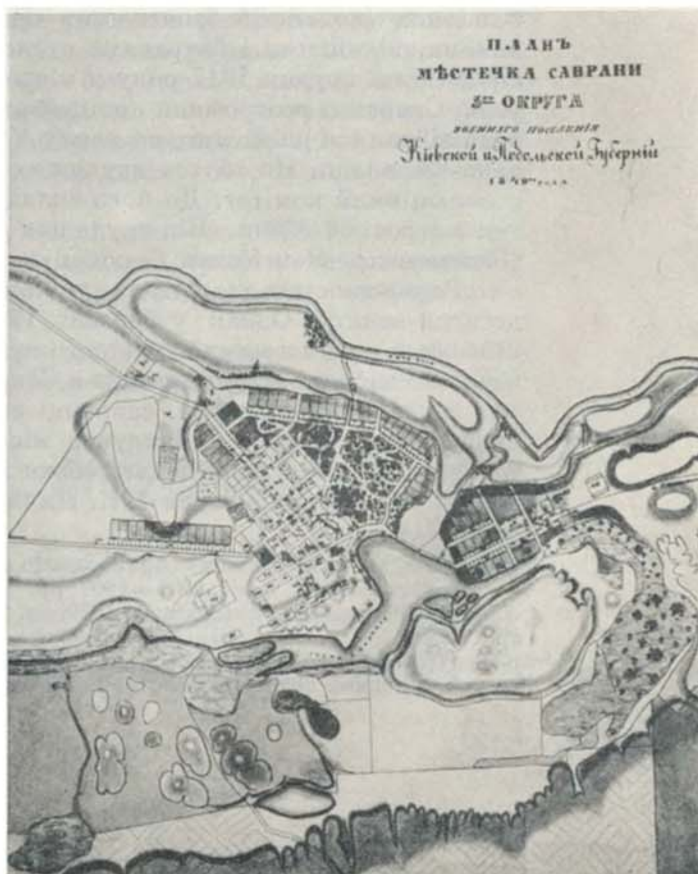
Після возз'єднання Лівобережної України з Росією Саврань залишилась під владою польських панів і зазнавала й далі наскоків татар. Восени 1654 року воєвода Бутурлін писав царю, що кримські і ногайські татари «перелезли реку Буг и под Чечельник и под Саврань подбегши, много шкод починили»[1]. До кінця XVIII століття савранці боролися проти гніту польської шляхти і турецько-татарських грабіжників. Ще в першій половині XVIII століття в Саврані й навколишніх селах широко розгорнувся гайдамацький рух. Проти його учасників польський уряд направив великий військовий загін, який розгромив гайдамаків.

У 1793 році Саврань перейшла до Росії. В січні 1799 року, за указом царя, село з 360 душами передано графу Салтикову, який незабаром продав його графині Ржевуській. Але після польського повстання 1830—1831 рр. держава конфіскувала її маєток. У 1839 році Саврань віднесено до військових поселень Києво-Подільського округу. Тут було розміщено підрозділи уланського полку, штаб якого містився в Умані. В 1849 році складено план містечка Саврані, в якому позначено розташування дворів жителів та будов військових підрозділів[2].

Становище військових поселенців було ще важчим, ніж кріпаків. Адже вони мали забезпечувати війська харчами, постоєм (квартирами), паливом, а коней фуражем. Крім того, сім'ї, які мали трьох працездатних, мусили щороку безплатно відробляти 390 людино-днів, тоді як кріпаки працювали на пана пересічно 102 дні. В списки військових поселенців вносились усі чоловіки віком від 17 до 45 років, здатні відбувати солдатську службу. Два дні на тиждень вони займалися військовим навчанням, а решту — під командою офіцера виконували польові та різні будівельні роботи. За роки існування військового поселення савранці спорудили 5 цегляних казарм, 6 будинків для офіцерів, 2 конюшні, манеж, склади для боєприпасів і продовольства, кузню, 2 водяні млини тощо[3]. Частина цих споруд збереглася.

Після ліквідації військових поселень, що фактично сталося 1865 року, Саврань перейшла у відання міністерства державного майна. Її населення складалось з колишніх військових поселенців (186 дворів), міщан (231 двір), купців (10 дворів) і дворян (3 садиби). Савранці одержали землю за викуп. Землевпорядкування було закінчено восени 1872 року. На 262 двори, в яких налічувалося 735 душ чоловічої статі, було відведено 3347 десятин, у т. ч. угідь — 2890 десятин. Щороку селяни сплачували за землю по 2771 крб., які мали вносити протягом 40 років. Це 33 крб. за десятину, тоді як в 70-х роках у Саврані і волості десятина коштувала 11 крб. 35 копійок[4].

План містечка Саврані. 1849 р.

Наприкінці XIX — на початку XX століття Саврань стає значним торговельним центром. Тут збираються великі базари. З навколишніх сіл сюди везли хліб, худобу, а жителі Кам'яного Броду — білу глину. Місцеві ремісники продавали одяг, взуття, збрую для коней, різні вироби з дерева, які

[1] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 14. СПб, 1889, с. 73, 74; ЦДІА УРСР, ф. 20, оп. 4, спр. 35, арк. 11, 17.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 20, оп. 1, спр. 31, арк. 154; ф. 445, оп. 4, спр. 54, арк. 1; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 67.

[3] ЦДІА УРСР, ф. 562, оп. 1, спр. 9, арк. 376; ф. 445, оп. 1, спр. 203, арк. 1.

[4] Там же, ф. 562, оп. 1, спр. 9, арк. 120, 435.

савранці виготовляли з великою майстерністю. Містечко славилося талановитими різьбярами, вишивальницями, а також співаками. Не випадково ще у 20-х роках XIX століття в Саврані відкрито школу народних музикантів та співаків. А ось перша освітня школа з'явилася тут десь в 60—70 роках. На початку XX століття в містечку, яке було уже волосним центром, діяли земське двокласне училище, церковнопарафіяльна та народна школи, в яких навчалося 150—160 хлопчиків і дівчаток, працювало 6 вчителів[1]. Багато дітей лишалося поза школою. Переважна більшість жителів не вміла ні читати, ні писати.

Царизм навмисно прирікав трудящих на духовне рабство, вважаючи це чи не найважливішою гарантією непорушності своєї влади. Однак перша російська революція довела, що й неписьменні робітники і селяни можуть завдати такого удару самодержавству, від якого він уже не зможе оправитись. У 1905—1907 рр. у Саврані та сусідніх селах були випадки розрізнених селянських виступів. 13 січня 1906 року балтський повітовий справник у рапорті подільському губернаторові писав, що «настрій населення повіту тривожний і якщо не було останнім часом різного прояву збудження населення, то це завдяки перебуванню в різних пунктах повіту військової сили»[2].

Революційні виступи в Саврані почались після перемоги в Росії Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. В 20-х числах березня тут відбулися 2 сходки, а 27 квітня — масовий мітинг, на який зібралося близько 1000 чоловік. В першотравневі дні відбулася масова демонстрація трудящих під лозунгами: «Геть війну!», «Поміщицьку землю без викупу — малоземельним і безземельним селянам!». Особливої сили набрала боротьба за землю восени 1917 року. У вересні селяни захопили значну частину поміщицької землі. Ці дії були схвалені на селянському з'їзді Балтського повіту 7 жовтня 1917 року, на який зібралося 700 делегатів. Резолюція з'їзду закликала до негайного поділу поміщицьких земель і невиконання будь-яких розпоряджень Тимчасового уряду[3].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді і Москві Київський військревком відрядив у Саврань свого представника У. І. Боровицького. Одночасно сюди прибули балтійський матрос Ю. І. Савчук і матрос-чорноморець Г. С. Мельник — член суднового революційного комітету броненосця «Пантелеймон» (колишній броненосець «Потьомкін»)[4]. Вони разом з солдатами-фронтовиками, бідняками і батраками становили міцне ядро борців за Радянську владу. Наприкінці грудня 1917 року в містечку спалахнуло повстання проти Центральної ради. Савранці розгромили поліцейський участок і волосне управління. Після цього вони зібралися на мітинг, на якому У. І. Боровицький проголосив встановлення Радянської влади. На зборах трудящих містечка та навколишніх сіл обрано волосний революційний комітет. До його складу увійшли представники революційних солдатів, матросів і селян. Від трудящих Саврані членом ревкому був Я. П. Морозюк. Очолив волревком Устим Боровицький.

Радянська влада надала у користування трудящих селян Саврані 3,5 тис. десятин землі[5]. Однак у березні 1918 року містечко захопили австро-німецькі війська, а разом з ними сюди повернулися і власники маєтків, які відібрали у селян землю. 8 місяців «хазяйнували» в Саврані окупанти. Під керівництвом членів ревкому, що пішли в підпілля, савранці вели боротьбу проти ворогів. Один з партизанських загонів, яким командував місцевий житель Максименко, діяв в районі містечка, нападаючи на німецькі обози з награбованим добром. Савранські партизани тримали зв'язок із загоном І. К. Дячишина, що діяв в районі Балти, і згодом приєд-

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, с. 76, 77.
[2] Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі, с. 147.
[3] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 141, арк. 1, 10; ЦДІА УРСР, ф. 562, оп. 1, спр. 9, арк. 174.
[4] Газ. «За комунізм», 24 жовтня, 1 листопада 1957 р.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 260, арк. 13.

налися до нього. У грудні 1918 року в Саврані відновлено Радянську владу. Волревком відразу ж розгорнув підготовку до виборів у Раду селянських депутатів, які відбулися на початку 1919 року.

В період денікінської навали члени Ради з підпілля керували опором населення білогвардійській контрреволюції. Проти військ Денікіна і петлюрівців тут вела боротьбу 45-а дивізія Червоної Армії. Після визволення Саврані від ворога на початку 1920 року в селі створено партійний осередок. До нього входило 15 чоловік, у т. ч. М. Маляров, І. Михальський, С. Цуркан та інші. Очолював партосередок А. Цалкін. Одночасно в Саврані діяли 2 комсомольські осередки. Наприкінці травня того ж року розпочали роботу волосний і сільський комітети незаможних селян і профспілкова організація[1].

Працювати активістам села доводилося в дуже складних умовах. Село не раз захоплювали і грабували націоналістичні та куркульські банди Кошового, Заболотного, Тютюнника, Махна тощо. Наприкінці 1920 року в Савранському лісі бандити вбили комісара Одеського губвиконкому Владикіна. Особливо лютували контрреволюційні зграї в червні—серпні 1921 року. В середині липня вони розстріляли члена земельної комісії Коваля і забрали на зсипних пунктах хліб. У серпні 1921 року банда Заболотного, озброєна гвинтівками і чотирма кулеметами, увірвалася в Саврань, захопила відділення міліції і вчинила розправу над його співробітниками. Грабіжники забирали у населення майно тощо.

В умовах гострої класової боротьби у жовтні 1922 року відбулися вибори до Савранської сільської Ради. Партосередок і КНС закликали населення обирати до неї кращих представників трудящого селянства. Виборці одностайно проголосували за список, складений КНС[2]. Нова сільрада подбала про створення селянських загонів самооборони, які формувались, головним чином, з революційної молоді. Всі члени комсомольської організації, яка влітку 1920 року налічувала в своїх рядах 35 чоловік, були в розпорядженні комісара. Місцеві загони допомагали вести боротьбу проти контрреволюційних зграй підрозділам 51-ї Перекопської дивізії, спеціальним військовим частинам. Тільки в 1923 році з бандитизмом в Савранському районі[3] було покінчено.

Після закінчення громадянської війни та ліквідації контрреволюційних банд партійна організація і місцева Рада дістали можливість зосередити увагу на відбудові сільського господарства, на допомозі бідняцьким родинам. За роки імперіалістичної і громадянської воєн, а також внаслідок бандитських грабунків більшість господарств Саврані занепала. Багато селян не мали ні коней, ні реманенту. Серед бідноти, що входила до комнезаму, всього 25 проц. мала тягло. За цих умов, тільки об'єднавши свої зусилля і реманент, незаможні господарства могли обробляти одержану від Радянської влади землю.

За ініціативою комуністів навесні 1923 року в селі створено 3 ТСОЗи, а восени — сільгоспартіль. Ці колективи — «Слава», «Серп», «Вільна праця», «Незаможник» — об'єднували 80 найбідніших родин. В перших трьох господарствах налічувалось 7 коней і 14 плугів та борін[4].

Землеробські товариства мали статут, за яким основною їх метою було «оновлення сільського господарства, звільнення праці хлібороба від експлуатації». Рік у рік

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 4, спр. 28, арк. 7; ф. Р-599, оп. 1, спр. 274, арк. 40; ф. Р-5033, оп. 3, спр. 13, арк. 34, 35; ф. Р-2106, оп. 1, спр. 103, арк. 396; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 57, 58.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-1082, оп. 1, спр. 86, арк. 50; ф. Р-2106, оп. 1, спр. 74, арк. 93зв., 94; ф. Р-99, оп. 4, спр. 16, арк. 27; спр. 15, арк. 75; ф. Р-599, оп. 1, спр. 274, арк. 36; спр. 547б, арк. 12, 15, 23.

[3] До 1923 року Саврань була волосним центром Балтського повіту Подільської губернії. У березні того року був створений Савранський район Одеської губернії.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 24, спр 363, арк. 2, 5; спр. 313, арк. 341—379; ф. Р-5033, оп. 1, спр. 13, арк. 103.

колективні господарства міцніли, поповнювались новими членами. У квітні 1924 року в Саврані було вже 5 ТСОЗів. Вони об'єднували 120 селянських дворів (із загальної кількості 1800). Держава надавала товариствам позички на придбання насіння, плугів та іншого інвентаря. Тільки в 1927 році вони одержали 31,8 тис. крб., а також 2 трактори з виплатою їх вартості в розстрочку на 3 роки[1].

Кооперативний рух очолював і спрямовував партійний осередок, в якому у 1927 році налічувалось 12 комуністів, а також сільська Рада. Систематичну роботу по залученню селян до спільної праці провадив КНС. В 1927—1928 рр. питання кооперування обговорювалось на зборах сільського комнезаму. В їх постановах підкреслювалось, що лише в колгоспах біднота зможе поліпшити свій добробут. Одночасно КНС широко залучав незаможників до кооперації. До жовтня 1928 року з 104 господарств членів комнезаму до кредитних товариств входило 64, до споживчої кооперації — 74, до товариства взаємодопомоги — 68 тощо. Чимало бідняцьких родин одночасно були членами кількох кооперативних об'єднань. КНС виступав як громадсько-політична організація. В 1927 році під час виборів до сільської Ради він рекомендував до її складу 16 своїх активістів, в т. ч. одного з організаторів комнезаму Р. Шарапановського і члена першого ревкому Я. Морозюка. У дні святкування десятих роковин Червоної Армії члени КНС на загальних зборах прийняли постанову про організацію в селі осередку Тсоавіахіму. До нього вступили усі члени КНС. Збори записали, що комнезам, якщо буде потреба, пошле кращих своїх членів до лав Червоної Армії[2].

Поряд з сільським господарством в Саврані успішно розвивалася кустарна промисловість. Було створено 6 трудових артілей — цегельну, кожушну, кравецьку, деревообробну, лозоплетильну та бляхарну, в яких об'єдналося 278 ремісників. У 1929/30 році вони виготовили продукції на 615 тис. крб.[3] Ковальське, бондарне і шевське виробництво перебувало в руках кустарів-одинаків.

Партійні і радянські органи багато уваги приділяли здійсненню на селі культурної революції. В Саврані у 1923 році вже працювали 2 школи, де навчалося 546 дітей. Тоді ж було створено надзвичайну комісію по ліквідації неписьменності серед дорослих. Велику роботу провадили бібліотека і сільський клуб. Рада клубу брала активну участь у громадському житті села. За її ініціативою створено політичний, культосвітній та драматичний гуртки. Лише в липні—вересні 1923 року гуртківці показали односельчанам чотири вистави і один концерт. За цей же час рада організувала демонстрацію 3 кінофільмів, залучила місцевого лікаря до читання лекцій по санітарії та гігієні. Важливим політичним заходом було проведення публічного суду над фашизмом. У клубі систематично провадилася антирелігійна пропаганда, внаслідок якої в 1924 році жителі ухвалили закрити молитовний дім та 2 синагоги[4]. Особливо пожвавилося культурне будівництво на селі в роки першої п'ятирічки. До 1930 року всі діти шкільного віку були охоплені навчанням, в основному завершено також ліквідацію неписьменності серед дорослого населення.

На початку 1930 року в Саврані проживало близько 9 тис. чоловік, в т. ч. українців — понад 4,8 тис., решта євреї, молдавани, росіяни тощо. В селі налічувалося 1795 господарств, з них 682 бідняцькі, 15 куркульських, 1098 господарств належали середнякам, кустарям тощо[5]. Отже, значна частина селянських родин, незважаючи на допомогу держави і місцевих органів, не змогла підняти своє одноосібне господарство, позбутися куркульської кабали. Одночасно приклад ТСОЗів переконував їх в перевагах колективної праці. І коли у 1929 році в країні за рішенням XV з'їзду

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 526, арк. 18; ф. Р-4887, оп. 1, спр. 27, арк. 55; ф. Р-5033, оп. 3, спр. 13, арк. 51.
[2] Там же, ф. Р-5033, оп. 3, спр. 27, арк. 310; спр. 13, арк. 56; оп. 1, спр. 6, арк. 19.
[3] Там же, ф. Р-4887, оп. 1, спр. 25, арк. 62.
[4] Там же, ф. Р-599, оп. 1, спр. 526, арк. 23; ф. Р-5430, оп. 1, спр. 8, арк. 12.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-4887, оп. 1, спр. 27, арк. 55; ф. Р-5033, оп. 3, спр. 27, арк. 312; спр. 13, арк. 34.

ВКП(б) почалася суцільна колективізація, бідняки Саврані першими пішли в колгосп.

На базі Товариств по спільному обробітку землі утворилася артіль «Незаможник». Головою її обрано члена КНС з 1920 року М. Ф. Стукаленка. В 1930 році організовано колгосп ім. Червоної Армії, який очолив В. А. Байрак. Навесні того ж року колективні господарства Саврані об'єднували 187 селянських дворів, з них 173 бідняцькі і 14 середняцьких. В наступному році утворено ще 3 колгоспи: ім. Будьонного, ім. Котовського, «Ленінгейм». На кінець 1931 року Саврань стала селом суцільної колективізації.

Соціалістична перебудова села проходила в умовах запеклої боротьби з класовим ворогом. Куркулі загрожували селянам, які вступали до колгоспів, жорстокою розправою. Вони спалили хату Я. П. Морозюка, активного учасника боротьби за Радянську владу, вчинили кілька замахів на активістів колгоспного руху. Партійний і комсомольський осередки, КНС очолили боротьбу трудящого селянства проти місцевих глитаїв. Вже у 1930 році в Саврані було розкуркулено 8 господарств, а потім ще 7. Їх тягло і реманент передано колгоспам.

Велику допомогу в організаційно-господарському зміцненні молодих колективних господарств подала Савранська МТС, створена в 1930 році. Вже наступного року вона мала 27 тракторів, 10 молотарок, 10 автомашин, 14 двигунів, а в 1932 році одержала 4 комбайни «Комунар». Взимку 1930—1932 рр. в селі працювали курси механізаторів, де навчалось 45 чоловік. Першими савранськими трактористами були А. П. Вербицький, П. Ф. Олійник, А. П. Лебедюк, який згодом став і першим комбайнером в районі[1].

Завдяки повсякденному керівництву партійної організації і сумлінній праці колгоспників та механізаторів у передвоєнні роки савранські артілі значно зміцніли. В 1938 році у колгоспі ім. Будьонного намолот зернових з кожного га становив 20 цнт; надої молока — 2,5 тис. літрів на фуражну корову. Врожаї зернових в 4 інших колективних господарствах дорівнювали 16—18 цнт з га. Того року особливо відзначилися на збиранні врожаю механізатори А. Лісниченко і К. Піднебесний. Останній за 28 робочих днів зібрав комбайном колоскові з 429 га, а потім поїхав в Павлоградську область і там за 40 робочих днів скосив хліба на площі в 1139 га. Лісниченко і Піднебесний були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджені медалями[2].

За роки довоєнних п'ятирічок великі зміни сталися і в самій Саврані. Тут споруджено нову школу, Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки для дорослих і дітей. Чимало колгоспників перебралися в нові просторі оселі. Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. Якщо до Великого Жовтня в Савранській лікарні, яка обслуговувала понад 63 тис. чоловік, працювали 1 лікар і 2 фельдшери, то в 1937 році медперсонал районної лікарні й амбулаторії налічував 6 лікарів і 27 акушерок, фельдшерів, медсестер.

Визначною подією в житті села стало спорудження на честь 20-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції пам'ятника В. І. Леніну. Важливу роль у громадському житті відігравала районна газета «Більшовицьким шляхом», яка виходила з 1933 по липень 1941 року, аж до окупації села гітлерівцями.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина кинула свої добре озброєні і відмобілізовані дивізії на нашу країну. В липні 1941 року війська загарбників, просуваючись на Одесу, Первомайськ, Вознесенськ, обійшли Саврань, і вона опинилася в тилу ворога. В зв'язку з цим із села не встигли евакуювати майно колгоспів, підприємств і державних установ. 30 липня в Саврань вдерлися гітлерівці, а потім тут

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-5033, оп. 2, спр. 16, арк. 22; газ. «Більшовицьким шляхом», 12 лютого 1938 р.

[2] Газ. «Більшовицьким шляхом», 10 грудня 1938 р., 16 червня 1939 р., 19 лютого, 5 листопада 1940 р.

почали хазяйнувати румунські загарбники. З перших місяців окупації село і Савранський район стали центром партизанського руху на півночі Одеської області. Наприкінці 1941 року в Саврані виникають кілька підпільних груп. Одну з перших створили вчитель Є. А. Благодир і лісник О. О. Шелковников. До неї входило 15 чоловік. Наступного року група значно зросла за рахунок робітників ліспромгоспу, колгоспників, інтелігенції, а також радянських воїнів, які втекли з фашистського полону (Т. Я. Пичков, С. П. Потрашков, Ф. І. Мороз та інші). Наприкінці 1942 року в ній налічувалось близько 100 чоловік. Керували її діями О. О. Шелковников, Л. А. Яцунський, Т. Я. Пичков[1].

З перших днів свого існування група розгорнула агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Вона підготувала і розповсюдила майже 50 рукописних листівок, окремі з них, особливо зведення Радянського інформбюро, переписувались у кількох десятках екземплярів і поширювалися не лише в Саврані, а й в навколишніх селах. Підпільники виводили з ладу сільськогосподарську техніку, що була в руках окупантів, псували шляхи, руйнували мости, проводили бойові операції. За короткий строк у ворога було захоплено 11 гармат, 64 гвинтівки, 12 наганів, 2 кулемети, 8 кг амоналу. Під час однієї з операцій керівник групи О. О. Шелковников був схоплений окупантами і в лютому 1944 року розстріляний. Цей славний патріот, відважний партизан перед стратою заявив: «Я росіянин і люблю свою Батьківщину. Я життя віддам за свій народ!»[2].

Загибель любимого командира не зламала бойового духу членів групи. Про це подбала Савранська підпільна патріотична організація, створена восени 1942 року для керівництва і координації дій партизанських загонів і груп, що діяли в межах району. Її робота будувалася на принципі суворої конспірації. Всю організацію було розподілено на трійки, на чолі яких поставлено групоргів. До її складу приймались перевірені, віддані люди. Підпільники організовували саботаж заходів ворога, готували і здійснювали силами партизанських загонів та груп диверсії. Вони подавали допомогу радянським активістам, влаштовуючи на роботу в тих місцях, де їх не знали агенти сигуранци, морально і матеріально підтримували родини фронтовиків[3].

15 червня 1943 року на території Савранського району за завданням штабу 4-го Українського фронту висаджено парашутний десант з 7 чоловік на чолі з І. О. Кухаренком. За допомогою жителів сіл Слюсаревого і Полянецького К. Денисюка та Я. В. Боржкова, а також мешканця Саврані Ф. І. Мороза десантники зв'язались з керівництвом підпілля. Разом з Савранською підпільною організацією вони провадили велику роботу по створенню партизанського загону «Буревісник», командиром якого став І. О. Кухаренко, комісаром В. О. Нестеренко. Підпільна організація передала загону «Буревісник» 3 кулемети, 3 автомати, 104 гвинтівки, 200 гранат, 2 автомашини, 6 підвід, боєприпаси і харчі. До загону вступило 112 підпільників. Незабаром до нього влилися партизанські і підпільні групи Балтського, Гайворонського, Голованівського, Доманівського, Кривоозерського, Любашівського, Піщанського районів. З Гетьманівки, Дубків та деяких інших сіл майже все населення пішло в партизани.

В листопаді 1943 року в загоні «Буревісник» створено партійну організацію, яка спочатку об'єднувала 45 комуністів (парторг І. Г. Глотов), а в ротах — партійні групи. За час діяльності загону ряди членів ВКП(б) поповнилися 80 кращими партизанами[4]. Одночасно утворилась і комсомольська організація. В ній налічувалося 26 чоловік. «Буревісник», який базувався в Савранському лісі, з кожним днем посилював боротьбу проти румунських окупантів, переходячи від невеликих сутичок

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 1, арк. 55, 61, 62.
[2] Там же, спр. 23, арк. 61; спр. 1, арк. 11, 56.
[3] Там же, спр. 21, арк. 1; спр. 1, арк. 60.
[4] Там же, оп. 45, спр. 21, арк. 63, 64.

до значних бойових операцій і диверсій. Так, в грудні 1943 року партизани в бою знищили понад 20 солдатів ворога і захопили 10 возів з обмундируванням та 18 гвинтівок. В січні 1944 року загін «Буревісник» в районі сіл Мазурового і Миколаївки розгромив ворожу варту і визволив 486 військовополонених[1].

Група партизанів загону «Буревісник» у Савранському лісі. 1944 р.

Для боротьби з народними месниками фашистське командування стягнуло значні сили. Невеличкі лісові масиви не давали можливості партизанам маневрувати. Тому в лютому 1944 року загін «Буревісник», який налічував близько тисячі чоловік, почав передислокацію в Голованівські ліси. Ще до повного з'єднання з голованівським партизанським загоном «Південний» ворог кинув проти «Буревісника» близько 2 дивізій. В чотириденному нерівному бою партизани вбили і поранили багато солдатів і офіцерів противника, але й самі зазнали великих втрат і змушені були маленькими групами вириватися з ворожого оточення. В цьому бою загинув безстрашний моряк (в минулому командир лінкора «Москва») керівник розвідки партизанського загону О. Б. Тухов.

За роки боротьби з окупантами (листопад 1943 — березень 1944 р.), партизани «Буревісника» провели понад 30 бойових операцій, знищили близько 3 тис. солдатів і офіцерів ворога, пустили під укіс 3 паровози і 22 вагони, знищили понад 30 автомашин, зняли близько 4 тис. метрів телефонних і телеграфних дротів тощо. Тільки в березні 1944 року партизани відбили у ворога і передали Червоній Армії 4 гармати, 50 ручних кулеметів, близько 500 гвинтівок і автоматів, 68 возів з військовим майном, 4 автомашини, 3 радіостанції, близько 300 коней тощо[2].

Загін «Буревісник» подавав велику допомогу нашим військам у форсуванні ріки Південного Бугу, перешкодивши ворогу зруйнувати переправу. Партизани зберегли від зруйнування 3 цукрових заводи, 10 млинів та багато іншого народного майна.

27 березня 1944 року радянські війська визволили Саврань від окупантів. Загін «Буревісник» увійшов до складу Червоної Армії.

Савранці свято шанують пам'ять своїх односельчан, що віддали життя в боротьбі з ненависним ворогом. Загарбники закатували і розстріляли 26 мешканців села. Багато жителів Саврані полягло в боях з окупантами на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах. Серед них — Герой Радянського Союзу К. В. Бочкович і партизан П. Гальченко.

Трудящі Саврані відразу ж після визволення приступили до відбудови господарства, зруйнованого окупантами. Вороги висадили в повітря колгоспний млин, олійню, спалили школу, 55 житлових будинків, розграбували артілі. Загальна сума збитків, завданих населенню, колгоспам і селу, становила понад 32,3 млн. карбованців[3].

Незважаючи на трудовий героїзм жінок, старих, підлітків, на плечі яких ліг весь тягар відбудови, значна частина колгоспної землі через відсутність тягла і ре-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 1, арк. 64; спр. 21, арк. 1—4.
[2] Газ. «Хлібороб», 12 січня 1965 р.
[3] Хронологический справочник временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками населенных пунктов Одесской области и освобождения их Советской Армией (1941—1944 рр.), т. 2, с. 108.

маненту лишилася необробленою. Тільки на кінець 1946 року завдяки допомозі держави машинами, насінням тощо, а також збільшенню кількості робочих рук відновлено довоєнну посівну площу. У 1948 році урожайність сільськогосподарських культур досягла довоєнного рівня. Але тваринництво все ще лишалось малопродуктивним і нерентабельним.

Дальше зміцнення економіки колгоспів зв'язане з їх укрупненням, а також з введенням в експлуатацію міжколгоспної Савранської ГЕС, збудованої на річці Південному Бузі. Спорудження електростанції розпочато в 1947 році, а у травні 1950 року вона вже дала струм. Це була найпотужніша (400 квт) міжколгоспна ГЕС на Україні в роки 4-ї п'ятирічки. Внаслідок проведеного в 1950 році об'єднання дрібних савранських сільгоспартілей створено 2 колгоспи — «Прогрес» і «Дружба». Держава закріпила за ними 8360 га землі, в т. ч. понад 5 тис. га орної.

В перші два роки після укрупнення мали місце організаційні недоліки у розвитку громадського господарства, порушення принципу матеріальної заінтересованості колгоспників. Партійні організації цих артілей були нечисленними і недостатньо впливали на господарські справи. В 1950 році, наприклад, в колгоспі «Дружба» було всього 5 комуністів[1].

Після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року економічний стан обох колгоспів почав досить швидко поліпшуватися, зміцніла трудова дисципліна. Значно підвищилась роль первинних парторганізацій в розвитку господарства, збільшився їх чисельний склад. Наприкінці 1958 року партійна організація колгоспу «Дружба» налічувала вже 30 чоловік. 25 комуністів працювали безпосередньо на виробництві. Були створені партійні групи в бригадах та інших виробничих ланках[2]. Комсомольська організація колгоспу об'єднувала понад 100 передових юнаків і дівчат, з них 39 працювали на тваринницьких фермах, інші — рільниками, механізаторами, шоферами тощо.

Протягом 5 років (1953—1958) колгосп «Дружба» з відстаючого став одним з передових господарств району. В 1958 році тут зібрано найвищий в районі урожай зернових, зокрема озимої пшениці — по 22,5 цнт з га. Наступного року члени артілі добилися зростання продуктивності тваринництва, виробивши на 100 га угідь по 79 цнт м'яса і 327 цнт молока[3]. За успішне керівництво розвитком економіки колгоспу його голова М. М. Мусорін у 1958 році нагороджений орденом Леніна.

В артілі «Дружба» виросло багато передовиків, особливо серед тваринників. Майстрами своєї справи стали доярки Л. У. Розумна і С. І. Ткачук. У 1959 році вони надоїли по 3,4 тис. літрів молока від кожної корови. Свинарки П. Т. Жирун, Л. П. Парасюк одержали по 18 ділових поросят від свиноматки.

За роки семирічки помітно виросла матеріальна база колгоспів. Неподільний фонд артілі «Дружба» за семиріччя збільшився з 915,4 тис. крб. до 1273 тис. крб., а оплата праці — в 5 разів.

Особливо інтенсивно почала розвиватись економіка колгоспів після березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 року. Великий крок уперед зробила артіль «Прогрес». За 3 роки (1965—1967) її неподільні фонди збільшилися з 648,8 тис. крб. до 1086 тис. крб. В ювілейному році вона одержала чистого прибутку навіть більше, ніж колгосп «Дружба» (202,6 тис. крб. проти 133,8 тис. крб.). Обидва господарства видали своїм трудівникам на людино-день понад 3 карбованці.

Поряд з сільським господарством в Саврані, яку в квітні 1957 року віднесено до розряду селищ міського типу, дедалі більшого розвитку набирає місцева промисловість. Тут працює транспортне підприємство облавтотресту з 79 машинами, побудовано пасажирський автовокзал, від якого щодня відходять автобуси в Одесу й нав-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 1351, оп. 21, спр. 8, арк. 19; ф. 1377, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
[2] Там же, ф. 1377, оп. 1, спр. 28, арк. 44.
[3] Там же, ф. 1351, оп. 21, спр. 3, арк. 7; оп. 23, спр. 6, арк. 34; ф. 1377, оп. 1, спр. 28, арк. 51.

колишні села та сусідні райцентри. Другим за значенням підприємством є маслозавод, де працюють 52 робітники й службовці. В 1967 році він видав продукції на 1422 тис. крб. Успішно виконують свої виробничі плани колективи райоб'єднання «Сільгосптехніка» і районної друкарні. Невеличку меблеву фабрику передано районному промисловому комбінату. Забійний майданчик з ковбасним цехом підпорядковано райхарчокомбінату. В селищі ще є комбінати комунальних підприємств і побутовий.

Неухильно зростає матеріальний й культурний рівень колгоспників, робітників, службовців. Великого розмаху набрало індивідуальне житлове будівництво. За післявоєнні роки в Саврані споруджено близько 1000 нових будинків.

Жителі селища мають сотні мотоциклів і велосипедів, 9 легкових автомашин, 500 радіоприймачів, понад 120 телевізорів. Багато родин придбали швейні і пральні машини, холодильники, газові балонні установки. У 22 торговельних закладах сільської споживчої кооперації савранці можуть купити всі необхідні речі.

Афіша вистави Савранського театрального колективу. 1960 р.

Широко користуються жителі селища безплатним медичним обслуговуванням. У Саврані в 1967 році працювали 21 лікар і 62 чоловіка середнього медичного персоналу. Тут є лікарня на 100 ліжок з амбулаторією, пологовим відділенням, жіночою і дитячою консультаціями. В 1963 році споруджено новий лікувальний корпус, який має добре устатковані кабінети.

В районному центрі[1] велика увага приділяється питанням розвитку освіти й культури. Тут працюють середня, неповна середня школи та професійно-технічне училище, яке готує будівельників. В загальноосвітніх школах навчається понад 1 тис. учнів.

В селищі є чудовий Будинок культури з залом на 500 місць, бібліотека на 20 тис. книг і музей партизанської слави. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності. Особливо добре організовано роботу драматичного колективу, слава про який далеко вийшла за межі селища й району. Він тричі успішно виступав в театрах Одеси; 13 червня 1964 року йому присвоєно звання музично-драматичного народного театру. На честь піввікового ювілею Радянської влади колектив театру показав глядачам п'єсу місцевого автора В. О. Сербиновича «У Прибужжі світає».

Славне п'ятдесятиріччя Великого Жовтня Саврань зустрічала в риштуваннях новобудов. У 1967 році в селищі здано в експлуатацію приміщення автобусної станції, підстанції енергосистеми, навчально-виробничий корпус професійно-технічного училища, житлові будинки, дитячий комбінат та інші. Крім того, споруджуються критий колгоспний ринок, будинок побуту, триповерхове приміщення середньої школи.

Селищна Рада, громадськість надають великої уваги благоустрою селища, на який держава виділила в 1967 році 50 тис. крб. Того року відбулося кілька суботників, де особливу активність проявила молодь. Вулиці набули святкового вигляду. Савранська Рада в змаганні за кращий благоустрій селища і культурне обслуговування населення посіла перше місце в районі.

---

[1] З 1963 по 1966 рік Саврань входила до Любашівського району. У 1966 році з відновленням Савранського району вона знов стала його центром.

У грудні 1967 року районний комітет партії і райвиконком затвердили проект забудови й впорядкування Саврані та центральної садиби колгоспу «Прогрес». За цим планом у 1968 році вулиці Леніна, Калініна й Миру були заасфальтовані. На берегах Південного Бугу й Савранки закладаються гаї, споруджується басейн для плавання. Для поліпшення водопостачання населення будується водонапірна башта. До 1970 року селище прикраситься новими житловими і господарськими спорудами. І знов риштовання, знов будівництво. І це природно, бо ж вся наша країна — величезний будівельний майданчик, де радянський народ споруджує своє комуністичне завтра.

К. Ф. КОРНЄВ, З. Ф. КОСТИЧКІНА

Савранський район утворено в 1923 році. Він розташований в північній частині області, межує на заході з Балтським, на півдні—з Любашівським районами Одеської, на півночі з Гайворонським і Ульянівським районами Кіровоградської, на сході — Кривоозерським районом Миколаївської областей УРСР. Територія—0,6 тис. кв. км. Населення — 30,1 тис. чол., в т. ч. сільського — 20,8 тис. (69,1 проц.). Густота населення — 50,1 чол. на 1 кв. км. В районі 22 населені пункти, які підпорядковані одній селищній і 6 сільським Радам.

Через район проходять 2 автошляхи.

Чималу частину території району займають лісові масиви, найбільший з них — Савранський ліс.

У Савранському районі переважає сільськогосподарське виробництво, валова продукція якого у 1968 році становила 10,3 млн. крб. Близько двох третин площі займають сільськогосподарські угіддя, з них орної землі — 89 проц. На кожний з 13 колгоспів району припадає пересічно 3,4 тис. га землі. Основні культури, які вирощують ці господарства,— озима пшениця та цукрові буряки.

Середня врожайність зернових у 1966—1968 рр. становила 20,5 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці — 19,1 цнт, кукурудзи (зерна) — 28,8 цнт, цукрових буряків — 190 центнерів.

Третину валової продукції сільського господарства району дає тваринництво, яке має м'ясо-молочний напрям. На 1 січня 1969 року в районі було 16,6 тис. голів великої рогатої худоби, в т.ч. 5,4 тис. корів; свиней — 13,7 тис. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 45 голів великої рогатої худоби, в т. ч. — 13 корів; на 100 га ріллі — по 38 свиней. Невпинно зростає технічна озброєність колгоспного виробництва. Вартість виробничих фондів в рослинництві та тваринництві дорівнює 88 млн. крб. На колгоспних ланах працює 326 тракторів і 130 комбайнів. В районі повністю механізовано всі орні роботи, а також збирання зернових та соняшнику; міжрядний обробіток цукрових буряків механізовано на 80 проц., збирання їх — на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 75 процентів.

На базі місцевої сировини працює 5 промислових підприємств. У 1968 році вони виробили продукції на 2080 тис. крб., більше половини якої дав Савранський маслозавод. В промисловості зайнято понад 200 робітників та службовців.

Попит населення на промислові та продовольчі товари задовольняється через розгалужену торговельну сітку. В районі є 110 магазинів і крамниць, працює 17 закладів громадського харчування. У 1968 році їх товарооборот перевищив 7,9 млн. карбованців.

Багато уваги приділяється житловому будівництву. За роки семирічки в населених пунктах району споруджено 1189 індивідуальних і комунальних будинків, а протягом 1966 року — 157 будинків загальною площею 9278 кв. метрів.

Населення району обслуговують 3 лікарні на 150 ліжок, 15 фельдшерсько-акушерських пунктів, 7 колгоспних пологових будинків. В них працюють 24 лікарі та 130 чоловік середнього медичного персоналу; серед них — 3 відмінники охорони здоров'я.

Рік у рік підвищується освітній рівень населення. Діти вчаться в 6 середніх, 10 восьмирічних та 4 початкових школах, працююча молодь набуває освіту у 3 вечірніх і заочних школах. Серед 354 учителів району є 13 відмінників народної освіти. В районі є 5 будинків культури і 17 клубів, при яких працюють 2 народні університети культури та 85 гуртків художньої самодіяльності. Функціонують 25 кінотеатрів і стаціонарних кіноустановок. В Саврані відкрито шкільний краєзнавчий музей. Трудящих обслуговують 20 бібліотек, які налічують 131,8 тис. книжок. У 1968 році населення передплачувало 854 примірники газет та журналів на кожну тисячу жителів. Видається районна газета «Сільські новини».

Добре налагоджено спортивну роботу, працює добровільне спортивну товариство «Колос». У ньому налічується понад 5,5 тис. фізкультурників, з них 864 спортсмени-розрядники.

Під час німецько-фашистської окупації на території району діяв партизанський загін «Буревісник» на чолі з І. О. Кухаренком.

ПОЛЯНЕ́ЦЬКЕ

Полянецьке — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Глибочок, Калинівка, Квітка, Острівка. Розташоване за 8 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Любашівка. Населення — близько 2 тис. чоловік.

За легендою, десь в першій половині XVII століття на поляні в гущавині лісу оселилися селяни, що втекли від татарської неволі і панського гніту. Звідси і назва села — Полянецьке. Протягом тривалого часу воно належало польським магнатам Любомирським. У 1799 році, після приєднання цих земель до Росії, Полянецьке разом з іншими містечками і селами було передано графу Салтикову. Згодом той продав його Ржевуській. Після повстання 1830—1831 рр. у Польщі землі польських поміщиків у Подільській губернії, в т. ч. у Ржевуської, були конфісковані царським урядом. Полянецьке передане міністерству державного майна і віднесене до військових поселень Києво-Подільського округу[1]. На карті військового поселення значиться, що в 1849 році жителі Полянецького користувалися 829 десятинами землі, з яких 387 десятин було під посівами, 238 — під городами і 204 — під громадськими сінокосами[2].

Становище військових поселенців, яких змушували поєднувати військову службу з працею в сільському господарстві, було нестерпним. Колишні поміщицькі кріпаки стали військовими кріпаками. Їх позбавили всіх людських прав. Офіцер мав над ними необмежену владу: міг забити до смерті шпіцрутенами, заслати на каторгу, розорити поборами, постоями тощо.

Численні повстання військових поселенців примусили царський уряд видати в 1857 році наказ про скасування поселень. Проте цей процес затягнувся на кілька років. В Полянецькому військові поселенці були переведені до розряду державних селян у 1865 році. У 1871 році чиновник Савранської волості Балтського повіту розпочав обмір і наділення селян землею. Її одержали 180 селянських родин і 28 відставних солдатів. Всього жителям Полянецького нарізано 2698 десятин, у т. ч. 103,5 десятини неужитків. За цю землю вони мали сплатити понад 118,6 тис. крб., вносячи протягом 41 року (аж до 1 січня 1913 р.) по 2886 крб. 33 коп.[3] Отже, селяни платили за десятину майже в 3 рази дорожче риночної ціни.

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 20, оп. 1, спр. 31, арк. 154; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9. с. 65; Е. Синицкий. Исторические местности Подолии и их достопримечательности. Каменец-Подольский, 1911, с. 13.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 445, оп. 1, спр. 187, арк. 8.

[3] Там же, ф. 562, оп. 1, спр. 9. арк. 303, 306.

Грабувала народ казна, грабувала церква. В 1849 році полянецькій церкві, збудованій у XVIII столітті, належало 430 десятин землі. 1862 року було складено кошторис (8,8 тис. крб.) на будівництво нового храму. Переважну частину цієї суми мали сплатити мешканці села.

Великий храм звели за 4 роки, а маленький будиночок народного училища земство споруджувало 6 років (закінчено в 1881 р.). До відкриття училища в селі була церковнопарафіяльна школа, яку жителі утримували своїм коштом. Через тяжке матеріальне становище більшість селян не мала можливості учити своїх дітей. Так, у 80-х роках XIX століття в Полянецькому проживало 2326 чоловік, а школу і училище відвідувало всього 100 хлопчиків і дівчаток[1]. Навчання провадилось тільки російською мовою. Учням розмовляти рідною мовою категорично заборонялося. І все ж, всупереч русифікаторській політиці царизму і церкви, населення свято зберігало свої національні традиції, національне мистецтво. На весь Балтський повіт славилися вишиті полянецькими майстерницями рушники, чоловічі, жіночі сорочки. Мабуть, ніде в цьому краї так гарно не співали українських пісень, як в Полянецькому і Саврані. Найбільш поширені — «А де ж тая весільная мати», «Топи, мати, грубу». Пісень здебільшого співали журливих, які відображали тяжку селянську долю. І дійсно, становище жителів Полянецького рік у рік погіршувалося.

В період імперіалізму класове розшарування на селі набрало великих розмірів. Куркулям, що становили лише 5 проц. населення, та місцевому поміщикові належало близько 30 проц. орної землі[2]. Зростав сільський пролетаріат — наймити. Серед малоземельних і безземельних селян зрів протест проти жорстокої експлуатації, проти злиднів і безправ'я. В 1892 році біднота Полянецького, обурена непосильними податками і продажем майна за їх несплату, вдалася до масових потрав куркульських і поміщицьких посівів і захоплення луків. Але цей виступ був неорганізованим, стихійним, і місцевим властям вдалося його швидко придушити.

Революційні події в країні 1905—1907 рр. сприяли піднесенню класової свідомості селян. З великим захопленням вони читали революційні листівки, які поширював серед своїх односельчан робітник-лісоруб Я. В. Сивак. Під впливом листівок бойовий настрій жителів зростав, але він так і не вилився у відкритий виступ, бо у селян не знайшлося рішучих керівників.

Під час столипінської реакції і особливо в роки першої світової війни життя мешканців Полянецького стало ще тяжчим. Якщо в 1913 році в селі налічувалося 5 проц. господарств, які зовсім не мали посівів, то в 1916 році їх стало вже 10 проц.[3] Війна підірвала не тільки бідняцькі, але й середняцькі господарства, які здебільшого теж лишилися без тягла, робочих рук. У селян зростала ненависть до панівних класів, які кинули країну у вир кривавої бойні. Коли звістка про перемогу Лютневої революції і скинення царя дійшла до Полянецького, тут зібрався сільський сход. На ньому трудящі селяни вимагали припинення війни, розподілу поміщицької землі, звільнення від тяжких податків[4].

Наприкінці січня 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. Тоді ж створено революційний комітет на чолі з селянином-бідняком Т. Я. Григоруком. Не встиг ревком по-справжньому розгорнути роботу і, перш за все, наділити землею бідноту, як в березні 1918 року село захопили німецько-австрійські загарбники. Після їх вигнання з України трудящим Полянецького довелося вести запеклу боротьбу проти петлюрівців і денікінців.

Тільки в лютому 1920 року в селі остаточно встановлено Радянську владу. Було створено ревком, який незабаром передав владу новообраній сільській Раді. Її очолив

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 707, оп. 225, спр. 82, арк. 14; ф. 733, оп. 187, спр. 697, арк. 11; В. Гульдман. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский, 1889, с. 372.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 562, оп. 1, спр. 9, арк. 303.

[3] Одеський облдержархів, ф. 719, оп. 1, спр. 144, арк. 4.

[4] П. И. Кострыба. Борьба трудящихся за установление Советской власти на Подолии. Хмельницкий, 1957, с 41

селянин-бідняк І. М. Гончар. У серпні того ж року організовано комітет незаможних селян, до якого вступили О. Будин, А. Цуркан, В. Григорук та інші. Головою КНС обрали І. І. Ковбасюка. Він же увійшов до складу Савранської волосної Ради. Члени комнезаму активно допомагали розподіляти поміщицькі, куркульські та церковні землі між трудящими селянами. Одночасно провадилася боротьба проти куркулів, які відмовлялися здавати хліб державі. Наполеглива робота дала добрі наслідки. План продовольчої розверстки 1920 року був виконаний[1]. Комнезамівці брали активну участь у загоні самооборони, створеному для відсічі бандитським зграям. Так, 4 квітня 1921 року в Полянецькому і його околицях протягом кількох годин точився бій з бандами Заболотного, Кошового, які налічували в своєму складі близько 450 чоловік, в т. ч. 100 вершників. Сільський загін з допомогою прибулих червоноармійців 12-ї дивізії відбив напад бандитів, але ті встигли спалити кілька хат сільських активістів.

Після закінчення громадянської війни сільська Рада, КНС і комсомольська організація, створена влітку 1922 року (секретар Г. К. Клембовський), посилили допомогу маломіцним селянським господарствам. Радянська влада дала селянам безплатно землю, але більшість одноосібних господарств відчувала гостру нестачу реманенту й особливо тягла. Так, у 1924 році в Полянецькому налічувалося 805 господарств, яким належало 698 коней і 530 голів великої рогатої худоби. Однак з числа цих господарств у 195 зовсім не було тягла, 180 мали по одній коняці і лише 41 господарство — по 4 і більше коней[2]. Отже, наприкінці відбудовного періоду близько 50 проц. селянських господарств не могли власними силами обробляти свою землю. Вихід був один — створювати кооперативні об'єднання, товариства взаємодопомоги, колгоспи.

За ініціативою Ради і комнезаму 29 жовтня 1922 року в селі засноване сільськогосподарське кредитне товариство «Відродження». У 1923 році воно об'єднувало 260 чоловік. Держава подала товариству значну допомогу. Тільки з серпня 1923 по червень наступного року йому було надано кредитів на суму 4,3 тис. крб., з них 1,5 тис. крб. для придбання посівного матеріалу, а решту—для купівлі коней, реманенту тощо. Товариство швидко зростало. На 1 липня 1925 року воно вже об'єднувало 325 селян, в т. ч. 210 незаможників[3]. Отже, основну масу членів кредитного товариства становила сільська біднота.

У 1924 році найсвідоміші бідняки — М. Ковбасюк, К. Левицький, Я. Мороз, Ф. Мороз, Н. Швець — створили товариство по спільному обробітку землі. 1927 року ТСОЗ об'єднував 7 господарств і мав 32 десятини землі, 10 коней, 5 корів, 3 плуги, 9 борін. У 1928 році різними формами кооперації було охоплено понад 50 проц. селянських родин[4].

Трудівники Полянецького, які відчули себе господарями власної долі, виявили велику громадську активність. На зборах вони обговорювали різні питання економічного й політичного характеру, розробляли плани впорядкування села. Так, на зборах, скликаних сільрадою і КНС 14 лютого 1928 року, розглядалися питання електрифікації села, поліпшення роботи споживчої кооперації і культурно-освітніх закладів. Культурне будівництво на селі розпочалося ще в 1920 році. Тоді в Полянецькому відкрилися хата-читальня, початкова школа, гуртки лікнепу. 1922 року в зв'язку з винятково важким економічним становищем селяни взяли школу і хату-читальню на своє утримання. Через відсутність взуття, одягу, підручників школу відвідувало лише 105 учнів. У 1923/24 навчальному році сільська Рада знов почала фінансувати роботу культурних закладів. Кількість учителів збільшилася з 4 до 8. У листопаді 1924 року розгорнуло роботу товариство «Геть неписьменність».

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп 1, спр. 274, арк. 105.
[2] Там же, ф. Р-719, оп. 1, спр. 144, арк. 3—4.
[3] Там же, арк. 11.
[4] Там же, ф. Р-5033, оп. 3, спр. 29, арк. 43.

Особливо посилилося культурне будівництво на селі після XV з'їзду партії, що взяв курс на колективізацію сільського господарства.

Наприкінці 1929 року передова частина сільської бідноти та деякі середняки об'єднались у колгосп «Червона поляна» (пізніше перейменований в «Червоний шлях»). Головою правління обрали робітника з Донбасу двадцятип'ятитисячника І. Кравченка.

В період масової колективізації активісти села звернулись з проханням прийняти їх до лав ВКП(б). В 1930 році в селі створилася партійна група, яку очолив В. П. Чечельницький[1]. Її члени всі свої зусилля спрямували на політичне виховання селян, проведення суцільної колективізації. На початку 1930 року в Полянецькому налічувалося 820 селянських господарств, з них в колгосп об'єдналося 171, в т. ч. 128 бідняцьких і 43 середняцькі. У 1931 році організовано ще 2 артілі. До них вступила переважна кількість селянських господарств. Того ж року колективізацію в селі було в основному завершено[2].

Поступово міцніли колективні господарства. Якщо в 1930—1933 рр. вони збирали зернових пересічно по 10—12 цнт з га, то 1937 року члени артілі «Червоний шлях» виростили по 18 цнт зернових з га. Колгосп здобув право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Розрахувавшись по хлібопоставках, він додатково продав державі 610 цнт пшениці і за частину одержаних грошей купив автомашину. Того ж року в артілі було збудовано кузню, теслярну майстерню, споруджено рибний ставок. Зростала й оплата праці. Колгоспники одержали по 7,5 кг зерна на трудодень. Зокрема, М. Олійнику і С. Бурдейній було видано на вироблені ними трудодні—першому 294 пуди зерна, другій 237 пудів. Артіль допомогла своїм членам придбати телиць[3]. Успішно розвивалися й інші колгоспи

Поліпшувався добробут жителів Полянецького, підвищувався і їх культурний рівень. У роки колективізації було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, всіх дітей шкільного віку охоплено навчанням. У 1934 році в семирічній школі здобували освіту понад 470 хлопчиків і дівчаток. Їх навчали 16 учителів. Педагогічний колектив провадив на селі велику культурно-освітню роботу. Вчителі систематично виступали з доповідями і лекціями, керували роботою гуртків художньої самодіяльності. На сцені сільського клубу ставилися п'єси О. Корнійчука «В степах України», І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля», М. Гоголя «Ревізор» та ін. Драматичний і хоровий гуртки Полянецького були відомі далеко за межами району.

Щасливо жили люди колгоспного села. «У мене 11 дітей і жодне з них мене не обтяжує,— писав на сторінках районної газети 64-річний колгоспник Михайло Ковбасюк.— Один мій син — учитель, другий — лейтенант, третій — рахівник, четвертий — червоноармієць, п'ятий — обліковець колгоспу, шостий — вчиться, одна дочка — студентка третього курсу інституту, друга — трудиться на молочному пункті, інші працюють на різних роботах. І все це стало можливим тільки в умовах Радянської влади»[4].

Соціалістичний лад дав трудящим Полянецького щастя, достаток, відкрив широкі шляхи до освіти, культури. Тому коли ворог зазіхнув на нашу священну радянську землю, жителі села грудьми стали на її захист. З перших днів війни 538 чоловіків пішли в Червону Армію. Багато з них билися під Одесою, в Криму, на Волзі, Неві, Одері, у Варшаві і Берліні. Важкий шлях боротьби і перемог пройшов Т. П. Мороз. Він брав участь в прориві блокади Ленінграда. При визволенні міста Медведя артилерист Мороз влучним вогнем знищив 4 бронемашини, 3 гармати ворога. В січні 1945 року за завданням командування група бійців 4-ї танкової армії, в якій був

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 3а, спр. 302, арк. 19.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-4887, оп. 1, спр. 27, арк. 55.
[3] Газ. «Більшовицьким шляхом» (Саврань), 1 січня, 14 липня 1938 р.
[4] Газ. «Більшовицьким шляхом», 5 грудня 1938 р.

і Терентій Мороз, з танком і трьома гарматами вийшла в тил гітлерівцям і знищила близько 300 автомашин з живою силою і бойовою технікою противника. На річці Одері група захопила переправу і тримала її протягом 6 діб, аж до підходу наших регулярних частин. За мужність і відвагу, виявлені під час цієї операції, Т. П. Морозу було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу[1].

Від західних кордонів нашої країни до Сталінграда і від Сталінграда до Берліна — такий бойовий шлях танкіста Ф. С. Гаврищука, кавалера 14 орденів і медалей. Один з організаторів колгоспного ладу І. В. Сарафанов був учасником багатьох тяжких боїв, і зокрема під Сталінградом. Мужньо бились з ворогом і його сини. Один з них — Леонід загинув на полі бою смертю хоробрих[2].

Значний вклад у перемогу над ненависним ворогом внесли і ті жителі села, що залишилися на тимчасово окупованій території. З перших днів окупації, яка почалася 4 серпня 1941 року, вони чинили запеклий опір румуно-боярським загарбникам. Понад 50 чоловік активно боролись проти них в партизанському загоні «Буревісник», що діяв у Савранських лісах. Ним командував І. О. Кухаренко. Першими з мешканців Полянецького вступили до загону брати Я. і М. Боржкови, О. Пересунько, О. Мороз та багато інших.

Безстрашний партизанський розвідник П. О. Шарандак очолив комсомольську організацію «Буревісника». Велику допомогу загонові подавала вчителька Г. Н. Боржкова. Працюючи в румунській примарії, вона забезпечувала партизанів паспортами та іншими документами, інформувала їх про наміри ворога[3]. Літній колгоспник М. Т. Чорний переховував поранених партизанів. В його хаті, перетвореній на госпіталь, лікувався і відважний командир загону І. О. Кухаренко. Майже в кожному дворі патріоти випікали для партизанів хліб. Вони забезпечували народних месників продуктами, одягом, взуттям. Населення все рішучіше саботувало заходи окупаційних властей. В донесенні префекта Балтського повіту від 17 листопада 1943 року говорилось, що села повіту зовсім вийшли з покори і що їх більше не можна вважати підлеглими румунським властям[4].

Восени 1943 року, коли під могутніми ударами Червоної Армії війська загарбників один за одним здавали населені пункті, окупаційні власті посилили вивезення з Полянецького і навколишніх сіл матеріальних цінностей і хліба. Розуміючи, що їм більше не хазяйнувати на нашій землі, німецько-румунські загарбники заборонили проводити осінню сівбу. Але радянські патріоти зірвали їх наміри залишити людей без хліба. Під охороною партизанського загону осінніми ночами селяни засіяли близько 500 га землі. Народні месники не дали гітлерівцям вивезти на каторжні роботи до Німеччини молодь і знищити колгоспні машини, зберегли чимало худоби. Якось окупанти гнали через Полянецьке череду для відправки у Німеччину. Партизани зненацька напали на варту і перебили її. Тварин сховали в лісі, а потім передали їх власникам — жителям навколишніх сіл[5].

У боротьбі з німецько-фашистськими і румуно-боярськими загарбниками зростав загін «Буревісник». Він брав активну участь у боях Червоної Армії з ворогом на території Савранського та деяких інших районів. З допомогою партизанів 27 березня війська 2-го Українського фронту визволили від окупантів Саврань, а 29 — Полянецьке.

З небувалою енергією взялись колгоспники за відбудову громадського господарства. Переборюючи чималі труднощі, вони поступово збільшували посіви, відбудовували старі і споруджували нові приміщення, житла. У 1949 році були повністю освоєні орні землі всіх 3 колгоспів, відбудовано 6 тваринницьких ферм тощо.

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 92, оп. 2, спр. 1, арк. 1—13.
[2] Г. Ангелов. Культармійці вирушають в похід. Одеса, 1963, с. 29—30.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 21, арк. 29.
[4] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 2, с. 151—153.
[5] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 21, арк. 27.

Відродженню і дальшому розвитку господарства сприяло об'єднання артілей в один укрупнений колгосп ім. Шевченка, що сталося 25 серпня 1950 року. В лютому 1957 року до нього приєдналася артіль села Глубочка. 17 лютого були об'єднані і партійні організації цих колгоспів[1].

У 1963 році за рішенням загальних колгоспних зборів артіль ім. Шевченка перейменовано в «Авангард». Держава закріпила за укрупненим колгоспом 5,1 тис. га угідь, в т. ч. 4,4 тис. га орної землі, 174 га садів, виноградників і шовковиць. Колгоспне господарство має дві основні галузі — рослинництво і тваринництво. Провідне місце в першому посідають пшениця, ячмінь, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. В артілі вирощують велику рогату худобу, розвивають птахівництво, вівчарство та свинарство.

Борючись за перетворення в життя накреслень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду партії, колгоспники Полянецького досягли чималих успіхів в усіх галузях виробництва. У 1967 році, навіть при несприятливих погодних умовах, було одержано пшениці по 20,1 цнт з га, озимого ячменю — 28, жита — 24,4, вівса — 27,5, соняшнику в зерні — 21,5. Найбільш високих урожаїв кукурудзи без застосування ручної праці домоглася ланка знатного механізатора П. О. Полтавчука. На площі 84 га вона зібрала по 54 цнт сухого зерна.

Багато уваги приділяє колгосп розвиткові громадського тваринництва, механізації трудомістких робіт. Протягом 1950—1960 рр. тут збудовано 12 тваринницьких ферм. Корівники обладнані автопоїлками і доїльними апаратами. За 13 років (1953—1966) поголів'я великої рогатої худоби зросло з 560 до 2136 голів, а свиней — в три рази. За цей же час неподільні фонди артілі збільшилися з 208,8 тис. крб. до 1291 тис. крб. На початок 1968 року вони становили майже 1,6 млн. крб. За рахунок цих фондів колгосп проводить капітальне будівництво, купує машини. У 1968 році тут налічувалося 33 трактори, 18 комбайнів, 20 вантажних автомашин. На допоміжних роботах використовуються коні, яких в артілі 216. У громадському виробництві широко застосовується електроенергія (село підключено до державної електромережі).

Велика заслуга в успішному розвиткові господарства належить голові колгоспу демобілізованому офіцерові тридцятитисячнику М. А. Носкову. 13 років він безмінно очолює артіль «Авангард». За самовіддану працю нагороджений орденом Леніна. У колгоспі є чимало орденоносців. Знатний комбайнер України Д. А. Кульов — кавалер двох орденів Леніна.

Люди створили багатство колгоспу, і той добре винагороджує їх працю. З 1964 року вони одержують щомісячну грошову оплату. У 1967 році артіль виплатила своїм членам 649,6 тис. крб. На людино-день колгоспники одержали пересічно понад 3 крб. Середньомісячний заробіток тваринників становив 95—100 крб. Так, доярка Г. І. Бондар одержала за рік 1449 крб., свинарка С. М. Яворович — 1417 карбованців. На свої невпинно зростаючі доходи трудівники села мають можливість придбати цінні речі. В особистому користуванні жителів — 9 легкових автомашин, понад 600 мотоциклів і велосипедів. Багато мешканців мають радіоприймачі, радіоли, 300 сімей придбали телевізори. В домівках з'явилися добрі меблі, та й самі оселі мають зовсім інший вигляд. Якщо раніше в селі переважали ма-

Новий будинок правління колгоспу «Авангард» в с. Полянецькому. 1967 р.

[1] Одеський облпартархів, ф. 1375, оп. 1, спр. 16, арк. 9.

занки під солом'яною стріхою на одну кімнату з долівкою, то тепер їх майже не лишилося. Близько 600 будинків вкрито бляхою та шифером, в них настелено дерев'яну підлогу. За останні роки в Полянецькому споруджено близько 150 нових красивих будинків на 2—3 кімнати.

Сільська Рада і її комісії проводять плідну роботу по благоустрою села. Тільки в 1967 році в Полянецькому посаджено понад 5 тис. дерев. Чималу увагу приділяють поліпшенню медичного обслуговування населення. В селі є фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Дітей колгоспників обслуговує четверо ясел.

Розширюється мережа освітніх закладів. В Полянецькому працюють середня і 2 початкові школи. Крім них, в селі є вечірня середня школа, в якій молодь навчається без відриву від виробництва. 1 вересня 1965 року будівельники здали в експлуатацію нове приміщення школи на 320 місць з їдальнею, споруджене за рахунок колгоспу. 33 вчителі дають учням грунтовні знання. Про це свідчить той факт, що значна кількість випускників десятирічок вступають у вищі і спеціальні середні учбові заклади. Кращі трудівники навчаються в інститутах, технікумах та на різних курсах коштом колгоспу. Близько 50 жителів села вже закінчили вузи, 24—продовжують навчання. Чимало мешканців Полянецького стали висококваліфікованими спеціалістами в галузі науки і культури. Серед них — кандидат історичних наук, доцент Одеського державного університету С. М. Ковбасюк, письменник Є. М. Григорук (1899—1922) та інші.

У бібліотеці с. Полянецького. 1967 р.

Велика увага приділяється в селі розвиткові духовної культури населення. На території сільради діють 3 клуби на 600 місць, збудовані після Великої Вітчизняної війни. При Полянецькому клубі працюють 5 гуртків художньої самодіяльності. У жителів Полянецького найбільшою популярністю користуються сільський хор і драматичний колектив. Охоплюючи багатьох обдарованих колгоспників, сільську інтелігенцію, він протягом 18 років (1950—1968) поставив понад 50 п'єс радянських авторів та класиків української і російської драматургії. Молодь бере активну участь у футбольній і волейбольній командах, шахово-шашковій секції спортивного товариства «Колос».

Плодотворну роботу провадять бібліотеки села, одна з яких створена на громадських засадах. В них налічується 21 тис. книг, якими користуються близько 2 тис. читачів. Жителі Полянецького є активними передплатниками періодичних видань. У 1967 році на 2 тис. мешканців припадало 2,4 тис. примірників газет і журналів.

З підвищенням культурного рівня в минуле відходять старі релігійні обряди. На їх місце прийшли нові, радянські. Молодь реєструє шлюб у сільському клубі в урочистій обстановці. Тут же, у святково прибраному приміщенні, молоді спільно з родичами, друзями, гостями справляють весілля. Урочисто відзначають колгоспники реєстрацію новонароджених. Вона проходить під девізом «Ваша радість — наша радість». За традицією в цей знаменний день батьки садять фруктове або декоративне деревце. При народженні хлопчика — дуб, горіх, клен, дівчинки — вишню, черешню, тополю, сливу, грушу тощо. Біля клубу в алеях уже посаджено понад 100 дерев, які розростаються у справжній парк.

Загальною повагою в селі оточені літні люди. Широко відзначається золоте весілля. До нього заздалегідь готуються правління колгоспу, партійна організація,

культосвітні заклади і, звичайно, «винуватці» торжества. У травні 1966 року громадськість села відзначала золоте весілля подружжя Сарафанових. Іван Васильович — член колгоспу з 1929 року, хоробро бився на фронтах Великої Вітчизняної війни. Незважаючи на свої 75 років, він і тепер працює в артілі конюхом. Золоте весілля відсвяткували дуже урочисто. На уквітчаних легкових автомашинах у супроводі колгоспного хору святковий кортеж повільно рушив до клубу. Тут під звуки духового оркестру Іван Васильович і Юхима Данилівна займають почесні місця в президії. З палким вітанням до них звернулися голова колгоспу, секретар парторганізації. Потім всі присутні сідають за багато накриті столи. Учасники художньої самодіяльності виконали улюблені пісні подружжя, танці, уривки з п'єс. В клубі широко відзначають День колгоспу, який став святом всього села.

Душею всієї виробничої, ідейно-виховної і культурно-масової роботи на селі є партійна організація. В своїх рядах вона налічує 88 членів і кандидатів в члени КПРС, із них 66 комуністів працюють безпосередньо в колгоспному виробництві, 10 — в сільських культурно-освітніх закладах. Партійна організація зуміла згуртувати навколо себе великий актив. Близько 100 її агітаторів і лекторів несуть полум'яне слово партії в маси.

Великим авторитетом серед місцевого населення користується Полянецька сільська Рада. В її п'яти постійно діючих комісіях працює 31 депутат. Як партійна організація, так і Рада спрямовують всі свої зусилля на організаційно-господарське зміцнення артілі, на піднесення матеріального і культурного рівня колгоспників.

Перспективним п'ятирічним планом у колгоспі «Авангард» передбачено збудувати в 1970 році і ввести в дію птахофабрику, що даватиме на рік 3 млн. штук яєць. Вже став до ладу консервний завод потужністю 1,5 млн. умовних банок за сезон. До кінця п'ятирічки намічено спорудити Будинок культури на 500 місць, школу, їдальню, пекарню, новий магазин. Заплановано протягом п'ятирічки збільшити урожайність зернових культур на 30 проц., підняти виробництво продуктів тваринництва на 25 проц. Вже тепер колгоспники борються за те, щоб в 1970 році виробити м'яса 211 тонн, молока 1615 тонн, яєць 3 млн. штук, вовни 15 цнт. Немає сумніву, що трудящі Полянецького не лише виконають, а й перевиконають ці завдання.

Р. Д. ЧАЙЧУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД САВРАНСЬКОГО РАЙОНУ

БАКША́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. До залізничної станції Заплази — 20 км. Населення — 2060 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гетьманівка, Йосипівка.

У володінні рослинницько-тваринницького колгоспу «Росія» 6674 га землі, в т. ч. 4782 га орної. Урожай пшениці з га в 1966 році становив 25,6 цнт; одержано на 100 га сільськогосподарських угідь 272 цнт молока.

Є допоміжні підприємства: олійня, млин, лісопильня, 2 ремонтні майстерні. Обслуговує господарство ветеринарний пункт.

Тут працюють середня школа, клуб на 200 місць, бібліотека. Діє лікарня на 25 ліжок. У післявоєнні роки споруджено 78 житлових будинків. До послуг жителів — кравецька та шевська майстерні.

Бакша згадується в історичних документах за 1745 рік. В 1867—1869 рр. у Гетьманівці відбулись селянські заворушення в зв'язку з розмежуванням поміщицьких і селянських земель. Поліція заарештувала багатьох селян.

Голова ревкому Шахотін загинув у боротьбі з контрреволюційними бандами. Його поховано в центрі села.

Під час фашистської окупації в Бакші організувалося патріотичне підпілля, яким керував майор Червоної Армії комуніст В. О. Рябчик, що після тяжкого поранення був змушений залишитися на хуторі Дубки. Населення активно допомагало партизанському загону «Буревісник».

Жителі Бакші Й. І. Гранківський і О. А. Плешко командували місцевими партизанськими групами.

ВІ́ЛЬШАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Південного Бугу. Відстань до районного центру—5 км, до залізничної станції Любашівка — 55 км. Населення — 1214 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дубинове, Слюсареве.

Колгоспний будинок культури в Кам'яному. 1967 р.

У Вільшанці міститься колгосп ім. Петровського, який має 2097 га земельних угідь, займається виробництвом зерна та продуктів тваринництва, розводить тутовий шовкопряд. Є млин, пилорама. По виробництву молока господарство посідає одне з перших місць в області. На 100 га угідь у 1967 році одержано 332,4 цнт молока.

В селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Обслуговує жителів кравецька майстерня.

Виникла Вільшанка в кінці XVIII століття. У 1831 році село належало до військових поселень.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села були зв'язані з партизанським загоном «Буревісник».

На околиці села виявлено рештки поселень трипільської (IV тисячоліття до н. е.) і черняхівської (II—VI століття н. е.) культур та пізнього середньовіччя. Біля села Дубинового також знайдено поселення черняхівської культури.

Герої Соціалістичної Праці: Д. Ю. Нагірняк, Л. О. Тітієвський.

КАМ'ЯНЕ́ (кол. Каменовате) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Яланці. Відстань до районного центру — 15 км, до залізничної станції Балта — 44 км. Населення — 2582 чоловіка.

У колгоспі ім. Кірова рільничо-тваринницького напряму — 4272 га земельної площі, в т. ч. орної 3251. Допоміжні підприємства — млин, олійня, лісопильня, дві ремонтні майстерні.

Артіль — одне з передових господарств району. У 1967 році колгоспники виробили по 35,1 цнт молока. Бригадиру тракторної бригади Д. Ю. Нагірняку в 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці за високі врожаї пшениці, соняшнику і цукрових буряків.

Село має середню школу, Будинок культури на 500 місць, бібліотеку. Тут працює кравецька майстерня. В післявоєнні роки споруджено 200 нових будинків.

Кам'яне виникло наприкінці XIX століття.

Комсомольська організація створена у 1922, партійна — в 1924 році.

Поблизу села розкопано 2 кургани скіфських часів (V—II століття до н. е.).

КОНЦЕ́БА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Савранки. Відстань до районного центру — 12 км, до залізничної станції Заплази — 35 км. Населення — 3 670 чоловік. Сільраді підпорядковане село Байбузівка.

Сіроглиняний посуд, знайдений на могильнику черняхівської культури (II—VI століття н. е.).

В селі розміщена центральна садиба артілі ім. Калініна, яка має 5831 га землі, в т. ч. 3695 га орної. Виробничий напрям — рільництво і тваринництво. Господарство обслуговує ветеринарний пункт. Із допоміжних підприємств є млин, ремонтна майстерня, лісопильня.

В 1965 році бригадиру рільничої бригади Л. О. Тітієвському за високі врожаї зернових, цукрових буряків і соняшнику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село має середню та восьмирічну школи, бібліотеку, клуб. Діє лікарня на 25 ліжок.

За 1950—1967 рр. споруджено 185 житлових будинків, працює шевська майстерня.

Перші історичні відомості про Концебу стосуються другої половини XVIII століття. З 1831 року село було перетворене на військове поселення. Багато жителів під час Великої Вітчизняної війни стали партизанами загону «Буревісник».

На південь від села на правому березі річки Савранки знайдені поселення ранньоскіфського часу (VI—V століття до н. е.) та черняхівської культури (II—VI століття н. ери).

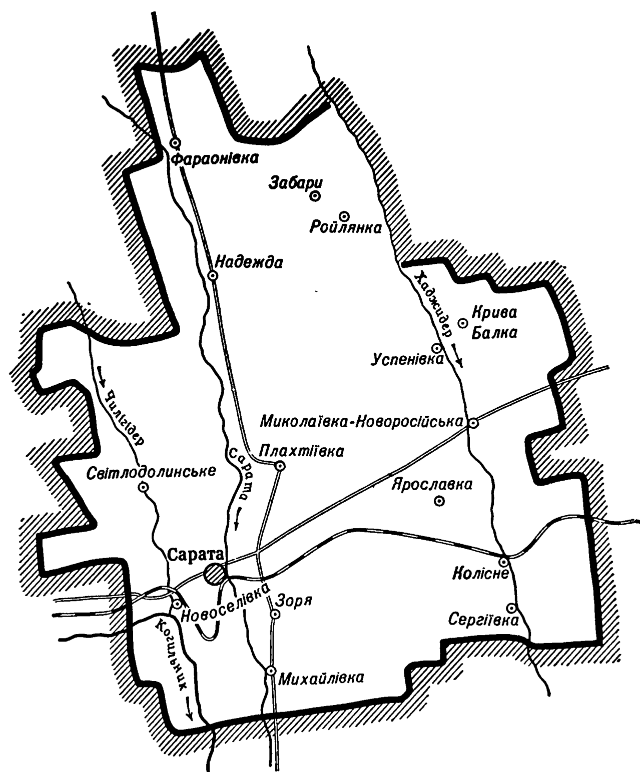
НЕДІ́ЛКОВЕ (кол. Мокра Бакша) — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 8 км, до залізничної станції Заплази — 22 км. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білоусівка, Дубки, Капустянка, Струтинка.

В селі розташований колгосп ім. Чкалова, який має 4364 га землі, з них 3349 орної; теслярні, ремонтні майстерні, лісопильню. Основний напрям господарства — виробництво зернових культур та продуктів тваринництва.

Є восьмирічна школа, Будинок культури на 400 місць, бібліотека. Відкрита шевська майстерня.

Неділкове виникло в першій половині XVIII століття. В роки Великої Вітчизняної війни жителі активно допомагали партизанському загону «Буревісник»; передавали потрібну інформацію, лікували поранених.

САРАТСЬКИЙ РАЙОН

САРА́ТА

Сарата — селище міського типу, центр однойменного району, залізнична станція. Розташована на правому березі річки Сарати, що впадає в озеро Сасик. Відстань до обласного центру — 141 км, до Ізмаїла — 134 км. Населення 5,4 тис. чоловік.

На околиці селища в розкопаному кургані знайдено поховання часів трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). Виявлені також поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (II—V століття н. е.)[1].

Засновано Сарату в 1822 році[2] на місці колишнього татарського поселення Гура-Курудер. Першими поселенцями були колоністи — 60 сімей з Вюртемберга й Баварії. Кожна з них одержала від царського уряду по 60 десятин землі. Крім того, колоністам видавалося 50 тис. крб. для спорудження жител і господарських приміщень, придбання худоби і реманенту. Одночасно вони звільнялися на 50 років від сплати податків та рекрутської повинності.

Одержавши такі пільги, колоністи широко використовували найману працю. В їхніх господарствах здебільшого працювали українці й росіяни, що тікали від кріпацького гніту на малозаселені землі цього краю. Проте тут їх чекала невтішна доля. Щоб не вмерти з голоду, вони змушені були йти в найми до колоністів, які використовували їх на тяжких роботах. За рахунок експлуатації цієї категорії селянства колоністи швидко багатіли. В 1827 році тут проживало 100 сімей, що мешкали в 77 кам'яних будинках. Колоністам належали 100 виноградних плантацій і садів, 170 коней, 1144 голови великої рогатої худоби і 38 овець[3].

Розвиток вільного фермерського землеробства неминуче призводив до класового розшарування. Вже в першій третині XIX століття з'явився значний прошарок бід-

---

[1] Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1962 г. Одесса, 1964, с. 32—37.
[2] П. Н. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание. СПб, 1892, с. 144.
[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 216—218.

ноти і серед самих колоністів. У 1836 році з 572 родин, що жили тоді в Сараті, 72 не мали свого господарства і працювали в наймах або займались дрібним ремеслом[1]. На 1853 рік кількість безземельних перевищувала 20 проц. господарств.

Буржуазна реформа 1861 року хоч і не поширювалася на землеволодіння колоністів, проте з розширенням загальноросійського ринку вона сприяла ще інтенсивнішому розвиткові їх господарств. Розбагатілі колоністи Сарати почали спеціалізуватися на вирощуванні озимої пшениці, що користувалася великим попитом на зарубіжному ринку, розводили худобу, фруктові сади, культивували кращі сорти винограду. Господарства їхні були досить прибутковими, оскільки вони застосовували найновішу сільськогосподарську техніку: т. зв. саксонський плуг, 36-зубові металеві борони, культиватори, молотарки та інші знаряддя й машини[2]. Більшу частину вироблюваної продукції багаті колоністи продавали на базарах і торгах Сарати, Акермана, Тарутиного, Тузлів, Татарбунар. В той же час майже половина родин ледве зводила кінці з кінцями. В маловрожайні або неврожайні роки вони голодували. Так, у 1882 неврожайному році з 200 саратських сімей 96 змушені були звернутися за матеріальною допомогою до Акерманської повітової управи[3]. В наступному році 58 родин знову не мали чим засіяти ниву, оскільки весь урожай довелося віддати управі за позички.

У другій половині XIX століття Сарата набирає рис невеликого буржуазного містечка, де було кілька приватних підприємств, багато крамниць, поштова станція і два училища. Збільшується кількість населення. Якщо на початку 70-х років тут налічувалося 943 жителі[4], то наприкінці XIX століття їх кількість зросла до 2,5 тис. У 1874 році один з багатих колоністів побудував паровий млин, що протягом року переробляв зерна на 20 тис. крб. У 1886 році введено в дію механічний завод, де працювало 140 робітників[5]. Тут вироблялися жниварки, лобогрійки, сінокосарки, кукурудзяні молотарки, виноградні преси. Хоч завод і входив до семи найбільших підприємств Бессарабської губернії, все ж він залишався тим підприємством, де переважала ручна праця. За рівнем технології виробництва подібними до нього були чавуноливарний завод і фарбувальні майстерні, на яких за мізерну плату працювали безземельні селяни Сарати і навколишніх сіл.

У кінці XIX—на початку XX століття посилювався процес розорення селянських господарств. В той же час зміцнювалися позиції заможної верхівки. Особливо це стало помітним після столипінської земельної реформи. Користуючись підтримкою царського уряду, куркулі скупили або взяли в оренду велику кількість землі. Внаслідок цього найбагатші куркульські господарства використовували по 100—150 десятин землі. На цих землях працювали знедолені і розорені селянські родини не тільки з Сарати, але й з сусідніх сіл — Плахтіївки, Сатунового (тепер Новоселівка), Камчика (тепер Зоря) та інших.

Більшість населення, що зазнавала соціального гніту, була неписьменною. Відкриту ще в середині XIX століття т. зв. вернерську школу з німецькою мовою викладання, а згодом і гімназію відвідували лише діти багатих колоністів Сарати та інших населених пунктів. Сільське училище, засноване в середині другої половини XIX століття, і церковнопарафіяльна школа, що почала діяти з 1912 року, могли вмістити тільки незначну кількість дітей шкільного віку. Так, церковнопарафіяльна школа була розрахована лише на 70 учнів[6].

Ще гіршим було становище з медичним обслуговуванням. Відкрита в 1863 році в Акермані при в'язниці лікарня на 5 ліжок була єдиною на весь повіт[7]. Лікарню,

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 6, оп. 6, спр. 48, арк. 160.
[2] Я. Гросул. Крестьяне Бессарабии (1812—1861). Кишинев, 1956, с. 91, 92.
[3] Журн. «Вестник Бессарабского земства», 1882, № 11—12, с. 170.
[4] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4, с. 472.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего Отечества, т. 14, с. 499.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 187, спр. 585, арк. 19.
[7] В. Веселовский. История земства за 40 лет, т. 1. СПб, 1909, с. 386.

що мала обслуговувати населення повіту, в т. ч. й Сарати, відкрили в Акермані лише 1905 року.

Становище населення значно погіршало в роки першої світової війни. Вона ще більше поглибила класове розшарування села. Загострилася класова боротьба. Трудящі Сарати в лютневі дні 1917 року вийшли на вулиці з червоними прапорами і вітали повалення самодержавства. Відбувались мітинги, демонстрації. В боротьбі за остаточну перемогу над експлуататорами брали участь і солдати 321-го тилового табору румунського фронту і 6-го кавалерійського корпусу, розташованих тоді в Сараті. Виступивши проти реакційного офіцерства, 14 вересня 1917 року вони створили Саратський гарнізонний комітет. На об'єднаному засіданні солдатських і робітничих представників, що відбулося 24 вересня, було обрано Саратську Раду солдатських і робітничих депутатів. Того ж дня на засіданні Ради за участю представників від селян утворено Раду солдатських, робітничих і селянських депутатів. До її складу від солдатів обрали Таберка, Байкова, М. Феоктистова, Савицького, Абросєва, Гераськова, Свєташова, Фадєєва, Миханєва, від робітників — І. І. Беоббахера, І. І. Бірюкова, Штейлера, Келлера, від волосного комітету селян — Шнайта і Веннера. Головою Президії Ради став Таберко, товаришем голови обрали Шнайта, секретарем — М. Феоктистова. Вживалися заходи для того, щоб здобути повну перемогу над силами контрреволюції. З метою згуртування робітників всіх підприємств у бойовий і міцний колектив, Саратська Рада добилася їх об'єднання в профспілки. При Раді почали працювати 3 комісії і військова секція. Остання в складі Таберка, Байкова, Садовського, Савицького, Свєташова і Миханєва провадила агітаційну роботу серед солдат. Для цього було організовано читання лекцій. На засіданні секції, що відбулося 27 вересня, Савицький запропонував організувати школу агітаторів з числа солдат гарнізону, яка незабаром розпочала свою роботу. Плідно діяла освітня комісія, створена 8 жовтня. В її роботі, крім депутатів, брав участь лікар 450-го госпіталю Бекман. Вона багато зробила для відкриття загальноосвітніх шкіл у військових підрозділах[1].

Объявленie

Я Бригадный Генералъ ВЕРНЕСКУ ЮАНЪ, Командиръ 5 Дивизiи, на основанiи приказа Начальника Штаба Верховнаго Главнокомандующаго №1487 1919 извѣщаю населенie проживающее на правой сторонѣ Днѣстра нижеслѣдующее:

1) Всякiй житель проживающiй на правой сторонѣ Днѣстра который будетъ обличенъ, что имѣетъ связь съ большевиками и въ безъ различное время они дали самую малую помощь или скрывали, то они будутъ сейчасъ-же преданы Военно-Полевому Суду и наказаны на основанiи закона военнаго времени..—

2) Населенie проживавшее въ которыхъ жители будутъ обличены, что имѣютъ связь съ большевиками, то будутъ эвакуированы сейчасъ-же въ села въ глубь страны..—

Въ селахъ Оксенти и Вискaнчи гдѣ жители помогали большевитскимъ бандамъ переправиться Днѣстръ, банды которые иначе были разбиты, и тѣ жители были преданы Военно-Полевому Суду и наказаны и населенie этихъ селъ была эвакуировано.

Дано въ м. Каушанахъ. 18 Iюня 1919 г. нов. стиля.

Командиръ 5 Дивизiи
Бригадный Генералъ I. ВЕРНЕСКУ.

Оголошення генерала Вернеску про покарання населення за підтримку більшовиків. 1919 р.

У жовтні 1917 року в Сараті обирається постійний склад президії Ради. Головою став Таберко, товаришами голови — Г. І. Лаггер і Байков, секретарями — М. Феоктистов і К. Еккерт. На цьому ж засіданні обрали виконавчий комітет Ради, засідання й робота його проходили в будинку № 39 по вулиці Леніна (колишній Англійській)[2].

Після встановлення наприкінці грудня 1917 року Радянської влади в Акермані вся місцева влада в Сараті перейшла до рук Ради.

У січні 1918 року румунські бояри розпочали окупацію краю. В березні 1918 року вони захопили Сарату і відновили старі порядки. Трудящі були позбавлені всяких політичних прав. Заборонялося проводити мітинги, збори і демонстрації. В школах запроваджено навчання румунською мовою[3].

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-420, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 5, 9.
[2] Там же, ф. Р-402, оп. 1, спр. 1, арк. 5, 9.
[3] Журн. «Красная Бессарабия», 1935, № 5, с. 11.

Селянська хата. Сарата. 1920 р.

Буржуазний румунський уряд оберігав інтереси німців-колоністів. За подану допомогу боярській Румунії в окупації Бессарабії генерал кайзерівських військ Манензен одержав від неї ґарантію в тому, що за німецькими колоністами будуть збережені всі привілеї. Румунські бояри зі свого боку були також зацікавлені в тому, щоб позиції заможних колоністів зміцнювались, оскільки вони являли собою ту реакційну силу, яку можна було використати для боротьби проти революційного руху. Після т. зв. аграрної реформи, що була проведена 1918—1924 рр., за німцями-колоністами залишилися ті землі, які їм належали до 1918 року. Внаслідок цього 16 куркульських господарств мали по 50—100 га землі, 10 — по 40—50, 21 — по 30—40, 58 — по 20—30 і 112 — по 10—20, в той час як 98 господарств мали по 3—10 га землі[1]. Колоністи широко використовували в своїх господарствах найману працю.

Промислові підприємства також належали місцевій буржуазії, переважно вихідцям з німецьких колоністів. У 1928 році в Сараті працював ливарний завод Шнайба, механічні майстерні Лайєра, цегельний завод і олійні Освільда і Вюрха, суконна фабрика і 3 млини Еккерта, Ганзена і Вагнера, шкіряний завод і банк Гальперина й Люблінського. Багатіям належали бакалійні крамниці тощо.

Медичне обслуговування населення залишалося поза увагою офіційних властей. Тут працював лише фельдшерський пункт з фельдшером-самоуком. Плата ж за медичну допомогу була настільки високою, що не кожен міг лікуватись. Наприклад, за хірургічну операцію видалення апендициту треба було платити 1,2 тис. лей, тоді як середня заробітна плата робітника не перевищувала 400—500 лей на місяць.

Зміцнення приватно-власницьких позицій німців-колоністів використовувалося боярською Румунією проти переважної більшості трудового населення, що боролося за соціальне і національне визволення. З цією метою на випадок селянського повстання проти окупантів в Сараті був створений куркульський загін т. зв. самозахисту. Так, під час Татарбунарського повстання озброєні куркулі виступили проти революційного загону, який під командуванням члена ревкому Кольцова (Бежана), вирушив з Татарбунар, щоб перетяти залізничний шлях, по якому румунське командування перевозило війська для придушення повстання[2]. До загону, що спочатку налічував 50 чол., приєдналися селяни Акмангіта (тепер Білолісся) і він виріс до 180 повстанців. 16 вересня 1924 року, коли загін наближався до Сарати, біля села Камчика (тепер Зоря) його зустріли вогнем з гвинтівок куркулі й поліцаї Сарати, Гроденталя та інших німецьких колоній[3]. Бій тривав кілька годин і закінчився поразкою контрреволюціонерів, рештки яких втекли до Сарати. Серед озброєних колоністів почався розлад. Середняки, обманом залучені до загону, перейшли на бік повсталого народу. Однак командування королівської Румунії, підтягнувши війська до району повстання, 17 вересня почало наступ з двох боків — з села Чишми (тепер Струмок) і Сарати. Повстанці не змогли протистояти чисельно переважаючим регулярним військам і відступили до Татарбунар.

Реакційна роль заможних верств Сарати виявилася також в період фашизації Румунії та Бессарабії, яка почалась відразу з приходом до влади Гітлера й Антонеску. За безпосередньою участю гітлерівських емісарів тут була створена озброєна фашистська організація типу гітлерівських штурмовиків. Керував нею саратський зем-

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 153, оп. 1, спр. 173, арк. 163.
[2] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 77, арк. 20; спр. 79, арк. 4.
[3] Журн. «Красная Бессарабия», 1927, № 4—5, с. 37.

левласник Вагнер. Він підтримував постійний зв'язок з гітлерівцями в самій Німеччині. Туди він не раз виїздив, одержував фашистські інструкції[1]. Нацистські збориша спершу відбувалися в будинку місцевого багатія Вінклера, а в 1939 році для них побудували клуб. Тут існувала районна організація націонал-соціалістичної партії, центр якої містився в Тарутиному[2]. Її активно підтримував профашистський уряд Румунії. Сюди часто приїздили фашисти з сусідніх німецьких колоній. Сарата стала свого роду їх центром на півдні Бессарабії. Фашисти часто влаштовували погроми. Внаслідок цього частина населення змушена була залишити Сарату. Так, у 1932 році до міста Галаца переїхала Ш. А. Герцензон. Найнявшись там на канатний завод робітницею, вона розгорнула антифашистську пропаганду, стала активною комуністкою, за це її неодноразово заарештовувала поліція.

Радянський уряд, стурбований фашизацією цього краю, постійно вимагав розв'язання бессарабського питання. Внаслідок переговорів у червні 1940 року Бессарабія була визволена і влилася в сім'ю радянських народів.

Почалися соціалістичні перетворення. Сарата стала районним центром Ізмаїльської області УРСР. Для налагодження нового життя в Сарату було направлено 12 комуністів і кілька комсомольців. У 1940 році засновується сільська парторганізація на чолі з С. Н. Биваліним. Комсомольську організацію очолила О. Потапенко. За їх допомогою створювались органи Радянської влади, впроваджувались радянські закони. Передусім було проведено націоналізацію куркульської землі і майна. Оскільки колоністи переїхали до Німеччини, в Сарату переселилось чимало селян з західних областей України, які відразу об'єдналися в колгосп «Червоний жовтень». Створена артіль одержала від держави значну допомогу: 45 коней, 90 голів великої рогатої худоби, 280 овець, 26 свиней, 500 штук домашньої птиці, насіння зернових, трав, соняшнику, картоплі тощо[3]. За допомогою організованої в Сараті МТС було успішно проведено першу посівну кампанію 1941 року. Це сприяло господарському розвиткові колгоспу, до якого вступали місцеві селяни.

На радянських засадах почали працювати націоналізовані підприємства: ливарно-механічний завод, млини, суконна фабрика та інші.

В 1940 році відкрито середню школу, організовано роботу культурно-освітніх установ, клубу та районної бібліотеки. Почала працювати районна лікарня.

Життя трудящих в умовах радянської дійсності було перерване віроломним нападом фашистської Німеччини. З першого ж дня Великої Вітчизняної війни трудящі Сарати разом з усім народом стали на захист Батьківщини. Відбувалися збори й мітинги, на яких вони з обуренням засуджували агресора. Військовозобов'язані організовано з'являлись на призовні пункти, багато приходило в райвійськкомат добровільно. Лише протягом перших двох днів війни подали заяви 75 добровольців.

22 липня 1941 року німецько-румунські війська окупували Сарату. Знову почався період фашистського лихоліття. Чимало людей було заарештовано й ув'язнено, інших — розстріляно.

Трудящі Сарати не мирилися з окупаційним режимом. В селищі почали створюватися партійні й комсомольські підпільні групи. В партійну групу увійшло 9 чол.; з Сарати, зокрема, до неї входили У. Тищенко, Р. Омельченко, С. М. Руденко, І. О. Статейчук, С. С. Поржицький та інші. Керівником комсомольської групи була О. Потапенко. Житель Сарати Ф. Мальцев в роки окупації працював в Акермані продавцем у приватному магазині. Він був учасником підпільної молодіжної групи, яка складала радіоприймачі, слухала передачі з Москви і розповсюджувала рукописні листівки зі зверненням Радянського інформбюро. Через Ф. Мальцева група налагодила зв'язки з саратськими підпільниками[4].

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 153, оп. 1, спр. 730, арк. 6, 39.
[2] Одеський облпартархів, ф. 4980, оп. 6, спр. 27, арк. 7.
[3] Там же, спр. 3, арк. 5.
[4] Там же, оп. 4, спр. 87, арк. 21, 23, 65, 66, 69.

Фашистські окупанти пограбували майно колгоспу, МТС, школи, лікарні, вивезли з Сарати 10 тракторів, майже весь причіпний інвентар, металообробні і деревообробні верстати, електромотори, зруйнували громадські й виробничі приміщення. Вони також зруйнували ливарно-механічний завод, 3 млини, суконну фабрику, олійню, вивели з ладу телефонну станцію, районну контору зв'язку, вивезли з лікарні медичне обладнання, постільну білизну, ковдри, матраци[1]. Вартість майна, пограбованого і знищеного окупантами, обчислювалася 71 050 крб. Крім цього, вони нещадно грабували населення, обкладаючи його різними податками, штрафами.

Сарату визволили війська 3-го Українського фронту 23 серпня 1944 року. На братській могилі воїнів, що полягли в боях за Сарату, трудящі спорудили пам'ятник. На високому постаменті встановлено статую радянського воїна з автоматом в руках, як символ могутності й непереможності героїчної Радянської Армії.

Після визволення районний комітет партії на чолі з секретарем В. Г. Цурихіним, райвиконком (голова С. Н. Бивалін), селищна Рада (голова К. Ф. Завиженець), згуртовуючи навколо себе актив, мобілізовували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. З 4250 га наявної орної землі 1500 га селищна Рада передала створеному в 1944 році виноробному радгоспові «Більшовик», 2330 га — селянам і 420 га — приміським господарствам саратських підприємств: лікарні, школі та іншим установам і організаціям.

Важкою була перша післявоєнна посівна кампанія. Не вистачало тягла, реманенту, насіння. Райвиконком організував допомогу одноосібним господарствам насінням, створив спеціальну районну комісію, яка налагоджувала ремонт інвентаря, збруї, очистку насіння. Допомагала одноосібникам і Саратська МТС. Токар Н. Ф. Остап'юк, слюсар І. В. Аркуша, трактористи С. Колесник, М. Харченко, В. Кармишенко, С. Колев на чолі з директором А. Г. Курбацьким становили ядро першого післявоєнного колективу МТС. Із зібраних частин вони склали 6 тракторів, 6 комбайнів, 6 тракторних плугів, кілька культиваторів і сівалок[2].

Багато довелося потрудитись, щоб відновити в Сараті занедбане під час окупації виноградарство. В радгоспі «Більшовик» створювалися спеціальні бригади, які розводили кращі європейські сорти винограду, розширювалися площі під посадками, вживалися заходи для знищення шкідників плантацій.

Долаючи труднощі періоду відбудови, населення Сарати допомагало своїй арміївизволительці. На сільських зборах, що відбулися 7 січня 1945 року, вирішили організувати збирання коштів у фонд перемоги. Ініціативу жителів райцентру підтримали навколишні села. Трудящі району внесли 300 тис. крб. і передали їх на будівництво бронекатера «Саратський патріот». У березні 1945 року бронекатер включено в діючий підрозділ Червонопрапорної Дунайської військової флотилії.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни населення Сарати поповнювалось за рахунок демобілізованих воїнів, а також переселенців з Румунії і Болгарії, які одержували від держави грошові позички для того, щоб завести господарство. Так, 11 лютого 1945 року з Болгарії прибув селянин І. І. Карапуарли з дружиною і трьома дітьми. Йому дали будинок з надвірними будовами, наділили землю, позичили насіння, забезпечили одягом, взуттям. З міст і сіл країни прибували вчителі, лікарі, партійні і радянські працівники, спеціалісти народного господарства. На 25 травня 1945 року в селищі налічувалося 1152 жителі. Серед них було 54 комуністи, які очолювали найважчі ділянки роботи.

В 1944—1945 рр. почалось відродження промислових підприємств, зокрема чавуноливарного заводу, який під час окупації знову прибрав до рук Шнайб. На відбудові підприємства добре попрацювали кадровики разом з директором С. Л. Піддубним. Особливо відзначились робітники М. Н. Грибков, І. В. Санін, М. Денисенко, К. Бойко, М. Ф. Караваєв. В уцілілій невеличкій вагранці вони почали ви-

---

[1] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. Р-1542, оп. 1, спр. 5, арк. 65; спр. 2, арк. 12.
[2] Газ. «Советское знамя», 8 липня 1946 р.

плавлювати метал, з якого відливали деталі для сівалок. Спершу провадили одну-дві плавки на тиждень, а з 1946 року, коли завод почав постачатись чавунними плитами, перейшли на щоденні плавки. На базі механічних майстерень по виготовленню сільгоспмашин організовано винозаводоуправління. Вже в перший рік винороби переробили 650 тонн винограду. Було налагоджено роботу телефонної станції, млина, харчокомбінату, промислового комбінату райспоживспілки з гончарним, ковальським, шорним, столярним, вапновим та іншими цехами.

Спочатку значну роль у відбудові зруйнованого господарства та налагодженні матеріального забезпечення трудящих відігравали жінки. Було створено жіночу Раду, яка мала 16 уповноважених на місцях. Рада відкрила в Сараті дитячий садок, дбала про забезпечення сімей військовослужбовців, піклувалася про багатодітних матерів, брала участь в організації суботників тощо.

1 вересня 1944 року відкрилась семирічна школа. Перший навчальний рік був важким. Школа не мала палива. Деякі учні не приходили на заняття тому, що їхні батьки були так пограбовані окупантами, що не могли придбати своїм дітям навіть взуття та одягу. Селищна Рада разом з громадськістю потурбувалася про матеріальне забезпечення багатьох учнів, а також і вчителів.

У перші ж місяці після визволення в Сараті відкрито районну лікарню з дитячим відділенням і поліклініку, будинок малюка та ясла. В справу налагодження охорони здоров'я багато праці вклали завідуюча районним відділом Н. Ф. Світлякова, головний лікар Є. Я. Зайцев.

Вживалися заходи для впорядкування села. В 1945 і 1946 рр. побудовано лазню, замощено вулицю Леніна, обладнано колгоспний ринок, обсаджено вулиці деревами, введено в дію радіовузол. Методом народної будови в 1948—1949 рр. споруджено великий став. В 1949 році держава збудувала в Сараті кінотеатр на 350 місць. На громадські кошти побудовано стадіон, а в 1951 році закладено парк культури і відпочинку.

В повоєнний час у житті трудящих Сарати сталися величезні зміни в галузі освіти. До 1940 року дві третини населення залишалися неписьменними й малописьменними, не було жодної людини з середньою освітою. Навіть у 1944—1945 рр. в районі налічувалося 5238 малописьменних підлітків[1]. Для ліквідації неписьменності на початку листопада 1947 року почали працювати при школах групи лікнепу. До викладання, крім учителів, залучалася сільська інтелігенція і навіть школярі старших класів. Уже на 1949 рік залишилось 196 малописьменних. У 1951 році роботу по ліквідації неписьменності завершено. В цій благородній справі особливо відзначилися викладачі середньої школи Н. С. Коконосова, Л. Н. Пойманова та завідуюча дитячим відділом бібліотеки М. І. Вовк.

В п'ятдесяті роки трудящі Сарати досягли нових успіхів. Слідом за відбудовою проведено реконструкцію промислових підприємств. Невпізнанним став ливарно-механічний завод, де піднялися нові виробничі корпуси з досконалим устаткуванням. Підприємство почало виробляти запасні частини до тракторів, автомобілів, різних сільськогосподарських машин, а також арматуру для опалювальних печей. На 1953 рік обсяг продукції заводу збільшився, в порівнянні з 1946 роком, в 4 рази. Одночасно виросли висококваліфіковані кадри.

Значне місце в розвитку сільського господарства посідала Саратська МТС. У 1950 році вона мала 44 трактори останніх випусків, 17 комбайнів, великий набір причіпних машин та іншу техніку. Тут же побудували нафтобазу на 100 тонн пального, ремонтні майстерні. МТС мала 16 тракторних бригад, де працювало 146 механізаторів. Очолювала колектив первинна парторганізація з 14 комуністів.

Великими темпами росло виробництво виноматеріалів, борошна, масла. Лише з 1954 по 1958 рік середньорічний приріст виробничих потужностей на переробці винограду становив 61 проц. Подвоїв випуск продукції протягом 1950—1956 рр. мас-

[1] Одеський облпартархів, ф. 4834, оп. 1, спр. 11, арк. 10.

лозавод. Замість трьох відсталих у технічному відношенні млинів побудовано механізований комбінат хлібопродуктів, який заготовляв, зберігав і переробляв на муку і крупу зерно. На 1950 рік це підприємство мало складських приміщень на 13 тис. тонн, зерноочисну башту, сепаратор для очистки кукурудзи продуктивністю 100 тонн на годину. Тут вперше в області була введена в дію потокова лінія для приймання і очищення кукурудзи з пропускною спроможністю 400 тонн качанів на добу. Комбінат щодоби виробляв 700 тонн борошна, яке надходило на хлібні заводи південних областей України і на експорт. Обслуговували підприємство 80 чоловік.

Протягом семирічки і в перші роки п'ятирічки трудящі Сарати досягли значних успіхів. На ливарно-механічному заводі введено в дію новий механічний цех. Валова продукція заводу за 1956—1966 рр. збільшилась у 3,5 раза. Майже все ливарне виробництво переведено на нову прогресивну технологію з застосуванням кокілю. Його продукція надходить до торговельної мережі Одеської, Херсонської, Миколаївської областей. На заводі працює дружний колектив з 118 робітників, інженерів, техніків. Він щорічно поповнюється молодими кадрами з технічних училищ і загальноосвітніх шкіл.

За роки семирічки Сарата перетворилася на один з найбільших виноробних пунктів області. Стали до ладу нові цехи, де застосовуються тепло, холод, ультразвук. Розширився асортимент столових і марочних вин з гібридних і європейських сортів винограду, міцні вина — вермути, біле, рожеве, різні кон'яки, шампанське. Виробничі фонди винозаводоуправління за цей час виросли в 11 раз. У 1965 році тут перероблялося в 25 разів більше винограду, ніж в 1944 році.

Помітне місце в економіці селища посідає продукція підприємств винозаводоуправління, де працює понад 260 робітників. Розгорнувши змагання на честь 50-річчя Радянської влади, винороби значно знизили собівартість виробів, одержали додатково десятки тисяч карбованців економії, виробили продукції вартістю понад 12 млн. крб. Це дало змогу виділити для преміювання від надпланового прибутку 6,55 тис. крб., а на житлове будівництво — 38,9 тис. карбованців.

Великий обсяг будівельних і ремонтних робіт виконує районне відділення «Сільгосптехніка». Тут працює 310 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Серед них багато передовиків. Так, слюсар Г. Я. Штрахов нагороджений орденом Леніна, слюсар І. В. Аркуша — орденом Трудового Червоного Прапора, токар А. А. Кожухар — медаллю «За трудову доблесть». Спрямовує роботу колективу одна з найбільших первинних партійних організацій райцентру, яка налічує в своїх рядах 24 комуністи.

У вересні 1958 року в селищі виникла міжколгоспна будівельна організація, де працює понад 200 робітників. За 2—3 роки створено комплекс будівельних підприємств: черепичний цех з пропарувальною камерою та шістьма агрегатами для виготовлення черепиці (продуктивністю 200—250 тис. штук на рік), лісопильний цех з двома пилорамами, ковальсько-слюсарна майстерня та інші допоміжні підприємства. З 1961 по 1967 рік міжколгоспбудівці спорудили в колгоспах 36 корівників, 16 свинарників, 5 птахоферм, 4 вівчарні, 2 зерносховища, а також 3 школи, дитячий садок, багато житлових будинків тощо.

Колектив робітників «Міжколгоспбуду» багато зробив у справі колгоспного будівництва. Його не раз заносили на районну Дошку пошани. Протягом останніх 10 років підприємство очолює учасник Великої Вітчизняної війни, відзначений багатьма урядовими нагородами, комуніст І. І. Капришанський. Бригаді столярного цеху (бригадир С. П. Буюклі), присвоєно звання колективу комуністичної праці. Добре працюють теслярі бригади І. І. Вустяного. Кожен член бригади перевиконує денні завдання і заробляє не менше 200 крб. на місяць.

Провідну роль у господарському і культурному житті Сарати відіграють комуністи. За роки, що минули після жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, до лав партії в селищі вступило близько 100 чоловік. В первинних партійних органі-

заціях тепер 304 члени партії; 16 комсомольських організацій налічують 360 членів ВЛКСМ. Комуністи очолюють соціалістичне змагання робітничих колективів, виступають ініціаторами нових починань. Так, пропозиція майстра ливарного цеху комуніста І. В. Саніна відливати телефонні люки з допомогою кокіля знайшла гарячу підтримку в колективі. Вона полегшила тяжку працю формувальників, допомогла механізувати транспортування рідкого металу. Пізніше було розроблено проект модернізації ливарного цеху. Серед переможців змагання в ювілейному 1967 році почесне місце посів колектив комбінату хлібопродуктів. Керує ним комуніст Г. І. Сіренко. Його нагороджено орденом «Знак Пошани».

Багато життєво необхідних проблем вирішує селищна Рада, до якої обрано понад 50 депутатів. Створені при ній постійні комісії займаються питаннями народної освіти, охорони здоров'я, торгівлі, благоустрою селища тощо. В повоєнні роки тут споруджено 400 житлових будинків. Лише до 50-річчя Радянської влади заселено 7 багатоквартирних будинків. У селищі прокладено 6 вулиць, інші — озеленені, забруковані або заасфальтовані, бетонними плитами обкладаються кювети, закінчується монтаж вуличного освітлення. Через Сарату щодня проходить 16 комфортабельних автобусів з Одеси, Ізмаїла, Білгорода-Дністровського та багатьох інших міст і сіл. Озеленення селища, розпочате ще в 1950 році, змінило його зовнішній вигляд. Лише за 4 роки лісозахисна станція за допомогою населення посадила дерева навколо Сарати на площі 400 га. В 1954 році створено лісництво, яке залісило 1000 га, переважно непридатних для хліборобства земель. Припинилася ерозія грунтів, поліпшився мікроклімат, дерева перетяли шлях суховіям.

Партійні й радянські органи Сарати приділяють багато уваги справі обслуговування трудящих продовольчими і промисловими товарами. В селищі відкрито спеціалізовані магазини по продажу тканин, меблів, музичних інструментів, продовольчих і господарських товарів, попит на які весь час зростає. Якщо на початок 1962 року в користуванні населення міста було більше ста телевізорів, то тепер його придбала майже кожна сім'я. В новозбудованому приміщенні відкрито комбінат побуту з кількома цехами — по ремонту побутової техніки, хімчистки, по виготовленню шерстяних жіночих і дитячих кофточок та чоловічих світерів, в'язальний цех та інші.

За роки Радянської влади в селищі добре налагоджено медичне обслуговування, яке здійснює 24 лікарі. Тут є поліклініка і лікарня з хірургічним, терапевтичним, інфекційним, пологовим і дитячим відділеннями та рентген-кабінетом. Введено в дію нове приміщення лікарні. Доброю славою серед населення користується хірург О. П. Карло, який своєю кваліфікованою допомогою врятував життя багатьом людям. Виявляючи повагу й довір'я до лікаря, трудящі обрали О. П. Карло депутатом селищної Ради. Діти трудящих виховуються в дитячих яслах і дитячому садку.

Докорінно змінився культурний рівень населення Сарати. У повоєнні роки виросло молоде покоління освічених людей. У селищі повністю здійснено закон про загальне обов'язкове восьмирічне навчання. Середню школу відвідує 780 дітей, школу робітничої молоді — 125 учнів, дитячу музичну школу з семирічним навчанням — 100 дітей. З 289 випускників середньої школи 102 закінчили вузи, 14 працює медичними сестрами, 34 — техніками з різних спеціальностей, понад 60 випускників навчаються в різних учбових закладах.

Для відпочинку створено ряд культурно-освітніх установ, споруджено стадіон. При районному Будинку культури працюють різні гуртки художньої самодіяльності — драматичний, естрадний, танцювальний, художнього читання, духовий оркестр. Колектив аматорів художньої самодіяльності налічує 140 чол. Особливою популярністю користується хор вчителів середньої школи, який посів перше місце на районному огляді художньої самодіяльності вчительських колективів. Крім того, в селищі працюють 3 робітничі клуби, Будинок піонерів. В Будинку культури і клубах демонструються кінофільми, читаються лекції на теми з громадсько-політичного життя, науки, техніки, медицини тощо. Користується популярністю усний журнал «Хочу все знати», перший номер якого був присвячений роз'ясненню рішень

XXIII з'їзду КПРС. Перед слухачами часто виступають старі більшовики — В. В. Козлов та його дружина А. М. Козлова, організовуються вечори зустрічі з передовиками виробництва, ветеранами праці та Великої Вітчизняної війни.

Любителі літератури і початкуючі письменники збираються на вечори, де обговорюють свої та твори сучасних письменників. Організатором таких вечорів є місцевий поет Микола Костюк.

При саратській музичній школі протягом останніх 6 років працює будинок пропаганди музики, роботу якого спрямовує спеціальна рада. До неї входять досвідчені педагоги і керівники самодіяльних колективів. Пропагандистами класичної та радянської музики стали викладачі музичної школи — Н. Г. Радян і Н. Дитюк.

На турботу Партії і Уряду трудящі Сарати відповідають ударною працею і разом з усім народом будують комунізм.

Т. Ю. ТИХАНОВА

Саратський район знаходиться в південно-західній частині області. Утворено в 1940 році. Межує на сході з Білгород-Дністровським, на півдні — Татарбунарським, на заході — Арцизьким, на півночі — з Тарутинським районами Одеської області. Площа — 1289 кв. км. Населення — 57,9 тис. чол., в т. ч. сільського — 52,5 тис. чол. (90,8 проц.).Густота населення — 44,4 чол. на 1 кв. кілометр.

В районі 32 населених пункти, що підпорядковуються селищній та 15 сільським Радам.

Через територію району і його центр проходить залізниця Одеса—Ізмаїл та супутній їй автошлях. Крім того, в Сараті перетинається три інші автошляхи.

За характером виробництва район переважно сільськогосподарський. Валова продукція сільського господарства становить 64,5 процента.

Грунти — переважно південні чорноземи. Безморозний період — 205 діб, річна кількість опадів — 400 мм. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, соняшнику та винограду.

Сільськогосподарські угіддя займають 116 510 га, з них орної землі — 91 560 га (79,8 проц.), під садами та виноградниками — 7750 га (6,6 проц.). В районі — 3 радгоспи і 15 колгоспів, на кожне з цих господарств в середньому припадає 6473 га. В сільському господарстві переважає хліборобство, яке дає 60,3 проц. валової продукції. Посівна площа в 1966 році складала 90 214 га, в т. ч. під зерновими культурами — 46 840 га (51,9 проц.), технічними — 12 524 га (13,8 проц.), кормовими — 29 490 га (32,7 проц.).

Основні зернові культури — озима пшениця і кукурудза, технічні — соняшник. В 1966—1968 рр. в колгоспах і радгоспах було зібрано всіх зернових по 26,8 цнт, у т. ч. озимої пшениці по 25,6 цнт з га, кукурудзи — по 32,7 цнт, соняшнику — по 17,8 цнт, винограду — по 45,9 цнт і овочів по 120 цнт з гектара.

В районі розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму. В колгоспах і радгоспах району в 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь було 43,2 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 10,5 корови; 52 вівці, 2,7 бджолосім'ї; на 100 га ріллі — 63 свині. На 100 га угідь вироблено 25,6 цнт яловичини, 231,5 цнт молока; на 100 га ріллі одержано 37,2 цнт свинини.

В районі створена міцна матеріально-технічна база сільськогосподарського виробництва. В радгоспах і колгоспах є 841 трактор та 326 комбайнів. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. На 100 проц. механізовані всі орні роботи, збирання зернових і соняшнику; очистка зернових механізована на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 78 процентів.

В районі 10 підприємств, на яких працює 850 робітників і службовців. Підприємства харчової промисловості дають 89,8 проц. продукції. Найбільші з них: заводи виноградних вин, маслозавод і харчокомбінат. У Сараті є ливарно-механічний завод.

У населених пунктах району працює 34 підприємства громадського харчування, 190 магазинів і палаток. Товарооборот у 1965—1967 рр. становив 44,8 млн. карбованців.

Щороку в районі будується чимало житлових приміщень. За роки семирічки індивідуальні забудовники з допомогою держави і колгоспів звели 1450 будинків; за 1966 рік збудовано 157 будинків загальною площею 11 285 кв. метрів.

Медична допомога населенню здійснюється в 5 лікарнях на 260 ліжок та в інших установах охорони здоров'я, в яких працює 33 лікарі та 210 чоловік середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади створена розгалужена система закладів народної освіти. В районі є 12 середніх, 10 восьмирічних та 8 початкових шкіл, 5 шкіл робітничої і сільської молоді. В школах працює 598 вчителів, у т. ч. 10 відмінників народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 32 клуби і будинки культури та 29 бібліотек з книжковим фондом 231 630 примірників. У 1967 році населення передплачувало 926 примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Советская новь» виходить з 1941 року, видається одна колгоспна багатотиражна газета. При будинках культури і клубах створено 11 народних університетів культури та 245 гуртків художньої самодіяльності. Працюють музична школа, 34 кінотеатри. В районі 12 880 фізкультурників, яких об'єднує добровільне спортивне товариство «Колос». 1850 фізкультурників мають спортивні розряди.

МИКОЛА́ЇВКА-НОВОРОСІ́ЙСЬКА

Миколаївка-Новоросійська — село, центр однойменної сільради. Розташована на лівому березі річки Хаджидера, що впадає в озеро Алібей, за 23 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Сарата (на лінії Одеса—Ізмаїл). Через село проходить шосейний шлях Одеса—Ізмаїл. Населення 2266 чоловік.

На території села виявлені поселення епохи пізньої бронзи (початок II тисячоліття до н. е.) та перших віків нашої ери[1].

До 1807 року на місці села існувало поселення напівкочових ногайських татар Байрамча (ймовірно від назви мусульманського свята байрам).

Після війни з Туреччиною 1806—1812 рр. і приєднання краю до Росії уряд почав роздавати землі поміщикам і царським чиновникам. За даними 1824 року землі Байрамчі належали колезькому раднику Миколі Криницькому[2], спадкоємці якого в 1848 році продали їх поміщику К. Х. Зіро[3].

Переважну масу населення Байрамчі становили селяни-втікачі з України, Молдавії і Росії. Більшість з них була напівзалежними селянами, які відбували натуральні і сплачували грошові повинності на користь власника землі на основі місцевих звичаїв або відповідного контракту. Юридично вони вважалися вільними. Таких селян, яких ще називали царанами, тут у 1855 році налічувалось 344 ревізькі душі. Дещо в кращому становищі були десятинники, які орендували землю в поміщика за дежму, тобто десяту частину врожаю або худоби. Проте їх було небагато. Становище основної маси населення Байрамчі було тяжким. Вони не раз скаржилися на

[1] Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1961 г. Одесса, 1963, № 33, 38—40, с. 55—58.

[2] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 253, 275.

[3] Газ. «Одесский вестник», 16 жовтня 1856 р.

утиски поміщика, а в 1855 році відмовилися виконувати натуральні повинності[1].

В червні 1856 року царська казна відкупила Байрамчу із землями в поміщика К. Х. Зіро за 115 тис. крб. сріблом і передала її Новоросійському (Дунайському) козацькому війську[2]. 16 грудня того ж року Байрамчу перейменовано на станицю Миколаївку-Новоросійську[3]. В Миколаївці-Новоросійській поселилося багато козаків із станиць і хуторів, що відійшли від Росії до Молдавії. Частина населення, що мешкала тут раніше, переселилася в інші місця. В червні 1859 року сюди було переведено з Акермана військове правління Новоросійського козацького війська, а станиці підтверджено права містечка, які вона одержала ще в 1846 році[4].

Миколаївка-Новоросійська стала центром Новоросійського козацького війська. Тут розмістилося військове правління, комісія військового суду, архів, цейхгауз та інші установи. Управління станицею було підпорядковане Миколаївсько-Новоросійському станичному керівництву.

В складі Новоросійського козацького війська Миколаївка-Новоросійська була досить розвинутим для того часу економічним центром. Тут налічувалось 5 млинів, кузня, 16 крамниць. Крім того, вона вважалася одним із «найзначніших торговельних центрів» війська[5]. В станиці відбувалися щотижневі базари, а двічі на рік великі ярмарки — георгієвський (весною) і покровський (восени). З місцевих товарів тут збувалися хліб і худоба, з привізних — мануфактура, металеві вироби, шкіра, сало, ліс.

Становище основної маси козацтва мало чим відрізнялось від долі військових поселенців. Крім постійної військової служби на власному спорядженні, козаки змушені були підтримувати в справності шляхи і мости, утримувати військові команди, що зупинялися в станиці, супроводжувати арештантів, віддавати частину врожаю на т. зв. громадські потреби тощо[6]. Внаслідок цього власні господарства рядового козацтва були дуже бідними. В 1858 році тут було 110 хат, де налічувалося 784 чол. козацького стану і 14 чол., які до війська безпосередньо не належали. Козаки мали 92 коні, 130 волів, 969 корів і непродуктивної худоби та 675 овець. Обмаль поголів'я пояснювалася тим, що козацькі родини одержали земельні наділи в 4 рази менші за визначені положенням, за яким на кожен козацький пай мало виділятися по 30 десятин. Сталося це тому, що 4 вищі старшини одержали по 200 десятин, 17 середніх — по 100 десятин, 100 десятин передавалося в користування церкви, 337 десятин відводилося під садиби і лише 2202 десятини було розподілено між 313 рядовими козаками[7].

Населення було позбавлене можливості одержувати медичну допомогу. Госпіталь, що містився в станиці, мав всього 25 ліжок і обслуговував все військо.

Рядове козацтво, обмануте царським урядом і козацькою старшиною, висловлювало невдоволення існуючим становищем. Хоч в умовах постійного військово-адміністративного нагляду воно не набрало активних форм (здебільшого козаки тікали з служби)[8], проте могло легко перерости в повстання, тим більше, що козаки були озброєні. У зв'язку з цим у грудні 1868 року царський уряд ліквідував Новоросійське козацьке військо. Рядових козаків перевели в стан державних селян і підпорядкували земській адміністрації. На той час тут налічувалося 1260 жителів[9]. Під час

[1] Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии 1812—1861 гг. Сборник документов и материалов. Кишинев, 1962, с. 445, 455.

[2] П. Н. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание, с. 140—142.

[3] Одеський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 55, арк. 26.

[4] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 755, оп. 1, спр. 162, арк. 632, 643.

[5] Записки Бессарабского областного статистического комитета, т. 1. Кишинев, 1864, с. 89.

[6] А. Защук. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, с. 535, 545, 546.

[7] Памятная книга Новороссийского козачьего войска на 1858 г. Рукописний фонд ОДНБ ім. О. М. Горького, інв. № 55/5.

[8] Журн. «Кишиневские епархиальные ведомости», 1913, № 1, с. 3.

[9] ЦДВІА СРСР, ф. 4л, оп. 36, спр. 13, арк. 2—3.

ліквідації війська, яка тривала до кінця 1869 року, козацька старшина зробила все можливе для того, щоб закріпити за собою переважну більшість надільної землі.

В 1872 році міністерство освіти відкрило в Миколаївці-Новоросійській учительську семінарію, що готувала вчителів для початкових шкіл. При ній почали діяти двокласне чоловіче і однокласне жіноче училища, в яких семінаристи проходили педагогічну практику. Проте вони охоплювали далеко не всіх дітей шкільного віку. Так, у 1899 році, коли в селі кількість населення значно збільшилася, в училищах, у т. ч. в семінарії, навчалося лише 232 учні.

Учительська семінарія відігравала значну роль і в справі зародження та розвитку суспільно-політичного руху. Вже в 1877 році в містечку виник таємний революційний гурток. Його засновником був учень семінарії Петро Сокольський. Інспектор народних училищ в донесенні бессарабському губернаторові повідомляв: «Сокольський, який закінчив у 1878 році курс учительської семінарії, до фанатизму відданий соціалістичним ідеям, створив з найбільш талановитих вихованців семінарії гурток, на який він мав величезний вплив», і що на зборах гуртка читалися «книжки злочинного змісту»[1].

За своїм політичним спрямуванням гурток належав до революційних народників. До нього входили Дзик, Баженар, Котелев, База, Стремоухов та інші. На зборах, що відбувались, як правило на квартирі Сокольського, читались твори Тургенєва, Писемського, Пом'яловського, вивчались праці Бєлінського, Флеровського. Великою популярністю користувалась народницька література. Хоч гурток внаслідок переслідувань і арештів був розгромлений і в наступному році перестав існувати, його ідеї довго жили серед учнівської молоді та інтелігенції.

Революційні настрої особливо посилилися в період першої російської революції 1905—1907 рр. Учні семінарії влаштовували сходки, вимагали від училищної адміністрації введення до програми агрономії, політичної економії, однієї з іноземних мов, а також розширення курсу природознавчих наук. У жовтні та грудні 1905 року учні семінарії страйкували, наполягаючи на виконанні висунутих вимог[2]. Поліція жорстоко розправилася з семінаристами. В некролозі з приводу вбивства в одеській в'язниці революціонера І. Лабунця, в одній з листівок зазначалося, що «25 квітня 1906 року в місцевій в'язниці було пристрелено без всякої на те причини капітаном-катом Тарасовим нашого товариша Івана Лабунця. В ньому наша організація втратила енергійного товариша. Охоплений бажанням служити народу, покійний організував читання і сходки серед учнів. На початку грудня 1905 року він одержав з Одеси селянські листівки і книжки і поїхав до м. Овідіополя, де організував збори, бесіди, читання, роздавав листівки і книжки, але був заарештований 24 грудня і просидів у в'язниці чотири з половиною місяці, де й загинув від руки ката-офіцера»[3].

За завданням Херсонського і Одеського комітетів РСДРП учні Миколаївсько-Новоросійської семінарії розповсюджували серед трудящих нелегальну літературу, листівки, прокламації. Під час виборів до 2-ї Державної думи, скликанням якої царський уряд намагався відвернути увагу народних мас від революційної боротьби, на території села поліція зібрала понад 200 примірників листівок РСДРП під назвою «Кого обирати до Державної думи?» і «Солдатська бесіда». В них Херсонський комітет РСДРП закликав селян обрати до думи вірних людей, які підуть до неї «не заради примирення з царем, міністрами й поміщиками, а для боротьби з ними»[4].

Під час революційних подій 1905—1907 рр. у Миколаївці-Новоросійській підпільно діяла і селянська соціал-демократична організація. З приводу цього в доповіді херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП зазначалося, що з 15 травня по 15 червня 1906 року в прибуткову касу від неї поступило 6 крб.

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 1405, оп. 77, 1879, спр. 7906, арк. 14.

[2] Праці Одеського державного університету, т. 150. Збірник студентських робіт, вип. 6, 1960, с. 17.

[3] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5. Кишинев, 1961, с. 189.

[4] Там же, с. 189, 245, 247.

В донесенні помічника начальника бессарабського жандармського управління його начальникові і бессарабському губернаторові підкреслювалося, що в селі існують профспілки, які мають свої установи. Далі перелічувалися села, у т. ч. й Миколаївка-Новоросійська, де, як зазначалося в донесенні, населення має надію на «скликання нової думи», намагається не сплачувати податків, не давати рекрутів. «Ідея збройного повстання,— писав помічник начальника жандармського управління,— виникає самостійно й існує серед 200 чоловік, майже всі вони проти царя»[1].

Про настрої трудового селянства кінця 1907 року свідчить «мирський присуд», в якому селяни Миколаївки-Новоросійської і навколишніх сіл вимагали націоналізації землі, скликання установчих зборів, запровадження загального обов'язкового навчання, політичної амністії, скасування посад земських начальників, чинів повітової поліції тощо.

Після поразки революції 1905—1907 рр. та проведення столипінської аграрної реформи становище трудящого селянства значно погіршало. Слідом за бідняками відбувалося розорення середняків, які спродуючи свої землі, також потрапляли в кабалу до куркулів. Глитаї—Кашульський, Дорошенко і Крижанівська понаскуповували за безцінь у розорених селян по 500—900 десятин угідь кожний. Частину цих земель вони здавали в оренду, а інші — в обробіток селянам за половину врожаю.

Через важке матеріальне становище більшість селян не мала змоги дати своїм дітям навіть початкової освіти, хоч тут діяло два початкові навчальні заклади, які повинні були забезпечувати кілька сіл Миколаївсько-Новоросійської волості. На початку 1907 року в ній налічувалось 873 дітей шкільного віку, а відвідували початкову школу лише 253 учні, та ще 93 учні навчались у церковнопарафіяльній школі. До того ж початкова, т. зв. міністерська двокласна школа містилася в непристосованому для навчання приміщенні, розрахованому на 135 місць. Весь навчальний процес забезпечували 3 вчителі. Викладання рідною мовою заборонялося. За будь-які відступи від встановлених правил карали. В положенні проекту про шкільну мережу, складеному бессарабським губернським земством, вказувалося, що нормальною тривалістю курсу навчання «для більшості дітей є чотирирічний період, причому викладання повинно вестися російською мовою»[2].

Зубожіння і злидні були нестерпними. Навіть у кращі роки по Миколаївсько-Новоросійській волості збирали мізерний врожай, тому селянським родинам часто загрожувала голодна смерть. В 1908 році врожай пшениці і жита становив 13 пудів з десятини. Більшість безземельних і малоземельних селян змушена була найматись за невелику поденну плату до багатіїв. Так, на збиранні винограду в Акерманському повіті, до якого входила Миколаївка-Новоросійська, чоловікам у 1908 році платили по 34, жінкам — по 27 коп., а підліткам — по 19 коп. В той же час вартість денного харчування поденщика становила 24 копійки.

Здавалося, що гіркій долі не буде кінця. Давні предки, рятуючись від кріпацького гніту, тікали сюди на вільні землі, а їхні нащадки змушені були знову шукати незаселені землі на сході імперії. 7 червня 1909 року бідняцькі господарства Миколаївки-Новоросійської звернулися до міністерства землеробства з проханням дозволити їм переселитися в Уральську губернію, тому що 554 жителі залишилися без будь-яких засобів до існування. Міністерство не задовольнило їхнього прохання, відповівши, що землі, які вони просили, вже, мовляв, зайняті.

Звістку про скинення царя трудящі Миколаївки-Новоросійської зустріли з великим піднесенням. В середині березня 1917 року серед місцевих жителів почались заворушення. Селяни обрали Раду селянських депутатів, яка відібрала у багатіїв частину майна, хліб. В центрі цих подій були представники незаможного селянства, зокрема І. Єфімочкін, що брав участь у всіх виступах.

[1] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5. Кишинев, 1961, с. 190, 227—229, 304.
[2] Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования. Аккерманский уезд, вып. 7. Кишинев, 1907, с. 73

Велика Жовтнева соціалістична революція дала селянам право бути господарями споконвіку оброблюваної ними землі. Орендна плата й половинщина були ліквідовані, лишки куркульських земель відібрані і розподілені між безземельними.

Але біднота не дочекалася весни, щоб засіяти свої наділи. В січні 1918 року боярська Румунія почала окупацію Бессарабії. Трудящі Миколаївки-Новоросійської на заклик фронтового комітету військових організацій РСДРП Румунського фронту стали на захист завоювань революції. Вони подавали всіляку допомогу бійцям 1-го соціалістичного червоногвардійського загону під командуванням К. А. Орловського. Серед воїнів цього загону, що формувався у Миколаївці-Новоросійській в лютому 1918 року, було багато місцевих жителів і трудящих навколишніх сіл, які щодня прибували сформованими групами і поодинці. На мітингах, організованих представниками революційних матросів, що прибули з Акермана, трудящі висловлювали підтримку Радянській владі і готовність зі зброєю в руках захищати її від ворожої навали. А через кілька днів довелося вступити в бій[1].

Окупанти зустріли біля Миколаївки-Новоросійської відчайдушний опір радянських військових частин, яких підтримувало все населення. Лише під натиском переважаючих сил ворога червоногвардійці в лютому 1918 року відступили за Дністер. Серед бійців були і жителі Миколаївки-Новоросійської, в т. ч. й І. Єфімочкін.

Румуно-боярська військова влада з перших днів почала запроваджувати окупаційні порядки. Спираючись на куркульські елементи, вона здійснила в 1918—1924 рр. т. зв. земельну реформу. Відібравши в середняків і бідняків наділи, окупанти оголосили їх державним фондом. Трудове селянство, позбавлене громадянських прав і задавлене численними податками та поборами, було віддане на поталу куркулям.

Однак населення не скорилося окупаційним властям. У Миколаївці-Новоросійській, як і в інших селах Задністров'я, створювались підпільні групи, що провадили активну агітаційну роботу серед населення.

З селянами, які боролися за соціальне і національне визволення, окупанти жорстоко розправлялися. Так, 14 серпня 1919 року шеф відділу сигуранци повітового центру Четатя-Албе (тепер Білгород-Дністровський) доповідав префекту поліції про облаву в селах, розташованих по Дністру. Далі повідомлялось про те, що в Байрамчі (так стали називати окупанти Миколаївку-Новоросійську) заарештовано членів старокозацького підпільного більшовицького комітету, керованого головою Г. Лозовським і секретарем К. Шереметом[2].

Незважаючи на арешти, в селі продовжував діяти підпільний революційний комітет під загальним керівництвом Василя Абрамовича, шевця за спеціальністю. Головою був Пантелеймон Кочерга, заступником Олександр Хинку — обидва учні місцевої гімназії, яку відкрили окупанти на базі вчительської семінарії. 7 травня 1921 року поліція заарештувала членів комітету й організації — всього 27 чоловік, в т. ч. 5 дівчат і 4 учнів гімназії. Серед заарештованих були також директор гімназії М. Іванов, учитель С. Колесников і священик В. Зусков[3]. Арештовані боролися проти окупантів навіть у їхніх тюремних застінках. В. Абрамович втік з-під варти, засипавши конвоїрові очі цинковим порошком. П. Кочерга й О. Хинку були виправдані на суді за відсутністю доказів. Обидва вони знову повернулися до підпільної боротьби, причому П. Кочерга домігся поновлення його в гімназії, де він навчався до арешту.

Для того, щоб законспірувати свою діяльність від жандармів і шпигунів, П. Кочерга за допомогою вчительки М. Колесникової і М. Чернієнко організував у гімназії музично-артистичне товариство, т. зв. культурний гурток, що існував за рахунок членських внесків і виручки від спектаклів. До гуртка зачислювалася лише революційно настроєна молодь. В ньому вони вивчали філософію, політичну економію і психологію.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1931, № 4, с. 22.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 580, оп. 1, спр. 132, арк. 159—160.
[3] Там же, спр. 403, арк. 155—156.

Паралельно з цим гуртком у 1921 році, до першого арешту, що стався в травні, і деякий час після того в селі активно діяв комітет молодіжної організації. До його складу входили П. Кочерга, О. Хинку, І. Мойсеєв, М. Мазуренко та інші. Кожен з них керував п'ятіркою відданих революціонерів. У п'ятірках також практикувались заняття по вивченню марксистської літератури, розповсюджувались листівки і газети «Бессарабский большевик» та «Южный коммунар»[1]. Поряд з цим члени комітету багато уваги приділяли революційній пропаганді серед селян. Вдаючи з себе мандрівних майстрів, комітетчики ходили в сусідні села, де розповсюджували літературу й листівки, створювали молодіжні організації. Так, О. Хинку протягом двох місяців побував у 38 селах і хуторах, провадив усну пропаганду, у двох селах створив молодіжні організації. М. Мазуренко організував комітет у селі Ярославці та молодіжні групи в трьох інших селах. Проте сигуранца натрапила на слід підпільників. У червні 1921 року всі 5 членів комітету були схоплені і без суду розстріляні нібито при спробі втекти.

Після придушення опору становище переважної більшості трудового населення весь час погіршувалося. Понад третина жителів наймитувала за шматок хліба. Малоземельним селянам теж доводилося гнути спину на місцевих глитаїв, заробляти тяжкою працею гроші для того, щоб сплатити податки. Привільно жилося тільки поміщикам Кошульським, що володіли 600 га землі, куркулям та комерсантам, які мали в селі десяток шинків.

Більшість селян була неписьменною. Величезне село не мало жодного вчителя з вищою освітою. Нелегко було одержати медичну допомогу, оскільки все село обслуговував лише один фельдшер.

28 червня 1940 року Миколаївку-Новоросійську визволено від румунських окупантів. Почалася нова сторінка в житті села. Була обрана сільська Рада на чолі з Толкачовим, дрібні селянські господарства почали об'єднуватися в колгосп «Шлях Ілліча». Першими на шлях колективного господарювання стали безземельні і малоземельні селяни. З 180 селянських родин, що заснували перший колгосп на визволеній землі, 25 було батрацькими, 74 — бідняцькими і 81 — середняцькими. З них 67 селянських сімей мали наділи 1—3 га землі і ледве зводили кінці з кінцями. 112 господарств не мали ніякої тяглової сили. Не вагаючись, вони стали на шлях кооперування.

Артіль мала 840 га землі. Головою правління обрали М. А. Тарнавського. Оскільки не вистачало тяглової сили і сільськогосподарського реманенту, значну допомогу колгоспникам подавала створена в селі МТС.

Будівництво нового життя перервала війна. Миколаївку-Новоросійську 25 липня 1941 року вдруге окупували румуно-боярські війська. В звірячій ненависті до всього радянського окупанти перетворювали громадські приміщення в місце знущань над мирними жителями і військовополоненими або на казарми. Вони пограбували колгосп і МТС, відбирали в громадян особисте майно, хліб, корів, свиней. Збитки, заподіяні тільки жителям, становили 2260 тис. карбованців[2].

У Миколаївці-Новоросійській окупаційні власті утворили пересильний пункт для військовополонених. Населення всіляко допомагало знедоленим, особливо школярі — Георгій Щепкін, Йосип Бахмутян та багато інших. Нехтуючи небезпекою, вони пробиралися через дротяні загорожі з хлібом, картоплею, водою, тютюном.

Влітку 1944 року пануванню румунських бояр настав кінець. Дивізії генерала А. Н. Бахтіна, що діяли на лівому фланзі 46-ї армії, форсували Дністер і при підтримці артилерії, авіації та кораблів Дунайської флотилії наприкінці серпня 1944 року розгромили 3-ю армію королівської Румунії. 23 серпня Миколаївка-Новоросійська була визволена від фашистської неволі. З великою радістю вітали селяни радянських воїнів.

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 18 жовтня 1963 р.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі. ф. Р-460, оп. 3, спр. 263, арк. 87.

Держава дбала про те, щоб якомога швидше відродити сільське господарство, створити колгоспи. Велику роль в цьому відіграла Первомайська МТС, створена в Миколаївці-Новоросійській в перші ж місяці після визволення. Протягом короткого часу було відкрито школу по підготовці механізаторських кадрів. Вже наприкінці 1944 і на початку 1945 року професію тракториста опанували 93 чол., а в травні 1945 року в школу по підготовці трактористів, комбайнерів і шоферів набрано 360 чоловік.

Населення з великим ентузіазмом підтримувало всі заходи Радянської влади. На масових зборах обрали делегатів на районні збори селян, що відбулися в грудні 1944 року, де обговорювалися питання про відновлення навчання дітей, про масово-політичну роботу серед населення. Організовано пройшло збирання коштів на танкову колону «Ізмаїлець».

У 1946 році в Миколаївці-Новоросійській відроджується колгосп «Шлях Ілліча». Окупанти так пограбували село, що спочатку довелося долати великі труднощі. Не вистачало тягла: 15 виснажених коней не могли забезпечити вчасний і якісний обробіток землі. В МТС сільськогосподарської техніки також було дуже мало. Та все ж колективними зусиллями легше долати труднощі. Тракторист О. Богуш на тракторі ХТЗ—НАТІ в березні 1947 року виробляв по 7,7 га умовної оранки за зміну.

Поступово більшість селян переконалася в перевагах колективного господарювання. В 1948 році організовується ще один колгосп «Більшовик». За два роки колективізація була завершена. В цьому особлива роль належала і Первомайській МТС, яка виступила зачинателем боротьби за високу культуру землеробства. Вже в 1949 році її колектив, керований нечисленною, але бойовою партійною організацією (секретар Баннов), достроково завершив план тракторних робіт, перевиконав завдання по підняттю зябу. Досвід механізаторів, зокрема комуніста П. Пирога, який першим у районі впровадив погодинний графік на оранці зябу, став надбанням всіх трактористів.

Відновлювалося життя на визволеній землі. 26 листопада 1947 року жителі села обрали своїх депутатів до сільської Ради — В. І. Величка, П. Г. Куценка та інших. Народні обранці були ентузіастами господарських і культурних перетворень на селі. Їх частка праці відчувалась у тому, що колгосп «Шлях Ілліча» одним із перших у районі виконав план здачі державі зернових у 1949 році, і в тому, що того ж року була електрифікована школа, обладнана стаціонарна кіноустановка, поліпшилась робота лікарні, дитбудинку.

На початку 1951 року обидва місцеві колгоспи об'єдналися в одне господарство — сільгоспартіль «1 Травня», за якою закріплено 4 тис. га землі. Головою обрали комуніста С. Я. Ткаченка. Колгосп з кожним роком міцнів. Була повністю механізована оранка, сівба і збирання врожаю. Розвивалося громадське тваринництво. Зростала й оплата праці.

В 50-ті роки Миколаївка-Новоросійська мала нові здобутки. Тут повністю ліквідовано неписьменність. Кількість учнів у місцевій школі зросла з 300 до 500 чоловік. З семирічки школа перетворилася на повну середню з добре обладнаними класами, спортзалом, інтернатом. Замість 9 у ній стало працювати 20 вчителів. Десятки колишніх наймитів, одержавши освіту, стали трактористами, комбайнерами, агролісомеліораторами, механіками. Сільськогосподарську академію у Москві закінчив син колишнього бідняка Г. М. Лозовський, кишинівську консерваторію закінчила дочка колгоспниці А. Черній.

В 1947 році відбувся перший випуск сільськогосподарської школи, а в наступні 4 роки вона підготувала 127 агролісомеліораторів і 350 ветфельдшерів і тваринників.

Село прикрасилося десятками нових житлових будинків. У центрі виріс новий магазин, чайна. В сотнях будинків спалахнули електричні лампочки. На вулицях і садибах посаджено понад 15 тис. фруктових і декоративних дерев.

Великі зміни сталися в Миколаївці-Новоросійській після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Прискореними темпами розвивалося господарство артілі. Удос-

Комбайнер, Герой Соціалістичної Праці Г. С. Железняк. Миколаївка-Новоросійська. 1967 р.

коналювались організаційні форми керівництва виробництвом — підвищилась роль спеціалістів. Постійно діюча сільськогосподарська комісія сільської Ради, наприклад, взяла під свій контроль хід польових робіт, продаж хліба державі, осінньо-зимове утримання худоби, агрозоонавчання. Депутати сільської Ради стали виносити на колективне обговорення питання сільського господарства, слухати звіти голови колгоспу, бригадирів[1].

Колгосп «1 Травня» вийшов на чільне місце в Саратському районі по продуктивності тваринницьких ферм, врожайності зернових культур. За підсумками 1957 господарського року на кожні 100 га угідь артіль виробила 174 цнт молока і 26,7 цнт м'яса. Передова доярка А. Г. Граматік, що надоїла від кожної фуражної корови по 3 тис. кг молока, і бригадир тракторної бригади Н. С. Коваленко, що виростив на площі 205 га по 26,7 цнт пшениці з кожного гектара та по 23,7 цнт кукурудзи на кожному з 200 га, були нагороджені Почесною грамотою райкому партії і райвиконкому.

Наприкінці 1958 року відбулося нове укрупнення колгоспів. Миколаївка-Новоросійська стала центром артілі «Прогрес», в якій об'єдналися 4 сусідні господарства (Миколаївки-Новоросійської, Успенівки, Фараонівки і Кривої Балки). Це було велике господарство, що мало близько 20 тис. га землі. Головою артілі колгоспники обрали колишнього директора МТС М. Д. Гончаренка. Секретарем парторганізації був І. Х. Димитров.

Перед правлінням і партійною організацією укрупненої артілі виникло багато нових і складних завдань. Зросла відповідальність кадрів середньої ланки — зокрема бригадирів і спеціалістів комплексних бригад. На ці посади висунуто людей з вищою і середньою спеціальною освітою. В комплексних бригадах і на фермах запровадили госпрозрахунок. Ці заходи сприяли поліпшенню ряду галузей господарства. Так, собівартість центнера м'яса в 1959 році стала вдвоє нижчою, ніж у сусідніх господарствах.

Оскільки це багатогалузеве господарство займало велику територію, виникало й немало труднощів. Навесні 1965 року колгосп «Прогрес» розукрупнився і відтоді включає лише Миколаївку-Новоросійську. За ним закріплено 4003 га землі, в т. ч. 3538 га сільгоспугідь. У 1965 році було вирощено по 27,9 цнт зерна на кожному з 1570 га, в т. ч. по 27,7 цнт пшениці на площі 1030 гектарів.

Новим кроком уперед для трудівників Миколаївки-Новоросійської став перший етап нової п'ятирічки. Незважаючи на посушливе літо, в 1966 році одержано пересічно по 26 цнт зернових і зернобобових на площі 1570 га, в т. ч. по 22,2 цнт пшениці на кожному з 940 га і по 38,1 цнт кукурудзи на площі 400 га. Грошові доходи артілі лише від рільництва становили понад 478 тис. крб. За вирощення сталих урожаїв зернових і технічних культур ланкового Л. А. Бодрова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Внаслідок продуманого, науково обгрунтованого господарювання собівартість продукції нижча планової. Справжніми майстрами своєї справи стали свинарки О. Левандовська, Є. Питько, Г. Кравцова та багато інших.

Роком напруженої боротьби за нове піднесення колгоспної економіки був ювілейний — 1967 рік. На вирішальних ділянках колгоспного виробництва працювали комуністи. 18 комуністів, механізаторів і рільників, виступили організаторами змагання на честь 50-річчя Радянської влади. Герой Соціалістичної Праці комбайнер

[1] Газ. «Советское знамя» (Сарата), 5 січня 1955 р.

Г. С. Железняк особистим прикладом надихав працівників. Йому наслідував комбайнер Г. Багмутян, який скошував по 14—16 га озимих за зміну.

В результаті трудових зусиль членів артілі валовий доход від усіх галузей господарства перевищив 947 тис. крб., з яких було витрачено на основну і додаткову оплату праці 489 тис. крб. З розрахунку на один людино-день члени артілі в ювілейному році одержали по 4 карбованці.

Вагомий вклад у скарбницю суспільного багатства вносять не тільки трудівники місцевої артілі «Прогрес». Майже п'ята частина населення села — робітники і службовці. Значна частина з них працює в міжколгоспній майстерні по ремонту сільськогосподарських машин. Включившись у змагання на честь 50-річчя Радянської влади, робітники майстерні достроково направили всю техніку в поле. Переможцями соціалістичного змагання стали слюсар Г. Короїд, електрозварник І. Булат, токар В. Лунги.

Наполегливо борються за перетворення в життя накреслень п'ятирічки також трудівники державного виноробного пункту, потужність якого 250 тис. декалітрів вина на рік, міжколгоспної інкубаторної станції, млина та різних майстерень побутового обслуговування.

Турбота про здоров'я населення стала в центрі уваги партійної, комсомольської і громадських організацій. Тут працює дільнична лікарня на 25 ліжок, клініка, пологовий будинок, рентген-кабінет. Ці заклади обслуговує два лікарі і 14 медпрацівників з середньою спеціальною освітою.

Особливим піклуванням оточені малюки. Під час польових робіт понад 100 дітей дошкільного віку виховуються в дитячому садку і яслах. На утримання цих закладів лише в першому році семирічки було витрачено 16,7 тис. карбованців.

Ініціаторами боротьби за підвищення добробуту і поліпшення культурно-побутового обслуговування трудящих є комуністи і комсомольці, а також радянський актив. В своїй діяльності депутати сільської Ради спираються на постійні комісії по охороні здоров'я трудящих, освіти і культурно-побутового обслуговування. Народні обранці є активними організаторами змагання за дальше зміцнення економіки, підвищення культурного рівня населення, благоустрою вулиць і майданів. Тільки в 1962—1967 рр. за допомогою державних кредитів при безпосередній підтримці колгоспу та громадських організацій споруджено понад 200 будинків. Село електрифіковане. В більшості будинків є радіоточки. Понад 400 родин стали власниками радіоприймачів та телевізорів. В селі передплачується 1,3 тис. примірників газет і журналів. Чимало трудівників мають власні бібліотеки.

Назавжди відійшли в минуле ті часи, коли жителі Миколаївки-Новоросійської змушені були одягатися в домотканний одяг, власними руками виготовлене взуття, купувати вкрай обмежений асортимент товарів. Тепер потреби населення в промислових і культурно-побутових виробах задовольняє сільське споживче товариство, яке має сільмаг, магазин по продажу готового одягу, культмаг, госпмаг, чайну, кілька ларків.

За часів царського самодержавства і панування румунських бояр освіта і культура вважалися привілеєм обраних. Нині місцеву десятирічку, в якій працює 29 учителів, відвідує 378 дітей. Понад 60 колгоспників навчаються у вечірній школі.

Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду більшість трудівників артілі, підприємств і організацій має восьмирічну і середню освіту. Чимало юнаків і дівчат після закінчення десятирічки вступають до вищих учбових закладів. Частина з них повертається працювати в рідне село: П. Журавльов й А. Полтавченко працюють агрономами, а М. Колесников — електриком. Заочно навчаються у вищих і середніх спеціальних учбових закладах 60 трудівників села.

Загін сільської інтелігенції налічує понад 50 чол. Але потреба у висококваліфікованих кадрах зростає і щороку в селі з'являються нові спеціалісти. В 1967 році лише за путівками артілі у вищих і середніх професійних учбових закладах навчалося 15 чоловік.

Трудівники артілі та різних підприємств села за роки Радянської влади спорудили ряд закладів для відпочинку. В години дозвілля сотні юнаків і дівчат, людей середнього і похилого віку заповнюють сільський клуб, бібліотеку, що має близько 10 тис. книг, літній кінотеатр, червоні кутки на фермах і польових станах. Вечорами одні йдуть у кіно, інші — на репетиції в гуртки художньої самодіяльності. На сцені клубу часто виступають артисти театрів Одеси, Києва та інших міст країни, кілька разів на тиждень демонструються кінофільми.

Розвивається фізична культура і спорт. В селі є стадіон. Створено футбольну команду. Команда штангістів, яку тренує першорозрядник В. Брагер,— чемпіон області серед команд товариства «Спартак».

За роки Радянської влади в селі відбулися справді разючі зміни в усіх галузях економіки, в житті кожної сім'ї. Ще величніші перспективи відкрили перед трудящими Миколаївки-Новоросійської рішення XXIII з'їзду КПРС, спрямовані на дальше піднесення господарства, поліпшення добробуту, на розвиток культури.

П. Г. ГОПЧЕНКО, С. А. ЦВІЛЮК

ПЛАХТІЇВКА

Плахтіївка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковано село Нова Плахтіївка. Розташована понад річкою Курудерою, за 10 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Населення — 7841 чоловік.

Заснована в 1830 році переселенцями із села Плахтіївки Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії[1]. Царські чиновники переселили 1070 жителів Плахтіївки до Бессарабії в зв'язку з тим, що при остаточному уточненні меж військових поселень Слобідської України і Херсонщини їх землі передавалися 3-й кірасирській дивізії. З великим болем у серці покидали вони свої рідні краї, заздалегідь знаючи, що попереду їх чекає невтішна доля. На новому місці переселенці зберегли назву свого села[2]. Заново доводилось влаштовувати життя. Не вистачало коштів на будівництво житлових і господарських приміщень, на придбання худоби та реманенту. Довгі роки жили в землянках. Кожна сім'я одержала лише по 5,5 десятини землі. В той же час царський уряд, всіляко сприяючи заселенню цього краю іноземними колоністами, особливо з Німеччини, виділяв їм по 60 десятин землі на сім'ю, будівельні матеріали, надавав позику на обзаведення домашнім господарством, на 50 років звільнив від виплати податків і назавжди — від військової служби.

Важкі умови життя, малоземелля примушували бідноту йти в найми до німецьких колоністів.

Село поступово росло. За рахунок притоку нових переселенців із Слобідської України збільшувалася кількість населення. У 1853 році в Плахтіївці налічувалося 210 дворів державних селян, в яких проживало 1627 мешканців, у т. ч. 848 чоловіків і 779 жінок[3].

Основним заняттям селян було хліборобство і тваринництво. Здебільшого вони вирощували озиму та яру пшеницю, ячмінь, кукурудзу, займались виноградарством. На 1875 рік Плахтіївка стала великим селом, центром волості. В ній налічувалося 431 господарство і 2770 мешканців. Всього в селі було 422 коней, 1874 голови великої рогатої худоби, 4550 овець і кіз[4]. Переважали бідняцькі господарста.

Більшість селян була неписьменною. В селі існувала лише однокласна школа, в якій навчалися діти заможних господарів[5]. Лікарська допомога хворим не подава-

---

[1] Журн. «Кишиневские епархиальные ведомости», 1875, № 1, с. 375.

[2] Труды Одесского университета, вып. 49. Сборник работ исторического факультета, т. 2. Одесса, 1947, с. 17.

[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 621, оп. 23, спр. 1, арк. 94—100.

[4] А. Н. Е г у н о в. Бессарабская губерния в 1870—1875 гг., Кишинев, 1878, с. 102.

[5] «Вестник Бессарабского земства», Кишинев, 1885, № 12, отд. IV, с. 30.

лась. Серед населення, особливо серед дітей раннього віку, була велика смертність. Зокрема, у 1872 році тут померло 102 жителі[1].

Внаслідок класового розшарування багатіли куркулі, які експлуатували бідноту. Так, на початку XX століття В. Іванько, Ф. Талавіра, Г. Романець мали кожен понад сто десятин землі, велику кількість худоби, коней. По 50 десятин землі належало П. Романцю, Я. Капраленку та іншим. В їх господарствах широко використовувалась наймана праця. Бідняки, що не мали тяглової сили і засобів обробітку землі, потрапляли у кабалу до куркулів і німецьких колоністів, за безцінь продавали їм свої наділи і в пошуках роботи покидали село.

Звістка про революційні події 1905 року в Петербурзі швидко дійшла і до Плахтіївки. В лютому 1905 року, через місяць після виходу в світ статті В. І. Леніна «Початок революції в Росії», в селі розповсюджувались прокламації з її текстом, надруковані Миколаївським комітетом РСДРП[2].

Один з вітряків у Плахтіївці. 1920 р.

Під час першої світової війни 1914 року чоловіки призовного віку були відправлені на фронт. Для потреб армії забрано багато коней, возів. Чимало селянських господарств, залишившись без робочих рук і тяглової сили, занепало; становище жителів набагато погіршало. Додому не вернулись 96 чол., які загинули на війні.

Радо зустріли селяни звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці грудня 1917 року тут створено революційний комітет, до якого увійшли І. Небога, О. Коротич, І. Праведний та М. Іванько. Члени ревкому організовували мітинги, роз'яснювали селянам завдання, які стоять перед ними у справі радянського будівництва.

На початку 1918 року боярська Румунія розпочала окупацію Бессарабії. Члени ревкому, зокрема І. Небога, готували селян до рішучої відсічі загарбникам. Проте часу лишалося мало. 15 лютого 1918 року Плахтіївка була окупована. Багато односельчан влилося до лав Червоної Армії і брало активну участь у боях проти ворогів Радянської Батьківщини на фронтах громадянської війни. Дехто з них після визволення Бессарабії в 1940 році повернувся в рідне село.

Румунсько-боярські окупанти встановили в селі жорстокий режим — закрили школу, під загрозою покарання забороняли розмовляти рідною мовою. В школі, яка була пізніше відкрита, навчання велось тільки румунською мовою. Молоді у вечірній час заборонялося зустрічатися на вулицях, співати українські й російські пісні. Село було перейменовано на Платирешть.

В період окупації поглиблювався процес розшарування селянства. На початку тридцятих років у Плахтіївці 33 родини зовсім не мали землі[3]. До того ж селянські господарства обкладалися великими податками, яких вони не знали навіть за часів царського самодержавства. Оподатковувалось не лише нерухоме майно, коні, корови, вівці, але й за шлюб селяни мусили платити т. зв. «вінчило», без сплати якого він вважався недійсним[4]. Переважна більшість розорених селян гнула спини в господарствах місцевих куркулів або ходила на сезонні роботи до поміщиків і німецьких колоністів у Сарату, Арциз та інші міста. В селі не було жодного культурного закладу. За даними 1933 року з кожних 5 жителів 4 були неписьменними. Школу відвідувало лише 200 дітей, з яких тільки четверта частина закінчувала навчання. З усіх дисциплін перевагу надавали вивченню румунської мови і закону божого.

---

[1] Журн. «Кишиневские епархиальные ведомости», 1875, № 1, с. 378.
[2] Газ. «Колхозное слово», 14 липня 1964 р.
[3] ЦДА МРСР, ф. 680, оп. 1, спр. 3817, ч. 1, арк. 260—264.
[4] Газ. «Більшовик», 4 червня 1920 р.

Тяжке становище селян Плахтіївки за часів румунської окупації, прагнення їх до свободи знайшли яскраве відображення в перефразованій народній пісні «Ой, позаростали шляхи-доріженьки»:

Заволоділи нами вражі бояри,
Та й не дають нам жить,
Не дають нам жити
Ні на рідній мові говорити.
Позаростали грізні кордони
По річці по Дністрі,
Щоб вісті про справи більшовицькі
До нас в Плахтіївку не дійшли.
Де ж ти свобода сімнадцятого года?
Чому залишила ти нас? . . .
Чи за те, що не вміли тебе шанувати?
Ой повернися знову до нас!

Комуністи доставляли в село підпільну літературу, і селяни дізнавалися про життя в Радянському Союзі. На початку 1924 року в Плахтіївці виник революційний селянський комітет по підготовці повстання проти румунських окупантів, до якого увійшла найсвідоміша частина трудящих. Значну допомогу Плахтіївському комітетові подавав один із керівників Татарбунарського повстання О. М. Кольцов. Він привозив листівки і передавав їх членам сільської революційної організації А. Середі, А. Іваньку, Ф. Небозі[1]. Коли в 1924 році почалося Татарбунарське повстання, селяни Плахтіївки не змогли своєчасно підтримати його, тому що не були готовими до організованого виступу. Лише окремі групи подали допомогу повстанцям Михайлівки, де було перебито багато жандармів і захоплено всю зброю[2].

Після придушення Татарбунарського повстання почалися арешти і переслідування не тільки його безпосередніх учасників, але й тих, що співчували повстанцям. Румунській поліції вдалося натрапити на слід підпільників. В одному з поліцейських документів вказувалось, що «одержано достовірні відомості про існування в Плахтіївці підпільної організації»[3]. Через деякий час у село прибув каральний загін. Окупанти зігнали все населення на майдан біля церкви і оточили його військами. Всіх, у т. ч. дітей і старих, примусили стати на коліна. Жандарми, проходячи між рядами, знущались над людьми, вимагали називати імена учасників повстання. Почалися масові обшуки і арешти. Під час допиту заарештованих жорстоко катували, добиваючись від них зізнань. Пізно ввечері 21 вересня 1924 року карателі вивели 12 чол. на околицю села і без суду розстріляли. В числі страчених були Андрій Середа, Федір Небога, Андрій Іванько, Петро Христюк[4].

Незважаючи на жорстокий режим і введене військове становище, боротьба проти гнобителів не припинялась. У квітні 1931 року підпільники розповсюджували в багатьох селах Ізмаїльщини, в т. ч. і в Плахтіївці, листівку Союзу революційних селян Бессарабії, яка закликала селян до рішучої боротьби проти окупантів. В матеріалах поліції про революційний рух в Акерманському повіті за 30-і роки зазначається, що 20 лютого 1932 року був заарештований житель села Плахтіївки Федір Кобиленко, який вів пропаганду серед рекрутів, щоб вони уникали служби в румунській армії і переходили через кордон у Радянський Союз[5].

Під час румунської окупації становище жителів з кожним роком гіршало. Непосильні податки та різні повинності важким тягарем лягали на плечі трудового селянства. В разі несвоєчасної сплати податків їх нещадно били, забирали худобу, реманент, одяг. Багато хто продавав своє майно і покидав село, виїжджав за кордон.

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4128, арк. 13—14, 40—47.
[2] Журн. «Красная Бессарабия», 1927, № 4—5, с. 37.
[3] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 315, оп. 1, спр. 1, арк. 84.
[4] Газ. «Советская новь», 22 липня 1967 р.
[5] ЦДА МРСР, ф. 173, оп. 1, спр. 17, арк. 447.

На запитання, куди вони їдуть і чого шукають, селяни у відчаї відповідали: «Куди очі дивляться, тільки б не жити в Бессарабії, гірше не буде»[1].

В цей час в селі ще більше посилюється класове розшарування, загострюється класова боротьба. В 1932 році в Плахтіївці налічувалось 8,7 тис. жителів, 1538 дворів. Понад 10 куркульських господарств зосередили в своїх руках близько 10 проц. придатної для обробітку землі, широко використовували працю батраків[2].

У червні 1940 року Червона Армія визволила трудящих Ізмаїльщини. Плахтіївка стала вільною. 28 червня на майдані відбувся багатолюдний мітинг, на якому селяни висловили вдячність Комуністичній партії і Радянському урядові за визволення їх з-під іноземного гноблення, обрали місцевий орган влади — виконком Плахтіївської сільської Ради депутатів трудящих з 9 чоловік. Головою став батрак І. С. Праведний. Плахтіївка увійшла до складу Саратського району Ізмаїльської області.

Сільська Рада, спираючись на політичну активність трудового селянства і за допомогою комсомольської організації, створеної на початку 1941 року, розгорнула велику організаційну й виховну роботу. Почались соціалістичні перетворення. Батракам і бідноті було передано понад 6 тис. га орної землі, конфіскованої в поміщиків і куркулів, анульовані кабальні борги селян поміщикам і банкам, відкрито дільничну лікарню, клуб, бібліотеку, семирічну та 2 початкові школи, в яких сіли за парти понад 500 дітей.

Почали створюватися товариства по спільному обробітку землі. До них увійшли колишні батраки і малоземельні селяни. Визначною подією в житті села стало 12 січня 1941 року, коли вперше в історії його жителі брали участь у виборах до Верховних Рад Союзу РСР і Української РСР. Вони одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Депутатом Верховної Ради УРСР обрали біднячку з рідного села Є. В. Волошину.

Побудова нового життя була перервана нападом фашистської Німеччини на нашу Батьківщину. З перших днів Великої Вітчизняної війни жителі села активно допомагали фронту: ремонтували шляхи, будували оборонні споруди; передали для Червоної Армії понад 200 кращих коней, 100 возів, збрую тощо. Більше 800 чоловік стали в ряди Червоної Армії. 21 липня 1941 року німецько-румунські загарбники вдерлися в село. Зав'язався жорстокий бій між підрозділом Червоної Армії і військами ворога. Незважаючи на чисельну перевагу противника в живій силі і техніці, його частини були відкинуті на 4 км від села до річки Сарати. В цьому бою вбито і поранено близько двохсот ворожих солдатів і офіцерів, знищено 2 танки і виведено з ладу багато іншої воєнної техніки. Однак 22 липня ціною великих втрат ворогові вдалося захопити село.

Більше трьох років Плахтіївка була під чоботом німецько-румунських окупантів. Окупанти за допомогою куркулів, що повернулись, встановили в селі жорстокий режим. Вони насильно вивозили молодь на роботу в поміщицькі господарства Румунії, примушували населення сплачувати численні податки, відібрали наділену землю, коней, велику рогату худобу, свиней, пошкодили багато селянських посівів та виноградників.

Населення Плахтіївки чинило опір окупантам: уникало вивезення на роботу в Румунію, саботувало виконання господарських робіт тощо.

23 серпня 1944 року частини 46-ї армії 3-го Українського фронту визволили Плахтіївку[3]. Багато жителів села влилося в лави діючої Червоної Армії. За мужність і героїзм, проявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 652 жителі села нагороджені бойовими орденами і медалями Радянського Союзу; 470 чоловік полягли на полі бою за незалежність своєї Батьківщини.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1927, № 4—5, с. 35.
[2] ЦДА МРСР, ф. 738, оп. 1, спр. 4115, арк. 13—14.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, с. 395.

Після визволення села від німецько-румунських загарбників відновила роботу сільська Рада, почали діяти школи, пошта, лікарня, відкрилися магазини. Для забезпечення роботи лікарні селяни передали 72 ліжка з постільними речами та необхідний посуд. Одночасно велася підготовка до весняної сівби 1945 року. Внаслідок наполегливих зусиль було засіяно 11 тис. га. Особливу роль у цьому відіграли земельні товариства по спільному обробітку землі, до яких увійшли всі бідняцько-середняцькі господарства. Протягом 1944—1945 рр. їх було організовано 10.

У 1946 році у зв'язку з великою посухою і неврожаєм не вистачало продуктів харчування. Допомогла селянам Радянська держава. Кожна сім'я одержала продукти, було організовано громадське харчування для дітей і хворих, а також для всіх дорослих під час польових робіт. Земельні товариства одержали посівний матеріал. Все це полегшило становище селян і дало змогу їм подолати великі труднощі.

В 1946—1947 рр. у селі завершено суцільну колективізацію. На базі земельних товариств утворилося 10 колгоспів. Допомогу плахтіївським колгоспам надали механізатори Саратської і Мирнопільської МТС.

У 1947 році в селі створено територіальну партійну організацію, яка налічувала 5 комуністів. У ряді колгоспів утворювалися комсомольські організації. Комуністи за допомогою комсомольців розгорнули роботу по організаційно-господарському зміцненню артілей, мобілізації колгоспників на боротьбу за високі врожаї і розвиток продуктивного тваринництва. Парторганізація очолила соціалістичне змагання між колгоспами і бригадами, правильно розставляла комуністів і комсомольців на вирішальних ділянках колгоспного виробництва, уміло провадила виховну роботу серед населення. Минав час, зміцнювалося господарство колгоспів, підвищувався матеріальний рівень колгоспників. На початку вересня 1948 року 5 колгоспів села першими в Саратському районі успішно провели весь комплекс сільськогосподарських робіт і перевиконали план хлібоздачі державі. Так, артіль «Червона зірка» здала державі понад план 1600 пудів зерна. Підвищувалася оплата праці колгоспників. Окремі з них одержали близько двох тонн пшениці[1].

Велику роль в мобілізації членів артілей, особливо молоді, на боротьбу за піднесення колгоспного господарства відіграли комсомольці. Комсомольська організація колгоспу ім. В. І. Леніна добре організувала роботу в польових бригадах, на тваринницьких фермах. Крім цього, за її ініціативою у 1948 році в селі споруджено ставок, на площі 20 гектарів посаджено фруктовий сад і закладено фруктовий розсадник. Секретар комсомольської організації Т. Небога була обрана делегатом XI з'їзду ВЛКСМ від Ізмаїльської обласної комсомольської організації.

В 1949 році 6 колгоспників Плахтіївки за досягнуті високі врожаї пшениці й кукурудзи нагороджено орденами й медалями. Орденом Леніна нагороджено ланкового рільничої бригади С. І. Мандриченка, орденом Трудового Червоного Прапора — члена цієї ланки З. В. Небогу; медаль «За трудову доблесть» одержали Н. М. Мандриченко, П. І. Підгорна, І. С. Пономар, М. А. Романець.

Під керівництвом комуністів широко розгорнулась робота по ліквідації неписьменності серед населення. В ній активну участь брали вчителі Н. М. Опишнян, О. О. Бойко, Н. Г. Жебко, О. Т. Маслакова та інші. В 1950 році неписьменність була ліквідована. Відкрилися клуби і червоні кутки, бібліотеки, майже повністю було завершено радіофікацію села. У 1949 році в селі вже працювали середня і 2 початкові школи, в яких навчалося 1,2 тис. дітей. У всіх колгоспах було відкрито дитячі заклади, де виховувалося 500 дітей. Виростали місцеві кадри сільської інтелігенції. Є. М. Власенко стала дільничним зоотехніком, а П. І. Котилевський — учителем.

Велику роль у піднесенні колгоспного виробництва відіграв вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. З метою дальшого піднесення колгоспної економіки, кращого використання сільськогосподарської техніки, природних і трудових ресурсів,

[1] Газ. «Советское знамя», 12 вересня 1948 р.

піднесення добробуту колгоспників почалося укрупнення артілей, і в 1955 році створено 2 великі колгоспи — «Родина» і «Искра». Внаслідок підвищення закупівельних і заготівельних цін та зменшення обов'язкових поставок значно зросли прибутки колгоспів. За вирощення високих урожаїв пшениці, кукурудзи, соняшнику колгосп «Родина» в 1955 році був учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства СРСР, відзначений дипломом першого ступеня, Великою срібною медаллю та преміюваний вантажною і легковою автомашинами. Колгоспники Л. А. Кривий, О. Д. Ляшенко, В. Д. Середа, А. Л. Кирилін та інші нагороджені Малою срібною медаллю.

В 1958 році колгосп «Родина» добився високих показників у розвитку тваринництва. На кожну фуражну корову надоєно 2,4 тис. літрів молока, а на фермі третьої бригади, якою завідував комуніст І. Баргомон, надоєно по 2630 літрів. Доярки — комсомолки М. Голубніч, С. Лихо надоїли по 3 тис. літрів молока від кожної корови. Комуніст А. Рубашенко одержала і виростила від кожної з 12 закріплених за нею свиноматок по 18 поросят. Самовіддана праця колгоспників сприяла тому, що прибуток артілі збільшився до 24 млн. крб., а оплата трудодня зросла до 7 карбованців.

У кінці 1958 року обидві артілі об'єдналися. За колгоспом «Родина» закріплено 19 535 га землі (угідь — 17 865 га), в т. ч. орної — 14 529 га, під виноградниками і садами — 1310 га, пасовиськами — 1938 га, під лісосмугами — 262 га. Поступово колгосп перетворився на високомеханізоване і рентабельне господарство. Його машинний парк поповнився тракторами, комбайнами, автомашинами та іншою сільськогосподарською технікою.

Підвищення рівня механізації сільськогосподарських робіт сприяло значному покращанню врожаїв, а також збільшенню кількості та продуктивності тваринництва. Якщо середній урожай з одного гектара в 1953 році становив 15,4 цнт, то в 1963 році — 20,3 цнт. За цей час на кожні 100 га сільськогосподарських угідь кількість великої рогатої худоби й овець зросла в 3 рази, свиней у 10 раз. Надої молока на 100 га сільськогосподарських угідь виросли з 39 цнт до 162 цнт. На фермах артілі утримуються 28 830 голів тварин, у т. ч. великої рогатої худоби — 7430, свиней — 11 740, овець і кіз — 9660, коней — 670 голів. На птахофермі понад 7,3 тис. курей, на колгоспній пасіці —220 бджолосімей. Якщо в 1953 році прибуток п'яти артілей села становив 714 тис. крб., то в 1962 році в колгоспі «Родина» він збільшився до 3032 тис. крб., а в 1963 році — до 4484 тис. крб. Неподільні фонди колгоспу становили в 1953 році 669 тис. крб., а в 1963 році — 3600 тис. карбованців.

Доходи від зернового господарства, тваринництва і садівництва дали можливість придбати велику кількість нової сільськогосподарської техніки. Артіль має 96 тракторів, 50 різноманітних комбайнів, 40 вантажних автомашин, 175 електромоторів, майстерню для ремонту тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, яка обладнана сучасним устаткуванням, механічний млин, олійню, пилораму, 3 цехи для переробки винограду, вовночесальний цех, майстерню для прищеплення винограду та багато різного устаткування. При наявності потужної техніки повністю механізовано вирощування і збирання зернових культур та більшість процесів по вирощуванню і збиранню кукурудзи, соняшнику, приготуванню кормів на тваринницьких фермах тощо.

За роки Радянської влади в селі виросли висококваліфіковані кадри. Тут працює багато спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою — 11 агрономів, 2 економісти, 11 ветеринарних лікарів і зоотехніків, 10 інженерно-технічних працівників та працівники бухгалтерського обліку. В селі є 238 трактористів-машиністів, 60 шоферів, багато слюсарів, токарів, електриків, автослюсарів, операторів та інших спеціалістів. У зв'язку з надходженням нової техніки і устаткування тут працюють електротехніки, монтажники, техніки холодильних установок, які до недавнього часу були тільки в містах.

Вирішальну роль у розвитку виробництва відіграє партійна організація, яка налічує в своїх рядах 178 комуністів.

Депутат Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці М. А. Небога. Плахтіївка. 1965 р.

Більшість комуністів безпосередньо зайняті в колгоспному виробництві. Координує їх діяльність партійний комітет.

Понад 300 комуністів і безпартійних навчаються в гуртках політичної освіти. При партійній організації на громадських засадах створено кабінет політичної освіти. Це справжній методичний центр, який подає допомогу у вивченні творів класиків марксизму-ленінізму, в озброєнні відвідувачів гуртка революційною теорією.

В селі є 14 первинних комсомольських організацій, в яких налічується близько 500 членів ЛКСМУ. Їх роботу очолює комітет комсомолу. Помітно впливає на розвиток колгоспного виробництва, підвищення добробуту і культурно-технічного рівня трудівників села профспілкова організація, що об'єднує 375 чоловік.

Напередодні XXII з'їзду КПРС у колгоспі широко розгорнувся рух за комуністичне ставлення до праці. Протягом 1961—1963 рр. почесне звання ударників комуністичної праці присвоєно 128 майстрам високих урожаїв і тваринникам. За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 22 колгоспники нагороджені орденами і медалями. Серед них орденом Леніна нагороджені голова колгоспу І. С. Бондаренко, бригадир комплексної бригади Г. І. Праведний, ланковий А. Г. Котелевський; орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені свинарка М. А. Романець, головний зоотехнік П. А. Штабрат, ланковий І. П. Небога. За вирощування високих урожаїв кукурудзи ланкову механізованої ланки М. А. Небогу удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Знатна колгоспниця і комуніст була делегатом XXIII з'їзду Комуністичної партії України.

Особливо сприятливі умови для розвитку колгоспної економіки створилися після рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який накреслив широкі заходи по дальшому піднесенню сільського господарства. Завдяки поліпшенню агротехніки, кращій організації праці в 1966 році значно підвищилась урожайність зернових і технічних культур. Якщо в 1964 році на колгоспних ланах було зібрано в середньому пшениці по 14,3 цнт з га, жита — по 15,5 цнт, ячменю — по 11,7 цнт, кукурудзи — по 17,4 цнт, то в 1966 році середня врожайність пшениці на площі 4197 га досягла 24,4 цнт з га, жита на площі 90 га — 18,4 цнт з га, ячменю на площі 590 га — 16,3 цнт, кукурудзи в зерні на площі 2414 га — 33,8 цнт. В 1966 році, в порівнянні з 1964 роком, в господарстві збільшилася кількість великої рогатої худоби на 750 голів, свиней на 4710, овець і кіз на 630 голів.

Прибутки колгоспу в 1966 році, порівняно з 1965 роком, виросли майже на 0,5 млн. крб. Чистий доход артілі становив понад 2,6 млн. крб., а неподільні фонди — 6,5 млн. карбованців.

Колгосп «Родина» бере участь у будівництві міжколгоспних об'єктів, вносить в це свої кошти. Зокрема, брав участь у спорудженні міжколгоспної електростанції, типових відгодівельних свинарників, інкубаторної станції, а також телевізійної ретрансляційної станції.

Готуючись до 50-річчя Великого Жовтня, колгоспники зобов'язалися значно збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. Це зобов'язання виконано. В 1967 році вони одержали з кожного гектара зернових колосових культур по 27,3 цнт замість 26,7 цнт, передбачених зобов'язаннями. В третій комплексній бригаді зібрано по 29,9 цнт з гектара.

В колгоспі систематично впроваджуються у виробництво найновіші досягнення науки й техніки, хімії, передовий досвід. У комплексних бригадах регулярно провадиться агротехнічне навчання. Тут діють школа передового досвіду, семінар з економіки сільського господарства, школи механізаторів, раціоналізаторів, шоферів. Одержані знання слухачі гуртків і шкіл застосовують у практиці колгоспного ви-

робництва і на цій основі добиваються високих результатів. Далеко за межами Плахтіївки відоме ім'я майстра високих урожаїв депутата Верховної Ради Української РСР Героя Соціалістичної Праці М. А. Небоги. Вона очолює ланку по вирощуванню кукурудзи, де всі процеси, починаючи від оранки до комбайнового збирання, механізовані. Її ланка вже кілька років підряд одержує по 48 і більше цнт зерна з га. Собівартість одного центнера кукурудзи значно нижча середньої по колгоспу і становить 1 крб. 34 копійки[1].

Зростання прибутків колгоспу сприяє неухильному піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня трудівників села. Це знаходить своє відображення в зростанні оплати праці. Так, з переходом у 1966 році на гарантовану оплату праці вартість одного людино-дня в грошовому обчисленні становила 4 крб. 43 коп., перевищивши оплату 1961 року більш як у 2 рази. Одночасно зростають виплати колгоспникам з суспільних фондів споживання. Понад 1000 чол. одержують пенсії. Асигновано значні кошти на оплату відпусток членам артілі, видачу одноразової допомоги, а також допомоги по тимчасовій непрацездатності і вагітності, на оплату стипендій студентам вищих і середніх спеціальних закладів, на утримання дитячих і культурно-побутових закладів, на санаторно-курортне лікування тощо. В 1966 році на це, не враховуючи виплати пенсії, колгоспом витрачено 70 тисяч карбованців.

Швидкими темпами розвивається житлове будівництво. Щорічно десятки колгоспних сімей справляють новосілля. Тільки за останні 5 років на власні кошти колгоспників споруджено понад 300 житлових будинків.

В селі є павільйон побутового обслуговування з кравецькою, шевською, столярною, металоремонтною майстернями, перукарня та 22 магазини і чайна.

Зростає купівельна спроможність населення. Протягом 1963—1966 рр. продано 430 телевізорів, 62 холодильники, 320 пральних машин. У порівнянні з 1963 роком, в 1966 році продано більш як у 3 рази швейних виробів, велосипедів і мотоциклів, в 2 рази більше меблів та інших товарів — всього на суму 1,6 млн. крб. Більшість жителів придбала сучасні меблі, швейні і пральні машини. Кожна четверта сім'я має телевізор, в багатьох будинках установлено газові плити. В особистому користуванні колгоспників 12 легкових автомобілів, понад 500 мотоциклів і близько 3 тис. велосипедів[2]. Майже половина сімей є вкладниками ощадкас.

Налагоджено медичне обслуговування населення. В селі — дільнична лікарня на 35 ліжок з пологовим відділенням, при ній аптека, амбулаторія, фельдшерсько-акушерський пункт. Амбулаторія має хірургічний, терапевтичний, дитячий, гінекологічний, зубний та інші кабінети, обладнані найновішим медичним устаткуванням. В медичних установах працює 22 фахівці з вищою і середньою медичною освітою.

Діти дошкільного віку виховуються за рахунок колгоспу в семи дитячих садках-яслах. В цих закладах щоденно перебуває до 700 дітей.

В селі працюють середня, 2 восьмирічні і вечірня середня школи, в яких 82 вчителі навчає і виховує 1,6 тис. учнів. За роки Радянської влади понад 100 їх вихованців закінчили вищі і середні спеціальні учбові заклади. Більше третини населення за післявоєнні роки одержали середню і неповну середню освіту.

Плахтіївка з кожним роком набирає рис села майбутнього. Красиві і просторі будинки вишикувались обабіч прямих вулиць. Тут є багато зелених насаджень, парків і скверів. Село повністю електрифіковане і радіофіковане, є відділення зв'язку, автоматична телефонна станція. Налагоджено автобусне сполучення за маршрутами: Сарата—

Книжковий магазин у Плахтіївці. 1967 р.

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 13 травня 1967 р.

[2] Газ. «Родина», 5 грудня 1966 р., 9 червня 1967 р.

Плахтіївка—Одеса; Сарата—Плахтіївка—Благодатне; Сарата—Плахтіївка—Білгород-Дністровський.

У селі побудовано Будинок культури із залом для глядачів на 550 місць, лекційним залом, кімнатами для гурткової роботи, бібліотекою. Навколо нього молодий парк. На центральній алеї встановлено пам'ятник В. І. Леніну. При Будинку культури працюють: музична школа, в якій навчається 20 чол., гуртки художньої самодіяльності, що охоплюють 250 аматорів. Вони часто організовують концерти в бригадах, на тваринницьких фермах, у польових станах. Будинок культури має 2 комплекти духових інструментів, комплект інструментів для естрадного оркестру і комплекти костюмів народів СРСР тощо. Крім цього, в селі є 2 клуби в бригадах, літній кінотеатр на 700 місць, літня естрада з танцювальним майданчиком, 7 кіноустановок, у т. ч. 3 стаціонарні, 3 дитячі шкільні кінотеатри та 2 лялькові театри. Популярною серед жителів стала книга. Тут працює 6 бібліотек, які мають 32 тис. примірників книг. Понад 500 сімей мають свої власні бібліотечки. На кожну тисячу жителів передплачується 900 примірників газет і журналів. Три рази на місяць тисячним тиражем виходить колгоспна багатотиражна газета «Родина». Редакція місцевого радіомовлення організовує щотижня трансляцію радіогазети.

В селі є первинна організація товариства «Знання». В її складі вчителі, агрономи, зоотехніки, передовики колгоспного виробництва. Члени товариства виступають перед колгоспниками з лекціями і доповідями з різних питань міжнародного і внутрішнього життя країни.

Велика увага приділяється спортивно-масовій роботі. До 2 тис. жителів є членами добровільного спортивного товариства «Колгоспник». Тут споруджено стадіон, є 2 футбольні і 5 волейбольних команд.

У центрі села встановлено пам'ятник учасникам Татарбунарського повстання. Ще в 1937 році на громадські кошти було встановлено пам'ятник тим, що загинули в роки першої імперіалістичної війни. В 1967 році споруджено пам'ятник односельчанам, які героїчно загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

Жителі Плахтіївки, натхнені великою програмою будівництва комунізму, під керівництвом партійної організації ширше розгортають змагання і докладають усіх зусиль до того, щоб перетворити свій колгосп у високорентабельне господарство, щоб ще вище піднести добробут і культуру.

С. А. КОВТУН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД САРАТСЬКОГО РАЙОНУ

ЗАБА́РИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км на північ від районного центру і за 35 км від залізничної станції Кулеча (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 1050 чоловік. Сільраді підпорядковане село Михайлівка.

В селі — колгосп «50 лет Октября», який має 4521 га землі, з них 3373 га орної. В господарстві розвинені рільництво, тваринництво, садівництво, виноградарство, бджільництво. З допоміжних підприємств є виноробний пункт, олійня, пилорама.

У Забарах — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Працює кравецька майстерня.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

ЗОРЯ́ (до 1949 року — Камчик) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Сарати, що впадає в озеро Сасик, за 3 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Населення — 5300 чоловік.

У селі міститься колгосп «Дружба», який має 9486 га землі. Напрям господарства — тваринництво. Є черепичне виробництво і 2 ремонтні майстерні.

В Зорі — середня школа, середня школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 450 місць, лікарня. Працюють майстерні побутового обслуговування. За 1965—1966 рр. тут споруджено 80 будинків.

Село засноване в 1831 році переселенцями з Болгарії, які займались вівчарством, хліборобством.

Під час Татарбунарського повстання 1924 року трудяще селянство Камчика допомагало повстанцям розбити об'єднаний загін жандармів і німців-колоністів Сарати.

Поблизу села знайдено рештки поселення перших століть н. е., а також уламки середньовічної полив'яної кераміки.

КОЛІСНЕ́ (до 1946 року — Кулевча) — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Хаджидеру, за 22 км на схід від районного центру. Через село проходить залізнична колія Одеса—Ізмаїл. Населення — 5597 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Костянтинівка і Розівка.

Колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС належить 12 872 га землі, в т. ч. 10 128 га орної, 994 га садів і виноградників. Виробничий напрям артілі — вирощування зернових культур, тваринництво, садівництво і виноградарство. З допоміжних підприємств працюють вовночесальня, олійня, 2 ремонтні майстерні, черепичний і виноробний цехи, лісопильня.

У Колісному є середня і восьмирічна школи, Будинок культури, бібліотека.

За останні роки в селі зведено й перебудовано понад 500 будинків. Населення обслуговують майстерні побутового комбінату.

Засноване село в 1828 році. Першими поселенцями були болгари, які займалися вівчарством та виноградарством.

В околицях села виявлено поселення доби бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.). Біля села Костянтинівки знайдено також рештки поселень бронзового періоду та перших віків н. ери.

КРИВА́ БА́ЛКА (до 1947 року — Каїра) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Кулевча (на лінії Одеса — Ізмаїл). Населення — 1890 чоловік. Сільраді підпорядковане село Над'ярне.

У селі — колгосп ім. Кірова, який має 5719 га землі, в т. ч. 3900 га орної, 565 га пасовищ. Напрям господарства — рільництво й тваринництво.

В Кривій Балці — середня школа, Будинок культури, бібліотека. Працюють майстерні: шевська та по ремонту побутової техніки.

Засноване село в 1832 році. В 1839 році воно було причислене до Дунайського козацького війська.

Поблизу села виявлені поселення епохи пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) та перших століть н. е. Поселення III—IV століть н. е. існувало біля села Над'ярного.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Сарати, за 9 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Через село проходить автомагістраль Одеса—Ізмаїл. Населення — 2745 чоловік. Сільраді підпорядковане село Долинка.

На території села розміщений колгосп «Рассвет» рільничо-тваринницького напряму, який має 5341 га землі.

У селі є середня школа-інтернат та восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В Михайлівці здавна розвинуте вишивання, художнє ткацтво та килимарство. Вчительки Г. П. Третякова і Л. К. Неділа, домогосподарка О. Ф. Доценко, колгоспниці Я. С. Іванько та М. Ф. Сичинська, робітниця М. І. Горкуша за кращі домоткані роботи і художнє вишивання одержали дипломи обласної виставки.

Заснована Михайлівка в 1824 році донськими козаками.

На південь від села виявлено мезолітичну стоянку (13—8 тисяч років тому) та рештки поселення перших віків н. ери.

НАДЕ́ЖДА (до 1946 року — Ейгенфельд) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Сарати, за 25 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Населення — 812 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Кам'янка, Мирнопілля, Молдове, Негрове, Нова Іванівка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 10 219 га землі, в т. ч. 6617 га орної і 1509 га пасовищ. Основний напрям гос-

подарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є черепичне виробництво, пилорама.

У селі — середня школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, в якому відкрито ленінську кімнату, де зібрані експонати з історії села. До послуг жителів лікарня та поліклініка. В Надежді споруджено монумент В. І. Леніну, пам'ятник односельчанам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Насаджено парк.

Село засноване в 1827 році.

Біля села Мирнопілля знайдені знаряддя праці мезолітичного часу.

НОВОСЕ́ЛІВКА (кол. Гура-Гілігідер, до 1948 року — Сатунове) — село, центр сільської Ради. Розташована біля річки Когильника, за 5 км від районного центру. Населення — 3225 чоловік.

В селі — колгосп «Перемога», якому належить 7757 га землі, в т. ч. 4778 га орної та 1448 га пасовищ. Це багатогалузеве високомеханізоване господарство займається вирощуванням зернових культур, тваринництвом, садівництвом та виноградарством. Допоміжні підприємства — кам'яний кар'єр, лісопильня.

У Новоселівці є 2 бібліотеки, клуб. За роки Радянської влади споруджено 300 будинків. Комсомольці і молодь збудували стадіон, висадили 15 тис. дерев на вулицях.

Засноване село в 1810—1813 рр. переселенцями з Молдавії.

РОЙЛЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 36 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Населення — 2798 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лугове.

Колгосп ім. Карла Маркса — високомеханізоване господарство, що має 6606 га сільськогосподарських угідь, з них 5696 га орних. Господарство спеціалізується на рільництві, тваринництві, садівництві, виноградарстві та бджільництві.

В Ройлянці є середня школа, бібліотека.

Засноване село у другій половині XVIII століття переселенцями з Хотинського повіту.

СВІТЛОДОЛИ́НСЬКЕ (до 1946 року — Ліхтенталь) — село, центр сільської ради. Розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Сарата. Населення — 1350 чоловік. Сільраді підпорядковане село Введенка.

В селі міститься рільничо-тваринницький радгосп «Саратський», який має 9746 га землі.

В Світлодолинському є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури.

Засноване село в 1826—1829 рр. німцями-колоністами.

СЕРГІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Хаджидеру, що впадає в озеро Алібей, за 26 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Кулевча (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 2220 чоловік.

У селі — рільничо-тваринницький колгосп «Путь Ленина», який має 6195 га земельних угідь, з них орних — 5095 га; з допоміжних підприємств — лісопильню, столярну майстерню, черепичний цех.

В Сергіївці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, лікарня.

За період 1959—1966 рр. в селі споруджено 300 нових будинків. До послуг жителів — майстерня побутового обслуговування.

Сергіївка заснована в 1827 році кріпаками-втікачами з Орловської губернії.

На території села виявлено поселення доби бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.) та перших віків н. ери.

УСПЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Хаджидеру, за 28 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Кулевча (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 3130 чоловік. Сільраді підпорядковане село Камишівка Перша.

Колгосп «Росія» має 8931 га землі, в т. ч. 6335 га орної. Виробничий напрям — рільництво, тваринництво та виноградарство. Є цегельний і черепичний заводи, млин, виноробня, олійня, вовночесальня, 2 ремонтні майстерні.

В Успенівці — восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 600 місць. Працюють дві кравецькі майстерні.

Заснована Успенівка в 1804 році переселенцями з Орловської губернії.

Поблизу села Камишівки знайдено рештки поселення перших століть н. ери.

ФАРАО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бабеї, за 40 км на північ від районного центру і залізничної станції Сарата (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 2250 чоловік.

У селі міститься колгосп «Путь Ильича», який має 3632 га земельних угідь. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві і вирощуванні зернових культур.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

За 1956—1967 рр. тут споруджено понад 200 житлових будинків.

Засноване село в 1832 році.

ЯРОСЛА́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Кулевча. За 4 км від села проходить автошлях Одеса—Ізмаїл. Населення — 1765 чоловік. Сільраді підпорядковане село Великорибальське.

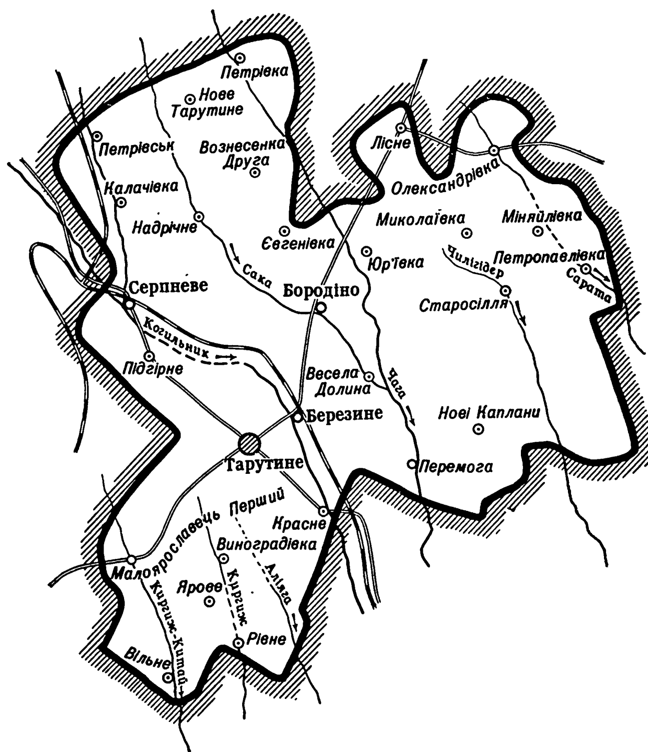
Колгосп ім. Ілліча має 4630 га землі, в тому числі 3317 га орної, млин, олійню, кормоцех, лісопильню, виноробний цех. Основний напрям господарства — рільництво, тваринництво, виноградарство.

В Ярославці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому створено університет культури. Працює кравецька майстерня. За останні роки споруджено 134 житлових будинки.

Село засноване у 1826 році переселенцями з с. Ярославки Чернігівської області.

В період румуно-боярської окупації (1918—1940 рр.) в селі діяло місцеве революційне підпілля. В 1924 році члени революційного комітету були заарештовані і ув'язнені.

ТАРУТИНСЬКИЙ РАЙОН

ТАРУ́ТИНЕ

Тарутине — селище міського типу, центр Тарутинського району. Розташоване в долині на обох берегах річки Анчокраку, за 7 км від залізничної станції Березине і за 212 км від Одеси. З обласним центром та селами району селище зв'язане автобусним сполученням. Між Одесою і Тарутиним щоденно курсують літаки. Населення 4,1 тис. чол., переважно українці, болгари, а також росіяни, гагаузи, молдавани, білоруси та інші.

Тарутине засновано в 1814 році[1]. Свою назву воно дістало на честь переможного наступу російської армії проти французьких загарбників, який розпочався в жовтні 1812 року від села Тарутиного Угодсько-Заводського району Калузької губернії. Першими поселенцями Тарутиного в основному були німецькі колоністи і поляки. Колоністи одержали від царського уряду по 60 десятин землі на сім'ю у «вічне і спадкове користування», на 50 років звільнялися від податків та військової повинності. В 1827 році тут налічувалося 938 чол., з них 678 німців і 248 поляків, що мешкали в 136 будинках. Їм належало тоді 7980 десятин землі, в т. ч. сіножатей, виноградників і садів. 130 десятин землі належало церкві. Колоністи мали 358 коней, 2152 голови великої рогатої худоби і 1020 овець[2]

Після поразки царської Росії в Кримській війні 1853—1856 рр. Тарутине відійшло до складу Молдавського князівства. В 1875 році тут налічувалося 3642 жителі. Серед них чимало було багатих колоністів, яким належала сукняна і тютюнова фабрики, дві маслобойні тощо[3].

Внаслідок перемоги над Туреччиною у війні 1877—1878 рр. Тарутине відійшло до Росії. Це сприяло його дальшому розвитку.

У 1886 році німці-колоністи збудували тут прядильно-ткацьку фабрику, завод землеробських машин і знарядь, млин (1889 рік). Згодом з'явився ще один млин і

---

[1] П. Н. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание, с. 144.

[2] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 62, 64, 197.

[3] А. Н. Егунов. Бессарабская губерния в 1870—1875 гг., с. 107. 108.

2 підприємства по виробництву мінеральних вод. Наприкінці XIX століття Тарутине стало головним торговельним і адміністративним центром німецьких колоній у Бессарабії. Двічі на рік тут збирались багатолюдні ярмарки і двічі на місяць — базари. Домінуючу роль у торгівлі посідали німці-колоністи, господарства яких давали велику кількість товарного хліба, зокрема пшениці, що мала великий попит і на зовнішніх ринках. Лише в 1901 році валовий товарообіг Тарутиного, як торговельного центру і хлібного ринку на півдні України, складав понад 1,5 млн. крб. на рік.

У 1904 році в Тарутиному налічувалося 4270 жителів, у т. ч. 3 тис. німців, 1020 євреїв, решта — росіяни, українці, вірмени. Немало з них належали до бідняцьких родин, які працювали в сільському господарстві або на промислових підприємствах. Шукаючи роботи, сюди також приходило багато знедолених селян з інших міст і сіл Бессарабії та України. Лише на промислових підприємствах тут працювало до 500 робітників. У Тарутиному проживав ще значний прошарок населення, який займався виключно торгівлею і дрібними ремеслами. Все ж основним заняттям більшості жителів Тарутиного було сільське господарство. На початку XX століття багаті німці-колоністи вже мали в своїх господарствах віялки, ручні кукурудзомолотарки, кінні молотарки, сепаратори та інші сільськогосподарські машини. Для обробітку земель і збирання врожаю вони використовували місцевих і прийшлих наймитів. У Тарутине та інші села Акерманського повіту тільки з Херсонської губернії і Хотинського повіту щороку прибувало на сезонні роботи до 200 наймитів.

Експлуатація наймитів і бідняків у господарствах німецьких колоністів була жахливою. Так, у праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін, посилаючись на журнал «Сельский Вестник» за 1890 рік (№ 15), підкреслював: «Мужики-хуторяни і німці-колоністи добирають собі робітників „на вибір", платять їм на 15—20 % дорожче, але й сума роботи, яку ці хазяїни „видавлюють" з робітників,— вища на п'ятдесят процентів» і «через це з виснаженого вигляду так легко впізнати тих, що працювали у німців-колоністів»[1].

Нелегким було життя й робітників, що працювали на промислових підприємствах. Особливо важкою була праця робітників-ливарників на заводі землеробських машин і знарядь. Більшість виробничих процесів виконувалася вручну. Заробітна плата була низькою, а робочий день тривав 12 годин.

Про становище тарутинської бідноти, переважно тієї, що приходила сюди з України й Росії, не могла замовчати навіть буржуазна газета «Бессарабец». В одному з її номерів підкреслювалося, що «православна громада с. Тарутиного дуже бідна, оскільки вона складається не з корінних мешканців, а з стороннього люду: майстрів, фабричних робітників і т. п.»[2].

13 січня 1903 року в селі відбувся страйк. Робітники поставили перед власником заводу Рознером вимогу підвищити заробітну плату, скоротити робочий день. У відповідь на відмову вони припинили роботу. Страйк тривав 2 дні і закінчився їх перемогою. Робітники добились деякого підвищення зарплати[3]. Це була перша перемога тарутинських трудящих, здобута в боротьбі проти експлуататорів.

Часті засухи призводили до повного зубожіння найбіднішої частини селян. Влітку 1906 року в Тарутиному, як і в повіті, від засухи загинули ярі й озимі посіви. Селяни змушені були продавати худобу за півціни. На цьому, як правило, наживалися місцеві спекулянти.

Більшість населення лишалась і без медичної допомоги, бо послугами відкритої лікарні могли користуватися тільки багатії. Тут часто лютували епідемічні хвороби. Від дифтериту скарлатини та інших хвороб щороку вмирало близько 100 чоловік.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 3, с. 204.

[2] Газ. «Бессарабец», 29 серпня 1902 р.

[3] И. Г. Будак. Общественно-политическое движение в Бессарабии в пореформенный период, с. 340.

Так, з 1 липня 1882 року по 1 липня 1883 року хворіли на дифтерит 101 чоловік, з них 54 — вмерло, на скарлатину — 75 чоловік, з них померло 36.

Діти з бідних родин були позбавлені можливості здобувати навіть елементарну освіту. Місцеву гімназію з німецькою мовою викладання відвідували діти тільки заможних і привілейованих батьків. Лише в 1902 році тут відкрили початкову школу з російською мовою навчання. Матеріальне утримання школи було перекладено на плечі батьків. Тимчасом на будівництво тарутинської тюрми земство в 1903 році виділило 14,5 тис. крб., а на придбання будинку для лікарні асигновано лише 6 тис. крб., тобто в два з половиною раза менше.

Перша світова імперіалістична війна спричинила скорочення або закриття підприємств, що не виконували замовлень військових відомств. Було закрито завод землеробських машин і знарядь, де працювало до 150 чоловік, а також тютюнову фабрику (50 робітників). Почалося безробіття.

Мобілізація чоловіків до царської армії ще більше загострила становище.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в селах Акерманського повіту класова боротьба посилилася. Селяни руйнували поміщицькі маєтки, захоплювали куркульські господарства і землі, зерносховища, рубали ліс тощо. Боячись, щоб селянський рух проти експлуататорів не поширився і на Тарутине, багатії-колоністи звернулись по допомогу до акерманського повітового комісара, який, у свою чергу, 19 березня 1917 року звернувся до командуючого Одеським військовим округом прислати солдатів у Тарутине та інші села повіту для припинення заворушень[1].

У квітні 1917 року в Тарутиному була створена Рада робітничих і солдатських депутатів, яка закликала трудящі маси до боротьби з експлуататорами. Вона встановила зв'язок з Одеською Радою робітничих депутатів. В одному з листів трудящі Тарутиного писали, що вони, одностайно зорганізувавшись в одну силу й обравши Раду робітничих депутатів, шлють свій сердечний привіт і поздоровлення з першотравневим урочистим святом своїм одеським товаришам[2].

Організатором і першим головою Тарутинської Ради робітничих і солдатських депутатів був Й. М. Салтанов. Рада послідовно проводила політику більшовиків, спрямовану проти Тимчасового уряду, місцевого куркульського самоврядування, власників заводів і торговельних підприємств[3].

З величезною радістю трудящі Тарутиного зустріли перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Скориставшися з того, що армія молодої Радянської республіки боролася з ворогами на фронтах громадянської війни, боярська Румунія, підтримана німецькими, англо-французькими і американськими імперіалістами, взимку 1918 року захопила Бессарабію. Німецькі куркулі-колоністи та місцеві білогвардійці створили в Тарутиному збройний загін з 60 чоловік[4], який став опорою румунських загарбників. Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів окупанти розігнали. Так, у наказі, виданому наприкінці січня 1918 року заступником коменданта окупаційної армії в Тарутиному, зазначалося: «Доводжу до відома всіх, що віднині не існує інших властей у Тарутиному, крім волосної земської управи, яка одна визнана й наділена владою румунською армією. Всі комітети, Ради, які існували до цього часу, припиняють свої дії і свої справи. Хто не підкориться цьому наказові, буде заарештований. Хто спробує втекти або сховатись, не здавши справ, сім'я того буде заарештованою»[5]. Почались арешти комуністів. Голова Ради Й. М. Салтанов змушений був виїхати до Одеси, де продовжував боротьбу за владу Рад.

1 История Молдавии, т. 1. Кишинев, 1951, с. 633.
2 Газ. «Известия» (Одеса), 20 квітня 1917 р.
3 Журн. «Красная Бессарабия», 1933, № 5, с. 31.
4 ЦДАЖР СРСР, ф. 5259, оп. 1, спр. 169, арк. 42.
5 Газ. «Известия» (Одеса), 31 січня 1918 р.

Відновилися капіталістичні порядки. До рук місцевої буржуазії знову потрапили всі промислові підприємства, пивоварний і цегельний заводи, фабрика металевих виробів тощо. На селі з'явилось багато торговців та дрібних спекулянтів: 17 бакалійників, 6 власників харчевень, 18 шинкарів, 6 хліботорговців, 13 торговців залізоскоб'яними товарами, 9 — галантереєю, 19 — мануфактурою, 6 — шкіряними виробами. Тут також було близько 160 столярів, шевців, кравців, хутровиків та інших ремісників.

Найкращі землі знову потрапили до рук колоністів. Лише 49 найбагатшим сім'ям німецьких колоністів належало 1997 десятин орної землі. Румуно-боярський уряд намагався використати їх у своїх загарбницьких цілях. З цією метою Тарутине перетворилось на опорний пункт боярської Румунії на півдні Бессарабії. В приватній друкарні почала виходити німецькою мовою реакційна газета «Німецька газета в Бессарабії».

Життя трудящих в роки окупації стало ще гіршим, ніж за царизму. Колишній робітник фабрики металевих виробів (належала німцю-колоністу Рудольфу Ланге) І. Є. Запша згадував: «Тяжко жилось нам за румунів. Працювати доводилось багато. Робили і вдень, і вночі. Житлові умови були також надзвичайно погані. Хорошу квартиру можна було найняти за 600—700 леїв на місяць, у той час, як середня плата робітника дорівнювала 40 леям на день. Тому сім'ї робітників тулились у землянках. Ми жили в маленькому вологому і темному приміщенні. Моя дружина працювала пралею в багатих німців. Через важку працю вона передчасно стала інвалідом». Селяни були обкладені різними державними податками. За несвоєчасну сплату їх часто піддавали тілесним покаранням або заарештовували. Особливо дикі розправи над селянами чинили каральні експедиції, котрі прибували для стягнення податків. Нестерпні умови життя примушували робітників і селян залишати рідні місця і переходити за Дністер на територію Радянської України, де їх зустрічали як рідних братів.

Та марно силкувались румунські окупанти силою зупинити революційний рух за відновлення Радянської влади. Він охоплював усе нові й нові райони Бессарабії. На початку 1933 року в Тарутиному, Бендерах і Чадир-Лунге поширювалась комуністична література, що закликала до боротьби з поневолювачами. У зв'язку з цим були заарештовані й ув'язнені К. Коноков, Ш. Браїловський, Я. Сакин, М. Андреєв, С. Торик, П. Гройсман, Б. Клоц, М. Матвієнко та інші активні борці за визволення рідного краю — всього 24 чоловіка[1].

Прихід до влади в Німеччині фашистів позначився і на суспільно-політичному житті Румунії і Бессарабії. Готуючись до нових завоювань, гітлерівська Німеччина почала переговори з боярською Румунією про воєнний союз. Нацисти встановили «опіку» над німецьким населенням Тарутиного та інших німецьких колоній Бессарабії з метою створення тут фашистських організацій. У самому Тарутиному існував навіть центр, очолюваний спеціально надісланим з Берліна резидентом, що керував усіма фашистськими організаціями в німецьких колоніях Бессарабії.

У зв'язку із загрозою фашистського поневолення в жовтні 1938 року в людних місцях Тарутиного поширювалися рукописні антифашистські листівки, які закликали населення рішуче боротися проти фашизму. В одній із таких листівок писалось: «Товариші, єднайтесь для повалення фашизму і війни, встановлення миру, свободи і справедливості. Хай живе союз молоді — комсомол!»[2].

Після возз'єднання Бессарабії з Союзом Радянських Соціалістичних Республік (28 червня 1940 року) трудящі Тарутиного обрали свій орган влади — сільську Раду депутатів трудящих. Головою сільради обрали В. І. Тутлова. Влітку 1940 року німці-колоністи виїхали до Німеччини, а в Тарутине прибуло близько 800 сімей переселенців із села Малої Русави Вінницької області.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1933, №№ 8—9, с. 29.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 153, оп. 1, спр. 697, арк. 10.

Пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення Тарутиного. Встановлений 1950 р.

Швидкими темпами розвивались економіка і культура села. В грудні 1940 року під керівництвом партійної організації тут створено 3 колгоспи: «Вільна праця», ім. Леніна і «7-й конгрес Комінтерну». Від держави артілі одержали сівалки, трактори, 150 коней, 270 голів великої рогатої худоби, 426 овець тощо. Завдяки цій допомозі відновили роботу і націоналізовані промислові підприємства: фабрики — суконно-ткацька і металевих виробів, артіль трикотажних виробів, бондарно-столярні майстерні, 6 парових млинів. Стали до ладу маслозавод, олійниця, крупорушка. Відкрито лікарню на 75 ліжок і пологовий будинок. У 1940 році вперше в історії Тарутиного почали працювати дитячі ясла. У вересні 1940 року в селі відкрилися початкова і неповна середня школи, педагогічний технікум.

Великим святом для тарутинців стало 12 січня 1941 року, коли вони вперше взяли участь у виборах до Верховної Ради СРСР і УРСР. Виборці Тарутиного віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

Віроломний напад фашистської Німеччини порушив мирну працю тарутинців. 22 липня 1941 року на землі Тарутиного ступив кований чобіт окупантів. Гітлерівці створили в селі табір для військовополонених, всіляко знущалися з них, вбивали. Серед загиблих було 11 тарутинців.

Фашисти пограбували промислові підприємства і колгоспи. Вони забрали 300 корів, 200 свиней і 500 овець, а майно, яке не могли вивезти, зіпсували: спалили фабрику металевих виробів і суконну, 2 млини, близько тисячі господарських будівель тощо. Загальні збитки, завдані окупантами, становили 10 млн. карбованців.

Під нищівними ударами підрозділів 14-ї гвардійської Червонопрапорної механізованої бригади: кулеметної роти 2-го мотострілецького батальйону, танкового батальйону та інших фашистські окупанти відступили, і 22 серпня 1944 року Тарутине було визволено. Смертю хоробрих полягли 63 радянські воїни. На увічнення їх пам'яті в 1950 році в центрі тарутинського парку в День Перемоги встановлено пам'ятник.

Багато жителів Тарутиного було в рядах Червоної Армії. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Батьківщину, чимало з них відзначено урядовими нагородами: Ю. Є. Михайленко, І. Т. Коробков та інші — усього понад 30 воїнів.

Після визволення трудящі обрали Тарутинську районну Раду депутатів трудящих. На початку вересня 1944 року відбулися районні збори комуністів, які обрали Тарутинський райком КП України. Спочатку районна партійна організація налічувала в своїх рядах лише 30 комуністів і 5 кандидатів у члени КПРС, комсомольська організація — 20 юнаків і дівчат.

24 вересня 1944 року в Тарутиному відбулися загальні партійні збори, які прийняли рішення мобілізувати трудящих на боротьбу за відбудову зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками господарства. Під керівництвом партійної організації до 27-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі відремонтували районну лікарню, школу і приміщення торговельних організацій.

Відбудовуючи господарство, тарутинці разом з трудящими країни прагнули допомогти рідній Червоній Армії остаточно розгромити ворога. В серпні—вересні 1944 року вони зібрали з своїх особистих заощаджень 50 тис. карбованців.

Ще на початку 1945 року в умовах війни і в перші післявоєнні місяці партійна організація націлила тарутинців на відродження зруйнованого господарства. Не вистачало машин, коней, доводилося обробляти землю волами і коровами, не було насіння, добрив, робочих рук: майже кожна селянська родина втратила на війні чоловіка, сина, брата чи сестру. Немало повернулось інвалідами. Жінкам, підліткам

Випас худоби. Тарутине. 1967 р.

і літнім довелось виконувати важкі роботи. Проте й у цих умовах в 1945 році в селі відбудували 110 будинків, лазню, дитячий садок, відремонтували водопровід.

У центрі уваги партійних і радянських органів було відродження сільського господарства, що занепало під час гітлерівської окупації. 18 лютого 1946 року Тарутинська сільрада прийняла рішення про створення ініціативної групи з 15 чоловік, яка мала розробити заходи по організації і зміцненню колективного господарства. В березні 1946 року в селі було організовано колгосп ім. В. І. Леніна. Спочатку артіль мала 700 га орної землі та 18 овець.

У 1946 році через посуху загинули посіви. Партія і Уряд подали населенню всебічну допомогу. Колгосп одержав від держави на пільгових умовах необхідні сільськогосподарські машини, потрібний інвентар тощо. Технічне оснащення сприяло піднесенню культури сільськогосподарського виробництва, зростанню врожайності колгоспних ланів. Уже в 1947 році колгоспники артілі ім. В. І. Леніна зібрали з га по 22 цнт озимої пшениці, по 25 цнт — ярової і по 40 цнт — кукурудзи. До колгоспу вступали інші селянські родини.

У 1948 році за вирощений урожай — по 23 цнт зернових з га на площі 1,2 тис. га — урядовими нагородами відзначено 7 чоловік, у т. ч. ланкових П. Шевченко і У. Кельбас — орденом ТрудовогоЧервоного Прапора. З кожним роком гоподарство зростало й міцніло. 10 травня 1957 року артіль ім. Леніна реорганізували у 3-є відділення радгоспу «Бессарабський», 1-е і 2-е відділення якого були розташовані на території Підгорнянської сільради. За радгоспом закріпили 10 911 га землі, в т. ч. 9843 га сільськогосподарських угідь, з яких 7078 га орної землі, 27 га — сіножатей і 2032 га луків.

Третє відділення радгоспу, що розмістилося в Тарутиному, має 4056 га сільськогосподарських угідь. З них — 2561 га під зерновими культурами, 170 га — під виноградниками, 85 га — під садами, 17 га — під городами. Головний господарський напрямок радгоспу — м'ясо-молочне тваринництво.

В 1960 році радгосп «Бессарабський» по виробництву зерна зайняв друге місце в районі, одержавши по 25,9 цнт зернових з га[1]. Наступного року на площі 1960 га зібрано по 50,4 цнт кукурудзи з га і на площі 1,2 тис. га — по 25,5 цнт озимої пшениці. Значних результатів у праці добились тарутинські тваринники, що відгодували і здали державі понад план тисячу голів свиней. Так, свинар Н. Бахов відгодував і здав державі 2,7 тис. свиней (кожна вагою до 1 цнт) при плані 1,5 тис. голів. Крім розвитку тваринництва, в 3-му відділенні радгоспу щорічно одержують по 5 цнт цінних коконів шовкопряда.

[1] Газ. «Социалистическое знамя», 10 листопада 1960 р.

За успіхи, досягнуті у вирощуванні зернових і відгодівлі тварин, у 1961 році радгоспові вручили перехідний Червоний прапор Головного управління радгоспів і республіканської Ради професійних спілок. З 1962 року радгосп «Бессарабський» став опорно-показовим господарством всього Тарутинського району.

В останні роки семирічки (1963—1965 рр.) робітники радгоспу здобули нові перемоги. Якщо в 1963 році в господарстві на 100 га виробили 53,2 цнт м'яса і 205 цнт молока, то в 1965 році відповідно — 75,6 і 244. У 1966 році у 3-му відділенні радгоспу одержали по 97 цнт м'яса і по 284 цнт молока на 100 га угідь.

У 1963—1966 рр. середній урожай озимої пшениці становив по 30 цнт та кукурудзи по 46—48 цнт з га. За успіхи в збільшенні виробництва і заготівель зернових та кормових культур, зразкову організацію праці директорові радгоспу Т. В. Бурцацькому в червні 1966 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а доярок А. Ю. Лисак і Н. Г. Дячук нагороджено медаллю «За трудову доблесть».

Досягнення радгоспу і, зокрема 3-го відділення, стали можливими завдяки енергійній, повсякденній діяльності партійної організації, що об'єднує 18 комуністів. Особливо широкого розмаху набуло соціалістичне змагання після XXIII з'їзду КПРС. Радгосп «Бессарабський» вийшов переможцем у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1].

У Тарутиному є ряд промислових підприємств, на яких зайнято 400 робітників і службовців. Найбільшим з них є винородний завод, що працює на місцевій сільськогосподарській сировині. Тут виготовляється вино, спирт-сирець, виннокам'яна кислота тощо. Щороку робітники заводу перевиконують виробничі плани. Рік у рік збільшується випуск продукції заводу. Якщо в 1954 році завод виробив продукції на 628 тис. крб., то в 1966 році — на 5424 тис. крб. В основі успіху заводського колективу лежить правильна організація і свідоме ставлення до праці, механізація виробництва. Коли в 1954 році завод переробляв за рік лише 350 тонн продукції, то в 1966 році він став переробляти до 7,5 тис. тонн на рік.

Десятки робітників заводу щомісяця перевиконують свої виробничі плани. В 1966 році за високі виробничі показники найстарішого робітника заводу І. Г. Пенкова нагороджено медаллю «За трудову доблесть».

Немалі прибутки дає державі Тарутинський маслозавод, що виробляє вершкове масло, бринзу, сир, простоквашу, козеїн, сметану, морозиво. Тут діє потокова лінія, продуктивність якої становить 700 кг вершкового масла на годину. За семирічку завод значно поліпшив свою роботу. Завдяки злагодженості всіх виробничих процесів і механізації основних галузей виробництва колектив заводу виконує виробничі плани на 150—160 процентів.

Значну науково-дослідницьку роботу тут провадить лабораторія державної насіннєвої інспекції.

Тарутинський побутовий комбінат за своїм профілем досить різноманітний. До його складу входять 57 побутових пунктів, розташованих у різних селах району, з них 10 — у самому Тарутиному. Тут працюють трикотажний, слюсарний, столярний і взуттєвий цехи, майстерня індивідуального пошиття і ремонту одягу, харчовий комбінат, пекарня тощо.

Проспект Миру. Тарутине. 1967 р.

[1] Газ. «Знамя труда», 9 грудня 1967 р.

За роки Радянської влади докорінно змінився вигляд Тарутиного. Тут збудовано двоповерховий універмаг, книгарню, магазини культтоварів і меблів, комісійний, літнє кафе, стадіон, готель, водопровід.

Для робітників радгоспу збудовано двоповерхові житлові будинки. Широкого розмаху набуло індивідуальне житлове будівництво. Лише за роки семирічки збудовано понад 60 будинків. Малята виховуються в дитячих садках і яслах.

З 1963 року підприємства, установи і жителі Тарутиного повністю забезпечуються електроенергією, яка надходить від Дубоссарської ГЕС.

За роки Радянської влади в Тарутиному добре налагоджено медичне обслуговування населення. До 1940 року тут було всього 9 лікарів і 5 акушерок. Лікарня на 13 ліжок містилась у старому будинку в 4 невеличких кімнатах. Тепер у Тарутиному працюють 22 лікарі, 7 фельдшерів, 7 акушерок, 43 медичні сестри. В селищі є районна лікарня на 135 ліжок, поліклініка, аптека.

Повністю ліквідовано неписьменність. Тут є 2 середні школи, в т. ч. заочна. В 1967 році відкрито музичну семирічну школу. До послуг населення — дві бібліотеки: для дорослих і дітей. Бібліотека для дорослих має 1850 постійних абонентів, дитяча — майже 1,4 тис. Мешканці Тарутиного щорічно передплачують близько 4 тис. прим. різних газет і журналів.

Корінні зміни відбулися за роки Радянської влади і в справі підготовки кваліфікованих кадрів. Якщо до 1940 року в селищі було 9—10 чол. з вищою освітою, то зараз тут працює понад 100 спеціалістів з вищою і понад 500 — з середньою спеціальною та загальною освітою.

Тарутине повністю радіофіковане, тут є ретрансляційна станція, 2 кінотеатри — зимовий і літній, 2 кіноустановки — в Будинку піонерів і в Будинку культури.

Трудящі Тарутиного і, зокрема молодь, охоплені різними формами культурно-масової роботи. Будинок культури перетворився на своєрідний центр розвитку народного самодіяльного мистецтва. Тут працюють драматичний, хоровий, хореографічний, музичний та інші гуртки. Їх учасники часто виступають з концертами, що присвячуються знаменним датам, та на вечорах відпочинку. На обласному і республіканському оглядах художньої самодіяльності в 1967 році тарутинці зайняли одне з перших місць.

Рік у рік селище прикрашається, стає нарядніщим. На вулицях висаджено тисячі декоративних і фруктових дерев. Центральні вулиці асфальтуються, обновлюються і розширюються парки і майданчики для відпочинку. Школярі проводять своє дозвілля в Будинку піонерів.

Велику роль у господарському і культурному житті Тарутиного відіграють партійні організації селища, які налічують у своїх рядах понад 200 комуністів. Під їх керівництвом трудящі Тарутиного разом з усім радянським народом борються за перетворення в життя історичних рішень, накреслених XXIII з'їздом КПРС.

О. С. РОДІЧЕВ

Тарутинський район розташований в південно-західній частині області. Утворений у 1940 році. Межує на південному заході з Болградським, на сході — Арцизьким і Саратським районами Одеської області, а на півночі та заході — з Молдавською РСР. Площа району найбільша серед районів області — 2018 кв. км. Населення 63,6 тис. чол., у т. ч. сільського — 48,2 тис. чол. (76,5 проц.). Густота населення 31 чол. на 1 кв. кілометр.

В районі є 59 населених пунктів, які підпорядковані 4 селищним та 22 сільським Радам.

Через територію району проходить залізниця Одеса—Бессарабська—Кишинів. Тарутине та Бородіно є вузлами автошляхів, які сполучають район з Одесою, районами області та з Молдавською РСР.

За характером виробництва Тарутинський район в основному сільськогосподарський. Сільське господарство дає 72,4 проц. валової продукції.

Рельєф хвилястий, грунти переважно чорноземні. Тривалість безморозного періоду 195 діб. Річна кількість опадів 440—450 мм. Природні умови сприятливі для вирощування зернових, соняшнику та винограду.

Сільськогосподарські угіддя займають 177 035 га, в т. ч. орні землі — 111 193 га (70,5 проц.), сади і виноградники — 9264 га (4,3 проц.). В районі — 12 радгоспів і 15 колгоспів. У 1966 році зернові культури займали 53 540 га (50 проц.), технічні — 11 460 га (10,7 проц.), кормові — 41 348 га (38,5 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця та кукурудза, технічні — соняшник. По району в 1966—1968 рр. зібрано озимої пшениці по 19,9 цнт з га, кукурудзи — по 26,8 цнт, соняшнику — по 16,5 цнт, винограду — по 27,2 цнт з гектара. Валова продукція тваринництва становить близько 50 проц. продукції сільського господарства. Тваринництво м'ясомолочного напряму. Велику питому вагу має вівчарство. На 1967 рік у колгоспах і радгоспах району на 100 га сільськогосподарських угідь було 30 голів великої рогатої худоби, 86 овець, 3,4 бджолосім'ї; на 100 га ріллі — 68 свиней. На 100 га угідь вироблено 23,8 цнт яловичини, 169,3 цнт молока, понад 2 цнт вовни, а на 100 га ріллі — 44,9 цнт свинини.

Радгоспне і колгоспне виробництво має міцну матеріально-технічну базу — понад 1120 тракторів і 390 комбайнів та іншу техніку. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. Орні роботи, збирання зернових і соняшнику механізовані повністю, очистка зернових — на 98 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 83 проценти.

В районі 8 підприємств, на яких зайнято 666 робітників і службовців. Харчова промисловість виробляє 89 проц. всієї промислової продукції. Найбільші підприємства — заводи виноградних вин, маслозавод та винорадгоспи «Правда» і «Гроно».

Торговельна мережа району складається з 246 магазинів та палаток, працює 45 підприємств громадського харчування. В 1965—1967 рр. товарооборот у середньому становив 45 млн. карбованців.

З року в рік зростає житлове будівництво. Протягом семирічки лише індивідуальні забудовники з допомогою держави і колгоспів звели 1350 будинків. У 1966 році збудовано 199 будинків загальною площею 10 508 кв. метрів.

Медична допомога населенню здійснюється в 11 лікарнях на 465 ліжок та інших установах охорони здоров'я, в яких працює 45 лікарів і 244 чоловіки середнього медичного персоналу.

За роки Радянської влади створена розгалужена мережа закладів народної освіти — 14 середніх, 25 восьмирічних, 7 початкових і 2 заочні школи. В школах району працює понад 800 вчителів, у т. ч. 27 відмінників народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 48 клубів і будинків культури та 46 бібліотек з книжковим фондом 293 210 примірників. У 1967 році населення передплачувало понад тисячу примірників газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Знамя труда» видається з 1945 року. Виходять колгоспна і радгоспна багатотиражні газети. При будинках культури та клубах працює 4 народні університети культури і 378 гуртків художньої самодіяльності, 9 радіовузлів, 61 кінотеатр.

Добровільне спортивне товариство «Колос» об'єднує 5332 фізкультурники, в т. ч. 1377 спортсменів-розрядників.

У районі проживають і працюють Герой Радянського Союзу та три Герої Соціалістичної Праці.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ТАРУТИНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЗИНЕ́ — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради, залізнична станція на лінії Одеса—Бессарабська. Розташоване на лівому березі річки Когильника, за 7 км від районного центру. Населення — 5400 чоловік.

Радгосп «Березине» має 11 305 га сільськогосподарських угідь, вирощує зернові, кормові та технічні культури і займається м'ясо-молочним тваринництвом.

В 1966 році радгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР, на якій група його трудівників відзначена преміями та нагородами.

Механізований обробіток кліщовини. Березине. 1967 р.

У 1967 році радгосп виробив на 100 га угідь 75,4 цнт м'яса і 168,7 цнт молока. Колектив радгоспу в 1967 році перевиконав план продажу хліба державі на 400 тонн.

У Березиному є кукурудзокалібрувальний завод, виробнича потужність якого 5 тис. тонн кукурудзи за сезон. При заводі діє комбікормовий цех. Одночасно підприємство є і хлібоприймальним пунктом району.

У селищі — середня школа, 4 бібліотеки, 3 клуби, лікарня на 25 ліжок; працює група відділення товариства «Знання». Є кравецькі і шевські майстерні.

За роки Радянської влади в Березиному збудовано понад 500 житлових будинків. У центрі селища висаджений парк площею 6 га.

Засноване Березине в 1816 році. На честь перемоги російських військ в листопаді 1812 року на річці Березині село назване Березиним.

У 1917 році на Бессарабській залізниці, до складу якої входила і залізнична станція Березине, був створений залізничний комітет, який очолив боротьбу залізничників за впровадження 8-годинного робочого дня. У вересні залізничники Березиного взяли участь у загальному страйку на цій залізниці, жорстоко придушеного Тимчасовим урядом.

З 1940 року Березине заселили переселенці з Кам'янець-Подільської, Вінницької, Житомирської та інших областей України.

БОРОДІНО́ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на лівому березі річки Саки, за 19 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Березине. Населення — 2400 чоловік.

В селищі є інкубаторно-птахівнича станція, її колектив у 1966 році посів перше місце в області у соціалістичному змаганні серед інкубаторних станцій; винопереробний пункт, відділення Тарутинського молокозаводу, що переробляє 45 тонн молока на добу; цегельний завод; харчокомбінат; ремонтна майстерня; цех газобалонних установок. В Бородіно містяться відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка» і організація «Міжколгоспбуду»; місцеве лісництво — заповідник.

У Бородіно — середня, середня заочна та музична школи, Будинок культури, бібліотека. Функціонує лікарня на 110 ліжок, при ній відкрито протитуберкульозний диспансер на 50 ліжок. Жителі користуються послугами павільйону побутового обслуговування, кравецької і шевської майстерень.

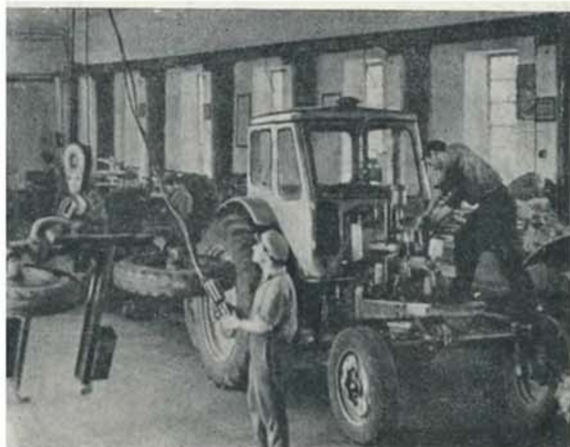
Засноване селище у 1816 році німцями-колоністами і назване Бородіним на честь перемоги російських військ у Вітчизняній війні 1812 року.

В 1917 році сільська біднота відібрала у куркулів реманент, худобу. В 1924 році відбулося селянське заворушення, яке було придушене румунською жандармерією.

В центрі села споруджено пам'ятник-обеліск воїнам-визволителям, що віддали своє життя в боях за село.

На околицях села є багато курганів. У 1912 році тут знайдено відомий Бородінський або Бессарабський скарб, який є одним з найцікавіших пам'яток матеріальної культури доби

Майстерня «Сільгосптехніки». Бородіно. 1967 р.

бронзи (XV—XIV століття до н. ери). Скарб має срібний кинжал, булаву та інші речі, оздоблені золотою інкрустацією.

ВЕСЕ́ЛА ДОЛИ́НА (до 1945 року — Клястиця) — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Чаги за 20 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Березине. Населення — 1421 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Єлизаветівка, Перемога, Роза.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Комунар», який має 6251 га земельних угідь, в т. ч. 3213 га орної. Основний напрям господарства — вирощування елітного насіння зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році працівники радгоспу виростили по 24 цнт з га елітного насіння зернових культур. З допоміжних підприємств є лісопильня, крупорушка, столярна та ремонтна майстерні.

В селі — середня школа, 2 бібліотеки, клуб на 200 місць; діє лікарня на 25 ліжок. До послуг жителів — шевська і кравецька майстерні.

За останні роки (1959—1966) у Веселій Долині побудовано 145 житлових будинків.

Виникло село в 1816 році як німецьке поселення. З 1940 року тут почали заселятись переселенці з Хмельницької області і Молдавії.

ВИНОГРА́ДІВКА (до 1946 року—Чумлекіой)— село, центр сільської Ради, розташоване за12 км від райцентру і за 20 км від залізничної станції Березине. Населення — 2330 чоловік. Сільраді підпорядковане село Малоярославець Другий.

На території села — центральна садиба радгоспу «Виноградівський», який спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві. У господарстві — 10 709 га земельних угідь, в т. ч. 7392 га орної землі. В 1966 році було зібрано пшениці по 25,9 цнт, кукурудзи — 41,2, вівса — 24,9, соняшнику — 21,7 цнт з га. З допоміжних підприємств є 2 лісопильні, ремонтна майстерня, винобробня.

В селі — середня школа, бібліотека, клуб, лікарня на 25 ліжок. Є кравецька і 2 шевські майстерні.

Виникло село в 1830 році. Першими жителями були задунайські болгари, що тікали від турецького гніту. На честь 100-річчя заснування села в 1930 році встановлено обеліск.

ВІ́ЛЬНЕ (до 1946 року — Ісерлія) — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Киргиж-Китаю, за 30 км від райцентру і за 37 км від залізничної станції Березине. Населення — 1997 чоловік.

Колгосп «Рассвет» має 5599 га сільськогосподарських угідь. Виробничий напрям — вирощування зерна та м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств в колгоспі є млин, винобробня, олійня, лісопильня, ремонтна майстерня, черепичний цех.

Вільне має середню школу, бібліотеку, Будинок культури на 500 місць. Працює майстерня побутового обслуговування.

Засноване село в 1830 році задунайськими болгарами.

ВОЗНЕСЕ́НКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру і за 28 км від залізничної станції Березине. Населення — 513 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Кролівка, Скриванівка, Червоне.

Колгосп «Победа» має 6035 га сільськогосподарських угідь, з них 3869 га орних земель, спеціалізується на виробництві зерна, м'ясо-молочному тваринництві, а також садівництві і виноградарстві. З допоміжних підприємств є млин, лісопильня, цегельний завод.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 360 місць, бібліотека. За останні роки збудовано 109 житлових будинків.

Заснована Вознесенка Друга в 50—60-х роках XIX століття переселенцями з України, Білорусії та відставними військовослужбовцями.

ЄВГЕ́НІВКА (до 1930 року — Арса, до 1941 року — Євгеніца) — село, центр сільської Ради. Розташована за 27 км на схід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Березине. Населення — 940 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володимирівка та Рівне.

На території села розмістився колгосп «Родина», багатогалузеве господарство, яке спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва, садівництві, виноградарстві та городництві. Артіль має 7474 га сільськогосподарських угідь, з них 4779 га орних. В 1966 році одержано по 27,3 цнт пшениці, по 34,4 цнт кукурудзи з га. З допоміжних підприємств працюють винобробня, олійня, 2 крупорушки, 2 столярні майстерні.

В селі — восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Будинок культури на 500 місць.

Євгенівка заснована в 1909 році переселенцями-болгарами.

КАЛАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Скіноси, за 30 км на північний схід від районного центру, за 5 км від залізничної станції Бессарабська. Населення — 548 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Слобідка і Суховате.

В селі розміщені центральна садиба і другий відділок радгоспу «Українець», що має 4925 га сільськогосподарських угідь. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво і рільництво. В 1966 році було одержано по 26 цнт озимої пшениці і по 46 цнт кукурудзи з га. Допоміжні підприємства — лісопильня, ремонтна майстерня.

У Калачівці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Засноване село в 1906 році.

КРА́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Паризька. Населення — 1520 чоловік.

Радгосп «Красный», центральна садиба якого міститься в селі, має 6648 га сільськогосподарських угідь і займається м'ясо-молочним тваринництвом, вівчарством, вирощуванням зернових культур. Керує радгоспом Герой Соціалістич-

Новий універмаг в селі Красному. 1967 р.

ної Праці І. Ф. Венгловський. Радгосп організував інститут передового досвіду. Цей інститут виховав багато майстрів землеробства і тваринництва. Серед них Герой Соціалістичної Праці І. П. Полішко, який щорічно відгодовує по 4 і більше тисяч свиней, чабани Г. Г. Кіосе та І. І. Катаман настригають по 3,5—4 кг вовни від вівці. У 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 123,9 цнт м'яса, в т. ч. 121,5 цнт свинини, 223 цнт молока.

За успіхи у виробництві та продажу державі продуктів тваринництва і рільництва радгоспу вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Трудівники радгоспу обмінюються досвідом роботи з трудящими Варненської округи Народної Республіки Болгарії.

У Красному — середня школа, клуб на 200 місць, при якому працює лекторська група товариства «Знання», 2 бібліотеки. За останні роки споруджено 100 житлових будинків.

Село засноване в 1815 році. Свою назву воно дістало в пам'ять про перемогу російських військ над французами у 1812 році під Красним на Смоленщині.

ЛІСНЕ́ (до 1946 року — Манзир) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на північний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Березине. Населення — 1676 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ганнівка та Новоселівка.

У селі міститься радгосп «Правда». Він займається в основному виноградарством; має 2316 га землі.

В Лісному є середня школа, бібліотека, Будинок культури, музей.

Виникло село у 1822 році.

В 1917 році в селі діяла підпільна організація на чолі з П. С. Литвиновим, якого у 1918 році розстріляли румуно-боярські окупанти. В 1921—1922 рр. в селі знову виникла підпільна організація, члени якої були заарештовані і віддані до військового суду.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на північний схід від районного центру та за 35 км від залізничної станції Березине. Населення — 2151 чоловік.

В селі — колгосп «Більшовик», який має 5736 га землі, з них 4364 га орної. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, м'ясо-молочне тваринництво, садівництво, виноградарство, городництво. Працюють олійня, лісопильня та столярна майстерня; відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка».

У Миколаївці є середня школа, клуб на 400 місць, бібліотека; діє лікарня на 25 ліжок.

Село засноване в 1825 році відставними військовослужбовцями.

МІНЯ́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км на північний схід від районного центру і за 38 км від залізничної станції Каушани. Населення — 1525 чоловік. Сільраді підпорядковане село Фуратівка.

Тут міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який має 5416 га землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, винний завод, 2 ремонтні майстерні.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

Міняйлівку заснували в 60-х роках XIX століття українські переселенці.

НАДРІ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Саки за 29 км на північ від районного центру і за 22 км від залізничної станції Березине. Населення — 1575 чоловік. Сільраді підпорядковане село Іванчанка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Сергія Лазо, якому належить 5251 га землі, з них 2817 га орної. Це багатогалузеве господарство займається вирощуванням зернових культур, м'ясо-молочним тваринництвом.

У Надрічному є восьмирічна школа, 2 бібліотеки; функціонує лікарня.

Село засноване в XIX столітті.

НОВЕ́ ТАРУ́ТИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Бессарабська. Населення — 388 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Булатівка, Зелена Долина, Новоукраїнка, Олексіївка, Підгірне, Плачинда.

В селі — центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 6566 га сільськогосподарських угідь. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, переважно озимої пшениці, кукурудзи. Розвинуте тваринництво. Допоміжні підприємства — пилорама, столярна майстерня.

Село має восьмирічну школу, клуб на 200 місць, бібліотеку; працює лекторська група.

За 1962—1967 рр. збудовано 60 житлових будинків.

Нове Тарутине засноване в 1838 році переселенцями з Росії, Молдавії, України.

НОВІ́ КАПЛАНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Березине. Населення — 795 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Василівка.

В селі — центральна садиба радгоспу «Розівського», якому належить 6094 га землі. Він займається м'ясо-молочним тваринництвом, вирощуванням зернових та кормових культур.

Тут є восьмирічна школа, клуб на 150 місць, бібліотека.

Село засноване в 1920 році.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на північний схід за 49 км від райцентру і за 35 км від залізничної станції Каушани на лінії Одеса—Кишинів. Населення—2746 чоловік.

Колгосп «Комуніст» має 6448 га землі, вирощує зернові культури, займається м'ясо-молочним тваринництвом. Також розвинуті виноградарство, бджільництво. З допоміжних підприємств господарство має черепичний цех, млин, винобробню, олійню, пилораму, ремонтну і столярну майстерні. За високі показники в розвитку тваринництва та вирощуванні зернових у 1966 році колгосп був занесений на районну Дошку пошани.

Є середня школа, Будинок культури на 450 місць, бібліотека; діє лікарня на 25 ліжок.

За 1960—1966 рр. споруджено 72 будинки.

Олександрівка заснована у 1823 році.

ПЕТРІ́ВКА (до 1860 року — Чага) — село, центр Петрівської Другої сільської Ради. Розташована за 40 км від райцентру і за 20 км від залізничної станції Кайнари Молдавської РСР. Населення — 1219 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе та Новосілка.

У селі — колгосп «Україна», що має 5693 га сільськогосподарських угідь. Виробничий напрям — тваринництво і вирощування зернових культур. Допоміжні підприємства — млин, слюсарна та ремонтна майстерні. Є середня школа, бібліотека; працює лікарня. До послуг жителів — кравецька та шевська майстерні.

За 1963—1967 рр. збудовано понад 50 житлових будинків.

Засноване село у 30-х роках XIX століття переселенцями з Хотинського та Бендерського повітів.

ПЕТРІ́ВСЬК — село, центр Петрівської Першої сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Скиноси, за 38 км на північний захід від районного центру і за 13 км від залізничної станції Бессарабська. Населення — 1771 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Височанське і Ганнівка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС зернового та м'ясо-молочного напряму, який має 3735 га землі, винобробню, лісопильню, столярну майстерню.

Є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Будинок культури на 400 місць.

За післявоєнний час збудовано 335 житлових будинків. До послуг жителів — швейна майстерня.

Засноване село в 1829 році німцями-колоністами. Згодом тут поселились задунайські болгари.

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на північний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Сарата. Населення — 1976 чоловік.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 5296 га земельних угідь, з них орних — 3584 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. В господарстві є кар'єр по добуванню бутового каменю, винобробня, олійня та лісопильня.

У Петропавлівці діють восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 200 місць; функціонує лікарня.

Засноване село в 30—40-х роках XIX століття переселенцями з Харківської і Полтавської губерній.

ПІДГІ́РНЕ (до 1945 року — Кульма) — село, центр сільської Ради, розташоване в південній частині Бессарабської височини, поблизу річки Когильника, за 12 км на північний захід від райцентру і за 10 км від залізничної станції Бессарабська. Населення — 1905 чоловік.

Радгосп «Бессарабський» зернового та м'ясо-молочного напряму, має 10 911 га сільськогосподарських угідь; винобробню, 2 лісопильні, столярну та ремонтну майстерні. За успішне виконання планів радгоспу в 1961 році вручили перехідний Червоний прапор Головного управління радгоспів і республіканської Ради профспілок. Директор радгоспу В. Т. Буркацький в 1966 році удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Тут є середня школа, консультпункт заочної середньої школи, 2 бібліотеки, клуб на 400 місць.

Підгірне засноване в 1815 році. В 1940 році сюди переселились жителі з Вінницької і Львівської областей.

РІ́ВНЕ (до 1944 року — Купаран) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Киргижу, за 19 км від райцентру і за 12 км від станції Паризька Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 2025 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лужанка.

Радгосп «Рівнянський», який має 9502 га землі, спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві, вирощуванні зернових, кормових та технічних культур. Допоміжні підприємства: столярна і ремонтна майстерні, винобробня.

У Рівному є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб. До послуг трудящих — побутова, швейна і шевська майстерні.

Засноване село у 1890 році задунайськими болгарами.

СЕРПНЕ́ВЕ (до 1944 року — Лейпціг) — селище міського типу (з 1953 року), центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Когильника, за 22 км на північний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Бессарабська. Населення — 3200 чоловік.

В селі міститься центральна садиба радгоспу «Тарутинський». Це велике багатогалузеве господарство, яке має 9320 га сільськогосподарських угідь, цегельно-черепичний завод, що працює на місцевих покладах глини та піску, винобробню, лісопильню, столярну і 2 ремонтні майстерні. Напрям господарства —вівчарство і рільництво.

У 1952—1953 рр. радгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, на якій чабан М. Чупенко одержав Велику срібну медаль.

У Серпневому є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 480 місць. Функціонує лікарня на 25 ліжок. В селищі проживають 28 жінок, нагороджених медалями «Материнська слава», «Медаллю материнства», а Ф. С. Дьяковій, М. Г. Ірзі, Я. І. Циберман присвоєно звання «Мати-героїня».

На честь визволення в серпні 1944 року від німецько-фашистських окупантів селище дістало назву «Серпневе».

СТАРОСІ́ЛЛЯ (кол. Окниця, до 1947 року — Фрумушика Веке) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Чілігідері, за 30 км від райцентру і за 25 км від залізничної станції Березине. Населення — 1798 чоловік. Сільраді підпорядковане село Семисотка.

Колгосп ім. Чапаєва має 4371 га землі, в т. ч. 3313 га орної, і спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, кукурудзи, соняшнику та м'ясомолочному тваринництві. В господарстві працюють лісопильня, кар'єр по добуванню бутового каменю, столярна та ремонтна майстерні, винобробня.

У селі — восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Будинок культури. За 1960—1966 рр. колгоспники побудували 90 будинків, стадіон, посадили парк.

Перші відомості про заснування села стосуються 1818—1820 рр. В 1917 році селяни розгромили панську економію, спалили маєток, поділили землю.

Біля села знайдено поховання з римськими амфорами та керамікою III століття н. ери.

Ю́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Чаги, за 30 км від райцентру і за 22 км від залізничної станції Березине. За 3 км від села проходить шосе Одеса—Болград. Населення — 684 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Богданівка, Єлизаветівка, Ламбрівка.

В Юр'ївці міститься рільнича бригада колгоспу ім. Калініна, який має 4919 га сільгоспугідь. Виробничий напрям — вирощування зерна та м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — винобробня, млин, олійня, лісопильня, 2 столярні майстерні.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб.

Заснували село російські переселенці в 30-х роках XIX століття.

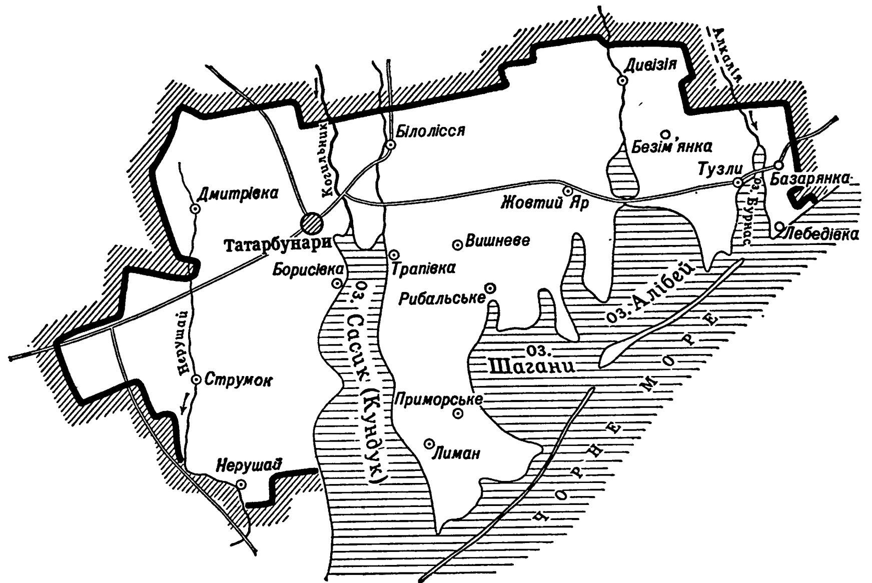
ЯРОВЕ́ (до 1945 року — Дюльмень) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від станції Березине і за 18 км від райцентру. Населення — 1755 чоловік. Сільраді підпорядковане село Малоярославець Перший.

Радгосп «Ярівський» має 6336 га орної землі. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових, кормових та технічних культур, виноградарство. Допоміжні підприємства — крупорушка, столярна і ремонтна майстерні, пилорама та винобробня.

Є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Засноване село в 1830 році болгарами, які тікали від турецької неволі.

ТАТАРБУНАРСЬКИЙ РАЙОН

ТАТАРБУНА́РИ

Татарбунари — селище міського типу, центр однойменного району. Розташовані понад річкою Когильником, що впадає в озеро Сасик, за 165 км від Одеси. До найближчої залізничної станції Сарата (на лінії Одеса— Ізмаїл) — 24 км. Сполýчені з обласним центром шосейним шляхом. Населення — 9,3 тис. чоловік.

На території Татарбунар і в околицях виявлені залишки поселень і курганні поховання доби бронзи (III — початок I тисячоліття до н. е.), скіфські поховання (V—IV століття до н. е.) та поселення черняхівської культури (II—V століття н. е.)[1].

У другій половині першого тисячоліття н. е. територія між Дністром і Дунаєм була заселена осілими слов'янськими племенами, які згодом ввійшли до складу Київської Русі. Крім того, на цих землях кочували печеніги й половці. Деякі дослідники схильні вважати, що саме на місці Татарбунар містилася резиденція половецьких ханів, яка називалася Карабуна.

Після нашестя на Русь монголо-татарських завойовників в цій місцевості, багатій пасовиськами, кочували татарські орди. Згодом територію, де розташовані Татарбунари, вони перетворили на місце складання здобичі, награбованої під час набігів на сусідні землі.

Сама назва Татарбунари (Татар-Бунари) татарського походження, що означає колодязь або джерело (звідси витікає багато джерел). З'явилася вона не раніше XVI століття[2].

В 1770 році турки спорудили тут чимало будівель. На початку XIX століття на території Татарбунар ще зберігалися руїни кам'яних бань та фундаменти мечетей, а на правому березі річки Когильника височів замок, що мав квадратну форму. Його камінні стіни, завдовжки 24 сажні кожна, були подвійні, з чотирма наріжними баштами[3].

---

[1] История и археология Юго-Западных областей СССР. М., 1967, с. 199.
[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5, СПб, 1885, с. 52.
[3] Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с. 121.

Під час російсько-турецьких воєн 1768—1774 рр. та 1787—1791 рр. Татарбунари перебували під владою Росії і заселялися українцями та росіянами. Значно збільшилась кількість населення в 1804—1805 рр., коли задунайські запорожці одержали дозвіл селитися «по ордах татарських» в Акерманській і Кілійській округах. У вересні 1807 року кошовий Задунайської Січі переніс сюди на деякий час навіть свою резиденцію[1]. 1809 року село віднесено до рангу міст.

Після остаточного визволення Татарбунар (в результаті війни 1806—1812 рр.) з-під панування турків та їхніх васалів тут містився гарнізон російських військ, яким командував талановитий генерал-лейтенант, згодом прославлений герой Вітчизняної війни 1812 року — М. І. Платов. Тоді ж у Татарбунарах перебував і великий російський полководець М. І. Кутузов.

З 1812 року слідом за задунайськими запорожцями тут поселялися і відставні солдати російської армії, яких наділяли землею. Першими з них були Нежибірський, Максис, Лазарєв. Їх іменами й досі називаються частини селища. Крім того, тут поселилося чимало й болгар. У 1822 році вони переселились на спеціально відведені для них землі. Населення швидко збільшувалося за рахунок втікачів з України і Росії, які, рятуючись від кріпацького гніту, зупинялись у цій місцевості.

В документах за 1823 рік Татарбунари згадуються як державне поселення з казенними землями навколо. Проте такі поміщики, як Буртов, Бутучок і Сакаран, що жили в Ізмаїлі, мали тут по 2,5 —3 тис. десятин землі[2].

В 1854 році в містечку, де налічувалося 2 тис. жителів, були бакалійна й молочна крамниці, шинок, православна церква, синагога. В кам'яних будинках, споруджених у 1818 році, містилося волосне управління і парафіяльне училище для хлопчиків.

По закінченню Кримської війни, з 1856 року, поблизу Татарбунар проходив кордон Росії з Румунією. В містечку розмістились митниця та карантинні застави, через які тільки в 1869 році було перевезено на 71 225 крб. товарів у Росію і на 137 475 крб. за кордон. Експортували переважно худобу, зерно, бавовняні тканини, вироби з льону та конопель.

У 1885 році в містечку налічувалося 413 дворів, в яких мешкало 2685 жителів. Тут була поштова станція, щонеділі збиралися базари[3]. Згодом кількість населення значно збільшилась і в 1904 році становила 6 тис. чол.[4]. Більшість мешканців займалася хліборобством і тваринництвом. Частина працювала на суконній фабриці, в каменоломнях.

На початку XX століття в Татарбунарах процес класового розшарування серед населення прискорився. Збільшується кількість малоземельних і безземельних селян. Так, у 1906 році тут тільки безземельних сімей налічувалось 300[5]. За мізерну плату вони від зорі до зорі гнули спину в куркульських господарствах. Не кращою була доля робітників суконної фабрики, де працювали по 12—14 годин на добу, постійно зазнаючи знущань господаря або його прислужників.

Переважна більшість населення тулилася в маленьких хатах (бурдейках), зліплених із саману. Хоч у Татарбунарах були кам'яні кар'єри, бідні селяни не мали змоги купити каменю для спорудження жител. Одягались вони здебільшого в домоткані вироби, незмінним взуттям були солом'яні постоли, і лише в свято — шкіряні.

Соціальне гноблення не давало можливості бідноті вчити своїх дітей. Хоч у 1904 році в Татарбунарах діяло 3 початкові навчальні заклади — двокласне і жіноче училища, церковнопарафіяльна школа — відвідували їх 350 дітей, здебільшого багатих батьків. Утримання навчальних закладів майже повністю перекладалося на місцеве населення. Коли приміщення двокласного училища завалилося і населення було неспроможне побудувати нове, в 1905 році його закрили зовсім.

---

[1] «Український історичний журнал», 1964, № 2, с. 99.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 623, оп. 1, спр. 391.
[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5. СПб, 1885, с. 53.
[4] Газ. «Бессарабец», 16 квітня 1904 р.
[5] Газ. «Бессарабская жизнь», 10 листопада 1906 р.

Не в кращому стані перебувала справа з лікарською допомогою. В кінці XIX — на початку XX століть у містечку працював один лікар.

Революційні події 1905 року, особливо на півдні України — в Одесі, Миколаєві та інших містах, сприяли організованій боротьбі селян проти гнобителів. У грудні 1905 року в Татарбунарах відбувся з'їзд селян Південної Бессарабії, який прийняв рішення про приєднання до Всеросійської селянської спілки.

Значний вплив на розгортання революційної боротьби мав створений у 1906 році підпільний партійний комітет. Він провадив агітаційну роботу серед населення, випускав листівки, організовував масові виступи проти самодержавства. З 1906 року в містечку регулярно влаштовувались маївки. Здебільшого вони проходили на північно-західній околиці. Люди збиралися невеликими групами. До кожної з них був прикріплений один з членів підпільного партійного комітету. Групою молоді керував О. Павленко, серед дівчат провадила роботу Є. Платонова, або, як її звали, Дуня. З селянами працював батрак М. Лісовий. Учасники маївок вітали один одного, відгинаючи лівий лацкан піджака, під яким була прикріплена червона стрічка.

Боротьба трудящих Татарбунар набрала гострих форм під час проведення столипінської аграрної реформи. Так, у листопаді 1911 року комісія, що нарізала землю куркулям, під тиском революційно настроєних селян кілька разів припиняла роботу. Зрештою справа дійшла до відкритого виступу. Незважаючи на поголовні арешти, штрафи та безчинства місцевої влади, повсталі продовжували чинити опір, вступали в сутички з поліцією. Селяни-общинники підпалювали садиби куркулів, заорювали межі. Тоді в містечко було викликано загін поліції. У відповідь на це селяни зібралися на сільську сходку і заявили, що відмовляються переселятися на відруби, виходити з общини. Тут же поліція багатьох заарештувала, на інших наклала штрафи, але свого не добилась.

Заворушення селян тривали і в 1912 році. В січні 1914 року вони відмовилися охороняти поштово-телеграфну контору і винну крамницю, що належали казні, виділяти посланців у розпорядження урядника та чергових десяцьких становому приставу. Знову розпочалося розслідування в департаменті поліції, після чого 30 чоловік було заарештовано і справу на них передано до суду[1].

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції боротьба селян в Татарбунарах загострилася. Станового пристава, його помічника, урядника, письмоводителя і весь склад старого волосного управління за постановою місцевого суду було заарештовано, викрито їх кримінальні злочини по службі[2]. На сходці відбулися вибори волосного комітету.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції з Одеси в село приїхав більшовик (ім'я його залишилось невідомим) і сформував з селян-бідняків бойовий загін. На зборах загону посланець розповів про події в Петрограді, закликав до боротьби за встановлення влади Рад. Загін, утворений в Татарбунарах, конфіскував поміщицькі маєтки, обмежив володіння церкви, роздав безземельним селянам землю.

Спираючись на безземельних і селян-бідняків, татарбунарські революціонери допомагали встановленню і зміцненню Радянської влади на півдні Бессарабії. Коли стало відомо, що «Сфатул-Церій» готує зраду, а частина губернського з'їзду в Кишиневі сліпо плентається за ним, татарбунарці виявили недовір'я першому делегатові і від волості послали на з'їзд нового делегата. Прибувши в Кишинів, він від імені трудящих Татарбунарської волості засудив зрадницьку позицію «Сфатул-Церія» і губернського з'їзду.

Скориставшись винятково важким становищем молодої Радянської держави, боярська Румунія в січні 1918 року почала окупацію Бессарабії. Трудящі Татарбунар готували рішучу відсіч загарбникам. Молодь організувала бойовий загін, який

---

[1] История Молдавии, т. 5. Кишинев, 1961, с. 406.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 144, арк. 4.

А. І. Клюшников — організатор і керівник Татарбунарського повстання 1924 р.

взяв охорону села в свої руки. Коли наблизились окупанти, розпочалися великі бої, які тривали з кінця січня до початку березня 1918 року. Зламати опір революційних сил окупанти змогли лише за допомогою німецько-австрійських військ. 5 березня боярська Румунія впустила їх у Бессарабію, звідки вони пішли на Одесу.

Настали важкі роки румуно-боярського панування. Спочатку окупанти намагалися відновити поміщицьке землеволодіння звичайним розпорядженням. Коли це стало неможливим, румунський уряд розпочав т. зв. земельну реформу, яка проводилась з 1918 по 1924 рік. Процес обезземелення селян тривав і після реформи. Не кожний міг викупити землю, оскільки на неї встановлювалася висока ціна. До того ж румунський уряд замість обіцяних 40 років розстрочки вирішив зібрати гроші за 5 років. Крім викупних сум, селяни змушені були сплачувати великі податки — 800 лей з душі, що становили пересічно 4 тис. лей на селянський двір. Щоб розрахуватися з боргами, багатьом господарствам доводилося спродувати свої наділи[1]. Цим, звичайно, користалися багатії, скуповуючи землю за дешеву ціну. В результаті реформи румунські бояри і куркулі захопили в Татарбунарах 50 проц. землі.

Розорювалося селянство і від того, що не мало де збувати продукцію, оскільки Татарбунари були відірвані від традиційних базарів Одеси та інших міст на сході. Стало типовим явищем, коли в селянина, що не мав чим сплатити податки, перцептори (збирачі податей) забирали майно і худобу. Не було худоби — виймали вікна й двері. Розпродаж майна (перцепція) відбувався під барабанний бій.

Румунські бояри проводили шовіністичну політику і в галузі освіти. Російська, українська та інші мови були заборонені. Викладання в чотирикласній школі велось лише румунською мовою. Вчителі, що не прийняли румунського підданства, і ті, хто не знав румунської мови, звільнялись з роботи. В усіх державних установах російська й українська мови також заборонялися. Навіть на вулиці невільно було розмовляти рідною мовою, співати пісні[2].

Вкрай незадовільним було медичне обслуговування. В містечку, як і раніше, працював один лікар. Ліки й лікарська допомога були платні. Операція тяжко хворого коштувала 20—30 тис. лей. Одна таблетка аспірину коштувала 8 лей, каплі від болю серця — 120 лей. Особливо великою була смертність серед дітей. Так, на кожну тисячу новонароджених в ранньому віці вмирало 246.

Трудове населення ставало на боротьбу проти окупантів, боролося за возз'єднання з Радянською батьківщиною. Відважні месники робили наскоки на поміщицькі маєтки, жандармські пости. У 1921 році, вивівши з ладу телефонний і телеграфний зв'язок, вони напали на татарбунарський жандармський пост[3]. У 1922 році селянський загін розгромив маєтки поміщиків у Миколаївці і Бургуджі, млин і електростанції в Татарбунарах, що належали капіталістові Хаману[4].

В 1921—1923 рр. більш як у 30 селах півдня Бессарабії виникли підпільні революційні організації. Загальне керівництво ними зосереджувалось в Ізмаїльській підпільній організації, яку очолював А. І. Клюшников (Клушников, Клужников, Ключников, Ненін). Оскільки в Ізмаїлі було багато агентів сигуранци і жандармів, наприкінці 1922 — початку 1923 рр. підпільники перемістили керівний центр до

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1927, № 4—5, с. 33—34.
[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 303, оп. 1, спр. 799, арк. 110—111.
[3] Там же, ф. 580, оп. 1, спр. 503, арк. 401.
[4] Газ. «Придунайська правда», 18 вересня 1949 р.

Татарбунар. А. І Клюшников і У. М. Батищев (Алмазов) організували в Татарбунарах підпільний революційний комітет. На початку 1924 року керована А. І. Клюшниковим організація налічувала 100 чоловік. Його найближчими помічниками стали У. М. Батищев, наймит Ф. А. Коваль, теслярі з Татарбунар Ф. В. Бальц, що був учасником повстання на броненосці «Потьомкін» у червні 1905 року, і А. Л. Осадчук. Всі вони брали участь у повстанні чорноморських моряків під керівництвом лейтенанта Шмідта, за що відбували каторгу в Сибіру. Після перемоги Жовтневої революції вони повернулись у рідні краї і активно включились у боротьбу за перемогу Радянської влади.

Революціонери готували населення до збройного повстання, щоб вигнати загарбників з рідної землі, знищити соціальний і національний гніт та возз'єднати Бессарабію з Союзом Радянських Соціалістичних Республік. У Татарбунарах та інших селах революційні комітети створювали молодіжні бойові загони, заготовляли зброю, боєприпаси. Для загального керівництва повстанням був створений робітничо-селянський комітет Бессарабії по боротьбі з румунськими окупантами[1].

14 вересня 1924 року в Татарбунарах на квартирі У. М. Батищева відбулась нарада керівників революційних організацій навколишніх сіл. 15 вересня проходила друга нарада. В ній взяли участь організатори революційного комітету в Татарбунарах — У. М. Батищев, К. Назаренко, О. Павленко (він же Добровольський), М. Лісовий, Г. Черненко (Мудрий), Кольцов і Л. Цуркан (голова ревкому в селі Нерушаї)[2]. Передбачалося, що слідом за повстанням у Татарбунарах виступлять усі села півдня Бессарабії.

Повстання почалось о 5 годині ранку 16 вересня 1924 року. Вже о 9 годині всі адміністративні установи були взяті повстанцями. На мітингу, що відбувся об 11 годині ранку на площі перед будинком примарії, А І. Клюшников звернувся до присутніх з палкою промовою, в якій заявив, що Бессарабія проголошується Радянською республікою. Після мітингу утворено керівний орган Радянської влади — революційний комітет, до якого ввійшли А. І. Клюшников (голова ревкому), Л. Цуркан, У. М. Батищев, Кольцов, Г. Черненко і М. Лісовий. Одночасно Кольцов, Г. Черненко і М. Лісовий призначалися командирами бойових загонів, що направлялися на допомогу повстанцям інших сіл.

Ревком приступив до негайного проведення в життя революційних заходів. Першим з них було звільнення арештованих румунською жандармерією. Потім повстанці роззброїли воєнізовану охорону і захопили суконну фабрику Єсена. Для підтримки і захисту революційного порядку повсюдно посилили варту. Для потреб загонів за вказівкою ревкому в поштовому відділенні і фінансовому управлінні були вилучені всі наявні гроші. Колишньому помічникові примаря наказано дати в розпорядження ревкому 50 підвід для перевезення добровольців та окремо 50 осідланих коней для кавалерійського загону. Групам повстанців на чолі з У. М. Батищевим і М. Лісовим ревком доручив негайно вилучити всю наявну зброю в установах і в куркулів.

Повстання на півдні Бессарабії налякало не лише місцеву румунську адміністрацію, але й румунський королівський уряд, який розумів, що досить однієї іскри, щоб революційне полум'я охопило всю країну. На південь Бессарабії перекидалися регулярні війська, підходили військові кораблі дунайської флотилії та з Чорного моря. З села Чічми і станції Сарата 17 вересня 1924 року почався наступ

Прапор 1-го революційного Акерманського кавалерійського загону, яким командував Є. І. Моргай під час Татарбунарського повстання 1924 року.

[1] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р., с. 46—49.

[2] ЦПА ІМЛ ЦК КПРС, ф. 738, оп. 1, спр. 428, арк. 30—33.

Учасники Татарбунарського повстання 1924 р.

королівських військ. Зав'язалися кровопролитні бої. Погано озброєні повстанці з великими втратами відходили до Татарбунар. Біля татарбунарського мосту був смертельно поранений один з керівників повстання Кольцов. Вночі румунські війська оточили Татарбунари. Знесилені попередніми боями, під час яких була втрачена майже половина особового складу, повстанці продовжували героїчно відбивати жорстокі атаки. Коли ж кінчились боєприпаси і триматися далі стало неможливо, вони невеликими групами почали виходити з вогняного кільця. 60 повстанців прорвали вороже оточення в північно-західному напрямі, але там знову потрапили в засаду і були взяті в полон. Лише 100 чоловік на чолі з А. І. Клюшниковим прорвалися на південь. Решта повстанців, яка не могла вийти з оточення, продовжувала бій. Опівдні 18 вересня 1924 року Татарбунари захопили королівські війська. Щоб поповнити свої сили, в ніч з 19 на 20 вересня група А. І. Клюшникова з боями пробивалася в район Галілешти — Жебріяни, сподіваючись на приєднання повсталих селян в цій місцевості. Однак повстанці потрапили в засаду. Зав'язався бій, в якому А. І. Клюшников загинув, а більшість його товаришів були взяті в полон[1]. 22 вересня 1924 року повстання було остаточно придушене.

Почався дикий терор, особливо в Татарбунарах. Жандарми наказали всім жителям стати в два ряди і за вказівкою куркулів відводили в бік учасників повстання і тут же розстрілювали або били до смерті. В перший день у дворі церкви було розстріляно понад 100 повстанців. 150 заарештованих селян жандарми замкнули в льоху, де більшість з них до ранку задихнулась.

Урядова комісія на чолі з Татареску та Інкульцем, послана в Південну Бессарабію для придушення визвольної боротьби, ще більш посилила терор і встановила справжній стан облоги. Містечко Татарбунари окупанти перейменували в Татарешти. На завершення кривавих репресій румунський уряд готував великий судовий процес над учасниками повстання. Під час слідства, розпочатого в жовтні 1924 року, з 500 заарештованих і ув'язнених у тюрмах до суду дожило тільки 400, інші померли від хвороб і катувань. 25 серпня 1925 року розпочався суд. Увесь процес був проведений без дотримання будь-яких бодай елементарних правил законності.

Проти сваволі, що творилось на суді, і на захист бессарабських селян виступила Комуністична партія Румунії. В опублікованому маніфесті вона викривала жахливе економічне становище трудового народу, засуджувала політичне і національне гноблення, виступила проти кривавого терору, запровадженого в країні румунською буржуазією і поміщиками. На захист обвинувачених піднялась вся прогресивна громадськість світу. Міжнародна організація допомоги революціонерам (МОДР) і товариства бессарабців у Радянському Союзі та інших країнах провели ряд мітингів і демонстрацій протесту проти боярської сваволі. На мітингу, що відбувся 20 серпня 1925 року в Одесі, зібралось понад 15 тис. чол. Адвокати і журналісти ряду країн, що були присутні на процесі, публікували в газетах викривальні статті, памфлети. На захист знедолених підняв свій голос Анрі Барбюс, який також був на процесі.

---

[1] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р., с. 74—77.

Енергійні протести світової громадськості примусили королівський уряд дещо пом'якшити вирок татарбунарцям. Після дводенної наради 2 грудня 1925 року військовий трибунал оголосив вирок. «Винними» визнавались 85 чоловік. З них на довічну каторгу засуджено У. М. Батищева, до каторжних робіт від 15 до 5 років, з наступним позбавленням громадянських прав — 22 чоловіка, до тюремного ув'язнення до 5 років і менше — 62 чоловіка.[1] 194 чоловіка трибунал змушений був звільнити. Решту, 68 чоловік, судили заочно вже в 1926 році.

Татарбунарське повстання, в якому взяло участь понад 6 тис. селян, ремісників і дрібних службовців, було одним з найбільших повстань за весь 22-річний період румунської окупації. Воно охопило майже всю Південну Бессарабію і значною мірою вплинуло на розвиток визвольної боротьби трудящих краю проти колонізаторів у наступні роки.

Незважаючи на розгром повстання, в 1927 році в Татарбунарах відновила свою діяльність комсомольська організація. Комсомольці відзначали 1-е Травня, друкували листівки, в яких закликали населення до боротьби проти загарбників. Керував організацією О. Павленко (Добровольський). Членами її були сини У. М. Батищева — Михайло та Іван, також Й. Самійленко, К. Лісний. 25 червня 1929 року комсомольська організація була розкрита. Проте невдовзі вона знову поновила свою діяльність[2], секретарем обрали С. Бойченка.

У 1934 році в Татарбунарах утворився волосний партійний комітет. Його секретарем став І. Д. Сорочан. В першому засіданні взяли участь учасники Татарбунарського повстання, що повернулися із заслання,— безстрашний підпільник І. Галузинський (загинув у 1940 році в тюрмі Дофтані), П. Коваленко, П. Швець, а також Г. Буновський, К. Чумаченко, І. Семенюк, І. Здоровий, І. Гуслистий і редактор підпільної комуністичної газети «Робітничо-селянська правда» К. Сирбов. До осені волпартком створив у селах 24 осередки.

Партійна і комсомольська організації спрямовували роботу підпілля, яке мало постійний зв'язок з Акерманською партійною організацією. Одночасно вживалися заходи для налагодження тісних зв'язків з масами. З цією метою за рішенням партійного підпілля І. Семенюк і П. Мардар придбали друкарську машинку. В одній з печер каменоломень, куди був лаз з городу Г. Іванченка, була устаткована підпільна друкарня.

Партійно-комсомольське підпілля відгукувалося на всі події в селі. Так, похорони наймита, замученого непосильною працею і нелюдськими умовами життя у німця Густава, вони перетворили на демонстрацію, спрямовану проти гнобителів. У 1935 році комсомольці організували виступ кількох сотень трудящих перед примарією на знак протесту проти знущання жандармів над двома юнаками. Шеф жандармів змушений був прилюдно пообіцяти, що винуватці будуть покарані. Комсомольці В. Сорочан, І. Семенюк, К. Чумаченко і Г. Іванченко організували в квітні 1935 року страйк, в якому взяли участь 400 робітників, що прокладали дорогу Акерман — Арциз — Татарбунари. Вимоги робітників про підвищення заробітної плати були задоволені. Напередодні 1-го Травня комсомольці вночі знесли пам'ятник якомусь жандармському чину, а на могилі героїв Татарбунарського повстання поставили червоні прапори. 1-го Травня вони пройшли

Пам'ятник повстанцям 1924 року в Татарбунарах.

[1] П. Смішко. Татарбунарське повстання 1924 р., с. 99—100.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі, ф. 538, оп. 1, спр. 101, арк. 57.

центральною вулицею з піснею «Смело, товарищи, в ногу...». Потім на імпровізованій трибуні виступив з промовою В. Бойченко. Він вимагав заборони фізичного покарання, відстоював право трудящих розмовляти рідною мовою, співати рідних пісень. Жандарми розігнали демонстрантів. Однак революційна боротьба розвивалася й далі.

Наприкінці травня 1935 року жандарми натрапили на слід підпільників і багатьох заарештували. Маючи намір показати революціонерів шпигунами і диверсантами, уряд намагався вчинити гучний судовий процес. Проте рішучий протест трудящих всієї Румунії з вимогою звільнити політв'язнів примусив відмовитися від цього[1]. І все ж заарештованих було засуджено у «справі 43-х». Це викликало нову хвилю обурення трудящих. Навіть вирок засудженим зачитали не в залі суду, а в тюрмі. Галузинський, Онуфрієнко, Руденко, Протопопов були позбавлені волі на 10 років, П. Швець, Михайло і Петро Коваленки та І. Д. Сорочан — на 5 років, В. Сорочан та І. Семенюк позбавлялися волі на 3 роки кожний.

Усі 22 роки, роки панування румунських бояр, трудящі Татарбунар боролися за визволення від окупації. Саме тому жандарми називали Татарбунари «проклятим селом», «більшовицьким кублом».

Та довгожданий час свободи настав. 28 червня 1940 року з великою радістю трудящі зустрічали своїх визволителів. Ініціаторами та організаторами відновлення Радянської влади стали учасники Татарбунарського повстання і революційного підпілля І. Д. Сорочан, І. Н. Чумаченко, У. М. Батищев та інші. У. М. Батищев був делегатом VII сесії Верховної Ради СРСР, яка прийняла 2 серпня 1940 року закон про возз'єднання Бессарабії з матір'ю Батьківщиною в єдиній державі.

Після визволення Татарбунари стали районним центром. Тут почали діяти районний комітет партії, райвиконком, сільська Рада депутатів трудящих. Головою сільради обрали І. Д. Сорочана. Сільрада розподілила між безземельними і малоземельними селянами поміщицьку землю, обмежила землеволодіння куркулів, провела націоналізацію банку і суконної фабрики. Комуністи знайомили трудящих з життям і соціалістичним будівництвом у Радянському Союзі, зокрема на Україні.

22 липня 1940 року в Татарбунарах організовано колгосп ім. Татарбунарського повстання, головою якого обрали В. О. Плотного. За артіллю закріпили ті землі, що раніше належали боярину Бурті. За допомогою МТС, створеної тут у 1940 році, колгоспники виростили добрий урожай. Однак зібрати його не змогли — на Країну Рад напали фашистська Німеччина і її сателіти, в т. ч. й королівська Румунія.

Почалася Велика Вітчизняна війна. Колгосп евакуював худобу і частину майна в Південно-Казахстанську область. Туди виїхав і У. М. Батищев. 23 липня 1941 року фашистські загарбники окупували Татарбунари й утворили тут концтабір, в який зігнали цивільних і військовополонених. 15 серпня 1941 року майже без зброї татарбунарці вступили в бій з добре озброєною фашистською охороною за визволення полонених. 118 патріотів полягли смертю хоробрих, але їх загибель врятувала життя 300 смертникам концтабору. Після цього фашисти жорстоко розправилися з селянами. Вони вбили учасників Татарбунарського повстання О. Назаренка і Софію Ільченко та інших[2].

Мужність і відданість Батьківщині виявив активний учасник Татарбунарського повстання Ф. А. Чуприна. Він переховував у себе двох радянських розвідниць з рацією — К. Пархоменко і Т. Коватєву. Коли фашисти оточили будинок і хотіли схопити їх, брат господаря Івась через потайний хід вивів дівчат у сад, а звідти — в степ. Фашисти увірвались у приміщення, але нічого і нікого там не знайшли. Тоді вони заарештували Федосія Антоновича і посадили в тюрму. Проте він звідти втік. Незважаючи на те, що за його будинком пильнувала поліція, Ф. А. Чуприна зумів винести з нього рацію і зброю, потім знайшов розвідниць і передав усе це їм[3].

[1] Газ. «Колхозное слово», 21 і 30 березня, 15 квітня 1967 р.
[2] Журн. «Літературна Одеса», 1949, № 2, с. 15.
[3] Газ. «Колхозное слово» (Татарбунари), 9 травня 1965 р.

Під могутніми ударами Червоної Армії фашистські загарбники відходили з тимчасово окупованих територій. 23 серпня1944 року ворожі війська почали відступати з Білгорода-Дністровського через Татарбунари на Ізмаїл. Татарбунарський гарнізон румунських військ відходив на Арциз. В обозі йшли підводи з награбованим народним майном.

Обходячи ворога з півночі, наступала 5-а окрема мінометна мотострілецька бригада. На один день раніше до Татарбунар підійшла перша батарея 101-го мінометного полку 3-ї мінометної Свірської бригади під командуванням старшого лейтенанта І. М. Баринова. Помітивши відступаючого ворога, артилеристи влучним вогнем перетяли шлях. Отямившись, противник пішов у наступ. Сили були нерівні: кілька тисяч озброєних фашистів проти однієї батареї. Коли недалеко від пункту спостереження І. М. Баринов побачив ворожу батарею, що готувалася відкрити вогонь, він з шістьма бійцями підібрався до неї і знищив обслугу. Оволодівши батареєю, сміливці повернули гармати і вистріляли всі боєприпаси по ворожих колонах. Гітлерівці були зупинені. Лише через годину вони знову пішли в наступ, прориваючись до переправи. Радянські воїни шквальним вогнем зупинили наступ. 21 годину артилеристи билися з переважаючими силами ворога. Вони відбили 9 шалених атак, в кожній з яких брали участь близько 1000 фашистів. Коли кінчились боєприпаси, І. М. Баринов підняв бійців до рукопашного бою. В рядах радянських воїнів залишилось всього 9 чоловік. Гітлерівці увірвались в розташування радянської батареї. Тоді відважний командир кинувся до рації, що випадково уціліла, і викликав вогонь на себе. Через півгодини з півночі прорвалась 5-а мотострілецька бригада. Танки з ходу врізалися в колони ворога. За ними мчала мотопіхота. Шлях до відступу ворога був перетятий. Радянські воїни вступили в Татарбунари. Зав'язались вуличні бої. Особливо жорстокий бій точився на вулицях Саратській, Леніна, а також біля мосту через річку[1]. Селяни на підводах підвозили боєприпаси, а І. Дениско і Ф. А. Чуприна пробили отвір у мурі, через який стріляли у ворожих солдатів.

24 серпня ворог тричі робив спробу вирватись з оточення, та дарма. Наступ бригади був такий стрімкий, що добратися до переправи йому не вдалося. Біля батареї І. М. Баринова залишилося понад 400 трупів ворожих солдат і офіцерів; уламки автомашин, возів тощо. На спотворених артилерійським вогнем брустверах лежали й тіла вбитих героїв — І. М. Баринова та його бойових товаришів. 24 серпня їх поховали в Татарбунарах у міському сквері. І. М. Баринову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Орденами і медалями посмертно нагороджені і його бойові друзі.

Кільце оточення замкнули воїни під командуванням Героя Радянського Союзу полковника Зав'ялова. В татарбунарському котлі взято в полон 21 тис. ворожих солдат і офіцерів. 25 серпня Татарбунари були остаточно визволені від фашистських загарбників.

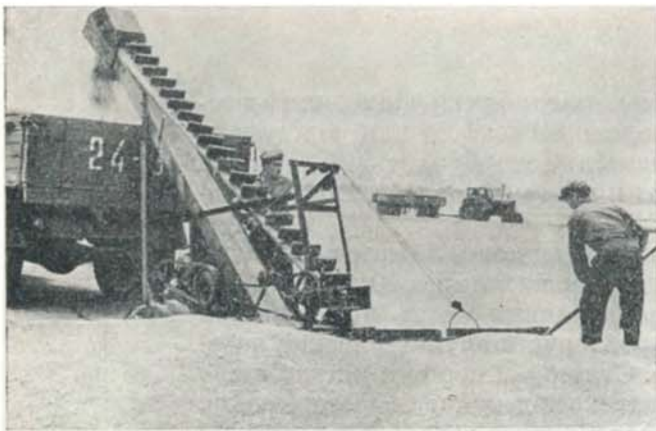
Німецько-румунські загарбники принесли багато страждань і горя радянським людям. За період окупації вони розстріляли в районі 700 мирних жителів, зруйнували понад 240 житлових будинків, вивезли устаткування суконної фабрики, олійні та виноробної і риболовецької артілей, каналізаційні і водопровідні труби, обладнання і машини МТС, вивели з ладу телеграфний і телефонний зв'язок, пошту, радіовузол, знищили клубне майно. Господарству артілі ім. Татарбунарського повстання заподіяно збитків на суму 3,5 млн. карбованців[2].

Населення з ентузіазмом взялося за відбудову народного господарства. У вересні 1944 року відновила роботу МТС. Сільська Рада повертала землі малоземельним і безземельним селянам.

Влітку 1945 року відновлено колгосп ім. Татарбунарського повстання та утворено ще 4 артілі: ім. Чапаєва, «5 грудня», ім. Горького, ім. Пушкіна. Всі вони одер-

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 6723, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
[2] Там же, спр. 2, арк. 4; спр. 5, арк. 2; спр. 6, арк. 18—21.

Механізоване навантаження зерна. Татарбунари. 1967 р.

жали допомогу від держави. Було виділено худобу, деякий реманент. Поповнювався тракторний парк МТС. Все ж відчувалась нестача техніки, робочої худоби тощо. Позначився на господарстві і неврожай 1946—1947 рр.

Незважаючи на труднощі, колгоспники самовіддано працювали, підвищували врожайність ланів. В артілях з'явились нові тваринницькі приміщення, виросло громадське поголів'я худоби.

В 1954 році всі колгоспи об'єдналися в артіль ім. Татарбунарського повстання. В липні 1955 року на заклик партії перейшов на роботу в укрупнений татарбунарський колгосп агроном за освітою В. З. Тур. Він уміло сполучає керівництво господарством з громадською діяльністю. Його не раз обирали членом райкому та обкому партії, депутатом обласної Ради депутатів трудящих. Обласна партійна організація посилала В. З. Тура делегатом XXIII з'їзду КПРС. Як агроном В. З. Тур впровадив науково обгрунтовану систему хліборобства з використанням місцевих і мінеральних добрив. У колгоспі запроваджуються нові високоврожайні сорти пшениці, зокрема безоста-1, соняшник армавірський, горох роменський. Посіви підживлюються аміачною водою, гіпсуються солонці[1].

В 1959 році в колгоспі було 5 комплексних бригад і 20 ланок, в яких працювало 3560 членів артілі.

В роки семирічки широко застосовувалися досягнення науки і техніки. Більше стали використовувати добрива. У 1964 році їх внесено в 20 разів більше, ніж у попередні роки. Внаслідок цього в 1965 році колгосп зібрав по 37,1 цнт зернових з га, зокрема, озимої пшениці — по 35,1 цнт з га на площі 5,4 тис. га, кукурудзи в зерні — по 43,7 цнт на площі 1084 га, соняшнику — по 23,8 цнт на площі 1666 га. Збільшилися прибутки від тваринництва. Виробництво м'яса за рік пересічно на 100 га становило 59,5 цнт, молока — 292,2 цнт, вовни — 1,3 цнт. Загальний прибуток артілі в 1965 році дорівнював 6,3 млн. крб., а неподільний фонд перевищував 5 млн. крб. Це дало можливість підвищити оплату праці колгоспників більше як у 5 раз. Крім того, з 1963 року запроваджено оплачувані відпустки на 24 робочі дні для тих, хто виробив по 300 людино-днів. Члени артілі безплатно лікуються в колгоспній грязелікарні.

Завдяки продуманому використанню земельних угідь в колгоспі значно підвищено врожайність зернових культур. Тут один раз в 3—4 роки провадиться глибока оранка на 40—45 см. За рахунок цього колгосп щороку одержує додатково 4—5 цнт зерна з гектара. Щороку спеціалісти колгоспу провадять десятки дослідів з різних питань агротехніки. Це дає змогу впроваджувати в конкретних умовах найбільш доцільні досягнення агротехніки не тільки в колгоспі в цілому, але й у бригаді. Одержані результати досить переконливі. Якщо урожай зернових у 1955 році становив 7,8 цнт, то в 1967 році він збільшився до 36 цнт. В умовах досить посушливого південного степу урожай зернових за останні роки був майже сталий — по 30 цнт з га на площі понад 7 тис. гектарів.

Збільшення врожаїв зернових дало змогу поліпшити і стан тваринництва. Шляхом багаторічного відбору молодняка виведено високопродуктивне маточне поголів'я корів, свиней, овець. У 1967 році від кожної з 2347 корів надоєно по 3206 кг молока, а на кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено м'яса 71,7 цнт, молока — 427 цнт, вовни — 125 кг. У ювілейному 1967 році державі продано м'яса майже вдвоє більше, ніж заплановано. Завдяки зміцненню кормової бази, впрова-

[1] Одеський облпартархів, ф. 13, оп. 3, спр. 8, арк. 3—4.

дженню механізації та поліпшенню племінної роботи всі ферми колгоспу стали рентабельними. Річні доходи від тваринництва стали перевищувати 0,5 млн. карбованців.

Провідна роль у розвитку господарства належить партійній організації артілі, яка налічує 250 комуністів. Її помічником є комсомольська організація, що об'єднує понад 390 юнаків і дівчат. Взагалі тут кожен п'ятий — комуніст або комсомолець.

Впровадження в життя рішень історичного березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС сприяли подальшим успіхам у розвитку господарства. Колгоспники щиро вдячні Комуністичній партії і Радянському урядові за допомогу в спорудженні зрошувальної системи. На їх поля в ювілейному 1967 році прийшла життєдайна дунайська вода. Все це стане запорукою вирощування ще більш високих врожаїв, успішнішого розвитку інших галузей колгоспного господарства. В 1967 році колгосп одержав 7,2 млн. крб. чистого прибутку, що становить майже 300 крб. з гектара землі. Продуктивність праці виросла в порівнянні з 1957 роком більш, ніж у 5 разів, а виробництво валової продукції збільшилось на дві третини.

Зростання прибутків колгоспу дало змогу виділити 1 млн. 840 тис. крб. на громадське будівництво та понад 1 млн. крб. на пенсії і культурні потреби. Збільшився фонд громадського споживання, зокрема асигнування на утримання дитячих ясел, оплату відпусток тощо.

Колгосп ім. Татарбунарського повстання — це високорозвинуте багатогалузеве господарство. Площа всіх земельних угідь займає 18 563 га, в т. ч. 13 076 під зерновими та кормовими культурами, 1294 га під виноградниками, 135 га під садами. Артіль має також два зарибнені ставки, пасіку та допоміжні галузі виробництва: добування каменю, виробництво черепиці, виготовлення залізобетонних виробів, два виноробні цехи, механічні майстерні тощо. Більшість виробничих процесів механізована. Господарство має 268 тракторів, 70 комбайнів, 100 автомашин, в т. ч. бензовози, молоковози, пожежні та інші. Є в колгоспі 2 комфортабельні автобуси, вантажне таксі, 10 легкових автомобілів.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства, виконання планів заготівель, за проведення меліоративних робіт, розробку і впровадження в сільськогосподарське виробництво наукових досягнень Президія Верховної Ради СРСР у травні 1967 року нагородила артіль ім. Татарбунарського повстання орденом Леніна. Постановою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 21 жовтня 1967 року колгосп нагороджено пам'ятним прапором за виконання зобов'язань на честь 50-річчя Радянської влади[1].

Середня школа. Татарбунари. 1965 р.

Виїзний пленум Спілки композиторів України в Татарбунарах. 1963 р.

[1] Газ. «Правда», 22 жовтня 1967 р.

Великих трудових успіхів домоглися колгоспники завдяки сумлінній праці. Серед них сотні ударників комуністичної праці. Ланкова Д. В. Калантарчук, бригадир Г. П. Таєр, доярка Є. І. Бондаренко нагороджені орденом Леніна. Голові колгоспу В. З. Туру присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Заслуженою повагою користуються майстри сільського господарства ударники комуністичної праці Н. П. Добинда, яка надоює по 4 тисячі кг молока від кожної закріпленої за нею корови, ланкова М. Калантарчук, що вирощує по 110 цнт винограду з га, Г. Назаренко, ланка якого вирощує по 55 цнт кукурудзи в зерні з кожного га, та багато інших.

Докорінно змінились умови праці і на суконній фабриці. Підприємство реконструйовано, обладнано сучасним устаткуванням. Тут запроваджено методи праці новаторів Москви, Ленінграда та інших міст країни.

У Татарбунарах є маслозавод, винзавод, харчокомбінат, побутовий комбінат.

Змінився й побут татарбунарців. Зникли бурдейки. Замість них споруджено світлі добротні будинки. Кімнати в них обставлені сучасними меблями. Майже в кожній хаті є газові плити з балонними установками. Для забезпечення населення водою побудовано водопровід довжиною 6 км. Селище підключено до державної електромережі. До послуг жителів райунівермаг, книжковий, взуттєвий і меблевий магазини, магазин залізних виробів, ощадкаса, пошта, телеграф, лазня, фотоательє тощо.

Добре налагоджена охорона здоров'я трудящих. Тут є лікарня на 200 ліжок, амбулаторія, санепідстанція, 2 рентген-кабінети. Крім того, колгосп ім. Татарбунарського повстання має свою грязелікарню і санаторій, куди для оздоровлення прибувають хворі й з інших областей.

У селищі працюють середня школа, де навчається 1,5 тис. учнів, середня школа робітничої молоді, заочна середня школа та школа медичних сестер. У всіх цих закладах працює близько 80 учителів. Всього фахівців з вищою освітою, що працюють у різних галузях господарства й культури, понад 150 чоловік.

Є де людям і відпочити. В селищі працює три кінотеатри, в тому числі літній і широкоекранний. При Будинку культури діє університет культури та кілька художніх колективів: драматичний, театр ляльок, оркестр народних інструментів, ансамбль пісні й танцю, вокальний ансамбль, студія образотворчого мистецтва.

В селищі є народний музей ім. Татарбунарського повстання. В ньому зібрано документи й експонати, що розповідають про героїчну боротьбу проти турків і татар, румунсько-боярських загарбників та німецько-фашистських окупантів, про розквіт селища за роки Радянської влади. Мешканці Татарбунар свято шанують пам'ять тих, хто віддав своє життя в боротьбі за щастя народу. На братській могилі учасників Татарбунарського повстання споруджено пам'ятник. Встановлено пам'ятники В. І. Леніну та радянським воїнам, що полягли в боях за визволення Татарбунар.

Натхнені ідеями Комуністичної партії, трудящі селища успішно здійснюють нові соціалістичні перетворення.

В. А. АДАМОВИЧ

Татарбунарський район розташований у південно-західній частині області. Утворений у 1940 році. Межує на півночі з Саратським, на сході — Білгород-Дністровським, на північному заході — Арцизьким та на півдні — Кілійським районами області. Площа 1765 кв. км. Населення 52,6 тис. чол., у т. ч. сільського — 43,2 тис. чоловік. Густота населення 29,6 чол. на 1 кв. км. У районі є 38 населених пунктів, які підпорядковані селищній та 13 сільським Радам.

Район перетинають кілька автошляхів, які сполучають районний центр і майже всі населені пункти із залізничними станціями та шосейними автомагістралями, що ведуть до Одеси та Ізмаїла.

За характером виробництва район в основному сільськогосподарський. Продукція сільського господарства становить 58,8 проц. всього виробництва.

Поверхня району рівнинна. Грунти — переважно південні чорноземи. Безморозний період — 210—215 діб. Річна кількість опадів — 390—350 мм. Будується Татарбунарська зрошувальна система, перша черга якої зрошуватиме 5 тис. га. Природні умови сприятливі для культури зернових, соняшнику і винограду.

Площа сільськогосподарських угідь складає 110 614 га, в т. ч. орні землі — 97 910 га (89,0 проц.), сади і виноградники —6906 га (6,3 проц.). В районі є радгосп і 14 колгоспів. Посівна площа в 1966 році складала 92 554 га, в т. ч. під зерновими культурами — 46 960 га (50,8 проц.), під технічними — 13 063 га (14,2 проц.), під кормовими — 31 242 га (33,9 проц.). Основні зернові культури — озима пшениця, ярий ячмінь та кукурудза, технічні — соняшник. У 1966-1968 рр. зібрано зернових по 25,7 цнт, у т. ч. озимої пшениці — по 26,6 цнт з га, ячменю ярого — по 16,7 цнт з га, кукурудзи — по 31 цнт з га, соняшнику — по 16,9 цнт з га; винограду — по 37,8 цнт з гектара.

В 1967 році в колгоспах і радгоспах району на 100 га сільськогосподарських угідь утримувалося 40 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 12 корів, а на 100 га ріллі — 39 свиней.

На 100 га угідь у 1967 році вироблено 33,2 цнт яловичини, 301,5 цнт молока, а на 100 га ріллі — 30,6 цнт свинини.

Сільськогосподарське виробництво має міцну матеріально-технічну базу. Колгоспи і радгоспи мають 958 тракторів і 360 комбайнів. Район повністю електрифіковано від державної електромережі. Повністю механізовані орні роботи, збирання зернових та соняшнику, очистка зернових — на 97 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 82 проценти.

В районному підпорядкуванні знаходяться 11 підприємств, на яких зайнято 1335 робітників і службовців. Харчова промисловість дає 65,6 проц. продукції, легка — 33 проценти. Найбільші підприємства — заводи виноградних вин, сукняна фабрика, маслозавод, харчокомбінат.

У торговельній мережі району є 185 магазинів і палаток, працює 48 підприємств громадського харчування. В 1965—1967 рр. товарооборот в середньому становив 43,5 млн. карбованців.

Щороку зростає житлове будівництво. За роки семирічки в районі лише індивідуальні забудовники з допомогою держави і колгоспів звели 2067 будинків. За 1966 рік збудовано 211 будинків загальною площею 13 264 кв. метри.

Медична допомога населенню здійснюється в 8 лікарнях на 385 ліжок та інших закладах охорони здоров'я, в яких працює 46 лікарів і 250 чол. середнього медичного персоналу.

В районі 9 середніх, 16 восьмирічних, 5 початкових та 2 школи робітничої і сільської молоді. В школах працює 550 вчителів, у т. ч. 23 відмінники народної освіти.

Мережа культурно-освітніх установ включає 32 клуби і будинки культури та 33 бібліотеки з книжковим фондом 238 210 примірників. У 1967 році населення передплачувало 873 примірники газет і журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Колхозное слово» виходить з 1945 року. Видається 3 колгоспні багатотиражні газети. При будинках культури і клубах створено 5 народних університетів культури та 225 гуртків художньої самодіяльності. Працює 4 радіовузли та 43 кінотеатри.

В районі є добровільне спортивне товариство «Колос», яке об'єднує 12 тис. фізкультурників, у т. ч. 1,5 тис. спортсменів-розрядників.

У районі проживають і працюють три Герої Соціалістичної Праці.

ТУЗЛИ́

Тузли — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковані села Базар'янка, Безим'янка, Весела Балка, Веселе, Лебедівка, Новомихайлівка, Ясногородка. Розташовані за 4 км від Чорного моря на західному березі лиману Бурнас, обабіч неглибокої балки, яка під час дощів заповнюється водою, що стікає в лиман. Відстань до районного центру 38 км, до найближчої залізничної станції Кулевча (на лінії Одеса—Ізмаїл) — 35 км. Населення — 2920 чоловік.

На території Тузлів у 1959—1960 рр. знайдені рештки давніх поселень доби пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.) і черняхівської культури перших століть н. е.[1]. Недалеко від села, в зруйнованому кургані, відкопано поховання дитини печеніга, де знайдено золоті прикраси (XI століття)[2].

Інші археологічні пам'ятки та писемні джерела свідчать про те, що ця територія була заселена слов'янами і входила до складу Київської Русі. Монголо-татарська навала, потім турецькі поневолювачі спустошили край. Кількість слов'янського населення дуже зменшилася. Лише з послабленням Туреччини в кінці XVIII століття на цих землях кількість слов'янського населення помітно збільшується.

Село Тузли засноване в 1787 році. Вперше тут зупинилися пастухи-кочівники, які випасали на незайнятих землях свої отари. Інші поселенці займалися видобуванням солі. Оскільки промисел посідав помітне місце, село було названо Тузлами, від турецького «туз», тобто сіль. Згодом сюди прибуло чимало втікачів від поміщиків-кріпосників з Полтавської та інших губерній, які намагалися уникнути кріпацького гніту. Крім українців, тут поселялися росіяни, молдавани, а також вихідці з інших народностей.

В 1847 році тут налічувалось 1000 жителів. Тоді ж було засновано початкову школу, в якій навчалися діти нижчих наглядачів за озерами.

Населення Тузлів займалося хліборобством, вівчарством, рибальством, а більша частина — видобуванням солі. Землю орали т. зв. малоросійським плугом або однозубим ралом, сохою. Сіяли вручну. Збирали врожай серпами і косами, а обмолочували ціпами або котками в кінній запряжці.

До 1856 року соляний промисел у Тузлах належав казні і давав близько 2—3 млн. пудів солі на рік[3]. Згодом тут виникають і приватні промисли. Найбільший з них Чефалія видавав 6—7, а то й 8 тис. пудів солі за сезон. Починався він у серпні, коли в озерах залишалося зовсім мало води. Ще задовго до цього сюди з'їжджалося багато купців. Іноді тут зупинялися табором навіть з сім'ями та власною худобою 600—700 чол. Робітників, що видобували сіль, протягом сезону збиралося тисяч з десять.

Найбільшу кількість солі купували чумаки, що приїздили з Полтавщини та інших місць України. Ще з ранньої весни сюди по сіль з'їжджалось безліч чумацьких возів. Вони зупинялися в степах навколо Тузлів, де можна було користуватися пасовиськами та криницями. Так, у 1846 році до тузлівських соляних промислів прибуло 60 тис. возів, з якими було не менше 15 тис. погоничів та 120 тис. голів худоби. Часто така кількість людей надовго затримувалась біля Тузлів. Щоб прохарчувати себе і прогодувати худобу, чумаки йшли на заробітки до сусідніх поміщиків або тузлівських багатіїв.

Праця на солевидобуванні була тяжка і виснажлива. З раннього ранку робітники візками в'їжджали в озеро з пологих берегів, займали ділянки і лопатами відколювали куски солі. Потім вилами підіймали її з води і навантажували на візки. Тут сіль обсихала, після чого її звозили на середину ділянки і зсипали в «бугри»,

---

[1] Краткие сообщения о полевых, археологических исследованиях Одесского Госуниверситета им. И. И. Мечникова и Одесского археологического музея. Одесса, 1961, с. 18.

[2] Записки Одесского археологического общества, т. 1 (34). Одесса, 1960, с. 287—289.

[3] Журнал министерства внутренних дел, 1846, ч. 16, с. 87—88; Горный журнал, 1851, ч. 3, с. 431.

які швидко тверділи, утворюючи суцільну масу. Солона вода, в якій від світанку до смеркання стояли робітники під серпневою спекою, роз'їдала тіло, а тяжка праця виснажувала сили і здоров'я. Плата ж була низькою. На добування солі, утримання управління, приміщень та інші потреби казна витрачала по 2 коп. сріблом з пуда, хоч продавалася сіль з казенних запасів по 27 коп. сріблом за пуд. Власне, кожен мільйон пудів солі давав казні 250 тис. крб. чистого прибутку. В той же час робітники за свою важку працю одержували копійки[1].

Згодом солевидобувні промисли перейшли до рук приватних підприємців.

Голод, хвороби підстерігали бідняцьке населення на кожному кроці. Але трудящі не мирились з таким становищем. У 60-х роках XIX століття селяни відмовились відбувати повинність підводами, а також вимагали передати утримання сільської пошти на рахунок земського збору[2].

В 1878 році Тузли вже називалися посадом. Тут було 114 будинків, у яких мешкало 1274 жителі. Також було 4 вітряки і 6 шинків. Жителі посаду мали 300 голів великої рогатої худоби, 15 825 овець і 200 коней[3]. Звичайно, що більшість цього поголів'я належала місцевим багатіям.

У середині 70-х років XIX століття в посаді було двоє невеличких парафіяльних училищ.

Наприкінці XIX століття соляні промисли знову перейшли до казни. Незважаючи на деякий технічний прогрес у ряді промислових галузей, солевидобування в Тузлах залишалося таким же примітивним, як і в першій половині XIX століття. Через наявність великої кількості вільних робочих рук, зокрема розорених селян Тузлів і сусідніх сіл, які шукали будь-якого заробітку, адміністрація промислу зовсім не дбала про полегшення людської праці.

Нелегко було й тим жителям, що займалися сільським господарством. Внаслідок класового розшарування чимало родин залишилося без землі. Щоб не вмерти з голоду, вони наймалися на соляний промисел.

Умови життя трудового населення були жахливими. Переважна більшість мешкала в глиняних хатах, т. зв. бурдейках. Під одною покрівлею було і житло господаря, і хлів та інші господарські приміщення. Вздовж оселі ставили невеликий навіс на дерев'яних або кам'яних підпорках, під яким восени сушили цибулю, кукурудзу, тютюн тощо. Помешкання мало чисту хату, або горницю, і чорну, де стояла піч з лежанкою. Під глухою стіною, біля печі, лаштувався на стовпцях дерев'яний піл, трохи далі — стіл, під вікнами, вздовж стіни, дерев'яна лава, а в кутку, на стіні, висів мисник. В горниці теж був піл, або тапчан, стіл, під вікнами лава і скриня, в якій зберігалася одежа, взуття тощо. Житло на чорну і чисту хату ділили сіни і комора. Як правило, опалювалася, і тільки взимку, піч у чорній хаті. Освітлювалась хата каганцем. Гасовими лампами користувалися лише багатії. Вони жили в добротних кам'яних будинках під черепицею.

Одежа була домашнього виробництва: з грубого домотканого сукна шили верхній одяг, з полотна — спідній. Високі баранячі шапки носили взимку і влітку. Кожна селянська сім'я забезпечувала себе і взуттям, виготовляючи постоли з волової чи кінської шкіри. Звичайно, біднота і цього не мала в достатку. Тільки багатії купували шкіряне взуття, матерію та одяг у місті.

Хоч через важкі соціальні умови більшість селян залишалася неписьменною, проте набутий життєвий досвід з великою любов'ю передавався ними з покоління в покоління. Так, ткання сукна, килимів, налавників, доріжок, плетіння вовняних панчіх, вишивання сорочок, вичинювання шкур, виготовлення глиняного посуду —

---

[1] А. А. Скальковский. Соляной промысел в Новороссийском крае 1715—1847 гг., с. 54—56. (Відбиток статті зберігається в науковій бібліотеці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова).

[2] История Молдавии. Документы и материалы, т. 3. Кишинев, 1962, с. 454.

[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 5, арк. 74.

все це стало надбанням самодіяльності жителів Тузлів. Народна творчість знаходила своє відображення також у прикрасах жител та побутових речах, часто зберігаючи національний колорит. Так, українці і росіяни розмальовували фронтони будинків і загорожі півниками або квітами на білому фоні. Молдавани прикрашали хати й паркан біля воріт також квітами або деталями рослинного орнаменту.

Зберігав народ пісні, казки, перекази, героями яких були богатирі — борці за щастя народне. Наприклад, в українських, російських та молдавських піснях, казках і переказах злими ворогами завжди були турки, татари, польська шляхта, свої поневолювачі — російські та українські поміщики і молдавські бояри. В побутових піснях оспівувалися різні процеси праці. На традиційні вечорниці в українців і молдаван та вечорки в росіян збиралися не тільки молоді, а й літні люди. Тут розмовляли, співали пісень і одночасно виконували якусь роботу; у росіян і українців, як правило, чоловіки нанизували перець, тютюн, жінки пряли, плели; у молдаван — теребили кукурудзу, пряли вовну.

На початку XX століття становище переважної більшості жителів Тузлів значно погіршало. Збільшилася кількість безземельних і таких господарств, що мали по 1—5 десятин землі. Безземельні наймалися на роботу до куркулів або працювали на соляному промислі.

Діти бідняків у школі не навчалися. Якщо часом бідняцька дитина починала ходити до школи, то тільки до перших морозів, а потім за браком взуття і одягу залишала її. До того ж невеличке однокласне народне училище не могло вмістити й половини бажаючих. Містилося воно в старому, тісному, вогкому і темному будинку. Завідуючий училищем І. Д. Володимиров даремно просив адміністрацію про розширення школи. Щоб якось вмістити дітей, він розсаджував їх біля вікон і в проходах між партами на ящиках тощо. Училище не мало ні учнівської бібліотеки, ні елементарних наочних приладь. Між тим, потреба вчитись була велика. З року в рік багатьом дітям відмовляли в прийомі до школи за «недостачею місць»[1].

Тяжке матеріальне становище викликало гостре незадоволення серед трудового населення. На початку XX століття в село проникають революційні ідеї. З жандармських документів відомо, що в квітні 1904 року в Кишиневі були затримані житель посаду Тузлів Д. Р. Вегержинський, 32 років, і житель Кишинева Корнієнко, які поширювали нелегальну літературу з метою агітації серед населення. Під час обшуку в обох затриманих знайдено соціал-демократичні видання — 5 примірників прокламацій і 4 брошури[2].

Під впливом революційних подій, що відбувались по всій країні 1905—1907 рр., спалахнули виступи трудящих і в Тузлах. Селяни намагалися поділити землі місцевих багатіїв і сусідніх поміщиків. Виступаючи проти самоуправства і гніту експлуататорів, у 1906 році вони підпалювали поміщицькі садиби.

Революційна боротьба продовжувалась і в наступні роки. У 1917 році вона розгорнулась з новою силою і проходила в Тузлах більш організовано, ніж в інших селах Ізмаїльського повіту. Однак після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції куркулі на чолі з повітовим комісаром Тимчасового уряду намагалися захопити в свої руки владу в сільських і волосних комітетах, зберегти старі посади, чиновників. Колишні чорносотенці, писарі, шинкарі, староста, збирачі податей і сотники перешкоджали трудовому народові вибирати своїх представників до місцевих органів управління. Восени 1917 року селяни Тузлів виступили проти дій реакції і обрали сільський комітет.

Звістка про Велику Жовтневу соціалістичну революцію в Петрограді та про прийняття декретів про землю й мир мала вирішальний вплив на посилення революційної боротьби в Тузлах. Протягом листопада — грудня 1917 року і січня 1918 року селяни розподіляли між собою куркульські землі.

---

[1] Газ. «Бессарабская жизнь», 6 травня 1906 року.
[2] ЦДА МРСР, ф. 39, оп. 1, спр. 1010, арк. 2.

Довести революційні перетворення на селі до кінця не довелось. Скориставшись виключно важким становищем молодої Радянської держави, румунські бояри за допомогою націоналістів-зрадників молдавського народу, всупереч бажанням трудящих, взимку 1918 року окупували Бессарабію, в т. ч. й Тузли. Почалися довгі і тяжкі роки панування боярської Румунії. Життя стало ще важчим, ніж за часів царського режиму. Румунські бояри, поміщики і буржуазія розглядали Бессарабію як край для наживи. До того ж окупанти мстили трудящим за їхню активну участь в революційній боротьбі в дні Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади. Вони повернули землю поміщикам, розстрілювали і катували невинних людей, румунізували школи тощо. В 1918—1924 рр. проведено т. зв. аграрну реформу, за якою значна частина угідь стала казенною і могла передаватися лише в оренду. Землю, що була залишена селянам, вони могли придбати по дуже дорогій ціні. Викуп селяни мали внести протягом 40 років. Проте внаслідок кризи, яка охопила Румунію, уряд стягнув ці гроші за 5 років. Крім того, з кожного селянського двору брали щороку пересічно по 4 тис. лей податку.

На економіці села негативно позначилась відірваність Бессарабії від України та її традиційних ринків, зокрема Одеси. Сільськогосподарські продукти збувати було ніде. Селяни розорювались і за безцінь продавали свої землі куркулям. Так, за даними 1921—1937 рр. у Тузлах з 650 господарств налічувалось 75 безземельних, 146 мали по 3—5 десятин[2]. В той же час куркульським господарствам належало по 100 і більше десятин землі[3]. Біднота не мала великої рогатої і робочої худоби, реманенту. З 211 господарств на початку 1940 року лише половина мала деякий реманент, 93 були безкінні, 56 мали по одній коняці[4]. Щоб обробити свої крихітні наділи, вони змушені були завжди просити в куркулів у борг і тяглову силу, і насіння для посіву, а потім віддавати чи відробляти вдвоє більше.

Згадуючи своє злиденне життя за часів господарювання румунських окупантів, колгоспниця сільгоспартілі «Победа» А. В. Крижанівська говорила, що їхня сім'я тоді мала 2 десятини землі. Але й її вона не могла вчасно обробити. Кожної весни, коли надходив час сіяти, мучило одне й те саме питання — чим обробити поле і де взяти насіння? Вихід зі скрути був один — йти по «допомогу» до куркуля. А той давав на день — два коня й трохи зерна. За це потім доводилося відробляти в його господарстві все літо. На свою ниву ніколи було й глянути. Так і заростала вона бур'янами. Восени ж, коли збирали хліб, то виявлялося, що цього мізерного врожаю знову не вистачить до нового року. І знову доводилось іти наймитувати до куркуля[4].

Дочка колишнього наймита Діденка також згадує: «Пам'ятаю 1939 рік. Зима... Через розбиті шибки зі свистом вривається вітер. В хаті холодно. На дерев'яному ліжку сидимо ми, шестеро дітей, одне одного менше. На нас благенькі платтячка, ноги босі, а самі голодні — третій день не бачили шматка хліба. Поруч сидить мати і заспокоює менших, що розплакалися... В хату входить батько. Він повернувся від куркуля: просив позичити хліба до наступної осені, але той не дав»[5].

Переважна частина населення була позбавлена медичної допомоги. Лише після неодноразових прохань і вимог жителів у 1928 році в село прислали акушерку й ветеринарного лікаря, які мали обслуговувати не тільки Тузли, але й ще 15 навколишніх сіл. До того ж ліки були дуже дорогі, так що практично лікування для бідних залишалось недоступним.

Зазнавало населення і важкого національного гноблення. В усіх установах заборонялася рідна мова. Окупанти не дозволяли збиратись на вечорниці, співати пі-

---

[1] ЦДА МРСР, ф. 680, оп. 1, спр. 3817, т. 1, арк. 260—264.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі. Статистические сведения Румынии. Ежегодник за 1928 г., с. 840.

[3] Одеський облпартархів, ф. 6498, оп. 1, спр. 1, арк. 56.

[4] Газ. «Советская правда», 7 листопада 1948 року.

[5] Газ. «Советская правда», 27 серпня 1950 року.

сень. Навіть сенатор Александрі, один з тих, хто продав Бессарабію румунській буржуазії, заявив в сенаті, що «з тих пір як Румунія приєднала Бессарабію, там більше не чути ні пісень, ні танців»[1].

Не краще стояла справа з освітою. Школи були румунізовані. Всі учителі, які не володіли румунською мовою або не прийняли румунського підданства, звільнялись з роботи. В 1928 році в Тузлах на 2942 жителі працювало дві невеличкі початкові школи[2]. Навчалися в них переважно діти заможних селян. Основна маса дітей лишалась неписьменною.

28 червня 1940 року жителі Тузлів з радістю зустріли Червону Армію — армію-визволительку.

Трудящі з великим ентузіазмом приступили до будівництва нового життя. На загальних зборах села, що проходили з великим піднесенням, обрали сільську Раду на чолі з І. А. Баласом. Сільська Рада відбирала в куркулів лишки землі і наділяла нею безземельних і малоземельних селян.

Після визволення створено партійну та комсомольську організації. Вони провели роз'яснювальну роботу серед населення, знайомили його з життям колгоспного селянства Радянського Союзу.

В 1940 році Тузли стали районним центром.

У березні 1941 року бідняцькі і середняцькі господарства утворили ініціативну групу, яка почала організовувати колгоспи. 211 селянських родин звернулися до Тузлівського райкому партії з проханням дозволити їм перейти на колективний обробіток землі. Було утворено 2 колгоспи: «Червона Україна» і «Червоний прикордонник». Навесні 1941 року артілі об'єднували близько 500 господарств. З допомогою держави засіяли лани і виростили перший за Радянської влади добрий урожай. Проте зібрати його колгоспники не змогли.

Мирна праця була перервана віроломним нападом на Радянський Союз фашистської Німеччини та її сателітів, у т. ч. й королівської Румунії. 22 липня 1941 року в Тузли увірвалися німецько-румунські війська.

В умовах жорстокої окупації, що настала з перших днів, радянські люди чинили поневолювачам опір. У селі утворилася підпільна група, якою керував П. І. Завгородній (член партії з 1931 року). Він ще в 1917—1918 рр. боровся за встановлення Радянської влади в Тузлах. Під час окупації Бессарабії воював на фронтах громадянської війни, а після визволення повернувся в рідне село, де працював на партійній і радянській роботі. Коли почалася Вітчизняна війна, він евакуював дружину з трьома дітьми на схід країни, а сам залишився в підпіллі для боротьби проти окупантів. До підпільної групи входили І. А. Балас, який залишався підпільним головою сільради, та С. І. Старков. Ще будучи гімназистом, С. І. Старков брав участь у революційній боротьбі. Місцеві власті заслали його далі від радянського кордону в Трансільванію, в табір Сату-Маре, де він пробув аж до визволення Тузлів від окупантів. Повернувшись у село, спочатку працював інспектором виконкому районної Ради депутатів трудящих, брав участь в організації колгоспу «Червоний прикордонник».

Натрапивши на слід підпільників, сигуранца схопила їх і в ніч з 5 на 6 серпня 1941 року по-звірячому закатувала[3]. Через деякий час схопили і розстріляли О. С. Кочорбу, братів Івана і Андрія Брошеванів[4].

23 серпня 1944 року Червона Армія визволила Тузли. На селі відновилася Радянська влада. Головою сільради обрали Т. В. Кістолу. Відновили роботу райком партії, райком комсомолу, виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих. У грудні 1944 року районна партійна організація об'єднувала 37 комуністів.

---

[1] Журн. «Красная Бессарабия», 1927, № 4—5, с. 33.

[2] Філіал Одеського облдержархіву у м. Ізмаїлі. Статистические сведения Румынии. Ежегодник, 1928, с. 840.

[3] Газ. «Чорноморська комуна», 24 серпня 1967 року.

[4] Газ. «Придунайская правда», 1 серпня 1945 року.

Під керівництвом партійної організації сільська Рада організувала селян на відновлення господарства, зруйнованого і пограбованого окупантами. Відбудовувати його доводилося в дуже важких умовах. Продовжувалась Велика Вітчизняна війна, і країна не могла подати достатню допомогу визволеним районам. В Тузлах, як і в інших селах району, не залишилось жодної автомашини, трактора. З обох МТС району — Базар'янської і Маразліївської — окупанти вивезли всі сільськогосподарські машини в Румунію. Доводилось створювати заново і колгосп і МТС, повністю відбудовувати соляний промисел, рибне господарство. Сільська Рада при допомозі партійної організації мобілізовувала населення на відновлення колгоспу. Восени 1945 року в артіль «Победа» об'єдналося 50 господарств. Головою правління обрали І. М. Маймеска. Господарство поступово міцніло економічно і організаційно. В 1947 році на його поля прийшов перший трактор, за стерном якого сидів перший тузлівський тракторист В. Ф. Куртов. Через рік він став бригадиром тракторної бригади і на цій посаді працює й досі. Незважаючи на недостатню кількість техніки, трудівники колгоспу завдяки самовідданій праці перевиконували планові завдання. Навіть у неврожайний 1947 рік молодіжна ланка артілі, яку очолювала І. Воднічел, зібрала по 37 цнт кукурудзи в зерні з гектара. Одноосібні селяни стали переконуватись у перевазі колективних методів господарювання.

Трудящі східних республік країни подали допомогу районам, визволеним від ворожої навали. Почала прибувати техніка.

Рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС про подання матеріально-технічної допомоги сільському господарству і підвищення матеріальної зацікавленості колгоспників у наслідках своєї праці дали позитивні результати. Прибутки артілі за 1953 рік перевищували 1,2 млн. крб. Колгоспники одержали по 4 кг зерна на трудодень.

Подальші заходи партії й уряду сприяли невпинному піднесенню колгоспного виробництва. За рахунок освоєння непридатних земель розширилася посівна площа. З 5582 га землі, закріплених за артіллю, під зернові культури виділено більше 2 тис. га. Колгоспники стали вирощувати сталі врожаї за різних погодних умов, які перевищують 20 цнт зернових з кожного гектара. Поліпшилися справи в колгоспному тваринництві. Якщо в 1953 році на фермах було 186 голів великої рогатої худоби, то в 1967 році тут уже утримувалося 1,9 тис. голів, понад 2 тис. свиней і стільки ж овець. У 1967 році надої молока на 100 га угідь досягли 200 цнт, відповідно вироблено м'яса 38,4 цнт. Від рослинництва і тваринництва артіль одержала понад 1 млн. крб. прибутку. На трудодень колгоспникам видано тільки грішми по 2 крб. 48 копійок.

За роки Радянської влади змінився характер праці селянина. В 1965 році село було підключено до державної енергосистеми. Відійшли у вічність примітивні знаряддя обробітку землі. На допомогу людям прийшла потужна й досконала техніка. На початок 1968 року артіль мала 60 різних тракторів, 7 зернових комбайнів, 13 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Це дало змогу механізувати

Горіховий сад. Тузли. 1967 р.

польові роботи, починаючи від оранки і кінчаючи збиранням врожаю зернових та технічних культур. Також механізовані заготівля і подача кормів, доїння та інші процеси праці на тваринницьких фермах.

За високі показники в розвитку хліборобства й тваринництва колгосп в 1954 і 1956 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Ряд колгоспників нагороджений медалями виставки, а свинарка А. Ф. Кишенко удостоєна найвищої урядової нагороди — ордена Леніна.

Партійна організація колгоспу повсякденно турбується про піднесення колгоспного виробництва, зростання добробуту колгоспників. Комуністи, поставлені на вирішальних ділянках артільного виробництва, завжди попереду. Так, завідуючий фермою І. С. Бодюл з своїм колективом, у складі якого 4 комуністи і 5 комсомольців, домігся значного збільшення прибутків від тваринництва. Зразки комуністичного ставлення до праці показують телятник комуніст Д. Коршенюк, їздовий комсомолець О. Діденко, доярка К. Лабойко та інші. За самовіддану працю по надою молока доярку В. Ф. Дунаєнко в березні 1966 року нагороджено орденом «Знак Пошани». За успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва зернових та кормових культур, орденом «Знак Пошани» нагороджено ланкових А. А. Боєву і В. Г. Копацину.

Багато зусиль доклали робітники рибного господарства, яке під час німецько-румунської окупації було занедбане. Оскільки не розчищались канали і прилив води з моря припинився, озера, які колись кишіли рибою, повисихали, а місцями перетворилися в болото. Колектив працівників рибопункту з великим ентузіазмом відбудовував своє господарство і в 1948 році виростив мальків[1]. У 1951 році одержано великий вилов кефалі. Вже тоді рибне господарство дало тільки чистого прибутку 1377 тис. крб. На кожного рибалку прийшлося по 170 цнт вилову замість 35 цнт, передбачених планом. Рибне господарство успішно розвивається і далі.

За роки Радянської влади невпізнанно змінились життя і побут жителів Тузлів. Лише за 1965 рік збудовано стільки будинків, скільки було збудовано за всі роки румуно-боярської окупації[2]. Тепер тільки де-не-де стоїть мазанка-бурдейка, як згадка про важке минуле. Село добре впорядковане, всі вулиці в два-три ряди обсаджені декоративними деревами. Село електрифіковане і радіофіковане. Майже кожна сім'я придбала сучасні меблі, радіолу або телевізор, швейну машину, велосипед або мотоцикл, коштовний одяг, взуття та інші цінні речі. Створене ще в 1944 році ССТ має 22 торговельні підприємства, з них 15 у Тузлах, в т. ч. чайна, пекарня, цех безалкогольних напоїв тощо. Дорога з твердим покриттям сполучає село з Білгородом-Дністровським, залізничною станцією Кулевча й Одесою. Два рази на день сюди прибуває пасажирський літак з Одеси.

Набагато поліпшилось медичне обслуговування. В 1948 році в селі відкрито лікарню на 60 ліжок. У ній працюють 6 лікарів та 22 фахівці з середньою медичною освітою. В лікарні є хірургічне, пологове, дитяче і терапевтичне відділення. Працює аптека.

Великі зрушення сталися в освіті та культурі. В Тузлах повністю ліквідована неписьменність. Середню школу відвідують понад 500 учнів, а навчають їх 30 вчителів. Діти дошкільного віку виховуються в дитячому садку і дитячих яслах. Відкрито сільську і колгоспну бібліотеки. Жителі села і тепер передплачують 650 газет і 340 журналів. Тут працює Будинок культури на 400 місць, при якому створено гуртки художньої самодіяльності. В життя села входять нові звичаї і обряди: комсомольські весілля, урочиста реєстрація новонароджених тощо.

Відійшли назавжди в минуле злидні, безправ'я, національне й соціальне гноблення. Заможно і радісно живуть сьогодні трудівники Тузлів.

В. А. АДАМОВИЧ

---

[1] Газ. «Советская правда», 19 серпня 1948 року.
[2] Одеський облпартархів, ф. 6498, оп. 3, спр. 8, арк. 3.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТАТАРБУНАРСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОЛІ́ССЯ (до 1947 року — Акмангіт) — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Сарата (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 3335 чоловік.

У селі — колгосп ім. Кутузова, багатогалузеве господарство, яке має 9415 га землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, виноградарство. В артілі є черепичний цех, пилорама, кузня та винзавод. На південній околиці села — кам'яні кар'єри, де добувають бутовий камінь.

Серед механізаторів відомі в області зачинателі руху швидкісників брати Криворученки.

В Білолíссі — середня школа, клуб, де працює університет культури. Функціонує лікарня на 25 ліжок. До послуг населення— павільйон побутового обслуговування.

Білолісся засноване в 1815 році на місці татарського поселення. Під час румуно-боярської окупації в селі діяло революційне підпілля. Восени 1918 року був створений ревком, який установив через своїх посланців зв'язок з Радянською Україною. У квітні 1923 року членів ревкому заарештували, але підпілля не припинило своєї діяльності. В селі відбувались заворушення, особливо сильні під час Татарбунарського повстання.

Навколо села збереглося багато курганів, деякі з рештками кам'яних споруд.

БОРИ́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на західному березі озера Сасика, за 5 км на південь від районного центру. Населення — 1836 чоловік. Сільраді підпорядковане село Глибоке.

В селі міститься четверта комплексна бригада колгоспу ім. Татарбунарського повстання. Господарство тваринницького напряму. Вирощуються також кукурудза, цукрові буряки, соняшник і виноград. На території села багато високоякісних глин і піску, на базі яких працюють цегельний завод і 3 гончарних цехи.

Грязелікарня колгоспу ім. Татарбунарського повстання. Борисівка. 1967 р.

У Борисівці є восьмирічна школа, бібліотека. Будинок культури на 800 місць. Тут розміщені дитяча протитуберкульозна лікарня на 120 місць, грязелікарня, пансіонат. За 1959—1965 рр. в селі побудовано 72 житлові будинки. До послуг населення — швейна майстерня.

Засноване село в 1822 році. Його населення поповнювалось переселенцями з Нижньої Буковини, Хотинського й Ізмаїльського повітів.

Біля села виявлені рештки поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Поблизу с. Глибокого знайдено залишки черняхівського поселення (II—V століття н. е.) і слов'янського селища (X—XI століття).

ВИШНЕ́ВЕ (до 1947 року — Новий Карагач) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Сарата (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 1713 чоловік.

В селі — колгосп ім. Чапаєва, який має 5625 га землі, з них 4607 га орної. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Допоміжні підприємства — пункт по переробці винограду, пилорама, черепичний цех.

У Вишневому є восьмирічна школа, клуб, при якому створено народний університет, бібліотека. До послуг жителів села — павільйон побутового обслуговування.

За 1959—1966 рр. збудовано 200 житлових будинків.

Вишневе засноване в 1820 році болгарами.

ДИВІ́ЗІЯ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Хаджідеру, за 35 км на південний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Кулевча на лінії Одеса—Ізмаїл. Населення — 3471 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лиман.

Колгосп «Україна» має 10 125 га землі, в т. ч. 8032 га орної. Основний напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства—млин, черепичний цех, лісопильня, олійня, пункт по переробці винограду, 2 ремонтні майстерні.

Є середня і восьмирічна школи та середня школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 600 місць, працює лікарня на 50 ліжок. Виходить багатотиражна газета «Колгоспна правда».

За останні роки споруджено 180 житлових будинків.

Засноване село в 1808 році. Першими поселенцями були суворовські солдати, які відслужили свій строк, та кріпаки-втікачі Під час столипінської реформи у 1907 і 1912 рр тут відбулись селянські виступи. У 1919 році революційно настроєні селяни підтримували зв'язки з підпільною комуністичною організацією Акермана. В період підготовки Татарбунарського повстання в селі виник підпільний ревком.

В околицях села виявлено мезолітичну стоянку (13—8 тисяч років тому), поселення доби бронзи та перших століть н. ери.

ДМИ́ТРІВКА (до 1940 року — Дельжильєри)— село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Арциз (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 4426 чоловік, переважно болгари. Сільраді підпорядковані населені пункти Баштанівка і Нова Олексіївка.

Колгосп ім. Димитрова володіє 13 900 га землі, в т. ч. 11 299 га орної. Напрям господарства — вирощування зернових, садівництво, виноградарство, тваринництво. Допоміжні підприємства — олійня, виноробний завод, 2 ремонтні майстерні.

В Дмитрівці є середня школа і школа сільської молоді, три бібліотеки, Будинок культури на 1000 місць. Працює лікарня на 25 ліжок. До послуг жителів — павільйон побутового обслуговування.

За роки семирічки зведено 500 нових будинків.

Засноване село в 1828 році на місці колишнього татарського стійбища Хаджідеру.

В період румуно-боярської окупації в селі діяло революційне підпілля. На нелегальних зборах селяни читали листівки, дізнавались про соціалістичні перетворення в Радянському Союзі.

На території села виявлені поселення доби пізньої бронзи та перших століть н. ери. Такі ж поселення є біля села Баштанівки.

ЖО́ВТИЙ ЯР (до 1944 року — Сарияри) — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу озера Алібею, за 28 км від райцентру і за 25 км від залізничної станції Кулевча. Населення — 1300 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Маразліївка, Мар'янівка, Нове, Раздольне, Ройлянка, Царичанка.

У селі — центральна садиба рільничо-тваринницького колгоспу ім. Калініна, який має 11 426 га землі; з допоміжних підприємств — черепичний завод, лісопильню.

У Жовтому Яру є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює швейна майстерня.

Засноване село у 1789 році вівчарями-муканами, вихідцями з Австрії. Жителі Жовтого Яру брали активну участь у Татарбунарському повстанні. Загін, очолюваний А. І. Клюшниковим, одержував матеріальну допомогу від жовтоярців.

На території села виявлено поселення часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.). та перших століть н. ери. Є кургани кочових племен XI—XIII століть.

ЛИМА́Н (до 1947 року — Золотокари) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 55 км від залізничної станції Сарата. Населення — 2555 чоловік.

В селі міститься колгосп «Пограничник», який має 7466 га землі. Господарство м'ясо-молочного напряму, вирощує зернові, технічні культури, городину. Артіль має млин.

У 1967 році колгосп одержав з га по 28 цнт зернових, 46 цнт кукурудзи, 52,6 цнт винограду.

Тут є середня школа, Будинок культури. Діє дільнична лікарня на 50 ліжок.

Засноване село у 1812 році.

Під час Татарбунарського повстання в селі був створений революційний загін, який виступив проти окупантів.

Житель села А. К. Гордієнко в 1905 році брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін».

На півночі від села виявлено рештки поселення часів пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. ери).

НЕРУША́Й — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км на захід від озера Сасика, за 24 км від районного центру. Повз село проходить шосе Вилкове—Кілія. Населення—3118 чоловік.

Колгоспу ім. Шевченка належить 8347 га землі, в т. ч. 6441 га орної. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво.

Артіль має олійню і вовночесальню, пилораму, черепичний цех, виноробню.

В Нерушаї є восьмирічна школа і школа сільської молоді, бібліотека, клуб на 250 місць. Працює комбінат побутового обслуговування. За 1959—1966 рр. споруджено 200 житлових будинків.

Село засноване татарами в кінці XVIII століття. На початку 1918 року жителі села разом з бійцями загонів, якими керував А. Г. Железняков, брали активну участь у боротьбі з румуно-боярськими окупантами, а пізніше у 1924 році — у Татарбунарському повстанні. Після його придушення немало повстанців було засуджено. На честь полеглих у бою під час Татарбунарського повстання тут споруджено пам'ятник.

В околицях села знайдено рештки поселень усатівської культури (III тис. до н. е.), поселення часів бронзи (II тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (III—V століття н. ери).

ПРИМО́РСЬКЕ (до 1945 року — Шагани) — село, центр сільської Ради, розташоване біля озера Шаганів, за 6 км на північ від Чорного моря, за 35 км від районного центру. Населення — 2355 чоловік. Сільраді підпорядковане село Трихатки.

Колгосп ім. 50-річчя Великого Жовтня — багатогалузеве господарство з розвиненим рільництвом і тваринництвом. Воно має 5598 га землі, в т. ч. 4062 га орної. Із допоміжних підприємств є виноробний пункт, олійня, пилорама, черепичний цех. Тут також розташований рибальський колгосп «Світлий шлях».

У Приморському є Будинок культури на 600 місць. Діє лікарня на 50 ліжок. Працюють швейна і взуттєва майстерні.

В 1957 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну, а до 20-річчя з дня перемоги у Великій Вітчизняній війні — пам'ятник односельчанам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

РИБА́ЛЬСЬКЕ (до 1945 року — Мартаза) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі озера Шаганів, за 25 км від районного центру. Населення — 814 чоловік. Сільраді підпо-

рядковані населені пункти Балабанка, Кочкувате, Мала Балабанка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 7215 га землі, з них орної 5923 га. Основний напрям господарства — рільництво. Добре розвинені тваринництво і виноградарство. У господарстві є столярна майстерня, пилорама, черепичний завод, олійня.

Є восьмирічна школа, Будинок культури. Працюють дві швейні майстерні. За останні п'ять років тут споруджено 150 нових будинків.

Засноване село у 1871 році селянами-втікачами з Херсонщини і Таврії. Пізніше тут оселились молдавани.

СТРУМО́К (до 1946 року — Чишма) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Сарата (на лінії Одеса—Ізмаїл). Населення — 2513 чоловік. Сільраді підпорядковане село Спаське.

На території села — центральна садиба колгоспу «Правда», який має 9884 га землі, в т.ч. 7719 га орної. Господарство колгоспу багатогалузеве: рільництво, тваринництво, виноградарство. Допоміжні підприємства — олійня, виноробний пункт, ремонтна майстерня.

У Струмку — середня школа та середня школа сільської молоді, Будинок культури. Працює лікарня. До послуг жителів — шевська майстерня.

Засноване село в 1756 році.

Струмок був однією з основних баз Татарбунарського повстання. Тепер у селі проживають 16 учасників цього повстання.

Навколо села виявлені поселення доби бронзи, перших століть н. ери і слов'янське селище IX—X століть.

ТРА́ПІВКА (до 1945 року — Тропоклу) — село, центр сільської Ради, розташоване на східному березі озера Сасика, за 12 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Сарата. Населення — 1486 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зарічне і Новоселиця.

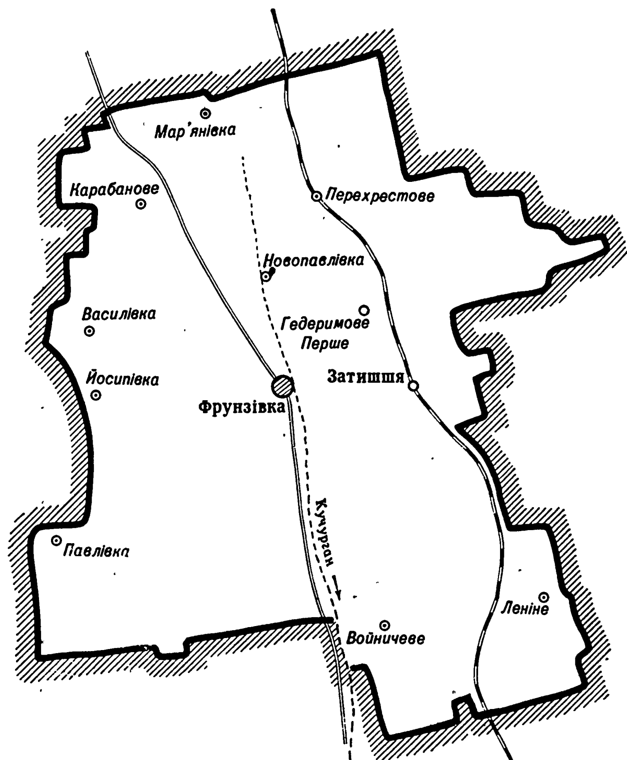
На території села — центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який має 6495 га землі, в т. ч. 4715 га орної. Виробничий напрям — рільництво, м'ясо-молочне тваринництво, виноградарство та птахівництво. Допоміжні підприємства — млин та дві виноробні.

У Трапівці діють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

До послуг населення — швейна майстерня. За 1959—1966 рр. збудовано 155 житлових будинків. Село засноване в 1829 році. У 1922 році в Трапівці виникли підпільні осередки, члени яких брали участь у Татарбунарському повстанні і були закатовані румунськими жандармами після його придушення.

На території села знайдено рештки поселень доби бронзи та перших століть н. ери. Такі ж рештки виявлено біля сіл Зарічного і Новоселиці.

ФРУНЗІВСЬКИЙ РАЙОН

ФРУ́НЗІВКА

Фрунзівка (до 1927 року — Захар'ївка) — селище міського типу, центр однойменного району і селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Глибокояр, Єлизаветівка, Майорське, Росіянівка, Стоянове. Сучасна Фрунзівка об'єднує колишнє містечко Захар'ївку та невеличкі села Баєрове, Єкатеринівку, Адамівку, Латівку. Розташована на річці Кучургані. Відстань до Одеси — 140 км, до найближчої залізничної станції Затишшя — 12 км. Через селище проходить шосейний шлях Одеса—Балта. Населення — 6,3 тис. чоловік.

На території Фрунзівки і поблизу неї виявлено рештки поселення епохи мезоліту (13 тис. років тому) та великий могильник черняхівської культури (III—VI століття н. е.)[1].

До кінця XVIII століття про цей край, захоплений турками і татарами, в Росії знали дуже мало. Вважали, що він «пустинний, безводний і безлісний, непридатний для заселення»[2]. Однак у 1791 році, коли землі між Бугом і Дністром були приєднані до Російської держави, виявилося, що тут є чимало поселень. Захар'ївка була одним з них. Її заснували в другій половині XVIII століття російські і українські кріпаки-втікачі, а також молдавани, що прийшли сюди з-за Дністра.

Царський уряд інтенсивно колонізував цей край. Він щедро роздавав землі поміщикам з умовою обов'язкового їх заселення кріпаками з внутрішніх губерній. Не одну тисячу десятин одержав князь Аргутинський-Долгоруков. До його володінь входила і Захар'ївка, яка мала 78 дворів і 249 жителів[3].

---

[1] Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 5. Одесса, 1966, с. 242; Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1962 год. Одесса, 1964, с. 23; История и археология юго-западной области СССР..., с. 160—164.

[2] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб, 1865, с. 251; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 4. Тираспольский уезд, с. 80.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18598, арк. 1.

Заселення цих земель йшло дуже повільно. Робочих рук не вистачало. Аргутинський-Долгоруков, як і інші землевласники, знайшов вихід в тому, що став «закріплювати в селянство» поселенців, що жили тут раніше. Їх почали називати зобов'язаними поселянами. Вони не були кріпаками, але вже не мали права переселятися з тих земель, де їх застав перепис 1798 року. Крім того, їх примушували виплачувати поміщикові десяту частину свого врожаю, віддавати кожну десяту вівцю (звідси пішла назва «десятинники») і 12 днів на рік безплатно відробляти на землевласника, а 7 днів — з платою по 25 коп. на день[1].

На примусове «закріплення в селянство» і встановлення повинностей поселенці Побужжя відповідали боротьбою проти поміщиків. У заворушеннях 1803—1804 рр. активну участь брали і селяни Захар'ївки. Разом з жителями сіл Вовчого та Кошарки вони не тільки відмовились відбувати повинності, але й вчинили активний опір представникам влади, «насмілившись кинутися на них із запалом і наміром відчайдушним»[2]. У Захар'ївку було послано роту солдатів Нижегородського полку. «Бунтівників» висікли батогами, а ватажків кинули до тираспольського острогу.

Незважаючи на жорстокі розправи, селяни цього краю продовжували боротьбу проти посиленого наступу землевласників. Вона набула такого розмаху, що царський уряд у 1829 році змушений був дозволити зобов'язаним поселянам залишати своїх поміщиків і навіть купувати землю. Однак скористатися цими «пільгами» селяни практично не могли, бо були в боргах у панів, а на купівлю землі не мали грошей. Лишилась на становищі десятинників і більшість захар'ївських жителів. Меншу частину селян становили кріпаки, переселені з внутрішніх губерній.

У першій половині XIX століття населення Захар'ївки досить швидко зростало. Число її мешканців з кінця XVIII і до середини наступного століття збільшилось вдвоє[3]. Це відбувалось значною мірою за рахунок «нових осіб різного стану», що приходили сюди з інших місцевостей і одержували землю на правах десятинників. Їх приваблювало те, що десятина виплачувалася частиною врожаю, а не грішми, і в неврожайні роки їм було легше розрахуватися з поміщиком. Особливо зросла ця категорія селян в Захар'ївці після реформи 1861 року. Не маючи змоги сплатити великий викуп за надільну землю, частина колишніх кріпаків відмовилася від неї і перейшла в десятинники. Відпускаючи на волю кріпаків, поміщик виділив їм лише трохи більше 10 проц. своєї землі. Але й та була переважно малопридатна для хліборобства, розкидана по балках і ярах. Наділи захар'ївських селян не перевищували 5—6 десятин. Багато було малоземельних і безземельних.

У 1889 році 61 господарство мало лише по одній десятині, 129 господарств були десятинниками, тобто своєї землі не мали. В той же час трьом куркульським господарствам належало понад 1000 десятин, десятьом — від 100 до 1000. Отже, класове розшарування на селі зайшло досить далеко. Біднота була позбавлена можливості і орендувати землю. Грошова плата за оренду однієї десятини в Захар'ївці в кінці XIX століття дорівнювала 5—6 крб., а середній прибуток з неї в селянському господарстві становив всього 2 крб. 96 копійок[4].

Землевласники нещадно грабували хліборобів. Десятина, яку селяни віддавали поміщикові, рік у рік збільшувалась і у 80-х рр. становила $^1/_4$ і навіть $^1/_3$ частину врожаю. Значно подорожчав випас худоби. Більшість селян не вилазила з боргів. Жили вони в убогих халупах, а дехто і їх не мав. До реформи десятинники безплатно користувалися житлом, що виділяв їм поміщик, а після неї змушені були сплачувати за землянку 10 крб., за хату — 20 крб. на рік. У той же час багаті торговці та куркулі споруджували красиві кам'яні будинки. В центрі села з'явилися мага-

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 4, с. 51, 52, 81—85.

[2] Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, вып. 5, с. 231.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, вып. 4, с. 53, 84; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб, 1865, с. 261.

[4] Сборник Херсонского земства, 1885, № 4, отд. 2, с. 71; 1887, № 1, отд. 3, с. 4; 1888, № 9, с. 37; 1889, № 2, с. 27, № 4, с. 255.

зини, крамниці. Так, купцеві Веприку тут належали магазин металовиробів, бакалійні крамниці, лісний склад тощо.

В Захар'ївці, яка в 1843 році стала волосним центром Тираспольського повіту Херсонської губернії і одержала статут містечка, відбувалися ярмарки, щотижня збиралися великі базари. Вигідне географічне розташування — на шляху між Одесою і Балтою, по якому йшли хлібні вантажі з степових районів до чорноморського порту,— сприяло перетворенню Захар'ївки в один із значних центрів торгівлі хлібом.

Поряд з торгівлею в містечку розвивалося ремесло — ковальське, кравецьке, шорне, шапкове тощо. Наприкінці XIX століття тут працювали 21 кравець, 12 шевців, 12 теслярів, 8 ковалів. Переважну частину ремісників, так само як і дрібних торговців, становили євреї. Вони селилися на землях князя, виплачували йому чинш за землю під хатами — від 2 до 8 крб., за випас худоби — 4—4,5 крб. Єврейське населення Захар'ївки в кінці XIX — на початку XX століть становило половину її мешканців[1].

У 90-х роках Захар'ївка стала одним з місцевих ринків найму сільськогосподарських робітників. Сюди з'їжджались з сусідніх сіл прикажчики, управителі, дрібні поміщики для найму батраків на сезонні роботи. Захар'ївський ринок був джерелом найму дешевої робочої сили і для економії князів Аргутинських-Долгорукових. Це не могло не відбитися на становищі місцевих селян, бо вони втрачали одне з основних джерел додаткових заробітків, без яких не могли проіснувати. З кожним роком захар'ївським біднякам дедалі важче було вести своє господарство. Землі не вистачало, тягла, реманенту майже не було. Звичайним явищем став продаж селянських наділів за борги. Багато бідняків зовсім поривало з сільським господарством. На початку XX століття з виникненням в містечку перших приватних підприємств — парового млина, каменоломні, цегельно-черепичного заводу — тут з'являється нова категорія трудівників, що працювали по найму,— промислових робітників. Їх було небагато, близько 100 чоловік, але вони являли собою досить міцне революційне ядро, навколо якого гуртувалася сільська біднота.

У перші роки XX століття в Захар'ївці поширюються соціал-демократичні ідеї. Херсонський комітет сільських організацій РСДРП, створений в 1905 році, через своїх представників проводив революційну роботу і в містечку. Вони розповсюджували листівки, зокрема «Листи до селян», в яких сільські трудівники закликалися захоплювати поміщицькі і церковно-монастирські землі, до спільної боротьби з пролетаріатом за повалення самодержавства і утвердження демократичної республіки. В 1906 році захар'ївська вчителька С. Я. Кунакова пересилала по пошті в інші села прокламацію «Чому народу потрібна республіка?». В тому ж році селянин А. І. Ганженко розповсюджував в містечку літературу, яка закликала до боротьби проти існуючого в Росії суспільного ладу[2].

В роки реакції і особливо першої світової війни становище захар'ївських трудівників значно погіршало. Орендна плата за десятину поміщицької землі збільшилась втроє, а заробітки робітників зменшились майже вдвоє. Чимало чоловіків із Захар'ївки було відправлено на фронт. Внаслідок цього її населення в 1916 році, порівняно з довоєнним часом, зменшилось майже на 400 чоловік[3]. Близько 100 сімей одержало похоронні. На плечі жінок і старих лягло господарство, яке, незважаючи на всі їх зусилля, дедалі занепадало. Більшість дітей теж працювала. Дві невеличкі школи — церковнопарафіяльна і земська (відкрита в 1873 році), де до війни навчалося 65 хлопчиків і дівчаток,— пустували. Зате у православній церкві, двох сина-

---

[1] Сборник Херсонского земства, 1887, № 1, отд. 3, с. 4; 1905, № 4, с. 66—67.

[2] Ю. Иванов, Д. Шемяков. Революционное движение в Молдавии в 1905—1907 гг., с. 143; История Молдавии. Документы и материалы, т. 5. Кишинев, 1961, с. 220; ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 4267, арк. 1—2; Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 480, арк. 4.

[3] Статистическо-экономический обзор Тираспольского уезда Херсонской губернии за 1914 год. Херсон, 1915, с. 83; Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.), с. 302.

гогах, трьох молитовних будинках збиралося багато засмучених горем людей. Несли вони своє лихо і в шинок, і в казенку...

Війна тривала третій рік і, здавалося, їй не буде кінця. Не поклав край кривавій бойні і Тимчасовий уряд, який захопив владу після повалення самодержавства. Нічого не зробив він також для поліпшення становища трудящих. Серед робітників та селян зростало невдоволення. Активізувався селянський рух. У червні 1917 року в Захар'ївці було створено волосний земельний комітет, який, як свідчила скарга землевласників Тимчасовому урядові, самочинно скасував усі орендні договори, встановлював ціни на землю і забирав на користь селян урожай[1]. На повітовому з'їзді хліборобів у Тирасполі влітку 1917 року представники захар'ївських селян, і зокрема С. В. Акімов, пропонували «встановити ціну на власницькі землі від 1 до 4 крб. за десятину, вивести із повітової управи всіх, хто не йде назустріч інтересам трудового селянства»[2].

Перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і в Москві захар'ївські трудівники зустріли, як довгождану подію. В містечку проходили численні мітинги, на яких селянська біднота, робітники висловлювали своє захоплення героїчним пітерським пролетаріатом, гаряче схвалювали декрети II Всеросійського з'їзду Рад про мир і землю, вимагали встановлення в Захар'ївці Радянської влади. Вони добилися цього в лютому 1918 року.

Однак невдовзі трудящим довелося боронити народну владу в тяжкій боротьбі з численними ворогами — австро-німецькими окупантами, петлюрівцями, денікінцями, куркульськими бандами. Для відсічі контрреволюційним силам у селах волості почали створюватись партизанські загони і групи. Озброєння вони здобували в боях з ворогом, одержували від Одеської Ради. Так, у травні 1919 року її керівники дали розпорядження про негайне виділення захар'ївському загонові 200 гвинтівок, 150 гранат і одного кулемета. В листопаді загони і групи, що діяли у волості, об'єдналися в Захар'ївський партизанський загін. До нього увійшли селяни-бідняки Захар'ївки, Йосипівки, Оленівки, Катеринівки, Василівки та ін. В загоні налічувалося кілька сот чоловік. Очолював його О. К. Дубенко. На початку лютого 1920 року партизани допомогли Червоній Армії визволити від денікінських військ всю Захар'ївську волость. Загін зайняв містечко ще до приходу регулярних частин[3]. 13 лютого в Захар'ївці остаточно встановлюється Радянська влада. Почав діяти волревком, головою якого селяни обрали О. К. Дубенка. У квітні 1920 року сталася подія, яка активізувала все політичне і господарське життя в містечку,— було організовано партосередок. Під його керівництвом в червні розгорнув роботу волосний комітет незаможних селян[4].

Своїм першочерговим завданням члени партосередку і радянські активісти Захар'ївки вважали допомогу Червоній Армії. Вони провадили запис добровольців на врангелівський фронт, дбали про їх обмундирування і озброєння. Добровольців очолив О. К. Дубенко, а замість нього головою волревкому став робітник з Одеси І. М. Самарін (липень 1920 року).

Волревком приділяв багато уваги збільшенню посівної площі, видавав біднякам насіннєві позички, допомагав тяглом і реманентом відібраними у куркулів. Для ремонту сільськогосподарських знарядь було створено ковальсько-слюсарну майстерню. Трудящі селяни зобов'язалися 1920 року достроково виконати продрозверстку і свого слова дотримали[5].

Партійні і радянські органи вживали заходів до поліпшення побутового і куль-

---

[1] Газ. «Известия» (Тирасполь), 10 червня 1917 р.; Борьба за власть Советов в Молдавии (март 1917— март 1918 гг.), с. 68.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 147, арк. 35; спр. 173, арк. 3.

[3] В огне гражданской войны, с. 216; журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, с. 188, 203, 206.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 239, арк. 13; Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции (1917—1920 гг.), с. 474.

[5] ПА ІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр 32, арк. 56.

турного обслуговування населення. Були взяті на облік усі продовольчі і промислові товари в магазинах і крамницях, медикаменти. Ревком розробив план будівництва шкіл. Перший навчальний рік у Захар'ївській трудовій школі почався в 1920 році. До неї було залучено 150 дітей.

Радянське будівництво в містечку відбувалося в умовах запеклої класової боротьби. В червні 1920 року в Захар'ївській волості підняли повстання куркулі. Вони жорстоко розправлялися з членами партії, колишніми партизанами та радянськими службовцями. Загинуло 25 чоловік, серед них брати-комуністи Максим і Василь Коханські, партизан-комуніст Д. Бондаренко, міліціонер Т. Осипенко та інші[1]. Їх поховано в братській могилі. В ліквідації повстання поряд з регулярними військовими частинами активну участь взяли захар'ївські селяни-бідняки.

Нелегким було становище в Захар'ївці в 1920—1922 рр. До господарської розрухи додалися посуха, голод, запеклий опір куркульства. Все це утруднювало відбудову сільського господарства. Посівна площа в 1921 році проти 1917 року зменшилась на 39 проц. Врожай зернових в селянських господарствах не перевищував 10 пудів з десятини[2].

Відродження сільського господарства, заохочення селян у розширенні посівних площ стали невідкладними завданнями волпарткому, створеного у вересні 1921 року (секретар Умаренко), і Захар'ївського партосередку, в якому на той час налічувалося 27 комуністів. Велику допомогу досвідченими партійними кадрами подав їм Одеський губком КП(б)У. Зокрема він надіслав в Захар'ївку члена партії з 1905 року робітника М. Д. Томаса. В грудні 1921 року його обрали головою виконкому волосної Ради селянських депутатів[3].

Партійні і радянські органи багато уваги приділяли роз'ясненню політичного і економічного значення заміни продрозверстки продподатком, проводили землевпорядкування в інтересах трудового селянства, допомагали бідноті піднімати своє господарство. Внаслідок цього, незважаючи на складні умови 1922 сільськогосподарського року, Захар'ївська волость виконала продподаток на 100 процентів. За свідоме ставлення до збирання продподатку волосним та сільським активістам і захар'ївським селянам повітовий виконком оголосив подяку[4].

У 1923 році, коли Захар'ївка стала центром новоутвореного району, тут були організовані райком партії та райвиконком. Політичне, господарське і культурне життя в селі значно пожвавилося. Тут часто відбувалися партійні і безпартійні конференції, які сприяли залученню сільських трудівників до активної господарської і громадської діяльності. Так, у березні 1925 року безпартійна селянська конференція в Захар'ївці проходила під девізом: «Серед радянських хліборобів не може бути жодного селянина, який не бере участі у роботі своєї сільради». Не раз на районних активах обговорювалася діяльність кооперації, що в 20-х рр. набрала досить великого розвитку. Так, Захар'ївський споживчий кооператив у червні 1924 року налічував 140 членів. Наступного року в селі виникло сільськогосподарське кредитне товариство «Плуг і молот», яке об'єднувало 62 члени[5].

Райком партії, райвиконком і сільська Рада багато зробили для активізації культурно-освітньої роботи на селі. Велику допомогу їм подавали члени комсомольського осередку, організованого в лютому 1924 року, а також шефи — робітники залізничних майстерень депо Одеса-Головна. При їх сприянні в шосту річницю Жовтневої революції в Захар'ївці було створено товариство по боротьбі з неписьмен-

[1] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, с. 207—208.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. Р-27, оп. 13, спр. 961, арк. 226; ЦДА МРСР, ф. Р-848, оп. 1, спр. 9, арк. 12.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 309, арк. 15, 77; ЦДА МРСР, ф. Р-651, оп. 1, спр. 3, арк. 168; спр. 1, арк. 80.
[4] ЦДА МРСР, ф. Р-848, спр. 11, арк. 94.
[5] Газ. «Червоний степ», 15 березня 1925 р.; Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 1, спр. 203, арк. 26.

ністю. Його члени провели облік неписьменних, організували на базі трьох трудових шкіл школи лікнепу. За книжки сіли не тільки чоловіки, а й жінки. 8 березня 1925 року відбувся урочистий випуск 25 батрачок, що закінчили групу лікнепу.

Вогнищами культури на селі стали сільбуд і бібліотека. В 1924 році при сільбуді почали працювати політичні і художні гуртки. Один з них — драматичний, що складався з 50 чоловік, славився на весь Одеський округ. Його учасники часто виїздили в інші села з виставами. Захар'ївська бібліотека в 1925 році мала понад 1,5 тис. книжок, обслуговувала 296 читачів[1].

Пам'ятник М. В. Фрунзе. Фрунзівка. 1967 р.

Селяни жадібно тягнулися до знань, до всього нового, що входило в побут і культуру села. Цікаво проводилися в селі свята засіву, свята першого снопа та інші. В 1927 році молодь Захар'ївки взяла активну участь у районній спартакіаді. Урочисто відзначили трудівники села десяту річницю Великого Жовтня. В цей знаменний день — 7 листопада 1927 року — Захар'ївку було перейменовано на Фрунзівку, на честь видатного полководця і радянського діяча М. В. Фрунзе, батько якого народився і жив тут тривалий час[2].

Величезні зміни в господарське і культурне життя Фрунзівки внесла перша п'ятирічка. Після XV з'їзду ВКП(б) місцеві комуністи розгорнули широку роботу по роз'ясненню його рішень щодо масового кооперування селянських господарств. Вже у 1928 році бідняки Фрунзівки відповіли на постанову партії створенням трьох ТСОЗів — «Боротьба з посухою», «Двигун» і «Праця», які об'єднали понад 100 дворів[3].

Протягом 1929—1930 рр. значна частина селянських господарств об'єдналася у 8 колгоспів. В їх організації велику роль відіграли комуністи-двадцятип'ятитисячники, а також місцеві активісти — І. Самарин, М. Шарапов, Т. Непомнящий, П. Савченко та інші. Велику допомогу в зміцненні артілей подала Затишанська МТС. Об'єднання селян в колгоспи проходило в запеклій боротьбі проти куркульства. В процесі перебудови сільського господарства на соціалістичних засадах трудівники Фрунзівки розкуркулили 38 місцевих глитаїв. Виборчих прав було позбавлено торговців, багатих кустарів тощо.

У 1931 році колективізацію у Фрунзівці було в основному завершено: усуспільнено 80 проц. селянських господарств і 90 проц. землі[4]. Величезну роль в переведенні сільського господарства на соціалістичні рейки відіграли райком партії і райвиконком, а також їх орган — газета «За суцільну колективізацію», яка почала виходити у вересні 1930 року.

Поступово колективні господарства зміцнювалися організаційно, збільшувалося виробництво зерна, зростало громадське тваринництво. Якщо в 1929—1930 рр. фрунзівські колгоспники одержали в середньому по 4,5 цнт зернових з га, у 1935 — 10,3 цнт, то напередодні війни — вже 15,3 цнт. За період з 1934 по 1939 рр. поголів'я великої рогатої худоби зросло на 263 проц., свиней на 210 проц. З кожним роком

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-150, оп. 1, спр. 467, арк. 6.

[2] За непокору князь Аргутинський-Долгоруков віддав В. П. Фрунзе в солдати. У село він не повернувся, а поселився в Середній Азії, в м. Пішпек. Там і народився М. В. Фрунзе.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 5, спр. 825, арк. 120.

[4] Газ. «За суцільну колективізацію» (Фрунзівка), 5 червня 1931 р.

В залі селищного історико-краєзнавчого музею. Фрунзівка. 1967 р.

посилювалася технічна допомога трудівникам села з боку держави. Якщо в 1929 році у Фрунзівці був тільки один трактор, то в 1940 році виробництво зерна в артілях механізовано майже повністю.

Колгоспники набували досвіду ведення колективних господарств. У Фрунзівці виросли справжні майстри сільськогосподарського виробництва. Ланкова М. Ю. Шевченко вирощувала на своїй ділянці в середньому по 25 цнт пшениці, 31 цнт кукурудзи, 17 цнт соняшнику з га. Вона була нагороджена орденом «Знак Пошани» і Малою золотою медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки (1939 р.). Із зростанням громадського господарства збільшувалися доходи артілей, підвищувався добробут їх членів. Прибутки в колгоспах Фрунзівки з 1933 по 1939 рік подвоїлися, а витрати на оплату праці зросли в 2,5 раза. У 1940 році вартість трудодня збільшилася проти попереднього року майже на 30 проц. Деякі артілі в 1937 році видали на трудодень по 8 кг пшениці. Так, колгоспник Ф. Ткаченко одержав за свою працю 405 пудів хліба. Заможно жили люди. Про це, зокрема, свідчать їхні заощадження, які за 10 років (1931—1940) збільшилися в 9 разів [1].

Поряд з сільським господарством у Фрунзівці розвивалася і місцева промисловість. За роки довоєнних п'ятирічок тут збудовано електростанцію, райпромкомбінат, хлібозавод, працювали промислові артілі.

Змінювався і вигляд села. Виростали нові виробничі будівлі, медичні і культурно-освітні заклади, споруджувалися добротні будинки. В 1936 році в мальовничому куточку парку серед багаторічних дерев поставили пам'ятник М. В. Фрунзе.

Піклування про охорону здоров'я людей стало складовою частиною соціалістичних перетворень на селі. Кількість ліжок у фрунзівській лікарні за 8 років (1929—1936) збільшилася наполовину і майже в 2 рази — витрати на добове харчування хворих. Вона поповнилася 5 новими кабінетами і, зокрема, рентгенівським, а також лабораторіями, палатами для інфекційних хворих тощо. В селі працювали амбулаторія, протитуберкульозний диспансер. Внаслідок поліпшення медичного обслуговування кількість захворювань значно зменшилась.

У довоєнні роки набуло великого розмаху культурне будівництво. На кінець першої п'ятирічки в школах навчалося близько 98 проц. дітей сільських трудівників. Витрати на культурні потреби за п'ятиріччя збільшилися вдвоє[2]. В другій п'ятирічці широко розгорнулась боротьба за повну ліквідацію неписьменності і малописьменності дорослого населення Фрунзівки. У середній школі, створеній в 1936 році на базі семирічки, організовано вечірні заняття для працюючих. Були відкриті школи колгоспного активу. Хата-лабораторія провадила агротехнічне і зоотехнічне навчання колгоспників.

Поліпшувалося життя трудівників, посилювався їх потяг до мистецтва. В районному Будинку культури успішно працювали гуртки художньої самодіяльності. На першій районній олімпіаді 1936 року, в якій брали участь 12 хорових, 9 драматичних, 5 музичних гуртків, драматичний колектив Фрунзівського будинку культури завоював перше місце.

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-11, оп. 4, спр. 96-а, арк. 96; газ. «Большевистское знамя», 21 листопада 1940 р.; газ. «Фрунзівець», 12 березня, 19 листопада 1940 р.

[2] Газ. «За суцільну колективізацію», 3 березня 1932 р., 6 квітня 1933 р., 6 грудня 1936 р.

Війна зруйнувала мирне життя радянських людей. Коли над Фрунзівкою нависла загроза фашистської окупації, в східні райони країни почали евакуйовувати населення, матеріальні цінності, сільгоспмашини, худобу тощо. 3 серпня 1941 року гітлерівці вдерлися у село, але невдовзі на їх місце прийшли румуно-боярські окупанти. У приміщенні райвиконкому розмістилась румунська комендатура, яка насаджувала в селі горезвісний «новий порядок». Були закриті школи, не працювала лікарня. Населення зазнавало жорстоких утисків. Чимало людей загинуло. Окупанти розстріляли 50 радянських громадян. Незважаючи на нещадний терор, запроваджений румунськими військовими властями, фрунзівці чинили ворогу відчайдушний опір. При найменшій нагоді вони шкодили окупантам: саботували сільськогосподарські роботи, ламали машини палили хліб, сіно, щоб не дісталися румунським грабіжникам. Радянські патріоти встановили зв'язок з партизанами села Йосипівки і від них дізнавалися про події на фронтах. В свою чергу фрунзівці передавали їм розвідувальні дані, а також продовольство. Через місцевих жителів Г. А. Цуницького та Н. А. Паровенка вони надсилали продукти навіть партизанам Одеси, які переховувалися в катакомбах[1].

Понад 1000 фрунзівців із зброєю в руках самовіддано боролись проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. 283 з них віддали життя за честь і свободу нашої Батьківщини. Більше 200 чоловік удостоєні високих урядових нагород. Так, Ф. С. Волик (нині механізатор колгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня) одержав орден бойового Червоного Прапора і медаль «За відвагу»; І. П. Корой (комбайнер того ж колгоспу) — орден Вітчизняної війни другого ступеня, 2 медалі; колгоспник О. Д. Бородін — орден Червоної Зірки, 3 медалі; 14 бойовими орденами і медалями відзначено ратні подвиги підполковника І. К. Базарнова.

4 квітня 1944 року війська 2-го Українського фронту визволили Фрунзівку від загарбників. Разом з воїнами Червоної Армії в районний центр прибули партійні і радянські працівники. До кінця року відновили свою діяльність райком, райвиконком, усі 8 колгоспів. Поверталися до рідного села евакуйовані. Відбудова господарства колгоспів і самої Фрунзівки була пов'язана з великими труднощами. Окупанти вивезли весь великий і дрібний сільськогосподарський інвентар на суму близько 220 тис. крб. Відступаючи, вони зруйнували багато хат, цегельний завод, лікарню, Будинок культури та інші споруди вартістю в 503,4 тис. крб. Загальна сума збитків, заподіяних ворогом, становила понад 4 млн. карбованців[2].

Фрунзівці почали відродження господарства з відбудови колгоспів. Було дуже важко. Але людей, які знов відчули себе вільними громадянами соціалістичної Вітчизни, не лякали труднощі. Вдень і вночі працювали жінки, старі та підлітки, вручну піднімали ріллю, засівали її власним насінням. У наступному році, після закінчення війни, стало трохи легше. Повернулася частина фронтовиків, держава допомогла машинами. Колгоспи поступово піднімали своє господарство. На 1949 рік вони вже освоїли довоєнну посівну площу, мали по 3—4 тваринницькі ферми і в основному досягли довоєнного рівня розвитку виробництва.

Одночасно з відбудовою сільського господарства відновлювали діяльність промислові підприємства, медичні і культурно-освітні заклади. У 1946—1947 рр. стали до ладу хлібозавод, райпромкомбінат, дала струм електростанція потужністю 100 квт, почали працювати районна лікарня, середня і 3 початкові школи, бібліотека, відкрилося 6 магазинів. В міру відродження і дальшого розвитку господарства поступово, але неухильно підвищувався добробут людей. Знижувалися ціни, зростали заробітки. Держава подавала значну допомогу інвалідам Вітчизняної війни, сім'ям загиблих воїнів, багатодітним і одиноким матерям. У 1947 році вони одержали близько 400 тис. карбованців[3].

---

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 45, спр. 144, арк. 136—138.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. Р-7021, оп. 61, спр. 45, арк. 1—6
[3] Газ. «Фрунзівець», 2 жовтня 1947 р.

Центральна вулиця Фрунзівки. 1967 р.

Підвищенню доходів колгоспів та їх членів сприяло укрупнення артілей. У 1950 році в результаті об'єднання 8 господарств виникло 3 великі колгоспи — ім. Леніна, ім. Фрунзе, ім. Будьонного. Найбільш успішно розвивалася артіль ім. Будьонного. В 1955 році її прибуток перевищив 2,2 млн. крб. На трудодень колгоспники одержали по 4,3 кг зерна і 3 крб. 30 коп. грішми[1]. В 1957 році це господарство виступило ініціатором змагання між колгоспами району за гідну зустріч 40-ї річниці Великого Жовтня і перемогло в ньому.

Колгосп ім. Фрунзе добився найкращих в районі показників по виробництву м'яса, за що одержав перехідний Червоний прапор райвиконкому. В листопаді 1957 року 3 артілі села об'єдналися в одне господарство. На початку березня 1959 року до нього приєднався сусідній колгосп ім. Дімітрова. На честь XXI з'їзду КПРС укрупнену артіль Фрунзівки було названо його іменем. Отже, в першому році семирічки ця артіль стала дуже великим, багатогалузевим і високомеханізованим господарством. За нею було закріплено 12,6 тис. га землі. На її ланах працювали 41 трактор, 18 зернових комбайнів та чимало інших машин і механізмів. У наступні 6 років машинний парк поповнився ще 11 тракторами і 10 комбайнами. У виробництві широко застосовується електроенергія, яку колгосп одержує від Дубоссарської ГЕС.

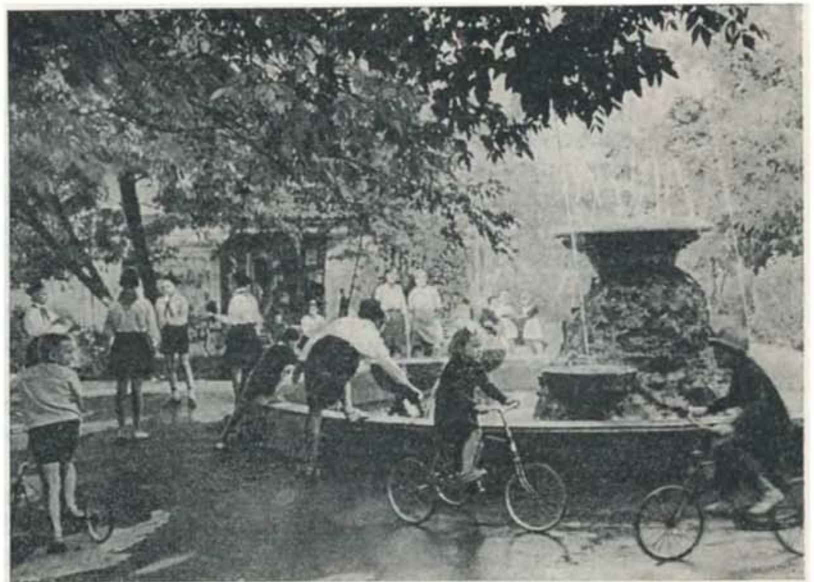
З метою зниження собівартості продукції в артілі були створені механізовані ланки, впроваджено госпрозрахунок[2]. Це значною мірою полегшило працю колгоспників, посилило їх заінтересованість у розвитку господарства. В боротьбі за піднесення громадського виробництва в артілі виросли майстри високих урожаїв. Так, ланкова Н. К. Волинець у 1963 році виростила по 50 цнт зерна кукурудзи. За високі показники в роботі того ж року орденом «Знак Пошани» нагороджено бригадира передової в районі тракторної бригади Ф. П. Чабана і ланкову М. С. Ровенко. Значок «Знатний механізатор України» одержав механізатор колгоспу Л. П. Драгомарецький.

Самовіддана праця членів колгоспу сприяла дальшому розвитку господарства, підвищенню його прибутків. Середньорічний приріст доходів за семирічку становив тут майже 25 проц. Сума неподільних фондів за цей час збільшилася в 2,5 раза, оплата трудодня — в 7 разів[3]. Особливо швидко почали зростати доходи артілі після березневого (1965) Пленуму ЦК КПРС. Тільки в 1965 році за рахунок підвищення державних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію вона одержала додатково близько 120 тис. крб.[4] Основну частину прибутків дає рільництво, чому сприяє зростання врожайності. В 1966 році колгосп одержав з усієї площі посіву зернових і зернобобових по 23,3 цнт з га.

За семирічку і два роки п'ятирічки колгоспники добилися перетворення раніше відсталого тваринництва на прибуткове. Воно стало однією з провідних галузей господарства. У 1966 році в артілі налічувалося 3,9 тис. голів великої рогатої худоби, 1250 свиней, 2,4 тис. овець. Тут розводять і птицю (5,2 тис. штук). Значний крок вперед зробив колгосп у 1967 році. На честь знаменного ювілею його було переймe-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 810, арк. 122, 124.
[2] Газ. «Фрунзівець», 8 квітня 1959 р.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 1204, арк. 129.
[4] Газ. «Колгоспний ранок» (Фрунзівка), 8 лютого 1966 р.

новано на колгосп ім. 50-річчя Великого Жовтня. Того року тваринницькі ферми артілі поповнилися 218 головами великої рогатої худоби. У 3 рази зросла кількість птиці. Збільшився машинний парк. Він налічує вже 63 трактори, 32 комбайни, 32 автомашини, 9 двигунів тощо. Неподільний фонд артілі зріс проти 1965 року на 1,2 млн. крб. Значно краще почала оплачуватися праця колгоспників. У 1967 році вони одержали на людино-день на 68 коп. більше, ніж у попередньому році. Чималий прибуток членам артілі дають присадибні ділянки. Кожний колгоспник має сад, виноградник. На свої заощадження вони придбали 12 автомашин, 60 мотоциклів. Майже 70 проц. сімей мають радіоприймачі, близько 200 сімей — телевізори, 127 — пральні машини. Вклади мешканців в ощадну касу з 1962 по 1966 рік виросли на 50 процентів.

В парку біля фонтана. Фрунзівка. 1967 р.

У Фрунзівці, яку в 1963 році було віднесено до розряду селищ міського типу, провадиться значне капітальне і житлове будівництво. Споруджено маслозавод, цегельне підприємство поповнилося 2 цехами, що виробляють цементну черепицю.

Вже давно немає у Фрунзівці хат, вкритих соломою. Вона прикрасилася 8 комунальними житловими будинками на 60 квартир. За післявоєнні роки населення спорудило і переобладнало 863 будинки. Багато уваги приділяється впорядкуванню райцентру. До сорокаріччя Радянської влади силами громадськості на вулицях і присадибних ділянках посаджено понад 20 тис. декоративних та фруктових дерев, десятки тисяч кущів, заасфальтовано близько 3,2 тис. кв. м тротуарів, відремонтовано грунтові дороги. З 1962 по 1966 рік у Фрунзівці прокладено 1148 кв. м тротуарів, заасфальтовано 10 км вулиць, газифіковано 215 квартир, цобудовано водопровід. У 1960 році закладено 2 нові парки. 22 квітня 1965 року в парку, в центрі красивої колонади, відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Великі роботи були проведені в ювілейному 1967 році. Фрунзівка стає дедалі красивішою і впорядкованішою. Її населення обслуговують 16 магазинів: готового одягу, взуттєвий, продовольчих та господарчих товарів, культмаг тощо. Побутовий комбінат селища має кравецьку, швейну майстерні, фотоательє та ін. Збудовано готель. Для малюків відкрито садок і ясла на 200 місць.

Велику лікувальну і профілактичну роботу проводить районна лікарня, яка обладнана сучасною медичною апаратурою. В селищі працюють санепідстанція, аптека, ветеринарна лікарня.

Багато уваги місцеві партійні і радянські органи приділяють розвитку освіти. В середній, вечірній та заочній школах навчається понад 1 тис. учнів. Педагогічний колектив селища складається з 68 вчителів. Більшість з них має вищу освіту і багатий досвід навчальної та виховної роботи. Педагоги прищеплюють учням любов до соціалістичної Батьківщини, до свого селища, виховують в них радянський патріотизм. Перший урок кожного навчального року вони присвячують розповіді про бойові подвиги 105 колишніх випускників середньої школи, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Їх імена викарбовані на меморіальній дошці, що встановлена біля входу до головного шкільного корпусу.

За роки Радянської влади кілька сот жителів Фрунзівки одержали середню, а 238 — вищу освіту. 607 фрунзівців працюють спеціалістами в різних галузях народного господарства і культури.

Своє дозвілля мешканці селища проводять весело і цікаво. До їх послуг Будинок культури на 450 місць, літній кінотеатр на 500 місць, кінотеатр «Малютка». В Будинку культури працюють 15 самодіяльних гуртків, що об'єднують 300 любителів літератури і мистецтва. Заслуженим успіхом у населення користується хоровий колектив, який в 1964 році на обласному огляді художньої самодіяльності сільських районів зайняв перше місце, а в 1967 році брав участь в обласному огляді-фестивалі, присвяченому 50-річчю Радянської влади. В народному університеті Будинку культури працює 3 факультети: суспільно-політичний, природничо-науковий, літератури та мистецтва. Їх слухачами є 168 колгоспників, робітників і службовців. З 1961 року працює дитяча музична школа.

В селищі є радіовузол, 2 бібліотеки, які мають понад 33 тис. книг і обслуговують більше 4 тис.читачів. В 1967 році фрунзівці передплачували понад 1 тис. союзних, республіканських і місцевих газет на кожну тисячу жителів. Великою популярністю користується також районна газета «Колгоспний ранок».

Гордістю фрунзівців став народний історико-краєзнавчий музей, створений в 1965 році. Протягом двох років його відвідало понад 10 тис. чоловік. Експозиція музею розповідає про минуле і сучасне села, про його розквіт під зорею Радянської влади.

Великі зрушення сталися в житті фрунзівців за 4 роки п'ятирічки, і трудівники селища сповнені рішимості з честю завершити її виконання. До 1970 року у Фрунзівці стане до ладу консервний завод, друкарня. Жителі одержать 4 багатоквартирні будинки. Селище прикраситься готелем на 50 місць, новим універмагом, будинком техніки, широкоекранним кінотеатром тощо. Вже споруджено птахофабрику (на кошти колгоспу), нові корпуси райлікарні і середньої школи, побутовий комбінат, їдальню, стадіон. Не шкодуючи сил, працюють фрунзівці в ім'я дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, в ім'я процвітання Радянської Батьківщини.

А. А. РУДЕНКО

Фрунзівський район утворено в березні 1923 року. Він розташований в центральній частині області. Межує з Красноокнянським, Ананьївським, Ширяївським та Великомихайлівським районами Одеської області, а також з Молдавською РСР. Територія — 0,9 тис. кв. км. Населення — 28,4 тис. чоловік, в т. ч. сільського — 16,5 тис. (58,4 проц.). Густота населення 31,5 чол. на 1 кв. км. В районі 67 населених пунктів, які підпорядковані 2 селищним та 9 сільським Радам. З півночі на південь район перетинає залізниця Одеса—Київ. Через Фрунзівку проходить автомагістраль.

Економіка району має сільськогосподарський напрям. Близько трьох чвертей площі — 80 тис. га — займають сільськогосподарські угіддя, з них орної землі — 61,8 тис. га (77,3 проц.), під садами та виноградниками — 1,2 тис. га (1,5 проц.). В районі є 15 колгоспів і 1 радгосп. На кожне з цих господарств припадає пересічно 5 тис. га угідь. Вони вирощують з зернових культур озиму пшеницю, з технічних — цукрові буряки та соняшник. Середня врожайність зернових у 1966—1968 рр.— 20,2 цнт з га, цукрових буряків — 256,8 цнт з га. Валова продукція рослинництва у 1968 році перевищувала 10,5 млн. крб. Того ж року валова продукція тваринництва становила близько 5,8 млн. крб., або 35,3 проц. всієї сільськогосподарської продукції району. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 35 голів великої рогатої худоби; на 100 га орної землі — 20 свиней.

Сільськогосподарське виробництво добре оснащено технікою. Вартість виробничих фондів в рослинництві і тваринництві становить майже 9,5 млн. крб. В районі є 517 тракторів і 164 комбайни. Всі орні роботи, збирання зернових та соняшнику

повністю механізовані, міжрядний обробіток цукрових буряків — на 92 проц., збирання — на 94 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 76 процентів.

Серед трудівників сіл району є багато передовиків-новаторів. Лише в 1966 році за досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві орденами та медалями Радянського Союзу нагороджено 115 чоловік, з них орденом Леніна — 4, орденом Трудового Червоного Прапора — 16. Одному — присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

У Фрунзівському районі є 5 промислових підприємств. У 1968 році вони випустили продукції на 2,3 млн. крб. На підприємствах, найбільшими з яких є Фрунзівський маслозавод і райпобуткомбінат, зайнято 330 робітників та службовців.

В районі створено розгалужену торговельну мережу, що включає 111 магазинів та крамниць; працює 23 заклади громадського харчування. Товарооборот у 1968 році становив близько 10,3 млн. крб.

Широкого розмаху набрало житлове будівництво. За роки семирічки тут споруджено 1442 будинки, а в 1966 році — 106 будинків загальною площею 6148 кв. метрів.

Медичне обслуговування населення здійснюється в 5 лікарнях на 240 ліжок, 24 фельдшерсько-акушерських пунктах, колгоспних пологових будинках тощо. В них працюють 28 лікарів та 169 медпрацівників з середньою спеціальною освітою.

За роки соціалістичного будівництва значно зросла шкільна мережа. В районі є 5 середніх, 12 восьмирічних і 8 початкових шкіл, а також 3 школи робітничої та сільської молоді. Педагогічну і виховну роботу проводять 374 вчителі, з них 2 заслужені вчителі школи Української РСР, 7 відмінників народної освіти.

Велика увага приділяється в районі культурно-освітній і спортивній роботі. В населених пунктах налічується 8 будинків культури і 24 клуби, 44 кінотеатри і стаціонарні кіноустановки. Функціонує 31 бібліотека з загальним книжковим фондом 167,6 тис. примірників. Крім того, працює 2 бібліотеки на громадських засадах. У 1968 році населення району передплачувало 945 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета видається з 1930 року. Добровільне спортивне товариство «Колос» налічує понад 2280 фізкультурників, у т. ч. 811 спортсменів-розрядників.

Трудящі під керівництвом районної партійної організації домоглися значних успіхів у розвитку господарства і культури. Нині вони наполегливо працюють над виконанням п'ятирічного плану.

ПÁВЛІВКА

Павлівка (Туманове) — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковано населений пункт Парканівка. Відстань до районного центру — 25 км, до найближчої залізничної станції Затишшя (на лінії Одеса—Київ) — 40 км. Павлівку перетинає шосейний шлях, що зв'язує її з Фрунзівкою та Одесою. Населення — понад 1,2 тис. чоловік.

Історичні джерела свідчать, що Павлівку засновано після російсько-турецької війни 1787—1791 рр. на землях, що належали поміщику Туманову (від нього, мабуть, і пішла друга назва села). Першими її жителями були українські селяни-кріпаки, що втекли від своїх поміщиків. У 1823 році Павлівка була вже містечком і входила до складу Тираспольського повіту Херсонської губернії[1].

У середині XIX століття містечко належало князю Абомеліку. Під час проведення селянської реформи 1861 року він фактично пограбував своїх кріпаків. Маючи

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, с. 194; В. Григорович. Записки о пособиях к изучению Южнорусской земли, с. 42.

10 тис. десятин землі, Абомелік виділив значній частині селян т. зв. дарчий наділ розміром в 1,25 десятини. Колишні кріпаки, у яких було відрізано чимало землі, відповіли на це масовими заворушеннями. Для їх придушення до містечка прибули військові загони, що силою примусили «бунтівників» скоритися[1]. Пограбованим селянам нічого не лишалося, як орендувати панську землю на кабальних умовах. Навіть представники судових властей, до яких жителі Павлівки зверталися із скаргами, змушені були визнати, що більшість селян не мають наділів і орендують землю у князя Абомеліка. Бідняки ж йшли в найми до навколишніх багатіїв[2]. У 80-х роках XIX століття в містечку був невеликий ринок робочої сили, де навколишні поміщики і колоністи наймали батраків і сезонних робітників.

Крім колишніх кріпаків, у Павлівці жили також селяни-десятинники, які не мали власної землі, а часто і оселі й орендували їх у поміщиків. У 1887 році за десятину орної землі павлівці платили князівській економії 5 крб., а за сіножаті — 12 крб. на рік. Річна плата за оренду хати становила від 10 до 20 крб. Крім того, селяни мусили відробляти на панську економію чимало днів під час польових робіт, а також сплачувати за випас худоби — на рік по 4 крб. з голови. Земля, яку орендували селяни, була виснажена. Низька культура її обробітку обумовлювала мізерні врожаї. Так, з 1892 по 1900 рік середня врожайність у селянських господарствах по Росіянівській волості, куди входила і Павлівка, становила: озимої пшениці — 22,6 пуда з десятини, жита — 26 пудів, ярової пшениці — 26 пудів, ячменю — 30 пудів.

Під час посух, а вони повторювалися кожні 3—4 роки, павлівці збирали по 5—6 пудів зернових з десятини. В такі роки більшість селянських родин голодувала. Голод призводив до масових захворювань на тиф, дизентерію тощо. Кваліфікованої медичної допомоги селяни фактично не мали. У 1907 році в Павлівці працювала земська лікарня на 9 ліжок, яка обслуговувала жителів усіх навколишніх сіл. Лікар і фельдшер мали можливість подати допомогу лише п'ятій частині хворих. Темні, неписьменні люди зверталися по допомогу до знахарок.

Через нестатки більшість селян ледве могла прогодувати своїх дітей, а про навчання й мови не йшло. Церковнопарафіяльну школу відвідувало всього 20 учнів. Вона довго не мала окремого приміщення, і заняття проводились у церковній сторожці. В середині 80-х років за вчителя тут був місцевий дяк. У 1907 році в Павлівці вже налічувалося 1644 жителі, а в церковнопарафіяльній школі і в земській ремісничій школі, відкритій у 1903 році, навчалося менше 100 дітей. Абсолютна більшість мешканців села була неписьменною.

З покоління в покоління селянська біднота мріяла вибитися із злиднів, розжитися на землю. Але марно. І вона ставала на шлях боротьби. Восени 1905 року бідняки Павлівки, як і інших сіл Росіянівської волості, агітували селян захоплювати поміщицькі землі[3].

З часом боротьба селянської бідноти набуває організованішого характеру. У 1916 році павлівські батраки рішуче виступили проти нещадної експлуатації з боку управління економії. За спогадами учасника цього виступу О. М. Трущенка, ініціаторами його були солдати, що поверталися з фронту після поранення і працювали в економії. Сільськогосподарські робітники організовано не вийшли на роботу й зажадали підвищення оплати праці. Адміністрація економії, налякана масовим виступом, змушена була набавити робітникові по 10 коп. на день.

На початку березня 1917 року павлівці дізналися про повалення самодержавства. З цієї нагоди в селі відбувся мітинг, організований вчителями ремісничої школи і працівниками лікарні. Того ж місяця жителі Павлівки обрали Раду селянських

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 931, арк. 17; «Український історичний журнал», 1958, № 2, с. 43.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 348, оп. 1, спр. 40, арк. 3.

[3] «Известия Молдавского филиала Академии наук СССР», 1953, № 3—4, с. 7; ЦДІА УРСР, ф. 78с/149, оп. 1, спр. 4892, арк. 1, 5.

депутатів. 29 березня в село для проведення агітаційно-масової роботи прибув представник селянської секції Одеської Ради. Під впливом більшовицької агітації павлівські селяни написали до Одеської Ради листа з вимогою швидше розв'язати аграрне питання. В ньому говорилося: «Ми, жителі села Павлівки, живемо на землі князя Абомеліка, який має понад 8 тис. десятин землі. Ми справжні кріпаки, ми не маємо своєї землі, ні своїх навіть хат — все поміщицьке»[1]. Для поліпшення свого становища павлівці вимагали, насамперед, зменшити орендну плату за землю, яка досягала на цей час 10—11 крб. за десятину.

Ф. О. Колесников — активний учасник боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади в с. Павлівці (1917—1919 рр.).

Дальшому розвитку класової боротьби на селі сприяло повернення з фронту солдатів, серед яких революційним завзяттям відзначався Ф. О. Колесников. На початку вересня 1917 року жителі обрали його головою виконавчого комітету Павлівської Ради селянських депутатів. Рада діяла як орган революційної влади. Вона запропонувала селянам забирати собі хліб з ланів економії. З ініціативи Ради було створено комітет під головуванням Ф. О. Колесникова для розподілу між жителями поміщицької землі і реманенту. Але військовий загін, викликаний адміністрацією економії, перешкодив селянам експропріювати власність Абомеліка.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, а потім і на Україні, поміщицьке землеволодіння було ліквідоване. У січні 1918 року, коли в Павлівці встановилася Радянська влада, тут розпочалась велика робота по обліку земель, реманенту, худоби економії і розподілу їх між трудящими селянами. Але вже у березні село окупували австро-німецькі війська. Загарбники відновили права поміщика на землю і під загрозою смертної кари примушували селян повертати в економію його майно. Були заарештовані Ф. О. Колесников, С. Г. Чабан та інші радянські активісти. Незабаром Колесникову вдалося вирватись із рук карателів, і він очолив боротьбу місцевих жителів проти окупантів, розгорнув серед німецьких солдатів революційну агітацію.

В листопаді 1918 року Павлівку визволено від чужоземного ярма. Організаційним відділом Херсонського окружного військово-революційного комітету в селі було створено ревком.[2] Але він діяв недовго. Наприкінці того ж року Павлівку захопили петлюрівці, а у травні 1919 року над мирним населенням — жінками, старими — чинила розправу банда Григор'єва. У серпні в село вдерлися денікінці. Ф. О. Колесников та його однодумці поширювали серед місцевих жителів листівки, в яких закликали всіляко уникати мобілізації до білогвардійської армії, розгорнути партизанську боротьбу проти золотопогонників. Чимало селян Павлівки та сусідніх сіл вступило в Захар'їівський партизанський загін, який діяв у волості.

Народна боротьба в тилу денікінців допомагала частинам Червоної Армії завдати нищівної поразки білогвардійським військам і визволити від них Україну. В лютому 1920 року в Павлівці остаточно встановлюється Радянська влада. У селі, яке на деякий час (до листопада 1922 року)[3] стало волосним центром Одеської губернії, було організовано волревком на чолі з комуністом Мамоновим. На початку червня утворився волосний комнезам.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 3829, оп. 1, спр. 147, арк. 21, 37; спр. 113, арк. 104.

[2] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, с. 208.

[3] Після ліквідації Павлівської волості село спочатку ввійшло до складу Григоріопольської, а потім Захар'ївської волості.

Радянські органи перш за все взялися за виконання продрозверстки, бо в країні відчувалась гостра нестача хліба. Лише за перші чотири місяці їх діяльності в Павлівській волості було зібрано і відправлено промисловим центрам і Червоній Армії 3237 пудів зерна і 630 пудів м'яса[1]. Волревком суворо дотримувався класового принципу в проведенні продовольчої політики. Основний тягар продрозверстки було перекладено на куркульські господарства. Це викликало загострення класової боротьби на селі. У червні 1920 року членам волревкому і комнезаму довелося придушувати в Павлівській волості контрреволюційний куркульсько-петлюрівський заколот. Після розгрому заколотників та стабілізації становища волревком розгорнув роботу по підготовці виборів до місцевих Рад. На початку серпня жителі Павлівки обрали сільську Раду; її головою став Ф. О. Колесников. Трохи пізніше утворився сільський КНС на чолі з С. Балабаном.

Того ж року в Павлівці було організовано партійний осередок. З його ініціативи у вересні 1920 року в селі провели мітинг, учасники якого прийняли рішення подати допомогу Червоній Армії продовольством і людьми. 30 незаможників пішли добровольцями на врангелівський фронт. У 1921 році партійний осередок (секретар Стоянович) поповнився за рахунок найсвідоміших бідняків і налічував уже 8 комуністів та 2 кандидати у члени РКП(б). А загалом у Павлівській волості діяли тоді 7 комуністичних осередків. Волпартком очолював О. Лановенко[2]. Партійні і радянські органи наділяли селян землею, долали куркульський опір, боролися з дитячою безпритульністю тощо. Розподіл поміщицької землі в Павлівці почався восени 1921 року. Селяни одержали додатково 2538 десятин, в т. ч. 2435 — орної.

Рада залучала громадськість для допомоги в обробітку наділів родин червоноармійців і вдів, забезпечувала їх насінням та промисловими товарами. Тільки за перший тиждень квітня для них було засіяно 52 десятини землі і того ж місяця передано 300 метрів мануфактури[3].

Незважаючи на економічні труднощі, спричинені неврожаєм 1921 року, селяни Павлівки і волості не тільки акуратно вносили продподаток, а й допомагали голодуючим губерніям. Вони утримували на свій кошт дитячий будинок, відкритий у Павлівці в 1921 році. За своєчасне виконання продподатку і здачу хліба у фонд голодуючих Тираспольський повітовий виконавчий комітет 6 жовтня 1922 року виніс подяку трудящим Павлівської волості[4].

У відбудовний період в центрі уваги Павлівського партосередку і Ради були питання розвитку сільського господарства, створення різних видів кооперації, залучення до активної господарської та громадської діяльності трудового селянства.

В період непу павлівські селяни рік у рік розширювали посівну площу. Якщо в 1923 році вона становила 2927 десятин, то в 1925 році — вже 3237, а наступного року — 3519 десятин[5]. В цей же час у селі створюються кооперативні об'єднання. Однією з перших в Павлівці організувалась споживча кооперація, яка офіційно була зареєстрована 27 липня 1923 року. В лютому 1924 року в селі виникло сільськогосподарське кредитне товариство, членами якого стали 120 господарств.

В 1925 році з ініціативи комнезаму було створено ТСОЗ «Інтернаціонал», до якого входило 14 бідняцьких господарств і 2 середняцькі. Для обробітку землі товариство придбало трактор. Цього ж року в селі виникли ще два ТСОЗи — спершу «Згода», а трохи пізніше — «Надія». В цих кооперативах і товариствах точилась гостра боротьба з куркульськими елементами, які до них проникали. Особливо багато

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 81, арк. 44; ф. Р-863, оп. 1, спр. 9, арк. 26, 30; ЦДА МРСР, ф. Р-650; спр. 12, арк. 129.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 309, арк. 15; спр. 255, арк. 41.

[3] ЦДА МРСР, ф. Р-651, оп. 1, спр. 1, арк. 32, 165; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 265, арк. 42; Вопросы истории социалистического строительства в Молдавской ССР. Кишинев, 1962, с. 50.

[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 256, арк. 36.

[5] Одеський облдержархів, ф. Р-865, оп. 1, спр. 8, арк. 70, 475; ф. Р-969, оп. 1, спр. 638, арк. 96.

було заможних селян в ТСОЗі «Надія». Партійний осередок, сільрада і комнезам провели чималу роботу по очищенню кооперативних об'єднань від куркулів. Допомогу їм подала Одеська парторганізація і окружна прокуратура. В кооперативах і ТСОЗах було проведено чистку і виключено чимало класово ворожих елементів. Споживчий кооператив зміцнили комуністами і членами комнезаму, після чого справи поліпшились. У 1926 році він одержав понад 3,1 тис. крб. прибутку і закупив багато промислових товарів. Число його пайовиків збільшилося вдвоє[1]. 1926 року кооперативні об'єднання були учасниками сільськогосподарської виставки, організованої Павлівською Радою.

У відбудовний період партійні та радянські органи, дбаючи про відродження і зміцнення сільського господарства, не забували і про розвиток в селі освіти, культури. Уже в 1920 році у Павлівці було відкрито початкову, а наступного року — професійно-технічну школу. Працювала школа лікнепу. У 1924 році почав діяти сільбуд. У недільні вечори тут проводилися колективні читання газет, вчителі виступали з лекціями, гуртківці влаштовували вистави. Молодіжна секція сільбуду взяла шефство над дитячим будинком. По рівню культосвітньої роботи Павлівка в 1924 році була на першому місці в районі[2]. В 1926 році на базі профтехшколи в селі організується семирічка.

Успіхи, здобуті в розвитку господарства і культури, супроводилися ростом політичної активності і свідомості трудівників села. Це яскраво виявилося під час виборів до сільської Ради в лютому 1927 року. В них взяла участь абсолютна більшість виборців. До нової сільради ввійшли 8 незаможників, 6 бідняків-наймитів, 6 середняків, лікар і вчитель, серед них — 3 комуністи і 1 комсомолець. Головою сільради третій раз підряд було обрано Д. Недіна. Намагання куркулів протягти до Ради своїх кандидатів успіху не мало[3].

Після XV з'їзду ВКП(б) партосередок і сільрада розгорнули боротьбу за колективізацію селянських господарств Павлівки. У 1929 році в селі утворилася сільськогосподарська артіль «Хвиля революції». Тоді ж виникли й інші невеличкі колективні господарства. Наступного року після проведених реорганізацій в селі залишилось 2 сільськогосподарські артілі — ім. Блюхера та ім. Шмідта. Куркулі та їх підспівувачі на чолі з колишнім головою управи Ковальчуком, що пробралися до керівництва колгоспом ім. Блюхера, намагалися зсередини підірвати колективне господарство і дискредитувати справу колективізації. Вони шкодили, зривали посівні кампанії, хлібозаготівлі, гноїли і розкрадали хліб. Викриті і виключені з артілі Ковальчук та його пособники за свої шкідницькі дії в 1932 році були покарані радянським судом. Під час проведення суцільної колективізації в Павлівці розкуркулили 16 господарств[4].

На початок 1932 року переведення селянських господарств на соціалістичні рейки було завершено. Партійні і радянські органи вжили заходів до зміцнення колгоспів. Наприкінці 1930 року в них утворились партосередки, які подбали про організацію постійних виробничих бригад, налагодження обліку праці. Кращих виробничників посилали на курси підготовки трактористів, бригадирів, працівників тваринницьких ферм тощо.

В боротьбі за організаційно-господарське зміцнення артілей чималу роль відіграла молодь і особливо комсомольці. У 1933 році в обох артілях створено комсомольські осередки. Майже всі члени ВЛКСМ працювали на виробничих ділянках. Зусилля партійної і комсомольської організацій в справі розвитку колгоспного ви-

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 3, спр. 34, арк. 124; ф. Р-719, оп. 1, спр. 113, арк. 6—7; ф. Р-58, оп. 1, спр. 129, арк. 80; ф. Р-1012, оп. 1, спр. 111, арк. 58.

[2] Там же, ф. Р-865, оп. 1, спр. 8, арк. 475; газ. «Червоний степ», 6 липня, 31 серпня 1924 р.

[3] Газ. «Червоний степ», 16 і 19 лютого 1927 р.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-1013, оп. 1, спр. 182, арк. 15; ф. Р-969, оп. 1, спр. 886, арк. 26; газ. «За суцільну колективізацію», 15 квітня, 28 жовтня 1932 р.

робництва дали позитивні наслідки. Зросли матеріально-технічна база артілей, культура землеробства, поліпшилась трудова дисципліна. В господарствах з'явилось чимало механізаторів. Тільки в колгоспі ім. Блюхера на кінець 1935 року було підготовлено 25 трактористів. Включившись у стахановський рух, колгоспники Павлівки у 1936 році почали боротьбу за одержання не менше як по 20 цнт зернових з га і домоглися добрих врожаїв. Готуючи гідну зустріч XVIII з'їзду партії, члени артілі ім. Блюхера в 1938 році зібрали по 32 цнт пшениці з га, ячменю і соняшнику — по 22 центнери.

Рік у рік поповнювались ряди передовиків колгоспного виробництва, вихованих парторганізаціями. Так, чабан П. К. Дельман, який виростив в 1938 році по 147,3 ягняти на кожні 100 вівцематок, був учасником ВСГВ 1939 року. Головний комітет виставки нагородив його Малою срібною медаллю. Право на участь у ВСГВ 1940 року здобули конюх С. С. Полторак і чабан С. В. Чебан. Чудово працювали колгоспні пасічники Г. Кабрицький, Ф. Стрільбицький, М. Кучерявий, які добилися в 1940 році 104 цнт валового збору меду. Вони були затверджені кандидатами на Всесоюзну сільськогосподарську виставку 1941 року.

За колгоспного ладу значно поліпшився добробут трудівників Павлівки. На трудодень артілі видавали 5—8 кг зерна (залежно від врожаю). Партосередки, правління артілей дбали про задоволення побутових і культурних потреб населення, про впорядкування села. Було розширено лікарню, створені дитячі ясла, обладнано сільський клуб, фізкультурний майданчик. Біля кожного двору висадили дерева, кущі. Велика увага приділялась розвитку освіти. В 1935 році семирічка була реорганізована на середню школу. Напередодні війни в Павлівці майже не лишилося неписьменних.

Звістка про напад гітлерівських орд на нашу землю застала трудівників Павлівки в полі. Йшли жнива. Прямо звідти чоловіки призовного віку рушили до Фрунзівського райвійськкомату. 153 з них вже через кілька днів влилися в ряди бойових захисників Вітчизни. Ті, що лишилися в селі, брали участь у спорудженні оборонних укріплень. У середині липня почалась евакуація. На схід встигли вивезти тільки частину цінного майна колгоспів.

1 серпня 1941 року Павлівку окупували війська ворога. З перших днів жителі чинили опір румуно-боярським загарбникам. Комсомольці Г. С. Таратухін, А. А. Раховський потай забрали в румунській комендатурі машинку і друкували антифашистські листівки, які поширювали серед жителів села. Населення Павлівки жадібно читало також листівки, які скидали радянські літаки.

Наприкінці січня 1944 року недалеко від будинку Павлівської сільської лікарні, де розміщувалась румунська комендатура, приземлився німецький літак. Від місцевих жителів про це дізналися партизани. Вони спробували знищити цей літак, але невдало. У зв'язку з цим румунські окупанти заарештували в селі 30 заложників і кинули в дубоссарську тюрму. Прихід частин Червоної Армії врятував їх від неминучої смерті.

12 квітня 1944 року після нічного бою 297-а стрілецька дивізія визволила Павлівку від окупантів.

Великої шкоди завдали селу німецько-фашистські і румуно-боярські загарбники. Вони вивезли обладнання колгоспного млина, сотні вуликів, весь інвентар. Були зруйновані школа, лікарня, понад 150 хат, пограбовано чимало майна і худоби селян. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами, становила близько 19,7 млн. карбованців[1].

Після визволення від фашистської неволі трудівники села насамперед взялися за відродження господарства колгоспів — основи свого добробуту. Уже в квітні 1944 року сільгоспартілі відновили діяльність. Весняна сівба провадилась у дуже важких умовах. На полях і фермах працювали переважно жінки, старі та підлітки.

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 69, спр. 45, арк. 2—5.

Завдяки високій свідомості членів артілей було зібрано необхідне для посіву насіння, як тяглову силу використовували корів. Осінню посівну кампанію 1944 року уже проводила Йосипівська МТС.

Рік у рік збільшувались посівні площі, зміцнювалась матеріальна база павлівських колгоспів, вживалися заходи до поліпшення організації праці. Вже в 1946 році вони засіяли зерновими, бобовими і технічними культурами близько 1,4 тис. га[1]. Хоча й повільно, але впевнено йшов процес відтворення громадського поголів'я. Багато зусиль трудівники села доклали до відбудови господарських споруд. Того ж року було здано в експлуатацію стайню, кілька корівників і телятників, свинарник, вівчарню та зерносховище на 150 тонн зерна.

Відновлювали роботу медичні і культосвітні заклади. Протягом 1944 року було відкрито сільську лікарню, аптеку, школу (спочатку неповну середню), клуб.

Важливою подією для села стало об'єднання в 1950 році двох колгоспів. 15 липня було обрано правління укрупненої артілі «Прогрес». За нею закріпили 4,8 тис. га землі, в т. ч. орної — 3,4 тис. га, 34 га саду і виноградників.

Велика увага в багатогалузевому господарстві приділялась розвитку тваринництва. В 1950 році артіль мала 563 голови великої рогатої худоби. Надої молока від фуражної корови досягли на рік майже 1,7 тис. кг. Загальний прибуток того року від рослинництва і тваринництва становив 391 тис. карбованців[2].

Проте, незважаючи на чималі досягнення, господарство ще не використовувало багатьох своїх можливостей. Через слабкість кормової бази продуктивність худоби залишалась низькою, мала місце плинність кадрів тваринників. Не було досягнуто і сталих врожаїв зернових та технічних культур, певна частина колгоспників не виробляла необхідного мінімуму трудоднів. Для подолання цих недоліків і дальшого розвитку артільного виробництва неоціненне значення мали рішення партії по сільському господарству і зокрема вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року.

У 1956 році головою колгоспу став тридцятитисячник С. О. Козачук, який разом з партійною і комсомольською організаціями зумів згуртувати міцний актив і мобілізувати членів артілі на дальше піднесення господарства. Було вжито заходів щодо зміцнення всіх ланок колгоспного виробництва. Замість багатьох бригад правління створило 3 комплексні бригади.

Результати проведеної роботи позитивно позначилися на господарській діяльності артілі. В 1956 році її прибуток перевищив 1,3 млн. крб. На кожний вироблений трудодень було видано 2 крб. грішми, 3 кг зерна, 300 грамів соняшнику[3]. У 1957 році колгосп одержав найвищий врожай зернових в районі, почав вирощувати цукрові буряки. Вже наступного року тут було зібрано чудовий урожай солодких коренів. Так, перша комплексна бригада (бригадир Д. С. Студинський) зібрала по 377 цнт з га, а окремі ланки — ще більше. Того року артіль «Прогрес» зайняла перше місце в районі за виробництвом молока і м'яса. Її прибуток досяг 5,6 млн. крб. На поповнення неподільного фонду виділили понад 1,1 млн. крб. Високою стала оплата артільного трудодня. Так, колгоспник І. О. Гончарук з дружиною заробили за рік 9810 крб., 3918 кг пшениці, 1068 кг кукурудзи і 635 кг соняшнику[4].

У період розгорнутого будівництва комунізму перед артіллю «Прогрес» постали нові великі завдання. Виходячи з рішень XXI та XXII з'їздів КПРС, парторганізація і правління накреслили заходи щодо піднесення колгоспного виробництва на новий щабель. Було зміцнено досвідченими кадрами провідні ділянки господарства. Значно ширше стала впроваджуватися механізація виробничих процесів. До 41-ї річниці Великого Жовтня Павлівка одержала електроенергію від Дубоссарської ГЕС. Це дало можливість використати електрику для виробничих цілей.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр, 59, арк. 115.

[2] Там же, спр. 346, арк. 280, 282.

[3] Газ. «Фрунзівець», 1 травня 1957 р.; Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 810, арк 209, 211.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-5548, оп. 1, спр. 1204, арк. 49, 52

В роки семирічки колгосп «Прогрес» зробив нові кроки вперед по зміцненню артільної економіки. Вже після XXI з'їзду КПРС він взяв курс на впровадження госпрозрахунку[1]. Значно підвищилась урожайність озимої пшениці. Якщо в 1958 році з одного га збирали пересічно 14,9 цнт, то в 1965 році — 26,1 цнт. Певних успіхів було досягнуто і в розвитку тваринництва. За цей же час кількість великої рогатої худоби на 100 га ріллі збільшилася з 25 до 38 голів, свиней — відповідно з 34 до 78 голів. Розвиваючись як багатогалузеве господарство, колгосп рік у рік одержує чималі прибутки від садівництва. Тільки в 1964 році від реалізації фруктів і ягід в артільну касу надійшло понад 100 тис. крб.[2] Прибутковою галуззю стало бджільництво. Все це сприяло зростанню доходів колгоспу. У 1965 році вони перевищили 7,7 млн. карбованців.

В житті трудівників Павлівки, як і всіх колгоспників Радянської держави, виняткове значення мають рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС. Партійна організація разом з правлінням і колгоспним активом провела велику масово-політичну і організаційну роботу по виконанню цих рішень. Ще раз було переглянуто структуру посівних площ. Основною продовольчою культурою стала озима пшениця. Більше уваги звернуто на спеціалізацію виробництва, зменшення затрат ручної праці і зниження собівартості продукції. У бригадах створено механізовані ланки по вирощуванню кукурудзи, проса, соняшнику та інших технічних культур. Вони оснащені новою сільськогосподарською технікою. У 1965 році артіль придбала 3 нові комбайни СК-4, трактор Т-74, багато причіпних знарядь для міжрядного обробітку технічних культур.

Проведення в життя всіх цих заходів дає бажані наслідки. Щороку колгоспники збирають в середньому понад 25 цнт озимої пшениці з кожного га. У 1966 році середній урожай цукрових буряків становив 341,7 цнт з га. У 1965 і 1966 рр. перевиконано державний план по виробництву зерна, цукрових буряків, м'яса, молока. Рік у рік зростає доходність колгоспної землі. Якщо в 1964 році кожний гектар в середньому давав 141 крб. прибутку, то в першому році нової п'ятирічки — майже 224 крб. У 1966 році колгосп запровадив грошову оплату праці. На кожний трудодень було видано 3 крб. 95 копійок.

Уряд високо оцінив виробничі успіхи трудівників артілі. 5 чоловік було нагороджено орденами і медалями, зокрема бригадир 1-ї комплексної бриґади Д. С. Студинський — орденом Трудового Червоного Прапора.

В ювілейному 1967 році павлівці розгорнули наполегливу боротьбу за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. План продажу державі молока і м'яса був виконаний майже на 160 проц. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя Великого Жовтня, колгосп «Прогрес» занесено на районну Дошку пошани[3].

Артіль «Прогрес» — економічно міцне і зростаюче господарство. На її ланах працюють 26 тракторів, 13 комбайнів та багато інших машин. Колгосп має 14 типових сільськогосподарських приміщень, млин, олійню, лісопильню, 2 столярно-теслярні та деревообробні майстерні, майстерню по ремонту тракторів та іншої сільськогосподарської техніки.

[1] Газ. «Фрунзівець», 9 травня 1961 р.
[2] Газ. «Колгоспний ранок» (Фрунзівка), 17 квітня 1965 р.
[3] Газ. «Колгоспний ранок», 2, 5 листопада 1967 р.

Збирання кукурудзи в колгоспі «Прогрес». Павлівка. 1967 р.

Досягнення, яких добилась артіль, це, перш за все, результат напруженої праці її трудівників, умілого керівництва партійної організації, в якій на початок 1967 року налічувалось 36 комуністів. Абсолютна більшість членів і кандидатів партії працює безпосередньо на вирішальних ділянках артільного господарства. У своїй повсякденній діяльності парторганізація спирається на комсомольську організацію, яка налічувала на кінець 1966 року 45 юнаків і дівчат, і на безпартійний актив.

Перемога соціалізму, колгоспний лад, економічне зростання артілі обумовили невпинне поліпшення добробуту трудівників села. Це можна показати хоча б на прикладі сім'ї колгоспника В. М. Нікітова. Тільки в 1967 році він і його дружина заробили в артілі 2115 крб. Живуть вони в добротному будинку, мають радіоприймач, телевізор, холодильник, мотоцикл з коляскою та інші цінні речі. Їх дочка Ніна навчається в Тираспольському педагогічному інституті.

Сім'я Нікітова — не виняток. Достаток прийшов у кожну колгоспну родину. Тільки за період з 1956 по 1960 рік 150 жителів села справили новосілля. За наступні 8 років споруджено понад 100 нових будинків.

Павлівка повністю електрифікована. Її мешканці мають близько 300 радіоприймачів, понад 120 телевізорів, у 40 родин є пральні машини. Ранком, коли павлівці вирушають на роботу, на вулицях села з'являється багато велосипедистів, мотоциклістів. У 3-х жителів є легкові автомашини.

Село потопає в зелені садів. В центрі — чудовий парк, в якому багато дерев посаджено руками сільських комсомольців. В парку височить пам'ятник радянським воїнам.

Благоустрою села і його озелененню, ремонту шляхів і будівництву колодязів, роботі культурно-освітніх закладів велику увагу приділяють сільрада і її актив. Особливо багато зроблено ними в ювілейному 1967 році. Виконуючи наказ виборців, вони взяли під свій контроль завершення будівництва побутового комбінату, господарського магазину, прокладання тротуарів. Того ж року розпочалося спорудження будинку тваринників і типових дитячих ясел з цілорічним утриманням дітей.

У Павлівці діє дільнична лікарня на 75 ліжок. На її території розташоване протитуберкульозне відділення обласного диспансеру. В лікарні працює 4 лікарі і 25 чоловік середнього медичного персоналу.

Добра слава йде про павлівську загальноосвітню середню школу, де в 1966/67 році навчалось 326 учнів і працювало 20 вчителів. Директора цієї школи В. О. Кабрицького нагороджено значком «Відмінник народної освіти». Багато радянських спеціалістів вийшло із стін цієї школи, в т. ч. В. Н. Луцков — кандидат історичних наук, Г. Т. Хмиз — кандидат медичних наук. Лише за період з 1952 по 1967 рік 156 жителів Павлівки здобули вищу освіту.

В розвитку культури села і поширенні знань серед населення велику роль відіграє сільський клуб. При ньому працюють самодіяльні гуртки, діє стаціонарна кіноустановка. В 1968 році тут прочитано 72 лекції і доповіді на громадсько-політичні, науково-природничі і сільськогосподарські теми, проведено 24 тематичні вечори, диспути тощо. Цікаві тематичні вечори і читацькі конференції відбуваються в сільській бібліотеці. Її книжковим фондом, що має понад 7 тис. примірників, користуються 686 читачів, в т. ч. 230 дітей. За зразкову організацію культурно-освітньої роботи бібліотеку нагороджено перехідним вимпелом Фрунзівського райвідділу культури.

Міцно ввійшли в побут мешканців села нові свята та обряди — урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, відзначення передовиків сільського господарства, ветеранів війни і праці, свята врожаю, проводи до Радянської Армії тощо.

За півстоліття невпізнанним стало життя павлівців — вільних трудівників, громадян великої Країни Рад.

А. А. ДАБІЖА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ФРУНЗІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру 12 км, до залізничної станції Затишшя на лінії Одеса—Київ — 21 км. Населення — 885 чоловік. Сільраді підпорядковане село Червона Стінка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має 3722 га земельної площі. Крім вирощування зернових і технічних культур, в артілі розвинене тваринництво, зокрема вівчарство. Допоміжні підприємства — млин, олійня, лісопильня, крупорушка, ремонтна майстерня.

Є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць. Зведено за останній час 70 житлових будинків.

Василівка заснована в 1793 році. У 1863 році тут відбувся виступ селян, спрямований проти поміщиків і жорстоко придушений військовим загоном.

У роки першої російської революції агітаційно-пропагандистську роботу серед місцевих селян провадила вчителька Н. С. Герман, за що була заарештована в січні 1906 року.

На території села знайдено ранньослов'янське поховання черняхівської культури (IV століття н. ери).

ВО́ЙНИЧЕВЕ (кол. Сорокова) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від залізничної станції Іванівка і за 17 км від районного центру. Населення — 442 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Богданове Перше, Богданове Друге, Кочурівка, Мар'янівка Перша, Савчинське.

Колгосп ім. Жовтневої революції рільничо-тваринницького напряму має 7431 га землі, в т. ч. 5347 га орної.

Із допоміжних підприємств є пилорама, млин та олійня.

В 1966 році комбайнер З. З. Кравченко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Колгосп за досягнуті успіхи в розвитку виробництва занесений на районну Дошку пошани.

У селі — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека. В. О. Грищенко присвоєно звання заслуженої вчительки школи УРСР.

Войничеве виникло у другій половині XIX століття.

ЗАТИ́ШШЯ — селище міського типу (з 1964 року), центр селищної Ради, залізнична станція на лінії Одеса—Київ. Населення — 5,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Андрусова, Весела Балка, Гедеримове Перше, Дружелюбівка, Загір'я, Краснопіль, Нова Григорівка, Скинешори.

Земельна площа колгоспу «Правда» становить 10 227 га угідь, в т. ч. 7165 га орної землі. Господарство займається рільництвом і тваринництвом. З допоміжних підприємств працюють млин, олійня, 2 ремонтні майстерні, лісопильня. В 1967 році колгосп зібрав пересічно по 21,6 цнт озимої пшениці з га. Від кожної корови надоєно по 3223 кг молока, а на 100 га сільгоспугідь вироблено по 134,5 цнт м'яса. Розсадницький радгосп «Затишанський» вирощує саджанці фруктових дерев та лісодекоративних і квітководекоративних порід. Врожай фруктів у 1967 році становив 54 цнт з га. На території селища розміщені також відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка», організація «Міжколгоспбуд», торговельна база, нафтобаза, райзаготконтора.

І. Г. Дитюк — кавалер трьох орденів Слави, житель с. Затишшя, 1964 р.

В селищі є середня школа, школа сільської молоді. Будинок культури, бібліотека. Діє лікарня на 35 ліжок.

Затишшя виникло як залізнична станція в 1865 році під час будівництва Одесько-Балтської залізниці. У 1875 році робітники станції застрайкували, вимагаючи своєчасної виплати заробітної плати. Під час революції 1905—1907 рр. робітники одеських підприємств розповсюджували тут соціал-демократичні листівки. У повстанні на броненосці «Потьомкін» брав участь місцевий житель З. М. Дашкевич. В громадянську війну із станції Іванівка повинен був прибути радянський бронепоїзд. Куркулі та петлюрівці намагались примусити селян підірвати залізничну колію, щоб зупинити бронепоїзд. Зрадників у селі не знайшлося. Тоді вороги закатували 7 жителів, тіла яких поховані у братській могилі в Фрунзівці.

Партійний осередок і комсомольська організація виникли в 1923 році. За рішенням громадських зборів в листопаді того ж року в селі було проведено збирання коштів у фонд допомоги німецькому пролетаріату. У 1926 році в Затишші спорудили елеватор місткістю 100 тис. пудів.

У 1930 році організувалась Затишанська машинно-тракторна станція, директором якої був 25-тисячник М. І. Шарапов. У 1939 році трактористи цієї МТС були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

З перших днів німецько-фашистської окупації учитель місцевої школи Непомнящий організував учнів для боротьби з ворогами. Але не маючи досвіду підпільної роботи, підпільники потрапили до рук жандармів і були розстріляні. Друга група підпільників розповсюджувала листівки про становище на фронтах. Житель селища І. Г. Дитюк за героїзм в боях з фашистами нагороджений орденом Слави трьох ступенів.

На території сільради біля села Краснопіль виявлено рештки поселення пізньопалеолітичного часу (40—13 тис. років тому).

У шкільній їдальні села Затишшя. 1967 р.

ЙО́СИПІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 21 км від залізничної станції Затишшя на лінії Одеса—Київ. Населення — 147 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гедеримове Друге, Самійлівка, Ставки, Утилівка.

Колгосп ім. XVIII партз'їзду рільничо-тваринницького напряму має 3159 га земельних угідь. Допоміжні підприємства — ремонтна майстерня, крупорушка, лісопильня.

В селі — середня школа, Будинок культури на 350 місць, бібліотека. За 1959—1967 рр. зведено 90 житлових будинків. До послуг жителів побутовий комбінат. Є парк, висаджено 15 тис. дерев.

Йосипівка виникла в 1793 році. Тут в 1863 році відбулися селянські заворушення, для придушення яких був викликаний військовий загін. В селі з перших днів революції 1905—1907 рр. проходили виступи селян. В січні 1906 року 10 учасників виступів були заарештовані.

У 1944 році поблизу села була висаджена десантна група на чолі з В. Д. Авдєєвим (Чорноморським), яка пустила під укіс поїзд з боєприпасами біля станції Роздільна, підірвала залізничну колію на станції Іванівка. Партизани розповсюджували серед населення листівки, які закликали до боротьби з фашистськими окупантами.

У селі встановлено пам'ятник загиблим у Великій Вітчизняній війні героям-партизанам.

КАРАБА́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване у Кучурганській долині, за 13 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Перехрестове. Через село проходить шосе Одеса—Балта. Населення — 668 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Деспнорове, Кошарка, Кримпулька, Новомиколаївка, Нова Шибка, Первомайське, Саратове.

В селі міститься колгосп «Дружба», земельна площа якого 3809 га, в т. ч. 2700 га орних. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво. Допоміжні підприємства — олійня, пилорама, млин, ремонтна майстерня.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, Будинок культури на 300 місць. До 50-річчя Великого Жовтня відкрито історико-краєзнавчий музей с. Карабанового.

В с. Новомиколаївці створено меморіальний музей уродженки села Героя Радянського Союзу Н. А. Онілової.

Село засноване у першій половині XIX століття.

ЛЕ́НІНЕ (до 1963 року — Торосове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Затишшя. Населення — 800 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володимирівка, Іванівка, Малорошове, Хорошеве.

Колгосп ім. Леніна — одне з найбільших господарств Фрунзівського району, яке володіє 6437 га земельної площі. Основний напрям артілі — виробництво зерна і тваринництво. Допоміжні підприємства — кузня, ремонтна майстерня. Є сортовипробувальна станція.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 150 місць, колективу якого присвоєно звання клубу відмінної роботи.

Село виникло в 1857 році.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Кучургану, за 6 км від залізничної станції Мардарівка і за 18 км від районного центру. Населення — 200 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бадюлове, Дементівка, Оленівка, Петрівка.

В селі — колгосп ім. Котовського рільничотваринницького напряму, якому належить 5087 га землі, з них 3693 — орної, 50 — ставків, 94 — саду та виноградників. Є ремонтна майстерня, столярня.

Тут працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому є університет культури.

Мар'янівка заснована на початку XIX століття українськими селянами-переселенцями з Польщі.

Пам'ятник на місці, де в січні 1944 р. було висаджено десантну групу на чолі з В. Д. Авдєєвим. Село Йосипівка. 1967 р.

НОВОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від станції Перехрестове і за 8 км від районного центру. Населення — 265 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Балашове, Гірківка, Давидівка, Мар'їна Роща.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, який володіє 4207 га земельної площі. Це багатогалузеве господарство, в якому вирощуються зернові і технічні культури, займаються молочним тваринництвом, розведенням каракулевих овець.

Допоміжні підприємства — кузня, млин, теслярна майстерня.

В 1966 році з гектара одержано 23,4 цнт зернових, 332,6 цнт цукрових буряків.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб на 200 місць. За останні роки тут збудовано понад 50 житлових будинків.

Новопавлівка виникла в кінці XVIII століття.

В околицях села знайдено кам'яні знаряддя мезолітичної епохи.

ПЕРЕХРЕ́СТОВЕ — село, центр сільської Ради, залізнична станція. Розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 687 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бірносове, Жигайлове, Мала Топорівка, Новозаріцьке, Онилове, Павлівка, Перехрестове Перше, Перше Травня, Петрівка, Софіївка, Унтилівка, Федосіївка, Щастя.

Колгосп «Україна» має 9805 га землі, в т. ч. 6742 — орної. Під садами і виноградниками зайнято 230 га земельної площі. Це багатогалузеве господарство, що займається зерновими, технічними культурами та тваринництвом. Є ветеринарна лікарня. Допоміжні підприємства — механічний млин, 2 олійні, 2 лісопильні, 3 ремонтні майстерні, працюють філії Великомихайлівського винзаводу, Фрунзівського маслозаводу. На території села міститься відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка».

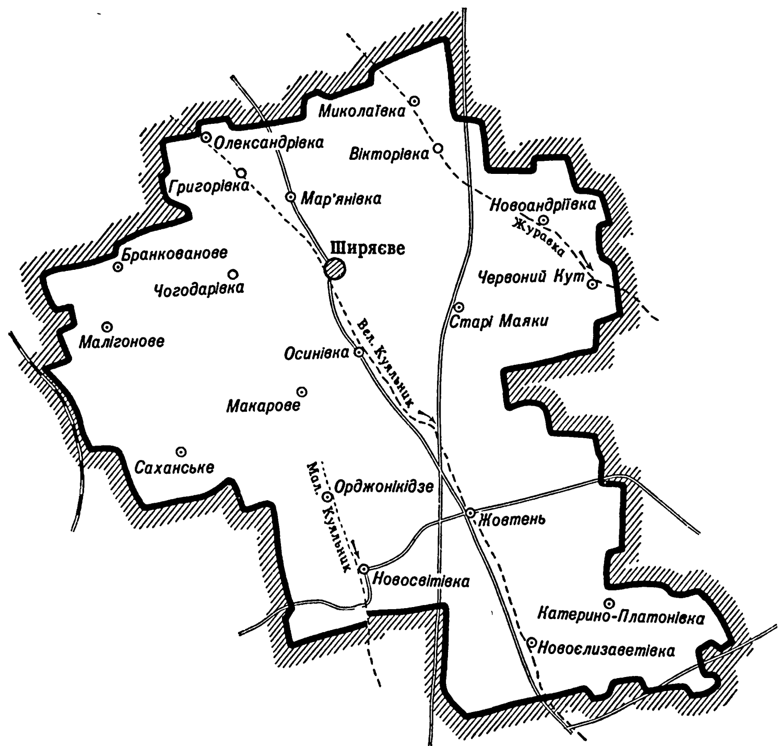
У 1965—1966 рр. колгосп «Україна» був занесений на районну Дошку пошани. Орден Леніна одержала ланкова М. І. Мельник, яка протягом ряду років вирощувала по 420 цнт цукрових буряків з гектара.

Тут працюють середня школа та середня школа сільської молоді. Є бібліотека, Будинок культури на 450 місць, при якому організовано народний університет. З 1959 по 1967 рр. зведено 200 нових будинків. До послуг трудящих кравецька майстерня. Діє лікарня на 20 ліжок.

Перехрестове виникло у 80-х роках XIX століття в зв'язку з побудовою залізниці.

В роки Великої Вітчизняної війни в Перехрестовому діяла підпільна група. Патріоти виводили з ладу машини, засипали пісок у букси вагонів, випускали з цистерн бензин і нафту.

ШИРЯЇВСЬКИЙ РАЙОН

ШИРЯЄВЕ

Ширяєве (стара назва — Степанівка) — селище міського типу, центр однойменного району і селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Йосипівка, Одаї, Подільці, Тисячне. Розташоване в долині річки Великого Куяльника. Відстань до Одеси — 125 км, найближчої залізничної станції Затишшя — 32 км. Населення — 7,1 тис. чоловік.

Степанівка (згодом Ширяєве) заснована наприкінці XVIII століття вихідцями з Болгарії і збіглими українськими селянами-кріпаками. За 5-м ревізьким переписом 1795 року тут налічувалося 36 дворів, 289 жителів. Основну частину населення становили юридично вільні поселенці — десятинники. За користування землею й угіддями, які належали поміщикові Ширяєву (він одержав від російського уряду 10 тис. десятин), поселенці віддавали йому грішми чи натурою десяту частину врожаю, приплоду худоби тощо і виконували певні натуральні повинності[1].

Розвивалося поселення досить швидко, бо розташоване було поблизу давнього торгового шляху, який з'єднував Одесу з Балтою (т. зв. Чорний шлях). Цим трактом тяглися валки з пшеницею, тютюном, горілкою та іншими товарами, що призначалися для відправки на ринки Росії і закордону. З півдня у північні райони везли в'ялену рибу, сіль, фрукти та промислові вироби. Рік у рік збільшувався потік вантажів через Ширяєве. Зростало населення. За даними 1859 року тут налічувалося вже 85 дворів, 402 мешканці[2].

У середині XIX століття поселення було віднесено до розряду містечок і стало волосним центром. Воно мало православну церкву з оригінальним оздобленням, єврейський молитовний будинок, поштову станцію, кілька кам'яних осель місцевих

---

[1] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье 1775—1800 гг. М., 1959, с. 195, 260, 261; А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1, с. 249; Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб, 1865, с. 238; А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2. СПб, 1863, с. 335.

[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб, 1873, с. 758; Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, 1848, с. 195.

торговців і багатих ремісників. Але переважали тут темні й вогкі хатини-напівземлянки без подвір'я і садків. У них мешкали десятинники. Поміщик, на землях якого стояли ці жалюгідні домівки (він же був власником значної їх частини), завжди міг викинути з них селян просто неба. Десятинники перебували в цілковитій залежності від землевласника.

Реформа 1861 року не змінила економічного становища переважної більшості селян Ширяєвого і навколишніх хуторів.З 204 дворів — 199, тобто всі господарства десятинників, не одержали наділів.

Отже, 97,5 проц. селянських родин залишилося без землі. Вона перебувала в руках Ширяєва (8,4 тис. десятин) і духівництва (307 десятин). Хлібороби, як і раніш, мусили йти в кабалу до поміщика. Та 71 селянська родина (34 проц.) зовсім не мала за що орендувати землю і залишалась без ріллі. Значна частина брала в оренду від 1 до 5 десятин. За садибу також треба було платити чинш по 8—12 крб. щороку тому ж поміщикові. У тих садибах міцно оселилися злидні і нестатки. Щоб якось проіснувати, частина селян шукала заробітків в інших місцях, а також у ремісництві і дрібній торгівлі. Так, у 80-х роках XIX століття 117 господарств Ширяєвого займалося тільки землеробством, 3 — землеробством і торгівлею, 8 — землеробством і ремеслом, 27 — ремеслом і промислами, 32 — торгівлею. Ремесла і торгівля набули в містечку значного розвитку[1]. Тут працювало 14 кравців, 13 шевців, 10 ковалів, 7 теслярів, чимало лимарів і гончарів.

Серед північних населених пунктів Херсонської губернії Ширяєве займало одне з перших місць за обсягом торговельного обороту. Великі базари збиралися в містечку кожні два тижні, по понеділках, малі — щодня. Чималі прибутки власникам давали 8 крамниць, корчма, винний погріб, трактир[2].

Багаті крамарі, шинкарі одночасно займалися лихварством. Вони як павуки висмоктували кров трудового люду, розоряли селянські господарства, відбираючи за борги майно, худобу. Отже, жителі Ширяєвого терпіли не тільки від поміщицької експлуатації, а й від гноблення з боку торговців і лихварів.

Селяни були темні, неписьменні. У церковнопарафіяльній школі, яка відкрилася у 1866 році, навчалося всього 23 учні. Біднота і мріяти не могла про освіту. Позбавлена вона була і медичної допомоги. Фельдшерський пункт, який діяв у Ширяєвому, обслуговував населення всієї волості[3].

У 1896 році в Ширяєвому налічувалося 1708 жителів. Серед них було близько 70 проц. українців, понад 20 проц. євреїв, 4 проц. росіян, решта — болгари, німці, поляки тощо. З розвитком капіталістичних відносин зростала експлуатація, посилювалося зубожіння селянських мас. Капіталіст Тренгель, який орендував у Ширяєва маєток на 10 років з умовою виплати йому щороку 38 тис. крб., намагався здерти з селян вдвоє і втроє більшу суму. Він почав здавати землю в оренду за дві третини врожаю або грішми — 15 крб. за десятину ріллі і 50 — левади. Важкі умови оренди, зросла плата за садибу (чинш), велика кількість інших податків (земські, подушні, шляхові, шкільні та інші) і найбільш ненависна — церковна десятина вкрай розоряли селян. Вони все рішучіше виступали проти своїх експлуататорів, все частіше по ночах горіли скирти хліба, стоги сіна, хлібні комори, тваринницькі двори[4].

Особливо активізувався селянський рух в Ширяєвому і навколишніх селах під час революції 1905—1907 рр., чому сприяло поширення тут соціал-демократичних ідей. Так, у травні 1905 року поліція відібрала у місцевої вчительки Н. В. Гладунь листівку під назвою «Пора кінчати!». Листівка закликала до повалення царизму і знищення влади поміщиків та капіталістів. 2 червня у жителів С. М. Гаращенко

---

[1] Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886—1887 гг., с. 163, 361, 441.

[2] Сборник Херсонского земства, 1868, № 9. Приложение, с. 21; 1905, № 4, с. 64—65; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, с. 172.

[3] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 4, арк. 45.

[4] Сборник Херсонского земства, 1900, № 8, с. 212; газ. «Червоний степ», 16 жовтня 1927 р.; В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 2, с. 59.

і М. П. Токарчука виявлено кілька прокламацій Одеського більшовицького комітету[1].

На початку 1906 року під впливом соціал-демократичної агітації і революційного руху в країні селяни переходять до активних дій. Першою була спалена садиба місцевого священика, потім запалали господарські будівлі і тік у Ширяївському маєтку. Селяни відмовлялися сплачувати податки, залишали роботу в економії. У березні 1906 року вони почали рубати ліс княгині Щербатової. Влітку того ж року наймит Ф. П. Врадій закликав односельчан до страти поміщика Ширяєва[2].

Селянські виступи так налякали поміщиків і місцеві власті, що вони викликали з Одеси ескадрон козаків. Карателі з допомогою зброї придушили заворушення і жорстоко розправилися з його учасниками. Найбільш активні «бунтівники» — А. Дромашко, К. Тихоненко, І. Чернієнко були заарештовані. Та селяни не скорилися. Боротьба тривала. Після поразки першої російської революції, в роки столипінської реакції, вона спала, але в період імперіалістичної війни знов активізувалася. Це було пов'язане з різким погіршенням становища селян Ширяєвого, яке опинилося у прифронтовій зоні. З кожного господарства на війну забирали чоловіків, реквізували худобу. День у день в містечко надходили повідомлення про поранених і вбитих. Тільки з двох вулиць Ширяєвого загинуло на фронті 28 чоловіків. Катастрофічно зростали податки, ціни на хліб, промислові товари. Розорені бідняцькі і середняцькі родини голодували. Не раз натовп селян під керівництвом жінок громив поміщицькі амбари і забирав звідти хліб.

Після перемоги в Росії Лютневої революції в містечку наприкінці березня було переобрано волосну управу, а пізніше створено земельний комітет. Місцеві селяни сподівалися, що нарешті вони вже одержать землю. Але даремно! Буржуазний Тимчасовий уряд всіляко зволікав з розв'язанням цього найболючішого питання. Земельний комітет і волосна управа, в яких засіли куркулі, нічого не робили для полегшення становища бідноти. Члени управи займалися збиранням податків та мобілізацією селян в діючу армію.

На фронті під впливом революційної агітації більшовиків ширяївські селяни, одягнені в солдатські шинелі, починали розуміти, що Тимчасовий уряд захищає інтереси поміщиків і капіталістів, що він не покінчить з війною. Деякі з них рішуче стали на сторону революції. Серед них був Ф. О. Крищук — пізніше активний учасник громадянської війни.

Від солдатів, що поверталися з фронту, дізналися ширяївці про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в столиці. Натхнені цією звісткою, селяни вигнали управителя панської економії і приступили до розподілу поміщицької землі, насіння, худоби і реманенту. В січні 1918 року вони обрали Раду селянських депутатів, яка проголосила встановлення в Ширяєвому Радянської влади. До виконкому Ради увійшли найбільш активні селяни: учасник революційних подій 1905—1907 рр. М. Журавльов, а також Г. Данилюк, М. Колесниченко, Н. В. Ірошникова[3]. Члени виконкому приступили до проведення в життя ленінського декрету про землю. Але вже у березні 1918 року Ширяєве окупували австро-німецькі війська разом із загонами Центральної ради, а потім гетьмана Скоропадського. Для селян знов настали тяжкі часи. У них відбирали землю, худобу. Місцевих активістів, і зокрема А. Павлюка та І. Шевченка, карателі майже до смерті засікли шомполами.

9 місяців тривала окупація містечка. Наприкінці 1918 року німецькі загарбники змушені були залишити Україну. Але замість них у Ширяєве прийшли війська буржуазно-націоналістичної Директорії. Тільки в лютому—березні 1919 року Червона Армія визволила його від петлюрівців. У містечку було відновлено Радянську владу, створено волосний ревком, головою якого призначено Раковського. Ревком

[1] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 232, арк. 310; спр. 233, арк. 246.
[2] Там же, спр. 445, арк. 137, 138; спр. 318, арк. 223.
[3] Там же, ф. Р-3829, оп. 1, спр. 156, арк. 7—9.

встановлював революційний порядок, боровся проти контрреволюційних елементів, які особливо активізувалися наприкінці літа 1919 року, коли містечко опинилося під загрозою захоплення денікінцями.

У вересні 1919 року білогвардійські каральні загони вдерлися в Ширяєве. Знову почалися розправи над активістами. Але на знущання місцеве населення відповідало опором. Понад 60 чоловік пішли до партизанських загонів, серед них П. Д. Терентьєв (згодом командир Другого Ананьївського партизанського загону), С. П. Клочков, А. І. Позиченко, І. Ф. Немазенко та інші. Жителі Ширяєвого уникали мобілізації до денікінської армії, ховали від ворога хліб, худобу тощо. У лютому 1920 року партизанські загони і місцеві жителі допомогли частинам Червоної Армії вигнати з містечка білогвардійців. У Ширяєвому знову було створено волосний революційний комітет, керівниками якого стали Г. С. Іванов та І. Матвієнко[1]. При ревкомі організовані відділи — управління, військовий, земельний тощо. Вони розгорнули роботу по допомозі Червоній Армії, виконанню продрозверстки, боротьбі з бандитизмом і куркульством тощо. Влітку 1920 року, коли становище в містечку трохи стабілізувалося, ревком передав свої повноваження новообраній Раді селянських депутатів. Тоді ж створено комітет незаможних селян, який очолював комуніст Г. Й. Бурковський. До КНС вступили бідняки та середняки. Виникла каса взаємодопомоги.

Рада і комнезам займалися проведенням в життя земельної і продовольчої політики Комуністичної партії. Більше 10 тис. десятин поміщицької, церковної та куркульської землі було конфісковано і розподілено між трудящими селянами. Виконком волосної Ради насамперед наділяв землею інвалідів, сиріт, солдаток та бідняків.

У 1920 році в Ширяєвому виник партійний, а згодом і комсомольський осередки. Партійний осередок, який складався з 11 чоловік — Г. Й. Бурковського, В. Баркова, К. І. Кудюкіна, В. Османчука та інших,— за допомогою сільського активу і КНС розгорнув діяльність по зміцненню Радянської влади, проводив рішучу боротьбу проти куркульства, разом з комсомольцями організовував суботники. Ці суботники проводилися по впорядкуванню села і шляхів, ремонту колишньої панської садиби, в якій відкрився Будинок матері й дитини[2]. У 1920 році на базі церковнопарафіяльної було створено трудову школу, де навчалося понад 200 дітей, працювало 4 вчителі. Комсомольці виступили ініціаторами створення самодіяльного сільського театру, який виступав із спектаклями не тільки в Ширяєвому, але й в інших селах волості.

Комуністи проводили широку роз'яснювальну і виховну роботу серед населення, викривали і знешкоджували контрреволюційні елементи, що намагалися посіяти серед селян недовір'я до Радянської влади. Так, у серпні 1920 року в Ширяєвому було затримано трьох невідомих, у яких знайдено листа із закликом до селян вбивати комуністів і радянських активістів. Місцеві куркулі утворили підпільну контрреволюційну організацію для повалення молодої Радянської влади. В січні 1922 року 9 її активних учасників було викрито і заарештовано. Партійним і радянським органам, жителям Ширяєвого не раз доводилося боронити село від банд Тютюнника. У боротьбі з куркульським і націоналістичним бандитизмом загинули сільські активісти М. Сокуренко, Б. Фельдман, був поранений голова волвиконкому К. І. Кудюкін. Тільки у 1922 році місцевим органам влади за допомогою регулярних військових частин і населення вдалося покінчити з бандитизмом.

В умовах нової економічної політики партійний осередок надавав великого значення розвитку сільської кооперації. В Ширяєвому створено прокатний пункт, сільськогосподарське кредитне і споживче товариства. Комуністи і комсомольці, спираючись на КНС, вели непримиренну боротьбу проти намагання куркульських елементів пролізти до керівництва кооперацією, залучали до неї наймитів та найбідніших

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 232, арк. 35.
[2] Газ. «Большевик» (Одеса), 22 травня 1921 р.

селян. Одночасно створювалися товариства для спільного обробітку землі. В 1921—1922 рр. виникли перші ТСОЗи — «Арнаута» і «Пробудження». Останній об'єднував 20 господарств, з них 6 бідняцьких і 14 середняцьких. Серед його членів було 2 комуністи. Товариство мало 171 га землі, 6 коней, 2 воли, 10 корів, 6 плугів[1]. Трохи пізніше організовано ТСОЗ «Равенство и братство» і сільськогосподарську артіль «Показатель», на чолі якої стояв комуніст П. Д. Терентьєв. У 1923 році на базі конфіскованих поміщицьких маєтків створено землеробсько-скотарський радгосп «Ширяєве» (421 га землі), який був взірцем не тільки для жителів села, а й усього Демидівського району[2].

Один з найвидатніших комсомольців села Ширяєвого А. Д. Батист. Убитий 1927 р. куркулями.

Селянські господарства Ширяєвого, які одержали від Радянської влади землю і яким вона допомагала через кооперацію кредитами та сільськогосподарськими машинами, поступово міцніли. У 1924 році середняцьких господарств налічувалося понад 43 проц. (453 із загальної кількості 1046)[3]. Однак у селі все ще переважали бідняцькі родини (понад 580). Хоч вони і мали землю, але неспроможні були її обробити через нестачу худоби та реманенту і знов потрапляли в залежність від куркулів. Селяни дедалі переконувалися, що одноосібним господарствам не позбутися куркульської експлуатації, не вийти на широкий шлях заможного і щасливого життя.

У 1924—1928 рр. партійний осередок, сільська Рада і комнезам проводили напружену роботу по підготовці умов для колективізації селянських господарств. У 1929 році створюються сільськогосподарські артілі «Ударник», ім. Мічуріна, «Квітуча Україна», ім. Шмідта та інші. Це був початок масового колгоспного руху.

Першим колгоспам довелося переборювати чимало труднощів: виснаженість земель, високий процент безтяглових господарств, відсутність кваліфікованих кадрів, шкідництво куркулів. Куркульство шляхом провокацій і навіть вбивств намагалося затримати широкий рух за суцільну колективізацію. У 1927 році класові вороги по-звірячому вбили активіста села комсомольця А. Д. Батиста. Вони всіляко шкодили розвитку і зміцненню колгоспів, саботували державні заходи по заготівлі зерна та ін. Так, на одному з хуторів Ширяївської сільради куркуль Гармирар приховав від заготівельних органів, а потім продав спекулянтам 300 пудів пшениці[4].

Ламаючи опір класових ворогів, селяни цілими вулицями вступали до колективних господарств. У 1930 році виникли сільгоспартілі ім. Леніна, «Червоний степ» та інші. На кінець цього року на території Ширяївської сільради вже існувало 11 колгоспів. Створювалися колгоспні партійні організації. Переборюючи труднощі, артілі міцніли організаційно, зростав їх авторитет серед селян-одноосібників.

До 1933 року процес суцільної колективізації закінчився. Від держави на вічне користування колгоспи Ширяївської сільради одержали 3991 га землі. Було створено машинно-тракторну станцію. Завдяки повсякденній допомозі держави, місцевих партійних і радянських органів сільгоспартілі поступово розвивали і зміцнювали свої господарства. За 3 роки (1934—1937) кількість великої рогатої худоби в них збільшилася майже в 4 рази, свиней в 3 рази, овець у 2,5 раза, коней — на третину.

Зростала забезпеченість худобою і самих колгоспників. Якщо в 1934 році в Ши-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-53, оп. 1, спр. 129, арк. 97.

[2] Ширяївська сільрада входила до складу Демидівського району (центр Петровірівка) в 1923 по 1927 рік. Того ж 1927 року він був перейменований у Жовтневий. З 1935 року село стало центром Ширяївського району.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 1, спр. 77, арк. 40—44.

[4] Газ. «Чорноморська комуна», 18 серпня 1929 р

ряєвому налічувалося 343 безкорівні господарства, то в 1937 році їх майже не лишилося. Колишні бідняки, вступивши в артілі, піднялися до рівня середняків. Так, колгоспники К. Решетниченко, Д. Земляний, Н. Дога, П. Валицька, які до Жовтневої революції наймитували у поміщиків і куркулів, стали, заможними селянами. Кожний з них за допомогою артілі придбав корову, телицю, свиней, овець, чимало птиці. Колгоспний лад приніс достаток і щастя сільським трударям.

Мінявся побут, підвищувався освітній і культурний рівень жителів Ширяєвого. Майже в кожній хаті засяяли лампочки Ілліча. У 1935 році в добре обладнаній середній школі (відкрита у 1926 році) навчалось понад 500 учнів, а в 1937 році — вже 700 дітей. Ширяєве ставало селом суцільної письменності. Понад 120 колгоспників набули середню освіту. В селі з'явилися нові висококваліфіковані кадри. Напередодні війни в колгоспах Ширяївської сільради працювали 3 агрономи, 18 механіків, 60 трактористів, 20 шоферів, 15 комбайнерів. Районну лікарню обслуговувало тоді 15 медичних працівників. Рік у рік росли видатки місцевого бюджету на культурно-освітні заходи. Перед війною в Ширяєвому було споруджено кінотеатр, Будинок культури, нове приміщення середньої школи[1].

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, понад 750 жителів Ширяєвого, в т. ч. 64 жінки, пішли на фронт захищати від фашистських варварів свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини, щасливе життя радянських людей. Для боротьби з ворожими десантами і парашутистами в селі був створений винищувальний батальйон, до якого входило 250 чоловік. Його очолив учитель середньої школи І. Ю. Каменєв. Частину населення, а також техніки, худоби та іншого громадського майна евакуювали на схід.

6 серпня 1941 року Ширяєве захопили німецько-румунські загарбники. Почалися страшні роки окупації. Сім'ї комуністів, командного складу Червоної Армії, радянські активісти стали жертвами гітлерівських вандалів. Від їх рук загинули родини партизана громадянської війни Бурковського, старшого агронома МТС Саламадіна, голів сільрад Дмитренка та Леуша, голів колгоспів Раєва, Сільниченка. Всього в селі окупанти розстріляли 114 жителів, в т. ч. 8 комсомольців, живцем закопали в землю 28 дітей[2].

На знущання та розстріли радянські люди відповідали героїчною боротьбою проти фашистських недолюдків. «Смерть за смерть!» — під цим лозунгом боролись народні месники. Як повідомляло Радянське інформбюро, 20 серпня 1941 року партизанський загін підстеріг між Ширяєвим та Ульянівкою німецьку автоколону з 8 машин, навантажених снарядами. Заваливши шлях камінням та колодами, партизани сховались в засідці. Коли колона під'їхала, вони відкрили вогонь. Конвоїри намагались сховатись, але майже всі потрапили до рук партизанів. Підірвавши машини з боєприпасами, народні месники зникли. Тільки за останній тиждень серпня партизани в районі сіл Ширяєвого, Жовтня, Антонівки та Демидового здійснили близько 20 нападів на транспорти ворога, знищили 47 вантажних автомашин з снарядами, 27 бензоцистерн, 42 підводи з продовольством, вбили понад 120 гітлерівців[3].

Важкими дорогами війни пройшли сотні жителів Ширяєвого. Одна з них привела танкіста О. Я. Гладущенка до італійських партизанів. Тяжко поранений під Брестом, він потрапив у полон, пройшов через кілька таборів смерті. В Італії йому пощастило втекти. Місцеві жителі сховали його, а потім переправили до прославленого партизанського загону ім. Гарібальді. Пліч-о-пліч з італійцями, французами, росіянами син українського народу О. Я. Гладущенко брав участь в 17 великих боях і 33 сутичках з ворогом, визволяв 3 міста. За проявлений героїзм він відзначений багатьма італійськими нагородами.

---

[1] «Колгоспна правда» (Ширяєве), 7 листопада 1937 р., 4 червня 1940 р.

[2] Одеський облпартархів, ф. 100, оп. 1, спр. 2, арк. 1—4; газ. «Колгоспна правда», 13 квітня 1947 р.

[3] Газ. «Знамя коммунизма», 20 серпня 1966 р.; Н. М. Алещенко. Они защищали Одессу. М., 1965, с. 143—144.

Ширяївці пишаються своїми славними земляками і вічно пам'ятатимуть тих, хто в боях з німецько-фашистськими загарбниками загинув смертю героя. Військовий льотчик С. К. Колісниченко, вихованець Одеського аваклубу, в роки Великої Вітчизняної війни зробив 101 бойовий виліт, знищив 21 і підбив 4 ворожі літаки. Ось як описано в його нагородному листі останній бій радянського сокола. Це було в районі міста Шостки. Виконавши бойове завдання, він повертався на свій аеродром. Та раптом з-за хмари виринуло 5 фашистських стерв'ятників. Колісниченко вступив у нерівний бій. З першого заходу льотчик прошив ворожого літака кулеметною чергою, через кілька секунд повернув на захід і другий фашистський крук, залишаючи за собою хвіст диму. Але сили були нерівні... С. К. Колісниченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[1]. По батьківській стежці пішов і його син Степан. Він також військовий льотчик, служить в тому ж полку, в якому хоробро бився і загинув у боях за Вітчизну батько.

Герой Радянського Союзу льотчик С. К. Колісниченко (фото 1941 р.).

На першому поверсі Ширяївської середньої школи встановлений стенд «Вони захищали Батьківщину (1941—1945 рр.)». На ньому записано імена вихованців, які героїчно загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Серед них —В. Коробченко, Л. Лавренюк, І. Варбанець та багато інших. Піонери й комсомольці школи прагнуть бути схожими на цих героїв, гідними їх подвигів. Вони вчаться мужності і самовідданості у бійців 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, які 2 квітня 1944 року визволили Ширяєве від окупантів, пишаються своїми односельчанами, що піднімали село з руїн і попелу.

За час окупації Ширяєвого німецько-фашистські і румуно-боярські загарбники зруйнували кращі споруди, спалили середню школу, лікарню, пошту, Будинок культури, багато осель жителів. Вони розграбували колгоспи, відібрали у населення худобу, птицю, цінні речі. Було вивезено понад 25 тис. цнт зерна, 546 корів, 253 коней, 390 свиней тощо. Загальна сума збитків становила близько 58 млн. карбованців[2].

Після визволення села почали повертатися евакуйовані жителі, які одразу включалися у відбудовні роботи. Долаючи труднощі — нестачу тягла, машин, кваліфікованих кадрів, занедбаність посівних площ тощо,— трудівники села взялися відроджувати господарство колгоспів. Незважаючи на низькі врожаї 1944—1945 рр., ширяївці своєчасно виконали хлібопоставки, здали хліб у фонд Червоної Армії. Було достроково реалізовано державну воєнну позику, за ініціативою молоді зібрано кошти на будівництво торпедних катерів «Одеський комсомолець»[3].

Величезну роботу серед жителів села і району проводили районна партійна організація та її орган газета «Колгоспна правда», яка почала виходити в серпні 1944 року, а також комуністи артілей. Завдяки поліпшенню партійного керівництва і трудовому ентузіазму колгоспників уже в 1946 році артілі Ширяївської сільради добилися чималих виробничих успіхів. Машинно-тракторна станція виконала річний план польових робіт на 115 проц. Тракторну бригаду МТС № 9, колгоспи ім. Шмідта, ім. Кірова було занесено на районну Дошку пошани.

Поступово зміцнювалась економіка колективних господарств. Так, в сільгоспартілі «Трудовик» урожайність зернових у 1948 році порівняно з попереднім роком зросла майже вдвоє. Поголів'я худоби тільки за 1948 рік зросло в 1,4 раза. Грошовий при-

[1] Газ. «Промінь», 9 травня 1965 р.; газ. «Чорноморська комуна», 7 липня 1965 г.
[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 8, арк. 219—220.
[3] Одеський облпартархів, ф. 100, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 8, 20, 44.

На недільнику по спорудженню колгоспного ставка. Ширяєве. 1948 р.

буток колгоспу становив 177 тис. крб. Це зумовило поліпшення матеріального добробуту членів артілі. У 1947 році на трудодень було видано 2,3 кг зерна, а наступного року — 3,8 кг. Аналогічні показники були і в інших колгоспах[1].

У п'ятдесятих роках на базі 11 колгоспів Ширяївської сільради виникла укрупнена артіль «Україна», яку очолив досвідчений організатор Л. Р. Кенер. Держава закріпила за нею понад 12 тис. га угідь, з них близько 7,8 тис. га орної землі. Її машинний парк складається з 50 тракторів, 30 комбайнів, 40 автомашин та великої кількості сільськогосподарських знарядь. Господарство артілі багатогалузеве. Колгоспники вирощують зернові, а також технічні та городні культури. Колгосп має 8 тваринницьких ферм, птахоферму. Протягом 60-х років тут збудовано машинно-ремонтні майстерні, олійню, лісопилку, виноробний завод. Відкрито 5 бригадних клубів, 7 дитячих садків тощо. Трудівники села брали участь у спорудженні Ширяївської міжколгоспної електростанції на 375 квт, інкубаторної станції.

Після XXI з'їзду КПРС партійні і радянські організації мобілізували зусилля колгоспного селянства на успішне виконання семирічного плану. За семирічку артіль «Україна» піднесла рентабельність продукції рослинництва на 50 проц. Значно збільшилися грошові прибутки, майже удвічі зросла урожайність зернових (з 12,4 цнт до 23,2 цнт з га), а в зв'язку з цим і оплата праці колгоспників. Так, у 1965 році на людино-день було видано по 3 крб. 10 копійок.

Значну увагу партійна організація приділяє правильній розстановці кадрів. Більшість комуністів колгоспу зайнято безпосередньо у громадському виробництві. Серед них бригадир тракторної бригади С. Багмат, тракторист І. Стебловський, економіст А. Долотов та інші.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, ширяївські колгоспники на базі запровадження госпрозрахунку борються за рентабельне господарювання. Виробничий процес організується на основі глибокого аналізу економічної діяльності всього колгоспу, окремих бригад і галузей господарства. Постійно функціонує бюро економічного аналізу.

Провідною галуззю колгоспу «Україна» є рільництво. Поліпшення обробітку грунту, широке застосування агротехніки забезпечили значне зростання врожайності. У 1966 році середня врожайність зернових була 26,8 цнт з га. Продано державі понад план більше 10 тис. пудів пшениці. Грошові надходження колгоспу у першому

[1] Одеський облпартархів, ф. 100, оп. 1, спр. 44, арк. 98—99; спр. 27, арк. 3, 27—29.

році п'ятирічки становили понад 2,2 млн. крб., в т. ч. від рослинництва — 1,4 млн., від тваринництва — 801 тис. карбованців.

Зміцніла така раніш відстала галузь господарства, як тваринництво. На фермах колгоспу налічувалося 4276 голів великої рогатої худоби, 1870 свиней, а також 6,4 тис. курей. У 1966 році артіль продала державі понад план 3 тис. цнт м'яса та 60 тис. штук яєць.

З особливим натхненням працювали колгоспники у ювілейному 1967 році. Незважаючи на несприятливі погодні умови, вони зібрали по 25,6 цнт зернових з га. Ніколи за все своє існування колгосп не здавав державі стільки рослинницької і тваринницької продукції. Того року на заготівельні пункти було відправлено близько 4,4 тис. тонн зерна, понад 2,7 тис. тонн молока, 3,6 тис. тонн м'яса.

Чудові люди працюють в артілі «Україна». Справжнім новатором колгоспного виробництва є депутат Верховної Ради УРСР знатна доярка Л. М. Лопатинська, яка у 1966 році удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці. Того року вона одержала в середньому від кожної корови по 4944 кг молока, а в 1967 році — 5364 кг. Лідія Миколаївна має багато послідовниць. Лише в її рідному колгоспі їх понад 30, серед них — К. Сидорова, яка нагороджена орденом Леніна. Кращою ланковою колгоспу хлібороби називають Л. У. Николайчук. Її ланка збирає з га по 40—45 цнт зерна кукурудзи, по 250—270 цнт цукрових буряків. З 1965 року Любов Устимівна носить на грудях орден Трудового Червоного Прапора. Її обрано депутатом Одеської обласної Ради. Протягом 1965—1966 рр. 16 передовиків колгоспу відзначені урядовими нагородами.

Люди є золотим фондом колгоспу. Вони своїми руками створюють його багатства, які невпинно зростають. З 1953 по 1966 рік неподільні фонди артілі збільшилися у 7 разів. У 1967 році вони становили понад 3 млн. крб. Колгосп добре винагороджує сумлінну працю своїх трудівників. Оплата одного людино-дня у 1967 році становила 4 крб. 20 коп. Середньомісячний заробіток колгоспника дорівнював 90 крб., а передовиків — 150—180 крб. Ще більше одержують механізатори — 7 і навіть 8 крб. на людино-день.

Заможно і культурно живуть ширяївці. Майже половина всіх родин мешкає в нових або наново перебудованих добротних будинках, в яких є не тільки електрика, а й водопровід. Дедалі ширше запроваджуються в побут газові плити, пральні машини, холодильники. 15 сімей мають легкові автомашини, 73 — мотоцикли. У багатьох є велосипеди, радіоприймачі, телевізори. В 30 місцевих магазинах і крамницях жителі можуть придбати всі потрібні їм товари. До їх послуг 6 їдалень і буфетів. У Ширяєвому працюють 6 дитячих садків, лікарня на 75 ліжок.

За роки Радянської влади докорінно змінився зовнішній вигляд Ширяєвого. В центрі розкинувся великий старанно доглянутий парк з широкими тінистими алея-

Жнива в ширяївському колгоспі «Україна». 1967 р.

Будується Палац піонерів. Ширяєве. 1967 р.

Фойє районного Палацу культури. Ширяєве. 1967 р.

ми і квітниками. На головній алеї стоїть пам'ятник В. І. Леніну. В другому невеликому парку споруджено пам'ятник героям-визволителям. Вулиці обсаджено деревами, а навкруги розкинулись фруктові сади.

Рішенням виконкому Одеської обласної Ради депутатів трудящих від 28 травня 1965 року Ширяєве віднесено до розряду селищ міського типу. Тут проживає близько 4,6 тис. колгоспників, 2,5 тис. робітників і службовців. Значна частина жителів трудиться на підприємствах району — харчокомбінаті, виноробному, консервному і цегельному заводах, районному об'єднанні «Сільгосптехніка», автоколоні тощо.

До революції на 2644 жителі у селі було лише 3 освічені людини — 2 вчителі та лікар. Тепер тут працюють понад 160 чоловік з вищою освітою. У трьох середніх школах навчається понад 1000 учнів. Їх виховують 70 педагогів. Вчителька А. В. Лавренюк нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

З підвищенням освітнього і культурного рівня населення зростає потяг людей до знань, до книжок і газет. Вони охоче відвідують народний університет сільськогосподарських знань, відкритий у 1964 році. Понад 3 тис. жителів є читачами 5 місцевих бібліотек, що мають 60 тис. книг, журналів. Кожна родина передплачує періодичну пресу. Розширенню кругозору ширяївців сприяють екскурсії по містах України, що їх організовують після закінчення польових робіт селищна Рада і правління колгоспу. Дехто з передовиків побував і в країнах народної демократії, де вони обмінювалися виробничим досвідом із зарубіжними друзями.

Цікаво і культурно проводять своє дозвілля жителі селища. У січні 1965 року гостинно відкрив двері двоповерховий Палац культури колгоспу «Україна» із залом на 800 місць. Самодіяльні колективи палацу — танцювальний, драматичний, театр малих форм, духовий і естрадний оркестри, жіночий вокальний ансамбль — користуються великою популярністю не тільки в Ширяєвому, а й в інших селах. Палац став центром культурного відпочинку молоді всього району. Тут проводяться зустрічі з шефами — робітниками Іллічівського району Одеси, письменниками і артистами області. За ініціативою районного відділу культури організовуються вечори відпочинку трудівників — «Вогник».

До піввікового ювілею Радянської влади на Україні в Палаці відкрився районний історико-краєзнавчий музей. Значну роботу по збиранню матеріалів та оформленню музею провели працівники райкому партії, місцеві ентузіасти — краєзнавці, вчителі тощо. Його експонати — документи, фотографії, діаграми — розповідають про чудові перетворення на селі за 50 років, про перспективи розвитку Ши-

ряєвого. До кінця п'ятирічки тут буде споруджено консервний завод по переробці овочів, хлібозавод, значно розшириться цегельний завод, який даватиме продукції в 3 рази більше, ніж у 1965 році. До 1970 року передбачається здати в експлуатацію 18 капітальних об'єктів. Серед них — лікарня, кілька багатоповерхових житлових будинків, готель, ресторан, універсальний магазин, павільйон побутового обслуговування. Маленькі жителі одержать новий дитячий комбінат на 150 місць, школу, Палац піонерів. Споруджуватиметься також приміщення для редакції районної газети і друкарні. Заплановано будівництво нової АТС на 200 номерів.

Квітне селище Ширяєве, квітне життя його трудівників — колгоспників, робітників, службовців.

О. І. БЄЛЯЄВ, П. С. САМОЙЛЕНКО

Ширяївський район, який утворено в 1935 році, розташований в центральній частині області. Межує з Ананьївським, Миколаївським, Березівським, Іванівським, Великомихайлівським та Фрунзівським районами Одеської області. Територія — 1,5 тис. кв. км. Населення — 40,8 тис. чоловік, в т. ч. сільського 33,7 тис. (82,6 проц.). Густота населення 27,2 чоловіка на 1 кв. км. В районі 89 населених пунктів, які підпорядковані одній селищній та 16 сільським Радам. Через територію району проходять 4 автошляхи.

У Ширяївському районі переважає сільськогосподарське виробництво, яке дає 87,2 проц. валової продукції. Понад 96 процентів площі району займають сільськогосподарські угіддя, з них 74 проц.— орні землі. Під садами та виноградниками — 1,9 тис. га. 4 радгоспи і 20 колгоспів вирощують в основному озиму пшеницю, соняшник та цукрові буряки. Середня врожайність зернових за 1966—1968 рр.— 20,7 цнт, цукрових буряків — 192,5 цнт з гектара.

Важливою галуззю сільського господарства є тваринництво, валова продукція якого в 1968 році перевищила 10,6 млн. крб. (41,6 проц.). На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 30 голів великої рогатої худоби, 23 вівці; на 100 га орної землі — 21 свиня.

Невпинно зростає технічна оснащеність сільського господарства. Вартість виробничих фондів становить 21,6 млн. крб. На колгоспних і радгоспних ланах працюють 916 тракторів та 343 комбайни. Орні роботи, збирання зернових та соняшнику механізовані повністю, міжрядний обробіток та збирання цукрових буряків — на 95 проц., водопостачання тваринницьких ферм — на 77 процентів.

В районі є 6 промислових підприємств, серед них найбільші — маслозавод (Жовтень) і харчокомбінат (Ширяєве). У 1968 році їх валова продукція перевищила 3,7 млн. крб. В промисловості провідне місце посідає харчова.

До послуг трудящих району 178 магазинів та крамниць і 39 закладів громадського харчування. У 1968 році населенню продано промислових і продовольчих товарів на 12 млн. карбованців.

В районі провадиться широке житлове будівництво. Лише протягом 1966—1968 рр. споруджено 570 будинків загальною площею 26 тис. кв. метрів.

В населених пунктах діють 5 лікарень на 250 ліжок, 3 амбулаторії, 36 фельдшерсько-акушерських пунктів, 7 колгоспних пологових будинків. В них працюють 33 лікарі та 193 медпрацівники з середньою спеціальною освітою, в т. ч. 3 відмінники охорони здоров'я.

Мережа закладів народної освіти налічує 10 середніх, 19 восьмирічних та 19 початкових шкіл, а також 3 школи робітничої і сільської молоді. В них працюють 566 педагогів, серед яких є 1 заслужений вчитель школи Української РСР, 17 відмінників народної освіти.

Населення обслуговують 8 будинків культури, 34 клуби, 55 стаціонарних кіноустановок, 37 бібліотек (книжковий фонд 190,7 тис. томів). У 1968 році населення району передплатило 960 примірників газет та журналів на кожну тисячу жителів. Районна газета «Промінь» (раніше — «Колгоспна правда») виходить з 1935 року. Трудящі району пишаються своїми досягненнями в галузі економіки і культури, своїми передовиками. Двом з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Лише у 1966 році орденами і медалями СРСР нагороджено 143 кращі виробничники, в т. ч. 6 — орденом Леніна, 15 — орденом Трудового Червоного Прапора.

ЖО́ВТЕНЬ

Жовтень (до 1927 року — Петровірівка) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Верба, Джуванівка, Костянтинів, Петрівське, Польове, Ревова. У 1964 році з Жовтнем об'єдналися невеличкі села і хутори Наділи, Лозоватівка, Івано-Боронівка, Ковалівка, Піщане, Шушкове. Село розташоване в долині річки Великого Куяльника. Відстань до Ширяєвого — 21 км, до залізничної станції Веселий Кут — 34 км. Населення — 4,1 тис. чоловік.

Петровірівка була заснована в 1814 році[1] на колишній т. зв. Очаківській землі, що за Ясським мирним договором 1791 року ввійшла до складу Росії. Через село проходив Чумацький (Шпаків) шлях, що з'єднував Одесу з Поділлям та Волинню. Це сприяло розвитку торгівлі і ремесла. У 1830 році Петровірівку було віднесено до розряду містечок Тираспольського повіту. У 1844 році в ній налічувалося 35 дворів і 100 жителів, серед яких переважали кріпаки поміщика Поплавського. Вони працювали на пана 3—4 дні, а в жнива — навіть 6 днів на тиждень[2].

Частину населення становили чиншовики. Це були юридично вільні поселенці, здебільшого ремісники, дрібні торговці, яким поміщик за певну плату (чинш) надавав ділянку для спорудження хати, а часто і саме житло. Так, за спорудження будинку поблизу базарної площі чиншовик мав сплачувати від 10 до 15 крб., далі від центру 6—9 крб., на околиці містечка 2—4 крб. сріблом на рік[3]. Деякі орендували в поміщика землю за третину врожаю (третю копу). Крім того, вони мали сплачувати певну суму і виконувати на користь власника землі повинності. Отже, чинш фактично являв собою і оброк кріпака, і орендну плату вільного орендаря.

Після реформи 1861 року поміщик змушений був відпустити своїх кріпаків «на волю». За «Положенням», розмір наділу для цієї місцевості становив від 3 до 6,5 десятини на ревізьку душу[4]. Петровірівські селяни одержали по 4 десятини малопридатної землі в 3—4 полях. Поки вони були тимчасовозобов'язаними, їм доводилося виконувати тяжкі повинності — грошову (оброк) і відробіткову (панщину). Розмір грошового оброку за повний наділ дорівнював 9 крб. Панщину відбували чоловіки віком 18—55 років, а жінки 17—50 років. Перші мали відробляти на рік 40 днів, другі — 30. Важким тягарем на плечі селян лягли викупні платежі, що в 3—4 рази перевищували продажну ціну земельного наділу.

Поміщики лишили собі величезні масиви найкращої землі. Так, за земським описом 80-х років XIX століття Петровірівська дача (на її землях розташовувалось кілька населених пунктів) мала 19 680 десятин землі, з яких 17 724 десятини належали 5 великим (більш як 1000 десятин), 17 — середнім (від 100 до 1000) та дрібним власникам (менш як 100 десятин). Рештою землі — 1956 десятинами — користувалися селянські громади, що налічували 376 господарств, з яких 3 мали по 2 десяти-

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1848, с. 194.

[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18598, арк. 1.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 4, с. 89; А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России, ч. 2, с. 325; газ. «Одесский вестник», 8(20) січня 1890 р.

[4] Отмена крепостного права на Украине, с. 19.

ни, 90 — від 2 до 3 десятин. На одне господарство пересічно припадало по 5,2 десятини[1]. Земельні ділянки не забезпечували багатьох селян хлібом навіть в разі доброго врожаю, і вони мусили орендувати землю і реманент у куркулів або брати у них позички хлібом і грішми на кабальних умовах. Орендна плата у Петровірівській економії з 1886 по 1905 рік зросла від 5 крб. 65 коп. до 12 крб. 50 коп. за десятину[2]. Чимало членів селянських родин ходило на заробітки.

Петровірівка була ринком по найму сільськогосподарських робітників для Ананьївського, Тираспольського та Одеського повітів. На базарній площі, в центрі містечка, збирались тисячі людей. Робітників наймали поденно або на сезон. Про петровірівський ринок ми зустрічаємо цікавий матеріал у В. І. Леніна. Ринок в Петровірівці, зазначав він, дедалі жвавішає наприкінці червня і в липні, коли приходять для найму на польові роботи одеські міщани і чорнороби, які мешкають взимку в Одесі. Цим і пояснюється такий строкатий тут склад робітників[3].

Становище наймитів було надто важким, за робочий день (від сходу і до заходу сонця) чоловіки одержували влітку 40, взимку — 26 коп., а жінки — ще менше. Жили вони у вологих і тісних землянках-казармах, харчувалися погано. Звичайним явищем були травми. Якщо робітник хворів, його виганяли.

Частина мешканців Петровірівки жила з ремісництва. Тут було 18 шевців, 15 кравців, 11 теслярів, 8 ковалів і 3 ремісники інших професій[4]. В селянських родинах дівчата та жінки займалися рукоділлям. До пізньої ночі сиділи вони за ткацьким верстатом, п'яльцями, бо продаж їх виробів допомагав сім'ї сяк-так зводити кінці з кінцями. Через погане освітлення в багатьох жінок були хворі очі. Чимало жителів містечка гинуло від пошестей, бо тут скупчувалася велика кількість сільськогосподарських робітників — голодних і безпритульних. Боротьба проти епідемій майже не проводилася. У 80-х роках в Петровірівці працювала земська лікарня на 12 ліжок. Її медичний персонал складався з одного лікаря, 2 фельдшерів та акушерки. Вони обслуговували 164 села восьми волостей повіту (1,8 тис. кв. верст) з населенням 36,9 тис. чоловік[5].

В містечку не вистачало не тільки медичних закладів, а й шкіл. У 1896 році тут налічувалось 1580 жителів, а в школах — церковнопарафіяльній і народній — навчалося всього 42 учні, з них 16 дівчаток. Наприкінці 90-х років земство відкрило однокласне початкове училище, а ще через кілька років міністерство освіти нарешті дозволило перетворити його на двокласне. Та цього було замало. Близько 75 проц. жителів, а серед бідноти — майже 100 проц. лишалося неписьменними.

Важкі умови життя, поміщицько-куркульська кабала, тягар податків та боргів, свавілля царської адміністрації — все це породжувало гострі класові суперечності. Селянська біднота включалась в активну боротьбу проти поміщиків і царизму.

В роки першої російської революції в Петровірівці проводили велику роботу представники Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП і серед них вчителька Є. Г. Левицька і В. Кірієвська. Разом з селянами — Є. Мілостовою, С. Пташником, І. Громовим та іншими — вони поширювали прокламації комітету, проводили революційну агітацію. Діяльність місцевої соціал-демократичної групи та приїжджих з Одеси пропагандистів сприяла розгортанню класової боротьби на селі. Влітку 1905 року застрайкували сільськогосподарські робітники, що були найняті поміщицею Івановою на час збирання врожаю. Наймити вимагали підвищення щоденної плати. 30 червня прокурор Одеського окружного суду доповідав у міністерство юстиції, що в зв'язку із заворушеннями аграрно-економічного характеру в Петровірівку і навколишні села викликано 3 ескадрони кавалерії та

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 4, с. 256.
[2] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 123, арк. 1.
[3] Ленинский сборник XXXIII. М., 1940, с. 181.
[4] Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Херсон, 1905, с. 122.
[5] Медицинский и санитарный отчет по Тираспольскому уезду Херсонской губернии за 1887 г. Херсон, 1888, с. 2.

роту піхоти. Але селяни не скорилися. Запалали поміщицькі скирти. Поміщиця і управитель маєтку втекли.

Протягом 1906 року пристав не раз доповідав начальству про поширення в містечку прокламацій «Про царський маніфест», «Чому цар розігнав Думу?» тощо[1]. У червні 1906 року селяни Петровірівки та Іванівки надіслали спільний наказ депутатам I Державної думи, в якому зажадали поставити перед урядом такі вимоги: 1. надання народові землі і волі; 2. визволення ув'язнених борців за свободу і народні права; 3. скасування смертної кари; 4. свободи друку, слова, зборів; 5. скасування як прямих, так і посередніх податків і встановлення єдиного прогресивного подоходного податку; 6. безплатних шкіл за рахунок держави; 7. цілковитого зрівняння всіх в правах. Закінчили селяни свій наказ так: «Відстоюйте вимоги всього народу, ми вас підтримаємо і словом і ділом»[2].

У роки реакції внаслідок проведення столипінської аграрної реформи посилилося розшарування селян. 6 куркульських господарств виділилися на хутори і відруби. Водночас багато бідняків змушені були продати свої клаптики землі, бо не мали чим їх обробляти. Дехто поїхав до Оренбурзької губернії та в інші місця. Але тяжкою була доля переселенців. Селянка Т. Гром з трьома дітьми повернулася до села без чоловіка. Він помер у дорозі.

З початком першої імперіалістичної війни матеріальне становище селян різко погіршилось. Мобілізація чоловіків до діючої армії, реквізиції коней розоряли бідняцькі і середняцькі господарства. Посилився рух за зниження орендної плати, яка в Тираспольському повіті тоді становила від 9 до 18 крб. за десятину[3].

Наприкінці лютого 1917 року по всій волості з швидкістю блискавки поширилася звістка про повалення царизму. В містечку проходили мітинги, стихійні маніфестації. Але даремною була радість селян. Землі від Тимчасового уряду вони не одержали. В березні—квітні 1917 року в село повернулося багато фронтовиків, які й очолили боротьбу сільської бідноти за землю, за зниження орендної плати. Після того, як поміщики відмовилися задовольнити вимоги селян, ті захопили їхні маєтки. Однак буржуазно-націоналістична Центральна рада, що в листопаді 1917 року захопила владу на Україні, з допомогою військової сили примушувала селян повертати землі і майно «законним» власникам.

Тільки Радянська влада, яку встановлено в містечку наприкінці січня 1918 року, реквізувала у поміщиків землю і почала розподіляти її між трудящими хліборобами. Однак уже в березні 1918 року в Петровірівку вдерлися австро-німецькі окупанти, а наприкінці того ж року — англо-французькі інтервенти.

В той час у Петровірівці підпільну роботу проводив старий більшовик член партії з 1904 року В. О. Дьоготь. У перших числах березня 1919 року під його керівництвом у Петровірівці створено підпільний ревком. Його головою став місцевий робітник С. Г. Куперман, а згодом — П. Г. Кримський. Ревком очолив боротьбу селян проти іноземних загарбників і білогвардійської контрреволюції. Після вигнання інтервентів на початку квітня 1919 року ревком взяв владу у волості в свої руки. Він організував волосний земельний комітет, народну міліцію. На буржуазію було накладено військово-революційний податок у 100 тис. крб. Колишній поміщицький маєток оголосили народною власністю[4].

Коли в серпні містечко захопили денікінці, члени ревкому перейшли в підпілля і керували боротьбою населення проти білогвардійців. Ревком підтримував постійний зв'язок з партизанським загоном, яким командував В. К. Дубецький. Наприкінці 1919 року Петровірівка стала одним із опорних пунктів цього загону. Партизани не раз вступали в бій з денікінцями, завдаючи їм відчутних ударів, а в лютому 1920 року

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 634, оп. 1, спр. 233, арк. 210; спр. 318, арк. 247.
[2] История Молдавии. Документы и материалы, т. 5. Кишинев, 1961, с. 204.
[3] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 142, арк. 36.
[4] Там же, спр. 539, арк. 14—19.

допомогли частинам Червоної Армії, і зокрема кавалеристам Г. І. Котовського, визволяти села волості від ворога.

Драмгурток Петровірівської школи ім. Леніна. Село Жовтень. 1928 р.

8 лютого в Петровірівці було створено волосний ревком, який очолив місцевий швець В. Д. Вдовиченко[1], а навесні обрано волосну Раду. Спираючись на активну підтримку комнезаму (у червні він об'єднував 230 чоловік), а потім і Петровірівського партійного осередку, створеного в серпні у складі 8 чоловік[2], Рада приступила до радянського будівництва на селі. Поміщицькі і частково куркульські землі, відібрані у селян денікінцями, знов були розподілені між безземельними і малоземельними. Проводилося землевпорядкування. Щоб допомогти бідноті обробити і засіяти одержані наділи, Рада подбала про відкриття майстерні по ремонту інвентаря. У куркулів було відібрано лишки зерна і передано тим, хто його не мав. При збиранні хліба і продуктів за продрозверсткою радянські органи суворо дотримувались класового принципу.

Куркульство чинило опір усім заходам Радянської влади, а восени 1920 року вчинило проти неї заколот. Загони озброєних бандитів лютували в селах волості. Вночі 5 жовтня в Петровірівку вдерлася банда, яка розгромила канцелярію волосної Ради. Боротьбу проти бандитизму очолили комуністи В. М. Попандопуло (член партії з 1905 року), А. Є. Коханівський (член партії з 1906 року) і С. Г. Куперман. Активну допомогу їм подавав комсомольський осередок, створений наприкінці 1920 року. До нього входили П. Конюков, М. Тарнавський, С. Шляхетко та інші. На початку наступного року в Петровірівці відбувся волосний з'їзд КСМУ, що ухвалив вважати комсомольців мобілізованими на боротьбу за хліб, проти бандитських зграй, що перешкоджали відбудові господарства, посилювали розруху. До середини 1921 року з бандитизмом у волості було в основному покінчено. Велику роль у цьому відіграли частини Червоної Армії — 51-а ордена Червоного Прапора Перекопська дивізія, 452-й стрілецький полк, що після розгрому Врангеля перебували на відпочинку в селах волості[3].

У жовтні 1922 року відбулись перевибори місцевої Ради під лозунгом «Робітники і комнезаможи — до Рад!». Трудящі Петровірівки обрали до неї людей, безмежно відданих справі соціалізму[4]. На початку 1923 року Петровірівка за новим адміністративним поділом увійшла до складу Демидівського району, а в серпні стала райцентром (назва району залишилася стара).

У відбудовний період в селі проводилася значна культурно-освітня робота. В листопаді 1920 року в школах волості почалися заняття. Тільки в 2 школах Петровірівки сіли за парти 330 учнів. У грудні відбулось відкриття місцевого театру, якому було присвоєно ім'я Луначарського, та робітничо-селянського клубу ім. Шевченка. 1923 року тут побудували райсільбуд. Його діяльністю керував секретар партосередку. У сільбуді працювали політичний, драматичний, природознавчий і літературний гуртки та школа профграмоти. Комуністи широко залучали до ліквідації неписьменності серед населення всіх, хто міг писати і читати. На початку 1924 року в двох групах лікнепу навчалося 47 чоловік[5].

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-1107, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф 29, оп. 1, спр. 2413, арк. 185.
[3] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 19, арк. 5; ф. Р-1118, оп. 1, спр. 11, арк. 17.
[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1286, арк. 15.
[5] Одеський облдержархів, ф. Р-134, оп. 1, спр. 1565, арк. 6; спр. 1656, арк. 2.

Наступного року відкрито районну школу лікнепу. Розгорнула роботу пересувна школа політграмоти, слухачі якої вивчали окремі ленінські твори, зокрема з селянського питання.

З великим сумом трудящі Петровірівки зустріли звістку про смерть В. І. Леніна. В день похорон в селі було закладено пам'ятник великому вождю, який відкрили у квітні того ж року.

Петровірівський партосередок провадив серед селян велику роз'яснювальну і виховну роботу, залучав їх до різних форм кооперації. Протягом 1921—1924 рр. в селі було створено 6 кооперативних товариств і спілок, у т. ч. три ТСОЗи — «Співдружність», «Весна», «Об'єднання». Кожний із них налічував від 6 до 15 господарств, переважно бідняцьких. ТСОЗи мали від 84 до 120 десятин землі, по 12—20 коней, а також плуги, сівалки, збиральні машини. У членів товариства «Весна» був навіть трактор. Держава подавала колективним господарствам значну допомогу кредитами і машинами. Так, тільки в лютому 1927 року в село прибули 4 трактори[1]. А всього на колективних ланах працювало 10 сталевих коней.

До 1927 року кооперативні господарства Петровірівки зробили великий крок вперед. Це переконливо продемонструвала сільськогосподарська виставка, влаштована тут на честь 10-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тоді ж було проведено свято врожаю. Виступаючи на ньому, селянин Продан сказав: «Ось ці десять тракторів, що гуркотять і пробуджують наші сили, вони — яскравий приклад наших господарських досягнень. Поліпшено племінну худобу, сортове насіння, що ним засіваємо тепер свої лани,— це кращий доказ наших перемог у сільському господарстві за 10 років Радянської влади...»[2].

На честь десятиріччя Великого Жовтня Петровірівку було перейменовано на село Жовтень, а Демидівський район — на район ім. Жовтня.

Після XV з'їзду ВКП(б) районна партійна організація та партосередок села Жовтня зосередили основну увагу на питаннях колгоспного будівництва. На прикладі роботи сільських ТСОЗів, а також передового радгоспу ім. Шевченка селяни Жовтня переконувалися в перевагах колективних господарств. У другому півріччі 1929 року кілька десятків бідняцьких родин об'єдналося в сільськогосподарську артіль «Надія», на базі якої наступного року створили колгосп ім. Фрунзе. До травня 1930 року 70 проц. селянських господарств стали на шлях колективної праці[3].

У перші роки артіль ім. Фрунзе об'єднувала 230 господарств. Вона мала близько 200 коней, кілька десятків плугів, півтори сотні борін і півтора десятка лобогрійок. У 1930—1931 рр. колгосп обслуговувала машинно-тракторна станція ім. Шевченка. Після її розукрупнення в 1931 році утворено Жовтневу МТС. Першими її трактористами було подружжя Микола і Клавдія Петриченки. Напередодні Великої Вітчизняної війни Жовтнева МТС мала 87 тракторів (в 15-сильному обчисленні), 46 комбайнів, 105 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Поступово колгосп ім. Фрунзе набирав сили. За 1938—1939 рр. тут було побудовано кошару на 200 овець, стайню, корівник на 200 і свинарники на 1000 голів. Працювали масло- та виноробний заводи, електростанція. Невпинно поліпшувалось життя колгоспників. У передвоєнні роки вони одержували на трудодень по 3 і більше кг хліба[4].

Серед трудівників колгоспу було чимало стахановців і ударників. Одного з них, чабана Н. Г. Ніколаєва, уряд нагородив орденом Леніна. Конюх Є. П. Єфимовський одержав медаль ВСГВ.

Великий авторитет у колгоспників мала Жовтнева сільрада, яка докладала багато зусиль до впорядкування села, будівництва побутових і культосвітніх закла-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 3, спр. 34, арк. 115—128, 182—190; ф. Р-969, оп. 1, спр. 641, арк. 10; газ. «Червоний степ», 26 лютого 1927 р.

[2] Газ. «Червоний степ», 30 вересня 1927 р.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-969, оп. 1, спр. 908, арк. 154.

[4] Газ. «Колгоспник Жовтнівщини», 7 листопада 1938 р., 5 грудня 1947 р.

Курсанти-трактористи Жовтневої МТС. 1932 р.

дів. У 1935 році вона завоювала першість в соціалістичному змаганні сільрад району. За добре організовану роботу серед жінок Центральна конкурсна комісія ЦВК України нагородила сільраду грошовою премією в розмірі 5 тис. крб.[1] З ініціативи депутатів у 1940 році споруджено школу-семирічку. Осередком культури на селі став райсільбуд. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, спортивна секція. Приміщення церкви переобладнали під спортзал.

Господарське і культурне будівництво на селі було перервано війною. В перші ж дні Великої Вітчизняної війни у Жовтні створено винищувальний батальйон, до якого вступило 75 чоловік. Вони охороняли громадські приміщення, виконували патрульну службу в селі і навколо нього. В липні 1941 року в Жовтні дислокувався штаб 9-ї армії Південного фронту. Деякий час тут перебував головнокомандуючий військ Південно-Західного напряму маршал Радянського Союзу С. М. Будьонний.

Під натиском переважаючих сил ворога наші частини змушені були відступити. 7 серпня в село вдерлися німецько-румунські загарбники. Горе і смерть принесли вони радянським людям. 273 мирні жителі загинули від рук ворога. Окупанти вчинили звірячу розправу над 2 тис. полонених. Але фашистський терор не зламав радянських патріотів. В період оборони Одеси у районі сіл Жовтня, Ширяєвого, Антонівки, Демидового діяв партизанський загін. Тільки протягом серпня 1941 року партизани зробили близько 20 нападів на транспорти ворога, розгромили фашистський каральний загін, що прямував до Антонівки для розправи над її жителями[2]. Завдаючи окупантам значних втрат, народні месники одночасно підтримували віру радянських людей у перемогу Червоної Армії над ненависним ворогом. В її рядах мужньо билися з німецько-фашистськими військами багато жителів Жовтня. Серед них — П. К. Конюков, Є. Д. Шевчук, М. П. Слободяник та інші. За бойові заслуги вони нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Дехто з них визволяв і рідну Одещину.

2 квітня 1944 року танкісти 3-ї Чаплинської Червонопрапорної бригади 23-го танкового корпусу вибили ворога з села Жовтня. Руїни і згарища залишили після себе окупанти. Вони зруйнували і спалили 106 житлових будинків, багато господарських і культурно-побутових споруд. Фашистські грабіжники вивезли і знищили 578 коней, близько 500 голів великої рогатої худоби, 770 овець.

Після визволення села місцеві комсомольці і молодь подали чималу допомогу частинам Червоної Армії. Вони перевозили і переносили ящики з боєприпасами, копали землянки, окопи, доглядали поранених. У фонд оборони внесено 138 тис. крб.

[1] Газ. «Колгоспник Жовтнівщини», 30 січня 1936 р.
[2] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза, т. 1. с. 99

і на 54 тис. крб. облігацій. Понад 8,5 тис. крб. зібрали трудящі на будівництво торпедних катерів «Одеський комсомолець». За активну роботу командування 3-го Українського фронту оголосило комсомольцям Жовтня подяку[1]. У свою чергу військова частина, що деякий час стояла в селі, допомогла колгоспникам обробити землю тракторами.

Хоч в артілі ім. Фрунзе було тоді менше 200 чоловік працездатних, але відбудовні роботи йшли успішно. Протягом 1944—1946 рр. стали до ладу маслоробний і виноробний заводи, паровий млин. Відкрилися школи, лікарня, кінотеатр, клуб. Близько 100 сиріт знайшли притулок у дитячому будинку.

До 1948 року в колгоспі в основному були відновлені посівні площі. Поліпшилась якість обробітку землі. Валовий збір зернових досяг рівня 1940 року. Протягом 1950—1954 рр. з артіллю ім. Фрунзе об'єдналися 7 невеличких колективних господарств, розташованих в Олімпіадівці, Костянтинівці, Джуванівці та інших сусідніх хуторах. Укрупнений колгосп назвали іменем Богдана Хмельницького. У 1963 році його перейменували на артіль «Жовтень». За нею закріплено 7,3 тис. га землі, в т. ч. 4,7 тис. га орної. З 1954 року колгосп очолює комуніст В. Ф. Непомнящий, учасник Великої Вітчизняної війни, колишній секретар райкому партії.

За роки семирічки, застосовуючи передову агротехніку, члени артілі домоглися підвищення урожайності всіх сільськогосподарських культур. Уже в 1962 році вони зібрали озимої пшениці по 22 цнт з га, ячменю — по 24,2 цнт, кукурудзи в зерні — по 38 цнт з га. Укрупнення господарства дало можливість збільшити капіталовкладення. Протягом 1963—1965 рр. вони зросли майже до 4 млн. крб. На ці кошти було збудовано типові приміщення для великої рогатої худоби, свиней, птахофабрику, гаражі тощо. Лише за останній рік семирічки колгосп спорудив 3 тваринницькі ферми, 4 кормокухні, відгодівельний майданчик для свиней. Подачу води і переробку кормів на фермах механізовано. Були виділені значні кошти на будівництво бригадних клубів, школи.

В результаті запровадження принципу матеріальної заінтересованості зросла трудова активність членів артілі. Сім'я колгоспника М. А. Кашнера виробила за 1963 рік 1512 трудоднів, В. А. Олексієнка — 1599, І. Г. Царенка — 1495 трудоднів.

Після березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС було створено 7 виробничих бригад — 3 тракторні і 4 комплексні, які працюють на госпрозрахунку, змінено структуру посівних площ. Посіви озимої пшениці збільшились на 12 проц. Протягом 1966—1967 рр. значно зросла врожайність цієї цінної культури — до 25—26,4 цнт з га.

В багатогалузевому господарстві артілі чималу увагу приділяють розвиткові тваринництва. Колгосп має 2,3 тис. голів великої рогатої худоби, 1250 свиней, близько 1 тис. овець, понад 2 тис. штук птиці. Валовий прибуток колгоспу від рослинництва і тваринництва у 1967 році перевищив 1 млн. крб. Валовий прибуток з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь становив 15,5 тис. крб., а на одного працюючого колгоспника — 1068 карбованців.

Зростання доходів дало можливість артілі придбати першокласну техніку. Нині на колгоспних ланах працюють 36 тракторів, 15 комбайнів, 22 автомашини та багато інших машин і механізмів. Багато коштів артіль витрачає на оплату праці колгоспників (вартість людино-дня становить понад 3 крб.), а також на подання їм допомоги по тимчасовій непрацездатності (включаючи оплату відпусток по вагітності) та виплату одноразової допомоги.

В ювілейному 1967 році колгоспники працювали з особливим натхненням. За перемогу в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня артіль «Жовтень» нагороджено пам'ятним Червоним прапором райкому партії та райвиконкому[2]. До Книги трудової слави занесено К. Х. Магденка, М. Г. Тарана, П. К. Довгоп'я-

[1] Одеський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 1, арк. 30.
[2] Газ. «Промінь», 11 січня 1968 р.

това, які трудяться в артілі з 1930 року. Передову доярку М. Ю. Романенко премійовано поїздкою у Москву на ВДНГ СРСР. Депутат районної Ради доярка Е. М. Степанова була учасницею виставки.

Авангардну роль в колгоспі відіграють комуністи. З 50 членів партійної організації артілі переважна більшість працює на найвідповідальніших ділянках колгоспного виробництва — механізаторами, рільниками, тваринниками. Бойовим помічником комуністів є колгоспна комсомольська організація. В її лавах налічується 55 юнаків і дівчат. Вони показують приклад в праці, беруть активну участь у громадському житті села.

Добре працюють комуністи і комсомольці на підприємствах місцевої промисловості. Невеликий колектив конопляного заводу (близько 80 чоловік) дає промисловості щороку майже 3 тис. тонн волокна. Інше підприємство — маслозавод лише в 1967 році відправив промисловим центрам 7 тис. цнт масла, 280 цнт сиру, 150 цнт бринзи, 883 цнт пастеризованого молока. У Жовтні є олійня, млин. Тут розташовані відділення «Міжколгоспбуду», пункт обласного винтресту, міжколгоспна інкубаторна станція, будівельно-монтажна організація Міністерства сільського господарства УРСР «Сільелектро». В село проведено електрику від Каховської ГЕС. При місцевому відділенні «Сільгосптехніка» з 1966 року працює експериментальна виробничо-технічна станція, що обслуговує 5 колгоспів.

За роки Радянської влади докорінно змінився вигляд села. Тут споруджено понад 730 житлових будинків. Тільки за післявоєнний час у нові будинки вселилося близько 500 сімей. Колгоспникам в індивідуальній забудові допомагає артіль. Достаток увійшов у кожну оселю. В 1967 році у 8 магазинах села жителі купили товарів більш як на 1,5 млн. крб. В особистому користуванні колгоспників, робітників, службовців є 20 автомашин, понад 100 мотоциклів, кілька десятків телевізорів. Радіоприймачі має кожна друга родина.

До послуг населення — підприємства побутового обслуговування і громадського харчування — ательє мод, готель, пошта, ощадна каса, перукарня, чайна тощо. У сільській лікарні на 60 ліжок працює 7 лікарів, 30 чоловік середнього медичного персоналу.

Улюбленим місцем відпочинку жителів є прекрасний парк, в якому до революції був поміщицький маєток.

Партійні організації села Жовтня, сільська Рада велику увагу приділяють розвитку народної освіти. 645 дітей колгоспників, робітників і службовців вчаться в добре обладнаній середній школі ім. Леніна. Крім того, в світлому двоповерховому приміщенні інтернату, збудованому в 1959 році, живуть і виховуються на цілковитому державному утриманні 315 хлопчиків і дівчаток. Тут кілька років діє клуб інтернаціональної дружби та миру. Члени клубу підтримують тісні зв'язки з піонерами Угорщини, Румунії, Польщі, Чехословаччини та інших соціалістичних країн, а також багатьох шкіл союзних республік[1]. В школі-інтернаті працює заслужений вчитель школи УРСР А. А. Герус. Всього в селі трудяться 64 педагоги (в т. ч. 36 — з вищою освітою). З 37 вчителів середньої школи ім. Леніна 23 — місцеві, які закінчили учбові заклади і повернулись працювати у рідне село.

Вищу та середню освіту в Жовтні мають 392 чоловіка. Чимало жителів села стали лікарями, педагогами, інженерами, вченими тощо. Серед них — лауреат Ленінської премії заслужений будівельник УРСР П. П. Кононенко (1900—1965), який вніс великий вклад у відродження і дальше будівництво підприємств металургійної промисловості України. Уродженець села Жовтня спеціаліст по декоративному садівництву П. Н. Сигіда за озеленення і впорядкування Всесоюзної сільськогосподарської виставки був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У червні 1966 року газета «Правда» повідомила про героїчний вчинок вихованця Жовтневої школи 20-річного льотчика-курсанта П. В. Шклярука, який пожертвував

---

[1] Газ. «Промінь», 13 квітня 1965 р.

своїм життям заради врятування людей одного з приволзьких міст. В пам'ять про героя названо вулиці в селі Жовтні, селищі Ширяєвому та Одесі. Одеському авіаспортивному клубу присвоєно ім'я Павла Шклярука.

За післявоєнні роки в селі набуло великого розвитку культурне будівництво. Тут споруджено Будинок культури на 250 місць, 2 кінотеатри (зимовий і літній) на 400 місць. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, жіночий вокальний ансамбль та танцювальна група.

Є в селі хороша зональна бібліотека, колектив якої подає методичну допомогу сільським бібліотекарям. У її фонді — 29 тис. примірників книг, якими користуються 1,6 тис. читачів. Зональна бібліотека має свої пункти видачі книг у тракторній бригаді, на тваринницькій фермі № 4.

У трудівників Жовтня великі плани. До кінця п'ятирічки передбачено завершити електрифікацію колгоспу, запровадити комплексне використання електроенергії в господарстві, механізувати трудомісткі процеси на тваринницьких фермах. Значно підвищиться врожайність полів, зросте продуктивність праці.

На кошти колгоспу будуть споруджені Палац культури на 500 місць, бригадні клуби, 3 магазини, кафе, амбулаторія, нові приміщення лікарні, школи. Почнуться роботи по газифікації будинків колгоспників.

Трудівники Жовтня наполегливо працюють над тим, щоб дедалі красивішим і впорядкованішим ставало рідне село, щоб воно було гідним своєї назви.

М. О. БЄЛЯКОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ШИРЯЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БРАНКОВА́НОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Затишшя на лінії Одеса—Київ. Населення — 480 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Валентинівка, Самійлівка, Сокуренка, Шеметове.

Колгосп «Дружба» — багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові, технічні, овочеві та кормові культури. Артіль має 3418 га землі, з них 2320 — орної; з допоміжних підприємств: лісопильню, ремонтну майстерню.

Є восьмирічна школа, Будинок культури на 425 місць, бібліотека, працює університет культури. За 1959—1967 рр. споруджено 50 житлових будинків.

Село виникло в кінці XVIII століття.

Уродженцем села є О. Ф. Горобець — Герой Радянського Союзу.

КАТЕРИ́НО-ПЛАТО́НІВКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 55 км, до залізничної станції Раухівка — 30 км. Населення — 488 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ганно-Покровка, Крижанівка, Маркевичеве, Новоукраїнка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 5075 га земельних угідь, в т. ч. 3564 га орної. З допоміжних підприємств — 2 ремонтні майстерні, пилорама, лісопильня, кам'яний кар'єр.

Виробничий напрям артілі — зерновий та м'ясо-молочний, розвинено також овочівництво, садівництво.

Працюють середня школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Село засноване в середині XIX століття. Партійна та комсомольська організації створені в 1920 році.

МАКА́РОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Середнього Куяльника. Відстань до райцентру — 9 км, до залізничної станції Затишшя — 18 км. Населення — 1096 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Качулове і Чогодарівка.

Рільничо-тваринницький колгосп ім. Суворова має 4194 га землі, в т. ч. 3029 га орної. Свинар С. А. Бондаренко за трудові заслуги удостоєний у 1963 році ордена Леніна.

У Макаровому є також радгосп по відгодівлі свиней.

В селі працюють восьмирічна школа, заочна середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Макарове засноване в 1849 році.

МАЛІГО́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Затишшя. Населення — 520 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Більшовик, Володимирівка, Копійкове, Машенька, Мудрик та Прохорівка.

На території села міститься колгосп ім. Фрунзе, в якому 6977 га землі, з них 5048 га орної. Напрям господарства — виробництво зерна, відгодівля великої рогатої худоби та свиней. З допоміжних підприємств є ремонтні майстерні, кузня, слюсарня, млин.

Урожай озимої пшениці у 1967 році становив 22,6 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь артіль одержала 344,1 цнт молока.

Працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць, створено університет культури.

Малігонове засноване в 1793 році. В 1906 році місцевий учитель Михайленко утворив у селі нелегальний гурток, в якому читалась революційна література, обговорювались січневі події 1905 року. За доносом попа його заарештували.

У квітні 1917 року селяни Малігонівської волості захопили поміщицькі землі і садиби.

В 1921 році в селі виникла партійна організація.

У 1922 році були створені волосний жіночий відділ, комсомольська організація.

У перші дні Великої Вітчизняної війни у селі організувався винищувальний батальйон. Бійці батальйону виловлювали ворожих парашутистів, провели евакуацію колгоспної худоби, сільськогосподарських машин тощо.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річках Великому Куяльнику і Сухій Журавці. Відстань до райцентру — 7 км, до залізничної станції Затишшя — 24 км. Через село проходить дорога Одеса—Ананьїв. Населення — 1600 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Суха Журівка і Східна Зірка.

На території Мар'янівки міститься колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, в користуванні якого 7543 га землі, в т. ч. 4979 орної. Це багатогалузеве господарство м'ясо-молочного й зернового напряму. Крім рільництва, колгосп займається садівництвом і городництвом. Допоміжні підприємства — олійня та ремонтна майстерня.

В селі — середня і початкова школи, бібліотека, клуб на 250 місць, при якому працює університет культури.

За 1950—1967 рр. зведено 100 житлових будинків.

Для побутових послуг населення є кравецька і взуттєва майстерні.

Село засноване у 1857 році.

Жителі Мар'янівки брали участь у революційних виступах 1905—1907 рр. під керівництвом свого односельчанина Т. С. Бондаря, активного борця за владу Рад.

Ім'я уродженця села Л. Ф. Лавренюка, Героя Радянського Союзу, що загинув під час Великої Вітчизняної війни, носить піонерська дружина Мар'янівської середньої школи.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1918 року — Ганське) — село, центр сільської Ради. Відстань від районного центру — 28 км; до залізничної станції Люба-

шівка на лінії Одеса—Харків — 45 км. На північний схід за кілька км від села проходить автотраса Одеса—Київ—Ленінград. Населення — 1820 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вікторівка, Мар'ївка, Новопавлівка, Стримба, Ярове.

На території села міститься колгосп «Прогрес», який має 6759 га землі, з них — 4671 га орної.

Господарство спеціалізується на виробництві зернових, технічних, овочевих та кормових культур. Розвинене також тваринництво. Колгосп має 2 млини, маслоробню, 2 кузні. У 1967 році на 100 га угідь вироблено 227 цнт молока і 39,8 цнт м'яса.

Тут працюють середня школа, школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, створено університет культури. Є дільнична лікарня на 25 ліжок. За останні роки споруджено 210 будинків. Миколаївка виникла в 1868 році. Вона входила до Ананьївського повіту Херсонської губернії і була волосним центром.

У роки першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. селяни, виявляючи свій протест проти гноблення, палили садиби поміщиків. Жителі Миколаївки Р. Яровий і В. Музика служили матросами на броненосці «Потьомкін» і брали участь у повстанні на ньому.

Весною 1918 року в селі формувались загони добровольців під керівництвом С. М. Недолуженка і Боханця. Багато жителів пішло до бригади Г. І. Котовського. Активний учасник громадянської війни Я. А. Яровий був командиром полку.

Комсомольська організація створена в 1922, партійна — в 1924 році.

В боях з гітлерівцями під час Великої Вітчизняної війни виявили відвагу односельчани Герої Радянського Союзу льотчики М. П. Жуган та Т. О. Кучеряба.

НОВОАНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Журавки, за 20 км від районного центру, за 55 км від залізничної станції Березівка. Населення — 205 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Зірка, Січневе, Скосарівське, Суха Гребля.

Колгосп «Росія» — багатогалузеве господарство, в користуванні якого 6161 га земельної площі.

З допоміжних підприємств є винороблня, лісопильня, олійня, ремонтні майстерні.

В селі — середня школа, клуб на 250 місць, бібліотека.

Новоандріївка виникла в 1870 році.

За героїчну працю по відновленню зруйнованого під час Великої Вітчизняної війни господарства понад 30 жінок-колгоспниць нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

На території сільради, біля села Скосарівського, виявлено рештки поселень часів мезоліту (13—8 тис. років тому).

НОВОЄЛИЗАВЕ́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Великого Куяльника, за 45 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Веселий Кут. Населення — 427 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новопетрівка Перша, Новопетрівка Друга, Новостепанівка, Сирітське Перше, Сирітське Друге, Софіївка, Стара Єлизаветівка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Чкалова рільничо-тваринницького напряму, який має 5921 га сільськогосподарських угідь, з них 4238 га орних; з допоміжних підприємств — кузню та ремонтну майстерню.

Є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 750 місць, працює університет культури. За останні роки споруджено 80 житлових будинків.

Перші історичні відомості про село належать до 1793 року.

НОВОСВІ́ТІВКА (до 1965 року — Миколаївка) — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 40 км, до залізничної станції Веселий Кут — 33 км. Населення — 1226 чоловік. Сільраді підпорядковане село Розкішне.

В Новосвітівці розташований радгосп «Розкішне», який має 8542 га землі, з них 5489 га орної. Виробничий напрям радгоспу — племінне свинарство, а також рільництво.

Тут є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, 2 клуби, університет культури.

До послуг трудящих — кравецька та шевська майстерні. За 1957—1967 рр. споруджено 230 житлових будинків.

Село виникло в кінці XIX століття.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1861 року — Чуйкове) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Великого Куяльника. Відстань до районного центру — 18 км. Населення — 908 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Григорівка, Федорівка, Флоринське та Червоний Яр.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Кірова рільничо-тваринницького напряму. Йому належить 4679 га землі, в т. ч. 3109 орної. Є пилорама, ремонтна майстерня.

Жителів обслуговують кравецька та шевська майстерні.

Працюють середня і початкова школи, бібліотека, Будинок культури на 350 місць, група товариства «Знання». В 1966 році відкрито народний університет сільськогосподарських знань.

Засноване село в кінці XVIII століття.

На початку Великої Вітчизняної війни для боротьби з фашистськими диверсантами в селі утворено винищувальний загін. В дні гітлерівської окупації під керівництвом директора школи діти організували підпільну піонерську групу ім. В. І. Леніна. З повідомлень Радянського інформбюро про події на фронтах піонери складали патріотичні листівки, переписуючи їх від руки, і розповсюджували серед населення.

За мужність учасники Великої Вітчизняної війни І. В. Кондратенко і М. І. Сташек (уродженець с. Григорівки) удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Недалеко від села Флоринського в кургані знайдено поховання людини з золотими прикрасами.

ОРДЖОНІКІ́ДЗЕ (до 1936 року — Малігонове-Дворянське та Армашівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 47 км від районного центру, до залізничної станції Веселий Кут на лінії Одеса—Київ — 32 км. Населення — 1185 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бердинове, Жовтневе, Петрівське, Синицине.

Радгосп ім. Орджонікідзе має 10 320 га орної землі, у т. ч. 2800 га під озимими культурами. Основна галузь виробництва — вівчарство, також розвинені рільництво, виноградарство, садівництво.

Є середня школа, бібліотека, Будинок культури.

Виникло село у 1783 році.

Селяни брали активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр., вимагаючи поділу землі. Для придушення цих виступів власті викликали війська, що перебували тут з кінця 1906 по осінь 1907 року.

В 1924 році виник комсомольський осередок.

ОСИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру 7 км, до залізничної станції Затишшя — 39 км. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Виноградівка, Новогуляївка, Олександро-Вовкове, Яринославка.

Колгосп ім. Мічуріна має 5899 га землі і займається рільництвом, тваринництвом, садівництвом та виноградарством. У 1967 році колгосп одержав 77 цнт м'яса і 270 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Господарство обслуговує ветеринарний пункт.

В Осинівці працюють восьмирічна та початкова школи, бібліотека, клуб на 380 місць, є побутовий комбінат. В центрі села — парк ім. 40-річчя Жовтня площею 6 гектарів.

Перші історичні відомості про село належать до 1864 року.

Уродженцем Осинівки є генерал Радянської Армії М. І. Гордійчук.

САХА́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру 22 км, до залізничної станції Затишшя — 18 км. Населення — 1192 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Галупове, Журавське, Никомаврівка.

В Саханському розташована центральна садиба артілі «Авангард» рільничо-тваринницького напряму, яка має 8214 га землі, в т. ч. 5674 га орної; з допоміжних підприємств — млин, олійня, лісопильня, деревообробна майстерня. В селі є відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка».

Працюють середня школа, клуб, 2 бібліотеки. Діє лікарня на 25 ліжок.

У центрі села закладено парк, в якому споруджено пам'ятник В. І. Леніну, обеліск сільським активістам, які загинули від рук німецько-фашистських окупантів.

Перші історичні відомості про село припадають на 1792 рік. Уродженець с. Саханського Я. Х. Кольчак — Герой Радянського Союзу.

СТАРІ́ МАЯ́КИ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 14 км, до залізничної станції Затишшя — 32 км. Розташоване село біля автомагістралі Одеса—Київ—Ленінград. Населення — 698 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселий Кут, Вовкосафонове, Жовтневе, Золочівське, Нові Маяки, Тимофіївка, Якимів Яр.

У селі міститься колгосп ім. Жданова, якому належить 7195 га землі, в т. ч. 4915 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зернових культур та тваринництві. Розвинене садівництво, виноградарство. Урожайність в 1967 році зернових становила 24,9 цнт, кукурудзи — 30,5 цнт, цукрових буряків 181 цнт з гектара.

Є допоміжні підприємства: дві ремонтні майстерні, олійня, крупорушний та виноробний цехи.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб.

У післявоєнні роки споруджено 165 нових будинків. В центрі села розкинувся великий парк.

Село виникло в середині XIX століття.

ЧЕРВО́НИЙ КУ́Т (кол. Іванівка, до 1944 року — Чорний Кут) — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі річки Журавки, за 18 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Березівка на лінії Одеса—Москва. Населення — 500 чоловік. Через село проходить шосе Одеса — Ананьїв. Сільраді підпорядковані населені пункти Каїри, Лідівка, Надеждівка, Преображенка.

Колгоспу «Маяк» належить 5177 га земельної площі. В господарстві вирощують зернові, технічні та городні культури.

Село має середню школу, бібліотеку, клуб, біля яких розбито парки; вздовж вулиць висаджені фруктові і декоративні дерева, кущі.

Одним з кращих медичних закладів району є Червонокутська лікарня на 25 ліжок з устаткованими кабінетами.

Село Червоний Кут виникло між 1790—1795 роками. Його жителями були кріпаки-переселенці з Полтавської губернії. У 1905 році селяни вимагали конфіскації поміщицької землі. Організатором виступу був А. В. Козачинський, засланий царським урядом до Сибіру за революційну діяльність. Проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції жителі боролись в партизанських загонах Софронова і С. М. Недолуженка.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Е

К

Л

М

Н

О

П

С

Т

У

Ш

Щ

Ю

Я

Активну участь у доборі документів та ілюстрацій для нарисів і довідок брали: працівники Архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву давніх актів, Центрального державного військово-історичного архіву СРСР, Архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального Державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР у Харкові, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Державної історичної бібліотеки УРСР, Наукової бібліотеки Інституту історії АН УРСР, Книжкової палати УРСР, Центрального державного історичного архіву Молдавської РСР у Кишиневі, архіву Одеського обкому КП України, Одеського обласного державного архіву, філіалу Одеського обласного державного архіву в Ізмаїлі, Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького, Одеського історико-краєзнавчого музею, кафедри історії СРСР та історії України Одеського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. І. І. Мечникова.

Всебічну допомогу в підготовці тома подав Інститут історії АН УРСР.

У спрямуванні й організації роботи державних архівів, вищих учбових закладів, бібліотек і музеїв по історії міст і сіл області допомагали Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти, Архівне Управління при Раді Міністрів УРСР.

В доборі та опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали працівники організацій і установ Одеси: Одеського обкому КП України — І. І. Кондратюк, М. Д. Орєхов, І. А. Хлівненко; державної наукової бібліотеки ім. Горького — С. В. Дзюбіна, Г. А. Каширин, Л. В. Ляликова; Центральної науково-технічної бібліотеки інформцентра — К. П. Гуцалюк; обласної дитячої бібліотеки ім. Н. К. Крупської — М. М. Смирнова; обласного державного архіву — Л. К. Воскобойникова, Ж. В. Чепик; історико-краєзнавчого музею—М. М. Пустовойтенко, Л. С. Чупіль; облстатуправління — О. П. Банова, Н. Г. Звягіна, Ф. Х. Кравець, Н. Ф. Лукашенко, А. З. Підгорний, С. Я. Шимкова; вузів Одеси — А. Я. Багерман, Д. С. Бельфор, О. І. Дейнега, В. М. Жукова, О. М. Смирнов, П. М. Хоролець; обласних газет «Чорноморська комуна» і «Знамя коммунизма» —М. М. Кудря, П. С. Шамша; обласної редакції радіомовлення і телебачення — М. А. Рубін, Р. Ю. Синельникова.

У томі використано фотознімки Б. М. Ветмана, В. П. Дробашка, І. Р. Павленка, А. А. Подберезького, М. Б. Рибака.

В підготовці матеріалів у районах області активну участь брали: **Ананьївський район:** Р. Д. Блинова, М. П. Гуляєва, М. В. Дунська, О. С. Ковальов, О. І. Косовський, О. І. Ткач, В. Я. Чувакін — вчителі, П. Т. Бондаренко, М. Л. Бондаренко — директори шкіл, А. С. Сидорова — секретар райвиконкому, О. О. Орочко — пенсіонер; **Арцизький район:** Х. О. Кіскін — місцевий краєзнавець, Д. М. Спасов — вчитель; **Балтський район:** С. А. Гончарук — ветеран колгоспу, Е. В. Колод — голова колгоспу, М. О. Вознюк, М. Д. Бортко, П. С. Вадатурський — колгоспники, Ф. А. Бадюл — голова ревізійної комісії колгоспу, О. І. Дехтярук, В. М. Діордійчук, О. С. Чагаринська — бібліотекарі, К. Ф. Дітлашок — агроном, І. М. Заболотний — голова сільради, М. Н. Герман, Т. Ф. Мазур, Н. Г. Струценко, М. М. Теплицька, М. М. Чумак, Ю. Д. Шаповал — вчителі, І. А. Куцюруба, І. С. Мельник — директори шкіл; **Березівський район:** Г. Ю. Балабан, П. І. Коваленко, П. Г. Жигалов — місцеві краєзнавці, В. Є. Кондратьєв — колгоспник, В. Ю. Дембовецька, Л. П. Леонтюк, М. І. Крохмаль, В. С. Рибалко, М. Д. Ткаченко — вчителі, В. М. Базелюк, М. О. Карпенко, Л. Ф. Рудакова — директори шкіл, І. І. Лебедєв — бухгалтер колгоспу, І. А. Попок — пропагандист; **Білгород-Дністровський район:** П. П. Василенко — голова районного комітету народного контролю, М. О. Гукасян, А. П. Мангул, К. О. Мартинець — голови сільських Рад, О. Х. Згуєвич — секретар парторганізації, О. М. Казаков — секретар районного відділення товариства «Знання», Н. Г. Георгі — кандидат історичних наук, С. К. Богатирський, С. К. Коренський, В. Я. Франчук — пенсіонери, М. О. Крець — директор школи; **Біляївський район:** А. В. Полянська — секретар райкому КП України, А. С. Клименко — голова районного комітету народного контролю, О. І. Марков — агроном, М. Ф. Козинець, М. І. Кириченко, П. І. Пешехонов, М. Д. Бенеско, Г. С. Мартинов, М. Ф. Чумаченко — директори шкіл, М. Г. Молчанов, М. І. Ніколаєв, Г. І. Вакарчук, І. В. Корнієнко, Л. М. Логінова, П. І. Прилипко, І. Г. Савченко, В. П. Смоляков, І. І. Соколенко, О. П. Шумилова, М. М. Ярошенко — вчителі, В. Ф. Резник — завідуючий відділом райкому партії; **Болградський район:** В. М. Митєв — місцевий краєзнавець, Ю. Е. Литвяков, М. І. Мельник — секретарі парткомів, О. О. Банев — завідуючий відділом наросвіти, С. Т. Брижата, С. Ф. Николов, В. П. Радов — вчителі, І. К. Агура, В. Ю. Шаваран — директори шкіл; **Великомихайлівський район:** С. М. Буяновський, М. І. Гоманюк, С. І. Дяченко, К. Я. Євсєєв, А. К. Заяць, П. В. Іванов, Н. М. Надводська, Ю. М. Мудрик, В. М. Коротєєва — вчителі, А. М. Сивак, В. І. Храновський — директори шкіл; **Іванівський район:** В. С. Нікулін — завідуючий відділом райкому КП України, П. Р. Станев — голова сільської Ради, Ф. С. Іванов, С. Д. Пулов, М. І. Стойков, Е. С. Тодорова, Г. М. Шевчук — вчителі; **Ізмаїльський район:** О. Ф. Ніколаєв — голова колгоспу, В. Я. Токаренко — завідуючий районним відділом культури, В. А. Воскобоєнко, Л. Я. Годловська, Н. Л. Лазаренко, В. С. Чорний — вчителі; **Кілійський район:** В. Г. Гидулян — голова Вилківського міськвиконкому, М. Т. Голодняк — працівник кінопрокату, М. А. Куниця — вчитель, В. Ф. Сорокін — заступник голови райвиконкому; **Красноокнянський район:** Г. І. Набок — вчителька; **Кодимський район:** О. М. Пражина — директор школи, Я. І. Кобилецький — вчитель, Й. А. Карауш — завідуючий відділом наросвіти, Є. Р. Ющенко — завідуюча відділом РК КП України, Ю. І. Чебаненко — секретар райвиконкому; **Комінтернівський район:** П. М. Борисенко — місцевий краєзнавець, І. М. Мандєв — голова колгоспу; **Котовський район:** Ф. І. Добрянський, О. Ф. Слюсаренко — директори шкіл, В. М. Колесниченко — завідуючий відділом наросвіти, В. А. Урсулов — секретар парткому, Г. Г. Довгий — пенсіонер; **Любашівський район:** П. В. Глезня — працівник районної газети, М. Т. Дудник — секретар парторганізації, М. В. Николаюк — персональний пенсіонер, В. Г. Ткачук, Л. М. Шаповалова — вчителі,

М. К. Поберецький, П. С. Динников, Й. Й. Гладишев, Г. П. Самойленко-Граждан — директори шкіл, С. К. Рахубенко — завідуючий краєзнавчим музеєм, Л. П. Дяченко — завідуючий бібліотекою; **Миколаївський район:** М. А. Гнатенко — директор школи, М. І. Бондаренко, О. Б. Матрова, Ф. М. Кравченко, Л. І. Петровська, Ф. М. Рибалко — вчителі; **Овідіопольський район:** В. С. Білокінь — головний інженер колгоспу, А. П. Березівський, В. П. Глухівська — директори шкіл, О. Ф. Чумак — голова сільради; **Ренійський район:** І. І. Іванов, С. С. Сидоров — вчителі; **Роздільнянський район:** В. М. Антель — завідуючий фермою, І. М. Большан — директор школи, Г. П. Настенко — вчителька, М. Т. Мунтян, В. П. Косовський — директори шкіл; **Савранський район:** В. Д. Стрембій — вчителька; **Саратський район:** О. Л. Аросланов, В. Г. Котелевський — голови сільських Рад, І. Г. Талавіра — секретар колгоспної парторганізації, В. Ф. Галюров, І. П. Короїд, Д. Л. Станев — директори шкіл, М. Г. Будов — учитель; **Тарутинський район:** П. П. Крижанівський, В. К. Скалозуб — вчителі; **Татарбунарський район:** І. П. Дорошенко — директор школи, О. Т. Ткаченко — місцевий краєзнавець, О. Т. Кравець — голова сільради, В. А. Геллер — завідуюча відділом культури, Г. Д. Лопушанська — вчителька, О. П. Черненко — завідуючий відділом РК КП України; **Фрунзівський район:** М. І. Макогон — секретар райкому КП України, Б. М. Браварчук, В. О. Кобрицький, Л. В. Коняєва, І. І. Грицюта — директори шкіл, І. К. Батистич, В. Ю. Титаров — вчителі; **Ширяївський район:** В. Ф. Поплавський — директор школи, Г. В. Білоус — вчитель, М. Д. Данилов — секретар РК КП України.

Матеріали по археології до нарисів і довідок опрацював завідуючий кафедрою стародавнього світу і середніх віків Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова кандидат історичних наук доцент П. Й. Каришковський.

Методичну допомогу та рецензування здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР: Ю. О. Курносов, О. А. Парасунько, Інституту археології Є. В. Махно, Інституту літератури О. І. Кудін, Інституту мовознавства І. П. Чепіга, Ради по вивченню продуктивних сил Української РСР АН УРСР Г. К. Макаренко, доктор історичних наук А. З. Барабой, кандидати історичних наук М. І. Ксьонзенко, В. Г. Ткаченко та В. П. Титаренко.

Консультацію по добору ілюстративного матеріалу тому здійснював Г. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

ОДЕССКАЯ ОБЛАСТЬ
/На украинском языке/

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*
Редактори: *Білан В. Т.*, *Дубенко Д. О.*, *Жевахов П. І.*, *Некрасова Л. С.*, *Рибка В. Б.* (керівник редакційної групи), *Савченко Л. В.* Літературний редактор: *Шлепакова З. В.*

Художник *В. І. Юрчишин*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Л. О. Петронюк*
Редагування карт: *Є. В. Мержвинський*
Коректори: *Вечеря В. О.*, *Кошик В. Ф.*, *Левіна В. М.*, *Яценко О. К.*

В тексті вміщено 410 фотоілюстрацій, 28 карт, 11 кольорових вклейок. Том здано до набору 22. XI 1968 р., підписано до друку 18.VII 1969 р. БФ 01655. Тираж 15000. Формат $84 \times 108^1/_{16}$, фіз. друк. арк. 57 + 1,375 арк. вклейок. Умовн друкарських арк. 98,07, обліково-видавничих арк. 99,24. Замовлення 9-43 Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.